

PROCEEDING BOOK

AVRASYA 7. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

AVRASYA

7th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

March 10-12, 2023

Budapest

ISBN : 978-625-6393-34-9

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

AVRASYA
7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
MARCH 10-12, 2023
BUDAPEST

Edited By
PROF. DR. RAIHAN YUSOPH

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Ali Bilgili
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Həcər Hüseynova
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Naile Bilgili
Organizing Committee Member: Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə
Organizing Committee Member: PROF. DR. BAŞAK HANEDAN
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Dwi Solisworo
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Dody Hartando
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Raihan Yusoph
Organizing Committee Member: Assoc. Prof. Dr. Ivaylo Staykov
Organizing Committee Member: Assist. Prof. Dr. K. R. Padma
Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji
Organizing Committee Member: Aynur Əliyeva

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Conference-2023 ©

Issued: 20.03.2023

ISBN: 978-625-6393-34-9

CONFERENCE ID

AVRASYA 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
MARCH 10-12, 2023
BUDAPEST

ORGANIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azerbaijan- Malaysia- Nigeria – India – Algeria – Italy – Kazakhstan -
Indonesia– Lebanon – Egypt – Poland –Canada – Japan –Cyprus – France – Iran –
Croatia – Thailand – Nepal – Spain – Israel – Eritrea – Portugal – Romania – Russia –
Switzerland - Latvia – Tanzania - Georgia – Slovakia – Kuwait - Czech Republic -
Saudi Arabia – China– Pakistan - Jordan

PRESENTATION
Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION
45% FROM Turkey And 55% From Other Countries

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia

Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan

Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan

Dr. Maha Hamdan ALANAZI - Saudi Arabia

Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye

Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria

Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye

Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye

Prof. Dr. Başak HANEDAN - Türkiye

Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran

Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan

Dr. Dody HARTANTO - Indonesia

Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran

Prof. Dr. Həcər HUSEYNOVA - Azerbaijan

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan

Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan

Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan

Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria

Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Türkiye

Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan

Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye

Prof. Dr. Fatma KOÇ - Türkiye

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Türkiye

Prof. Dr. Natalia LATYGINA - Ukraina

Sonali MALHOTRA - India

Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan

Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan

Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan

Assist. Prof. K. R. PADMA – India

Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan

Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan

Dr. Bhumika SHARMA - India

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia

Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia

Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan

Dr. Dinarakhan TURSUNALIJEVA - Kirgizia

Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines

Prof.Dr. Akbar VALADBIGI - Iran

Dr. Yang ZITONG - China

AVRASYA 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

AVRASYA 7H INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES

15TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION “ADVENTURE OF ART FROM TRADITIONAL TO CONTEMPORARY”

MARCH 10 -12, 2023 – BUDAPEST

CONGRESS PROGRAM

Online Presentation

Join Zoom Meeting

<https://us02web.zoom.us/j/83987357300?pwd=amdsNHNXMVFRMGdiTndiWkJOQVk0dz09>

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

Join Zoom Meeting

**18. 02. 2023 11: 00 – 13: 00 - Time zone in Budapeste
Hotel Zenit Kongre Salonu "Dune Meeting Room"**

HALL: 4 SESSION: 1 MODERATOR: Ferah Erdemir

Dr. Öğr. Üyesi ALİ EROL

GELİR VERGİSİ TARİFESİNDEKİ SORUNLAR VE KALICI
ÇÖZÜMLER

Dr. Öğr. Üyesi ALİ EROL

TÜM YÖNLERİYLE TÜRK VERGİ HUKUKUNDA İHBAR MÜESSESESİ

Aynur Bağırılı

AZERBAYCAN’DA SOCIAL TEHLİKELERE MÜCADELEDE
UYGULANAN MODELİN ÖZELLİKLERİ

Arş. Gör Abdussamed ATASOY

İSLAM VE OSMANLI HUKUKUNDA ŞÜRB SUÇUNUN İSPAT
YÖNTEMLERİ

11.03. 2023

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL:1 SESSION: 1

MODERATOR: Arş. Gör. Dr., Bengisu KAYA ÖZGÜL

Burcuhan TÜRKİYILMAZ Tahir ATICI	RESEARCH OF THE LEVEL OF INTEREST IN BIOTECHNOLOGY IN STUDENTS SECONDARY EDUCATION BIOLOGY CURRICULUM
Doktora Öğrencisi, CANER ÇABUK Prof. Dr. CENGİZ ÖZYÜREK	HAFIZA TEKNİĞİ STRATEJİLERİNİN 6.SINIF FEN BİLGİSİ DERSİNDE KULLANILMASININ ÖĞRENCİLERİN BAŞARILARINA VE KALICILIĞA ETKİSİ
Phd, dos., Babayeva Malahat Ramiz gizi	IDEALIZED, RELIGIOUS IMAGES IN AZERBAIJANI EPICS
Kübra KAYA ÜLKER	ETKİLEŞİMLİ OKUMA UYGULAMALARININ TÜRKÇE HAZIRLIK SINIFLARINDAKİ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK OKUMA BECERİLERİNE ETKİSİ
Arş. Gör. Dr., Bengisu KAYA ÖZGÜL	SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ İLK OKUMA VE YAZMA ÖĞRETİMİNE YÖNELİK ÖZ YETERLİK ALGILARI VE GÖRÜŞLERİ
Yüksek Lisans Öğrencisi, AYTEN ÖZBİLİR Dr. Öğrt. Üyesi, BAŞAK BEYDOĞAN TANGÖR	TÜRKİYE’DE İLİŞKİ DOYUMU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN DOKÜMAN ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Hilal Serap ERSAY Dr.Öğr.Üyesi Yücel KAYABAŞI	5. SINIF MATEMATİK DERS KİTABININ İNCELENMESİ
Hilal YALÇIN Hamza ÇALIŞICI	İLKÖĞRETİM 8. SINIF MATEMATİK DERSİ “EĞİM” KONUSUNA YÖNELİK BAŞARI TESTİ GELİŞTİRİLMESİ

11.03. 2023

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL:2 SESSION: 1

MODERATOR: Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

DILSHODA MUBARAKOVA	METAPHORS AND INTERPRETING LANGUAGE
Prof. Dr. Nuran ÖZLÜK Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	A TURKISH PRIVATE SCHOOL IN İZMİR IN THE 20 th CENTURY: BURHANÜ'L-MAARİF
Prof. Dr. Nuran ÖZLÜK Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	NAZİRE TO SİS: FERYAT-MUSAHİPZADE CELÂL
Öğretim Görevlisi, FEYZA ÖZDEMİR	TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE ÇEVRE-KÜLTÜR ETKİLEŞİMİNDEN YARARLANILMASI: KISA HİKÂYELER İLE UYGULAMALI BİR ÖĞRETİM
Dr. Öğr. Üyesi, HACER MOHAN KÖMÜRCÜ	KONSERVATUVARLARIN OPERA ANASANAT DALLARINDA YÜRÜTÜLEN PİYANO DERSLERİNE YÖNELİK DERS PLANLARININ İNCELENMESİ: BİR MODEL ÖNERİSİ
Prof. Dr. Cristina Mirela Nicolaescu	CONUNDRUMS OF HAPPINESS AS SENSE OF LIFE
Dr. Aysel EYERCİ	FOSTERING LEARNER AUTONOMY OF PHARMACEUTICAL STUDENTS THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING IN ESP CLASSES
Dr. Aysel EYERCİ	A LONGITUDINAL STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC WRITING SKILLS AND OVERALL ACADEMIC ACHIEVEMENT OF TERTIARY-LEVEL OF EMI STUDENTS
Doç. Dr. ZEYNEP BAŞKAN TAKAOĞLU	SOFTWARE ENGINEERING STUDENTS' SOURCES OF INFORMATION FOR SOCIOSCIENTIFIC ISSUES

11.03. 2023

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 3 SESSION: 1 MODERATOR: Prof. Dr. Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Ramazan BİÇER	THE EFFECT AND CONTRIBUTION OF GLOBALIZATION TO RELIGION
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	SECULARITY and RELIGION
Doç. Dr., RECEP ÖNAL	BELÂ VE MUSİBETLERİN YAŞANDIĞI ZOR ZAMANLARDA DİNİN YERİ, ÖNEMİ ve FONKSİYONLARI
Doç. Dr., RECEP ÖNAL	MÂTÜRÎDÎ TEOLOJİSİNİN SİSTEMLEŞMESİNE KATKI SAĞLAYAN ÖNCÜ İSİMLER: EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Eyup Akşit	ARAP DİLİNDE KÜÇÜLTME İSMİ: ANLAMSAL BİR YAKLAŞIM
Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU	LAFİZ-MANA AÇISINDAN KUR'ÂN'IN SÖYLEM ÜSLUBUNA ANALİTİK BİR YAKLAŞIM
Doç. Dr. COŞKUN BABA	ETHOS BAĞLAMINDA ROL MODEL İNSAN
Doç. Dr. COŞKUN BABA	MANTIK ÖĞRETİMİNDE KUR'AN-I KERİM'DEKİ KIYAS İNCELİKLERİ
Dr. Mustafa ATAK	SEKÜLERLEŞEN DÜNYADA GENÇLERİN DEĞİŞEN DİNDARLIK ALGILARI

11.03. 2023

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 4 SESSION: 1

MODERATOR: Öğr. Gör. Dr., EDA ADATEPE

Ayhan YURDAKUL
Doç. Dr. Aydoğan SOYGÜDEN

AN EXAMINATION OF THE SATISFACTION LEVELS OF CUSTOMERS USING ERCIYES SKI CENTER FACILITIES

Öğr. Gör. Dr., EDA ADATEPE

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİSİ-SPORCU BİREYLERİN SPORA KATILIM GÜDÜLERİNİN İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Behlül
Dr. Bingül Harmancı
Doç. Dr. Deniz Erdağ
Yrd. Doç. Dr. Musa Oytun

KKTC'DE VÜCUT GELİŞTİREN ERKEKLER'DE BEDEN ALGISI, KAS ALGISI BOZUKLUĞU VE NARSİSİSTİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi, Tuğba MUTLU
BOZKURT

ÖĞRETMENİN CİNSİYETİ BEDEN EĞİTİMİ DERSİNE OLAN İLGİ ile İLİŞKİLİ MİDİR?

Öğr.Gör.,DENİZ GÜNAY DEREBAŞI
Doç Dr. DENİZ ÖZGE YÜCELOĞLU
KESKİN
Öğr. Gör. CANAN ASAL ULUS

OKÇULUK SPORU YAPAN SPORCULARIN ORTOREKSİYA NERVOZA EĞİLİMLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

11.03. 2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL: 5		SESSION: 1
		MODERATOR: . Doç. Dr. EYÜP ŞAHİN
Assist. Prof. Dr. Taha YILMAZ Assoc. Prof. Dr. Halit BOZ	THE AHKÂMA EFFECT OF GARAIBU’L-QUR’ÂN LAWF IN ISLAMIC LAW	
Assist. Prof. Dr. Taha YILMAZ Assoc. Prof. Dr. Halit BOZ	İSLAM HUKUKUNDA KUR’ANDA GEÇEN MÜRADİF/YAKIN ANLAMLI KELİMELEİN MEZHEPLER ARASI AHKÂMA ETKİSİ	
Dr. sajed Alkhlif Alsalh Dr. Adem Çalar	CRITICISM OF CURRICULUM TEACHING THE ARABIC GRAMMAR TO NON-NATIVE ARABIC STUDENTS (PRELIMINARY STUDENTS IN SHARIA- COLLEGES OF THEOLOGY IN TURKEY)	
Assist. Prof. Dr. Rami İbrahim Mahmut	ABDULLAH İBN SABA: A HISTORICAL OR MYTHICAL FIGURE?	
Doç. Dr. EYÜP ŞAHİN	İBN SİNÂ VE ARİSTOTELES’TE NEFSİN AKİBETİ: AHVÂLU’N-NEFS VE DE ANİMA BAĞLAMINDA BİR MUKAYESE	
Assoc. Prof. Dr. Mustafa TUNÇER	MOLLA FENÂRÎ’NİN TEFSİRCİLİĞİ	
Assoc. Prof. Dr. Ali Yılmaz	MUHALEFETTE İKEN SALTANATA KARŞI ÇIKANLARIN İKTİDARDA SINANMASI (HARİCİ/İBADİ RUSTEMİ DEVLETİ ÖRNEĞİ)	
Doç. Dr. MUZAFFER TAN	İSMAİLİ VARLIK ANLAYIŞININ YENİ EFLATUNCU YORUMUNUN İLK TEMSİLCİLERİ: MUHAMMED B. AHMED EN-NESEFİ VE EBU YAKUB ES-SİCİSTANİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	

11.03. 2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032	
HALL: 6		SESSION: 1	
MODERATOR: . Assoc.Prof.Dr. Nazife Erarslan			
Nazife ERARSLAN DOĞAN Zafer GÜRSOY Büşra ŞEN		MEVCUT KÖPRÜ YAKLAŞIM ZEMİNİNİN DERİN ZEMİN KARIŞTIRMA (DSM) YÖNTEMİ İLE GÜÇLENDİRİLMESİ	
Doç. Dr. Nazife ERARSLAN Büşra ŞEN Zafer GÜRSOY		SOIL LIQUEFACTION ASSESSMENT OF A HIGHWAY BRIDGE FOUNDATION	
Assoc.Prof.Dr. Nazife Erarslan		INVESTIGATING THE MIXED-MODE I-II DEFORMATION CHARACTERISTICS OF ASPHALT CONCRETE MATERIALS	
Yüksek Lisans Öğrencisi MEHMET KARTAL Doç. Dr. NAZİFE ERARSLAN		ASFALT BETON MALZEMELERİN ÇEKME VE MAKASLAMA GERİLMELERİ ALTINDA KIRILMA ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI	
DR. SAMET KILIÇ		THE INCREMENTAL DYNAMIC ANALYSIS OF MOMENT FRAME AND BRACED FRAME	
DR. SAMET KILIÇ		THE SEISMIC DESIGN OF STEEL STRUCTURES WITH MULTI-HALL WORKING CRANES ACCORDING TO ASCE7-16	
Prof. Dr. Bekir Cihad BAL Doç. Dr. Ümit AYATA		THE EFFECT OF ARTIFICIAL WEATHERING ON THE SHORE D HARDNESS VALUE AND SOME SURFACE ROUGHNESS PARAMETERS OF MONTERI PINE (PINUS RADIATA D DON) WOOD APPLIED WITH UV- CURABLE PARQUET VARNISH	
Prof. Dr. Bekir Cihad BAL Doç. Dr. Ümit AYATA		THE EFFECT OF PARTICLE SIZE ON GLOSSINESS, COLOR AND WHITENESS INDEX OF COMPOSITE MATERIALS PRODUCED USING WASTE GLASS FLOUR AND HIGH DENSITY POLYETHYLENE (HDPE)	

11.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:7 SESSION: 1

MODERATOR: Muntanavadee Maytapattana

Kyriaki G. Giota George Klefтарas	SOCIAL MEDIA AND COUNSELING: OPPORTUNITIES, RISKS AND ETHICAL CONSIDERATIONS
MARTINA KANCIRUK Jac W. Andrews, Tyrone Donnon	MATERNAL SMOKING AND RISK OF CHILDHOOD OVERWEIGHT AND OBESITY: A META-ANALYSIS
MUNTANAVADEE MAYTAPATTANA	THE EFFECTS OF THE PARENT TRAINING PROGRAM FOR OBESITY REDUCTION ON HEALTH BEHAVIORS OF SCHOOL-AGE CHILDREN
Astrid de LEEUW PIERRE VALOIS	UNDERSTANDING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' BELIEFS REGARDING THE ADOPTION OF PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIORS
Rana M. Zeina Laila AL-AYADHI Shahid Bashir	ASSOCIATION OF SENSORY PROCESSING AND COGNITIVE DEFICITS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS – PIONEER STUDY IN SAUDI ARABIA
Mai Al-SUBAIE	WHAT ARE THE FACTORS UNDERLYING THE DIFFERENCES BETWEEN YOUNG SAUDI WOMEN IN TRADITIONAL FAMILIES THAT CHOOSE TO CONFORM TO THE SOCIETY NORMS, AND YOUNG SAUDI WOMEN WHO DO NOT CONFORM?
AKM REZAUL KARIM Tania Sharafat Abu Yusuf Mahmud	COGNITIVE EMOTION REGULATION IN CHILDREN IS ATTRIBUTABLE TO PARENTING STYLE, NOT TO FAMILY TYPE AND CHILD'S GENDER
Rachel C. F. SUN	TEACHERS' AND STUDENTS' CAUSAL EXPLANATIONS FOR CLASSROOM MISBEHAVIOR: SIMILARITIES AND DIFFERENCES
Toshitaka HIGASHINO Naoki WAKAMIYA	VERIFICATION AND PROPOSAL OF INFORMATION PROCESSING MODEL USING EEG-BASED BRAIN ACTIVITY MONITORING

11.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:8 SESSION: 1

MODERATOR: George Yungchih Wang

Khairullah Khan, Baharum B. Baharudin, Aurangzeb Khan, Fazal_e_Malik	KHAIRULLAH KHAN, BAHARUM B. BAHARUDIN, AURANGZEB KHAN, FAZAL_E_MALIK
George Yungchih Wang	A FRAMEWORK OF MONTE CARLO SIMULATION FOR EXAMINING THE UNCERTAINTY- INVESTMENT RELATIONSHIP
Trish O'Sullivan	THE EXCLUSION OF CONSUMER RIGHTS IN E-AUCTIONS – IS AN E-AUCTION REALLY AN AUCTION AT ALL?
Somayeh Farzin, Hossein Teimoori Nezhad	E-PROCUREMENT, THE GOLDEN KEY TO OPTIMIZING THE SUPPLY CHAINS SYSTEM
Petr Teply	THE KEY CHALLENGES OF THE NEW BANK REGULATIONS
Zeljko Panian	THE PATH TO WEB INTELLIGENCE MATURITY
Haroula N. Delopoulos	BARRIERS AND OPPORTUNITIES FOR THE ADOPTION OF E-GOVERNANCE SERVICES
Jasminka Radolović	OPTIMIZATION OF TRANSFER PRICING IN A RECESSION WITH REFLECTION ON CROATIAN SITUATION
Satjaporn Tungsong, Gun Srijuntongsiri	APPLICATIONS OF CONIC OPTIMIZATION AND QUADRATIC PROGRAMMING IN THE INVESTIGATION OF INDEX ARBITRAGE IN THE THAI DERIVATIVES AND EQUITY MARKETS
R. Sammoura	A SIMULATION MODEL FOR BID PRICE DECISION MAKING

11.03.2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL:9 SESSION:1		MODERATOR: Analiza Acuña-Villacorte
Geoffrey Sinha	CONNECTING LIVES INSIDE AND OUTSIDE THE CLASSROOM: WHY AND HOW TO IMPLEMENT TECHNOLOGY IN THE LANGUAGE LEARNING CLASSROOM	
Jenny Hall, Alison Jaquet	ENHANCING LEARNING FOR RESEARCH HIGHER DEGREE STUDENTS	
Analiza Acuña-Villacorte	MECHANISMS IN REGULATING LANGUAGE PRACTICES IN ELECTRONICS ENGINEERING: A PROGRAM PLAN FOR OUTCOMES-BASED EDUCATION	
Mohammad Hassanzadeh	EXPERIMENTING THE INFLUENCE OF INPUT MODALITY ON INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS	
Salwa Aftab, Sehrish Riaz	IMPACT OF GRADE SENSITIVITY ON LEARNING MOTIVATION AND ACADEMIC PERFORMANCE	
Ahmed Amin Mousa, M. Abd El Salam	PROPOSED PROGRAM FOR POSTGRADUATES IN EGYPT TO ACQUIRE THE SKILLS AND TECHNIQUES FOR PRODUCING CONCEPT CARTOONS FOR KINDERGARTEN CHILDREN	
Sobhy Fathy A. Hashesh	THE EFFECT OF THE ANDALUS KNOWLEDGE PHASES AND TIMES MODEL OF LEARNING ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE AND EMOTIONAL QUOTIENT	
Lena Shulyakovskaya	MILLENNIAL TEACHERS OF CANADA: INNOVATION WITHIN THE BOXED-IN CONSTRAINTS OF TRADITION	
Ahmed Amin Mousa, M. Abd El-Salam	EMPLOYING QR CODE AS AN EFFECTIVE EDUCATIONAL TOOL FOR QUICK ACCESS TO SOURCES OF KINDERGARTEN CONCEPTS	
Irina-Ana Drobot	TEACHING ENGLISH TO ENGINEERS: BETWEEN ENGLISH LANGUAGE TEACHING AND PSYCHOLOGY	

11.03.2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL:10 SESSION: 1		MODERATOR: Tamara Kelly
Sameer Kumar, Jariah Mohd. Jan	HUBS AS CATALYSTS FOR GEOSPATIAL COMMUNICATION IN KINSHIP NETWORKS	
Zhanar Aldubasheva, Elnura Assyltayeva, Mukhtar Senggirbay, Gaziza Aldubashova	THE U.S. AND CENTRAL ASIA: RELIGION, POLITICS, IDEOLOGY	
Jooyeon Yook, Wonjun Ko	ANALYSIS ON THE GAME-PLAYING TENDENCY OF SNGS (SOCIAL NETWORK GAMES) USERS BY GENDER	
Sera Syarmila Sameon, Rohaini Ramli	E-VOTING: A TRUSTWORTHINESS IN DEMOCRATIC; A VIEW FROM TECHNOLOGY, POLITICAL AND SOCIAL ISSUE	
Khawla Ben Abderrahim	DEFINITION OF FOOT SIZE MODEL USING KOHONEN NETWORK	
Tamara Kelly	THE IMPACT OF FINANCIAL SYSTEM ON MIXED USE DEVELOPMENT – UNREST IN UK AND SENSE OF SAFETY IN MIXED USE DEVELOPMENT	
Pratoom Rekklang	POLITICAL INFORMATION EXPOSURES, POLITICIANS- PERCEPTIONS, POLITICAL ATTITUDES AND POLITICAL PARTICIPATIONS AMONG PEOPLE IN BANGKOK METROPOLITAN AREA	
Bakr Hashem Paumey Ahmed Alashwal	URBAN TRANSFORMATIONS OF THE MEDITERRANEAN CITIES IN LIGHT OF DEVELOPMENTS IN THE MODERN ERA	
Benedetto Manganelli, Beniamino Murgante	SPATIAL ANALYSIS AND STATISTICS FOR ZONING OF URBAN AREAS	
Aynaz Lotfata	SOCIO-SPATIAL RESILIENCE STRATEGIC PLANNING THROUGH UNDERSTANDING STRATEGIC PERSPECTIVES ON TEHRAN AND BATH	

11.03.2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL:11 SESSION: 1		MODERATOR: Kamila Tišlerová
Mohd Iskandar bin Illyas Tan, Iziati Saadah bt Ibrahim	SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND E-COMMERCE TECHNOLOGY ADOPTION AMONG LOGISTICS SERVICE PROVIDERS IN MALAYSIA	
Taneli Eisto, Venlakaisa Hölttä	CUSTOMER-SUPPLIER COLLABORATION IN CASTING INDUSTRY: A REVIEW ON ORGANIZATIONAL AND HUMAN ASPECTS	
Jasmine Yeap Ai Leen, T. Ramayah, Azizah Omar	THE IMPACT OF WEBSITE PERSONALITY ON CONSUMERS' INITIAL TRUST TOWARDS ONLINE RETAILING WEBSITES	
Sharareh Mirsaeidi Farahani , Gholamreza Chitsaz	CONTINUAL IMPROVEMENT WITH INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEM	
Kamila Tišlerová	THE INTRODUCTION OF COMPULSORY ELECTRONIC EXCHANGE OF DOCUMENTS IN THE CZECH REPUBLIC: COMPARING EXPECTATION AND REALITY	
Saima Ayaz, Zakir Hussain, Maqbool Hussain Sial	ROLE OF CREDIT ON PRODUCTION EFFICIENCY OF FARMING SECTOR IN PAKISTAN(A DATA ENVELOPMENT ANALYSIS)	
Martin Macion	SUSTAINABILITY STRATEGY AND FIRM PERFORMANCE IN RESIDENTIAL TRADE AND INDUSTRY: A CONCEPTUAL ANALYSIS	
Muhammad Mazhar Manzoor, Muhammad Aqeel, Abdul Sattar	FACTORS PAVING THE WAY TOWARDS ISLAMIC BANKING IN PAKISTAN	
Jesus Orbe, Vicente Nunez-Anton	DURATION ANALYSIS OF NEW FIRMS IN THE BANKING INDUSTRY	
Milan Rippel, Petr Teply	OPERATIONAL RISK – SCENARIO ANALYSIS	

11.03.2023 Meeting ID: 839 8735 7300		10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL:12 SESSION: 1		MODERATOR: Tanyatorn Panyasopon
Mohamed Afla, Mohamad Reza	SUSTAINABILITY OF URBAN CEMETERIES AND THE TRANSFORMATION OF MALAY BURIAL PRACTICES IN KUALA LUMPUR METROPOLITAN REGION	
Mara Magda Maftei	THE CONTEXT-S INFLUENCE ON THE EVOLUTION OF CIORAN: THE OPTIONS OF AN ENGAGED PHILOSOPHER	
Tanyatorn Panyasopon	THE CHARACTERISTICS OF THAI MOVIES AND FACTORS CONTRIBUTING TO BECOMING WIDELY KNOWN IN INTERNATIONAL MARKETS	
D. Dosbatyrov	THE GENESIS OF THE ART OF THE KAZAKH SALS, SERIS AND PALUANS IN CHARACTERISTIC COMPARISON TO EUROPEAN HISTRIONES AND RUSSIAN SKOMORKHS	
Farideh Alizadeh	BORIA IN MALAYSIA	
Khajornjit Bunnag	FACTORS AFFECTING MEDIA LITERACY OF EARLY TEENAGERS	
John Walton, Vishal Parikh	POWER DISTANCE AND KNOWLEDGE MANAGEMENT FROM A POST-TAYLORIST PERSPECTIVE	
Zhamilya Boldykova, Assel Berdigulova	ORNAMENT AS A UNIVERSAL LANGUAGE OF PEACE (BASED ON COMPARATIVE ANALYSIS OF CULTURES OF PROTO-TURKIC PEOPLES AND INDIAN TRIBES OF NORTH AMERICA)	
Bubpha Makesrithongkum	CAUSAL FACTORS AFFECTING ON TRUSTWORTHINESS AND SUCCESS OF THE NATIONAL PRESS COUNCIL OF THAILAND IN REGULATING PROFESSIONAL ETHICS IN VIEWS OF NEWSPAPER JOURNALISTS	
Zhankuliyeva S. A.	FEATURES OF PARTY CONSTRUCTION IN THE COURSE OF POLITICAL MODERNIZATION OF KAZAKHSTAN	

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:13 SESSION: 1

MODERATOR: Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld

Mutshinye MANGUVHEWA Maria FLORENCE Mansoo Yu	A BIO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE ON RISK AWARENESS AND FACTORS ASSOCIATED WITH SUBSTANCE USE DURING PREGNANCY IN COMMUNITIES OF THE WESTERN CAPE PROVINCE, SOUTH AFRICA
Adriana Ávila ZÚÑIGA NORDFJELD	THE ASPECT OF THE HUMAN BIAS IN DECISION MAKING WITHIN QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS & LEAN THEORY
J. SAMUEL JESUDOSS	EFFICACY OF SELECTED MOBILITY EXERCISES AND PARTICIPATION IN SPECIAL GAMES ON PSYCHOMOTOR ABILITIES, FUNCTIONAL ABILITIES AND GAME PERFORMANCE AMONG INTELLECTUALLY DISABLED CHILDREN OF UNDER 14 AGE
Danielle MORIN Jennifer D.E.THOMAS Raafat G. SAADE	DEEP LEARNING AND VIRTUAL ENVIRONMENT
Asmita SHUKLA Soma PARIJA	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES
SHEILA MARIE G. HOCSON	CAREER COUNSELING PROGRAM FOR THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FRESHMEN UNIVERSITY STUDENTS
Barbara GAWDA	DIAGNOSIS OF HATE SCHEMAS IN PRISONERS WITH ANTISOCIAL PERSONALITY DISORDER (ASPD)
Waralak Vongdoiwang SIRICHAROEN, Nattanun SIRICHAROEN	MEDIA AND INFORMATION LITERACY (MIL) FOR THAI YOUTHS
ALIREZA BOLHARI ALI REZAEAN JAFAR BOLHARI FATEMEH ZARE	THE IMPACT OF OCCUPATIONAL STRESS ON QUALITY OF WORK LIFE AMONG THE STAFF OF E- WORKSPACE
Josephine S. LARKINGS Patricia M. Brown	MENTAL ILLNESS STIGMA AND CAUSAL BELIEFS: AMONG POTENTIAL MENTAL HEALTH PROFESSIONALS

11. 03. 2023		10:30- 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 14		SESSION: 1	MODERATOR: Sepulveda Juan
Zainab Almukhtar, Adel Merabet	MAXIMUM POWER POINT TRACKING BASED ON ESTIMATED POWER FOR PV ENERGY CONVERSION SYSTEM		
Abhishek Priyam, Prabha Chand	EFFECT OF COLLECTOR ASPECT RATIO ON THE THERMAL PERFORMANCE OF WAVY FINNED ABSORBER SOLAR AIR HEATER		
Mohammed W. Abdulrahman	SIMILITUDE FOR THERMAL SCALE-UP OF A MULTIPHASE THERMOLYSIS REACTOR IN THE CU-CL CYCLE OF A HYDROGEN PRODUCTION		
Rishindra M. Sarviya, Ashish Agrawal	ENHANCEMENT OF THERMAL PERFORMANCE OF LATENT HEAT SOLAR STORAGE SYSTEM		
Naim Suleyman Ting, Yakup Sahin, Ismail Aksoy	A ZVT-ZCT-PWM DC-DC BOOST CONVERTER WITH DIRECT POWER TRANSFER		
Hossein Lotfizadeh, André McDonald, Amit Kumar	TECHNICAL ANALYSIS OF COMBINED SOLAR WATER HEATING SYSTEMS FOR COLD CLIMATE REGIONS		
Avadhesh Yadav, Anunaya Saraswat	AN EXPERIMENTAL STUDY ON EVACUATED TUBE SOLAR COLLECTOR FOR STEAM GENERATION IN INDIA		
Junjie Chen, Deguang Xu	COUPLING HEAT AND MASS TRANSFER FOR HYDROGEN-ASSISTED SELF-IGNITION BEHAVIORS OF PROPANE-AIR MIXTURES IN CATALYTIC MICRO-CHANNELS		
Marina Kapsali, John S. Anagnostopoulos	TECHNO-ECONOMIC PROSPECTS OF HIGH WIND ENERGY SHARE IN REMOTE VS. INTERCONNECTED ISLAND GRIDS		
Sepulveda Juan	RENEWABLE ENERGY TRENDS ANALYSIS: A PATENTS STUDY		

11.03. 2023

14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 1 SESSION: 2

MODERATOR: . Dr. Hüseyin Baran

Dr, NUR UYANIK ÇİRKİN

FASHION İN THE SCOPE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CERAMICS AND ARCHITECTURE İN
INTERIOR DESIGN

Dr. Hüseyin Baran

DALL-E VE MİDJOURNEY PROGRAMLARI BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ İLE GÖRSELLEŞTİRME

Dr. Hüseyin Baran

YAPAY ZEKÂ İLE GÖRSELLEŞTİRİLEN KONSEPTLERİN SANAL GERÇEKLİK ORTAMINDA
MODELLENMESİ

Arş. Gör., MİHRİNAZ SÖYÜK GÜVEN

GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARINDA CAM BONCUK SANATI

Arş. Gör. HASAN ZAHİD YURDAGÜL

BATI MÜZİĞİ NOTASYON SİSTEMİ İLE YAZILMIŞ TÜRK MÜZİĞİ ESERLERİNİN AREL-EZGİ-
UZDİLEK NOTA YAZIM SİSTEMİNE AKTARIM TEKNİKLERİ VE MUALLİM İSMÂİL HAKKI BEY'İN
DİLNİŞİN KÂR'I

11.03. 2023

14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 2

SESSION: 2

MODERATOR: Doç.Dr. CANAN OLPAK KOÇ

Doç.Dr. CANAN OLPAK KOÇ	SOKAKTAKİ ADAM ROMANININ YAPISALCI ÇÖZÜMLEMESİ
Doç. Dr. Afina BARMANBAY	ŞAİR AĞACAN VE “TÜRKİYE SEFERİ”NİN ÜÇ VARYANTI POET AĞACAN AND THE THREE VARIANTS OF THE “EXPEDITION TO TÜRKİYE”
Doç. Dr. Afina BARMANBAY	MEHEMMED HADİ’NİN “ARZU-Yİ DİL” VE “DİLEK ÖLMEZ” ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	A VOCABULARY-BASED ANALYSIS OF ANDONIS SAMARAKIS’ LITERATURE
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	GIORGOS SEFERIS’ POETRY FROM A STYLISTIC PERSPECTIVE
Prof. Dr. ÜLKÜ ELİUZ SERAP YAĞIZ	A JOURNEY IN DAYDREAM: STRUCTURE IN NEZİHE MERİÇ’S “KEKLİK TÜRKÜSÜ” STORY
Kevser KAPLAN Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ	DIFFERENT APPROACHES BETWEEN THE PIONEERS OF THE READER-RESPONSE CRITICAL THEORY
Şeymanur ÖZ	MAVİ RENGİN DEDE KORKUT HİKÂYELERİNE SEMBOLİK YANSIMASI
Dr. Öğretim Üyesi Zülküf KILIÇ	BİR HÜZÜN ŞAİRİ NEDİM
Dr. Öğretim Üyesi Zülküf KILIÇ	AKTİVİST BİR ŞAİR FUZÛLÎ’NİN ŞİİR POETİKASINDAN HAREKETLE DİVÂN ŞİİRİNDE GAZEL KASİDE NAZİM ŞEKİLLERİNİN TANIMLARININ ve DİVÂN ŞAİR BİLGİLERİNİN GÜNCELLENME GEREKLİLİĞİ
Dr. Öğretim Üyesi Zülküf KILIÇ	HALK ŞAİRİ HÜSEYİN’İN BİR ŞİİRİNDEN BÂD-I DİVÂN ŞİİRİ ESİNTİSİ

11.03. 2023 Meeting ID: 839 8735 7300		14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3) Passcode: 1012032
HALL: 3 SESSION: 2		MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade
Dr. Abdul Hadi	BELIEFS ABOUT HONOR-RELATED VIOLENCE AMONG MEN FROM PAKISTAN.	
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade	HAYDAR ALIYEV AND ARMY BUILDING IN AZERBAIJAN	
YL. Öğrencisi Muhsin UYAR Dr. Öğr. Üyesi Elvan ATAMTÜRK	OTİZMLİ BİREYLERİN KURUM BAKIMI VE SOSYAL HİZMET	
Öğr. Gör. Dr. YASİN SOYLU	TÜRKİYE’DEKİ YÜRÜYÜŞ ROTALARINA GİDEN TURİSTLERİN DENEYİMLERİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME	
Doç. Dr. ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN	TATAR HALK EDEBİYATINDA GÜNEŞ İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	
Doç. Dr. ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN	TATAR TÜRKLERİNDE TARIMCILIKLA İLGİLİ KAYBOLAN GELENEKLER	
Asst. Prof. Erdener PEHLİVAN	ARCHAEOMETRIC AND ARCHAEOLOGICAL IDENTIFICATION OF AN UNGUENTARIUM	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KIZILTAŞ	DEPREMLER VE İÇ GÖÇ HAREKETLERİ	

11.03. 2023

14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 4

SESSION: 2

MODERATOR: Dr. Öğretim Üyesi Sinem KARAKUŞ

Asadova Basti Goshun

DEPENDENCE OF PHOTOSYNTHESIS IN PLANTS ON SALT TOLERANCE

Abdullayeva Shahla

ПАТОГЕННЫЕ ГРИБЫ ОБНАРУЖЕННЫЕ В ПЛОДАХ И ОВОЩАХ АПШЕРОНСКОГО ПОЛУОСТРОВА

Assoc. Prof. Dr. Faik GÖKALP

A STUDY ON INVESTIGATION OF EFFECTIVE COMPOUNDS AGAINST THE CANCER RECEPTOR IN DATE (Phoenix dactylifera) BY CHEMICAL CALCULATION METHOD

DAMLA HAZAL KATİP
Arş. Gör. BİROL IŞIK
Prof. Dr. FATİH ÇAKAR
Prof. Dr. ÖZLEM CANKURTARAN

SEMİZOTU BİTKİSİNİN YÜZEY ÖZELLİKLERİNİN TERS GAZ KROMATOĞRAFI YÖNTEMİ İLE BELİRLENMESİ

Fatma CALAYIR
Dr. Öğr. Üyesi Sema KAPTANOĞLU

REMOVAL OF SOME COLORANTS FROM THE AQUEOUS SOLUTION WITH ACTIVATED CARBON OBTAINED FROM ACORNS

Dr. Öğretim Üyesi Sinem KARAKUŞ

BIOCONTROL OF BOTRYTIS CINEREA IN POSTHARVEST APPLES BY ESSENTIAL OIL COMBINATIONS

Dr.Öğr. Üyesi, ZEYNEP AYDOĞAN

EKLEMBACAKLILARIN GIDA OLARAK KULLANIMI

11.03. 2023

14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 5

SESSION: 2

MODERATOR:

Lec., Seda YETKİN YEŞİL

Lec., Seda YETKİN YEŞİL
Assoc. Prof. Gonca OZMEN KOCA

STRUCTURAL ANALYZES TO FIND THE EFFECT OF PRESSURE IN SOFT- FINGER BENDING MOTION

Sena ÖZTÜRK
Emel AKYOL

KRİSTALİZASYON ENGELLEYİCİ OLARAK BİYOPOLİMERLERİN TEST EDİLMESİ

Doç. Dr. GÜLLÜ KIRAT
Doç. Dr. SERPİL SAVCI

GEOHERMAL ENERGY SYSTEMS AND USAGE AREAS

Doç. Dr. Serpil SAVCI
Doç. Dr. Güllü KIRAT

PLATİNİN (Pt) GEMOLOJİDE KULLANIMI VE İNSAN SAĞLIĞI AÇISINDAN ÖNEMİ

Assist. Prof. Dr. Serhat Oğuzhan Kıvrak
Lecturer Eren Gödek

EVALUATION OF FRESH STATE, MECHANICAL AND SUSTAINABILITY PROPERTIES OF CEMENT MORTARS INCORPORATING POZZOLANIC RICE HUSK ASHES PRODUCED FROM LOCAL WASTES OF ÇORUM

Hava Merve ÇELİK
Doç. Dr. Mehmet KONAR
Ersin DEMİRAY
Öğr. Gör. Aydın TÜRKMEN

BATARYALARIN KALAN FAYDALI ÖMRÜNÜN İNCELENMESİ

Yağmur HAFIZOĞLU
Süleyman Serdar PAZARLIOĞLU

BETA TRİKALSİYUM FOSFATA BARYUM TİTANAT İLAVESİNİN ETKİSİ

Yük. Kim. NURULLAH ÖZDOĞAN
Çev. Müh. MUHSİN KÜRŞAD YAZICI
Çev. Yük. Müh. HAVVA AĞIR
Dr. AHMED ALBAHNASAWI
Dr. ERCAN GÜRBULAK
Doç. Dr. MURAT EYVAZ
Prof. Dr. EBUBEKİR YÜKSEL

ARITILMIŞ SİNTİNE ATIKSUYUNDA HAVALANDIRMA İLE ORGANİK PARAMETRE GİDERİMİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ

11.03. 2023

14: 00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 6

SESSION: 2

MODERATOR:

Assist. Prof. Dr., İLKAY KALAY

Amil Volkan YILDIZHAN
Arş. Gör. Ayberk AYDOĞMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Arif Çağlar KONUKÇU

KAYNATMA VE PRESLEME SÜRESİNİN YOĞUNLAŞTIRILMIŞ KIZILÇAM (Pinus brutia Ten.)
ODUNUNUN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

PELİNSU MELİSA AYDOĞDU
ARŞ. GÖR. AKIN ŞENDAĞ
DOÇ. DR. VEDAT ÇAVUŞ

ATIK AHŞAP KARIŞTIRMA ÇUBUKLARININ LEVHA ÜRETİMİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Aleyna ATÇI
Arş. Gör. Ayberk AYDOĞMUŞ
Doç. Dr. Vedat ÇAVUŞ

DETERMINATION OF SOME PHYSICAL PROPERTIES OF LAMINATED VENEER TIMBER FROM
HYBRIT POPLAR (Populus euramericana) PANELS

Levent KARA

BİAS GERİLİMİ VE Nb HEDEF AKIMININ TiAlCrNbN KAPLAMALARIN MORFOLOJİK, YAPISAL VE
KİMYASAL ÖZELLİKLERİNE ETKİSİ

Assist. Prof. Dr., İLKAY KALAY

STRUCTURE AND MECHANICAL PROPERTIES OF Co 25 Ni 25 (HfTiZr) 50 , (CoNi) 45 (HfTiZr) 45 Al 10
AND (CoNi) 45 (HfTiZr) 45 Cu 10 HIGH ENTROPY ALLOYS

PhD. Candidate, ÖMER FIRAT
TURŞUCULAR

A MINI REVIEW ON APPLICATIONS OF TEXTILE STRUCTURES COATED WITH CHITOSAN IN
BIOMATERIALS

Doç. Dr., Volkan KIRMACI
Dr., Murat KORKMAZ
Dr., Ayhan DOĞAN

ALÜMİNYUM VE POLYAMİD NOZULLARI KULLANILARAK KARŞIT AKIŞLI RANQUE – HILSCH
VORTEKS TÜPÜNÜN PERFORMANSININ MAKİNE ÖĞRENİMİ METODLARI İLE
KARŞILAŞTIRILMASI

Dr., Murat KORKMAZ
Dr., Ayhan DOĞAN
Doç. Dr., Volkan KIRMACI

KARŞIT AKIŞLI RANQUE – HILSCH VORTEKS TÜPÜNDE ÇELİK VE PİRİNÇ NOZULLARI
KULLANILARAK MAKİNE ÖĞRENİMİ METODLARI İLE PERFORMANSLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:7 SESSION: 2

MODERATOR: Nidhi Gadura

Rudolf EGGER	THE WIDER BENEFITS OF NEGOTIATIONS: AUSTRIAN PERSPECTIVE ON EDUCATIONAL LEADERSHIP AS A ‘POWER GAME’ FOR TRADE UNIONS
Heba MUSTAFA ABDULLAH	IMPROVING LISTENING COMPREHENSION FOR EFL PRE-INTERMEDIATE STUDENTS THROUGH A BLENDED LEARNING STRATEGY
Shima NIKANJAM, Badiossadat HASSANPOUR, Adi Irfan CHE ANI	EXPLORATION OF INFLUENTIAL FACTORS ON FIRST YEAR ARCHITECTURE STUDENTS’ PRODUCTIVITY
Juha Kettunen	QUALITY AND QUANTITY IN THE STRATEGIC NETWORK OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
Nidhi GADURA	DIFFERENT ROLES FOR MENTORS AND MENTEES IN AN E-LEARNING ENVIRONMENT
Eugene ALLEVATO	ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT THROUGH TRANSFORMATIVE PEDAGOGIES IN UNIVERSITIES
JUHA KETTUNEN	THE STRATEGY OF THE INNOVATION ALLIANCE IN HIGHER EDUCATION
Tessa BERG, Emma GUION AKDAG	USING COLLABORATIVE PICTURES TO UNDERSTAND STUDENT EXPERIENCE
BIBIANA HLEBOVA	OTHERNESS OF ROMA IN INCLUSIVE EDUCATION OF ROMA PUPILS IN SLOVAKIA
Shahlan SURAT, SAEMAH RAHMAN, Saadiyah KUMMIN	INQUIRY ON THE IMPROVEMENT TEACHING QUALITY IN THE CLASSROOM WITH META-TEACHING SKILLS

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:8 SESSION: 2

MODERATOR: Nicole S. McKinney

Izabela Pietras	CHARACTERISTICS OF COGNITIVE FUNCTIONS AMONG POLISH ADOLESCENCE WITH SPELLING DISORDERS
Yoojin Chung	THE FEMALE BEAUTY MYTH FOSTERED BY THE MASS MEDIA
Nicole S. McKinney	SELF-ESTEEM AND STRESS LEVEL AMONG TRAUMATIC BRAIN INJURED ADULTS WITH MILD, MODERATE AND SEVERE INJURIES ATTENDING A DAY PROGRAM REHABILITATION FACILITY
Ana Pauna Zbigniew Pleszewski	CLINICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES IN THE RESEARCH ON THE RAPE MYTH
Yasmin Binti Othman Mydin Mohd. Fadzillah Abdul Razak	COGNITIVE BEHAVIOUR THERAPY TO TREAT SOCIAL ANXIETY DISORDER: A PSYCHOLOGY CASE
Ana Pauna	EXPERT WITNESS TESTIMONY IN THE BATTERED WOMAN SYNDROME
Aiping Liu Xiaoping Ying Jing Luo	THE FLASHBULB MEMORY OF THE POSITIVE AND NEGATIVE EVENTS: WENCHUAN EARTHQUAKE AND ACCEPTANCE TO COLLEGE
J. Maksimainen	COGNITIVE LANDSCAPE OF VALUES – UNDERSTANDING THE INFORMATION CONTENTS OF MENTAL REPRESENTATIONS
M. Bambulyaka	THE IMPLICIT METHODS FOR THE STUDY OF TOLERANCE
Elena Chernyshkova	DYNAMIC OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AT THE CONTEXT OF REFLECTIVE PROCESS
Subramaniam Chandran	HOW DOES PSYCHOANALYSIS HELP IN RECONSTRUCTING POLITICAL THOUGHT? AN EXERCISE OF INTERPRETATION

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:9 SESSION: 2

MODERATOR: Eleftherios Giovanis

George Yungchih Wang	THE APPLICATION OF REAL OPTIONS TO CAPITAL BUDGETING
Paitoon Kraipornsak	IMPACT OF GOVERNMENT SPENDING ON PRIVATE CONSUMPTION AND ON THE ECONOMY: CASE OF THAILAND
Amilia Hasbullah, Wan Zahari Wan Yussof, Maziah Ismail	A PROPOSAL OF COMMUNITY BASED FACILITY MANAGEMENT PERFORMANCE (CBFM) IN THE EDUCATION SYSTEM OF BATUBARA DISTRICT IN INDONESIA
Tomáš Brabenec	CERTAIN IMPORTANT ASPECTS OF COST CONTRIBUTION ARRANGEMENTS IN FINANCIAL MANAGEMENT
Eleftherios Giovanis	APPLICATION OF ADAPTIVE NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM IN THE PREDICTION OF ECONOMIC CRISIS PERIODS IN USA
Kazuhide Sugiyama, Hiroshi Osada	INTEGRATION PROCESS OF INDUSTRIAL DESIGN AND ENGINEERING DESIGN
Maarit Valo, Pertti Hurme	ATTRIBUTIONS BY TEAM MEMBERS FOR TEAM OUTCOMES IN FINNISH WORKING LIFE
Haksoon Kim	DOES CORPORATE GOVERNANCE OR TRANSPARENCY AFFECT FOREIGN DIRECT INVESTMENT?
Shahin Dezdar, Sulaiman Ainin	ERP IMPLEMENTATION SUCCESS IN IRAN: EXAMINING THE ROLE OF SYSTEM ENVIRONMENT FACTORS
Linda Sau-ling LAI	SOCIAL COMMERCE – E-COMMERCE IN SOCIAL MEDIA CONTEXT
Alireza Faed, David Forbes	IMPACT OF CUSTOMER MANAGEMENT SYSTEM IN IMPROVING CUSTOMER RETENTION: OPTIMIZATION OF NEGATIVE CUSTOMER FEEDBACK

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:10

SESSION: 2

MODERATOR: Oluwatosin A. Ijabadeniyi

Savita Ahlawat Dhian Kaur	FOOD SECURITY IN INDIA: A CASE STUDY OF KANDI REGION OF PUNJAB
Nouf Saad Alnassar, Susan Grant, Ray Holland	DESIGN MANAGEMENT APPLICATIONS TO IMPROVE WORK ENVIRONMENT FOR FEMALE ACADEMICS IN SAUDI ARABIA
Sam Moshaver	EXPANDING AFFORDABLE HOUSING THROUGH INCLUSIONARY ZONING IN THE CITY OF TORONTO
Oluwatosin A. Ijabadeniyi	FOOD SAFETY CULTURE PARAMOUNT THAN TRADITIONAL FOOD SAFETY SYSTEM AND FOOD SAFETY CULTURE IN SOUTH AFRICAN FOOD INDUSTRIES
Sedat Cereci	ROLE OF DIRECTOR'S PHILOSOPHICAL APPROACH IN CINEMATOGRAPHIC EXPRESSION
Yvonne T. Haigh	CONFLICT, CONFUSION, CHOICE: A PHENOMENOLOGICAL APPROACH TO ACTS OF CORRUPTION
Amruta Khairnar, Joy Sen	PLANNING FOR MINIMIZATION OF SOCIOECONOMIC INEQUALITIES WITHIN VIDARBHA REGION, MAHARASHTRA, INDIA
Nuraddin Sadykov, Altynai Zhussipova, Omirkhan Abdimanuly	KAZAKH LITERATURE IN EMIGRATION AND WORKS OF MAZHIT AITBAYEV
M. Nogaibayeva, Zh. Kumganbayev	FEATURES OF FOLLOWING THE CUSTOMS AND TRADITIONS IN TURKESTAN IN THE LATE XIXTH AND EARLY XXTH CENTURIES
Karen Armstrong	THE MASQUERADE OF LIFE, OUR MANY SELVES AND ISSUES OF PRIVACY

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:11 SESSION: 2

MODERATOR: Anne A. Christopher

Alzahrani.M.E, Goodwin.R.D	TOWARDS A UTAUT-BASED MODEL FOR THE STUDY OF EGOVERNMENT CITIZEN ACCEPTANCE IN SAUDI ARABIA
Dominykas Broga	CAN WE SECURE SECURITY?
Noor Sulastry Yurni Ahmad , Ki-Soo Eun	THE RISE OF NATIONALISM AMONG SOUTH KOREAN YOUTH AND DEMOCRACY: AN ANALYSIS
Vincent Fromentin	MIGRATION AND UNEMPLOYMENT DURATION: THE CASE OF THE OECD COUNTRIES
Anne A. Christopher	DEIXIS AND PERSONALIZATION IN AD SLOGANS
Noor Mohammad	NEED TO IMPLEMENT THE ENVIRONMENTAL ACCOUNTING EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: AN OVERVIEW
Tariq Rahim Soomro, Muhammad Sarwar	GREEN COMPUTING: FROM CURRENT TO FUTURE TRENDS

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:12 SESSION: 2

MODERATOR: Paitoon Kraipornsak

A. Ramachandran	ECOLABELING AND GREEN CERTIFICATION FOR EFFECTIVE FISHERIES MANAGEMENT – AN ANALYSIS
Chummanond Natchaya, Rotchanakitumnuai Siriluck	DETERMINING THE ONLINE PURCHASING LOYALTY FOR THAI HERBAL PRODUCTS
E. Giovanis	APPLICATION OF FEED-FORWARD NEURAL NETWORKS AUTOREGRESSIVE MODELS IN GROSS DOMESTIC PRODUCT PREDICTION
Masood Uzzafer	A NEW DIMENSION IN SOFTWARE RISK MANAGMENT
E. Giovanis	PROPOSAL OF ADDITIONAL FUZZY MEMBERSHIP FUNCTIONS IN SMOOTHING TRANSITION AUTOREGRESSIVE MODELS
Rotchanakitumnuai, Siriluck	SUCCESS FACTORS OF LARGE SCALE ERP IMPLEMENTATION IN THAILAND
Asim Kumar Pal, Debabrata Nath, Sumit Chakraborty	A DISCRIMINATORY REWARDING MECHANISM FOR SYBIL DETECTION WITH APPLICATIONS TO TOR
Arazi Idrus, Christiono Utomo	FUNCTIONALITY OF NEGOTIATION AGENT ON VALUE-BASED DESIGN DECISION
Paitoon Kraipornsak	IMPACT OF GOVERNMENT SPENDING ON PRIVATE CONSUMPTION AND ON THE ECONOMY: THE CASE OF THAILAND
Habibollah Najafi, Amir Abbas Yazdani, Hosseinali Nahavandi	2 VALUE ENGINEERING AND ITS EFFECT IN REDUCTION OF INDUSTRIAL ORGANIZATION ENERGY EXPENSES
Haroon Altarawneh, Sattam Allahawiah	ELECTRONIC MARKETS HAS WEAKENED THE “TRADEOFF BETWEEN REACH AND RICHNESS“ IN THE INTERNET

11.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14: 30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:13 SESSION: 2

MODERATOR: Sholpan Zhandossova,

SUN MEI, Nagata KATSUYA, Onoda HIROSHI	CORPORATE SUSTAINABLE DEVELOPMENT ASSESSMENT BASE ON THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY
Madina KENZHEGARANOVA, Aibol MUKHSIYNOV, Houman SANANDAJI	STATE PROGRAMS ANALYSIS AND SOCIAL CRISIS MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: A DESCRIPTIVE STUDY
Pavel JANAK	APPLICATION OF MOTIVATIONAL FACTORS FOR UPLOADING FILMS TO WEBSITES ULOZTO.NET AND PIRATEBAY.ORG
Sholpan ZHANDOSSOVA, ERDEN ORDABEK, YELBOLSYN NAZAROV	THE NATIONAL SECURITY ASSURANCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
Roelien GOEDE	A CRITICAL SOCIAL RESEARCH PERSPECTIVE ON SELF-DIRECTED LEARNING AND INFORMATION TECHNOLOGY PRACTITIONERS
Inês VIEIRA	THE PORTUGUESE PRESS PORTRAIT OF “ENVIRONMENTAL REFUGEES“
James MOIR	STUDENTS, KNOWLEDGE AND EMPLOYABILITY
Karen ARMSTRONG	MANAGING YOUR ONLINE REPUTATION: ISSUES OF ETHICS, TRUST AND PRIVACY IN A WIRED, “NO PLACE TO HIDE“ WORLD
SIROUS PANAHI JASON WATSON HELEN PARTRIDGE	SOCIAL MEDIA AND TACIT KNOWLEDGE SHARING: DEVELOPING A CONCEPTUAL MODEL
Ahmad Saiful Azlin Puteh Salin, Norlela Kamaludin, Siti Khadijah Ab Manan, Mohd Shatari Abdul Ghafar	DIRECTORS- ISLAMIC CODE OF ETHICS

11. 03. 2023		14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 14		SESSION: 2	MODERATOR: Shyama Ranjani Weerakoon
Rameswar Debnath, Haruhisa Takahashi	A COMPARISON OF SVM-BASED CRITERIA IN EVOLUTIONARY METHOD FOR GENE SELECTION AND CLASSIFICATION OF MICROARRAY DATA		
Akinwumi F. Olusegun	BIOEFFICACY OF SOME OIL-MIXED PLANT DERIVATIVES AGAINST AFRICAN MUD CATFISH (CLARIAS GARIEPINUS) BEETLES, DERMESTES MACULATUS AND NECROBIA RUFIPES		
Uun Yanuhar	THE ROLE OF IMMUNOGENIC ADHESIN VIBRIO ALGINOLYTICUS 49 K DA TO MOLECULE EXPRESSION OF MAJOR HISTOCOMPATIBILITY COMPLEX ON RECEPTORS OF HUMPBACK GROUPE CROMILEPTES ALTIVELIS		
Yetti Marlida , Rina Delfita , Neni Gusmanizar, Gita Ciptaan	IDENTIFICATION CHARACTERIZATION AND PRODUCTION OF PHYTASE FROM ENDOPHYTIC FUNGI		
Shyama Ranjani Weerakoon	DIRECT AND INDIRECT SOMATIC EMBRYOGENESIS FROM PETIOLE AND LEAF EXPLANTS OF PURPLE FAN FLOWER (SCAEVOLA AEMULA R. BR. CV. 'PURPLE FANFARE')		
Musammat F. Nahar, Anna Roujeinikova	STRUCTURAL BASIS OF RESISTANCE OF HELICOBACTERPYLORI DNAK TO ANTIMICROBIAL PEPTIDE PYRRHOCORICIN		
Puntipar Sonthiphand, Tawan Limpiyakorn	COMMUNITIES OF AMMONIA-OXIDIZING ARCHAEA AND BACTERIA IN ENRICHED NITRIFYING ACTIVATED SLUDGE		
Antonella Bandiera	HUMAN ELASTIN-DERIVED BIOMIMETIC COATING SURFACE TO SUPPORT CELL GROWTH		
Mahbobeh Hajirostamloo	A REPORT ON OCCURRENCE AND PARASITE-HOST OF LIGULA INTESTINALIS IN SATTARKHAN LAKE(EAST AZERBAIJAN-IRAN)		
Surakan Payakkhabut	VOCAL COMMUNICATION IN SOOTY-HEADED BULBUL; PYCNONOTUS AURIGASTER		

12.03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:1 SESSION: 1

MODERATOR: Dr. Öğr. Üyesi, Seçil ŞENEL UZUNKAYA

Albina Chingiz HASHİMOVA	PROMOTION OF SERVICE ACTIVITY EVALUATION IN AZERBAIJAN WITH NEW METHODS
Res. Assist. Dr. YELDA BEKTAŞ	AUTOMATION IN THE FAST-FOOD SECTOR: A CRITICAL DISCUSSION OF THE FUTURE OF WORK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ETLİOĞLU	EXAMINATION OF WEBROOMING PURCHASING BEHAVIORS IN THE OMNICHANNEL MARKETING
Dr., Muharrem ÇAKIR	UZLAŞMA KOMİSYONLARININ VERGİLEMEDE ADALETE ETKİSİ
Öğr. Gör. Hamdi Ayyıldız, Öğr. Gör. Dr. Ömer Büyükbaş,	DÜŞÜK DÜNYA YÖRÜNGESİ EKONOMİSİ(LEO ECONOMY)’NDE YENİDEN TEDARİK ARACI OLARAK CYGNUS: ARTEMİS PROGRAMI’NDA UZAY TEDARİK ARAÇLARI
Öğr. Gör. Dr. Ömer Büyükbaş, Öğr. Gör. Hamdi Ayyıldız,	KENT PAZARLAMASINDA BİYOEKONOMİKLİK İÇİN OLİVAL ROTA’YA UYGUN PLANLAMA NASIL OLMALI?
Dr. Öğr. Üyesi, Seçil ŞENEL UZUNKAYA	OSMANLI DEVLETİ’NDE PARA VAKIFLARI
Dr. Öğr. Üyesi, Seçil ŞENEL UZUNKAYA	OSMANLI DEVLETİ’NDE REAYA SINIFI VE VERGİLER
Prof. Dr. Şebnem YÜCEL Doktora Öğrencisi Ferhat BOLUKÇU	COMPARİSON OF DİSEASE BURDEN AND ASSOCIATED RİSK FACTORS OF TURKEY AND G7 COUNTRIES
Prof. Dr. Şebnem YÜCEL Arş. Gör. Havva Nur ATALAY	COMPILING STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN CYBERCHONDRY AND KNOWLEDGE LEADERSHIP

12.03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:2 SESSION: 1

MODERATOR: Prof. Dr. SERTİF DEMİR

Dr.Öğretim Üyesi, İbrahim Atilla KARATAŞ	ÜRÜNLERDE PSİKOLOJİK FİYATLANDIRMANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ
Dr.Öğretim Üyesi, İbrahim Atilla KARATAŞ	ÜRÜN AMBALAJININ TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİNİN BİBLİYOGRAFİK YÖNTEM İLE İNCELENMESİ
Assist. Prof. Dr. Ceyhun GÜLER	THE NEW SOCIAL CONTRACT AS A TRADE UNION DEMAND AND ITS EVALUATION IN TERMS OF INSECURE GROUPS
Dr. Öğr. Üyesi, HALİM BAŞ	ÇALIŞMA HAYATINDA YENİ EĞİLİMLER: BÜYÜK İSTİFA VE SESSİZ İSTİFA KAVRAMLARININ TWITTER ÜZERİNDEN ANALİZİ
Prof. Dr. SERTİF DEMİR	THE ROLE OF MILITARY IN HUMANITARIAN AID OPERATION
Prof. Dr. SERTİF DEMİR	CONSIDERATIONS ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN TURKEY
PhD Candidate Kemal Yüce KUTUCUOĞLU	MANAGING QUALITY IN HIGHER EDUCATION IN TURKEY: CASE OF MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY
Asst. Prof. Dr. Ekrem AYDIN	EVALUATION OF THE PERFORMANCE OF RESEARCH ON HOTEL BUSINESSES: COMPARISON OF TURKEY, ITALY AND SPAIN
Fatema Alzahraa Ied Prof. Dr. Veysel Yılmaz Doç. Dr. Erkan Arı	SOSYAL MEDYANIN SAĞLADIĞI BİLİMSEL HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK PERFORMANSINA ETKİSİ: YOUTUBE ÖRNEĞİ
Yelda SÜRMEİİOĞLU Prof. Dr. Veysel Yılmaz Doç. Dr. Erkan Arı	HİZMET KALİTESİ İNDEKSİ GELİŞTİRİLMESİ: BİR OTOMOBİL SERVİSİNDE UYGULAMA

12.03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:3	SESSION: 1	MODERATOR : Assoc. Prof. Dr.Nezahat DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat ÇALIŞ	TAKİPTEKİ FİNANSMAN ORANI VE SERMAYE GÜCÜ ORANININ ÖZKAYNAK KARLILIĞINA ETKİSİ; TÜRKİYE KATILIM BANKACILIĞI SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
Dr. EMRE GÖKÇELİ	THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON THE USE OF RENEWABLE ENERGY: THE CASE OF TURKEY	
Araş. Görv. Zekiye AKTAŞ Araş. Görv. Furkan SERDAR	HESAPLANMIŞ MADDİ OLMAYAN DEĞER YÖNTEMİ İLE ENTELEKTÜEL SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİ: BİST SEKTÖRLERİ ÜZERİNDE BİR UYGULAMA	
Assist. Prof. Dr. Tuncer YILMAZ	THE EFFECT OF FINANCIAL INSTABILITY ON BORSA İSTANBUL SECTOR INDICES	
MOHAMMED YASLAM MEFTAH BIN MAJSHER Dr.Öğr. ADNAN ABDALLA MOHAMMED OWEIDA	CREDIT CARDS IN PARTICIPANT BANKS AND ITS EFFECTS ON THE ECONOMY (TURK ISLAMIC BANKS AS A MODEL)	
Araş. Gör., Fatih EROĞLU Prof. Dr. Rahmi YÜCEL	DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINA İLİŞKİN TUTUMUN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÖRNEKLEMİ	
Araş. Gör., Fatih EROĞLU Prof. Dr. Rahmi YÜCEL	MESLEK MENSUPLARININ DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINI KULLANMA NİYETLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: MANTIKLI EYLEM TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME	
Assoc. Prof. Dr.Nezahat DOĞAN	ANALYZING BOX OFFICE REVENUES OF UNITED STATES BY USING LONG RUN REGRESSION EQUATIONS	

12.03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:4	SESSION: 1	MODERATOR: Prof. Dr. Recep Yücel
Öğr. Gör. Dr., ERKAN DENK	TÜRK MUTFAĞINDA COĞRAFİ İŞARET TESCİLİ ALAN PEYNİRLER	
Dr. ŞİFA ELCİL	BİREYSEL İLETİŞİMDEN KURUMSAL İLETİŞİME STRES YÖNETİMİ: ETKİLİ İLETİŞİM STRATEJİLERİ PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ	
Prof. Dr. Recep Yücel Yüksek Lisans Öğrencisi Semih Yiğit	LİYAKAT İLE ETİK LİDERLİK TARZI ARASINDAKİ İLİŞKİ: İÇERİK ANALİZİ	
Prof. Dr. Recep Yücel Yüksek Lisans Öğrencisi Semih Yiğit	KATILIMCI LİDERLİK TARZININ ÇALIŞAN PERFORMANSI VE İŞTEN AYRILMA ÜZERİNE ETKİSİ: İÇERİK ANALİZİ	
Assoc. Prof. Dr., Işıl Arıkan Saltık PhD Candidate, İrem Kılıç	WEAVING THE SUSTAINABLE TOURISM IN ÜZÜMLÜ, FETHİYE	
Arş. Gör., Doğan ÇAPRAK Doç. Dr., Işıl ARIKAN SALTİK	SEARCHING FOR THE QUALIFIED EMPLOYEES IN TOURISM: AN EVALUATION OF RECRUITMENT DAYS	
ORHAN TANRIKULU Dr. Öğr. Üyesi CEVAT SÖYLEMEZ	TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİLERİN MOBİL UYGULAMA KULLANIM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME	

12.03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:5

SESSION: 1

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK

Dr. Öğr. Üyesi, Murat BEŞER
Doç. Dr. Nazife Özge BEŞER

EFFECTS OF EXPORT AND IMPORT ON CARBON DIOXIDE: EXAMPLE OF BRICS COUNTRIES

Assoc. Prof. Dr. Farhad Mikayilov
İbrahimli Şəms İbrahim

PROBLEMS OF INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND AUTOMATION INTO THE LABOR MARKET

Arş. Gör. Dr. HAVVA GÜLTEKİN

FİNANSAL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan
Orkhan Mammadov

DIŞ TİCARET VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ İÇİN ANALİZ

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan
Elgün Oruclu

AZERBAIJAN EKONOMİSİNDE HOLLANDA HASTALIĞI

Dr. MERAL ÇABAŞ

THE IMPACT OF WOMEN'S EMPLOYMENT BY EDUCATIONAL LEVEL ON ECONOMIC GROWTH:
PANEL FOURIER EVIDENCE FOR THE OECD

Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur
YORGANCILAR ATATOPRAK

AN INVESTIGATION ON METHODS USED IN NEUROMARKETING AND
NEUROECONOMICS

Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur
YORGANCILAR ATATOPRAK

TV COMMERCIAL ANALYSIS RESULTS IN TERMS OF EMOTIONAL ATTENTION: EEG ANALYSIS

12.03. 2023

10: 00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL:6

SESSION: 1

MODERATOR: Prof. Dr. Yusuf Genç

Ph.D Matilda LIKAJ Ph.D Ramiola KALEMI	A SOCIOLOGICAL ANALYZE OF EMIGRATION HISTORY AND POLICIES: CASE OF ALBANIAN EMIGRATION FLOWS IN TURKEY
Prof. Dr. Hacer TOR Tuğçe GÜNEŞ YÜCE	DEPREM VE KADIN
Esra Çabaz Aydın GÖRMEZ	PERCEPTIONS OF FEMINISM IN SOUTH KOREAN CULTURE
Hilal OKATAN	KAMUSAL/ÖZEL ALAN DİKOTOMİSİ VE KADIN
Ecem ERGÜLEN Mesut ŞÖHRET	CANADA’S IMMIGRATION POLICIES IN A MULTICULTURAL CONTEXT
Prof. Dr. Yusuf Genç	GÖÇMENLERİN SOSYAL PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜNDE SOSYAL HİZMET MESLEĞİNİN YERİ
Tuğba TÜRKÇÜ	İNSANLIĞIN SORUNU EKONOMİK EŞİTSİZLİK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ
Handan GÜNAY	HEMŞEHRİ DAYANIŞMASI ÜZERİNE TEMEL BİR İNCELEME
Handan GÜNAY	ÇİZİMLERİN DİLİNDEN GÖÇ
Prof. Dr. Yusuf Genç Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan Dr. Arş. Gör. Hülya Yıldız Arş. Gör. Cengizhan Aynacı	MADDE KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Sevde Nur ÇİL Zeynep YUMUŞ Sümeyra TEMİZHAN	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİN DEĞERLER EĞİTİMİNE BAKIŞI: SEVGİ EĞİLİMİ
Dr. ASLIHAN BURCU ÖZTÜRK ÇIPLAK	UNDERSTANDING PROPERTY CRIMES OF UNDERCLASS CHILDREN WITH CONSUMPTION CULTURE

12.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:7

SESSION: 1

MODERATOR: Tamara Djurickovic MSc

Hastuti Saptorini	OCCUPANTS- BEHAVIOR AND SPATIAL IMPLICATIONS OF RIVERFRONT RESIDENTIAL IN YOGYAKARTA, INDONESIA
Charru Malhotra, Girija Krishnaswamy	CITIZENS- EXPECTATIONS FROM RURAL TELECENTRES: A CASE STUDY OF IMPLEMENTATION OF COMMON SERVICE CENTRES IN MUSHEDPUR VILLAGE, HARYANA, INDIA
Mirjana Radman-Funarić, Katarina Potnik Galić	RESEARCH OF POTENTIAL CLUSTER DEVELOPMENT IN PANNONIAN CROATIA
Suleiman Obeidat, Adnan Bashir, Wisam Abu Jadayil	THE IMPORTANCE OF CLASS ATTENDANCE AND CUMULATIVE GPA FOR ACADEMIC SUCCESS IN INDUSTRIAL ENGINEERING CLASSES
Suzana Basaruddin, Haryani Haron, Siti Arpah Noodin	DEVELOPING OMS IN IHL
Rachelle Bosua, Nina Evans	SOCIAL NETWORKS AND ABSORPTIVE CAPACITY
Tamara Djurickovic MSc	FROM E-GOVERNMENT TO E-DEMOCRACY CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT IN MONTENEGRO
Abdel-Samad M. Ali	SPATIAL THINKING ISSUES: TOWARDS RURAL SOCIOLOGICAL RESEARCH AGENDA IN THE THIRD MILLENNIUM
Mona Masood, Zakiah Zain	APPRECIATING, INTERPRETING AND UNDERSTANDING POSTERS VIA LEVELS OF VISUAL LITERACY
Anastasia Katsamaki, Nikolaos Bilalis, Vassilis Dedoussis	LEAN THINKING PROCESS IN THE DETERMINATION OF DESIGN SUGGESTIONS TO OPTIMIZE TREATMENT OF WEEE

12.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:8 SESSION:1

MODERATOR: Ana Hol

Prakash Singh	LEARNERS' VIOLENT BEHAVIOUR AND DRUG ABUSE AS MAJOR CAUSES OF TOBEPHOBIA IN SCHOOLS
Juha Kettunen	CO-AUTHORSHIP NETWORKS OF SCIENTIFIC COLLABORATION
Valeda Dent	IMPACT OF FOUR READING AND LIBRARY FACTORS ON THE GRADE AVERAGE OF UGANDAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS: A QUANTITATIVE STUDY
Mahmoud I. Syam, Osama K. El-Hafy	THE BEST METHODS OF MOTIVATING AND ENCOURAGING THE STUDENTS TO STUDY: A CASE STUDY
Eleni Ioanna Levantinou	THE EFFECT OF ICONIC AND BEAT GESTURES ON MEMORY RECALL IN GREEK'S FIRST AND SECOND LANGUAGE
Iva Košek Bartošová	DEVELOPMENT OF ELEMENTARY LITERACY IN THE CZECH REPUBLIC
Ana Hol	STUDENTS AS GLOBAL CITIZENS: LESSONS FROM THE INTERNATIONAL STUDY TOUR
Teresa Coffman, Mary Beth Klinger	PROSPECTIVE CLASS TEACHERS- COMPUTER EXPERIENCES AND COMPUTER ATTITUDES
Nancy Jennings, Chris Collins	VIRTUAL OR VIRTUALLY U: EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SECOND LIFE
Glenda A. Gunter	THE EFFECTS OF THE IMPACT OF INSTRUCTIONAL IMMEDIACY ON COGNITION AND LEARNING IN ONLINE CLASSES

12.03.2023

Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL:9

SESSION: 1

MODERATOR: Subramaniam Chandran

Fariba Haghbin,
Othman Bin Ibrahim,
Mohammad Reza Attarzadeh Niaki

KNOWLEDGE RELATIONSHIP MODEL AMONG USER IN VIRTUAL COMMUNITY

Hasimah Sapiri
Anton Abdulbasah Kamil,
Razman Mat Tahar,
Hanafi Tumin

DYNAMICS SIMULATION APPROACH IN ANALYZING PENSION EXPENDITURE

Norma Rodrigues Gomes

KNOWLEDGE MANAGEMENT APPLIED TO FORENSIC SCIENCES

Amir Hossein Davami, A<
li Gholami,
Ebrahim Panahpour

THE USED OF ENVIRONMENTAL ETHICS IN METHODS AND TECHNIQUES OF ENVIRONMENTAL
MANAGEMENT

Asim Tanvir,
Numera Rafaqat

ADOPTABILITY ISSUES OF GPS IN PUBLIC SECTOR IN PAKISTAN

Marzieh Mokhtaripour

SYSTEMS AND SOFTWARE SAFETY AND SECURITY

Shoureshe Kanani,
Hassan Zandi

A STUDY OF THE DAMAGES TO HISTORICAL MONUMENTS DUE TO CLIMATIC FACTORS AND AIR
POLLUTION AND OFFERING SOLUTIONS

Subramaniam Chandran

HOW DO POLITICIANS RECOVER THEIR COSTS? THE POLITICAL ECONOMY OF REPRESENTATIVE
DEMOCRACY IN INDIA

Claude Alavoine

ETHICS IN NEGOTIATIONS: THE CONFRONTATION BETWEEN REPRESENTATION AND PRACTICES

Timothy Yoonsuk Lee,
Jinhwan Yu,
Somi Nah

A CONFUCIANISM OBSERVED IN DISASTER FILMS OF EAST ASIA

Dragana Bjelić,
Mirela Mezak Stastny

CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS AN INSTRUMENT OF FULFILLING THE WORKER 'S RIGHTS IN
CROATIAN LEGAL SYSTEM

12.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:10 SESSION: 1

MODERATOR: Siavash Asadi Ghajarloo

Nancy Ling Sze Leung	The Low-fertility problem in Hong Kong: Do Mainlanders- Births Help to Rejuvenate Low-fertility Problem?
Teodora Bakardjieva Galya Gercheva	Knowledge Management and e-Learning –An Agent-Based Approach
Muhammad Wajid Tahir Rubina Kauser Majid Ali Tahir	Brain Drain of Doctors; Causes and Consequences in Pakistan
Subramaniam Chandran	From Separatism to Coalition: Variants in Language Politics and Leadership Pattern in Dravidian Movement
Mahboubeh Molaei	Knowledge Management Model for Managing Knowledge among Related Organizations
Abbas Moshref Razavi, Rodina Ahmad	Users- Motivation and Satisfaction with IS
Jamalodin Alvani Fardin Boustani, Omid Tabiee, Masoud Hashemi	The Effects of Human Activity in Yasuj Area on the Health of Stream City
Siavash Asadi Ghajarloo	Mining Implicit Knowledge to Predict Political Risk by Providing Novel Framework with Using Bayesian Network
Nor'Aini Yusof, Ismael Younis Abu-Jarad	The Organizational Innovativeness of Public-Listed Housing Develo
Tingan Tang, Kimmo Karhu, Matti Hamalainen	Community Innovation in Sustainable Development: A Cross Case Study

12.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:11	SESSION: 1	MODERATOR: Maral Mohamadi Zanjani
Michael Lissack	WHEN EXPLANATIONS “CAUSE“ ERROR: A LOOK AT REPRESENTATIONS AND COMPRESSIONS	
Lilac Al Safadi, Rana Abu Nafesa, Regina Garcia	COURSE ADOPTION OF MS TECHNOLOGIES – CASE STUDY	
Maria Satya Rani, Fandy Tjiptono, Suyoto	INTERNET: A NEW MEDIUM TO PROMOTE TRADITIONAL DANCES IN INDONESIA	
Aida Amirazodi	IRANIAN BAZAARS: THE ILLUSTRATION OF STABLE THOUGHTS	
Zaiton Samdin, Kasimu Abdu Bakori, Hamimah Hassan	FACTORS INFLUENCING ENVIRONMENTAL MANAGEMENT PRACTICES AMONG HOTELS IN MALAYSIA	
Helen P. Greatrex	ROBUST HUMAN RIGHTS GOVERNANCE: DEVELOPING INTERNATIONAL CRITERIA	
Senian Malie, Oriah Akir	DETERMINANTS FOR SUCCESS IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN INTERNATIONAL CORPORATIONS	
Maral Mohamadi Zanjani	ECOTOURISM, EXPANSION, ALONGSIDE WITH DOMINANT FUNCTION OF KHARK (KHARG) AND KHARKO ISLANDS	
Shafiq ur Rehman, Jane-Lisa Coughlan	DESIGN AESTHETICS OF MOBILE INTERFACE	
Yimeng Deng, Klarissa T.T. Chang	A DESIGN FRAMEWORK FOR EVENT RECOMMENDATION IN NOVICE LOW-LITERACY COMMUNITIES	
Nurmukhambetov Ardak	SOCIAL AGGRAVATIONS DURING THE PERIOD OF MEDIEVAL WARS IN EUROPE	

12.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:12 SESSION: 1

MODERATOR: Srisawas Siriporn,

Reza Sigari Tabrizi, Yeap Peik Foong, Nazli Ebrahimi	USING INTERPRETIVE STRUCTURAL MODELING TO DETERMINE THE RELATIONSHIPS AMONG KNOWLEDGE MANAGEMENT CRITERIA INSIDE MALAYSIAN ORGANIZATIONS
Ioan Popa, Radu Lupu, Cristiana Tudor	AN INVESTIGATION INTO THE ROLE OF MARKET BETA IN ASSET PRICING: EVIDENCE FROM THE ROMANIAN STOCK MARKET
Paula Ferreira, Filipa Vieira	EVALUATION OF AN OFFSHORE WIND POWER PROJECT: ECONOMIC, STRATEGIC AND ENVIRONMENTAL VALUE
Omid Jadidi, Fatemeh Firouzi, Enzo Bagliery	TOPSIS METHOD FOR SUPPLIER SELECTION PROBLEM
Ajay Gupta, Arvind Bhardwaj, Arun Kanda	FUNDAMENTAL CONCEPTS OF THEORY OF CONSTRAINTS: AN EMERGING PHILOSOPHY
Dahir A. Ga'al, Wardah Zainal Abidin	POLICY MANAGEMENT FRAMEWORK FOR MANAGING ENTERPRISE POLICIES
Srisawas Siriporn, Rotchanakitumnuai Siriluck	SOCIAL NETWORK MANAGEMENT ENHANCES CUSTOMER RELATIONSHIP
Svetlana Saksonova	APPROACHES TO DETERMINING OPTIMAL ASSET STRUCTURE FOR A COMMERCIAL BANK
Kamila Tislerova, Marta Zambochova	MARKETING SEGMENTATION OF STUDENTS WILLING TO STUDY ABROAD BASED ON CLUSTER ANALYSIS
J. Zambujal-Oliveira	A REAL OPTIONS ANALYSIS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT COMPETITION IN A NEWS UNCERTAIN ENVIRONMENT

12.03.2023
Meeting ID: 839 8735 7300

10: 30 - 12: 30 Time zone in Turkey (GMT+3)
Passcode: 1012032

HALL:13

SESSION: 1

MODERATOR: Ibraheem Alzahrani

Juha Kettunen	THE STRATEGY OF THE INNOVATION ALLIANCE IN HIGHER EDUCATION
Bibiana Hlebova	OTHERNESS OF ROMA IN INCLUSIVE EDUCATION OF ROMA PUPILS IN SLOVAKIA
Md Rabiul Islam, Ben Wadham	EQUITY AND DIVERSITY IN BANGLADESH'S PRIMARY EDUCATION: STRUGGLING INDIGENOUS CHILDREN
Sujit K. Basak, Simon Collin	ANALYZING THE TECHNOLOGY AFFECTING ON THE SOCIAL INTEGRATION OF STUDENTS AT UNIVERSITY
Samal Abzhanova, Saule Mussabekova	THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTING INTERACTIVE TRAINING FOR TEACHING KAZAKH LANGUAGE
Simin Sadeghi-Saeb	USING METACOGNITIVE STRATEGIES IN READING COMPREHENSION BY EFL STUDENTS
Abdul Rofiq Badril Rizal Muzammil	THE INVESTMENT OF ISLAMIC EDUCATION VALUES TOWARD CHILDREN IN THE EARLY AGE THROUGH STORY-TELLING METHOD
Mustafa Jahanara	THE RELATIONSHIP OF EMOTIONAL INTELLIGENCE, PERCEIVED STRESS, RELIGIOUS COPING WITH PSYCHOLOGICAL DISTRESS AMONG AFGHAN STUDENTS
Ibraheem Alzahrani	THE ROLE OF THE CONSTRUCTIVIST LEARNING THEORY AND COLLABORATIVE LEARNING ENVIRONMENT ON WIKI CLASSROOM AND THE RELATIONSHIP BETWEEN THEM
Elena Krelja Kurelović, Jasminka Tomljanović, Vlatka Davidović	INFORMATION OVERLOAD, INFORMATION LITERACY AND USE OF TECHNOLOGY BY STUDENTS
Brandy Yee, Dianne Yee	LEADING, TEACHING AND LEARNING "IN THE MIDDLE": EXPERIENCES, BELIEFS, AND VALUES OF INSTRUCTIONAL LEADERS, TEACHERS, AND STUDENTS IN FINLAND, GERMANY, AND CANADA

12. 03. 2023		10:30- 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 14		SESSION: 1	
		MODERATOR: Surinder Deswal	
Esra E. Aleisa		DEVELOPING EFFICIENT TESTING AND UNLOADING PROCEDURES FOR A LOCAL SEWAGE HOLDING PIT	
Surinder Deswal, Mahesh Pal		ARTIFICIAL NEURAL NETWORK BASED MODELING OF EVAPORATION LOSSES IN RESERVOIRS	
Surinder Deswal		OXYGEN TRANSFER BY MULTIPLE INCLINED PLUNGING WATER JETS	
Mahmoud M. S. Albattah		OPTIMIZATION OF THE CHARACTERISTIC STRAIGHT LINE METHOD BY A “BEST ESTIMATE“ OF OBSERVED, NORMAL ORTHOMETRIC ELEVATION DIFFERENCES	
Sandeep Sharma, Sarabjit Singh, Meenakshi Sharma		PERFORMANCE ANALYSIS OF LOAD BALANCING ALGORITHMS	
Janhavi Inamdar, S.K. Singh		PHOTOCATALYTIC DETOXIFICATION METHOD FOR ZERO EFFLUENT DISCHARGE IN DAIRY INDUSTRY: EFFECT OF OPERATIONAL PARAMETERS	
Mohammad Reza Ghasemi, Amin Ghorbani		APPLICATION OF WAVELET NEURAL NETWORKS IN OPTIMIZATION OF SKELETAL BUILDINGS UNDER FREQUENCY CONSTRAINTS	
Yogesh Aggarwal		MODELING OF REINFORCEMENT IN CONCRETE BEAMS USING MACHINE LEARNING TOOLS	
Ahmad Munawar		PUBLIC TRANSPORT REFORM IN INDONESIA, A CASE STUDY IN THE CITY OF YOGYAKARTA	

12.03. 2023

14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 1

SESSION:2

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA

Doktora Öğrencisi, HACER ELMACI

TÜRKİYE’DE JAPONYA ÇALIŞMALARININ KURUMASALLAŞMASI

Doktora Öğrencisi, HACER ELMACI

THE ENTHRONEMENT OF NARUHITO: EMPERORSHIP AND NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY JAPAN

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TURAN

BİLİŞİM SUÇLARINDA ULUSLARARASI ADLİ YARDIMLAŞMA: HUKUKİ AÇIDAN TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cemaleddin GÜVENÇ
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TURAN

TÜRK TİPİ BAŞKANLIK SİSTEMİNDE SEÇİM HÂKİMLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Doç. Dr. Kemal YAMAN

TEHLİKELİ MALLARIN ULUSLARARASI KARAYOLUYLA TAŞINMASI KONUSUNDA TÜRKİYE’NİN POLİTİKASI

Doç. Dr. Kemal YAMAN

SAĞLIKLI KENT İÇİN DAYANIKLI BİNALAR OLUŞTURMADA 4708 SAYILI KANUNUN ÖNEMİ

Assoc. Prof. Dr. Pınar ÖZDEN
CANKARA

DEPRIVATION: SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS FACED BY THE PALESTINIAN PEOPLE IN THE COVID 19 PANDEMIC

Assoc. Prof. Dr. Yavuz CANKARA

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS IN COVID- 19 EPIDEMICS IN IRAN

Doktora Öğrencisi, Duygu Aksu
Doç. Dr., Elvettin Akman

METAVEVERSE VE SANAL KENT YÖNETİMİ

Doktora Öğrencisi, Duygu Aksu Doç. Dr.,
Elvettin Akman

DİJİTAL VERİLERİN KORUNMASINDA SİBER ORTAKLARIN ROLÜ: SİBER GÜVENLİK ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi ÖMER ŞEN

AKILLI KENT KAVRAMI VE TÜRKİYE KENT COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI

12.03. 2023**14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)****Meeting ID: 839 8735 7300****Passcode: 1012032**

HALL: 2	SESSION:2	MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Meral EKİM,
K.R.Padma K.R.Don	STRATEGIES FOR SUSTAINABILITY MANAGEMENT IN THE COVID-19 PANDEMIC: DISRUPTION OF EDUCATIONAL SYSTEM	
K.R.Padma K.R.Don	HIGHER LEARNING INSTITUTES STARTED IMPLEMENTATION OF NEP2020-A NEW HOPE FOR EDUCATION	
Dr.Haqverdiyev Bəxtiyar David oğlu Dr. Kərimova Rəna Cabbar kızı	MECHANISM OF FORMATION OF ACUTE INTESTINAL OBSTRUCTION OF NON-TUMOR ORIGIN IN PEOPLE AGED 62 YEARS AND OLDER AND METHOD OF SURGICAL REMOVAL OF PATHOLOGY	
Dr. Kərimova Rəna Cabbar kızı Şahməmmədova Sevinc Osman kızı Əzizova Əsmət Nizami kızı Cəfərova Zəmfira İbrahim kızı Yusufova Xədicə Cəmil kızı Bayramov Adil Allahyar oğlu	PATHOLOGICAL CHANGES IN THE LIVER CAUSED BY HARMFUL SUBSTANCES USED IN HOUSEHOLDS AND LABORATORIES, IRON DEFICIENCY ANEMIA AND CORRELATION WITH THE ENDOCRINE SYSTEM	
Uzman Doktor Ela ERTEN	PEDIATRİK ABDOMİNAL CERRAHİ GEÇİREN 2 OLGUMUZDA USG EŞLİĞİNDE M-TAPA BLOK TECRÜBEMİZ	
Uzm.Dr. Esra Özsoy Kayaokay	DİYABETİK AYAK OLGULARININDA AMPUTASYON ORANININ TEK MERKEZLİ İNCELENMESİ	
Assoc. Prof. Dr. Meral EKİM, Prof. Dr. Hasan EKİM	THE IMPORTANCE OF SLOWING AGING	
Assoc. Prof. Dr. Meral EKİM, Prof. Dr. Hasan EKİM	AN IMPORTANT ANTIOXIDANT: ALPHA LIPOIC ACID	
Aynur ALİYEVA Hasibe VURAL Sona EMİNOVA Hatice Gül DURSUN	CHRYSOPHANOL EXHIBITS ANTICANCER EFFECT BY REGULATING EXPRESSION OF WNT/B-CATENIN SIGNALING PATHWAY GENES IN NEUROBLASTOMA CELLS	

12.03. 2023		14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 3		SESSION:2	MODERATOR: Doç. Dr. Handan ÖZCAN
Sevgi ODABAŞ Doç. Dr. Handan ÖZCAN	DOĞUMDA EŞ DESTEĞİ		
Sevgi ODABAŞ Doç. Dr. Handan ÖZCAN	AFETLERDE ANNE SÜTÜ BANKACILIĞININ ÖNEMİ		
SENA YÖN Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	OBSTETRİK ŞİDDET VE ETKİLERİ		
SENA YÖN Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	GÖÇMEN KADINLARDA SAĞLIK RİSKLERİ		
Seraynur APIK Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	AİLE İÇİ ŞİDDET ve GEBELİK		
Işıl ÇELİK Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	GEBELİKTE BESLENME		
Işıl ÇELİK Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	PLANSIZ GEBELİKLER VE SONUÇLARI		
Yaren KEÇECİ, Doç. Dr. HANDAN ÖZCAN	CİNSEL YOLLA BULAŞAN HASTALIKLAR ve ERKEK İNFERTİLİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ		
Enzel KÖKSALDI Doç. Dr. Handan ÖZCAN	DOĞUM SONU KANAMALARIN YÖNETİMİNDE EBELİK BAKIMININ ÖNEMİ		
Enzel KÖKSALDI Doç. Dr. Handan ÖZCAN	ANNE VE BEBEK BAĞLANMASININ FETAL GELİŞİME ETKİSİ		

12.03. 2023		14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 4		SESSION:2	MODERATOR: Doç. Dr. EFKAN BAĞDA
Dr. Öğr. Üyesi Özge Temiz		TİTANYUM DİOKSİT NANOPARTİKÜLLERİ OREOCHROMİS NİLOTİCUS ÜZERİNDE NÖROTOKSİK ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Özge Temiz		SİLİKON DİOKSİT NANOPARTİKÜL MARUZİYETİNDE <i>Oreochromis niloticus</i> 'un KARACİĞER ANTİOKSİDANT ENZİMLERİNDE OLUŞAN DEĞİŞİMLER	
Efkan Bağda Ebubekir Ayhan Didem Duman Özge Göktuğ Temiz Mahmut Durmuş Esra Bağda		Cu (III) ve Ti(IV) FTALOSİYANİN BİLEŞİKLERİNİN <i>S. aureus</i> ve MRSA için ANTİBAKTERİYAL FOTODİNAMİK TERAPİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Doç. Dr. EFKAN BAĞDA		BAŞ ve BOYUN KANSERLERİNDE FOTODİNAMİK KEMOTERAPİ: IŞIĞIN GÜCÜ	
Prof. Dr. Fatma Taş Arslan Arş. Gör. Adalet Yücel Prof. Dr. Sibel Küçükoglu		COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN UZAKTAN EĞİTİM SİSTEMİNE YÖNELİK HEMŞİRELİK ÖĞRETİM ELEMANLARININ GÖRÜŞLERİ	
Dr. Öğr. Üyesi, Tuba ÇATAK Öğr. Gör. Gizem AÇIKGÖZ		ZORUNLU UZAKTAN EĞİTİMİN HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ KİMLİK GELİŞTİRME SÜRECİNE ETKİSİ: BİR GÖZDEN GEÇİRME	

12.03. 2023

14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Meeting ID: 839 8735 7300

Passcode: 1012032

HALL: 5	SESSION:2	MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nihat PAMUK
Assoc. Prof. Dr. Nihat PAMUK	CALCULATION AND MEASUREMENT OF MECHANICAL STRESS IN POWER DISTRIBUTION TRANSFORMER CORE USING FINITE ELEMENT METHOD	
Assoc. Prof. Dr. Nihat PAMUK	CONSTRUCTION AND COST ANALYSIS OF ULUS-BARTIN INDUSTRIAL TREATMENT PLANT GENERATING ELECTRIC ENERGY WITH PHOTOVOLTAIC PANELS	
Doktor Öğretim Üyesi, Salih Berkan AYDEMİR	GRADYAN TABANLI SLİME MOULD ALGORİTMASI	
Doktor Öğretim Üyesi, Funda KUTLU ONAY	0-1 SIRT ÇANTASI PROBLEMİNİN CEYLAN OPTİMİZASYON ALGORİTMASI İLE ÇÖZÜMÜ	
Researcher Ozgun Ahmet Efeturk Asst. Prof. Dr. Hamid Asadi Dereshgi Asst. Prof. Dr. Gizem Turgut	THE IMPACT OF EMOTIONAL FACES ON EXECUTIVE CONTROL OF ATTENTION: A STUDY	
HASAN KELEŞ	ON ROW CO-DIVISORS IN REGULAR MATRICES	
HASAN KELEŞ	ON THE OPERATION OF DIVISION AND LINEAR MAPPING	
BİRAND ALBOĞA HAYATİ MAMUR	EVALUATION OF THE ELECTRICAL ENERGY EFFICIENCY PRODUCED BY THE HARMANDALI LANDFILL FACILITY DURING THE COVID 19 PANDEMIC PERIOD	
ONUR EMRE GÖLEN MEHMET ALİ ÜSTÜNER HAYATİ MAMUR	TERMoeLEKTRİK JENERATÖRLERDE MAKSİMUM GÜÇ NOKTASI İZLEMEK İÇİN GÜÇ ÖLÇÜM İZLEME SİSTEMİ TASARIMI VE UYGULAMASI	
Dr. Şakir Parlakyıldız	FAULTS IN LED LAMPS AND SOLUTIONS	
Murat Altın Veysel Yılmaz Erkan Arı	THE EFFECT OF ENVIRONMENTAL CONCERN AND INCENTIVE LEVEL ON WASTE SEPARATION ATTITUDES BY PARTIAL LEAST SQUARES STRUCTURAL EQUATION MODELING (PLS-SEM)	
Erkan Arı Recep Kılıç Veysel Yılmaz	E-WASTE RECYCLING BEHAVIORS EXAMINATION WITH PLANNED BEHAVIOR THEORY	
Assist. Prof., EMEL KIZILOK KARA Res. Assist., TUĞBA AKTAŞ	ACTUARIAL APPLICATIONS ON CANADIAN INSURANCE DATA USING THE COPULA APPROACH	

12.03. 2023		14:00- 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL:6		SESSION: 2	
MODERATOR:		Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN	
Dr. Öğr. Üyesi, İMRAN GARİP	EFFECTS Of 6-PPD- QUINON ON AQUATIC CREATURES		
Res. Asst. Aytan Zeynalova Prof.Dr. Sait Engindeniz	AN EVALUATION ON THE SUSTAINABILITY OF COTTON GROWING IN AZERBAIJAN		
Doç. Dr. Mustafa Hakkı AYDOĞDU Zir. Müh. Gülistan VURGUN	ŞANLIURFA-SURUÇ OVASINDA BAZI TARLA BİTKİLERİNİN EKİM ALANLARI YÖNÜNDEN ANALİZİ, TÜRKİYE		
Doç. Dr. Mustafa Hakkı AYDOĞDU Zir. Müh. Gülistan VURGUN	ŞANLIURFA-SURUÇ OVASINDA SULAMALARIN SEBZE VE MEYVE ALANLARI ÜZERİNE OLAN ETKİSİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ, TÜRKİYE		
Dr. Öğr. Üyesi Mine KÖKTÜRK Dr. Ekrem SULUKAN	PROPAQUIZAFOP HERBICIDE CAUSES HIGH MORTALITY IN EARLY LIFE STAGE OF ZEBRAFISH (DANIO RERIO)		
Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN Öğr. Gör. Dr. Şamil ÖZTÜRK	AQUAPONIC SYSTEMS		
Doç. Dr. LATİFE CEYDA İRKİN	THE IMPORTANCE OF PROBIOTICS IN AQUACULTURE		
Dr. ZEYNEP KÜÇÜK BAYKAN Dr. ESMA SÖYLEMEZ Dr. EYLEM FUNDA GÖKTAŞ	LABORATORY PRACTICE IN ONE HEALTH		
Bülent BUDAK Şükrü Sezgi ÖZKAN Behçet KIR Gülcan DEMİROĞLU TOPÇU Ali SALMAN	THE EFFECTS OF DIFFERENT SEED RATES ON THE FORAGE YIELD AND SOME YIELD PARAMETERS OF BUCKWHEAT (<i>Fagopyrum esculentum Moench</i>) IN THE MEDITERRANEAN CLIMATE		
Dr.Öğr. Üyesi Hüseyin DENK	VAN İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIĞININ MEVCUT DURUMU		
Dr.Öğr. Üyesi Hüseyin DENK	VAN İLİ KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIĞININ MEVCUT DURUMU		
Prof. Dr. Turgay TAŞKIN Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ Dr. Çağrı KANDEMİR	ORGANIC MILK and RED MEAT PRODUCTION in THE EUROPEAN UNION CURRENT STATUS and FUTURE		

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 7

SESSION: 2

MODERATOR: V. Komarova

A. Galashev	COMPUTER STUDY OF CLUSTER MECHANISM OF ANTI-GREENHOUSE EFFECT
Sara Zamani, Mojtaba Fazeli, Abdollah Rashidi Mehrabadi	THE POTENTIAL USE OF NANOFILTERS TO SUPPLY POTABLE WATER IN PERSIAN GULF AND OMAN SEA WATERSHED BASIN
Obaidullah Nadeem, Rizwan Hameed	A CRITICAL REVIEW OF THE ADEQUACY OF EIA REPORTS-EVIDENCE FROM PAKISTAN
Abolfazl Moeini, Elahe Alizadeh Paeenafrakaty	GROUNDWATER QUALITY AND THE SOURCES OF POLLUTION IN BAGHAN WATERSHED, IRAN
Katarzyna Strzała-Osuch	ASSESSMENT OF POLLUTION REDUCTION
Masaki Tajima, Kenji Imou, Shinya Yokoyama	ESTIMATION METHOD FOR THE CONSTRUCTION OF HYDROGEN SOCIETY WITH VARIOUS BIOMASS RESOURCES IN JAPAN-PROJECT OF COST REDUCTIONS IN BIOMASS TRANSPORT AND FEASIBILITY FOR HYDROGEN STATION WITH BIOMASS-
Thaniya Kaosol, Sirinthrar Wandee	CELLULOLYTIC MICROBIAL ACTIVATOR INFLUENCE ON DECOMPOSITION OF RUBBER FACTORY WASTE COMPOSTING
Mitsuyuki Kawakami, Kimihiro Yamanaka	A STUDY ON ENERGY-EFFICIENT TEMPERATURE CONTROL
V. Komarova	VALUING ENVIRONMENTAL IMPACT OF AIR POLLUTION IN MOSCOW WITH HEDONIC PRICES
O. I. Nkwonta, G. M. Ochieng	WATER POLLUTION IN SOSHANGUVE ENVIRONS OF SOUTH AFRICA

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 8

SESSION: 2

MODERATOR: Frank Emmert-Streib

Valeri A. Makarov, Nazareth P. Castellanos	INFERRING THE DYNAMICS OF “HIDDEN“ NEURONS FROM ELECTROPHYSIOLOGICAL RECORDINGS
Swapnoneel Roy, Minhazur Rahman, Ashok Kumar Thakur	SORTING PRIMITIVES AND GENOME REARRANGEMENTIN BIOINFORMATICS: A UNIFIED PERSPECTIVE
Nazar Zaki, Safaai Deris	DETECTING REMOTE PROTEIN EVOLUTIONARY RELATIONSHIPS VIA STRING SCORING METHOD
Manpreet Singh, Parvinder Singh Sandhu, Basant Raj Singh	COEFFICIENT OF PARENTAGE FOR CROP HYBRIDIZATION
Usha Chouhan, K. R. Pardasani	0 A MAXIMUM PARSIMONY MODEL TO RECONSTRUCT PHYLOGENETIC NETWORK IN HONEY BEE EVOLUTION
Frank Emmert-Streib, Matthias Dehmer	FIRST STUDIES OF THE INFLUENCE OF SINGLE GENE PERTURBATIONS ON THE INFERENCE OF GENETIC NETWORKS
Helyane Bronoski Borges, Júlio Cesar Nievola	ATTRIBUTE SELECTION METHODS COMPARISON FOR CLASSIFICATION OF DIFFUSE LARGE B-CELL LYMPHOMA
Farshad Rahimpour, Mohsen Pirdashti	THE EFFECT OF GUANIDINE HYDROCHLORIDE ON PHASE DIAGRAM OF PEG- PHOSPHATE AQUEOUS TWO-PHASE SYSTEM

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 9**SESSION: 2****MODERATOR: Petia Georgieva**

Dalia Angeles-Wedler, Katrin Mackenzie, Frank-Dieter Kopinke	PALLADIUM-CATALYZED HYDRODECHLORINATION FOR WATER REMEDIATION: CATALYST DEACTIVATION AND REGENERATION
Smaali Assia, Outemzabet Ratiba, Media El Mahdi, Kadi Mohamed	OPTICAL REFLECTANCE OF PURE AND DOPED TIN OXIDE: FROM THIN FILMS TO POLY-CRYSTALLINE SILICON/THIN FILM DEVICE
Khaireyah Kh. Al-Hamad, V. Nassehi, A. R. Khan	METHANE AND OTHER HYDROCARBON GAS EMISSIONS RESULTING FROM FLARING IN KUWAIT OILFIELDS
Shilpi Kushwaha, Suparna Sodaye, P. Padmaja	EQUILIBRIUM, KINETICS AND THERMODYNAMIC STUDIES FOR ADSORPTION OF HG (II) ON PALM SHELL POWDER
Rahmatollah Rahimi, Fariba Moharrami	STUDY OF KINETICS INCORPORATION OF AG WITH TCPP
Zubair Ahmad, Muhammad Hassan Sayyad	INVESTIGATION OF THE ELECTRONIC PROPERTIES OF AU/METHYL-RED/AG SURFACE TYPE SCHOTTKY DIODE BY CURRENT-VOLTAGE METHOD
Homayon Ahmad Panahi, Hossein Sid Kalal, Atyeh Rahimi	SEPARATION OF VITAMIN B2 AND B12 BYIMPREGNATE HPTLC PLATES WITH BORIC ACID
B. Tirandazi, M. Mehrpooya, A. Vatani	EFFECT OF VALVE PRESSURE DROP IN EXERGY ANALYSIS OF C2+ RECOVERY PLANTS REFRIGERATION CYCLES
P. Manivannan, M. Rajasimman	OSMOTIC DEHYDRATION OF BEETROOT IN SALT SOLUTION: OPTIMIZATION OF PARAMETERS THROUGH STATISTICAL EXPERIMENTAL DESIGN
Petia Georgieva, Sebastião Feye de Azevedo	APPLICATION OF FEED FORWARD NEURAL NETWORKS IN MODELING AND CONTROL OF A FED-BATCH CRYSTALLIZATION PROCESS

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 10

SESSION: 2

MODERATOR: Naoto Suzuki

Majid Mirzaei, Saeid Samiezadeh , Abbas Khodadadi, Mohammad R. Ghazavi	FINITE ELEMENT PREDICTION AND EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE FAILURE PATTERN OF PROXIMAL FEMUR USING QUANTITATIVE COMPUTED TOMOGRAPHY IMAGES
To-Yuan Chen, Tzu-Ching Shih, Hao-Li Liu, Kuen-Cheng Ju	UNIFORM HEATING DURING FOCUSED ULTRASOUND THERMAL THERAPY
Naoto Suzuki	BASIC RESEARCH FOR DISTINGUISHING SMALL RETINAL HEMORRHAGES FROM DUST ARTIFACT BY USING HUE, LIGHTNESS, AND SATURATION COLOR SPACE
Panos Kotsas, Tony Dodd	RIGID AND NON-RIGID REGISTRATION OF BINARY OBJECTS USING THE WEIGHTED RATIO IMAGE
Shabbar Naqvi, Jonathan M. Garibaldi	AN OVERVIEW OF THE APPLICATION OF FUZZY INFERENCE SYSTEM FOR THE AUTOMATION OF BREAST CANCER GRADING WITH SPECTRAL DATA
Dong Ming, Su Caihong	THE ROLE PLAYED BY SWIFT CHANGE OF THE STABILITY CHARACTERISTIC OF MEAN FLOW IN BYPASS TRANSITION
Nálevka Petr	SMARTPHONES FOR IN-HOME DIAGNOSTICS IN TELEMEDICINE
Benjamin Y. M. Kwan, Hon Keung Kwan	IMPULSE NOISE REDUCTION IN BRAIN MAGNETIC RESONANCE IMAGING USING FUZZY FILTERS
Natasha Hussain, Maleeha Aslam, Robina Farooq	SENSITIVITY COMPARISON BETWEEN RAPID IMMUNO-CHROMATOGRAPHIC DEVICE TEST AND ELISA IN DETECTION AND SERO-PREVALENCE OF HBSAG AND ANTI-HCV ANTIBODIES IN APPARENTLY HEALTHY BLOOD DONORS OF LAHORE, PAKISTAN

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 11

SESSION: 2

MODERATOR: Mohamed A. Azab

A.H. Akhaveissy	2D NUMERICAL ANALYSIS OF SAO PAULO TUNNEL
Zhengyong Liu, Huiqing Ying	ELASTIC LATERAL FEATURES OF A NEW GLASS FIBER REINFORCED GYPSUM WALL
Mohammed B. Abohedma, Milad M. Alshebani	WIND LOAD CHARACTERISTICS IN LIBYA
Amin Eisazadeh, Khairul Anuar Kassim, Hadi Nur	MOLECULAR CHARACTERISTICS OF PHOSPHORIC ACID TREATED SOILS
A. H. Akhaveissy	IMPLEMENTATION OF GENERALIZED PLASTICITY IN LOAD-DEFORMATION BEHAVIOR OF FOUNDATION WITH EMPHASIS ON LOCALIZATION PROBLEM
Israngkura Na Ayudhya B, Kunishima M.	THE PERFORMANCE OF DISBURSEMENT PROCEDURE OF PUBLIC WORKS IN THAILAND
Mohamed A. Azab	STRUCTURAL SUSTAINABILITY TECHNIQUES FOR RC HIGH RISE BUILDINGS
Mohammed Sharif, Donald Burn	DETECTION OF LINKAGES BETWEEN EXTREME FLOW MEASURES AND CLIMATE INDICES
Carlos Mendez Galindo, Toshiro Hayashikawa, Javier Gil Belda	DAMAGE EVALUATION OF CURVED STEEL BRIDGES UPGRADED WITH ISOLATION BEARINGS AND UNSEATING PREVENTION CABLE RESTRAINERS
Narayanan Sambu Potty , Mohammad Kabir B. Mohd Akram	STRUCTURAL INTEGRITY MANAGEMENT FOR FIXED OFFSHORE PLATFORMS IN MALAYSIA

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 12

SESSION: 2

MODERATOR: Seunghwan Lee

Dimitar Karastoyanov, Vladimir Monov	AN INTELLIGENT SYSTEM FOR KNEE AND ANKLE REHABILITATION
Hsiao-Wei Wang, Jung-Tang Huang, Chun-Chiang Lin	REAL-TIME DETECTING CONCENTRATION OF MYCOBACTERIUM TUBERCULOSIS BY CNTFET BIOSENSOR
Muhammd Hassan Khalil, Xu Jiadong	DESIGN THE BOWTIE ANTENNA FOR THE DETECTION OF THE TUMOR IN MICROWAVE TOMOGRAPHY
Reza Yousefian, Michael A. Kia, Mehrddad Hosseini Zadeh	ON THE DESIGN OF SHAPE MEMORY ALLOY LOCKING MECHANISM: A NOVEL SOLUTION FOR LAPAROSCOPIC LIGATION PROCESS
Harcharan Singh Ranu	WHY WE ARE TALLER IN THE MORNING THAN GOING TO BED AT NIGHT – AN IN VIVO AND IN VITRO STUDY
Dyah Iswantini, Trivadila, Novik Nurhidayat, Waras Nurcholis	ANTIOXIDANT BIOSENSOR USING MICROBE
Seunghwan Lee	CHARACTERIZATION OF LUBRICITY OF MUCINS AT POLYMERIC SURFACES FOR BIOMEDICAL APPLICATIONS
Mohsin T. Mohammed, Zahid A. Khan, Arshad N. Siddiquee	INFLUENCE OF MICROSTRUCTURAL FEATURES ON WEAR RESISTANCE OF BIOMEDICAL TITANIUM MATERIALS
Nor Azali Azmir, Iskhrizat Taib, Mohammed Rafiq Abdul Kadir	THE EFFECT OF PRESS FIT ON OSSEOINTEGRATION OF ACETABULAR CUP

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 13

SESSION: 2

MODERATOR: Vrajesh Mehta,

K. Vakhshouri, M.M. Y. Motamed Hashemi	SIMULATION STUDY OF RADIAL HEAT AND MASS TRANSFER INSIDE A FIXED BED CATALYTIC REACTOR
Seong-Pil Kang, Ho-Jung Ryu, Yongwon Seo	PHASE BEHAVIOR OF CO ₂ AND CH ₄ HYDRATE IN POROUS MEDIA
Ehsan Ghanaei, Feridun Esmailzadeh, Jamshid Fathi Kaljahi	NEW MULTI-SOLID THERMODYNAMIC MODEL FOR THE PREDICTION OF WAX FORMATION
Benedek Kovacs, Janos Toth	ESTIMATING REACTION RATE CONSTANTS WITH NEURAL NETWORKS
Farshad Rahimpour, Ali Reza Baharvand	PHASE EQUILIBRIUM IN AQUEOUS TWO-PHASE SYSTEMS CONTAINING POLY (PROPYLENE GLYCOL) AND SODIUM CITRATE AT DIFFERENT PH
Zare Aliabadi, Hassan, Mirzaei, Somaye	USING MIXED AMINE SOLUTION FOR GAS SWEETENING
Maazuza Z. Othman, Liqiang Ding, Yi Jiao	EFFECT OF ANIONIC AND NON-IONIC SURFACTANTS ON ACTIVATED SLUDGE OXYGEN UPTAKE RATE AND NITRIFICATION
Vrajesh Mehta, Anal Chavan	PHYSICO-CHEMICAL TREATMENT OF TAR-CONTAINING WASTEWATER GENERATED FROM BIOMASS GASIFICATION PLANTS
Rudy Agustriyanto, Akbarningrum Fatmawati	MODEL OF CONTINUOUS CHEESE WHEY FERMENTATION BY CANDIDA PSEUDOTROPICALIS
Akbarningrum Fatmawati, Rudy Agustriyanto, Lindawati	KINETIC STUDY OF GLUCONIC ACID BATCH FERMENTATION BY ASPERGILLUS NIGER

12. 03. 2023

Meeting ID: 839 8735 7300

14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Passcode: 1012032

HALL: 14

SESSION: 2

MODERATOR: Akinwumi F. Olusegun

Rameswar Debnath, Haruhisa Takahashi	A COMPARISON OF SVM-BASED CRITERIA IN EVOLUTIONARY METHOD FOR GENE SELECTION AND CLASSIFICATION OF MICROARRAY DATA
Akinwumi F. Olusegun	BIOEFFICACY OF SOME OIL-MIXED PLANT DERIVATIVES AGAINST AFRICAN MUD CATFISH (CLARIAS GARIEPINUS) BEETLES, DERMESTES MACULATUS AND NECROBIA RUFIPES
Selvakumar Dhanasingh, Shunmuga Kumar Nallaperumal	CHITOSAN/CASEIN MICROPARTICLES: PREPARATION, CHARACTERIZATION AND DRUG RELEASE STUDIES
Uun Yanuhar	THE ROLE OF IMMUNOGENIC ADHESIN VIBRIO ALGINOLYTICUS 49 K DA TO MOLECULE EXPRESSION OF MAJOR HISTOCOMPATIBILITY COMPLEX ON RECEPTORS OF HUMPBACK GROUPE CROMILEPTES ALTIVELIS
Norlin Pauzi, Ahmad R.M. Yahya, Z airossani Nor, Amirul A. Abdullah	THE POTENTIAL OF STRAIN M PROTEASE IN DEGRADATIONS OF PROTEIN IN NATURAL RUBBER LATEX
Yetti Marlida , Rina Delfita , Neni Gusmanizar, Gita Ciptaan	IDENTIFICATION CHARACTERIZATION AND PRODUCTION OF PHYTASE FROM ENDOPHYTIC FUNGI
Darren C-W. Tan, Partha Roy	GLUCOSE-DEPENDENT FUNCTIONAL HETEROGENEITY IN B-TC-6 MURINE INSULINOMA
Mithilesh Singh, Rakhi Chaturvedi	AN EFFICIENT PROTOCOL FOR CYCLIC SOMATIC EMBRYOGENESIS IN NEEM (AZADIRACHTA INDICA A JUSS.)
Joan Iliopoulou-Georgudaki, Chris Theodoropoulos, Danae Venieri, Maria Lagkadinou	A MODEL PREDICTING THE MICROBIOLOGICAL QUALITYOF AQUACULTURED SEA BREAM (SPARUS AURATA) ACCORDING TO PHYSICOCHEMICAL DATA: AN APPLICATION IN WESTERN GREECE FISH AQUACULTURE
Omar Gaci, Stefan Balev	A GENERAL MODEL FOR AMINO ACID INTERACTION NETWORKS

12. 03. 2023		14:30- 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)	
Meeting ID: 839 8735 7300		Passcode: 1012032	
HALL: 15		SESSION: 2	
		MODERATOR: Zeljko Panian	
Manuel Seidel, Rainer Seidel, Des Tedford, Richard Cross, Logan Wait		A SYSTEMS MODELING APPROACH TO SUPPORT ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE BUSINESS DEVELOPMENT IN MANUFACTURING SMES	
Sinnakkrishnan Perumal, Nitish Pandey		PROCESS-BASED BUSINESS TRANSFORMATION THROUGH SERVICES COMPUTING	
Vineet Kansal		PROPOSING ENTERPRISE WIDE INFORMATION SYSTEMS BUSINESS PERFORMANCE MODEL	
Adla Bentellis, Zizette Boufaïda		CONCEPTUAL METHOD FOR FLEXIBLE BUSINESS PROCESS MODELING	
Wararat Rungworawut, Twittie Senivongse		USING ONTOLOGY SEARCH IN THE DESIGN OF CLASS DIAGRAM FROM BUSINESS PROCESS MODEL	
Eakong Atpitamvaree, Twittie Senivongse		A QUANTITATIVE APPROACH TO STRATEGIC DESIGN OF COMPONENT-BASED BUSINESS PROCESS MODELS	
Zeljko Panian		A NEW DIMENSION OF BUSINESS INTELLIGENCE: LOCATION-BASED INTELLIGENCE	
Petr Cernohorsky, Jan Voracek		COMPUTATIONAL MODELING IN STRATEGIC MARKETING	
Michiko Miyamoto, Shuhei Kudo, Kayo Iizuka		MEASURING BUSINESS AND INFORMATION TECHNOLOGY VALUE IN BPR: AN EMPIRICAL STUDY IN THE JAPANESE ENTERPRISES	

15th International Group Exhibition “Adventure of Art from Traditional to Contemporary”

Dr. Rasim BAĞIRLI	FORM
Prof. Dr. Valide PAŞAYEVA	“Kraliçe”/ “Queen”
GÜLCAN ACARTÜRK	Alone
Öğretim Görevlisi Fatma Berna AKALIN	Raku Pişirim Şah Kavanoz/ Raku Cooking Shah Jar
Prof. Sevgi AVCI	Beğeni-Yorum 2022
Dr. Öğr. Üyesi Eda Balaban Varol	Layer
Doç. Ayşegül Türk	HİS ÇEKİMLERİ: Hislerini YER- Hislerini YE.
Dr. Öğr. Üyesi Selin Gençtürk	Şekerlik
Dr. Ayça Yılmaz	Flowers
Dr. Öğr. Üyesi Murat EROĞLU	Geçmişten Gelen KalemîZ’lerinin Yakalanması
Doç.Dr. Eşref AKMEŞE	Sürü/herd
Doç.Dr. Eşref AKMEŞE	Tarihin Tanıkları/ The Witness of History
Dr. Öğr. Üyesi Kemal SAĞLAM	Oy Oy Korona-Nedir Bu Güzellikler?
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAYA	PAST
DR. DİDAR EZGİ ÖZDAĞ	Bekleyiş

Doç. Dr. Özcan DEMİR	Perspektif
Doç. Dr. Zuhâl AKMEŞE DEMİR	Nokta
Assoc. Prof. Dr. Nüşet Göksun SAY-YENER	Ben ve Gölge–Pandemi Günleri Serisi III / Me and My Shadow-Pandemi Days Series III

Contents

ORTA ÖĞRETİM BİYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ÖĞRENCİLERDE BİYOTEKNOLOJİYE KARŞI İLGİ UYANDIRABİLME SEVİYESİNİN ARAŞTIRILMASI.....	1
IDEALİZED, RELİGİOUS İMAGES İN AZERBAIJANİ EPİCS.....	11
SİS'E NAZİRE: FERYAT-MUSAHİPZADE CELÂL	21
XX. YÜZYILDA İZMİR'DE BİR TÜRK ÖZEL OKULU: BURHANÜ'L-MAARİF.....	27
KONSERVATUVARLARIN OPERA ANASANAT DALLARINDA YÜRÜTÜLEN PİYANO DERSLERİNE YÖNELİK DERS PLANLARININ İNCELENMESİ: BİR MODEL ÖNERİSİ	38
YAZILIM MÜHENDİSLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYOBİLİMSEL KONULARDAKİ BİLGİ KAYNAKLARI	62
KÜRESELLEŞMENİN DİNE YÖNELİK ETKİ VE KATKISI	70
SEKÜLERLİK ve DİN	90
MÂTÜRÎDÎ TEOLOJİSİNİN SİSTEMLEŞMESİNE KATKI SAĞLAYAN ÖNCÜ İSİMLER: EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ ÖRNEĞİ	104
BELÂ VE MUSİBETLERİN YAŞANDIĞI ZOR ZAMANLARDA DİNİN YERİ, ÖNEMİ ve FONKSİYONLARI	124
ARAP DİLİNDE KÜÇÜLTME İSMİ:	137
ANLAMSAL BİR YAKLAŞIM.....	137
LAFİZ-MANA AÇISINDAN KUR'ÂN'IN SÖYLEM ÜSLUBUNA ANALİTİK BİR YAKLAŞIM.....	148
ETHOS BAĞLAMINDA ROL MODEL İNSAN	158
MANTIK ÖĞRETİMİNDE KUR'AN-I KERİM'DEKİ KIYAS İNCELİKLERİ.....	164
SEKÜLERLEŞEN DÜNYADA GENÇLERİN DEĞİŞEN DİNDARLIK ALGILARI	175
OKÇULUK SPORU YAPAN SPORCULARIN ORTOREKSİYA NERVOZA EĞİLİMLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	185
İSLAM HUKUKU BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA GEÇEN MÜRADİF/YAKIN ANLAMLI KELİMELERİN MEZHEPLER ARASI AHKÂMA ETKİSİ.....	191
İSLAM HUKUKU BAĞLAMINDA GARİBU'L-KUR'ÂN LAFİZLARIN AHKÂMA ETKİSİ.....	197
نقد منهج تعليم النحو لطلبة العربية غير الناطقين بها	203
(طلبة المرحلة التمهيدية في كليات الشريعة –الإلهيات- في تركيا).....	203
MOLLA FENÂRÎ'NİN TEFSİRCİLİĞİ.....	211
MUHALEFETTE İKEN SALTANATA KARŞI ÇIKANLARIN İKTİDARDA SINANMASI.....	222
(HARİCİ/İBÂDÎ RÜSTEMİ DEVLETİ ÖRNEĞİ).....	222
ŞAİR AĞACAN VE “TÜRKİYE SEFERİ”NİN ÜÇ VARYANTI.....	228
POET AGACAN AND THE THREE VARIANTS OF THE "EXPEDITION TO TÜRKİYE"	228
MEHEMMED HADİ'NİN “ARZU-Yİ DİL” VE “DİLEK ÖLMEZ” ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	238
GÜNDÜZ DÜŞLERİNDE BİR YOLCULUK:	245
NEZİHE MERİÇ'İN “KEKLİK TÜRKÜSÜ” HİKÂYESİNDE YAPI.....	245
OKUR-TEPKİSİ ELEŞTİRİ KURAMININ ÖNCÜLERİ ARASINDAKİ YAKLAŞIM FARKLILIKLARI ...	261
MAVİ RENGİN DEDE KORKUT HİKÂYESİNE SEMBOLİK YANSIMASI	270
TATAR TÜRKLERİNDE TARIMCILIKLA İLGİLİ KAYBOLAN GELENEKLER	278
TATAR HALK EDEBİYATINDA GÜNEŞ İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	286
UZLAŞMA KOMİSYONLARININ VERGİLEMEDE ADALETE ETKİSİ	305
TÜRKİYE İLE G7 ÜLKELERİNİN HASTALIK YÜKÜ VE İLİŞKİLİ RİSK FAKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	319

SİBERKONDRI VE BİLGİ LİDERLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI . 341	
ÜRÜNLERDE PSİKOLOJİK FİYATLANDIRMANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ.....	353
ÜRÜN AMBALAJININ TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ NİN BİBLİYOGRAFİK YÖNTEM İLE İNCELENMESİ.....	362
MANAGING QUALITY IN HIGHER EDUCATION IN TURKEY:	377
CASE OF MUĞLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY	377
OTEL İŞLETMELERİ ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE, İTALYA VE İSPANYA KARŞILAŞTIRMASI.....	386
HİZMET KALİTESİ İNDEKSİ GELİŞTİRİLMESİ: BİR OTOMOBİL SERVİSİNDE UYGULAMA*	397
THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON THE USE OF RENEWABLE ENERGY: THE CASE OF TURKEY	410
DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINA İLİŞKİN TUTUMUN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÖRNEKLEMİ.....	424
MESLEK MENSUPLARININ DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINI KULLANMA NİYETLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: MANTIKLI EYLEM TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME	438
TÜRK MUTFAĞINDA COĞRAFİ İŞARET TESCİLİ ALAN PEYNİRLER	446
Liyakat ile Etik Liderlik Tarzı Arasındaki İlişki: İçerik Analizi	460
KATILIMCI LİDERLİK TARZININ ÇALIŞAN PERFORMANSI VE İŞTEN AYRILMA ÜZERİNE ETKİSİ: İÇERİK ANALİZİ	476
PROMOTION OF SERVICE ACTIVITY EVALUATION IN AZERBAIJAN WITH NEW METHODS.....	489
SEARCHING FOR THE QUALIFIED EMPLOYEES IN TOURISM: AN EVALUATION OF RECRUITMENT DAYS	500
SEARCHING FOR THE QUALIFIED EMPLOYEES IN TOURISM: AN EVALUATION OF RECRUITMENT DAYS	507
WEAVING THE SUSTAINABLE TOURISM IN ÜZÜMLÜ, FETHİYE	514
AN INVESTIGATION ON THE MOBILE APPLICATION USE BEHAVIORS OF CUSTOMERS IN THE TELECOMMUNICATION INDUSTRY	522
İHRACAT VE İTHALATIN KARBONDİOKSİT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BRICS ÜLKELERİ ÖRNEĞİ.....	538
FİNANSAL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	545
AZERBAIJAN EKONOMİSİNDE HOLLANDA HASTALIĞI.....	554
DIŞ TİCARET VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ İÇİN BİR ANALİZ	568
EĞİTİM SEVİYESİNE GÖRE KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: OECD'YE YÖNELİK PANEL FOURİER KANITLAR.....	581
AN INVESTIGATION ON METHODS USED IN NEUROMARKETING AND NEUROECONOMICS.....	592
TV COMMERCIAL ANALYSIS RESULTS IN TERMS OF EMOTIONAL ATTENTION: EEG ANALYSIS	599
A SOCIOLOGICAL ANALYZE OF EMIGRATION HISTORY AND POLICIES: CASE OF ALBANIAN EMIGRATION FLOWS IN TURKEY.....	610
DEPREM VE KADIN	623
KAMUSAL/ÖZEL ALAN DİKOTOMİSİ VE KADIN	636
ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK BAĞLAMINDA KANADA'NIN GÖÇMEN POLİTİKALARI	647
MADDE KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	663
HEMŞEHRİ DAYANIŞMASI ÜZERİNE TEMEL BİR İNCELEME.....	677
İNSANLIĞIN SORUNU EKONOMİK EŞİTSİZLİK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ	685

SOSYAL MEDYANIN SAĞLADIĞI BİLİMSEL HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK PERFORMANSINA ETKİSİ :YOUTUBE ÖRNEĞİ*	694
BİLİŞİM SUÇLARINDA ULUSLARARASI ADLİ YARDIMLAŞMA: HUKUKİ AÇIDAN TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	704
TEHLİKELİ MALLARIN ULUSLAR ARASI KARAYOLUYLA TAŞINMASI KONUSUNDA TÜRKİYE’NİN POLİTİKASI	712
SAĞLIKLI KENT İÇİN DAYANIKLI BİNALAR OLUŞTURMADA 4708 SAYILI KANUNUN ÖNEMİ ..	718
ERCIYES KAYAK MERKEZİ TESİSLERİNİ KULLANAN MÜŞTERİLERİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	725
YOKSUNLUK: COVID 19 PANDEMİSİNDE FİLİSTİN HALKININ YAŞADIĞI SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR	739
METaverse VE SANAL KENT YÖNETİMİ	756
DİJİTAL VERİLERİN KORUNMASINDA SİBER ORTAKLARIN ROLÜ: SİBER GÜVENLİK ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	765
GELİR VERGİSİ TARİFESİNDEKİ SORUNLAR VE KALICI ÇÖZÜMLER	774
TÜM YÖNLERİYLE TÜRK VERGİ HUKUKUNDA İHBAR MÜESSESESİ	783
ÇİZİMLERİN DİLİNDEN GÖÇ	790
İSLAM VE OSMANLI HUKUKUNDA ŞÜRB SUÇUNUN İSPAT YÖNTEMLERİ	805

ORTA ÖĞRETİM BİYOLOJİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMININ ÖĞRENCİLERDE BİYOTEKNOLOJİYE KARŞI İLGİ UYANDIRABİLME SEVİYESİNİN ARAŞTIRILMASI

Burcuhan TÜRKYILMAZ¹

Prof.Dr.Tahir ATICI²

¹ Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Beşevler-ANKARA

<https://orcid.org/0000-0003-3675-8967>

² Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Biyoloji Eğitimi ABD. Beşevler-ANKARA

<https://orcid.org/0000-0002-3396-3407>

Özet

Bu çalışmamın amacı, ilköğretimden başlayıp lise dönemine kadar olan eğitim-öğretim sürecinde bireylerin, biyoloji dersi kapsamında öğrendikleri biyoteknolojiye ilgi uyandırabilme seviyelerinin tespit edilmesidir. Bu amaçla “MEB Talim Terbiye Kurulunca 2020-2021 eğitim öğretim yılında uygulanan orta öğretim biyoloji dersi müfredat programının öğrencilerde biyoteknoloji konularının öğrencilerde karşı ilgi uyandırabilme düzeyi araştırılmıştır. Bu araştırmada öğrencilerin gelecekleri ile ilgili doğru bilgileri takip edebilmeleri için gelişen teknolojiyi sürekli takip etmek zorunda olan müfredat programlarının ne kadar biyoteknoloji ile ilişik olduğu ortaya çıkarılacaktır.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi modellerinden meta-analiz araştırma modeli kullanılarak yapılmıştır. Meta-analiz bir konuda yapılmış çalışmaların sonuçlarını özetlemekte kullanılan bir tür kaynak tarama yöntemidir. Yapılan literatür taramaları sonuçlarına göre öğrencilerin; Bilim ve teknoloji arasındaki ilişkiyi kurabilme, Bilim ve teknolojinin toplumun ilerlemesindeki etki ve önemi kavrayabilme, Biyoteknolojiye ilgi duyabilme, yeni gelişmelerin önemini kavrayabilme gibi amaçlara ulaşmaları beklenmektedir. Öğrencilerin biyoteknoloji, toplumun ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeterli bilgi, beceri ve birikime sahip, meslek seçimlerine doğru yönlenebilen gelecekte ülkesine hizmet verebilecek durumda, bireyler olarak yetişmeleri için bu kazanımların oluşturulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelime: Biyoteknoloji eğitimi, Biyoloji öğretim programı, Biyoteknolojiye ilgi, Biyoloji ve biyoteknoloji ilişkisi, Meslek seçimi, Meta-analiz

Research of the Level of Interest in Biotechnology in Students Secondary Education Biology Curriculum

Abstract:

The aim of this study is to determine the level of arousing interest in biotechnology that individuals learn within the scope of biology course in the education process from primary school to high school. For this purpose, the level of interest of students in biotechnology

subjects in the secondary education biology course curriculum implemented by the Ministry of Education Board of Education and Discipline in the 2020-2021 academic year was investigated. In this research, it will be revealed how much biotechnology curriculum programs that have to follow the developing technology are related to in order for students to follow the correct information about their future.

This study was conducted using the meta-analysis research model, one of the qualitative research method models. Meta-analysis is a type of literature review method used to summarize the results of studies on a subject. According to the results of the literature review, students; It is expected that they will be able to establish the relationship between science and technology, comprehend the impact and importance of science and technology in the progress of society, be interested in biotechnology, and comprehend the importance of new developments. It is aimed to create these gains so that students can grow up as individuals who have sufficient knowledge, skills and experience in line with biotechnology, society and their own needs, who can be oriented towards career choices, and who can serve their country in the future.

Key Words: Biotechnology education, Biology curriculum, Affinity in biotechnology, Relationship between biology and biotechnology, choosing a profession, Meta-analysis

GİRİŞ

Günümüzde toplumlar; bilimsel gelişmeleri daha ileriye taşıyabilecek, sürdürebilecek ve yaşadığı dönemin ihtiyaçlarına uygun hizmet üretebilecek bireyleri yetiştirmeyi hedeflemektedir. Buna ilaveten bir ülkenin diğer ülkelerle her alanda yarışabilmesi ancak nitelikli, sorgulayabilen, yorumlayabilen, bilgiye ulaşma yollarını kendisi bulup elde ettiği bilgileri de aktif bir biçimde hayatında kullanabilen bireyleri yetiştirmesi gereklidir.

Çevresinde ortaya çıkan değişiklikleri fark ederek bu değişiklikleri anlamlandıran, sorgulama yeteneğine sahip bireyleri yetiştirmeyi hedefleyen biyoloji eğitimi, bu nedenlerden ötürü çağımızın popüler ve önemli bilim alanlarından biri haline gelmiştir. Biyoloji eğitimindeki gelişmeler ülkelerin geleceklerini doğrudan etkileyecek durumdadır. Bu gelişmelere ayak uyduracak bireylerin yetiştirilmesi ise öğretmenlerimizin öğrencilerde ilgi uyandırarak, hazır bulunuşluk seviyesini arttırarak ve bunları destekleyen öğretim programlarının uygulanması ile mümkün olabilecektir.

Biyoloji biliminin günümüzdeki en popüler temel taşı oluşturarak biyoteknoloji eğitimi de geçmişten günümüze kadar hayatın her alanının içerisinde olan bir bilim alanı olarak görülmüştür. Bütün günümüz bilimlerin temelini oluşturan biyoteknoloji, doğayı anlamlandırmada ve onu en etkin biçimde kullanmada oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Biyoteknoloji; biyoloji ve teknoloji kelimelerinden türemiştir. Basit biyoteknolojik uygulamalar çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Biyoteknoloji ilk olarak, biyolojik sistemlerin teknolojiye kullanılması ve yararlar sağlanması şeklinde tanımlanmıştır. OECD üyesi ülkeler ise biyoteknolojiyi bir bilim dalı değil de, etkinlik alanı olarak tanımlamışlardır (Kızıroğlu, 2004, s. 137).

Biyoteknolojik çalışmaların ilk ayağını bitki ve hayvanlardaki ıslah çalışmaları oluşturmaktadır (Çiçekci, 2008). Gen teknolojilerinin ilk çalışmaları, Mısır ve Meksika'da yapay tozlaşma ve hayvan çaprazlamalarıyla gerçekleştirilmiştir (Yiğit, 2009 akt. Doğru, 2010). 1863 yılında

Mendel'in bezelyeler ile yapmış olduğu çaprazlamalar ve Pasteur'un pastörizasyon yöntemini keşfetmesi gibi çalışmalar ise güncelliğini yitirmemiş aksine biyoteknoloji ve gen mühendisliğinin önemini artırmışlardır. Biyoteknoloji terimi ise ilk defa 1919 yılında Macar mühendis Karl Ereky tarafından "canlı organizmaların kullanıldığı malzemeden ürünlerin üretildiği süreç" olarak belirtilmiştir (Lamanauskas & Makarskaite-Petkeviciene, 2008). Biyoteknoloji ile günümüzde tıp ve tarım alanlarında istenilen özelliklere sahip yeni canlı türleri (genetiği değiştirilmiş organizmalar) elde etmek mümkün hale gelmiştir.

Biyoteknoloji eğitiminin genel amacı, bilimsel yöntem ve ilkelerdeki son gelişmelerden haberdar olan kişiler yetiştirebilmektir. Yapılan bir araştırmaya göre biyoteknoloji, öğrencilerin ilgilerinin ve aktif katılımının sağlanması gereken bir konudur (Brown, 1999 akt. Darçın, 2007). Biyoteknolojinin sosyal ve ahlaki sonuçlarının anlaşılmasında birtakım sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Öğrencilere sadece bilimin pratik uygulamalarının öğretilmesi değil, aynı zamanda sosyal ve ahlaki sonuçlarının da değerlendirilmesi becerisi kazandırılmalıdır (Dawson ve Taylor, 2000 akt. Darçın, 2007).

Ülkemizde orta öğretim Biyoloji programında biyoteknolojinin yeri incelendiğinde, biyoteknolojinin Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim programında, Yüksek Öğretim Kurulu biyoloji bölümü ve fen bilgisi öğretmenliği lisans programlarında yer aldığı görülmüştür. Ülkemizde, biyoteknoloji konularına ilk olarak sekizinci sınıf İnsan ve çevre ünitesi programında verilmektedir. Eğitim sistemimizde, liselerde öğrencilerin biyoteknoloji konusundaki başarı ve ilgilerinin artırılması konusuna gittikçe artan bir önem verilmektedir Bu amaca ulaşmak için, ders kitapları önemli rol oynamaktadır.

Darçın (2007)'de yapmış olduğu çalışmada biyoteknoloji eğitiminin deneysel olarak planlanmasının fen-teknoloji ve biyoloji öğretmen adaylarının başarı ve tutumları üzerine etkileri incelenmiştir ve laboratuvar destekli biyoteknoloji eğitiminin öğrencilerin başarı düzeylerini arttırdığı ve biyoteknolojiye karşı tutumlarını geliştirdiği sonucuna varmıştır.

Sürmeli (2008) yapmış olduğu çalışmada üniversite öğrencilerinin (tıp fakültesi klinik öncesi sınıf, fen bilgisi öğretmen adayları, biyoloji bölümü) biyoteknoloji çalışmalarına karşı olan tutumlarını, bu konular ile ilgili bilgilerini ve biyoteknolojik çalışmaların uygulanması ile ilişkili görüşlerini araştırmıştır. Fakülteler açısından ölçek sonucunda istatistiksel olarak belirgin farklılıklar bulunmuş, biyoloji bölümü öğrencilerinin fen bilgisi ve tıp fakültesi öğrencilerine göre biyoteknolojik çalışmalarda daha destekleyici oldukları belirlenmiştir.

Çamur (2016)'da yapmış olduğu çalışmada, 2. sınıftan 5. sınıfa kadar biyoloji öğretmenliği bölümü öğrencilerinin biyoteknoloji uygulamalarına yönelik tutumları, bilimsel epistemolojik inanç düzeyleri ve bunların arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve biyoloji öğretmen adaylarının biyoteknoloji uygulamalarına ilişkin tutumlarının yüksek olduğunu ve bunun epistemolojik inançları ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Biyoteknolojik uygulamaların son yıllarda değişen tüketim kültürüyle birlikte gıda sektöründe de oldukça geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Biyoteknoloji eğitimindeki gelişmelere ve sorunlara verilen önem her geçen gün artmaktadır.

Biyoteknolojik çalışmalardan çıkan konular genelde toplumda tartışılmaktadır. Öğrenciler de gelecek yaşantılarında gerek kişisel olarak gerek toplumun bir üyesi olarak bu tür meseleleri çözmek zorunda kalabilmektedirler (Dawson ve Schibeci, 2003 akt. Gürkan, 2013).

Üniversitelerde, ortaöğretimde ve hatta ilköğretimde, öğrencilerin yaşları dikkate alınarak, uygun düzeyde biyoteknoloji ve biyoetik eğitimi verilmelidir. Öğrencilerin biyoteknoloji ile uğraşan birer bilim insanı olup olmayacağı önemli değildir, önemli olan, hepsinin yaşamları boyunca biyoteknolojik gelişme ve uygulamalarla karşılaşacağı ve bunlara karşı tutumlar geliştirebilmeleridir (Yüce, 2011).

Bilim; teknoloji, toplum, değer ve sosyal bağlam içinde kusursuz olmalıdır (Russo, Sunal ve Sunal, 2004). Russo ve arkadaşlarına göre; özellikle biyoloji öğretmen adaylarının biyoteknolojik gelişmeleri takip etmeleri ve biyoteknoloji ile ilgili bilgi düzeylerinin belirlenmesi bakımından ve bu konulara karşı tutumlarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Biyoloji Dersi Öğretim Programı (MEB, 2018), 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçları ile Türk Millî Eğitimin Temel İlkeleri esas alınarak hazırlanmıştır. Müfredatta yer alan kazanımlara göre;

Bu programla öğrencilerin;

1. Biyolojide yer alan yasa, teori, süreç, prensip, ilke, hipotez ve deneyler hakkında bilgi sahibi olmaları,
2. Biyoloji bilgisi ve uygulamalarını günlük hayatta kullanma becerisi kazanmaları,
3. Bilim tarihi süreci içerisinde biyoloji alanına katkı sağlayan bazı bilim insanlarını tanımaları,
4. Biyoloji ve bilimle ilgili tartışmalara etkin olarak katılmaları ve bu tartışmaları değerlendirebilmeleri,
5. Biyoloji dersinde edindikleri bilgi, beceri ve yeterlilikleri kullanarak yeni fikirler üretmeye ve özgün çalışmalar yapmaya istek duymaları,
6. İşlevsel projeler, kapsamlı ve özgün tasarımlar ve buluşlar yapabilmeleri,
7. Canlılardan esinlenerek geliştirilen teknolojilerin farkına varmaları ve benzer yenilikler yapmak için istekli olmaları,
8. Bilim ve teknolojinin insanın ve diğer canlıların yaşamlarına olan etkilerini değerlendirebilmeleri,
9. Bilimsel çalışmalarda ve toplumsal hayatta etik değerlere sahip olmanın ve bu değerlere uygun davranmanın gerekliliğini ve önemini kavramaları,
10. Sosyo bilimsel konular (bilimle ilişkili tartışılmalı sosyal konular) hakkında bilinçli değerlendirmeler yapabilmeleri,
11. Araştıran, eleştirel düşünen, iş birliği yapan, etkili iletişim becerisine sahip, problem çözen, sorgulayan, üreten, hayat boyu bilim öğrenmeye istekli bireyler olmaları amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı ilköğretimden başlayıp lise dönemine kadar olan eğitim-öğretim sürecinde bireylerin, biyoloji dersi kapsamında öğrendikleri biyoteknolojiye ilgi uyandırabilme seviyeleri ile ilgili yapılan araştırmalardaki mevcut durumun ortaya çıkarılmasıdır.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bir çalışmadır. Nitel yöntem modellerinden meta-analiz araştırma modeli kullanılacaktır.

Meta-analiz bir konuda yapılmış çalışmaların sonuçlarını özetlemekte kullanılan bir tür kaynak tarama yöntemidir. Meta-analiz modelinde yapılan literatür taraması sonucu incelenen çalışmaların yorumlanması da önemlidir. Meta-analizi, belirli bir konuda yapılmış, birbirinden bağımsız, birden çok çalışmanın sonuçlarını birleştirme ve elde edilen araştırma bulgularının istatistiksel analizini yapma yöntemidir. Meta-analizi, klinikçilere ve tıbbi araştırmacılara çeşitli çalışmaların sonuçlarını özetleyen nicel yöntemler sunar ve sonuçların birleştirilmesi ile ortak yargıya ulaşmalarını sağlar. Çoğu meta-analizi nedensel ilişkileri açıklamayı amaçlayan çalışmalarla ilgilenmesine rağmen, nedensel olmayan ilişkilerin çalışmalarına, tanımlayıcı araştırmalara, tarama çalışmalarına, teşhis yöntemlerinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına, maliyet-etkinlik çalışmalarına ve diğer konulara da uygulanabilir. Abramson (1994), belirli bir konuda yapılmış, birbirinden bağımsız, birden çok çalışmanın bulgularını birleştirmenin avantajlarını şöyle belirtmiştir

1. Eğer bireysel çalışmalar benzer bulgulara sahip ise, elde edilmiş sonuçların geçerliliği kuvvetlenecektir.
2. Bireysel çalışmalar istatistiksel anlamlılık ile sonuçlanmak için çok küçük örnekleme sahip olabilir, fakat meta-analizi çalışmaların bulgularını birleştirerek bunun üstesinden gelebilir.

BULGULAR

Çizelge 1: Biyoteknoloji eğitimi ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar

Biyoteknoloji ile ilgili yapılan çalışmalar	Makale	Tez
Kızıroğlu, İ. (2004)	Akademik Makale	-
Çelik, (2009).	-	Yüksek Lisans Tezi
Klop, T. & Severiens, S. (2007)	Akademik Makale	
Çiçekci, O. (2008).	-	Yüksek Lisans Tezi
Dawson, V., Schibeci, R. (2003)	Akademik Makale	-
Darçın, E.S. (2007)	-	Doktora Tezi
Darçın, E.S. (2011)	Akademik Makale	-
Sürmeli, H. (2008)	-	Doktora Tezi

Çamur, E. (2016)	-	Yüksek Lisans Tezi
Kidman, G. (2009)	Akademik Makale	-
Yüce, Z. (2011)	-	Doktora Tezi
Russo, M.T., Sunal, C.S. & Sunal, D.W. (2004).	Akademik Makale	-
Doğru, M.S.(2010)	-	Yüksek Lisans Tezi
Özel, M. Erdoğan, M. Uşak, M. & Prokop, P. (2009)	Akademik Makale	-
Gürkan, G. (2013)	-	Yüksek Lisans Tezi

Çizelge 1 de incelenen makaleler ve tezlere yer verilmiştir.İncelenen akademik makaleler ve tezlerden yola çıkarak Biyoteknoloji ve kullanım alanları konusunda öğrencilerin yüzeysel anlamda bilgi sahibi olduğu ve bu durum göz önünde bulundurulduğunda biyoteknoloji konuları yalnızca ilköğretim derslerinde verilmesinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Biyoteknolojinin günlük yaşamdaki uygulama alanları dar kapsamda kalmıştır. Ortaöğretimin öğrenciyi yalnızca bir üst eğitim kurumuna değil hayata taşıyan basamak olması ve öğrencilerin bir üst eğitim kurumuna devam edemeyecekleri de göz önünde bulundurulmadan program hazırlandığı görülmektedir. Biyoteknoloji eğitimi ortaöğretim seviyelerinde müfredatta yer almamaktadır.Aynı zamanda genetik mühendisliği ve biyoteknoloji kavramlarının öğrenilme düzeyleri tespit edilmiş, öğrenilmesinde zorluk çekilen kavramların belirlenmiş ve bu kavramların öğretilmesine yönelik yeni stratejiler geliştirilmiştir.

Darçın (2011), fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoteknoloji bilgi seviyelerini ve biyoteknolojinin uygulama alanlarına karşı tutumlarını araştırmıştır. Bu amaçla, 117 fen bilgisi öğretmen adayının biyoteknoloji bilgi seviyelerini tespit etmek için 10 maddeden oluşan bir anket ve biyoteknolojinin uygulama alanlarına karşı tutumlarını belirlemek için 18 maddeli bir anket kullanmıştır. Katılımcıların çoğunun yeterli bilgiye sahip oldukları ve biyoteknolojiye karşı pozitif tutuma sahip oldukları görülmüştür.Biyoteknolojiye karşı tutumda cinsiyete göre bir farklılık bulunmamıştır.

Klop ve Severiens (2007) çalışmalarında, Hollandalı 574 lise öğrencisinin modern biyoteknolojiye karşı tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla lise öğrencilerinin bilgilerini belirlemek için doğru-yanlış tipi soru sorulmuş ayrıca duyuşsal, bilişsel ve davranışsal değerlendirme için sorular sorulmuştur. Çalışmalarının sonucunda, temel bileşenler analizine dayanarak, çok farklı ve bağımsız bilişsel, duyuşsal ve davranışsal faktörler bulunduğunu ve bunun biyoteknolojiye karşı tutumlarının çok bileşenli olduğunu gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sürmeli (2008) doktora tez çalışmasında, üniversite öğrencilerinin biyoteknoloji çalışmalarına karşı olan tutumlarını incelemeyi amaçlamıştır,Bu amaçla Marmara Üniversitenin Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ve Tıp Fakültesi olmak üzere üç fakültesinden 222 üniversite öğrencisiyle çalışılmıştır. Öğrencilerin biyoteknolojik uygulamalara yönelik tutumlarını

değerlendirmek üzere bir ölçek uygulanmış, biyoteknoloji çalışmalarını öğrendikleri kaynakları öğrenmek, çalışmaların olası riskleri, faydaları ve kontrolü ile ilgili düşüncelerini belirlemek için bir bilgi ve kavram testi uygulanmıştır. Ölçek değerlendirmesi sonucunda öğrencilerin biyoteknolojik çalışmalara karşı tutumlarının çeşitlilik gösterdiği ve konuya bağlı olarak değiştiği belirlenmiştir.

Dawson (2007), 12-17 yaşlarındaki toplam 465 lise öğrencisinin biyoteknolojiyi kavramaları ve biyoteknoloji süreçlerine karşı tutumlarını araştırmak amacıyla yürüttükleri bu çalışmada anket ve görüşme yöntemini kullanmıştır.

Öğrencilerin çoğu biyoteknoloji süreçlerinde mikroorganizma, bitki ve insan kullanılmasını kabul ederken, hayvanların kullanılmasını kabul etmemiştir. 12-13 yaşlarındaki öğrencilerin tutumlarının daha büyük öğrencilerin tutumlarından daha olumlu olduğu görülmüştür.

Kidman (2009), öğretmen ve öğrencilerin biyoteknolojiye karşı görüşlerini belirlemeye çalışmıştır. Bu amaçla, öğrenciler için biyoteknoloji öğrenme anketi ve öğretmenler için biyoteknoloji öğretme anketi hazırlanmıştır. Anket, 12 okuldan 15-16 yaşlarındaki biyoloji dersi alan 500 öğrenciye ve onların biyoloji öğretmenlerine (35 öğretmen) uygulanmış ve bu örneklem içerisinde 60 öğrenci ve 10 öğretmen ile ayrıca görüşme yapılmıştır. Sonuçta öğretmen ve öğrencilerin ankette verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Öğretmen ve öğrenciler ile yapılan görüşmeler sonucunda da öğretmen ve öğrencilerin modern biyoteknoloji ile ilgili temel fikirler bakımından farklı görüşlerde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Özel vd. (2009) çalışmalarında, lise öğrencilerinin biyoteknoloji uygulamaları ile ilgili bilgi seviyelerini belirlemek ve bu uygulamalara yönelik tutumlarını araştırmak amacıyla 228 erkek ve 124 kız olmak üzere toplam 352 lise öğrencisine biyoteknoloji bilgi anketi ve biyoteknoloji tutum anketi uygulanmıştır. Öğrencilerin biyoteknoloji uygulamaları ile ilgili orta seviyede bilgiye sahip oldukları, bilgi seviyelerinin cinsiyetten etkilenmediği, ancak yaşları arttıkça bilgi seviyelerinin arttığı görülmüştür. Erkek öğrencilerin biyoteknolojiye karşı tutumları kız öğrencilerden daha olumlu olduğu ve öğrencilerin yaşlarının arttıkça tutumlarının da arttığı görülmüştür.

Gerçek (1999), yapmış olduğu tez çalışmasında orta öğretim biyoloji derslerinde biyoteknoloji konularının yeri, öğrencilerin biyoteknolojiye olan ilgilerinin belirlenmesi amacıyla, orta öğretim 9. , 10. ve 11. sınıflardaki öğrencilerin biyoteknoloji konularına olan ilgilerini ve biyoteknoloji konularını orta öğretim ders programlarında ve okutulan tüm ders kitaplarında ne ölçüde yer aldığını araştırmıştır. Orta öğretim kurumlarında biyoteknoloji eğitiminin düzeyini ve öğrencilerin biyoteknoloji konularına olan ilgilerini belirlemek amacıyla, bir anket hazırlanmıştır. Anketi Ankara ilinde örnekleme yöntemi ile seçilen 6 ortaöğretim kurumundan 100 öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilere uygulanan anket sonucunda, öğrencilerin %65'inin, biyoteknoloji ile ilgili konuları sevdiklerini tespit etmiştir.

Yapılan araştırmalarda öğrencilerin, okullarda biyoteknoloji konusuna yeterince yer verilmediği, verilen bilgilerin ve ilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı ve biyoteknolojinin önemi hakkında gerekli açıklamaların yapılmadığını belirtmişlerdir (Çelik, 2009).

SONUÇ ve ÖNERİLER

İncelenen MEB öğretim programında Biyoteknolojiye ait direkt bir ünite olmaması diğer ünitelerin içinde çok kısa bu konuya yer verilmesi, bu alanda öğrenciler üzerinde ilgi uyandırılmasını olumsuz etkilemektedir.

Teknolojinin canlılar üzerinde kullanımının sürekliliği ve hızlı gelişimi göz önüne alındığında ülkemizde de biyoteknoloji ve gen teknolojisi konularının en iyi şekilde kavranılması ve ülkemize fayda sağlayacak çalışmaların yapılmasına hız kazandırılması gerekmektedir. Biyoloji öğretmenlerinin doğru aktarımda bulunabilmeleri için genetik mühendisliği ve biyoteknoloji alanlarında bilgili ve deneyimli olarak yetiştirilmesi sağlanmalı; günümüz koşullarında hızla gelişen teknolojiye ayak uydurabilmeleri, bilgilerini güncelleyebilmeleri amacıyla hizmet içi eğitimler verilmeli, bu amaçlar doğrultusunda olanaklar hazırlanmalıdır. Araştırma sonuçları öğrencilerin eğitim sistemimizde biyoteknolojiye daha çok yer verilmesi gerektiğini düşündüklerini göstermektedir. Sonuçlar incelendiğinde öğrencilerin birçoğunun biyoteknolojiye yönelik daha fazla bilgi sahibi olmak istediklerini, biyoloji eğitiminin ülkemizde gereken konuma ulaşabilmesi için eğitimde daha çok yer alması gerektiğini düşündüklerini, Çok az bir kısmının ise bu derste verilen bilgilerle biyoteknolojiyi anlamakta yeterli olduğunu, düşündüğü görülmektedir. Öğretim Programında biyoteknoloji konusuna yeterince yer verilmediği, verilen bilgilerin ve ilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı ve biyoteknolojinin önemi hakkında gerekli açıklamaların yapılmadığını belirtmişlerdir (Çelik, 2009). Yapılan çalışmanın sonucundan ve literatürde yapılmış olan diğer çalışmalardan da anlaşılabacağı üzere tutumu belirli bir değişkene bağlamak doğru olmayacaktır. Tutumlar öğrenme yolu ile gerçekleşen ve hayat boyu devam eden bir süreçtir (Çetin, 2012). Tutumun bir süreç olduğu göz önüne alındığında köklü bir değişimin aniden gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Ayrıca Biyoteknoloji gibi anlaşılması güç ve soyut kavramların öğrenci zihninde yeterince oluşmaması doğrultusunda, eğitimde görsel materyallerin güncelleştirilmesi, video, slayt, bilgisayar ve internet gibi somutlaştırıcı öğelerin ve görsel unsurların ön planda olduğu tekniklere yer verilmesi konuların daha net anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu alanda seçmeli dersler verilerek konuya ilgisi fazla olan öğrenciler için daha kapsamlı bir öğrenme alanı oluşturularak çalışmaları teşvik edilebilir. MEB biyoloji öğretim programında acilen biyoteknoloji dersi yer almalı, ülkemizi bilimsel anlamda daha ileriye taşımak için genç beyinleri daha erken yaşta biyoteknoloji dersiyle buluşturmak ve bu konuda bilinçlendirmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abramson, JH. *Making Sense of Data*. 2nd edition. New York: Oxford University Press; 1994.

Çamur, E.. *Biyoloji öğretmen adaylarının biyoteknoloji uygulamalarına yönelik tutumları ile bilimsel epistemolojik inançları arasındaki ilişki*, Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2016.

Çelik, O.. *Ortaöğretim düzeyinde Biyoteknoloji öğretiminin etkililiğinin değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2009.

https://www.tavsiyedyorum.com/makale_9597.html Çetin İ., “Tutum nedir? Tutumların özellikleri” 2012. (Erişim tarihi: 09.03.2023)

Çiçekci, O.. *İlköğretim okullarında görevli öğretmenlerin transgenik ürünler (gdo) konusundaki bilgilerinin ve görüşlerinin belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Aile Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi Anabilim Dalı. Ankara, 2008.

Darçın, E.S., *Fen-teknoloji ve biyoloji öğretmen adayları için biyoteknoloji eğitiminin deneysel planlanması*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2007.

Darçın, E.S., Turkish pre-service science teachers’ knowledge and attitude towards application areas of biotechnology. *Scientific Research and Essays*. 6 (5). 1013-1019, 2011.

Dawson, V., Schibeci, R., Western Australian high school students attitudes towards biotechnology process, *Journal of Biological Education*, 38(1), 7-12, 2003.

Dawson, V., An exploration of high school (12–17 year old) students’ understandings of and attitudes towards biotechnology processes. *Research in Science Education*, 37, 59–73, 2007.

Doğru, M.S., *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Biyoteknoloji İle İlgili Yaklaşımları ve Bilgi Seviyelerinin Ölçülmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Kastamonu, 2010.

Gürkan, G., *Fen bilgisi öğretmen adayları ve öğretmenlerinin biyoteknoloji ve genetik mühendisliği bilgi düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Fen Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı, Malatya, 2013.

Kidman, G., What is an ‘interesting curriculum’ for biotechnology education? students and teachers opposing views, *Research in Science Education*, <http://dx.doi.org/10.1007/s11165-009-9125-1>, 2009.

Kızıroğlu, İ., *Genel biyoloji canlılar bilimi*, Birlik yayınevi, Ankara, 2004.

Klop, T. & Severiens, S., An exploration of attitudes towards modern biotechnology: A study among Dutch secondary school students, *International Journal of Science Education*, 29(5), 663–679, 2007.

Lamanauskas, V., & Makarskaitė-Petkevičienė, R., Lithuanian university students’ knowledge of biotechnology and their attitudes to the taught subject, *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 4(3), 269-277, 2008.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim Biyoloji Dersi Öğretim Programı, Ankara, 2018.

Özel, M. Erdoğan, M. Uşak, M. & Prokop, P., Lise öğrencilerinin biyoteknoloji uygulamalarına yönelik bilgileri ve tutumları, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(1), 297–328, 2009.

Russo, M.T., Sunal, C.S. & Sunal, D.W., Teaching Bioethics. *Science Activities*. 41(3), 5-12, 2004.

Sürmeli, H., *Üniversite öğrencilerinin biyoteknoloji ve genetik mühendisliği çalışmaları ile ilgili tutum, bilgi ve biyoetik görüşlerinin değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Marmara

Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı Fen Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul, 2008.

Yüce, Z., *Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoteknoloji konusundaki bilgileri ve biyoteknoloji uygulamalarına yönelik biyoetik yaklaşımları: tutum, görüş ve değer yargıları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011.

IDEALIZED, RELIGIOUS IMAGES IN AZERBAIJANI EPICS

Phd, dos., Babayeva Malahat Ramiz gizi

ASPU, Department of Literatura

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

UOT-5719.01

Abstract

Researching the system of theogonic images in folklore requires the determination of the epic-transformative lines starting from the creation of the gods, or rather, restoration-reconstruction. This also requires the researcher to take two huge layers of ethno-cultural thinking - mythology and folklore into a single system. Because the creation of gods begins with mythology, and that creation is the main content of myths. In mythology, the creation of the world, the universe, the world of existence, as well as the separate elements that make them up, takes place together with the creation of the first ancestors, the first people, and the gods, that is, in the same process. The creation of the first ancestor means the creation of the universe. Because in Turkish mythology, God means both the sky and the creative being (personal, human) at the same time. In Mahmud Kashgarli's "Divan", it is known that non-Muslim Turks call the sky, a big mountain, a big tree, and other huge, big, big things God [1, p. 377-378]. Or, in "Kitabi-Dada Gorgud", the name Oguz means both the great ancestor Oguz Khan, the Oguz state, the Oguz people (hand), the Oguz people, and the time:

"The messenger of Oguz Khan came and brought news" [2, p. 98] – Oghuz Khan;

"Dade Gorgud returned, came to Oguz" [2, p. 99] – Oghuz hand;

"Ogul, Tepegoz, and Oguz became zabun" [2, p. 99] – Oguz people;

"During the time of Oghuz, there was a grumpy husband who was called Bloody old man" [2, p. 85] – during Oguz.

As it can be seen, the creation of the gods, the first ancestors in the status of sons of gods, means the creation of the world, the universe, the entire space and time. In this respect, folklore, especially epics, contain theo-cosmogonic visions of the gods. Many heroes in "Kitabi-Dada Gorgud" directly represent theogonic encounters. Our research on the Oguz epic shows that the heroes connection with the gods is not only expressed by the concept of "son of God". It has been clarified that one of the concepts expressing the connection with God in the Oguz epic is "the hero marked by God".

Introduction

In folklore, the connection of any image with theogonic meetings is determined by the line "God". In other words, those heroes whose genealogies go back to God can be considered as theogonic characters. That is, these images clearly have a theogonic origin. However, the study of Oghuz epic texts shows that theogonic images, i.e. images directly related to God, are only related to does not occur. God can choose to include certain heroes in the theogonic system. We find an example of this in the explanation of the name "Kulbak" in Mahmud Kashgarli's "Divan".

Kashgarli writes: "It is the name of a Turkic tribe, religion nation. It was located in the mountains of Balasagun. According to the story, one day he writes "Tengri ash Kulbak" on a set of rocks; writing appears clear; and he writes this inscription on a white rock; the text appears as black. Its traces remain until today" [3, I c., p. 474-475]

The text states very clearly:

- a) The name Kulbak is the name of a great religious figure ("religious elder", elder);
- b) God himself gave the name "Kulbak" to this cleric;
- c) God himself declared him the representative of his religion (theism) by writing "God's servant Kulbak" on the rock.

The selection of Kulbak by God made him, in a way, saint, prophet, etc. as being included in the God system, in other words, the theogonic system.

God's selection of certain individuals from among people is not limited to this fact. We have come across a saying in the Oguz proverbs that confirms that this choice is common in God. In the "Oguzname" collection of proverbs from the 15th-16th centuries, published by Samet Alizade, there is such a saying:

"One should be afraid of the slave whom God has targeted" [4, p. 86].

(You should be afraid of the slave whom God has marked.)

Since this very profound saying is directly related to the theogonic system, we are required to analyze it deeply. The following conclusions are obtained from the content of the idiom:

- a) God can choose among his servants, i.e. his servants, among his creations.
- b) God's choice is based on his own principles. That is, from the actions, behavior, actions, etc. of someone among God's servants. he likes it.
- c) God marks his chosen servant. From the above statement, it is not clear how God marks his servant, that is, how he distinguishes him from others. However, if we recall Mahmud Kashgarli's explanation of the name Kulbak, then the picture becomes somewhat clearer. Lord Kulbak's self-chosen servant, Kulbak writes his name on the rock to indicate that he has a slave.

From the proverbs in "Oguzname", it is clear that the approval and selection of someone by God is called "God's mark on him".

- c) It is clear from proverbs that God marks his chosen servant so that others, other people, can recognize that person. According to the proverb, other people should "fear" the servant whom God has marked. "Fearing" here means that people respect the person who bears God's mark as God's representative, choice, follow what he says, etc. is for Because the person marked by God is already his representative among people: he represents God does and fulfills God's will as a servant. It also means that the person marked by God has a relationship with God.
- ç) The word "sign" also means "sign". That is, the fact that God marks someone does not mean that he carries some mark on his chest. It is known from the epic "Dada Gorgud" that the sign/sign of God is realized in different forms. For example, in the epic, it is shown that four brave men walk with their faces in the niqab in the province of Oguz:

"Jamal from Gantura was a young man with a good reputation. In Oghuz, four young men were walking in niqab. One is from Ganturali, one is from Karajakur and his son Kyrgynug, and Beyrak with the gray stallion" [2, p. 87].

It is theirs that these four brave men walk in Oguz society with their face covered in niqab indicates differentiation. Niqab is a distinguishing feature of these people. Of course it has something to do with God. The expression about Ganturali, "Ganturali was a handsome and handsome man" shows that the faces of these brave men are blessed, that is, they are blessed. The face, of course, cannot be blessed by itself: it is a quality bestowed on those brave men by God. In other words, because God himself likes and chooses these heroes, they are considered heroes marked by God.

In the second volume of the saga, Salur Kazan, whose house was looted, says, "Blessed is the face of the wolf, let me know about the worm" while trying to find out about the wolf that appeared in front of his house [2, p. 45].

To have a blessed face means to have some secret knowledge. The four brave men in Oguz were also "kamal" owners, that is, owners of knowledge and knowledge. That science, knowledge is the knowledge of God religion considered sacred by the Oghuz.

In the epic "Kitabi-Dada Gorgud" "Dukha goja oglu Deli Domrul" it is widely reflected for what reasons and how God likes his servant and how he marks him. This is the only volume of the epic where God himself is directly involved in the events.

The content of the story is that Domrul, who was distinguished by his crazy behavior in Oguz and therefore was nicknamed "mad", defies God, declares war on him, is defeated, begs God for mercy, God approves of Mad Domrul believing in him wholeheartedly and together with his wife It includes 140 years of new life giving.

"Dali Domrul" throughout its mythical semantics, interesting content it is one of the most popular sizes that have attracted the attention of researchers. However, the issue that interests us here is the conflict between the hero and God, and as a result, the hero, who is an enemy of God and fights against him, becomes God's beloved, that is, his target servant.

First of all, we need to pay attention to how the conflict between Dali (Mad) Domrul and God arose. Because the plot is based on that conflict. This conflict is the basis of the transformation of the hero and God, who are enemies at first, into friends.

The epic begins with the description of the insane actions of Mad Domrul. He is a dry and he builds a bridge over a (waterless) river and forces people to cross it for money. The payment he receives is also a "crazy" payment. So, instead of getting more money from those who cross the bridge, he gets more money from those who don't cross (himself knocking).

Researchers have expressed different opinions about Deli Domrul building a bridge over a dry river. Scientists such as Mirali Seyidov, Bahlul Abdulla, Vahid Abdulov (Zahidoglu) wrote that the river is not dry, but wet, while Arif Ajalov considered the river to be a dry river and associated its dryness with the disruption of the cosmic harmony of life [6, p. 230].

Of course, the "dry river" of this size, which has a mythological content, has meanings that are not understood by modern logic, and the above authors came to different conclusions considering those mythical meanings. In this regard, V.N. Toporov in the myths of the world rivers are the upper, middle and lower parts of the world wrote that the connecting universe is an "arrow", bridges also connect different parts of sacred spaces, including vertical bridges connecting the upper and lower worlds, and Rustam Kemal showed that the river in "Dade Gorgud" is a magical border that separates death and life [7, etc. 58].

Along with all this, it is clear from the neck entrance that building a bridge over a dry river is part of Deli Domrul's "crazy acts".

Why does Deli Domrul do such actions? Boy is asked this question and given the following answer:

"How could he do it like this?" Anunchun said, "Crazier than me, stronger husband than me is there anyone who wants to fight with me, he said; "My

husband, my bravery, my youth, my youth, go to Rum, Damascus to become a young man," he used to say" [2, p. 79].

Apparently, Deli Domrul boasted about all these actions and considered his "madness" to be strength, courage, valor, bravery, in a word, heroism. Deli Domrul, without a doubt, was hurting people with his madness: he was hurting those people. His behavior, of course, did not correspond to the actions of well-known and respected Oghuz braves. Mukhtar Kazımoğlu unequivocally evaluates these actions as "going beyond the norms of behavior" belonging to the Oghuz province [8, p. 121]. In other words, the Oguz society governed by the order of Deli Domrul God he goes against his norms, traditions, way of life: he doesn't count towards adults, he doesn't consider anyone, he doesn't believe that there is anyone stronger than him in the world. In this way, he actually goes against God, whom the Oghuz consider holy.

It is interesting that Deli Domrul seems to have no local knowledge of God's existence at all, and he knows God because of an incident. One day, when he came to his bridge, he saw that people were wailing and crying. It turns out that a hero died here. Crazy Domrul immediately wonders how he killed that brave man. Here, the dialogue between Domrul and people is noteworthy in this respect:

"Deli Domrul: "Mera, who killed your boyfriend?" They said: "By God, good young man, God has commanded you." Be the winged Azrael, your soul has been taken." Deli Domrul is mad: "Mera, Azrael, what kind of man are you talking about, who takes your life?" O Almighty God, for the sake of your unity and existence, show Azraeli to my eyes, let me fight, fight, fight, save your life, good boy. Don't take your life even if you're a good boy," he said" [2, p. 79].

It is clear from the text that Deli Domrul blames Azrayil and not Allah (God) for the death of the young man. Although Domrul is clearly told that the death command was given (ordered) by God, his anger is not directed at God who gave the death command, but against Azrael who carried out God's command.

Here we are primarily interested in Deli Domrul's ideas about Allah/God. Domrul seems to be unaware of the concept of death on earth. Therefore, he asks naive questions about why the deceased hero died and who killed him.

Of course, the issue here is primarily related to Domrul's crazy personality, his crazy understanding of the events around him. In our opinion, Deli Domrul does not turn against Allah/God because he knows that God is in heaven and therefore unreachable. So, it can be concluded that Domrul, who was surprised by the death of the hero, asked questions about the death, how it happened, and most importantly, knowing that the death happened by God's order, looking for a culprit and directing his anger at Azrael, is his madness and crazy mind. must be explained. Because there is no one in the Oguz region who does not know God, who does not know that death happens at his command. Crazy Domrul is also an oghuz, but he does not want to accept all this. One reason for this is the overflow of his madness (bravery).

Deli Domrul appeals to God himself to bring Azrael before him, and he will kill Azrael and save people from dying. It can be concluded from this that even though Deli Domrul accepts Allah, he does not want to accept Azrayil's death.

Kamal Abdulla Deli writes about Domrul's appeal to God: "We would like to draw attention to these last words. "Let there be no more death - let no lives be taken" - this is the Oguz philosophy, and Deli Domrul is fighting for this act. He does not come to terms with the untimely death of a hero he does not know" [9, p. 269]. From this, we can conclude that Mad Domrul is not against God/God, but against death: and since Azrael did his death, he hopes to defeat Azrael with his "crazy mind" and put an end to his activities. Of course, the epic explains all this with Domrul's madness. That is, Domrul's crazy mind does not allow him to see the logical connection between death, Azrael and God. Because he has exceeded his physical strength, but has not a normal mind, but a crazy mind is a hero. If this were not the case, the life philosophy of all Oghuzs, such as "No one dies until the promise is fulfilled", "A dead person will not be resurrected, the soul that

leaves will not come back" from the Oghuz life laws [2, p. 31] would not be unaware.

This ignorance of the crazy Domrul logically turns the Domrul-Azrayil conflict into a Domrul-God conflict. The saga says:

Haq Ta'ala did not like Domrul's words: "Garden, garden, pasture mad floor." My union doesn't know, it doesn't thank me. Walk in my great dargah, be me?" - he said. He said to Azrael, who did it, O Azrael, you are there, show yourself to the eyes of the crazy floor, turn your fuel yellow!, he said; save your life, take it!, he said" [2, p. 79].

Apparently, God considers Mad Domrul's actions as rebellion against him and orders Azrael to punish him with death. Azrael sneaks into the place where Deli Domrul is eating and drinking with his forty brave men. Domrul is amazed by her appearance. Azrayil reminds Domrula of his words and says that he has come to take his life:

"You were mad at me, you used to say, "If the winged Azrael were to fall into my hands, I would kill him; I would save your life from his hand, you said. Now, I have come to take your life. Will you give or will you fight with me?" - he said" [2, p. 80].

Thus, Azrael offers Domrul two options: either voluntarily surrender his life or fight him. Domrul chooses the second way, takes his sword and attacks Azrael. But he turns into a dove and flies out the window. Domrul gets on his horse and follows him. Kills a couple of pigeons. He knows that he killed Azrayil. But Azrael suddenly appears in the eyes of his horse. The horse barks, Domrul falls from the horse and Azrael immediately falls on his chest to take his life. It is interesting that Domrul, who is not afraid of Azrael, does not consider anyone on earth, and threatens everyone with his power, immediately begins to beg Azrael in the face of the fear of death.

From the pleas of the crazy Domrul, first of all, it is clear that he knows very well that Azrayil came from God. Therefore, he immediately believes in the unity of

God. He explains his rebellion against God by being drunk. As commendable as Domrul's conversion to God is, his drunken explanation of his actions clearly shows that he is afraid of death and is desperately trying to save himself with excuses. In other words, it turns out that what Deli Domrul said about his virtues are false definitions. Domrul is shaken by the fear of death and tries to justify his crazy actions and words with the excuse of drunkenness.

This appeal to God by Domrul is of special importance in terms of our topic. Thus, this appeal has a decisive role in the process of Domrul's transformation from a hero who suffered God's wrath to a hero who won God's favor. Domrul sincerely repents of his insane actions and does not believe in God as a mere supreme being; it is clear from his words that Domrul accepts God with all his sacralideological essence. Such perfect conversion of his servant creates love for him in God:

"God Almighty pleased the words of Deli Domrul here. Who shouted to Azrael, because the crazy floor knew my union, he thanked me for my union, O Azrael, may Mad Domrul find life instead of life. May Anu's life be free! - he said. Azrael is the moon: "Mera Deli Domrul, who has become like this by the order of Allah Ta'ala, may Deli Domrul find a life instead of his life, may his life be freed!" - he said" [2, p. 81].

Methods

Comparative, theoretical analysis and generalization; qualitative empirical methods: observation, interview).

Conclusion

God's forgiveness of Domrul is of great importance in terms of theogonic meetings. Therefore, we must analyze this point extensively and carefully. The following conclusions can be drawn from God's forgiveness of Domrul:

1. God likes Mad Domrul, he feels sympathy for him. The reason for this is that Domrul, who is known by the nickname Deli in Oguz province and who acts crazy according to this nickname, has become a perfect servant (gula) who believes in

the unity of God/Allah and understands the Almighty Creator with both his heart and mind.

2. God forgave Deli Domrul means to recreate him. Because God once sentenced Deli Domrul to death and ordered Azrael to take his life. Azrayil falling on his chest and starting to take his life means the death of Deli Domrul in the ritual-mythological sense. This death separates the two Domruls: the Mad Domrul and the Wise Domrul. Azrayılı fell on his chest Oguz the end of the life of Mad Domrul, who opposes God's order in his hand, means the "birth" of a new Domrul - Smart Domrul.

3. Domrul, forgiven by God, is no longer the old Domrul. He is already chosen by God, marked by God.

References

- Mahmud Kaşqarlı. *Düvanü Luğat-it Türk / Çeviren Besim Atalay. Bileştirilmiş birinci Baskı (Cilt I-II-III).* – Ankara: Türk Dil Kurumu, – 2013, – III cild, – 452 s.
2. *Kitabi-Dədə Qorqud / Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadəninidir.* – Bakı: Yazıçı, – 1988, – 265 s.
3. Mahmud Kaşqarlı. *Düvanü Luğat-it Türk / Çeviren Besim Atalay. Bileştirilmiş birinci Baskı (Cilt I-II-III).* – Ankara: Türk Dil Kurumu, – 2013, – I cild, – 530 s.
4. *Oğuznamə / Çapa hazırlayanı, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi S.Əlizadə.* – Bakı: Yazıçı, – 1987, – 223 s.
5. Əliyev, K. “Dəli Domrul” boyu eposun strukturunda təsadüfdür, yoxsa zərurət? // “Dədə Qorqud” jur., – 2002, – № 4, – s. 14-25
6. Acalov, A. Dəli Domrul boyunun kökləri və mifoloji simvolikası / Azərbaycan filologiyası məsələləri. – Bakı: Elm, – 1983, – s. 222-237
7. Kamal, R. “Kitabi-Dədə Qorqud”: arxaik ritual semantikasi / R.Kamal. – Bakı: Elm, – 1999, – 72 s.

SİS'E NAZİRE: FERYAT-MUSAHİPZADE CELÂL

Prof. Dr. Nuran ÖZLÜK¹, Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU²

¹Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi-
ORCID ID: 0000-0002-3455-7726

²Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi-
ORCID ID: 0000-0002-2521-8562

ÖZET

Tevfik Fikret'in yazıldığı, yayımlandığı yıllarda ve sonraki devirlerde ses getiren şiirlerinden olan Sis, birçok sanatkâra ilham kaynağı olmuştur. Söz konusu sanatçılardan biri tiyatro yazarlığıyla tanınan Musahipzade Celâl'dir. Yazar, Balkan Savaşı sürerken 1912 yılında Sis'e nazire olarak kaleme aldığı Feryat adlı şiirinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlardan milletin birlik, beraberlik içinde, siyasi anlaşmazlıklardan, kişisel menfaatlerden uzaklaşarak kurtulabileceğini belirtmiştir. Vatan sevgisinin ön planda olduğu Feryat, nazire olarak yazılmışsa da Musahipzade Celâl'in belirttiği gibi vezin bakımından Sis'ten bağımsızdır. Musahipzade Celâl'in edebî nevilerden sadece tiyatroyla değil şiirle de ilgilenmesi hatta bunun için ritim ve pitoresk bakımdan mükemmel olan Sis'e nazire yazmayı tercih etmesi önemlidir. Bu çalışmada Musahipzade Celâl'in Feryat adlı şiiri ele alınmış, yazarın külliyatına ve edebî çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla eser Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musahipzade Celâl, Feryat, Tevfik Fikret, Sis, şiir, nazire.

NAZİRE TO SİS: FERYAT-MUSAHİPZADE CELÂL

ABSTRACT

Sis, one of the poems of Tevfik Fikret, which made an impression in the years it was written, published and in the following periods, has been a source of inspiration for many artists. One of these artists is Musahipzade Celâl, who is known for his theater writing. The author, in his poem called Feryat, which he wrote as a nazire to Sis in 1912 while the Balkan War was going on, stated that the nation could get rid of the difficult conditions of the Ottoman Empire by living in unity and solidarity, away from political disagreements and personal interests. Although it was written as a nazire, the Feryat, in which patriotism is at the forefront, is independent of Sis in terms of prosody, as Musahipzade Celâl stated. It is important that Musahipzade Celâl was interested not only in theater but also in poetry, which is one of the literary genres, and that he preferred to write nazire for a successful poem in terms of rhythm and painting-specific elements such as Sis. In this study, Musahipzade Celâl's poem called Feryat was discussed, and the work was translated from Ottoman Turkish to Latin letters in order to contribute to the author's corpus and literary studies.

Keywords: Musahipzade Celâl, Feryat, Tevfik Fikret, Sis, poetry, nazire.

Tevfik Fikret'in 18 Şubat 1317 [3 Mart 1902] tarihinde kaleme aldığı “Sis”, devrin sosyal-siyasi şartları sebebiyle II. Meşrutiyet'in ilanından 9 gün sonra yayın hayatına başlayan *Tanin*'in ilk sayısında neşredilmiş (Tevfik Fikret, 1324), ve *Rûbab-ı Şikeste*'nin II. Meşrutiyet'ten sonraki baskısına dâhil edilmiştir (Kaplan, 2013: 143). *Tanin*'in aynı sayfasında Halide Edip Adıvar'ın yayımlanan yazısının başlığı “Sis”in bir mısraından alınmadır: “Kaç nasiye vardır çıkacak”(1324:2)

II. Abdülhamit devri istibdadının kendi ve memleket üzerindeki ağırlığıyla mutsuz, bedbin olan Fikret'in, bu psikoloji ile İstanbul'u ve içtimai hayatını her yönden olumsuz şekilde ele alan uzun şiiri “Sis”, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi “bir infial anının, herhangi bir istiare ile ifadesi değildir. Belki Abdülhamid devrinin bir hasta odasını andıran vehimli İstanbul'unun geniş bir vision'da toplanmış romanıdır.” (1977: 268)

“Sis”, koşulların müsait olmamasından dolayı yayımlanmamışsa elden ele, dilden dile yayılarak hem devrinde hem de sonraki dönemlerde ses getiren şiir hüviyetini haizdir.

Örneğin, Yahya Kemal Beyatlı, “Sis”e karşılık “Siste Söyleniş” (2008: 15) başlıklı şiirini kaleme almıştır.

Son eserinin başlığı *İkinci Sis* olan Fazıl Ahmet Aykaç, Zahir Sıtkı Güvemli gibi edebiyatçılar mizah ya da hicivde Tevfik Fikret'in “Sis”teki dil ve üslup özelliklerinden faydalanmışlardır (Öksüz, 2015: . 72, 212, 228).

Şehzade Abdülmecit'in “Sis”ten esinlenerek yaptığı tabloyu “muhibb-i muazzezim Tevfik Fikret Bey'e” imzasıyla Tevfik Fikret'e hediye etmiştir (Ünaydın, 2002: 12).

Bunların dışında “Sis”e nazire de söz konusudur ve bu nazirenin sahibi Musahipzade Celâl'dir. Edebî geleneğimizde mühim bir yeri olan nazire/nazireciliğe Fikret'te başvurmuştur. Fikret'in genç yaşta şiire başladığı yıllarda Şeyh Vasfî, Recaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci, Muallim Feyzi, Recep Vahyî'ye nazireler yazmıştır (Ertaylan, 1963: 16-43). Ayrıca şair, *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan yazılarından “Nazireperdazlık”ta tanzir etmek konusunu ele almıştır.

Nazirede bir şiire aynı vezin ve kafiye ve yakın temada benzer bir şiir vücuda getirmek esastır. ancak Musahipzade Celâl, “Sis”e nazire olarak yazdığı *Feryat* (1328) adlı eserinin kapağında muhterem şairin affına sığınarak “Eski Sis Kafiyesiyle Vezinsiz Dehre” yazarak *Feryat*'ı “Sis”in vezninden azade kaleme aldığını belirtmiştir. *Feryat*, tema bakımından da “Sis”le yakınlık göstermemektedir. *Feryat*, müstakil bir eser şeklinde 1328 [1912] yılında neşredilmiştir.

Fikret, “Sis”te istibdat altındaki İstanbul'a lanet okurken ve kaybedilen ahlaki değerlere kahrederken Balkan Savaşı sırasında yazılan *Feryat*'ta Musahipzade Celâl şiirinin içeriğini vatan sevgisi temi üzerine kurmuştur.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devam eden siyasi çekişmeler, yaşanan ekonomik sıkıntılar, devam etmekte olan Trablusgarp Savaşı, Yemen'de çıkan isyan; ordu ve ulaşım

yollarındaki yetersizlikler vd. sorunlarla boğuşan Osmanlı İmparatorluğu, 1912 yılında Balkan Savaşı ile de karşı karşıya kalmıştır.

Feryat, Balkan Savaşı devam ederken, eski parlak zaferlerin örnek gösterilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan içinde bulunduğu zor durumdan çıkılabileceği inancıyla yazılmıştır. Şiirde bu sıkıntıların bertaraf edilebilmesi için birkaç husus ön plana çıkarılmıştır: bedbin olmamak, neme lazımcılığı bırakmak, kişisel çıkarlardan vazgeçmek, mutabakat sağlamak.

Tevfik Fikret'in bütünüyle İstanbul'a kötümser bakış açısı, devletin en buhranlı zamanlarından birini yaşayan Musahipzade'de yoktur. *Feryat*'ın girişinde İstanbul karamsar bir psikoloji ile resmedilse şiirin genelinde olumsuz unsurlar eleştirilmiş, bunların ortadan kaldırılması için hâl çareleri gösterilmiş; millet, olabileceklere karşı uyarılmıştır.

Asıl şöhretini tiyatro yazarlığı ile kazanan Musahipzade Celâl *Feryat*'ta "Sis" kadar müzikalite ve pitoresk bakımdan güçlü, kusursuz olmasa da okuyucuya duyguyu, mesajı verebilmede başarılıdır.

Musahipzade Celâl'in Latin harflerine aktarılan külliyatına ve edebiyat araştırmalarına katkıda bulunmak amacıyla muharririn "Sis"e nazire olarak yazdığı *Feryat*'ın tam metnine aşağıda yer verilmiştir.

Şair-i Muhteremin Affına İğtiraren:
Eski Sis Kafiyesiyle Vezinsiz Dehre
Feryat
"Teshil-i Tıbaat" Matbaa ve İdaresi
1328

Feryat

Sardı.. Yine afakını bir zıll-i muannid
Bir zıll-i melal ki, demadem mütezayid

Medhuş, melul, müteneffis, bir sürü eşbah
Yerde yatıyor.. Şan-ı celadetteki elvah

Bir paslı ve heybetli celadet ki nazarlar
Bir kere teemmül eyler ise atiyi korkar

Maziye karıştı! Unutuldu! Devre-i muzlim
Ders vermedi mi? İnleterek sahn-ı mezalim:

Ey devr-i teceddüt! Evet ey devre-i garra!..
Ey devre-i zişaşaa! Hüzn ile pira...

Ey hâk-ı vatan! Ceddimizin şanlı mezarı

Evladının.. Ey ruhu, hayat-ı cazibedarı

Ah, seni sevmeyene, bin kere nefret
Bir hâk-i mukaddes olamaz ca-yı sefahet

Ey hâk-i mukaddes! Bunca maali var içinde
Ebr-i nisyana bürünmüş cevher-i zinde

Kibleler, minber-i edyan, sinende müsahhir
Üstünde bu al bayrağımız mevce-i bakir

Fıtratta bugün bunca fezail ki hüveyda
Tarihte gunude nice bin şanlı temaşa:

Hasta gibi gerçi biraz za'f ile süzgün
İksir-i vifak al; yine gürbüz görünürsün..

İksir-i vifak.. Eyleyecek bizleri munis
Millette vifak, hubb-ı vatan, en ulu bir his

Olmazsa vifak.. Uzanır dest-i hıyanet
Gelecekler edecek, hep bize lanet...

Mevcelensin hubb-ı vatan zerrelerinde
Bir kin ve nifak. Kalmasın artık içerisinde

Düşmanlara bak, muteriz, pürhırs-ı teneffu
Uyan!.. Millet uyan.. Eyleyelim biz de tereffu

Serhatları sarmış bunca kaviler arasından
Ceddin gibi aç, nasiyeni pak ve dirahşan

Uyan!.. Evet ey millet uyan.. Evet ey şehir...
Uyan.. Eyle tereffu; ey sertac-ı dehr...

*

Ey velveleler, arbedeler, kanlar, alaylar
Sizi kâbus mu bıraktı? Yıkılan köhne saraylar

Güya ki vatan; sakfı çökük bir ulu mabet
Sükkânı bütün.. Pabend-i cehaletle mukayyet!..

Mütevekkil, boynu bükük, durmaya memur.
A'da çekiyor rahımıza siyah sur

Bir faide vermez, o zaman Hakk'a münacat
Böyle giderse yıkılır cümle minarat

A'daya kalırsa; yıkacaklar, ezecekler
Âlemde bize var mı acep, bir gidecek yer?..

Bifehm ve teemmül, hasir, camit, sabir
Temsil ediyor. Bizi billah seng-ı mekabir

Hatırada kalmadı mı? Şan ve şereften bir yâd
Gavr-ı nayaba mı düştü, acep eser-i ecdad?..

Bir siyaset pazarı oldu bütün eski sokaklar
Her bir kafa her gün nice bin efsane sayıklar

Bu revacgâha döküldü, nasiyesi kirli eşirra
Eski kâbus-ı harabi, yine öyle berpa...

“Neme lazım” mahfili oldu bazı mesakin
Neme lazımla olur mu? Bu memalik bize mavtın

Hırs ve emelle, kimi coşmuş ve somurtmuş
“Sa’y-ı millî” denilen himmeti o çoktan unutmuş:

Her gün yığılan, bunca belayanın önünde
Bin zahm ile, dönsün mü? Vatan şekl-i kadide:

Bir fitrata malik iken en amade ve münim
Eyvah!.. Bugün; âciz, atıl, âkım

Atiyi, refahı bütün esbab-ı rehayı
Kemiren, hariçte o dostlar ki mürayi:

Ey nesl-i kavîm! Ey hilkat-ı ulvi ile mümtaz!..
Vicdanını sarsan bu ufuklardaki avaz...

Elem-i yeis ve fütur bir hande-i zehrîn
İfham-ı melal eyleyen o nazra-i nefrîn:

Hariçte haris ellere mevdu; hak ile namus
İhsana bedel! Gösterilen zillet-i pabus

Bu mezellet, bu hakaret, bize raci
Bizde ihmal ve teseyyüp, neye? Zemm-i tali?

Bir milleti kanunu eder hakkına makrun
Torbasında uyudu, bizde sevad-ı kanun:

Kanun ile kuvvet, kurtaracak mülkü muhakkak
Teslim edilir, unf ile pamal edilen hak

Her vakıa mühmel, nedir esbab-ı tahassüs?
Yok mu noksanımızı fehmedecek fikr-i tecessüs?

Noksanını ihtar eden o yorgun ağızlar
Bilmem ki neden? Oldu hemen bizde muhakkar...

Ey beşeriyet!.. Medeniyet!.. Mazlum-ı siyasi..
Ey hak ve adl! Ey çehre-i mensi!:

Bir necl-i necip, kavm-i muazzam, şan ile meluf
Seyf-i a'daya baş eğmez, unsur-ı maruf.

Reddederiz; menfur, muhakkar, iğrenç
Şaibeyi, kadın erkek pir genç.

Kaygı-yı vatan elemiyle muztarip ve muğber...
Ey!.. Silah altında çocuklar hele sizler
Hele sizler...

Uyan.. Evet ey millet uyan.. Evet ey şehir
Uyan.. Eyle tereffu; ey sertac-ı dehr...

Musahipzade
Celâl

KAYNAKÇA

- Beyatlı, Y.K., *Kendi Gök Kubbemiz*, 30. Bs., İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2008.
- Ertaylan, İ.H., *Tevfik Fikret: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1963.
- Halide Salih, “Açık Sütunlar: Kaç Nasiye Vardır Çıkacak”, *Tanin*, 19 Temmuz 1324, s. 2.
- Kaplan, M., *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, 16. Bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Musahipzade Celâl, *Feryat*, Teshil-i Tıbaa Matbaa ve İdaresi, 1328.
- Öksüz, M., *Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Hiciv (1923-1960)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.
- Tanpınar, A.H., *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 2. Bas., Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.
- Tevfik Fikret, *Rûbab-ı Şikeste*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326.
- Tevfik Fikret, “Sis”, *Tanin*, 19 Temmuz 1324, s. 2.
- Ünaydın, R.E., *Hatıraları*, 2. Cilt, Haz. Necat Birinci, Nuri Sağlam, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

XX. YÜZYILDA İZMİR'DE BİR TÜRK ÖZEL OKULU: BURHANÜ'L-MAARİF

Prof. Dr. Nuran ÖZLÜK¹, Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU²

¹Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi-
ORCID ID: 0000-0002-3455-7726

²Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi-
ORCID ID: 0000-0002-2521-8562

ÖZET

Burhanü'l-Maarif, XX. yüzyılın başında İzmir'de açılan Türk özel okullarından biridir. 1901 yılında eğitim öğretime başlanan okulun 1908 yılında Talimatnamesi Yönetmelik'i yayımlanmıştır. Okulun konumundan eğitim öğretim anlayışına, ücretinden ders programına, kabul şartlarından giyilecek kıyafete, eğitimcilerinin verdiği derslerden unvan ve görevlerine; komisyonun, müdürün, öğretmenlerin, öğrencilerin vazifelerinden uymaları gereken kurallara, ödül-ceza sistemine kadar çeşitli konuları içeren; iptidai-rüşti kısımların ders programı, öğretmen listesi hariç 57 fıkradan oluşan, 20 sayfalık Yönetmelik, İzmir'de Keşişyan Matbaasında basılmıştır. Bu çalışmada hakkında kısıtlı bilgi bulunan Burhanü'l-Maarif Hususi Mektebi hakkında daha fazla malumat sahibi olabilmek için yukarıda bahsedilen konularda okulun hangi özellikleri haiz olduğu ele alınmış ve söz konusu Talimatname Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Burhanü'l-Maarif, İzmir, Yönetmelik, özel okul, XX. yüzyıl.

A TURKISH PRIVATE SCHOOL IN İZMİR IN THE 20th CENTURY: BURHANÜ'L-MAARİF

ABSTRACT

Burhanü'l-Maarif is one of the Turkish private schools established in İzmir at the beginning of the 20th century. The Regulation of the school, which started education in 1901, was published in 1908. Regulation; from the location of the school to the understanding of education, its fee, its curriculum, entry conditions, the clothes to be worn, the titles and duties of the educators in the lessons; It covers many subjects such as the duties of the commission, the principal, the teachers, the students, the rules to be followed, and the reward-punishment system. The 20-page Regulation, consisting of 57 articles, excluding the curricula of primary and secondary education departments and teacher lists, was published in İzmir Keşişyan Printing House. In this study, in order to have more information about the Burhanü'l-Maarif Private School, about which there is limited information, the characteristics of the school in the above-mentioned subjects were discussed and the aforementioned Regulation was translated from Ottoman Turkish to Latin letters.

Keywords: Burhanü'l-Maarif, İzmir, Regulation, private school, XXth century.

1869 Maarif Nizamnamesi'ne göre iki kısma ayrılan mekteplerden ilki devletçe açılan ve denetimi, idaresi devlete ait olan umumi mektepler; ikincisi ise denetimi devlet tarafından yapılan, idaresi şahıslara ya da topluluklara/cemaatlara ait hususi mekteplerdir.

Bu nizamnamenin şartları doğrultusunda İzmir'de pek çok Türk ve gayr-ı Müslim özel okulu açılmıştır. Mezkûr Türk özel mekteplerinden biri 1901 yılında kurulan Burhanü'l-Maariftir. Okulun müessisi İzmir'in Kurşunlu Medresesinden icazet alan İzmirli Sadık Efendi, müdürü Faik Efendi Medresesinden icazetli İbrahim Ethem Efendi'dir. İptidai statüsünde açılan Burhanü'l-Maarif (Tutsak, 2002: 224; Cevat Sami, Hüseyin Hüsnü, 2000: 133), Ocak 1905'te İbrahim Ethem tarafından devralınmış ve 1908'de mektebin "Talimatname"si (Yönetmelik'i) neşredilmiştir.

1324 [1908]¹ tarihli "Talimatname"de memleket evlatlarına iyi eğitim öğretim vermek gibi hayır gözetken bir amaçla birkaç sene önce teşekkül eden Burhanü'l-Maarif'in kuruluş yılı tam olarak belirtilmemiş, Kânun-ı Sani 320 [Ocak/Şubat 1905] tarihinde İbrahim Ethem Efendi'ye devredildiği, bu zaman zarfında istenilen derecede öğrenci yetiştirmede başarı göstermeye devam eden özel okulun idari işlerinin ilim ve eğitim sevgisine sahip bazı kişilerden oluşan bir komisyona bırakıldığı bildirilmiştir.

İptidai-rüşti kısmın ders programları ve eğitimci listesi hariç 10 bölüm ve 57 fıkradan müteşekkil "Talimatname"de Burhanü'l-Maarif Hususi Mektebinin eğitim anlayışı, sınıfları, kuralları, öğrenci kabulü için şartları, öğretim süresi, öğretim ücreti; komisyonun, müdürün, öğretmenlerin görevleri, öğretmen ve öğrenciler dair kaideler vb. gibi konular yer almaktadır. Burhanü'l-Maarif'in 1908 tarihli "Talimatname"sinde bulunan bu mevzular aşağıda belli başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

Konum: Burhanü'l-Maarif, İzmir'in yüksek ve temiz havasıyla bilinen İkiçeşmelik mevkiindedir ve salonları geniş, her türlü sıhhi şartlara sahiptir.

Kayıt/kabul şartları: Okula kabul edilecek öğrencinin sakatlık ve hastalıktan salim bulunmasının yanında kayıt için istenen evrak: kimlik, aşı belgesi ve mümkünse daha önceki okulundan alınan tasdiknamedir. Bu şartları sağlayan öğrenci, imtihan neticesine göre sınıflara yerleştirilir.

Ücret: Öğrenciden alınacak okul ücreti, velilerin maddi durumuna göre dört kısımdır: on beş, yirmi, yirmi beş ve otuz kuruş. Durumu olmayan çocukların eğitimden faydalanmaları için her yüz öğrenciden onu ücretsiz olarak kabul edilir.

Eğitim-öğretim şekli-usulü: Burhanü'l-Maarif, 1908 yılında erkek çocuklara gündüzlü eğitim vermektedir ancak okulun gece/yatılı kısmının da açılacağı katı karara bağlanmıştır. (20 Ekim 1908'de okulun leyli kısmının açıldığı *İttihat* gazetesinde duyurulmuştur.)

Okulda dinî ilimler; Türkçe, Arapça, Fransızca, gerekli fen bilimleri hakkıyla tahsil edilmekte ve özellikle daha zor olan sair lisanların tedrisine son derece özen gösterilmektedir. Bununla birlikte

¹ Ayı ve günü belirtilmediğinden dolayı Rumi 1324 yılı 1908 yahut 1909'a tekabül etmektedir. Ancak "Talimatname"nin 2. fıkrasında okulun leyli kısmının açılmasının kesin karar bağlanmış olduğu belirtilmiş ve *İttihat* ve *Terakki*'nin İzmir'deki yayın organı *İttihat* gazetesinde Burhanü'l-Maarif'in leyli tedrisata başladığı bildirilmiştir. Söz konusu haberin tarihi 7 Teşrin-i Evvel 1324 (20 Ekim 1908) (Yatkın, Ö., *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı İttihat Gazetesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018, s. 168.) olduğuna göre "Talimatname"nin neşredildiği yıl 1908'dir.

yakında ticarî ve sınai ilimler ve ticari lisanın öğretilmesi için de özel bir kısmın teşekkülü kararlaştırılmıştır.

Kuruluşunda iptidai statüsünde bulunan Burhanü'l-Maarif, 1908 tarihli “Talimatname”de belirtildiği üzere iptidai ve rüşti sınıfları olmak üzere iki kısımdır ve tahsil süresi altı yıldır. İptidainin biri ihtiyat, diğeri mahreç iki sınıfı daha vardır. İlk defa öğretim görececek öğrenci önce ihtiyat sonra mahreç sınıfına ardından birinci sınıfı gider. Bir üst sınıfa geçebilmek için öğrencinin notunun en az üç olması gerekir. Bir veya iki dersten bu notu alamayan öğrenci, tekrar sınava girer. İki den fazla dersten geçemeyen öğrenci sınıfta kalır. Yasal mazeretsiz öğretim süresinin üçte biri kadar devamsızlık yapan veya üç hususi imtihana girmeyen öğrenci, umumi imtihana kabul edilmeyeceği gibi bir sınıfta iki den fazla dersten geçemeyen öğrenci de sınıfta kalır. “Talimatname”nin 56. fıkrasında her üç ayda bir hususi ve sene sonunda herkesin içinde umumi imtihanların yapılacağı bildirilmiştir.

Burhanü'l-Maarif'in tedris süresi ağustos ortasından haziran sonuna kadar on buçuk ay, tatil müddeti ise bir buçuk aydır. Öğrenciler sabahleyin okul görevlileri tarafından evlerinden alınarak okula getirilir ve akşam da aynı şekilde evlerine bırakılır.

Öğretmenlerin öğretim usulü uygulamalıdır. Aynen ezberlenmesi gerekenler dışında okutulan kitapların öğrencilere birebir ezberletilmesi yani ezberci eğitim tamamen kaldırılıp her öğrencinin okuduğunu anlaması ve anladığını yazılı ve sözlü olarak ifade etmesi esas alınmıştır. Öğretmenler tarafından tedrisat gayet sade, uygulamalı yapılır; her dersin kalıcı ve etkili olması sağlanır. Öğrencilerin yetenek ve yeterlik seviyeleri dikkate alınarak gerektiğinde ders tekrar tekrar anlatılır.

Her öğrenciye okul idaresi tarafından verilen cüzdanlarda onların bir ay içinde derslerden, hâl ve hareketlerinden aldığı dereceler, devamsızlık günleri, ödül ve cezaları yazılır. Bu cüzdanlar gönderilerek veliler tarafından imzalanır ve tekrar müdüriyete teslim edilir. Cüzdanlar, sene sonunda her öğrencinin genel durumu hakkında istatistiksel bilgi niteliğindedir.

Bir ay içinde bütün derslerden aliyyülâla derecesini alan öğrenciye takdirname, bir sene zarfında bütün derslerden aliyyülâla alana ise hususi mükâfat verilir. Derslerine çalışan ve gayretli öğrenciye öğretmenlerin ihtarıyla aferin belgesi verilir. On aferin belgesi bir tahsinname ile değiştirilebilir.

Öğrenci okulun içinde ve dışında öğretmenlerine saygı göstermekle ve itaat etmekle mükelleftir. Okulun kabul ettiği cezalandırma tevkif ve tekdir-i alenidir. Tevkif, akşamüzeri izin zamanından sonra bir saat okulda kalmaktır. Tekdir-i aleni, okulun müdürünün öğrencinin kabahatini yazdığı bir notu bütün öğrencilerin önünde okuduktan sonra onu şiddetli azarlama/kınamadır. Bir haftada 3 kere tevkif veya tevkiften fazla cezayı hak eden öğrenci tekdir-i aleni edilir. Bir ay içinde üç defa tekdir-i aleni cezası alan öğrenci ile ilgili yapılması gereken işlem uygulanmak üzere okul müdürünce komisyona bildirilir. Komisyon da müzakere ederek gerektiğinde veliyi bilgilendirir veya öğrencinin kaydı silinir.

Eğitim öğretimde gerekli materyaller okulun mevcut ihtiyacını karşılamak için yeterlidir. Tadil ve ıslah edilen ve harfiyen uygulanacak ders programları aynen “Talimatname”de bulunduğundan incelenmesi talep edilmiş ve sınıflardaki tatbikini görmek isteyenler dershanelere davet edilmiştir.

Burhanü'l-Maarif'in'in iptidai kısmının ders programında 14 ders vardır. Bunlar: Kuran-ı Kerim maatecvit, Türkçe, Arabi, Farsî, ulum-i diniye, hüsn-i hat, Fransızca, resim, coğrafya, tarih-i İslam ve Osmani, malumat-ı fenniye, hesap, imla, kıraat maalgat.

Rüşti kısımda okutulan dersler ise 16'dır: 1. Kuran-ı Kerim, ulum-i diniye (ahkâm-ı itikadiye ve ameliye ve hikmet-i İslamiye tedrisatını şamildir), lisan-ı Arabî (tarz-ı cedid üzere tedris olunur), Farsî, Türkçe,

Fransızca (pratık, kıraat, usul-i tercüme), coğrafya, tarih, hesap, hendese, malumat-ı nafia ve fenniye, kitabet ve inşa (resmî ve gayr-ı resmî), iktitaf, resim, hıfzıssıhha, hüsn-i hat.

Burhanü'l-Maarif'in müdür, nazır ve öğretmenlerinin isimleri ile birlikte mezuniyet/görev veya hangi unvana sahip oldukları ve hangi dersleri verdikleri de "Talimatname"de belirtilmiştir.

Müdür-i Mektep: İbrahim Ethem Efendi (Ulum-ı Âliye ve Âliyyeden mücaz), Ders Nazırı ve Hıfzıssıhha ve Malumat-ı Ziraiye Muallimi: Tabip Kolağası Hacı Nuri Beyefendi, Hendese ve Hesap Muallimi: Torpido Yüzbaşısı Raşit Bey, Coğrafya ve Resim Muallimi: Mülazım-ı Evvel Suphi Bey, Malumat-ı Nafia Muallimi: Gureba-yı Müslimin Hastanesi Sereczacısı Ferit Bey, Kitabet Muallimi: Aşar Nezareti Hulefasından Cevat Bey, İktitaf Muallimi: Zabıt Ketebesinden Mehmet Efendi, Hüsn-i Hat ve Kuran-ı Kerim Muallimi: Ahmet Nedim Efendi, Tarih ve Lisan-ı Osmanî Muallimi: İbrahim Efendi, Ulum-i Diniye ve Farsî Muallimi: Müderrisinden Hasan Efendi, Lisan-ı Fransevî Muallimi: Nesim Kohen ve Victor Efendiler, Muallimîn-i Daime: Mustafa Efendi, Ali Rıza Efendi, Mustafa Efendi, Ahmet Efendi.

Sağlık: Okulun özel doktoru her hafta gelerek ücretsiz şekilde öğrenciyi muayene ve ihtiyacı olanları tedavi eder. Okula kabul edilen öğrencilerden aşısız olanlar idare tarafından aşılatılır.

Komisyon: Okulun haftada bir, gerektiğinde daha fazla toplanan, okulun gelir giderlerini inceleyerek hesaplarını düzenli şekilde yapan, öğretmenleri işe alma ya da işten çıkarma gibi yetkileri bulunan daimî komisyonu vardır. Komisyon kararları oy birliği ya da oy çokluğu ile alınır. Bu komisyon; okulun tedrisatı, idaresi, muallimlerin çalışmalarını teftiş eder ve sürekli denetler. Komisyonca alınan kararlar, müdür tarafından hemen yerine getirilir.

Müdür: Okulun idari işlerinden sorumludur. Öğretmen ve öğrencileri denetleme hakkına sahiptir. Öğrenci kayıtları müdür tarafından yapılır. Görevine devam etmeyen öğretmenleri komisyona bildirir. Okul ya da öğretmenler hakkında her türlü şikâyet yazılı ya da sözlü müdüre beyan edilmelidir. Müdür; bu şikâyetleri inceler, gerektiğinde komisyonda gündeme getirdikten sonra lazım gelen işlemleri yapar. Açıklanan şekilde idareye bildirilmeyen şikâyetlerden okul sorumlu değildir. Okulun mali işleri uhdesinde olsa da müdür, her ay komisyona muhasebe ile ilgili bilgi vermek zorundadır ve komisyonun görüşü olmadan belirlenen miktarın üzerinde harcama yapmaya izni yoktur. Müdür, öğrencilerin sağlığının korunması, eğitim öğretim şekli, çalışma ve gayretlerinin seviyesini tetkik etme, adaba ve sağlığa aykırı durumları şiddetli şekilde yasaklamak zorundadır.

Öğretmenler: Burhanü'l-Maarif'te öğretmenlik yapacak kişilerin yüksekokul ya da öğretmen okulundan mezun, düzgün hâl ve hareket sahibi olması şarttır. Öğretmen, ders nazırının uygun bulması ve komisyonun tasdiğiyle göreve kabul edilir. Öğretmenler ders saatlerinde kendilerini göstermeye mecburdurlar. Bir ay içinde özürsüz devam etmeyen veya yerine uygun bir vekil göndermeyen öğretmen ilkinde uyarılır, ikincisinde maaşının dörtte biri, üçüncüsünde maaşının yarısı kesilir, dördüncüsünde ise öğretmenin kaydı silinir. Öğretmenler ders nazırının nezareti altındadır ve ihtarlarına uymaya mecburdur. Öğretmenin öğretim şekli, gayret ve çalışması ders nazırı, müdür ve komisyon üyeleri tarafından her an denetlenir. Öğretmenler ders nazırına veya komisyona öğretim usulü ile ilgili düşüncelerini beyan edebilir, uygun görülürse bunlar uygulanabilir. Ders nazırı, müdür ve komisyon azalarının ihbarı üzerine öğretmenlerin öğretim vazifesini ifada veya okulun yürürlükteki usulüne aykırı hareketi görülür ve ispatlanırsa önce uyarılır, tekrarında maaşının yarısı kesilir, üçüncü kerede kaydı silinir. Öğretmenlere çalışma ve gayretlerinin görülmesi veya umumi/hususî imtihanlarda öğrencilerin başarılı olması durumunda maaş artırımı yahut komisyonunca belirlenen miktarda nakdî ödül verilir.

Öğretmenler öğrencilerine nezaketle davranmaya mecburdur. Dersini ve görevini yapmayan öğrenciyi darp ve adap dışı azarlama kesinlikle uygun değildir, okul tarafından kabul edilen cezalar uygulanabilir.

Kılık kıyafet: Öğrenciler, okulun kabul ettiği örneğe uygun aynı tip elbise giyeceklerdir. Bu üniformayı her öğrencinin velisi yaptıracaktır ancak bedeli ödendiği takdirde okul idaresi tarafından da yaptırılabilir. Okul üniformaları maddi durumu sebebiyle ücretsiz okuyan öğrencilere meccanen yaptırılır.

Okulun başarısı: Okuldan çıkan öğrencilerin sınavla üst okullara kabul edilmiş olması Burhanü'l-Maarif'in talim ve terbiye konusundaki gayretlerinin derecesini göstermektedir. Okul; Osmanlıca, çeşitli ilmî ve fennî tedrisatıyla öğrencilerin idadi ve âliyeye girebilmelerini temin etmektedir. “Talimatname”nin son kısmında vatan evladının eğitim ve öğretimi için kurulan Burhanü'l-Maarif'in gördüğü rağbet ve desteklere teşekkür edilirken bu rağbetin daha da artması amacıyla okul tarafından birçok faydalı girişimlerde bulunulduğu gibi mektebin başarılarının sene sonunda herkese açık şekilde yapılacak sınavlarda da görüleceği belirtilmiştir.

Velilerden talepler: Öğrenci velilerinin adres değişikliklerinin idareye bildirilmesi istenmiştir. Okula gelen bir öğrenci olağanüstü bir durum olmadıkça evlerinden gelen talep üzerine iade edilmez. Öğrencilerin yasal mazeretsiz devamsızlık yapmaları uygun görülmediğinden okula gelmeyen öğrencilerin geçerli mazeretleri velileri tarafından yazılı şekilde ispatlanmalıdır. Ayrıca velilerden, öğrencilerin temizliğine ve sağlığına son derece özen gösterilmesi talep edilmiştir; ders ve davranışlarının işlendiği cüzdanlar öğrencilerin durumunun bir göstergesi olduğundan onları takdir veya tevbih hususu velilere bırakılmıştır.

“Talimatname”nin son fıkrasında okul tarafından ileride alınacak yararlı kararların gazetelerde yayımlanarak ilan edileceği de bildirilmiştir.

1908’de neşredilen “Talimatnamesi”ni ana hatlarıyla ele aldığımız ve aşağıda Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktardığımız Burhanü'l-Maarif, birkaç sene sonra okulun iptidai kısmında eğitim gören Mustafa Necati Bey ile Esat ve Vasıf [Çınar] ve Fuat Bey tarafından İzmir’deki bir diğer Türk özel okulu Menba-i Füyuzat ile birleştirilerek 1328’de İzmir Hususi Şark Mektebi adıyla bir idadi kurulmuştur: “O zaman ‘Arapfurnu’nda, ‘Burhanülmaarif ve Menbaifuyuzat’ mektebi vardı. Kuranlar yaşatamıyorlardı. Hocamız Fuat Bey’in etrafında toplandık. Mektebi aldık. Adını ‘Şark’a çevirdik.” (Alim Baran, 2008: 6, 19, 416, 464)

İptidai ve Rüştî

Burhanü'l-Maarif

Mekteb-i Hususisinin Talimatnamesidir (1324)

1. Saye-i maarif sermaye-i hazreti tacdar-ı ekremide evlad-ı memleketin hüsn-i talim ve terbiyeleri maksad-ı hayr mersadıyla çend sene akdem teşekkül etmiş ve fî Kânun-i Sani sene 320 [tarihinde hak tesisi müdür-i lahik İbrahim Ethem Efendi’ye devredilmiş olan “Burhanü'l-Maarif” mekteb-i hususisi müddet-i mezkûre zarfında aguş-ı talim ve terbiyesine tevdi kılınmış olan evlad-ı vatani derece-i matlubede yetiştirmeye muvaffak olduğu gibi ussü'l-esas hareketi olan şu meslekte dahi betevfik-i Allah Teala devam ve sebat etmek azim ve emel-i halisanesiyle ahiren emr-i idaresi muhibb-i ulum ve maarif bazı zevattan müteşekkil bir komisyona tevdi kılınmıştır.

2. Burhanü'l-Maarif: Şimdilik etfal-i zükura mahsus olmak üzere nehari ise de bir de kısım-ı leyli ihdası musammemdir.

3. Mektepten şimdiye kadar neşet eden efendiler miyanında bilimtihan mafevki mekâtibine kabul edilmiş pek çok etfalin mevcut olduğu maalfithar arz ve mektebin talim ve terbiye-i şakirdan hususunda sarf eylediği mesainin derecatı takdir-i umumiye terk olunur.

4. Mektebin takip ettiği meslek rıza-yı meyamin-i irtiza-yı hazreti padişahi daire-i feyz-i bâhiresinde etfal-i memleketin talim ve terbiyelerine ve ulum-ı diniye ile lisan-ı Türki ve Arabi ve Fransızcanın ve fûnun-ı lazimenin bihakkın tahsili cihetine matuf olup bu makasıdı teminen usul-i tedrise ve hasseten en ziyade dai-i müşkülât olan elsine-i saire tedrisatına son derece itina edilmektedir.

Mahaza ihtiyacat-ı mahalliye nazar-ı dikkate alarak ankarip ulum-ı ticariye ve sınaiye ve elsine-i ticariye tedrisatı için kısım-ı mahsus teşkili mukarrerdir.

5. Bu kere tadil ve ıslah edilip harfiyen tatbik edileceği aşikâr bulunan ders programları işbu talimatnamede aynen münderiç bulunduğundan lütfen nazar-ı tetkikten geçirilmesini ve sınıflardaki tatbikatını bilfiil görmek isteyen zevata dershanelerimiz her zaman küşade olduğundan arzu buyuranların ihtiyar-ı zahmet eylemelerini mektep idaresi suret-i mahsusada rica eyler.

6. Lisan-ı Osmani ve ulum ve fûnun-ı mütenevvia tedrisatı ile mekâtib-i idadiye ve âliyyeye duhul edebilecek iktidarda talebe yetiştirmek hususlarını mektep suret-i ciddiye temin eyler.

7. Mektebin mevkii İzmir'in en ziyade mürtefi ve ciyadet-i havasıyla müştehir olan İkiçeşmelik mevkiinde olduğu gibi salonları vâsi ve her türlü şerait-i sıhhiyeyi camidir.

Haritalar ve elvah-ı fenniye ve alat-ı tedrisiye elyevm mektebin ihtiyacat-ı hazırasını temine kâfi olduğu gibi Peyderpey dahi ikmal edilecektir.

8. Talebenin muhafaza-i sıhhat ve nezafetlerine son derecede dikkat olunur.

*

Mektebin Sunufu ve Talebenin Şerait-i Kabulü

9. Burhanü'l-Maarif Mektebi iptidai ve rüşti sınıflarını muhtevi olmak üzere iki kısım ve müddet-i tahsiliyesi altı senedir.

Altı seneden üçü iptidai ve üçü rüşti kısmına aittir. Şu kadar ki iptidai kısmında biri ihtiyat diğeri mahreç olmak üzere iki sınıf daha mevcut olup ilk defa tedrise şuru eden bir şakirt ihtiyat sınıfına devam ettirilip bade mahrece nakil ve mebadi-i tedrise muvanesetten sonra iptidai birinci sınıfına vazolunur.

10. Mektebe kabul edilecek şakirdanın ilel ve emrazdan salim bulunması ve tezkire-i Osmaniye ve aşî şahadetnamesi ve mümkün ise evvelce bulunduğu mektebin tasdiknamesini hamil olması şarttır.

Bâlâdaki şeraiti haiz olarak mektebe kabul edilen talebe bilimtihan müstahak olduğu sınıfa konulur.

11. Mektebe kayıt ve kabul edilen her şakirt mektebin talimat-ı dâhiliyesi ahkâmına tabidir.

*

Müddet-i Tedrisiye

12. Mektebin müddet-i tedrisiyesi ağustos evasıtından bed'en ile haziran gayesine kadar devam etmek üzere ancak on buçuk aydan ibaret olup tatil müddeti bir buçuk aydır.

13. Mektebin tabib-i hususisi her hafta mektebe gelip talebeyi meccanen muayene ve muhtaç-ı tedavi olanları tedavi eder.

*

Ücret-i Tedrisiye

14. Talebeden alınacak ücret-i tedrisiye on beş, yirmi, yirmi beş, otuz kuruş olmak üzere dört kısımdır.

Bu itibar ile kaydolunacak şakirdana tayin edilecek ücret peder veya velilerinin sia-i iktidarlarına tabidir.

15. Ücurat-ı tedrisiye her mahın iptidasında bervech-i peşin istifa edilir.

16. Fukara-yı etfalın nimet-i maariften hissement olmaları maksadıyla beher yüz şakirtte velilerinin fakr-ı hâli tebeyyün eden onunun meccanen kabul ve tedrisi mektepçe usul ittihaz kılınmıştır.

*

Mektep İdaresinin Evliya-yı Etfal ile Muhaberesi ve Talebenin Aylık Numara ve İcmalleri

17. Evliya-yı etfalın tebdil-i mekân ettikleri zaman mektep idaresine malumat ita eylemeleri rica olunur.

18. Şakirdanın her birine mektep idaresi tarafından birer cüzdan verilmiştir. Bu cüzdanlara her şakirdin bir ay zarfındaki gerek derslerden ve gerek hüsn-i hâl ve hareketten derece-i müktesebatı ve adem-i devam günleri ve aldığı mükâfat ve mücazatı kayıt ve imla ve bunlar evliya-yı etfale irsal edilerek velileri tarafından badelimza müdüriyete iade kılınacaktır.

Sene nihayetinde her şakirdin bir senedeki müktesebat ve ahval-i sairesi orada görüleceği gibi imtihanda ihraz eylediği derecat dahi kaydolunacağından mezkûr cüzdanlar şakirdanın birer mira-t-ı müktesebatı veyahut malumat ve hüsn-i ahlaklarının mükemmel bir istatistiki makamına kaim olacaktır.

*

Mektebin Komisyonu

19. Mektebin varidat ve masarifatını bittetik hesabâtını bir tarz-ı muntazamda bulundurmak umur-ı idaresi hakkında tedabir-i nafia-yı müfide ittihaz eylemek muallimîni azil ve nasba salahiyettar olmak üzere mektepte daimî bir komisyon heyeti mevcuttur. Komisyon haftada bir defa ve ledelicap daha ziyade inikat eder. Komisyon mektebin tedrisat ve idaresi ve muallimlerinin sa'y ve gayretleri hakkında teftişat ve nezaret-i mütemadiyede bulunur.

20. Komisyonca ittihaz edilen mukarrerat derhâl müdür tarafından bilaitiraz infaz edilir.

21. Komisyonun kararı ittihak veya ekseriyetle verilir.

*

Müdür-i Mektebin Vazifesi

22. Mektebin emr-i idaresi bittabi müdüre aittir. Müdür; muallimin ve şakirdan üzerinde hakk-ı nezaret-i umumiyeyi haizdir.

23. Müdür devam etmeyen muallimini kayıt ve işaret ve komisyona ihbar-ı keyfiyet edecektir.

24. Mektebe müracaat eden etfal müdür tarafından kaydedilir.

25. Mektep ve muallimîn hakkında vaki olacak her nevi şikâyat tahriren veya şifahen müdüre beyan edilmelidir.

Müdür bu gibi şikâyatı tetkik ve ledeliktiza komisyonda mevki-i tezkire vazettikten sonra muamele-i icabiyesini icra eder.

Suret-i meşruha dairesinde idareye ihbar edilmeyen şikâyattan mektep mesul değildir.

26. Mektebin varidat ve masarifatı müdür tarafından kabz ve sarf olunursa da her ay nihayetinde komisyona bu bapta muhasebat itasına mecbur olduğu gibi komisyonun reyi munzam olmadıkça miktar-ı muayyenden fazla sarfiyatta mezun değildir.

27. Şakirdanın kavaid-i hıfzıssıhha dairesinde hareketine, tarz-ı talim ve tedrislerine; derece-i sa'y ve gayretlerini tetkike, adap ve sıhhate münafı gördüğü ahvali şediden mene müdürün mecburiyeti vardır.

*

Muallimin ve Vezaifi

28. Mektebe tayin edilecek muallimlerin her hâlde mekâtib-i âliye ve idadiyeden veyahut darülmualliminden mezun ve hüsn-i hâl ve hareket ashabından olmaları şarttır.

Tayin olunacak muallimîn memuriyeti ders nazırının tensibi ve komisyonun tasdikiyle icra edilir.

29. Muallimler ders vakitlerinde ispat-ı vücut etmeye mecburdurlar.

Bir ay zarfında bilaözür devam etmeyen ve yerine münasip bir vekil göndermeyen muallime birinci defada ihtar-ı keyfiyet ve ikincisinde, maaşının rubuu ve üçüncüsünde nısfı ka't ve dördüncü hâlde kaydı terkin olunur.

30. Muallimler ders nazırının zir-i nezaretinde olup onun tarafından vuku bulan ihtarata ittibaa mecburdurlar.

31. Muallimler tarafından takip ve ittihaz edilecek usul-i tedris amelîdir. Binaenaleyh tedris edilen kitapları şakirdanın aynen ezber etmesinde derkâr olan mahazire mebni ezbercilik usul külliyyen ilga ve buna mukabil -aynen hıfzedilmesi zaruri olan mevad müstesna olmak üzere- her şakirdin okuduğunu anlaması ve anladığını ifade ve tahrir kadir olması nazar-ı itinaya alınmıştır.

32. Muallimler şakirdana karşı rıfk ile muameleye mecburdur.

Dersini ve vazifesini ifa etmeyen talebe hakkında darp ve hilaf-ı adap tevbihi eylemek katiyen caiz olmayıp ancak mektepçe kabul edilen mücazat tayin ve kaydolanabilir.

33. Her şakirdin cüzdanına derece-i müktesebatını kaydetmek mualliminin cümle-i vezaifindendir.

34. Muallimlerinin tarz-ı tedrisatlarına, ve derece-i sa'y ve ikdamlarına ders nazırı ve müdür ile komisyon azaları tarafından her an nezaret olunur.

35. Gerek ders nazırı ve gerek müdür ve azalar tarafından vuku bulan ihbar üzerine bir muallimin ifa-yı vazife-i tedrisiyede veyahut mektebin usul-i meriye-i mukarreresi hilafında hareketi meşhut ve mütehakkık olursa evvelemirde ihtar ve ikinci defada nısf-ı maaşı kat' ve defa-i salisede kaydı terkin olunur.

36. Muallimlerin sa'y ve gayretleri görülür veyahut mesai-i vakıalarının talebe üzerinde asar-ı fiiliyesi -umumi veyahut hususi imtihanlarda- tezahür eder ise maaşları tezyit veyahut komisyonca miktarı muayyen mükâfat-ı nakdiye ita olunur.

37. Muallimler ders nazırına veya komisyon heyetine usul-i tedrise ait mütalaatta bulunabilirler. Ve isabet ve menfaatleri tahakkuk ederse mevki-i tatbiki vazolunur.

38. 31'inci fıkra beyan edildiği üzere tedrisat gayet sade ve amelî surette icra ve her ders efkâr-ı etfale layıkıyla nakş ve tepsit edilecektir.

Tedrisat hususunda talebenin derece-i istidat ve liyakatleri nazar-ı itibara alınarak ledelicap kiraren takrir edilecektir.

*

Talebeye Dairdir

39. Şakirdan gerek mektep dâhilinde ve gerek haricinde muallimine itaat ve hürmetle mükelleftirler.

40. On sekizinci fıkrada beyan olunduğu veçhile derece-i müktesebatını irae etmek üzere şakirdana tevzi edilen cüzdanlar sa'y ve gayretlerine bir miyar olduğundan ona göre evliya-ı etfalin; çocuklarını tevbih veya takdir etmeleri uhdelerine muhavveldir.

41. Şakirdanın nezafet ve sıhhatlerine son derece itina edilmesi evliya-ı etfalden rica olunur.

Mektebe kayıt ve kabul edilen şakirdandan aşısız olanlar idare tarafından aşılatılır.

42. Şakirdanın mazeret-i meşruaları olmadıkça mektebi terk-i devam eylemeleri şayan-ı tecviz olmadığından mazeret-i meşrualarının vücudu ve adem-i devamı takdirinden velileri tarafından muharrer bir tezkire-i mahsusa ibrazıyla ispat-ı mazeret eylemeye mecburiyetleri vardır.

43. Mektebe gelen şakirdan -ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere- hanelerinden vuku bulan talep üzerine iade edilmez.

44. Bir ay zarfında kâffe-i derslerden aliyyülala dereceyi ihraz eden talebe mektepçe takdirname ita edilecektir. Bir sene zarfında bütün derslerden aliyyülalay haiz olan şakirt dahi mükâfat-ı mahsusaya müstahak olacaktır.

45. Derslerde sa'y ve gayreti müşahede olunan şakirdana muallimînin ihtarıyla "aferin" varakası ita edilir.

On aferin varakası bir tahsinname ile mübadele edilebilir.

46. Mektepçe kabul edilen mücazat tevkif ve takdir-i alenidir.

Tevkif akşamüzeri izin zamanından itibaren bir saat mektepte bırakılmakla icra edilir.

47. Bir haftada üç defa tevkif almış veya tevkiften fazla bir cezaya müstahak olmuş olan şakirt takdir-i aleni edilir.

Tekdir-i aleni; şakirdin kabahatini mutazammın müdür-i mektep tarafından yazılan bir varaka-i mahsusa umum talebe muvacehesinde kıraat edildikten sonra tevbih-i şedit icrasından ibarettir.

48. Bir ay zarfında üç defa takdir-i aleniye müstahak olan talip hakkında ittihazı lazım gelen muamele ifa edilmek üzere müdür-i mektep tarafından komisyona beyan-ı malumat edilir.

Ve komisyonca bittezekkür ledelicap velisine malumat ita veyahut kaydı terkin olunur.

49. Şakirdan sabahleyin hademe-i mektep marifetiyle hanelerinden alınarak mektebe getirilir ve akşamüzeri dahi aynı suretle iade olunur.

50. Bilamazeret-i meşrua müddet-i tedrisiyenin sülüsü miktarı devam etmeyen veya üç hususi imtihana girmeyen şakirt imtihan-ı umumiye kabul edilmeyeceği gibi bir sınıfta iki sene ipka kalan şakirdin dahi kaydı terkin olunur.

51. Bir dersten terfi-i sınıf edebilmek için laakal üç numara almak şarttır. Bir veya iki dersten matlup numarayı ihraz edemeyen talip tekrar imtihan edilir. İki den ziyade dersten ipka kalan şakirt ise sınıfta ipka edilir.

52. Şakirdan mektepçe kabul edilen numuneye tevfi kan yeknesak elbise iktisa edeceklerdir.

53. Elbise-i resmîye bittabi her şakirdin velisi tarafından yaptırılacak ise de bedeli tediye edildiği hâlde mektep idaresi dahi imalini deruhte eder.

54. Mektebe (16'nci fıkra mucibince) meccanen kayıt ve kabul edilen fukara-yı etfalin elbise-i resmîyesi mektep tarafından meccanen imal edilir.

*

Şetta

55. Rıza-yı meyamin-i irtiza-yı hazreti hilafetpenahi daire-i müniciyesinde olan evlad-ı vatanı talim ve terbiye etmek üzere teşekkül etmiş olan “Burhanü'l-Maarif”in ahalimizden peyderpey görmekte olduğu asar-ı rağbet ve muavenet-i maarifperverane cidden mucib-i şükran-ı firavandır.

Bu rağbetin bir kat daha tezyidi maksadıyla mektepçe daha birçok teşebbüsât-ı nafiada bulunulmakta olduğu gibi bunun asar-ı fiiliyesi sene nihayetinde umum züvvara küşade olacak olan imtihanlarda dahi biinayetelkerim reyelayn görülecektir.

56. Her üç ayda bir mektepçe hususi ve sene nihayetinde umumi imtihan icra edilecek ve umumi imtihanların suret-i icrası aleni olacaktır.

57. Mektepçe atiyen icra kılınacak mukarrerat-ı nafia ayrıca gazetelerle neşir ve ilan edilecektir.

İptidai Kısmı Ders Programı

1. Tedrisat-ı iptidaiye
2. Kuran-ı Kerim maatecvit
3. Türkçe
4. Arabi
5. Farisi
6. Ulum-i diniye
7. Hüsn-i hat
8. Fransızca
9. Resim
10. Coğrafya
11. Tarih-i İslam ve Osmani
12. Malumat-ı fenniye
13. Hesap
14. İmla
15. Kıraat maalugat

Rüşti Kısmı Ders Programı

1. Kuran-ı Kerim
2. Ulum-i diniye (Ahkâm-ı itikadiye ve ameliye ve hikmet-i İslamiye tedrisatını şamildir)
3. Lisan-ı Arabi (Tarz-ı cedid üzere tedris olunur)
4. Farisi
5. Türkçe
6. Fransızca (Pratik, kıraat, usul-i tercüme)
7. Coğrafya
8. Tarih
9. Hesap
10. Hendese
11. Malumat-ı nafia ve fenniye

12. Kitabet ve inşa (Resmî ve gayr-ı resmî)
13. İktitaf
14. Resim
15. Hıfzıssıhha
16. Hüsn-i hat

Müdür ve Nazır ve Muallimîn-i Mektebin Esamisi

Müdür-i Mektep-İbrahim Ethem Efendi (Ulum-ı Âliye ve Âliyyeden mücaz)
Ders Nazır ve Hıfzıssıhha ve Malumat-ı Ziraiye Muallimi-Tabip Kolağası Hacı Nuri Beyefendi
Hendese ve Hesap Muallimi- Torpido Yüzbaşısı Raşit Bey
Coğrafya ve Resim Muallimi-Mülazım-ı Evvel Suphi Bey
Malumat-ı Nafia Muallimi-Gureba-yı Müslimin Hastanesi Sereczacısı Ferit Bey
Kitabet Muallimi-Aşar Nezareti Hulefasından Cevat Bey
İktitaf Muallimi-Zabıt Ketebesinden Mehmet Efendi
Hüsn-i Hat ve Kuran-ı Kerim Muallimi-Ahmet Nedim Efendi
Tarih ve Lisan-ı Osmani Muallimi-İbrahim Efendi
Ulum-i Diniye ve Farisi Muallimi-Müderresinden Hasan Efendi
Lisan-ı Fransevi Muallimi-Nesim Kohen ve Victor Efendiler
Muallimîn-i Daime:
Mustafa Efendi
Ali Rıza Efendi
Mustafa Efendi
Ahmet Efendi

KAYNAKÇA

- Alim Baran, T., *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- Burhanü'l-Maarif Mekteb-i Hususi İzmir*, Keşişyan Matbaası, İzmir, 1324.
- Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, *İzmir 1905*, Çev. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2000.
- Tutsak, S., *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Yatkın, Ö., *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı İttihat Gazetesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018, s. 168.

KONSERVATUVARLARIN OPERA ANASANAT DALLARINDA YÜRÜTÜLEN PIYANO DERSLERİNE YÖNELİK DERS PLANLARININ İNCELENMESİ: BİR MODEL ÖNERİSİ

Dr. Öğr. Üyesi, HACER MOHAN KÖMÜRCÜ
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ, Devlet Konservatuvarı,
0000-0002-3162-5236

ÖZET

Mesleki sanat eğitimi verilen kurumların başında olan konservatuvarlarda sadece esas meslek dersleri tek başına akademik başarı için yeterli olmamaktadır. Öğrencinin ana branşına ilişkin mesleki yeterlilikleri yardımcı meslek dersleri ile çok yönlü olarak geliştirilmektedir. Mesleki sanat eğitimi verilen opera anasanat dallarında öğrencilere şan dersinin yanı sıra piyano, koro, solfej, armoni ve korrepetisyon gibi alanlarında da mesleki yeterlilikler kazandırılmaktadır. Dolayısıyla opera anasanat dallarının ders programlarında yer alan piyano dersi öğrencilerin mesleki gelişimleri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu dersten edindikleri bilgi ve beceriler ile öğrenciler mesleki yeterlilikleri için gerekli olan piyano çalma temel bilgi ve becerisine sahip olurlar. Teknik becerilerin oluşturulması, dersin amaç ve hedefleri doğrultusunda geliştirilecek sistemli bir ders planlaması ile mümkündür. Bu çalışmada konservatuvarların opera anasanat dallarında yürütülmekte olan piyano dersi amaç, öğrenme kazanımları ve haftalara göre işlenecek konular açısından incelenerek dersin amacına yönelik bir model önerisi oluşturulması amaçlanmıştır. Araştırma nitel bir araştırma olup, veriler doküman analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversitelere bağlı devlet konservatuvarlarının opera anasanat dalları oluşturmaktadır. Örneklem grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Web sayfalarından ders bilgi paketlerine ulaşılabilecek beş konservatuvar belirlenmiştir. Bu konservatuvarların ders bilgi paketlerinde yer alan piyano dersleri; haftalara göre işlenecek konular, haftalık ders saatleri, zorunlu öğrenim yılı ve ders öğrenim çıktıları açısından doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Opera anasanat dallarındaki piyano derslerinin işlenişine yönelik benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda ders içerikleri ve kazanımlarının sistemli, anlaşılır, sıralı şekilde detaylandırılarak piyano dersinin diğer derslerin içeriklerini destekleyecek şekilde planlanması gerektiği belirlenmiştir. Araştırma bulguları ışığında piyano dersinin ders planına yönelik çerçeve bir model önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müzik, müzik eğitimi, konservatuvar, opera, piyano

1. GİRİŞ

Sanat eğitimi, bireyin sanatsal becerilerini geliştirme, yaratıcılığını ortaya çıkarma, sanatsal düşünme yeteneğini geliştirme ve estetik düşünmesine yön verme gibi amaçlar doğrultusunda

verilen eğitim olarak tanımlanabilir. Sanat eğitiminin başat unsurlarından biri olan müzik eğitiminin verildiği kurumlardan biri de konservatuvarlardır. Konservatuvarlar, müzik ve sahne sanatlarında özel yetenek ve becerileri olan bireylere sanat eğitimi yoluyla, alanlarında sahip olmaları gereken mesleki yeterlilikleri kazandırarak donanımlı birer sanatçı yetiştirirler. Konservatuvar eğitimi, içinde bulunduğu topluma sanatsal üretimde bulunacak sanatsal anlamda yetkin ve yaratıcı bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Mohan Kömürcü, 2022: 59).

Yaratıcı, eleştiren, üreten, düşünen, yorumlayan ve araştıran sanatçılar yetiştirmek iyi bir sanat eğitimi ile mümkündür. Öğrencilerin sahne sanatçısı olması için gereken mesleki donanımına sahip olması konservatuvar kurumlarında etkili ve verimli öğretim yaşantıları geçirmeleri ile mümkündür. Konservatuvar programlarının belirlenen amaçlar doğrultusunda etkili olabilmesi, programın değerlendirilmesini ve değerlendirme sonuçlarına göre gözden geçirilerek düzenlenmesini gerektirmektedir (Türkmen, 2009). Konservatuvar müfredatında alan yeterliliğinin yanı sıra yardımcı meslek dersleri de yer almaktadır. Öğrenciler bu yardımcı meslek derslerini de alarak tam donanımlı sanatçılar olarak mezun olmaktadır.

Konservatuvarların opera anasanat dallarında yürütülen yardımcı meslek derslerinden biri de piyanodur. Konservatuvarlarda piyano çalgısının işitme, armoni, müzik formları, besteleme, eşikleme vb. derslerde etkin şekilde ders materyali olarak kullanılması ve öğretim programlarında da zorunlu enstrüman olarak yer alması gibi etkenler piyano dersinin önemini vurgulamaktadır (Durak ve Selek, 2019:88). Kıvrak (2003:209)'a göre piyano, büyük oranla alan derslerinde etkili araç niteliğindeki tek enstrümandır. Piyano eğitimi, piyano çalabilmeye yönelik belirli bir program dahilinde sistematik bir biçimde teknik ve müziksel davranışların kazandırılmasını, değiştirilmesi ve geliştirmesine yönelik bir süreçtir. Bu süreçte temel amaç, sağlam teknikle birlikte öğrencinin müzikal gelişimi sağlamaktır (Ertem,2011:646).

Uzun ve karmaşık bir süreç olan piyano eğitiminde, öğrenciye ilk derslerden başlayarak bilinçli, sürekli ve özenli uygulanması gereken davranışların kazandırılması son derece önemlidir (Ercan, 2008:8). Otacıoğlu (2005:270), piyano dersinin belli bir program ve belirlenmiş hedefler doğrultusunda sistemli bir şekilde yürütülmesi gerektiğini belirterek öncelikle öğrencilerin sistemli bir şekilde çalıştırılabilmesi için gerekli olan, hedef ve davranışlarının belirlenmesi ve bunlara uygun olarak örnek bir piyano dersi programı hazırlanması gerekliliğine değinmiştir. Piyanoya başlangıç aşamasından itibaren temel teknik ve davranışların oluşturulması, ulaşılması istenen hedefler açısından önemlidir. Bu bağlamda hedeflerin sıralı ve aşamalı olması gerekmektedir (Bastien, 1988:19). Durak (2014) öğretim elemanları ile yaptığı ankette, piyano öğretmenlerinin %69,2'sinin herhangi bir piyano öğretim programının bulunmadığı, öğretim programı kullandıklarını belirten öğretim elemanlarının tamamının kullandıkları programlarda, hedef davranışlarının bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Amaç, hedef, içerik, konu ve öğretim yöntemlerinden oluşan bir programa dayandırılmayan piyano eğitimi etkili ve verimli olmaz. Bu hem öğrenciler hem de öğretmenler için de önemlidir. Piyanoda öğrenciye kazandırılması hedeflenen davranışların aşamalı ve belirli bir düzen içinde oluşturulması öğretmen için yol gösterici olmasının yanı sıra öğrencinin dönem sonu geleceği seviyeyi bilmesi açısından da gereklidir. Bu bağlamda etkili ve verimli bir çalgı eğitimi için öğrencinin tüm ihtiyacına karşılık verecek çağdaş bir öğretim programının hazırlanması şarttır.

Eğitim programları çerçevesinde oluşturulan öğrenme ortamlarının aynı zamanda toplumsal ve bilimsel gelişmeleri de yansıtacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, eğitim sistemleri mutlaka planlı yapılmalıdır (Demirtaş, 2017: 757). Nitelikli bir piyano eğitiminde öğrenciden ulaşılması beklenen davranışlar temelden başlayarak sistematik bir şekilde istenilen davranışların öğretilmesi ile mümkündür. Bu davranışlar dersin amaç ve kazanımlarına uygun planlı bir şekilde tasarlanan öğretim programı ile öğrencilere kazandırılır. İhtiyaçların çözümüne yönelik hazırlanan piyano öğretim programı doğrultusunda öğrenciler mesleki yeterlilikleri için gereken beceriye sahip olurlar.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma Türkiye'deki Devlet Konservatuvarlarının opera anasanat dallarında yürütülen piyano dersi öğretim programları içeriklerinin incelenmesi ve konservatuvar, güzel sanatlar fakültesi, müzik öğretmenliği bölümlerindeki piyano eğitimcilerine örnek bir model önerisi sunması açısından önemlidir.

Bu araştırmanın amacı, konservatuvarların opera anasanat dallarında yürütülmekte olan piyano dersini amaç, öğrenme kazanımları ve haftalara göre işlenecek konular açısından inceleyerek bir model önerisi oluşturmaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Modeli

Araştırma betimsel nitelikte olup nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, araştırılacak hususların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39). Bu araştırmada opera anasanat dallarında yürütülen piyano dersleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak incelenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversitelere bağlı devlet konservatuvarlarının opera anasanat dalları oluşturmaktadır. Örneklem grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre web sayfalarından ders bilgi paketleri içinde araştırmanın amacına yönelik değişkenlerine ulaşılabilen beş konservatuvar belirlenmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı, Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı ve Selçuk Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel bir veri analizi olan doküman analizi, basılı ve elektronik materyalleri incelemek veya değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Bowen: 2009,27). Araştırma verileri, üniversitelerin web sayfalarında yayımlanan ders bilgi paketlerinden elde edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ders bilgi paketleri doldurularak paylaşılmış olan opera anasanat dallarının piyano derslerine ilişkin veriler toplanmıştır. Toplanan verilerin sınıflamasında piyano dersinin amaçları, öğrenme kazanımları ve haftalara göre işlenecek konular temel kriterler olarak belirlenmiştir. Veriler temel kriterler doğrultusunda sınıflandırılarak tablolaştırılmıştır. Doküman analizi yoluyla elde edilen tablolar, haftalara göre işlenecek konular, haftalık ders saatleri, zorunlu öğrenim yılı ve ders öğrenim çıktıları boyutunda incelenip yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Amaç ve Öğrenme Kazanımları

	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl	3.Yarıyıl	4.Yarıyıl	5.Yarıyıl	6.Yarıyıl	7.Yarıyıl	8.Yarıyıl
Dersin Amacı	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.	Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak.
Dersin Öğrenme Kazanımları	- Piyano için başlangıç seviyesinde yazılmış parçaları deşifre edebilir. - Czerny op. 599 vb. düzeydeki etütleri çalabilir. - Sonatinlerin ağır bölümlerini müzikal açıdan kavrayarak çalabilir. - Sonatinlerin hızlı bölümlerini olması gereken tempoda çalabilir. - Çaldığı parçalarda yer alan müzik terimlerini anlayabilir ve uygulayabilir.	- Piyano için başlangıç seviyesinde yazılmış parçaları deşifre edebilir. - Seviyesine uygun barok parçaları çalabilir. - Parçaları müzikal anlamda daha bilinçli çalabilir. - Hanon vb. teknik egzersizleri çalabilir.	- Teknik açıdan piyanoda iki el gam çalışmalarını yapabilir. - Czerny op 849 düzeyindeki piyano etütlerini çalabilir. - Çaldığı piyano parçalarını müzikalite açısından ifade edebilir. - Düzeyine uygun piyano parçalarını deşifre edebilir. - Schumann Album Für die Jugend op 68 düzeyindeki romantik parçaları çalabilir.	- Piyanoda arpej çalışmaları yapabilir. - Bach Kleine Prälüden und Fügheppen ve benzeri düzeydeki barok eserleri çalabilir. - Düzeyine uygun piyano parçalarını deşifre edebilir. - Çaldığı piyano parçalarını müzikal anlamda kavrayabilir. - Orta seviyede barok ve romantik dönem piyano parçalarını yorumlama becerisine erişir.	- Seviyesine uygun piyano eserlerini çalabilir. - Opera, yaylı çalgılar ve üflemeli çalgılar için yazılmış piyano eşlikli eserlerin eşliklerini okuyabilir ve partisyonlarını çalabilir. - Solfej dersinde verilmiş solfej ödevlerini çalabilir.	- Seviyesine uygun piyano eserlerini çalabilir. - Opera, yaylı çalgılar ve üflemeli çalgılar için yazılmış piyano eşlikli eserlerin eşliklerini okuyabilir ve partisyonlarını çalabilir. - Solfej dersinde verilmiş solfej ödevlerini çalabilir.	- Seviyesine uygun piyano eserlerini çalabilir. - Opera, yaylı çalgılar ve üflemeli çalgılar için yazılmış piyano eşlikli eserlerin eşliklerini okuyabilir ve partisyonlarını çalabilir. - Solfej dersinde verilmiş solfej ödevlerini çalabilir.	- Seviyesine uygun piyano eserlerini çalabilir. - Opera, yaylı çalgılar ve üflemeli çalgılar için yazılmış piyano eşlikli eserlerin eşliklerini okuyabilir ve partisyonlarını çalabilir. - Solfej dersinde verilmiş solfej ödevlerini çalabilir.

Çizelge 2. Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Haftalara Göre İşlenecek Konular

Haftalara Göre İşlenecek Konular	Lisans 1. Sınıf	Lisans 2. Sınıf	Lisans 3., 4. Sınıf
1. Hafta	Seviyesine uygun piyano parçalarının seçilmesi	Seviyesine uygun piyano parçalarının seçilmesi	Seviyesine uygun piyano parçalarının seçilmesi
2. Hafta	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması
3. Hafta	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması
4. Hafta	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin ayrı el ve iki el okunması ve çalışılması
5. Hafta	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması
6. Hafta	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması
7. Hafta	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması
8. Hafta	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması.	Seçilmiş eserlerin tempo ve nüans işaretlerinin uygulanması
9. Hafta	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi
10. Hafta	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi
11. Hafta	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi
12. Hafta	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi
13. Hafta	Seçilmiş eserlerin tümünü kapsayan dinleti	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin tümünü kapsayan dinleti
14. Hafta	Seçilmiş eserlerin tümünü kapsayan dinleti	Seçilmiş eserlerin ezberlenmesi	Seçilmiş eserlerin tümünü kapsayan dinleti

Çizelge 1’de Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi amaç ve öğrenme kazanımları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde sekiz yarıyılın ders amaçlarının içerik olarak aynı olduğu görülmektedir. Tüm yarıyıllarda derslerin piyano için bestelenen eserleri çalmanın yanı sıra çalgı ve şan eşliklerini de seslendirme amacı ile yürütüldüğü görülmektedir.

Piyano dersi programının içeriklerinde yer alan öğrenme kazanımları incelendiğinde; birinci yarıyıl da piyanoya yeni başlayan öğrencilerin başlangıç seviyesinde bestelenmiş eserleri seslendirdiği, teknik açıdan gelişim için Czerny op. 599 etüdlerini çaldığı, sonatinlerin ağır bölümlerini müzikal açıdan kavrayarak çaldığı söylenebilir. Ayrıca öğrenciler dönem sonunda sonatinlerin hızlı bölümlerini olması gereken tempoda çalıp eserlerdeki müzikal terimlerin anlamını bilerek uygularlar. İkinci yarıyıl da başlangıç seviyesinde eserleri deşifre ederek seviyesine uygun barok parçaları çalar, müzikal anlamda daha bilinçli olur ve Hanon vb. teknik egzersizleri çalabilir. Üçüncü yarıyıl da öğrenciler teknik açıdan piyanoda iki el gam çalışmalarını yapabilir, Czerny op 849 düzeyindeki piyano etütlerini çalabilir, çaldığı piyano parçalarını müzikalite açısından ifade edebilir, düzeyine uygun piyano parçalarını deşifre edebilir, Schumann Album Für die Jugend op 68 düzeyindeki romantik parçaları çalabilir. Dördüncü yarıyıl da öğrenci piyanoda arpej çalışmaları yapabilir. Bach Kleine Pralüden und Fügheppen ve benzeri düzeydeki barok eserleri çalabilir, düzeyine uygun piyano parçalarını deşifre edebilir, çaldığı piyano parçalarını müzikal anlamda kavrayabilir, orta seviyede barok ve romantik dönem piyano parçalarını yorumlama becerisine erişir. Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci yarıyıl da öğrenciler, seviyesine uygun piyano eserlerini çalabilir, opera, yaylı çalgılar ve üflemeli çalgılar için yazılmış piyano eşlikli eserlerin eşliklerini okuyabilir ve partiyonlarını çalabilir, solfej dersinde verilmiş solfej ödevlerini çalabilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi öğretim programı amaç ve öğrenme kazanımları yönünden incelendiğinde, beşinci yarıyıl a kadar öğrencilerin sistematik şekilde her dönem birbiri ile bağlantılı kazanımlar elde edilebileceği söylenebilir. Devamında beşinci dönem ile sekizinci dönem arasında öğrenciler için aynı öğrenme kazanımları belirtilmiştir.

Çizelge 2’de Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütölmekte olan piyano dersinin haftalara göre işlenecek konuları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, haftalara göre verilecek eserlerin ana hatlarıyla belirtildiği, eser isimleri verilmeyip detaylandırılmadığı görölmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütölen piyano dersinin amacı “ Piyano için yazılmış düzeye uygun besteler ve çalgı, şan eşliği ile çalınan bestelerin piyano eşliklerini temel özellikleri ile çalmak” olarak belirtilmiştir. Dersin öğrenme kazanımları incelendiğinde, başlangıç seviyesinden itibaren piyano çalmaya ilişkin temel kavram ve becerilerin kademeli bir şekilde sekizinci yarıyılın sonuna kadar devam ettiğı görölmektedir. Bu becerileri uygulama dağarcığına sahip olabilmek için haftalara göre işlenecek konular ve seslendirilecek eserler detaylı bir şekilde verilmemiştir.

Çizelge 3. Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Amaç ve Öğrenme Kazanımları

	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl	3.Yarıyıl	4.Yarıyıl	5.Yarıyıl
Dersin Amacı	Opera bölümü öğrencisinin kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırmaktır. Piyano tekniğinin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.	Opera bölümü öğrencisinin kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırmaktır. Piyano tekniğinin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.	Opera bölümü öğrencisinin kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırmaktır. Piyano tekniğinin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.	Opera bölümü öğrencisinin kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırmaktır. Piyano tekniğinin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.	Opera bölümü öğrencisinin kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırmaktır. Piyano tekniğinin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.
Dersin Öğrenme Kazanımları	-Öğrenciler nota, ritim, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar. -İki anahtar aynı anda okuma becerisi elde ederler. -İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler. -Seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar.	-Öğrenciler nota, ritm, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin formu hakkında bilgi sahibi olurlar. -İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler. -Seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar.	-Öğrenciler piyanoda pozisyon ve teknik konularında bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin formu hakkında bilgi sahibi olurlar. -İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler. -Seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar.	-Öğrenciler nota, ritm, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin formu hakkında bilgi sahibi olurlar. -İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler. -Seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar.	-Öğrenciler nota, ritm, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar. -Seçilen eserlerin formu hakkında bilgi sahibi olurlar. -İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler. -Seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar.

Çizelge 4. Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Haftalara Göre İşlenecek Konular

Haftalara Göre İşlenecek Konular	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl	3.Yarıyıl	4.Yarıyıl	5.Yarıyıl
1. Hafta	Egzersiz, etüd ve gamlar (üç diyez)	Egzersiz ve gamlar (üç bemol)	Egzersiz ve gamlar (dört diyez)	Egzersiz ve gamlar (dört bemol)	Egzersiz ve gamlar (beş diyez)
2. Hafta	Egzersiz, etüd ve gamlar (üç diyez)	Egzersiz ve gamlar (üç bemol)	Egzersiz ve gamlar (dört diyez)	Egzersiz ve gamlar (dört bemol)	Egzersiz ve gamlar (beş diyez)
3. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin çalışması	Egzersiz, Etüd çalışması	Sonatin çalışılması	Egzersiz, Etüd çalışması
4. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin çalışması	Egzersiz, Etüd çalışması	Sonatin çalışılması	Egzersiz, Etüd çalışması
5. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin çalışması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
6. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
7. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
8. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
9. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
10. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
11. Hafta	Ara Sınav	Ara Sınav	Ara Sınav	Ara Sınav	Ara Sınav
12. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
13. Hafta	Etüd ve Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması	Sonatin, Romantik, Çağdaş eserlerin çalışılması	Etüd, Barok eserlerin çalışılması
14. Hafta	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık
15. Hafta	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık	Sınava hazırlık
16. Hafta	Genel Sınav	Genel Sınav	Genel Sınav	Genel Sınav	Genel Sınav

Çizelge 3’de Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi amaç ve öğrenme kazanımları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde beş yarıyılın ders amaçlarının içerik olarak aynı olduğu görülmektedir. Dersin amacı, opera bölümü öğrencisine kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırılması, piyanoda tekniğin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır.

Piyano dersi programının içeriklerinde yer alan öğrenme kazanımları incelendiğinde; birinci yarıyılta öğrenciler, nota, ritim, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar. Seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar, iki anahtarı aynı anda okuma becerisi elde ederler, iki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler ve seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar. İkinci, dördüncü ve beşinci yarıyılta öğrenciler; nota ritim, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar, seçilen eserlerin müzik dili hakkında bilgi sahibi olurlar, seçilen eserlerin formu hakkında bilgi sahibi olurlar. İki el arasındaki melodi-eşlik dengesini kavrayarak, eser üzerinde uygulama becerisini gösterirler ve seçilen eserleri yukarıda öğrenilen bilgiler doğrultusunda baştan sona çalma yetkinliğine sahip olurlar. Üçüncü yarıyılın öğrenme kazanımında nota, ritim, sayı sayma ve parmak numarası gibi temel konularda bilgi sahibi olurlar yerine öğrenciler piyanoda pozisyon ve teknik konularında bilgi sahibi olurlar ifadesi kullanılmış, diğer kazanımlar aynen yazılmıştır.

Çizelge 4’de Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülmekte olan piyano dersinin haftalara göre işlenecek konuları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, haftalara göre verilecek eserlerin ana hatlarıyla belirtildiği, eser isimleri verilmeyip detaylandırılmadığı görülmektedir. Gamlar birinci ve ikinci yarıyılarda üç diyez, üçüncü ve dördüncü yarıyılarda dört diyez, beşinci yarıyılta ise beş diyez olarak belirtilmiştir. Birinci yarıyılta etüd ve barok eserlere, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci yarıyılarda bu eserlere ilave olarak sonatin, romantik, çağdaş eserlere yer verildiği görülmüştür. Çizelge incelendiğinde, haftalara göre verilecek eserlerin ana hatlarıyla belirtildiği, eser isimleri verilmeyip detaylandırılmadığı görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülen piyano dersinin amacı “opera bölümü öğrencisine kendi partisine piyanoda asgari düzeyde eşlik edebilme yetisi kazandırılması, piyanoda tekniğin geliştirilmesi ve seçilen eserlerin performans çalışmalarının yapılmasıdır” olarak belirtilmiştir. Dersin öğrenme kazanımları incelendiğinde, piyano çalmaya ilişkin temel kavram ve becerilerin kademeli bir şekilde beşinci yarıyılın sonuna kadar devam ettirildiği görülmüştür. Bu becerileri uygulama dağarcığına sahip olabilmek için haftalara göre işlenecek konular ve seslendirilecek eserlerin isimleri detaylı bir şekilde verilmemiştir.

Çizelge 5. Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Amaç ve Öğrenme Kazanımları

	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl
Dersin Amacı	Birinci yarıyıl da Yardımcı Piyano I öğrencilerinin; piyano enstrümanını tanıma ve tarihsel gelişiminin incelenmesi, piyano çalmada temel davranışların kazandırılması amacı edinilir.	İkinci yarıyıl da Yardımcı Piyano II öğrencilerinin; Czerny Op. 599, Bürgmüller ve bunun gibi etüd kitaplarından etüdlar ve tek donanımlı tonaliteleri içerisinde alan başlangıç düzeyinde parçaları seslendirme amacı edinilir.
Dersin Öğrenme Kazanımları	- Piyanoda temel davranışları kavrayabilme becerisinin farkına varır - Sol ve fa anahtarlarını birlikte okuyabilme becerisinin farkına varır - Sağ el ve sol el koordinasyonunun farkına varır - Başlangıç deşifre okuma becerisini öğrenir	- Czerny op 599 ' dan başlangıç etüdlarını çalabilir - Tek işaretli Majör ve minör tonaliteleri içerisinde eserler çalabilir - Çalınan küçük parçalar içerisinde nüansları uygulayabilir - Piyanoda iki eli aynı anda çalma yetisini kazanarak hakimiyet sağlama becerisinin farkına varır

Çizelge 6. Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Haftalara Göre İşlenecek Konular

Haftalara Göre İşlenecek Konular	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl
1. Hafta	Piyanonun tanımı ve tarihsel gelişimi	Czerny Op.599’ dan başlangıç düzeyinde etüdlerin seçilmesi ve deşifrelerinin yapılması
2. Hafta	Piyanoda oturuş, duruş ve el pozisyonları	Seçilen etüdlerin parmak numaralarına uygun olarak çalışılması
3. Hafta	Piyanodan doğru tını elde etme çalışmaları	Çalışılan etüdlerin nüanslarına ve tempolarına uygun olarak çalınması
4. Hafta	Sağ el ve sol eli ayrı ve birlikte kullanma çalışmaları	Hanon egzersiz kitabından 1 numaralı egzersizin deşifresinin yapılması
5. Hafta	Parmak numaralarının doğru kullanımı	Deşifresi yapılan egzersizin parmak numaralarına uygun olarak çalışılması
6. Hafta	Birinci oktav do konumunda parmak teknikleri	Çalışılan egzersizin temposunun hızlandırılması
7. Hafta	Ara sınav ve ders tekrarı	Ara sınav ve ders tekrarı
8. Hafta	Ara Sınav ve ders tekrarı	Ara Sınav ve ders tekrarı
9. Hafta	Legato tekniği	Tek işaretli Majör ve minör tonalitelerde sağ ve sol elin gelişmesini sağlayacak eserlerin seçilmesi ve deşifre edilmesi
10. Hafta	Ölçü, motif ve cümle’nin ayırt edilmesi	Seçilen eserlerin parmak numaralarına uygun bir şekilde çalınması.
11. Hafta	Cümle bağı ve uzatma bağı	Çalışılan eserlerin nüanslarına uygun olarak çalınması
12. Hafta	Siyah tuşların kullanımı ve sol elde akor kullanımı	Çalışılan eserlerin temposuna uygun olarak çalınması
13. Hafta	Nüanslar (forte, piyano, mezzoforte)	Non legato tekniği
14. Hafta	Staccato tekniği	Sağ el ve sol el aynı anda non legato çalışmaları
15. Hafta	İki oktav içerisinde parmak egzersizleri	Sağ el ve sol el aynı anda non legato çalışmaları
16. Hafta	Final Sınavı	Final Sınavı

Çizelge 5’de Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi amaç ve öğrenme kazanımları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, birinci yarıyıl da dersin amacı; öğrencilerin piyanoyu tanıması, piyanonun tarihsel gelişimini incelemesi ve piyano çalmada temel davranışları kazanmasıdır. İkinci yarıyıl da dersin amacı, öğrencilerin, Czerny Op. 599, Bürgmüller ve bunun gibi etüd kitaplarındaki etüdleri ve tek donanımlı tonaliteleri içerisinde alan başlangıç düzeyinde parçaları seslendirmesidir.

Piyano dersi programının içeriklerinde yer alan öğrenme kazanımları incelendiğinde, birinci yarıyıl da öğrenci, piyanoda temel davranışları kavrayabilme becerisinin, sol ve fa anahtarlarını birlikte okuyabilme becerisinin, sağ el ve sol el koordinasyonunun farkına varır. Başlangıç deşifre okuma becerisini öğrenir. İkinci yarıyıl da öğrenci, Czerny op 599’daki başlangıç etüdlarını, tek işaretli Majör ve minör tonaliteleri içerisinde bulunduran eserleri çalabilir. Öğrenci, çaldığı küçük parçalar içerisinde nüansları uygulayabilir ve piyanoda iki eli aynı anda çalma yetisini kazanarak hâkimiyet sağlama becerisinin farkına varır.

Çizelge 6’da Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütölmekte olan piyano dersinin haftalara göre işlenecek konuları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, birinci yarıyıl da piyanonun tanıtımı ve tarihsel gelişimi, piyanoda oturuş, duruş ve el pozisyonları, piyanodan doğru tını elde etme çalışmaları, sağ el ve sol eli ayrı ve birlikte kullanma çalışmaları, parmak numaralarının doğru kullanımı, birinci oktav do konumunda parmak teknikleri, legato tekniğı, ölçü, motif ve cümle’nin ayırt edilmesi, cümle bağı ve uzatma bağı, siyah tuşların kullanımı ve sol elde akor kullanımı, nüanslar (forte, piyano, mezzoforte), staccato tekniğı iki oktav içerisinde parmak egzersizleri konuları verilmiştir. İkinci yarıyıl da bu konulara Czerny Op.599’ dan başlangıç düzeyinde etüdlar, Hanon egzersizler ve non legato tekniğıne bağılı sağ el ve sol el aynı anda çalışmalar ilave edilmiştir. Çizelge incelendiğinde, haftalara göre verilecek eserlerin ana hatlarıyla belirtildiğı, eser isimleri verilmeyip detaylandırılmadığı görölmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütölen piyano dersinin amacı birinci yarıyıl da “piyano enstrümanını tanıma ve tarihsel gelişiminin incelenmesi, piyano çalmada temel davranışların kazandırılması”, ikinci yarıyıl da “Czerny Op. 599, Bürgmüller ve bunun gibi etüd kitaplarından etüdlar ve tek donanımlı tonaliteleri içerisinde alan başlangıç düzeyinde parçaları seslendirme” olarak belirtilmiştir. Dersin öğrenme kazanımları incelendiğinde, piyano çalmaya ilişkin temel kavram ve becerilerin kademeli bir şekilde ikinci yarıyılın sonuna kadar devam ettirildiğı görölmüştür. Bu becerileri uygulama dağarcığına sahip olabilmek için haftalara göre seslendirilecek eserler detaylı bir şekilde verilmemiştir.

Çizelge 7. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Amaç ve Öğrenme Kazanımları

	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl	3.Yarıyıl	4.Yarıyıl
Dersin Amacı	Piyanoyu öğrencilere tanıtip, oluşturulan repertuvar ile öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturarak öğrencinin gelecekte de müzikal donanımına sahip olmasını sağlamaktır.	Profesyonel bir piyanist olmak için gereken fiziksel özelliklerin oluşturulmaya çalışılması yerine; piyano enstrümanının repertuvar ile tanıtılarak öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturmak ve gelecekte de donanımlı olmasını sağlamaktır.	Profesyonel bir piyanist olmak için gereken fiziksel özelliklerin oluşturulmaya çalışılması yerine; piyano enstrümanının repertuvar ile tanıtılarak öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturmak ve gelecekte de donanımlı olmasını sağlamaktır.	Profesyonel bir piyanist olmak için gereken fiziksel özelliklerin oluşturulmaya çalışılması yerine; piyano enstrümanının repertuvar ile tanıtılarak öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturmak ve gelecekte de donanımlı olmasını sağlamaktır.
Dersin Öğrenme Kazanımları	- Öğrenci piyanoyu tanır. Doğru oturma pozisyonu, el ve kol duruşu vb konularda bilgi sahibi olur. - Öğrenci piyano notalarını okuması için gerekli olacak fa ve sol anahtarlarını öğrenir. - Öğrenci fa ve sol anahtarlarında yer alan notaların piyano tuşları üzerindeki yerini öğrenir. - Eserlerindeki fa ve sol anahtarını aynı anda çalarak el koordinasyonunu sağlar. - Belirlenen eserleri bu bilgiler ışığında çalabilme yetisine sahip olur.	- Öğrenci fa ve sol anahtarlarındaki notaları aynı anda çalma teknik becerisini geliştirir. - Portato çalma, bağlı çalma ve staccato çalma ile ilgili bilgi sahibi olur. - Gam çalma ile ilgili teknik becerileri kazanır.	-4 oktav gam çalma çalışmaları ile piyano klavyesindeki hakimiyet arttırılır. - Çalışılan eserlere Barok eserlerin eklenmesi ile önceki dönem çalışılan portato tekniği geliştirilir. - Non legato tekniği ile Barok dönem eserleri çalınır. - Çalışılan serbest eserlerle piyano repertuvarı genişletilerek farklı dönem çalma stilleri ile ilgili bilgi sahibi olunur.	- Öğrenci seçilen eserleri dönem özelliklerine uygun çalma becerisini gösterir. - Teknik becerisini gamlar ve etüdlerle geliştirir. -Eseri belirtilen hızında baştan sona kadar çalar. - Eşlik çalışmaları ile soliste uyumlu olarak çalma kurallarını öğrenir. - Eşlik çalışmaları ile mesleği için gerekli olan birlikte çalma-söyleme yetisine sahip olur.

Çizelge 8. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Haftalara Göre İşlenecek Konular

Haftalara Göre İşlenecek Konular	1.Yarıyıl	2.Yarıyıl	3.Yarıyıl	4.Yarıyıl
1. Hafta	A.Burkard No:1,2	A.Burkard No:22	C.Czerny Op.599 No:11, la minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:21, si bemol majör gam, Barok ve serbest eser
2. Hafta	A.Burkard No:3,4,5	A.Burkard No:22	C.Czerny Op.599 No:11, la minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:21, si bemol majör gam, Barok ve serbest eser
3. Hafta	A.Burkard No:6,7,8	A.Burkard No:22,23	C.Czerny Op.599 No:11,12, Barok dönem eser, la minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:21, 24, Barok ve serbest eser, eşlik
4. Hafta	A.Burkard No:9,10	A.Burkard No:23,24,25	C.Czerny Op.599 No:12, Barok dönem eser, serbest eser, Fa Maj. 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:24, Barok ve serbest eser, eşlik, sol minör gam
5. Hafta	A.Burkard No:11,12	A.Burkard No:25,26. Seviyeye uygun bir eser	C.Czerny Op.599 No:13, Barok dönem eser, serbest eser, , Fa Maj. 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:28, Barok ve serbest eser, eşlik, sol minör gam
6. Hafta	A.Burkard No:13,14	A.Burkard No:26,27. Seviyeye uygun bir eser	C.Czerny Op.599 No:13,15, Barok dönem eser, serbest eser, re minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:30, Barok ve serbest eser, eşlik, La Majör gam
7. Hafta	A.Burkard No:15,16	A.Burkard No:28,29. Seviyeye uygun bir eser	C.Czerny Op.599 No:15, Barok dönem eser, serbest eser, re minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:30,32, Barok ve serbest eser, eşlik, La Majör gam
8. Hafta	A.Burkard No:17	A.Burkard No:29,30. Seviyeye uygun bir eser	C.Czerny Op.599 No:15, Barok dönem eser, serbest eser	C.Czerny Op.599 No:32, Barok ve serbest eser, eşlik, La Majör gam
9. Hafta	A.Burkard No:18	A.Burkard No:31,32. Seviyeye uygun bir eser	C.Czerny Op.599 No:15,16, Barok dönem eser, serbest eser	C.Czerny Op.599 No:33, Barok ve serbest eser, eşlik, fa diyez mingam
10. Hafta	A.Burkard No:19	A.Burkard No:33,34. Seviyeye uygun bir eser, Do Majör 2 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:15,16, Barok dönem eser, serbest eser, Re Majör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:34, Barok ve serbest eser, eşlik, fa diyez minör gam
11. Hafta	A.Burkard No:20	A.Burkard No:35,36. Seviyeye uygun bir eser, Do Majör 2 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:16, Barok dönem eser, serbest eser, Re Majör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:36, Barok ve serbest eser, eşlik, fa diyez minör gam
12. Hafta	A.Burkard No:19,20	A.Burkard No:36. Seviyeye uygun bir eser, Do Majör 2 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:18, Barok dönem eser, serbest eser, si minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:36, Barok ve serbest eser, eşlik, Mi bemol majör gam
13. Hafta	A.Burkard No:20,21	A.Burkard No:36. Seviyeye uygun bir eser, Do Majör 2 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:18, Barok dönem eser, serbest eser, si minör 4 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:37, Barok ve serbest eser, eşlik, Mi bemol majör gam
14. Hafta	A.Burkard No:20,21	A.Burkard No:36. Seviyeye uygun bir eser, Do Majör 2 oktav gam	C.Czerny Op.599 No:18, Barok dönem eser, serbest eser.	C.Czerny Op.599 No:40, Barok ve serbest eser, eşlik, Mi bem. majgam

Çizelge 7’de Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi amaç ve öğrenme kazanımları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, birinci yarıyılıda dersin amacı, piyanoyu öğrencilere tanıtip, oluşturulan repertuvar ile öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturarak öğrencinin gelecekte de müzikal donanıma sahip olmasını sağlamaktır. İkinci, üçüncü ve dördüncü yarıyıllarda dersin amacı, profesyonel bir piyanist olmak için gereken fiziksel özelliklerin oluşturulmaya çalışılması yerine; piyano enstrümanının repertuvar ile tanıtılarak öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturmak ve gelecekte de donanımlı olmasını sağlamaktır.

Piyano dersi programının içeriklerinde yer alan öğrenme kazanımları incelendiğinde, birinci yarıyılıda öğrenci piyanoyu tanır, doğru oturma pozisyonu, el ve kol duruşu vb konularda bilgi sahibi olur, piyano notalarını okuması için gerekli olacak fa ve sol anahtarlarını ve bu anahtarlarda yer alan notaların piyano tuşları üzerindeki öğrenir. Eserlerindeki fa ve sol anahtarını aynı anda çalarak el koordinasyonunu sağlar ve belirlenen eserleri bu bilgiler ışığında çalabilme yetisine sahip olur. İkinci yarıyılıda öğrenci, fa ve sol anahtarlarındaki notaları aynı anda çalma teknik becerisini geliştirir, portato çalma, bağlı çalma ve staccato çalma ile ilgili bilgi sahibi olur ve gam çalma ile ilgili teknik becerileri kazanır. Üçüncü yarıyılıda 4 oktav gam çalma çalışmaları ile piyano klavyesindeki hâkimiyet artırılır, çalışılan eserlere Barok eserlerin eklenmesi ile önceki dönem çalışılan portato tekniği geliştirilir, çalışılan serbest eserlerle piyano repertuvarı genişletilerek farklı dönem çalma stilleri ile ilgili bilgi sahibi olunur. Dördüncü yarıyılıda öğrenci; seçilen eserleri dönem özelliklerine uygun çalma becerisini gösterir, teknik becerisini gamlar ve etüdlerle geliştirir, eseri belirtilen hızında baştan sona kadar çalar, eşlik çalışmaları ile soliste uyumlu olarak çalma kurallarını öğrenir ve mesleği için gerekli olan birlikte çalma-söyleme yetisine sahip olur.

Çizelge 7’deki Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi, amaç ve öğrenme kazanımları yönünden incelendiğinde, dördüncü yarıyıla kadar öğrencilerin sistematik şekilde her dönem birbiri ile bağlantılı kazanımlar elde edilebileceği söylenebilir. Dersin amacı ikinci, üçüncü ve dördüncü yarıyıllarda aynı olup ders kazanımları gibi detaylandırılmamıştır.

Çizelge 8’de Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülmekte olan piyano dersinin haftalara göre işlenecek konuları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, başlangıç aşamasından itibaren aşamalı ve sıralı şekilde seslendirilecek piyano parçaları isimleri verilerek belirtilmiştir. Birinci yarıyılıda A. Burkard metodu ile piyano eğitimine başlamış, ikinci yarıyılıda bu metodla devam edilerek iki oktav gam çalışmaları ve eser çalışmaları eklenmiştir. Üçüncü yarıyılıda teknik çalışmalara yönelik dört oktav gam ve Czerny Op. 599 metodundan etüd çalışmaları ile Barok dönem ve serbest eser, dördüncü yarıyılıda bu çalışmalara ilaveten şan eserine eşlik çalışmaları verilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülen piyano dersinin amacı “Piyanyoyu öğrencilere tanıtip, oluşturulan repertuvar ile öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için

gereken alt yapıyı oluşturarak öğrencinin gelecekte de müzikal donanıma sahip olmasını sağlamak ve profesyonel bir piyanist olmak için gereken fiziksel özelliklerin oluşturulmaya çalışılması yerine; piyano enstrümanının repertuvar ile tanıtılarak öğrencinin müzikal gelişimini tamamlaması için gereken alt yapıyı oluşturmak ve gelecekte de donanımlı olmasını sağlamaktır” olarak belirtilmiştir. Dersin öğrenme kazanımları incelendiğinde, başlangıç seviyesinden itibaren piyano çalmaya ilişkin temel kavram ve becerilerin kademeli bir şekilde dördüncü yarıyılın sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Bu becerileri uygulama dağarcığına sahip olabilmek seslendirilecek eserler hafta hafta detaylandırılmış bir şekilde sunulmuştur.

Çizelge 9. Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Amaç ve Öğrenme Kazanımları

Dersin Amacı	Lisans 1., 2., 3., 4. Sınıf
	Bu dersin sonunda öğrenci temel piyano çalma tekniklerini öğrenecektir.
Dersin Öğrenme Kazanımları	- Temel piyano tekniklerini doğru şekilde uygulayabilme - Belirlenen etütleri doğru teknikle çalabilme - Belirlenmiş eserleri doğru şekilde yorumlayabilme - Çalışılan eserlerin müziksel ve stil analizlerini yapabilme - Piyano edebiyatından belirlenmiş bir repertuar edinebilme

Çizelge 10. Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı Piyano Dersi Haftalara Göre İşlenecek Konular

Haftalara Göre İşlenecek Konular	Lisans 1., 2., 3., 4. Sınıf
1. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
2. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
3. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
4. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
5. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
6. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
7. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
8. Hafta	Ara Sınav
9. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
10. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
11. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
12. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
13. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
14. Hafta	Temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme
15. Hafta	Genel Sınav

Çizelge 9’da Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi amaç ve öğrenme kazanımları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde sekiz yarıyılın ders amaçlarının içerik olarak aynı olduğu görülmektedir. Tüm yarıyıllarda öğrencinin temel piyano çalma tekniklerini öğrenmesi amacı ile dersler yürütülmektedir.

Piyano dersi programının içeriklerinde yer alan öğrenme kazanımları incelendiğinde sekiz yarıyıl da aynı olduğu görülmektedir. Bu kazanımlar; temel piyano tekniklerini doğru şekilde uygulayabilme, belirlenen etütleri doğru teknikle çalabilme, belirlenmiş eserleri doğru şekilde yorumlayabilme, çalışılan eserlerin müziksel ve stil analizlerini yapabilme, piyano edebiyatından belirlenmiş bir repertuar edinebilmedir.

Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı piyano dersi öğretim programı amaç ve öğrenme kazanımları yönünden incelendiğinde, sekiz yarıyıl aynı olduğu görülmektedir. Amaç ve kazanımlar dönemlere göre detaylandırılarak belirtilmediği için birbiri ile örtüşüp örtüşmediği ile ilgili bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Çizelge 10’da Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülmekte olan piyano dersinin haftalara göre işlenecek konuları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde, temel piyano teknikleri, müzikal dönemlere ilişkin eserleri tanıma, teknik becerilerin geliştirilmesi ve çalışılan eserlerin müzikal ve stil analizlerini yapabilme konularında derslerin işleneceği, eğitim repertuvarına yönelik eser isimlerinin verilmediği görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı’nda yürütülmekte olan piyano dersinin amacı “Bu dersin sonunda öğrenci temel piyano çalma tekniklerini öğrenecektir” olarak belirtilmiştir. Dersin öğrenme kazanımları incelendiğinde, kazanımlar ana hatlarıyla verildiği ve detaylandırılmadığı görülmüştür. Haftalara göre işlenecek konular ve seslendirilecek eserler detaylı bir şekilde verilmemiştir.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın örneklem grubunda bulunan konservatuvarların opera anasanat dallarında yürütülen piyano dersleri, edinilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilip şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Konservatuvarların çoğunluğunda, verilen piyano eğitime yönelik kapsamlı bir öğretim programı bulunmamaktadır. Program öğelerinin çoğu işlenecek konuları içeren tanımsal bilgilerdir,
- Haftalara göre işlenecek konular diğer alan derslerini destekler nitelikte değildir,
- Konservatuvarların opera anasanat dallarında yürütülen piyano derslerinin amaç ve öğrenme kazanımları, haftalara göre işlenecek konuları ve zorunlu yarıyılları birbirinden farklıdır,

- Haftalara göre işlenecek konular piyano çalgısını etkili kullanabilmek için gerekli olan teknik bilgi-becerileri ve müzikal kazanımları kapsayacak nitelikte detaylandırılmamıştır.

Konservatuvar eğitiminin bir diğer boyutu da öğrencilerin teoride öğrendiklerini sanatsal etkinliklerle pratikte sergilemesidir. Bu da opera bölümü öğrencilerinin sahneye çıkarak performanslarını göstermesi şeklinde olur. Sahnede eser seslendirirken hata yapma kaygısı konservatuvar öğrencilerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kaygı düzeyinin yüksek olması öğrencilerin genel yaşantılarını da etkileyebilir. Bu nedenle piyano dersi müfredatında konser etkinliklerine yer verilmesi öğrencilerin performans kaygısını azaltma yönünde etkili olabilir.

Konservatuvarların opera anasanat dalı öğrencileri Güzel Sanatlar Liseleri ya da genel lise mezunu öğrencilerden oluşmaktadır. Bu durum öğrenciler arasında seviye farkını oluşturmaktadır. Örneğin, Güzel Sanatlar Liseleri'nden mezun olan öğrenciler piyano eğitimi aldıkları için donanımlı olarak konservatuvar eğitimlerine başlamaktadırlar. Genel lise mezunu öğrencilerinin belirli bir piyano çalma alt yapısına sahip olmadıkları düşünüldüğünde konservatuvarların piyano müfredatı oluşturulurken bu durum da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Andreeva da çalışmasında piyanoya yeni başlayan öğrencilerin karşılaştıkları sorunların çözümü için kapsamlı bir piyano programı hazırlanmasının önemini belirtmiştir (Akt. Otacıoğlu, 2005: 57).

Müzik eğitiminde belirli zorlukları yenmek üzere hazırlanan etütler, çalgı tekniğini ustalık düzeyinde geliştirmeyi öngören, aynı zamanda müzikal değerlere de ağırlık veren araştırmacı nitelikte olgun alıştırma parçalarıdır (Toptaş ve Çeşit, 2014:67). Piyano eğitimi sürecinde temeli oturmuş, sağlam bir teknik için eğitimin ilk yıllarından itibaren çalışılacak etütler piyanoda etkin öğrenme sürecinin olmazsa olmazıdır. Bu bağlamda piyano öğretimi programı oluşturulurken haftalara göre işlenecek konulara etütlerin eklenmesi faydalı olacaktır.

Çağdaş bir eğitim programı toplumun ve bilimin gelişimi ile birlikte yeniliklere açık olmalıdır. Bu bağlamda oluşturulacak piyano eğitimi programı geleneksel eğitimden uzak, bilimsel ve çağdaş yeni yöntemlerle geliştirilmeli ve düzenli olarak yenilenmelidir. Konservatuvarlarda verilen çalgı eğitiminde yaygın olan öğretim yöntemlerinden biri de usta-çırak ilişkisidir. Çağdaş eğitim sistemi ile örtüşmeyen bu yöntem yerine teknolojik ve bilimsel öğretim metodları ile zenginleştirilmiş bir öğretim programı kullanılması çağın gereklerinin yerine getirilmesi açısından faydalı olacaktır.

PİYANO DERSİ MODEL ÖNERİSİ
1. YARIYIL

Dersin Amacı	1. Yarıyıl
	Dersin amacı, öğrencinin piyano çalgısının özelliklerini bilmesini sağlamak ve piyano çalmak için ihtiyacı olan temel davranışları öğrenciye kazandırmaktır.
Dersin Öğrenme Kazanımları	Öğrenci piyanonun tarihsel gelişimi ile ilgili bilgi sahibi olur. Öğrenci piyanonun yapısı hakkında bilgi sahibi olur. Öğrenci piyano çalmaya yönelik oturma pozisyonu, doğru el-kol-parmak pozisyonu gibi temel davranışları öğrenir. Öğrenci fa ve sol anahtarlarındaki notaların porte üzerindeki yerini bilir. Öğrenci fa ve sol anahtarlarındaki notaların piyano klavyesi üzerindeki yerini bilir. Öğrenci fa ve sol anahtarlarındaki notaları dikey olarak aynı anda okuma becerisi elde eder. Öğrenci her iki eldeki parmak numaralarını bilerek ellerini klavye üzerinde konumlandırır. Öğrenci iki elinin koordinasyonunu sağlayarak kolay parçaları çalma becerisine sahip olur. Öğrenci eserlerini notaların süresine bağlı şekilde ritmi aksatmadan çalar.

Haftalara Göre İşlenecek Konular	Birinci Yarıyıl
1. Hafta	Piyanonun yapısını öğrenme
2. Hafta	Piyanonun tarihçesi
3. Hafta	Piyanoda oturma pozisyonu, el-kol ve parmakları doğru konumlandırma, sol- fa anahtarında nota okuma çalışmaları
4. Hafta	Nota süreleri ve ritm çalışmaları, A.Burkard No:2. Piyoano Metodu No: 1,2,3,4
5. Hafta	A.Burkard No: 3,4,5. Piyoano Metodu No: 5,6,7,8
6. Hafta	A.Burkard No: 6,7,8. Piyoano Metodu No: 9,10,11,12.
7. Hafta	A.Burkard No: 9,10,11. Piyoano Metodu No: 13,14,15,16
8. Hafta	Ara Sınav
9. Hafta	A.Burkard No:12,13,14. Piyoano Metodu No:17,18,19,20.
10. Hafta	Piyoano Metodu Küçük Balerin. Legato çalma tekniği.
11. Hafta	A.Burkard No:16,17. Piyoano Metodu: Misafir, Gezinti
12. Hafta	A.Burkard No:18,19. Piyoano Metodu: Sohbet,Güz Şarkısı. Nüans çalışmaları
13. Hafta	A.Burkard No:20,21. Piyoano Metodu Eskiye Dönüş, Dalgaların Şarkısı. Konser Çalışmaları
14. Hafta	Konser Çalışmaları

KAYNAKÇA

Bastien, J. *How to Teach Piano Successfully* (3rd ed). San Diego California: Neil A. Kjos Music Company, 1988.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2). <http://dx.doi.org/10.3316/QRJ0902027/> (Erişim tarihi: 09.02.2023)

Demirtaş, Z. (2017). Eğitimde program değerlendirme yaklaşımlarına genel bir bakış. *Sakarya University Journal of Education*, 7 (4-özel sayı). <https://doi.org/10.19126/suje.388616> (Erişim Tarihi: 01.03.2023)

Durak, Y. (2014). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlardaki öğretim programları üzerine bir araştırma. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33 (1). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/188062> (Erişim tarihi: 10.03.2023)

Durak, Y. & Selek, E. (2019). Güzel Sanatlar Lisesi müzik bölümü öğrencilerinde piyano başarısı ve duygusal zekâ arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (İstanbul Avni Akyol Güzel Sanatlar Lisesi örneği). Kesit Akademi Dergisi, 20 (5). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1518132> (Erişim tarihi: 20.02.2023)

Ercan, N. *Piyano Eğitiminde İlke ve Yöntemler*. Sözkese Matbaası, 2008.

Ertem, Ş. (2011). Orta düzey piyano eğitimi için repertuar seçme ilkeleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 19 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817472> (Erişim tarihi: 28.02.2023)

Kıvrak, İ., *Müzik Öğretmeni Yetiştirmede Piyano Eğitimi*, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, 209-211, Malatya, 2003.

Mohan Kömürcü, H. (2022). Korrepitasyon dersinin yürütülmesi ve öğrencilere katkısına ilişkin öğrenci görüşleri. Müzik Eğitiminde Akademik Çalışmalar, https://bookchapter.org/kitaplar/Muzik_egitiminde.pdf (Erişim Tarihi: 02.03.2023)

Otacıoğlu, S. G., *Müzik Öğretmenliği Piyano Eğitimi Dersi İçin Bir Model Denemesi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Toptaş, B. & Çeşit, C. (2014). Carl Czerny op.599 etüt kitabında sol el eşlik yapılarının incelenmesi. Fine Arts, 9 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186479> (Erişim Tarihi: 24.02.2023)

Türkmen, U. (2009). Konservatuvarların Yapılanma Sorunları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü Yapılanma Çalışmaları. Üniversite ve Toplum Dergisi, 9(1).

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayınları, Ankara.

YAZILIM MÜHENDİSLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYOBİLİMSEL KONULARDAKİ BİLGİ KAYNAKLARI

Doç. Dr. ZEYNEP BAŞKAN TAKAOĞLU ¹

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Üniversitesi,

- ORCID ID: 0000-0003-1706-7933

ÖZET

Son yıllarda eğitim alanında farklı öğretim strateji ve yöntemlerinin kullanımına yönelik birçok yenilik yaşanmaktadır. Bu yeniliklerden biri sosyobilimsel konuların derslerde kullanımıdır. Sosyobilimsel konular bilimsel araştırmalar neticesinde ortaya çıkan ve sosyal boyutuyla tartışmalar içeren bir alanlardır. Derslerde sosyobilimsel konuların kullanımı ise öğrencilerin tartışma ve karar verme becerilerini geliştirirken, aynı zamanda informal muhakeme yapmalarına ve argümantasyonlar oluşturabilmelerine katkı sağlar. Bu gibi katkıları olan sosyobilimsel konuların derslerde kullanımının eğitim öğretimi etkileyeceği açıktır. Bunun yanında bu konulara yönelik elde edilen bilgi kaynaklarının nereden öğrenildiğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu gerekçeden hareketle çalışmanın amacı yazılım mühendisliği birinci sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel konular hakkındaki bilgi kaynaklarının neler olduğunu araştırmaktır.

Bu doğrultuda çalışma yazılım mühendisliği birinci sınıfta öğrenim gören 40 öğrenci ile yürütülmüştür. Hazırlanan veri toplama aracında öncelikle sosyobilimsel konunun tanımı yapılmış ve ardından sosyobilimsel konular hakkındaki bilgilerin kaynağı sorulmuştur. Bazı öğrenciler tek bir kaynaktan yararlandıklarını belirtirken, bazı öğrenciler sosyobilimsel konulardaki bilgilerini birden fazla kaynaktan elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Veriler öncelikle incelenerek bilgi kaynakları ortaya konulmuş, ardından her bir kaynağa göre veri frekanslanmış ve tablo şeklinde sunulmuştur. Son olarak veri yazıya dönüştürülmüş ve sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuçta öğrencilerin büyük çoğunluğunun elde ettikleri bilgileri internetten öğrendikleri ortaya çıkmıştır. İnternet üzerinden sosyobilimsel konular hakkında bilgi edinilmesinin bir nedeni yazılım mühendisliği öğrencilerinin internet ve bilgisayarla ilgilenmelerinin bir sonucu olabileceken, bir başka nedeni günümüzde birçok bilgide kaynak olarak elektronik ortamların görülmesi olabilir. Bir diğer yüksek frekanslı bilgi kaynağı okul ve dersler olarak ifade edilmiştir. Bu sonuç son yıllardaki müfredat değişiklikleri ile birlikte okullarda öğrencilerin sosyobilimsel konularla karşılaştıklarını ve öğretmenlerin derslerinde bu konulara yer verdiklerini göstermektedir. Çalışma sonucunda internetten doğru bilginin elde edilmesi konusunda öğrencilerin eğitilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: yazılım mühendisliği, sosyobilimsel konu, bilgi kaynağı.

SOFTWARE ENGINEERING STUDENTS' SOURCES OF INFORMATION FOR SOCIOSCIENTIFIC ISSUES

ABSTRACT

In recent years, many innovations have been experienced in the field of education with the implementation of different teaching strategies and methods. The inclusion of socioscientific issues in courses is one of these novelties. Socioscientific issues arise from scientific research and involve discussions with a social dimension. The integration of socioscientific issues in courses enhances students' discussion and decision-making skills and contributes to their informal reasoning and argumentation. Utilizing socioscientific themes with such contributions would have an impact on education and training. However, it is necessary to search for the source of information on these issues. Based on this reasoning, this study aimed to investigate the sources of knowledge of first-year software engineering students about socioscientific issues.

Accordingly, the study was conducted with 40 first-year software engineering students. In the data collection tool developed, the socioscientific topic was defined, and then the sources of information about socioscientific topics were questioned. Some students learned socioscientific issues from a single source, and some from more than one source. The data obtained were subjected to descriptive analysis. First, the information sources of the data were presented, then the data were frequency-coded and tabulated according to each source. Finally, the data were transcribed, and the results were obtained.

The results of our study showed that the vast majority of the students used the internet as their source of information. The fact that software engineering students are interested in the Internet and computers may be one explanation for this and electronic media is also cited as the primary source of knowledge in today's society. Another high-frequency source of information was school and courses. This result shows that with the curriculum changes in recent years, students encounter socioscientific issues in schools, and instructors address these issues in their lessons. Based on the results of the study, it is recommended that students should be educated about obtaining reliable information from the internet.

Keywords: Software engineering, socioscientific issue, information source.

1. GİRİŞ

Birçok alanda her gün bilgiler güncellenmekte veya yeni bilgiler açığa çıkmaktadır. Bunun neticesinde insanlar da bu durumdan etkilenmekte ve bilgilerin bir kısmı kabul görerek günlük yaşamda yerini almaktadır. Bu yeni bilgilerin ortaya çıkmasındaki temel neden ihtiyaçtan doğmaktadır (Türkmen, Pekmez ve Sağlam, 2017). İnsanoğlu ihtiyaç duyduğu ve rahatsız olduğu konuları çözmek için çeşitli çalışmalar yürütmekte ve bunları toplumun kullanımına sunarak insanlığın gelişimine katkı sağlamaktadır. Bunun neticesinde bilim toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak gelişirken, toplum da bilimsel gelişimler ve bunların sonuçlarından etkilenmektedir (Topçu, 2017). Durum yalnızca bilim insanları açısından bu şekilde değildir. Aynı zamanda öğrencilerde yakın çevrelerinde karşılaştıkları ve ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşmak istemekte ve bu konuların derslerde yer alması ile fen alanına daha çok ilgi duymakta, ayrıca derse katılımları da artmaktadır. Fen bilimlerinde yer alan bu tür konuların sağladığı

katkı ile sosyal çevre- fen bağının güçlenmesi de sağlanmaktadır. Özellikle son yıllarda sosyobilimsel konular bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan alanlardan biridir. Sosyobilimsel konular farklı yıllardaki fen bilimleri öğretim programlarında yerlerini almıştır (MEB, 2013; MEB, 2018). Bu gelişmeler neticesinde ise önemi daha fazla vurgulanmış ve çeşitli çalışmalarda karşımıza çıkmıştır.

Sosyobilimsel konular en genel tanımıyla bilimsel çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ve sonuçları itibarı ile toplumda çeşitli tartışmalara yol açan alanlar olarak ifade edilebilir (Topçu, 2017). Tanıma göre bir konunun sosyobilimsel konu olabilmesi için iki önemli ayağının olması gerekmektedir. Bunlardan biri bilimsel çalışmalar neticesinde açığa çıkması, diğeri ise toplumu ilgilendiren bir konu olması ve bunun sonucunda belirli tartışmaların yaşanmasıdır (Sadler ve Zeidler, 2005). Bilimsel çalışmalar neticesinde ortaya çıkan her yeni bilginin sosyobilimsel bir konu olmayacağı açıktır. Çünkü bazı bilimsel bilgiler insanlık kullanımına direkt olarak sunulmamakta, dolaylı yoldan insanlık tarihini etkilemektedir. Neticede bazı yeni bilgiler birçok kişi tarafından bilinmemektedir. Sosyobilimsel konular sıklıkla medyada ve sosyal alanlarda karşılaşılan tartışmalı bilgilerdir. Bu konulara örnekler verilecek olunursa; nükleer santrallerin kurulması, aşı çalışmaları, genetiği değiştirilmiş organizmalarla verimin artırılması, teknolojinin gelişimine bağlı ortaya çıkan küresel ısınma, elektrik enerjisini karşılamak için yapılan hidroelektrik santraller ve bunların çevreye etkileri gibi fen bilimleri ile ilişkili konular gösterilebilir. Bahsedilen örneklerde yer alan konuların ortak noktaları olumlu ve olumsuz özelliklerine yönelik oluşturulan ikilemlerdir (Topçu, 2017). Bu ikilimler sosyobilimsel konuların temelini oluşturmaktadır.

Fen bilimleri açısından oldukça önemli olan sosyobilimsel konuların derslere ve müfredata yerleştirilmesinin temelinde öğrencilere sunduğu bazı avantajlar yer almaktadır. Sağlanan katkılardan en önemlileri sosyobilimsel konular temelli yürütülen dersler yardımıyla öğrencilerin tartışma becerileri gelişmekte, bilimsel bilginin değişmeyeceği yargısı önlenmekte, toplumun etik ve ahlaki değerleri dikkate alınmakta ve bu doğrultuda kararlar alınması olarak ifade edilebilir. Bunun sonucunda demokratik toplumun da temeli atılmakta, etik, ahlaki, ekonomik, politika, sağlık ve sosyal yönden gelişmiş bireylerin yetişmesine katkı sağlamaktadır (Tezel ve Günister, 2018). Bunun yanında bireylerin argümantasyon yeteneklerinin gelişmesi ve informal muhakeme yapma becerilerine katkı sağlaması da diğer avantajları olarak ifade edilebilir.

Bu gibi tartışmaların yürütülmesine neden olan konularda öğrencilerin elde ettikleri bilgilere ait kaynaklar oldukça önemlidir. Sosyobilimsel konular hakkında yürütülen tartışmalarda bulunan argümantasyonların geçerli olabilmesi ve karşı tarafın ikna edilebilmesi için kanıtların sağlam temellere dayanması gerekmektedir. Oluşturulan kanıtların öğrenildiği kaynaklar da oldukça önemlidir. Bu durumda öğrencilerin sosyobilimsel konular hakkında edindikleri bilgi kaynaklarının neler olduğunun araştırılması gerekmektedir. Bu gerekçeden hareketle çalışmanın temel amacı yazılım mühendisliği birinci sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel konular hakkında edindikleri bilgilerin kaynağını araştırmaktır.

2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

2.1. Yöntem

Çalışmada betimsel modelden yararlanılmıştır. Betimsel araştırmalarda amaç bir olayın veya durumun aydınlatılması, oluşturulan standartlar doğrultusunda değerlendirilmesi ve olaylar

arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılmasıdır (Çepni, 2007). Betimsel araştırmalar kendi içerisinde bazı alt alanlardan oluşmaktadır. Bu alanlardan biri de alan taraması (Survey) metodudur. Bu metotta mevcut durumun tespit edilmesi amacıyla anketler kullanılır. Bu anketlerden elde edilen veri nicel verilere dönüştürülür. Verilerin analizi ile mevcut durumun genel bir şekli çizilmiş olur.

2.2. Çalışma grubu

Çalışmanın örneklemini bir devlet üniversitesinde yazılım mühendisliği birinci sınıfta okuyan 40 kişi oluşturmaktadır. Katılımcılar cinsiyet açısından değerlendirildiğinde 10 kişi kadın, 30 kişi erkektir. Çizelge 1’de de görüldüğü gibi katılımcıların yaşları incelendiğinde 17- 25 arasında değiştikleri görülmektedir. Çalışmada yer alan kişilerin çoğunlukla 19 yaşında olduğu dikkat çekmektedir. 18 yaşında 11 ve 20 yaşında 9 katılımcı bulunmaktadır. 23 yaşında ise 2 katılımcı yer almaktadır. 17, 21 ve 25 yaşında ise 1’er katılımcı vardır.

Çizelge 1. Katılımcıların yaş aralıkları

Yaş	17	18	19	20	21	23	25
Katılımcı	1	11	15	9	1	2	1

Araştırmada katılımcıların adları gizli tutulmuş ve Ö1, Ö2, Ö3... şeklinde kodlanmışlardır.

2.3. Veri toplama aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak açık uçlu tek sorudan oluşan anketten yararlanılmıştır. Anketin ilk kısmında katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular yer almaktadır. Bu kısımda katılımcıların cinsiyetleri ve yaşlarını yazmaları istenmiştir. İkinci kısımda sosyobilimsel konunun ne olduğuna yönelik açıklamaya yer verilmiştir. Burada kısaca sosyobilimsel konu tanıtılmış, bu konulara birkaç örnek verilmiş ve katılımcıların mevcut kavramı anlamları istenmiştir. Son kısımda ise bir önceki aşamada tanımlanan sosyobilimsel konulara yönelik bilgi kaynaklarının neler olduğuna yönelik açık uçlu bir soru yöneltilmiştir.

2.4. Veri toplama süreci

Uygulamalar, birinci sınıfın ilk döneminde dönem başlangıcından iki hafta sonra yapılmıştır. Dönem başlangıcının seçilmesinin nedeni öğrencilerin birinci sınıfta henüz bilgisayarla tam olarak tanışmadan ve günlük deneyimleri ile cevap alınmak istenmesinden kaynaklanmıştır. Uygulamalar dönem başlangıcında fizik I dersi içerisinde yürütülmüştür. Dersin başlangıcında çalışma öncelikle sözel olarak araştırmacı tarafından tanıtılmış ve anket öğrencilere dağıtılmıştır. Anket uygulamalarında araştırmacı sınıfta hazır bulunmuş ve katılımcılardan sosyobilimsel konulara yönelik gelebilecek sorulara cevap vermek için beklenmiştir. Toplam 15 dakika süre verilerek anketin tamamlanması istenmiş ve süre sonunda tüm katılımcılardan anket verileri toplanmıştır.

2.5. Verilerin analizi

Veri nitel veri analiz tekniklerinden olan betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analizin ilk aşaması asıl veriden gereksiz verinin çıkarılmasıdır. Bunun için asıl veriden ilişkisiz yazılar

çıkarılmıştır. Sonraki aşama kategorilerin oluşturulma aşamasıdır. Bu aşama için katılımcıların fikir birliğinde oldukları noktalar belirlenmiştir. Daha sonra anketten elde edilen veriler kategoriler altında toplanmıştır. Burada katılımcıların cevaplarının ortak bir noktada birleştirilmesi amaçlanmıştır. Oluşturulan kategoriler yardımıyla veri tablolştırılmıştır. Tabloların bir boyutunda oluşturulan kategoriler yer alırken diğer boyutunda katılımcıların cevaplarına ait frekanslar yer almıştır. Çalışmada iki farklı tablo oluşturulmuştur. Tabloların biri sosyobilimsel kaynaklara yönelik olarak hazırlanırken ikinci tabloda ilk tabloda yer alan internet kaynağı daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Oluşturulan tablolar yardımıyla son aşamada veri yazıya dönüştürülmüş ve gerekli sonuçlar çıkarılmıştır. Veri analizinde bazı öğrenciler birden fazla kaynaktan sosyobilimsel konuları öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bu öğrencilere ait cevaplar da dikkate alındığından ortaya çıkan sosyobilimsel kaynaklar için frekans katılımcı sayısından fazla olmuş ve 62 olarak bulunmuştur. Yine 26 kişi tarafından ifade edilen internet kaynağı alt başlıklarına ayrıldığında frekans 48 olarak ortaya çıkmıştır. Veri analizinde katılımcılardan direkt alıntılarla yer verilmiş ve tablolardan sonuçlar çıkarılmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıda yer alan Çizelge 2’de yazılım mühendisliği öğrencileri tarafından sosyobilimsel konuların öğrenildiği kaynaklara yönelik verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulan veriler yer almaktadır.

Çizelge 2. Yazılım mühendisliği öğrencileri tarafından ifade edilen sosyobilimsel konuların öğrenildiği alanlar

Sosyobilimsel konu kaynağı	Frekans (f)
İnternet	26
Haberler	7
TV	1
Makaleler	4
Uzmanlar	2
Kitaplar	3
Afiş ve Broşürler	1
Okul ve dersler	9
Belgeseller	2
Arkadaşlar	2
Aile	5

*Bir öğrenci birden fazla kaynaktan yararlandığını ifade ettiği için toplam belirtilen kaynak sayısı öğrenci sayısından fazla olmuştur.

Çizelge 2 incelendiğinde 26 frekansla en çok sosyobilimsel konuların öğrenildiği kaynak olarak internet ifade edilmiştir. Bu kaynağı 9 frekansla okul ve dersler izlemektedir. Bir diğer yüksek frekanslı kaynak haberler olmuştur. 5 katılımcı sosyobilimsel konular hakkındaki bilgilerini ailelerinden elde ettiklerini belirtmiştir. 4 kişi makalelerden yararlandıklarını söylemişlerdir. 3 kişi sosyobilimsel konular hakkındaki bilgilerini kitaplardan elde ettiklerini yazmıştır. Uzmanlar, belgeseller ve arkadaş çevresinin sosyobilimsel konu bilgi kaynağı olarak gören katılımcı sayısı 2’dir. Birer katılımcı ise televizyon ile afiş ve broşürleri bilgi kaynağı olarak göstermektedir. Aşağıda katılımcılara ait cevaplardan bazı örnekler yer almaktadır.

“Özellikle covit 19 pandemisi döneminde televizyonlarda sıklıkla haber programlarına bazı uzmanlar çağrılıyor aşılara yönelik tartışmalar yürütülüyordu. Özellikle aşı konusunda haber programlarından bayağı bir bilgi edindim.” (Ö12)

“İlk önce bu konularla ailem vasıtası ile tanıştım. Onlar beni korumak için sık sık uyarılarda bulunuyor, bazen olumlu bazen de zararlı yönleri olduğunu söyleyerek beni uyarıyorlardı.” (Ö5)

“Ailem vasıtası ile bizzat görerek öğrendim. Yakın bir akrabamız fazla miktarda radyasyona maruz kaldığı için kanser olmuştu.” Ö2

Çalışmada internet cevabını veren 26 katılımcıya ait cevaplar daha ayrıntılı olarak incelenmiş ve internetteki hangi siteleri ya da kaynakları yazdıkları ayrıca değerlendirilmiştir.

Çizelge 3. İnternet üzerinden bilgi edinilen site ya da kaynaklar

İnternet kaynağı	Frekans
Sosyal medya	10
Youtube	10
Instagram	8
Twitter	4
Facebook	1
Çeşitli siteler	9
Forumlar	1
İnternet	5

*Bir öğrenci birden fazla kaynaktan yararlandığını ifade ettiği için toplam belirtilen kaynak sayısı öğrenci sayısından fazla olmuştur.

Çizelge 3’te de görüldüğü gibi 10 katılımcı sosyal medyadan sosyobilimsel bilgileri öğrendiğini ifade etmiş, ancak hangi sosyal medyadan bu bilgilere ulaştıklarını belirtmemiştir. Bunun dışında bazı katılımcılar ise kullandıkları sosyal medya kaynaklarını direkt olarak yazmıştır. Buna göre 10 katılımcı youtube, 10 katılımcı instagram, 8 katılımcı twitter ve 1 katılımcı da facebook üzerinden sosyobilimsel bilgilere ulaşmaktadırlar. Bunların dışında 9 katılımcı internet üzerinde farklı siteleri kullandıklarını, 1 katılımcı çeşitli forumlardan bilgi edindiğini belirtmiştir. 5 katılımcı ise internetten yararlandığını söylemiş ancak hangi site veya kaynakları kullandığını ifade etmemiştir.

Aşağıda internetten bilgi alan katılımcılara yönelik bazı alıntılar yer almaktadır.

“Sıkı bir instagram kullanıcısıyım. Burada bilim ve teknoloji konulu pek çok hesabı da takip ediyorum. Öğrendiğimi bilgilerimin çoğu bu kaynaklara dayanıyor.” (Ö15)

“Gerek youtube, gerekse twitterda birçok kez bahsi geçen konular karşıma çıktı. İnsanların endişelerine şahit oldum. Ancak net bir bilgiye de rastlayamadım” (Ö17)

“Öğrendiğim bilgilere sosyal medyadan ulaştım. Bir konuya ilgi duyduğunuzda sistem size sürekli o konu ile ilişkili bilgiler sunuyor. İlk önce keşfetime düşmüştü. Ardından beğendiğim bazı kişi ve sayfaları takibe başladım. Bu şekilde bilgi edindim.” (Ö25)

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada öğrencilerin tek bir kaynak yerine birden çok alandan bilgileri elde ettiği ve bunları kendilerinin zihinlerinde harmanladıkları düşünülmektedir. Zaten yürütülen çalışmalarda da öğrencilerin sosyobilimsel konularda tek bir bilgi kaynağından yararlanmadıkları ifade

edilmektedir (Yang & Anderson, 2003). Bu durumun kişilerin karşılaştırma ve muhakeme yeteneklerine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Günümüzde internet birçok bilginin kaynağıdır ve hızlı ve kolay ulaşılması ile sıklıkla tercih edilmektedir. Benzer durum öğrencilerde de görülmekte ve sosyobilimsel konulardaki bilgi kaynağı olarak birçok kişi tarafından gösterilmektedir. Bu beklenen bir durumdur ve günümüz teknoloji toplumunun bilgiye kolay ulaşılmasını sağlayan bir yoldur. Benzer olarak Tükmen, Pekmez ve Sağlam (2017)'da fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konular hakkındaki bilgileri bu tür sosyal mecralardan öğrendiklerini ifade etmiştir. Ancak Atasoy (2018) öğrencilerin internetten diğer kaynaklara göre daha az yaralandıklarını ifade etmiştir. Burada tartışılması gereken konu bilginin internet üzerinde çoğunlukla twitter, facebook, youtube ve instagram gibi sosyal medya vasıtası ile yayılmasıdır. Sosyal medyada yayınlanan bilgilerin doğruluğu bir süzgeçten geçmemekte ve direkt olarak okuyucuya sunulmaktadır. Okuyucu bilgilerin doğru olduğuna inanmakta ve çoğu zaman karşıt görüş fikirlere de ulaşamamaktadır. Bu durum bilgi kirliliğine neden olmakta ve kişilerin sosyobilimsel konuları tüm yönleri ile öğrenmesini engellemektedir.

Çalışma sonucunda internetten sonra en fazla ifade edilen bilgi kaynağı olarak okul ve dersler gösterilmiştir. Son zamanlarda özellikle 2013 ve 2018 fen bilimleri müfredatında sosyobilimsel konulara önem verildiği bu konuya yönelik açıklamaların yer aldığı bilinmektedir (Meb, 2013; Meb, 2018). Bu doğrultuda öğrencilerin derslerde sosyobilimsel konularla karşılaşmaları muhtemeldir. Bunun yanında nükleer enerji, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi bazı konuların da müfredatta yer aldığı bilinmektedir. Bu konular hakkında da öğrenciler sınıfta bazı tartışmalar yürütmüş olabilirler. Bu tartışmalar ise yeni bilgilerin öğrenilmesine katkı sağlamış olabilir. Bu sonuçla benzer olarak Tükmen, Pekmez ve Sağlam (2017) de fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimin doğası, çevre sorunları gibi derslerden bilgi edindiklerini ortaya koymuştur. Bu dersler belirli üniteler dâhilinde ortaokul ve lise müfredatlarında da yer almaktadır. Yine Eş, Mercan ve Ayas (2016) ve Atasoy (2018) de derslerin sosyobilimsel konular üzerine etkisinden bahsetmiştir ve öğrencilerin sosyobilimsel konulardaki bilgilerinin derslerden etkilendiğini ortaya koymuşlardır.

Bir diğer yüksek frekanslı kaynak olarak haberler gösterilmektedir. Ancak televizyondan elde edilen bilgiler de tıpkı sosyal medyadan elde edilen bilgiler gibi yanlıdır. Birçok program rating nedeniyle yanlı yayınlar yapmakta ve izleyicinin daha çok izleyebileceği konulara yönelik programlar oluşturmaktadır (Solomon, 1985). Bu çalışmadan farklı olarak Eş, Mercan ve Ayas (2016) ve Atasoy, (2018) fen bilgisi öğretmen adaylarının televizyondan internetten daha fazla bilgi edindiklerini ortaya koymuşlardır.

Yine sosyobilimsel konularda kişileri etkileyen kaynaklardan biri olarak aile ve arkadaşlar görülmektedir. Çevre bireylerin kişiliklerinin şekillenmesinde önemli roller oynar. Burada aile veya arkadaş çevresi içerisinde yürütülen bilgi alışverişleri ve tartışmaların kişilerin sosyobilimsel konular hakkındaki görüşlerine yansımış olabilir. Sosyal çevrenin kişilerin düşünce yapılarını ve görüşlerini etkilediği bilinmektedir (Karakaya, 2015).

Bu bilgiler doğrultusunda okullardaki fen bilimleri müfredatında yer alan sosyobilimsel konuların içeriğinin daha da güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü doğru ve bilimsel bilginin öğrenileceği en önemli bilgi kaynakları okul ve öğretmenlerdir. Öğrencilere bilginin temeli bu kurumlarda öğretildikten sonra diğer alanlarda farklı bakış açılarının görülmesi daha doğru olacaktır. Burada dikkat edilecek başka bir nokta ise kişilere doğru

bilginin nasıl elde edileceğinin öğretilmesidir. Doğru bilginin internet üzerinden nasıl elde edileceğini bilen kişiler olayları yeni ve farklı açılardan irdeleyebilirler. Bu nedenle güvenli içeriklerin kullanımı konusunda bireylerin bilinçlenmesi gerekmektedir. Başarılı bir bireyin toplumun sosyal, kültürel, siyasi ve ideolojik fikirlerini anlayan ve kendi zihin süzgecinden geçirip tartışabilen bireyler olduğu unutulmamalıdır (Türkmen, Pekmez ve Sağlam, 2017).

KAYNAKÇA

- Çepni, S. (2007). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Eş, H., Mercan, S. I., ve Ayas, C. (2016). Türkiye için yeni bir sosyo-bilimsel tartışma: Nükleer ile yaşam. *Turkish Journal of Education*, 5(2), 47-59.
- Karakaya, E. (2015). *Bilimsel bilginin doğasını anlama ve sosyo bilimsel konularda akıl yürütme*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) Fen Bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programı*. <http://ttkb.meb.gov.tr/> adresinden 08.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. <http://ttkb.meb.gov.tr/> adresinden 08.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Türkmen, H., Pekmez E. & Sağlam, M. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konular hakkındaki düşünceleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 448-475.
- Topçu, M. S. (2017). *Sosyobilimsel konular ve öğretimi*. Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Solomon, J. (1985). Learning and evaluation: a study of school children's views on the social uses of energy. *Social Studies of Science*, 15, 343–371.
- Yang, F. Y. ve Anderson, O. R. (2003). Senior high school students' preference and reasoning modes about nuclear energy use. *International Journal of Science Education*, 25, 221-244.
- Zeidler, D. L. (2014). *Socioscientific Issues as a Curriculum Emphasis: Theory, Research and Practice*. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), *Handbook of Research on Science Education* (pp. 697-725). New York, NY: Routledge.

KÜRESELLEŞMENİN DİNE YÖNELİK ETKİ VE KATKISI *THE EFFECT AND CONTRIBUTION OF GLOBALIZATION TO RELIGION*

Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Serdivan, Sakarya
ORCID NO: 0000-0003-1501-2103

ÖZET

İnsanlık, sosyal ve bireysel açıdan sürekli bir gelişim içerisindedir. İnsana ait her olgu bu suretçe, farklı ivmelerle de olsa, devamlı bir dönüşüme tabi olmuştur. Zira insan düşünen ve düşüncelerine göre hareket eden bir varlık olması nedeniyle kendi gelişimleri doğrultusunda, kendi dünyası ve çevresini de şekillendirmek istemektedir. İnsanlık tarihinin temel olgusu olan din, yaratıcının insan ile bağlantısının düzenlenmesini kapsamaktadır. Küreselleşme belirli bir zamanda başlatılmak istense de gücün egemenliği boyutuna sahip olduğu için, günümüz insanı kadar, gelecek nesilleri de yakından ilgilendirecek bir konumdadır. Gelecekte bu etkinin adlandırmalar farklı olabilir, ancak mahiyet benzer özellikler taşıyacağı anlaşılmaktadır. Zira küreselleşme insanî bir nitelik olması nedeniyle, insanın bulunduğu her yer ve alanda kendisini hissettirecektir.

Dinin insanî bir olgu olduğu dikkate alınırsa, insanla doğrudan bağlantılı olgularla bağlantısı yadsınamaz. Küreselliğin etkinliği ve yaptırımcı gücünün, dinî olanı veya dinî anlayışları da kapsamayı, kaçınılmaz görünmektedir. İki insanî değer ve olgu olan din ve küreselleşme arasındaki etkileşim, değişim veya dönüşüm, bu tarafın daha çok itikadî alanında yansımaktadır. Bu boyutuyla küreselleşme teoloğun gündeminde olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğun temel nedenleri arasında, küreselleşme ile birlikte, insanlığın kurtuluşuna yönelik teorilerin artması veya güçlenmesi hareketi öncelikli alan olarak seçilmiştir. Çalışma, daha çok teolojik bağlamda küreselleşmenin katkı ve etki alanı yanında küresel kurtuluşçu yaklaşım ve akımlar, İslam düşüncesi etrafında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, din, Müslümanlar, Etki ve katkı

ABSTRACT

Humanity is in a continuous development in terms of social and individual aspects. In this way, every human phenomenon has been subject to a continuous transformation, albeit with different accelerations. Because human being is a being who thinks and acts according to his thoughts, he wants to shape his own world and environment in line with his own development. Religion, which is the basic phenomenon of human history, covers the arrangement of the creator's connection with man. Although globalization is intended to be initiated at a certain time, since it has the dimension of dominance of power, it is in a position to closely concern future generations as well as today's people. The naming of this effect may be different in the future, but it is understood that the nature will have similar characteristics. Because globalization is a human quality, it will make itself felt in every place and area where people are. Considering that religion is a human phenomenon, its connection with phenomena directly related to humans cannot be denied. It seems inevitable that the effectiveness and sanctioning power of globalism also includes the

religious or religious understandings. The interaction changes or transformation between religion and globalization, which are two human values and phenomena, is mostly reflected in the creed of this side. With this dimension, globalization necessitates it to be on the agenda of the theologian. Among the main reasons for this necessity, the movement of increasing or strengthening the theories for the salvation of humanity with globalization has been chosen as the priority area. The study examines the contribution and impact of globalization in the theological context, as well as global liberation approaches and movements, Islamic thought.

Keywords: Globalization, religion, Muslims, Impact and contribution.

GİRİŞ

Geniş kapsamlı terimler, farklı algılamalara ve değişik tezlerle konu olabilir. Bu algılama, terimin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu ise, bireyin idrak kapasitesi, kişisel ve toplumsal kültür çevresi ile yakından alakalıdır. Böylesi terim ve kavramları belli alan ve konumlara indirgemek, sınırlı bir alana hapsetmek çok güçtür. Bu niteliklere sahip birçok terim bulunabilir. Bunlardan birisi olan küreselleşme, sosyal bilimlerin hemen hemen her alanını ilgilendirecek kadar kapsamlı bir araştırma konusudur. İçerik açısından zengin, söylem alanı geniş bir edebiyatın konusu olması nedeniyle, küreselleşme sınırlandırılması zor olan bir sahadır. Bu görünümüyle, küreselleşmenin teorik bir çerçeveye oturtulması zorlama bir gayret olmaktan öteye gitmez.

Küreselleşme, insanlık ile ilgili bir kavramdır. Bu nedenle yeni bir olgu olmamakla birlikte, taze bir terim olma niteliğine sahiptir. Yer küresinde yaşayan hemen hemen herkesi, doğrudan veya dolaylı ilgilendiren bir vakıa olması nedeniyle, geniş alana yayılmış bir kapsayıcılığı vardır. İnsanlık tarihinde önemli ve uzun bir süreci kapsamı, son yüzyılda dikkatleri çekmesi veya su yüzüne çıkması, onun tarihsel arka planının tespitini zorlaştırmaktadır. Konuyla ilgilenenlerin, “küreselleşme ne zaman başlamıştır?” sorusuna verdikleri cevaplar da bu nedenle farklı olmaktadır. Buna rağmen, 1990’lı yıllarda Doğu Bloğunun yıkılması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte yeni yüzyılda ‘küreselleşme’ aşikâre belirginleşerek, bilimsel söylemlerde yoğunluk kazanmıştır. Bu ivmenin ana etkenleri arasında, Batı kültürünün doğuda kendisine ciddi anlamda yer bulması gösterilebilir.

Küreselleşme, bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini; buna bağlı olarak homojen bir kültürün ortaya çıkmasını; bazen de toplumların, toplulukların ve kültürlerin birbirlerinden farklılıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda küreselleşme, kapsamlı bir içeriğe sahip olan ve hala netleşemeyerek, belirsizlikleriyle yola devam eden bir süreçtir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen küreselleşme, modernleşme ve post-modernleşme gibi uzantıları da bulunan ya da onların bir boyutu olan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlantıları nedeniyle yaygın bir kullanımına sahip olmakta ve bir o kadar da farklı anlaşılmaktadır. Buradan tanımını konusunda henüz bir fikir birliği sağlanmayışının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır. Bazıları, küreselleşmenin sadece ekonomik boyutlu tanımına ağırlık verirken; diğerleri, siyasî ve kültürel yönlerine dikkatlerini yoğunlaştırmaktadır. Mesela, “ticaret, finansal akımlar, teknoloji değişimi ile bilgi ve işgücünün akışkanlık yoluyla dünya ekonomilerinin birbirleriyle bütünleşmesi” şeklindeki bir tanım, daha çok ekonomik boyutludur. (Komisyon, 1995:1) Bazıları ise, küreselleşmenin sermaye yönü yanında, siyasal ve sosyo-kültürel boyutuna da dikkat çekerek, konuyu daha geniş bir perspektiften ele almaktadır.

Ana tema itibarıyla ekonomik bir olgu görüntüsü veren küreselleşme, siyasal ve sosyo-kültürel uzantıları da içermektedir. Küreselleşme, tarihsel bir sürecin ürünü olmakla birlikte, uluslararası ticarî ilişkiler, emek ve sermaye hareketlerinin yaygınlaşması, eski komünist kesimlerde olduğu gibi, ülkeler çapındaki ideolojik kutuplaşmalardan uzaklaşılması, teknolojiye baş döndürücü gelişim sonucunda ülkelerin ve özellikle halkların sosyo-kültürel bağlamda birbirlerine yakınlaşmaları, bu olgunun zorunlu sonuçları arasında değerlendirilmektedir. (Aktan, 1999:10–35)

Küreselleşmeyi benimseme veya karşı olma oluşumu içerisinde yer alanların ortak noktası sermayede odaklanmaktadır. Buna göre ekonominin ön planda olduğu küreselleşme, insanların bütün hayatını etkilemektedir. Zira küreselleşmenin en belirgin yönü, zaman ve mekânın her alanındaki yoğunlaşmadır. Bu da insanın duygu, düşünce ve eyleminde hız, mesafe ve melezleşmeyi sonuç vermektedir. Burada ise en büyük pay, iletişim devrimine aittir. Zira ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel bir güç haline gelen iletişim, önceki yapı, anlayış, alışkanlık ve kabullerin yıkılmasına neden olmakta, insan hayatını yönlendiren kültürlerin yeniden şekillenmesinde başlıca rol oynamaktadır.

Küreselleşme, kullanılan anlam genişliği itibarıyla yeni bir kavram olarak kabul edilmektedir. Ancak işaret ettiği veya odaklandığı fenomenlere bakıldığında, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Bu nedenle evrensellik ile ilişkisi kuvvetlidir. Küreselleşme ile evrenselleşme arasında tam da netleşmeyen bir bağlantı bulunmakla birlikte, çoğunlukla aynı anlamda kullanılmamaktadır. Ancak evrenselliğin zaman açısından önceliği mevcuttur. Küreselleşme, ilk etapta tüketici toplum ve sermayeye yönelik bir yaygınlaşmadır. Evrensellik ise, kapsamlılık ve kapsayıcılık ilkesidir. Ancak bazı araştırmacılar küreselleşmeyi, Batı kültürünün yayılımcı politikasını maskeleyen bir tür ‘sahte evrensellik’ olarak nitelendirmişlerdir. (Falk, 1998:58–59)

Küreselleşme (avleme) ile evrenselliğin (âlemiyeye) arasının ayrıştırılması gerektiğini düşünen Cabirî, öncekinin Amerika kültürü, diğerinin ise dünya kültürü olduğunu vurgular. Amerikan kültürünün yıkıcı bireysellik ve içselleştirilmiş materyalizm olduğunu düşünen Câbirî evrenselliğin, dünya kültürünün birbirlerinden etkilenmesi olduğunu kabul eder. (Câbirî, 1998:300–2)

Birçok araştırmacı küreselleşmeyi ‘Amerikanlaştırma’ ile aynı anlamda kabul etmesine rağmen, (Rothst, 2001:16) en militan küreselleşme karşıtı eğilimleri Birleşik Devletler’de ortaya çıkmıştır. Aslında küreselleşme karşıtlığının Amerikan formu küreselleştirilmeye oldukça uygundur. Robertson, “Kim bilir belki böylece küreselleşme karşıtlığı bir Amerikanlaştırma hareketine dönüşebilir” diyerek, kabul ve reddetme açısından merkezin ABD olduğunu belirtmiştir. (Robertson, 2003:357)

KÜRESELLEŞME VE ETKİ ALANI

Küreselleşmenin dinamikleri, araştırmacıların ilgi yoğunluğu alanına göre farklılaşmaktadır. Mesela Appadurai, küreselleşmenin dinamiklerini ve bunların sonuçlarını, etnik, teknolojik, ekonomik, ideolojik ve medyatik olmak üzere beş alanda tasnif etmektedir. (Appadurai 1990, 296–300) Bu tür sınıflandırmalarda, üst dinamiklerle alt dinamikler, çoğunlukla eşdeğer bir konumda olması nedeniyle, farklı değerlendirmelerin ortaya çıkması, doğal bir gelişmedir.

Küreselleşmenin ana dinamikleri, bilim ve iletişim teknolojisi, serbest piyasa, siyaset ve ideoloji olarak düşünülmektedir. Bilim ve teknolojik alandaki gelişmeler, birçok toplumsal dönüşümlere de yol açmıştır. Bu dönüşüm ve değişimlerin çok yönlü ve hızlı seyrinde bilgilendirme, ulaşım ve araçların yaygınlaşmasının payı büyüktür. Bu da

lkeler ve insanlar arasındaki mesafeyi kısaltmış, bütün dünyayı yerinde bir tabir olarak “bir köy” haline dönüştürmüştür.

Küreselleşmenin motor gücünün teknoloji tarafından oluşturulduğu kabul edilmektedir. Teknolojideki devasa gelişmeler sayesinde, küreselleşmede önlenemez ve tersine çevrilemez bir yükseliş yaşanmaktadır. İletişim araçlarının gelişmesiyle, farklı toplumlar, kültürler, ırklar, dinler ve mezheplere mensup insanlar nerede olurlarsa olsunlar, birbirleriyle rahatlıkla iletişime geçebilmektedirler. Bu ise, farklı kültürel kökenden gelen insanların birbirleriyle buluşup etkileşebileceği anlamına gelmektedir. Dünya artık hemen hemen herkesi etkileyen tek bir kültürel yapı mozaigine doğru dönüşürken, yerel sınırları aşan toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlar da hangi ülkede yaşırsa yaşasın, herkesin kaderini önemli lde etkilemeye başlamıştır. Bu bağlamda küreselleşme, hem dünya toplumlarının birbirlerine benzeme süreçlerini ve buna bağlı olarak tek bir kültürün ortaya çıkışını, hem de büyük ya da küçük sosyal grupların kimlik farklılıklarını ifade etme ve tanımlama süreçlerini belirtmede kullanılmaktadır. Bu anlamda küreselleşme her iki süreci de kapsamaktadır. Yani o, eş zamanlı olarak hem homojenliği hem de heterojenliği, hem evrenselliği, hem de yerel ve mahalli oluşu ifade etmektedir. (Yapıcı-Yıldırım, 2003:120)

Küreselleşmenin farklı tanımlarında vurgulanan ana temalardan birisi de “küresel kültür” kavramıdır. Robertson’a göre, küreselleşmede, iktisadî faktörlerin önemi inkâr edilemez. Ancak iktisat, küreselleşmenin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Zira küresel ekonomiye gösterilen alakanın, küreselleşmenin kültürel, siyasî, dinî ve diğer boyutlarına gösterilen ilgiyle dengelenmesi gerekir. Çünkü küreselleşme, salt ekonomik faktörlerin sonucu değildir. Bu durumda küreselleşmenin kültürel ve dinî pek çok sorunla ilişkisi hala kapalılığını sürdürmektedir. (Robertson, 2003:352)

Küreselleşmeyi Batı kökenli bir proje kabul edip, Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak görenler, kendilerine göre ciddi dayanaklara sahiptir. Böylece onlar, modernite ile küreselleşme arasında bağ kurmakta ve bunun da Batı modernitesi olduğunu ileri sürmektedirler. (Giddens, 1990:70–78, 120, 174–178) Dolayısıyla bölgesel anlamda bir çıkış alanına sahip olsa bile diğer bölgelerin kendi bölgesel değerleri doğrultusunda şekillendirdiği için, küreselleşmeye karşı çıkılmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ele alınan bazı kavramların, görünüşte masum bir yapıda olmasına rağmen, tehlikeli sonuçlar doğuracağı ihtimali de yine kaygı duyulan gelişmelerdendir. Bunlardan birisi olan ‘evrensellik’ ve ‘kültür mozaigi’, yerel değerlerin kaybolması ve millî birlik ve bütünlüğün ortadan kaldırılmasına yönelik gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Sevecen ifadelerden olan evrensellik ve kültür mozaigi, öncelikle Batıdan aktarılmış, Batı norm ve inanç sistemlerinin bir ürünüdür. Zira Batı, “dünyayı Avrupalılaştırırken, aynı zamanda Avrupalılığı da evrenselleştirmektedir”. (Morin, 1995:132)

KÜRESELLEŞME VE DİN

Globalleşme, dünyadaki bütün kültürel ve dinsel blokları etkisi altına almış durumdadır. Küreselleşmenin ekonomik, siyasî ve kültürel değerleri birçok toplumu ve şu ya da bu şekilde etkilemektedir. Son zamanlarda genel olarak din, özel olarak da İslam dünyasının globalleşme ile ilişkisi dikkat çeken bir tartışma alanı oluşturmaya başladı. Özellikle Huntington’un (. 2008) ‘Medeniyetler atışması’ tezini, genel olarak Batı ile diğer medeniyetler, ama özel olarak da Batı ile İslam medeniyeti arasındaki çatışma üzerine bina etmesi, dikkatlerin bu konuya daha da fazla çekilmesine yol açtı. Bugün İslam ve Müslümanların, diğer insanlığın birbirine bu kadar çok yaklaştığı global dünya

sisteminde nasıl bir rol oynayacakları? sorusu her zamankinden daha fazla önem kazanmış durumdadır. (Çaha, 2002:77)

Küreselleşme ve din bağlamında çalışmalarıyla ün yapan Beyer'e göre küreselleşmenin araştırma alanında, dinin yeri ve önemini büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Hâlbuki din, sağladığı dünya görüşü ve sosyal çevre ile küresellikle son derece yakından ilgilidir. Küresel ahlakçıların da küresel ahlakî normların bağlayıcılığını din üzerinden sağlamak istemeleri ve eskiye göre bunu küreselleşen dünyada daha mümkün görmeleri, Beyer'in fikirlerinin küresel ahlakçılarca da paylaşıldığını göstermektedir. Nitekim Beyer de küresel ahlak düşüncesinde dinin, küreselleşme sürecinde göz ardı edilemez bir unsur olarak görüldüğüne işaret etmiştir. (Beyer, 2005:349) Beyer'in temel tezlerinden biri, küreselleşmenin din için sadece olumsuz sonuçlara sahip olmadığıdır. Ona göre din, küreselleşen dünyada hâlen çok önemlidir ve bundan sonrası için ne olacağını kestirmek mümkün değilse de dinin özelleşmiş ve çoğulcu bir yapıya doğru gittiği gözlenmektedir. (Beyer, 1994:97) Ona göre küreselleşme, dinde özelleşmeye sebep olmakla birlikte, dinin halk üzerindeki etkisinin yenilenmesi için de bereketli bir zemin sağlamaktadır. (Beyer, 1990:373)

Küreselleşme, bilinen bütün kültürel, dinî, felsefî, politik ve hukukî geleneklere farklı yaklaşımlarda bulunmuş ve ciddi yönlendirmeler yapmıştır. Aydınlanmanın mantığından çıkmış olan modernite bile gelişme sürecinde ondan etkilenmiştir. 1980'li yıllardan beri özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, çeşitli tahlilci, düşünür ve araştırmacıların "post-modernizm-modernite sonrası" söz ediyor olmalarının nedeni budur. Ancak bu kavramın seçilmesi çok da isabetli olmamıştır. Jeopolitik bir güç olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri, küreselleşmenin bütün güçlerinin hegemonyacı kontrolünü üstlenmiştir. Uydularıyla birlikte Rusya, rekabetçi eğilimleri beslemekten ziyade, ABD ile ittifaklara, anlaşmalar ve işbirliğine girişmişlerdir. Böylece ABD hegemonyası, kurtuluş ve birleşme süreci içindeki halklar ve uluslar üzerinde varlığını daha çok hissettirmiştir. (Arkoun, 2000:180, 201)

Bu sosyal ve siyasî gelişme nedeniyle küreselleşme, daha çok Birleşik Devletler ivmesiyle yol almaktadır. Bu kültürel egemenlik sonucu oluşan ve bir vakıa olarak kabul edilen küreselleşme, hâkim olduğu veya içerisine girdiği bütün olgusal değerleri kendi ölçüleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Değerlendirme bağlamında acaba küresel değerler Batı toplumlarının değil de Doğu toplumlarının değerleri olarak sunulsa idi, yine benzer tepkiler alınır mıydı? Kuşkusuz bunun cevabı, Doğu ve Batı, yerel ve evrensel düşünenlere göre de farklılık arz edecekti. Ancak bugünkü tartışmaların benzerinin yaşanacağı anlaşılmaktadır. Zira bu sonuç, ekonomik, kültürel, siyasî ve askerî gücün etkisinin bir neticesidir.

Din ile küreselleşme arasındaki bu süreç ve modernist tavrın dine karşı bu tutumuna rağmen bir vakıa olarak küreselleşme, birçok alanda kendisini göstermektedir. Bunlar özetle, etnolojik, teknolojik, finans, medya ve ideolojik alanlardır. Bu kavramların dine ile olan ilişkisi göz ardı edilemeyeceğine göre, bu alan kapsamına din de dâhildir.

Küreselleşme dine üç farklı boyutta etki etmiştir. Birincisi, dinde bazı değişimleri zorunlu hale getirmiştir. J. Hick'e göre dine küreselleşmenin böyle bir etkisi olduğu gibi, tarihi gelişmeler de böyle bir tesire sahiptir. S. Hüseyin Nasr ise, tarihi gelişmelerin dinin vahiyle tespit edilen özelliklerinde bir değişiklik yapamayacağına inanır. İkincisi, küreselleşme sayesinde dinlerarası gelişmeler gerçekleşmektedir. Bunun neticesinde Hıristiyanlık ve Hinduizm gibi dinler bazı geleneksel doktrinlerini yeniden tanımlamaya yönelmişlerdir. İslam'ın kendi evrensel kimliğini ifade için bu olguyu önemli bir fırsat olarak değerlendirme imkânı bulunmaktadır. Sonuncusu ise, küreselleşme dinî

çoğulculuk tezlerinin ifade edilebileceği toplumsal bir zemin hazırlamıştır. (Aslan, 2006:124)

Bazı araştırmacılara göre ise aslında din küreselleşmeden iki boyutlu etkilenmiştir. Bunlar homojen ve heterojen olmak üzere çift kutuplu bir etkileşim şeklindedir. Birinci süreçte küreselleşmenin özelleştirme ve izafileştirme yoluyla dinin ontolojik temellerini tahrip ettiğini ve toplumsal alandaki etkisini zayıflattığı düşünülmektedir. İkinci süreçte ise küreselleşme geleneksel dinlerin canlanmasına veya dinî hareketlerin dogmasına zemin hazırlamakta ve böylece küresel arenanın şekillenmesinde dine önemli bir yer sunmaktadır. (Coştu, 2003:71–74)

Bir kısım araştırmacıların küreselleşme ile dinin çatıştığı tezine rağmen, bazıları da dinin globalleşmeyi hızlandırdığı kanaatindedirler. Zira din, milletler üstü bir olgu olup, insan bilincini, belli topluluklardan, grup ve cemaatlerden milletler arasındaki birlikteliğe götürmek suretiyle yükseltmektedir. Bu nedenle dinler, küreselleştirmeyi destekleme ve canlandırmanın ötesinde, bireyselleşme ve modernleşme alanlarında yeni teklifler sunabilecektir. (Cesari, 2004:82)

Benzer bir şekilde, küreselleşmenin, dinin yeniden canlanmasına ve dirilmesine sahne olacağı kanaatinde olanlar da mevcuttur. Medeniyetler çatışma tezinin sahibi Huntington, dinlerin yeniden canlanacağı, insanların kutsal yerlere döneceği görüşünü ileri sürmektedir. (Huntington, 2002:89, 130–141) Huntington gibilerinin bu yaklaşımı ile yukarıdaki görüşleri arasında görünüşte bir çelişki mevcuttur. Bu tür yaklaşımlardan gelecekte insanlığın özümseyeceği din olgusunun, radikalizme dönüşebileceği sinyali de vermektedir. Bu ise, her iki ihtimali de göz önüne getirtmekle birlikte, gelecek dünyada yaşayacak insanların tavırları ve zamanlarının şartlarına göre algı ve eylemlerinin değişebileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bu nedenle ‘çatışma’ tercihli bir öngörünün, çok da tutarlı olmayabileceği, kabul edilemeyecek bir tez değildir. Zira büyük devletlerin ezici çoğunluğunu laiklik tecrübesinden sonra, başta Avrupa olmak üzere, din üzerine kurulmuş ayrılıklar ve çatışmaları yaşamış ve bundan çok çekmiş olan dünya halklarının, yeniden dinî normlara endeksli bir eyleme gireceği, insanlık deneyimiyle bağdaşmamaktadır.

Küreselleşmenin dini canlandıracağı ve bunun da ileride bir çatışmaya neden olacağı tezinin aksini düşünenler de yok değil. Bütün büyük dinler küreselleşmeden etkilenmektedirler. Bu genel bir kabuldür. Ancak bu gelişmeler içerisinde İslam dininin ayrı bir yeri olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim sosyolojik olarak İslam, Doğu ile Batı arasındaki yapay karşıtlığın üstesinden gelebilecek evrensel bir yapıya sahiptir. (Cesari, 2004:80) Bu görüşün hamâsi bir duyguyla kabul edilmiş olabileceği ileri sürülse de İslam dininin sosyo-dinamik yapısı göz önüne alındığında, yabana atılmayacak ve üzerinde kafa yorulması gereken bir tez olduğu görülebilir. Bu da küreselleşmeden kaynaklanan gelişmelerin, her dini eşit derecede etkileyemeyeceği görüşünün kabul edilebileceği savını doğurmaktadır.

İslam dünyasının küreselleşme karşıtı tavır takınmasındaki en büyük etkenlerden birisi de Batının sömürgecilik anlayışıdır. Sömürgecilik İslam dünyasına yayıldıkça, özellikle XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra, ‘din’ sık sık kimlik ve geleneği muhafaza etmek konusunda, iltica ve direnme sembolü haline gelmeye başladı. Bu da aynı zamanda, dinî olmayan veya karşı dini temsil eden modernleşmeye karşı olumsuz bir tavır takınılmasına yol açtı. İslam ülkelerinde petrol yataklarının keşfedilmesi sonucu, Batının bu topraklara yönelik ilgisinin artması, onları soğuk veya sıcak savaş verileri doğrultusunda sömürmeye devam etmesi, Müslüman halkların Batıya olan tepkilerine güçlendirdi. Aynı zamanda Ortadoğu’da İsrail devletinin kurulması da işin tuzu biberi

oldu. Bu da Siyonist emellere ve Batılı jeopolitik konumlanmaya karşı, şiddetli bir tepki oluşturdu. (Falk, 2003:80)

Müslümanlar arasında yaygınlaşan genel anlayışa göre küreselleşme, sadece kültürel yönüyle değil, nereden bakılırsa bakılsın, her açıdan kapitalizmin yer küresine yaygınlaşması olup, kapitalist modernitenin her alan ve toplumda yerleşmeye çalıştığı dinamik bir sıçrayıştır. (Sarıbay, 2004:4)

Küreselleşmenin Arap dünyası için de bir tehlike olduğunu düşünen bazı araştırmacılar, bundan korunma yolunun, küreselleşmenin bilimsel metotlarını yerel alana uyarlamakla gerçekleşeceğini kabul ederler. Böyle bir yapılanmanın imkânı üzerinde duran Arkoun'a göre bugünün İslam düşüncesi, küreselleşme zemininde dinin fonksiyonları hususundaki süregiden münakaşada verimli, diyalektik bir taraf olarak hizmet etmek için modernite karşısında ziyadesiyle hazırlıksızdır. (Arkoun, 2000:211)

Küreselleşmeye olumlu yaklaşan çağdaş Arap düşünürlerine göre, Arap dünyasındaki kokuşmuş sorunların arkasında Arap siyasî eliti bulunmaktadır. Batıya dönük yürüyüş ile akılcı küreselleşmenin Arap dünyasında otoriterci yapıyı daha bir perçinlediği noktasında uzlaşırlar. Arap dünyasında kılıç ve fizikî güç, kaleme galip gelmiştir. Meseleyi daha da kötüleştiren şey ise, bazı Arap siyasî elitinin modernizmi “İslamî değerlere” yani kendi kökleşmiş politik otoritelerine bir tehlike olarak mülahaza etmeleri olgusudur. (Abu Rabi, 2003:32)

Siyasal İslam'ın başarısızlıkları arasında, önde geleni, İslamcılıktan milliyetçiliğe kayış olmuştur. (Roy, 2004:69) Bunun sebepleri arasında ise küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir paradoks olarak milliyetçilik, daha çok Batı kültürüne karşı bir tepkinin sonucu görünmektedir. Özellikle ilerlemekte olan ülke insanların Batıya karşı tepkisel yaklaşımı, aynı zamanda, mekân olarak Batı kaynaklı globalleşmeye de yansımaktadır. Bu da milliyetçilik duygusunu harekete geçirici bir ivme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka neden olarak da dinî harekete, bulundukları ülke veya alanın dışından da destek aranmasıdır. 1990'lı yıllardan itibaren İslamî hareketlerin milliyetçi bir yapıya dönüşmeleri, Selefilik'in Arap milliyetine; Şiiliğin de İran milliyetçiliğine dayanması, onları İslamî olmaktan öteye taşımıştır.

Kur'an-ı Kerim, gücün insanlar arasında sürekli el değiştirdiğini vurgulamaktadır. Nitekim “O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Âli İmrân, III, 140) ayeti bu anlayışın değer yargılarını şekillendirmektedir. İlgili ayeti yorumlayan müfessir Elmalılı Hamdi Yazır'a göre. “O günler, o zafer ve üstün gelme günleri yok mu? Biz onları insanlar arasında tedavül ettirir, döndürür, dolaştırırız. Kâh filanların lehine çeviririz, kâh da filanların” anlamındadır. Nitekim “Bir gün aleyhimize, bir gün lehimize” denilmiştir. (Elmalılı II, 428–429) ‘Devlet’ ve ‘devle’ kelimeleri ise, müdâvele (döndürüp dolaştırma) anlamına gelmektedir. Zemahşerî'ye göre bu güç günlerinin döndürüp dolaştırılmasının birçok gizli hikmetleri vardır. (Zemahşerî, t.y, I, 219)

Elmalılı ve benzerlerinin bu yaklaşımı, inananlar ve inanmayanlar bağlamında iman ve küfür çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak ayetin anlamı daha geniş bir kapsama sahiptir. Nitekim “Yeryüzünde yükselttiği her şeyi ardından alçaltmak, Allah üzerine bir haktır.” (Buhârî, “Cihâd” 59, “Rikâk” 38; Ebu Davud, “Edeb” 9; Nesâî, “Hayl” 14) şeklindeki nebevî söylem, bu yoruma dayanak oluşturmaktadır.

Ayet verileri bize, küreselleşme olgusunun belirli bir kaynaktan çıktığını ve bunun da egemen güç olduğunu ifade etmektedir. Egemen güç, kültürel, siyasî ve ekonomik boyutlarıyla kendi hâkimiyetini kurmaktadır. Bu kaçınılmazdır. Ancak bu görüş, gelişen

olguların mutlak kabul edilmesinin gerektiği anlamında değildir. Kur'an ekonomik, kültürel ve siyasî alanda insanlar arasında ciddi bir yarış olduğunu/olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu daha çok iyi ve güzele doğru bir ulaşmaya yönelik bir müsabakadır. Nitekim “Hayırlarda yarışınız” (Bakara, II:148; Mâide, V:48) ayeti bunun göstergesidir. Bu yarışta herhangi lokal bir mekan, kesim ve söylem söz konusu değildir. Zira “O, öyle bir Allah’tır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yarattı”. (Hûd XI:7) ayeti buna vurgu yapmaktadır. Bu ayet verilerine göre bütün insanlar iyi ve güzele ulaşma konusunda bir sınava tabi tutulmaktadırlar. Bu alanda asıl olan, mekân ve belirli kesim olmayıp ileri sürülen düşüncenin evrensel düzeyde uygulanabilir olması, tutarlı gözükmesi ve de insanlık için yarar gözetmesidir. Zira “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur”. (Nur XXIV:35) Bu ayet verisine göre evrensel boyutta olmayan, yerelliğe ve katı lafzî okumaya bağlı her türlü girişimin sonuçsuz kalacağı anlaşılmaktadır. Zira Nur benzetmesindeki ‘ke’ edatı, başta Allah olmak üzere gayb hakkında konuşmaların sembolik bir dille yapılmasının en belirgin işaretidir. (Düzgün, 2008:224)

Kültür çeşitliliği, karşı konulamaz bir realitedir. Farklı dillerin ve dinlerin olması, kültürel farklılığı zorunlu kılmaktadır. Nitekim Kur'an bu vakıayı şu ayetiyle vurgulamıştır: “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır. (Rûm XXX:22) Kur'an'ın bu ifadesinden, çok uluslu kültürler arasında yerel kültürlerin devam edeceğini/etmesi gerektiğini ileri süren araştırmacılara onay çıkmaktadır.

Elbette hâkim güç, bütün boyutlarıyla kendisini ‘öteki’ ne karşı hissettirecektir. Bu ise yerelliğin tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Hatta bu bazı yerel geleneklerin canlandırılmasını da sonuçlandırabilir. Ancak etki alanı geniş olan unsurlarda, hâkim gücün etkisi rahatlıkla hissedilebilir.

Bununla birlikte birçok yerel unsur, din gibi evrensel değerlerle şekillenmiştir. Bazen bunun tam aksi gerçekleşmiştir. Yani dinî veriler, belirli çevre ve kesimlerin algılarında, lokal kabuller haline dönüşmüştür. Nitekim ‘yasak’, ‘günah’ ve ‘ayıp’ kavramları, birçok yerde benzer sonuçlar için kullanılmaktadır. Bu bağlamda hemen hemen dünyanın neresinde olursa olsun bir Müslüman, diğer bölgelerdeki Müslümanlarla ortak kabul, anlayış, kavrayış ve uygulamalara sahiptir. Bunun oranı en azında yüzde ellinin üzerinde olduğunu ileri sürerken, farklı itikadî ve amelî mezhep mensupları dikkate alınmaktadır. Daha düz tabirle Ehl-i sünnet’in genel prensiplerinden olan “İbadet için Kâbe’ye yönelmeyi” kabul eden kimseler kastedilmektedir. Buna göre yerel bir alandaki Müslüman’ın genel-geçer değerleri, aynı zamanda küresel bir mahiyete sahiptir. Bu veri, evrensel değerler adı altında şekillenen küresel kabullerin, aynı zamanda yerel olabileceği; yerelliğin ise, gücü oranında, küresel olabileceği sonucuna ulaştırmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Her din amaçları ve vaatleriyle uyguladığı tabakayı belli boyutlarda etkiler. Ancak bir sonraki kuşak dinin vahiyyelerine yeni durumlara uyarlamak üzere yeni yorumlara gider. Böylece dinsel düşünme tarzları, dinsel ihtiyaçlara uygun hale getirilir. (Max Weber)

Din, insanla var olan bir realite olup, insanlık serüveni ile paralel gitmektedir. Bu nedenle insanlığın geçirmiş olduğu bütün süreçlerden din de etkilenmiş ve şekillenmiştir. Zira din insana yönelik bir niteliktir. İslam edebiyatında 124 000 peygamber gönderilmiş olduğunun kabul edilmesi de bunun göstergesidir.

Buna göre Allah'ın peygamber göndermesi, insanlığın o dönemdeki serüveni, zaman ve zeminin yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Zira insanlar Allah'ın buyruklarını kendi yaşam süreçlerine göre şekillendirmektedirler. Bu Müslümanlar için de söz konusudur. Bu nedenle Kur'an'ın geçmiş ümmetler için yapmış olduğu uyarılara, aynı zamanda Müslümanlar da muhatap olmaktadır.

Dinin özde aynı kalmakla birlikte, insanlık evrelerine göre sunum biçimi, daha çok antropolojik sosyal süreçle bağlantılıdır. Bu nedenle insanların din, dinin de insanlarla münasebetleri çağlara göre şekillenmektedir. Bu iletişim ve etkileşim, dinde 'füruat' olarak nitelendirilmiştir.

Küreselleşen dünyada din, önceki devirlere göre farklı ivmelerde yol almaktadır. Bu, dinin aleyhine gibi görünse de onun özüyle irtibatlı olmayıp, bireysel, toplumsal ve kurumsal pratik yönüne hitap eden füruat boyutuyla bağlantılıdır. En azından İslamiyet için bu böyledir. İslam dininin değişen sosyal ve kültürel şartlara göre şekillenebileceği, genel bir kabuldür. Bu İslamiyet'in statik değil, dinamik yapısıyla bağlantılı olarak ileri sürülmüştür. O nedenle genel anlamda İslam teologlarının çoğu Allah'ı adlandırma ve nitelendirmenin bile 'tevkifi' olmadığı kanaatinde dirler. Bu ise, İslam dininin en yüce değeri olan Tanrı inancının dahi, insan serüveniyle bağlantılı olarak tanım ve tesmiye edilebileceğini göstermektedir. Nitelikleri ise, Kur'an'da Allah'a yönelik 'sıfat/sıfat' terimi kullanılmaması nedeniyle, zaten insanî boyutlu bir sürece paralel olarak değerlendirilmektedir. Bu veriler şu anlamı içermektedir: İslam dini, diğer dinlerde de bulunan temel hakikatlerde ısrarcı olmakla birlikte, her çağda ve her ortamda anlaşılabilir ve yaşanabilir bir boyutu teşvik ederek, evrensel uzantılara sahip olmuştur. Farklı dönemlerdeki bazı İslamî uygulamalardan sarf-ı nazar edecek olursak, Müslümanlar genelde çağı yakalamışlar ve dönemlerine uygun İslamî bir algıya sahip olmuşlardır.

Bu, bize günümüz şartları doğrultusunda gelişen küreselleşme gibi olgular karşısında Müslümanların önceki dönemlere yönelik verilerden hareketle değil de, çağdaş veriler doğrultusunda anlama, algılama ve uygulama yeteneğine sahip olması gerektiğini ilham etmektedir. Ancak bu öncekilerden yararlanmamak anlamında değildir. Zira her dönemin Müslümanlarının karşılaştığı ve maruz kaldığı sorunlar farklılık arz etmektedir. Elbette günümüz Müslümanlarının sosyal, kurumsal, bireysel ve teolojik problemleri öncekilere göre daha farklıdır. Bu gelecekte de daha da farklı olabilecektir.

Bu bağlamdan olarak Birleşik Devletler kaynaklı National Intelligence Council (NIC) - Ulusal İstihbarat Danışma Kurumu'nun Aralık 2004'te yayınladığı "2020 yılına doğru Küresel Eğilimler-Geleceğin Haritası" adlı proje, bir kehanetten çok, geleceğin şekillenme ihtimallerini ele almıştır. Bu raporda, küreselleşen dünyayı etkileyecek unsurlar işlenmiştir. Bu haritaya göre, küreselleşen ekonomi, ABD'nin dünya güvenliği rolü, sosyal ve dini kimlik rolü, uluslararası düzendeki olumsuz gelişmeler şeklinde özetlenebilecek tahminî gelişmeler bulunmaktadır. Bu doğrultudaki senaryolar ise, 'Davos World', 'Pax Americana', 'Yeni Halife' ve 'Korku Devri' başlıkları altında işlenmiştir. (NIC 2004)

Aynı kurum 2008 yılı Ekim ayında Global Trends: A Transformed World adıyla 2025 yılına yönelik bir başka nihaî rapor daha yayınladı. Yüz sayfayı aşan rapor, dönüştürülmüş bir dünya konusuy la başlamakta, Batının etkin bir role sahip olamayacağı bir dünya oluşumu, Ortadoğu ve yerel sorunlar ile devam etmektedir. 2004 raporuna benzer ama daha çok özel bir düşünce ile ele alınan rapor, dünya kaderinin geleceği hakkındaki öngörülere sahiptir.

Harita daha çok terörizm, Asya ve İslamiyet üzerinde şekillenmiştir. Buna göre dinî değerler gün geçtikçe güçlenmektedir. Bu gelişimde en etkin güç Müslümanlar olacaktır.

Ancak bu aynı zamanda dinî terörü de artıracaktır. Buna karşı ABD ile Avrupa devletleri arasında işbirliği artacaktır. (Pax Americana)

Asya kalkınmaya ve yükselmeye devam edecek, küreselleşmeye Asya damgasını vuracaktır. Asya'nın ekonomik gücü, Avrupa ile yarışacak, hatta ABD'ye yaklaşacaktır. Asya'nın yükselen yıldızları Çin ve Hindistan olacaktır. Avrupa'daki yaşlanan işgücü, çoğunluğu İslam dünyasından olmak üzere dış göçü hızlandıracaktır. Aynı sorunlar Rusya ve Japonya için de geçerli olacaktır. Artan İslamî nüfus Avrupa için sorun oluşturmaya devam edecektir. (Davos Senaryosu)

Bu verilere göre gelecekte dünyada etki gücüne sahip olabilecek ve İslam dünyasında ise kalkınmaya örneklik teşkil edebilecek ülkeler, Endonezya, İran ve Türkiye olarak görülmektedir. (NIC 2008, 24)

Bu ülkeler arasında ise Türkiye'ye ayrıca dikkat çekilmektedir. Rapora göre Türkiye, İslam'ın yükselişi yanında ekonomi ve modernleşmenin ilerlemesi gözlerden kaçmamaktadır. Bu haliyle Türkiye Ortadoğu ülkeleri için model olmayı hak etmektedir (NIC 2008, 14)

Otoriter rejimler demokratikleşme yolunda yeni baskılara maruz kalacak, kırılgan demokrasiler, ciddi sarsıntılara uğrayacaktır. Politik İslam 2020'ye doğru önemli bir küresel etkiye sahip olacaktır. (NIC 2004, 8, 13) Bu da etnik ve milliyetçi grupları harekete geçirerek, cihatçı bir ivme ile global bir yaptırım gücüne (major force) sahip olacaktır. Buna yeni bir halife senaryosu da eklenirse, olayın ciddiyeti anlaşılabilir. (NIC 2004, 83–93)

Küresel iletişim imkânlarıyla Müslüman kimliğinin yeniden ortaya çıkmasına neden olacak ve Ortadoğu'yu aşan bir alanı kapsayarak, özellikle Asya'da ciddi bir birikime sahip olacaktır. Küreselleşme Batı'dan Asya'ya kaydıkça, Asya'da birçok yeniliklere vesile olacaktır. Dolayısıyla Avrupa, büyüklüğüyle orantılı gücünü yansıtmayacaktır. Amerika ise hala dünya sahnesindeki yetkinliğini temsil edebilecektir.

Elbette NIC'in bu verileri birer varsayımdır ancak güçlü bir öngörü olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bu gelişmeler bir tahmin ve onun senaryosu olmakla birlikte, planın daha çok Asya ve İslam dünyası üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu da dinin gelecekte ciddi bir etki ve yönlendirme, şekillendirme gücüne sahip olacağını göstermektedir.

Bu ve benzer verilere göre bir realite olarak değerlendirilen küreselleşme, başta iletişim teknolojisi olmak üzere teknolojik gelişmelerin de yürütmesiyle gelişmeye devam edecektir. Bu süreç içerisinde değişen dünya halklarında öncelikle Müslümanlar ve Asya ivme kazanırken, Batı toplumları daha yavaş bir gelişim içerisinde olacağı anlaşılmaktadır.

Ancak öngörülerde yer alan Müslümanların radikalleşmesi ciddi tartışmaya açık bir tez görünümündedir. Şöyle ki:

Son yıllarda dinin neredeyse dünya çapında politize olduğunu ileri süren bazı araştırmacılara göre, bu olguya sadece toplumdan topluma karşılaştırmalı bir şekilde yaklaşırsa, toplumların çoğunda karşılıklı olarak dinin politik ya da tam tersi politikanın dinî amaçlara gittikçe daha fazla alet edildiği gerçeğinin önemi gözlerden kaçmaktadır. Bir başka deyişle kilise ve devlet dinsel ve politik hareketler, teoloji ve ideoloji ve benzerleri arasındaki görünüşte problemli ilişkiler, geleneksel sosyolojik kıstaslar açısından aralarında keskin farklar bulunan toplumlarda yerel ve evrensel bağlamlarda gerçekleşmektedir. (Robertson 2003, 362)

Radikalleşme kavramı birçok terimlerle birlikte anılmaktadır. Bu tür kavramlar bazen farklı anlamlar içermekle birlikte, son dönemlerde terör olayları münasebetiyle birlikte gündeme gelmiştir. Radikalizm, terörizm, fundamentalizm gibi birbirleriyle bağlantılı terimler, bir bakıma söyleyen ve söylenene göre anlam kazanmaktadır.

Fundamentalizm, Batıda ortaya çıkan Protestan bir hareketin adıdır. Onlara göre Hristiyanlığın vazgeçilmez ilkeleri, Kitab-ı Mukaddes'in mutlak yanılmazlığı ve yalnızca açık anlamı temel alınarak yorumlanması, Hz. İsa'nın insanlığın günahlarının kefareti için öldüğü ve yakında yeniden geleceği, Meryem Ana'nın bakireliği ve herkesin ölümden sonra dirileceğidir. (Grant, 1970:163) Görüldüğü gibi Hristiyanlık kökenli radikalizm, daha çok dinin ana doğmalarını dönüş hareketidir. Genel kullanış itibarıyla 'köktendincilik' olarak Türkçeye çevrilebilen terim, tamamen sosyal ve dinî bir anlam içermektedir.

Robertson'a göre, 'fundamentalizm' terimi sosyolojik açıdan yararlı bir kavram olarak algılandığı sürece (ki yazarın bu konuda ciddi kuşkuları var), kesin ve kaçınılmaz bir izafileştirme olgusuyla temasa geçmek zorunda kalacaktır. Ayrıca izafileştirme, giderek bağımlı hale gelen bir dünyada rakip ve yabancı kimliklerle ya da geleneklerle yan yana ve bir arada yaşamının tehdidini hissetmeye başlayan kültürel geleneklerine bağlı halkların içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir. Robertson'a göre bu kavram, sosyal bilimcilerden şu ana kadar gördüğü ilgiden çok daha fazlasını hak etmektedir. Çünkü o, küreselleşme ve giderek daha fazla küresel çağ olarak tanımlanan sürecin sosyolojik ve antropolojik açıdan merkezindeki bir fenomendir. Kültürel çatışmalar ve gerginlikler küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Küreselleşmenin karanlık yüzü olarak nitelendirilmesi gereken bu durum, çoğunlukla bu çatışmaların beraberinde getirdiği militanizm ve şiddet ile sonuçlanmaktadır. Küreselleşme ile ilgili söylenenler onun, sonuçta daha barışçıl bir dünya ortaya çıkaracağı konusunda insanları ikna edemediği sürece; bazıları medeniyetler arası çatışmanın bugün dünya çapındaki siyasî ve askerî gerilimin başlıca kaynağı olduğunu iddia etmeye devam edecektir. Ancak, küreselleşmenin kendiliğinden daha şiddet ya da çatışma dolu bir dünya ortaya çıkaracağına düşünülmemektedir. (Robertson, 2003:256) Bu düşüncenin ana hedefleri arasında küreselleşmenin, farklı kültürleri yakından tanıma fırsatı sunması, dinler arasında diyalog ortamı hazırlaması gelmektedir.

Öte yandan küresel durum ve küreselleşme sürecinin, dinî geleneklerin relativize edilmesine açık bir özel katkısı olmasa da politik ve liberal teolojinin doğuşu konusunda belirgin bir altyapı faktörü olduğu görülecektir. Aynı zamanda dinî geleneklerin relativizasyonu çeşitli sosyal ve dinsel bağlamlarda 'fundamentalizm' olarak adlandırılan paralel bir reaksiyonun doğuşuna yardım etti. Relativizasyona karşı fundamentalist cevap, dünyayı değiştirmek ve böylece hakikati bulmaktan çok, politik hareketlilik ve hükümet politikalarının hakikatin yayılması ve hatta uygulanması için kullanılmasını içerir ve açıkça hakikate dönüşü savunan politik teolojik veya liberasyonist hareketleri reddedişi temsil eder. (Robertson, 2003:367)

Avrupa toplumları bu sorunu aşmış görünse de hala iç problemleri yaşamaktadır. Nitekim Polonya, Doğu Avrupa'da kilise-devlet geriliminin, dinsel ve politik çıkarların iç içe geçişinin en göze çarpan örneğidir. Öte yandan benzer sorunları yaşayan Macaristan, Çek ve Slovakya gibi diğer Doğu Avrupa ülkeleri de yakın geçmişte ateistleştirme (atheization) politikaları karşısında bir kısmı temel Hristiyan cemaatlerinden gelen dinsel meydan okumalarla yüz yüze geldiler. Genel olarak Doğu Avrupa'da yakın geçmiş içinde din, hükümetlerin siyasî ilgi alanları içine girdi ve iç politika konusu oldu.

Batı Avrupa’da bu durum daha fazla bastırılmıştır; Kuzey ve Güney İrlanda örneği ise çarpıcı istisnalardandır. Bununla birlikte birçok Batı Avrupa toplumu, buna paralel sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Fakat ABD’deki Birleşme Kilisesi (Unification Church), Hare Krişna gibi yeni dinî hareketler bakımında kıyaslandığında daha sessiz kalmışlar ve farklı formlara bürünmüşlerdir. Ayrıca Batı Avrupa’da ve başka yerlerde geleneksel anlamda dindar olmayan, insanın var oluşu ile sorulara dikkate değer bir şekilde eğilen ve modern seküler devlete meydan okuyan “Green Ordusu” ortaya çıktı. Genel olarak görülüyor ki, Batı Avrupa’da ve başka yerlerde son yıllarda dindar seçkinler arasında politik alana ilgi hızla arttı. (Robertson, 2003:365)

Globalleşme ile birlikte yaygınlaşan iktisadî ve siyasî modernleşme birkaç istisnanın dışında İslam ülkelerinde tam olarak yaygınlaşmamaktadır. Bunun kuşkusuz içsel ve hâricî nedenleri vardır. Dikkat çekilmesi gereken en önemli içsel neden, İslam ülkelerinin büyük çoğunluğunun bireye ve topluma açık bir mülkiyet ilişkisini kurumlaştıramamalarıdır. Bu halen İslam dünyasında süregelen tek yanlı, totaliter ve antidemokratik uygulamaların sonucudur. Böyle olunca devlet sadece siyasal otoritenin taşıyıcısı değil, aynı zamanda mülkün de sahibi olmaya devam etmektedir. Bu da devletin ve siyasal iktidarın tarafsızlığını, toplumun dinamik bir yapıya kavuşmasını ve rekabetçi serbest piyasa ilkeleriyle tanışmasını engellemektedir. İkinci içsel neden ise, İslam ülkelerinin birçoğunda giderek radikal ve reaksiyoner bir karakter kazanan İslam yorumu olduğunu söyleyebiliriz. İslam’ın bu şekilde yorumlanması, buralardaki diktatoryel rejimlerin ekmeğine yağ sürerek onların hem sertleşmesine hem de kalıcı hale gelmesine yol açmaktadır.

Müslümanlar arasında kendisine yer bulan radikalleşmenin temel felsefesinde, ‘öze dönüş’ anlayışı yatmaktadır. Bundan da amaç, ilk Müslümanların sahip oldukları bir yaşam tarzının benimsenmesi veya özlemidir. Özlenen tablo, selef Müslümanları olarak adlandırılır. Selef terimi ise daha çok ilk dört kuşağın oluşturduğu İslam cemaatidir. Onların İslamî anlayış, yorum ve yaşam biçimlerinin örnek alınması, günümüz tabiriyle ‘radikal İslam’ nitelendirmesini doğurmuştur. Bu şekildeki bir anlayış, ‘iyi bir sosyal gelecek’ ümidiyle insanlar arasında canlılığını korumaktadır. Bu nedenle küreselleşen İslam yeni bir İslamî algılama olmayıp, kök değerlerin yeniden ele alınması ve günümüz şartları içerisinde yeniden yorumlanmasıdır. Bu yorumlama türünün isabetli olup olmadığı tartışılabilir. Ancak yaklaşımlar yerel olarak ele alındığında, karşımıza ciddiye alınması gereken çift başlı bir görüntü çıkmaktadır. Bu nedenle İsrail tarafından acımasızca cezalandırılan bir Filistinlinin Kur’an’ı yorumlaması; İngiliz sömürgesi altında kalmış bir Müslüman Hindistanlının yaklaşımı, katı bir seküler baskı altında insafsız baskılara maruz kalmış bir Tunuslunun değerlendirmesi ile radikal bir mezhep savunucusu olan bir Arabistanlının, terimi işleyiş tarzı elbette farklıdır.

İslam dünyasındaki Yeni Selefilik hareketi, bazı anlayışlar üzerine temellenmiştir. Bunlar, yeniden Kur’an ve Sünnete dönüş; İslam dünyasında yeni sorunlarını çözümlemek amacıyla içtihat müessesesini canlandırmak ve cihat ruhunu diri tutmaktır. Yeni Selefilik akımı ile Protestan Fundamentalizmi arasında büyük farklar vardır. Yeni Selefilik Kur’an’ı tek kaynak olarak kabul etmez, okumanın açık ve kesin olduğunu savunmaz ve Sünnet’e başvurmayı önemser. ‘İslamcılık’ akımıyla da örtüşen Selefilik, ‘İçtihadı’ savunduğu için İslam’ın birçok yorumunu meşru görür. Böylece bu akım modern dünyadan kopmaz. Dolayısıyla XIX. yüzyılın bir ürünü olan Yeni Selefilik hareketi mahreçli bir İslamî yorumdan dinî bir pozitivizm çıkmaz. Ama pozitivizmin etkisinde kalmadıklarını söylemek de mümkün değildir. (Altıntaş, 2002:72)

Fundamentalizmin büyük ölçüde Batı kültürüne özgü olması nedeniyle bu olguya başka kültürler ve dinler bağlamında dinî, sosyolojik ve politik temeller aramanın çoğu kere yanıltıcı olabileceği kabul edilmektedir. (Yeşilyurt 2001:763)

Radikal anlayışın Türkiye ayağını oluşturan mezhep mensuplarının rehber kabul ettiği ‘selef önderler’ Arap ırkına mensuptur. Bu durumda kendisini selefle nispet eden, bilerek ve severek Arap kültürüyle kaynaşmaktadır. Özellikle Kemalist laik sistem ve modern hayat tarzı yerine, kendi görüşleri ve anlayışları, seçtikleri tarihi olaylar doğrultusunda, Kur’an’ın Medine verileri ile Osmanlı hayat tarzının homojenleştirildiği bir yaşam modeli seçmektedirler. (Raudvere 2004, 170)

Küreselleşme baskısı altında kalan toplumsal gruplar gündemin birinci maddesine “dine yeniden dönüş” sürecini oturturlar. Savunucuları arasında içerideki ve dışarıdaki tüm sorunların tek kaynağının öze ya da İslam’ın ana kaynaklarına dönüş olduğu görüşü yaygınlaştı. Böylece İslamî yaşam şekilleri yaygınlaşırken, siyaset üzerindeki etkisi daha da arttı. Fakat bu noktada tekil bir İslam anlayışı değil, onu değişik açılardan yorumlayan ve kısaca, “geleneklere, tarihe sıkı sıkıya bağlı olan klasikler” ve “kaynakları modern şartlara göre yeniden yorumlayan modernistler” ortaya çıktı. Din tartışmaları, İslam toplumlarında gündemin birinci maddesi haline geldi. Bu durum, birçok ülkede İslam dininin siyasetle olan ilişkisini tartışmaya açtı. Siyasal İslam’ın mevcut devlet mekanizmalarını tehdit etmesi sonucunda devlet ile toplum kesimleri arasında değişim konusunda artan tartışma ve rekabet, zaman zaman şiddetlenerek devam etmiştir. Bu veriler dünya genelindeki Müslümanlar bağlamında olup, Türkiye’ye özgü değildir.

Mesaisini radikal İslamî gruplara veya görüşlere harcayan yönetimler de, ekonomik ve diğer alanlarda başarısız olmuştur. Bu ise ayrılıkçı grupların söylemlerine destek vermek suretiyle halk nezdinde onların itibarını artırmıştır. Buna mukabil olarak devlet kontrolsüz şiddet ve ölçüsüz bir siyaset uygulamıştır. Yine İslam ülkelerindeki merkezî devlet otoriteleri, toplumsal talepleri küreselleşme sürecine adapte etmek yerine, kontrol altına almak için çaba göstermiştir. (Gözen 2002, 150) Oysaki İslam dünyasında radikal gruplar azınlıkta olduğu gibi, toplumun büyük sorunları da çözüm beklemektedir. Yönetimler kendini meşru kılmak çabası içerisinde resmî ideolojik söylemlere ağırlık vermekteydi. Ülkenin zengin ve askeriye gibi güçlü elit kesimi de rejimi kollamayı üstlendikleri kabulüyle resmî söylem sahiplerine destek vermiştir. Bu ise karşı bir radikalizmi doğurmuştur. Ancak bazı araştırma verilerine göre (NIC 2008, 69) bu tür duyarlılığa sahip liderler yok denecek bir azınlıkta görünse de, İslam ülkelerinin büyük bir kısmının yönetim biçimi bu tarzdadır.

Ortadoğu’da dinsel ve politik konuları kaynaştıran İslamî fundamentalizm çeşitli formlarında dikkate değer bir artış gerçekleştirmiştir. Bu sadece İslam toplumlarına özgü kalmamıştır. Nitekim İsrail’de Yahudi fundamentalizminin formları, özellikle İsrail’in millî kimliği, komşu Müslüman toplumlarla ve kendi içindeki Müslümanlarla ilişkileri gibi konularda temel din-devlet problemlerini yaratmış, gelişmekte olan radikalleşme, seküler devletin önemli bir sorunu haline gelmiştir.

Özellikle Ortadoğu Müslümanları arasında çıkan ve dünyanın farklı topraklarına yayılan radikal hareketlerin oluşmasının birçok nedenleri arasında en çok dikkat çekenleri şunlardır:

1. Eğitim sistemi Selefi-Vahhabî doktrin üzerine kurulmuş İslam dünyasına yayılmış özel medreseler.
2. İslam ülkelerinden farklı yerlere göç etmiş, oraları yurt edinmiş göçmenlerin artması. Başka bir tabirle, Müslüman “yurtsuzların” (deterritorialisation) çoğalması. (Roy 2004,

2, 44, 99, 109) Nitekim yalnızca Batı Avrupa da 15 ila 18 milyon Müslüman yaşamaktadır. Bunların nüfusunun 2025’li yıllarda 25 ila 30 milyon arası olacağı tahmin edilmektedir. (NIC 2008, 25)

Bu ve benzer sebeplerin sonucu olarak İslam dünyasındaki radikal düşünce oluşumları, bireysel ve devlet veya siyasî güç şeklinde olmayıp, gruplar veya cemaatler halinden gerçekleşmektedir.

Ortadoğu’da görülen diğer dinsel-politik problemler Mısır’daki Kıptî Hristiyanların, Lübnan’daki Marunilerin ve diğer Hristiyanların, Dürzilerin ve İran’da Bahaîlerin statüleri üzerine yoğunlaşır. Ortadoğu’da din ve siyasetin karmaşık bir şekilde iç içe geçmesi, modern dünyada din ve siyasetin kaynaşmasının örnek vakası olmuştur. Bu biraz da İbrahimî dinlerin tarihsel önemini ve evrensel dinî kurtuluş (Religious Salvational Universalism) konusundaki kristalize yapısı nedeniyle. Diğer taraftan Filipinler, kısmen Güney Kore ve Latin Amerika’daki Katolik Kurtuluşçu hareketin genişlemesiyle ilgili olan eğilimler de ortaya çıktı. Çin’deki Katolik Çinlilerle Vatikan arasındaki ilişkiler problemi yakın zamanda yeniden gün yüzüne sıçradı. Japonya’da mesele Roman Papalığı ve Japon devleti arasındaki ilişkiler seviyesinde belirginleşti. Aynı toplumda Soka Gakkai hareketinin faaliyetleri, dinsel hareket ve organizasyonların politik meselelerle ilgilenmesindeki artışı açık bir göstergesidir. Hindistan’da özellikle Pencap’ta Sihlerin durumundan kaynaklanan şiddet, politik ve dinsel faaliyetler, din ve millî sadakat arasındaki ilişkilerden doğan problemler üzerine odaklanmasıyla dikkat çekiyor. Hindistan’da ve Sri Lanka’daki diğer çatışmalarda olduğu gibi, Budist ve Hindular arasındaki şiddet, Tamil-Hindu bağımsız millî devlet kışkırtmasından doğan iç savaşın merkezî bir malzemesi olmuştur.

Afrika’da, çoğu Katolik veya Protestan kurtuluşçu kanatlardan oluşan fundamentalistlerin, siyasî faaliyetlere ilgilerinin arttığı açık bir şekilde görülürken, özellikle Güney Afrika’da dinin siyasallaştırılması, ırkçılık çatışmasının bir parçası olarak yerini almıştır. Birçok orta ve Güney Amerika toplumlarında kurtuluşçu-teoloji hareketinin yükselişinden ve Katolikliğin politik sessizliğinin tersine çevrilmesinden kaynaklanan kilise-devlet gerilimine ve din-siyaset kaynaşmasına şahit olunmaktadır. Bu toplumların bazılarında ayrıca Mormonlar, Protestan Evangelistler, Paskalyacılar arasında belirgin bir sağ kanat politik tavır gelişti. Genel olarak “Yeni dindar sağcı” formundaki Protestan fundamentalizmi büyük orada bazı Liberal Protestan ve Katolik çevrelerdeki gelişmelere paralel olarak politikleşti. (Robertson 2003a, 366)

Dünyada bu tür gelişmelere yol açan radikalleşme, bir bakıma içe kapanarak, dış gelişmeler karşısında durağanlığa geçmedir. Bu ise modernleşmenin aksi bir istikametidir. Global modernleşmenin İslam ülkelerinde gelişmeyeşine yol açan en önemli hârici faktör, modernleşmenin kaynağı olarak bilinen Batının İslam ülkelerine karşı geliştirmiş olduğu güven vermeyen, zaman zaman çifte standart çağrışımı yapan dış politikalarıdır. Buna göre Müslümanların bir kısmının modernleşmeye karşı reaksiyoner olmasının iki ana nedeni bulunmaktadır: Birincisi, modernleşmenin Batılılaştırılması olmuştur. İkincisi ise, yirminci yüzyılın başında İslam ülkelerinin topyekûn Batının istilasına maruz kalmış olmalarıdır. (Çaha, 2002, 87, 92–93)

Bu bağlamda ele alınması gereken bir başka problem ise dinî uyanış, bazı Batı medyasında ‘fundamentalizm’ olarak nitelendirilmektedir. Batı verileriyle hareket eden Batı medyası, dünyanın diğer taraflarında meydana gelen benzer olayları kendi terimleriyle ifade etmeleri normal karşılanabilir. Oysa yukarıda değinildiği gibi, fundamentalizm bir Hristiyanlık kavramı olup, İslam ile ilk etapta ve köken itibarıyla bir ilişkisi yoktur.

Fundamentalizm, Protestan kilisesinin İncil eleştiriciliğine karşı aldığı tavra mukabil, İncil'in tanrısal kaynaklı oluşunu, bütün boyutlarıyla doğruluğunu, dolayısıyla herhangi bir eleştiriye maruz kalamayacağını ileri sürmesi nedeniyle ortaya atılmış bir suçlama terimidir. Buna göre fundamentalistler, İncil eleştiriciliği yapan ve onu tarihselcilik bağlamında değerlendirenlere karşı çıkmaktadırlar. (Lewis 1992, 33, 53)

Fundamentalizm, farklı yorumlara fazla ödün vermeyen muhafazakâr mezhep anlayışı doğrultusunda dinî yorumlara yaklaşan ve sıkı bir gelenekselci yaklaşım içerisinde olan anlayışlara yapılan bir niteleme olması nedeniyle, İslam realitesiyle bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla fundamentalizm terimi, İslam olgusuyla uyuşmamaktadır. Dinî hayatın bütün boyutlarına indirgeme anlayışı ise, fundamentalizmden çok farklıdır. Bu nedenle İslam'ın öz itibarıyla fundamentalizmle bağdaşmayan ama, dini sosyal hayata yaygınlaştıran anlayış (Integrisme) ile uyuşan bir nitelikte olduğu kabul edilmiştir. (Nasr 1989, 100–101)

Genel tanımıyla fundamentalizm, genel olarak iki unsuru barındırmaktadır. Bunlardan birincisi, ülkede Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki çatışma; ikincisi ise, sosyal hayat standartları ve sınıflamaları sonucu oluşan fiziksel tepki ve silahlı eylem. fundamentalizmi sonuç veren bu iki gelişmenin de Türkiye şartlarında mevcut olmadığı kabul edilmektedir. (Biçer, 2008)

Günümüzde İslâm dünyasında bir şeylerin olup bittiği konusunda hiç kuşku yoktur. Bir buçuk milyara ulaşan Müslümanlar, bütün ülkelerde bir takım toplumsal hareketler oluşturmaktadır: Bazı yerlerde yeniden İslâmîleşmeler gerçekleşirken, başka yerlerde halkın kimliksel iddiaları gitgide daha çok duyulmaya başlamıştır. İslâm âlemi, Batı'ya karşı büyük ölçekte özelliğini teşkil eden hem aktif hem de reaktif olan yeni bir enerjiyle dolup taşmaktadır. (Ramadan 2003, 246)

İslam dünyasında ortaya çıkan fikir hareketleri daha çok küreselleşme karşıtı şeklinde tezahür etmektedir. Bu ise daha ziyade ABD'ye yöneliktir. Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak görülen küreselleşmeye karşı İslam dünyasının tavrını “Haklı olarak kendilerini savunmaya çekilmiş hissediyorlar” şeklinde yorumlayan Chomsky, bunun nedenini, Birleşik Devletlerin dış saldırgan politikasının bir sonucu olarak tespit eder. (Chomsky 2003, 13)

Chomsky'nin tespitinin doğru olabileceği varsayımından hareketle, İslam dünyasındaki bu çıkışın tutarlı olduğu kuşkuludur. Zira öncelikle bu tavır siyasidir. Oysaki İslamiyet daha çok teolojik bağlamda ve öz niteliklerini (Usuliddin, Fıkıh-ı Ekber) tanıtmak suretiyle kendisini doğru olarak anlatabilir. Siyasal İslam, bulunduğu mekânlara göre farklılık arz etmekte ve modern dünyada baskın milliyetçilik duygusuyla hareket etmektedir. Öte yandan bu dini, siyasal boyutlarıyla dünyaya takdim etmek, İslam'ın yanlış tanıtılması hevesinde olan bazı Batılıların ekmeğine yağ sürmektedir. Ayrıca siyasal İslam, mensuplarının iradesi dışında kolayca kullanılabilir. Nitekim Chomsky radikal İslamcılarının 1980'lerde Amerika'nın gözdesi olduğunu ileri sürerken, gerekçe olarak da Amerika için el-Kaide, o yıllarda bulabileceği ‘en iyi katiller’ statüsündedir. Ona göre Amerika, Pakistan ve başka ülkelerin istihbarat servisleriyle işbirliğine girmiş ve bulabildiği en fanatik İslamî köktendincileri Afganistan'daki Rus işgalcilere karşı ‘bir din savası’ açmak üzere toplamış, eğitmiş ve silahlandırmıştır. Chomsky'e göre Batı düşmanlarını seçerken fazla titiz davranmamaktadır. Zira onlar için sorun din değil, iktidardır. (Chomsky 2003, 16–19)

Bir başka problem ise, Kur'an ve Hz. Peygamber bir millet veya topluluğu hiçbir zaman hedef olarak almamıştır. Zira Kur'an hedef kitleler arasında olan Yahudi ve Hristiyanları bazı yerlerde övmüştür. Her şeye rağmen Müslümanlar sosyal hayatta ve insan

ilişkilerinde iyi münasebetler içerisine girmişlerdir. Konuyla ilgili birçok hadis mevcuttur. Burada sorun, niteliklidir. Yani olumsuz niteliklerle donatılmış kişi veya topluluklardır. O nedenle, bir Müslümanın her hali İslamî olmadığı gibi, İslam dışı bir kimsenin de bütün tutum ve davranışları gayr-i İslamî olmayabiliyor.

Bu nedenle çağdaş İslam dünyası için menfi hedef kitle, Birleşik Devletler ve Batı toplumu olmamalıdır. Çünkü bu tür bir anlayış, İslam'ın öz felsefesine aykırıdır. Zira Kur'an, mesela Ehl-i Kitaptan olan birisiyle evlenmede bir sakınca olmadığını belirtmiştir. (Mâide V:5) Herhangi bir ırk, millet, kıta, dil ve renk ayırımı yapmayan İslam'ın evrenselliği de bunu zorunlu kılar. Daha önceleri de vurgulandığı gibi, eğer küreselleşme, Asya kaynaklı mesela Çin menşeli olsa idi, karşıt tavırlar ona doğru yönelecekti.

Buna göre karşıtlık, baskın güç sahibine göre değişecektir. Kur'an-ı Kerim, gücün insanlar arasında el değiştirdiğini vurgulamaktadır. "O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz" (Âli İmrân III:140) şeklinde ifade edildiği gibi, değişen güç dengesine göre hedef kitle farklılaşacaktır.

Biz burada teolojik bağlamda değerlendirme yaptığımızdan işin siyasî boyutu gündemimizde değildir. Bu alanla devletlerarası ilişkiler yönüyle siyasetçiler ilgilenmektedirler.

Asıl olan, İslam'ın kendi öz ve evrensel niteliklerinin Müslümanlar arasında yer bulması ve yansmasıdır. Evrensel buyruklara uyulmak suretiyle, çağdaş dünyada kendilerini gösterebilme yetisini elde edebilmeleridir. Bir başka deyimle, İslam dışı olanın 'öteki' menfiliklerinden çok, bizzat 'kendi' müspet yönlerinin öne çıkarılması ve reel dünyada gerçekleştirilmesidir.

İslam'ın özgün değerinin günümüz Müslümanları tarafından uygulanabilir alana taşınmadığı/taşınmadığı, İslam dünyasının hal-i pürmelâinden anlaşılmaktadır. Küreselleşmeye karşı çıkan İslamî kesimin de henüz karşı altyapıyı oluşturamadıkları görülmektedir. Alternatif sunamama, Esposito'nun deyiimiyle günümüz Müslümanlarının en büyük sorunudur. Hamâsi söylemlerden öte, uygulanabilir, evrensel bir İslam anlayışı oluşturamamanın farkında olan birçok İslam düşünürü, mevcut ortamı değerlendirme bağlamında küreselleşmeden yararlanma yönünde tavsiyeler ileri sürmüşlerdir. Hatta onlara göre mevcut İslam ülkelerindeki birçok müzmin sorunların çözümünde yardımcı bile olabilir.

SONUÇ

İslam dünyasının kendisine özgül öncül problemleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi dinin bir baskı unsuru olarak kullanılmasıdır. Hz. Muhammed sonrasında günümüze kadar devam eden ve zaman zaman yeşeren bu algılama, Kur'an'ın özülle bağdaşmamaktadır. Şöyle ki, Kur'an, dinde zorlama olmayacağını önemle vurgulamaktadır. (Bakara, 2/256) burada, Allah'ın dini, zorla kimseye vermeyeceği de belirtilmektedir. Zira dinî seçimin, kişinin kendi tercihi ile gerçekleşmesi gerekir. Dinde zorlama kanunu yoktur. İlgili ayeti tefsir eden Elmalılı Hamdi Yazır'a göre, ayette geçen "fi'd-dîn" (dinde) ifadesi, ikraha (zorlamaya) müteallik değil, haberdır. Mananın aslı, "zorlama, dinde yoktur" demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslâm'da yoktur. Din çerçevesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu, zorunlu fiiller, davranışlar değil; isteğe bağlı fiiller ve tutumlardır. Bunun için istem dışı hareketlerden birisi olan zorlama, dinde yasaklanmıştır. Kısaca kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; herhangi bir şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde, "dine zorlama yoktur, ama dünyaya

zorlama olabilir” demek değildir. Belki dünyada zorlama bulunabilir; ama dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin özelliği, zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Bundan dolayı İslâm dininin gerçekten hâkim olduğu birey, grup, yer ve zamanlarda zorlama bulunmaz veya bulunmamalıdır.

İslam dünyasındaki müzmin sorunlar arasında, “Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayın” (Âl-i İmrân III:64) ayetine aykırı olarak devletlerin ve liderlerin siyasî ve din otoritelerinin manevî istibdadı önde gelmektedir. Öte yandan fiziksel ve ruhsal özgürlük alanlarının kısıtlanması da bu platformda değerlendirilmelidir. Yine “Allah’ın rahmetinden ümid kesmeyin” (Zümer XXXIX:53) ayetine muhalif ve İslam inancının özüne aykırı olarak ümitsizlik; “her insan çalıştığının karşılığını alır” (Necm LIII:39) anlayışına aykırı olan tembellik veya yanlış kader (tevekkül) anlayışı yanında geleneksel yerel öğretilerin, dinin buyrukları ötesine geçmesidir.

Her halükarda küreselleşmenin dinleri etkilediği açıktır. Ancak burada İslam dininin nispeten de olsa bir farklılığı olması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Pax Americana’da vurgulandığı gibi küreselleşme ile dinî değerler gün geçtikçe güçlenmektedir. Bu gelişimde en etkin güç Müslümanlar olacaktır. Zira diğer dinlerden farklı olarak İslam’ın yapısal gücü buna müsaittir. (Cesari 2004, 80) Bu geleceğe yönelik güçlü varsayım, Huntington gibilerine göre Batı için ciddi sorun oluşturacaktır.

Gelişmeye Türkiye bazında bakacak olursak, ülke 1990’lı yıllardan itibaren kökten değişimlere başlamıştır. Bu ekonomik, siyasî ve kültürel boyutta yaşamın her alanında kendisini göstermiştir. Bundan din de nasibini almıştır. Türkiye’de din siyasal alana girmiş, Batılıların ‘siyasal İslam’ tabirlerini pek benimsememekle birlikte, halk tabakasında yükselen İslamî değerler, siyasîler tarafından da dikkate alınmaya başlamıştır. Bu, halka rağmen siyaset yapmak istemeyen her siyasî kuruluşun temel kabullerinden birisi olmuştur. Buna ‘Türkiye’de dinin yeniden dirilişi’ dense de halkın uzun bir süredir baskı altına alınmış duygularının yeniden filizlenmesi demek daha uygun düşmektedir.

Modernite karşısında dinler kendilerini farklı şekillerde ifade etme zorunluluğuna girmişlerdir. Her ne kadar modernite dini öncüllükten uzaklaştırmış olsa da mutlak surette dinin çöküşüne neden olacağı tezi isabetli görünmemektedir. Zira din, modern ortamlarda da varlığını devam ettirebilir. Bu bir değişim yoluyla kendisini moderniteye adapte etme tarzında şekillenmektedir. Bu nedenle özellikle Türkiye’de sekülerleşmeyi katı bir çerçevede algılamak yerine, seküler ve kutsal olanın kutuplaşmaya gitmek zorunda olmadan birbirlerini etkileyebileceklerini gösteren yeni bir paradigmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. (Köse 2006, 18) Bu söylem aynı zamanda modernite İslam ilişkisi açısından da dikkate değerdir.

Türkiye’de modernliğin anlamı kendi şartları doğrultusunda şekillenmiştir. Buna bir tür alternatif modernleşme de denebilir. Bu, Türk halkının kendi mantığı içerisinde algıladığı ve uyguladığı bir gelişim sürecidir. Şöyle ki, seküler anlayışa yönelik eleştirilerin ortaya çıkması, bunun yanında kimlik oluşumu niteliğine sahip alanlarda İslamî söylemlerinde artan bir etkinlik dikkat çekmektedir. Öte yandan ülkede sivil toplum ve bireysel demokratikleşme şeklinde bir tür modernlik oluşmaktadır. Bu ise kültürel küreselleşme olup, evrensel Batı değerleriyle geleneksel değerlerin birlikteliği anlamına gelmektedir. Yine bu bir tür dinî-kültürel yeşerme olup, alternatif bir modernleşmedir ve Türk halkı bunu başarmak üzeredir. Aynı zamanda bu İslam’ın dünya arenasında filizlenmesinin açık bir örneğidir. (Özbudun-Keyman 2002, 298–301) Türkiye’deki bu açılımlarda, küreselleşmenin getirmiş olduğu ivmenin önemli bir etkisi vardır. Zira bu tür hareketler, dünyanın başka yerlerindeki gerçekleştirmelere paralel gitmektedir.

Özellikle Türkiye’deki İslamî uyanış ve canlanmanın arka planında, modernleşmenin yapısal süreci bulunmaktadır. Zira onun ürettiği sorunlar, inanan kesimleri, yeniden eski değerlerine yöneltmeye teşvik etmiştir. Bu, önceleri gelenekselleşmeye karşı çıkarak, onun tamamen göz ardı edilmesi, ancak modernleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara karşı yeniden onlara yönelmek şeklinde olmuştur. Bu elbette bilinçli bir yönlendirme değildir. Çünkü seküler sistem buna müsaade etmemektedir. Ancak gelişen küresel şartlar bu ortamı hazırlamıştır. Zira bu dinî uyanış, bir reaksiyon sonucu ortaya çıkmış bir hareket olmayıp, modernlik karşısında fark edilmeyen yönleriyle yenide ele alınan İslam’ın yüceltilmesi şeklinde anlaşılmıştır. (Türkdoğan 1993, 26)

Türkiye’deki dinî hareketlere bakıldığında, belki de siyasetçilerden beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle, politik bir çevre etrafında örgütlenmeden uzaklaşarak, sivil faaliyet alanlarına yönelmişlerdir. Bunun yanında Türkiye’de şekillenmeye çalışan demokratikleşme hareketi de dinî algılama ve uygulamalarda da kendisi hissettirmektedir. (Raudvere 2004, 182–183) Türkiye’deki İslam’ın uyanışı, yapısal kaynaklardan ve buna bağlı olarak da hızlı teknolojik değişmelerin ortaya çıkardığı sosyal gerginliklerden doğmaktadır. Zira XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında ulusal gelenek ve cemaat gibi kavramlar da küreselleşmektedir. Bu görüş doğrultusunda, küreselleşmenin geleneksel kültürü tehdit ettiği iddiası yanlış görünmektedir. Çünkü küreselleşme, kesinlikle geleneği ve ‘cemaat’ arayışını teşvik etmektedir. Buna göre küreselleşme hem içeriden hem de dışarıdan geleneksel kültürün gelişimine katkıda bulunmaktadır. (Robertson 2003, 354) Bu değerlendirme dikkate alınacak olursa, küreselleşmenin İslam dünyasına olumlu katkısının daha önde görünmekte olduğunu söyleyebiliriz. Zira İslamiyet’te insanlar inanç kategorisine göre değer biçilmektedir. Yani İslamî verilerde inanma ve inkâr etme açısından bir sınıflandırma söz konusudur. Buna göre evrensel temel değer olan iman etrafından şekillenen halkalar, insan algılayışının bir oluşum ve ürünü olup, değişkenlik arz eder. Bunun dışındaki değerlendirmelerde zaman, mekân ve şartlar yönlendirici olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu Rabi, M. Ibrahim (2003), “Çağdaş Arap Düşüncesi ve Küreselleşme”, *İslamiyât*, II, 13–34.
- Altıntaş, Ramazan (2002) “Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ed. O. M. Doğan, VI/1, 33–83.
- Appadurai, A. (1990), “Disjunction and Difference in the Global Cultural Economy” *Global Culture*, ed. M. Featherstone, *Global culture: Nationalism, globalization, and modernity*, 295–310, Sage Publications.
- Arkoun, Mohammed (2000), “Present-Day Islam Between its Tradition and Globalization”, *Intellectual Traditions in Islam*, ed. F. Daftary, London: I. B. Tauris.
- Beyer, Peter L (1994), *Religion and Globalization*, London: Sage.
- Biçer, Ramazan (2008), “The Approach of Muslim Turkish People to Religious Terror”, *The World's Religions after September 11*, ed. Arwind Sharma, Vol. 1, USA: Greenwood-Praeger Publishers.
- Câbîrî, M. Abid (1998), “el-Arab ve’l-Avleme: el-Avleme ve’l-hâviyeti’s-sakâfiyye”, *el-Arab ve’l-Avleme*, Beyrut: Merkezu Diraseti’l-Vahde el-Arabiyye.

- Cesari, Jocelyne (2004), “Islam in the West”, *Globalization and the Muslim World*, ed. B. Schaebler-L. Stenberg, New York: Syracuse University Pres.
- Chomsky, Noam (2003), *11 Eylül*, Çev. Dost Körpe, İstanbul: Om Yayınları.
- Coşkun, Can Aktan-Şen, Hüseyin (1999), *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, Ankara: TOSYÖV Yayınları.
- Coştu, Yakup (2003), “Homojenleşme ve Heterojenleşme Arasında Küreselleşme-Din İlişkisi”, *İslamiyat*, Sayı 6, 71–74.
- Çaha, Ömer (2002), “Globalleşme, İslam Dünyası ve Müslümanlar”, *Küreselleşme İslam Dünyası ve Türkiye*, ed. İ. Kurt-S.A. Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Düzgün, Şaban Ali (2008), *Varlık ve Bilgi*, Ankara: Beyaz Kule.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (t.y.), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım
- Falk, Richard (1998/2), *Sahte Evrensellik ve Dışlamanın Jeopolitiği: İslam Örneği*, çev. Fatih Bayram, İstanbul: Divan, V. 99–116.
- Falk, Richard (2003), *Küreselleşme ve Din*, çev. H. T. Başoğlu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Giddens, Antony (1998), *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdili, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Huntington, Samuel P. (2002), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Komisyon (1995), “Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar”, *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Türk Komisyon Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik440.pdf> (12/05/2019)
- Köse, Ali (2006), “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, *Laik Ama Kutsal*, ed. A. Köse, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Lewis, Bernard (1992), *İslam'ın Siyasal Dili*, çev. F. Taşar, İstanbul: Rey Yayınları.
- Morin, Edgar (1995), *Avrupa'yı Düşünmek*, trc. Şirin Tekeli, İstanbul: Afa Yayınları.
- Nasr, S. H (1989), *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. S. Ş. Barkçın, H. Arslan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- NIC/National Intelligence Council (2004), *Mapping the Global Future*, PA. Pittsburgh: Government Printing Office.
- NIC/National Intelligence Council (2008), *Global Trends: A Transformed World*, www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html (11.01.2019)
- Raudvere, Catharina (2004), “Where Does Globalizations Take Place”, *Globalization and the Muslim World*, ed. B. Schaebler-L. Stenberg, New York: Syracuse University Pres.
- Robertson, Roland (2003), “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, çev. İhsan Çapçioğlu, *Dinî Araştırmalar*, c.6, sy. 17, 351–360.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2004), *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (1993), “Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 83, 15–42.
- Yapıcı, Asım-Yıldırım, Münir (2003), “Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi”, *Dinî Araştırmalar*, ed. Mustafa Erdem, VI/17, 117–138.

Yeşilyurt, Temel (2001), “Seküler Dünyada İman Toplulukları-Modern İnsan İçin İmanın Anlamı”, *İslamiyat*, IV/3, 119–133.

Zemahşeri, Carullah. (t.y.). *el-Keşşaf*, Beyrut: Darü'l-Ma'rife.

SEKÜLERLİK ve DİN *SECULARITY and RELIGION*

Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Serdivan, Sakarya
ORCID NO: 0000-0003-1501-2103

ÖZET

Sekülerizmin en azından deist bir Tanrı inancını ihtiva ettiği düşünülebilir. Sekülerliği farklı boyutlarda algılayanlara göre modern insanın sekülerleşmesi onun dinden tamamen kopmasına neden olmuştur. Sekülerizmin gelecekteki konumunu değerlendirebilmek için, mevcut haliyle insanlara sunduğu imkânları görebilmek gerekir. Modern çağ insanları, bilinçli veya farkında olmaksızın sekülerizmi kabullenmiş ve pratik hayatlarına dökmüş görünümündedirler. Burada en büyük payın, laik devlet sistemi olduğu kabul edilmektedir. Böylece devlet kendi imkânlarını kullanarak, yönetim sistemini güçlendirmek veya halka anlatmak amacıyla başta medya araçları olmak üzere, her türlü iletişim vasıtalarını kullanmaktadır. Bu her türü yönetim biçiminin en doğal hakkı görünümündedir. Böylece sistem, yurttaşlarının gündelik hayatlarına yansıyan değer, algılayış, tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Böylece ülke vatandaşları, kendi bireysel hayatları da sistem verileri doğrultusunda şekillendirmektedir. Burada küreselleşmenin bir ürünü olan bireysellik de devreye girerek, insanların inanç yapılarını da kendilerine özgü bir boyut kazanmaktadır. Özellikle, din karşıtı bir anlayış olarak ortaya çıkan, ateist, Marksist-Leninist düşünce mensuplarının da laikliği kendi düşüncelerine alet etmeleri/etmek istemeleriyle, bireyler farkında olmaksızın dine karşı bir tavır takınmaktadırlar. Öte yandan, laik devlet kadrosunda görev yapan din karşıtı ‘inançları’ benimseyen bir kısım insanların, kendi kabullerini yurttaşlara devletin laiklik anlayışı şeklinde sunmasıyla da bireylerde dine karşı tavır oluşmasına yol açmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin geçmişinde ve günümüzde bunun birçok örnekleri yaşanmıştır. Her halükarda, aralarında ayrıştırılması zor olan bir ilişki bulunsa da laik devlet sistemi ile seküler anlayış farkının vurgulanması zorunlu görünmektedir. Bir devlet sistemi olarak Laiklik, başarılı olmuş mudur? Buna karar vermek için biraz daha zamana ihtiyaç vardır. Ancak bireysel dünyaların yaygın yaşam felsefesi olan sekülerleşmeye yönelik bu soruya teolojik açıdan bakılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sekülerizm, Laiklik, Din, İnanç, Kamusal Alan.

ABSTRACT

It can be thought that secularism includes at least a deist belief in God. According to those who perceive secularism in different dimensions, the secularization of modern man has caused him to break away from religion completely. In order to evaluate the future position of secularism, it is necessary to see the opportunities that it presents to people in its current form. The people of the modern age seem to have accepted secularism consciously or unconsciously and have poured it into their practical lives. It is accepted that the biggest share here is the secular state system. Thus, the state, using its own means, uses all kinds of communication tools, especially the media, in order to strengthen the

administrative system or to explain it to the public. This seems to be the most natural right of any form of government. Thus, the system also affects the values, perceptions, attitudes and behaviors of its citizens that are reflected in their daily lives. Thus, the citizens of the country shape their individual lives in line with the system data. Here, individuality, a product of globalization, also comes into play, and people's belief structures gain a unique dimension. Individuals take an attitude against religion without realizing it, as members of atheist, Marxist-Leninist thought, which emerges as an anti-religious understanding, also use secularism as a tool for their own thoughts. On the other hand, the fact that some people who adopt anti-religious 'beliefs' serving in the secular state staff present their own acceptance to the citizens in the form of the state's understanding of secularism, leading to an attitude against religion in individuals. There have been many examples of this in the past and today in the history of the Republic of Turkey. In any case, it seems necessary to emphasize the difference between the secular state system and the secular understanding, although there is a relationship between them that is difficult to separate. Has Secularism as a state system been successful? A little more time is needed to decide this. However, this question of secularization, the pervasive philosophy of life of individual worlds, can be looked at from a theological point of view.

Keywords: Secularism, laïcité, Religion, Faith, Public Sphere.

GİRİŞ

Din ve devlet insanî kurumlar arasında sayıldıkları zaman, iki farklı çok güçlü ve köklü yapılanmalar olarak ayırt edildikleri kabul edilmektedir. Bu iki kurumun uygun bir şekilde nasıl ilişkilendirilebilecekleri sorusu İlkçağlardan beri tartışılan bir sorun alanı olarak insanlığın gündemindeki yerini korumuştur. Platon ‘Yasalar’ adlı eserinde bunu tartıştığı gibi, Ortaçağda Kral IV. Henry ile Papa VII Gregory arasında yaşanan çatışmanın temelini bu konu olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde kamusal politikaların geliştirilmesinde dinî grupların toplumsal anlamda üstlenebileceği rollerin ne olması gerektiği de hala ciddi bir tartışma alanıdır. Dünya ne geçmişte ne de günümüzde bu alanda olduğu kadar bir tartışma yetersizliğini hiçbir dönemde yaşamamıştır. Din, insan varlığının en derin ve dominant özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. İnsan topluluklarının birçok döneminde dinden kaynaklı bir gelişme, bir sorun, bir bunalım veya bir silkinme örneği bulmak olası bir durumdur. Yine devletin de önemli bir yere sahip olduğu tartışma götürmez bir konudur. Bu bağlamda toplumlarda devlet ile dinin kalıcı varlığı ve gücü o kitleleri bu iki kurum ilişkilerinde sürekli bir sıkıntıya maruz bırakmıştır. Bireysel ve toplumsal bağlamda insan hayatının din ile devlet boyutu birbiriyle nasıl ilişkilendirilmelidir? Bu sorunun yanıtına yönelik yaklaşımların ilk tartıştıkları kavram genelde tektir: Sekülerizm. (Monsma-Soper 2005, 1)

Sekülerizmin kökeni olan ‘secular’ terimi, Latince ‘saeculum’ sözcüğünden türemiş olup Eski Fransızca’ya ‘seculer’ ve oradan İngilizce’ye ‘secular’ şeklinde intikal etmiş, modern Fransızca’da da ‘seculaire’ tarzında kullanılmıştır. Öz olarak zaman ve mekân birlikteliğine vurgu yapan bir anlama sahiptir. Zaman, hazır oluşu; mekân ise, dünyada ve dünyevî oluşunu gösterir. Saeculum, “bu çağ ve şimdiki zaman” anlamına gelmektedir. ‘Kutsanmamış’, ‘profan’ şeklinde açıklanabilecek olan ‘dünyevî’, ‘la-dinî’ anlamına da gelen seküler kavramında yer alan bu zaman-mekân çağrışımı, tarihsel olarak Greko-Romen ve Yahudi geleneklerinin Batı Hristiyanlığı içerisinde kaynaşmasından doğan uygulamalardan oluşmuştur. (Holyoake 1896, 60) Genel anlamıyla sekülerlik, dünyevî zamana uygun anlamı taşır.

Sekülerliğin tek bir anlaşılma ve yorumlanma biçimi olmadığını kabul eden araştırmacılara göre, terimin felsefî, sosyolojik, siyasî ve hukukî olmak üzere dört farklı boyutu vardır. Buna göre bilginin referansının Tanrısal olmaktan çıkartılıp beşerî-rasyonel temellere oturtulmasına felsefî laiklik; dinin toplumsal hayattaki etkisinin giderek azalması, toplumun büyük ölçüde “sekülerize” olmasına sosyolojik sekülerizm; siyasal iktidarın kaynağının tanrısal değil, dünyevî olması anlamına gelmesine siyasal laiklik; pozitif hukukun dinî kurallar yerine aklî esaslara dayanmasına da hukukî laiklik denmektedir. (Yayla 1998, 92–93)

Sekülerlik terimi laiklik ile aynı anlamda değildir. Laiklik, Fransızca bir kelime olması açısından İngilizce karşılık olarak sekülerlik terimi yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Temel prensip itibarıyla toplumun işleyişinde dinin rolünün tespit ve sınırı olan sekülerlik, bazen bir devlet yönetim biçimi olan laiklik anlamında, bazen de bireylerin günlük yaşamlarında dinî değer, düşünce ve olgulara yer vermemesi, uzak durması ve umursamaması anlamında kullanılmaktadır ki, en yaygın Türkçe karşılığı dünyevileşmedir. Daha öz bir ifade ile laiklik kurumsal bir ilişki biçimi iken, sekülerleşme toplumsal ve bireysel bir süreçtir. İngilizcede yer alan bir kelime olan “worldliness” ise dünyevîlik anlamında, doğrudan bir bağlantısı olmayıp, yakın bir mana içermektedir.

İlgi alanımıza giren sekülerlik, daha çok insan bilincinin dinsel görüşten uzaklaşması ve onun sonuçları ile gerçekleşmesi anlamındaki öznel sekülerleşmedir. Bu, bilincin sekülerleşmesi demektir. Bilincin sekülerleşmesi ise modern, özgürleşmiş benliğin kendini tanımlamasında, her türden ilişkilerinde ve karşılıklı etkileşimlerinde geleneksel dinî kodlardan ziyade, dünyevî bir mantıktan hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bilincin sekülerleşmesi aynı zamanda benliğin yönetilmesi manasında olup, özel alana itilen dinin, kamusal alandan bağlantılarının koparılması şeklinde gerçekleşmektedir. (Keyman 2003:118)

Sekülerleşmenin, kurumsal, toplumsal ve bireysel sekülerleşme olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Birinci kısmını oluşturan kurumsal sekülerleşme aynı zamanda bir yönetim biçimi olarak laikliği de kapsamaktadır. Bunların her üçü de birbirlerinin uzantısı olarak ciddi bağlantılıdır. Ancak teolojik bağlamda bizi doğrudan ilgilendiren bir sıralama yapacak olursa, ilk sıraya bireysel sekülerleşmeyi almamız gerekmektedir.

Biz çalışmamızın bu bölümünde sekülerliği, laiklik anlamında değil, dünyevileşmek manasında kullanmaya özen gösterdik. Teolojik açıdan devlet sistemi konunun tamamen dışında değildir. Özellikle müteahhirîn dönemi kelim kitaplarında ‘imamet/devlet yönetimi’ bahisleri yer aldığını biliyoruz. Bu anlamda devletin idarî sistemi, teologun gündeminin dışında olamaz. Ancak bize göre ana problem, bireyin inanç boyutunu şekillendiren ve bireyselliğin de önemli çıkmazı ve sorunu olan, bireysel ve dolayısıyla toplumsal sekülerleşmedir. Ayrıca dünyevileşme ve bireyselleşme anlamında sekülerlik yine laiklikten farklı olarak tamamen kilise-devlet, ya da din-siyaset ilişkilerine değil de güçlü anlamda din-toplum ilişkilerine vurgu yapan bir kavram olarak ifade edilebilmektedir. Kimi yazarlar bu konuda daha keskin ayrımlarda ortaya koyabilmekte ve laikliği siyaset biliminin, sekülerliği ise sosyoloji biliminin konusu olarak ele almaktadır. Bu anlamda sekülerlik toplumun her alanında görülebilmekte, laiklik ise siyaset alanıyla sınırlı bir kavram olarak da nitelendirilmektedir. (Canatan. 1997:93)

Laiklik konusuna yer ayırmayışımızın ana nedenlerden birisi de konunun ayrı bir çalışmayı gerektirecek şekilde çok karmaşık olması ve uygulandıkları ülkelere göre farklı şekillere bürünmesidir. Bu farklılık İslam ülkelerinin kendi bünyelerinde çok yönlü olduğu gibi, Batı laikliği ile İslam dünyasının laikliği arasında ciddi anlamda değişik

uygulama bulunmaktadır. Nitekim Batı, laikliği demokratikleşmeyi sonuç veren bir ön hazırlık mahiyetini almıştır. Ancak bu durum İslam dünyası ve özellikle Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu için tam aksini sonuç vermektedir. Zira bu ülkelerde laiklik, daha çok diktatörlük güdümünde şekillendiği için, insanlara baskı unsuru, demokratiksizleştirme ve dinî cılızlaştırma şekline yönlendirilmiştir. (Roy, 2004:3; Kuru, 2005:290–291)

Burada asıl sorun, Laikliğin tanımında ortaya çıkmaktadır. Batı verileri doğrultusunda yapılan tanımlar, İslam dünyası ülke liderleri için, halkının demokratikleşme kaygısına neden olacağı nedeniyle, yönetenler ve liderler tarafından, tanımın belirginleşmesine yönelik çabalar pek gösterilmemiş gibidir. Belirli bir tanım kabul edilmiş olsa bile, uygulama yöntemi tamamen farklı olmuştur. Bu nedenle az gelişmiş veya gelişmekte olup da demokrasiye yönelme eğiliminde olan ki bu bazen Batı'nın da zorlamasıyla olmaktadır, bu tür ülke idarecileri, kendi algılayış biçimlerinin oluşturduğu baskıcı anlayışlarının sorgulanacağı endişesiyle, laikliğin tanımı ve sınırlarının tespitinde çok da hevesli görünmemektedirler. Bu tez Türkiye için de geçerlidir. Nitekim dışarıdan bakıldığında Cezayir, Türkiye ve Tunus'ta İslamî radikalliğin mevcudiyeti bahanesiyle demokrasi kısıtlanmakta ve demokratik eylemler engellenmektedir. (Roy 2004, 74) Halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerdeki bu tür yapılanmalar, “demokratik olmayan demokrasi” şeklinde dillendirilmiştir. (Kuru, 2006:231–232)

Küreselleşmenin dinin şekillenmesine ve yeniden yorumlanmasına getirmiş olduğu en önemli açılımın sekülerleşme olduğu düşünülmektedir. Ancak bir o kadarda önemli bir problem, tek tanrılı dinlerin reel dünyadaki statüsüdür. Buna göre dinler, insanların dünya ve ahiret hayatına yön veren bilgi ve yaptırımlara sahiptir. Bu genel bir kabul olmakla birlikte, bu statüye ve iddiaya sahip ve yeryüzünde yaygın halde bulunan dinlerin, sahiplenmiş olduğu niteliklere temsilcilik boyutu ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sekülerizmin tarihsel arkaplanının Rönesans ve reformlar dönemine ait olduğu düşünülmektedir. En azından bilkuvve olan duyguları harekete geçirici, dönüştürücü bir dönem olduğu kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılar dünyeviliği. (secularization) kadim Yahudilik ve kadim Yunan düşüncesiyle ilişkilendirmek istese de. (Cox, 1990:17–18) kelimenin Hristiyanlık bağlamında gündeme gelişi XII. Yüzyıla rastlamaktadır.

Eski Ahit verileri evrenin yaratıcısı olmakla birlikte kozmos dışında bir tanrı anlayışını sergilenmesine müsait veriler içermektedir. Nitekim tanrının insan ve evrenden ayrıştığını içeren Tevrat'ın Yaratılış bölümü bu teze müsait donelere sahiptir.

Buna göre tanrı yaratılmışların dışına ötelenmiş, kutsal buyrukların muhatabı olan insana yeryüzünde önemli bir hareket alanı sağlanmıştır. Burada toplumsalve bireysel sekülerleşmeye önemli bir alan açılmış ve bu açılımla birlikte insan algısı bireysellik yönünde bir ivme kazanmıştır. Böylece insan kendi alanında bir tanrısal konum kazanmıştır.

Avrupa'da egemen olan Hristiyanlık, kendi kaynaklarından birisi olan Eski Ahit'in sekülerleştirici motişeriyle karşılaşınca ondan etkilenmiştir. Ancak burada aşkınlaştırılan tanrı anlayışının Hristiyanlık düşüncesine uygun olması için, teslis doktrinine uygunlaştırılması zorunlu görünmekte idi. Bu durumda tanrının Hz. İsa'nın bedeninde tecessüm etmesi, melekler ve azizlerin konumu, kutsal bakire Hz. Meryem'in kurtarıcılık rolü gibi kabullerle yüce tanrı yanında mitolojik argümanlar ortaya çıktı. Daha sonraki dönemlerde Hristiyanlık tanrıyı tekrar aşkınlaştırarak ve ahlaki rasyonalizasyonu sağlayarak sekülerleşme eksenine oturdu.

Böylece kilise sekülerleşme sürecini ileri boyutlara taşımayı üstlendi. Kilise dışındaki saha, laik alan olarak benimsendi. Hristiyanlığın farklı mezhepler haline dönüşmesiyle kutsal alan dışında kalan dünya işleri hem kurumsal ve hem de toplumsal anlamda sekülerleşme boyutunda ciddi ilerlemeler kaydetti. (Berger, 2000:176, 186–191, 197, 200, 225)

Bu dönemden itibaren kutsalın zıddı anlamında kullanılan sekülerizm, daha çok Fransız devrimi ile kendisini dünyaya duyurma fırsatı bulmuştur. Ancak sekülerleşme terimi bugünkü kullanılan anlamıyla 1648’li yıllarda kullanılmaya başlanmışsa da sekülerleşme XIX. yüzyılda kazandığı dine kayıtsızlık, kilise karşıtlığı ve dinsizlik gibi yan anlamlarını, daha sonraki yıllarda bilimsel ve felsefi bir yapıda geliştirmeye devam etmiştir. (Özay, 2007:124–125) Sekülerliğin düşünsel arkaplanında Aydınlanma aklı ve modernite düşüncesi bulunmaktadır. Modernitenin doğuşunu hazırlayan Aydınlanma düşüncesi, kendisi dışında hiçbir olguyu merkez olarak kabul etmeyen rasyonelliğe dayanmaktadır. Bu nedenle Aydınlanma aklı ile modernite, sekülerliğin sacayağını oluşturmaktadırlar. Genelde birçok fikir ve düşünce akımının radikal uçları ve başka emeller ile bağlantılı olarak kullanılabilme ihtimalleri her zaman göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle saldırgan bir şekilde din karşıtı bir bakış açısı benimseyen güçlü bir sekülerizm de göz ardı edilmemeli. Bu tür bir sekülerlik daha sonraları Marksist-Leninist bir desteğe sahip olmuştur. Bu seküler radikalizm çoğu kere, şaşırtıcı yeni kisveler içinde bastırılmışın geri dönüşüne yol açmaktadır. Bu anlayışın sergilendiği ülkeleri, Güney Amerika, Uzak Asya ve Türkiye’nin de dâhil olduğu Orta Doğu’da bulmak zor değildir.

Birbirinden farklı ortamlarda oluşan değişik tür ve anlayışta birden fazla sekülerizmin oluştuğu bir realitedir. Bu ise farklı seküler anlayışların doğmasına neden olmuştur. Ancak buradaki sorumlu, dindir. Zira dinin rolünün ne olduğu çözüme kavuşmadığı sürece, farklı alan ve ortamlardaki değişik uygulamalara rağmen sekülerizm bunu şekillendirecektir. Bu da aynı zamanda sekülerliğin tanımındaki kargaşayı ortaya çıkaracaktır. Sekülerizm, mahiyet itibarıyla hem insanî varoluşun anlamı hem de insanoğlunun kolektif sosyal hayatının örgütlenmesi ile ilgili gelişen ihtilaf ve drama içinde yerleşik haldedir. (Falk 2003, 53)

Tanımında kargaşa olsa da sekülerizmin en belirgin olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’da mevcut olduğu düşünülmektedir. ABD’nin seküler anlayışı eylemsiz. (passive secularism), Fransa ve Türkiye’nin laiklik anlayışı ise, agresif olarak. (Assertive Secularism) kabul edilmektedir. Buna göre ABD’deki kamusal alanda din mevcut iken, Fransa ve Türkiye’de din kamusal alandan dışlanmaktadır. (Kuru 2006, 42) Seküler/laik devletin radikal tanımı Batıda sadece Fransa için uygun düşmektedir. Türkiye ise, Batılı ve Müslüman bir kimliğe sahip olması nedeniyle, iki tarafa da ait olmayan bir ülke. (torn country) konumundadır. (Huntington, 1993:42–43)

Sekülerizmin bu temellerinin aranmasında, modern çağın inşasında büyük önemi olan Rönesans, Hümanizm, Reform ve Aydınlanma gibi entelektüel ve kültürel dönemlerin etkileri tartışılmaz olarak kabul edilmektedir. Bu düşünsel evreler ekonomik, siyasal ve bilimsel gelişmelerin yanı sıra aklın ön plana çıkartılması adına önemli olarak addedilmişlerdir. Siyasal anlamda Avrupa coğrafyasında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda güçlü devletlerin kurulmasıyla ve merkezî otoritelerin hâkim unsur haline dönüşmeleriyle birlikte, toplumsal yaşamın bütün alanları iktidardaki gücün istediği yönde gelişmiştir. Bu durum Kilise’nin etkisi yeni yöneticiler tarafından etkilenilen değil, kullanılan bir yöne doğru kaydırılmıştır.

Özellikle Avrupa’da ilk kez hâkimiyet alanı bulan ulusal devletler, kendi bağımsızlıklarını korumak ve ulusal kimlik inşası adına, toplumlarını tüm dış faktörlerin etkisinden korumayı bir yol olarak seçmişlerdir. Buna mukabil devletler, mezhep kavgaları, toplumsal ve siyasal istikrarı ortadan kaldırdığı dolayısıyla, toplumun içerisinde farklılık gösteren dinî ve mezhepsel gruplara karşı taraf olma pozisyonunu bırakmışlardır. Bu noktadan sonra devlet istikrar adına hareket eden bir mekanizma olarak dine karşı yeni bakış açıları geliştiren bir argüman konumuna geçmiştir. Bu şekilde özellikle Batı toplumları adına Kilisenin etkisi azalmış/azaltılmış ve bir başka anlamda toplumsal ve siyasal yaşamın sekülerleşmesini beraberinde getirmiştir. (Canatan, 1997:93)

Bu gelişmelerin etkisinin önemli rol oynadığı sekülerizm, köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte süreç mimarlarının René Descartes. (ö. 1650), Immanuel Kant. (ö. 1804), Friedrich Hegel. (ö. 1831), Auguste Comte. (ö. 1857), Karl Marks. (ö. 1883), Emile Durkheim. (ö. 1917) ve Max Weber. (ö. 1920) olduğu düşünülmektedir. Önceleri bir beyin jimnastiği ile başlayıp daha sonra da ideolojik bir yapı kazanan sekülerizm, elbette devlet ideolojisinden daha öte bir alana sahiptir. Sekülerizmin hedefte, bilimsel akılcılığı, gayr-i dinî temelleri üzerine bina etmek suretiyle toplum idaresi arzusu yatmaktadır. Sekülerizm öncelikli olarak Ortaçağ Hristiyan uygulamasına karşı çıkmak amacıyla, sosyal ve siyasî alanda yerleşik hayata geçmiş olduğunu da hatırlatmakta ayrıca yarar vardır. Modern devletin yönelişinin temeli olarak sekülerizm, dinin kamu düzeni üzerindeki etkisini sınırlama mücadelesi ile yakından irtibatlıdır; ancak belki daha fazla, ruhban sınıfının tesirini sivil topluma hapsedmekle ilişkilidir. Otuz Yıl Savaşları ile zirveye ulaşan Avrupa’daki din savaşları, devletin toplum üzerine hususi bir birleştirici din dayatması gerektiği konusunda geniş bir siyasî uzlaşma meydana getirdi.

Devlet, halkın dinî yönelişiyle ilgili olarak yansız olmalıdır ve yönetici bir hoşgörü ethosuna bağlanmak suretiyle tüm vatandaşların vicdan ve inanç hürriyetini muhafaza etmekle yükümlüdür. (Falk, 2003:44) Bu bağlamda Aydınlanma liberalleri de katı bir şekilde kilise ve devletin birbirlerinden ayrılmasından yana tavır almışlardır. Bu ayrım sayesinde de yukarıda da ifade edildiği spesifik bir dinin diğer insanlara empoze ettiği bölünmelerden devletin uzak tutulabileceği ve dinin bir ‘özel’ alan meselesi olarak görülebileceği tezi savunulmuştur. Bu anlayış ayrıca dinî inancı, bireylerin özel hayatlarında serbestçe ifa edebilecekleri bir şey olarak görmüş ve dinin devletle kesinlikle bir ilişkisinin olamayacağı sonucuna varmıştır. Bu görüş devleti din karşısında ‘nötr’ bir noktada tutma gayretini göstermiştir. Devlet hiçbir dine yardım etmemeli ve hiçbir dini de engellememelidir. Devlet sadece bu bağlamda rasyonel uzlaşmacı dinî konularda dindarlar ile makul olan dinsizler arasında bir anlaşmanın sağlanabilmesinde yardımcı olabilir. Dinî konularda devletin tarafsızlığı ve kilise ile devletin ayrılması prensibini bu şekilde anlayan Aydınlanma liberalleri, dinî özgürlüğü ‘negatif’ bir hürriyet olarak görmüşlerdir. Bu anlayış sekülerizmi, tamamen insanların özgür olmaları için devletin dinî konularda uzak durması olarak algılamış ve bu alandaki gelişmeler içinde Batılı birçok devlet anayasal bazda önyayak olmuşlardır. (Monsma-Soper, 2005:1)

Sekülerizmin tartışılmasının ana nüvesi olarak görülebilecek olan siyasal boyutu yanında onu hareket alanı içerisine giren en belirgin sahanın ekonomi olduğu düşünülmektedir. Siyaset ve ekonomi birbirinden kopmaz bir niteliğe sahiptir. Hatta ekonomi ve siyaset hayatın her alanına müdahale etmektedir. Şöyle ki, serbest piyasa kökenli olan globalleşme, kapitalizm desteklidir. Bu aynı zamanda kapitalizmde küreselleşmesidir. Bu şekildeki bir gelişim, yardımlaşma ve dayanışmaya dayanan geleneksel kültürü yaşatmaktadır. Bu da modern hayat tarzının bir parçası olan sosyal çözülme, kişilik zayıflaması, bencillik, ahlaksızlık, yabancılaşma gibi olumsuz değerlerin

yaygınlaşmasına neden olacağı düşüncesini doğurmaktadır. Maddeciliğin de sosyal, insanî ilişkiler açısından sorunlar getirdiği de göz ardı edilemez. Kapitalizmin birleşik kültüre karşı çıkması onun, rasyonalist içeriğe sahip olan seküler bir sürece sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlayış kapitalist, bilimsellik ve akılcılığın din, ahlak ve kültürel değerlere karşı yanlış bir tepkinin ortaya çıkmasını doğurmuştur. (Rudy, 2004:48; Gökalp, 1982:36–39)

Bu yaklaşıma ilişkin olarak Max Weber'in Batı dünyası adına önemli eseri Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'ndaki çözümlemeleri dikkat çekicidir. Din sosyolojisi alanında yazıldığı kabul edilen bu eserde Weber, Hristiyanlığın yeni inançları olarak kabul edilen Kalvinist ve Püriten anlayışları, devamlı çalışmayı, her şeyden önce dini 'arınmışlık' anlayışının bir vasıtası olarak algılamıştır. Bu bağlamda yazar çalışmanın sonucunda elde edilenleri, Tanrı'nın bir rahmeti olarak ele alan görüşlerle özellikle Kalvinizmin, seküler düşüncenin önemli bir ürünü olarak kabul edilebilecek olan kapitalizmin gelişmesindeki önemi üzerinde durmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak, Protestanlığın Batı Avrupa'da kazanmış olduğu önem ve büyük orandaki bir toplum kesimi tarafından kabul edilmesi de kültürel ve geleneksel değerleri etkileyerek dünya işlerinin günah boyutuyla değerlendirilmesinin artık kabul edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Weber, bu gelişmelerin bireyselleşme, kapitalizm, pazar ekonomisi gibi kavramların Batı adına kabul edilebilirliğinin bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Bu anlayışın bir dinden uzaklaşmayla değil, dinin bireyler adına 'arınmışlığının' sağlanması olarak görülmesi sonucunda, sekülerizm anlayışının yeni merhale kazandığı kabul edilmektedir. (Türköne, 2003:526)

Sekülerleşmenin bu gelişmeler karşısındaki konumunun güçlenmesinin yanısıra onu ifade eden ana dinamiklerinden birisi de insan aklının metafizik denetimden kurtulmasıdır. Şüphesiz bu, aklın mutlaklaştırılarak yanılmazlığının peşinen kabul edilmesi anlamına gelir. Ancak Tanrı'nın olduğu kadar vahyin de inkârını gerektirmez, bir köşeye sıkıştırır. (Kolakowski, 1990:90; Cox, 1990:14) Bu nedenle sekülerizm, bir tür tanrı tanımazlık değildir. Dinin özellikle kamu alanından bireysel alana sınırlı olarak çekilmesidir. Bu anlamda dinin siyasi arenadaki rolünün de iptalidir.

Globalleşme tartışmasının ekonomik arka planında küresel değerlerin uzlaşmaz Aydınlanma düşüncesi bulunmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin dini doğrudan rakip olarak görmesi teziyle bağdaşık olarak, bu tür uzlaşmazlık nedenlerinin arasında, teologların açıklamakta zorluk çektikleri kötülük problemi gibi bazı inanç konularının aklileştirilme aşamasında ileri sürülen tartışmalar yatmaktadır. Bu tür konuların tartışılabilen alana taşınmasında, modernist, seküler kaynaklı bireysel din anlayışının etkisi büyüktür. Ancak bu hesaplamanın arka planında, modernitenin dünyayı etkilemesi, dini bir kenara itmesi, otantik kültürleri silmeye çalışması yatmaktadır. Bu durumda din ile aklın, modernlik ile geleneğin arasındaki uzlaşma çabalarının sonuç vermesi zor görünmektedir. Üstelik böyle bir telif gayreti, birçok modernist ve gelenekçi kesim tarafından kabul edilmemiştir.

Bunun en tipik örneği Osmanlı devletinin son dönemlerindeki 'fikir savaşları'nda rahatlıkla görülebilir. Çoğu zaman sekülerizm, aydınlanma mirası, modernite, akılcılık ve akıl çağı gibi yakın terimlerle birlikte ele alınmaktadır. Sekülerleşmede, müşterek bir dünyevilik ve bilimsel metot anlayışı yanında, aşkın ve kutsal olana dair iddialar hakkında şüphe bulunmaktadır. Aynı zamanda geleneğe bağlı kalmaya yönelik bir reddiye de içermektedir. Öte yandan aynı kavram, ilerleme, teknolojik icatlar ve Batının üstünlüğü terimleriyle birlikte değerlendirilmektedir. Batı Avrupa'nın bir icadı olan "devletin seküler yapıda olması", XVII. Yüzyılda Batı siyasî arenasında ciddi bir şekilde kendisine yer bulmuştur. O çağdan beri artık Avrupa devletlerinin çoğu seküler/laik bir yapıya sahip

olmuştur. (Falk, 2003:44) Geleneksel kültür insanın Tanrı'nın halifesi olduğunu kabul ederken, sekülerleşme bu anlayışı hurafe olarak değerlendirmiştir. İnsana biçilen bu rol rasyonalizmin egemenliği sonucu XVII. yüzyılda bilimin sekülerleşmesi ve Hristiyanlığın da bu etki altında şekillenmesiyle gerçekleşmiştir. Pozitivist bir ortamda oluşan modern insan imajı, Hegelci bir anlayışla oluşan diyalektik ve değişme süreci sonunda bütün geleneksel anlayışı kaybetmiştir. Böylece Tanrı'nın kontrolünde insan kabulünden daha çok insanın tasarımı olan Tanrı anlayışı yaygınlaşmaya başladı. Sekülerlik ve bireyselliğini bir ürünü olan bu insan imajı, gökten ateş çalmaya çalışmasının ötesinde tanrıya kafa tutmaya çalıştı. (Nasr, 1981:63–64, 165)

Aydınlanma çağının devrimci sekülerist söylemi, dinî olanla bağını bütünüyle koparır. O kendinin varoluşsal kodunu yeni hareket noktasının kurucusu olarak sunar. Aynı zamanda sekülerizm, ahlakı, hukuku ve maneviyatı tarih boyunca yaşayan bir Allah'tan bağımsız kılar. Sekülerizm, ilahi kanunun yerine koyduğu bir manevî güce sahiptir. Bu nedenle sekülerizmin dinin inanç alanını kapatılmasını kabul eden farklı bir din olduğu ileri sürülmüştür. Bir başka ifade ile sekülerizm, ahlakî bir amacı olan negatif bir dinî hareket olarak tanımlanmıştır. (Yinger, 1967:19)

Özetle, dinin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında etkisini yitirmesi olarak tanımlanan sekülerlik ile tanrısallık tarihsel süreçte günümüze kadar devam etmiştir. Sekülerizm çoğunlukla insanlık tarafından daha az ilgi görmüşse de sekülerlik ve ilahiliğin varoluşsal verimliliği ile kurtuluş taahhütleri henüz harcanıp bitirilememiştir. (Arkoun, 2000:209) Özellikle sekülerizmin Batı düşüncesinde belli bir merhaleden sonra sorgulanmaya başlanmasıyla, dinin toplumsal, siyasal ve kültürel olarak tekrar ön plana çıkması sürecini de beraberinde getirmiştir. Ancak sekülerizmin bu gelişmeden önce sorgulanır bir nitelik kazandığı da bilinmektedir.

Bu süreçte bir anlamda sekülerizm gelişme ve bir düşünce kalıbı olarak yayılma gösterdiği dönemde aynı zaman dinî ve geleneksel kalıplarında tekrar belli bir şekilde ilgi görmeye başladığı görülmüştür. Ancak bir gerçek vardır ki dinlerin ve kültürel imgelerin de yüzyıllar boyunca süren sekülerleşme tartışmaları neticesinde belli oranlarda muhteviyat ile şeklen geçirmiş oldukları değişikliğin göz ardı edilemeyecek nitelikte olmasıdır. (Türköne, 2003:526) Bu bazılarınca 'bozulma', bazılarınca 'arınma', bazılarınca da sekülerizmin insanoğlu üzerindeki, insanoğlunun da din üzerindeki etkisi olarak da yorumlanabilmiştir.

Sekülerliğin Batı merkezli olduğu bilinmektedir. Her ne kadar farklı anlayış ve uygulamalar olsa da kendi içerisinde belli Batının kültürel standartlarına sahiptir. Bu nedenle "sekülerizm ve dinî olan bir anda ve aynı yerde bulunabilir mi" sorusuna Batılı araştırmacıların cevapları olumludur. Seküler devlet, ABD de olduğu gibi açıkça dinî bir toplumu barındırmaya kabiliyetlidir. Mesela Amerika'da din, toplumun yönetimine doğrudan iştirak etmez. Bununla birlikte din, bu ülkenin siyasî müesseselerinin en önde geleni olarak görülmektedir. Bu anlamdaki bir sekülerlik, kilise ile devleti birbirinden ayırmak, sivil toplum düzeyinde dinî çoğulculuğun yeşermesine imkân vermek ve dinî ideallerin siyasî girişimlerdeki geçerliliğini canlı tutmak suretiyle iyi bir hizmet görmüştür. (Falk, 2003, 53) Bu nedenle laikliğin Batı sürümü, kendi coğrafyası için ciddi anlamda bir sorun oluşturmamıştır.

Sekülerizmin sloganı olan "Tanrı'nın hakkını O'na, Sezar'ın hakkını da Sezar'a vermek" ifadesinin ancak Avrupa için bir anlamı olduğu kabul edilmiştir. Çünkü Avrupa, Tanrı'yı bir yana, Sezar'ı bir yana koymuştur. Onları kimi zaman birbirine düşman, kimi zaman da iki dost ve müttefik olarak değerlendirmiştir. (Câbirî, 1992:101–102) Dolayısıyla bu, bölgesel bir sorun olup genelleştirilmesinin yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Batılı olmayan ülkelerde sekülerizm kasıtlı olarak Batıdan iktibas edilmiş olup bu ülkelerin yerlisi değildir. Sun'î bir aşı olarak bu toplumların kültürel hayatında pek de derin bir şekilde kökleşmemiştir. Tabii ki, bağlama göre ve zaman içinde değiştirilerek hususî amaçlara uyarlanmıştır. (Falk, 2003:53)

Sekülerizm, Ortaçağ Avrupa'sının gerçekliklerinden modern Avrupa'ya nispeten yumuşak bir geçiş yapmada yaratıcı ve esaslı bir rol oynamıştı. Onun en dikkate değer katkısı, Hristiyanlık içinde Protestan ve Katolik yöneticiler arasındaki çatışmayı büyük oranda yatıştıran, ilim ve sanayide hızlı bir büyüme yolunu açan bir hoşgörü ethosunu geliştirip müesseseleştirmekti. (Falk, 2003:69) Ancak bu sonucun uzun süreli olduğu da düşünülmemelidir. Zira ötekilik anlayışı, din/mezheplerin temel felsefesinde hala mevcuttur. Buradaki konum, daha büyük düşmana karşı, küçük düşmanlıkların ertelenmesidir.

Sekülerleşme ve İslam

İslam dini bireye ve topluma yönelik bir niteliğe sahiptir. Buna göre İslam, insanların ruhsal ihtiyaçlarını karşılama yanında sosyal ilişkilerine yönelik kurallar getirmektedir. Sosyal bağlamdaki kurallar, ahlakî ve idarî/hukukî olmak üzere iki kısımdır. Hukukî kısım için, Kur'an da çok az yer verilmiştir. Bu bölümü daha çok fukaha şekillendirmiştir. İslam hukuku ise statik değil dinamiktir. Zaman ve zemine göre değişebilir. Zaten İslam hukukundaki sürekli değişim ve dönüşüm de bunun göstergesidir. Çünkü ilahî olmayıp insanîdir. Bu nedenle bir Müslüman, sosyal hukuka yönelik şeriattan bahsettiğinde, kabullerinin çoğunun insanî olduğunun bilincindedir. İslam hukukçuları arasındaki farklı görüşler ve mezhepler bunun ayrı bir göstergesidir. Bu farklılıkların mazeretini oluşturan içtihad, İslam dini için bir aklî eylem olarak değerlendirilmiş ve ibadet olarak nitelendirilmiştir. İctihad yanında insanî bir oluşum olan icma ve gelenek. (örf) İslam hukukunun ana kaynaklarındandır. Özellikle Hanefî hukuk sisteminde gelenek büyük önem arz etmektedir. (Dönmez, 2007:87–93) Bu veriler de İslam'ın hukuk sisteminin demokrasi ile bağdaştığı düşüncesini doğurmuştur. (Aqqad, 1952:62–63; Moaddel:2002:364–365; Esposito-Piscatory, 1991:434; Esposito-Voll, 1996:31)

Bu tür hukuksal uygulamalara temel oluşturan Hz. Muhammed'in dünya işleri ile ilgili hususlara yönelik buyruklarında insanların bireysel ve bölgesel tecrübelerine havale etmesi, İslam dininin 'dünya kurma' noktasında seküler olduğunun kanıtı olarak kabul edilmiştir. (Altıntaş, 2005:182)

Câbirî'ye göre, Kur'an'ın dünya işlerinin tanziminde şûrâyı emretmesi. (Âl-i İmrân III, 159; eş-Şûrâ XLII, 38), Hz. Muhammed'in bireylerin eli altındakilerden sorumlu olduğunu vurgulayan ve "hepiniz çobansınız". (Buhârî, "Ahkâm", 1) türü buyruğunda ifade edilen sorumluluk ilkesi yanında "siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz". (Müslim, "Fedâil", 139) şeklindeki tavsiyesi, devlet yönetiminin İslamî bir karakteridir. Zira bunlar nasslarla tespit edilmiş ilkeler değildir. Bu bağlamda İslam dünyası için en öncü problemlerden birisi, dinin siyasete alet edilmesidir. Müslüman toplumun ihtiyacı olan şey ise, dinin siyasetten ayrılmasıdır. Bu nedenle özünde olduğu gibi; Tevhidin ve birliğin unsuru olan dini, siyasete alet ederek, ayrımcılığın bir amili haline getirmekten kaçınmak gerekir. (Câbirî, 1992:97–99, 113–114, 115–116) Yazarın bu ifadelerinden onun seküler bir yönetim taraftarı olduğu anlaşılmamalıdır. O, çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin 'baskıcı' rejimleri karşısındaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Câbirî, demokratik bir sisteme ve ortak akla göndermede bulunmaktadır. Nitekim son dönemlerde yaşayan birçok İslam araştırmacının da bu yönlü temayülleri olduğu görülmektedir. (Esposito, 1992:126)

İslam devlet hukuku, bazı Kur'an verileri yanında daha çok hukukçuların önerileri doğrultusunda şekillendiği belirtilmişti. Kur'an verileri de bilginlerin anlayış ve yorumları bağlamında anlamlandırılmıştır. Tarihsel aşamalardan geçerek şekillenen İslamî devlet hukukunun, günümüz Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere hukukuyla içerik olarak büyük benzerlik içerisinde olduğu kabul edilmiştir. (Najjar, 1958:173)

Birçok İslamî devletin kuruluş felsefesine fikir babalığı yapmış olan Sünnî siyaset anlayışı, Kur'an verilerinden daha çok, Hz. Muhammed sonrasında yaşanan tarihsel siyasî tecrübeler dayanak yapılarak şekillendirilmiştir. Nitekim devlet başkanının nitelikleri, sorumlulukları ve iktidara geliş yöntemleri, ideal ve altın çağ olarak kabul edilen ilk dört halife dönemi uygulamalarından hareketle belirlenmiştir. (Evkuran, 2005:41) Müslüman hukukçuların da üzerinde oybirliği yaptıkları bir tanım ve sistem yoktur. Bu da İslam'ın statik değil dinamik olduğunu göstermektedir. Zira zaman ve zeminin değişimi, insanların yaşayış ve yönetim biçimlerini kurallaştırır. Bu nedenle İslam'ın ortaya koyduğu, “efradına camî, ağyarına mani” bir yönetim sistemi bulunmamaktadır. (Câbirî, 1992:95)

İbn Haldun bu anlayışı “Siyaset, dünyevî faydaları temin, zararları def amacıyla ahaliyi aklî düşüncenin gereğine göre yönetmektir. Hilafet ise, âhiretle ilgili maslahatları gerçekleştirmek amacıyla ahaliyi şer'î. (Dinî) görüşe göre yönetmektir” şeklinde bir tanım yaparak, devlet yetkilisinin aynı zamanda dinde yetkili olmadığına işaret etmektedir. (İbn Haldun, 1991:550)

İslam hukukunda önemli yaptırımlarıyla ön plana çıkan Hz. Ömer'in dönemindeki uygulamaları dikkat çekicidir. Onun dinî kaygılardan daha çok yerele dayalı uygulamaları başta Ebû Hanife olmak üzere birçok İslam hukukçuları için örnek teşkil etmiştir. Nitekim o, köle olmayan özgür/hürre Arap kadınlarının yalnızca hür Arap erkekleriyle. (küfüv) evlenmeleri gerektiğini savunmuştur. Yine o, cariyelerin tamamen tesettüre uygun olmalarını da men etmiştir. Bir tür yarı çıplaklık olan bu giyim tarzı, onların adeta kimliği konumundaydı. Ziya Gökalp, sosyolojik açıdan konuyu incelerken bunun nedeni olarak o devirde Arap olmayan Müslümanlara ‘mevâlî’ denilmesini ve onların özgür ve asil olarak kabul edilmemesini ileri sürmüştür. Ona göre bu durum bir tür ırkçılık olmayıp, sosyal ruh ve toplumsal hayat anlayışıyla alakalı idi. O zamanın örfüyle alakalı olan bu tutum, Hz. Ömer'in. (r.a) başarılı olmasını sağlamıştır. Oysaki Hz. Ali. (r.a.) icraatlarında yerel örfe itibar etmediği için başarılı olamamıştır. Gökalp'a göre bazı sosyal şartlar dinin düzenlenmesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. (Gökalp, 1981:134–136)

Hz. Ömer'in bu tür tutumu yanında onun bazı uygulamaları yürürlükten kaldırdığını biliyoruz. Dört halife arasındaki bu davranışlar daha sonraki İslam hukukçularına mesned teşkil etmiştir. Nitekim Hz. Ömer'in cariyeler hakkındaki yaptırımında olduğu gibi örfe yönelik bazı kararları, Ebu Hanife'de yansıma bulurken, Süfyan es-Sevrî gibiler tarafından reddedilmiştir.

İçtihad eden kimse her halükarda İslam dininde övülmüştür. Ulaştığı sonuç ne olursa olsun, dinin aklî yorumu ve çıkarsamaları, İslam dininin evrenselliği gereğidir. Fıkhi mezheplerdeki farklılık da bunun göstergesidir. Bu nedenle özellikle uygulama alanındaki İslamiyet, İslam hukukçularının zaman ve zeminden oluşan kültürüne yönelik anlayışları doğrultusunda şekillenmiş ve halka sunulmuştur.

Bu nedenle günümüzde ortaya çıkan, sekülerleşmenin laiklik, demokrasi, din-hukuk, din-siyaset ilişkisi gibi alanlardaki sorunları, daha çok din anlayışlarının ‘fukaha’ ya endeksli olmasından ve geleneğin kutsallaştırılarak din gibi algılanmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Önceki dönemlerde Müslümanların din anlayışlarını ağırlıklı olarak fıkıhçılar belirlemişlerdir. Bu durum, bir yandan Müslümanların üretmiş oldukları

hukukun ‘insan ürünü’ olduğu gerçeğinin göz ardı edilerek, dinle özdeş hale getirilmesine yol açtığı gibi, diğer yandan da hukukun değişmez kurallar bütünü halinde algılanmasına sebep olmuş ve hukuk işlevsiz hale gelmiştir. Müslümanlar tarafından tarih içinde üretilmiş olan hukukun din olmadığının anlaşılması, Türkiye ölçeğinde dinsel sorunların önemli bir kısmının gerçek anlamda sorun olmadığının farkına varılmasını sağlayacaktır. (Onat, 2003:35)

Fukaha tarafından şekillendirilen İslam, her halükarda halkın dinî anlayışını ve uygulayışını oluşturmaktadır. Bununla birlikte İslam, halk dindarlığı olarak kalsa, sekülerizm için ciddi bir sorun oluşturmaz. Ancak yüksek İslam’da ifadesini bulan ve Müslüman entelektüellerince benimsenen İslam’ın sekülerizme boyun eğeceğini beklemek, fazlaca iyimserlik olur. (Özdemir, 1993:11)

Bunun nedeni ise Gellner’e göre Müslümanların üst kültürü ile alt kültürü arasında sıkı bir ilişki olmasıdır. Bu aralarındaki bağlantıyı diri bir şekilde tutmakta ve entelektüel kesim ile halk tabakası arasındaki ilişki sürekliliğini korumaktadır. Bu nedenle halk inancı ile entelektüel inanç arasında çok da farklılık gözlemlenemez. Bu bağlamdan olarak İslam’da sekülerleşmenin olduğunu söylemek bütünüyle doğru değildir. Zira İslam’da sekülerleşme diye bir olgu ya da oluşuma rastlamak mümkün değildir. İslam bugün, geçen yüzyıllardaki kadar güçlüdür. Nitekim Ortaçağ boyunca eski dünyada dört büyük uygarlık vardı. Bugün bu uygarlıkların üçü bir şekilde sekülerleşmiş durumdadır.

Bunlardan birincisi olan Hristiyanlığın doktrini bizzat kendi ilahiyatçıları tarafından tahrif edilmiştir. İkincisi Çin uygarlığı olup, seküler bir inanç egemenliğini resmen ilan ederek, Çin’deki dinî önderleri saf dışı bırakmıştır. Üçüncüsü ise Hint uygarlığı olup, devlet ve seçkin kesim, halkın benimsediği halk dinine karşı tarafsız bir tavır takınmaktadır. Son olarak İslam uygarlığında sekülerleşmeye karşı tam farklı bir manzara ve tutum görülmektedir. (Gellner, 1994:7) Bu tür bir tespitin arkaplanında Müslümanların kutsal kitabı Kur’an’ın bazı temel nitelikleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Kur’an, inanç, ibadet ve ahlak konularına doğrudan ve ayrıntılarıyla yer verirken siyasî konulara, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir belirlemede bulunmuş değildir. Devlet idareciliği konusu, dinî olmaktan ziyade dünyevî ve siyasî bir meseledir. Doğrudan doğruya milletin işidir. Onun içindir ki, nusûs-i şerî’yyede bu mesele hakkında tafsilat yoktur. (Seyyid Bey, 1924:10) Nitekim Ebu Hanife’nin, “Hilafet, meşveret ve icma ile sabit olunur” demesi de bunun bir göstergesidir. (Yaman, 2002:275)

İslam mezheplerinden Mâtürîdîlere göre siyasî yetki kralların, diyânet yetkisi ise Nebilerin elindedir. Mâtürîdî’nin diyânet-siyâset ayrımı yapması ve birincisini peygamberlere, ikincisini ise kral/meliklere tahsis etmesi, dönemine kadar konuyla ilgili yapılmış tartışmalar ve ileri sürülen görüşlerle mukayese edildiğinde son derece önemlidir. Buradan hareketle peygamberin *diyânet/nübüvvet* görevinin, Allah tarafından kendisine verilmiş bir sorumluluk iken, devlet başkanlığının ilahî bir misyon gereği olmayıp kendi siyasî ve ictihadî tercihi olduğu söylenebilir. Ancak o, bir kral, melik veya sultan değildi. Zaten başkanı olduğu devlet, bütün unsurlarıyla ve kurumlarıyla oluşmuş bir devlet değildi. Bu kurumlaşma ilk dört halife döneminde tamamlandı. (Kutlu, 2008)

Bu veriler bize, İslam’ın sekülerizmle uyduğu düşüncesini oluşturmamalıdır. Zira temel felsefeleri tamamen farklıdır. Birisi aşkın varlık temelli bir düşünceyi sunarken, diğeri, aşkın varlığı, sosyal hayattan ve kamusal alandan laiklik ve sekülerlik ile; ferdi yaşamdan da bireyselleşme ile ekarte etme teziyle hareket etmektedir. Ancak özde ilahilik şeridinde

hareket eden İslam devlet hukuku, yol üzerinde beşeriyet tecrübesinin ürünleri olan ekleme ve şekillendirmeleri kabul etmektedir. (Biçer, 2010)

KAYNAKÇA

- Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aqqad, A. M. (1952). *ed-Dimukratiyye fi'l-İslâm*, Kahire: Darü'l-Maarif
- Arkoun, M. (2000) Present-Day Islam Between its Tradition and Globalization. *Intellectual Traditions in Islam*. ed. F. Daftary. London: I. B. Tauris.
- Arslan, M. (2002). *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Çorum Örneği*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bell, D. (2006). Kutsalın Dönüşü. *Laik Ama Kutsal*. ed. Ali Köse. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Berger, P. L. (2000). *Kutsal Şemsiye, Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Biçer, R. (2010). *Küreselleşen Çağda İslam*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Cabiri, M. A., (1992). *Vichet-u Nazar Nahv-u İadet-i Kadaya'l-Fikri'l-Arabiyyi'l-Muasır*. Beyrut: Merkezu's-Sekafıyyu'l-Arabî.
- Canatan, K., (1997). *Din ve Laiklik*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cox, H. (1990). *The Secular City*, London: Penguin.
- Dönmez, İ. K. (2007). Örf. *DİA*, XXXIV, 87–93.
- Esposito, J. L-Piscatory, J. (1991) Democratization and Islam. *Middle East Journal*, VL/3, 427–40.
- Esposito, J. L-Voll, J. O. (1996). *Islam and Democracy*. New York: Oxford University Pres.
- Evkuran, M. (2005). Siyasal Kültürümüzün Teolojik Kökenleri ve İktidar Tahayyülü. *İslâmiyât Dergisi*, VIII/3, 27–50.
- Falk, R. (2003). *Küreselleşme ve Din*, çev. H. T. Başoğlu. İstanbul: Küre Yayınları.
- Gellner, E. (1994). *Postmodernizm İslam ve Us*. çev. Bülent Peker. Ankara: Ümit yayıncılık.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler VII*, nşr. A. Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gungwu, W. (2001). TheFuture of SecularValues. *Electronic Edition of the Social Science Research Council*. New York. (<http://www.ssrc.org/sept11/essays/wang.htm>). (11.10.2022)
- Hadden, J. K. (1992). Challenging of Secularization Theory. *Human Societies*. ed. Anthony Giddens. Cambridge: Polity Pres.
- Holyoake, G. J. (1896). *English Secularism: A Confession of Belief*. Chicago: Open Court Publishing Cooperation.
- Huntington, S. P. (1993) The Clash of Civilization. *Foreign Affairs*, XLII/3, 22-49.
- Keyman, F. (2003). Türkiye’de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme. *Doğu Batı Dergisi*.

- Kılıç, A. F. (2008). *Ziya Gökalp'in Din Sosyolojisi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Yayınları.
- Kolakowski, L. (1990). *Modernity on Endless Trial*. Chicago: University of Chicago Press.
- Köktaş, M. E. (1997). *Din ve Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Köse, A. (2001). Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar. *Günümüz İnanç Problemleri: İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*. Erzurum, 203–216
- Kuru, A. (2006). *Dynamics of Secularism: State Religion Relation in the United States, France and Turkey*. Washington: University of Washington.
- Kutlu, S. (2008). Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması. *E-makâlât Mezhep Araştırmaları*, I/1, 7-26. <http://www.emakalat.com/index.php/emakalat>. (12/19/2008)
- Küng, H. (1997). *A Global Ethic for Global Politics and Economics*. çev. John Bowden. London: SCM Press.
- Küp, N. (2006). *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Moaddel, M. (2002). The Study of Islamic Culture and Politics: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*. Vol. 28, 359-386.
- Monsma, S. V-Soper J. C. (2005). *Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokrasiye Kilise ve Devlet*. Çev. Bilal Sambur. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayını.
- Nasr, S. H. (1982). *Knowledge and the Sacred*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Onat, H. (2003). Küreselleşme ve İslam'ı Yeniden Düşünmek. *Dinî Araştırmalar*, ed. Mustafa Erdem, VI/17, 29–46.
- Özay, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Phillips, R. (2004). Can Rising Rates of Church Participation be a Consequence of Secularization? *Sociology of Religion*, LXI/2, 139–153.
- Roberts, K. A. (1990). *Religion in Sociological Perspective*. California: Wadsworth Publishing Company.
- Robertson, R. (2003). Globalleşme Politika ve Din, çev. H. Karaşahin-Ş. Gürsoy. *Dini Araştırmalar*, 6/17, 361–372.
- Roy, O. (2004). *Globalised Islam: The Search for A New Ummah*, London: Hurst.
- Rudy, S. (2004). Subjectivity, Political Evaluation and Islamist Trajectories. *Globalization and the Muslim World*. ed. B. Schaebler-L. Stenberg. New York: Syracuse University Pres.
- Sarıbay, Y.A. (1998). Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Skreslet, S. (1997). Emerging Trends in a Shifting Global Context: Mission in the New World Order. *Theology Today*, V. 54, 150–164.
- Yaman, A. (2002). Siyaset Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanife. *İslami Araştırmalar*, 15/1–2.

Yayla, A. (1998). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yinger, J. M. (1967). Pluralism, Religion, and Secularism. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 6, No. 1, 17–28.

MÂTÜRÎDÎ TEOLOJİSİNİN SİSTEMLEŞMESİNE KATKI SAĞLAYAN ÖNCÜ İSİMLER: EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ ÖRNEĞİ

Doç. Dr., RECEP ÖNAL,

Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ilk kez ortaya çıkan siyâsi tartışmalar ve iç savaşlar bazı itikadî problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu problemlerin çözümüne ilişkin verilen cevaplar, ilk siyâsi ve itikadî mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun dışında İslâmî fetihlerin genişlemesiyle farklı din, kültür ve medeniyetler arasında dinî, ilmî ve kültürel alanda etkileşimin olması, farklı kültürlerle ait eserlerin tercüme edilmesi, Müslümanların, farklı din mensuplarına İslâm'ı anlatma ve inkârcı akımların İslâm'a yönelik saldırı ve eleştirilerine karşı savunmaya çalışmaları da çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Klasik sınıflandırmayla bu mezhepler, "Ehl-i Sünnet" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde iki grupta değerlendirilmektedir. Ehl-i Hadis/Ashâbu'l-Hadis, Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye Mezhepleri Ehl-i Sünnet olarak kabul edilirken, Sünnî akîdeye muhalif olan Kaderiyye, Cehmiyye, Şîa, Mu'tezile, Mücessime, Cebriyye ve Mürctie gibi mezhepler de Ehl-i Bid'attan sayılmaktadır. Ehl-i Sünnet'in kurucusu ve ana temsilcisinden biri ise Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir (ö. 333/944). Mâtürîdî, dini anlama ve yorumlamaya yönelik geliştirdiği yöntemi, İslâm inanç esaslarını tespit edilip temellendirmesinde gösterdiği başarısı neticesinde kendi ismine isnaden "Mâtürîdiyye" adıyla yeni kelâm ekolünü kurmayı başarmıştır. Mâtürîdiyye ekolüne mensup birçok âlim Sünnî akîdeye aykırı olarak değerlendirdiği Ehl-i Bid'atın bâtil inançlarının yayılmasını engellemek, Sünnî inancı korumak ve yaymak için onlara karşı fikrî mücadele içerisinde olmuşlardır. Bunlar arasında ön plana çıkan âlimlerden biri de Hanefî-Mâtürîdî ekolüne mensup Ebü'l-Berekât en-Nesefî'dir (ö. 710/1310). İşte bu tebliğde Nesefî'nin hem daha iyi tanınabilmesi ve görüşlerinin doğru öğrenilmesi hem de tarihî bağların kurulabilmesi için hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve ilmi şahsiyeti ele alınacaktır. Bu vesileyle çalışmamız Müslüman-Türk düşüncesinin anlaşılmasına, ilim ve kültür dünyamızın önemli yapı taşlarından biri olan Hanefî-Mâtürîdî düşünce sisteminin daha yakından tanınmasına, dinî ve kültürel geleneğimizle kurulacak olan bağlara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, İtikad, Mezhep, Ehl-i Sünnet, Mâtürîdîlik, Nesefî.

GİRİŞ*

Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ilk kez ortaya çıkan hilâfet ile ilgili tartışmalar, Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde meydana gelen Cemel ve Sıffin gibi iç savaşlar ve Emevîlerin baskıcı siyaseti çözümü zor bazı itikadî/kelâmî problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu problemlerin çözümüne ilişkin verilen cevaplar, Hâriciyye, Şîa ve Mürcie gibi ilk siyasî mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Şehristânî, ts., 1: 6; Emin, 1976, 363, 367; Hitti, 1980, 1: 387-388). Bu siyasî mezheplerin dışında siyâsî, sosyal ve kültürel değişme ve gelişmelerin yaşandığı hicrî II. yüzyılın başlarından itibaren İslâm dünyasında itikadî bir takım mezhepler de teşekkül etmeye başlamıştır. Bunda yukarıda zikredilen sebeplerin yanı sıra dış faktörler de etkili olmuştur. Daha açık bir ifadeyle İslâmî fetihlerin genişlemesiyle farklı din, kültür ve medeniyetler arasında dinî, ilmî ve kültürel alanda etkileşimin olması Hint, İran ve Yunan kültürlerine ait temel eserlerin tercüme edilmesi neticesinde dini anlamada felsefî, kelâmî, batınî ve zahirî birçok yeni fikirlerin neşet etmesi gibi çeşitli amiller önemli rol oynamıştır (Ebû Zehra, 1996, 22-23; Emin, 1976, 299-300; Hizmetli, 1983, 27: 663-664). Bunun dışında Müslüman âlimlerin, farklı din mensuplarına İslâm'ı anlatma ve pek çok düalist ve inkârcı akımların İslâm'a yönelik saldırı ve ithamlarına karşı onu savunmaya çalışmaları bunda etkili olmuştur. Neticede tüm bu iç ve dış amiller İslâm toplumunda Cebriyye, Cehmiyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Ehl-i Hadis ve Selefîyye gibi çeşitli itikadî mezheplerin yanı sıra (Taşköprüzâde, 1985, 2: 144, 148; Ebû Zehra, 1996, 107) Gulat-ı Şîa, Sebeiyye, Keysâniyye, Zenâdika ve Şuûbiyye gibi gaybî ve batınî mezheplerin de ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir (Mustafizürrahmân, 1993, 3; Dûrî, 1991, 122 vd.). İslâm düşüncesinin gelişmesinde önemli rol oynayan söz konusu mezhepler, klasik sınıflandırmayla, "Ehl-i Sünnet" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir (İzmirli, 1981, 60-61). Selefîyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye Mezhepleri Ehl-i Sünnet olarak kabul edilmiş (Zebîdî, 2002, 2: 8-9; Bağdâdî, 2007, 319-320; Pezdevî, 1994, 348); buna mukabil Sünnî akîdeye muhalif olan Kaderiyye, Cehmiyye, Şîa, Râfiziyye, Harûriyye, Mu'tezile, Mücessime, Cebriyye ve Mürcie gibi mezhepler de Ehl-i Bid'attan sayılmıştır (Pezdevî, 1994, 348).

Söz konusu mezhepler arasında tarihî süreç içerisinde önemli çekişmeler, sürtüşmeler ve kavgalar yaşanmıştır. Mezhepler arasındaki bu dini, itikadî, fikrî ve siyasî çatışma ve mücadeleler daha çok Ehl-i Sünnet ile Ehl-i Bid'at kabul edilen mezhepler arasında gerçekleşmiştir. Ehl-i Sünnet mensubu birçok âlim Sünnî akîdeye aykırı olarak değerlendirdiği

* Bu tebliğ, "Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri" adlı çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

Ehl-i Bid‘atın bâtil inançlarının Müslümanlar arasında yayılmasını engellemek, Sünnî inancı korumak ve yaymak için Ehl-i Bid‘ata karşı fikrî mücadele içerisinde olmuşlardır. Bunu gerçekleştirmeye çalışan âlimlerin başında da hiç şüphesiz Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) gelmektedir (Taşköprüzâde, 1985, 2: 133, 135; Mustafizürrahmân, 1993, 3; Ebû Zehra, 1996, 170, 183). Gerek dini anlama ve yorumlamaya yönelik geliştirdiği usul ve yöntemi gerekse İslâm inanç esaslarının tespit edilip temellendirilmesi ve savunulmasında gösterdiği üstün başarı ve gayreti neticesinde kendi adına isnaden “Mâtürîdiyye” adıyla kelâm ekolünü kurmayı başarmıştır (Taşköprüzâde, 1985, 2: 133, 135; Zebîdî, 2002, 2: 5-6). Mâtürîdî kelâm ekolü, Ehl-i Sünnet’in temel inanç prensiplerini tespit ve teyit etmede önemli rol oynaması sebebiyle Sünnîlerin en önemli temsilcilerinden biri kabul edilmiştir (Zebîdî, 2002, 2: 6; Yazıcıoğlu, 2001, 133). Mâtürîdî kelim ekolüne mensup birçok âlim de Sünnî akîdeye aykırı olarak değerlendirdiği Ehl-i Bid‘atın bâtil inançlarının yayılmasını engellemek, Sünnî inancı korumak ve yaymak için onlara karşı fikrî mücadele içerisinde olmuşlardır. Bunlar arasında ön plana çıkan âlimlerden biri de Hanefî-Mâtürîdî ekolüne mensup Ebü’l-Berekât en-Nesefî’dir (ö. 710/1310). Bu çalışmamızda Nesefî’nin hem daha iyi tanınabilmesi ve görüşlerinin doğru öğrenilmesi hem de tarihî bağların kurulabilmesi için hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve ilmi şahsiyeti ele alınacaktır.

HAYATI

Nesefî’nin tam adı “Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizuddin Ebü’l-Berekât en-Nesefî”dir (Askalânî, ts. 2: 247; Leknevî, 1906, 101; Kehhâle, 1993, 2: 228; Ziriklî, 2002, 4: 687; Temîmî, 1989, 4: 154). Ayrıca kendisi hakkında “Hâfizuddin”, “Allâmetü’l-Dünya”, Ebü’l-Berekât”, “müteahhir müfessir”, “sadru’l-İslâm”, “muhyi’s-sünne”, “müzhiru’d-dekâik”, “kâmil imam”, fikhın reisi” gibi çeşitli künye ve unvanlar da kullanılmaktadır (Kutluboğa, 1992, 174-175; Askalânî, ts., 2: 247; Yeşilyurt, 2000, 21-22). Nesefî, doğduğu şehir olan Nesef’e nispetle “en-Nesefî” olarak da nitelendirilmektedir (Ziriklî, 2002, 4: 67; Nüveyhîz, 1983, 304). Kullanılan bu lakaplar arasında en meşhur olanı ise “Ebü’l-Berekât en-Nesefî”dir.

Nesefî, bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti (Türkistan)’da Soğd bölgesinin Nesef şehrinde doğmuştur (Leknevî, 1906, 101-102; Ziriklî, 2002, 4: 67). Kaynaklarda doğum yeri hususunda ittifâk edilmekle birlikte, doğum tarihi konusunda ihtilâf vardır. Ancak yaygın kanaata göre, hayatının takriben 620/1223 yıllarında Nesef’te başladığı tahmin edilmektedir (Çetiner, 1995, 30; Yeşilyurt, 2000, 23.). Nesefî’nin talebelik yaptığı hocaları arasında en erken vefat eden Şemsü’l-Eimme Muhammed el-Kerderî’nin ölüm tarihinden hareketle bu tahminde bulunulmuştur. Şöyle ki: Hocası el-Kerderî’nin 642/1244-45 yıllarında vefat ettiği kesin olarak

bilinmektedir. Neseî de ona talebelik yaptığına göre onun doğumu bu tarihten önce olmalıdır. Buna göre Neseî, H. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde (takriben 620/1223 yıllarında) dünyaya gelmiş olmalıdır (Alkın, 1986, 22/2: 18; Çetiner, 1995, 30; Yeşilyurt, 2000, 23).

Neseî gençlik yıllarını Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin hâkim olduğu, bölgenin ve İslâm âleminin en önemli ilim merkezlerinden olan Buhara şehrinde ilim tahsil etmekle geçirmiş, temel eğitimi de burada tamamlamıştır. Neseî burada Hanefî fakihlerinden Muhammed el-Kerderî, Bedreddîn Hâherzâde (ö. 651/1254) ve Hamîdüddîn ed-Darîr (ö. 666/1268) gibi dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır (Özel, 2002, 25: 277; Bedir, 2006, 32: 657). 671/1273 yılında Moğol istilasına uğrayan Buhara ve çevresi, bu istila sebebiyle yağma ve katliamlara maruz kalmış, bölgede uzun süre siyasî kargaşa ve istikrârsızlık hüküm sürmüştür. Bu durum Neseî'nin hayatında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Hodgson, 1993, 2: 312; 3: 759-760; Barthold, 1990, 482 vd.; a.mlf., 1963, 61; Turan, 2006, 199-201). Yaşanan siyasî kargaşa sebebiyle bölgeyi terk etmek zorunda kalan Neseî, nispeten daha güvenli ve istikrârlı gördüğü Kirman şehrine göç etmiştir. Burada Kutbiyyetü's-Sultaniyye Medresesi'nde uzun süre hocalık yapmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir (Çetiner, 1995, 31; Bedir, 2006, 32: 567).

Neseî, ömrü boyunca muhtemel pek çok seyahat yapmıştır. Ancak kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte onun tek seyahati olarak bilinen Bağdat'a yaptığı ziyaretinden bahsedilmektedir. Bu bilgilere göre Neseî, 710/1310 yılında Bağdat'a bir ziyarette bulunmuş, burada kaldığı süre içerisinde İmam Merğînânî'nin (ö. 593/1196) *el-Hidâye* adlı eserini şerh etmiştir (İbn Kutluboğa, 1992, 175; Leknevî, 1906, 102; Taşköprüzâde, 1985, 2: 168; Çetiner, 1995, 31). İslâm âleminde Neseî'nin eserleri meşhur olmasına rağmen biyografî ve tabakât türü eserlerde kendisi hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Onun doğum ve ölüm tarihleri, birkaç seyahati, hocaları, talebeleri ve telif ettiği eserleri hakkında verilen bu bilgiler de son derece kısa ve birbirinin tekrarından öte gitmemekte, ailesi, nesebi, ırkı, seyahat ve yolculukları gibi hayatına dair ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Neseî'nin hangi millettendiği konusunda kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte, Neseî üzerinde araştırma yapanlar, Türk asıllı olduğunu söylemektedirler. Bu görüşlerini de doğup büyüdüğü Neseî şehrinin ilk dönemlerden beri Türklerin himayesi altında bulunmasına, asıl yerlilerinin Türk olmasına ve bu şehirden Türk asıllı pek çok İslâm âliminin yetişmesine dayandırmaktadırlar (Bursalı, 1896, 14; Kitapçı, 2008, 214; Yeşilyurt, 2000, 22-23).

Hicrî sekizinci yüzyılın en önemli Mâtürîdî âlimlerinden biri olan ve dönemine damgasını vuran Neseî, hayatı boyunca genelde Ehl-i Sünnet özelde Mâtürîdî akîdesini öğretmek ve Ehl-i Bid'at fırkalarına karşı müdafaa etmek için çaba göstermiş, arkasında çok kıymetli eserler

bırakmıştır. Ömrünü Nesef, Buhara, Kirman ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde geçiren Nesefî, 710/1310 tarihinde (Temîmî, 1989, 4: 155; Zehebî, 2000, 1: 216; Askalânî, ts., 2: 247;) Bağdat seyahatinden memleketine dönerken Hûzistan bölgesinin İzec (Mâlûlemîr) şehrinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir (Çelebi, 1941, 2: 1168; Ziriklî, 2002, 4: 67; Zehebî, 2000, 1: 216; Kehhâle, 1993, 2: 228).

HOCALARI

Nesefî, VIII./XIV. yy. başlarında tarihsel olarak çeşitli din, mezhep, felsefe, kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Mâverâünnehir bölgesinde yaşamıştır. Bu bölge, aynı zamanda ilmî faaliyetler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle bölge, İslâm dünyasında birçok gelişme ve değişimin yaşandığı en büyük dinî ve fikrî kesişim noktalarından birini temsil eden bir merkez olma özelliği kazanmıştır. Nesefî'nin böyle bir ortamda yaşamış olması, fikrî ve ilmî düzeyde yetişmesine olumlu katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan Mâverâünnehir bölgesinin, ribatlar, hankâhlar, eğitim merkezleri ve medreseler sayesinde İslâm dünyasındaki çok sayıda âlimleri bir araya getiren bir konuma sahip olması da Nesefî'ye çeşitli âlimlerle tanışma fırsatı sunmuştur. Fakat Nesefî'nin doğup büyüdüğü Mâverâünnehir bölgesi XII. yüzyılın sonlarında başlayıp Bağdat-Şam hattına kadar bütün İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğol istilasına maruz kalmıştır. Nesefî'nin yaşadığı yıllar, bölgenin bu istilanın ilim, kültür ve medeniyet alanında geride bıraktığı tahribat ve yaralarını sarmakla meşgul olduğu bir döneme denk gelir (Yaman, 1988, 8: 347-348). Bu durum Nesefî açısından olumsuz gibi görünse de o, tüm bu olumsuzluklara rağmen Mâverâünnehir bölgesinin geçmişten gelen ilmî birikiminden istifade etmeyi başaramıştır. Kaldı ki Nesefî'nin öğrenim yıllarını geçirdiği Buhara ve çevresi Moğol istilasına rağmen hâlâ İslâm şehirleri arasında nüfusuyla ve gelişmişliğiyle ön plana çıkmış ve ilim merkezi olarak canlılığını korumuştur (Bedir, 2006, 32: 567.). Dolayısıyla Nesefî, ilim hayatı oldukça ileri seviyede bulunan ve yaşadığı asırda özellikle İslâm kültür merkezi olarak tanınan Nesef ve Buhara gibi şehirlerde ilim tahsiline başlamıştır. Onun yetiştiği dönemde bu bölgelerde itikadî ve fikhî açıdan Hanefî ekolüne bağlı dönemin meşhur Hanefî âlimleri tarafından ders halkaları düzenlemekte ve ilmi faaliyetler yürütülmekteydi. Nesefî, bu durumu değerlendirmiş ve bu âlimler ile tanışarak onların ilim halkalarına katılmış, eğitimini tamamladıktan sonra da hem farklı alanlarda önemli eserler vücuda getirmiş hem de medreselerde hocalık yaparak birçok talebe yetiştirmiştir.

Nesefî'nin ders aldığı hocalarının arasında Şemsüleimme Muhammed el-Kerderî (ö. 642/1244), Bedreddîn Hâherzâde Muhammed b. Mahmud el-Kerderî (ö. 651/1254) ve Hamîdüddîn ed-Darîr el-Buhârî (ö. 666/1268) gibi dönemin meşhur fikhî âlimlerini sayabiliriz (İbn Kutluboğa,

1992, 175; Leknevî, 1906, 102; Taşköprüzâde, 1985, 2: 168). Zikrettiğimiz bu hocaları daha çok fıkıh alanında temayüz etmişlerdir (Leknevî, 1906, 102; Yazıcı, 1992, 34; Yeşilyurt, 2000, 25-27). Neseî'nin bunların dışında da başka âlimlerden ders alması yüksek bir ihtimaldir. Çünkü telif ettiği eserlere bakıldığında fıkıh dışında kelâm ve tefsir gibi alanlarda da kayda değer birçok eser kaleme almıştır. Bu hususlar dikkate alındığında onun birçok alanda değişik âlimlerden de ders aldığı anlaşılmaktadır. Ancak kaynaklarda kelâm, tefsir ve hadis gibi alanlarda kimlerden ders aldığına dair herhangi bir malumat verilmemiştir. Neseî'nin fıkıh açısından dönemin meşhur Hanefî fukahâlarından ders alması ve itikadî açıdan da Mâtürîdî kelâm ekolünün hâkim olduğu bir çevrede yetişmesi, kendisine fikhî ve itikadî bakımdan Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini çok iyi anlama ve yorumlama imkânı sağlamıştır. Bu bakımdan, Neseî'nin şahsiyetinde ve fikir dünyasında önemli etkide bulunan manevî hocalarının başında Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin geldiğini de söyleyebiliriz. Zira Neseî'nin eserleri incelendiğinde, görüşlerinin çoğunu söz konusu bu iki âlimin fikrî temelleri üzerine oturttuğu görülmektedir.

ÖĞRENCİLERİ

Neseî, değişik yerlerde verdiği dersler sayesinde ilmî birikim ve tecrübelerini ve görüşlerini sonraki asırlara ulaştıracak, İslâm düşüncesine hizmet edecek öğrenciler yetiştirmiştir. Ancak kaynaklarda onun yetiştirdiği öğrenciler ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bilindiği üzere çocukluk ve gençlik yıllarını Neseî ve Buhâra'da geçiren Neseî, Moğol istilasının sebep olduğu kargaşa ve huzursuzluk sebebiyle 671/1273 tarihinde bölgeyi terk etmek zorunda kalmış, daha güvenli ve istikrarlı gördüğü bugün İran sınırları içinde yer alan Kirman şehrine göç etmiştir. Burada Kutbiyyetü's-Sultâniyye Medresesi'nde uzun süre hocalık yapmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Kaynaklarda maalesef öğrencileri hakkında detaylı bilgi verilmemekte, sadece üç öğrencisinden söz edilmektedir. Bu bilgilere göre Neseî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Hanefî fıkıh edebiyatı içinde Mutûn-ı Erbâ'a olarak gruplandırılan dört temel metinden birisi olan Mecmeu'l-Bahreyn müellifi Muzafferüddin İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), el-Hidâye şârihlerinden Hüsâmüddîn el-Huseyn b. Ali b. Haccâc es-Siğnâkî (ö. 711/1311), Sa'dü'l-mille ve'd-dîn Mahmûd b. Ahmed ed-Dihlevî (ö.?)'yi sayabiliriz (Heffening, 1993, 7: 969; Kays, 1984, 252; Yazıcı, 1992, 43).

İLMÎ ŞAHSIYETİ

Neseî, fıkıh, usûl-ü fıkıh, tefsir, kelâm, tasavvuf ve hadis gibi temel İslâmî ilimlerde üstün bir mevkie sahip olmuş, bu alanlarda klasik eserler arasında sayılabilecek birbirinden değerli

eserler telif etmiştir. Bu bakımdan o, fakih, müfessir, mütekellim, zâhid, muhaddis ve şârih gibi çok yönlü olma özelliğine sahip bir âlim olarak kabul edilmiştir (Zehebî, 2000, 1: 216; Ziriklî, 2002, 4: 67; Nüveyhîz, 1983, 10: 304). Bilindiği üzere Nesefî'nin yaşadığı dönem İslâm âleminde özellikle İslâmî ilimlerde “*Şerh ve hâşiyeler Dönemi*” diye adlandırılan bir duraklama dönemine rastlar. Bu dönemde yeni telif eserlerden daha ziyade önceki eserler üzerine şerh ve hâşiyeler yazılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında Nesefî için bir diğer talihsizlik de onun Moğol istilasından önceki büyük bir ilim ve medeniyet merkezi iken istilanın hemen akabinde siyasî çalkantılarla dolu, sosyal, ilmi ve kültürel alanlarda tam bir yıkım ve yağmalamanın yaşandığı bir dönemde ve muhitte yetişmiş olmasıdır (Yazıcı, 1992, 43-44; Çetiner, 1995, 29). İslâm dünyasının neredeyse tüm beldelerinde yaşanan bu istila neticesinde İslâm medeniyeti kesintiye uğramış, sosyal, kültürel, ilmî ve iktisadi alanlarda duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Yine bu dönemde istila neticesinde İslâm medeniyetinin Buhara, Semerkant ve Belh gibi kültür ve ilim merkezleri yakılıp, yıkılmış, medrese ve kütüphanelerin neredeyse tamamı harabeye çevrilmiş, birçok ilmî ve edebî eser imha edilmiş, yöre halkının çoğu katledilmiş, sağ kalanlar ise daha güvenli gördükleri bölgelere hicret etmişlerdir (Hitti, 1980, 3: 727-728; Barthold, 1990, 482; Turan, 1969, 403, 406, 414). İşte Nesefî, Moğol istilasının hemen akabinde ve siyasî çalkantılarla dolu böyle bir muhitte ve dönemde yaşamıştır. Hal böyle olmasına rağmen o, tahsilini yapmış ve ilimden uzak kalmamıştır. Bu karışık devirde Nesefî gibi âlimlerin yetişmesi İslâm'ın ve İslâmî ilimlerin bu bölgelerde ne derece sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğunun da bir göstergesidir (Çetiner, 1995, 29; Yazıcı, 1992, 44).

Mütekellim

Nesefî'nin meşgul olduğu en mühim sahalardan biri hiç şüphesi kelâm ilmidir. İslâm dünyasında bilhassa Mâverâünnehir ve civarında Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Ömer en-Nesefî kadar meşhur olamasa da kelâm sahasında hatırı sayılır derecede önemli eserler telif etmiştir. Bu eserleri sebebiyle kaynaklarda kendisinden mütekellim olarak da bahsedilmiştir (Zehebî, 2000, 1: 216; Ziriklî, 2002, 4: 67; Kehhâle, 1993, 2: 228). Nesefî'nin, Ehl-i Sünnet'intemsilcisi kabul edilen Ehl-i Hadis, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye arasında ihtilâflı konulara temas edip, bazen şahıs ismi bazen de mezhep ismi zikrederek görüşlerini nakletmesi ve bazılarını eleştiriye tabi tutması, bu mezheplerin görüşlerini iyi bildiğini ve kelâmî problemlere getirdiği açıklamalarıyla itikadî konulara vakıf olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Hâriciyye, Şîa, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye, Cehmiyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi Ehl-i Bid'at mezheplerinden; Mecûsîlik, Sümeniyye, Berâhime, Yahudi ve Hıristiyanlık gibi İslâm dışı dinlerden; Dehriyye, Tabiatçılar ve Sofistâiyye gibi felsefî akımlardan bahsetmesi ve bunların

İslâmakâidesine uymayan görüşlerini eleştiriye tabi tutması da onun başta kelâm ve felsefe olmak üzere dinler tarihi ve mezhepler tarihi gibi alanlardaki derinliğini göstermektedir.

Kelâma dair yazdığı kitaplarından kendisinden önceki mütekellimlerin eserlerinden ziyadesiyle yararlandığı anlaşılan Nesefî, itikadî konulara dair görüşlerini sunarken Kur'ân, hadis, dil ve hikmeti güzel bir düzen ve uyum içerisinde temellendirerek kullanır. Bunun yanında çeşitli mezheplere ait görüşleri ihtilâflarıyla beraber inceleyerek, yeri geldikçe onları, ait olduğu mezhep içerisinde değerlendirmeye tabi tutar. İtikadi konuları ele alırken bazen konuya ilişkin kanaat ve görüşlerini ortaya koymada muayyen bir mezhebe bağlanmaksızın, diğer mezheplerden de iyi gördüğü fikirleri iktibas eder. Özellikle *el-İ'timâd*'de itikadî meselelere ilişkin yaptığı izahlarda bazen Ehl-i Hadis, Hanbeliyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin bazen de Mu'tezile'nin bilhassa Zemahşeri'nin görüşlerinden istifade eder. Nesefî, ihtilâflı olan kelâmî konularda her zaman Hanefî-Mâtürîdî akâidesini savunarak, bu ekolün sadık bir takipçisi olmuştur. O, görüş ve fikirleri, telif ettiği eserleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle Horasan ve Mâverâünnehir çevresinde Mâtürîdîliğin yayılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Nesefî'nin kelâm ve tefsir alanlarında telif ettiği eserler incelendiğinde, konular ele alınırken kendisine referans aldığı temel kaynakların başında hiç şüphesiz Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinin eserleri gelmektedir. Söz gelimi Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'i, İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşîratu'l-Edille*'si, Nureddîn es-Sâbûnî'nin *Bidâye fî Usûli'd-Din*'i gibi eserlere sık sık müracaat etmiştir. Bunun dışında bazen İmam Eş'arî, Bâkîllânî ve Fahrreddîn er-Râzî'nin görüşlerine ve eserlerine de atıf yapmış, Mu'tezile'den özellikle Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* eserinden birçok kez nakilde bulunmuştur. Nesefî'nin bilhassa *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl ve Keşfu'l-Esrâr* adlı eserleri incelendiğinde, fıkıh, tasavvuf, kelâm ve tefsir ilimlerinin yanı sıra hadis ve Arap dili ve belagati ile de meşgul olduğu ve bu alanlarda da derin bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinde Kur'ân'da geçen edebî ifadeleri ustalıkla izah edebilmesi, edebî sanatların inceliklerine yer yer temas edip, gerekli açıklamalarda bulunması; konuları ele alırken sıklıkla hadislerle başvurması, hadis ilminin tarifi, çeşitleri, râvî ve râvide bulunması gereken şartlar gibi hadis usulüne ilişkin birçok konuda yeterli düzeyde bilgi vermesi onun bu konularda yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermektedir (bkz. Yazıcı, 1992, 38-76; Yeşilyurt, 2000, 31-37).

Fakih

Nesefî'nin en çok meşgul olduğu ilim sahalarından biri de fıkıh ilmidir. Kaynaklarda onun bilhassa fıkıh ve usûl-i fıkıh alanındaki derin vukûfiyetine dikkat çekilerek farklı rivâyetler

arasında zayıf ile sağlam olanı ayırt edebilecek sağlam temyîz gücüne sahip bir hukukçu (fakih), zamanının fıkıh alanındaki reisi, fıkıh alanında içtihad yetkisine sahip bir müçtehid olduğu ifade edilir (Leknevî, 1906, 102; Temîmî, 1989, 4: 155; Zehebî, 2000, 1: 216; Kureşî, 1993, 2: 295). Kendisinden bu şekilde bahsedilme sebeplerinden biri Hanefî hukuk doktrinine ilişkin kendisine ait şerh ve kitap çalışmalarının sonraki hukukçular tarafından sıklıkla başvuru olan temel klasik kaynaklardan biri olmasıdır (Bedir, 2006, 32: 567). Nitekim o, telif ettiği eserlerinde ihtilaflı olan fikhî konuları ele alırken, bazen Hanefî mezhep imamlarının isimlerini zikrederek bazen de “bize göre” şeklinde ifadeler kullanarak Hanefî mezhebinin görüşlerini açıkça zikretmiştir. Bu durum açıkça onun Hanefî fakihi olduğuna delâlet etmektedir (Çetiner, 1995,67; Yeşilyurt, 2000, 31). Bu nedenle o, fıkıh alanında yazdığı kıymetli eserleri ve Hanefî görüşlerini benimsemesi ile İslâm dünyasında müfessir ve mütekellim kimliğinden daha ziyade bir Hanefî fakihi kimliğiyle meşhur olmuştur.

Mutasavvıf

Nesefî hakkında işaret edilmesi gereken diğer bir husus da tasavvuf ile meşgul olması hasebiyle tasavvufî kimliğidir. Nitekim bazı kaynaklarda kendisinden “zâhidlerden biri”, “döneminin son zâhidlerinden” şeklinde bahsedilip, onun bu yönüne dikkat çekilmiştir (Kureşî, 1993, 2: 294; Askalânî, ts., 2: 247; Temîmî, 1989, 4: 154). Bilindiği üzere Orta Asya’ya (Horasan ve Mâverâünnehir çevresine) İslâm’ın ulaşmasıyla birlikte tasavvufî akımlar da girmiş ve burada gelişmiştir. M. VIII. asırdan itibaren özellikle Hemedan, Nîşâbur, Merv, Buhara, Fergana, Semerkant gibi bölgenin en önemli ilim ve kültür merkezlerinde birçok zâhid ve sûfî yetişmiş, yöre halkının özellikle de Türklerin İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. İbrahim b. Ethem (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Şakîk Belhî (ö. 194/810), Ebû Tûrâb Nahşebî (ö. 245/859), Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Muhammed b. İshâk Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140) gibi âlimler bölgedeki tasavvufî geleneğin ilk temsilcileri olarak kabul edilmekte ve bölgede tebliğ ve irşat faaliyetlerinin yürütülmesinde onların bireysel çalışmalarının önemli rol oynadığı belirtilmektedir (Sarıkaya, 2002, 5: 499; Esin, 1987, 1: 150-151; Tosun, 2012, 1: 491). Bunlar arasında bugünkü Türkmenistan sınırları içinde bulunan Merv şehrinde dünyaya gelen Abdullah b. Mübârek hem hadis âlimi hem de zâhid ve sûfî olarak şöhret bulmuştur. Bir diğer ünlü sûfî Ebû Tûrâb Nahşebî de müellifimiz Ebû Berekât en-Nesefî’nin doğum yeri olan ve bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Nesef (Nahşeb)’te yetişmiştir. Yine Tirmizî şehrinde yetişmiş olan ve çok sayıda tasavvufî eser kaleme alan Hakîm Tirmizî de bu sûfîlerin en meşhurlarından biridir. Yine Nesefî’nin öğrencilik yıllarını geçirdiği Buhara’nın Kelâbâz mahallesinde yaşayan Kelâbâzî ile aslen Hemedanlı olup Merv’de tekke

kuran Yûsuf Hemedânî gibi iki ünlü sûfinin de Orta Asya tasavvuf tarihinde ayrı bir önemi vardır (Tosun, 2012, 1: 493-494).

Söz konusu sûfilerin başlattığı bu tasavvufî hareketler sonraki dönemlerde (M. XI. yüzyıldan sonra) sistemleştirilerek köklü tarikat haline dönüşmüştür. Özellikle Herat Nîşâbur, Merv ve Horasan gibi bölgenin önde gelen şehirlerinde çok sayıda büyük sûfiler yetişmiş ve kendi adlarına izafeten birçok tarikat teşekkül etmiştir. Bu tarikatlar arasında en etkili ve uzun ömürlü olanlar arasında Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)'nin kurduğu Yesevîlik; Abdülkâdir Geylânî (ö. 562/1166)'nin kurduğu Kâdirilik; Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220)'nin kurduğu Hâcegân (sonraki adıyla Nakşibendîlik) ve Harzemşahlar zamanında Necmeddin Kübra (ö. 618/1221)'nin kurduğu Kübrevîliği sayabiliriz (Kafesoğlu, 1999, 382; Tosun, 2012, 1: 491-492; Yıldırım, 2012, 1: 677). Zaman içerisinde kuvvetle kendini hissettiren bu tarikatlar, özellikle XII ve XIII. yüzyıllarda cemiyet içerisinde maddi ve manevi roller oynamaya başlamışlardır. Bölgenin önemli merkezlerinde büyük hankâhlar kurmuşlar, şöhrete ulaşacak çok sayıda müritler, dervişler ve mutasavvıflar yetiştirmişlerdir (Yazıcı, 2009, 384-385; Tosun, 2012, 1: 494).

Yûsuf Hemedânî'nin iki önemli müridi Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik Gucdüvânî'nin kurduğu Yeseviyye ve Nakşibendiyye Orta Asya'nın Türk dünyasının en etkin ve en yaygın tarikatları olarak bilinir (Tosun, 2012, 1: 494-495). Yeseviyye kısa zamanda gelişerek önce Seyhun ve Taşkent civarında, daha sonra Harezmi ve Mâverâünnehirde yayılarak kuvvetlenmiştir (Köprülü, 1976, 19, 56-57; Çetiner, 1995, 130). Tarikatın kurucusu ve ilk Türk sûfilerden biri kabul edilen Ahmed Yesevî, Mâverâünnehir'in en önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Buhara'nın medreselerinde eğitimini tamamlamış, daha sonra Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap etmiştir. Kendi ismine izafeten Yesevîye tarikatı kurulmuş ve burada binlerce mürit yetiştirilmiştir. Bu müritler vasıtasıyla Yeseviyye tarikatı önce Mâverâünnehir'in kuzeyinde (bugünkü Kazakistan'ın güneyinde), sonraları Mâverâünnehir'de (bugünkü Özbekistan'da) yayılarak Orta Asya'nın önemli tarikatlarından biri haline gelmiştir. Yeseviyye tarikatı başta Orta Asya olmak üzere Azerbaycan ve Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır (Köprülü, 1976, 147; 2012, 1: 492).

Bölgede Yesevîlik'ten sonra Kübrevîlik, Çeştiye, Nakşibendîlik, Halvetiyye ve Bektaşîlik gibi büyük tarikatlar da yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır (Köprülü, 1976, 148; Tosun, 2012, 1: 492; Yıldırım, 2012, 1: 677). Kübrevîliğin kurucusu Necmuddin Kübrâ, Hive'de doğmuş, Moğollarla savaşırken 618/1221'de şehid olmuş, Türkmenistan'da defnedilmiştir. Necmeddin Kübrâ'nın müridleri ile devam eden Kübrevîlik önce Mâverâünnehir'de, sonra daha güneydeki

İran ve Hindistan bölgelerinde yayılmıştır. Buhara ve Semerkant'ta bir dönem varlık gösterebilen Kübrevîler zamanla Orta Asya'da zayıflayıp gözden kaybolmuştur. Orta Asya'nın en etkin tasavvuf ekollülerinden biri de hiç şüphesiz Nakşibendîlik'tir. Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından kurulan ve Hâcegân tarikatı adıyla anılan bu ekol, M. XIV. asırda bu silsileden gelen ve Buhara'da meftun olan Bahâeddin Nakşibend (ö 791/1389)'den sonra Nakşibendiyye adıyla anılmaya başlamıştır (Tosun, 2012, 1: 492; Yıldırım, 2012, 1: 677). Bu tarikatların dışında bölgede Orta Asya'da çok aktif olmamakla birlikte Aşkıyye, Kalenderiyye ve Kâdiriyye gibi tarikatlar da kendilerine taraftar bulabilmişlerdir. Söz konusu tüm bu tarikatlar bölgede İslâm'ın yayılma sürecinde önemli katkı sağlamışlardır. Ayrıca M. XIII. asrın başında yaşanan Moğol İstilasası sebebiyle siyasî, sosyal ve psikolojik bir sıkıntı içine düşen Orta Asya halkı için bir sığınak ve rehabilitasyon merkezi gibi önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (Tosun, 2012, 1: 491-493).

Verilen bu bilgilere göre müellifimizin doğup büyüdüğü muhitin tasavvuf kültürü bakımından oldukça köklü bir mirasa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tasavvufî akımların faaliyet gösterdiği bir bölgede dünyaya gelen Neseî'nin, yaşadığı dönemde bu tasavvuf kültüründen istifade etme imkânı bulduğunu; bu çerçevede tasavvuf ve tarikat erbabı ile yakın münasebetler kurduğunu ve tasavvufla meşgul olduğunu söyleyebiliriz. Kaldı ki eserlerinden bir kısmının tasavvufî yönünü yansıtmalarının yanı sıra hocası Kerderî'nin mutasavvıf Faryâbî'nin öğrencisi olması ve Neseî'nin yetiştiği dönemde tasavvufun Orta Asya ve Buhara çevresinde yaygın durumda bulunması da onun bu kaynaklardan beslendiğine ve tasavvufî yönünün olduğuna işaret etmektedir (Bedir, 2006, 32: 567).

Müfessir

Neseî'nin İslâm dünyasında tanınmasında önemli rol oynayan bir diğer alan da tefsir ilmidir. O, bu alanda *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl* ismiyle meşhur olan tek bir eser vücuda getirmiştir. Dirâyet türü tefsirlerin en meşhurlarından biri olarak kabul edilen bu eser sayesinde Neseî, tefsir alanında ön plana çıkmayı başarmış bir müfessirdir (Çetiner, 1995, 43 vd.; Yazıcı, 1992, 47).

ESERLERİ

Neseî, başta fıkıh ve usûl-ü fıkıh olmak üzere kelâm, tefsir, hadis, tasavvuf ve diğer ilimlerde temel kaynak niteliği taşıyan birbirinden değerli eserler telif etmiştir. Neseî, İslâmî ilimlerde yazdığı eserler ve yaptığı şerhlerle ele aldığı konulara ait bilgileri sistematik tarzda özet olarak sunabilmedeki maharetiyle dikkat çekmiştir. Bu sebeple kendi döneminden itibaren İslâm

dünyasında haklı bir şöhrete kavuşmuş, eserleri de özellikle Hanefî-Mâtürîdî ilim çevrelerinde, üzerinde fazlaca çalışma yapılan, medreselerde en çok okutulan eserler arasına girmiş; bu eserleri üzerinde kendi şerhlerine ilâve olarak sonraki âlimler tarafından da şerhler, hâşiyeler ve muhtasarlar yapılmıştır (Çelebi, 1941, 2: 1168, 1515-1517, 1824, 1997, 2034; Kays, 1984, 252 vd.; Çetiner, 1995, 33; Yazıcı, 1992, 47; Mavil, 2013, 56). Bu gerçek, bize kadar ulaşan eserlerinde açıkça görülmektedir. Bu bağlamda onun *el-Menâr*'ı klasik sonrası Hanefî usul edebiyatının tartışmasız en etkili eseri olmuş, eser hakkında 100'e yakın çalışma yapılmıştır. Hanefî fıkıh doktrininin başarılı bir özeti kabul edilen *Kenzü'd-dekâik* adlı eseri ise Hanefî geleneğinde otorite kabul edilen eserlerden biri olarak yerini almıştır (Bedir, 2006, 32: 567). Bunların dışında Nesefî'nin '*Umdetü'l-Akâ'id*' ve onun şerhi olan *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd* eserlerinde, müşkül kelâmî konuları başarılı bir şekilde özet olarak sunup, çözüme kavuşturması da onun kelâm ilmi konusundaki derin bilgisini; *Medârik* eserinde ise tefsir, fıkıh ve akâid alanlarında doyurucu bilgiler sunması, bu ilimlerdeki derin vukûfiyetini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tüm bu bilgiler onun telif ettiği eserlerinin kıymet ve önemini ortaya koymaktadır.

Nesefî'den söz eden kaynaklar, çeşitli İslâmî ilimler sahasında pek çok eser yazdığını kaydederler. Birçoğu günümüze kadar gelmiş olan söz konusu eserler içerisinde müstakil hacimli eserler olduğu gibi birkaç fasikülden meydana gelen küçük risaleler, çeşitli kitaplara yaptığı şerh ve hâşiyeler de vardır (Zehebî, 2000, 1: 216; Çelebi, 1941, 2: 1168; Taşköprüzâde, 1985, 2: 167-168; İbn Kutluboğa, 1992,175). Nesefî, bu eserlerin bir kısmını Kirman'daki medrese hocalığı sırasında ders kitabı olarak okutmuş, bir kısmı da vefatından sonra şerhleri ve hâşiyeleriyle sürekli olarak takip edilmiştir (Yaman, 1988, 8: 349). Günümüzde onun eserleri hakkında birçok çalışma yapıldığı için, mevcut bilgilerin tekrar edilmemesi açısından sadece eserlerinin isimleri tasnif edilerek zikredilecektir. Bununla birlikte konumuz itibariyle yakından ilgisi olması bakımından kelâm ve tefsir alanında telif ettiği bazı eserleri kısaca tanıtılacaktır.

İtikad ve Kelâm

Nesefî, fıkıh, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi ilimlere olan derin vukûfiyeti ve çok iyi derecede nüfuzuyla bu ilimleri, kelâm ilminin konularını izah etmede kullanmayı başarı ile gerçekleştirmesi sayesinde kelâm tarihinde yerini alan bir âlim olmayı başarabilmiştir. Onun kelâm ilmindeki yerini saptamak ve kelâmî görüşlerini bir bütün olarak öğrenmek için hiç şüphesiz '*Umdetü'l-Akâ'id*' ve bunun şerhi olan *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd* eserlerini ele almak icap eder. Zira Nesefî'yi bir mütekellim olarak şöhretin zirvesine çıkaran en önemli eserleri arasında bu iki eseri kabul edilmektedir. Bu bakımdan o, bu eserleriyle kelâm alanında adını

yaşatacak bir anıt ortaya koymayı başardığını söyleyebiliriz. Muhtevası itibariyle bu iki kitabın, özel bir bilim dalını ilgilendiren, daha ziyade kelâm ve mezhepler tarihi gibi alanlarda ön bilgilere sahip olan, bunlar hakkında bilgi edinmek üzere, yakın ilgi duyan kimselere hitap eden temel eserlerden olduğunu söyleyebiliriz. Her iki eser de kelâmın neredeyse bütün konuları hakkında lüzumlu ve yeterli bilgilerin verilmesi, yeri geldiğinde münakaşa ve tenkitlerin yapılması ve çözülmesi müşkül olan konuların anlaşılır bir dilde özetlenerek başarıyla sunulması bakımından sahasında ender rastlanan birer eser olma hüviyetindedir. Ayrıca bu iki eserde, Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin görüşlerinin derli toplu olarak başarıyla yansıtılması ve savunulması da, bu eserlere ayrı bir değer katmaktadır. Dolayısıyla tüm bu özellikleri sebebiyle her iki eserin de dinî eğitim veren kurumlarda ders kitabı olarak okutulmayı hak edecek mahiyete ve özelliğe sahip olduğunu ve bunu hak ettiğini söyleyebiliriz.

El-'Umde fî'l-'Akâ'id

Nesefî'den söz eden bütün kaynaklar, '*Umdetü'l-'Akâ'id*' eserini ona izafe etmektedirler. Bu nedenle eserin ismi ve müellifi konusunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Bu konuda tek ihtilâf, bazı kaynaklarda eserden *Kitâbu'l-'Umde fî Usûli'd-Dîn*, *el-'Umde fî'l-'Akâ'id*, *el-'Umdetü'l-Kelâm*, *el-Menâr fî Usûli'd-Dîn*, *Akâidü'l-Hafiziyye*, *el-'Umdetü'l-'Akâ'id fî'l-Kelâm* ve '*Umde' Akâidet-i Ehli's-Sünne ve'l-Cemâat*' şeklinde bahsedilmiş olmasıdır (Kureşî, 1993, 2: 295; Zehebî, 2000, 1: 216; Askalânî, ts., 2: 247; Zirikî, 2002, 4: 67; Temîmî, 1989, 4: 155-156). Dolayısıyla *el-'Umde*'nin ilk dönemlerden beri bu isimle meşhur olduğunu ve bu durumun günümüzde yapılan akademik çalışmalar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Nesefî'nin bu eseri 1843 yılında William Cureton tarafından *The Pillar of Creed of the Sunnites* adıyla İngilizceye çevrilmiş ve Arapçası ile birlikte Londra'da neşredilmiştir (Heffening, 1993, 7: 969; Bedir, 2006, 32: 568). Nesefî, *el-'Umde* eserini bizzat kendisi şerh etmiş ve *el-î'timâd* ismini vermiştir. Bunun dışında başkaları tarafından da eser üzerinde pek çok şerh ve bir nazım çalışması yapılmıştır. Ayrıca ülkemizde bu eser Türkçe'ye tercüme edilmiş ve tahkiki ile birlikte basılmıştır (Nesefî, 2000).

Eser, Ehl-i Sünnet inanç sistemini kısa, basit, özlü ve anlaşılması kolay bir şekilde anlatan bir özelliğe sahiptir. Eserin muhtevasına bakıldığında Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Akâid* risalesinden büyük ölçüde etkilendiği söylenebilir. Fakat *el-'Umde*'nin bu eserden temel farkı konuların biraz daha ayrıntılı olarak ele alınması ve çeşitli mezheplerin farklı görüşlerine de yer verilmesidir. Nesefî, bu eseri Ehl-i Bid'atın görüşlerini çürütmek ve onlara karşı genelde Ehl-i Sünnet özelde Mâtürîdî inanç sistemini savunmak amacıyla telif

etmiştir. Kitabın yazılış gayesini eserin önsüzünde “Ben, bu kısa eserde Ehl-i Sünnet’in inanç sisteminin özünü ve bu konuda soranlara cevap olması ve onları bâtil inançlardan koruması amacıyla bir araya getirdim” demek suretiyle dile getirmiştir (Nesefî, 2000, 25). Eser muhteva olarak sistematik kelâmın üç temel konusu olan ilâhîyyât, nübüvvât ve semîyyâtın yanı sıra diğer bazı itikadî konuları da içermektedir. Bu yönüyle söz konusu eser neredeyse bütün kelâmî konuları ihtiva eden bir mahiyete sahiptir. Nitekim Kâtip Çelebi, insanların kalplerindeki imanın arındırılması için *el-‘Umde*’nin tek başına yeterli olacağını ifade ederek, eserin bu yönüne dikkat çeker (Çelebi, 1941, 2: 1168).

el-İ’timâd fî l-İ’tikâd/Şerhu’l-‘Umde

Nesefî, kendi eseri olan *el-‘Umde*’yi şerh etmiş ve bu şerhine de *el-İ’timâd fî l-İ’tikâd* ismini vermiştir (Çelebi, 1941, 2: 1168). Bu eser, onun kelâma dair ikinci temel eseri olup, bütün kaynaklarda kendisine izafe edilmektedir. Bu nedenle eserin ismi ve Nesefî’ye aidiyeti konusunda herhangi bir ihtilâf yoktur (Çelebi, 1941, 2: 1168; Kehhâle, 1993, 2: 228; Leknevî, 1906, 102; Heffening, 1993, 7: 969). Eserin muhtevası *el-‘Umde*’ye nazaran oldukça kapsamlı olup, neredeyse sistematik kelâmın bütün konularını içermektedir. Bu bakımdan eser, şerh olmaktan daha ziyade müstakil bir eser görünümünü vermektedir. Ülkemizde 1991’de eser üzerinde Muhammed Yazıcı tarafından metin tahkiki yapılmış, fakat neşredilmemiştir (Yazıcı, 1992.). Eserin tahkikli neşri *Şerhu’l-‘Umde fî ‘Akîdeti’l-Ehl-i Sünnet ve ve’l-Cemaat* ismiyle ancak 2012 yılında Kahire’de Dr. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail tarafından bastırılabilmiştir. Eser, muhteva açısından *el-‘Umde*’ye benzese de ondan farklı birçok konuya yer verilmiş ve bu konular farklı mezheplerin de görüşlerine yer verilerek ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmiştir. *el-İ’timâd* adlı eser Nesefî’den sonraki âlimler tarafından tetkik edilmiş, üzerine şerhler ve hâşiyeler yazılmış, yıllarca medreselerde okutulmuştur. Ayrıca eserin nüshaları çoğaltılarak farklı yerlere ulaşmasına ve şöhret bulmasına katkı sağlanmıştır. Netice olarak eser, sonraki âlimlerin bu önemli katkılarıyla layık olduğu mevkie ve şöhrete kavuşmuştur (bkz. Yazıcı, 1992, 62-92; Yeşilyurt, 2000, 57).

Nesefî’nin kelâm alanında bu eserler dışında kaleme aldığı iki eseri daha vardır. Ancak bu eserler müstakil bir eser olmayıp, başkalarına ait olan eserlerin şerhidir. Bunlardan bir tanesi Sirâcu’d-Dîn Osman el-Ûşî (ö. 593/1196)’nin *el-Kasîdetu’l-Lâmiyye fî t-Tevhîd* adlı eseri üzerine yazdığı bir şerh olan *Şerhu’l-Kasîdeti’l-Lâmiyye fî t-Tevhîd*’dir (Çetiner, 1995, 38), diğeri de Ali b. Ebî Bekir el-Herevî (ö. 611/1211)’ye ait olan *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*’nin şerhi olan ve *Şerhu’l-Cevâhiru’l-Mudiyye* eseridir. Ancak Nesefî’nin bu iki eseri ilim dünyasında pek tanınmamıştır. *Şerhu’l-Cevâhiri’l-Mudiyye* eseri, kelâm içerikli bir şiirin şerhi olması

dolayısıyla hem manzûm hem mensûr bir eserin bir arada bulunması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca bu eser, Mâtürîdî akîdesini derli toplu aksettirip kelâmın hemen hemen tüm konularını müdellel olarak ele alması itibariyle de bir ders kitabı olacak mahiyettedir. *Şerhu'l-Cevâhir*'in iki nüshası vardır ve her ikisi de Süleymânîye Kütüphanesi Lâleli bölümü, 2280 ve 2366 numaralarında kayıtlıdır.

Tefsir

Nesefî'nin meşgul olduğu bir diğer alan ise tefsirdir. Nesefî'nin tefsir ile ilgili tek eseri olan *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* idirâyet türü tefsirlerin en meşhurlarından biri olarak kabul edilir (Kehhâle, 1993, 2: 228; Ziriklî, 2002, 4: 67; Zehebî, 2000, 1: 216; Heffening, 1993, 7: 969). Nesefî, bu hacimli eseriyle İslâm dünyasında tefsir alanında önemli bir konum elde etmiştir. Bu eser, tefsir ilmi yanında kelâm, felsefe, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis gibibirçok İslâmî ilim alanında özet bilgiler içeren ve Hanefî-Mâtürîdî geleneğini yansıtan en önemli temel eserlerden biridir. Günümüzde yapılan akademik araştırmalarda da bu eser, genelde Ehl-i Sünnet özelde Mâtürîdî prensipleri doğrultusunda Kur'ân'ı baştan sona kadar yorumlayıp Sünnî akîdeyi yansıtan, Ehl-i Bid'at mezheplerine karşı savunan ve bu konuda kaleme alınan önemli bir Kur'ân tefsiri olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği üzere Mâverâünnehir bölgesinde Mâtürîdîliğin yanı sıra Mu'tezile mensupları da aktif olarak faaliyet göstermekteydi. Ve bölgede tefsir alanında telif edilen eserler arasında ise Mâtürîdîliğin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin *Tevîlâtü'l-Kur'ân*'ı ile sadık takipçisi Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *et-Teyisîr*'i ve Mu'tezile'nin meşhur müfessiri ve kelâmcısı Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *Keşşâf*'ı vardır. İmam Mâtürîdî'nin eseri erken döneme ait olması, kendine mahsus özellikler arz etmesine ve Kur'ân'ı akıl çerçevesinde yorumlayan ilk kişilerden biri olarak kabul edilmesine rağmen yeterince yaygınlaşamamıştır. Bunun yerine daha çok Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ön plana çıkmış ve tefsir ilminde bölgenin en etkili ve meşhur tefsiri haline gelmişti (Yıldırım, 2012, 1: 648.). Onun bu etkisini azaltmak, Mu'tezile'nin bölgedeki hâkimiyetini kırmak ve Ehl-i Sünnet itikadını açıklayıp, yaymak için herkes tarafından kolay bir şekilde anlaşılacak bir esere ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Kâdî el-Beydavî (ö. 685/1286) tarafından *Envâru't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* adlı bir tefsir kaleme almıştı; fakat bu tefsir daha çok Eş'arî mezhebinin görüş ve yorumlarını yansıtmaktaydı. Bu nedenle halkının çoğunluğunun Hanefî-Mâtürîdî mensubu olduğu bu bölgede fazla tutulmadı. Bunun yerine daha ziyade İmam Mâtürîdî'nin yorumlarını içeren ve Mâtürîdî itikadını derli toplu olarak açıklayan bir esere ihtiyaç duyulmuştu (Çetiner, 1995, 43). İşte bu ihtiyacı karşılamak üzere Nesefî, *Medârik* eserini telif etmiştir. Nesefî'nin bizzat kendisi de bu durumu ve eserin yazılış sebebini eserinin giriş kısmında şöyle

açıklamaktadır:

“...Benden tefsirle ilgili orta büyüklükte olacak, değişik i’rap ve kıraat vecihlerine yer verecek, bedi ve şeriat ilimlerini kapsayacak, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’ın görüşlerini yansıtacak, bid’at ve dalâlet ehlinin bâtil ve yanlış düşüncelerinden uzak olacak, bıkkınlık verecek kadar uzun olmayacak, fakat maksadı anlatamayacak kadar da kısa olmayacak bir kitap hazırlamam istendi...Bu konuda engeller çok olmasına rağmen Allah’ın yardımıyla bu işe başladım, kısa zamanda tefsiri tamamladım ve bunun adını da *Medâriku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil* koydum.” (Nesefî, 2006, 1: 28).

Nesefî’nin olgunluk döneminde telif ettiği anlaşılan bu eser, kısa, özlü, akıcı ve kolay anlaşılır bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Bu özelliği sebebiyle İslâm dünyasında özellikle Hanefî-Mâtürîdî mensuplarınca benimsenmiş ve yıllarca medreselerde okutulmuştur. Tefsirin ana kaynağını Zemahşerî’nin *Keşşâf*’ı oluşturmaktadır. Nesefî, bazı âyetleri kendisine uyarlayarak *Keşşâf*’tan birçok alıntı yapmış, Zemahşerî’nin Mu‘tezile ile ilgili görüşlerini ayıklamış ve yeri geldikçe tenkitler yapmıştır. Kelâm konularıyla ilgili âyetlerde genelde Ehl-i Sünnet’in özelde ise Mâtürîdiyye’nin, fikhî konularda ise Hanefiliğin görüşlerini tercih etmiştir (bkz. Çetiner, 1995, 51; Bedir, 2006, 32: 568; Yazıcı, 1992, 48; Öztürk, 2003, 28: 292).

Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

Nesefî’nin İslâmî ilimler sahasında en fazla meşgul olduğu alan hiç şüphesiz fıkıh ve fıkıh usûlü olmuştur. Kendisinin asıl şöhretini temin edecek olan ve yaşadığı dönemin en mümtaz âlimlerden biri kabul edilmesine vesile olan eserler ortaya koymuştur. Bu nedenle o, müfessir ve mütekellim olmaktan daha ziyade Hanefî fakihi olarak şöhret kazanmıştır. Bu fıkıh alanında telif ettiği ve günümüze kadar ulaşmış olan belli başlı eserleri şunlar: *Menâru’l-Envâr, el-Vâfi fi’l-Furû, el-Kâfi fi Şerhi’l-Vâfi, Kenzü’d-Dekâik fi’l-Furu’, el-Müstasfâ, el-Musaffâ, el-Münevvir fi Şerhi’l-Menâr, Şerhü’l-Müntehâb fi Usûli’l-Mezheb, el-Künye fi’l’l-Fıkh, el-Mustevfa fi’l-Furu’, Keşfu’l-Esrâr, el-Menâfi’ fi Şerhi’n-Nâfi’, Şerhu’l-Hidâye, Şerhu’l-Muhtasarı’l-Müntehâ.*

Ahlâk

Nesefî’nin işaret edilmesi gereken bir diğer özelliği de tasavvuf ile ilgilenmiş olması ve bu alanda da çeşitli eserler kaleme almasıdır. Onun tasavvuf ve ahlâk ile ilgili telif ettiği eserleri de günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar arasında *el-Leâli’l-Fâhire fi Ulûmi’l-Âhire, Fâide Mühimme li Def’i Külli Nâzile Mülümme, Fezâilü’l-A’mâl* gibi eserleri sayabiliriz (Zehebî, 2000, 1: 216; Taşköprüzâde, 1985, 2: 167-168; İbn Kutluboğa, 1992, 175; Temîmî, 1989, 4:

155-156).

İslâm düşünce tarihinde mümtaz bir yeri olan Neseî'nin telif ettiğı bu eserleri üzerinde kendi şerhlerine ilâve olarak başka âlimler tarafından da şerhler, hâşiyeler ve muhtasarlar yapılmış, bu suretle İslâm dünyasında genel kabul görmüş ve çeşitli medreselerde asırlarca okutulmuştur. Neseî, genel bir kabule mazhar olmuş bu eserleriyle genelde Ehl-i Sünnet'in özelde Hanefî-Mâtürîdî düşüncesinin gelişmesine ve yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Ebü'l-Berekât en-Neseî, Mâverâünnehir bölgesinin VII./XIII. yy. son çeyreğı ile VIII./XIV. yy. ilk çeyreğinde yetiştirdiğı önemli âlimlerden birisidir. Dönemin önemli âlimlerinden ders almış, kendisi için gerekli ilimleri tahsil edip, eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde hocalık yapmış, birçok talebe de yetiştirmiştir. Müellif, sahip olduğı üstün zekâ, azim ve gayreti sonucu fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm ve tefsir gibi farklı ilim dallarında temel kaynak niteliğı taşıyan birbirinden değerli eserler telif etmiştir. Bu suretle o, İslâm dünyasındaki fikrî, itikadî ve ilmî gelişmelere önemli katkılarda bulunmuştur.

Neseî, İslâmî ilimlerde yazdığı eserler ve yaptığı şerhlerle ele aldığı konulara ait bilgileri sistematik tarzda özet olarak sunabilme hususundaki maharetiyle dikkat çekmiştir. Bu sebeple kendi döneminden itibaren İslâm dünyasında haklı bir şöhrete kavuşmuş, eserleri özellikle Hanefî-Mâtürîdî ilim çevrelerinde, üzerinde pek çok çalışma yapılan ve medreselerde en çok okutulan eserler arasına girmiş; bu eserleri üzerinde kendi şerhlerinin dışında, sonraki âlimler tarafından şerhler, hâşiyeler ve muhtasarlar yapılmıştır. Bu durum, bize kadar ulaşan çalışmalarında açıkça görülmektedir. Nitekim Neseî'nin kendisinin kaleme aldığı *Menâru'l-Envâr*'ı klasik dönem sonrası Hanefî usul edebiyatının tartışmasız en etkili eseridir. Hanefî fıkıh doktrininin başarılı bir özeti kabul edilen *Kenzü'd-Dekâik* ise, Hanefî geleneğinde otorite kabul edilen eserlerden biri kabul edilmiştir. Bunların dışında Neseî'nin '*Umdetü'l-Akâ'id*' ve onun şerhi olan *el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd* adlı eserlerinde, çözümü zor bazı kelâmî konuları başarılı bir şekilde özet olarak sunup, çözüme kavuşturması onun kelâm ilmine vukufiyetini; *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* adlı eserinde tefsir, fıkıh ve akâid alanlarında doyurucu bilgiler içermesi de bu ilimlerdeki derinliğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Neseî'nin yaşadığı Mâverâünnehir bölgesi İpek Yolu ve Hint Baharat Yolu gibi ticaret yollarının kesiştiğı bir yer olması nedeniyle ilk çağlardan itibaren çeşitli din, inanç, ideoloji, kültür ve medeniyetlerin kaynaştığı kozmopolit bir yapıya sahip olmuş ve bu yapısını da her zaman koruyabilmiştir. Bu sebeple onun yaşadığı dönemde değişik dinî, itikadî, felsefî

ve siyasî akımlar etkilerini devam ettirebilmiştir. Özellikle bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile İslamlaşmaya başlaması neticesinde Selefiyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, Mu'tezile, Kaderiyye, Hâriciyye, Ceberîyye, Cehmiyye, Müşebbihe, Mücessime, Mürchie, Neccâriyye, Kerrâmiyye, Şîa, Râfıza ve Bâtıniyye gibi pek çok mezhebin düşünceleri bu bölgeye yerleşmiş, bölge bu mezhep mensupları için faaliyetlerini rahatça yapabilecekleri önemli bir merkez haline gelmiştir. Tarihsel olarak çok kültürlü ve çoğulcu özelliğe sahip böyle bir muhitte yaşayan Neseî, Ehl-i Sünnet âlimi olarak görüşlerini birbirinden kıymetli eserler telif ederek ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Alkın, Y., “İmam Neseî ve Tefsiri”, *Diyanet Dergisi*, 22/2: 18-25, Ankara, 1986.
- Askalânî, İ. H., *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mi'eti's-Sâmine*, yy., ts.
- Bağdâdî, A., *el-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. M. Abdülhamid, Dâri't-Türâs, Kahire 2007.
- Barthold, W., *İslâm Medeniyet Tarihi*, çev. M. F. Köprülü, TTK, Ankara, 1963.
- Barthold, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990.
- Bedir, M., “Ebü'l-Berekât en-Neseî”, *DİA*, TDV Yay., 32: 567-568, İstanbul, 2006,
- Bursalı, M., *Türkler'in Ulum ve Fünûn'a Hizmetleri*, İstanbul, 1896.
- Çelebi, K., *Keşfü'z-Zunûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1941.
- Çetiner, B., *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, İFAV Yay., İstanbul, 1995.
- Dürî, A. A., *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Endüsüs Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Emin, A., *Fecrü'l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitapevi, Ankara, 1976.
- Esin, E., “Türklerin İslâmiyet'e Girişi”, *Tarihte Türk Devletleri*, A.Ü. Basımevi, 1: 287-320, Ankara, 1987,
- Heffening, W., “al-Nasafî”, *El, E. J. Brill*, 7: 969, *Leiden-Newyork*, 1993.
- Hitti, P., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Hizmetli, S., “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, 26: 663-680, Ankara, 1983.
- Hodgson, M. G. S., *İslâm'ın Serüveni*, İz Yay., İstanbul, 1993.
- İbn Kutluboğa, K. S., *Tâcü't-Terâcim*, thk. M. R. Yusuf, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1992.

- İzmirli, İ. H., *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yayınları, Ankara, 1981.
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
- Kays, A., *İraniyyûn ve 'l-Edebi 'l-Arabi Ricâli 'l-Ulumû 'l-Kur'ân*, Tahran, 1984.
- Kehhâle, Ö. R., *Mu'cemu 'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.
- Kitapçı, Z., *Fıkıh, Kelâm ve İslâm Felsefesinin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, Yedi Kubbe Yay., Konya, 2008.
- Köprülü, F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK, Ankara, 1976.
- Kureşî, A. M., *el-Cevâhiru 'l-Mudiyye fî Tabakâti 'l-Hanefiyye*, nşr. A. M. Hulv, Riyad, 1993.
- Leknevî, A. M.d, *el-Fevâ'idü 'l-Behiyye*, nşr. M. Na'sani, Dâru'l-Kitâb, Beyrut, 1906.
- Mavil, K. A., “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, *UÜİFD*, 22/1: 57-83, Bursa, 2013.
- Mustafizürrahmân, M., *Te'vilât'a Önsöz*, Bağdat, 1993.
- Nesefî, B. M., *Medâriku't-Tenzîl*, nşr. M. M. eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2006.
- Nesefî, B. M., *el-'Umde Tercümesi*, çev. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yay., Malatya, 2000.
- Nüveyhîz, Â., *Mu'cemü 'l-Müfessirîn*, Müessesetü Nüveyhiz es-Sekâfiyye, Beyrut, 1983.
- Özel, A., “Kerderi, Şemsü'l-Eimme”, *DİA*, 25: 277, Ankara, 2002.
- Öztürk, M., “Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl”, *DİA*, 28: 292-293, 2003.
- Pezdevî, Y. M. *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Ş. Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.
- Sarıkaya, M. S., “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *TÜRKLER*, ed. H. C. Güzel ve dğr., 5: 498-508, Ankara, 2002.
- Şehristânî, M. A., *el-Milel ve 'n-Nihal*, nşr. M. F. Muhammed, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- Taşköprüzâde, A. M., *Miftâhü's-Seâde*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- Temîmî, T. G., *et-Tabakâtü's-Seniyye*, thk. A. Muhammed, Dâru'r-Rifâ'î, Kahire, 1989.
- Tosun, N., “Orta Asya'da Tasavvuf”, *Orta Asya'da İslâm*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 1: 491-544, İstanbul, 2012.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1969.

- Yaman, A., “Ebü’l-Berekât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasığı Kenzü’ d-Dekâik”, *SÜİFD*, 8: 345-364, Konya, 1988.
- Yazıcı, M., *Ebü’l-Berekât en-Nesefî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-İ’timâd fi’l-i’tikâd Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992.
- Yazıcıoğlu, S., “Türkler’de Kelâm”, *Türk Düşünce Tarihi*, haz. H. Topdemir, Ankara, 2001.
- Yeşilyurt, T., *Ebü’l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya, 2000.
- Yıldırım, A., “Orta Asya’da İslâmî İlimlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Orta Asya’da İslâm*, ed. M. S. Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 1: 647-682, İstanbul, 2012.
- Zebidî, M. M., *İthâfî’s-Sâde*, nşr. M. A. Beyzavî, Dârü’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Zehebî, M. H., *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2000.
- Ziriklî, M. D., *el-A’lâm*, Dârü’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, 2002.

BELÂ VE MUSİBETLERİN YAŞANDIĞI ZOR ZAMANLARDA DİNİN YERİ, ÖNEMİ ve FONKSİYONLARI

Doç. Dr., RECEP ÖNAL

Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Aralık 2019 tarihinde Çin’de ortaya çıkan ve çok kısa bir sürede bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını yüz binlerce insanın ölümüne neden oldu. İlim adamları tarihin en büyük felaketlerinden biri olan bu salgını siyasî, ekonomik, tıbbî ve sosyo-kültürel açıdan ele alarak, salgının sebepleri, etkileri ve sonuçları üzerinde durdu. Ancak bu tür değerlendirmeler yapılırken, dinî boyut eksik bırakıldı. Oysaki salgının dinî hayatı da birçok yönden etkilediği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla salgının etki ve sonuçlarına yönelik yapılan değerlendirmelerde din olgusu da dikkate alınmalı, bu sürecinin sağlıklı bir biçimde atlatılmasında dinin yeri, önemi ve fonksiyonları üzerinde de durulmalıdır. Çünkü insanoğlu musibetlere maruz kaldığında fıtratı gereği güven duygusunu kaybeder, kendini güçsüz ve çaresiz hisseder. Bundan kendini kurtarmak ve psikolojik olarak rahatlamak için kendine güven verecek güçlü, aşkın ve yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı duyar. İnanan kişinin bu ihtiyacını ise din karşılamaktadır. Dinin bu fonksiyonu özellikle insanın başına gelen musibetleri algılaması ve anlamlandırmasında kendini göstermektedir. Ayrıca bireye maruz kaldığı musibetleri anlamlı ve değerli kılmakta, onlarla başa çıkmada yardımcı olmaktadır. Kur’an’da da dinin bu fonksiyonuna işaret edilerek, insanın anlam arayışında ona yol gösterici bir özelliğe sahip olduğuna dikkat çekilmekte, musibetlerle nasıl baş edileceği de açıklanmaktadır. Bu çerçevede insanlar musibetlerin görünen ve görünmeyen manaları üzerinde düşünmeye teşvik edilmekte, bunlardan bir kısmının imtihan, bir kısmın ibret ve ders almaya yönelik olduğuna işaret edilerek, bu tür hadiselerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair bizlere yol gösterilmektedir. Tüm bu gerçeğe rağmen günümüzde konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında istisnalar olmakla birlikte musibetlerin algılanmasında ve anlamlandırılmasında dinin ne derece etkili olduğu meselesi genelde araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu tebliğde eksik bırakılan bu husus yani musibetlerin yaşandığı zor durumlarda dinî ve manevî değerlerin yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: İslam, Din, Bilim, Musibet, Covid-19, Pandemi

GİRİŞ

Bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgının ilim adamları tarafından siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik ve tıbbî açıdan sebepleri, sonuçları ve etkileri üzerinde durularak, çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Fakat salgının dini boyutu eksik bırakılmıştır. Halbuki salgının dinî hayatı da birçok yönden etkilediği bilinen bir gerçektir. Öte yandan salgına maruz kalan dindar kesimin bu süreci sağlıklı bir şekilde atlatabilmek için dinî ve manevî değerlere sarıldığına gerek kendi gözlemlerimizle gerekse medya ve basın vasıtasıyla şahit olduk. Dolayısıyla salgının etki ve sonuçlarına yönelik yapılan değerlendirmelerde din olgusu da dikkate alınmalı salgının birey ve toplumun dini hayatını nasıl etkilediği hususu incelenmeli, bu sürecinin sağlık bir biçimde atlatılmasında dinin yeri, önemi ve fonksiyonları üzerinde de durulmalıdır. Çünkü din, insanın ruhunda yerleşik bir gerçekliktir. Dinler tarihi araştırmaları, dinsiz bir topluluğa rastlanmadığını, ölümün anlamlandırılması ve maruz kalınan afet ve musibetler karşısında sığınma ihtiyacının insanları inanmaya ya da din ile ilişkinin güçlendirilmesine götüren sebepler arasında bulunduğunu tespit etmiştir (Köse, 2020, 839). Öte yandan bilinmektedir ki insan beden (maddî) ve ruh (manevî) olmak üzere çift kutuplu bir varlıktır. Bu anlamda insan sağlığını kendine konu edinen iki temel alan karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri tıp, diğeri dindir. İki alan arasında bir çatışma değil işbirliği söz konusudur. Tıp ilmi, insan bedenini düzenler, kontrol eder ve hastalandığı zaman tedavi eder. Din ise insan ruhunu tedavi eder, varlığını manen geliştirir ve anlamlandırır. Bu anlamda bedenın korunması tıbbın, ruhun korunması ise dinin temel görevi olduğu söylenebilir (Turner, 2011, 29-30). Dolayısıyla insanların ruh sağlıklarının tedavi edilmesinde ve bu yöndeki ihtiyaçlarının giderilmesinde dinin ne kadar önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Çünkü insanoğlu musibetlere maruz kaldığında fıtratı gereği güven duygusunu kaybeder, kendini güçsüz ve çaresiz hisseder. Bundan kendini kurtarmak ve psikolojik olarak rahatlamak için kendine güven verecek güçlü, aşkın ve yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı duyar. İşte din de inanan kişinin bu ihtiyacını karşılamada büyük bir önem taşımaktadır. Dinin bu fonksiyonu özellikle insanın başına gelen musibetleri algılaması ve anlamlandırmasında kendini göstermektedir. Ayrıca bireye maruz kaldığı musibetleri anlamlı ve değerli kılmakta, onlarla başa çıkmada yardımcı olmaktadır. Bu açıdan dinin bireyin psikolojik travmalardan kurtulması ve içsel huzura kavuşması için büyük önem arz ettiği söylenebilir. Dolayısıyla insan hayatının her safhasında yer alan dinî ve manevî değerler âfetlerin ve musibetlerin yaşandığı zor zamanlarla baş etmede, büyük bir öneme sahip olduğu bir gerçektir. Bu gerçek özellikle insanın bu tür afetleri algılaması, anlamlandırması ve açıklamasında kendini göstermektedir. Özellikle Tanrı'nın gerçekliğine ve varlığına inanan

bireyler için bu tür olayların meydana gelişini açıklamada dini kavramların (kutsal referansların) merkezî bir yeri vardır.

Tüm bu gerçeğe rağmen insanların musibetlerle nasıl başa çıktıklarına dair günümüzde yapılan araştırmalarda dini referans ve kavramalara dayalı olmayan yaklaşım ve kavramlarla yapılan yükleme biçimleri üzerinde durulmuştur. Konu daha çok seküler bir bakış açısıyla ele alınmış, dini kavramların yükleme süreçlerinde ne kadar kullanıldığı, dini inançların olayların algılanmasında ve anlamlandırılmasında ne derece etkili olduğu sorusu genelde araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu nedenle bu tür araştırmalarda eksik kalan yönlerden birisinin yaşananların dini inançlarla ilgili yönü olduğu söylenebilir (Küçükcan - Köse, 2000, 69). İşte bu tebliğde bu tür araştırmalarda bilinçli ya da bilinçsiz olarak eksik bırakılan bu husus yani belâ ve musibetlerin yaşandığı zor durumlarda dinî ve manevî değerlerin yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

İNSANIN ANLAM ARAYIŞI

İnsanın temel yaşama gayesi, yaşamını anlamlı kılma ya da yaşadıklarına bir anlam bulma arayışıdır. Bu arayış insan varlığının ayrılmaz bir parçasıdır ve onu hayata bağlayan en güçlü enerji kaynağıdır. Öyle ki insan, kendi idealleri ve değerleri için yaşamakta hatta bu uğurda ölümü bile göz alabilmektedir (Fromm, 1994, 67, 69; Frankl, 2018, 113). Çünkü insanoğlu yaratılışının gereği olarak daima etrafında olup bitenleri anlamak ve öğrenmek ister, varlık ve olaylar arasında bir sebep ve gaye ilişkisi arar (Yüksel, 1988, 43), başına gelen her olayın nedenini ve sonuçlarını bilmeye, olayları bazı nedenlere atfederek açıklayıp anlamlandırmaya çalışır. İnsanın bundaki amacı ise hadiselerin nedenini bulup, bunun sonucunda kendi hayatını kontrol etme, olaylara yön verme veya en azından olabilecekleri tahmin edebilme yetisi kazanmaktır. Tüm bu gayretin amacı kişinin öz saygı ve öz benliğini koruma ve sürdürme ihtiyacıdır (Adler, 2005, 7; Gülmez, 2008, 23). İnsanı da diğer canlılardan ayıran en temel özelliği onun bu çabası ve istediği yani varoluşsal anlam arayışıdır (Frankl, 2018, 113). Diğer bir deyişle insanı diğer bütün canlılardan ayıran en önemli özelliği bir anlam arayışı içerisinde olmasıdır. Bu bakımdan hem kendi varlığı hem yaratılışının hikmeti hem varoluşunun gayesi hem de tabiat, kâinat, insan ve insanlık tarihi üzerine düşünmesi, kendisini kuşatan hadiseleri anlamlandırması insanı insan yapan en büyük değerdir (Görmez, 2020, 128). Buna göre sürekli bir anlam arayışı içinde olan insanın, hayatını anlamlandırma ve çevresinde olup bitenlere anlam verme arayışının bir lüks değil, temel bir ihtiyaç olduğu söylenebilir (Şentürk- Yakut, 2014, 48). Çünkü insanın zihinsel, sosyal ve duygusal dünyasında mutlu ve huzurlu olabilmesi ancak hayata kattığı “anlam” ölçüsünde gerçekleştirebileceği bir husustur. Anlamsız olarak algıladığı bir dünyada insanın,

sağlıklı bir yaşam süreci geçirmesi mümkün görünmemektedir (Şentürk - Yakut, 2014, 49). Bu yüzden İnsan, başına gelen veya çevresinde cereyan eden olayları, daha genel bir ifade ile hayatı ve evreni anlamlandırmak ister. Anlamlandırma çabası ile meydana gelen olayların neler ifade ettiği kavranır. Bunun neticesinde ise insan kendi hayatını kontrol etme, olaylara yön verme veya en azından olabilecekleri tahmin edebilme yetisi kazanır. Bütün bunlar kişinin öz güvenini ve öz saygısını koruyup güçlendirmesine yardımcı olan mekanizmalardır. İnsanların çoğu bilmedikleri ve anlamını çözemedikleri olay veya durumlarla karşılaşınca bunların nedenlerini, kaynaklarını ve sorumlularını anlamak ve tüm yaşananları anlamlı kılabilmek için “bunların anlamı nedir? Niçin ve nasıl meydana geldiler?” şeklindeki bir dizi soru sorarlar. Bu sorunun amacı bilinmezliğin yol açtığı belirsizlikten kurtulmak ve olayları çözümleyip muhtemel gelişmeleri tahmin ederek hayatı tekrar denetim altına almaktır (Küçükcan - Köse, 2000, 63). Diğer bir deyişle bu sorular cevaplandırılarak olaylar bazı nedenlere atfedilip, dayandırarak açıklanmaya ve anlamlı hale getirilmeye çalışılır. Özellikle afet ve musibetlere maruz kalındığı zor zamanlarda insanın bu anlam arayışı daha da belirgin hale gelir. Bu tür durumlarda verilen ilk tepkilerinden birisi başa gelen olumsuz hadiseleri anlamaya çalışmaktır. Çünkü insanın yaşadığı felaketlerle mücadele etmesi, stres ve gerilimlerle başa çıkabilmesi ve normal hayata tekrar dönebilmesinin ilk aşaması olayların anlamlandırılmasını gerektirir (Küçükcan - Köse, 2000, 8). İnsan bu felaketlerle başa çıktığı, onlarla mücadele ettiği ve nihayet onları yendiği ölçüde hayata tekrar sarılır, toplumla uyumlu ve kendisiyle barışık bir yaşam sürmeye başlar. İnsan bir felaket yaşayınca çoğunlukla “bunun benim için anlamı nedir?” sorusunu gündeme getirir. Yani insan başına gelen felaketin ne olduğunu, nasıl meydana geldiğini, hayatını nasıl değiştirdiğini ve kendisinden neler götürdüğünü anlamaya çalışır (Küçükcan - Köse, 2000, 15-16).

Bu yüzden yaşanan olumsuz bir olay, bireydeki anlam duygusunu ve hayatın dengesini bozduğunda kişinin temel gayesi, bu bozulan düzen ve anlamı geri kazanmak olarak ortaya çıkmaktadır (Ateş, 2019, 127.). Bilhassa hastalık ve ölüm gibi çaresiz ve aciz kalınan durumlarda insan, maruz kaldığı bu tür olumsuz olaylar karşısında acziyetini fark edip, sığınma psikolojisiyle hareket eder ve onları çoğu kere bir sebebe bağlayarak açıklama ihtiyacı hisseder. Biran önce iç dünyasında hissettiği elemi, üzüntüyü ve kederi hafifletecek, kendisini teselli edecek hoş bir söz duymak, dua edeceği aşkın ve yüce bir varlığa ümitlerini bağlamak ister (Bahadır, 2002, 26; Müftüoğlu, 2020, 9). Çünkü insanları hazırlıksız ve aniden yakalayan felaketler hem bireysel hem de toplumsal ölçekte hayatın normal akış seyrini trajik biçimde değiştirerek çok yönlü sonuçlar doğuran olaylardır. Bu tür olaylar sadece can ve mal kaybına

neden olmakla kalmaz insanın kendi hayatı ve çevresini kontrol etme, planlama ve yönlendirme yeteneklerini de etkileyerek hayat akışını bozar, bir belirsizlik ve güvensizlik duygusu yaratır. Bu belirsizlik duygusu insanın özgüvenini olumsuz yönde etkiler. Belirsizlik duygusuna sürüklenen insan, can ve mal kaybının da etkisiyle stres, gerilim ve ruhsal çöküntüyle karşı karşıya gelir. Bu durum insanda hayatın anlam duygusunun kaybolmasına yol açar (Küçükcan - Köse, 2000, 133, 153-154).

Doğal afet ve hayatın zorlukları gibi kriz zamanlarında yaşanan çaresizliklerden dolayı insanlar genellikle ilahi bir güce yönelir, onun merhamet ve korumasına sığınır (Kaplan - Sevinç - İşbilen, 2020, 596). İnsanın bu eğilim ve isteğine Kur'an'da da işaret edilmiş, fitratında aşkın bir varlığa inanma ihtiyacının var olduğu, bu inanca götüren birçok sebep arasında ölümü anlama ve anlamlandırma çabası ile acziyete düştüğü anlarda aşkın bir varlığa sığınma ihtiyacının bulunduğu dikkat çekilmiştir (A'râf 7/172; Yûnus 10/12; İsrâ 17/67; Ankebût 29/65-66; Fussilet 41/51-529. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: "İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırıncaya, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider." (Yûnus 10/12) Kur'an'da belirtilen bu hakikat bilimsel olarak da kanıtlanmıştır (Köse, 2020, 861).

ANLAM ARAYIŞI VE DİN

İşte yukarıda da işaret edildiği üzere din, inanan bireye anlam arayışı konusunda yardımcı olur. Çünkü din insanlara bir anlam, gaye ve amaç sunmak için vardır. O, insanın dünyayı bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden Tanrı'ya, insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına karşılık verir. İnsanlık tarihinde, varoluşun anlamı nedir sorusuna en doyurucu cevabın dinler tarafından verildiği açık bir gerçektir. Bu nedenle bireyin hayatında bir anlam bulabilmesinde dinî inancın rolü tartışılmazdır (Şentürk - Yakut, 2014, 52). İngiliz ilahiyatçı Keith Ward da bu duruma dikkat çekmiş, dinlerin en temelde hayatın anlamına ilişkin soruya yanıtlar veren inanç dizgeleri olduğunu, hayatın özüne ve anlamına ilişkin inançların dinin diğer yönlerinin temelini oluşturduğunu ifade etmiştir (Martın - Runzo, 2002, 27-28). Ona göre din insanın varoluşunun anlamının bir yönünü ifade eden bir inanç dizgesidir. Hayatın gerçek sorunlarıyla; hayatı değerden ve erişilebilir amaçtan yoksun bırakıyor gibi görünen etkenlerle; acı, ölüm, çöküntü ve kaygı gibi etkenlerle yüz yüze gelmeyle ilgilidir. Hem toplumsal ve kişisel değerleri sağlamlaştırmakla hem de hayatın gerçekten değerli niteliklerini güçlendirmekle ilgilidir. Bu bakımdan din, işlevini eksiksiz bir biçimde yerine getirdiği zaman, hayatla başa çıkmanın, daha uyumlu ve tatminli bir insan olmanın yolunu öğretmeye çalışır.

İnsanı ona kendi değerini ve kalıcı memnuniyet verecek şeyi aramaya teşvik eder. Hayattan beklenenler konusunda olumlu düşünmeye teşvik eder (Ward, 2002, 44-45). Yine benzer şekilde Fransız filozof Henri Bergson (ö. 1941), dini “düşünceyle donanmış varlıklarda görülmesi muhtemel bir yaşama bağlılık eksikliğini dolduran şeydir.” şeklinde tanımlayarak bu duruma dikkat çekmiştir (Bergson, 2013, 188). Çünkü dini inançlar, inanan insanlara bir bakış açısı ve yaklaşım biçimi kazandırır. İnsan olayları açıklarken bu bakış açısını ve yaklaşım biçimini yansıtan dini kavramlar kullanır. Böyle bir insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey dini içerikli kavramlardır. Bu anlamda dini sembol ve inanç sistemleri önemli birer anlam kaynağıdır. Hayatın çeşitli dönemlerinde karşılaşılan problemler ve sıra dışı olaylar, davranışın bilişsel sistemlerinde ve çatışmaları çözümlemeye yarayan kurallarda kırılmalara neden olur. İşte böyle durumlarda din, karşılaşılan olayları ve yaşanan deneyimleri yorumlama olanağı sağlayan bir sistemler bütünü olarak devreye girebilir (Küçükcan - Köse, 2000, 70-71).

BELÂ VE MUSİBETLERİN YAŞANDIĞI ZOR ZAMANLARDA DİNİN YERİ VE FONKSİYONU

Anlam arayışı konusunda dinin insana yönelik bu işlev ve fonksiyonundan dolayı insan, hayatını derinden etkileyen olumsuz olaylar karşısında dini bir eğilim göstermekte ve yaşadıklarını anlamlandırmak için dine başvurmaktadır. Dinin öğretileri de kendisine güçlü psikolojik destek sağlamakta, yaşamına ve yaşadığı olumsuz hadiselerle bir anlam katmaktadır. Kutsal metinlerde geçen ve esasen insanın afetler karşısındaki tavrını belirlemeyi amaçlayan dinin bu öğretileri, din psikolojisinde genellikle “atıf teorisi” bağlamında ele alınmaktadır. Söz konusu teoriye göre insanlar, yaşadıkları tecrübeleri anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken genellikle dinî atıflarda bulunmaktadır. Dinî atıflar, insanın istemediği halde yaşamak zorunda kaldığı olayları açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda ona ruhsal bir dinginlik ve sükûnet de vermektedir. Dolayısıyla yaşanan sıkıntılar ve afetler karşısında insanı teskin etmede, yaşadığı travmatik olaylarla, acı ve kayıplarla başa çıkmada manevi bir destek sağlamada dini inancın ve atıfların çok önemli bir rolü olduğunu, bu bakımdan olumsuz hadiselerle yönelik sorular sorarak bunların anlamlandırmada ve bunlarla başa çıkmada insanlara yardımcı olacak en önemli yollardan birinin din olduğunu söylemek mümkündür (Demir, 2010, 185-186, 274). Daha açık bir ifadeyle afet ve musibetlerin insanlar tarafından neden ve nasıl meydana geldiğinin, etkilerinin nasıl azaltılacağına ya da bunlara karşı dayanıklılığın nasıl artırılacağına ve bunların tekrar yaşanmaması için neler yapılması gerektiğinin dini öğretilerle

değerlendirilmesi, yorumlanması ve izah edilmesi, dinin ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Demir, 2010, 266).

Anlam arayışında ve musibetler karşısında dirençli olmada din duygusu önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan din, insanın sadece kutsalla ilişkilerine dayanan içsel bir yaşayıştan ibaret görülmemeli, daha geniş yelpazede, bir anlam ve anlamlandırma sistemi olarak değerlendirilmelidir. Bu özelliğinden dolayı dinler, mensuplarına günlük hayatta karşılaştığı çeşitli olayların yorumu için bir referans çerçevesi sunmaktadır. Öyleyse dinin temel fonksiyonlarından birisi de, insanların gerek fizik ve gerekse sosyal çevresinde meydana gelen olayları anlama ve anlamlandırmalarına yardım ederek dış dünyayı kontrol etmelerine imkân vermesidir (Şentürk, 2010, 21-22). Yani din insana, hayatın anlamı (varoluş gayesi) ve bütünlüğü, güvenlik, kişisel yetersizlik ve sıkıntıları hafifletme, sosyal mahrumiyetten kurtuluş, ahlaki değerlerin kazanımı, ölüm korkusundan sıyrılma, kendinden daha yüce saydığı bir gücün yardımına sığınma, dünyada gerçekleştiremediği istek ve arzularını ahirette tatmin edebilme konularında psikolojik anlamda bir yardım ve destek sağlamaktadır (Şentürk - Yakut, 2014, 53). Bu anlamda din insanın elem ve ıstıraplarını azaltan, teselli ve ümit veren, ruhu sakinleştiren bir işlev görür (Pazarlı, 1982, 39). Özellikle birey dine önem veren bir yapıda ise ve yaşadığı problem durumuna dair direkt olarak sunmuş olduğu reçeteler mevcutsa olumsuz durumlara karşı başa çıkmada dinin bu yapısı daha çok ön plana çıkar. Bu noktada din, hem kişiye yeni anlam kaynakları verir, hem de bireyde mevcut olan anlamın kuvvetlenmesini sağlayacak değerleri güçlendirmekte önemli rol oynar. İnsan hayatına hedefler koyarak, ona yaşam sebebi sunar, hayat boyunca karşılaşılan travmatik tecrübeleri anlamlı ve değerli kılmak ve maruz kalının musibetlerle başa çıkmak yönünde yardım eder (Ateş, 2019, 127-129).

İnsan tabiatı gereği özellikle hastalıklar, depresyon, sel felaketi, ölümler vs. olaylar karşısında kendini etkisiz, güçsüz, aciz ve çaresiz hisseden insan, kendini emniyete alma, kendine güven verecek kudretli, güçlü ve aşkın bir varlığa, kurtarıcıya, yönelme ve ona sığınma ihtiyacı duyar. Çareyi dinî inanç ve değerlerde arar (Hökelekli, 1998, 87; Peker, 2018, 77-78). Din psikolojisi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar da çoğu insanın ölüm tehlikesi ve maddî yıkıntılar ve hastalıklar karşısında kendilerini çaresiz hissettiğini, mevcut durumun aşılmasında dinî inancı başa çıkma stratejisi olarak kullandığını; bu anlamda daha çok dinî inanç ve ibadetlere yönelerek her şeye gücü yeten Tanrı'ya sığındıklarını, bu açıdan sorunlarını çözmede dinî ve manevî değerlerden önemli ölçüde istifade ettiğini ortaya koymaktadır (Hökelekli, 1998, 87, 90; Peker, 2018, 245-246; Demir, 2010, 272).

Bununla birlikte felaket ve musibetlerin yaşandığı zor durumlarda din ve maneviyatın, kişilerde negatif veya pozitif bir yansıması söz konusu olabilmektedir. Diğer bir deyişle bu tür zamanlarda hissedilen çaresizlik duygusu kimilerini dini inanca sığınmaya ve dini davranışa sevk ederken, kimilerini tepkisel olarak dini ilgisizliğe ya da dinden uzaklaştırıp Allah’a isyana hatta O’nu inkârâ da götürülebilmektedir (Hökelekli, 1998, 91-92; Peker, 2018, 79). Çünkü olağanüstü durumlarla karşılaşan bireyler, yaşadıkları kötü durumların sebebini bazen kendilerinde, bazen toplumda, bazen de Tanrı’da görmeye eğilimlidir. Mevcut durumda kurtulmak için de sürekli bir çözüm arayışı içerisine girmeye çalışmaktadır (Demir, 2010, 272). Bazıları bu tür olumsuz hadisler karşısında yaşadıkları olayın neden kendi başlarına geldiğini, Tanrı ile nasıl bir ilişkisi olduğunu sorgulamaktadırlar. Tanrı tarafından terk edildiklerini veya suçluluk ve pişmanlık psikolojine girerek günahlarından dolayı cezalandırıldıklarını düşünmekte ya da Tanrı’ya “Neden ben, niçin ben seçildim?” şeklinde sorular yönelterek kızgınlık duyabilmekte ve dinî değerlere saldırebilmektedirler (Alsan, 2016, 343; Demir, 2010, 18). Buna mukabil bazıları da çaresizlik içinde kurtarıcı arayama yönelip, üstün bir güce tapınma ve ondan yardım isteme ihtiyacı hissederek dine pozitif tutum sergilemektedirler. Kendilerinin üstünde her şeyi kontrol eden büyük bir güce (Tanrı’ya) inanarak, olayın psiko-sosyal etkilerini azaltabilmektedir. Bu amaçla umut kaynağı olarak Tanrı’ya daha çok bağlanmakta, O’nun yardım ve desteğini almak amacıyla duaya ve ibadete yönelerek kendilerini rahatlatmaktadırlar. Böylece dinî kendilerine manevî destek edinen bu kişiler, yaşadıkları travmayı atlatabilmekte, olumsuzluklarla baş etme kapasitelerini arttırabilmekte ve eski yaşamlarına dönerek sosyal işlevselliklerini yeniden kazanabilmektedirler (Alsan, 2016, 343).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tüm bunlar göstermektedir ki, afet ve musibet sonrası travmayla mücadelede kişilerin inanç ve manevî destek sistemlerinin aktif biçimde kullanılması, iyileşme ve normale dönüşü önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Çünkü inançlar, genellikle hayatın zorluklarını yenmeye yarayan anlamlara sahiptir ve afetler karşısında adeta insanın tutunabileceği bir liman işlevi görmektedir. Ayrıca din insana karşılaştıkları sıkıntıların karşılığını mükâfat olarak alacağını vaat etmektedir. Böylece bir vaat insanların çektiği acıları hafifletmektedir. Bu durum bizlere pozitif dini başa çıkmanın travmatik olayların yol açtığı çaresizlik, stres, endişe ve korkuların azaltılmasında, insanların rahatlayıp iyileşmeleri ve normal hayata dönmelerinde, maruz kaldıkları olumsuz hadiseleri anlamlandırmada dinî ve manevî değerlerin önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kaldı ki din, insanın mutluluğa ve dinginliğe ulaşması, acı

ve arzudan kurtulması için açgözlülükten ve nefretten arınmaya; saf benliğe ulaşmak için dini ritüel ve törenlerde bulunmaya, sevgi dolu bir toplumun oluşturulması için merhamet içeren bir eğitim görmeye teşvik etmektedir. Bu bakımdan dini inançların, inanan kişiler için yaşama değer katan en önemli unsur olduğu söylenebilir. Zira kişi dini inanç sayesinde toplumla uyumlu bir biçimde yaşama yollarını öğrenmekte; hayatında olumlu düşünmeye ve kötü düşüncelerden arınmaya çalışmaktadır. Öte yandan din inançlı bir insanın hayatına gerçek ve bütünlüğü olan derin bir anlam katmayı hedeflemektedir. Ancak bu hedeflere ulaşmak için bazen çetin imtihanlardan geçmek gerekmektedir. Nitekim dindarlar açısından en kötü olaylarda bile her zaman iyi bir yan vardır. Zira Allah kullarını sürekli sınamaktadır. Kişinin kendisi için kötü bildiği ya da düşündüğü bir olay bile, sonradan iyi sonuç verebilir. Önemli olan kötü olaylar karşısında kişinin metanetini koruması ve sabırla beklemesidir. Bu açıdan dinin üç önemli işlevinin olduğu söylenebilir. Birinci işlev; bireyin çevresiyle ve doğayla yaşadığı ilişkilerde dengeleyici bir rol oynadığı kadar yaşamın güçlüklerine karşı da köktenci bir karşılık vermesidir. Bu sayede insanlar yaşadıkları adaletsizliklere karşı başkaldırmayı, mücadele etmeyi ve istenmeyen durumlarla başa çıkmayı öğrenmektedir. Böylece din, dünyayı anlamlı ve düzenli bir hale getirmektedir. İkinci işlev; bireylerde dünyayı anlama, olayları tahmin ve kontrol etmede ve özgüven sağlamada destek olmakta, özellikle bireylerarası ilişkilerde umudun ve yakın ilişkinin, duygusal rahatlamamanın, kendini gerçekleştirme fırsatının, rahatlık duygusunun, iç kontrolün, Allah'a yakınlığın ve problem çözmenin yollarını sağlamaktadır. Üçüncü işlev; mevcut toplumsal düzenin devam etmesine ve statükonun meşrulaştırmasına yardım edilmesidir. Dolayısıyla din; insan yaşamında vazgeçilmez bir yer tutmuş ve tarih boyunca insanlar, dinin işlevlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle olağandışı durumlar karşısında insanlar daha çok dini inanca sarılmaya ve dini pratiklerde bulunmaya çalışmıştır (Demir, 2010, 273).

Günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 özelinde bakacak olursak, bu tür salgın hastalıkların ve pandemik afetlerin yaşandığı zamanlarda stres, depresyon, korku, kaygı, endişe, çaresizlik, belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Günümüz insanı için de aynı durum söz konusudur. Mesela 31 Mart 2020'de Mısır, İngiltere ve Fransa'da koronavirüs salgınının birey ve toplum üzerindeki etkileri bağlamında yapılmış bir alan araştırmasında, toplumun yüzde 70'inde klinik seviyede kaygı ve korku hissinin yükseldiği tespit edilmiştir (Tarhan, 2020). Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Örneğin Türkiye'de bir kişinin kendisine Covid-19 tanısı konulduğu için intihar ettiğine, bir şahsın başka birinin yüzüne doğru hapsirdiği için bıçaklandığına dair anormal davranışların sergilendiğine şahit olmaktayız. Bu da koronavirüs korkusunun insanları

virüs hastalığından daha çok etkilediğini ve daha çok zarar verdiğini göstermektedir. Öte yandan medyada ve toplum içinde devamlı bu salgın konuşulduğu için özellikle duyarlı kişilerde stres, korku, kaygı ve endişe daha da artmakta ve artık normal bir korku olmaktan çıkıp “koronafobi” diye adlandırılan hastalık derecesinde bir korkuya dönüşmekte ve toplum içinde paniğe yol açmaktadır (Tarhan, 2020). Dolayısıyla pandemik felaket karşısında yaşanan bu panik havası, fiziksel ve bedensel sağlığın yanı sıra manevî ve psikolojik sağlığı korumanın da ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bakımdan içinde bulunduğumuz bu süreçte, bireysel ve toplumsal hayatta oluşan kaygı, endişe ve korkuyla mücadelede din ve inancın önemli bir çare olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere bu tür afetlerin yaşandığı durumlarda dinî inanç, insanlar için emin bir sığınak ve güvenli bir liman olmaktadır. Ünlü psikolog Jung da bu duruma dikkat çekmiş, dinin zor zamanlarda sığınılacak bir “güven kapısı” işlevi gördüğünü savunmuştur (Ayten, 2015, 80). Bu yüzden dinî ve manevî değerlerin sığınma, motivasyon ve rehabilitasyon aracı olma özelliği hem beden hem de ruh sağlığının korunması bakımından hayati derecede büyük önem arz etmektedir. Kaldı ki insanın kodlarında inanmanın var olduğu, ona götüren birçok sebep arasında ölümü anlama ve anlamlandırma çabası ile acziyete düştüğü anlarda aşkın bir varlığa sığınma ihtiyacının bulunduğu bir hakikattir. Din psikolojisi alanında yapılan araştırmalar da zorlu yaşam olayları neticesinde meydana gelen stresle başa çıkabilmek için dini inanç ve pratiklerin oldukça yaygın ve etkili bir araç olarak kullanıldığını göstermiştir. Pandemi sürecinde de bu durum, dini yaşantının belirginleşmesi, yaygınlaşması, toplumlarda daha görünür hale gelmesi ile teyit edilmiş, insanların salgının ortaya çıkardığı stresin üstesinden gelebilmek için dini başa çıkma yollarına başvurdukları gözlemlenmiştir (Köse, 2020, 861; Kaplan - Sevinç - İşbilen, 2020, 583). Nitekim bununla ilgili yapılan bir anket çalışmasında Covid-19 tedavisi gören kişilerde dinî boyutun daha çok ön plana çıktığı, inananların tıbbi tedavi ile birlikte Covid-19 rahatsızlığından kurtulmak için başvurdukları başa çıkma yöntemleri arasında dini başa çıkmanın, diğer yöntemler arasında öncelikle tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu süreçte hastalıkla başa çıkmada kullanılan dini içeriklerin hastaları manevi açıdan rahatlatığı, moral ve motivasyonlarının artmasına katkıda bulunduğu görülmüştür. Katılımcılara göre dini değerler, Covid-19 tedavisi gören hastalara iyileşme umudu, zorluklara karşı sabır ve dayanma gücünü artırıcı destekler oluşturmaktadır (Çapcıoğlu v.dğr., 2021, 57). Diğer taraftan yapılan birçok araştırmada, dini inancın hastalık, ölüm ve acziyet gibi insanın hükmedemediği olaylarda, dini inancın onunla başa çıkmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle olağanüstü hallerde belirsizliğin getirdiği sıkıntıların en başında gelen ve insanı en

çok korkutan şey ölüm riskidir. Çünkü ölümsüz olmayı arzulayan insan, ölümden korksa da ondan kaçışın mümkün olmadığını, mutlaka o anı yaşayacağını bilmektedir. Bu durumda ölümün anlamlandırılması gerekir. Bunu yapabilecek tek kurum ise dindir. Ancak bu noktada ölüme yüklenen anlam büyük önem arz etmektedir. Çünkü farklı dinlere göre ölüme yüklenen anlam değişmektedir ki bu konuda ahiret inancı büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden bu inanca sahip olan İslam dininin hayatın dünya ve ahiret olmak üzere iki boyutlu olduğu (Nisâ 4/76; A'la 87/17), ölümün ebedi hayatın başlangıcı ve kulun Rabbine kavuşması anlamına geldiği (En'âm 6/31, 130, 154; Yûnus 10/7, 11, 15, 45; Ra'd 13/2; Ankebût 29/5), şeklinde öğretisinin inanan bireye ölüm karşısında bir rahatlık sağlayacağı, onu yok olmak endişesinden kurtarıp, teselli edeceği bir gerçektir. Dolayısıyla insanların salgın hastalık, doğal afet, ölüm vb. kendisini aciz bırakan bu durumlarla başa çıkmak için manevî destek olarak dine sarılması, sığınabileceği aşkın bir varlığa yönelmesi pek tabiidir. Bu bağlamda insanların dua, ibadet, adak, tevekkül, kadere sığınmak gibi kavramlar etrafında manevi yardım talebinde bulunmasının kendisini rahatlatan bir derinliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu yüzden içinde yaşadığımız pandemi sürecinde de ABD Başkanı Trump'ın, “mabetler bir an önce açılmalı, duaya ihtiyacımız var” sözünü, acizyet sebebiyle güven arayışının ve Allah'a sığınma arzusunun bir ifadesi olarak değerlendirmek gerekir (Köse, 2020, 850-851).

KAYNAKÇA

- Adler, A., *Yaşamın Anlam ve Amacı*, çev. Kamuran Şipal, Say Yay., İstanbul,2005.
- Alsan, A., “Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II*, ed. A. Ayten v.dğr. DEM Yay., 335-348, İstanbul, 2016.
- Ateş, N. E., “Travmayı Anlamlandırması Açısından İmtihan İnancı ve Başa Çıkma: Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Aileleri Örneği”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 6/1 (2019): 125-151.
- Ayten, A., *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yay., İstanbul, 2015.
- Bahadır, A., *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan yay., İstanbul, 2002.
- Bergson, H. *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.
- Çapçioğlu, İ. - v.dğr., *Pandemi Döneminde Türkiye’de Dini Hayat*, TDV Yay., Ankara, 2021.
- Demir, R., *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*, İÜAUEF Yay., İstanbul, 2010.
- Frankl, V. E., *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak, Okuyanous Yay., İstanbul, 2018.
- Fromm, E., *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükkan, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1994.
- Görmez, M., “Korona Virüs Salgını: İnsanın Anlam Arayışında Yeni Bir Kavşak Noktası”, *Kamuda Sosyal Politika*, 40 (2020): 128-135.
- Gülmez, Ü. *Deprem Tecrübesi Yaşayanlarda Dinsel Anlamlandırma Biçimleri ve Tutumlar*, Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, DİB Yay., Ankara, 1998.
- Kaplan, H. – k. Sevinç – N. İşbilen, Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies*, 15/4 (2020): 579-598.
- Köse, S. “Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri”, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, ed. Muzaffer Şeker v.dğr. Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2020.
- Küçükcan, T.- Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme* TDV Yay., İstanbul, 2000.
- Martin, N. M.- Joseph Runzo, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, çev. Gamze Varım, Say Yay., İstanbul, 2002.

- Müftüoğlu, M., “Kur’an-ı Kerim’e Göre Bela ve Musibetler Karşısında İnsanın Durumu ve Manevi Değerlerin Önemi”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3/5 (2020): 8-27.
- Pazarlı, O., *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982.
- Peker, H. *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2018.
- Şentürk, H.- Selahattin Yakut, “Hayatın Anlamı Ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/33 (2014): 45-60.
- Şentürk, H., *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, İz Yay., İstanbul, 2010.
- Tarhan, N., *İnsanların Ruh Sağlığı Manevi Metotlarla Korunmalı*, <https://www.nevzattarhan.com/psikiyatrist-tarhan-insanların-ruh-sağlığı-manevi-metotlarla-korunmalı.html> (Erişim tarihi: 10.11.2020).
- Turner, B. S., *Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi*, çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2011.
- Ward, K., “Anlam Meselesi ve Din”, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, ed. Nancy M. Martin-Joseph Runzo, çev. Gamze Varım, Say Yay., İstanbul, 2002.
- Yüksel, E., “İlâhî Fiillerde Hikmet”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988): 43-76.

ARAP DİLİNDE KÜÇÜLTME İSMİ:

ANLAMSAL BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğr. Üyesi Eyup Akşit

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi- 0000-0001-6301-4483

ÖZET

İsm-i tasğîr (küçültme ismi), Arap dilinde farklı anlamları ifade etmek üzere kullanılan bir kategoridir. Türkçede isimlerin sonuna {-cA, -cIk, -cAğIz} vb. biçimbirimler getirilerek türetilen küçültme isminin Arap dilinde üç vezni vardır: "فُعَيْلٌ، فُعَيْلٌ، فُعَيْلٌ". Herhangi bir isim ya da sıfat bu vezinlerden birine girdirilince onun biçiminde ve anlamında bazı değişimler meydana gelir. Örneğin "رَاحُلٌ/raculun/adam" sözcüğünün küçültme ismi "رُحَيْلٌ/rucaylun/adamcık", "شَاعِرٌ/şâ'irun/şair" sözcüğünün küçültme ismi "شَوَيْعِرٌ/şuvay'irun/şaircik" şeklindedir.

Arap dilinde küçültme ismi, sevgi ve şefkat göstermek, aşağılamak, horlamak, bir şeyin miktar olarak azlığını belirtmek, zamanı ya da mekânı yakınlaştırmak vb. bir amaçla kullanılabilir. Küçültme isminin anlamı sözceyi üreten konuşur ile dinleyenin durumuna ve bağlama göre değişebilir. Dil içi ve dil dışı karinelerle anlamı belirlenebilen küçültme ismi biçimbilim, sözdizim ve anlamsal açıdan ele alınması gereken çok boyutlu bir dil olgusudur. Bu çalışmada ise onun sadece hangi anlamlara karşılık geldiği ele alındığı için biçimbilim ve sözdizimini ilgilendiren yönüne kısmen değinilmiştir. Ayrıca küçültme ismi klasik Arapçada kısmen işlek bir dil birimi iken modern Arapçada yerini aynı anlamı ifade eden başka dil birimlerine bırakmıştır. Bu nedenle bu çalışmada küçültme isminin Arap dilindeki durumu ve değişimi hem art zamanlı hem eş zamanlı bir yöntemle ele alınmıştır. Ayrıca Arapça küçültme isimlerinin Türkçeye çevirisi hususunda bazı öneriler ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Küçültme İsmi, Anlamsal Yaklaşım.

The Diminutive In Arabic: A Semantical Approach

ABSTRACT

The diminutive, also known as the “ism tasghir”, is a category used in the Arabic language to express different meanings. In Turkish, diminutive forms are created by adding suffixes such as {-cA, -cIk, -cAğIz} to the end of nouns. In Arabic, there are three forms of the diminutive: "فُعَيْلٌ, فُعَيْلٌ, فُعَيْلٌ." When any noun or adjective is put into one of these forms, there are some changes in its form and meaning. For example, the diminutive form of the word "رَجُلٌ/raculun/man" is "رُجَيْلٌ/rucaylun/little man" and the diminutive form of the word "شَاعِرٌ/şâ'irun/poet" is "شَوَيْعِرٌ/şuvay'irun/little poet."

In the Arabic language, the diminutive can be used for various purposes such as showing affection and love, belittling, showing smallness in quantity, indicating proximity in time or place, etc. The meaning of the diminutive can change depending on the situation and context of the speaker and listener. The diminutive form, which can be determined by internal and external context clues, is a multi-dimensional linguistic phenomenon that must be examined from the perspectives of morphology, syntax, and semantics. In this study, emphasis is placed on its semantic aspect, and its aspects related to morphological and syntactical are briefly discussed. Additionally, the diminutive form was a partially common linguistic unit in classical Arabic, but in modern Arabic it has been replaced by other linguistic units that express the same meaning. Therefore, in this study, the situation and changes of the diminutive in the Arabic language have been examined using both diachronic and synchronic methods. In addition, some suggestions regarding the translation of diminutive names in Arabic to Turkish have been put forward.

Keywords: Arabic Language, Diminutive Noun, Semantic Approach.

GİRİŞ

Küçültme ismi, çeşitli dillerde görülen bir dilbilgisi kategorisidir (el-Hâzimî, 2003: 403, 404). Örneğin Türkçede bir konuşur babasına sevgi ve saygısını ifade etmek üzere "babam!" yerine "babacığım" sözcüğünü tercih edebilir. Dillerde küçültme ismi, bir nesne ya da varlığın hacim açısından küçüklüğünü ve miktarının azlığını; sevimli, tatlı veya cana yakın varlıklara dair konuşurun sevgi, saygı ve merhamet gibi hislerini; bir varlığı küçümsemek ve hor görmek gibi edimsel amaçlarla kullanılabilir (Mıandoab, 2018: 215).

Arap dilinde bu kategori genellikle ism-i tasğîr veya ism-i tahkîr diye adlandırılır (İbnu's-Serrâc, 1996: III/36). İsm-i tasğîrin biçim ve sözdizimin yanı sıra anlambilim ve edimbilimi ilgilendiren yönleri de vardır. Arapçada ism-i tasğîr meselesini ele alan çalışmalar daha çok onun biçim ve sözdizimiyle ilgili tarafına ağırlık verir ve anlam yönüne kısmen ve dağınık bir şekilde değinir.¹ İşte bu nedenle bu çalışmada konunun biçim ve sözdizimini ilgilendiren yönüne kısaca değinilmiş daha sonrasında ise mesele anlamsal bir yaklaşımla ele alınmaya gayret edilmiştir. En önemlisi de bu dil olgusunun izleri hem klasik dönem Arapça metinlerde hem de modern Arapça metinlerde takip edilmiştir. Bir başka deyişle konu hem art zamanlı hem de eş zamanlı bir yöntemle ele alınmaya çalışılmıştır.

BİÇİM VE SÖZDİZİM AÇISINDAN İSM-İ TASĞÎR/KÜÇÜLTME İSMİ

Arap dilciler, ism-i tasğîrin "فُعَيْلٌ، فُعَيْلٌ، فُعَيْلٌ" şeklinde üç vezninin bulunduğu dair ittifak halindedir (Sîbeveyhi, 1988: III/415-417; İbn Ya'îş, 2001: III/384). Üç harfli "جَبَلٌ/cebelun/bir dağ" gibi isimler "جُبَيْلٌ/cubeylun/küçük bir dağ" şeklinde "fu'aylun" veznine girdirilerek küçültme ismine dönüştürülür. Dört harfli isimlerin küçültme ismi "fu'ay'ilun" vezninde, beş harfli isimlerin ise "fu'ay'ilun" vezninde gelir. Örneğin dört harfli "شَاعِرٌ/şâ'irun/bir şair" sözcüğünün küçültme ismi "شَوَيْعِرٌ/şuvay'irun/bir şaircik" şeklindedir. Ancak Arapça bükümlü bir dil olduğu için küçültme biçimbirimi ile sözlükbirim iç içe geçmekte ve bu isimler bölümlenemeyen bir yapıya dönüşmektedir. Oysa Türkçede küçültülmüş isimlerde sözlükbirim ile küçültme için kullanılan biçimbirim birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Örneğin Türkçe "adamcağız" küçültme isminde "adam" sözlük birimi ile {-cAğız} küçültme biçimbirimi bölümlenebilen bir yapıdadır. Ancak aynı küçültme isminin Arapçası "رُحَيْلٌ/ruçaylun/ bir adamcağız" şeklinde olup sözlükbirim "رُحْلٌ/raculun/bir adam" ile küçültme biçimbirimi bölümlenemeyen bir yapıdadır. Zira "رُحْلٌ/raculun" sözcüğünün ilk harfi "r", küçültme ismine dönüşmeden önce "ra" şeklinde "a" ile seslendirilirken küçültme isminde "ru" şeklinde "u" ile seslendirilmiştir. İkinci harfi "c", "cu" şeklinde "u" ile sesletilirken küçültme isminde "ca" şeklinde "a" ile sesletilmiştir. Sözcüğün ikinci harfinden sonra ise küçültme ismine sakin bir "y" harfi eklenmiştir. Dolayısıyla sözlükbirim ile küçültme biçimbirimi deyim yerindeyse sarmaşığın dalları gibi birbirini sarmıştır. Arap dilcilerin çoğuna göre ism-i tasğîr isimlere has bir kategori olup harfler ve fiiller ism-i tasğîr veznine girdirilemez (Ebû Hayyân, 1998: 354;

¹ Konuyla ilgili bazı çalışmalar şunlardır: Ahmet eş-Şâyib 'Arbâvî, "et-Tasğîr ve Ağrâduhu'l-Belâğîyye fi Ahâdis", *Mecelletü 'Ulûmî'l-Lügatî'l- 'Arabiyye ve Adâbihe* 13/1 (2021): 971-986; 'Ulyân b. Muhammed el-Hâzîmî, "Dilde Küçültme (Tasğîr)", çev. M.Ali Şimşek, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/2 (Aralık 2003): 393-406; Yakup Kızılkaya, Türk ve Arap Dilinde Küçültme (Tasğîr), *Journal of Turkish Studies* 12/7 (2017): 215-232.

Abbâs, 1974: IV/685). Ancak Sîbeveyhi (ö. 796) gibi bazı dilciler “أفعل/ef‘ale” vezninde olup ta‘accub/hayret ve şaşkınlık ifade eden fiillerin kural dışı olarak ism-i tasğîr yapılabileceğini ileri sürer (Sîbeveyhi, III/478-479; Ebû Hayyân, 354; İbn Hişâm, IV/330, 331).

İbn Ya‘îş (ö. 1245), ism-i tasğîrin biçimsel olarak aslında bir sıfat tamlaması olduğunu söyler. Ona göre örneğin “رَجُلٌ/adamcık ya da adamcağz” küçültme ismi “رَجُلٌ صَغِيرٌ/küçük bir adam”; “شَاعِرٌ/şaircik” küçültme ismi, “شَاعِرٌ صَغِيرٌ/küçük bir şair” demektir (İbn Ya‘îş, 2001: III/384). el-Esterâbâdî (ö. 1289), konuşurun iki sözcükle ifade edeceği anlamı ism-i tasğîr vasıtasıyla tek bir sözcükle ifade ettiğini söyleyerek ‘dilde en az çaba yasası ve ekonomiklik ilkesi’ne vurgu yapar. Ona göre konuşur merâmını ism-i tasğîr sayesinde kısa ve öz bir şekilde ifade etmektedir (el-Esterâbâdî, 1982: I/192).

Arap dilinde ism-i tasğîrin biçimbirim açısından bir diğer özelliği ise Arap dilciler arasında meşhur bir dilbilgisi kuralıyla yakından ilişkili olmasıdır. Onlara göre ‘إِنَّ التَّحْقِيرَ يَرُدُّ كُلَّ اسْمٍ إِلَى أَصْلِهِ/İsm-i tasğîr her sözcüğü aslına döndürür.’ (İbnu’s-Şecerî, 1992:I/60, I/193; İbn Ya‘îş, 2001: III/401). Bu şu anlama gelir: Arapçada bazı isimlerden ses uyumu vb. gerekçelerle harfler atılır. Örneğin “شَيْءٌ”, “زَنْةٌ”, “عِدَّةٌ” vb. sözcüklerin ilk harfleri² hazfedilmiştir.³ Harfi eksiltilmiş bu sözcükleri ism-i tasğîr yaparken bu sözcükler asıllarına dönüştürülür ve sonra ism-i tasğîr veznine girdirilir (Sîbeveyhi, III/322, 457; İbn Ya‘îş, III/401, 402). Örneğin “عِدَّةٌ/vaat” sözcüğü ism-i tasğîr yapılırken öncelikle o aslı olan “وَعِدَّةٌ” sözcüğüne dönüştürülür ve sonra ism-i tasğîr veznine girdirilir: “وَعِدَّةٌ/küçük bir vaat.” İsm-i tasğîr Arapça sözdizimi açısından bazı önemli işlevlere sahiptir.

Arap dilinde temelde iki tür cümle vardır: Fiil ve isim cümlesi. Mübteda/konu ve haber/yüklem ögesinden oluşan isim cümlesinde genellikle mübteda marife/belirli bir sözcük olur. Nekra/belirsiz bir ismin mübteda olarak geldiği isim cümlesi sınırlı sayıdadır. Bir başka deyişle bazı isim cümlelerinde mübteda nekra gelebilmektedir. Nekra bir sözcüğün ism-i tasğîr kalıbında gelmesi onun mübteda ögesi olmasına olanak sağlar. Bunun temel nedeni ise ism-i tasğîrin lafzen tek bir sözcük gibi görünmesine rağmen anlamca iki sözcükten oluşmasıdır. Örneğin “رَجُلٌ/Adamcık, öfkeli.” cümlesinde ism-i tasğîr veznindeki “رَجُلٌ” sözcüğü mübtedadır ve nekradır. Bu sözcük her ne kadar tek bir sözcük gibi görünse de gerçekte “رَجُلٌ صَغِيرٌ/küçük bir adam” şeklinde belirtisiz bir sıfat tamlamasıdır ve tahsis edildiği için kısmen

² Buna sarf ilminde “fa‘al fiil” denir.

³ Bu sözcüklerin asılları sırasıyla şöyledir: “وَعِدَّةٌ”, “زَنْةٌ”, “وَشَيْءٌ”. Bkz. İbnu’s-Şecerî, *el-Emâlî*, II/193.

marifeliğe yakındır. Bu nedenle mübteda ögesi olabilmıştır. Cümlelerin takdiri şöyledir: "رجلٌ صغيرٌ غاضبٌ/Küçük bir adam öfkeli.""⁴

Ayrıca Arapça sözdiziminde fiil gibi amel eden yapılardan birisi olan ism-i fâil'in⁵ amel edebilmesi için çoğu Arap dilciye göre ism-i tasğîr vezninde olmaması gerekir (İbn Uşfûr, 1998: II/6, 7). Bu nedenle örneğin "هو ضاربٌ زيدًا غدا/O, yarın Zeyd'e vuracak." cümlesinde ism-i fâil sigasındaki "ضاربٌ" sözcüğü amel ederek Zeyd'i nasb etmiştir. Ancak bu cümledeki ism-i fâil sigasındaki "ضاربٌ" sözcüğü ism-i tasğîre dönüştürülürse artık onun amel etmesi çoğu Arap dilciye göre mümkün değildir. Dolayısıyla şöyle demek dilbilgisel değildir: "هو ضَرْبٌ زيدًا غدا." Görüldüğü üzere ism-i fâil, ism-i tasğîr veznine girdirilince onun fiil gibi işlev görüp amel etmesi mümkün olmamaktadır.

ANLAMSAL AÇIDAN İSM-İ TASĞÎR

Küçültme ismi Arapçada sevgi ve şefkat göstermek; aşağılamak ve horlamak; bir şeyin miktar bakımından az olduğunu ifade etmek; zamanı ya da mekânı yakınlaştırmak için kullanılır (İbnu's-Şecerî, 1992:II/383; Abbâs, IV/683, 684). Ayrıca küçültme ismi Kûfeli dilcilere göre bir olayın ya da bir şeyin korkunçluğunu ve büyüklüğünü ifade etmek için de kullanılır (İbn Ya'îş, 2001: III/394, 395; El-Hamlâvi, 172). Küçültme isminin bu anlamlardan hangisine delâlet ettiği dil içi ve dil dışı karineler aracılığıyla tespit edilebilir.

3.1. Sevgi ve Şefkat İfadesi

Arap dilinde konuşur herhangi bir varlığa karşı beslediği sevgi, şefkat ve merhamet duygularını göstermek amacıyla ism-i tasğîr veznini kullanabilir (Suyûtî, 1998: III/339). el-Esterâbâdî'ye göre küçültme isimlerinin bağlama göre sevgi ve şefkat anlamı da içermesinin temel nedeni insan, hayvan gibi canlıların yaşları küçükken ki hallerinin büyük hallerine göre daha sevimli olmasında gizlidir. Zira canlıların sevimli halleri yaşları büyüdükçe azalabilir. Bu nedenle insanlar sevimli buldukları canlılara sevgi ve şefkatlerini ifade etmek için onların isimlerini ism-i tasğîr biçimine girdirirler (el-Esterâbâdî, 1982:I/190). Örneğin konuşurun yaşı ne olursa olsun çocuğuna "يا بُنَيَّ/yâ buneyye/oğulcuğum/canım oğlum!" ya da birine gerçek kardeşi olmasa bile "يا أُخَيَّ/yâ uheyyî/kardeşciğim/canım kardeşim!" diye seslendiği ifadelerde küçültme ismi sevgi ve şefkat anlamı taşımaktadır (İbn Uşfûr, 1998: II/433; Abbâs, 1974: IV/684)). Bu tür hitaplar Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif gibi klasik Arapça metinlerde yer alır. (Marangozoğlu, 2021:154, 155) Hûd Suresi 42. ayetinde Hz. Nuh (sav) oğluna şöyle seslenir:

⁴ Bu cümle bağlama göre "Adamcağız öfkeli." anlamına da gelebilir.

⁵ İsm-i fail hakkında daha geniş bilgi için bkz. Eyup Akşit, *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim-Sözdizim-Anlam*, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 158-166.

“يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا/Canım oğlum! Sen de bizimle birlikte gemiye bin!.” Örneğin yine Hz. Peygamber (sav)’in ashâbına hitap ettiği “أَصِيْحَابِي/Canım ashabım! Canım ashabım!” hadis-i şerifinde ism-i tasğîr, sevgi ve şefkat ifade eder. İsm-i tasğîrin sevgi ve şefkat ifade ettiği “يَا بُنَيَّ/buneyye”, “يَا أُخَيَّ/ya uheyyî” vb. Arapça ifadelerin Türkçeye {-cUğUm} vb. biçimbirimlerle değil, “canım” gibi sevgi ve şefkat anlamı taşıyan sözcüklerle çevrilmesi daha uygundur. Zira Türkçe günlük dilde hiç kimse oğluna “oğulcuğum!”, kardeşine “kardeşciğim!” diye seslenmez. Bunların yerine “canım oğlum!”, “canım kardeşim!” diye seslenir.

Konuşur küçültme ismini birine ya da bir şeye duyduğu sevgiyi ifade etmek üzere kullanacağı gibi merhamet duygularını da küçültme ismiyle söze dökebilir. Örneğin yolda yere düşen yaşlı bir adam görüp acıyan konuşurun şu sözcesinde ism-i tasğîr merhamet anlamı taşımaktadır: “رَأَيْتُ فِي الطَّرِيقِ رَجُلًا مُسِنًّا وَقَدْ سَقَطَ عَلَى الْأَرْضِ هَذَا الرَّجُلُ/Yolda bir adam gördüm. Bu zavallı adam yere düştü.” Bu tür merhamet anlamı taşıyan küçültme isimlerini Türkçeye çevirirken sözcüğün sonuna {-cAğız} küçültme biçimbirimi getirerek “adamcağız” şeklinde ya da sözcüğü “zavallı” sıfatı ile niteleyerek “zavallı adam” şeklinde çevirmenin daha uygun düşeceğini düşünmekteyiz.

Sevgi, şefkat ve merhamet vb. duygular klasik Arapçada genellikle ism-i tasğîrin “فُعَيْلٌ، فُعَيْلٌ” şeklindeki üç vezniyle karşılsa da modern Arapçada artık bu vezinler yerine çoğunlukla sıfat tamlamaları tercih edilmektedir (el-Hâzimî, 2003: 401).

3.2. Küçümseme, Aşağılama ve Horlama

Küçültme ismi bazı sözcelerde birini küçümseme, aşağılama, horlama vb. anlamı taşıyabilir. Bir başka ifadeyle küçültme ismi dillerde bir varlığın değerini ve onurunu küçük düşürmek için de kullanılır (Suyûtî, 1998: III/339). Bu anlamından dolayı bazı Arap dilciler “ism-i tasğîr/küçültme ismi” terimi yerine, “ism-i tahkîr/hakaret, aşağılama ismi” demeyi tercih eder. Ancak ism-i tasğîrin hangi amaca matuf olduğunu belirlerken konuşurun kim olduğu, sözün kime söylendiği ve en önemlisi de dil içi ve dil dışı bağlamı göz ardı etmemek gerekir. Bir konuşurun şiir yazmaya meraklı bir çocuğa onu şiire teşvik etmek için sevgi amacıyla söylediği küçültme ismi “شُوَيْعِرٌ/şuvay‘irun” ifadesi ile beğenmediği bir şair için kullandığı “شُوَيْعِرٌ/şuvay‘irun” ifadesi farklı anlamlara gelecektir. Birinci ifade sevgi amacıyla söylendiği için ‘küçük şair’ anlamına gelirken ikincisi ‘kötü şair’ anlamına gelecektir. Örneğin konuşurun şiirlerini beğenmediği ya da sevmediği ‘A’ isimli şairi kastederek şöyle bir cümle kurduğunu varsayalım: “الْفُلَانُ شُوَيْعِرٌ وَأَمَّا عَصَمْتُ أَوْزَالَ فَشَاعِرٌ عَظِيمٌ/Falan şairciktir. İsmet Özel’e gelince o büyük bir şairdir.” Konuşur bu sözcesinde kullandığı ism-i tasğîr veznindeki “شُوَيْعِرٌ” sözcüğü ile “شُوَيْعِرٌ/şuvay‘irun” ile “كُتَيْبٌ/kötü bir şair” anlamını kastetmektedir. Klasik dönem Arap dili ve edebiyatı âlimi

İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 846)'nin *Tabakâtu fuḥûli* 'ş-şu 'arâ' adlı eserinde "شَوِيعِرٌ" ism-i tasğîri bazı cümlelerde "kötü bir şair/ şairlik taslayan" anlamında kullanılır. Örneğin o, iki kişinin kendisine aktardığı bir olaydan bahseder. İki kişi şunları söyler: "كَانَ مِنْ بَنِي حَرَامِ بْنِ سَمَالٍ شَوِيعِرٌ" Bizden yani Harâm b. Semmâl oğullarından 'kötü bir şair/şairlik taslayan biri' vardı. Ferezdak'ı hicvetmişti. Onu yakaladık ve Ferezdak'a getirdik. Ona dedik ki: İşte seni hicveden kişi huzurunda. İstersen onu döv istersen onu cezalandırmak için saçını kes." (el-Cumahî, II/ 325). Modern Arapça metinlerde ise küçükseme, aşağılama ve horlama ism-i tasğîr yerine sıfat tamlamaları ile ifade edilir (el-Hâzîmî, 2003: 401).

3.3. Zamanı ya da Mekânı Yakınlaştırmak

Küçültme isminin Arapça sözdiziminde kullanılma amaçlarından birisi de zaman ve mekânı yakınlaştırmaktır (İbnu's-Şecerî, II/210; ; İbn Ya'îş, III/428; el-Esterâbâdî, I/191). Bu amaçla kullanılan ism-i tasğîri Türkçeye çevirirken eğer ism-i tasğîr 'zaman, vakit' anlamlı bir sözcükse cümleye 'hemen önce, hemencecik'; eğer ism-i tasğîr mekân anlamlı bir sözcükse cümleye 'azıcık, hemencecik, birazcık' vb. ifadelerinin eklenmesinin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

1.a) "رَأَيْتُ عَلِيًّا قَبْلَ الظُّهْرِ" /Ali'yi öğleden **önce** gördüm."

1.b) "رَأَيْتُ عَلِيًّا قَبْلَ الظُّهْرِ" /Ali'yi öğleden **hemen önce** gördüm."

Yukarıdaki her iki cümlede Ali'nin öğleden önce görüldüğü ifade edilmekte ancak 1.a cümlesinde Ali'nin tam olarak ne zaman görüldüğü belli değildir. Örneğin Ali, saat on, on bir, on ikide görülmüş olabilir. Fakat 1.b cümlesinde Ali'nin öğleden hemen önce, öğleye çok yakın bir anda görüldüğü ifade edilmektedir. Cümleden bu anlamı çıkarmamızın nedeni "قَبْلَ" sözcüğünün küçültme ismi formunda kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla 1.b cümlesindeki küçültme ismi, 'zamanı yakınlaştırma' işlevinde kullanılmıştır. Örneğin yine "السَّيَّارَةُ أَمَامَ الْبَيْتِ" /Araba evin önündedir." cümlesinde arabanın evden üç metre, beş metre, yüz metre mi uzaklıkta olduğu belli değildir. Oysaki "السَّيَّارَةُ أَمَامَ الْبَيْتِ" sözcüğünü ism-i tasğîr yapıp şöyle dersek arabanın eve çok yakın olduğu anlaşılır: "السَّيَّارَةُ أَمِيمَةُ الْبَيْتِ" /Araba evin hemencecik önünde." Küçültme ismi Arap dilinde "azıcık" anlamında yani iki şeyin birbirine oldukça yakın olduğunu ifade etmek üzere de kullanılır.

3.4. İki Şeyi Yaklaştırmak: 'Azıcık' Anlamında

İsm-i tasğîr bu işlevinde kullanıldığında bir şeyin azlığını ya da bir şeyin bir şeye miktar, hacim, sayı bakımından yaklaştığını gösterir. Örneğin bir konuşur "عِنْدِي ذُرِّيَّهَاتٌ" /Benim azıcık dirhemim var" dediğinde yanındaki dirhemlerin sayı açısından az olduğunu dile getirmektedir

(el-Esterâbâdî, I/190, 191). Yine aşağıdaki iki cümlede Ali ve Ahmet yaşça kıyaslanmış ve Ali'nin Ahmet'ten daha küçük olduğu ifade edilmiştir. Ancak 1.a cümlesinde Ali'nin Ahmet'ten ne kadar küçük olduğu belli değildir. Acaba Ali Ahmet'ten bir yaş mı, beş yaş mı küçüktür? Oysa 1.b cümlesinden hareketle Ali'nin Ahmet'ten birazcık küçük olduğunu örneğin Ahmet on iki yaşındaysa Ali'nin ona yakın bir yaşta olduğunu ileri sürebiliriz (İbn Ya'îş; III/428).

1.a) "علي أصغر من أحمد"/Ali, Ahmet'ten daha küçük."

1.b) "علي أصغر من أحمد"/Ali, Ahmet'ten azıcık daha küçük."

Yukarıdaki 1.b cümlesinde olduğu iki şeyin birbirine miktar, hacim ve sayı açısından yaklaştığını ifade etmek üzere modern Arapçada ism-i tasğîr değil, 'بَقِيلٍ/bi-kalîlin' vb. biçimbirimi kullanılır. Örneğin 1.b cümlesi modern Arapçada şöyle ifade edilebilir: "علي أصغر" veya "علي أصغر من أحمد بيسير"/Ali, Ahmet'ten azıcık daha küçük."

Bir şeyin az olduğunu ya da bir şeyin bir şeye miktar, sayı vb. bakımından yaklaştığını gösteren Arapça küçültme isminin Türkçeye çevrilirken 'birazcık/azıcık' sözcüğünün tercih edilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır.

3.5. Korkunçluk ve Büyüklük

Arap dilinde herhangi bir ismin ism-i tasğîr yapılmasındaki asıl amaç aslında o şeyin miktar ve hacimce azlığını, küçüklüğünü ifade etmektir. Ancak dilin karmaşık doğası gereği herhangi bir amaçla belirlenmiş bir yapı tam tersi bir amaçla da kullanılabilir. Örneğin aşağıdaki beyitte yer alan ve bağlamı dikkate alarak "büyük felaket/ölüm" anlamını verdiğimiz "دُوَيْهِيَّةٌ" sözcüğü, küçültme ismi formunda gelmesine rağmen Kûfeli dilcilere göre "küçültme veya azlık" değil, tam tersine ölümün en büyük ve en korkunç felaket olduğunu imler (İbn Uşûr, 1998: II/434, 435). "دُوَيْهِيَّةٌ" sözcüğü bağlam dikkate alındığında "ufacık bir felaket/felaketcik" değil, "büyük felaket/ölüm" anlamındadır (İbnu's-Şecerî, I/36).

وَكُلُّ أَنْاسٍ سَوْفَ تَدْخُلُ بَيْنَهُمْ ... دُوَيْهِيَّةٌ تَصْفَرُّ مِنْهَا الْأَنْامُ

Parmak ve tırnakları sarartan büyük felaket ölüm,

Gelir her insanın başına.

3.6. {(-İ)msî ve (-İ)mtrak} Biçimbirimlerini İfade Etmesi

Arap dilinde kırmızı, siyah, beyaz vb. renkler ism-i tasğîr veznine girtilir ve bununla herhangi bir şeyin renginin tam olmasa da kısmen o renge yaklaştığı ifade edilmesi amaçlanır. Türkçede bu durumu ifade etmek üzere {(-İ)msî ve (-İ)mtrak} gibi iki biçimbirim kullanılır. Örneğin 'kalemin rengi siyahımsı' denildiğinde kalemin tam siyah olmadığı ancak siyaha yakın bir

renge sahip olduğu ifade edilir. Arap dilinin klasik döneminde bu durum renklerin ism-i tasğîri ile sağlanırdı.⁶ Örneğin aşağıdaki 1.a cümlesinde “أَسْوَدُ/useyvidu”, “أَسْوَدُ/esved/siyah” sözcüğünün ism-i tasğîri olup “siyahımsı” anlamında; 1.b cümlesindeki “أَحْمَرُ/uheymiru” ise “أَحْمَرُ/ehmaru/kırmızı” sözcüğünün ism-i tasğîri olup ‘kırmızımsı/kırmızımtrak’ anlamındadır.

1.a) “لَوْنُ الْقَلَمِ أَسْوَدُ”/Kalemin rengi siyahımsı."

1.b) “لَوْنُ الزَّهْرَةِ أَحْمَرُ”/Çiçeğin rengi kırmızımsı."

Modern Arapçada ise herhangi bir rengin başka bir renge yaklaştığı ism-i tasğîr ile değil, farklı bir yolla ifade edilir. Örneğin yukarıdaki 1.a cümlesi modern Arapçada şöyle ifade edilir: “لَوْنُ الْقَلَمِ يُقَارِبُ السَّوَادَ”/Kalemin rengi siyaha yakın." veya “لَوْنُ الْقَلَمِ يَمِيلُ إِلَى السَّوَادِ”/Kalemin rengi siyaha meylediyor."

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çeşitli dillerde yer alan küçültme ismi, Arap dilinde ism-i tasğîr veya ism-i tahkîr olarak isimlendirilir. Türkçedeki {-CA, -CİK, -CAĞIZ (-i)msi ve (-i)mtrak} vb. biçimbirimlerine karşılık gelen ism-i tasğîr, Arap dilinde ismin üç, dört ve beş harfli oluşuna göre sırasıyla “فُعَيْعِيلٌ، فُعَيْعِلٌ، فُعَيْلٌ” vezinleri ile oluşturulur. Bükümlü bir dil yapısına sahip olan Arapçada küçültme isimlerinde sözlükbirim ile küçültme biçimbirimi iç içe geçmekte ve dolayısıyla küçültme ismi bölümlenemeyen bir yapıya sahip iken Türkçe gibi sondan eklemeli dillerde bu ikisi kolaylıkla birbirinden ayırt edilebilmektedir.

Arap dilinde ism-i tasğîr, lafız olarak tek bir sözcük gibi görünmesine rağmen anlam itibariyle iki sözcükten oluşur ve biçimsel açıdan bir sıfat tamlamasıdır. Bu isim kategorisi konuşurun kısa ve öz bir üslupla meramını ifade etmesini sağlamasının yanı sıra isimleri aslına döndürme özelliğine de sahiptir. Arap dilinde sözdizimine ait bazı kurallar ism-i tasğîrle yakından ilişkilidir.

Anlamsal açıdan bakıldığında ism-i tasğîrin anlamı bağlama göre farklılık göstermektedir. Arap dilinde bu kategorinin asıl amacı konuşurun bir şeyin hacim ve miktar bakımından küçüklüğünü ve azlığını ifade etmesine olanak tanımasıdır. Ancak Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve şiir gibi klasik Arapça metinlerde sevgi ve merhamet gibi farklı duyguları ifade etmek amacıyla da kullanılan ism-i tasğîr, çok anlamlı bir dilsel yapıdır. Bu yapı zamanı ve mekânı yakınlaştırma; cümleye “azıcık” anlamı katarak iki şeyi yaklaştırma; birini küçümseme ve horlamak için de kullanılır. İsm-i tasğîr her ne kadar Arap dilinde bir şeyin hacimce küçük olduğunu imlese de nadiren de olsa bazı cümlelerde bir şeyin büyüklüğünü ya da korkunçluğunu ifade edebilir.

⁶ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, III/428, 429.

Bunun yanı sıra Arap dilinde ism-i tasğîr, Türkçede {(-İ)msİ ve (-İ)mtrak} biçimbirimleri ile ifade edilen bir şeyin renginin başka bir renge yaklaştığını belirtmek için de kullanılır. Sonuç itibariyle ism-i tasğîrin hangi anlama geldiğini belirlemek için dil içi ve dil dışı karinelerin dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca klasik Arapça metinlerde kısmen işlek olarak kullanılan ism-i tasğîr vezinleri modern Arapça metinlerde nadiren de olsa yer almaktadır. İsm-i tasğîrin delâlet ettiği çoğu anlam modern Arapçada daha çok sıfat tamlamasıyla ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akşit, Eyup (2022). *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim-Sözdizim-Anlam*. Ankara: Sonçağ Akademi.

‘Arbâvî, Ahmet eş-Şâyib. “et-Tasğîr ve Ağrâduhu’l-Belâğîyye fî Ahâdîs”, *Mecelletü ‘Ulûmi’l-Lügati’l- ‘Arabiyye ve Adâbihe* 13/1 (2021): 971-986.

el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm (ts.). *Tabakâtu fuhûli’s-şu’arâ*. Mahmûd. Muhammed Şâkir (thk.). Cidde: Dârul-Medenî.

el-Endelusî, Ebû Hayyân (1998). *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-Arab*. Muhammed b. Yusuf b. Ali vd. (thk.). Kahire: Mektebetu’l-Hancî.

el-Esterâbâdî (1982). *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib*. Muhammed Nûrulhuseyn ve Muhammed Muhyiddîn Abdulhamî (thk.). Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye.

El-Hamlâvi (ts.). Ahmed, *Şeza’l Arf fi Fenni’s-Sarf*. Kahire: Dâru’l-Keyân.

Hasan, Abbâs (1974). *en-Nahvu’l-Vâfî*. Kahire: Daru’l-Me‘ârif.

el-Hâzimî, ‘Ulyân b. Muhammed. “Dilde Küçültme (Tasğîr)” çev. M.Ali Şimşek. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VII/2 (Aralık 2003): 393-406.

İbn Hişâm (ts.). *Evdahu’l-mesalik li el-fiyyeti İbn Mâlik*. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâ’î (thk.). Beyrut: Dâru’l-fikr.

İbnu’s-Serrâc (1996). *El-Usûl fi’n-Nahv..* Abdul Hüseyin Fetli (thk.). Beyrut: Müessetü’r-Risâle İbnu’s-Şecerî (1992). *el-Emâlî*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (thk.). Kahire: Mektebetu’l-Hancî.

İbn Usfûr (1998). *Şerhu’l-Cumel*. Fevvâz eş-Şa‘âr (nşr.) Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.

İbn Ya‘îş (2001). *Şerhü’l-Mufasssal li’z-Zemahşeri*. İmîl Bedî Ya‘kûb (nşr.). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.

Marangozoğlu, İzzet. “Yûsuf Suresinde Nidâ Üslûbunun Sözlü Bir İletişim Aracı Olarak Manaya Etkisi”. *Kur’ân ve Dil İlimleri* (ed. Emrullah Ülgen vd.). Ankara: İlahiyat Yayınevi. 2021:154, 155.

Mıandoab Nasrin Zabeti. “Türk Dilinde Küçültme Kavramı Ve Küçültme Ekleri (Modern Oğuz Lehçeleri ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme)” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 22/1 (2018): 213-237.

- Sîbeveyhi (1988). *el-Kitab*. Abdusselam Muhammet Harun (thk.). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- Suyûtî (1998). *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'* Ahmet Şemsuddin (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'ilmiyye.
- Yakup Kızılkaya, Türk ve Arap Dilinde Küçültme (Taşğir), *Journal of Turkish Studies* 12/7 (2017): 215-232.

LAFIZ-MANA AÇISINDAN KUR'ÂN'IN SÖYLEM ÜSLUBUNA ANALİTİK BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0003-2386-3688

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, edebî zevkin üst seviyeye ulaşmış söz sanatlarında maharet göstermenin revaçta olduğu bir ortamda nazil olmuştur. Alışılmış söz üslupları dışında kendine mahsus ilgi çekici ve etkili ifade tarzıyla Arapların ilgisini çekmiş; dili ve retorikleriyle dönemin söz otoritelerini aciz bırakmıştır. Kur'an, lafız bakımından kısa; mana ve muhteva bakımından derin bir söylem üslubu ile temayüz etmektedir. Bilgi ve kavrayış düzeyi ne olursa her seviden insanın ondan kendi payına düşeni alacağı bir özelliğe sahiptir. Kur'an, eşsiz söylem üslubunda akla ve duygulara hitap eden imtâ ve iknâ belagatini birleştirmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın üslubu, konu farklılıklarına rağmen fesahat ve belagat açısından yüksek bir konum elde etmektedir. Klasik dönemde Kur'an ilimleri kapsamına alınan Üslûbu'l-Kur'ân meselesi modern dönemde özel incelemelere konu edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın lafız - mana uyumu, ses - terkip ahengi, gönüller üzerindeki etkisi, akla ve duyguya aynı zamanda hitap etmesi gibi özelliklerine dair birçok araştırma yapılmıştır. Kur'an'ın üslup inceliklerini ele alan araştırmalara bir nebze de olsa katkıda bulunmak amacıyla analitik bir yaklaşımla lafız-anlam ilişkisi bağlamında Kur'an'ın söylem üslubunu inceleyen bu çalışma ortaya konulmuştur. Çalışmada üslup ve söylemin tarifine yer verildikten sonra Kur'an'ın söylem üslubu başlığı altında Kur'an söyleminde kelimelerin fesahati ve yerli yerinde seçilişi, sözdizim güzelliği, lafız – mana bütünlüğü ve fasıla – mana uyumu incelenmiştir. Daha sonra Kur'anî söylemin başlıca özellikleri başlığı altında Kur'an söyleminin bütün inançlara yöneltmesi, her yaştan ve seviyeden insana aktarılabilmesi, delillere ve aklî ölçütlere dayanması ve mana yüklü veciz ifadelerden oluşması gibi başlıklara yer verilmiştir. Son olarak Kur'an'dan ve Arap şiirinden aktarılan örneklerle konuya ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Söylem, Üslup, Lafız, Mana, Fasıla.

AN ANALYTICAL APPROACH TO THE QUR'AN'S DISCOURSE STYLE IN TERMS OF WORDING - MEANING

ABSTRACT

The Qur'an was revealed in an environment where literary taste reached the highest level and skill in the arts of speech was popular. It attracted the attention of the Arabs with its interesting and effective expression style apart from the usual language styles; it left the speech authorities of the period incapacitated with its language and rhetoric. The Qur'an is short in wording; it stands out with a deep discourse style in terms of meaning and content. Whatever the level of knowledge and understanding, it has a feature that people of all levels will take their share from it. In its unique discourse style, the Qur'an combines the rhetoric of *imtā'* and *iknā'* appealing to the mind and emotions. In this respect, the style of the Qur'an attains a high position in terms of fluency and eloquence despite the differences in subject matter. The issue of *Uslūbu'l-Qur'an*, which was included in the scope of Qur'anic sciences in the classical period, has been the subject of special studies in the modern period. In this context, many studies have been conducted on the characteristics of the Qur'an such as wording - meaning harmony, sound - composition coherence, its effect on hearts, and its appeal to mind and emotion at the same time. This study, which examines the discourse style of the Qur'an in the context of the word-meaning relationship with an analytical approach, has been put forward in order to contribute to the studies dealing with the stylistic subtleties of the Qur'an. After giving place to the description of style and discourse in the study, under the title of discourse style of the Qur'an, the fluency of the words in the discourse of the Qur'an and their proper selection, the beauty of syntax, the wording-meaning integrity and the interval-meaning harmony were examined. Then, under the heading of the main features of the Qur'anic discourse, titles such as directing the discourse of the Qur'an to all beliefs, transferring it to people of all ages and levels, being based on evidence and mental criteria, and consisting of meaningful laconic expressions are included. Finally, a general framework on the subject has been tried to be drawn with examples from the Qur'an and Arabic poetry.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Discourse, Style, Wording, Meaning, Interval.

1. GİRİŞ

Yirmi üç yıllık süre zarfında, Allah Resulü (s.a.v.) tarafından tebliğ edilen Kur'an, zihinleri ve gönülleri değiştirerek cahiliye toplumundan asr-ı saadet toplumunu ortaya çıkarmıştır. Bu mucizevî değişikliği sağlayan hiç şüphesiz onun ilahî mesajı olmuştur. Kur'an bilindiği üzere güvenilir yollardan hem sözlü hem de yazılı olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu durum ona salt bir metin olmasının yanında sözlü bir ifade üslubu olarak bakılmasını gerekli kılmıştır. Bu noktada Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabalarında Kur'an'ın dil ve söylem tarzı çok önemli ve anlaşılmayı gerekli kılan bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an diğer kelimelerden farklı olarak önce ve bizatihi Peygamberimizle, sonra da bizimle yapılmış bir konuşmadır; yani *kitap* olduğu kadar *hitaptır*. Kur'an'da kullanılan delillerin tam

bir kanıt (burhan) olmaktan ziyade “hitabî delil” sayılmasının altında yatan neden de budur. Çünkü Kur’an, zihnimize olduğu kadar his ve heyecanlarımıza da hitap eden bir dil kullanmaktadır (Koç, 2018, s. 46). Bu bakımdan Kur’an’ın anlaşılması ve yorumlanmasında dil ve söyleme dair, dolaylı ya da dolaysız anlatım imkânları kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır.

Söylem kavramını, Arapça mukabili olan “hitap” kelimesi üzerinden ele alan bu çalışmada Kur’an’ın bu özelliğine dikkat çekilmiştir. Ortaya konulan çalışmanın dili Türkçe olması sebebiyle burada kavram “söylem” olarak ifade edilmiştir.

1.1. Üslup, Söylem ve Kur’ânî Söylemin Anlamı

Lügatte “tarz, tavır, tutulan yol” manasındaki üslûb kelimesi, ıstılahta sözdiziminde ve lafız seçiminde izlenen yöntemi ifade etmektedir (el-Cevherî, 1987, s. 148). Bu bağlamda gerek kelime seçiminde gerekse cümle yapısında Kur’an’ın kendine özgü ifade üslubu “*Üslubu’l-Kur’ân*” tabiriyle ifade edilmiştir (ez-Zürkânî, 1995, s. 239).

Söylem ise bir mesajın farklı lafız ve cümlelerle muhtelif biçimlerde ifade edilmesidir. Ancak söylem, metni meydana getiren lafız ve cümlelerle sınırlı olmayıp; aynı zamanda lafızların çağrıştırdığı mecaz anlam, yan anlam ve benzetme gibi durumlarla da kendini gösterir. Çünkü söylem, algı ve düşüncenin metne yansımasıdır. Bu yansıma, metinde dolaylı anlatımla ya da bazı dilsel unsurlar vasıtasıyla gerçekleşir (Doyumğaç, 2018, s. 39).

Kur’an söylemi ise âlemlerin Rabbinden bu söylemin taşıyıcısı Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla tüm insanlara yöneltilen erişilemez (mu‘ciz) olan ilahî bir söylemdir. Herhangi bir mezhebe ya da coğrafyaya bağlı olmaksızın tarafsız bir şekilde tüm insanlara iletilen evrensel bir mesajdır. Kur’an söylemi edebi bir form, etik bir ifade ve tarihî bir belge niteliğindedir. Farklı tarzlarda sunulması ise muhataplarının algılama düzeylerinin çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Algılama düzeyleri çoğaldıkça söylem biçimi farklılık arz etmektedir (el-Cûdî, 2014, s. 101-102). Kur’ânî söylem; diğer fasih düzeylerden, ifade etmenin kendisini gaye edinmesi ve ona oldukça özen göstermesi itibarıyla ayrılan edebî söylemle dilin hassaslığı, üslubun inceliği, sözün güzelliği, lafzın ağırlığı, kelamın fesahati ve ifadenin belagati gibi bir takım ortak özelliklerde birleşmektedir (Hökelekli, 2021, s. 114-115).

1.2. Lafız-Anlam İlişkisi Bağlamında Kur’ân’ın Söylem Üslubu

Kur’an’a bütüncül bir şekilde baktığımızda Kur’ânî söylemin; tevhide ve insanlığı yücelten diğer yüksek ahlaki değerlere hizmet eden va‘d – va‘id, hikmet ve öğütlerden oluştuğunu görmekteyiz. Kur’an’ın söylem üslubunu analiz ettiğimizde fesahati, lafız-mana uyumu, söz dizimi ve fasılalar arasındaki irtibatıyla ön plana çıktığını görürüz:

1.2.1. Kelimelerin Fesahati ve Yerli Yerinde Seçilişi

Kur’an’ın söylem üslubu kulağa hoş gelen fasih ve belîğ sözcükler içerdiğini görmekteyiz. Hangi kelimesini incelemeye tabi tutarsak tutalım kelimenin harfleri arasındaki mükemmel uyumla karşılaşırız. Söylem örgüsü içerisinde herhangi bir tenâfüre ya da za‘f-ı telife rastlamak mümkün değildir. Çünkü Kur’an, kelimelerini muhatabına aktarırken son derece belîğ ve fasih

bir üslup kullanmaktadır. Bu olgudan hareketle Kur'an lafızları Arap kelamının özü, onun dışında kalan lafızlar ise kabuk mesabesinde görülmüştür (el-İsfahânî, 2004, s. 8).

Kur'an söylemini oluşturan sözcükler, manayı belîğ bir üslupla ifade edecek şekilde büyük bir titizlikle seçilmiştir. Kur'an'da bunun örnekleri çoktur. Câhiz'in (ö. 255/869) deyiimiyle insanlar -başka sözcükler daha öncelikli olduğu halde- kolaylarına gelen lafızlar kullanırlar. Bunun aksine Kur'an-ı Kerim lafızlarını titiz bir şekilde seçerek kullanmıştır. Örneğin açlık manasındaki "جُوع" kelimesini sadece azap ya da fakirlik ve acizlik makamında zikretmiştir. Buna rağmen insanlar afiyet ve selamette oldukları zamanlarda bile açlıklarını en uygun ifade eden "سَعْب" kelimesi yerine "جُوع" kelimesini kullanıyorlar. Aynı şekilde Kur'an'ın intikam makamındaki yağmuru ifade eden "مَطَر" kelimesini rahmet makamındaki yağmuru ifade eden "غَيْث" kelimesinden ayırmadılar. Kur'an lafızlarını araştırmamaları ve bunların kullanım önceliklerine vakıf olmamaları neticesinde Arapçadaki dil hatalarının yaygınlaşmasına neden oldular (el-Câhiz, 1998, s. 40).

Câhiz, bu sözleriyle Kur'an söyleminin kelime seçimindeki aşırı titizliğine işaret etmektedir. Çünkü mana, bir lafızla değişip güzelleşirken başka bir lafızla kötüleşebilmektedir. Dolayısıyla bazı lafızların taşıdığı manayı o lafzın eş anlamlısı verememektedir. Kur'an'da herhangi bir kelimeyi başka bir eş anlamlı kelime ile değiştirmek istediğimizde ise Kur'an söyleminin üslubunu ve vermek istediğini bozmuş oluruz.

1.2.2. Sözdizim Güzelliği

Kur'an, sözdizimiyle bütün söylem türlerini aşmaktadır. Çünkü bir yerde güzel zikredilen bir lafız başka bir yerde kötü olarak karşılanabilmektedir. Bazen Kur'an'daki bir lafzın şiirde de kullanıldığını görürüz. Bu lafız ayette muhkem ve fasihken şiirde zayıf ve yetersiz olarak göze çarpmaktadır. Hem Kur'an'da ve hem de şiirde kullanılan "تُؤْذِي" kelimesi gibi. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاطِرٍ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ" – Ey iman edenler! Peygamberin evine, (yemek ve benzeri bir sebeple gideceğiniz zaman) size izin verilmeden girmeyiniz; ve (vakitli-vakitsiz girerek) yemek vaktini orada beklemeyiniz; ancak çağrıldığınız zaman gidiniz ve yemeği yedikten sonra da hemen dağılınız; orada sohbe dalıp kalmayınız. Çünkü bu, Peygamber'i üzmemek, ama O, sizden çekinip utanmaktadır. Fakat Allah, doğruyu söylemekten çekinmez." (Ahzâb 33/53) Aynı lafız Mütenebbî (ö. 354/965) aşağıdaki beytinde şöyle kullanmaktadır:

تَلَذُّ لَهُ الْمَرْوَةُ وَهِيَ تُؤْذِي وَمَنْ يَعْتَشِقُ يَلَذُّ لَهُ الْعَرَامُ

Yiğitlik eziyet verdiği halde ona zevk verir

Kim âşık olursa aşk acısı ona tatlı gelir (el-Mütenebbî, 1983, s. 103).

Bu beyit, "تُؤْذِي" kelimesi dışında kıymetli manalar ifade etmiştir. Hem ayette hem de beyitte yer alan bu lafız, beytin değerini düşürürken ayette tam tersi bir durum arz edecek şekilde söylemin amacıyla uyumlu olarak gelmiştir. Bunun sebebi ayette "تُؤْذِي" lafzının "إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ" buyrulardan öncesi ve sonrasıyla oluşturduğu bağlaşıklığın Mütenebbî'nin beytinde görülebilmesidir (İbnü'l-Esîr, 1420, s. 153). Mütenebbî'nin beytinde bu lafızdan sonra "وَمَنْ"

يَعْتَقُ يَلْدُ لَهُ الْغَرَامُ - *Kim âşık olursa aşk acısı ona tatlı gelir*” şeklinde önündeki cümle ile ilgisi kesilen bir istinaf (başlangıç) cümlesi getirilmiştir (Lâşîn, 1983, s. 176; Marangozoğlu, 2022, s. 164).

Bu ve benzeri örnekler Kur'anî söylemin, sözdizimiyle en tatlı, en ihtişamlı ve en edebî şiiri aştığını göstermektedir. Rummânî de (ö. 384/994) bu hususa dikkat çekerek Kur'an'ın alışılmışın dışında her yöntemi aşan düzgün ve özgün bir söylem üslubuyla geldiğini belirtmektedir (er-Rummânî, 1968, s. 102).

1.2.3. Lafız – Mana Bütünlüğü

Lafız-mana arasındaki kusursuz uyum, beşerin aksine Kur'an söyleminin üslubuna özgü bir özelliktir. Bunun en kuvvetli delillerinden biri, Ukaz panayırında aşağıdaki beyti söyleyen Hassân b. Sâbit'e (ö. 60/680 [?]) Hansâ'nın (ö. 24/645) yönelttiği tenkittir:

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْغُرُّ يَلْمَعْنَ بِالضُّحَى وَأَسْيَافُنَا يَفْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمًا

وَلَدُنَا بَنَى الْعَنْقَاءَ وَابْنِي مُحَرَّقٍ فَأَكْرَمَ بَنَا خَالًا وَأَكْرَمَ بَنَا ابْنَمًا

Ziyafet kazanlarımız var kuşlukta parlayan

Ve imdat uğrunda kan damlayan kılıçlarımız

Ankaoğullarını biz doğurduk ve Muharrık'ın iki oğlunu da

Hem dayı hem çocuklar olarak saygı göster bize (el-Ensârî, 2006, ss. 238-239).

Hansâ ona “övünmeni sekiz yerde zayıflattın” diyerek ifadelerinin güçsüzlüğünü eleştirmiştir. Kabilesinin cömertliğini ve yiğitliğini medhederken şairin medih ve fahr makamına uygun düşmeyen “*süyûf*” ve “*cifân*” yerine “*esyâf*” ve “*cefenât*” gibi azlık ifade eden cemileri (Akşit, 2022, s. 94, 95) kullanması, çokluk bildiren “*دَمَاءَ* - kanlar” ve “*يَجْرِينَا* – akar” yerine “*دَمًا* - kan” ve “*يُسْرِفُنَ*” yerine “*الْبَيْضُ*” demesi, daha fazla beyazlık ve parlaklık bildiren “*يَفْطُرْنَ* - damlar” demesi, daha çok misafirin karşılandığı “*بِالْعَثِيَّةِ* – akşam vakti” yerine “*بِالضُّحَى* – kuşluk vakti” demesini ve son olarak ataları bırakıp evlatlarla övünmesini eleştirerek lafız-mana uyumunun söylemdeki vazgeçilmez yerine vurgu yapmıştır (er-Râfi'î, 1973, s. 225).

1.2.4. Fasıla – Mana Uyumu

Kur'anî söylem, sonlara fasılları ekleyerek kendisine özel ayırt edici bir karakter kazandırmıştır. Bu fasıllar, ifade edilmek istenen manayla güçlü bir bağ oluşturacak şekilde getirilmiştir. Fasıllar, manaların iyi anlaşılmasını sağlayan ayet sonlarındaki birbirine benzeyen harflerdir (ez-Zerkeşî, 1957, s. 53). Kafiye aksine şiir ve diğer söylem türlerinde son harfte şekillenen fasılları, Kur'an'ın Mekki söylem üslubunda çokça görmekteyiz. Fasılların kendilerinden önce zikredilen ayetle irtibat içerisinde olması yahut kendilerinden önceki bir anlama dalalet etmesi “geriye ve öne döndürmek” anlamında *tasdîr* ya da *reddü'l-acüz ale's-sadr* gibi söylem teknikleriyle ifade edilmiştir (ez-Zerkeşî, 1957, s. 78).

Ayetlerdeki fasıla-mana uyumuna “إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ” – *Elçiler dediler ki: Rabbimiz biliyor ki, biz size gönderilen elçileriz. Bizim görevimiz ancak, size açıkça gerçeği iletmeştir.*” (Yâsin 36/16-17) ayetlerini örnek verebiliriz. İlahî mesajın insanlara ulaştırılmasından bahseden bu iki âyetten birincisinin hâtimesinde risaletten, ikincisinin sonunda tebliğden söz edilmiştir. Böylece “مُرْسَلُونَ - elçiler” kelimesiyle başlayan söylem, zihinde mesajı muhataplara ulaştırma manasını çağrıştıran “الْبَلَاغُ الْمُبِينُ - apaçık tebliğ” vurgusuyla tamamlanmıştır. Belagatte *temkîn* ve *îtilâf* terimleriyle de ifade edilen lafız, mâna ve fasıla arasındaki bu güzel uyum iki âyetin birlikte düşünülmesiyle ortaya çıkmaktadır (ez-Zerkeşî, 1957, s. 88).

İki ayet arasındaki bu uyum, tek ayette de sağlanmıştır. Bu iki ayetle aynı surede bulunan “وَأَيُّهُمُ اللَّيْلِ” – *Yine, gecenin üzerinden gündüzü çekip soyduğumuz zaman, karanlıklar içine gömülmeleri, onlara (yeniden diriliş için) bir belge / bir göstergedir.*” (Yâsin 36/37) ayetinin “مُظْلِمُونَ - karanlıkta kalıverirler” fasılasıyla bütünlük arz edecek şekilde “اللَّيْلِ - gece” kelimesiyle başladığını görmekteyiz. İbn Ebi'l-İsba‘ (ö. 654/1256), ayetlerin son kelimelerinin ayetin önüyle uyumunu “*îtilâfî'l-fâsıla ma'a mâ-yedüllü aleyhi sâirü'l-kelâm*” tabiriyle ifade etmiştir (el-Mısırî, 1957, s. 94).

1.3. Kur'anî Söylemin Başlıca Özellikleri

1.3.1. Bütün İnanç Gruplarına Yöneltilmesi

Kur'an-ı Kerim, tüm inanç gruplarına yönelik kapsamlı ifade ve söylem üslubuyla temayüz etmektedir. Bunun en bariz örneğini, her inançtan insanın payına düşeni aldığı şu ayetler oluşturmaktadır: “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ هُوَ” – *Hamd (her türlü övgü), gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur. Böyleyken hakikati örtbas eden kâfirler hala Rablerine eş/ortak koşuyorlar! O'dur sizi (başlangıçta) çamurdan yaratan, sonra da (size) belli bir ömür biçen! Dünyanın ömrü de O'nun katında bellidir. Böyleyken, hala (kıyametten/yeniden diriltileceğinizden) şüphe ediyorsunuz. O'dur göklerde de, yerde de (ilah olan) Allah. Gizlinizi de bilir, açığınızı da. Ve daha neler kazanacağınızı da.*” (En'âm 6/1-3).

Ayet, hamd ve övgünün tamamını Allah'a tahsis etmiş; aynı zamanda ne kadar çok ve farklı olursa olsun tevhitte bağdaşmayan tüm inançları geçersiz kılmıştır. Ayette Yüce Allah'ın; göklerin ve yerin, karanlıkların ve aydınlığın yaratıcısı olduğu beyan edilmiş; zımnen bu yaratılmışlara tapanların sapıklık üzere oldukları vurgulanmıştır (el-'Îmâdî, 1999, s. 104).

Aynı üslubu, Kur'an'ın; Hz. İbrahim'in gerek kavmine (Bk. En'âm 6/76-80) gerekse Nemrut'un şahsında (Bk. Bakara 2/258) tüm muhalif inançlara karşı yöneltip aklî delillerle desteklediği diğer söylemlerinde de görmektediriz.

1.3.2. Her Yaştan ve Seviyeden İnsana Aktarılabilmesi

Kur'an, farklı mertebe ve kapasiteleriyle tüm insanlara hitap edecek şekilde indirilmiştir. Herkes, umduğunu aynı anda bulsun diye söylem genele yöneltilmiş; derinlik ve sağlamlık, yüzeysellik ve kolaylıkla birleştirilmiştir (Alemî, 2018, s. 61). Şayet beşer olarak bizler bilgili

ve zeki şahsiyetlere anlattıklarımızı, sıradan insanlara anlatılan tarzda açık açık anlatırsak onlara haksızlık yapmış ve onları gücendirmiş oluruz. Aksine bir yol izleyip de, genele hitap ederken, bilgili ve zeki kimselere bildirdiğimiz şekilde işaretle, ana hatları bildirmekle yetinirsek, onlara bilmece sormuş gibi oluruz. Her iki tarafı da gözetmek istediğimiz takdirde, çocuklara ayrı, büyüklere ayrı tarzda hitap ettiğimiz gibi, ister istemez iki farklı hitapta bulunmamız gerekir. Bunu gerçekleştirmek ise retorik açıdan oldukça zordur. Dolayısıyla aynı ifadelerle avâmı ve havâssı, cahilleri ve âlimleri, özlem ve ihtiyaçlarını tam giderecek şekilde tatmin etmenin en güzel örneklerini sadece Kur'an'ın beyanlarında bulabiliriz. Kur'an bu dengeyi muhataplarından her birinin kendi payına düşeni alabileceği söylem/beyan çeşitliliği ve ifade zenginliğiyle sağlamıştır (Dirâz, 2000, ss. 142-143).

Allah Teâlâ, “أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” – *Artık sen, Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır! Ve onlarla en güzel biçimde tartış!*” (Nahl 16/125) buyurarak Kur'an'ın söylem metodunu açıkça ilan etmiş, Peygamberini de kavmiyle mücadelesi sırasında bununla yükümlü tutmuştur.

1.3.3. Delillere ve Aklî Ölçütlere Dayanması

Allah Teâlâ Kur'an'da şerî ilimleri, aklî istidlâl yollarını, batıl inançların kuvvetli delillerle reddini, kolay anlaşılan açık delilleri ve veciz ifadeleri vazetmiştir. Bu sebeple lisan ve ilimlerde mahir olanlar ona muaraza edebilmek için karşısına çıkmak istedilerse de hiçbiri buna muktedir olamamıştır. Bu durum “أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ” – *Gökleri ve yeri yaratanın, onlar gibisini yeniden yaratmaya gücü yetmez mi hiç?! Elbette ki yeter! O, her şeyi yaratmaya güç yetiren ve her şeyi hakkıyla bilendir.*” (Yâsin 36/81). ayetiyle dile getirilmiştir (el-Kârî, 1421, s. 582).

Kur'an, söylem üslubunda aklî muhakeme yollarını takip etmiştir. Bunu “لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ” – *Andolsun ki biz, (daha önce de) elçilerimizi açık delillerle gönderdik ve insanlar adaleti gerçekleştirsinsin diye, peygamberler vasıtasıyla kitabı ve mizanı indirdik.*” (Hadîd 57/25) ayetinde ölçü ve ölçütlerin tümünü kapsayan “mizan” ismiyle ifade etmiştir (el-Cürcânî, 1983, s. 154).

1.3.4. Mana Yüklü Veciz İfadelerden Oluşması

Îcâz, tüm konuşmalarda özellikle muhataba doğrudan yöneltilen söylemde arzu edilen bir ifade biçimidir. Çünkü söylemin, sözü uzatmadan ve mana eksikliğine yol açmadan karşı tarafa veciz ifadelerle iletilmesi fesahatin bir gereğidir. Ancak bunu beşer sözünde kusursuz bir şekilde gerçekleştirmek imkânsız gibidir. Bu da Kur'an'dan başka bir yerde bulamayacağımız bir özelliktir. Çünkü insanlar, maksatlarını en iyi şekilde beyan etmek istediklerinde yoruma mahal bırakmayacak derecede meseleyi açıklarlar. İcmal etmek (öz olarak bildirmek) istediklerinde ise müphem (kapalı) bırakıp karışıklığa yol açarlar. Bu iki özelliği aynı ifadede birleştirdiklerini neredeyse göremeyiz. Ama Kur'an'dan bir parça okuduğumuzda lafızların öyle şeffaf, öyle net, öyle yerli yerinde olduğunu görürüz ki, ifade, maksat dışındaki unsurlardan öylesine arındırılmıştır ki, zihnimiz, yorulmaksızın, tekrar ettirmeye gerek duymaksızın maksadı anlar; meseleyi, etraflica kavramış oluruz. Ama bu vuzuh, ona tekrar baktığımızda onda birtakım yeni detaylar görmemize mani değildir. Öyle ki bir tek cümle veya bir tek kelimenin birçok yönü

olduğunu görebiliriz ki hepsi de doğrudur veya doğru olmaya elverişlidir (Dirâz, 2000, s. 146-147).

Kuran’da İbrahim ile Nemrut arasındaki münakaşa sahnesinin anlatıldığı şu ayette mükemmel icazı ve anlam zenginliğini bir arada görüyoruz: “الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتِيَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ – Allah kendisine mülk (ve saltanat) verdiği için Rabbi konusunda İbrahim’le tartışmaya giren kimseyi (Babil hükümdarı Nemrut’u) bir düşünsene! İbrahim ona: ‘Benim Rabbim diriltir ve öldürür’ dediğinde, o: ‘Ben de diriltir ve öldürürüm’ demişti (ve çağırdığı iki kişiden birini cellada verip diğerini bağışlamıştı). Bu defa İbrahim ona: ‘Allah güneşi doğudan doğduruyor; haydi sen onu batıdan doğdur!’ deyince o inkâr eden şaşırıp kaldı! Eğer zalimse bir topluluk, Allah onları doğru yola iletmez.” (Bakara 2/258).

Rububiyetin Allah’a has olduğunu vurgulayan genel hedefin tayiniyle başlayan ayette İbrahim ile Nemrut arasındaki münazaranın unsurları kısa bir tasvirle aktarılmıştır:

- a) Kur’anî söylemde münazaranın *iki tarafı*: İbrahim ve Nemrut,
- b) Kur’anî söylemin *konusu*: Rububiyetin tespiti (Rububiyet tek olan ve ortağı olmayan Allah’ın mı Nemrut’un mu?).
- c) Kur’anî söylemde *iki tarafın tavrı*: İbrahim, zekâ ve sükûnetiyle; Nemrut ise kibir, demagoji ve kuru iddiasıyla ön plana çıkmaktadır.
- d) Kur’anî söylemde varılan *sonuç*: Ayette “فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ - o inkâr eden şaşırıp kaldı” sözüyle özetlenen Nemrut’un hezimet (Abdurrahmân, 2000, s. 74).

İbrahim’i (a.s.) bu münazarada başarıya ulaştıran en önemli faktör, sözü dolandırmayan veciz konuşma tarzı ve bunu “Gerçek Rab, diriltir ve öldürür” gibi akli başında her insanın anlayıp kavrayabileceği bir argümanla desteklemesi olmuştur. İbrahim, argümanını, insanların; ölümleri diriltmeye asla güç yetiremeyecekleri olgusuna dayandırırken, Nemrut, kendisinden istenileni görmezden gelerek demagojiye sarılmıştır (İbn Âşûr, 1984, s. 33). İbrahim (a.s.) ise Nemrut’un birini diriltip diğerini öldürmesi üzerinden kendisine yönelttiği dolaylı tehdide ve hiçbir delile dayanmayan Rububiyet iddiasına aldırış etmemiştir. Aksine Nemrut’un Rububiyet iddiasını ortadan kaldıran ve demagoji yapmasına da imkan tanımayıp tartışmayı sonuçlandıran hamleyi yaparak münazaranın kazanan tarafı olmuştur.

2. SONUÇ

Kur’an, farklı mertebe ve kapasiteleriyle tüm insanlara hitap edecek şekilde indirilmiştir. Herkes, umduğunu aynı anda bulacak şekilde söylem genele yöneltilmiş; derinlik ve sağlamlık, yüzeysellik ve kolaylıkla birleştirilmiştir. Aynı ifadelerle avâmı ve havâssı, cahilleri ve âlimleri, özlem ve ihtiyaçlarını tam giderecek şekilde tatmin etmenin en güzel örneklerini sadece Kur’an’ın beyanlarında bulabiliriz. Kur’an bu dengeyi muhataplarından her birinin kendi payına düşeni alabileceği söylem/beyan çeşitliliği ve ifade zenginliğiyle sağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim, tüm inanç gruplarına yönelik kapsamlı ifade ve söylem üslubuyla temayüz etmiştir. Aynı üslubu, Hz. İbrahim'in gerek kavmine gerekse Nemrut'un şahsında tüm muhalif inançlara karşı yöneltilen aklı delillerle desteklediği diğer söylemlerinde de gerçekleştirmiştir.

Kur'anî söylem insanı susturma değil, ikna etme üzerine kuruludur. Demagojiyi değil ikna ve izahı hedefler. Tartışma ve çekişmeye değil, aklı delile ve muhakeme gücüne dayanır. En azılı düşmanlarını bile mana yüklü veciz argümanlarla susturmuştur. Kur'an, muhaliflerinin görüşlerini, argüman ve itirazlarını tam bir objektifle aktarmıştır. Karşı görüşü aktarırken de aynı metodu izlemiştir. Karşı tarafın mesnetsiz zayıf argümanlarına da yer vererek, ilahi mesajın doğru anlaşılmasını, hatta ona derin bir inançla bağlanılmasını temin etmiştir.

Kur'anî söylem, sonlara fasılları ekleyerek kendisine özel ayırt edici bir karakter kazandırmıştır. Bu fasıllar, ifade edilmek istenen manayla güçlü bir bağ oluşturacak şekilde getirilmiştir. İki ayet arasındaki bu uyum, tek ayette de sağlanmıştır.

Kur'an söylemini oluşturan sözcükler, manayı belîğ bir üslupla ifade edecek şekilde büyük bir titizlikle seçilmiştir. Hem ayette hem de beyitte yer alan bir lafız, beytin değerini düşürürken ayette tam tersi bir durum arz edecek şekilde söylemin amacıyla uyumlu olarak gelmiştir. Böylece mana, lafızda en mükemmel suretini; lafız ise manada, en sağlam yerini bulmuştur.

KAYNAKÇA

Abdurrahmân, Tâhâ (2000). *Fî usûli'l-hivâr ve tecdîdi 'ilmi'l-kelâm*. Dârulbeydâ-Beyrut: el-Merkezu's-Sekâfî el-Arabî.

Akşit, Eyup (2022). *Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim-Sözdizim-Anlam*. Ankara: Sonçağ Akademi.

Alemî, Abdullâh (2018). “Simâtü'l-hitâbi'l-Kur'ânî”. *Mecelletü Dirâsât Edebiyye*. 10/3: (55-67). Cezayir: Dâru'l-Haldûniyye.

el-Câhiz, Amr b. Bahr (1998). *el-Beyân ve't-tebyîn* (Cilt 1). Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.

el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (1987). *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye* (Cilt 1). Ahmed Abdulgafûr 'Attâr (thk). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.

el-Cûdî, Lutfî Fikrî Muhammed (2014). *Cemâliyetu'l-hitâbi fî'n-nassi'l-Kur'ânî*. Kâhire: Müessesetü'l-Muhtâr.

el-Cürcânî, Seyyid eş-Şerîf (1983). *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Dirâz, Muhammed Abdullah (2000). *en-Nebe'ü'l-'azîm: Nazarât cedîde fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Abdülhamîd ed-Dehâhinî (nşr). Riyad: Dâru Taybe.

Doyumğaç, İbrahim (2018). “Söylem ve Metin Çözümleme”. *International Journal of Language Academy*. Cilt 6/1: 38-48.

- el-Ensârî, Hassân b. Sâbit (2006). *Dîvânu Hassân b. Sâbit el-Ensârî*. Abdullah Senra (thk). Beyrut: Dâru'l-Ma'rif.
- Hökelekli, Kadriye (2021). *Arap Dilinde Söylem*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Cilt 3). Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâuddîn (1420). *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* (Cilt 1). Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (thk). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- el-İmâdî, Ebüssuûd Muhammed b. Mustafâ (1999). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Cilt 3). Abdullatîf Abdurrahmân (thk). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-İsfahânî, Râgîb (2004). *Mu'cemu müfredâtî elfâzi'l-Kur'ân*. İbrâhîm Şemsüddîn (thk). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Kârî, Alî (1421). *Şerhu's-Şifâ'* (Cilt 1). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Koç, Turan (2018). *Dilin Ötesi: Kur'ân'ın Dil ve Üslubu Üzerine*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Lâşîn, Abdulfettâh (1983). *Min esrârî't-ta'bîr fî'l-Kur'ân: Safâ'u'l-keleme*. Riyad: Dâru'l-Merrîh.
- Marangozoğlu, İzzet (2022). "Arap Kelamında Fasih Sayılmayan Bazı Lafızların Kur'an Sözdizimindeki Kullanımı." *Selçuk 6. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*. 16-17 Temmuz 2022, ss. 154-160.
- el-Misrî, İbn Ebî'l-İsba' (1957). *Bedî'u'l-Kur'ân*. Hafnî Muhammed Şeref (thk). Kahire: Nahdatü Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr.
- el-Mütenebbî, Ebu't-Tayyib (1983). *Divanu'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrut.
- er-Râfî'î, Mustafâ Sâdık (1973). *İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- er-Rummânî, Alî b. İsâ (1968). *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*. Muhammed Halefullah – Muhammed Zağlûl Sellâm (thk). Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed (1957). *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Cilt 1). Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (thk). Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (1995). *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Cilt 2). Fevvâz Ahmed Zemerlî (thk). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

ETHOS BAĞLAMINDA ROL MODEL İNSAN

Doç. Dr. COŞKUN BABA

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, - 0000-0002-4056-085X

ÖZET

Etik kelimesinin menşei olan ethos retorikte üç ikna kanıtından biridir. Retorik sanatının, Antik Yunan'daki sosyal, adli ve politik olayların tesiri ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Retorik, “güzel söz söyleme sanatıdır”. Daha yalın ve anlaşılır bir şekilde tanımlarsak “duyguların ve düşüncelerin en etkili biçimde paylaşılmasıdır” diyebiliriz. Aristoteles retoriği, “belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını gözlemlene yetisi” şeklinde ifade etmektedir. Buradan hareketle ona göre retorik, inandırıcı söz söyleme yahut muhatabı ikna etme sanatıdır. Retorikte Yunanlılar için öncelikli olan ethos yani erdem olmuştur. Aristoteles, retor (hatip) ahlaki temellere dayandırmaktadır. Bundan dolayı hatibin ahlaklı ve güvenilir olması, konuşmasını inandırıcı kılabilmesi için son derece önemlidir. Günümüzde bu hususta ciddi problemlerin olduğu görülmektedir. Bir kişinin toplum nezdinde rol model bir kişiliğe sahip olmasının önüne geçen bazı etmenler vardır. Bunlar; o kişinin güvenilir olmaması, bilgi bakımından yetersiz olması, alanında uzman olmaması, ahlaki açıdan problemlili olması yani kısacası ethosunun düşük olmasıdır. Tebliğimizde, bir kişinin ethosunu yüksek tutabilmesi için hangi tutum ve davranışlara dikkat etmesi gerektiğini ve rol model bir kişi olabilmek için neler yapılması gerektiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Retorik, Ethos, Rol Model, Retor

Giriş

“Ethos Bağlamında Rol Model İnsan” başlıklı bildirimizi sunmaya başlarken öncelikle tebliğde ne yapacağımızı ve tebliğdeki amacımızı belirteceğiz. Sonrasında da konuyu ele alacağız.

Bu çalışmada, Aristoteles'in retorik tanımından yola çıkarak, retoriğin ikna edici bir sanat olduğu ve muhatabı karar verme sürecinde etkili olduğu vurgulanacaktır. İkna edici olabilmek için retorikte hangi kanıtlama yöntemlerinin kullanılması gerektiği de kısaca açıklanacaktır. Metinde, özellikle ethos kavramı üzerinde durulacaktır ve bu bağlamda rol model insan olmanın nasıl gerçekleşebileceği tartışılacaktır. Buradan hareketle de tebliğimizin amacını ortaya koymuş olacağız ki bu da; retorikte ikna etme yollarından ethos hakkında bilgi verilerek, ethos bağlamında model insan olabilmeyen yollarını açıklamaktır. Bundan dolayı da bu tebliğde bir insanın dinleyiciler üzerinde etkileyici bir izlenim bırakabilmesi ve muhatabın nezdinde rol model bir kişiliğe sahip olabilmeyi için insanın güvenilirliğinin yani ethosunun günümüzde nasıl yüksek hale getirilebilirliği hususu ele alınacaktır. Ethostan hareketle rol model bir insan olmak için neler yapılması gerektiğinin ortaya konması bu tebliğin problem alanıdır.

Retorik Nedir?

Retorik, Antik Yunan'daki politik, adli ve sosyal olayların etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir. (Williams, 2009, 2-6) Mantık tarihi açısından bakıldığında mantığın kurucusu olan Aristoteles

(MÖ 384-322), *Retorik* (Aristoteles, 1995) adlı eseriyle retorik sanatı ve geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Aristoteles'ten önce daha çok siyasi arenalarda ve mahkemelerde insanları etkilemek ve kandırmak maksadıyla kullanılan retorik, Aristoteles ile birlikte retorik, kıyas/tasım sanatı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Aristoteles, kendinden önceki retorik birikimini de göz önünde bulundurarak retorik sanatını kıyas formuna sokarak bu sanatı gerçek değerine ulaştırır (Baba, 2018, 13).

Retorik kuramının kurucusu olan Aristoteles, retorliği “belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi” olarak tanımlamaktadır (Aristoteles, 1995, 37). Retorik, hem muhatabı ikna etmek için dili en etkili biçimde kullanma sanatıdır (Cevizci, 2005, 292) hem de herhangi bir konuda kişilerin farklı olan şeyleri tartışmalarına denilir (Meyer, 2009, 14).

Aristoteles, retorüğün amacının karar vermeyi etkilemek için var olduğunu (Aristoteles, 1995, 97), retorikte doğru olan şeyin muhataplara doğru, mutlak bilgiyi vermek, onları kanıtlar sunarak ikna etmek, onların duygusuna (*pathos*), aklına ya da mantığına (*logos*) uygun bir şekilde tutumlarını değiştirmek, dinleyenleri hoşnut etmeye çalışmak, onları sıkılamaya gayret etmek olduğunu belirtmiştir. Retorüğün temel hedefi rasyonel iknadır. Retorikte retor/orator (hatip), dinleyiciyi ikna etmeye çalışır. İknada muhatabın istenilen duruma getirilmesi hedeflenir. İkna; inançları, niyetleri, fikirleri, kanaatleri, tutum ve davranışları değiştirmeye yöneliktir (Türkan, 2000, 2).

Aristoteles Retorüğün üç temel unsuru ‘Üç İkna Kanıtı’ şeklinde belirlediği ve günümüzde de geçerliliğini koruyan söz konusu bu üç kanıtı Aristoteles, “teknik olan inandırma yolları”, diğer ifade ile “artistik kanıtlar” (*Artistic Proofs*) şeklinde ifade etmiştir. Bu kanıtlar; *ethos*, (retorun kişisel karakteri ve güvenilirliği) *pathos* (duyguya başvurma yoluyla muhatabı istenilen ruh haline iletme yöntemi) ve *logos* (mantık)’tur (Aristoteles, 1995, 38; Zıllıoğlu ve Yüksel, 2005, 88; Baba, 2018, 97-98).

Retorüğün üç temel unsuru olan bu kanıtlama/ikna etme/inandırma yolları; *ethos*, *pathos* ve *logos*, etkili bir ikna edici retorik için gerekli olduğundan bunlar önemlidir. Dolayısıyla retorüğün amacına ulaşabilmesi için bu kanıtlama/ikna etme/inandırma yolları retorik için vazgeçilmezdir. Yani iknanın oluşabilmesi için konu ile alakalı mantıklı ve inandırıcı gerekçelerin/belgelerin sunulması yani *logos*, retorun kendi inandırıcılığını, ahlaki karakterini ve güvenilirliğini ortaya koyacak bir kişisel karakterin ortaya çıkarabilmesi yani *ethos* ve muhatabın duygularını, isteklerini ve coşkularını etkileyip istenilen şekle yönlendirilebilmesi yani *pathos* gerektiği söylenebilir (Aristoteles, 1995, 38, 63; Zıllıoğlu ve Yüksel, 2005, 90-91; Baba, 2018, 100). Bildirimizde esas üzerinde duracağımız konu *ethos* olmakla birlikte *ethos* bağlamında rol model insan hakkında bilgi vermektir.

Ethos Nedir?

Ethos, kişinin inanılrlığı, erdemi ve güvenilirliğidir. Kişi, kendi işi veya toplumdaki konumu ne olursa olsun ahlaki yönden her kişiye örnek olmak durumundadır. Dolayısıyla bir kişi/insan, ilk başta *ethos*u oluşturmalıdır (Güçlü, 2008, 501).

Etik kelimesinin menşei durumunda olan *ethos* (Akarsu, 1988, 74) günümüzde “kaynağın inandırıcılığı” yani “hatibin/kişinin inandırıcılığı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Benjamin, 1997, 78). “Kaynağın inandırıcılığı” da kaynağın yani kişinin güvenilirliği ile alakalı olup bu da ahlak ve bilgi ile doğrudan alakalıdır. Bundan dolayı da doğru ve sağlam bilgi aktaran insanın güvenilirliği ve inanılrlığı artacaktır. Kişinin karakteri diğer bir ifade ile kişinin güvenilirliği yani *ethos*u, Aristoteles’e göre iknanın oluşma nedenleri içerisinde en etkili olanlarından biridir (Aristoteles, 1995, 10-15).

Kişinin güvenilirliği diğer bir ifadeyle ethos amacı ikna olan retorikte karşılaşılan ilk unsur. İnanılır ve güvenilir bir yapıda olan kişiler genelde etrafındakilerce rol model bir insan konumunda olup hedef kitleyi ikna etmede başarılı olurlar. Bir insanın rol model olması, hatibin/kişinin inanılrlığı, saygınlığı, güvenilirliği ile doğru orantılıdır. Rol model bir insanın yapısı yani inanılrlığı, güvenilirliği, saygınlığı ve diğer karakteristik özellikleri ethos kelimesiyle ifade edilmektedir. Bunların yanında rol model insanın ya da hatibin uzmanlığı, geçmişi ve bilgi seviyesi de hesaba katılarak geniş bir anlamda düşünülmesi gereken bir kavramdır ethos (Güçlü, 2008, 501).

Kişinin sözleriyle davranışları arasındaki uyumu ve kişisel karakteri olan ethos, bilhassa söz konusu kişinin ahlakî boyutunu gösterir. Dolayısıyla rol model olmak isteyen insan, ahlakî melekeye de sahip olması gerekmektedir. Yine bu insanın işi, uyruğu, ırkı ne olursa olsun, özellikle ahlakî boyutu herkes tarafından örnek alınabilecek seviye ve değerde olmalıdır. Ethos, kişinin iyi biri (bilgiyle donanmış, uzman, ahlaklı, saygın ve inanılır) olmasıyla birlikte dinleyicide güven duygusu uyandırmasına da bağlıdır. Rol model insan dediğimiz kişilerin ethosu yüksekken, ethosu düşük insanlar rol model olarak görülmemektedirler.

Bundan ötürü iyi bir hatip veya rol model insan, kendisini etrafındakilerini etkileyebilmesi için güvenilirlik açısından saygın bir şahsiyet olması son derece önem arz eder (Hovland ve Weiss, 1951, 636-641). Çünkü güvenilir bir kişinin söyledikleri, dinleyici tarafından daha kolay kabul edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2014, 188). Söylenen sözler çoğu kere, o kişinin şahsiyle özdeşleştirilir. İnsanlar, şahsiyetine ve karakterine güvenmediği bir insandan sözünün doğru olduğunu beklemez. Sözü söyleyen rol model bir insanın saygınlığı, güvenilirliği, yani ethosu ne kadar yüksekse, inanılrlığı da o derece yüksek olur. Ayrıca ethosu yüksek rol model insan, bulunduğu toplumda saygınlığı ve otoritesi olan, sözü dinlenen, makbul bir kişidir. Ethosu yüksek bu rol model insanların sözleri makbulâtan olan öncüllere örnek olarak verilebilir. Yani ethosu yüksek olan insanlar genellikle halk nezdinde makbul kimselerdir. Bir insanın ethosu ne kadar yüksek olursa o kadar inanılrlığı yüksek olacaktır. Ethosu düşük insanın, muhatabını ikna etme hususunda başarılı olması söz konusu olmayacaktır. Bundan dolayı dinleyici kitlesini ikna etmek isteyen rol model bir insan olma yönünde gayreti olan bir insanın öncelikle ethosu mutlaka yüksek olmalıdır.

Ethos ve Rol Model İnsan İlişkisi Üzerine

Ethosu yani güvenilirliği düşük bir insanın, muhatabını ikna etme konusunda başarılı olamayacağı yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı üzere mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda rol model bir insanın ethosunun durumu, son derece önemlidir. Rol model bir insanın ethosunun yüksek olması gerekir. Çünkü rol model bir insana güven duyulup insanların onu örnek alması gerekmektedir. Bir insana güven duyulabilmesi için de o kişinin ethosunun yüksek olması gerekmektedir. Aksi olursa yani bir insanın ethosu düşük olursa o kişi etrafındakilerce rol model bir insan olarak görülmecektir. Bir insanın ethosunun düşük olması demek, o kişiye duyulan güvenin düşük olması demektir. Bu da söz konusu kişiyi güvenilir kılmaktadır. Güvenilir olmayan birisi de rol model insan olamaz. Bundan dolayı rol model bir insanda olması gereken özellikleri şu şekilde sıralayabilir:

Güvenilirlik:

Ethosu, kısaca “güvenilirlik” olarak tanımlayabiliriz. Güvenilirlik insanın doğru bilgiyi elde etme maksadı ve isteği ile ifade edilebilmektedir. Doğru bilgi duyular ile kolay uyum sağlar buradan hareketle o bilginin inanılrlık seviyesinin üst düzeyde olacağını söyleyebiliriz. Güvenilirlik, insanın ethosunu olumlu yönde etkilediği açıktır.

Aristoteles'in ethos kavramı ile açıkladığı güven oluşturma, birçok şekilde olmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: *"Sağduyu, iyi ahlaki karakter ve iyi niyet"* (Aristoteles, 1995, 98). Bunların haricinde rol model insanın dikkat etmesi gereken başka hususlardan da bahsedilebilir. Bunlar; rol model insanın doğru, dürüst, mütevazı, samimi, becerikli, bilgili ve sade görünmesidir. Rol model insan ancak bu şekilde insanların güvenini kazanıp maksada yani iknaya dolayısıyla da örnek bir rol model insan olmaya ulaşabilir. Yine güven oluşturmada cinsiyet, yaş, eğitim, imaj, saygınlık gibi özelliklerin de etkili olduğu söylenebilir (Baba, 2018, 108-109). Şöyle ki; konuya oldukça hâkim, bilgi sahibi, saygın, sosyal ve kültürel durumu iyi bir rol model, insanlar üzerinde daha çok güven ve etki oluşturabilir. Güvenilir bir insanın inanılabilirliği daha fazladır. Yalnız, inanılabilirliğin bağlı olduğu faktörler arasında güvenilirliğin yanında uzmanlığın da önemi büyüktür.

Uzmanlık:

Rol model insanda olması gereken bir diğer özellik uzmanlıktır. Uzmanlığı belirleyebilmek için bazı ölçütler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz; bilgili-bilgisiz, yetenekli-yeteneksiz, deneyimli-deneyimsiz, zeki olma-zeki olmama, eğitilmiş-eğitimsiz ve benzeri gibi. Uzman bir kişinin insanların tutum, davranış, duygu ve düşüncelerini uzman olmayan kişilere nazaran daha fazla ve daha rahat değiştirebileceği ya da etkileyebileceği gibi inandırıcılığı da daha fazla olacaktır (Baba, 2018, 110).

Hatibin etiği, insan "uzmanlığıdır" (Meyer, 2009, 26) dolayısıyla rol model insanın da etiği, insan "uzmanlığıdır". Bu uzmanlık otorite kaynağı olan ahlaktır. Uzmanlık genel bir ifade ile saygınlık yani prestij olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda uzmanlık, kişinin alanında uzman olup olmaması ve muhatap tarafından gösterilen hürmetin derecesiyle ilgili genel bir özelliktir. Bu konu hakkındaki çeşitli araştırma verilerine baktığımızda, kişinin saygınlığı ile o kişinin etrafındakiler üzerinde bıraktığı etki derecesi arasında doğru orantılı bir artışın olduğu görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 2014, 188). Dolayısıyla

Erdem:

Rol model insanı inanılır ve güvenilir kılacak bir başka ifade ile rol model insanın ethosunu yükseltecek diğer bir unsur ise onun sahip olduğu erdemleridir. Rol model insanın saygınlığı, güvenilir olması, söylediklerinin bilgi bakımından doğru yahut gerçek olma olasılığı onun erdemli olması ile alakalıdır. Erdemli bir rol model, etrafındakilerce kabul edilir ve örnek alınır bir seviyeye ulaşacaktır. Bu sebeple ethosu yüksek bir rol model söylediklerinin bilgi bakımından yüksek olduğunu gösterebilmek için öncelikle erdemli biri olduğunu kendisini tanıyan ve bilen insanlara kanıtlamalıdır. Esasında erdem rol model bir insanın bünyesinde barındırdığı etik tutumdur. Bu tutum da onun kişiliğini temsil eder. Aristoteles'e göre hatip kendisinde başlıca şu erdemleri gösterebilir: Adalet, cesaret, bilgelik, sağduyu, yüce gönüllülük, ölçülülük, iyi niyet, cömertlik, akıl, sevecenlik ve görkem (Aristoteles, 1995, 64). Bir insan, Aristoteles'in belirttiği bu erdemleri kendisinde gösterebildiği ölçüde rol model bir insan olacaktır. Dolayısıyla rol model bir insanda da belli başlı erdemler mutlaka olmak zorundadır.

Diğer Unsurlar

Rol model insanın inanılabilirliğini etkileyen uzmanlık, güvenilirlik ve erdem gibi temel unsurlara şunları da ekleyebiliriz: Çekicilik, giyim kuşam, davranış ve güç. Ancak bu noktada şunu belirtmeliyiz ki ethosta bilgi, diğerlerinden daha öncelikli ve önemlidir. Zira sağlam bilgi

sayesinde bir insan toplum için zamanla güvenilir ve uzman olmaktadır. Doğru bilgiyi aktarmayan yahut aktaramayan insan, insanların güvenini kazanamaz ve alanında uzman da sayılmış olamaz. Bu bağlamda ethosta güvenilirlik, daha çok bilgi sayesinde oluşmaktadır. Bu sayede temeli bilgiye dayanan güvenilirlik önemli bir unsura dönüşür. Sonrasında erdem, uzmanlık ve diğer unsurlar ortaya çıkmaktadır. İnsanlar inandıkları ve önemsedikleri kişiden daha çok etkilenir ve ikna olurlar (Baba, 2018, 111).

Sonuç

Genel olarak insanların dikkatle takip ettikleri rol model insanların dikkat etmeleri gereken bazı hususlar vardır. Ethosu yüksek rol model insanlar, güven duyulan bir şahsiyet olmalıdır. Özellikle insanlara önderlik eden insanların rol model olma noktasında dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Rol model insanın ethos bağlamında ahlaki bir problemi olmamalı.

Rol model insan, güvenilir olmalı,

Rol model insan, alanının uzmanı olmalı,

Tutum ve davranışlarında, sözlerinde ve düşüncesinde tutarlı olmalıdır, çelişkiye düşmemelidir.

Rol model insan, samimi/ihlaslı olmalıdır.

Rol model insanın ethosu yüksek olmalıdır.

Kısaca ethosu yüksek rol model insan güvenilir, uzman (bilgili, yetenekli, becerikli, deneyimli, zeki, eğitilmiş), erdemli (Adalet, cesaret, bilgelik, sağduyu, yüce gönüllülük, ölçülülük, iyi niyet, cömertlik, akıl, sevecenlik ve görkem gibi erdemlere sahip), sağduyulu, iyi ahlaki karakterli, iyi niyetli, imaj sahibi, doğru, dürüst, adaletli, şahsiyetli, mütevazı, empatik, samimi, sorumluluk sahibi, azimli, başarılı, tarafsız (objektif), sade, tevazu sahibi ve saygın olmalıdır. Çünkü insanlar kendilerine rol model belirlerken yukarıda zikredilen özellikleri rol model insanda görmek istemektedirler.

Rol model insanlar, toplumumuzun gelişmesine ve iyileşmesine yardımcı olabilirler. Bu nedenle, herkes, iyi bir ethos sahibi olabilmek için çaba göstermeli ve kendini başkaları için bir rol model insan olarak sunmalıdır. Rol model insanlar, aynı zamanda çevresindeki insanlara olumlu bir etki yapar. Böyle kişiler, diğer insanları motive edebilir, cesaretlendirebilir ve ilham verebilir. Bu nedenle, iyi bir rol model insan, topluma katkıda bulunabilir ve gelecek nesillere örnek olabilir.

Kaynakça

AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1988).

ARİSTOTELES, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995).

BABA, Coşkun. *Retoriğin İkna Gücü*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018).

BENJAMIN, James. *Principles, Elements and Types of Persuasion*, (Pennsylvania: Wadsworth Publishing, 1997).

CEVİZCİ, Ahmet. *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005).

GÜÇLÜ, Abdülbaki vd., *Felsefe Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2008).

HOVLAND, Carl I. ve WEISS, Walter. “The influence of source credibility on communication effectiveness”, *Public Opinion Quarterly* 15, 1951, ss. 635-650.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*, (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014).

MEYER, Michel. *Retorik*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi, 2009).

TÜRKAN, Özkan. *İkna ve Uzlaşma Sanatı*, (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2000).

WILLIAMS James D. (ed.), *An Introduction to Classical Rhetoric: Essential Readings*, (Oxford: Wiley-Blackwell Publication, 2009).

YÜKSEL Ahmet Halûk vd., *İkna Edici İletişim*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012).

ZILLIOĞLU Merih ve YÜKSEL, Ahmet Halûk. *İletişim Bilgisi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005).

MANTIK ÖĞRETİMİNDE KUR'AN-I KERİM'DEKİ KIYAS İNCELİKLERİ

Doç. Dr. COŞKUN BABA

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, coşkun.baba@ikcu.edu.tr - 0000-0002-4056-085X

ÖZET

İnsanın düşünen bir canlı olması, onun en önemli özelliklerinden birisidir. Bundan dolayı da insan, geçmişten beri düşünen canlı olarak tarif edilmektedir. Mantık ilmi de düşünenin kurallarını inceleyen bir alandır. Doğru düşünmenin kaidelerini ve yollarını kullanmak suretiyle akıl yürütmeye ve doğru olanı bulmaya imkân tanıyan mantık, bir araç/alet ilmidir. Mantık ilmi sayesinde doğru düşünme yollarını günlük hayata aktarabilen, doğru ve tutarlı düşünebilen, çelişkiye düşmediği gibi ortaya çıkan çelişkileri de fark edebilen, karşılaşılan sorunlara mantıklı çözüm yolları üretebilen ve düşüncelerini temellendirip gerekçelendirebilen kişiler yetişmektedir. Bundan dolayı mantık, önemli bir işleve sahiptir. Bu öneme istinaden ilahiyat fakültelerinde mantığın öğretimi de son derece mühim bir konudur. Bir süreç olarak ele alındığında, mantık öğretimi hususunda nasıl daha iyi olup verimli olabiliriz? sorusuna cevap olarak tavsiye niteliğinde birkaç noktaya temas ettikten sonra mantık öğretiminde yararlı olacağını düşündüğüm ve çalışmamızın da konusunu oluşturan “Mantık Öğretiminde Kur'an-ı Kerim'deki Kıyas İncelemleri” adlı başlıkta Kur'an-ı Kerim'den kıyas örnekleri sunmaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Kur'an-ı Kerim, Kıyas.

GİRİŞ

İnsanın düşünen bir canlı olması, onun en önemli özelliklerinden birisidir. Bundan dolayı da insan, geçmişten beri düşünen canlı olarak tarif edilmektedir. Mantık ilmi de düşünenin kurallarını inceleyen bir alandır. Doğru düşünmenin kaidelerini ve yollarını kullanmak suretiyle akıl yürütmeye ve doğru olanı bulmaya imkân tanıyan mantık, bir araç/alet ilmidir.

Mantık ilmi sayesinde doğru düşünme yollarını günlük hayata aktarabilen, doğru ve tutarlı düşünebilen, çelişkiye düşmediği gibi ortaya çıkan çelişkileri de fark edebilen, karşılaşılan sorunlara mantıklı çözüm yolları üretebilen ve düşüncelerini temellendirip gerekçelendirebilen kişiler yetişmektedir. Bundan dolayı mantık, önemli bir işleve sahiptir. Bu öneme istinaden üniversitede verilen mantığın öğretimi de son derece mühim bir konudur.

Bir süreç olarak ele alındığında, mantık öğretimi hususunda nasıl daha iyi olup verimli olabiliriz? sorusuna cevap olarak tavsiye niteliğinde birkaç noktaya temas ettikten sonra mantık öğretiminde yararlı olacağını düşündüğüm ve çalışmamızın da konusunu oluşturan “Mantık

Öğretiminde Kur'an-ı Kerim'deki Kıyas İncelikleri"¹ adlı tebliğimi takdirlerinize sunmaya çalışacağım.

Üniversite sıralarına gelene kadar çoktan seçmeli soru geleneğiyle öğrenim gören ve böylece muhakemenin, eleştirel düşünmenin çok fazla olmadığı bunun yerine test mantığıyla gelen öğrencilerin mantık dersinden maksimum seviyede verim alabilmeleri için yapılabilecek hususlar kanaatimizce şunlardır:

Öncelikle mantık dersinin her üniversite öğrencisine okutulması,

Öğretim planında mantık dersi 2 kredi şeklinde yer almasına rağmen yeterli olmayan fakültelerdeki (Örneğin; İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri) öğretim planlarında mantık ders saatinin ikiden dört krediye çıkarılması, ya da ilgili fakültelerdeki öğretim planlarında mantık dersi yanında mantık konularının ele alınabileceği başka isimde derslerin (Örneğin; Eleştirel Düşünme, İslam Mantık Tarihi, Mantık Yanlıları vb.) olması,

Mantık dersini verecek öğretim elemanı olmayan fakültelerde ilgili dersi verebilecek alanının uzman hocaları tarafından mantık dersinin yüz yüze ya da online vb yollarla verilmesinin sağlanması,

Mantık öğretiminde kullanılacak ders kitaplarında, dilsel unsurlar yanında görsel unsurlara (şekil, şema vb.) daha fazla yer verilmesi,

Mantık öğretiminde ilgili konunun içeriği alana özgü örneklerle zenginleştirilmesi gerekmektedir.

Tebliğimizde, yukarıda sıralamaya gayret ettiğimiz hususlardan sonuncusuna örnek olması bakımından, mantık öğretiminde kıyas konusu işlenirken kullanılabilecek kıyas örneklerini Kur'an-ı Kerim'den vermeye çalışacağım.

Mantığı meşrulaştırmaya çalışan² Gazzâlî'nin *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*³ (Doğru Ölçüt) adlı eserinde olduğu gibi biz de bu tebliğimizde klasik mantıktaki kıyas formlarına Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler vereceğiz. Buradaki amacımız; "klasik mantıktaki kıyas formlarına Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler vererek hangi alanla/işle uğraşırsak uğraşalım çoğu zaman karşımıza entimem şeklinde çıkan kıyasın bilinmesinin ve bundan dolayı mantık ilminin öğrenilmesinin gerekli ve önemli olduğunu" ortaya koymaktır (Baba, 2021, 13).

¹ Bu tebliğde verilecek kıyas örnekleri, Coşkun BABA'nın *Kur'ân-ı Kerîm'de Kıyas Örnekleri*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021), adlı çalışmasından olup daha fazla örnek için ilgili çalışmaya bakılabilir.

² Gazzâlî'nin mantığı meşrulaştırması hususunda bk. Ferruh Özpilavcı, "Gazali'nin Mantık İlmini Meşrulaştırmasının Mantık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi," *İslami İlimler Dergisi* 7/1 (2012).

³ Ebû Hâmid b. Muhammed Gazzâlî, *El-Kıstâsü'l-Müstakîm*, çev. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016).

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BASÎT KİYASLAR

1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE KESİN (İKTİRANÎ) KİYASLAR

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüklemlî Kesin (İktiranî) Kıyaslara Örnekler

1.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Birinci Şekle Örnekler

1- Bakara Sûresi yetmiş yedinci ayet: ***Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da.***

(A) - Yaratıcı olan, onların (insanların) gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da.

(A) - Allah yaratandır.

(A) - (Öyleyse) Allah, onların (insanların) gizli tuttuklarını da bilir, açığa vurduklarını da (Baba, 2021, 52).

2- Bakara Sûresi yüz elli dördüncü ayet: ***Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.***

(A) - Allah yolunda öldürülenler, (“ölü” değil) diridirler.

(A) - Onlar (Şehitler), Allah yolunda öldürülenlerdir.

(A) - (Öyleyse) Onlar (Şehitler), diridirler (Baba, 2021, 53-54).

3- Nisâ Sûresi yüz yedinci ayet: ***Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez.***

(E) - İlah olan hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez.

(A) - Allah, ilahtır.

(E) - (Öyleyse) Allah hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez (Baba, 2021, 61-62).

4- Ankebût Sûresi elli yedinci ayet: ***Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.***

(A) - Her canlı, ölümü tadacaktır.

(A) – Buradaki herkes, canlıdır.

(A) - (Öyleyse) Buradaki herkes, ölümü tadacaktır (Baba, 2021, 74).

5- Âl-i İmrân Sûresi yüz kırk dördüncü ayet: ***Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisingeriye (eski***

dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisingeriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.

(A) - Bütün peygamberler, ölümlüdür (gelip geçmiştir).

(A) - Muhammed de, bir peygamberdir.

(A) – (O halde) Muhammed de ölümlüdür (Yaran, 2020, 110).

1.1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de İkinci Şekle Örnekler

6- Ankebût Sûresi altıncı ayet: ***Her kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlere muhtaç değildir.***

(E) - Âlemlere muhtaç olan ilah değildir.

(A) - Allah ilahtır.

(E) - (Öyleyse) Allah, âlemlere muhtaç değildir (Baba, 2021, 100).

7- En’âm Sûresi yüz birinci ayet: ***O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O’nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir.***

“[Oğlu olan herkesin eşi vardır.] (A)

Tanrı'nın eşi yoktur. (E)

Bu nedenle Tanrı'nın oğlu yoktur. (E)” (Gwynne, 2004, 166)

1.1.3. Kur’ân-ı Kerîm’de Üçüncü Şekle Örnekler

8- Sâd Sûresi otuz dördüncü ayet: ***Andolsun, biz Süleyman’ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.***

(A) - Hz. Süleyman’ı Allah imtihan etmiştir.

(A) - Hz. Süleyman, canlıdır.

(I) - (Öyleyse) Bazı canlıları Allah imtihan etmiştir (Baba, 2021, 108).

1.1.4. Kur’ân-ı Kerîm’de Dördüncü Şekle Örnekler

9- Bakara Sûresi seksen birinci ayet: ***Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.***

(A) - Kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir.

(A) - Cehennemlikler orada (cehennemde) ebedî kalacaklardır.

(I) - (Öyleyse) Bazı orada (cehennemde) ebedî kalacaklar, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimselerdir (Baba, 2021, 112).

10- Teğâbun Sûresi ikinci ayet: ***O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.***

(A) - Her kâfir, insandır.

(A) - Her insan, canlıdır.

(I) - (Öyleyse) Bazı canlılar kâfirdir (Baba, 2021, 114).

1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Şarh Kesin (İktiranî) Kıyaslara Örnekler

1.2.1. Bitişik Şarh Kıyaslar

12- Bakara Sûresi otuz dördüncü ayet: ***Hani meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur.***

- “Âdem için saygı ile eğilin” emrine itaat etmeyen, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuş olur.

- İblis saygı ile eğilmemiş (kaçınmış),

- (O halde) İblis, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur (Baba, 2021, 116).

13- Kâri'a Sûresi altıncı ve yedinci ayetler: ***İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.***

- Eğer o vakit (kıyamet günü) kimin tartıları ağır gelmişse, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.

- Mü'minlerin tartıları, o vakit (kıyamet günü) ağır gelmiştir.

- (Öyleyse) Mü'minler, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır (Baba, 2021, 126).

14- Yûsuf Sûresi yirmi altıncı, yirmi yedinci ve yirmi sekizinci ayetler: ***Yûsuf, “O, benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır.” “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.” Kadının kocası Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce, dedi ki: “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür.”***

- Eğer Hz. Yûsuf'un gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir.
- Hz. Yûsuf'un gömleği arkadan yırtılmıştır.
- (Öyleyse) Kadın yalan söylemektedir (Baba, 2021, 129).

1.2.2. Ayırık Şartlı Kıyaslar

15- Vâkı'a Sûresi elli dokuzuncu ayet: ***Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?***

- Onu yaratan ya insandır ya Allah'tır.
- Onu yaratan Allah'tır.
- (Öyleyse) Onu yaratan insan değildir (Baba, 2021, 138).

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEÇMELİ (İSTİSNAÎ) KIYASLARA ÖRNEKLER

16- Bakara Sûresi yüz elli üçüncü ayet: ***Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin***

- Allah'a inananlar, Allah'ı anarsa Allah da onları (kendisini ananları) anar.
- Ancak, Allah'a inananlar, Allah'ı anmaktadır.
- (Öyleyse) Allah, Allah'a inananları (kendisini ananları) anar (Baba, 2021, 140-141).

17- Zuhurf Sûresi altmışıncı ayet: ***Eğer dileseydik, içinizden yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık.***

- Eğer Allah dilerse yeryüzünde sizin (insanların) yerinize geçecek melekler yaratır.
- Lakin Allah, yeryüzünde sizin (insanların) yerinize geçecek melekler yaratmadı.
- (Öyleyse) Allah yeryüzünde sizin (insanların) yerinize geçecek melekler yaratmayı dilemedi (Baba, 2021, 146).

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİLEŞİK VE DÜZENSİZ KİYASLAR

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİLEŞİK KİYASLAR

1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Zincirleme Kıyaslara Örnekler

18- Bakara Sûresi yüz altmış üçüncü ayet: *Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.*

- Allah, sizin (yaratılmışların) ilâhınızdır.
- Sizin ilahınız tek ilâhtır (O'ndan başka ilâh yoktur).
- Tek ilâh olan Rahmân'dır, Rahîm'dir.
- (Öyleyse) Allah, Rahmân'dır, Rahîm'dir (Baba, 2021, 149).

19- En'âm Sûresi yüz ikinci ayet: *İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir.*

- Allah, Rabbinizdir.
- Rabbinizden başka ilah yoktur.
- (Kendisinden başka ilah olmayan) O ilah, her şeyin yaratıcısıdır.
- Her şeyin yaratıcısına kulluk edin.
- Kulluk ettiğiniz, her şeye vekildir.
- (O halde) Allah, her şeye vekildir (Baba, 2021, 156).

1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Hulfî Kıyaslara Örnekler

20- Bakara Sûresi yirmi sekizinci ayet: *Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz.*

- Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'tır. (İspatı istenen iddia)
- Eğer bu doğru olmazsa karşıt hali olur ki bu da “Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah değildir.” Eğer bu doğru olursa, insanları yoktan var eden/yaratan başka bir yaratıcının var olduğu anlamı çıkar ki bu da iki yaratıcının olması anlamına gelir. (İddianın karşıt hali)
- Eğer iki yaratıcı olursa bunlar ya ittifak halinde olurlar ya da ihtilaf halinde olurlar. (İddianın karşıt halinin çıkmazı)
- Durum böyle olduğunda; iki yaratıcının ittifak halinde olmaları zayıflığı ve yetersizliği ortaya çıkarırken, ihtilaf halinde olmaları birbirlerinin yaptıklarına rıza göstermeme ve birbirlerinin yaptığını bozma hali ortaya çıkar. (İddianın karşıt halinin saçmalığı)

- Her iki durumda da ortaya çıkan hal, yaratıcı vasfına sahip ilahlığa uygun düşmez ki bu da düzenin bozulmasına sebep olur. Öyleyse “Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah’tır.” (İspatı istenen iddianın doğruluğunun hükme bağlanması) (Baba, 2021, 166).

1.3. Kur’ân-ı Kerîm’de İkilem (Dilemma) Örnekleri

21- Bakara Sûresi altıncı ayet: **Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.**

- Kâfir olanları (azap ile) ya korkutursun, ya korkutmazsın.
- Kâfir olanları (azap ile) korkutsan da yapıları gereği;
- Kâfir olanları (azap ile) korkutmasan da yapıları gereği;
- Her iki halde de onlar iman etmezler (Baba, 2021, 170).

22- Âl-i İmrân Sûresi yüz otuz dördüncü ayet: **Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.**

- Onlar (takvâ sahibi insanlar), ya bolluktadır ya darlıktadır.
- Onlar (takvâ sahibi insanlar), bollukta olsalar da inançları gereği;
- Onlar (takvâ sahibi insanlar), darlıkta olsalar da inançları gereği;
- Her iki durumda da onlar (takvâ sahibi insanlar), Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir (Baba, 2021, 170-171).

23- Âl-i İmrân Sûresi yüz elli sekizinci ayet: **Andolsun, ölseniz de öldürölseniz de, Allah’ın huzurunda toplanacaksınız.**

- İnsanlar, ölseler de Allah’ın huzurunda toplanılacak.
- İnsanlar, öldürölseler de Allah’ın huzurunda toplanılacak.
- İnsanlar, ya ölecektir ya öldürölecektir.
- Her iki durumda da Allah’ın huzurunda toplanılacak (Baba, 2021, 171).

KUR'ÂN-I KERÎM'DE DÜZENSİZ KIYASLAR

2.1. Delilli Kıyaslar

24-

Mü'minler, namazlarında derin saygı içinde olan, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çeviren ve zekâtı ödeyen kimselerdir.

Delil: Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. (Mü'minûn 23/2,3,4)

- Mü'minlere karşı Allah çok şefkatli ve merhametlidir.

Delil: Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir. (Tevbe 9/128)

- (Öyleyse) Namazlarında derin saygı içinde olan, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çeviren ve zekâtı ödeyen kimselere Allah çok şefkatli ve merhametlidir.

Delil: Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin. (Nûr 24/56) (Baba, 2021, 188-189).

Kısaltılmış Kıyaslar

25- Rahmân Sûresi yirmi altıncı ayet: ***Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.***

(A) - Yer üzerinde bulunan her canlı, fânidir (yok olacaktır).

(A) - Her insan, yeryüzünde bulunan canlıdır. (Saklı Küçük Önerme)

(A) - (Öyleyse) Her insan, fânidir (yok olacaktır). (Saklı Sonuç Önermesi) (Baba, 2021, 200).

26- Saff Sûresi yedinci ayet: ***Kim, İslâm'a davet olunduğu hâlde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.***

(A) - Zalim olanları Allah hidayete erdirmez.

(A) - İslâm'a davet olunduğu hâlde Allah'a karşı yalan uyduran, zalimdir.

(A) - (Öyleyse) İslâm'a davet olunduğu hâlde, Allah'a karşı yalan uyduranı Allah hidayete erdirmez. (Saklı Sonuç Önermesi) (Baba, 2021, 201).

27- Zâriyât Sûresi elli altıncı ve elli yedinci ayetler: ***Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum.***

(E) - Allah’a kulluk etsinler diye yaratılanlardan, Allah bir rızık isteyen değildir. (Saklı Büyük Önerme)

(A) - İnsanlar ve cinler, Allah’a kulluk etsinler diye yaratılmıştır.

(E) - (Öyleyse) İnsanlar ve cinlerden, Allah bir rızık isteyen değildir. (Baba, 2021, 202).

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerîm’deki 500’den fazla ayette insanların düşünmesi (anlama, nazar, tedebbür, tezekkür, tefekkür etme) ve akletmesi (teakkul, idrak etmesi) gerektiğine dair ifadeler yer almaktadır. İnsanlar, hem fitratı gereği hem de Kur’ân-ı Kerîm’deki bu ifadeler gereği, hayatlarını sürdürürken akletme ve düşünme eylemi içerisinde olmaktadır. Bu metinde, Kur’ân-ı Kerîm’de insanların düşünme ve akıl yürütme eylemi içerisinde olmaları gerektiği belirtilen ayetlerin mantık örgüsü içerisinde incelenmesine vurgu yapılmaktadır. Mantığın, doğru düşüncenin ölçütü olduğu ve her alanda kullanılması gereken bir ilim olduğu ifade edilirken, kıyas formatının Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerde açık ya da dolaylı olarak yer aldığına dikkat çekilmiştir. Böylece her alanda varlığından söz ettiren mantık, Kur’ân-ı anlamada da etkin olarak kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır. Burada, kıyasın tümdengelimini en önemli kısmını oluşturduğu belirtilerek, çalışmada kıyasın her çeşidine örnekler verildiği belirtilmiştir. Örneklerin sadece fikir vermek amacıyla seçildiği ve Kur’ân-ı Kerîm’in hemen hemen her ayetinden kıyas formunun çıkarılabileceği belirtilerek, okuyuculara bu yönde zemin hazırlandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu metinde mantık ilminin önemine vurgu yapılmış ve Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerin mantık örgüsü içerisinde incelenerek anlaşılması gerektiği belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu tebliğde, mantık ilmi ve kıyas formatının kullanımı, Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ayetlerin kıyas formatında örnekleri verilerek, kıyasın her alanda olduğu gibi dinî metinlerde de kullanılabileceği gösterilmiştir. Bu bağlamda, Kur’ân-ı Kerîm’deki her ayetten bir kıyas formu çıkarılmasa da, fikir vermesi bakımından ele alınan örneklerden yola çıkarak diğer ayetlerin kıyas formlarının da oluşturulabileceği anlatılmaktadır. Bu kıyasların varlığı, ayetlerde bazen açık olarak görülebileceği gibi çoğu kez de kısaltılmış kıyas (entimem/dürülü kıyas/eksilteli kıyas/matvî kıyas) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerin kıyas formatında ele alınması, dinî metinlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasında büyük bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmamızda, mantık öğretiminde konuların içeriğinin, örneklerle zenginleştirilmesinin önemli olduğunu belirttik. Ayrıca, mantığı öğrenenlerin daha iyi anlaması için alana özgü örneklerin kullanılmasının faydalı olduğunu Kur’an-ı Kerim’den kıyas örnekleri vererek göstermeye çalıştık. Diğer bir ifade ile mantık öğretiminde tümdengelimini en etkili şekli olan kıyas konusunu işlerken/öğrenirken, Kur’an-ı Kerim’den alınabilecek kıyas örneklerini misallerle açıklamaya gayret ettik. Bunun yanında klasik mantıktaki kıyas formlarına Kur’ân-ı Kerîm’den örnekler vererek hangi alanla/işle uğraşırsak uğraşalım çoğu zaman kısaltılmış kıyas

şeklinde karşımıza çıkan kıyasın bilinmesinin ve bundan dolayı mantık ilminin öğrenilmesinin gerekli ve önemli olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

BABA, Coşkun. *Kur'ân-ı Kerîm'de Kıyas Örnekleri*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021).

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid b. Muhammed. *El-Kıstâsü'l-Müstakîm*, çev. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016).

GWYNNE, Rosalind Ward. *Logic, Rhetoric and Legal Reasoning in the Qur'ân -God's Arguments-* (New York: RoutledgeCurzon, 2004), 166.

ÖZPİLAVCI, Ferruh. “Gazali'nin Mantık İlmini Meşrulaştırmasının Mantık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi,” *İslami İlimler Dergisi* 7/1 (2012).

YARAN, Cafer Sadık. “Kur'an ve Mantık: Kur'an'da Kanıtlı Düşünmenin Önemi ve Örnekleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 1/1, (2020), 110.

SEKÜLERLEŞEN DÜNYADA GENÇLERİN DEĞİŞEN DİNDARLIK ALGILARI

Dr. Mustafa ATAK

Erciyes Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi,

ORCID NO:0000-0003-2913-411X

Öz

Bu çalışmada modernite ile birlikte sekülerleşen dünyada, gençlerdeki değişen dindarlık algıları incelenirken sekülerleşme ve modernite kavramları çerçevesinde Türkiye'nin sosyal ve siyasi yapısı da irdelenmiştir. Ortaya çıkan tablodan hareketle gençlerin dindarlıkları yorumlanmıştır. Modernitenin bir sonucu olarak her tür kontrol mekanizmasına başkaldırı ve bütün kutsalların reddi din ve aile büyükleri gibi birçok değerın önemsiz görülmesine neden olmuştur. Pozitivizmle birlikte dini inançların bilimsel çerçeveye yerleştirilmeye çalışılması nedeniyle sorgulanması, kapitalizmin etkisiyle dinsel manası bulunan kıyafetlerin bir ekonomik güç göstergesi haline dönüşmesi de modern çağın getirisi olarak gençlerin dindarlığına bakışını etkilemiştir. Modernitenin etkisi ile birlikte dini değerlerde ve kurallarda değişim meydana gelirken, bunlara yüklenen anlam ve değerler de değişim görülmekte olup zamana ve kültüre göre değişime uğrayan dini söylem, yaşam tarzı ve dini pratiklerin oluşumuna da yol açmaktadır. Dini yaşantı noktasında zaman zaman yasakçı bir tutum benimsenen Türkiye'de 2002 yılından itibaren devletin yeni genç nesli dindarlaştırma çabaları görülmeye başlanmıştır. Ancak bu çabalar gençler üzerinde beklenen etkiyi meydana getirememiş ve gençler, gösterişçi tüketimle dini yaşam tarzlarını yeniden kuran bir kesim olarak dindarlık ve modernlik arasında ârafta kalmıştır. Sonuçta modernliğin araçlarıyla meşrulaştırılarak modern bir yaşam tarzı çerçevesinde sadece biçimsel olarak tanımlanan bir dindarlık anlayışı ortaya çıkmıştır. Dini bilgi ve alışkanlıkları şekillendiren, güçlü kılan ya da zayıf düşüren en önemli etken toplumsal çevredir. Özellikle ergenlik döneminden itibaren toplumsal çevre gençler üzerinde aileden de güçlü bir etkiye sahip bulunmaktadır. Ancak son dönemde sosyal medya gençleri tesiri altına alan en önemli faktör haline gelmiştir. Sanal âlem, gençlerin sınırlarını zorlayarak ahlak, utanç, hicap gibi duyguları zayıflatmaktadır. Cep telefonlarının gençleri etkisi altına almasıyla birlikte din, iman gibi duygularda zayıflama görülmekte ve bu durum gençlerin ibadetten ve dini yaşantıdan kopma eğilimine ve farklı arayışlara yönelmelerine yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Modernleşme, Dindarlık, Din Algısı.

GİRİŞ

Bireyin inanma şekli, seçimleri, yaşantısı yaşadığı toplumdaki ve içinde bulunduğu dönemden izler taşır. Bu nedenle bireyin dindarlığı incelenirken yaşadığı toplumdaki bağımsız olarak değerlendirilemez. Türkiye’de gençlerinin dindarlıkları da ülkemizin dini yapısı göz ardı edilerek anlaşılamaz. Gençlerin dindarlığı veya dinden uzaklaşması konusu tartışılırken yaşanan zaman ve ülke perspektifinden dine bakış ve dini yaşam konusu önem arz etmektedir. Bu çalışmada modernite ile birlikte sekülerleşen dünyada, gençlerin değişen dindarlık algıları incelenirken sekülerleşme ve modernite kavramları çerçevesinde Türkiye’nin sosyal ve siyasi yapısı da irdelenmiştir. Ortaya çıkan tablodan hareketle gençlerin dindarlıkları yorumlanmıştır.

Bir yaşam biçimi olarak dindarlık, İslami kimlik, İslam’ı dönüştüren temel dinamikler incelenmiş, geçmişten günümüze İslami yaşantı tercihleri ve İslami gruplara karşı takınılan tavırları olabildiğince tarafsız kalmaya çalışarak yapılan çalışmalarda Türkiye’de dini yaşantıyı olumsuz etkileyen yasakçı anlayışın hâkimiyetinin kaybolarak dindar nesil beklentisine yönelik desteklemeler artmışken uhrevi yönü ağır basan ve tüm yaşamı çerçeveleyen bir dindarlık yaşantısı sürdürmenin mevcut güçlükleri ortaya çıkmıştır.

Bu makalede mevcut iktidarın dindar nesil oluşturma çabalarına karşın gençler neden dinden uzaklaşmakta ya da dindar olmayı tercih eden gençlerin dindar kalabilmeleri neden güçleşmekte sorularına Türkiye’nin dinselliği üzerinden cevaplar aranmıştır. Ayrıca günümüz Türkiye’inde başta imam-hatip okullarında okuyanlar olmak üzere gençlerin din yorgunu oldukları bunun neticesinde de dinden uzaklaştıkları söylemleri ile beraber cemaat yurtlarında yaşanan olumsuz durumlar, şiddet uygulamaları ve intihar örneklerinde görüldüğü üzere gençlerin İslami grup ve yapılanmalardan dolayı ile İslami kimlik ve yaşantıdan uzaklaştıkları güncelliğini koruyan bir konudur. Son dönemde gündemi işgal eden bu sosyolojik ve psikolojik gelişmeler de bu bağlamda tartışılmaya çalışılmıştır.

Sosyolojik ve dini bir olgu tartışılırken modernite ve sekülerleşme konularına girmeden bu tartışmanın sağlam zemine oturtulamayacaktır. Bu çalışmada da söz konusu kavramların değerlendirilmesi, Türkiye’nin dindarlık anlayışının toplumsal ve siyasal açıdan gözden geçirilmesi, dindarlık ve İslami kimlik kavramlarının açıklığa kavuşturulması aşamaları sonrasında gençlerin varolan durumlarının yorumlanmasına çalışılmıştır.

SEKÜLERLEŞME VE MODERNLEŞME

İlk olarak 1851’de sekülerizm sözcüğünü kullanan Holyoake, kendi teizm karşıtı konumunu Bradlaugh’un ateist söylemlerinden ayırmayı hedeflemiştir. Sekülerizmin siyasi, sosyal ve etik hedeflerinin sadece ateist düşünceye bağlı olmak durumunda olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (Asad, 2007). Seküler kelimesinin kavram olarak tarihsel süreç şeklinde algılanmasıyla birlikte zaman içerisinde ideolojik bir proje şeklinde görünmesi, bu konuyla ilgili tartışmaların sadece teorik düzeyde kalmadığına işaret etmektedir. Seküler kavramının en fazla kritiğe tabi tutulan tarafı tarihi ve toplumsal bağlamı, sekülerliğin toplum ve kültürlere göre değişmesidir. Bu düzlemde Batıda evrensel hale getirilen sekülerleştirme, İslam dünyasında farklı boyutları ve yansımaları

olan ihtilaf ve kriz haline dönüşür. Bazen mesele bir olgudan ziyade modernitenin İslami yaşama ve değerler sistemine karşı bir tehdit ve saldırısı şeklinde yorumlanır (Çelik, 2017). Dini ve felsefi alanın en tartışmalı konularından olan sekülerlik olgusu bu çalışmada daha çok kuramsal temelleri yönüyle ele alınmıştır.

Modernleşme ve dünyevileşme birlikte yol alan bir süreç olarak düşünülebilir. Modernite şeklinde tanımlanan olgu, geleneksel dini düşünce ve yaşantının kişinin zihin dünyasında ve toplumsal yapıda egemenliğini kaybetmesine sebep olmakta; (Berger, 1980) sonuçta bilinç düzeyi ve toplumsal yapıda oluşan durum, dünyevileşme süreci şeklinde isimlendirilmektedir (Berger, 1969).

Modernleşmenin neredeyse hayatın bütün alanlarında meydana getirdiği değişimlere benzer şekilde toplumsal yapıda önemli dinamiklerden olan din; dini yaşam şekilleri, değerler ve kurallar bağlamında bu değişimlerden etkilenmektedir. Dinin modernlik bağlantılı görünümü; toplumsal olarak dini yaşam şekillerini ve bireysel dindarlığı, farklı bileşenlerle baş başa bırakmaktadır (Subaşı, 2004). Dinin varlığı ve hayatı anlamlandırma tarzındaki özgünlük değişmemekle birlikte dinî yaşantı, toplumsal tecrübeye ve kültüre bağlı olarak değişmektedir. Modern toplumda dinî hayatın en önemli problemi, değişime maruz bırakılan toplumsal dinamikler karşısında geleneksel algı ve yorumların karşı karşıya bulundukları çatışmalarda ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2013).

Tevhid ilkesi sebebiyle dini ve dünyevi olanı birbirinden tam olarak ayırtırmayan bir yaklaşıma sahip bulunan İslam, siyasal bir topluluk olup İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed de bir devlet başkanıdır. Buradan yola çıkılarak İslam'ın kendisinden başka bir toplum düzenlemesine ve özerk bir dünyevi alan belirlemesine gerek olmadan yaşamın tüm alanlarını kapsayan bir din olduğu ifade edilebilir (Lewis, 1996). Dünyevi ve uhrevi yönü bulunan İslam dininin temel ilkesi, bireyin hem dünya için hem de ahiret için çaba göstermesi ve bütün pratiklerinde Allah'ın rızasını gözetmesidir. Dünya ve ahiret dengesi bozulduğunda ve dünyaya bağlılık arttığında dindarlık ve modernlik arasındaki çelişkilerin ve gerilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Modernlik ve din arasında ortaya çıkan gerilimler, İslami hareketlerde daha liberal ve çoğulcu bir kimlik anlayışına doğru sürüklenmeye sebep olmuş olup toplumda İslami hareketlerin karşılaşmış bulunduğu gerilimler ve kopuşlarla birlikte modern bir sivil toplumun oluşumu için uygun bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır (Yavuz, 2008).

Modernizm her şeyi değiştirip, dönüştürebilen hatta birbirine benzeştirebilen bir niteliğe sahip iken, geleneksel bir kurumsal yapı olarak dinin modernizmin bu yönleri karşısında direnç göstermesi pek mümkün görünmemektedir. Bu süreç içerisinde dini değerler ve kurallar değişime uğrarken, bunlara yüklenen anlam ve değerler de değişime uğramakta olup içinde bulunulan zaman ve mekâna uygun manalara yüklenmeye çalışılmaktadır. Sonuçta zaman ve kültüre göre değişen dini söylem, hayat tarzı, görünüm ve pratiklerin oluşumuna yol açmaktadır (Avcı, 2018). Bu süreci yeterince anlamak ve açıklayabilmek için süreçte etkisi bulunan öğelere bakmak yararlı olacaktır.

TÜRKİYE'DE DİNDARLIĞI ETKİLEYEN SOSYAL VE SİYASİ YAPI

Dini yasaklamaların azalmaya başladığı 1950'den itibaren dini gruplar cemaat olarak gelişme gösterirken özel alanla ilgili talepler, yavaşça kamusal alana doğru taşınmaya ve kamusal alanda var olma istekleri şekline dönüşmeye başlamıştır. Bu durum öncelikli olarak Kuran kursları ile imam hatip okullarının yaygınlaşmasıyla görünür hale gelmiştir (Çaha, 2005). 1950 sonrası dönemde İslam'ın ana karakteri, milliyetçi-muhafazakâr özelliğe sahiptir (Tanıl, 1997). Yirminci yüzyılın son çeyreğinde fikri ve siyasi bir ıslah hareketi şeklinde ortaya çıkan İslamcılık akımının, 1950'lerden sonra İslami hareket olarak nitelendirildiği görülmektedir (Bulaç, 2005). 1960'ların ortalarından itibaren sosyal tabakalaşma ve siyasal farklılaşmanın arttığı Türkiye'de belirtilen tarihlere kadar aynı dergi ve dernekler etrafında işbirliği içerisindeki İslamcılar ile milliyetçiler farklı yerlerde boy göstermeye başlamışlardır. Fakat her iki grubun da aynı toplumsal tabana sahip olmalarından dolayı aralarındaki söylem benzerlikleri devam etmiş ve ortak bağlar tamamen kopmamıştır (Avcı, 2018). Dolayısıyla 1980'li yıllara kadar İslam, milliyetçilik ve muhafazakârlık birlikte zikredilmiş olup İslamcılık, muhafazakârlık ve milliyetçilikle kendini ifade etmeye ve daha görünür olmaya çalışmıştır.

1970'lerden sonra Mısır, Pakistan ve İran'da ortaya çıkan İslami hareketlerin de tesiriyle milli karakteri ağır basan dini anlayış ümmetçiliğe doğru evrilmeye başlamıştır (Çaha, 2005). İslam'ın gerek muhafazakâr ideoloji ile gerekse milliyetçi-ülkücü ideoloji ile birlikte ilerlemesi ve iki ideolojinin birbirini destekleyici bir yaklaşım benimsemesi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kamusal alanda gizlenen ancak özel alanlarda varlığını hep sürdüren İslam, artık kamusal alanda daha çok görünmeye ve siyasal talepleri bulunan bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. İslam'ın siyasal ifade içeren bu yaklaşımın, dini bir hayat tarzını koruyabilmek için dini yaşamın gündelik ve kurumsal bir görünüm kazanması ve Türkiye'deki kamusal kaynakların eşit şekilde paylaşılacağı bir sistemin kurulmasını sağlama gayreti içerisinde bulunduğu görülmektedir (Çiğdem, 2005).

İslamcılık veya İslami hareket şeklinde tanımlanan İslami düşünce ve yaşam biçimi, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı evrelerden geçmiş ve her evrede yeni siyasal açılım, ekonomik liberalleşme, iş dünyasında özerkleşme, radyo, sinema, televizyon, gazete gibi söylemsel ifade alanların artmasının sonucu olarak farklı görünümeler ortaya koymuştur. İslami hareketler silahlı tepkisel hareketten (1923-1937) içe dönük bir tefekkür hareketine (1937-1950), devlet merkezli katılımcı hareketten (1950'den günümüze) gündelik hayatı giderek daha fazla önemseyen mikro ölçekli hareketlere (1983'ten günümüze) doğru bir değişim göstermiştir (Yavuz, 2008).

Sonrasında gelen 28 Şubat süreci hem ılımlı siyasal tutuma sahip bulunan Ak Partinin oluşumunu sağlamış hem de Ak Parti'nin ılımlı tutum içerisinde bulunmasını zorunlu kılmıştır. Her iktidarın kendi varlığının bir teminatı olarak kendi neslini oluşturma çabası içinde olması nedeniyle Ak Parti de nüfusunun %90'ının Müslüman olduğu bir toplumda, orta kuşağın İslami hareketlerin içerisinde yer aldığı bir sosyal yapı içerisinde dindar nesil yetiştirme söylemlerini yüksek sesle ifade etmiştir. Peki, umulan olmuş mudur? Dindar nesil yetişmiş midir? Dindar nesil beklentisine erişilmiş midir? Bu sorulara cevap bulabilmek için projektörü gençlerin dini algı ve anlayışlarına çevirmek gerekmektedir.

GENÇLERDE DİN ALGISINI ŞEKİLLENDİREN DİNAMİKLER

Din, içerik açısından bireylere hitap ediyor gözükse de zorunlu şekilde bireyleri aşan ve bireyler arasındaki bütünlüğü sağlayan manevi bir bağ olarak görülmektedir (Freyer, 2013). Yaşanan dini pratikler her ne kadar sadece bireye özgüymüş gibi görünüm arz etse de temelde içinde bulunulan toplumsal yapı tarafından inşa edilmektedir. Sonuçta din, tarihsel, ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal, toplumsal ve coğrafi birçok unsurla etkileşimde bulunan oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir.

Dindarlık, dinin belirli zaman ve şartlarda, belli kişi, grup veya toplum tarafından yaşanması olayını ifade etmektedir (Günay, 2006). Bir başka ifadeyle dindarlık, yaşanan dindir. Aslında dindarlık; dinin toplumsal hayatta inanç, düşünce, duygu, davranış ibadet, hayal gücü ve kültürün çeşitli biçimleri şeklinde görünür olmasıdır (Çapcıoğlu, 2009).

Dindarlık olgusu, dinin birey tarafından algılanışı ve yaşanışı ile dinin toplumsal ve kurumsal olarak hayat bulması ve görünür olması şeklinde bireysel ve toplumsal temelli olan iki özellik göstermektedir. Günümüz Türkiye'sinde dindarlık tanımlaması yapılırken dini tarikatların ve cemaatlerin söylemlerini dikkate alarak hareket etmek zorunluluğu bulunmakta olup özellikle şehir hayatında dindarlık, dini gruplar çerçevesinde nitelendirilmektedir. Bu dini gruplar tarafından ifade edilen dindarlığın temel göstergeleri; namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler olup bu tarz dindarlık anlayışında dinin biçimsel yönüne vurgu yapılmaktadır (Kutlu, 2019). Bireyin başörtülü olarak okula gitmesi, kültür ve inancına uygun şekilde eğitim alması, yemek salonlarında dini ölçütler çerçevesinde helal yemek tercih etmesi, siyasal oluşumlarda temsil edilme talepleri, İslami kimliğinin kamusal alanlarda varlığını görünür kılmasının en belirgin özelliklerindendir (Kepel, 1995).

Dindar olarak tanımlanan gençler arasındaki dini algılayış ve yorumlama farklılıkları, sahip bulundukları toplumsal özellikler ile mensup oldukları dini yapılar ölçüsünde, gitgide özneyi temel alan yorumlamalara yol açmaktadır. Bazı kesimlerde hemen hemen hayatın her alanı dinleştirilirken bazı kesimlerde ise dindarlığın fıkıh dindarlığına dayandırılarak daraltıldığı görülmektedir. Dini yapılar etrafında şekillenen dini kimlikler, zaman içerisinde bireylerin temsil etmiş olduğu yaşam biçimlerine dönüşmekte ve sahip bulunulan dini kimlik veya dindarlık ölçütü de, içinde bulunulan çevreye göre şekillenerek tanımlanmaktadır. Bireyin aile yapısı ve yetiştirme tarzı, sosyal çevresi ve akran grubu dindarlık kriterlerini ve dindarlığa bakış açısını farklılaştırmaktadır. Bu yüzden neredeyse İslami grupların sayısı oranında dindarlık tanımı ve kriteri bulunmaktadır (Avcı, 2018).

Yeni nesil gençlik biçimsel, eleştirellikten uzak, iktidara tabi, kültürel ve sanatsal bir alanı oluşturamamış, gösterişçi tüketimle dini yaşam tarzlarını yeniden kuran bir kesim olarak dindarlık ve modernlik arasında ârafta kalmıştır. Neticede dindarlığın anlamını yeniden tanımlayarak modernliğin araçlarıyla meşrulaştırmış ve geleneksel anlamda dindarlığı ortadan kaldırarak, geriye

modern bir yaşam tarzı altında sadece biçimsel olarak tanımlanan bir dindarlık tanımı bırakmıştır. Bu biçimselliğin güçlenmesinde ve dindarlığın sadece gösterişe dayanmasında iktidarın, yönetilenler tarafından yanlış anlaşılan, dindar nesil yetiştirme söyleminin etkisi olduğu söylenebilir (Avcı, 2018).

Günümüzde İslami bir canlanış şeklinde tanımı yapılan olgu, aslında dinin, değişime uğrayan toplumsal yapısında yepyeni bir biçimde yer edinme çabasının bir yansımasıdır (Subaşı, 1999). Bu durumda modern dünyanın kurumları, araçları ve ürünlerinin, İslami kurallar ve değerler çerçevesinde İslami bir kimlikle yeniden tanımlanarak oluşturulması söz konusudur.

İslami gençliği tek bir biçimde ve nitelikte olmadığı; gitgide öznenleşen bir İslami yaşayışa doğru hızlı bir dönüşüm gösterdiği görülmektedir. Bu öznel İslami yaşayışın oluşmasında toplumsal çevre, ailevi yapı, aidiyet hissedilen dini topluluk, bu topluluklarda sürdürülen sohbetler, topluluk üyelerinin birlikte yaptıkları okumalar, tartışmalar, topluluğun yayınları, radyo ve televizyon programları gibi etkenler söz konusudur. Burada vurgulanan öznellik, bireyin içinde bulunduğu sosyal çevreden bağımsız olmayıp aksine bu sosyal ortam etrafında şekillenmektedir. Çünkü bireyin düşünce ve tutumları, aidiyet hissettiği toplumsal çevre ve dini topluluklar içerisinde şekillenmekte olup kişi zamanla aidiyet hissettiği topluluğu temsil etmeye ve bu topluluğun istediği davranışları göstermeye başlamaktadır.

Dini bilgi ve alışkanlıkları şekillendiren, güçlü kılan ya da zayıf düşüren en önemli etken toplumsal çevredir. Özellikle ergenlik döneminden itibaren toplumsal çevre gençler üzerinde aileden de güçlü bir etkiye sahiptir bulunmaktadır. Yaşanılan mahalle, toplumsal çevre, akran grupları belirli bir süre sonrasında dini davranış kazanma noktasında daha etkin olmaya; tatillerde devam edilen Kuran kursları, mahallede oturan diğer ailelerin tutumları ve bakış açıları, okuldaki ve mahalledeki akran grupları dini bilgilerin ve dini alışkanlıkların yerleşmesinde etkili olmaktadır (Avcı, 2018).

Gençlerin dini algılarının şekillenmesi ve dini yaşantılarının belirginleşmesinde yaşanılan dönem, modernite ve sekülerleşme, ülkenin sosyal ve siyasi yapısı, gençlerin ait oldukları sosyal ve dini gruplar gibi geniş yelpazeli etkenler kadar aile ve toplumsal çevre gibi temel etkenlerin olduğu görülmektedir. Ancak son dönemlerde gündeme yerleştirilmeye çalışılan gerek aileden gerek okul, yurt gibi kurumlardan gelen bir dindarlık dayatması ve bunun neticesinde bunalan gençlerin varlığı söz konusu edilmektedir. Bu durumda günümüzdeki gençler dindar aileden gelmelerine rağmen neden dindarlık karşıtı bir tutum içindeler, sorusunun cevabı önem arz etmektedir. Bu sorunun cevabını gençleri etkileyen temel mekanizma olan aile ve temas halinde olduğu toplumsal çevre kadar gençlerin bizatihi kendisinde de aramak gerekir.

Modern dünyada dindarlığın, çatışma süreçlerine tabi olması neticesinde, geçmişin birikiminin şimdi ve geleceğin bütün sorunlarına çözüm içerdiğini sanılmasıyla iyice çıkmaza düşmektedir. Modern hayat, varoluş krizi ve anlam sorununu iyice derinleştirmiş olan fertlerin dinin sunduğu huzur ve esenliği, derunî bağlılığın beslediği sükûneti, varlığa anlam bahşeden irfanî, vicdanî

boyutu her zamankinden daha fazla yardıma çağırması belki de modernliğin getirdiği bu problemleri aşmanın çözümü olacaktır (Çelik, 2013).

Gençlerin dindarlığı konusunda son dönemde en önemli etkenlerden birisi de sanal âlemdir. Sanal âlem, gençlerin sınırlarını zorlayarak edep ve ar perdesini yırtarak edep, ahlak, utanç, hicap gibi duyguları zayıflatmaktadır. Bu evrensel olan ilahi kuralların ihlal edilmesi kişiyi sırat-ı müstakim olan doğru yoldan uzaklaştırarak umut, güven ve sürur kaybına uğratmaktadır. Sonrasında bir içsel bunaltı hisseden genç, bunaltı düzeyi düzeyi arttıkça sanal dünyaya iyice sığınmaktadır. (Atak, 2020).

Sanallıkla birlikte; insanın manevi olarak üst boyutlarla, aşkınlıkla temasını sağlayan kalp kapısı tıkanmakta dolayısıyla genç fiziki âlemden sıyrılıp manevi alana bir türlü geçememektedir. Bu durumla yüzyüze gelen gençler ‘can’ından ve ruhundan koparak kendi aslına ve fitratına yabancılaşarak huzursuzluk ve yalnızlık duygusu yaşamaktadır (Atak, 2020). Cep telefonlarının gençleri etkisi altına almasıyla birlikte din, iman gibi duygularda zayıflama görülmekte ve bu durum gençlerin ibadetten ve dini yaşantıdan kopma eğilimine ve farklı arayışlara yönelmelerine yolaçmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türkiye’deki sosyal ve siyasi yapılanmanın etkisiyle önceleri zor süreçler yaşamış olan dindar kesim, günümüzde dindar nesil beklentisi içindeki iktidarın da desteğini alarak dini düşünce ve yaşantısında gerçek anlamda serbestliğe kavuşmuştur. Dindarlar, hemen her kurumda oluşturulan mescitler, okul ve resmi kurumlarda serbest hale getirilen başörtüsü, anasınıfından üniversiteye ve sonrasına uzanan çizgide sunulan dini eğitim olanakları gibi birçok alanda cumhuriyet tarihinin en özgür dönemini yaşamaktadır. Ancak bu imkânlarla rağmen özellikle kendilerini dindar olarak tanımlayan ailelerin çocuklarında dindarlığa karşı bir tepki geliştiği gözlenmektedir.

Modernitenin getirisi olan her türlü kontrol mekanizmasına başkaldırı ve her türlü kutsalın reddi başta din, aile büyükleri olmak üzere birçok değerın önemsiz görülmesine neden olmuştur. Pozitivizm ile birlikte dini akidelerin dahi bilimsel çerçeveye yerleştirilmek uğruna sorgulanması, kapitalizmin etkisiyle dinsel anlamı olan kıyafetlerin ekonomik güç göstergesi haline dönüşmesi de modern çağın getirisi olarak gençlerin dindarlığını etkilemiştir. Evrensel etkenler kadar ülkede uygulanan yasaklara karşı direnen dindar insanların farkında olmadan İslam’ı yasaklanan değerlere indirgemesi neticesinde İslam’ın özünden uzaklaşılması gibi ülke gerçekleri de dindarlığı olumsuz etkileyen faktörler arasında yerini almıştır.

Bu süreçte aile ve çevre de modernitenin rüzgârında savrulurken ülke ekonomisindeki iyileşmenin neticesinde gelen refahın ve İslam’ın rahat yaşanılabilir olmasının getirdiği rehabetin etkisiyle ebeveynler, kendilerinin bile tam anlamıyla içselleştiremedikleri değerleri sonraki nesillere aktarma noktasında yetersiz kalmıştır. Aile ve toplumsallaşma kavramlarının darbe almasıyla

birlikte gençlerde birçok İslami mefhum gelişmemiş ya da az gelişmiş dolayısıyla ailede temellenip toplumda şekillenen dini düşünce ve yaşantı olguları yetersiz kalmıştır.

Otoriteye tepki, aileye başkaldırı, okul ya da yurt yönetimine isyan şeklindeki tepki, materyalist düşünce ve modernizmin getirdiği her şeye itiraz hakkıyla beraber narsistik düşünceyi ortaya çıkarmıştır. “Tek doğru benim doğrum ve sadece ben haklıyım.” mantığının doğurduğu asi kişiliğin yansıması, dine de yönelmiş, kendisi üzerindeki tüm otoriteleri reddeden gençler, nihayetinde dini hatta Yaraticıyı inkâr etme noktasına gelmişlerdir. Gençleri dünyevileştirerek aidiyet hissettikleri otoriteleri devre dışı bırakan seküler anlayış, en nihayetinde mavi balina oyununun kademe kademe talimatlarını yerine getirerek sonunda kendini öldürme emrinin ifasına benzer şekilde gençleri seküler dünyanın elinde intihara yönlendirmeye başlamıştır.

Dinin, peygamberin ve hatta Allah'ın tartışılabilirliğinin olağanlaştırıldığı günümüzde gençlerini hayatın anlamsızlığı düşüncesine sevk eden ve sonrasında sahip oldukları inançların inkârına götüren süreç bilinçli bir şekilde hazırlanmaktadır. Önce yasaklanarak zihinlerden ve yaşamlardan çıkartılan sonrasında siyasallaştırılıp şekilciliğe indirgenen İslami değerler, felsefi bir malzemeye dönüştürülüp tartışılabilir hale getirilmekte ve İslami şuura sahip olmayan nesil tarafından kolayca reddedilebilir bir hâl almaktadır. Tüm bu süreç artık sanal dünya içerisinde gerçekleşmektedir.

Netice itibariyle gerek modernite, kapitalizm ve pozitivizmin etkisiyle gelen dünyevileşmenin gerekse aile ve toplumsal yapının aldığı darbelerin etkisiyle çehre değiştiren dindarlık kavramının yeniden gözden geçirilmesi, geçmişin derin irfanından beslenerek sağlam temellere oturtulması önem arz etmektedir. Hayatın her alanında maddi referansları aramanın bir neticesi olarak yaşadığı ruhsal çöküntüden kurtulma arayışına giren gençler, sosyal ve bireysel hazcılığın çıkmazına düşüklerinin farkına varmakta ama bu durumun içinden çıkamamaktadır.

Bu gençlere İslam'ın, modern insanın hayatında dinin yeri ve anlamı zemininde ele alınarak anlatılması gençlerin dinle aralarına ördükleri duvarları ortadan kaldıracaktır. Zihinlere kazınan şekilsellikten ibaret bir din bilgisi yerine modern dünya insanının tüm problem ve bunalımlarına karşı bir diriliş muştusu niteliği taşıyan İslam'ın özünün verilmesi önemlidir. İnsan zihnini haksız şekilde işgal eden modern hurafe ve mitolojik unsurların yerine tasavvufun benliği tanımaya yönelik öğretilerinin aktarılması, fantastik öyküler yerine tarihin seyrini değiştirmiş kıymetli şahsiyetlerden gerçek yaşam örneklerinin verilmesi gençlerin dindarlıklarını olumlu yönde etkileyecektir.

Ayrıca gençlerin İslami olana karşı koydukları mesafeyi dert edinen aile ve gruplarla bir araya gelinerek gençlere güncel olumlu modellemeler sunulması da faydalı olacaktır. Teknoloji bağımlılığı, lüks yaşam ve müsriflik konusundaki aşırılıklar gibi gençlerin eleştirildiği noktalarda yetişkinlerin de kendilerini özeleştiriyeye tabi tutması, ibadet noktasında bilgi eksikliği ve dünyevileşme zafiyetlerini gözden geçirmesi ve eksikliklerini gidermesi sözünün ve yaşantısının etkinliğini sağlamak adına önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Atak, M. (2020). Sanal Dünya Sarmalında Gençlik, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (9), 199-209. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1111218> (Erişim tarihi: 09.03.2023).
- [2] Asad, T. (2007). *Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet, Modernlik* (Çev. F. B. Aydar). Metis Yayınları.
- [3] Avcı, Ö. (2018). *İki Dünya Arasında-İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği*. İletişim Yayınları.
- [4] Berger, P. L. (1969). *The Sacred Canopy—Elements of A Sociological Theory of Religion*. Anchor Press.
- [5] Berger, P. L. (1980). *The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities Of Religious Affirmation*. Collins Publication.
- [6] Bulaç, A. (2005). İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılığın Üç Nesli. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (C. 6). İletişim Yayınları.
- [7] Çaha, Ö. (2005). Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (C. 6). İletişim Yayınları.
- [8] Çapcıoğlu, İ. (2009). Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Bir Alan Araştırması. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 143-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68503/1071906> ((Erişim tarihi: 09.03.2023).
- [9] Çelik, C. (2013). Modern Dünyada Dindarlık. *Diyanet Aylık Dergi*, 13-15.
- [10] Çelik, C. (2017). *Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni*. 28(3), 209-223.
- [11] Çiğdem, A. (2005). İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (C. 6). İletişim Yayınları.
- [12] Ermiş, A. (2019). *Ergenlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Çankaya Örneği)* Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- [13] Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar* (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- [14] Freyer, H. (2013). *Din Sosyolojisi* (Çev. T. Kalpsüz). Doğu Batı Yayınları.

- [15] Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. (Ed. C. Çelik & Ü. Günay). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Karahan Kitabevi.
- [16] Kepel, G. (1995). *Allah'ın Batısında* (Çev. I. Ergüden). Metis Yayınları.
- [17] Kutlu, S. (2019). *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*. Fecr Yayınevi.
- [18] Lewis, B. (1996). Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview. *Journal of Democracy*, 52-63.
- [10] Subaşı, N. (1999). *Kutsanmış Görüntüler*. Nehir Yayınları.
- [20] Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İz Yayıncılık.
- [21] Tanıl, B. (1997). Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığının Bazı Yol İzleri. *Toplum ve Bilim*, 74.
- [22] Yavuz, H. (2008). *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. Kitap Yayınevi.

**OKÇULUK SPORU YAPAN SPORCULARIN ORTOREKSİYA NERVOZA
EĞİLİMLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**
Öğr.Gör.,DENİZ GÜNAY DEREBAŞI ¹,

Doç Dr. DENİZ ÖZGE YÜCELOĞLU KESKİN ², Öğr. Gör. CANAN ASAL ULUS ³

¹ ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

– 0000 0003 3079 5695

² ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

– 0000-0002-2191-9548

³ ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

- 0000-0003-0170-976X

ÖZET

Ortoreksiya Nervoza (ON), ruhsal bozuklukları sınıflandırmak için kullanılan tanı kılavuzlarında (DSM-IV, DSM-5, ICD-10) bir tanı kategorisi olarak yer almamaktadır. Ortorektik kişilerin yediği her yiyecek ve içeceği aşırı derecede kontrol ettiği ve bu kişilerin "vücuda sadece sağlıklı besinlerin alınması ve sağlıksız besinlerin vücuda verilmemesi gerektiği" düşüncesine sahip olduğu belirtilmektedir. Ortorektik insanlar, gıda satın alırken ürün etiketlerini dikkatli ve uzun bir süre inceler ve hormon, boya, kanserojen madde ve gıda katkı maddesi içerip içermediğini kontrol eder. Bu nedenle çığ gıdaları tüketmeyi tercih ederler. Bu çalışma 20-25 Şubat 2023 tarihleri arasında Türkiye'nin çeşitli illerinden gönüllü olarak katılan yaş ortalaması 17,30±3,62 yıl, vücut ağırlığı ortalaması 63,40±14,62 kg, boy ortalaması 170,14±11,87 cm olan toplam 49 lisanslı sporcu üzerinde yapılmıştır. Araştırmada sosyo-demografik özellikleri soran anket ve "ORTO-15" testi Google form anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar için Mann Whitney-U testi, üçlü karşılaştırmalar için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Katılımcıların cinsiyete göre ON eğilimleri incelendiğinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Katılımcıların gelir düzeyine göre ON eğilimleri incelendiğinde gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Uyguladıkları diyet türlerine göre katılımcıların ON eğilimleri incelendiğinde gruplar arasında anlamlı fark bulunmamakta ancak yapılan ikili test sonucu "kilo vermek için diyet uygulayanlar" ile "sağlıklı olmak için diyet uygulayanların" ON puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). ON puanının 40 ve altında bir değer olması kişinin ortorektik olduğunun göstergesidir. Bu sonuçlara göre sağlık için diyet yapanların ortorektik olmadığı ancak kilo verme, kilo alma ve az tuzlu diyet türünü uygulayanların ortorektik düzeyde oldukları tespit edilmiştir. Kilo vermek için diyet uygulayanların, sağlıklı olmak için diyet uygulayanlara göre daha ortorektik oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Ortoreksiya Nervoza, Okçuluk, Sporcu Beslenmesi, ORTO-15

1. GİRİŞ

Ortoreksiya nervoza 1997 yılında Steven Bratman tarafından anoreksiya nervozanın bir türü olarak tanımlanmıştır. (Arusoğlu ve ark ,2008) . Ortoreksiya, Yunanca doğru anlamına gelen "orthos" ve iştah anlamına gelen "oreksia" kelimelerinin birleşmesinden oluşur. (Ramacciotti ve ark., 2011). Ortoreksiya Nervoz (ON), ruhsal bozuklukları sınıflandırmak için kullanılan tanı kılavuzlarında (DSM-IV, DSM-5, ICD-10) bir tanı kategorisi olarak yer almamaktadır. ON'da kişi, yediği her yiyecek ve içeceği aşırı derecede kontrol ettiği, sadece sağlıklı yiyeceklerin vücutlarına girmesini ve sağlıksız yiyeceklerin vücuda girmemesini istediği fikrine sahiptir. Ortorektik insanlar, gıda satın alırken ürün etiketlerini dikkatli ve uzun bir süre inceler ve hormon, boya, kanserojen madde ve gıda katkı maddesi içerip içermediğini kontrol eder. Bu nedenle çığ gıdaları tüketmeyi tercih ederler. (Donini ve ark., 2004; Bağcı ve ark.,2007). ON ayrıca bir sporcunun sağlığını ve performansını olumsuz etkileyebilir. (Smink, Hoeken ve Hoek 2012). Literatürdeki birçok çalışma, sporcuların sporcu olmayanlara göre daha fazla yeme bozukluğuna sahip olduğunu göstermiştir (Sundgot Borgen ve Torstveit 2014). Bu çalışma okçuluk sporu ile ilgilenen lisanslı sporcuların ON eğilimlerinin farklı değişkenlere (cinsiyet, gelir düzeyi, diyet türü) belirlenmesi amacı ile yapılmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışma 20-25 Şubat 2023 tarihleri arasında Türkiye'nin çeşitli illerinden gönüllü olarak katılan toplam 49 lisanslı sporcu üzerinde yapılmıştır. Google form üzerinden araştırmacılar tarafından hazırlanan ankette sosyo-demografik özellikler, beslenme durumu ve ORTO-15 anketi yer almaktadır..

ORTO-15 ölçeği; ON eğilimini değerlendirmek için ilk araştırmacılar Bratman ve Knight (2000) tarafından geliştirilen bir ankete dayanan ve Donini ve diğerleri tarafından 2005 yılında geliştirilen 15'li Likert tipi bir ölçektir. Türkçe versiyonu Bağcı, Bosi ve arkadaşları tarafından 2006 yılında geliştirilmiş ve Arusoğlu ve arkadaşları (2008) bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapmıştır. Sorular 4'lü likert ölçeğinde (her zaman, sıklıkla, bazen ve hiçbir zaman) cevaplandırılmakta ve bireylerin sağlıklı kabul edilen besinleri seçme, satın alma, hazırlama ve tüketme konusundaki obsesif davranışları araştırılmaktadır. Ortoreksiyayı ayırt etmek için kriter olan cevaplar "1" olarak puanlanır ve normal yeme davranışını gösteren cevaplar ise "4" olarak puanlanır. Minimum 15 puan maksimum 60 puan alınabilir. ORTO-15 ölçek puanı ≤ 40 ortorektik, >40 puan olanlar normal kabul edilmektedir (Arusoğlu ve ark., 2008).

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalar için Mann Whitney-U testi, üçlü karşılaştırmalar için Kruskal Wallis testi kullanılmış ve istatistiksel değerlendirmede $p < 0.05$ anlamlı olarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmaya yaş ortalaması $17,30 \pm 3,62$ yıl, vücut ağırlığı ortalaması $63,40 \pm 14,62$ kg, boy ortalaması $170,14 \pm 11,87$ cm olan toplam 49 lisanslı sporcu üzerinde yapılmıştır.

Çizelge 1: Sporcuların Yaş ve Antropometrik Ölçümleri

Değişkenler	N	Min.	Max.	Ortalama	Std. Sapma
Vücut Ağırlığı (kg)	49	30,00	92,00	63,40	14,62
Boy (cm)	49	140,00	197,00	170,14	11,87
Yaş (yıl)	49	11,00	29,00	17,30	3,62

Çizelge 2: Cinsiyete Göre ORTO-15 Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	Median	Min.	Max.	p
Orto-15 Puanı	Erkek	26	39,07	4,04	39	31	46	0.572
	Kadın	23	38,39	2,98	39	32	43	
	Tüm Katılımcılar	49	38.75	3.56	39	31	46	

Çizelge 2’de ORTO-15 ölçeğinden aldıkları puanlara bakıldığında erkek sporcuların $39,07 \pm 4,04$ puan; kadın sporcuların ise $38,39 \pm 2,98$ puan aldığı görülmüş olup; katılımcıların cinsiyete göre ON eğilimleri incelendiğinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Çizelge 3: Gelir Durumuna Göre ORTO-15 Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

	Gelir Düzeyi	N	Ortalama	Std. Sapma	Median	Min	Max	p
Orto-15 Puanı	Düşük	11	38,63	2,54	39	33,00	42,00	0.545
	Orta	34	39,00	3,74	39	31,00	46,00	
	Yüksek	4	37,00	4,76	35	34,00	44,00	

Çizelge 3’de görüldüğü gibi sporcuların gelir düzeyine göre ON eğilimleri incelendiğinde gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Çizelge 4: Diyet Türlerine Göre ORTO-15 Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

	Diyet Türü	N	Ort.	Std. Sapma	Median	Min.	Max.	p
Orto-15 Puanı	Kilo Verme(1)	12	36,91	3,08	37	32,00	43,00	0.089 1<3*
	Kilo Alma(2)	17	38,70	3,77	39	31,00	44,00	
	Sağlık(3)	14	40,50	3,39	40	34,00	46,00	
	Az Tuzlu(4)	6	38,50	3,01	39	34,00	42,00	

Çizelge 4’de görüldüğü gibi sporcuların yaptıkları diyet türleri ile ORTO-15 ölçeğinden aldıkları puanlar karşılaştırıldığında gruplar arasında anlamlı fark çıkmamış olup; yapılan ikili test sonucunda “ kilo vermek için diyet uygulayanlar” ile “sağlıklı olmak için diyet “ uygulayanların ON puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$).

4. TARTIŞMA

Çalışmamıza katılan deneklerin farklı değişkenlere göre ortorektik durumları incelenmiştir. Orto-15 puanının 40 ve altında bir değer olması kişinin ortorektik olduğunun göstergesidir. Tüm deneklerin puanının 38.75 civarında olduğu görülmüştür. Bu puana göre katılımcıların ortorektik olduğu söylenebilir. Bilimsel çalışmalar incelendiğinde adölesanların, kadınların, sağlık dersleri alan öğrencilerin, spor yapan bireylerin ve sporcuların ON için yüksek risk taşıyan gruplar olduğu görülmüştür (Donini ve ark (2004). Ergin (2014), sağlık personeli üzerinde yapmış olduğu çalışmasında %60.1’inin ON riski içinde olduğunu; Bağcı ve ark. (2007) tıp doktorlarının %45.5’inde; Brezilya’da Alvarenga ve ark.(2012) diyetisyenlerin %81.9’unda; Aksoydan ve Camcı’nın (2009) çalışmalarında sanatçıların %56.4’ünün; atletlerde %14 düzeyinde (Eriksson ve ark 2008); futbolcularda % 51,85’inde (Zeybekoğlu 2019) ortorektik olduğu bulunmuştur Yeterli ve dengeli beslenmeye önem veren kişilerde ortoreksiya eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışmamız literatür ile paralellik göstermektedir.

Ergin (2014) ile Ramacciotti ve ark.nın (2011) yapmış oldukları çalışmada sosyo-demografik özellikler ile ON sıklığının anlamlı farklılık göstermediği belirtilmiştir. Çalışmamızda literatür ile uyumlu görülmektedir. Arusoğlu ve ark.(2008) sürekli diyet tedavisi uygulayan bireylerde; Duran (2016) çalışmasında kilo alma ve kilo verme diyetleri yapan kişilerin ORTO-15 ölçek puanlarını yüksek bulmuşlardır. Çalışmamızın literatür ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Çalışmamızda erkek sporcuların ORTO-15 puan ortalamasının $39,07 \pm 4,04$ puan; kadın sporcuların ORTO-15 puan ortalamasının ise $38,39 \pm 2,98$ olduğu görülmektedir; Çalışmamızda cinsiyete göre ON eğilimleri incelendiğinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Uzdil ve ark.(2019) yaptıkları çalışmada kadın öğrencilerin ORTO-15 puanı ortalamasını 37.9 ± 3.6 puan, erkek öğrencilerin ORTO-15 puan ortalamasını ise 37.6 ± 3.8 puan olarak tespit etmiştir. Aynı çalışmada kadınların %76.6’ ı, erkeklerin %76.1’i ortorektik olduğu görülmüştür (Uzdil ve ark., 2019).

Malmborg ve ark.'nın (2017) egzersiz bilimi öğrencileri ile işletme öğrencilerini karşılaştırdıkları bir çalışmada erkekler öğrencilerin ortorektik eğiliminin kadınlara öğrencilere oranla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (Malmborg ve ark., 2017).

Çalışmamızda katılımcıların gelir düzeyine göre ORTO-15 puanları ortalamaları incelenmiş ve gelir düzeyinin ortorektik olup olmama üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Oktay ve ark (2021) yaptıkları çalışmada yurttan kalan kadın öğrencilerin aile gelir düzeyine göre ortoreksiya nervoza eğilimi incelediğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Kilo vermek için diyet uygulayanların, sağlıklı olmak için diyet uygulayanlara göre daha ortorektik oldukları görülmüştür.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ON konusunda yapılmış çalışma sayısının az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte literatürde okçuluk sporu yapan sporcuların ON durumlarının değerlendirilmesi amacıyla çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmamıza katılan sporcuların %69.4 ünün ortorektik olduğu saptanmıştır. Farklı çalışmalarla karşılaştırıldığında ortaya çıkan bu değer oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Sporcuların genel beslenme düzenlerinde "sağlık için diyet yapanların" ortorektik olmadığı ancak "kilo verme", "kilo alma" ve "az tuzlu diyet" türlerini uygulayanların ortorektik oldukları tespit edilmiştir. Kilo vermek için diyet uygulayanların, sağlıklı olmak için diyet uygulayanlara göre daha ortorektik oldukları görülmüştür. ON yeme bozukluğuna sahip olan insanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle Covid 19 pandemi döneminde sağlıklı beslenme takıntısının kişiler arasında arttığını düşünmekteyiz. Bu davranış sağlıklı beslenme takıntısı olarak başlasa da ölümle sonuçlanabilecek sonuçlara yol açabilmekte, sporcuların tüm yaşamını olumsuz etkilemekte, fiziksel ve ruhsal sağlıklarını bozmaktadır. Sonuç olarak; ON yeme bozukluğu lisanslı okçuluk sporu yapan sporcularda görülmeye başlanmıştır. Sporcuların sık aralıklarla yeterli ve dengeli beslenme eğitimlerini almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoydan, E., & Camci, N. (2009). Prevalence of orthorexia nervosa among Turkish performance artists. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 14, 33-37.

Alvarenga, M. S., Martins, M. C. T., Sato, K. S. C. J., Vargas, S. V., Philippi, S. T., & Scagliusi, F. B. (2012). Orthorexia nervosa behavior in a sample of Brazilian dietitians assessed by the Portuguese version of ORTO-15. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 17, e29-e35.

Arusoğlu, G., Kabakçı, E., Köksal, G., & Merdol, T. K. (2008). Ortoreksiya Nervoza ve Orto-11'in Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19(3).

- Bosı, A., Bağcı, T., Camur, D., & Güler, C. (2007). Prevalence of orthorexia nervosa in resident medical doctors in the faculty of medicine (Ankara, Turkey). *Appetite*, 49(3), 661-666.
- Donini, L. M., Marsili, D., Graziani, M. P., Imbriale, M., & Cannella, C. (2004). Orthorexia nervosa: a preliminary study with a proposal for diagnosis and an attempt to measure the dimension of the phenomenon. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 9, 151-157.
- Duran, S. (2016). The risk of orthorexia nervosa (healthy eating obsession) symptoms for health high school students and affecting factors. *Pamukkale Medical Journal*, 9(3), 220-226.
- Ergin, G. (2015). *Sağlık personeli olan ve olmayan bireylerde ortoreksiya nervoza sıklığı araştırması* (Master's thesis, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Entitüsü).
- Eriksson, L., Baigi, A., Marklund, B., & Lindgren, E. C. (2008). Social physique anxiety and sociocultural attitudes toward appearance impact on orthorexia test in fitness participants. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 18(3), 389-394.
- Malmborg, J., Bremander, A., Olsson, M. C., & Bergman, S. (2017). Health status, physical activity, and orthorexia nervosa: A comparison between exercise science students and business students. *Appetite*, 109, 137-143.
- Oktay, B., Gökçe, A., Özer, A., (2021). Malatya battalgazi yurdunda kalan kız öğrencilerin ortoreksiya nervoza düzeyleri ile sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ilişkisinin incelenmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 6(3), 253-263.
- Ramacciotti, C. E., Perrone, P., Coli, E., Burgalassi, A., Conversano, C., Massimetti, G., & Dell'Oso, L. (2011). Orthorexia nervosa in the general population: a preliminary screening using a self-administered questionnaire (ORTO-15). *Eating and weight disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 16, e127-e130.
- Reardon, C. L., Hainline, B., Aron, C. M., Baron, D., Baum, A. L., Bindra, A., ... & Engebretsen, L. (2019). Mental health in elite athletes: International Olympic Committee consensus statement (2019). *British journal of sports medicine*, 53(11), 667-699.
- Smink, F. R., Van Hoeken, D., & Hoek, H. W. (2012). Epidemiology of eating disorders: incidence, prevalence and mortality rates. *Current psychiatry reports*, 14(4), 406-414.
- Sundgot-Borgen, J., & Torstveit, M. K. (2004). Prevalence of eating disorders in elite athletes is higher than in the general population. *Clinical journal of sport medicine*, 14(1), 25-32.
- Uzdil, Z., Kayacan, A. G., ÖZYILDIRIM, C., Seda, K. A. Y. A., KILINÇ, G. E., Canan, A. S. A. L., & Kaya, P. S. (2019). Adölesanlarda ortoreksiya nervoza varlığı ve yeme tutumunun incelenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 8-13.
- Zeybekoğlu, H. E. (2019). *Muğlaspor futbol kulübü sporcularında Ortoreksiya Nervoza sıklığı araştırması* (Master's thesis, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

İSLAM HUKUKU BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA GEÇEN MÜRADİF/YAKIN ANLAMLI KELİMELERİN MEZHEPLER ARASI AHKÂMA ETKİSİ

Taha YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Fıkıh Ana Bilim Dalı,
Ardahan.

Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Fıkh, Ardahan/Türkiye
tahayilmaz@ardahan.edu.tr, 05459641781

Halit BOZ

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim
Dalı, Ardahan.

Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Tefsir Ardahan/Türkiye
halit6869@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-4480-3166.

Öz

İslam Hukukunun temel kaynakları arasında bulunan Kitap yani Kur'ân'ı Kerim öncelik sıralamasında ilk sırada bulunur. Sünnet onu açıklayan ve destekleyen konumda olup ikinci sırada gelmektedir. Bu bakımdan ahkâmın temelini ve dayanağını Kur'ân-ı Kerim oluşturmaktadır. İslam dininin ahkâmında bu denli önemli olan Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarının yapısından kaynaklanan bazı durumlar farklı hükümlerin ortaya çıkmasına da ortam hazırlamıştır. Nitekim tefsir ilminin dalları olan hermonötik/anlam bilim, semantik/filolojik bu konuyla ilgilenmektedir. Aynı dönemde yaşayan İslam fakihleri, Kur'ân'ın ayetlerinin bu yapısından dolayı ibadete taalluk eden bazı konularda farklı görüşler ortaya koyabilmışlerdir. Bu konu tefsir bilimini ilgilendirdiği gibi İslam hukuku açısından ahkâma yönelik farklılıklara yol açtığı için incelenmesi gereken bir konudur. "Ulûmü'l-Kur'ân" konusunda eser telif eden İslam bilginleri bu konuya değinmişler ve bu olguyu vücûh ve nezâir başlığı altında irdelenmişlerdir. Kur'ân'da bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı değişik manaları mükerrerleriyle birlikte inceleyen bilimin ortak adı vücûh ve nezâir şeklinde zikredilmiştir. Aynı lafzın farklı yerde değişik anlamlarda kullanılması vücûh, bir lafzın anlamlarından sadece birinin başka ayetlerde tekrarlanması nezâir terimleriyle ifade edilmiştir. Nitekim Kur'ân ayetlerinde geçen bazı lafızların bu yapısından dolayı fikhî hükümlerin de değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu konunun İslam hukuku bakımından önemli olması sebebiyle nitel yöntemin metin analizi tekniğini kullanarak Kur'ân-ı Kerim ayetlerinde geçen müradif lafızları fıkıh perspektifinden ele aldık. "Kurû", "ve'nhar", "salat", "dîn", "hüda", "cehennem", "zulüm", "afv", "hak" gibi kelimeleri bu yönüyle ele aldığımızda bunların ahkâma etkisini açıklamaya çalıştık. Böylece hangi hükümlere somut olarak etki ettiğini ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kitap, Sünnet, Vücûh, Nezâir, Hüküm.

ABSTRACT

It ranks first in the ranking of the Book, namely the Qur'an, which is among the main sources of Islamic Law. Sunnah is in the position of explaining and supporting it and comes in second place. In this respect, the basis and basis of the rules is the Qur'an. Some situations arising from the structure of the words of the Qur'an, which are so important in the rules of the Islamic religion, have also prepared the environment for the emergence of different provisions. As a matter of fact, hermeneutic/semantic science, semantic/philological branches of the science of tafsir are interested in this issue. Due to this structure of the verses of the Qur'an, Islamic jurists

living in the same period were able to put forward different views on some issues related to worship. This issue is a subject that needs to be examined, as it concerns the science of tafsir, as well as causes differences in terms of judgments in terms of Islamic law. Islamic scholars who wrote works on Ulumü'l-Qur'an touched upon this issue and examined this phenomenon under the title of wujûh ve nezâir. The common name of the science, which examines the different meanings of a word in different places in the Qur'an, together with its repetitions, is mentioned as wujûh and nezâir. The use of the same word in different places with different meanings is expressed in terms of wujûh, and the repetition of only one of the meanings of a word in other verses is expressed in nezâir terms. As a matter of fact, we can say that the legal provisions also vary due to this structure of some words in the verses of the Qur'an. Since this subject is important in terms of Islamic law, we have discussed the verses of the Qur'an from the perspective of fiqh by using the text analysis technique of the qualitative method. When we consider words such as “Kuru”, “wa'nhar”, “salat”, “religion”, “huda”, “hell”, “oppression”, “afv”, “hak” from this aspect, we tried to explain the effect of these words on judgments. Thus, we have revealed which provisions have a concrete effect.

Keywords: Islamic Law, Book, Sunnah, Wujûh, Nezair, Judgment.

Giriş

İslam hukuku Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar devamlı olarak gelişim içinde olmuştur. Bu gelişimin en etkili ve verimli çağı hiç şüphesiz birçok müçtehit imamın yetiştiği, İslam coğrafyasının genişlemesinin hız kazandığı Tebeu't-tâbiîn dönemine denk gelen Abbasiler ve Emevîler dönemidir.¹ Bu dönemlerde siyasi ve ilmi hayata sonradan Müslüman olmuş kişilerin katılmasıyla da İslam Hukukunun gelişimi hız kazanmıştır.²

Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhepleri İslam fıkıh geleneğinin zengin literatürünü oluşturmaktadırlar. Özellikle Hanefî fıkıh doktrini, siyasi otoritenin de bu mezhebi benimsemesi sonucunda geniş kitlelere hitap etme fırsatı kazanarak büyük bir fûrû müktesebatı bırakmıştır.³ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve öğrencileri istişare metoduyla nazarî olarak birçok meseleyi irdelemiş ve kimi zaman da devletin bazı kademelerinde bulunmaları hasebiyle birçok eser telif etmişlerdir.⁴

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î er-Risale, el-Ümm, Muhammed b. El-Hasen eş-Şeybânî, el-Cami's'sağir, Serahsî, el-Mebsût, Kasâni Bedâi'u's-Sanâ'i', Gazzâlî, Mi'yâru'l, İlim, Karafî, el-Furûk, Cürcânî, Kitâbu't-Ta'rifat, Şâtıbî, el-Muvâfât, Tahânevî, Keşşafu Istilâhâtî'l-Funûn, Ahmet Raysûnî, Nazariyyetü't-Takrîb ve't-Tağlib ve Tatbîkatühâ fi'l-U'lûmî'-Siyâsiyye, İsmail Geylanî, hel Mebdeu'l-Eğlebiyye Mebdeun İslamiyyun, İbn Âbidin, Reddû'l-Muhtâr gibi daha nice eserler hep aynı saikle yazılmış ve İslam fıkıh geleneğinin zenginliğini temsil etmişlerdir.

İslam hukukunda asıl maksat “murad-ı İlâhî” çerçevesinde insanlardan zorluğu kaldırmak, onların maslahatlarına uygun olanı ortaya koyabilmektir. Bu amaçla fakihler tarihi süreçte

¹ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1996, 13/22-27.

² Mustafa Sinanoğlu-Azmi Özcan, “İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2001, 23/23-42.

³ H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/37-40.

⁴ Asım Cüneyd Köksal-İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2012, 42/201-210.

olanca gücünü kullanarak fıkıh usulü nosyonunu oluşturmuşlardır. Naslardan hüküm çıkarmak amacıyla akli esas alarak nakli tevil etmişlerdir. İslam kültür mirası bu şekilde gelişerek günümüze kadar gelmiştir.⁵ Bu olgusal gerçekliğe temel hazırlayan birinci kaynak her zaman Kur'an-ı Kerim olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de geçen müradif kelimeler de ahkâmın teşekkülüne etki etmiş ve mezhepler arasında bazı farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur.⁶ Çalışmamızda bu konuyu esas alarak irdelemeye çalıştık. Nitekim delille medlûl arasındaki ontolojik bağ her zaman bu epistemolojik boyuttan etkilenmiştir. Fakihlerin kişilik özellikleri, ruhsal yapıları, karakterleri, alışkanlıkları, zekâ ve bilgi seviyeleri, değişik alanlardaki ilimlerle uğraşmaları, farklı müşahede ve tecrübeleri bu fıkıh nosyonunun teşekkülünde etki ettiği gibi Arapçanın dil yapısı da hükmü ortaya koymada etkili olmuştur. Bu alanda “Ulûmü'l Kur'ân” kitapları yazılmış ve bu meseleler İslam âlimleri tarafından ele alınmıştır. Bu olgusal gerçek günümüzde anlam bilimin gelişmesiyle iyice önem kazanmış hermonötik ve semantik bilimini ortaya çıkarmıştır.

KUR'ANDA GEÇEN MÜRADİF/YAKIN ANLAMLI KELİMELERİN MEZHEPLER ARASI AHKÂMA ETKİSİ

Kur'ân'ın lafzının, anlamının ve içeriğinin anlaşılması için tarih boyunca çok sayıda âlim “Ulûmü'l Kur'ân” adı altında birçok eser telif etmiştir. Kur'ân ilimleri Arapça'da “Ulûmü'l-Kur'ân” biçiminde bir izâfet terkihiyle beyan edilmiştir. “Ulûm” kelimesi ilim kelimesinin çoğuludur. Lügatte bilmek ve anlamak manasına gelen ilim ıstılahta, “meseleleri delilleriyle idrak etmek” anlamında kullanılmıştır.⁷ Buna göre Kur'ân ilimleri; “inişi, tertibi, yazılması, toplanması, okunması, icâzı, tefsiri, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi bağlamında Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimler olarak eserlerde yer almıştır.⁸ Kur'ân ilimlerinin gayesi, inceleme alanına giren meselelerin özelliklerine göre Kur'ân-ı Kerim'in açık ve net bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olmaktır.⁹

Kur'ân-Kerim, Allah tarafından insanlara iletilmek istenen son mesajdır. Bu sözlerin kaynağı Allah Teâlâ'dır. İlk olarak Arap toplumuna, onların konuştukları dille/Arapça olarak nazil olmuştur. Ancak söz konusu kelâm, orijinal ve otantik biçimiyle ilahi lafızlardan oluşmaktadır. Kaynak itibariyle mutlak varlıktan gelen ilâhî vahyin, bir beşer aracılığıyla, beşerî bir dille, beşere aktarımı söz konusu olunca, böyle bir metnin anlaşılmasında dilin kalıpları durumundaki kelime ve lafızların ne denli mühim olduğu da anlaşılmış olmaktadır.¹⁰ Kur'ân'ın üslubu, müphemleri, garipleri yani içerisinde Arapça'nın dışında kelime olup olmadığı, bazı sözcüklerin farklı anlamlara geldiği yahut da Allah'ın birtakım lafızları kullanarak ne kastettiği âlimler tarafından merak edilerek Kur'ân ile ilgili ilim dallarının ortaya çıkmasına aracılık etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in ses nizamındaki âhenk, lafız ve mana dengesi, beyân tarzının çeşitliliği, ifade zenginliği hususu bu alanı oldukça önemli bir hale getirmiştir.¹¹

Bu genel değerlendirmelerden sonra Kur'ân'da geçen müradif kelimelerin İslam fıkıh geleneğinde farklı hükümlerin oluşmasında ne denli etki ettiği olgusu bir bütün olarak ele

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1998, 153; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları: 2019, 141-143.

⁶ M. Suat Mertoğlu, “Vücûh ve Nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 43/141-143

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/417.

⁸ ez-Zerkânî, *Menâhil*, 1/27.

⁹ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 11/360-362.

¹⁰ Abdulhamit Birişik, Mustafa İsmet Uzun, Mehmet Paçacı, “Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2022, 26/412417-422.

¹¹ Celâleddin es-Süyûtî, *et-İtkân*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl, Kahire: 1387/1967, 2/3-88, 89-104, 105-120; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan*, Beyrut: 1391/1972, 1/291-29.

alınmamıştır. Bu alan genelde Ulumu'l- Kur'an bağlamında vücûh ve nezâir olarak işlenmiştir. Vücûh, “vech” kelimesinin çoğuludur. Vech lügatte bir şeyin ön tarafı, zât, yüz, bir kavmin ve bir beldenin efendisi, makam, mevki, cihet, benzer, kalp, mezhep, yol, şekil, rızâ ve bir meselenin bilinen yönü gibi anlamlara gelmektedir. Bu alanın en başat ve bilinen örneği “el-Hüda” lafzının Kur'ân'da türevleriyle birlikte on yedi ayrı yerde kullanılmasıdır. Beyan¹², din¹³, iman¹⁴, davetçi¹⁵, peygamber ve kitap¹⁶, yol bulmak¹⁷, irşad etmek¹⁸, Hz. Muhammed¹⁹, Kur'ân²⁰, Tevrat²¹, hidayet etmek²², delil²³, tevhid²⁴, sünnet²⁵, ıslah etmek²⁶, ilham etmek²⁷, tevbe etmek²⁸ anlamında Kur'ân-ı Kerim'de farklı ayetlerde bu içerikte “el-hüda” kelimesi kullanılmıştır. Yine “et-Tağût” kelimesi de put²⁹, şeytan³⁰ veya her türlü kötü şey anlamlarında kullanılmıştır.³¹ Salât, ruh, zûr³², ümmet ve ayn³³ gibi kelimeler de vücûh kapsamında ele alınabilir. Bu da gösteriyor ki, müradif/eş anlamlı veya el-elfâzu'l-müşterek kelimeler ahkâma etki ederek farklı hükümlerin ortaya konulmasına sebep oluyor. Vücûh teaddüd/anlam çokluğu, nezâir de ise teşâbüh ve ittifak vardır. Bu ilim bilinmeden söz konusu lafızların yer aldığı nasların delâletlerinin tam ve doğru bir biçimde anlaşılması mümkün olmaz. İslam hukuku bağlamında Kur'an'da geçen müradif/yakın anlamlı kelimelerin mezhepler arası ahkâma etkisinin en bariz örneği el- Bakara suresinin 228. ayetinde geçen “kurû” kelimesinde olmuştur. Ayette şöyle beyan edilmektedir: “Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç kurû beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri helâl olmaz”³⁴ Hanefiler ve bir rivayete göre İbn Hanbel bu ayetteki ifadeden hayız, Şâfiî ve Mâlikîler kadının hayızdan temizlenmesi “tuhr” manasını anlamışlardır.³⁵ Boşanmış kadınların iddetlerini bu esasa göre hesaplamaları gerektiğini beyan etmişlerdir.³⁶ Hanefiler kurû lafzını has lafız olarak görmüşler ve bu ifadenin tam olarak gerçekleşmesi için hayız olarak anlaşılması gerektiğini beyan etmişlerdir.³⁷

¹² el- Bakara, 2/5

¹³ el-Al-iİmrân 3/73

¹⁴ Meryem, 19/76

¹⁵ er, Ra'd 13/7; el-Enbiya, 21/73.

¹⁶ el-Bakara, 2/38

¹⁷ en-Nahl, 16/16

¹⁸ el-Fatiha, 1/6

¹⁹ el- Bakara, 2/159; Muhammed 47/32

²⁰ en-Necm, 53/23

²¹ el- Ğafir/Mü'min 40/53

²² et-Teğabûn, 64/11

²³ el-Bakara, 2/258

²⁴ el-Kasas, 28/57

²⁵ ez-Zuhuf, 43/22

²⁶ Yûsuf, 12/52

²⁷ Tâhâ, 20/50

²⁸ el-A'râf, 7/56.

²⁹ en-Nahl, 16/36.

³⁰ el-Bakara, 2/256

³¹ ez- Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/108.

³² ez- Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/103-111.

³³ İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, nşr. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdi, Beyrut: 1984, 625-630.

³⁴ el-Bakara, 2/228.

³⁵ Yunus Vehbi Yavuz, “Hayız”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/51-53.

³⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/434; er- Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, 6/96; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/206; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku*, İstanbul: 1983, 333.

³⁷ Ebu Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, 129; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/77-78.

Fıkıh usulü bakımından “müevvel” kelimesi de bu konuyla ilgilidir. Zannî delile dayanılıp kelimenin muhtemel manalarından birinin diğerlerinden üstün olduğunun kabul edildiği müşterek lafzı ifade eder. “Nikah” lafzı Arapça’da hem evlilik akdi hem cinsi münasebet manasına gelen müevvel bir kelimedir.³⁸ Bu olguyu esas alan Hanefî usûlcüleri lafızları vaz’ olundukları manalar bakımından hâs, âm, müşterek ve müevvel olmak üzere dört kısma ayırmışlardır.³⁹ Bu kavram daha sonra fakihler tarafından geliştirilerek içtihat ve baskın kanaat, kati olmayan delil, müşterekin muhtemel manalarından birini tercihe götüren delil veya katî ve zannî şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁰

Kur’ân-ı Kerimde Kevser suresinin 2. Ayetindeki “ve’nhar”⁴¹ kelimesi aynı şekilde göğüs germek, direnmek, tekbir getirerek namaz kılmak ve boğazlamak anlamlarına gelmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak Hanefiler kurban kesmenin hükmünü vacip, diğer mezhepler ise kurbanın hükmünü sünnet-i müekkeke olarak beyan etmişlerdir.⁴²

Sonuç

İslam hukuku kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmek olarak tarif edilmiş ve bu olgusal çerçeveden hareketle fakihler İslâm’ın birinci kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim’den hayatın her alanını kapsayacak şekilde hükümler vaz etmişlerdir. Kur’ân’ın Arap dilinde nazil olması ve Arap dilinin çok zengin bir kelime hazinesine sahip olması fakihleri bazı hükümleri açıklamada farklı görüşlere götürmüştür. Doktrinde bu sorunsalın çıkmasına neden olan hususun bir nedeni de Kur’ân’da müradif/eşanamlı lafızların mevcut olmasıdır. Farklı dönemlerde fıkıhın teşekkülü esnasında fakihler yaşadığı coğrafya, zekâ ve kabiliyetlerine göre hükümler ortaya koyarken onların ortaya koydukları hükümlere müradif kelimeler de etki etmiştir. Bu konu “Ulûmü’l-Kur’ân” başlığı altında tefsir disiplini tarafından topluca ele alınmışken İslam hukuk disiplini tarafından toplu bir şekilde ortaya konulmamıştır. Çalışmamızda bir bilgi kökü olarak bu konuyu irdelleyerek yeniden İslam hukuk geleneği çerçevesinde sentezledik. Nitekim “Kurû”, hayız ve tuhur anlamında, “ve’nhar”, tekbir ve boğazlama anlamında, “salat”, namaz ve dua anlamında, “din”, şeriat ve ahiret anlamında “hüda”, peygamber ve doğruluk anlamında, “cehennem”, azap ve ateş anlamında, “zulüm”, haksızlık ve şirk anlamında “afv”, sadaka ve zekât anlamında “hak” adalet ve Allah’ın bir sıfatı anlamında kullanılmıştır. Müradif kelimeleri bu yönüyle ele aldık ve bunların ahkâma etkisini açıklamaya çalıştık. Böylece Kur’an’daki müradif kelimelerin İslam hukukunun ahkâmının teşekkülünde mezhepler arası nasıl etkin bir rol oynadığını ortaya koyduk.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 26/436-440. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bilmen. Nasuhi Ömer. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: 1985.
- Birişik, Abdulhamit Uzun, Mustafa İsmet Paçacı, Mehmet. “Kuran”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 26/412417-422 İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

³⁸ Nasuhi Ömer Bilmen, 1/74.

³⁹ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 94; Serahsî, *el-Usûl*, 1/124; Pezdevî, *Kenzü’l-Vüsûl*, 1/26, 28.

⁴⁰ Serahsî, 1/127.

⁴¹ el-Kevser, 108/2.

⁴² el- Mevsili, 5/16; Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 26/436-440.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmü'l-Edille*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları: 2019.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-Fıkh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ty.
- el- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecddîn Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1315/1937.
- er- Râzî. *et-Tefsîru'l-Kebîr/Mefâtîhu'l-Gayb*. Kahire: 1316/1938.
- es-Süyûtî. Celâleddin. *et-İtkân*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl. Kahire: 1387/1967.
- ez-Zerkânî. *Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: 1372/1994.
- ez-Zerkeşî. Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan*. Beyrut: 1391/1972.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: 1374/1955.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşrûn, 2013.
- İbnu'l-Cevzî. *Nüzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*. nşr. Muhammed İbnü'l-Arabî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Mısır: 1336/1958.
- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 13/22-27. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. “Usûl-i Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. Yayınları, 2012, 42/201-210.
- Mertoğlu, M. Suat. “Vücûh ve Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 43/141-143
- Pezdevî, Fahr'ul-İslâm. *el-Usûl*. İstanbul: Dersaadet Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, 1308.
- Serahsî, Şemsüleimme. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Sinanoğlu, Mustafa - Özcan, Azmi. “İslâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001, 23/23-42.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Hayız”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/51-53.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Kahire: 1387/1968.

İSLAM HUKUKU BAĞLAMINDA GARİBU'L-KUR'ÂN LAFIZLARIN AHKÂMA ETKİSİ

THE AHKÂMA EFFECT OF GARAIBU'L-QUR'ÂN LAWF IN ISLAMIC LAW

Taha YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Fıkıh Ana Bilim Dalı,
Ardahan

Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Fıkh, Ardahan/Türkiye

Halit BOZ

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana
Bilim Dalı, Ardahan

*Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Tefsir
Ardahan/Türkiye -ORCID ID: 0000-0003-4480-3166.*

Öz

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ahkâmın birinci kaynağıdır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'in her bir ayetinin anlaşılması elzemdir. İslam bilginleri de Kur'ân'ın anlaşılması için bütün güçleri ile çalışmışlar ve çeşitli başlıklar altında Kur'ân'ı incelemişlerdir. Kur'an okumanın fazileti, âdâbı, okumaya istiâze ile başlamanın hükmü, kıraat ihtilâfları, mütevâtir kıraatler, Kur'ân'ın toplanması, Kur'ân'la ilgili çeşitli terimlerin izahı, vakfın kısımları ve daha zikretmediğimiz birçok konu Kur'an üzerine yapılmış önemli çalışmalaradır. Kur'an'ın anlaşılması amacıyla bu alanda yapılan çalışmalardan biri de Garâ'ibü'l-Kur'ân ve Rega'ibü'l-Furkân konusudur. Bu konu başlığı altında, Kur'ân'da geçen garip yani Mekke şehir toplumunda çokça yaygın olmayan kelimeler ele alınmakta ve bu kelimelerle kastedilen manalar ayetlerin bağlamı içerisinde incelenmektedir. Çünkü bu kelimeler anlaşılmadığında ayetten kastedilen “murad-î İlâhî”nin anlaşılma imkânı ortadan kalkmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim Arap dilinin Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur. Genel olgu bu olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya bir vesile ile diğer dillerden Arapçaya dâhil edilen çeşitli kelimeler de bulunmaktadır. İlk etapta Tefsir ilminin alanına giren bu konu aslında fıkıh ilmini de ilgilendiren önemli bir konudur. Mesela “refese” kelimesi, Mezhec lehçesinde “cima”, “nihle”, kelimesi, Kays lehçesinde “farz”, “musafaha” kelimesi Kureyş lehçesinde “zina”, “tasdiye” kelimesi, “alkış” anlamına gelerek İslam hukukunun ahkâmını ilgilendiren kavramlardandır. Ancak fıkıh alanında bu konuyla ilgili yeterli çalışmanın yapılmamış olması bu konuyu daha da önemli kılmaktadır. Bu konunun öneminin farkında olan bazı müellifler bu hususu önemseyerek müstakil eserler telif etmişlerdir. Zira konu hep tefsir ilmi ve literatürü endeksli yapılmıştır. Garibu'l- Kurân'ın Ahkâm'a etkisini incelemede bir nüve ve bilgi kökü olmasını hedeflediğimiz bu çalışmamızda fıkıh ilmi bakışıyla nitel yöntemin metin analizi tekniğini kullandık. Bu suretle Kur'ân'ın ayetlerini esas alıp Garâ'ibü'l-Kur'ân ve Reğa'ibü'l-Furkân alanında tespit edilen kelimelerin ahkâma ne denli etki ettiğini ele alarak irdeledik.

Anahtar Kelime: İslam Hukuku, Kur'ân, Ahkâm, Lafız, Garip.

ABSTRACT

The Qur'an, which is the main source of Islam, is the primary source of judgment. For this reason, it is essential to understand every single verse of the Quran. Islamic scholars have also worked with all their strength to understand the Qur'an and have studied the Qur'an under various headings. The virtue of reading the Qur'an, its manners, the decision to start reading with istiâze, recitation conflicts, mutawâtir recitations, the collection of the Qur'an, the explanation of various terms related to the Qur'an, the parts of the foundation and many other issues that we have not mentioned yet are important issues on the Qur'an. are studies. One of the studies carried out in this field in order to understand the Qur'an is the subject of Garâ'ibü'l-Kur'an and Rega'ibü'l-Furqan. Under this topic, strange words in the Qur'an, that is, not very common in the city of Mecca, are discussed and the meanings of these words are examined within the context of the verses. Because when these words are not understood, the possibility of understanding the divine will, which is meant by the verse, disappears. As a matter of fact, the Qur'an was revealed in the Quraysh dialect of the Arabic language. Although this is the general phenomenon, there are also various words that come from other Arabic dialects or are included in Arabic from other languages on one occasion. This subject, which was included in the field of Tafsir in the first place, is actually an important issue that also concerns the science of fiqh. For example, the word "refese" means "cima", "nihle" in Mezhec dialect, "fard" in Kays dialect, "musafaha" in Quraysh dialect means "zina", "tasdiye" word, "applause". These words are among the concepts related to the rules of Islamic law. The fact that there is not enough work on this subject in the field of fiqh makes this subject even more important. Some authors, who are aware of the importance of this issue, have paid attention to this issue and have copyrighted independent works. Because the subject has always been indexed to the science of tafsir and literature. In this study, which we aim to be a core and a source of knowledge in examining the effect of Garibu'l- Qur'an on Ahkam, we used the text analysis technique of the qualitative method with the view of fiqh. In this way, based on the verses of the Qur'an, we examined how the words determined in the field of Garâ'ibü'l-Kur'an and Rega'ibü'l-Furqan affect the judgment.

Keywords: Tafsir, Qur'an, nuzil. Strange, Virtue

Giriş

İslam hukuku zaman içinde teşekkül eden bir disiplindir.¹ Hz. Peygamber de zaman içinde inen ayetleri tefsir etmiş ve Kur'an'da geçen "garip" kelimeleri bulunduğu topluma açıklamıştır.² Sahabî ayetlerde geçen garip kelimelerin manasını anlamadığı zaman Hz. Peygamber'e bu kelimeleri soruyor, o da Kureyş lehçesinden ve eski Arap şiirinden yardım alarak bu kelimeleri açıklıyordu. Fakat o dönemde İslam hukuku daha tedvin edilmediği için bu garip kelimelerin içerdiği manalar ve hükme olan etkisi sahabe tarafından şifahi bir aktarımla yapılıyordu. Zamanla İslamî ilimler tedvin edilip disiplinlere ayrıldığı vakit bu garip kelimeler sistemli bir şekilde tefsir usulü kitaplarında Ulumu'l Kur'ân başlığı altında işlenmiştir.³

¹ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1996, 13/22-27.

² İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1996, 13/379-380.

³ Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, "grb" md. *el-Müfredat*, nşr. M.Seyyid Kılânî, Kahire: 181/1961.

Hız. Peygamber tebliğ görevi münasebetiyle zaman zaman sahabîlerin anlayamadıkları ayetleri tefsir etmiştir. Ancak onun Kur’ân’a dair beyanları kelime bilgisinden daha çok ayetlerdeki hükümleri açıklamaya yönelik olmuştur.⁴ Mesela tercümânü’l-Kur’ân ünvanına sahip ve sahabîler içerisinde Kur’ân tefsiri yönüyle en önde yer alan İbn Abbas dahi altı ayette geçen fatır⁵ kelimesinin anlamını ilk önceleri bilmediğini, bunları ancak iki Arap köylüsünün bir kuyu başında yaptıkları tartışma sırasında öğrendiğini, “ğıslin”⁶, “hanânen”⁷, “evvâh”⁸ ve “er-Rakîm”⁹ kelimelerinin anlamlarına daha sonra nüfuz edebildiğini beyan etmektedir.¹⁰ Ancak bütün bunlara rağmen gerek Kureyş ve diğer lehçelerden alınan ve gerekse başka dillerden Arapçaya giren ve Arapçalaşmış olan kelimelerle ilgili izahları ihtiyaç anında İbn Abbas’ın yaptığı rivayet edilmektedir.¹¹

İbn Abbas ve sahabîler Kur’ân’ın garip lafızlarına mana verirken eski Arap şiirinden çok yararlanmış, hatta Hâricilerin reislerinden olan Nâfi’ b. Ezrak’ın Kur’ân-ı Kerim’de geçen anlaşılması güç iki yüz kadar kelime hakkında sorduğu sorulara şiirlerden şâhitler getirerek cevap vermiştir.¹² İslami ilimler tedvin edildikten sonra hicri II. Yüzyıla gelindiğinde tefsir ve diğer ilimlerle beraber Garîbu’l-Kur’ân konusundaki bilgiler de yavaş yavaş yazıya geçirilmiştir. İslam coğrafyasının genişleyip Arap olmayan kavimlerin de Müslümanlığı kabul etmesine paralel olarak bu çalışmalar daha da önem kazanmıştır. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) olmak üzere Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 200/815), el-Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş el-Evsat (ö. 221/835), ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ma’mer b. El-Musennâ (ö. 210/825), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve er-Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108) gibi âlimler garîbu’l-Kur’ân konusunda oldukça faydalı eserler telif etmişlerdir. Çalışmamızda bu konuyu İslam hukuku çerçevesinde ele alıp garîbul Kur’ân’ın ahkâma etkisini irdeledik.

Garaîbu’l-Kur’ân Lafızların Ahkâma Etkisi

Hız. Peygamber döneminden günümüze kadar oluşan fikhî birikimin içerdiği olgusal meselelerin fazla olması yanında naslardan hüküm çıkarma metotlarının çok çeşitli olması da yine önemli olan başka bir gerçektir. İslam medeniyetinde ortaya konan bu birikimin işlevselliğini artırmak amacıyla İslam âlimlerince pek çok eser telif edilmiştir. Ulûmu’l Kur’ân başlığı altında yazılan eserlerin insan aklının benzer şeyleri bir araya getirme ve farklı olan şeyleri de birbirinden ayırma özelliği ile yapmış olduğu çalışmalardan olduğunu söyleyebiliriz. Fıkhnın her alanda doktriner bir değere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda Garibu’l Kur’ân konusunun ahkâma etkisi irdelenmeye değer bir konudur. Bu konu Ulûmu’l Kur’ân başlığına dair çalışmaları ile maruf müelliflerin eserlerinde daha fazla ele alınmakla birlikte İslam hukuk nosyonu tarafından hemen hemen hiç gündeme gelmemiştir. Oysa ahkâmın

⁴ Celâleddin es-Süyûtî, *et-İtkân*, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl, Kahire: 1387/1967, 2/3-88, 89-104, 105-120.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1998, 153.

⁶ el-Hakka, 69/36.

⁷ Meryem, 19/13.

⁸ et-Tevbe, 9/114.

⁹ el-Kehf, 18/9.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbu’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 13/379-380.

¹¹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, Beyrut: 1391/1972, 1/291-296.

¹² İsmail Cerrahoğlu, “Garîbu’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 13/379-380.

teşekkülü açısından bu konu önemlidir. Nitekim Kur'an İslam Hukukunun temel kaynağı olması yönünden değerini korumaktadır.¹³

İslam hukukunda ahkâmın teşekkülü ve tedvini Hz. Peygamber döneminden hemen sonra başlamış ve asırlarca devam etmiştir. Akıl, sosyal değişim ve etkileşim de İslam Hukukunun gelişiminin temel araçları arasındadır.¹⁴ Farklı milletlerden etkilenme ve Kur'an'ın evrensel oluşu sonucunda bu konunun gündeme gelmesi de gayet tabi bir şeydir. Garibu'l-Kur'an terimi başka dillerden veya Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerden olup Kur'an'da geçen ve manası kapalı olan ya da manası bilinmeyen kelimeler demektir.¹⁵ Bu konuda Hz. Peygamber de Kur'an'ın i'rabını yapınız, onun gariplerini araştırınız¹⁶ beyanında bulunmuştur. Mesela er-Rakîm, Rumcada kitap, Sefih kelimesi Kinane lehçesinde cahil, Sâika kelimesi Umman lehçesinde ölüm, Riczen kelimesi Tayy lehçesinde Azap, Bağy kelimesi Temim lehçesinde hased, Refese kelimesi, Mezhec lehçesinde cima', Nihle, kelimesi, Kays lehçesinde farz, Musafaha kelimesi Kureyş lehçesinde zina, Tasdiye kelimesi, alkış, Ve kıyde kelimesi Habeş dilinde noksan, Siccil kelimesi Furs leçesinde çamur, et-Tur kelimesi Süryanice de dağ, el-Mühmel kelimesi Berbericede kızgın yağ, el-Yem kelimesi ise Kıptî dilinde deniz anlamına gelmektedir. Kaynakların belirttiğine göre bunlar ve benzeri kelimeler, Arapların gerek ticaret ve gerekse başka vesilelerle zaman zaman temasta bulundukları yabancı toplumlardan alıp Arapçaya aktardıkları ve aynı anlamlarda kullandıkları kelimelerdir. Bu konuda İslam dünyasında iki başat görüş mevcuttur. İmâm Şâfiî (ö. 204/819), et-Taberî gibi âlimler Kur'an-ı Kerimde yabancı kelimelerin mevcut olmadığını savunurlar. İkinci görüşü savunan İbn Hazm (ö. 456/1063), İbn Atiyye gibi âlimlere göre ise Kur'an'da Arapçanın dışındaki dillerden olan kelimeler de mevcuttur.¹⁷

Hukuk nosyonu olarak Garibu'l-Kur'an konusunu ele aldığımızda da bu konunun önemli olduğunu ve ahkâmın teşekkülü sırasında mutlaka bu olgudan da etkilendiğini söyleyebiliriz. Toplumsal ilişkilerde akitler ve bunların çerçevesel analizleri bağlamında örf ve adetler vardır. Bunlar ise toplumdan topluma değişmektedir. İslam hukuku da kaynağını oluşturan temel naslarla çelişmediği sürece etkileşimde bulunduğu ve hüküm sürdüğü toplumlarda bu esasları itibara almıştır. Garibu'l-Kur'an başlığı altındaki terimler de bu olgular içerisinde fakihler tarafından ele alınması gereken konulardan biri olmalıdır. Nitekim tüm ilimlerin ve fenlerin kaynağı Kur'an'dır.¹⁸ Kavramların bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Mesela Cehennem tasvir edilirken buranın yiyeceği olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen kelimelerin tamamı dünyada fikhî açıdan yenilmesi haram kılınmış maddeler olduğu dikkat çekmektedir.¹⁹ Bunlardan bir tanesi hakka suresi 36. ayette geçen "ğışlin" kelimesidir. Bu kelime Garibu'l-Kur'an'dan olup "kanlı irin" anlamına gelen ve ahkâma etki eden bir lafızdır. Zira el-Bakara 173, el-En'âm 145 ve el-Maide 3. ayetlerde kanın yiyecek olarak tüketilmesinin haram olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede Cehennem tasvirlerinde geçen yiyecekler insan fitratı açısından tiksindirici oluşunun

¹³ İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm ve Sîresindeki Garîbü'l-Kur'ânü'l-Kur'ânî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara: 1977, 1-28.

¹⁴ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/37-40.

¹⁵ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 11/360-362.

¹⁶ *Mecâzu'l-Kur'an*, Mukaddime, 35.

¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/178; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları: 2019, 141-143.

¹⁸ Abdulhamit Bırışık, Mustafa İsmet Uzun, Mehmet Paçacı, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2022, 26/412417-422

¹⁹ Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-Fünûn*, İstanbul: 1404/1984.

yanında dünyada yenilmesinin hükmü açısından ele alınmalıdır. “Refese” kelimesi, Mezheç lehçesinde “cima”, “nihle” kelimesi, Kays lehçesinde “farz”, “musafaha” kelimesi Kureyş lehçesinde “zina”, “tasdiye” kelimesi “alkış” anlamına gelerek İslam hukukunun ahkâmını ilgilendiren kavramlardır. Bu kavramlar tam manasıyla bilinmediği zaman fakihler bu konuya dair hükümleri ortaya koymakta eksik kalır. Zira Hz. Ömer bile kendi döneminde Abese süresindeki “ebben” kelimesinin anlamadığını söyleyerek bunun anlamını araştırmıştır.²⁰

Kur’ân-ı Kerimde geçen “refes”; cinsel ilişki ve fahiş söz veya kadınların yanında cinsel ilişkiye dair söz anlamlarına gelmektedir. “cidâl” ve “fûsûk” kavramlarıyla birlikte hac ibadetinden bahsederken geçen bir kavramdır. “Hac ayları bilinen aylardır. İşte kim bu aylarda hac yapmak üzere ihrama girerse, artık hac sırasında kadına yaklaşmak veya ona kötü söz söylemek, günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir.”²¹ Garibu’l-Kur’ân içinde zikredilen “refes” kavramı cinsel ilişkiden daha fazla bir anlam ifade ederek bu konudaki ihram yasaklarından olan hac ahkâmına etki etmiştir.²² “Nihle”, kelimesi, “farz”, anlamında kadınlara tayin edilen mehir olarak ifade edilmiştir. “Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiye”²³ Aynı şekilde “musafaha”²⁴ kelimesi “zina”, “tasdiye” kelimesi, “alkış” anlamına gelerek İslam hukukunun ahkâmını ilgilendiren kavramlardır. “Tasdiye” kavramı da hac ibadeti sırasında “Arap Cahiliye” âdeti olarak ibadetlerin içeriğine dahil edilen bir kavram olarak Kur’ân-ı Kerim tarafından beyan edilmektedir. “Beytullah’ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpırmaktan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın.”²⁵ Bu açıklama hac ve diğer ibadetlerde ıslık çalma ve alkış şeklinde bir ibadet biçiminin olmadığını ifade eden Garibu’l-Kur’ân kavramıdır.

Garib’ul Kur’ân’dan olup burada örnek vereceğimiz diğer bir kavram da “hanenen” kelimesidir. Bu kavram kalp yumuşaklığı anlamına gelmektedir. Ayette kavram Hz. Yahya özelinde geçmektedir. Bununla birlikte peygamberlerin insanlığa birer rehber ve örnek olarak gönderildikleri dikkate alındığında Kur’an’da onlarda bulunduğu ifade edilen sıfatların ümmetlerinde ve diğer ümmetlerde de kısmen de olsa aranan özellikler olduğu düşünülmelidir. Hüküm açısından kalp yumuşaklığının Kur’an’ı rehber edinen insanlar için sahip olunması teşvik edilen bir özellik olduğunu ifade edebiliriz. Bunun aksi olan katı kalpli oluşun ise kerih görüldüğü Kur’an ile belirgin hale gelmiş olur. Benzer bir kavram olan “evvah” kelimesi de Tevbe suresinde Hz. İbrahim özelinde kullanılan bir Garibu’l-Kur’ân terimidir. Bu terimler, Peygamberler özelinde dile getirilen bu özelliklerin İslam hukuku açısından farklı milletlerin güzel ahlak ve örflerinin de hukuki olarak itibara alındığını göstermektedir.²⁶ Bu kavramlar Kur’an’ı Kerim’de peygamberlerin örnekliğinde Hz. İbrahim ve Hz. Yahya peygamberlerin özelinde bütün insanlık için iyi huylu olmaya, yumuşak kalpli olmaya bir teşvik ve tebliği ifade etmektedir.

²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/295-296; Suyutî, *el-İtkân*, 1/121.

²¹ el-Bakara, 2/197.

²² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihi*, İstanbul: 1992, 594.

²³ en-Nisâ, 4/4.

²⁴ en-Nisâ, 4/24.

²⁵ el-Enfâl, 8/35

²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 34/257-262.

Sonuç

Garîbu'l-Kur'ân terimi az kullanılması sebebiyle anlamı herkes tarafından bilinmeyen ve Arap şiir ve edebiyatına başvurularak veya sözlüklere başvurularak anlaşılabilen kelimeler anlamında kullanılır. Kur'ân, Kureyş lehçesi ile inmişken nadiren de olsa diğer lehçelerden olan kelimeler veya yabancı bir dilden olduğu halde Arapçaya giren ve Arapçalaşan kelimeler de Kur'ân'da mevcuttur. Bu kelimelerin anlamı herkes tarafından bilinmediği için Kur'ân'ın garib kelimeleri olarak kabul edilmiştir.

İslam hukuku açısından da Garibu'l-Kur'ân kavramı önem arz etmektedir. İslam dininin evrenselliği ve Müslümanların diğer medeniyet ve toplumlarla iç içe olması bu konuyu gündeme getirmiştir. İslam hukuku açısından fakihlerin farklı coğrafyalarda yaşamaları ve farklı eğitime sahip olmaları ahkâmın teşekkülünü de etkilemiştir.

Nitekim “Garibu'l-Kur'ân” içinde zikredilen “refes” kavramı cinsel ilişkiden daha fazla bir anlam ifade ederek bu konudaki ihram yasaklarından olan hac ahkâmına etki etmiştir. “Nihle”, kelimesi, “farz” anlamında mehir olarak, “musafaha” kelimesi “zina”, fuhuş olarak “tasdiye” kelimesi, “alkış” olarak kullanılmıştır. Bu garib kelimeler İslam hukukunun ahkâmını ilgilendiren kavramlar içerisinde Müslümanların Allah'a karşı sorumluluk bilici hususunda çok fazla önem arz eden kavramlardır. Sadece tefsir ilmini değil aynı zaman da İslam hukuku alanını da ilgilendirmektedir. Bu konuda verdiğimiz somut örnekler konuyu irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Fikir kökü açısından bu konunun bu şekilde ele alınıp sentezlenmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Birişik, Abdulhamit Uzun, Mustafa İsmet Paçacı, Mehmet. “Kuran”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 26/412417-422 İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. “İbn Hişâm ve Sîresindeki Garîbü'l-Kur'ân”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Ankara: 1977, 1-28.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*, 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları: 2019.
- el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb. “grb” md. *el-Müfredat*. nşr. M.Seyyid Kîlânî, Kahire: 181/1961.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: 1992.
- es-Süyûtî, Celâleddin. *et-İtkân*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl. Kahire: 1387/1967.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Keşşâfü istılâhâtî'l-Fünûn*, İstanbul: 1404/1984.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan*. Beyrut: 1391/1972.
- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 13/22-27. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ansiklopedisi*. 34/257-262 İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

نقد منهج تعليم النحو لطلبة العربية غير الناطقين بها

(طلبة المرحلة التمهيدية في كليات الشريعة –الإلهيات- في تركيا)

Dr. Öğr. Üyesi Sajed Alkhilif Alsahh

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi –

ORCID: 0000-0001-7468-4810.

Dr. Öğr. Üyesi Adem Çalar

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi –

ORCID: 0000-0001-8116-6544.

الملخص

النحو علم مهم من علوم العربية، وركن أساسي من أركانها، لا يمكن إغفاله في عملية تعلم العربية وتعليمها، فيه يُعرف نظام تأليف الجملة، وبه تتشكل المعاني المرادة في الكلام. وقد استخلص الخليل بن أحمد الفراهيدي (170هـ) نظام النحو كعلم من علوم العربية، وأظهره في قواعد وقوانين مطردة نقلها عنه وعن غيره وأضاف عليها صبغة الاطراد والقياس، وفتق لها طريق الاستشهاد تلميذه الفذ سيوييه (180هـ).

وفيما بعد درج البحث في قضايا النحو والصرف ودراسة أبحاثه وتقديمه وتعليمه على ما وضعه الخليل بن أحمد الفراهيدي وسيوييه إلى يومنا هذا، وكان إمام النحو ابن مالك (672هـ) قد وضع للنحو والصرف أبواباً واضحة تناسب المنهج التعليمي، وأضاف عليه ابن هشام (761هـ) تقسيمات الجمل وفصلها تفصيلاً شاملاً في كتابه (مغني اللبيب)، وقد أفرد بعض علماء النحو لحروف المعاني والأدوات في العربية تصانيف مفردة وغير مفردة تناولوا فيها أحوال تلك الحروف ومعانيها وعملها في الأفعال والأسماء.

وعلى ذلك يكون قد اكتمل التفصيل في قضايا النحو وموضوعاته على الطريقة التي وضعها القدماء آخذين بعين الاعتبار مبادئ الاطراد والقياس والإعمال وإلغائه في بناء القواعد على الشواهد والأمثلة الفصيحة. وتجدر الإشارة ههنا إلى أن سير الدراسات النحوية والصرفية في عصرنا هذا في إطارها العام ما زالت تدور حول مركز دائرة منهج القدماء وإن أدت قليلاً أو اختلفت يسيراً فإنها تؤوب في نهاية طريقها إلى ذات ذلك المنهج وذاك الفكر.

ونحن نواجه في عملية تعليم النحو صعوبات جمة في زماننا هذا، وهذه الصعوبات تؤخر تعلم العربية عند الطلبة الناطقين بالعربية وغير الناطقين بها، وتلك هي صعوبات مصدرها طبيعة المناهج التي بُنيت عليها طريقة عرض موضوعات النحو وقواعده، كالإعراب والعامل والحركات الظاهرة والمقدرة، والحذف والتقدير، وغير ذلك مما لا يستطيع طالب في مراحل الدراسة المدرسية أو الجامعية أن يستوعبه أو يدرك كنهه، ولا سيما أنّ وضع تلك القضايا النحوية مبني في عمومها على أصول المنطق الصوري والرياضي، ثم استُرشِد بأصول الفقه من قياس وتعليل وغير ذلك، وأُجريت هذه الأصول على قواعد النحو وموضوعاته، ودخلت فيها فصار الطالب مشغولاً بعلم هذه اللغة، وتحليلها، وتفسير ظواهرها المتبدلة والمختلفة والشاذة بدلاً من فهم اللغة نفسها واستيعاب طريقة سير التراكيب والجملة فيها، ومعرفة طريقة الإنشاء والصوغ فيها، فلذلك نراه دائماً يبتعد عن فهم تراكيبها والإلمام ولو يسيراً بحصيلة لغوية ونحوية تمكنه من فهمها واستيعابها وإنشاء جمل معبرة مفهومة.

وفي ضوء هذه الصعوبات النحوية التي تؤخر كثيراً عملية اكتساب اللغة وتعلمها عند طلبة العربية ولا سيما طلبة كليات الشريعة (الإلهيات) في الجامعات التركية نعرض تلك الصعوبات الناجمة عن طريقة عرض المواد والدروس النحوية على نحو لا ينسجم مع الهدف الأساسي من تدريس أولئك الطلبة وهو تعليمهم أساسيات العربية لتمكينهم من الفهم والكتابة والإنشاء، ونقدم من خلال عرض تلك المشكلات تصوراً مقترحاً لتسهيلها وتذليلها عند المعلم والطالب معاً.

الكلمات المفتاحية: العربية- النحو- تعليم- نقد

Criticism of Curriculum Teaching The Arabic Grammar to non-native Arabic students

(Preliminary students in colleges of theology in Turkey)

Grammar is an important science of the sciences of Arabic, and an essential pillar of its pillars, which cannot be overlooked in the process of learning and teaching Arabic, as it defines the system of composing the sentence, and through it the intended meanings in speech are formed. Al-Khalil bin Ahmed Al-Farahidi (170 AH) extracted the grammar system as a science from the sciences of Arabic, and showed it in regular rules and laws that he transmitted from him and others, and added to them the character of regularity and analogy, and herded it through the path of martyrdom, his distinguished student Sibawayh (180 AH).

And later the study of grammar and morphology issues continued just as Ibn Ahmed Al-Farahidi and Sibawayh study it to this days. Ibn Malik (672 AH) had established clear chapters for grammar and morphology that fit the educational curriculum, and Ibn Hisham (761 AH) added to it the divisions of sentences and detailed them in comprehensive detail in his book (Mughni al-Labib). It contains the conditions of those letters, their meanings, and their action in verbs and nouns. Accordingly, the detailing of grammar issues and its topics has been completed according to the method set by the ancients, taking into account the principles of regularity, analogy, implementation, and its abolition in building rules on eloquent evidence and examples. It should be noted here that the course of grammatical and morphological studies in our time in its general framework still revolves around the center of the circle of the methodology of the ancients, and if it leads a little or differs easily, it repents at the end of its path to that same method and thought.

We are facing in the process of teaching grammar many difficulties in our time, and these difficulties delay the learning of Arabic for Arabic-speaking students and non-Arabic speakers, and these difficulties stem from the nature of the curricula on which the method of presenting grammar topics and its rules, such as syntax, the factor, apparent and estimated movements, deletion and appreciation, etc. This is something that a student in the school or university studies cannot comprehend or understand its essence, especially since the status of these grammatical issues is based in general on the principles of formal and mathematical logic, and then he was guided by the principles of jurisprudence in

terms of measurement, reasoning, and so on, so these fundamentals were conducted on the rules of grammar and its topics, and entered into it, so the student became preoccupied with the knowledge of this language, its analysis, and the interpretation of its variable, different, and abnormal phenomena instead of understanding the language itself and absorbing the way the structures and the sentence in it proceed, and knowing the way of construction and formulation in it, so we always see him moving away from understanding its structures. Familiarity with even a slight linguistic and grammatical outcome enables him to understand and assimilate them and to create expressive and comprehensible sentences. In the light of these grammatical difficulties that greatly delay the process of acquiring and learning the language among students of Arabic, especially students of Sharia (theology) faculties in Turkish universities, we present these difficulties with a proposed vision to facilitate and overcome them for the teacher and the student together.

Keywords: Arabic - Grammar - Criticism - Teaching

المقدمة

يواجه طلبة العربية في كليات الشريعة (الإلهيات) التركية مشكلات عدة في فهم قواعد العربية بشقيها النحوي والصرفي تتمثل بصعوبات متعلقة بطبيعة النحو على نحو أساسي، وطريقة التدريس، والمنهاج الذي يعلمون به كطريقة عرض دروس النحو، وترتيبها، وطريقة شرحها للطلبة، وكل هذه أسباب تؤخر تعلمهم للعربية وقواعدها، وتصيبهم باليأس والحيرة.

وأردنا هنا التنبيه على هذه المعضلة ونبحث عن مصدر الإشكال فيها وننقد طريقة تعليم النحو للطلبة مع هذه المشكلة، ونقدم الحل المرجو لها، وينبغي على الباحثين والمدرسين المختصين أن يتلافوا هذه المعضلة التي هي بطبيعتها معضلة تقليدية سارت مع قواعد العربية منذ نشأتها حتى عصرنا هذا دون أن تأخذ في هذا العصر اتجاهات ملائمة لطبيعة الطلبة وجنسياتهم وأماكنهم ومنطق تفكيرهم، ولا سيما أنهم طلبة أجانب على العربية.

ونحن نرى أن المناهج النحوية التي تُدرّس للطلبة في السنوات التمهيدية لا تلائم مستوياتهم التحصيلية ولا تقدم طريقة سليمة أو قريبة من مستوى فهمهم أو تفكيرهم، لأنّ ثمة موضوعات نحوية كثيرة لا يستطيع الطالب في هذه المرحلة أن يفهمها لأنها بمثابة شيء طائر في السماء لا يستطيع أن يلامسه ليفهم ماهيته أو معناه، فهو مثلاً: لا يستطيع أن يفهم العامل المحذوف في قولنا: مهلاً، ولا تقدير الضمة على الألف في قولنا: جاءت ليلي، ولا المصدر المؤول، ولا الضمائر المستترة، ومسائل التقديم والتأخير الواجبة والجائزة في المبتدأ والخبر والفاعل والمفعول به.

إنّ أكبر معضلات تدريس النحو التي يواجهها الأساتذة ويعانيها الطلبة نابعة من اتباع المنهج التقليدي في بناء دروس النحو، وكذلك في طريقة عرض المواضيع وشرحها، فهي ما زالت تتبع المنهج الأول كما

وضعه الخليل بن أحمد الفراهيدي وعرضه وشرحه سيبويه في كتابه¹ والمنهج التقليدي القديم في عرض مسائل النحو ثوُلِدُ صعوبات لا يستطيع الطالب التعامل معها بطريقة واضحة ومفهومة كالإعراب والعامل والحركات الظاهرة والمقدرة، والحذف والتقدير، وإن أكثر ما يُعانيه الطلبة مسائل التقدير والحذف المبنية على منطق التعليل المنطقي². وعليه أصبح الطالب مشغولاً بعلم هذه اللغة، وتحليلها، وتفسير ظواهرها المتبدلة والمختلفة والشاذة بدلاً من فهم اللغة نفسها واستيعاب طريقة سير التراكيب والجملة فيها، ومعرفة طريقة الإنشاء والصوغ فيها، فلذلك نراه دائماً يبتعد عن فهم تراكيبها والإلمام ولو يسيراً بحصيلة لغوية ونحوية تمكنه من فهمها واستيعابها وإنشاء جمل معبرة مفهومة.

وفي ضوء هذه الصعوبات النحوية التي تؤخر كثيراً عملية اكتساب اللغة وتعلمها عند طلبة العربية ولا سيما طلبة كليات الشريعة (الإلهيات) في الجامعات التركية نعرض تلك الصعوبات الناجمة عن طريقة عرض المواد والدروس النحوية على نحو لا ينسجم مع الهدف الأساسي من تدريس أولئك الطلبة وهو تعليمهم أساسيات العربية لتمكينهم من الفهم والكتابة والإنشاء، ونقدم من خلال عرض تلك المشكلات تصوراً مقترحاً لتسهيلها وتذليلها عند المعلم والطالب معاً.

أولاً- اعتماد تعليم النحو على مبدأ العوامل النحوية:

إن الغاية من تعليم النحو لطلبة العربية غير الناطقين بها وقوفهم على طريقة تركيب الجملة في العربية مما يساعدهم على فهمها، ومن ثَمَّ معرفتهم طريقة إنشاء جمل يسيرة بناءً على قواعد النحو وترتيب ألفاظ الجملة في العربية.

ونحن نجد مناهج النحو على اختلاف مؤلفيها في الجامعات التركية يأخذ مبدأ العوامل النحوية أساساً في شرح مفردات النحو ودروسه للطلبة حتى يكاد يلزم كل درس وموضوع في النحو، وهذه الطريقة أكبر سبب في تعقيد درس النحو، وتعسير فهمه على الطلبة؛ لأنها تجعلهم يواجهون أمراً يظنونه لازماً وشرطاً في تعلم النحو وقواعد العربية في حين أنّ مبدأ العوامل النحوية منهج أوجده النحويون الأوائل لمعرفة الأثر الإعرابي لكل كلمة بما بعدها أو بما قبلها، وسموا هذا الأثر الإعراب الذي تدل عليه العلامات الإعرابية كالضمة والفتحة والكسرة والسكون، وإن لم يكن لعنصر في الجملة أثر إعرابي ظاهر سموه عاملاً مقدراً، بل زادوا على ذلك أن ألزموا لكل عنصر عامل أثراً إعرابياً سموه معمولاً، "وإذا لم يجدوا لفظاً مؤثراً في إعراب الكلمة، لجؤوا إلى التأويل ونسبوا الإعراب إلى العوامل المعنوية أو المقدرة أو المحذوفة. على سبيل المثال، إذا فتشوا عن سبب رفع المبتدأ ولم يجدوا أي لفظ ينسبون رفع المبتدأ إليه، نسبوه إلى عامل معنوي وهو الابتدائية، وإذا فتشوا عن سبب نصب "سعيد" في جملة "سعيداً رأيته"، نسبوه إلى فعل محذوف، تقديره: "رأيته"، دون أن يعتبروه مفعولاً به لفعل الجملة، أي "رأيته" المذكورة، لما اعتقدوا أن الفعل قد أخذ مفعوله مرة واحدة ولا يمكن أن يأخذه مرة أخرى ولو بشكل مختلف"³. وفي قولنا: (دخل محمد البيت ونام) يجعلون للفعل الثاني (نام) فاعلاً مستتراً بحكم المذكور، وإذا كان ثمة لفظة منتهية بحرف علة لا تظهر عليه أية حركة قالوا: إنها مقدرة، كقولنا: (جاءت ليلى إلى المستشفى).

¹ ابن الأنباري، عبد الرحمن. الإنصاف في مسائل الخلاف. تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد. القاهرة: دار إحياء التراث. ص12.

² حسن، عباس. اللغة والنحو بين القديم والحديث. القاهرة: دار المعارف، 1971. ص22.

³ حسنيوري، محمد جواد. دراسة العوامل المؤثرة في صعوبة القواعد النحوية وتعقيدها. بحوث في اللغة العربية: نصف سنوية علمية محكمة لكلية اللغات بجامعة أصفهان، العدد 26، (ربيع وصيف 4113هـ / 4144هـ.ش). ص 33-52.

ونحن نرى اليوم مناهيج تعليم النحو في كليات الشريعة تسير على هذا النحو أيضاً في تدريس قواعد العربية دون أن يأخذوا بعين الاعتبار أنّ المرحلة التي يدرسونها هي المرحلة التمهيدية (Hazırlık)، وهي مرحلة تتطلب حتماً مراعاة المستوى المبتدئ للطلبة، وتوجب على أي مناهج يتولى تعليم النحو لطلبة هذه المرحلة أن يركز على أساسيات الفهم المباشر لمفردات النحو لتيسير الفهم الصحيح لتكوين الجملة العربية وعدم إضاعة وقت الطالب في البحث وراء العوامل الظاهرة والمحذوفة، وبذلك يبقى الطالب على طريق واضحة في تحصيله وتعلّمه للنحو دون انشغاله لوقت يزيد على أكثر من سنة بالبحث عن خيط يتمسك به ليدخل إلى متاهات النحو ولا يجده.

ونحن نرى هنا أن مسألة العوامل النحوية تُدرس ضمن منهج تعليم علم النحو، وفي حيز "النحو العلمي" وهو علم يهتم بكشف أسرار أساليب اللغة وارتباط عناصر الجملة ببعضها ببعض، وهو حيز يهتم بدراسة اللغة من جوانبها النحوية⁴ وإن الانشغال بتعليم طلبة السنوات التمهيدية هذا النوع من النحو أمر ملكّف للجهد والوقت دون طائل، بل إنّه يؤخّر استيعاب الطلبة للنحو ويزيدهم إرباكاً.

ونرى أيضاً أن يُقتصر في تعليم النحو لطلبة السنوات التمهيدية على النحو الوظيفي الذي يهتم بالوظيفة اللغوية والنحوية لكل كلمة في الجملة وربطها بأدائها المعنوي الدلالي، كأن نبتعد مثلاً عن تسمية بعض حروف المعاني بأسماء عملها النحوي، ونستبدلها بأسماء أدائها الوظيفي الدلالي الذي تُحدثه، فمثلاً: لا نسمي الحرف (أن) حرف نصب، بل نسميه حرفاً مصدرياً، لأنّ النصب عمله النحوي، أما المصدرية فعمله الدلالي المعنوي، ولأنّ وظيفته الدلالية هي المصدرية، والمصدر أقرب لذهن الطالب من النصب. ولا نسمي كذلك (لم) حرف جزم، بل نسميه حرف نفي للزمن الماضي، لأنّ الجزم عمله النحوي، والنفي عمله الدلالي، وثمة فرق كبير بين التسميتين، فتسمياتنا هذه الحروف بأسماء خارجة عن وظيفتها الدلالية في الجملة يزيد الطلبة بعداً عن الفهم الصحيح والسهل ويعقد عليهم المسألة النحوية أكثر مما يسهلها، ولا سيما أنّنا نعرف أن كل طالب من الطلبة يحاول فهم قواعد اللغة الأجنبية قياساً على منطق فهمه للغته الأم، وأنّ التسميات الدلالية لمفردات النحو أقرب إلى عقل الطالب ليفهمها من التسميات التي تُطلق بناء على مبدأ العامل النحوي.

ثانياً- تشعب قواعد الموضوع الواحد وحشوها بالجائز والواجب:

إنّ قواعد النحو تحتاج إلى حصر وتهذيب، ولا تحتاج إلى تطويل واستطراد، كي تُفهم ويسهل اتباعها واستعمال أمثلتها، ولا ينبغي حشوها بالجواز والوجوب في مرحلة السنة التمهيدية، لأنّ ذلك يجعل قواعد اللغة غير ثابتة في العقل كما هي غير ثابتة في اللغة، وعليه يفقد الطالب التزام الطريق الواحد في اتباع القواعد، ويدخل في طرق شتى لا يصل منها إلى هدف تعلم اللغة في سنة واحدة على أقل تقدير. "ومن هنا، فإن استخدام مصطلحات، مثل: "الواجب، والجائز، وما شابههما" التي تستخدم في النحو القديم بكثرة، يفقد مصداقيتها في علم اللغة الحديث. فحينما يقال في علم اللغة الحديث: "اللغة منهجية"، فالمراد منها أن اللغة يمكن وصفها في إطار قواعد اللغة؛ وليس المراد منها أن اللغة ليست إلا قواعد نحوية موضوعة"⁵.

وإنّ إطالة الحديث عن أحوال القواعد للموضوع الواحد والاستطراد في تقييد جميع أحواله في الكلام النادر والقليل أيضاً يُخرج درس النحو من هدفه الأساسي وهو تعليم الطالب أساليب القواعد العربية ليطبقها

⁴ المصدر نفسه.

⁵ المصدر نفسه.

ويفهم تراكيب الجمل إلى وصف اللغة والاتجاه به إلى علم النحو، فمثلاً: يكفي في درس الحال أن يتعلم الطالب قاعد استعمال الحال مفرداً في جملة مفيدة، ونحن نرى درس الحال في المناهج التعليمية متشعباً مفصلاً في تعريفه وأحواله وأنواعه وشروطه وغير ذلك مما يعسر على الطالب ولا ييسر.

ثالثاً- مبدأ العلة:

مسألة العلة النحوية ناتجة عن مسألة العوامل النحوي، وتقود إليها، فإذا أثبتنا للطلبة مبدأ العوامل النحوية في السنة التمهيدية فإننا سنواجه معهم مسألة العلة أيضاً، فعندئذ نكون مجبرين على التعليل لكل تغيير يصيب نهاية الكلمة من رفع ونصب وجزم وحذف وغير ذلك. في حين أن نظرية العامل والعلة اتجاهاً معرفيان عقليان منطقيان أقرب إلى الفلسفة العقلية منهما إلى تعليم قواعد اللغة.⁶

وقد استعملت العلة في تفسير العوامل النحوي وأثرها في التركيب، فهي أداة للتفسير والمقايسة ولسيت أداة لتعليم الطلبة أساسيات النحو والقواعد، ولذلك توجد العلة حيث وجد القياس.⁷

رابعاً- ترتيب مفردات النحو ومواضعه على حسب العوامل:

إن ترتيب الدروس النحوية في المناهج التعليمية التي تُدرّس للطلبة في السنوات التمهيدية خاضع لمبدأ العوامل النحوية،⁸ وليس خاضعاً للترتيب المعنوي الدلالي والمنطقي، ذلك الترتيب الذي يراعي مستوى تحصيل الطالب فيبدأ من السهل نحو المعقد، وذلك الترتيب الذي يراعي التجاور بين الموضوعات على حسب وظائفها الدلالية فيجمع كل المفردات التي تؤدي نفس الأداء الوظيفي والدلالي بعضها مع بعض، أما ترتيب الموضوعات والمفردات النحوية على حسب عملها أو تأثير العامل النحوي بها يجعلها مختلطة على الطالب ولا يستطيع فهم الترابط بينها، ويصعب عليه استعمالها لأن استيعابه لها غير متمكن بسبب تشتتها.⁹ فنحن نجد مفردات المنصوبات مجموعة بعضها بجوار بعض، كالمفعول به والمفعول معه والمفعول فيه والمفعول لأجله.¹⁰ على أن الوظائف الدلالية لهذه المفردات يختلف بعضها عن بعض كثيراً، فالمفعول به دلالة بعيدة كل البعد عن دلالة المفعول لأجله وكذلك غيرها. ونجد كذلك ترتيب المرفوعات بعضها بجانب بعض، وهذا غير منطقي بالنسبة لطالب أجنبي يواجه دروس النحو أول مرة.

خامساً- تسمية حروف المعاني بحسب عملها النحوي لا بحسب أدائها الملي الدلالي:

نجد في المناهج التعليمية العربية وغير العربية التي تدرس النحو حروف المعاني مُسماة على حسب عملها الإعرابي، فنجد "حروف النصب" على اختلاف أدائها الوظيفي الدلالي مجموعة في درس واحد، والطالب يستغرب دون أن يهتد بنبش شفة درساً واحداً فيه (أن) المصدرية التي تكون مع الفعل مصدرراً في الجملة، و(لن) النافية للمستقبل، و(كي) التي بمعنى الغاية. فهذه ثلاثة أحرف ذات معان مختلفة مجموعة في درس واحد لأن عملها النصب فقط. وهذا جمع لا يراعي المعاني التي تعطيها تلك الحروف بل تراعي

⁶ أنيس، إبراهيم. من أسرار اللغة. القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية. ص 85.

⁷ ابن الأنباري، الإعراب في جمل الإعراب و لمع الأدلة في أصول النحو. تحقيق سعيد الأفغاني. بيروت: دار الفكر، ط 2، 1971. 100

⁸ Akşit, Eyup. Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim- Sözdizim- Anlam. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022, 100, 114.

⁹ عيد، محمد. أصول النحو العربي في نظر النحاة. القاهرة: عالم الكتب، 1989. 134.

¹⁰ Akşit, Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri, 100.

الحركة الإعرابية التي تسببها في نهاية الفعل. ومثل ذلك (حروف الجزم، والحروف المشبهة بالفعل، وغيرها).

سادساً- مسألة تعليل الممنوع من الصرف:

موضوع الممنوع من الصرف لا شك أنه موضوع خاص في إعرابه وتأثره في العوامل النحوية، و"هو مستعمل من ناحية لغوية نحوية في اللغة العربية دون غيرها كما يدّعي الباحثون اللغويون".¹¹

أما من جهة تعليمه للطلبة فإن الخلط والوهم ما يزالان يصيبان عقل الطالب أثناء تعليمه العِلل من عدم صرف بعض الكلمات والصيغ في العربية، فهل الصرف مقتصر على منع التثنية في الكلمة، أو هو خاضع أيضاً لعدم جرها بالكسرة ما لم تكن مضافة أو غير معرفة بالالف واللام، وهل من الواجب اجتماع علتين أو أكثر لإيجاب من الكلمة من الصرف أو أكثر، وما علاقة هذه العِلل بمنع الصرف.¹² إن كل هذه أسئلة يجب تداولها أثناء شرح درس الممنوع من الصرف في الفصل، وهو أمر في مشغلة لعقل الطالب دون الوصول إلى طائل.

التوصيات:

ينبغي للمناهج النحوية أن تراعي مستوى الطالب العلمي والثقافي عند وضع مفردات النحو وتدريسها، وأي منهاج نحوي لا يُوضع باعتبار مستوى الطالب المعرفي والثقافي لا يعطي نتائج مرجوة عند الطلبة. يجب تغيير المناهج النحوية التي تُدرس للطلبة الأجانب عن المناهج التي تُدرس للطلبة العرب، فثمة فرق كبير بين المستويين، ومن غير الصائب أن يُدرس الأجانب مناهج نحوية تُدرّس للعرب أنفسهم. "فاللغة العربية لغة تختلف عن اللغات الأخرى، ولهذا لا يمكن تعليم النحو لغير عربي بنفس الأسلوب الذي نريد تعليم اللغة العربية لعرب فُحّ، وهذه القضية أساس تعليم اللغة العربية، لغير الناطقين بها".¹³ ينبغي الاتجاه إلى النحو الوظيفي الذي يخدم الطالب في حياته العملية، ويجعله يواجه اللغة بقواعد مستعملة أمامه في النصوص التي يقرأها، ولا يجب أن تبقى في ذهنه رموزاً مجردة دون تطبيق، فعلى السناذ أن يشرح مفردات النحو وفق أثرها المعنوي والدلالي لا وفق أثرها الإعرابي أو حسب مبدأ العامل النحوي.

الصادر والمراجع:

ابن الأنباري. الإنصاف في مسائل الخلاف. تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد. القاهرة: دار إحياء التراث. الإعراب في جمل الإعراب و لمع الأدلة في أصول النحو. تحقيق سعيد الأفغاني. بيروت: دار الفكر، ط 2، 1971.

حسن، عباس. اللغة والنحو بين القديم والحديث. القاهرة: دار المعارف، 1971.

الحسناوي، غانم كامل. النحو التعليمي بين النظرية والتطبيق. كربلاء: مجلة جامعة كربلاء العلمية 2006.

¹¹ Akşit, Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri, 178.

¹² سفر، عبد العزيز علي. الممنوع من الصرف في اللغة العربية. الكويت: جامعة الكويت، ط1، 2000. 22.

¹³ الحسناوي، غانم كامل. النحو التعليمي بين النظرية والتطبيق. كربلاء: مجلة جامعة كربلاء العلمية 2006. ص 61-92.

حسنپوری، محمد جواد. دراسة العوامل المؤثرة في صعوبة القواعد النحوية وتعقيدها. بحوث في اللغة العربية: نصف سنوية علمية محكمة لكلية اللغات بجامعة أصفهان، العدد 26، (ربيع وصيف 1413هـ / 4144هـ.ش).

أنيس، إبراهيم. من أسرار اللغة. القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية.

عيد، محمد. أصول النحو العربي في نظر النحاة. القاهرة: عالم الكتب، 1989.

سفر، عبد العزيز علي. الممنوع من الصرف في اللغة العربية. الكويت: جامعة الكويت، ط1، 2000.

Akşit, Eyup. Arap Dilinde Sözcüklerin Kategorileri Biçim- Sözdizim- Anlam. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.

MOLLA FENÂRÎ'NİN TEFSİRCİLİĞİ*

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER*

ÖZET

Molla Fenârî, Osmanlı düşünce sisteminin oluşumunda en etkili aktörlerden biridir. Fenârî'nin, İslamî ilimlerin hemen her alanında telif ettiği eserlerden bazılarının medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş olması onun Osmanlı ilmî geleneğindeki tesirini göstermesi bakımından yeterlidir.

Fenârî'nin Fâtiha sûresi tefsiri üzerine kaleme aldığı '*Aynü'l- a 'yân*' adlı eseri onun en önemli eserlerinden biri olup işârî/tasavvufî tefsir türünün güzel bir örneğini teşkil eder. Fenârî bu eserin birinci bölümünde Kur'an tarihi ve tefsir usulüne dair bilgi verdikten sonra Fatiha suresinin tefsirini genişçe ele alır. O, bir müfessirin Kur'an tefsirini uygun tarzda tefsir edebilmesi için bazı şartların bulunması gerektiğini belirtir. Ona göre müfessirde öncelikle Kur'an'ın lafız ve mana bilgisinin bulunması büyük önem arz eder. Bu çerçevede müfessirin lafızla ilgili kıraat, dil, irab ve beyan gibi dil ağırlıklı ilimlere; hadis, kelam, fıkıh, tefsir gibi mana ile ilgili disiplinlere hâkimiyeti esas alır. O ayrıca Kur'an'ın batınî anlamlarının ortaya konulabilmesi, ayetlerin maksudu olan hususların belirlenebilmesi için tasavvufî ilimlerin de bilinmesi gerektiğine vurgu yapar.

Fenârî, eserinde deyim yerindeyse bir akademisyen gibi konuları büyük bir titizlik içinde sistematik bir metotla incelemeye çalışan bir âlimdir. Öncelikle ayetlerin literal kısmına yönelip şekil açısından açıklama yaptıktan sonra lafzın derunî anlamlarına yönelir. Yaptığı değerlendirmelerde ilimler arasında son derece yumuşak geçişler yapar, dakik irtibatlar kurar. Bu itibarla eserinde kıraat, sarf, nahiv, belagat, kelam, fıkıh, ahlak, mantık, felsefe gibi ilimler arasında etkili geçişler gerçekleştirir. Bir lügat veya fıkıh tahlili yaparken bir anda yumuşak bir geçişle ahlâkî çıkarımlara ve tasavvufî değerlendirmelere geçer. Bu çalışmada Fenârî'nin tefsir usulü açısından görüşleri ve Kur'an'ı tefsir etme çabaları ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Fenârî, Fatiha Suresi, 'Aynü'l-A 'yân.*

GİRİŞ

Molla Fenârî'nin Hayatı

Osmanlı Devleti ilmi ve fikri devlet sistemi ile mümbit topraklarından pek çok âlim, fikir ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bu topraklarda yetişmiş ve Türk tarihinde derin izler bırakan şahsiyetlerden biri de Muhammed b. Hamza b. Muhammed b. Muhammed Molla Fenârî'dir. Fenârî, 751/1350 tarihinde Bursa'da doğdu. (Askalânî, 1969: 3/464: Lüknevî, ts. 166: Taşköprüzâde, ts. 2/123) *Molla* sıfatının müderrislikten sonra üstün payeye ulaşmış değerli âlimlerle, birinci dereceye ulaşmış kadırlara verildiği bilinmektedir. Bu itibarla onun hem

* Bu çalışma 1991 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Molla Fenârî ve Fatiha Sûresi Tefsiri" adlı yüksek lisans tezinden esinlenerek hazırlanmıştır.

* Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir ABD. mustafatuncer061@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-1415-6682>

müderri hem kâdî'l-kudât veya şeyhülislâm kimliği alması nedeniyle bu adın kendisine verildiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Çoğu kaynaklara göre o, Bursa'nın Yenişehir ile İnegöl taraflarında bulunan “Fenâr” köyünde doğduğu için Fenârî nisbesiyle tanınmıştır. (Uzunçarşılı, 1988: 2/649)

Fenârî'nin ailesi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Fenârî'nin, babasından ilk tasavvuf terbiyesini aldığı, (Taşköprüzâde, ts. 24) ilk tahsilini ondan yaptığı, (Ertan, 1969: 30; Adivar, 1943: 4) ilim irfan sahibi olduğu kaynaklarda bildirilmektedir. Fenârî'nin kaç çocuğu bulunduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklarda iki, bazı kaynaklarda ise altı çocuğundan (Tahir, ts. 1/315) söz edilir.

Molla Fenârî, Alâuddin el-Esved (ö. 800/1397), Cemâleddin Aksarayî (ö. 791/1388), Ekmeleddin el-Bâbertî (Muhammed b. Muhammed er-Rûmî) (ö. 768/1384) gibi hocalardan ders alırken; Molla Yeğen (Muhammed b. Armağan) (ö. 865/1461 civarı), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) (Askalânî, 1969; Taşköprüzâde, 1975; Zirikli, 1969; Lüknevî, ts.) gibi ünlü âlimlere de hocalık yaptı.

Osmanlı devletinde medrese geleneğinin oluşmasında büyük katkısı olan Molla Fenârî, İznik Medresesi Müderrisi ünlü âlim Dâvûd-i Kayserî'nin vefatından sonra medresenin yönetimi ve geliştirilmesi ona kalmıştı. Denebilir ki Osmanlı medreselerinin dünya çapında bir niteliğe ulaşmasında Dâvud-i Kayserî'den sonra Fenârî'nin büyük çabası önemli rol oynadı. Medrese geleneğinin oluşmasında o derece etkili olmuştu ki, kendisinin yazdığı İsagoci Şerhi beş yüzyıl boyunca Anadolu medreselerinde temel ders kitabı olarak okutulmuştu. (Gürer, 2019: 77, 79) Bu ders sayesinde Aristo mantığı Fenârî ile birlikte Osmanlı medreselerine girmiş oldu ve artık aklî ilimlere karşı teveccüh başlamış oldu. Molla Fenârî Anadolu'da tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslâm ilimlerinin ağırlıklı olarak okutulduğu medreselerde artık felsefe ve mantık gibi aklî ilimlerin de onun sayesinde yerleşik bir hal aldığı söylenebilir.

Osmanlı devletinde ilk şeyhülislâm olan Molla Fenârî'nin en önemli özelliklerinden biri; hak bildiği yolda yürümesi, hak bildiğini yapıp söylemesi ve hatır için iş yapmamasıdır. Aşağıda vereceğimiz örnek bunu tasdik etmesi bakımından yeterli sayılır. Bir gün bir hüküm hakkında fetva verileceği sırada Sultan Beyâzıd, Fenârî'nin yanında oturmuştu. Fenârî, Sultanın şahitlik isteğini reddetmiş, sebebini soran Sultan'a şu cevabı vermiştir: “Sen, cemaatle namazı terk ediyorsun da ondan”. Bunun üzerine Sultan Beyâzıd sarayın önünde bir cami yaptırmış ve kendisi için caminin içinde bir bölüm tahsis etmiştir. Bu olaydan sonra cemaatle namaz kılmayı terk etmemiştir. (Taşköprüzâde, 1975: 19; Danışmend, 1971: 1/141) Şevkânî (ö. 1250/1834) bu olay hakkında hayretini şöyle bildirmektedir: “Saltanatın birçok nimeti içerisinde bulunmasına karşın, hakkı kendisine karşı söyleyen bu âlime helâl olsun! Öyle âlimler vardır ki, kendisine az bir iyilik gösteren bir sultana karşı bir kelime bile söyleyemez. Çünkü o iyiliğin elinden gitmesinden endişe eder... Bu sultan isteseydi Fenârî'yi yeryüzünde barındırmayabilirdi.” (Şevkânî, 1929: 2/267)

Molla Fenârî, 834 (m. 15 Mart 1431) tarihinde Bursa'da vefat etti. (Askalânî, 1969: 3/465; Taşköprüzâde, ts. 20)

İlmî Kariyeri ve Eserleri

Molla Fenârî, çok yönlü kişiliğe sahip bir kişi idi. Başta fıkıh usûlü, tefsir ve mantık olmak üzere kelim, Arapça, belâgat gibi şer'i ilimlerle, astronomi ve matematik gibi aklî ilimlerde eserler vererek ilmî otoritesini ispatlamıştır.

Tasavvuf alanında da önemli bir konuma sahip olan Fenârî, Osmanlı ilim geleneğindeki medrese-tekke bütünlüğünü temsil eden âlimlerin başında yer almıştır.

Molla Fenârî, Dâvud Kayseri'den sonra Osmanlı döneminde “vahdet-i vücud” felsefesinin yayılmasına çalışmış ve aynı zamanda medreseden yetiştirdiği ilim adamları ile Osmanlı Devletindeki âlim sınıfının ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Fenârî'nin savunduğu bu fikrin Osmanlı çevrelerinde pek çok savunucusunun bulunmuş olması İslâm'ın en temel itikadî konularından olan tevhid anlayışına daha fazla sıkıca bağlı kalınmak ve bu düşünceden hiçbir şekilde taviz vermemek gerektiği düşüncesinin yattığı söylenebilir. Onlara göre dünyada mevcut tüm fani unsurları gelip geçici unsurlar olarak kabul ettikten sonra ancak Allah'la bir ve tek varlık oluşturulabilir.

Adaletli kişiliği ve üstlendiği faaliyetleriyle herkesin takdirini kazanan Fenârî'yi II. Murad müşavir olarak görüp çeşitli devlet meselelerinde ona danıştı. Artık o padişahların devlet erkânı ile yaptığı çeşitli toplantılara sultanın isteği ile katılıyor, fikirlerini açıkça dile getiriyordu. Böylece o dinî ilimlerde kazandığı yüksek rütbenin yanı sıra siyasi işlerde de büyük bir olgunluk kazanmıştı. (Gürer, 2019: 34-35)

Aklî ve naklî ilimlerdeki derin anlayışıyla temayüz eden Fenârî, tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, mantık, nahiv, belâgat ve diğer ilmî alanlarda eserleri mevcuttur. Kaleme aldığı eserlerden bazıları matbu olmakla beraber birçoğu çeşitli kütüphanelerde yazma eser olarak yer almaktadır. Fenârî, Türk olmasına rağmen tüm eserlerini Arapça yazmıştır. Bu durum onun Arapça üzerindeki hâkimiyetini ve dil üzerindeki yeteneğini açıkça gösterir.

İrili ufaklı yüz civarında eseri bulunan Fenârî'nin en önemli eserleri şunlardır:

Tefsîru'l-Fâtîha ('Aynü'l-a'yân)

Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli's-şerâyi

Şerhu'l-Ferâizi's-sirâciyye

Şerhu İsagoci

Misbâhu'l-üns beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerh-i miftâhi'l-gaybi'l-cem' ve'l-vücûd

Enmüzeccü'l-'ulûm

FENÂRÎ'NİN TEFSİRE BAKIŞ AÇISI

Molla Fenârî, bir müfessirde Kur'ân tefsirini uygun tarzda tefsir edebilmesi için bazı şartların bulunması gerektiğini ifade eder. Ona göre müfessirde öncelikle Kur'ân'ın lafız ve mana bilgisi bulunması gerekir. Bu çerçevede müfessirin lafızla ilgili kıraat, dil, irab ve beyan gibi dil ağırlıklı ilimlere; hadis, kelâm, fıkıh, tefsir gibi mana ile ilgili ilimlere hâkimiyeti esas alır. O ayrıca Kur'ân'ın batınî anlamlarının ortaya konulabilmesi, ayetlerin maksudu olan hususların belirlenebilmesi için tasavvufî ilimlerin de bilinmesini gerekli görür. Bütün bunlara rağmen o, bir müfessirin çabası sonucu ortaya koyduğu bilgilerin göreceli bilgiler olduğuna veya en azından zan ifade etmelerinden dolayı genel bir kabul içermeyeceğine vurgu yapar.

Kur'ân tefsirinin bir sınırı olamayacağını, Kur'ân'ın manalarının tümünden ihata edilemeyeceğini ve hiçbir meşru yorumun onun manasını tüketemeyeceğini düşünen Fenârî, yapılan eylemin

makbul olabilmesi için yukarıda sayılan ilimlerin bilinmesini keyfilikten kurtulma anlamında gerekli görür ancak bütün bunların Kur'an tefsirinde mutlak sonuca ulaştırdığını iddia etmez. (Çiçek, 2012: 332)

Kur'an'ın anlaşılmasında murad-ı ilahinin keşfedilmesinin zorluğuna ve müfessirlerin bunu açığa çıkarmalarının imkânsızlığına dikkat çeken Fenârî, müfessirin bulunduğu mertebenin seviyesine göre çeşitli anlamlara vakıf olabileceğine ve dolayısıyla anlamın sübjektifliğine işaret eder. O imam Mâtürîdî'nin görüşüne atıfta bulunarak murad-ı ilahinin tefsirde mutlak olarak keşfedilmesi halinde her müfessire göre bir tefsirin ortaya çıkmaması gerekir. Oysa hakikatin bunun aksine olduğunu, her müfessirin kendi bakış açısına ve bireysel özelliklerine göre bir anlam ortaya çıkardığını belirtir. (Fenârî, h.1325: 5)

Fenârî, Fâtiha sûresinin tefsiri için kaleme aldığı '*Aynü'l-a'yân* adlı eserin birinci bölümünde (Mukaddime) tefsir usulü ve Kur'an ilimlerine dair oldukça geniş bilgiler verir. Konu ile ilgili meşhur müfessirlerin görüşlerine değinir. Bazen ihtilaflı konularda her iki tarafın görüşlerini ve delillerini zikrettikten sonra kendi görüşünü açıklar. Tefsir ilmine duyulan ihtiyacı da ele alan Fenârî ayrıca tefsir ilminin şerefini ve bu şerefin hangi açılardan kaynaklandığını geniş bir şekilde ele alır. Hem içerik hem de sistematığı açısından kendinden önce yazılan Muhasibî'nin (ö. 243/857) *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, Tûfi'nin (ö. 716/1316) *el-İksir fi ilmi't-tefsir* ile İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) *Mukaddimetü't-tefsir* adlı eserlerinden farklı bir karakteri mevcuttur. Bu bağlamda Fenârî'nin eserinin diğer eserlerden ayrıştığı temel nokta, anlam ve yorumlama konusunda ortaya koyduğu özgünlüğünün yanında tefsirin mahiyetini geniş bir zaviyeden ele almasıdır. Aslında bir kıyaslama yapılacak olursa bu eser kendinden önceki eserlere kıyasla bir yöntem arayış sorununa büyük ölçüde bir sistem haritası sunduğu söylenebilir.

Tefsir yapmanın gereği ve caiz oluşu konusunda müspet fikirlere sahip olan Fenârî, Hz. Ebû Bekir'in "Allah'ın kitabı hakkında kesin bilgi sahibi olmadığım bir konuda söz söyleyecek olursam, hangi sema beni altında barındırır, hangi yer beni üzerinde taşır." sözüne dayanarak Hz. Peygamber'in, "Kim Kur'an hakkında kendi görüşüyle bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın!" (Tirmizî, "Tefsir", 1) hadisini ölçü alanlara şöyle cevap vermektedir: "Hz. Peygamber'in hadisi ancak şunlar hakkındadır:

- a) "Delile dayanmadan kendi görüşüne göre tefsir edenler,
- b) Mu'tezilenin, "*Rabbine bakar*" (el-Kıyâme 75/23) ayetindeki bakışı ru'yet olmaksızın ikram beklemeye hamletmeleri gibi kendi mezhebine göre ayetleri yorumlayanlar,
- c) İnsanların bilmesine fazla gerek olmadığı müteşabih ayetlere dalanlar,
- d) İctihadiyla elde ettiği tefsirin yüzde yüz doğruluğuna hükmedenler, çünkü o kişiler, kendilerini vahiy sahibi makamına kor, 'isabet ettiysem Allah'tan, hata ettiysem benden ve şeytandandır' demezler. Oysa gerçek şudur ki, her müçtehit isabet etmez, ancak içtihadının sevabını alır." (Fenârî, h. 1325: 9)

Buradan şu anlaşılmaktadır ki, Fenârî akli teville ilgili olumsuz görüşleri belirtmekte ve konu ile ilgili delilleri sunarak re'yin meşruiyetini savunmaktadır. Hatta bu bağlamda Kur'an'ın ayetler üzerinde düşünmeyi ve onlardan hükümler çıkarmayı öneren ayetleri destekleyici unsur olarak ifade etmektedir. Bu konuda sünnetten delili de şu rivayetle açıklamaktadır: Resûlullah'ın, "Yeryüzünden ilk olarak ilim kaldırılacaktır." şeklindeki beyanı üzerine sahabe:

“Ya Resûlullah! Kur’ân kalkacak mı?” diye sordular. O da “Hayır, onun tevilini bilen kişiler ölecek. Geriye kendi hevalarına göre tevil eden kişiler kalacaktır.” (Fenârî, h. 1325: 8)

Fenârî tevilin meşruiyeti konusunda İbn Mesûd’un “Kim ilim isterse Kur’ân’a baksın.” (Taberânî, 1984: 9/136) görüşünü de delil olarak kullanır. (Fenârî, h.1325: 8) O ayrıca müfessirlerin sürekli Kur’ân ayetleri konusunda yaptıkları tefsirleri de icma delili olarak yansıtır.

Kısacası Fenârî’ye göre tefsir sadece sahabeden aktarılan rivayetlerle gerçekleşmez, aynı zamanda maksadı ve konusu açık olan ifadeler, aynı mevzuda rivayet bulunmazsa bile yapılan açıklamalar da tefsirdir. Te’vil ise sadece aklî delillerle değil bunun dışındaki bilgileri de içerir. Ona göre tefsirin rivayete, te’vilin de dirayete dayandırılarak te’vilin tefsirden daha fazla öncelenmesi gerektiği fikri de yanlıştır.

Molla Fenârî, eserini hazırlarken kendinden önce yazılmış temel kaynaklardan ve Fâtîha sûresi ile ilgili yazılmış bazı müstakil kitaplardan faydalanmıştır. Ayrıca fıkıh ve tasavvuf ile ilgili eserlere de müracaat etmiştir. Bu eserler arasında en fazla yararlandıkları şunlardır: Ebû Bekir el-Cessâs’ın (ö. 370/980) *Ahkâmu’l-Kur’an*’ı, Rağîb el-İsfahânî’nin (ö. 503/1109) *Tefsiru Rağîb*’ı, Gazalî’nin (ö. 505/1111) *İhyâü’l-‘Ulûmi’d-Din*’i, Zemahşerî’nin (ö. 538/1143) *Keşşâf*’ı, Fahrreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1209) *Mefâtihu’l-Gayb*’ı, İbnü’l-Arâbî’nin (ö. 638/1240) *Fütûhât-ı Mekkiyye’si*, Konevî’nin (ö. 673/1274) *İ‘câzu’l-Beyân*’ı, Fîrûzabâdî’nin (ö. 816/1413) *Besâir*’i.

Tefsir ilminde çok fazla tartışılan konuların başında gelen nesh konusuna da değinen Fenârî, neshin varlığını kabul etmekte ve neshi bilmemenin tefsirde ciddi hatalara sebebiyet vereceğini düşünmektedir. O, Kur’ân’da bir ayetin başka bir ayeti neshetmesi üzerinde dururken Kur’ân’ın sünnetle neshedilmesi konusuna hiç değinmemektedir. Kanaatimizce bu onun, neshin çeşitlerinden olan, sünnetin Kur’ân’ı neshetmesini kabul etmediğinin bir delilidir. Müslümanlar arasında kendi dönemine kadar Ebû Müslim el-İsfahânî hariç hiç kimsenin neshin varlığını reddetmediğini belirten Fenârî, mutlak manada neshin varlığı üzerinde bir çatışma bulunmadığını ifade eder. Öyle ki bu durumu hayret ifadesiyle şöyle dile getirir: “Kur’ân’da geçtiği halde Müslüman bu durumun yokluğunu nasıl düşünebilir ki?” (Fenârî, h. 1289: 2/132)

Tefsirdeki Metodu

Fenârî, eserinde deyim yerindeyse bir akademisyen gibi konuları büyük bir titizlik içinde sistematik bir metotla incelemeye çalışan bir âlimdir. O, konuyu işlerken bilgi vereceği ayetin bulunduğu mevkiin güzelliğinden başlar ve nazmın öncesi ve sonrası (sibak ve siyak) konusunu ele alır. Lafızları incelerken önce kıraat konusunu daha sonra da o lafzın dil, ıstikak yönünü masaya yatırır. Daha sonra nahiv konumunu ve belagat inceliklerini inceler. Nazımla ilgili bilgileri aktardıktan sonra tefsirle (rivayet veya dirayet) ilgili görüşlerini beyan eder ve konu kelamla ilgili ise mutlaka kelâmî açıklamalar yapar. Daha sonra fıkıh usulüne dair konulara değinen Fenârî, tasavvufi yorumların yoğunlukta olduğu inceliklerden, ahlakî çıkarımlardan ve tezkir (hatırlatma)lerden bahsetmeyi de ihmal etmez. Fenârî ayetlerin son bölümlerinde zahirî yorumlardan sonra mutlaka batınî mana üzerinde durur ve çoğu kere sadece zahirî manayı önceleyen müfessirlerin, batınî manaya temas etmemelerini de zaman zaman eleştirir.

Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmesi

Kur'ân'daki bir ayetin başka bir ayetle tefsir edilmesine “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri” adı verilir, Kur'ân Allah'ın Kelâmı olduğu için onun en iyi tefsirinin yine Allah tarafından yapılacağına şüphe yoktur.

Örneğin Fenârî, isti'âze duasında yer alan “er-racîm” ifadesinin taş atmak anlamında “er-racm” kelimesinden geldiğini “recmen bi'l-ğayb” (“Karanlığa taş atar gibi,”) (el-Kehf 18/22) ayetini şahit getirerek açıklamaktadır.

Fenârî, Fâtîha'nın son ayetinde yer alan “nimet verilenler” ifadesinden kimin kastedildiğini şöyle açıklar: “Mücâhid, Meryem sûresinde “Nebiler” kelimesinden sonra “İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu,” (Meryem 19/58) ayetine dayanarak nimet verilenlerin nebilere olduğu söyler.

Fâtîha sûresinin son ayetindeki “gazap edilmiş” ve “sapmışlar” ifadelerinin farklı anlamlarda kullanıldığından söz eden Fenârî, bu ifadelerden kimlerin kastedildiğini şu ayetlere dayanarak açıklığa kavuşturur:

“Kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır.” (en-Nahl 16/106) ayetinde olduğu gibi gazap edilenler bütün inkâr edilenlere nispet edilir. Yine “İnkâr eden ve Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.” (en-Nisâ 4/167) ayetinden dolayı da sapıklık lâfzı bütün kâfirlere ait kılınmıştır. (Fenârî, h. 1325: 317)

Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmesi

Sünnet Kur'ân'ı açıklama ve izah etme özelliğine sahiptir. Bundan dolayı müfessir, bir ayetin tefsirini Kur'ân'da bulamadığında sahih sünnetten faydalanır. İmam Şafî Hz. Peygamber'in verdiği her hükmün, Kur'ân'dan anladığı şeye bağlı olduğunu ileri sürer. Bu itibarla Kur'ân'ın ilk ve en yetkili müfessiri Hz. Peygamber'dir. (Suyûtî, 1987: 2/387)

Molla Fenârî Hz. Muhammed'in pek çok sayıda hadisine başvurarak tefsirini güçlendirmeye çalışır. O bu hadislerin sahih olup olmadığına dikkat etmeden bazı rivayetlere yer verir. Bazen Buhârî, Müslim Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Hanbel gibi eserlerin bizzat ismini zikrederek kaynağı gösterirken bazen de kaynak göstermeden bazı rivayetleri eserine kaydeder. Şimdi eserine aldığı bazı hadisleri aktarmaya çalışalım.

Fenârî, “el-hamdü lillâh” lafzının faziletine ilişkin şu hadisi şahit getirir: “En faziletli zikir, ‘Lâ ilâhe illellâh’ ve en faziletli dua ‘el-hamdü lillâh’tır.” (İbn Mâce, “Edeb”, 55; Fenârî, h. 125: 162) Yine hamd etmenin gerekliliğini şu hadisle açıklamaya çalışır: “Kim hamd-ü sena yapmadan duaya başlarsa, ona karşılık verilmez.” (Tirmizî, “Daavât”, 66; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23)

Fâtîha sûresinin okunmasından sonra *âmîn* denilmesi konusunda da Fenârî, Hz. Peygamber'in, “İmam “veleddâllîn” deyince siz de *âmîn* deyiniz, kimin *âmîn* demesi meleklerin *âmîn* demesine denk gelirse geçmiş günahları bağışlanır.” (Buhârî, “Da'âvât”, 63; Müslim, “Salât”, 18; Ebû Dâvud, “Salât”, 172) hadisini zikrederek konuya açıklık kazandırır. (Fenârî, h. 1325: 318)

Fenârî'nin Tefsire İlişkin Zayıf Yönleri

Bazı tefsirlerde yer alan zayıf, mevzû (uydurma) haberler ya da israiliyâta dair bilgilere maalesef Fenârî'nin eserinde de rastlamak mümkündür. Onun bu kabilden kaydettiği bazı zayıf görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

İlmin faziletine dair birçok hadisi eserine alan Fenârî, bu hadisler konusunda hiç de seçici davranmadığı görülmektedir. Bunların arasında oldukça zayıf hatta mevzu (uydurma) olanların da olduğu ifade edilebilir.

a- “Kıyamet günü, alimlerin mürekkebi şehitlerin kanı ile tartılır.” (Fenârî, h. 1325: 21)¹

b- “Ümmetim arasından iki grup var ki, onlar düzeldiğinde tüm insanlar düzelir. Onlar yöneticiler ve fakihlerdir.” (Fenârî, h. 1325: 21)²

FENÂRÎ’NİN FÂTİHA SÛRESİNİ TEFSİR ETMESİ

Molla Fenârî’nin fıkıh usulüne dair yazmış olduğu *Füsûlü’l-bedâyi*’den sonra en önemli eseri Fatiha suresinin tefsirine dair kaleme aldığı *‘Aynü’l-‘yân* adlı eseridir. 1325/1907 tarihinde basılan bu eser 376 sahifedir. Bu eserde tam 90 sahife tefsir ve tefsir usûlü ile ilgili bilgi verilmiş ve geri kalan 286 sahife Fâtiha sûresine ayrılmıştır.

Molla Fenârî, Fâtiha sûresinin faziletine dair Hz. Muhammed’in şöyle buyurduğunu aktarır: “Fâtiha sûresi, Tevrat’ta olsaydı, Hz. Mûsâ’nın kavmi Yahudileşmez; İncil’de olsaydı İsa’nın kavmi Hristiyanlaşmaz; Zebur’da olsaydı Dâvud’un kavmi mesh³ olmazdı. Fâtiha sûresini kim okursa Allah ona tüm Kur’ân’ı okuyan ve tasdik eden müslüman erkek ve kadınlar kadar sevap verir.” (Fenârî, h. 1325: 175)

Fenârî’nin Fatiha suresi ile ilgili yaptığı tefsirin çok kısa özeti şu şekildedir:

Hamd: “el-Hamdü lillâh” diyen bir kişi sanki şöyle demiş olmaktadır: “Tüm güzel eylemlerinden dolayı Allah’ı övüyorum, sınırsız nimetleri nedeniyle O’na şükrediyorum, kaza ve kaderine tüm benliğimle razıyım ve en güzel sıfatlarıyla O’nu övüyorum.” (Fenârî, h. 1325: 191) *Hamd* ile *şükür* arasında dikkat çekici bir fark bulunduğunu belirten Fenârî, *hamdin*, ihtiyarî olarak elde edilmiş her nimet üzerine yapılan bir övgü olduğunu, nimet olmasa da hamd edilmesi gerektiğini; *şükür*ün ise nimete karşı yapılan sözlü, fiilî ve itikadî teşekkür karşılığında yapıldığını ifade eder. (Fenârî, h. 1325: 176)

Âlemlerin Rabbi: *Rab* kelimesinden kasıt, Allah’ın âlemlerin efendisi olmasındandır. Allah âlemleri düzenleyen, onları yoktan var edip varlıklarını sürdürebilecek imkânları kendilerine sunan bir varlıktır. Ayrıca Allah, âlemlerin sahibi, yöneticisidir ve onların üzerinde istediği şekilde tasarrufta bulunabilir. Onları ilmi, iradesi ve kudreti ile çepeçevre sarmıştır. İbn Abbas’ın ifadesiyle yeryüzünde var olan her canlı, O’nun terbiye ediciliğini kabul etmekle “âlemler” kavramının içerisine girer. Âlimler, “âlemler”den maksadın insanlar ve cinler olduğunu belirterek buna şeytanları da ilave ederler. (Fenârî, h. 1325: 215-216)

Rahmân ve Rahîm: Keyfiyet açısından *rahman* sıfatının dünyaya, *rahîm* sıfatının ahirete ait olduğu söylenir. Bu şekilde *rahman*ın; dünyada hem müminlere hem de kâfirlere nimet verilmesi, *rahimin* de ahirette sadece müminlere mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir görüşe göre *rahman* hem dünya hem de ahirete, *rahîm* ise sadece dünyaya mahsustur. (Fenârî, h. 1325: 134-135)

¹ Münâvî bu rivayetin mevzu olduğunu ifade etmektedir. (Münâvî, 1938: 6/466-467)

² İbn Abdilber bu rivayetin mevzû/uydurma olduğunu belirtmektedir. (İbn Abdilber, , 2003: 1/641).

³ “Mesh” kelimesi sözlükte bir maddenin şeklini daha kötü bir şekle çevirmek, bir yiyeceğin tadını bozmak gibi anlamlara gelmektedir. Rağib el-İsfahânî’ye göre mesh iki türlü olabilir. Ya özel olan ve arada bir meydana gelen fizikî yaratılışın değişmesi ya da her zaman meydana gelebilen ahlaki değişiklikler. (İsfahânî, 2002: 768) Geniş bilgi için bk. Tunçer, 2021: 333-369.

Din Günü: Fenârî'ye göre insanların diriltilmesinden sonra çeşitli duraklarda zorlu aşamaları geçebilenler en son aşamada sıratın bulunduğu yere gelirler. Bu aşamayı geçebilenler cennete, geçemeyenler cehenneme atılırlar. Cehenneme atılan müminlerden büyük günah işleyenler, şefaathçilerin şefaatinde sonra Allah'ın yardımıyla cehennemden çıkarılır, gerisi orada kalırlar.

İbadetin Sadece Allah'a Ait Kılınması (İyyâke Na'budü): "Na'budü" ibadet ve kulluk anlamlarında kullanılmaktadır. Gafletten uzak kılınan namaz, gıybetsiz tutulan oruç, minnetsiz verilen sadaka, gösterişsiz yapılan hac, gösterişten uzak cihad, eziyet etmeden yapılan köle azadı, usanç ve bıkkınlık gösterilmeden yapılan zikir bu kapsamdadır. Diğer ibadetler de aynı şekilde kusursuz yapılsın ki kabul edilsin. Yüce Mevla'dan gelen her şeye itiraz etmeksizin rıza gösterilmesi, belalara şikâyet etmeden sabredilmesi, hiç şüphe duymadan Allah'a iman edilmesi, hep Allah'ın huzurunda olduğunun bilincinde ve Onun'la irtibatlı olunması da kulluk türlerindendir. (Fenârî, h. 1325: 285)

Yardımanın Sadece Allah'tan Dilenmesi (İyyâke Neste'in): "İyyâke Neste'in" ifadesinden şu anlamlar çıkarılabilir: Bizi ibadetten alıkoymak isteyen şeytanla mücadelemizde yardımını bekleriz. Din ve dünyamız konusunda bizim yararımıza olan her şeyde senden yardım bekleriz. Sana ibadet ederken gelecekte ibadet üzere kalabilmek için yardımını dileriz. Kontrol edemediğimiz dış dünyamız ile sana ibadet eder, söz geçiremeyeceğimiz iç dünyamızı kontrol edebilmek için yardımını dileriz. Biz, ibadetle sana boyun eğip küçüklüğümüzü ve acizliğimizi itiraf ederiz. (Fenârî, h. 1325: 285-286)

Doğru Yol/Sırât-ı Müstakîm (İhdina's-Sırâta'l-Müstakim): *İhdinâ*, Türkçe ifadesiyle "bize hidâyet et!" şeklinde dua edenler anlamında hidâyet üzere olan kişilerdir. Bu dua ile onlar, ilahî ihsanlara ulaştıkları hidâyetin artırılmasını istemektedirler. (Fenârî, h.1325: 314-315) Fenârî'nin aktardığı bilgiye göre müfessirlerin sırat-ı müstakim için verdikleri anlamlar şunlardır: *İslam, Allah'ın Kitabı, Nebi ve sahabenin yolu ve cennet yolu*. Fenârî bu farklı görüşleri de kapsayacak şekilde *sırât-ı müstakim*'in "Hak yol" olduğunu belirtir. Yani cenneti hak eden hakikat erlerinin girdiği yoldur. (Fenârî, h. 1325: 315)

Fenârî, "ihdina's-sırâta'l-müstakîm" şeklinde kulun yaptığı duanın makbul bir dua örneği olduğunu, şayet karşılık verilmeyen bir dua olmuş olsaydı emredilmezdi, diyerek görüşünü desteklemeye çalışır. Çünkü Allah bir hadiste bildirildiğine göre "Bu benim ve kulum içindir, kuluma istediği vardır." (Ebû Dâvud, "Salât", 136; Tirmizî, "Tefsir", 2) şeklinde müjde vermiştir. Bu müjdeden Allah'ın lütuf ve ikram kapılarının açıldığı anlaşılmaktadır. (Fenârî, h. 1325: 301)

Nimet Verilenlerin Yolu (Sırâta'l-lezîne En'amte Aleyhim): Fenârî'nin bildirdiği üzere kendilerine nimet verilenler Mücâhid'e göre peygamberler, Hasan-ı Basrî'ye göre peygamberler ve onların izinden gidenler, Mukatil'e göre peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih olan kişiler, İbn Abbas'a göre dinleri tahrif ve neshedilmeden önce Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın izinden gidenlerdir. Bu konuda Kuşeyrî'nin yaptığı tanım ise en kapsamlı tanımdır: "Onlar, Allah'ın hidâyet vererek dosdoğru yola erıştirdiği peygamberler ve diğer seçkin kişilerdir. (Fenârî, h. 1325: 301)

Allah'ın insana lütfettiği nimetleri dünyevî ve uhrevî nimetler şeklinde iki kategoride değerlendiren Fenârî, dünyevî nimetlerin vehbî ve kesbî olmak üzere iki çeşidi bulunduğunu ifade eder. Ona göre vehbî nimetler insana ruh üfürülmesi, akıl ve buna bağlı olarak düşünce yetisi, anlama, konuşma becerilerinin verilmesi, en güzel kıvamda bedene sahip olunması ve

ihtiyaçlarını görecek şekilde beden organlarının yerli yerinde bahedilmi olmasıdır. Ona göre uhrevî nimetler de kulun günahlarından bağılanması, Allah'ın kendisinden razı olması, üstün makamlara nail olması ve o makamlarda sürekli kalmasıdır. Ayette kastedilen nimet bu ikinci kısım (uhrevî nimetler)dir. Çünkü dünyevî nimetlere mümin ve mümin olmayan herkes sahip olabilir. (Fenârî, h. 1325: 316)

Gazaba Uğramı ve Yoldan ıkmı Olanlar (ėayri'l-Mağdbi Aleyhim Veleddlln): Fenârî, bu ayette anlatılan sınıfları Hz. Peygamber'in şöyle tarif ettiğini bildirir: "Gazaba uğramış olanlar Yahudiler, yoldan çıkmış (sapmı) olanlar ise Hristiyanlardır." (Tirmîzî, "Tefsir", 2; İbn Hanbel, ts. 5/33) Aslında ne sadece gazaba uğrayanların Yahudiler; ne sadece yoldan çıkmış olanların Hristiyanlara atfedilmesinin doğru olmadığı görüşünde olan Fenârî, gazaba uğrayanların bazı ayetlerde Hristiyanlara da nispet edildiğini u ayetle temellendirir: "Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur. Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır." (el-Mâide 5/80) u ayette de gazap tüm kfirlere nispet edilmiştir: "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkra saparsa –kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkra aarsa ite Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır." (en-Nahl 16/106) Fenârî kısaca gazaba uğrayanları, zahirî amellerde yanlış yapan gnahkrlara; dalalet ehlini ise itikadî sapkınlığa denlere hamletmenin daha doğru olduğunu belirtir. (Fenârî, h. 1325: 317)

mn: Fenârî, *mn* kelimesinin anlamı konusunda u açıklamayı yapar: mn, "Rabbim kabul et" demektir. Bu kelimenin haksızlık ve zulümden uzak olan, her şeye güven veren ve her şeye şahit olan Allah'ın adlarından birisi olduğu da ifade edilmiştir. Benzer şekilde bu ifade, açıklamasını kendisinden başka kimsenin bilmediği Allah'ın arının hazinelerinden bir hazinenin ismi olduğu da belirtilmiştir. (Fenârî, h. 1325: 318)

Fenârî *min* demenin faziletine dair Hz. Peygamber'in u hadisini nakleder: "Cemaatle namaz sırasında imam Ftiha sresini bitirdiğinde siz de *mn* deyin. Çünkü o sırada melekler de "mn" derler.

SONUÇ

Molla Fenârî, XIV. asrın sonlarıyla XV. asrın ilk yarısında yaamı, gençliğini ilim öğrenmekle ve bu uğurda yaptığı seyahatlerle geçirmiş, Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek derecedeki kadılık, müderrislik ve şeyhulislmlık makamlarında görev almış mütefekkir bir Osmanlı limidir. Osmanlı düşünce sisteminin mimarlarından kabul edilen Fenârî, çok yönlü kişiliği ile tanınmış, aklî ve naklî ilimleri bir araya toplamı, tefsir, fıkıh, fıkıh usl, kelm, felsefe, mantık, tasavvuf gibi dinî ilimlerde kıymetli eserler vermiş bir şahsiyettir. Özellikle tasavvufi kimliğiyle Osmanlıda tekke-medrese dengesini kurmada ölçülü davranıp bu sistemin uzun yıllar devam etmesini sağlayan kişilerin başında gelir.

Fenârî, hem zahir hem de batin bilgileri bir araya topladığı Ftiha sresine ilişkin telif ettiği '*Ayn 'l-a 'yn* adlı eseri, onun en önemli eserlerinden biri olup görünüşte bir Ftiha sresi tefsiri hüviyetinde olmasına rağmen Mukaddime kısmında Kur'an ayetlerinin doğru anlaşılmasına yönelik yüz yetmiş sayfalık usul bilgisi mevcuttur. Bu eserde bütün ilmî birikimini ortaya koymaya alıan Fenârî, eserin giriş bölümünde tefsir ilmi konusunda geniş bilgi vermiş, daha sonraki bölümlerde de *lgat*, *kıraat*, *beyan*, *tefsir*, *hakik* adlı başlıklar altında Ftiha sresi

ayetlerinin tefsirini yapmıştır. Bu eseri ağırlıklı olarak vahdet-i vücud teorisini esas alan bir yöntemle kaleme alan Fenârî, açıklamalarında öncelikle kelimelerin lügat ve belagat açısından anlamlarını incelemiş daha sonra tefsir, fıkıh, kelâm ve işârî tahlillere yönelmiştir.

Fenârî *'Aynü'l-a'yân* adlı eserini her ne kadar Konevî'nin Fâtiha sûresine dair yazdığı tefsirin bir şerhi sadedinde kaleme almış olsa da kendisinden önceki birçok müfessirden de yararlanmıştır. Bu bakımdan onun eserinin temel özelliği İslam düşüncesinin birikiminin bir yansımasıdır. Onun bu anlamda dikkat çektiği hususların başında İslami ilimler açısından belli seviyeye ulaşmamış bir kişinin Kur'ân'ı tefsir edemeyeceğidir. Onun bu eserinde ortaya koyduğu görüşlerden anlaşılan o ki, kendisinin bu konuda oldukça yetkin ve yeterli olduğudur. Netice itibarıyla, lügat, kıraat, zahirî ve tasavvufî izah ve yorumları ile Fenârî, Fâtiha sûresini her yönüyle ele alarak kıymetli bir eser ortaya koymuştur. Onun bu eseri Kur'ân'ın tümü üzerinde bir tefsir çalışması olmasa da genel tefsir usul ve yöntemini verebilecek bir karaktere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. A., *Osmanlı Türklerinde İlim*, Maarif Matbaası, 2. Basım, İstanbul, 1943.
- Buhârî, M. b. İ., *Sahih*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Kahire, 1958.
- Çiçek, M., *Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'ân (Molla Fenârî ve Fazlurrahman Örneği)* Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2012.
- Danışmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Ebû Dâvud, S. b. E., *Sünen*, Dâru'l-Hadis, Suriye, 1969.
- Ertan, V., *Meşhur Şeyhülislam*, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Fenârî, M. Ş., *'Aynü'l-a'yân*, Rıfat Bey Matbaası, Dersaadet: h. 1325.
- Fenârî, M. Ş., *Füsûsu'l-bedâyi' fî usûli's-şerâi'*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul: h. 1289.
- Gürer, B., *Bir Osmanlı Entellektüeli Molla Fenârî*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2019.
- İbn Abdilber, Y. b. A., *Câmi 'u'l-beyâni'l-ilm ve fadlih*, thk. Ebû Abdurrahman Fevâz Zumerli, Müessesetü'r-Reyyân, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
- İbn Hacer, A., *İnbâü'l-ğumr bi enbâi'l-umr*, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire, 1969.
- İbn Hanbel, A., *Müsned*, Dâru Sadır, Beyrut, ts.
- İbn Mâce, E. A., *Sünen*, İsâ Baba Matbaası, Mısır, ts.
- İsfahânî, R., *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.
- Lüknevî, M.A., *Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Münâvî, A., *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi 'i's-sağîr*, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Kahire, 1938.
- Müslim, İ. H., *Sahih*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Y.Y. 1955.
- Suyûtî, C. A., *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Şevkânî, M., *el-Bedrü't-tali'*, Kahire, 1929.
- Taberânî, S. b. A., *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefi, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, Beyrut, 1984.
- Tahir, M., *Osmanlı Müellifleri*. Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. 3 Cilt. Meral Yayınları, İstanbul, ts.

- Taşköprüzâde, A., *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzuâtî'l-'ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, ts.
- Taşköprüzâde, A., *Şakâik-i Numâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut, 1975.
- Tirmizî, E. İ., *Sünen*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Matbaâtu Mustafa Baba el-Halebî, 1937.
- Tunçer, M., “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da Mesh (Maymunlaşma) Hadisesi”, *Bilimnâme* 44,1, 2021.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988.
- Ziriklî, H. *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, Beyrut, 1969.

MUHALEFETTE İKEN SALTANATA KARŞI ÇIKANLARIN İKTİDARDA SINANMASI

(HARİCİ/İBÂDÎ RÜSTEMİ DEVLETİ ÖRNEĞİ)

Doç. Dr. Ali Yılmaz

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi
Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8574-4580

Özet

Allah'ın Hz. Muhammed aracılığı ile gönderdiği son din İslam'ın Arap yarımadasından başlayarak yayılmaya başladığı Ortaçağ devlet yönetiminde genellikle yöneticilerin göreve gelmesi babadan oğula veya aile içerisinde tevarüsle oluyordu. Hz. Muhammed, alternatif bir sistem inşasında kendisinden sonra herhangi bir tavsiyede bulunmayarak devlet yönetiminde de farklılığını ortaya koymuştur. Hulefa-i Raşidin döneminde de dünya sistemlerinde olan veraset sisteminden uzak durularak Hz. Muhammed'in yolundan gitmişlerdir. Ancak Emevi Devleti, merkezinin Bizans topraklarında olması ve İran Sasani kültürünü de içerisinde barındırması dolayısıyla onlardan etkilenmiştir. Emevi Devleti'nin ilk halifesi Muaviye, oğlu Yezid b. Muaviye'yi kendisinden hilafet makamına layık olmamasına rağmen vasiyet etmesiyle mevcut konjonktürden etkilenmiştir. Bu gelenek diğer İslam devletlerinde de devam etmiştir.

Emeviler'in veraset usulü ile birlikte Arap olmayanlara uyguladığı mevali politikası toplumda mevcut muhalefeti bazı arayışlara itmiştir. Bu muhalefet grupları diğer konularda olduğu gibi hilafet/imamet konusunda da alternatif söylemler geliştirerek toplumda taraftar bulmuştur. Bu muhalefetlerden bir tanesi de Sıffin Savaşı'nda oluşan Haricilerdir. Haricilerin arasından çıkan İbadi grup Basra'da hedeflediği siyasi başarıya ulaşamadığından merkezi hükümetle problemlili Kuzey Afrika'yı üs olarak seçmişlerdir. Onlar, Emevilerin son zamanlarında başlayıp Abbasi döneminde bağımsız bir devlet kurmayı başararak Harici/İbadi Rustemi Devleti'ni kurmuşlardır. Kendisi Farisi olmakla birlikte çoğunluğu Berberî olan Tâhert merkezli bir devlet kurmayı başaran Abdurrahman b. Rüstem, özellikle hilafet/imamet konusundaki söylemleri Berberiler ve diğer unsurların İbadileri kabulünü kolaylaştırmıştır.

Ne var ki devletin kuruluş sürecindeki söylemleri devletlerini kurduktan sonra çağın hastalığı olan veraset usulünün dışına çıkamamış, 135 yıllık tarihinde her ne kadar içlerinde başarılı devlet adamları olsa bile toplumda yedi imamdan hepsi Farisi olan Abdurrahman b. Rüstem'in soyundan gelmiştir. İmam/Halife seçimlerinde halkın görüşleri bir türlü alınır gibi gözükse bile bütün imamlar ölmeden ya Abdurrahman b. Rustem gibi kendi oğlunun içerisinde bulunduğu şura ile ya da bizzat sağlığında işaret ederek bir türlü seçilmelerini sağlamışlardır. Kendilerini kabul ettirmek için yerli kabileler ya da o kabileler arasında sivrilmiş insanlardan yardım alarak imametlerini kabul ettirmişler/sürdürmüşlerdir. Bu tavırları devlette kardeş ve aile çatışmalarının başlamasına sebep olmuşlardır. Tebliğimizde Rustemi Devleti yöneticilerinin/imamlarının göreve gelme usulleri eleştirel bir şekilde anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Rüstemiler, Haricîler, İbâdîler, Veraset.

Ortaçağ dünyasında mevcut olan devletler/imparatorluklarda devlet başkanları genel itibarıyla babadan oğula ya da aileler arasında değişen idareciler ile idare ediliyordu. İran Sâsânî Devleti MS. 642 yılında Nihâvend savaşı sonrasında Müslüman Araplar tarafından tarih sahnesinden devlet olarak silinmesine kadar Sâsânî ailesi içerisinde babadan oğula veya yeğenlere geçirilmek suretiyle saltanatla yönetiliyordu. Müslümanların diğer komşusu Bizans da kurulduğu MS. 395'dan 1453 yılına kadar geçen 1035 yılda değişik hanedanlarla yönetilmiş, arada dönemdeki 23 yıl da ordu içerisindeki darbeci askerlerle yönetilmişlerdir. İslam coğrafyasında Hulefa-i Raşidîn döneminden sonra kurulan Emevî Devleti'nin birinci halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın oğlu Yezîd'i halife olması için tavsiye etmesi ile İslam devletlerinde de saltanat uygulanmaya başlamıştır. İslam tarihindeki ilk ihtilaflar her ne kadar Hz. Osman zamanında başlamış olduğu kabul edilse bile muhalefetin derinleşmesi Yezîd b. Muaviye'nin hilafeti ile başlamıştır. Yezîd'in halifeliğine karşı çıkıp muhalefet başlatan Abbasiler ihtilalle Emevî Devletini yıkıp idareye geçtikten sonra aynı geleneği sürdürmüştür. Birlikte hareket edip yönetimde yer bulamayan diğer dini mezheplerin de müstakil devlet kurmalarından sonra aynı geleneği sürdürdüğüne şahit olmaktayız. Şîîlerin Mısır'da kurdukları Fâtımî Devleti'nde, İspanya'da kurulan Endülüs Emevî Devleti'nde Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde de aynı gelenek devam etmiştir. Kuzey Afrika'da ilk dönem kurulan bağımsız İslam devletlerinden birisi olan Haricî/İbâdî Rüstemî Devleti'nde de durum değişmemiş ve muhalefette iken savunduğu Hz. Muhammed'den tevarüs eden adalet temelli bir devlet başkanı seçimini görmezden gelip aynı geleneği devam ettirmişler ve yaptıklarının meşruiyetini savunmak için bir takım söylemler geliştirmişlerdir.

Hz. Ali ile Muâviye arasında yapılan Sıffin Savaşı'nda ayrı bir yapılanmaya başlayan ve kendilerine Harici grup adı verilen topluluk, mevcut iktidarlara sürekli mücadele içerisinde olmuş ve iktidarda olan Emevîlere karşı başkaldıran Abdullah b. Zübeyr'e destek olmuşlardır. Abdullah b. Zübeyr'in başarısız olması sonucu Hariciler, Basra merkezli yapılanmalarının içlerinden bir grup olan İbâdîler Kuzey Afrika'da uygun zemin bulmaları sonucu siyasi çalışmalarını buraya kaydırmışlardır. Kuzey Afrika'daki ilk siyasi hamleleri başarısız olsa bile edinilen tecrübenin iyi kullanılması ve Abbasi Devleti'nin Kuzey Afrika'daki valisinin halk tarafından benimsenmemesini iyi değerlendirerek 160/777 yılında bugünkü Cezayir topraklarında İbâdî Rüstemî Devleti diye bağımsız Harici bir devlet kurmuşlardır. Kendisi Basra'da yetişip Kuzey Afrika'ya tebliğci olarak gönderilen Abdurrahman b. Rüstem, Ebû'l-Hattab'ın ilk devlet kurma çalışmalarında Kayrevan valiliği yapmış, Ebû'l-Hattab'ın öldürülmesinden sonra daha iç bölgelerde siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. İbn Rüstem, Abbasi Devleti'ne rağmen Tâhert merkezli bağımsız devletini kurup Berberî çoğunluklu halktan biat alarak ilk devlet başkanı/imamı olarak seçilmiştir. İbâdî Rüstemî Devleti, 296/909 yılında Fâtımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah b. Mehdî'nin Rüstemî Devleti'ne son vermesine kadar devam etmiştir.

Abdurrahman b. Rüstem, kurduğu yeni devletin müntesipleri tarafından ittifakla imam seçilmiştir. O, imamete layık olması açısından üzerinde herhangi bir tartışma çıkmadan devleti yapılandırmıştır. Başkanlığı sırasında dâiler tarafından mezhebini halka kabul ettiren İbn

Rüstem, onları hoşnut edecek bir siyaset izleyerek Kur'an ve Sünnete bağlı bir yönetim sergilemiştir. Kendi imamlığında devlet yönetimine atadığı kadı ve diğer görevlileri seçkin ve ehil kişilerden seçerek devlet bütçesini adilane bir şekilde harcamıştır. (İbn Sağır, 1986, ss. 240-248) Onun dönemi ilgili taraflarca Hulefa-i Raşidîn dönemine benzetilmiştir. Ne var ki elleriyle oluşturduğu devlet yönetimini kendisinden sonra imamlığa seçilecek kişi ile ilgili tasarrufu, halka bırakmayarak ölümüne yakın toplumun ileri gelenlerini toplayıp oluşturduğu yedi kişilik bir şûraya havale etmiştir. Bu tasarrufunu da Hz. Ömer'in uygulamasına dayandırmıştır. Ancak Hz. Ömer'in oluşturduğu şura üyeleri arasında kendi oğlu için seçilme kısıtlamasını gündeme getirmeyerek bir nevi kendi oğlunu imamet için işaret etmiştir. Yaklaşık iki ay kadar süren istişareler sonucu şûrada iki kişinin imameti ön plana çıkmıştır. Bunlardan birisi İbn Rüstem'in oğlu Abdulvahhab diğeri ise Mesud el-Endelûsi isimli kişilerdir. Mesud'un görünürde imameti üzerine almadaki isteksizliği nedeniyle Abdulvahhab b. Abdurrahman ikinci imam olarak devletin başına geçmiştir. Abdulvahhab'ın annesinin Berberî Zenâte kabilesinden olmasının onun seçimini kolaylaştırdığını belirtmek gerekmektedir.

İlk etapta Abdulvahhab'a aynı Cemel ashabından Zübeyir b. Avvâm ve Talhâ b. Ubeydullah gibi biat edip süreç içerisinde yönetimde yer alamayan Yezîd b. Fendîn, ehliyet ve liyakat konusunda bazı eleştiriler geliştirerek kendi taraftarları ile birlikte Tâhert'ten çıkıp daha 171/787 yılında on yıllık bir devlette ilk muhalefet ve bölünmeye kapı aralamıştır. Başkent dışında toplanan bu grup, İbn Fendîn liderliğinde Tâhert'e giderek giriştikleri kalkışmada Abdulvehhab'ın oğlu Eflah tarafından hem kendisi hem de beraberindeki 12.000 kişi öldürülerek Müslümanlar arasında büyük bir katliama sebep olmuştur. (Vercelânî, 1979, ss. 99-100) Daha sonra Abdulvahhâb'ın oğlu Meymûn'un Nukkâriye fırkası tarafından öldürüldüğü ortaya çıkınca Abdulvahhâb, o zamana kadar ki suhuletini bozarak intikamını almak için o gruptan çoğu kimseleri katletmiştir. Bu süreç, Rüstemî Devleti içerisinde imametden saltanata geçme olarak yorumlanmıştır. (İbn Sağır, 1986, s. 259) Bu olay üzerine devlet içerisindeki İbâdilerden imamet merkezli ikinci grup olan Vâsiliyye hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Aynı çatışmalar coğrafyanın güçlü kabilesi Zenâte merkezli devam etmiştir. Abdulvahhab ile Vâsiliyye taraftarları arasında yine Eflah merkezli çatışmalar devam etmiş ve birçok Müslüman öldürülmüştür. Akabinde Hevvâre hareketi de imameti ele geçirmek için yaptıkları mücadelede başarısız olmuşlardır. (Bârûnî, 1986, ss. 134-135)

İmam Abdulvahhab'ın 208/824 yılında vefatı ile birlikte devlet içerisinde cesareti ve diğer üstün meziyetleri ile tanınan oğlu Eflah b. Abdulvahhâb'a imam olarak atanmıştır. Haricileri toplum nazarında öne çıkaran düşüncelerinden birisi olan imametle ilgili düşüncelerinin aksine Abdulvahhab, sağlığında oğlu Eflah için sarf ettiği "Eflah imameti hak etmiştir" sözü bu seçimde belirleyici olmuştur. Babası zamanında başlayan ayrılıkçılara karşı verdiği mücadele göz önüne alınırsa konjonktürel olarak belki isabetli olan görüş bu olmasına rağmen verasete dayalı bir karar gelenek haline gelmeye başlamıştır. (Bârûnî, 1986, ss. 134-135; İbn Sağır, 1986, ss. 262-263) Zira Tâhert'in etrafı düşmanlar tarafından sarıldığı böyle bir kaotik ortamdan onlarla ancak Eflah baş edebilirdi. Eflah, imamete geçtikten sonra coğrafyanın etkili kabileleri arasındaki rekabette taraf olmayarak onların aralarındaki çatışmadan istifade ile bütün kabileleri diğerlerine karşı kendisine muhtaç hale getirerek iyi bir siyaset güdüp devlette asayiş sağlamıştır. Bununla birlikte babası zamanında başlayan Halefilik hareketi ilk etapta Eflah'a biat etmeyip biraz beklemeyi yeğlemiştir. Hareketin öncüsü olan Halef, birçok kez

merkezi hükümete başkaldırmasına rağmen başarılı olamayarak iddiasını başka topraklarda devam ettirmiştir.(Dercinî, 1977, s. 1/73-76; Vercelânî, 1979, ss. 133-135)

İmam Eflah b. Abdulvahhâb vefat ettiğinde Ebû Bekir ve Ebû'l-Yekzân adlarında iki oğlu bulunuyordu. Eflah b. Abdulvahhab da babası gibi yukarıda ismi geçen iki oğlunu kendinden sonra imamete uygun görerek birinci sırada Ebû'l-Yekzân, ikinci sırada ise Ebû Bekir'i vasiyet etmişti.(Bârûnî, 1986, s. 222) Eflah'ın vefatı sırasında Ebû'l-Yekzân hac için Hicaz'da bulunuyordu. Hac sırasında Mağripteği Harici liderinin oğlu olarak Abbasi görevlilerine şikâyet üzerine yakalanarak Nefûse kabilesinden bir kişi ile tevkif edilip Bağdat'ta hapsedilmiştir. Oğullarından daha liyakat sahibi olan Ebû'l-Yekzân hapiste olduğu için Nefûse kabilesinin de desteği ile Ebû Bekir b. Eflah veraset usulü ile imam seçilerek kendisine biat edildi. Bu seçime önceki dönemlerde de olduğu gibi İbâdî âlimlerinden Abdulaziz b. Evzî açık bir şekilde muhalefet etmiştir. Karşı geliş nedenini de imam seçim işinin Müslümanlara bırakılması gerekirken güçlü Nefûse kabilesinin inisiyatifinde Rüstemî ailesinden birisinin seçilmesi olarak dillendiriyordu. Müslümanların kendi istekleri ile aralarından en muttaki ve hoşlandıkları kişiyi imam olarak seçememelerinin hesabının sorumlulara ahirette sorulacağı gerçeğini haykırıyordu.(Bârûnî, 1986, s. 223; İbn Sağır, 1986, s. 276)

Ebû Bekir, babası gibi karizmatik bir kişiliğe sahip olmayıp rahatına düşkün, yöneticilik kabiliyeti zayıf, dindarlık ve adalet yönünden eksik kişiliğe sahipti. İmamete geçtikten sonra babası tarafından Sudan'a elçi olarak gönderilip gittiği yerde sulh ve sükûnu sağlayarak insanların teveccühünü kazanan Muhammed b. Arrâfe'yi başkente çağırarak işleri ona havale ederek kendisi rahatına bakmaya başladı. Ebû Bekir, onu kendisine daha fazla bağlamak için kendi kız kardeşini Arrâfe'ye, Arrâfe'nin kız kardeşini de kendi alarak işleri tamamen ona bırakıp işlerin rahatça yürütüleceğine inanıyordu. Bu şekilde devlet yönetimi mümkün olamayacağından imam olarak olaylara nüfuz edememesinden dolayı kabileler arası rekabet ve huzursuzluk baş gösterdi.(Bârûnî, 1986, s. 224; İbn Sağır, 1986, s. 277)

Bu süreçte hapisten kurtulan Ebû'l-Yekzân, başkent Tâhert'e döndü. Kardeşine karşı çıkıp kargaşa çıkmasını istemediğinden ona yardımcı olma adına devlet işlerinde ona yardımcı olmaya çalışıyordu. O, sosyolojiyi iyi okuduğundan sorunun bir parçası olmayı değil çözüm odaklı tavrı dolayısıyla toplumda teveccüh kazandı. İnsanların ona yönelmesi Muhammed b. Arrâfe'yi rahatsız etti. Bu iki başlılık toplumda huzursuzluğa neden oldu. Bunun üzerine Rüstemî ailesi imam olan Ebû Bekir'e bu gerçek bir türlü anlatıldı. Oda kendisine anlatılanları araştırmaya başladı. Sonuçta erk çatışması muhtemel olduğundan dolayı Ebû Bekir, kölesine Muhammed b. Arrâfe'yi öldürttü. Konunun anlaşılmasından sonra İbn Arrâfe'nin Araplar ve askerlerden oluşan taraftarları intikam almak için Tâhert'e geldi. Devlet, Ebû Bekir, akrabaları ve Hristiyanlar bir tarafta, İbn Arrâfe ve Araplar karşı taraftaydı. Acem, Nefûse kabilesi ve Ebû'l-Yekzân ise bu süreçte tarafsız kalmayı yeğlemişlerdi.(İbn Sağır, 1986, s. 282) Araplar bu çatışmada galip gelmeleri üzerine daha önce tarafsız kalan Nefûse Kabilesi sıranın kendilerine geleceğini düşünerek Acemlerle birleşerek yanlarına Ebû'l-Yekzân'ı da alıp savaşın tarafı olmaya karar verdi. Yaptıkları savaş aleyhlerine gelişip Tâhert'i terk etmek zorunda kalsalar bile başkente hâkim olan Berberî kabileler arasındaki rekabet dolayısıyla Levâte kabilesi tarafından Ebû'l-Yekzân imamlığa seçildi. Onun imamete seçilmesi ile insanların çoğu kendisinin yanında yer aldı. Ebû Bekir, Tâhert'ten uzak bir yerde gam ve keder içerisinde 241 yılında ölümü üzerine çok da uzun sürmeyen bir yıllık imamlığı sona erdi.(Dercinî, 1977, s. 1/83)

Rüstemîler, beşinci imam Ebû Bekir b. Eflah'ı azlederek imamlığa Nefûse Kabilesi'nin etkisiyle Ebû'l-Yekzân'ı getirdiler. O, kardeşinin azlı ile imam seçilmiş olsa bile yedi yıl kadar başkent Tâhert'e girememiştir. Neticede Nefûse kabilesinin desteğini aldıktan sonra başkentteki sakinlerin savaştan usanmaları nedeniyle şehre girip Nefûse Kalesi'nin yanında bir konut yaptırıp oraya yerleşti. Tâhert'te ortamın sakinleşmesinden sonra Ebû Yekzân, başkente gelmesi konusunda yardımını aldığı Nefûse kabilesine diyet olarak devletin önemli mevkilerine bu kabileden insanları yerleştirdi. Başkentte belli bir sulh sağlandıktan sonra yakın coğrafyadaki kabile liderlerini başkente daveti içeren mektuplar gönderdi. Onlar da bu davete olumlu cevap vererek Tâhert'e geldiler.(Bârûnî, 1986, ss. 239-240)

Bu barış ortamı kendisinin bizzat ilim halkalarında isteyenlere ilim öğretmesine kadar vardı. Ebû'l-Yekzân, ilmi ortamı o kadar destekledi ki İbâdî âlimlerle Mutezili âlimleri Mine nehrinin etrafında toplayıp ilmi münakaşalar yapacak seviyeye getirdi. Onun imamete liyakati konusunda fazla tartışma olmamasına rağmen 40 yıllık imametinin ilk yedi yılında sadece birkaç kabilenin imamı olma hüviyetinde kalmıştı. O, Nefûse Kabilesi'nin desteği ile Tâhert'te yönetimi ele aldıktan sonra büyük dedesi Abdurrahman b. Rüstem'i kendisine örnek bir yönetim sergiledi. Kırk yıl süreyle imamlık yaptıktan sonra 281/894 yılında Tâhert'te vefat etti.(İbn Sağır, 1986, ss. 290-297)

Ebû'l-Yekzân vefat ettiğinde iki büyük oğlundan Yekzân hac yapmak üzere Mekke'ye gitmişti. Diğer oğlu Ebû Hâtim ise Zenâte kabilesinin ticari kervanlarını korumak için komutan olarak başkentte iki günlük mesafede bulunuyordu. Babasının ölüm haberi alınır alınmaz halk kitlesi ve zanaatkârlar onun imamlığını açıklayarak kendisine bildirmek için Ebû Hâtim'e elçi gönderdi. Kaldı ki babası daha ölmeden kendisine veliaht olarak bu iki oğlunu göstermişti. Ebû Hâtim, başkente döndükten sonra iki yakın destekçisi Muhammed b. Rebâh ve Muhammed b. Hammâd vasıtasıyla halkı organize ederek sorun çıkmasının önüne geçmişti.(İbn Sağır, 1986, s. 300)

Kendisinin imameti için halkın da sevdiği birisinin imameti konusunda çok da zorlanmadan kamu oyununun desteğini sağlayan bu iki kişi seçilen imamı kendi istedikleri gibi yönlendirmeye başladılar. İmamete seçilmeden önce halkın arasından çıkmayan Ebû Hâtim'i koruma amaçlı halkın arasından alarak ulema ve halk kitlesi ile aristokrasi arasında bazı sorunların yaşanmasını sağlamıştır.(Hareir, 1976, ss. 96-97) Yaşanan süreçte imamet zayıflayıp bu iki aristokratın etkisi giderek artması üzerine halk arasında gün yüzüne çıkan huzursuzluk bir türlü imama ulaşınca bu iki kişi kendilerine bir şey yapılacağı korkusundan imama suikast yapmayı bile düşünmeye başladı. Ebû Hâtim, biraz daha hızlı davranarak onları bir malikâneye sürgün etti.(İbn Sağır, 1986, ss. 300-301)

Zaman içerisinde sürgündeki güçlü bu iki aristokrat başkentte adamlarını ayartarak Ebû Hâtim'e karşı ayaklanma başlattı. Bunların şehre girmesiyle imam, ailesi ve aşireti ile birlikte Levâte kabilesi topraklarında bulunan Tamalit kalesine sığındı.(İbn Sağır, 1986, s. 301) İmam'ın güç toplayıp kendileri için asker biriktirdiğini düşünen asi grup, ona karşı asker toplamaya başladı. Çıkan çatışmalar sonrası zor durumda kalan muhalifler daha önce Ebû Hâtim'in imametine karşı çıkıp Zevâge kabilesinin yanına yerleşen amcası Yakup b. Eflah'ı kendilerine lider/imam seçti. Ebû Hâtim'in en güvendiği Levâte kabilesinden bir topluluğun Yakub'un yanına geçmesi ile birlikte biri meşru diğeri asilerin imamı olmak üzere iki Rüstemî aile arasında çatışmalar baş

gösterdi. Her iki tarafın ağır zayıat vermesi üzerine Mezâte kabilesinden Yakup b. Mezâti barış görüşmeleri üzerine aracı oldu.(İbn Sağır, 1986, ss. 305-306)

Her iki taraftan arabulucu üç kişi dört ay süre ile her iki imamın görevden el çektilerlecek daha sonra halkın seçtiği imama biat edilmesi konusunda karar verdiler. Bu sulh ve sükûnet döneminde Ebû Hâtim fırsatı iyi değerlendirerek insanları kendi yanına çekmeyi başardı.(Ganimî, 1994, s. 2/155) Neticede Ebû Hâtim, İbâdîlerin çoğunluğunun kararıyla imam olarak seçilip Mine nehrinin yanındaki konutundan Tâhert'e gelip imam olarak kendisine biat edilmiştir. Yakup b. Eflah, kendisini destekleyen Zevâge kabilesinin yanına dönüp imamlık iddiasından vazgeçmeyerek dört yıl kadar devlette iki imamlı sürecin başlamasına sebep oldu.(İbn İzârî, 1983, s. 1/197) Ebû Hâtim, Her ne kadar babasının yolunda gidip Nefûse ağırlıklı bürokratlarla belli bir sükûnet sağlanmış olsa bile devlet içerisindeki isyanları tam olarak bastırmayı başaramamıştır. Bu çatışmalarda Nefûse kabilesinin nitel ve nicel olarak etkinliğinin azalması devletin çöküşünü de beraberinde getirmiştir. Devlette oluşan bu kargaşa ortamından istifade eden muhalifler, Ebû Hâtim'i Tâhert'te muhasara etmiş, Rüstemî ailesinden kişilerce suikast düzenlenerek siyaseten katledilmiştir.(Ganimî, 1994, s. 2/157; Harîrî, 1987, s. 181; İbn İzârî, 1983, s. 17157)

Ebû Hâtim'in suikastta kurban gitmesinden sonra imamet amcası Yusuf b. Eflah'a değil suikastta çocukları ile başrolde yer alan ve imameti sırasında Hac'da bulunup döndükten sonra imametin kendi hakkı olduğunu savunan Yekzân b. Muhammed'e kalmıştır. Sağduyulu İbâdî imamlarından çoğu, ağabeyinin ölümünden sorumlu tutulan birisinin imamete geçmesini çok da uygun bulmayarak eleştirmişlerdir. Zaten kaos ortamında olan Rüstemî Devleti, böylece yeni münakaşalar kapısının aralanmasına sebep olmuştur. Yusuf b. Eflah, Fâtımî Devleti dâileri ve nihayet kurucusu Ebû Abdullah başkente kadar gelince; kendisi, son imam Yekzân, ailesi ve akrabaları ve tüm Rüstemîler öldürülerek 135 yıllık devlet yıkılmıştır.(Bârunî, 1986, s. 293; İbn İzârî, 1983, s. 17197; Vercelânî, 1979, s. 163)

Sonuç olarak Rüstemî Devleti sürecinde yedi imamın hepsi (Yusuf b. Eflah'ı da sayarsak sekiz) Abdurrahman b. Rüstem'in soyundan gelenlerden olmuştur. Emevîler döneminde hilafetin veraset yoluyla aynı aileden olmasına karşı çıkıp bir türlü bağımsız devlet kurduktan sonra muhalefetteki söylemlerini ya yok sayılmışlar ya da yorumlayarak o dönemin konjonktürüne uygun olarak veraset sistemini sürdürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Bârunî, S. Ş. A. (1986). *El-Ezhâru'r-rıyâdiyye fî eimme ve mulûki'l-İbâdiyye*. y.y.
- Dercînî, E.-A. A. S. S. (1977). *Tabakâtü'l-meşâih bi'l-Mağrib* (C. 1-2). y.y.
- Ganimî, A. M. (1994). *Mevsuatu tarihi'l-mağribi'l-Arabî* (C. 1-3). y.y.
- Hareir, İ. S. (1976). *The Rustumid State 144-296/762-909* [Doktora tezi]. University of Utah.
- Harîrî, M. İ. (1987). *Devletü'r-Rustemiyye bi'l-Mağribi'l-İslami: Haderetuha ve alakatuha el-hariciyye bi'l-Mağrib ve'l-Endülüs*(160-296). y.y.
- İbn İzârî, E. A. M. (1983). *Beyânü'l-muğrib fî ahbâri'l-Endülüs ve'l-Mağrib* (C. 1-4). y.y.
- İbn Sağır, M. (1986). *Ahbâru'l-eimmeti'r-Rustemiyyîn*. y.y.
- Vercelânî, E. Z. Y. E. B. (1979). *Kitabu Siyeru'l-eimmeti ve ahbâruhum*. Mektebetü'l-Vataniyye.

ŞAIR AĞACAN VE “TÜRKİYE SEFERİ”NİN ÜÇ VARYANTI

POET AGACAN AND THE THREE VARIANTS OF THE "EXPEDITION TO TÜRKİYE"

Doç. Dr. Afina BARMANBAY¹

ÖZET

“Şair” lakaplı Ağacan Cabbar oğlu Cabbarlı (1876-1951), Ermenistan sınırları içinde kalan Gümrü civarındaki Şorayıl bölgesinin Karakilise köyünde doğmuştur. Mükemmel bir dinî eğitim gören Şair Ağacan, bu konudaki bilgi ve birikimlerini eserlerine de yansıtmıştır. Şiirleri, destan ve hikâyeleri, Azerbaycan âşık edebiyatının değerli incilerinden hesap edilmektedir. Ermeni zulmünden dolayı memleketini terk etmek zorunda kalan Ağacan’ın ailesi dağılmış, sülalenin bir kısmı Türkiye’nin Kars bölgesine taşınmıştır. Ağacan kendisi ise günümüzde Gürcistan sınırları içinde bulunan kadim Türk yurdu Borçalı’ya taşınmıştır. Sovyet döneminde ailesiyle birlikte Sibiry’a sürülmüş, hayatının geri kalanını oralarda geçirmiş ve orada da vefat etmiştir. Sürgün hayatı sona erdikten sonra ailesi, sanatkârın Sibiry topraklarına gömülü mezarını gizlice kazarak kemiklerini kendileriyle getirip, yurt edindikleri Borçalı bölgesinin Gaçağan köyünde yeniden toprağa vermişlerdir.

Kars, Ardahan, Erzurum, Iğdır, Ağrı, Van gibi bölgelerin âşıkları, Azerbaycan ile Anadolu arasındaki bir köprü görevini yerine getirmişlerdir. “Şair Ağacan’ın Türkiye Seferi” adlı âşık rivayeti, bu bakımdan dikkat çekmektedir. Hikâyenin adı, “Şair Ağacan’ın Erzurum Seferi” olarak da geçmektedir. Bu âşık rivayetinin günümüze üç varyantı ulaşmıştır. Her üç varyant, Borçalı âşıkları tarafından anlatılmıştır. Âşık Hüseyin Saraçlı (1916-1987), Âşık Göyce Memmedov (1930-1996) ve Âşık Mehmed Sadahlı’nın (1930-2016) anlattıkları hikâyenin temeli aynı olsa da bir takım farklılıklar görülmektedir. Her hangi bir karışıklığa yol açmamak adına çalışmamızda ele aldığımız varyantlar, rivayetleri anlatan âşıkların adıyla adlandırılmıştır. Varyantlar karşılaştırılırken pek az bilinen Saraçlı varyantında, Erzurum’daki Rüştü Paşa karakteri daha çok dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda, Şair Ağacan’ın doğum tarihi ve Gümrü’den Borçalı’ya taşındığı dönem hakkındaki var olan tartışmalara açıklık getirilmiştir. “Şair Ağacan’ın Türkiye Seferi” adlı âşık rivayeti ilk defa incelenerek hikâyenin üç varyantı tek tek ele alınmıştır. Varyantlar arasındaki farklar maddeler şeklinde tespit edilmiştir. Ağacan’ın Türkiye seferinin gerçekleştiği tarih belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Şair Ağacan, Erzurum, Türkiye Seferi.

ABSTRACT

Agacan Jabbarlı son of Jabbar (1876-1951), nicknamed the "Poet", was born in the village of Karakilise in the Shorayil region around Gyumri within the borders of Armenia. Poet Agacan, who received an excellent religious education, reflected his knowledge and experience on this

¹ Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, afina.barmanbay@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-8038-6668

subject in his works. His poems, epics and stories are calculated from the precious pearls of Azerbaijani minstrel literature. Agacan's family, who had to leave his hometown due to the Armenian persecution, dispersed, and some of the family moved to the Kars region of Türkiye. Agacan himself moved to the ancient Turkish homeland of Borchali, which is located within the borders of Georgia today. He was exiled to Siberia with his family during the Soviet period, spent the rest of his life there and died there.

The minstrels of regions such as Kars, Ardahan, Erzurum, Iğdır, Ağrı and Van served as a bridge between Azerbaijan and Anatolia. In this respect, the minstrel narration named "Poet Agacan's Expedition to Türkiye" draws attention. The name of this minstrel narrative is also referred to as "Poet Agacan's Expedition to Erzurum". Three variants of the story have survived to the present day. In this respect, the minstrel narration named "Poet Agacan's Expedition to Türkiye" draws attention. The name of this minstrel narrative is also referred to as "Poet Agacan's Expedition to Erzurum". Three variants of the story have survived to the present day. All three variants are narrated by Borchali minstrels. Although the basis of the story told by Âşık Hüseyin Saraçlı (1916-1987), Âşık Göyce Memmedov (1930-1996) and Âşık Mehmed Sadahlı (1930-2016) is the same, there are some differences. In order not to cause any confusion, the variants that we discussed in our study are named after the minstrels who narrate the narrations. When comparing the variants, the character of Rushtu Pasha in Erzurum draws more attention in the little-known variant of Sarachlı.

In our study, the existing debates about the birth date of the poet Ağacan and the period when he moved from Gyumri to Borçali have been clarified. Three variants of the story were discussed one by one by examining the narration named "Poet Ağacan's Expedition to Türkiye" for the first time. The differences between the variants were determined in the form of items. The date of Ağacan's Turkey expedition was trying to be determined.

Keywords: Poet Agacan, Erzurum, expedition to Türkiye.

GİRİŞ

Üstat âşıkların farklı bölgelere farklı amaçlarla gerçekleştirmiş olduğu seyahat ve ziyaretler, “sefer” adlandırılmıştır. Bu seferlerin nesir ve nazım şeklindeki öyküsü, boyutuna göre âşık rivayetleri veya âşık destanları gibi edebî türlerde ortaya çıkmıştır. Azerbaycan sahasında âşık rivayetleri, âşıklarla ilgili kısa bir zaman süresini ele alan halk hikâyeleridir. Âşık rivayetlerinin metinlerinin temelini, âşıkların atışma ve şiirleri oluşturmaktadır; bu husus, âşık rivayetlerini diğer halk hikâyelerinden farklı kılan en önemli özelliktir. Deyişme, Azerbaycan sahası âşıklık geleneğinde “atışma” için kullanılan sözcüktür. Deyişme’nin amacı, şiirsel sözlerin kudretine güvenen iki âşığın yarışarak birinin diğerini yenmesi ve daha başarılı olduğunu kanıtlamasıdır. Bunun yanı sıra, birçok âşık rivayetlerinde; âşıkların hayatı, anlattıkları dönemin tarihi, kendi memleketinin ve sefer ettiği bölgenin kültürüyle ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan “Şair Ağacan’ın Türkiye Seferi” Azerbaycan âşık edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Biri, Ermenistan sınırları içinde kalan Gümrü’den, diğeri, İran sınırları içinde kalan Urmiye’den gelip Erzurum’da buluşan iki ünlü âşığın atışması, hikâyenin ana konusunu oluşturmaktadır. Düz yazı ve şiirlerle anlatılan hikâye; ünlü Borçalı âşıkları Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Göyce Memmedov ve Âşık Mehmed Sadahlı tarafından icra edilmiş ve her üç varyant, yazıya aktarılmıştır. Varyantların temel konusu aynı olmakla birlikte, her birindeki farklı ayrıntılar hikâyeye farklı renkler katmıştır.

1. ŞAİR AĞACAN’IN HAYATI VE SANATI

Gürcistan, Türkiye, İran ve Azerbaycan’da esasen “Şair Ağacan”, aynı zamanda “Gaçağanlı Şair Ağacan” veya “Molla Ağacan” isimleriyle tanınmaktadır. Şair Ağacan Cabbarlı’nın doğum

tarihi birçok yerde 1886 yılı olarak geçse de gerçek doğum tarihi 1876'dır (Memmedli, 2018: 165; Nebioğlu, 2021; KK2). İlk eğitimini köy medresesinde aldıktan sonra, ailesinin söylediğine göre, İstanbul Darülfünunu'nda eğitim görür (Nebioğlu, 2021). Gülhanım isimli kadınla yaptığı ilk evliliğinden Zehra ve Gamber isimli iki evladı dünyaya gelir. 1906'da (Memmedli, 2018: 165; İsabalı qızı, 2000: 50) veya 1918'de (Ozan-aşık ensiklopediyası, 2019: 48-49) Ermeni zulmünden dolayı eşi ve iki evladını ilk olarak İran'a gönderir; aile oradan Türkiye'nin Kars bölgesine geçer. Ağacan daha sonraları kızını yanına alır (KK2). Ağacan'ın küçük kardeşi Mehmethan da Kars'a yerleşir ve soyadı kanunundan sonra İnanmışık soyadını alır. Mehmethan 1974'te vefat eder; torunu Ayhan İnanmışık hâlihazırda Kafkas Üniversitesinde memur olarak görev yapmaktadır (KK1). Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü/Alt-Üst Soy Bilgisi Sorgulamasında Mehmethan'ın doğum yeri Karakilise olarak görülmektedir, fakat 1896 olarak yazan doğum tarihinin (KK1) yanlış olduğunu düşünüyoruz, çünkü eşinin doğum tarihi 1884 olarak gösterilmiştir. Ailesi, karısının Mehmethan'dan küçük olduğunu söylediğine göre (KK1), muhtemelen kayıt yapıldığında karı ile kocanın yaşları karıştırılmıştır. Durum böyleyse Mehmethan, muhtemelen 1884 doğumludur, yani Ağacan'dan 8 yaş küçüktür. Mehmethanların Kars'a giriş tarihini öğrenmekle Ağacan'ın Şorayıl'dan çıkış tarihini belirleyeceğimiz düşüncesiyle yaptığımız araştırma, maalesef bir sonuca ulaşamadı; çünkü Nüfus Müdürlüğünde Türkiye'ye geliş tarihi belirtilmemiştir. Dolayısıyla, Ağacan'ın kendisinin memleketini terk ettiği kesin tarih de belirlenemedi. Şorayıl'dan çıktıktan sonra Ağacan, öncelikle Borçalı'nın Kuşçu köyüne yerleşmiş, burada sahte mollalar tarafından mükemmel dinî eğitiminden dolayı kıskanılarak huzursuz edildiği için temelli olarak Gaçağan köyüne yerleşmiştir. İkinci evliliğini amcasının kızı Zehra ile yapan Ağacan'ın ikisi erkek ikisi kız olmak üzere Enver, Şemistan, Pervan ve Göyçek isimli dört çocuğu daha dünyaya gelmiştir.

Sovyet döneminde 1936 yılı itibariyle başlatılan, "Repressiya" denilen korkunç "kırmızı terör" döneminden Ağacan da nasibini almıştır. Pek çok uyarı ve baskılardan sonra ilk defa 1943'te hapsedilmiş, ardından duruma el koyan ünlü şair Samet Vurgun (1906-1956) vesilesiyle serbest bırakılmıştır. 1949'da Sovyet hükûmetine karşı propaganda yapmakla suçlanarak yeniden hapsedilmiş ve ailesiyle birlikte Sibiry'a'nın Tomsk eyaletine sürülmüştür. 1951'de Sibiry'a'da vefat etmiştir. 1956'da SSCB'de uygulanan genel af yasasından sonra Ağacan'ın Sibiry'a'daki ailesi de beraat etmiştir. Ailesi, Ağacan'ın Sibiry'a topraklarına gömülü mezarını gizlice kazarak kemiklerini, yurt edindikleri Gaçağan köyüne götürmüş ve Gaçağan mezarlığına gömmüştür.

İyi bir dinî eğitim gören Ağacan, Borçalı'da dinî şiir temsilcilerinin önderlerinden hesap edilmektedir (Məmmədli, 2006: 13). Hak âşığı, badeli âşık olduğu söylenmektedir (KK2). Sanatkârın yetiştirdiği en ünlü âşıklar; Hındı Memmed, Kuşçu İbrahim ve Âşık Göyce'dir. Derviş Osman Ahmetoğlu, "Şair Ağacan" adlı poemasında (Əhmədovlu, 2021: 67-87), sanatkarın ebedî karakterini canlandırmıştır. Ağacan'ın şiirleri, "Cihangir" destanı, kendi hayat öyküsüne dayanan "Ağacan ile Güllüzar" ve "Ağacan'ın Türkiye Seferi" gibi nesir-nazım bileşik anlatıları, nitelikli sanat eserleridir (Memmedli, 2018: 166). Genç ve nasipsiz Şair Hüseyin Nebiyev (1917-1937) ile 1936 yılına tekabül eden atışması hakkındaki rivayet (Saraçlı Əliyev, 2022), Ağacan'ın tabiat itibariyle ne kadar mütevazı olduğunu ve genç yeteneklere değer verdiğini göstermektedir. "Ağacan ile Güllüzar" öyküsünün konusu ise, Ardahanlı Güllüzar ile Ağacan arasında geçen aşk macerası, mektuplaşma ve atışmalardan ibarettir. Şureddin Memmedli'ye göre bu anlatı, 1910-1920'li yıllarda tasnif edilmiştir (2018: 245). "Şair Ağacan'ın Türkiye Seferi" adlı hikâyenin olay örgüsü ise Gümrü'den gelen Şair Ağacan ile Urmiye'den² gelen Âşık Dollu Mustafa'nın Erzurum'daki bir mecliste atışması ve Ağacan'ın zaferi üzerine kurulmuştur. Yalnızca, hikâyede konusu geçen Dollu Mustafa, 18. yüzyıl sonlarında yaşamış olan âşık Dollu Mustafa değildir. Hikâyeye konu edilen kişi, 19. yüzyıl

² Hâlihazırda İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nin yönetim merkezidir.

sonları - 20. yüzyıl başlarında yaşamış olan Dollu Mustafa'dır. Urmiye âşıklık geleneğinin önde gelen isimlerinden olan bu âşık hakkında "Dollu Mustafa ve Maral Hanım" adlı destan vardır (Ozan-aşık ensiklopediyası, 2019: 260). "Şair Ağacan"ın Türkiye Seferi"nde anlatılan olaylar, Ağacan Şorayıl'dayken, yani 1906 veya 1918 öncesi cereyan etmektedir. Ağacan ile Mustafa'nın atışmasındaki kıfılbentlerin muhtevasında, İslami hadisler yer almaktadır: Âdem'in cennetten çıkarılması, Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve Allah'ın kudretiyle kurtulması, güzellik simgesi Yusuf ve Züleyha'nın aşkı örneklerinde din ahkâmlarına göndermeler vardır (Memmedli, 2018: 168).

Sefer, destan geleneğine özgü bir âşıklık sanatıdır (Qasımlı & Allahmanlı, 2018: 179). Âşığın sağlığında bile bazı değişikliklere ve eklemelere maruz kalan bu anlatılar, yıllar geçtikçe kulaktan kulağa, dilden dile, daha çok değişiklik ve eklemelere maruz kalmış, böylece bir öykünün birçok versiyon ve varyantı ortaya çıkmıştır. "Ağacan'ın Türkiye Seferi"nin de günümüze üç varyantı ulaşmıştır. Her üç varyant, Borçalı âşıkları tarafından anlatılmıştır. Âşık Hüseyin Saraçlı (1916-1987), Âşık Göyce Memmedov (1930-1996) ve Âşık Mehmed Sadahlı'nın (1930-2016) anlattıkları hikâyenin temeli aynı konuya dayansa da varyantlar arasında pek çok farklılıklar görülmektedir. Çalışmamızda öncelikle her üç varyantın özeti aktarılmış, daha sonra karşılaştırmalar yapılmıştır.

2. ÂŞIK HÜSEYİN SARAÇLI VARYANTI (Saraçlı, 1992: 165-179)

Erzurum'da, Rüştü Paşa'nın zamanında, Dol³ şehrinde Dollu Mustafa, döneminin önde gelen âşıklardanmış. Erzurum'da önüne çıkabilecek bir âşık yokmuş. Her sene kırk çırağıyla birlikte gelir, Rüştü Paşa'dan 100 tümen⁴ para, bir at, bir takım elbise, altın saat vs. alıp gidiyormuş. Paşa, civarda Mustafa'yı yenecek bir âşık olacağını sanmıyormuş.

Günlerden bir gün Dollu Mustafa ekibiyle yine Erzurum'a geldiğinde, Nahçıvanlı Kablayı Han diye bir zat, Rüştü Paşa'nın misafiriymiş. Kablayı Han, Şorayıl'daki bir şair arkadaşının Dollu Mustafa ve ekibini yenebileceğini söyler. Bunun üzerine Paşa, söyledikleri gerçekleşirse kendisine büyük hediye vereceğini ve o âşığı kendi âşığı yapacağını söyler. Kablayı, hemen bir mektup yazıp Şorayıl mahallinin Yenice köyüne gönderir ve Şair Ağacan'ın acilen Erzurum'a gelmesini ister; fakat sebebini yazmaz. Mektubu alan Ağacan, konuyu babasına danışır. Babası, Kablayı'nın orada hasta bir yakını olabileceğini, her işten anladığı için Ağacan'ı bu sebepten çağırması olabileceğini söyler. Ağacan'ın Aziz adlı çırağı, belki düğün falan var diye, ona eşlik etmek ister, ama Ağacan, "öyle bir şey olsaydı yazardı" diye, itiraz eder. "Belki de babam dediği gibi, delisi falan var, sağaltmak lazım, ondan çağırması", der ve yanına birkaç kitap ve eşya alıp yola konulur.

Bu arada Erzurum'da Rüştü Paşa, Dollu Mustafa'ya kendisine hasım geleceğini söyler. Dollu Mustafa bozulduğunu belli etmeden "pekâlâ" der ve atışma tarihinin ilan edilmesini ister.

Her şeyden habersiz Şair Ağacan, Erzurum'a vardığında sokaklardaki ilanları görünce ilk olarak geri dönmeyi düşünür; çünkü Dollu Mustafa ünlü âşıktır, kendisini ise buralarda kimse tanımaz bile. Ardından, bu saatten sonra geriye dönüş olmayacağını farkındalığıyla fikrini değiştirir ve gösterilen adrese gider. Meydan, insan kaynıyordur; büyük salon ağzına kadar doludur. Meclise girdiğinde başta oturan paşaları ve Kablayı Han'ı görünce selamlaşır. Sazların teknesinden duvarlar görünmez hâldedir. Dollu Mustafa, şehri gezmeye çıktığı için baş çırağı Âşık Muhammed, Ağacan'ın soluklanmasına izin vermeden hemen onu meydana çağırır. Onlar atışırken Dollu Mustafa gelir. Böylece hikâye, doruk noktasına ulaşır. Harareti atışmaların ardından Şair Ağacan, Dollu Mustafa'yı yener ve âdetlere göre sazını elinden alması gerekirken

³ Karapapak ili olarak bilinen Dol, İran'a bağlı Urmu bölgesinde bir sancaktır (Memmedli, 2018: 150).

⁴ Yüz tümen – yüz on binlik para.

bunu yapmaz ve affeder. Rüştü Paşa, Şair Ağacan'ı büyük mal-mülkle ödüllendirip yolcu eder ve yılda birkaç defa gelip hem onları eğlendirmelerini hem de hakkını almasını ister.

3. ÂŞIK GÖYCE VARYANTI (Borçalı folklor örnekləri, 2013: 186-197)

Hikâye, Erzurum'un Çamdıra⁵ obasında Borçalı'dan Söyün⁶ Bey'in kızı ile Alı Ağa'nın oğlunun düğünüyle başlar. Düğünü yöneten, Âşık Şenlik'in yetiştirdiği âşıklardan Dollu Mustafa ve çırağı Muhammed'dir. Düğün merasimi başlarken Kadı Efendi; "Kafkas nasıl bir yerdir, erkeklik ve marifet var mıdır?", diye âşığa sorar. Âşık, Kafkas'ı bildiğini ama oralarda ne erkekliğin ne de marifetin bulunmadığını söyler. Bunun üzerine Söyün Bey, düğünü 10 gün ertelediğini, 10 gün sonra Kafkas'taki erkeklik ve marifetin ne demek olduğunu ona ispat edeceğini beyan eder. Söyün Bey, "Şair Ağacan'ın simasında bizim toprakların marifetini bunlara göstereceğim" düşüncesiyle hemen Şorayıl bölgesine adam gönderip acilen âşığı getirmesini ister. Adam, Şorayıl'a varıp Şair Ağacan'ı bulur ve onu Türkiye seferine razı eder. Şair Ağacan, cep boy Kur'an kitabını iç cebine koyar, sazını omuzuna alır ve yola revan olur. Söyün Bey'in obasına vardığında durum kendisine izah edilir. Şair Ağacan, hem Söyün'ün hem de memleketinin namını yüceltmeliydi. Şair Ağacan, bir şart koşar: onunla yarışacak âşık, daha önce söylenenleri değil, yalnızca kendi sözlerini doğaçlama şeklinde okumalıdır. Söyün Bey, bu şartı kabul eder. Ertesi sabah düğün evine doğru yol alırlar.

Düğün evinde Dollu Mustafa ile çırağı Muhammed endişe içindeler, çünkü Kafkas'tan "âşıktan çok mollaya benzeyen" Şair Ağacan'ın geldiğinden haberdarlar. Kadı Efendi, "Kafkas mollasına" yenilmemeleri için kendi âşıklarını tembihler ve en baştan yürekli olup Ağacan'a meydan okumalarını önerir.

Düğün evine vardıklarında Söyün Bey ve akrabaları telaştan Şair Ağacan'ı unuturlar. Hâl böyleyken Ağacan, çocukların arasında bir yer bulup oturur. Dollu Mustafa'nın çırağı Muhammed, kalabalıkta Ağacan'ı fark eder ve üstadını hem mollaya hem de âşığa benzeyen yabancı birinin varlığından haberdar eder. Dollu Mustafa, Muhammed'den o yabancının kimliğini tespit etmesini ister. Şayet o yabancı, Şair Ağacan ise, sazını elinden alıp yollamasını ister. Şair Ağacan, Muhammed'in sorularına arifane cevap verdikten sonra aralarında atışma başlar. Muhammed yenildikten sonra Dollu Mustafa meydana girer ve böylece, asıl atışma başlar. Şair Ağacan zorlanmadan Dollu Mustafa'yı yener ve hikâye, Ağacan'ın zaferiyle sona erer.

4. ÂŞIK MEHEMMED SADAHLI VARYANTI (Ağacan, 2006: 127-142)

Çar Nikolay dönemidir. Sınırlar o zamanlar açıktı. Ağbaba'nın⁷ önde gelen isimleri, Erzurum'da yapılan bir ziyafete katılmışlardır. Meclisi yöneten Rumlu Âşık Mustafa ve çırağı Âşık Muhammed'dir. Mustafa, çok yetenekli bir âşıktır, şimdiye kadar civarda onu kimse yenememiştir. Ama herkese kendi vatanı, kendi halkı ve kendi âşığı daha hoş gelir. Bundan dolayı Kafkas'tan gelen misafirler, âşıkların okumasını beğenmez ve "Ağlıyorlar mı yoksa bir şeyler mi söylüyorlar belli değil. Bizim âşıkların yerini dolduramazlar", derler. Bu sözler ağızdan ağıza dolaşarak meclis başkanına yetişir. Başkan, "Nasıl olur? Sizde Rumlu Âşık Mustafa'nın dengi olabilecek bir âşık mı var?", diye onlara sorar. Sohbeti duyan Âşık Mustafa, kendinden emin tavırla, "Biri değil, beşi gelsin", der. Bunun üzerine Kafkaslılar, kendi aralarında konuşarak aralarından bir kişiyi, Şair Ağacan'ı getirmek için yollarlar. Durumu öğrenen Ağacan, Erzurum'daki meclise gelir. Âşık Mustafa, "bula bula bunu mu buldunuz?", diye hafife aldığı Ağacan'ı küçümser ve atışma için çırağı Muhammed'i görevlendirir. Ağacan,

⁵ Ardahan il merkezine 55 km, Çıldır ilçe merkezine 13 km uzaklıktaki Taşdeğirmen köyüdür.

⁶ Borçalı'da "Hüseyn" ismi "Söyün" şeklinde telaffuz edilir.

⁷ Akbaba, eskiden Kars/Çıldır'a bağlı, daha sonra Ermenistan sınırlarında kalan Amasya'dır.

Muhammed'i yendikten sonra atışmayı Mustafa kendisi başlatır. İkili arasındaki mücadele akşama kadar devam eder. Ağacan, Âşık Mustafa'nın tüm sorularını cevaplar, ardından Kafkaslılar, şimdi de Mustafa'nın Ağacan'ın sorularını cevaplaması gerektiğini talep ederler. Ağacan'ın sorularını cevaplayamayan Âşık Mustafa, yenilgiyi kabul eder. Hikâye, zafer kazanan Ağacan'ın okuduğu muhammesle sona erer.

5. ÜÇ VARYANTIN KARŞILAŞTIRILMASI

Âşık Hüseyin Saraçlı, Âşık Göyce ve Âşık Mehmed Sadahlı tarafından anlatılan varyantlar arasında benzerliklerin yanı sıra dikkat çeken pek çok farklılıklar vardır:

- 1) Öncelikle hikâyenin ismine bakacak olursak, iki varyanttaki başlık aynıdır: “Ağacan’ın Türkiye Seferi”. Âşık Hüseyin Saraçlı varyantı ise “Şair Ağacan’ın Erzurum Seferi” olarak adlandırılmıştır.
- 2) Saraçlı varyantı, kitapların “Destanlar- Ehvalatlar (Öyküler)” bölümünde; Göyce varyantı, “Deyişmeler (Atışmalar)” bölümünde; Sadahlı varyantı ise “Destan” bölümünde yer almaktadır.
- 3) Saraçlı ve Göyce varyantlarında Dollu Mustafa, yaşlı ve aksak olarak tasvir edilir. Hikâyeye konu edilen kişi, 18. yüzyıl sonlarında yaşayan ünlü âşık değil, 19. yüzyıl sonları - 20. yüzyıl başlarında yaşamış olan Dollu Mustafa’dır. Sadahlı varyantında ise Mustafa’dan Rumlu Âşık Mustafa olarak bahsedilmektedir.
- 4) Geleneklere göre yenen âşık, yenilenin sazını elinden alma hakkına sahiptir. Saraçlı varyantında Ağacan, yendiği Dollu Mustafa’nın sazını almadığı belirtilir.
- 5). Ağacan’ın doğup büyüdüğü köyün adı, Karakilise’dir. Saraçlı varyantında ise Ağacan’ın köyünün adı Yenice olarak gösterilmektedir.
- 6) Saraçlı varyantında Ağacan’ın Aziz isimli çırağının adı geçer.
- 7) Tüm varyantlarda Ağacan’ın dinî eğitim ve kişiliği ön plandadır. Fakat Göyce varyantında; Şair Ağacan, dış görünüş olarak âşıktan çok mollaya benzetilir ve dindar kimliği ile öne çıkar. Cep boy Kur’an kitabı taşıması ve Erzurum’da adının sık sık “Kafkas mollası” olarak geçmesi gibi hususlar, bu söylediklerimize örnek teşkil etmektedir.
- 8). Saraçlı varyantında dikkat çeken önemli bir husus, Şair Ağacan’ın “deli doktoru” gibi faaliyetinden bahsedilmesidir. Bu varyanttan, Ağacan’ın ruhsal bozukluk yaşayan insanlara dinî yönden yardım ettiği belli olmaktadır. Erzurum’a gittiğinde, bir hasta için çağrıldığını düşündüğü için çıkmadan kitaplarını yanına alır.
- 9) Saraçlı varyantında düz yazı ile kullanılan replikler ve gösterilen tepkiler, hikâyeyi daha canlı tutmaktadır. Anadolu ağızyla konuşmalar hikâyeyi renklendirmiştir.
- 10) Varyantlar arasında en ilgi çeken husus, Saraçlı varyantındaki Rüştü Paşa karakteridir. Erzurum’da karşımıza çıkan bu karakter diğer varyantlarda yer almamaktadır. 20. yüzyıl başlarında Erzurum’da Rüştü Paşa adlı zat arayışının sonucunda, kesin olmamakla birlikte Erzurum doğumlu Rüştü Paşa Soydan (1872 - 13 Temmuz 1926) ismi üzerinde karar kıldık. Erzincan, Erzurum ve Kars’ın Ermenilerden geri alınarak işgalden kurtarılmasında oldukça etkili olan Rüştü Paşa, Kars’a ilk giren kumandan olmuştur, bundan dolayı kendisine “Kars’ın fatihi” unvanı verilmiştir (Yüksel, 2015: 61). Fakat Ağacan’ın Erzurum’a seferinin tarihi tam olarak belli olmadığı için bu ihtimalimizi kanıtlayamayız.
- 11) Her üç varyantta kullanılan “Bize misafir geliptir ehl-i Kafkas mollası” dizesiyle başlayan şiirde, Ağacan’ın boynundan astığı hamail (musk) ile ilgili mısra, Göyce varyantında yer almamaktadır:

Saraçlı varyantında:

*Boynunna, sağ tərəfdən Hamayıl asmış durur,
Cadugünlər əlaməti, qarılar boylaması.* (Saraçlı, 1992: 167)

Sadahlı varyantında:

*Sol tərəfdən boynuna hamayıl taxmış durur,
Cadukinlər əlaməti, qarılar boylaması.* (Ağacan, 2006: 129)

Âşık Göyce varyantında:

*Bizlərə müsafir gəlib, əhli Qafqaz mollası,
Sinəsinən moç verir, eşqinin tullanması.
Haşa sizdən, eşidənlər, ağa-bəylər, paşalar,
Cadugünlər əlaməti, qarılar boylanması.* (Borçalı folklor örnekləri, 2013: 189)

Görüldüğü üzere, Saraçlı varyantında hamailin sağ taraftan, Sadahlı varyantında sol taraftan asıldığı söylenilir. Göyce varyantında ise muhtemelen yazıya aktarıldığında bu mısra atlatılmıştır. “Hamail” konusu, sanatkârın dindar kişiliği ile ilgili dikkat çekici husus olduğu için bu ayrıntıya değindik.

12). Varyantlarda kullanılan şiirler tam aynı olmamakla birlikte pek çok farklılıklar ve bazı eklemeler de vardır. Şiirlerle ilgili ayrıntılar, ayrı bir çalışma konusudur.

SONUÇ

Şair Ağacan Cabbar oğlu Cabbarlı (1876-1951); Gürcistan, Türkiye, İran ve Azerbaycan’da “Gaçağanlı Şair Ağacan” veya “Molla Ağacan” isimleriyle tanınmaktadır. Gümrü civarındaki Şorayıl bölgesinin Karakilise köyünde doğmuş, Ermeni zulmünden dolayı ailece memleketini terk edip Gürcistan sınırları içindeki Borçalı bölgesinde önce Kuşçu köyüne, ardından temelli olarak Gaçağan köyüne yerleşmiştir. Asıl mesleği mollalıktır. İlk defa 1943’te Sovyet hükümeti tarafından hapsedilip serbest bırakıldıktan sonra 1949’da Sovyet hükümetine karşı propaganda yapmakla suçlanarak yeniden hapsedilmiş ve ailesiyle birlikte Sibiry’a sürülmüştür. 1951’de Sibiry’da vefat etmiş, 1956’da genel aftan yararlanan ailesi, şairin kemiklerini yanlarında götürerek Gaçağan köy mezarlığına gömmüştür. Ağacan’ın şiirleri, “Cihangir”, “Ağacan ile Güllüzar” ve “Ağacan’ın Türkiye Seferi” gibi destan ve âşık rivayetleri günümüze ulaşan birer sanat eseridir.

“Şair Ağacan’ın Türkiye Seferi”nden, Ağacan’ın karakteri, eğitimi, dinî bilgisi, dünya görüşü vs. hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Dinî kimliği ön planda olan Ağacan, şiirlerini saz çalmadan okuduğu için “âşık” değil, esasen “şair” ve “molla” adlandırılmıştır. Yapmış olduğumuz araştırmalara rağmen Ağacan’ın Gümrü’yü terk ettiği dönemin tam olarak kesinleştirilememesi Türkiye seferinin gerçekleştiği tarihi belirlemeye engel oluşturmıştır. Bununla birlikte, hikâyenin bir varyantında geçen Erzurum’daki Rüştü Paşa karakteri bizleri Rüştü Paşa Soydan (1872 - 13 Temmuz 1926) kimliğine götürmüştür. Erzincan, Erzurum, Kars ve Gümrü’nün kurtarılmasında büyük hizmetleri olan Rüştü Paşa’nın bu bölgedeki etkin faaliyetleri 1918 yılına tesadüf ettiğinden, Ağacan’ın Gümrü’yü 1918’de terk ettiği ve Erzurum seferinin 1918 öncesi gerçekleştiği kanısına varmış bulunmaktayız.

Azerbaycan sahasında Urmiye, Gencebasar, Borçalı, Gümrü ve Göyce âşıklık geleneği; bölgenin coğrafi bakımdan Türkiye’ye yakın olması, ayrıca Türkiye’ye çok göç vermesi sebebiyle Anadolu âşıklarını etkisi altına almış ve kültürel bütünlüğün oluşmasına katkı sağlamıştır. Kars, Ardahan, Erzurum, Iğdır, Ağrı, Van gibi bölgelere seyahat eden âşıklarla

ilgili hikâyeler, Azərbaycan kökenli âşıkların hareket yörüngesini və Azərbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerini gösteren birer değerli sanat eseridir. Şair Ağacan kimliği ve Türkiye seferi bu bakımdan tanınmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

Borçalı folklor örnəkləri (2013). 1-ci kitab. Toplayanlar: Valeh Hacılar, Elxan Memmedli. Bakı: Elm və təhsil. S.186-197.

Ağacan (2006). *Dəryadı - Ümmandı Şair Ağacan*. Toplayıp tərtib edən: Əli Abbas. Bakı: Borçalı

Əhmədovlu, Dərviş Osman (2021). *Mən Borçalıda qaldım*. Bakı: Ləman.

Qasımlı, Məhərrəm & Allahmanlı, Mahmud (2018). *Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri*. Bakı: Elm və təhsil.

İsabalı qızı, Tinatin (2000). *Borçalı aşiq mühiti*. Bakı: Elm.

Məmmədli, Şüredin (2006). “Dəryadı, ümmandı Ağacan”. *Dəryadı - Ümmandı Şair Ağacan*. Toplayıp tərtib edən: Əli Abbas. Bakı: Borçalı, s.13-16.

Memmedli, Şüredin (2018). *Gürcistan'da Türk Edebiyatı*. Ed.: Mitat Durmuş. Erzurum: Fenomen.

Nebioğlu, Musa (2021). Şair Ağacan haqqında bildiklerimiz və bilmediklerimiz. 22 may, <https://edebiyat-az.com/?p=38750> (Erişim Tarihi: 24.09.2022).

Ozan-aşıq ensiklopediyası (2019). 2 cildə, Aşıqlar Birliyi, I cild, Bakı: Gənclik.

Saraçlı, Aşıq Hüseyin (1992). *Şeirlər. Söyləmələr*. Bakı: Yazıçı.

Saraçlı Əliyev, Rəşad (2022). Vergili şair Hüseyin Saraçlının şair Ağacanla Sarvanda dəyişməsi <http://ucnoqta.az/news/82929> (Erişim Tarihi: 14.12.2022).

Yüksel, Mevlüt (2015). *Erzurum'un Yüzleri: Rüştü Paşa*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kaynak Kişiler:

KK1. Ayhan İnanmışık. Ağacan'ın kardeşi Mehmedhan'ın torunudur. Türkiye/Kars/Merkez.

KK2. Şakir Gurbanov. Ağacan'ın kızı Pervan'ın oğludur. Gürcistan/Marneuli, Aşağı Saral köyü.

EKLER

Ek 1. Şair Ağacan (1876-1951)

Ek2. Âşık Hüseyin Saraçlı (1916-1987)

Ek 3. Âşık Göyçe Memmedov (1930-1996)

Ek 4. Âşık Mehmed Sadahlı (1930-2016)
Şair Ağacan'ın Pervan isimli kızının Borçalı'daki oğludur.

Ek 5. Şakir Gurbanov (d. 1958).

Ek 6. Ayhan İnənmişik (d.1963).
Şair Ağacan'ın Mehmethan isimli kardeşinin Kars'taki torunudur.

MEHEMMED HADİ’NİN “ARZU-Yİ DİL” VE “DİLEK ÖLMEZ” ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON MEHEMMED HADİ'S POEMS "ARZU-Yİ DİL" ("HEART'S DESIRE") AND "DİLEK ÖLMEZ" ("WISH DOESN'T DIE")

Doç. Dr. Afina BARMANBAY

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-8038-6668

ÖZET

Her insanın kendi düşünce seviyesine uygun bir takım arzu ve dilekleri vardır. Bu arzu ve dileğin küçük bir kıvılcımı bile insanı hayata bağlamaya ve yaşam için mücadele etmeye yeterli olabilir. Arzu ve dilek kavramları, 20. yüzyıl başlarında edebiyatta hiçbir dönemde olmadığı kadar sosyal karaktere bürünmüştür. Bu kavramlar edebiyatta; toplumdaki insan enerjisini, milletin geleceğini elverişli yönde biçimlendirmek ve yönlendirmek için kullanılmıştır. Azerbaycan edebiyatında romantik şiirin bayraktarı hesap edilen Mehmed Hâdi (1879-1920), bu konudaki eserleriyle de bir liderdir. Mehmed Hâdi, kendi çıkarlarını millî ve dinî çıkarlara kurban vermediği manevi bir borç ve Allah’tan bir emir hesap etmiştir. Hâdi, edebî faaliyeti boyunca bu ülküsüne hep sadık kalmıştır. Pek çok eserinde arzu ve dileklerini dile getiren şairin tüm temennisi tamamen vatanına, milletine ve ümmetine yöneliktir. Bir hürriyet şairi olan Hâdi’ye göre, hürriyet olmayan yerde ne özgür vatan olur ne de özgür insan; hür olmayan bir vatanın istikbali parlak olamaz ve vatan evladının özgür iradesi ve gerçek mutluluğu imkânsız hâle gelir. Bu düşüncelerin ardından şairin arzu ve dileklerinin nelerden ibaret olduğunu tahmin etmek zor değildir. Şairin “Arzu-yi Dil” ve “Dilek Ölmez” adlı şiirleri, bu duyguları ve şairin temennilerini yoğun bir şekilde dile getiren eserlerdir. Çalışmamızda, dil ve üslup bakımından birbirinden farklı olan bu iki şiirin incelemesi yapılacaktır. “Arzu-yi Dil” şiirinin başlarında milletin insan haklarından faydalanamayacağına ve vatanının hürriyetine kavuşacağı günün gelmeyeceğine yönelik bir endişe duyulmaktadır. Ancak giderek yok olan bu karamsarlık yerini taleplere bırakır ve sonunda bir umut yeşerir. “Dilek Ölmez” şiiri ise tamamen iyimser düşüncelere dayanmaktadır. Bu şiir, dileksiz yaşanmayacağı ve dileğin hayalinin bile yaşam sevinci verdiği duygularını paylaşmaktadır.

Anahtar kelimeler: arzu, dilek, hürriyet, Mehmed Hâdi.

ABSTRACT

Each person has desires and wishes in accordance with their own level of thought. Even a tiny spark of this desire and wish can be enough to connect people to life and fight for life. The concepts of desire and wish took on a social character in literature at the beginning of the 20th century as never before. These concepts have been used in literature to shape and direct the human energy in society and the future of the nation in a favorable way. Mehmed Hadi (1879-1920), who is considered the standard bearer of romantic poetry in Azerbaijani literature, is also a leader with his works on this subject. Mehmed Hadi considered sacrificing his own

interests to national and religious interests as a moral debt and an order from Allah. Hadi remained faithful to this ideal throughout his literary activity. All the wishes of the poet, who expresses his wishes and wishes in many of his works, are completely directed towards his homeland, nation and ummah. According to Hadi, a poet of freedom, where there is no freedom, there is neither a free country nor a free person; The future of a country that is not free cannot be bright and the free will and real happiness of the son of the homeland becomes impossible. After these thoughts, it is not difficult to guess what the poet's desires and wishes consist of. The poet's poems "Arzu-yi Dil" ("Heart's Desire") and "Dilek Ölmez" ("Wish Doesn't Die") are works that express these feelings and wishes of the poet intensely. In our study, these two poems, which are different from each other in terms of language and style, will be examined. At the beginning of the poem "Arzu-yi Dil", there is a concern that his nation will not be able to benefit from human rights and that the day will not come when his country will regain its freedom. However, this pessimism, which is gradually disappearing, is replaced by demands, and finally, hope blossoms. The poem "Dilek Ölmez" is based entirely on optimistic thoughts. This poem shares the feelings that one cannot live without a wish and that even the dream of a wish gives joy to life.

Keywords: desire, wish, freedom, Mehmed Hadi.

GİRİŞ

Edebiyatın, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar toplumu etkilediği 20. yüzyıl başlarında, Azerbaycan edebiyatında milletin ve ümmetin ışıklı geleceğe kavuşması için nelerin yapılması gerektiği ve nelerden vaz geçilmesi gerektiği, farklı yollarla anlatılmaya çalışılmıştır. Gaflet ve cehaletten kurtulmak, hem romantik hem de realist yazar ve şairlerin önerilerinin başında yer almaktadır. İster istemez karamsarlığı da peşinden sürükleyen bu tema, romantik yazar ve şairlerin çelişkili ruh hâli sergilemelerine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, Azerbaycan edebiyatındaki melankoli ve santimentalizm hiçbir zaman Avrupa edebiyatındaki gibi "nihilist duygulara dönüşmemiş, gelecek umudu hiçbir zaman tam olarak kaybedilmemiştir" (Erol, 2017: 55-56). Azerbaycanlı romantikler, teselliye gelecekte bulmuşlardır. Hayal ettikleri o geleceğe dair arzu ve dileklerini dile getirerek umutlarını kaybetmemişlerdir. Vatan, millet ve hürriyet şairi Mehmed Hâdi (1879-1920), Azerbaycan romantik edebiyatının bütün bu özelliklerinin tamamını eserlerine yansıtan şairlerdendir. Hâdi, 20. yüzyıl başları Azerbaycan romantik edebiyatının öncülerindendir. Hâdi, kendi hayat ve faaliyetinin amacını daha 1906'da yazdığı "Âmâl-i Terakki" adlı şiirinde şöyle açıklamıştır:

Hakiki arzumuz intizam-i hal-i millettir,

Mesaimiz bütün masruf-i istikmal-i millettir¹,

Esas-i fikrimiz temin-i istikbal-i millettir,

Yürekte beslenen âmâlimiz ikbal-i millettir,

Yegâne nokta-i matlup istiklal-i millettir. (Hadi, 2005: 29)

1907'de "Beni mükedder eden var gönülde bir emelim" epigrafiyle yazdığı "Bir Emelim" (Hadi, 2005: 53-55) adlı şiirinde, kalbinde taşıdığı dertleri şöyle ifade etmiştir:

Hayal etme, budur bâis-i melal-i dilim²,

¹ Masruf-i istikmal-i millet – milletin birliğine yönelik.

² Bâis-i melal-i dilim – gönül sıkıntısına sebep olan.

Beni mükedder eden var gönülde bir emelim. (Hadi, 2005: 53)

Şair, gönlündeki emelinin, yani hâlihazırda gerçekleşmesi imkânsız görünen dileğinin vatanın ve milletin derdi olduğunu, niyetinin ise milletin saadeti olduğunu söyle açıklamıştır:

Dili mahzun eden bu hâlettir,

Kıldım izhar işte hasretimi,

İsterem bahtiyar milletimi,

Kalpте beslenen bu niyettir. (Hadi, 2005: 55)

Hâdi'nin iki başlık altında incelenecek “Arzu-yi Dil” ve “Dilek Ölmez” adlı şiirleri, geleceğe dair umutlarını kaybetmeyen şairin milleti ve ümmeti için temennilerini yoğun bir biçimde dile getirdiği eserlerdendir.

1. “ARZU-Yİ DİL”

Gönül arzularını dile getirdiği “Arzu-yi Dil” (Hadi, 2005: 51-52) adlı şiirini Hâdi, İkinci Devlet Duma'sının milletvekillerine hitaben yazmıştır. Şiirin başlangıcında; şairin, bu dünyada nasibi hep azap olan milletin insan haklarından faydalanamayacağına ve vatanın hürriyetine kavuşacağı günün gelmeyeceğine yönelik bir endişe ifade edilmektedir:

Ah!.. Emniyetle olmaz mı vatan cennetmisal,

Etmeyiz mi yar-i ümmidi derağuş-i vüsal?

İşte ateşzâre dönmüştür vatan bidadden,

Dağdar-i hüzn ü gamdır kahr-ı istibdadden! (Hadi, 2005: 51)

Vatan toprakları istibdadın kahrından hüzn ve gam ile dağlanmış. Şair, milletin mesut olması için vatanın hür olması gerektiğini söyler ve milletvekillerinden kendi görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini arz eder:

İsteriz bir sesle sizden, ey erbab-ı fatan³,

Tam hürriyet ki, mesut olsun evlad-i vatan! (Hadi, 2005: 52)

Sanatkâr; kaygılı vatani, onun can paresi olan hürriyeti ile kavuşturmasını milletvekillerinden şöyle talep eder:

Gonca-yı ilm ü edeple huldzar⁴ olsun vatan,

Zib-i adl ü dad ile pirayedar olsun vatan.⁵

Sizlere teslim olunmuş hizmeti takdir edin,

Bir “vatan”, bir “millet”i levh-i dile tahrir edin. (Hadi, 2005: 52)

Şair, milletvekillerinin teslim aldıkları görevi değerlendirip, “vatan” ve “millet” sözlerini gönüllerine kazımlarını ister. Şiirin sonunda milleti temsil edenlere hayır dua edilir:

Şol dua ile sizi alkışlayır ihvan-din,⁶

³ Erbab-ı fatan – zekâ ehli, ileri gelenler.

⁴ Huldzar – vatan.

⁵ Vatan, adalet süsü ile süslensin.

⁶ İhvan-din – aynı dinden olan, ümmet.

Sizlere tevfikbahş olsun ilahül-âlemin!

Niyyet-i halis ile meydane girsek, Hâdiya,

Bahtımız necmi olur zinetfeza-yi i'tila. (Hadi, 2005: 52)

Şair, “Ey Hâdi, meydana halis niyet ile girersek, bahtımız bütün kâinatı süsleyecek kadar yükselir”, der. Görüldüğü üzere şiirin başında baskın olan karamsarlık giderek kaybolur ve talepler devreye girer, şiirin sonunda ise ümit yeşerir.

Romantik şair Mehmed Hâdi; bütün dünyanın emniyet içinde olmasını ve tüm halkların hukuklarının korunmasını arzu ederken kendi milletinin bu konudaki içler acısı durumundan sarsılmamak için gayret sarf etmektedir. “O, herkesin hukuken beraber olmasını ister, bütün ahalinin, bütün insanların beraber hukuklu olacağı bir toplum arzular. Bu hâlde içtimai tezatların tesiri altında şair, ümitsizliğe kapılmamaya da teşvik eder, vatan evlatlarının gelecekte mutlu hayat sürdüreceğine inanır. Bundan ötürü o, el ele vermediği, ittifaklar hâlinde birleşmediği zaruri bilir, çünkü mutluluk elde etmek için birlik lazım geldiğini derk etmek seviyesine yükselir” (Ağamirov, 1987: 107).

2. “DİLEK ÖLMEZ”

“Dilek Ölmez” şiiri, 1916-1917 yıllarında “Doğru Söz” ve “Sovgat” gazetelerinde beş parça hâlinde yayınlanmıştır (Hadi, 1916; 1917a; 1917b; 1917c; 1917d). 23 Temmuz 1916 tarihinde yayınlanan ilk parçaya şöyle bir not düşülmüştür: “*Emel*” nam eserinden bir yaprak (Hadi, 2005: 432). Görünen o ki, “Dilek Ölmez” adlı şiirleri şair, “Emel” başlığı altında toplayıp kitap hâlinde yayınlamayı planlamıştır. Fakat şairin bahsettiği “Emel” eseri bir bütün olarak yayınlanmamıştır. “Sovgat” gazetesinde dört parça hâlinde yayınlanan “Dilek Ölmez” şiiri, konu ve ana fikir bakımından da aynı olmasına rağmen dil ve üslup yönünden farklı bulunduğu için Hâdi’nin seçilmiş eserlerinde “Emel” adıyla yayınlanmıştır (Hadi, 2005: 280-283). Gerçekleşmesi zamana bağlı bir istek ve amaç olan “emel” hem de bir dilektir. Dilek gelecekte bir beklentidir. Herkesin kendi düşünce seviyesine uygun dilekleri vardır. “O dileğin küçücük bir kıvılcımı bile insanı hayata bağlamaya, yaşam için mücadele etmeye yeterli olabilir” (Barmanbay, 2020: 100). Hâdi, insanların dileksiz yaşayamayacağını, dileğin hayalinin bile yaşam sevinci verebildiğine inanmaktadır. “Dilek Ölmez” (Hadi, 2005: 275-276) adlı şiirinde bu duygularını şöyle açıklar:

Yüksek dilek, ay dilek,

Aydın dilek, Ay dilek,

Yolcuyuz, yol üstüne,-

Işığını yay, dilek.

...

Seninle gözler güler,

Alınlar, yüzler güler.

Hangi dudağa konsan,

Ağızda sözler güler. (Hadi, 2005: 275)

Bu şiirinde de şair, sıradan değil, evrensel ideallerle ilgili dileklerini dile getirir. Öyle bir dilek ki, yüce semalardan gecenin karanlıklarını ışıklandıran Ay gibi ideallere erişmek için yola çıkanların yolunu aydınlatsın. İnsanın varlığına, ruhuna hâkim kesilen parlak ve beşerî bir dilek,

şairin kalbini nurlandırır, gözlerini aydınlatır. Bu dilekle şairin hep tebessüm eden dudaklarından çıkan sözler bile güler. Bu tarz ışıklı, nurlu emellere yönelik dilekler, hasta toplumu da iyileştirir, onu cennete – parlak istikbale, refaha kavuşturur:

Hastalara sıhhatsin,

Güçsüzlere kuvvetsin.

Dünya cehennem olsa,

Sen özün de cennetsin.

...

Dirilik zahmetlidir,

Çok da meraretlidir⁷.

Hakikat âleminde

Hayalin lezzetlidir. (Hadi, 2005: 275-276)

Hâdi, her bir dileğin insanı hayata bağladığını, onu harekete geçirmek için tetiklediğini belirtir ve bu manevi psikolojik özelliklerine göre haklı olarak dileksiz kalmayı hayata küsmek gibi niteler, böyle bir durumu asla kabul etmez. Hâdi, insanları kendi dileklerinin arkasınca gitmeye çağırdığı gibi, dileğin de onlarla birlikte olmasını diler:

Bu ağır yük çekilmez,

Bu acılar içilmez.

Sensiz, a parlak dilek,

Karanlıklar geçilmez.

...

Yol gösteren ay dilek,

Necatın özü sensin.

Yaşamayı sevdiren –

Sözümün düzü sensin. (Hadi, 2005: 276)

Günlük kaygıların üzerine bir de dönemin problemleri eklenince insanlar, bu dert yükünü çekmekte bayağı zorlanır; fakat dilek olursa dertler hafıfleşir; çünkü dilek, insanın hayatını aydınlatan, ona yaşamı sevdiren, onu hayata bağlayan bir nimettir. İnsan, elini her şeyden çekip karamsarlığa kapıldığında onu o girdaptan kurtarıp yüzünü güldüren, derdini unutturan da dilektir. Problemler ve mahrumiyetler içinde kıvranan vatandaşlarının yüzünü güldürmeye gücü yetecek bu dilek – bir hürriyet dileğidir. Şairin kendisinin de vatanının istiklale kavuşacağına, parlak istikbaline olan inancının sağlam olması, onun umut ve dilekleriyle ilintilidir. Bundan dolayı şair; hürriyetten, istiklalden, vatanın istikbali, bekası ve refahı için dileklerinden vaz geçmeyi asla düşünmez; çünkü vatana sadık vatandaşların mücadele azmine inanır:

Karanlıkların işte –

Işık yıldızı sensin.

⁷ Meraretlili – acı.

*Yerde saadet varsa,
Şeksiz⁸ ki, izi sensin.*

...

*Meyus olma, amandır,
Meyus olmak yamandır.
Korkak, dileksiz yaşar,
Milletim kahramandır. (Hadi, 2005: 276)*

Halkın kahramanlığı, er geç vatanın istiklali, parlak istikbali ile sonuçlanacaktı. Hâdi, buna inanır, korkaklığı, yüreksizliği milletine ve ümmetine yakıştırmaz. Yüce dileklerle yaşayan millet karamsarlığa kapılmaz, mücadele ederek kahraman olur. Şiirdeki iyimser ruh hâli, dönemin sosyal siyasi süreçleriyle ilintilidir (Mirəhmədov, 1985: 201-202). Aynı ruh hâli, “Dilek Ölmez” şiirinin “Emel” başlığıyla yayınlanan diğer bölümlerinde (Hadi, 2005: 280-283) de görülmektedir. Bu dizi şiirlerde emel ve dilek sözleri aynı anlamda kullanılmıştır: dilek, âmâl, arzu, niyet anlamlarında. Şiirde emel; hayatı aydınlatan, cihanı şenlendiren bir nur gibi tasvir edilir. Emeli olmayan insan, güneşin sıcaklığını hisseder ama nurunu göremez, bu yüzden dünyayı zifir-i karanlık olarak görür. Emelsiz insan; meleklerden, çiçeklerden, dileklerden habersizdir. Kör birisinin gözünün nuru söndüğü gibi mefkûresiz insanın da emeli söner. Bu yüzden mefkûresiz bir millet kördür. Emel, ölümsüz bir ruhtur, ruhani bir cennettir. Emel, zulmet içinde bir ışıktır, kalbe kuvvettir:

*Emel yol gösteren parlak ışıktır, yolcudur millet,
Onu korkutmaz elbet yolları tutmuş olan zulmet. (Hadi, 2005: 283)*

Emel bu karanlıkları kovar, engelleri yolundan def eder ve milleti intibahına kavuşturur. Ev nasıl temelden dikilirse, insanın yükselmesi de temelli emellere bağlıdır:

*Evin başlanması baştan değil, evvel temeldendir,
Göge uçmak da öyle, en temelli bir emeldendir. (Hadi, 2005: 283)*

Emel, manevi bir yıldız gibi hayatı hem anlatır hem aydınlatır hem de şenlendirir. Hâdi, Allah’ın yarattığı bu dünyada Allah bendelerine hizmet etmeği en mukaddes bir ibadet bilir, “şu söyleyeceğim küçük, faydasız beyit, son sözümdür” diyerek, bir daha milletini cehalet esirliğinden kurtulmaya, gaflet uykusundan uyanmaya, dirilişe çağırır. Şiire başlık olarak seçilen “Dilek Ölmez” adı, şairin parlak istikbale olan kati inancını gösterir; çünkü şair, milletin vatan sevgisine ve kahramanlığına güvenir.

SONUÇ

Ülküsü vatana, millete, ümmete ve nihayetinde bütün beşere hizmet etmek olan Mehmed Hâdi, bu yaşam felsefesini eserlerinin tamamına yansıtmıştır. Mehmed Hâdi; başta kendi milleti olmak üzere ümmetin ve nihayetinde bütün beşerin emniyeti ve ikbalini için çalışmıştır. Romantik şairin bütün arzu ve dileği, milletin ve ümmetinin ıdıklı geleceğiyle ilintilidir. Romantik edebiyatın özelliklerinden olan çelişkili ruh hâli Hâdi eserlerine de hâkimdir. Buna rağmen hayal ettiğı geleceğe dair arzu ve dileklerini dile getirerek umudunu kaybetmemiştir. Bu bakımdan dikkat çeken “Arzu-yi Dil” ve beş parçadan oluşan “Dilek Ölmez” adlı eserleri, karamsarlıktan uzak ve umut dolu mesajlar vermektedir. Her iki eserde arzu ve dilek, aynı anlamlarda kullanılmıştır. Şair, insanın en önemli emellerinin, mefkûresinin, amacının, arzu ve

⁸ Şeksiz – şüphesiz, kuşkusuz.

dileğinin neler olması gerektiğini anlatarak, dünyadaki asıl amacın (emelin), vatanın kalkınmasını sağlamak olması gerektiğini doğrudan ifade etmiştir. Bu şiirlerde arzu ve dileksiz yaşanmayacağı, arzu ve dileğin hayalinin bile yaşam sevinci verdiği büyük şevkle anlatılmıştır. Vatan, millet ve hürriyet şairi olan Mehemed Hâdi, arzu ve dilek kavramlarına yeni anlamlar yükleyerek ve eserlerinde bu denli başarılı şekilde kullanarak Azerbaycan edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağamirov, Midhat (1987). *Məhəmməd Hədinin fəlsəfəsi*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Barmanbay, Afina (2020). *Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü.
- Erol, Ali (2017). Azerbaycan Romantik Şiiri'nde Santimantalizm (1905-1917). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/1 Yaz-Summer, 51- 59.
- Hadi (1916a). Dilək Ölməz. *Doğru Söz*, 23 Temmuz.
- Hadi (1917a). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 31 Mart.
- Hadi (1917b). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 2 Nisan.
- Hadi (1917c). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 2 Nisan.
- Hadi (1917d). Dilək Ölməz. *Sovqat*, 23 Temmuz.
- Hadi, Məhəmməd (2005). *Seçilmiş Əsərləri*. Tərtib edənlər: Əliheydər Hüseynov, Əziz Mirəhmədov, Əbülfəzl Hüseyni. Ön söz: Yaşar Qarayev. Bakı: Şərq-Qərb.
- Mirəhmədov, Əziz (1985). *Məhəmməd Hadi*. Bakı: Yazıçı.

GÜNDÜZ DÜŞLERİNDE BİR YOLCULUK: NEZİHE MERİÇ'İN “KEKLİK TÜRKÜSÜ” HİKÂYESİNDE YAPI

Prof. Dr. ÜLKÜ ELİUZ 1, SERAP YAĞIZ 2

1 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, -
ORCID ID: 0000-0002-2637-4786

2 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, -
ORCID ID: 0000-0002-7015-66591

ÖZET

Cumhuriyet dönemi 1950 kuşağı yazarlarından Nezihe Meriç'in seksen yedi öykü içeren dokuz hikâye kitabı, iki romanı, bir anı kitabı, dört oyunu ve on çocuk kitabı bulunmaktadır. “Öykünün annesi” olarak nitelenen yazarın kadın-erkek ilişkisinin farklı yönlerinin ele alındığı öykü türündeki anlatılarında kadının sosyal rolleri, kendilik mücadeleleri, karşı karşıya kaldığı ikilemler, kendisiyle, ailesiyle ve toplumla çatışmaları bağlamında toplumsal cinsiyet göndergelerinin belirginleştiği görülür. Bu metinlerde erkek egemenliğine karşı kadının toplum içindeki konumunu tanımlamayı ve yeni'lemeyi amaçlayan feminizmin ekonomik, sosyolojik, ideolojik, hukukî, politik, coğrafi ve ahlakî yönlerden iki cinsin ilişkilerini ve rollerini şekillendirdiği görüşünün öncelendiği dikkat çeker. Bireyden topluma genişleyen sorunlar evlilik, aşk, yalnızlık, özgürlük, yaşama sevinci, kuşak çatışmaları ve yoksulluk çerçevesinde aktarılırken arka planda ise kadınlar ile erkekler arasındaki sınıf farklılıklarını, eşitsizlikleri ortadan kaldırma; kadınlara erkeklerle aynı hakların tanınmasını sağlama; meslek ve hayat şekillerinde karar verme özgürlüğüne sahip olmalarına zemin hazırlama hedefleri imlenir.

Çalışmanın evreni Nezihe Meriç'in on sekiz öyküsünün yer aldığı “Bozbulanık” kitabındaki *Keklik Türküsü* adlı hikâyedir. Başkişi Oya ile vapurda gördüğü genç bir adam arasında hiç konuşmadan karşılıklı mimikler, jestler, bakmalar ve mesajlar ile sessiz flört görünümündeki aşkın anlatımında kadınların yaşam koşullarına, duygusal beklentilerine odaklanılır. Hayaller ile başlayan mutluluk beklentisi içerisinde yaşamı şekillendiren bu duygu bağı, başkişinin genç adamı nişanlısı ve nişan yüzüğü ile vapurda gördüğü ana kadar devam eder.

Bu bildiride Nezihe Meriç'in umudun umutsuzluğa evrildiği *Keklik Türküsü* adlı öyküsünün entrik kurgusu isim-içerik ilişkisi, olay örgüsü, bakış açısı ve anlatıcı, zaman, mekân, karakter yapıları bakımından kişiler olmak üzere altı yapı unsuru açısından tahlil edilecektir. Böylece mutluluğa olan açlığının yönlendirdiği kadının iç dünyasının ve beklenti ufkunun ayrıntılarının anlatı dizgesindeki görünimleri, toplumsal cinsiyet argümanları çerçevesinde çözümlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nezihe Meriç, kadın, erkek, öykü, yapı unsurları.

A JOURNEY IN DAYDREAM: STRUCTURE IN NEZİHE MERİÇ'S *KEKLİK TÜRKÜSÜ* STORY

ABSTRACT

Nezihe Meriç, one of the writers of the 1950s of the Republic era, has nine short story books, containing eighty seven stories, two novels, one memoir, four plays and ten children's books. In short stories of the author, who is described as the “mother of the story”, in which different aspects of the male-female relationship are discussed, it is seen that gender references become clear in the context of women's social roles, self struggles, the dilemmas they face conflicts. With themselves, their families and the society. In these texts, it is noteworthy that the views of feminism which aims to define and renew the position of women in society against male domination, shapes the relations and roles of the two sexes in terms of economic, sociological, ideological, legal, political, geographical, and moral aspects. While the problems that expand from individual to society, such as marriage, love, loneliness, freedom, joy of life, generation conflicts, and poverty, are conveyed within the framework of these themes, the goals of eliminating class differences and inequalities between women and men, ensuring that women are granted the same rights as men, and providing a foundation for their freedom of choice in their profession and lifestyle are also hinted at in the background.

The universe of this study is the story called *Keklik Türküsü* in the “Bozbulanık” book, which includes eighteen stories by Nezihe Meriç. The focus is on women's living conditions and emotional expectations in the expression of love, which looks like a silent flirt, with mutual facial expressions, gestures, glances and messages between the main character Oya and a young man she sees on the ferry. The feeling of joy that shapes life through dreams begins with this emotional connection and continues until the main character sees the young man on the ferry with his fiancée and engagement ring.

In this paper, the plot of Nezihe Meriç's story *Keklik Türküsü* story, in which hope turns into despair, will be analyzed in terms of six structural elements : - name-content relationship, plot, point of view and narrator, time, place, character. Thus, the appearance of the details of the woman's inner world and the horizon of expectation, directed by her hunger for happiness, will be analyzed within the framework of gender arguments.

Key Words: Nezihe Meriç, woman, man, story, structural elements

Giriş: Nezihe Meriç hakkında

“Kendime bile anlatamıyorum...”

Cumhuriyet dönemi 1950 kuşağı yazarlarından Nezihe Meriç'in seksen yedi öykü içeren dokuz hikâye kitabı, iki roman, bir anı kitabı, üç oyun ve on çocuk kitabı bulunur. Hikâyelerinin entrik kurgusunu başta kadın ve direnişi olmak üzere pek çok toplumsal konu oluşturur. “Öykünün annesi” şeklinde nitelendirilen yazarın kadın-erkek ilişkilerini farklı yönleriyle ele aldığı öykü türündeki anlatılarında; kadının sosyal rolleri, kendilik mücadeleleri, karşı karşıya kaldığı ikilemler, kendisiyle, ailesiyle ve toplumla çatışmaları bağlamında toplumsal cinsiyet odaklı olarak ele alınır. Bireyden topluma genişleyen sorunlar evlilik, aşk, yalnızlık, özgürlük, yaşama sevinci, kuşak çatışmaları ve yoksulluk çerçevesinde aktarılırken arka planda ise kadınlar ile erkekler arasındaki sınıf farklılıklarını, eşitsizlikleri ortadan kaldırma; kadınlara erkeklerle aynı

hakların tanınmasını sağlama; meslek ve hayat şekillerinde karar verme özgürlüğüne sahip olmalarına zemin hazırlama hedefleri imlenir. Sanatkar, kurmacanın merkezine koyduğu bu sorunsalları, anlatı evrenine biçim ve içerik bakımından farklı bakış açılarından sunar.

Nezihe Meriç, öykü ile romanı farklı algılar ve şu şekilde kıyaslar: “Roman da, hikâye de dünya dediğimiz şu düzensizliğin üzerinde, çeşitli topluluklar halinde yaşayan insanlardan söz açıyor. Roman, büyük bir kavram, insanı çeşitli yönleriyle, enine boyuna anlatabilir. Kişiyi, dünyada, bulunduğu toplum içinde, ailede, fert olarak ele alır. İnsanı, dünya olaylarının toplumlara, toplumların birbirine, toplumun aileye, ailenin topluma, ferde... Hepsinin bir düzen içinde birbirine karşılıklı tesirleri arasında görür. Halbuki hikaye, yine bu tesirler altındaki insanın, bir ruh halinin, herhangi bir olay karşısındaki durumunun, kısmetine düşen zaman içinde, bir gülüşünün, bir davranışının ustaca makaslanıverişidir.” (Bezirci, 1999: 74) Bu türler arasındaki en önemli farkın entrik kurgunun kapsamı olduğuna dikkat çeken yazar, ayrıntıların hangi düzeyde olduğuna bağlı bir düzenlemenin varlığını aktarır.

Nezihe Meriç’in ilk öykü kitabı “Bozbulanık”tan (1953) sonra “Topal Koşma” (1957), “Menekşeli Bilinç” (1965), “Dumanaltı” (1979), “Bir Kara Derin Kuyu” (1989), “Boşlukta Mavi” (1992) “Yandırma” (1998), “Çisenti” (2005), “Gülün İçinde Bülbül Sesi Var” (2008) adlı aynı türde sekiz eseri daha yayımlanır. Evlilik, kent yaşamı, kadın sorunları, göç, siyasi baskı konularının ele alındığı bu anlatılar, aşk, yaşama sevinci, umut, doğaya kaçış, özgürlük, direniş, yozlaşma, tükeniş temaları ile çerçevelenir.

Yazar, “Korsan Çıkmazı” (1961) ve “Alacacere” (2003) isimli iki romanında kadın-erkek ilişkileri bağlamında kadın sorunsalı, aile düzenindeki değişimler, toplumsal cinsiyet algılarının etkileri, yozlaşma, değer yitimi; “Sular Aydınlanıyordu” (1970), “Sevdican” (1984) ve “Çın Sabahta” (1984) adlı oyunlarında karakterlerin yaşadığı çatışmalar çerçevesinde kadınların kendi olma çabalarının farklı görünüşleri sunulur. “Alagün Çocukları” (1976), “Küçük Bir Kız Tanıyorum” dizisi (7 kitap, 1991-1998 arasında), “Dur Dünya Çocukları Bekle” (1992), “Ahmet Adında Bir Çocuk” (1998) adlı çocuk kitaplarında kendilik değerlerini kurma aşamasındaki çocukların yolculuğu siyasi çatışma ortamındaki görünüşleri ile aktarılır. “Çavlanın İçinde Sessizce” (2004) başlıklı anı kitabında ise, özyaşam öyküsel olaylar öznel bakış açısından anlatılır.

Nezihe Meriç’in yazınsal evreni, bireysel ve toplumsal açmazlar ile karşı karşıya kalan bireylerin yaşantılarının umut, mücadele, sevgi izlekleri ile kurguya aktarımından oluşur.

Nezihe Meriç’in *Keklik Türküsü* Hikâyesinde Yapı Unsurları Bakımından Tahlili

*“Zaman zaman içinde,
zaman hazan içinde,
hazan oldum olası hüznün içinde.”*

Türk öykücülüğünün özgün sanatkarlarından Nezihe Meriç’in *Keklik Türküsü* adlı anlatı, yazarın ilk öykü kitabı “Bozbulanık”taki (1953) on sekiz metin arasında yer alır. İsimden içeriğe tüm yapı unsurlarında umuttan umutsuzluğa evrilen tek taraflı bir duygusal bağa ait süreç kurgulanır.

1.İsim-İçerik İlişkisi

*“Keklik idim vurdular
Kanadımı kırdılar
Daha ben ne idim ki
Anamdan ayırdılar”*

Keklik Türküsü isimli öyküsü, olay örgüsünün simgesel adlandırılışı üzerine biçimlenir. Metinde “keklik” kuşu veya “keklik türküsü” adı hiçbir yerde kullanılmamasına rağmen evlilik konusunda aile ve toplum baskısına maruz kalan başkişi Oya, evlenmeyi hayal ettiği Dergi olarak adlandırdığı kişinin ihanetine uğradıktan sonra defterine yazdığı *“Sevdiğimin kavalı kaldı dayalı yerde”* (s.102) ile Muzaffer Sarısözen tarafından Aşık Veysel’den derlenen Sivas’a ait *“Keklik İdim Vurdular”* adlı 8 dörtlük 32 mısradan oluşan türkü imlenir (Cömert, 2017: 39) Türküde ayrılık ile sonuçlanan bir aşk ve bu yönelişin yarattığı duy dalgalanmaları söze ve sese dönüşür.

Keklik kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “Sülüngillerden güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş; alımlı, güzel kadın” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanır. Öyküde norm karakter Dergi, başkişi Oya’nın ilk başta bakımlı ve hoş bir kadın olduğunu düşünmesi aşkın her iki taraf için de av-avcı ilişkisi şeklinde ilerleyişinin işaretidir. Dergi, platonik bir bağ kurduğu başkişi ile ilgili bilgiler edinerek onu kendi dünyasına dahil eder:

“Dergi de Oya’ya ait birçok şey biliyordu. Akademi’deydi, çok iyi giyiniyordu. Bu kış kendine bir beyaz kazak örmüş ve yeni bir manto yapmıştı. Sonra o ağırbaşlı görünüşünün altında bir şeytanın gözü saklıydı” (s.98).

Başkişi, hem avlayan ve hem avlanan konumuna rağmen hiçbir zaman prototipleştirilen ‘genç bir kadın’ olamayacağını, görünüş bakımından bu değişimi yaşayamayacağını, her zaman ‘genç bir kız’ olarak kalacağını hisseder:

“Kendisini hiçbir zaman, sıkıca taranıp toplanmış saçlar, siyah bir elbise ve topuklu ayakkabılarla genç bir kadın olarak gözünün önüne getiremezdi. O her zaman böyle, küçük spor gömlekleri, kolları sıvalı hırkaları ve gülerken kırışveren burnuyla genç bir kız olarak kalacaktı.” (s.100)

Bu tespitler, Oya’nın içinde bulunduğu durumun kendi aleyhine ilerleyeceğini sezdiğinin göstergesidir. Aşık olduğu Dergi’nin ortadan kaybolmasıyla ateşi yükselir, keklik gibi yanan Oya, sevdiğinin kaybolması üzerine *“zincirlik deli”* (s.101) haline döner.

“Eve barka sığamaz, oturamaz, yerinde duramaz, ağlayamaz ve otuz sekiz buçuk ateşle dolaşır durur. Sanat, ders, ana, baba, sinema, yemek, uyku, onur, genç kızlık gururu gibi kavramlar anlamını yitirir.” (s.101)

Tıpkı türküdeki gibi bu ayrılığı, kendi canına kasıt olarak yorumlar: *“Gel gel yanıma keklik/ Kastın canıma keklik/ Al kınalı parmakların/ Batır kanıma keklik”* (Cömert, 2017: 73).

Dergi'nin fiziksel güzelliğe ve albeniye sahip olduğunu düşündüğü nişanlısını kendisinde olmayan özellikler üzerinden tarif etmesi de bu durumun sonucudur:

“Dergi'nin parmağında pırıl pırıl bir nişan yüzüğü, yanında bir kız. Hem ne kız! Ortadan ayrılıp sımsıkı fırçalanarak ensede toplanmış parlak siyah saçları, simsiyah gözleri, kıpkırmızı dudakları, insanın gözlerini dört açtıran olağanüstü güzel bacakları olan bir kız.” (s.101)

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde “hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanan türkü sözcüğünün eserdeki varlığı, avlanan ve avlanan aşıkları simgeleyen keklikler arasındaki sesleri yansıtmaktan kaynaklanır. Oya ve Dergi arasındaki münasebet ile kekliklerin kendine has melodiye ve ritme sahip cıvıldaşmalar ve ötüşmeler arasında bağlantı kurulur. Başkişi ve norm karakter, keklikler gibi ritmik bir iletişim kurarak buluşma, bakışma, işaret dilini kullanarak tanıma, duygulanımlar yaşama, kavuşma beklentisi ile ileriye dönük planlar yapma, ayrılma aşamalarından oluşan bir ilişki yaşarlar:

“Hiç konuşmadıkları halde, bir bakış, bir oturuş, kaşın ucundan geçen bir soru, dudağın bükülüştü, omzun bir hareketi ile birbirlerine birçok şeyler anlatırlardı. Merhaba! Ne o nezle misin? Vah vah pek yazık !” (s.99)

İsim-içerik ilişkisi, fiziksel bir ilişki yaşanmadan bakışlar ile yürüyen aşk ve kekliklerin çıkardıkları nağmeli seslerin aynı düzleme taşınması aracılığıyla kurularak türküleşen bir sürecin anlatımı halinde düzenlenir.

2. Olay Örgüsü

*“Kayalar kölgelendi
Güzeller suya indi
Her güzelden bir öpüş
Yine can tazelendi”*

Keklik Türküsü öyküsünde evlilik yaşı geldiği gerekçesiyle annesi ve komşuları tarafından zorla evlendirilmek istenen başkişi Oya'nın kendi iç dünyasında yaşadığı sözde karşılıklı ancak fiilen gerçekleşmeyen bir aşk macerası anlatılır. Başkişinin mutluluk beklentisi içinde kendi seçtiği kişi ile kurduğu sevgi bağının fiziksel değil duysal ve düşünsel şekillenmesi, kadınların eylemsizlikle kuşatılmasının göstergesidir. Çünkü kadın için “sevmek, suskunluktu, sevmek dokunamamak, erişememek, sevişememektir” (Berktaş, 1998: 20) Olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi, zaman kullanımı, kişilerin konumu bakımından anlatı, sıradizimsel bir aktarım şeklinde düzenlenir. Başkişi vapurda gördüğü ve elinde kendisiyle aynı dergi bulunduğu için Dergi olarak adlandırdığı, ismini dahi bilmediği genç adam ile hiç konuşmadan karşılıklı mimikler, jestler, bakmalar ve mesajlar görünümünde sessiz bir flört yaşar. Bu ilişkinin aktarımında kadınların yaşam koşullarına, duygusal beklentilerine, toplumsal norm kategorilerindeki konumlarına odaklanılır. Hayaller ile başlayan mutluluk beklentisinin

belirleyici olduğu bu süreç, başkişinin genç adamı nişanlısı ve parmağındaki nişan yüzüğü ile vapurda gördüğü ana kadar devam eder. Geriye dönüşlerin de dahil edildiği entrik kurgu, olay birimlerinin ilerleyişi bağlamında üç bölüm halinde düzenlenmiştir:

Birinci Bölüm

- Oya'nın oturma odasında konuşulanları duyması.
- Zehra ve Makbule Hanım'ın Oya'ya nasihat etmesi ve Oya'nın sinirlenmesi.
- Zehra ve Makbule Hanım'ın Remziye'ye gitmesi.
- Oya'nın baskılara itiraz ederek ağlaması.

İkinci Bölüm

- Oya'nın Kadıköy vapurunda karşılaştığı genç adama aşık olması.
- Genç Adam'ın Oya'nın elindeki dergiyi fark etmesi ve çantasından aynı dergiyi çıkartması.
- Oya'nın aşık olduğu Genç Adam'a Dergi adını takması.
- Oya ve Dergi'nin sürekli vapurda buluşmaları.
- Oya ve Dergi'nin birbirleriyle konuşmadan arkadaşları aracılığıyla iletişime geçmeleri.
- Oya'nın Dergi'yi kıskanıp ortadan kaybolması.
- Dergi'nin Oya'yı araması ve onun kendiliğinden çıkagelmesi.

Üçüncü Bölüm

- Oya'nın Dergi ile evlendiğini ve çocukları olduğunu hayal etmesi
- Dergi'nin ansızın ortadan kaybolması ile Oya'nın hastalanması.
- Oya'nın Dergi'yi nişanlısı ile vapurda görmesi.
- Oya'nın Dergi'nin ihanetini kabul etmemesi.

3. Bakış Açısı ve Anlatıcı

*“Keklik kumda eşinir
Eşinirde deşinir
Benim sevdiğim oğlan
Nerelerde düşünür”*

Nezihe Meriç'in *Keklik Türküsü* öyküsü, Tanrısal bakış açısına sahip “olaylara etki düzeyi ve bu etkinin sınırlarına ait temel belirteçleri düzenleyen” (Eliuz, 2020: 205) anlatıcı tarafından kurgulanır. Hakim anlatıcı, tüm olaylara, kişilerin duygu ve düşüncelerine ait bilgileri bilir ve bu bilmenin yansıması olan bakış açısından söyleme taşır. Öykünün başkişisi Oya'nın aşka ve evliliğe dair hayalleri ve beklentilerini aktaran bu anlatıcı ve bakış açısı aracılığıyla anlatıdaki gel-gitli ruh halleri, umut arayışları, içsel çatışmalar yansıtılır:

“Tutup âşık olmuştu. Hem de nasıl!.. Acaba kim onun kadar inanmış, aşkı böyle tatlı bir neşe içinde karşılamıştır. Acaba âşık diye kim onun gibi sevincinden deli olmuştur... Yaşlar süzülüp süzülüp gidiyor, pembe elma çiçekleri titreşiyor ve Oya'nın kulağında kendi sesi çınliyordu: ‘Oh!.. Cüneyt Bey amca, sizin bu elma ağacının çiçekleri ne güzel.’ O zamanlar her şeyde bir şey vardı zaten. “İnsan âşık olunca, kapalı göz kapakları arkasından bütün dünyayı filiz yeşili bir dinginlik olarak görür” diyordu. (..) Oya ve Dergi, birbirleriyle karşılıklı konuşmadıkları halde kendi aralarında geliştirdikleri özel bir dil ile anlaşır. Hiç konuşmadıkları

halde, bir bakış, bir oturuş, kaşın ucundan geçen bir soru, dudağın bir bükülüğü, omzun bir hareketi ile birbirlerine birçok şeyler anlatırlardı.” (s.97, 99)

Kadın yazgısı ile özgürlüğünü düğümleyen platonik nitelikli bu aşkın flörtleşme sürecinde ve sonrasında sessiz sinema mizanseninde gerçekleşen iletişimde karşılıklı gelişen diyaloglar da Tanrısal anlatıcı ve bakış açısından ifade edilir:

“Merhaba! Ne o nezle misin? Vah vah pek yazık! Bu çanta yeni mi küçük hanım? Güle güle. Bu sabah yanınızdaki kız kimdi efendim? Gözleriniz pek parlıyordu. Öyle yorgunum ki sorma. Kızın o cânım saçları nasıl da böyle kısacık kestir... Hadi hadi üzülme yakışmış. Bu paçalarının çamurları ne Allahaşkına? Kız sen çok sevimlisin vallahi. Ay ay sen dudaklarını da mı boyuyorsun? Sakın ha!.. Sen bana karışamazsın, anlaşıldı mı?.. Ve daha neler neler...” (s.99)

Başkişi Oya’nın yaşadıkları Tanrısal anlatıcı ve bakış açısı ile okura aktarılır:

“Oya, yanakları ateş içinde, süzölmüş mavi gözleri pırıl pırıl, pencerenin yanındaki koltukta oturuyor, odada konuşulanları, uzaktan geliyormuş gibi duyuyordu.” (s.96)

“O günden sonra hep aynı vapurda karşı karşıya oturarak gidip gelmeye başladılar. Artık koca kentin kalabalığı içinde birbirine âşına iki insan vardı. Birbirlerini inceliyor, tanımaya çalışıyorlardı. Şimdi Oya, onun tam üç kat elbisesi, sade bir beğenisi olduğunu, haftada iki kez gömlek değiştirdiğini, çoraplarına jartiyer kullandığını biliyordu. Baframaden sigarası içiyordu çok şık bir sigara tabakası vardı. Ekonomi’yi bitirmişti. Bankada çalışıyordu.” (s.100)

Tanrısal anlatıcı ve bakış açısında anlatıcı, yaşanmış, yaşanan ve yaşanması muhtemel olan her şeyi bilir, görür ve duyar. Başkişi Oya’nın annesi Makbule Hanım ile başlayan süreç başkişinin Dergi ile flörtleşme aşamaları, birbirlerini tanımaları Tanrısal anlatıcı ve bakış açısı aracılığıyla aktarılır.

4. Zaman

*“Kayalar kölgelendi
Güzeller suya indi
Her güzelden bir öpüş
Yine can tazelendi”*

Yazılma zamanı 1953 olan *Keklik Türküsü* öyküsünün, öykü zamanı yaklaşık altı-yedi aylık bir süreyi kapsar. Başkişi Oya’nın tanışmadan ve görüşmeden ilişki yaşadığı ve Dergi olarak adlandırdığı genç adamı ilk gördüğü kış mevsiminde olay örgüsü başlar:

“İlk kez geçen kışın yağmurlu bir gününde, Kadıköy vapurunda karşılaşmışlardı. (..) “Bu kış kendine bir beyaz kazak örmüş ve yeni bir manto yapmıştı.” (s.97, 98)

Öyküleme zamanından geriye dönüş yapılarak aktarılan entrik kurgu, elma ağaçlarının çiçek açtığı ilkbahar mevsiminde sona erer. Oya'nın duyguları ile karşıt olan bu mevsim, onun aşkın sıcaklığı değil ayrılığın ateşi ile sarsılmasının göstergesidir:

“Oya bir zaman pencerenin önünde durdu, komşunun bahçesindeki elma ağacının pembe çiçeklerini seyretti. Sonra içini çeke çeke ağlamaya başladı.” (s.96)

Öykü ve öyküleme zamanının farklı olduğu bu anlatımda bilinç akışı ve iç monolog gibi tekniklerle zamansal kırılmaların yaşandığı anlar üzerinde yoğunlaşılır. Olağan akışında ilerlerken Oya'nın Dergi'ye âşık olması ile ivme kazanan zaman, akıştaki iniş-çıkışlar ile yavaşlar; hayal-gerçek çatışması sonucu bunalımlı bir ruh haline girer. Genç Adam'ı nişanlısı ile gördükten sonra ise, zaman ilerlemeyerek donar:

“O zamanlar her şeyde bir şey vardı zaten. “İnsan âşık olunca kapalı göz kapakları arkasından bütün dünyayı filiz yeşili bir dinginlik olarak görür diyordu.” (s.97)

Hikayede Oya'nın kendi dünyasında kurduğu aile birliğine yönelik olasılıklar aktarılırken özetleme tekniği ile de zamansal sıçramalar yapılır. Bu dönemlerde içine girilen duygusal derinleşme, her şeyin an'da sabitlenmesine sebep olur:

“Hayal kurmaya başladılar... iki tane çocuğu olacaktı. Biri kız biri oğlan”... “Cahit... sütçü geldi, aliver hadi canım.” (s.100)

Öykü zamanına ait diyaloglar, sosyal zaman özellikle de toplumsal yapı hakkında da bilgi içerir:

*“Sonra Zehranımcım, sonunda sapsız üzüm... sonra aslan gibi bir çocuk, ekmeği elinde... Bende şurada iki günlük ömrümüz var, yerine yerleşsin istiyorum. Babasının hiç umrunda değil vallahi...
- A... tabi ayol, erkek kısmı anlar mı?
-Sonra ele güne karşı da ne diyeceğimi şaşırdım. Ona olmaz buna olmaz, tutup insana ya sevdalı, ya bir korkusu var. Herkesin ağzı...” (s.96)*

Oya'nın annesi için kızına talip olan gencin tahsilli ve iyi bir mesleğe sahip olması makbuldür; bu nedenle kızına görücü olarak geleceği bildirilen müstakbel damadının mühendis olmasından memnun olur; kızının sevmediği bir erkekle evlenmeye itiraz etmesi hoşuna gitmez; kızına evlenmeye sürekli karşı çıkarsa halk arasında hoş olmayan kulplar takılacağını söyleyerek onu uyarır. Görücü usulü evlilikler, evlenme yaşı ile oluşturulan mahalle baskısı, platonik ilişkilerin yaygınlığı, eş seçimi, damat seçimi, gelin seçimi vb konularda geleneksel ölçütlerin belirleyici olması modernleşmenin düşünce bakımından gerçekleşmediğinin göstergesidir.

5. Mekân

“Keklik kayalı yerde

*Öter mayalı yerde
Sevdiğimin kavalı
Kaldı dayalı yerde”*

Anlatma esasına dayanan metinlerde mekân, hem fiziksel çevre, hem de kendisine has nitelikleri ile karakterleri kuran, onların psikolojik durumlarına ve hayatı anlamlandırmalarına göre yeniden şekillenen iki boyutlu yapı unsurdur. *Keklik Türküsü* öyküsündeki fiziksel mekânlar kent, bahçe, mutfak, ev, oda, sinema salonu ve vapurdur.

Anlatı kişilerinin kendileriyle ve çevreleri ile yaşadıkları çatışmalar bağlamında olgusal değer kazanan bu mekânlardan kent, bahçe, vapur, sinema salonu açık/geniş; ev, oda, mutfak ise kapalı/ dar niteliklidir.

Sosyoekonomik düzeyi yüksek, nüfus bakımından fazla ve kültürel özellikleri çeşitlilik gösteren yerleşim birimi olan kent, insanları yalnızlaştırarak aidiyet duygusunu azaltan bir mekandır. Başkişi mutlu ve huzurlu günleri hayal ederken kendisini sınırlayan kenti hep arkada bırakmak ister:

“Kendince, kentin dış mahallelerine doğru, kırlara ve dağlara yakın, asfalttan ayrılan bir yol düşünürdü. Bahar vakti, insan bostanların kenarından, rüzgârın sesini dinleyerek ağır ağır yürür. Kent uzakta, deniz ile göğün bir örnek maviliği arasında, hafif dumanlı ve değişik bir mavilikte küme halinde durmaktadır. Uzaklardan sesler duyulur. Kırlangıçlar gelir geçer; ancak o zaman, gökyüzü bir baştan bir başa çepeçevre, sonsuz derinliğinden baş dönerek seyredebilir.” (s.99)

Sebze ve meyve yetiştirilen, korunaklı yer anlamına gelen bahçe, başkişinin hayalinde aile üyelerini bir araya getiren bir mekandır. Hayalinde Dergi’nin çocukluğuna dair izler vardır:

“Bahçenin bir köşesindeki büyük ceviz ağacının altına kocaman, yuvarlak bir masa koyar ve üzerine yeşil bir örtü örterdi. “Dergi” orada, Frenk gömleğinin kollarını beceriksizce sıvamış olarak, şezlonga yan gelmiş gazete okur ve ilk bakışta saç ayırımındaki o yara izi göze çarpardı. Hayalin burasında Oya boynunu bükerek gülümser ve: “Küçükken kimbilir ne düz duvara tırmanan yaramazmış” derdi. İki tane çocuğu olacaktı. Biri kız biri oğlan. Kız sarı, oğlan babası gibi, biraz tatarımsı, kabak kabak kabacık! Hem de yaramazın çivisi: Bahçenin öbür ucundaki kümesin yanından kızın çingir çingir sesi gelecek. “Anne be ... Şu oğluna baksana...” (s.100)

Fonksiyonel olarak öykü kişilerini bir araya getiren temel mekanlardan olan vapur, fiziksel bakımdan kapalı; ancak platonik aşkın tüm süreçlerini kapsadığı, başkişinin Dergi ile tanışmasına ve yaşadıkları ilişkiye vesile olduğu için açık/ geniş niteliklidir:

“İlk kez, geçen kışın yağmurlu bir gününde, Kadıköy vapurunda karşılaşmışlardı. Oya, yukarı salonda, arkadan ikinci sıraya oturmuş, o gün çıkmış olan bir dergiyi merakla gözden geçirirken, genç bir adam gelmiş ve boş yerlerden yer beğenerek, gezip onun karşısına oturmuştu.” (s.97)

Başkişi ve norm karakterin her gün birbirlerini görmelerini sağlayan vapur, Oya Dergi'yi nişanlısıyla gördüğünde ise kapalı/ dar bir mekan halini alır:

“Oya, hep şaşar, nasıl düşüp bayılmadan oturabilmişti. Nasıl olup da avaz avaz ağlamamıştı. Sadece, yüreği boğazını tıkayarak çarpıyor, kulakları uğulduyor ve güçlükle soluk alıyordu. Ateşinin yükseldiğini anlıyor gene de büyük bir suskunluk içinde oturuyordu.” (s.102)

Fiziksel olarak kapalı mekân olan sinema salonu ise, Oya için Dergi ile beraber vakit geçirmesini sağlaması bakımından olgusal açıdan açık/ geniş işlevlidir.

“Bir gün de Oya'nın bir arkadaşı: “Oya, yarın akşam Hale'ye geliyor musun ?” derdi. Eğer Oya, “Evet” demişse ertesi akşam sinemada, Dergi'yle birlikte olurlardı.” (s.99)

Ailenin ve toplumun devamlılığını sağlayan, insanı kucaklayan, huzura kavuşturan, rahatlatan bir mekân olan ev, kendine has bir ruha sahiptir ve bu içinde yaşayanlara nüfuz eder. Toplumun yaşadığı hayat, geçirdiği değişimler ve evrimler evler üzerinden gözlemlenir. *Keklik Türküsü*'nde başkişi Oya'nın kendisini özdeşleştirdiği evlendikten sonra yaşamayı hayal ettiği ev ve kendisine ait odası, geçmişle bağ kurma, kendine yer edinme, diğerleri karşısında varlığını tanımlama isteğinin mekânsal yansıtıcısıdır:

“Ev yolun sonunda, kocaman bir bahçenin içinde olmalı, bahçenin toprak duvarlarından ille de salkımlar sarkmalıydı. Bu olmayacak bir şey değildi ki.” (s.100)

Başkişinin kendine ait hissettiği ve kendini ait hissettiği bu hayali dinginlik mekanları, yaşadığı kuşatılmışlığı aşma isteğine ve yeniden başlama umuduna dönük göndermeleri ile açık/ geniş işlevdedir.

Nezihe Meriç'in öykülerinde “mutbak” şeklinde kullandığı mutfak, yemek hazırlanan bir bölüm olmanın ötesinde kadınlar için umut, hayal kırıklığı, huzur ve kaygı gibi duyguların pişirildiği merkez konumundadır. Bu mekanda aile bireylerinin ekonomik durumu, ilişkileri, anıları, duyguları, çatışmaları, ikilemleri bir sofa gibi hazırlanır, sergilenir, sunulur. Oya, Dergi ile evlenip çocuk sahibi olduğunda yaşayacağı mutlu aile tablosuna mutfak kurgusu ile başlar. Annesinin ve komşusunun evlenmesi, yuva kurması konusundaki ısrarcı yaklaşımını öfke ve kararlılıkla reddederken aslında ondan beklenen tipik ev kadını olmayı hayal etmektedir:

“Oya kendini daima bir şey kızartırken düşünürdü. Örneğin, kızgın yağa atılır atılmaz hemen pembeleşip kabaran puf börekleri. Küçük bir mutbak iskemlesine oturmuş, maltızın karşısında, yanakları ateş gibi ve sıkıntıdan bağırды bağırarak bir hali vardır. Bir ara terden ensesine yapışan saçlarını tepesine toplayıp bir toka ile tutturarak, ‘Dergi’ye seslenir: Burada da aklından ona bir ad takardı. Çünkü “Dergi”, onun merak ettiğini bildiği için, adını sıkı sıkıya saklardı.” (s.100)

Ataerkil sistemin mevcut kadın algısını yineleyerek öz-yaşam alanını sınırları belli olan mutfağa indirger. Böylece anne, iyi eş, becerikli kadın, evdekileri besleyen ve doyuran kişi imajına teslim olur. Düşünsel olarak reddettiği toplumsal cinsiyet rolünü duygusal bağlamda gerçekleştirerek standardize edilmiş ‘evli kadın’ profilini annesinden ve diğer kadınlardan ödünçler.

6. Karakter Yapıları Bakımından Kişiler Kadrosu

*“Gel gel yanıma keklik
Kastın canıma keklik
Al kınalı parmakların
Batır kanıma keklik”*

6.1.Başkişi

Başkişi eserde odak merkezi olan ve yapıyı oluşturan bütün unsurların şekillendiricisi kişidir. Yapıyı oluşturan bütün unsurların odak merkezinde yer alan başkişi, “anlatının bir bakıma varlık nedenidir ve mutlaka tek kişidir” (Korkmaz, 2018: 12) ve Olay örgüsü onun etrafında şekillenir ve ilerler.

Keklik Türküsü hikâyesinde başkişisi Oya’dır. Resim sanatı dalında Akademi’de eğitim alan, Dergi’nin deyimiyle “çok iyi giyinen, ağırbaşlı görünüşünün altında bir şeytanın gözü saklı olan” (s.98), evlilik çağı gelmiş, mavi gözlü genç bir kızdır. Annesi ve komşusu Zehra Hanım tarafından evlenmesi konusunda baskıya maruz kalan Oya, bir rastlantı sonucu vapurda aşık olduğu genç bir adamı kendi dünyasında bu dayatmadan kurtuluşun yolu görür ve yeniden seçer. “Genellikle ipek ibrişim kullanarak iğne, mekik, tığ veya firkete ile yapılan ince dantel” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen oyanın genç kadının ismi olması, yaşadığı duygusal krizlerin sebep olduğu hem renkli hem de karamsar çeşitli ruh hallerini imlemek içindir. Kadınısı bir iş olarak algılanan ve el becerikliliği ile ortaya koyulan bu üretme biçimi üzerinden maruz kaldığı baskı ile toplumsal cinsiyet rolü gereği yaşadığı hayal-gerçek çatışması bir sembole dönüşür. Nitekim ehli olan birinin elinden ve onun hayal dünyasını yansıtan modeller ile ortaya koyulan oya işçiliği gibi genç kız da annesinin ve toplumun istediği şekilde hayatını örmeye zorlanır. Her ne kadar bunu yadsıyan bir direniş sergilese de aslında evlilik ile ilgili kurduğu hayaller, kendi adına başkaları tarafından örülen yazgıyı kanıksadığını gösterir.

Başkişi, annesi ve Zehra Hanım ile çatışma halindedir. Oya’nın kiminle evleneceğine annesi ve çevresi karar verir. Toplum baskısı yüzünden bunalan Oya, kişiliğini korumaya çalışır. Zehra Hanım’ın baskısı ile karşılaşmaktadır:

“Zehra Hanım’ın lafları aklına gelince dayanamayıp gülümsedi. ‘Kız finnari...’ diyordu. Alemin kızları doktor diye, mühendis diye can veriyor. Kız kısmına öyle ressamlık messamlık ne olacaktı. Var bir kocaya da gelip evinde kahve içelim. Kız everdik diye azıcık da biz gerinelim bakalım.” (s.102)

Başkişi, vapurda karşılaştığı Dergi’ye âşık olur. Bu bağlanma onun için mutluluk ve umut kaynağıdır:

“Tutup âşık olmuştu. Hem de nasıl! ... Acaba kim onun kadar inanmış, aşkı böyle tatlı bir neşe içinde karşılamıştır. Acaba âşık oldum diye kim onun gibi sevincinden deli olmuştur...” (s.97)

Genç Adam’ı arkadaşlarından kıskanır ve sorgular. Onun yanında bir kız görmeye hiç dayanamaz, hemen küser ve ortadan kaybolur:

“Bu sabah yanınızdaki kız kimdi efendim? Gözleriniz pek parlıyordu. (..) Dergi”yi günlerce, vapur vapur dolaştırır, iskelelerde bekletir, sonunda bir gece düşünde görür, dayanamaz ortaya çıkardı. Karşı karşıya oturdukları zaman “Dergi” bir oh!.. çeker, yerine rahatça yerleşerek arkadaşına: “Azizim” derdi, “Senin de amma sarı damarın var. Bak söyleyim, bu böyle olmaz.” Oya içinden güler, günlerdir süren aksiliğinin bırakır, yeniden huzur içinde yaşamaya, hayal kurmaya başlardı.” (s.99)

Oya, âşık olduğu ve kendi kendine gelecek hayali kurduğu Dergi’yi nişanlısı ile görünce tepkisini ortamdan uzaklaşarak, kaçarak ve sessizlik ile gösterir ki bu “sus(uş), savaşımın imkânsız olduğunu gösterir” (Oh, 2007: 204). Hayal kırıklığının bu şekilde dışa vurumu, kadınların toplumsal konumlarına dönük veriler içerir.

6.2.Norm Karakter

Norm karakter, başkişinin sahip olduğu değerleri yansıtan, değişim ve dönüşüm yaşayan boyutlu bir ayna görevi üstlenir. Onun özelliklerini olumlu ve olumsuz açıdan vurgular, netleştirir, tamamlar, bütünler. Genç Adam (Dergi) başkişinin hayata bakış açısını etkilemesi bakımından hikâyenin tek norm karakteridir. Öykü boyunca ismi verilmeyen ve “*merak ettiğini bildiği için, adını sıkı sıkıya saklayan*” (s.100), Oya’nın hayalinde Cahit, vapurdaki karşılaşma ile Dergi adını alan genç adam, başkişinin hayata bakış açısını etkilemesi bakımından hikâyenin norm karakteridir. “*Geniş bir alnı, sarı ela gözleri ve saç ayrımında bir yara izi olan*” (s.98); “*uzun boylu, yakışıklı bir adam olmasına karşın güzel olmayan*” (s.98), ekonomi bölümünden mezun, bankada çalışan Dergi, öyküdeki konumu itibarıyla tıpkı adını aldığı süreli bir yayın organı gibi Oya’nın hayatına belli aralıklarla girer ve çıkar. Her ne kadar kendi içinde farklı konu ve türdeki yazıları barındırıyor gibi gözükse de özünde belli bir tema etrafında hazırlanan dergiler gibi genç adam da söze dökülmemiş ve bakışlardan ibaret haldeki anlaşma diliyle sözde duygularını Oya adına aşk teması ile ortaya koyar. Nitekim bu duygu Oya için baygın pembesi olan akide şekerlerinin insanın içine yayılan kokusu gibidir. Ancak ansızın ortadan kaybolan Dergi, Oya’nın aşk tanımını da hayata bakışını da değiştirir:

“Bir çılgınlık anında görkemli bir çığlık halinde dünyadan atladığınızı ve boşlukta tükeninceye kadar parçalandığınızı düşünün. Aşk budur.” “Dergi” ansızın ortadan kaybolmuştu. Şimdi Oya –arkadaşlarının gülerek söyledikleri gibi- zincirlik deliydi. Eve barka sığamıyor, oturamıyor, yerinde duramıyor, ağlayamıyor ve otuz sekiz buçuk ateşle dolaşıp duruyordu. Saat ne demekmiş, ders ne demekmiş... ana... baba... sinema, yemek, uyku... ne demek! Ne demek! Onur, genç kızlık gururu... ne

demek! Ne demek! Gelsin fal! Tabi inanıyor, hem nasıl. Gelsin niyet, gelsin aşk şarkıları...” (s.101)

Genç Adam hareketleriyle Oya’nın dikkatini çeker ve onu etkiler. Oya, vapurda gördüğü adama ilk bakışta âşık olur:

“Çevresinden sular süzülen şapkasını çıkardığı zaman, Oya göz ucuyla ve ilk kez, geniş bir alnı, sarı ela gözleri ve saç ayırımında bir yara izi olduğunu görmüştü. Uzun boylu, yakışıklı bir adam olmasına karşın, güzel değildi. Fakat halinde tavrında öyle sevimli bir haylazlık, gülüşünde, yaramaz oğlan çocuklarını anımsatan öyle tatlı bir haşarılık vardı ki, Oya’nın içi aydınlanıvermiş, ferahlamış, içinden, kal-kıp adamın boynuna sarılıvermek gelmişti.” (s.98)

Oya’nın fiziksel veya sözel bakımdan herhangi bir temas kurmadan hayallerinde belli kalıpların içine sıkıştırarak âşık olduğu Dergi, ansızın ortadan kaybolması ve nişanlanarak yeniden gözükmesiyle Oya’yı “sapsız üzüm” (s.96) niteliğindeki bir talibiyle evlendirmeye çalışan annesi ve komşusunu haklı çıkartır. İsmi dahi kendisinden saklayan Dergi’yi hayalinde “bile bile inkâr eden, inkârcı” (Parlatır, 2009: 228) anlamına gelen Cahit olarak adlandırması bu durumu yansıtan ironik bir seçimdir.

6.3.Kart Karakterler

Eser boyunca herhangi bir değişim ve dönüşüme uğramayan kart karakterler, tek bir özelliğin sembolü durumundadırlar. Norm karakterlerin boyutluluğun yanında edebi anlatılarda tek bir düşüncenin ve duygunun temsilcisi olan kart karakterler tek boyutlu nitelik taşırlar. “Keklik Türküsü” hikâyesinde bu vasıfları taşıyan kişiler Oya’nın annesi Makbule Hanım ve komşu Zehra Hanım’dır. Her ikisi de Oya’yı evliliğe ikna etme konusunda ataerkil sistemin yansıtıldığı toplumsal bakışın temsilcisi olurlar.

Evlilik kurumuna bakış noktasında ataerkil sistemin dayattığı ve beklediği kadın modelinin savunucusu olan anne Makbule Hanım ve komşu Zehra Hanım, bu tutumlarıyla Oya ile çatışırlar. Koca ile evli bir kadına dönüşerek hem toplumsal baskıdan kurtulmanın mümkün olduğuna hem de rahat bir hayata kavuşulacağına ısrarla vurgu yaparlar:

“–Koca ekmeği meydan ekmeği yavrım, diyordu. Sen de vaktiyyen yuvanı bil. Annen senin fenaliğin için söylemiyor ki...” (s.96)

Zehra Hanım, bu ifadeleriyle “Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği” atasözünü hatırlatır. Bu durum “bir kadın için babasının veya çocuğunun evinde barınıp onların eline bakmak çok kötü bir durumdur; onun gönül ferahlığı ile yaşayacağı yer, kocasının evi, serbestçe harcayacağı para kocasının parasıdır.” (<https://sozluk.gov.tr/>) Bakış açısının dolayısıyla maddi ve manevi özgürlüğün kapısı olarak koca evi’nin görülmesinin aktarımıdır.

Makbule Hanım için kızına talip olan aday, onun beklediği evlilik kriterlere yeterli ölçüdedir, tüm vasıflara sahiptir. Evleneceği erkeği seçme hakkı bile kendisine verilmeyen, evlilik yaşının doğal ritüeli durumundaki görücü geleneği ile yüzleşen başkışının “nizam adına, düzen adına,

müessese adına, örf adına ve daha da müşahhası erkek uğruna.” (Sezen, 2002: 113) özgürlüğünü kullanması engellenmek istenir. Toplumun kabulleri, yerleşik ve tutucu değer yargılarının sonucu halindeki bu durumu, herkes tarafından itiraz edilmeyen ve onaylanan sosyal bir gerçekliktir. Toplumsal norm kategorisinde yer alan “kız arama” ve “kız seçme” eyleminde kendileri de birer kadın olan anneler, hem cinslerini nesnelleştirirler; hem de geleneksel bir sorumluluk olarak yüklediklerini düşündükleri olağan ve kutsal bir görevi yerine getirirler. Ancak “vücutları başkalarının beğenisine sunulan bir meta haline getirilerek kendilerine yabancılaştırılan” (Demir, 1997: 79) genç kızların bu öyküde damat adayı erkeğin de görücü ritüelinde bir nesne/ eşya konumuna indirgendiklerini algılayamazlar. Her iki cinsin de bu girişimi, insiyatifsiz, edilgen ve pasif bir şekilde kabullenmelerini beklerler. Ekmeği elinde, okumuş, aslan gibi çocuk şeklinde betimlenen bu damat “sapsız üzüm”dür (s.96). Bu yüzden kızının onu tercih etmemesi için hiçbir sebep yoktur. Ancak böylesi bir gencin reddedilmesinin ardında toplum iki suç arar: “*Tutup insana ya sevdalı derler, ya bir korkusu var.*” (s.96) Annenin “*herkesin ağzı*” (s.96) diyerek hem çekindiği hem de utandığı ancak özünde mensubu olduğu grubun tüm fikirlerini onayladığı görülür. Herhangi bir ayıplama ile olası tüm kısımetlerin önünün kapanacağını da bilincindeki kadının bu söylemi Oya’yı isyan ettirir. Ona göre eş seçiminde herkes özgür olmalıdır:

“Anne rica ederim şu adi sözleri bırak! dedi. Korkusu var ne demekmiş. Allah Allah!.. Hem elâlem bana vız gelir. Ne demek canım, elâlem ne demek? Benim elâlemle ne işim var?” (s.96)

Eğitimli bir genç kız olarak her ne kadar kendi seçtiği ile evlenme hakkının farkında olsa da toplum nezdinde ‘seçme’ eyleminin erkeğe atfedildiğinin bilincindeki Oya, bu yerleşik algı ile baş etmeye uğraşır. Zehra Hanım’ın “uzak” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen “*fınnari*” (s.102) ile hitap ettiği Oya, bu fikre mesafeli yaklaşımıyla eleştirilir. Diğer genç kızlar ile kıyaslanarak kendisine talip olan “yeni mühendis istekli” ile görücü usulü evlendirilmeye çalışılır. Akademik bir eğitim alarak meslek sahibi olabilme ihtimali dahi aile kurma fikrine engeldir. Dışarıdan müdahalede bulunan ve ataerkil sistemin sesi konumundaki komşu, evlendirmeyi başardığı kız aracılığıyla diğerleri karşısında gururla gerineceğini ifade eder:

“Alemin kızları doktor diye, mühendis diye can veriyor. Kız kısmına öyle ressamlık messamlık ne olacakmış. Var bir kocaya da gelip evinde bir kahve içelim. Kız everdik diye azıcık da biz gerinelim bakalım.” (s.102)

Geleneğin temsilcisi olan anne Makbule Hanım ve komşu Zehra Hanım’ın evliliğe bakış açısı örtüşür. Onlar için eş seçiminde ve evlilikte önemli kriterler ve gerekli şartlar geleneksel toplumun görüşü ile aynı düzlemde.

6.4. Fon Karakterler

Edebi eserlerde dekoratif unsur niteliğindeki fon karakterler, başkişinin yaşadıklarını yansıtmada araç vazifesi görürler.

Komşu Remziye, Cüneyt Bey, Dergi'nin arkadaşı Semih, Oya'nın dayısı, Oya'nın kız arkadaşı, Oya'nın erkek arkadaşları, Genç Adam'ın/Dergi'nin nişanlısı, Beyhan, Cahit, sütçü dekoratif unsur görünümündeki fon karakterlerdir.

Oya'nın dayısı yeğeni ile ilgili her şeyden haberdar olduğunu zanneder. Fakat hiçbir şeyin farkında değildir:

“İşin güzeli Oya'nın o kurt geçinen dayısı, sinemada daima arkadan ikinci sıraya oturduklarını ve aynı sıraya, uzun boylu kumral bir adam gelince, yeğenin kıpırmızı olduğunu ayırt etmezdi.” (s.99)

Dergi'nin arkadaşı Semih, Oya ile Dergi arasında haberleşmeyi sağlayan aracı konumundadır:

“Karşılıklı oturlurken eğer birkaç gün gelemeyecekse önceden haber verirdi. Arkadaşına derdi ki: “Yarın Ankara'ya gidiyorum Semih, bilemezsin kardeşim seni göremeyeceğim için ne kadar üzüliyorum.” (s.98)

Beyhan, Oya'nın hayalindeki çocuğudur:

“Oya bazan kendi sesini duyduğunu sanır, onun sallana sallana bahçe kapısına doğru gidişini görür gibi olur, tutar ağlardı. O zaman koşar Beyhan'ı yakalar. Yarı ağlayıp yarı gülerek “Vallahi billahi yakında kaçıracağım” derdi.” (s.100)

Dergi'nin öyküde ismi verilmeyen nişanlısı ise, Oya tarafından ihanetin haklılığını onaylarcasına hayranlıkla tasvir edilir:

“O dolgun göğüs, o fıstık yeşili tayyör, o yakadaki uçuk sarı çiçekler...” (s.101)

Dergi'nin nişanlısı için kullanılan ifadeler, aşkın merkezinde fiziksel özelliklerin ön planda olduğunu gösterir.

Sonuç

“İnsan, insansız yapamaz.”

Türk edebiyatında 1950 kuşağı yazarlarından Sait Faik, Samim Kocagöz, Samet Ağaoğlu, İlhan Tarsus, Leyla Erbil, Erdal Öz, Yusuf Atılgan, Nazlı Eray nesli arasında yer alan Nezihe Meriç, seksen yedi öykü içeren dokuz hikâye kitabı, iki roman, bir anı kitabı, üç oyun ve on çocuk kitabı ile özgün bir sanatkardır.

Nezihe Meriç'in ilk öykü kitabı “Bozbulanık”tan (1953) sonra “Topal Koşma” (1957), “Menekşeli Bilinç” (1965), “Dumanaltı” (1979), “Bir Kara Derin Kuyu” (1989), “Boşlukta Mavi” (1992) “Yandırma” (1998), “Çisenti” (2005), “Gülün İçinde Bülbül Sesi Var” (2008) adlı sekiz eserinde evlilik, kent yaşamı, kadın sorunları, göç, siyasi baskı konuları; aşk, yaşama sevinci, umut, doğaya kaçış, özgürlük, direniş, yozlaşma, tükeniş temaları ile metinleştirilir. Onun eserlerinde kadın erkek ilişkileri toplumsal rol kategorileri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri

bağlamında özgürlüğünü arama ve sınırlandırılmış yaşam arasında ikilemde kalma sarmalında aktarılır. Mutsuz evlilikler, toplumsal baskılar, yazılmamış kurallar, geleneksel dayatmalar ile labirentleşen yaşamını düzenlemek isteyen kadın karakterlerin yaşadığı yenilgiler aracılığıyla sorunsal bir yaklaşım sergilenir.

Nezihe Meriç'in *Keklik Türküsü* adlı öyküsünde modernlik ve geleneksellik çelişkisinin kadın dünyasındaki görünümü, aşk ve evlilik seçeneklerini platonik bir aşk ile gerçekleştirmek isteyen başkişi Oya'nın ve onunla iletişim kuran Dergi şeklinde adlandırılan erkek karakterin eylemleri ya da eylemsizlikleri üzerinden aktarılır. Eserde isim-içerik ilişkisi, olay örgüsü, bakış açısı ve anlatıcı, zaman, mekân, karakter yapıları bakımından kişiler olmak üzere tüm yapı unsurları entrik kurgunun ve izleksel düzlemin şekillenmesinde etken konumda metinleşir. Muzaffer Sarısözen tarafından Aşık Veysel'den derlenen Sivas'a ait "Keklik İdim Vurdular" adlı türkünün gönderge metin olarak seçildiği hikayede umut-umutsuzluk sıfatlarını aşk kavramını niteleme aşamasındaki değişkenliği bireysel ve toplumsal bir kurgu formunda sunulur. Kendi yaşamını bir "oya" gibi işlemek, süslemek, inşa etmek isteyen başkişinin hayal kırıklığı ise kadınların yenilgilerinin değişmezliğinin göstergesidir.

Kaynakça

- Bezirci, Asım (1999), *Nezihe Meriç*, İstanbul: Evrensel Basın Yayın.
- Berktaş, Fatmagül (1998), *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Cömert, Eray (2017), *Millî Kültür Taşıyıcılığında Usta Mah Çalıp Söyleme Geleneği Temsilcisi Olarak Aşık Veysel*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Demir, Z. (1997), *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayınları.
- Eliuz, Ülkü (2020), "Küçük Adamın Kendini Keşfinin İzlekleştiği Baba Evi Romanında Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi", *Romanda Bakış Açısı ve Anlatıcı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.205-220.
- Korkmaz, Ramazan (2018), "Sabahattin Ali'nin Romanlarında Karakterler/Kişiler Dünyası", *Romanda Kişiler Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.11-20.
- Meriç, Nezihe (2017), *Toplu Öyküleri I*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oh, Eunhyung (2007), "Türk Romanlarında Kadın Karakterlerin Dilleri ve Üslupları", *Folklor-Edebiyat*, C.13, S.50, s.203-212.
- Parlatır, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sezen, Yümni (2002), *Çağdaşlaşma Yabancılaşma ve Kimlik*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi:10.03.2023)

OKUR-TEPKİSİ ELEŞTİRİ KURAMININ ÖNCÜLERİ ARASINDAKİ YAKLAŞIM FARKLILIKLARI

Kevser Kaplan

Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of English Language and Literature, **ORCID: 0000-0002-6829-6835**

Aydın GÖRMEZ

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, **ORCID: 0000-0001-7148-9630**

Öz

Edebi eleştiri kuramlarının birçoğu, 20. yüzyılın ortalarına kadar okuru göz ardı etmiş yahut onu pasif bir pozisyona koymuşlardır. Bu kuramlar, yazarı ve eseri merkeze alarak anlamın metnin içerisinde bulunduğunu savunmuşlar, böylelikle okuyucu / izleyicinin de benzer çıkarımlarda bulunmalarını beklemişlerdir. 1950lerden sonra ortaya çıkan ve 1960lardan sonra gelişimini hızlandıran Okur-Tepkisi eleştiri kuramı, yazarı ve metnin yapısını bir kenara koyup bilgisini, psikolojisini ve tecrübesini merkeze alarak okurun kendi yorumunu yapması gerektiğini ileri sürerek yeni bir hareket başlatmıştır. Bu kuram, okunmaya başlandığı andan itibaren bir metnin ve anlamının üretilmeye başlandığını ve aynı okurun eylem esnasındaki farklı ruh halinin dahi yorumlamalarda değişkenlik gösterebileceğini iddia etmektedir. Hatta kuramın odak noktasının okurun tepkisi üzerine olması, sonraki yıllarda Post-modernizm gibi devrimci akımları da bazı yönlerden etkilemiş ve evrensel – kati bilginin sorgulanarak klasik kural ve teorilerin alaşağı edilmesine katkı sağlamıştır. Ancak okurun odakta olması gerektiği ortak görüşüne karşın bu teori öncüleri arasında birtakım yaklaşım farklılıkları vardır. Kimi zaman bu farklılıklar kuram açısından ortak bir zemin oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu makalenin amacı, Okur-Tepkisi eleştiri kuramının gelişimini açıklamak ve kuramın yaratıcı teorisyenlerinin kurama yaklaşım farklılıkları hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Okur Merkezli Yaklaşım, Okur-tepkisi, Alımlama Estetiği, Yorumlama, Anlam.

Different Approaches Between the Pioneers of the Reader-Response Critical Theory

Abstract

Most literary critical theories ignored the reader or placed him in a passive position until about the mid-20th century. These theories, centred on the author and the work per se, argued that meaning is already within the text, so they expected the reader/audience to make similar inferences. Thus, Reader-Response criticism theory, which emerged after the 1950s and accelerated its development after the 1960s, started a new movement by putting the author and the structure of the text aside and centred on the reader's own interpretation, knowledge, psychology and experience. This theory argues that the production of a text occurs once the process of reading begins and even different moods of the same reader during the process may produce different interpretations. Moreover, the fact that the focus of the theory is on the reader's reaction has influenced revolutionary movements such as Post-modernism in some ways and contributed to the overthrow of classical rules and theories by questioning universal-certain knowledge. However, although the common point in this theory is putting the reader at the centre, the approaches to the theory differ by the pioneers. Sometimes these differences negatively affect the formation of a common ground for the theory. The purpose of this article is to explain the development of the Reader-Response critical theory and to give information about the different approaches by the leading theorists to it.

Key Words: Reader-Centred Approach, Reader-Response, Reception Aesthetics, Interpretation, Meaning.

Giriş

Okur-Tepkisi Eleştiri kuramı, metin incelemesinde anlam kavramına önem veren ve okuyucuyu eleştirilerde öncül faktör ilan eden bir edebi kuramdır. Bu kuram, 1950’lerde Rus Formalizmine ve Yeni-Eleştiri Kuramına karşı ortaya çıkmış ve 1960’lardan sonra gelişimine devam etmiştir. Okuyucunun edebi eser üzerindeki bireysel rolü 20. yüzyılda edebi teoriler kapsamında kuramsallaşmış olsa da okuyucunun yahut izleyicinin var olan etkisi, tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Plato’ya göre edebiyat, özellikle de şiir, idealar dünyasındaki gerçek bilginin taklit ve yansımalarını içermektedir. Hatta şiiri, insanoğlunun temel içgüdü ve doğasında yer alan haz, istek ve arzuları canlandıran, bunun neticesinde kişiyi mantıksız davranışlar yapmaya teşvik eden olumsuz mimesisler olarak nitelendirmektedir (Habib, 2005). Bu nedenle şairler, eserlerinde ahlaki değerleri ön plana çıkararak okuyucularına yön vermelidir. Buradan da anlaşıldığı gibi Plato, edebi eserlerin okuyucuların duygu ve düşüncelerini harekete geçirdiğinin farkındadır. Yani, eser, okuyucu ile var olmaktadır. Plato’nun öğrencisi olan Aristoteles de, okuyucunun ve izleyicinin ortaya koyduğu edebi eserler ile doğrudan etkileşim ve duygu aktarımı halinde olduğunun farkındadır. Plato’ya nazaran edebiyata daha ılımlı bakan Aristo, seyircinin / okuyucunun göstereceği tepkiyi, eserin yapı unsurlarından birisi olarak belirlemiştir. Ona göre bir trajedi oyunu, korku ve acıma duygusu olmadan düşünülemez. Bu duyguları önce hissedip sonrasında dışa vuracak olanlar ise izleyicilerdir. Oyuncu, katarsız anını canlandırdıktan sonra izleyici yeterince ikna olmaz ve trajik kahramana merhamet beslemezse, o eser yetersizdir ve anlam bütünlüğünü kaybetmiştir (Miall, 2018). Bu süreci takip eden gelecek yıllarda da edebi eserlerin büyük bir kısmı halkı ikna etmek ve onların beklentilerini karşılayabilmek üzerine kurulmuştur. 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Romantizm gibi bazı akımlar da okuyucunun öznel tepkisini bünyelerinde doğrudan barındırmışlardır

Okur-Tepkisi Eleştiri kuramının prensipleri Louise Rosenblatt’ın 1938 yılında *Literature as Exploration* adlı eserinin yayınlanmasıyla belirginleşmeye başlamıştır. Rosenblatt’ın amacı, kuramı eleştiri aracı olarak kullanmaktan ziyade, okuldaki edebiyat derslerindeki eğitim ve öğretim yöntemlerine yeni bir bakış açısı getirmektir. Kendisi bütün sanatlar içerisinde hayatla en uyumlu ve ilişkili olanın edebiyat olduğuna inanır ve öğrencilerine edebiyat okulunda sadece eserleri tanımayı, incelemeyi değil aynı zamanda kendi düşünce ve yorumlarını beslemeyi öğretmeyi de görev edinmiştir. Rosenblatt’ın geliştirdiği ilkelere göre bir metin, mürekkep ve kâğıttan ibaret olmamakla beraber ne yazarın sunmak istediği salt fikre ne de belirli amaçla dizilmiş kelime biçimlerine aittir. Metin, okuyucu ve eser arasındaki duygu ve anlam akışının sağlandığı bir araçtır. Başka bir deyişle her bir okuyucu, aynı eserden farklı hazlar alabilir ve farklı anlamlar çıkarabilir. Rosenblatt, öğrencilerinin özellikle şiirler üzerinde bu ilkeleri kullanarak okuma ve analiz yapmalarını istemiştir. Ona göre şiir, bir okuyucu ile bir metin arasındaki bir buluşmanın, bir değiş tokuşun, bir alışverişin ve karşılıklı etkileşim sonucu ortaya ürün koyuşun şekil bulmuş halidir (Probst, 1992). Edebiyat derslerindeki tartışmalar da öğrencilerinin sadece metne değil hayata dair de fikir yürütebilme olgularını geliştirir. Bunun yanı sıra öğrenciler, insani duyarlılıklarını artırarak topluma yeniden bakar ve bir sonuca varabilmek için zekâlarını kullanırlar. Yorumlama kabiliyeti, mevcut bilgilerini kullanıp geliştirebilmelerin sonucunda ortaya çıkan bir yeti olarak görülür ve edebi metinler, bunlara yardımcı olan araçlardır.

Okur-Tepkisi Eleştiri kuramı, Rus Formalizmi ve Anglo-Amerikan Yeni Eleştiri kuramının okuyucuyu ve yazarı tamamen dışlayarak sadece metnin formu üzerine odaklanmasına karşı olarak ortaya çıkmıştır. Kuram, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya ve Amerika’da gelişimini hızlandırmıştır. Yeni Eleştiri kuramına göre bir metin, kâğıt üzerindeki sözler dizisidir. Bunlar kendi kendilerine yeterler, özerktir ve kelimelerden meydana gelmiş estetik nesneler bütünüdür. Okuyucunun, kendi öznel izlenimlerini eleştiriye aktarmak büyük bir hatadır ve bu yanlış girişime “duygulanımsal yanılgı / duygu yanılgısı” adını vermektedirler (Bennett & Royle, 2023). Onlara göre metnin kendi kelimelerini titizlikle inceleyemeyen bir okuyucu, eserin herhangi bir parçası olmayan yabancı madde niteliğindedir. Nitekim dönemin ünlü şairlerinden Percy Bysshe Shelly’nin ‘Ozymandias’ adlı şiiri ile yapılan farklı analiz tarzları, Yeni Eleştiri kuramının prensiplerine karşı çıkmıştır. Şiir, doğrudan okuyucu bakış açısıyla yazılmış ve beraberinde paradox ve farklı yorumlamalarla açıklanacak sembollere sahiptir. 1960’larda okuyucuya yönelip 1970’lerde zirveye ulaşan Okur – Tepkisi Eleştiri kuramı kapsamında, bu dönemde Shelley’in ünlü şiiri okullarda yeniden analiz edilmeye başlanmıştır. Kimi kuramcılara göre şiir biçimsel açıdan oldukça açık ve net olsa da, Okur-Tepkisi kuramcıları “Kimin için?” sorusu ile yeni bir

tartışmanın kapısını açmışlardır (Bennett & Royle, 2023). Bilgi nesnel değildir ve okura göre yorumlamalar değişkenlik gösterir. Sorular artık okur tarafından ya da okura yönelik sorulmaya başlanmaktadır. Bu kuramın öncü isimleri ise Wolfgang Iser, Stanley Fish, Norman Holland, Michael Riffaterre ve Louise Rosenblatt sayılabilir. Nitekim Okur-Tepkisi belirli bir kuramı temsil etmemektedir çünkü bu kuramı savunan eleştirmenler bütünleştirilmiş bir okul kapsamında ortak bir noktada buluşmamışlardır. Ancak metin analizlerini gerçekleştirirken ‘Okur/Okuyucu Merkezli Yaklaşım’ etrafında toplanmışlar ve okuyucunun edebi metin ve anlamları üzerindeki rolünün, metnin göz ardı edilemez bir parçası olduğunu birlikte savunmuşlardır. Onlara göre önemli olan metnin kendisi değil, okuma esnasındaki süreçtir. Okuyucu, okumaya başladığı an aktifleşir ve bu süreçte metinde anlatılmak isteneni gün yüzüne çıkarmak yerine yeni anlamlar üreterek metnin kendisini yazar. Metni tüketmez, metni üretir (Miall, 2018).

Okur tepkisi kuramı, okura önemli rol yüklemesiyle Marksist, Feminist, Modern ve Post-Modern eser incelemelerinde de kullanılan bir yöntem olmuştur. Hatta Derrida’nın metin okuma konusunda “nasıl” sorusunun cevabını “okurla” cevaplama bu kuramın kullanımını güçlendirmiştir. Kuram, Yeni eleştiri kuramcılarının “otoletik” anlayışları dâhil çoğu biçimsel kavramlarını reddetmiş ve metnin okuyucuyu yönlendiren sistematik yapısına odaklanmıştır (Mambrol, 2016). Amaç metinde anlatılmak isteneni bulmak değil, her bir okuyucunun kendi bireysel çıkarımlarının kolektif normlarını açığa çıkarmaktır. Okuyucuların okuma eyleminin kendi içerisinde çıkaracağı anlamlar birbirlerine benzeyebilir, birbirlerinden farklı olabilir, birbirlerini tatmin edebilir yahut etmeyebilir. Yorumlanan anlamlar okuyucunun tecrübesine, psikolojik durumuna ve bilgi birikimine göre değişebilir ve onların otoritesi sorgulanmaz. Kısacası metin, farklı kişiler tarafından dinamik bir şekilde inşa edilmeye devam eder. Okur-tepkisi kuramcıları bunu inşa (construction) ve yeniden inşa (reconstruction) kavramları olarak nitelerler. Post-modernistleri cezbeden bu yönü ile kuram, nesnel bilginin olmadığını ve okuyucunun pasifleştirilemeyeceğini savunarak metnin yapısını incelemeyi (Mambrol, 2016). Metin, yazar tarafından yaratılmış olsa da okuyucu okuma eylemine başladığı anda var olur. Eserin karakterleri, okuyucunun zihninde canlandığı an gerçekten ortaya çıkar ve eserde kullanılmış bütün simgeler ve betimlemeler, aynı zihinde kendilerine yer bulurlar. Yani okuyucu, metnin yeniden yaratıcısı pozisyonundadır. Ayrıca aynı metnin farklı kişilerin zihninde farklı görünümlemlerle canlandırılması, Formalist ve Yeni-eleştircilerin karşı çıktıkları ‘duygulanımsal yanılgı’nın eylem boyunca ortama hâkim olmasını sağlar (Moran, 2009).

Okur-Tepkisi Eleştirisi Öncülerinin Kurama Yaklaşımları

Norman Holland

Okur-tepkisi eleştiri kuramı, fenomenolojik kuramlardan görece analizlere kadar kuramcılarının çeşitli yaklaşımlarını bünyesinde barındırır. Ünlü teorisyenlerinden Norman Holland, okuyucuların metinlere verdikleri dönütleri incelerken onların kimlik arayışlarını, psikolojik eğilimlerini, karakter ve mizaçlarını, deneyimlerini, bilgi birikimlerini ve benzer kişisel donanımlarını da araştırmak istemiştir. Bunun sebebi olarak, gerek Plato’nun, şiiri duygusallığı sebebiyle tehlikeli görmesi, gerekse Aristoteles’in katarsız gibi önemli bir duygu karmaşası ve patlamasına yönelik terimler bulmasının altında tamamen psikolojik etmenlerin yatmış olduğunu düşünmesidir. Öyle ki katarsız kavramının ortaya çıkması için gösteri sonunda izleyicinin çektiği acıdan bir yerde hoşnut olması ve hata yapan kahramanın bir takım cezalara çarptırılmasının haklı sebebi ile bir yerde rahatlamış da olması gerekmektedir (Bennett & Royle, 2023). Klasik edebiyatın bu öncül yazarları, okurun / izleyicinin sunulan esere yönelik yorumlama eylemindeki en önemli faktör olduğunu doğrudan belirtmemişlerdir. Ancak, onların bireysel psikolojileri sayesinde edebi eserleri üzerindeki yorumlamaların da farklılık ve derinlik kazanacağını düşünmüşlerdir. Norman Holland, okurun psikolojisinin ve kendi mizacının yorumlama eylemi üzerinde etkili olmasına ek olarak ‘özel eleştiri’ veya ‘kişisel eleştiri’ kavramlarını geliştirmiştir. Ona göre zihin, okuma eylemi esnasında metnin dışına çıkarsa dahi kendi derinliklerinden elde ettiği serbest çağrışımları çağırır ve okur farkında olmadan, dış gerçeklikten uzaklaşarak kendi psikolojik okyanusuna açılmış olur. Bu tezini, psikanaliz yaklaşımından yararlanarak savunur. Bir metnin eleştirisine dâhil olma sürecinde psikanaliz tekniğine başvurmak şarttır ve karakter analizlerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu analiz, hem yazar hem okur açısından geçerli

olabilmektedir. Holland bu savunmasında Freud'un yaratıcı yazarlar üzerine yazdığı psikanalitik analizlerden oldukça etkilenmiştir. Freud'a göre bir yazar günlük hayatta yaşadığı bazı ufak yahut büyük olaylarda doğrudan çocukluğunda yaşadığı bir tecrübeye gidebilir. Bu geri çağırışım, yazarın o anda hissettiği istek ve arzuları eserinde bir anlatı olarak sunmasını sağlar. Ancak bir edebi anlatı, örtülü anlamları ve bunu sağlayacak formları içerir. Hatta yazar, eski ile yeniye sentezlediği bu örtülü anlatıyı sunarken kişisellikten kendini arındırmış gibi görünür. Holland, bu gelişimin yazar üzerinde kendi ait yaratıcı bir üslup oluşturacağını savunur ve meydana çıkan bilinçaltı gizil yumaklar, sanat eserinin özünü oluşturacak 'merkezi fantezi' dünyasını sergiler (Budak, 2009). Öte yandan Holland, okurun görevinin bu maskeli ve gizil yumakları keşfetmesi, içerisindeki kodları çözmesi ve yazarın gelişimine eş değer olan kendi öznel gelişimi ile eleştiride bulunmasıdır. Bir nevi okur kendi zekâsını ve tecrübelerine güvenerek şifreleri çözmeyi görev edinen dedektif rolündedir. Öncü kuramcı, üzerinde durduğu öznel kimlik ve psikoloji faktörlerinin metnin yorumlanması üzerinde temel işleve sahip olduğunu açıklamak üzere 'Ozymandias' şiirini incelemiştir. Percy B. Shelly'nin bu şiiri, hem siyasi hem de şiirsel geleneklere meydan okumak ve siyasi gücün geçiciliği sanatın geçmişi koruma gücünü överek ortaya koymak amacıyla yazdığı çoğu edebiyatçı tarafından onaylanmaktadır. Holland, şiiri incelemesi açısından iki farklı eleştirmeni ele alır. Bu eleştirmenlerden birincisi, çocukluk döneminde problem yaşamış ve eleştirmenlerden ikincisi erken yaşta babasını kaybetmiş kişiler olarak düşünülür. Freud'un da gelişimin psikolojisinden yararlanarak Holland, birinci eleştirmenin kendi kişiliği sebebiyle şiirdeki Kral figürünü baskıcı bir otorite olarak tanımlama ihtimalinin yüksek olduğunu ve yüksek ihtimalle bu figürden nefret edeceğini tahmin eder. Farklı olarak ikinci eleştirmenin genç yaşta yaşadığı kaybetme travması nedeniyle güven problemine sahip olabileceğini ve şiire güvenilmez ve kuşkucu bir tavır ve yorumlama ile yaklaşabileceğini düşünmektedir (Bennett & Royle, 2023). Böylelikle Holland, bir eserin öncelikle yazarın fantezi dünyasının bir izdüşümü olduğu ve bu fanteziler yazarın da kişiliğinden beslendiğini savunur. Ancak bu izdüşümsel anlatımın önem kazanması, okuma eylemi esnasında okurun kendi öznel fantezileri ile yeni bir sentezi ortaya çıkarması ile sağlanmaktadır. Bu da metnin anlamının evrenselliğini ortadan kaldırır (Mambrol, 2016). Kısacası okur, kendi benliğinden okuma eylemi sırasında dahi kaçamamakta, bilinçaltında birikimleri ile olaylara yaklaşımını geliştirmektedir.

Stanley Eugene Fish

Stanley Eugene Fish, okur-tepkisi eleştiri kuramının ünlü öncülerinden birisidir. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* (1982) adlı eserini yazarak kuramı yeniden ele almış; kuramın derinlemesine ve modern bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Fish, konu üzerine göreceli analiz tekniğini kullanmıştır. Ona göre, okuyucu yorumlama esnasında bir takım stratejiler kullanır ve metnin potansiyellerini fark ederek tarih boyunca değişimini sağlar. Kuram, okuyucunun bunları nasıl yaptığını inceler ve yazarın bir takım kısıtlama ve koşullar yarattığını da göz önünde tutar. Metnin değişmez, herkesin aynı çıkarımlarda bulunacağı biçimsel ürünler olamayacağını ve okur ile arasında sıkı bir bağ olması gerektiğini vurgular. Ancak Fish (1982) bu kuramı destekleyen bazı kuramcılardan farklı olarak anlamları üretenin bir okurun bireysel öznelliğinden ziyade yorumlayıcı kolektif topluluklar olduğunu ve okurun önceki bilgi ve tecrübe birikiminin de yorumları etkilediğini savunmaktadır. Bilgili okur kavramı mevcut noktada esas etkindir. Fish'e (1982) göre bilgili okur, metnin diline oldukça hâkimdir ve olgun bir dinleyici/okuyucu statüsünde anlamsal bilgiye ve edebi yetkinliğe ziyadesiyle sahiptir. Bu sebepledir ki eserinde özellikle edebi kurumların, anlam inşasındaki rolünü ele alır ve eserini sürekli güncelleyerek dinamik tutar. Diğer eleştirmenlerin yaptıkları inceleme ve eleştiri makalelerini dipnotlarında belirterek hem eski hem yeni bilginin kolektif yorumlama üzerindeki katkısını kendi eserinde canlı olarak okuyucuya sunar. Bir takım eserlerin eleştirileri esnasında amacının eseri çözümlemek olmadığını ve tek ve doğru bir anlam arama çabalarının olumsuz sonuç vereceğini belirtmiştir. Temel amaç deneyimlemektir. Öyle ki aynı satırlar üzerine okuma yapan iki yorumcunun birbirine tamamen zıt anlamları savunduğuna şahitlik ettiğini belirtmiştir. Yorumcu topluluğunun anlam zenginliğini geliştirmesi için de yeni varsayımların çoğaltılması ve bu varsayımlarla yeni soruların cevaplanmaya çalışılması gerekmektedir. Metin okurun okuma eylemine başladığı an yazılmaya başlamıştır ve okur kendi deneyimleri ile örtüşen anlam bütünlüklerini ortaya çıkarır. Hem yargılama hem de yorumlama sorumluluğu bu noktada okuyucuya aittir (Habib, 2005). Fish,

Fenomonolojik yöntemi benimseyerek okuyucunun zihninde neler olup bittiğine odaklanır. Fenomenolojik yaklaşım, algı kavramını vurgulamaktadır ve bu yaklaşıma göre nesneler, aktif bir bilinç tarafından özümseyerek anlam bütünlüğünün sağlanmasını destekler. Bu kapsamda Milton’ın *Paradise Lost* başyapıtı üzerine bir çalışma yapmıştır. *Surprised by Sin: The Reader in Paradise Lost* (1998) adlı çalışmasında Milton’ın okuyucunun zihninde kasten bir takım günah sevap kavramlarını netleştirip onları ilaha yöneltmeye çalıştığını ve bunu başarmak için edebi teknikler kullanarak okuru yanlış güvenlik duygularına yönlendirdiğini belirtmiştir (Naik, 2020). Bu yanlışlığı, evrensel doğrunun ve tek bir gerçek okumanın var olamayacağı kaygısı üzerinden yansıtmıştır. Bu sebeptendir ki *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities* (1982) adlı eserinde kişilerin anlamlandırma esnasında belirli stratejiler paylaştığını yazmıştır. Fish’in Fenomenolojik yaklaşımı, bu toplumsal stratejiler çerçevesinde yapılan okuma esnasında zamanla okurun zihninde gerçekleşen tepkilerin analizlerini ele alır. Metinde anlatılmak istenenin üzerinde değil metnin okurun zihninde gerçekleştikleri üzerinde durur.

Stanley Fish, Fish’in çalışmaları, gittikçe yazarın kasıtlı yönlendirmelerini ve kısıtlamalarını reddeden, anlamı sadece toplumsal yorumlama gruplarının alanına endeksleyen bir eleştiri sistemini oluşturmuştur. Kurama bu kapsamda iki yeni kavram eklenmiştir: “Alımlama estetiği” ve “duygusal biçembilim” (Moran, 2009). Bu kavramlar, bir eleştirmenin, metnin biçim ve üslubunu incelediğinde ortaya çıkan duygusal tepkilerine kişilerin koşulsuz güvenmesi ve metnin ve yarattığı etkinin aynı anlama gelmesi olarak açıklanabilir. Fish, gerçekliği yaratanın daima yorumlayıcı topluluğu olduğunu iddia eder. Anlam hem eser okundukça hem hayat yaşandıkça vardır. Biçimsel kalıplar elbette vardır ancak onlar da öncesinde yazarın kendi yorumlamalarının ürünleridir ve her üslup pratiği eylemi gerçekleştiğinde önceki yorumlamaların sonraki anlamlandırmaları ile karşılaşılacaktır. Onun kuramı, hem kişiyi hem de nasıl bilindiğini ele aldığı için epistemolojik yaklaşıma da sahip olarak nitelendirilir (Naik, 2020).

Hans Robert Jauss

Okur-tepkisi eleştiri kuramı, Alman kuramcı Hans Robert Jauss tarafından geliştirilerek ‘Alımlama Teorisi’ ismiyle yeni bir form kazanmıştır. Jauss, Husserl’in fenomenolojik yönteminden esinlenmiştir ve *Yeni Edebiyat Tarihi* (1970) adlı eserini yayınlarak bu kurama tarihsel bir bakış açısı da getirmiştir. Kuramcı, “Beklenti Ufukları” adını verdiği bir terim geliştirir. Bu terim, bir okuyucunun metni okurken edebiyata yönelik geçmiş entelektüel bilgi birikimlerine ve tarih içerisinde yaşadığı deneyimler sonucunda kültürel gelişim ve önyargılı fikirlerine göre beklentilerinde yeni ufuklar açılmasını açıklar (Habib, 2005). Okur, metni dıştan gözlemleyen pasif ya da metinden bağımsız bir varlık değildir. Edebi eser, okuyucuya önceden hazırlanmış ve araştırarak bulması gereken tek ve sabit bir anlatının bulunduğu ruhsuz bir nesne olarak sunulamaz. Aksine, okuma esnasında metinle kendi deneyimi arasında bir diyalog kurar, metni özümser ve metinden aldıkları ile kendi kültürel birikimi arasında sentez kurarak üretim sağlar (Poyas, 2004). Yeni yankılar, yeni anlamlar, nesnel olmayan yargılar meydana gelir. Bu ufukları geliştirebilmek adına okur dönemin diğer eserlerini de analiz etmeli ve entelektüel gelişimini dinamik tutmalıdır. Bu analizler esnasında okuyucu metinden anlamlar üretirken metne muhalif ya da metinle müttefik olabilir. Bu bağ, tarihi ve sosyal faktörleri reddeden Rus biçimciliği ile metni tamamen göz ardı eden Marksist kuramcılarının bir arabulucusu gibidir (Miall, 2018).

Jauss, üretilmiş bir eserin her şeyden bağımsız tamamen yeni bir metin olmadığını ve her eserin geçmişten getirdiği bir takım edebi ve tarihsel yansımaları sahip olduğunu ileri sürer. Bir okur tarafından ortaya çıkmış beklenti ufku, sonraki okuyucuların beklenti ufuklarını da etkileyebilir. Tarih içerisinde farklı estetik donanımına sahip kişiler tarafından şekillendirilen beklenti ufku, yeni okuyucunun beklenti ufku ile karşılaşır ve iki ufuk arasında öznel başka bir diyalog kurulur. Böylelikle süreç içerisinde yeni yorumlar kazanan edebi eser, tarihi süreç içerisinde beklenti ufuklarını yenilemiş ve dönemin yeni diyalogları içerisinde güncellenmiştir (Poyas, 2004). Başka bir deyişle Jauss, belli bir neslin olaylara ve karakter gelişimlerine bakış açısının başka bir nesilden çok farklı olabileceğinin; hatta bunun hiç umursanmayabileceğinin farkındadır. Böylelikle metnin değeri ve kavramların anlamları tarihin bütün süreçlerinde sabit değildir, değişkenlik gösterir ve evrensel boyuttan tamamen çıkar. Bu

sebeplerdir ki Jauss, bir metin hakkında nihai çıkarımlarda bulunmak yerine okuyucunun fikirlerinin ve beklentilerinin yorumlanmasının öneminden bahseder.

Wolfgang Iser

Okur-tepkisi eleştirisi kuramına farklı bir bakış açısı getiren edebi eleştirmenlerden birisi de Wolfgang Iser'dir. Iser, bu kurama yeni kavramlar kazandırmış ve okuyucuyu tamamen merkeze almak yerine metin, okur ve ikisi arasında inşa edilen etkileşim üçgeni üzerinde teorisini kurgulamıştır. Ona göre asıl olan okuma eyleminin kendisidir. Edebi bir metin, diğer metinlerden farklı olarak kendi estetik yapısı olan ve ancak okunduğu zaman anlam kazanan değere sahiptir. Metnin kendi içerisinde bir takım beklentileri bulunur ancak herkes tarafından ortak çıkarılması beklenenlerin haricinde okurun kendi duygu, düşünce ve bilişsel kapasitesini ortaya çıkarıp farklı anlamlar yükleneceği ve eserin bütünleştirileceği **anlatı boşlukları** da bulunmaktadır. Bu belirlenmemiş alanlar, okurun zihninin üreteceklerini bekler. Okurun zihninde oluşacaklar, elbette Iser'in repertuar olarak adlandırdığı sosyo-kültürel ve tarihsel normlarla elde ettiği donanımların harmanlanmış birikimleridir (Arslan, 2018). Bu boşlukların okuyucu tarafından keşfedilmesi gerekmektedir. Iser, edebi bir metindeki bu boşlukların tek bir anlamla değil, sayısız anlamlarla doldurulabileceğini savunur. Estetik metin, kendi saydam yapısını okuyucuya sunar ve okur, birkaç kez okuma yaparak kendi bilgi birikiminden, anlık eylemlerinden ve geçmiş tecrübelerinden oluşan saydam yapıyı karşı karşıya getirir. Okuma eylemi bu sürece girdikten sonra metin ile okur arasında bilgi alışverişi gerçekleşir ve yeni bir etkileşim ortaya çıkar. Iser, okuyucuları da bu noktada ikiye ayırır: ima edilen okur ve gerçek okur. İma edilen okur, metni okuyup kontrol etmiş bir müfettiş havasındadır. Yazarın açıkça ortaya sunduklarından fazlasını yorum olarak sunmaz ve hareketleri metnin sınırları içerisinde çıkmaz. Eserde okurun yaratıcılığına bırakılan boşlukları fark etmez yahut doldurmaz. Gerçek okur ise sanatsal ve edebi açıdan, metin tarafından kendisine sunulmuş unsurlar, bakış açıları ve estetik yapılar hakkında belirli bilgi birikimine sahiptir. Okuma sürecine dâhil olduğunda, keşif esnasında metinden bir takım izlenimleri zihninde edinir ancak bununla kalmaz ve kendi içsel yetilerini harekete geçirir. Okuma eylemi bu esnada dinamik bir hal alır ve okur, hem metinden elde ettiği izlenimi hem de kendi izlenimini zihinsel ayarlamalar içerisinde girerek bütünleştirir (Mart, 2019). Bu etkileşim, okuma sürecinde yeni tepkilerin ortaya çıkmasını sağlar. Okurun ilerisi için geliştirdiği beklenti stratejileri eser tarafından karşılanmazsa, okuyucu geriye dönebilir, incelenmiş alanları yeniden inceleyebilir yahut kendisine sunulan anlatı kavramlarını yavan bularak ilerisi için yeni kavramlar üretme yoluna girebilir. Bu olumsuz eleştiriler dahi, okurun zihin havuzunu genişlettiği için eserin kalitesini yükselten öğeler olarak düşünülmektedir (Jati, 2020). Iser, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "İleriye bakarız, geriye bakarız, karar verimiz, kararlarımızı değiştiririz, beklentiler oluştururuz, bunların yerine getirilmemesi karşısında şok oluruz, sorgularız, düşünürüz, kabul ederiz, reddederiz; bu, yeniden yaratmanın dinamik sürecidir"¹ (Wikipedia Contributors, 2023). Böylelikle, yazar tarafından yazılmış bir ürün, okurun kendi tecrübe ve algısal yetisiyle estetik değer kazanarak 'eser' haline dönüşür. Öyle ki, sanatsal değeri olan bir eser, okura sadece yazılı ve somut nesneleri sunmakla kalmaz, henüz vücut bulmamış anlatıların okur tarafından ete ve kemiğe büründürülmesini bekler. Bu esnada dışarıdan bilinmeyi, yani belirsizliği içerisinde barındırır ve amacı, bir nevi okura yol göstermektir. Iser, bu durumu eylem aşamasında keşfedilebilecek bir oyun esnasında oyunculara sunulan kurallar olarak tanımlar. Bu kurallar ve mevcut belirsizlik oyunun sonucunu, kazananını yahut oyun esnasında neler gerçekleşeceğini, oyuncuların edineceği deneyimleri ve göstereceği tepkileri belirlemez. Bilakis tüm bu oluşumun gerçekleşmesine yardımcı olan unsurlardır (Gümüşbaş, 2011).

Wolfgang Iser metnin içeriğinden ve tarihsel oluşumundan ziyade, okuma sürecinin önemini vurgulamaktadır. Ona göre okuma süreci, fenomenolojik bir olgudur ve metnin yapısını, okuma eyleminin dinamikleriyle bütünleştirmek gerekmektedir. Bu esnada metin ve gerçek okurun farklı renklerinin bir araya gelmesi, okurun zihinsel ayarlamalar yapabilecek yetiye ve bilgi birikimine sahip

¹ Çeviri makale yazarı tarafından yapılmıştır.

olması ve ikisinin yeni bir etkileşim kurması oldukça büyük öneme sahiptir. Farklı bakış açıları ve farklı yorumlar, edebi bir metni estetiğe dönüştürecek unsurlardır. Iser'ın şu sözü, okur-tepkisi kuramının gerçek bir özetidir: “Bir ifade olumsuzlandığında, bu o ifadeden geriye hiçbir şey kalmadığı anlamına gelmez. Üzerine ‘Gösteri iptal edilmiştir’ damgası vurulmuş bir poster, hâlâ bir posterdir ve böyle bir durumda hangi gösterinin olduğunu söyleyecek başka posterler yoksa daha da çarpıcıdır” (Gümüüşbaş, 2011).

Okur Tepkisi Kuramının Post-Modernizme Etkisi

Edebi eleştiri kuramları arasında okuru ön plana çıkaran ilk kuramın okur tepkisi eleştiri kuramı olduğu söylenebilir. Bu kuram sayesinde, yazar ve metnin yapısından ziyade, okurun ne düşündüğü ve hissettiği odak noktası olmuştur. Okurun merkeze alındığı daha farklı teoriler de olmuştur. Bu hususta post-modernist yaklaşımların, okur-tepkisi eleştiri kuramından etkilendiği düşünülebilir. Post-modernizm, mutlak bilgiyi ve otoriter tanrısal güç olan yazarı alaşağı eder, yazılan her şeyin taklit olduğunu iddia eder ve önemli olanın okurun hissettiği şey olduğunu vurgular. Okurun hayal dünyasının sınırı olmadığını, klasik sınırların, kuralların, yapısalcı yaklaşımların doğru bir yaklaşım olmadığını ileri sürer. Eser içerisinde yazar, okur ve metin arasında bir tür kavganın yaşandığı yahut yazma eyleminin okuma anında gerçekleştirildiği gibi sıra dışı görüşler de yer almaktadır.

Ünlü post-modernist eleştirmen Jacques Derrida, bir metni “ne” olarak değil “nasıl” olarak ele alır ve nasıl sorusunun kattığı sayısız yorumlamaları yeniden okuma esnasında okura bırakır. Her ne kadar fenomenolojik, psikanalitik ve hermenötik yaklaşımları da eleştirse de, esere “nasıl” sorusuyla yaklaşması okur-tepkisi eleştiri kuramı için ortak bir paydaş olarak görülebilir. Roland Barthes, post-yapısalcılık serüveninden sonra Post-modernizme değer katan öncül eleştirmenlerden birisidir. Post-modernist bakış açısına kattığı en önemli kavramlardan biri “Yazarın Ölümü” olarak adlandırdığı şeydir. Barthes’a göre bir yazar, yazmaya başladığı andan itibaren yok oluş sürecini başlatır. Esas olan artık yazarın kendisi, kişiliği ve düşünceleri değil, fiziksel olarak gerçekleştirmekte olduğu yazma eyleminin kendisidir. Okur-tepkisi eleştiri kuramcıları ile sadece yazarı göz ardı etme konusunda değil, yine okuru merkeze alma noktasında da fikir birliğine varmaktadır. Ona göre bir eser, ilk yazıldığı anda somut bir nesneden başka bir şey değildir. Ancak, metnin değer kazanması ve var olması okuma eylemiyle başlar. Bir metin aslında okunduğunda yazılmış olur ve aynı metin her okumada yeniden ve yeniden yazılır (Jati, 2020). Metinden çıkarılacak anlamlandırmaların ve yorumların sınırı yoktur. Aslında okurların kendi hayal dünyalarının, duygu ve düşüncelerinin, deneyimlerinin ve bilgi birikimlerinin de sınırı yoktur. Okur, bir metnin üretimi açısından istenen her bir ögenin bir araya geleceği randevu noktasıdır. Yazar, kendi ölümünü kendisi gerçekleştirmiş ve bağlantısını okurun anlamlandırma sürecinde metinden tamamen koparmıştır. Ancak bu noktada tıpkı Iser gibi Barthes da okurun okuma eylemi sürecinde aktif ve dinamik olması gerektiğini düşünmektedir.

Sonuç

Okur, hak ettiği yeri ve önemi ilk kez aktif olarak Okur-Tepkisi eleştiri kuramında bulmuştur. Tarih boyunca varlığından bir şekilde bahsedilse de, eleştiri öğeleri arasında ya hiç yeri olmamış ya da pasif olarak konumlandırılmıştır. Ancak, Okur-Tepkisi eleştiri kuramı, metni bir nesne olmaktan çıkarmış ve okuru, metnin yorumlamasını yapan en önemli faktör olarak sunmuştur. Bu kuram öncesinde edebiyat eleştiri dünyasında etkili olan Rus formalistler ve yeni eleştiriciler, eserin kendisini ve yapısını merkeze koyarak her okurdan aynı sonucu elde etmelerini, kendi yorumlarını değil metinde var olan ancak gizli kalmış yorumları bulmalarını istemişlerdir. Birçok diğer teoriye göre ilah, yazarın ta kendisidir ve onun duyguları, fikirleri, tecrübesi, ideolojisi hatta hayata bakış açısı eseri etkileyen faktörler arasındadır. Nitekim okur-tepkisi kuramı, yazarı ve eseri bir kenara koyarak okuru merkeze almış ve eleştirinin okuma eyleminin ilk anı ile başladığını iddia etmiştir.

Okur-tepkisi eleştiri kuramı, her ne kadar okuru merkeze koymuş olsa da, anlam ve özellikleri açısından oldukça geniş ve başka kuramları da bünyesinde bulundurabilmesi sebebi ile kendi kuralları ve prensipleri ortak tek bir kuram halinde sunulamamıştır. Bu sebeple farklı teorisyenler tarafından farklı

yönlere desteklenmiştir. Louise Rosenblatt, derslerinde öğrencilerin yaratıcılığını ve yorumlama kabiliyetlerini geliştirmesini istemiş ve onlara, hem metnin hem de okuyucunun anlam üretimi noktasında önemli olduğunu anlatmıştır. Ona göre, metin ve okur bir araya gelip etkileşimli bir tepki oluşturduğu vakit edebi eserin özü ortaya çıkar. *The Reader, The Text, the Poem* adlı eserinde bu etkileşimin nasıl gerçekleştiğine dair geniş bir anlatı sunar ve öğrencilerine farklı bakış açıları katmak için çeşitli sorular yönelir. Kuramın gelişimine katkı olarak Wolfgang Iser, Hans Robert Jauss ve Roman Ingarden gibi eleştirmenler, okur-tepkisi eleştiri kuramına fenomenolojik bir yaklaşım sunmuşlardır. Bu yaklaşım ile okurun, aktif bilinç sürecinde ortaya çıkan algılama olgusuna vurgu yapmışlardır. Iser, gerçek okuyucu terimini kazandırır ve gerçek bir okuyucunun, metinde boş bırakılan alanları tamamlayan ve kendi kişisel kültürü ve normları ile yorumlar üreterek esere estetik değer katan birey olduğunu savunur. Alımlama teorisini benimsemiş olan Alman kritik Hans Robert Jauss ise ‘Beklenti Ufukları’ ismini verdiği bir kavramdan bahseder ve bir metin eleştirisinde, sosyal tarihin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular. Jauss’a göre tarih ilerledikçe dönemsel olarak beklenti farklılıklarının olacağını, okurun ufğunun sınırı olmayacağını ve zaman ilerledikçe okurun metne verdiği önemin, şahsi önyargılar ve beklentiler sonucu değişkenlik göstereceğini dile getirir. Norman Holland’a göre, metnin kendi bütünselliği sebebiyle önemlidir ancak eleştiride esas olanın metnin okurun zihnindeki fantezi dünyasında yaratabilecekleridir. Yani, metin ile okur arasındaki etkileşimin ortaya çıktığı ve anlam kazandığı yer okurun zihnidir. Bu sebeple bir metin, bir okurun zihninde canlanan her bir fantezi kadar yoruma sahiptir. Holland bu sebeple yorumların doğru yahut evrensel olamayacağını, edebi bir eserin sadece öznel eleştirilerle değerlendirilebileceğine değinir. Hatta bu özneliği daha da derinleştirerek psikanalitik yaklaşımlar sergiler. Bir okurun, okuma eylemine başladığı andan itibaren çocukluğundan beri beraberinde taşıdığı travmalara yahut psikolojik gelişimine göre eseri yorumlayabileceğinden bahseder. Zihin, bilişsel olarak anlatıları yorumlayabilme boyutuna geldiğinde ortaya çıkan şeyler, o okurun kimliğini oluşturan faktörlerden ve bilinçaltında beslemiş olduğu istek, arzu, korku vb. duygulardan etkilenecek oluşmuştur. Aynı eserde, farklı psikolojik yaklaşımların birbiriyle alakasız yorumlar dahi doğuracağından bahseder. Bu nedenle okur / izleyici, bir eseri okurken, tiyatro veya sinema izlerken beynini otomatik olarak farklı bir çalışma devresine sokar (Köseoğlu & Toprak, 2017). Son olarak Stanley Fish, okur-tepkisi eleştiri kuramına katmış olduğu terminolojiler ve yaklaşımlarla bu kuramı doruk noktasına çıkarır. Girmiş olduğu okuryazarlık dersinde öğrencilere “Bu sınıfta bir metin var mı?” sorusunu yönelterek “Metin nedir? Kime göre ve neye göre anlam kazanır?” olgularını açığa çıkarmıştır. Ona göre sınıftaki her nesne, öğrencinin duygusal üslubuna ve bilişsel olarak alımlama estetiğine ulaşması ile anlam kazanır. Fakat Fish, diğer eleştirmenlerden farklı olarak yorumlama eyleminin bir topluluk nezdinde gerçekleşebileceğini savunur. Başka bir deyişle, bilinçli ve bilgili okurların kolektif bir şekilde bazı stratejiler ve estetik yaklaşımlar uygulayarak vardıkları yorumlamalardır. Metnin, çıkarılmayı bekleyen sonuçları yoktur ve okur için boş bir levha gibidir ve hem yapısı hem içeriği kolektif yorumlayıcılar tarafından doldurulur. Yorumlayıcılar her bir anlatı içerisinde ortak ve farklı varsayımlara ulaşır ve birbirlerine yeni sorular yönelterek sonraki varsayımlara geçer. Böylelikle kolektif müzakere, nesnel bilginin bir yanılsama olduğunu kanıtlar.

Kaynakça

- Arslan, A. D. (2018). OKURUN ANLAM ÜRETİMİNDEKİ ROLÜNÜ SORGULAMAK. ALIMLAMA ESTETİĞİ BAĞLAMINDA YEŞİL GECE. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 14-26.
- Bennett, A., & Royle, N. (2023). *An Introduction to Literature, Criticism and Theory* (Sixth b.). Routledge.
- Budak, A. (2009). Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi Ve Bir Uygulama Denemesi . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-26.
- Contributors, W. (2023, February 23). *Reader-response criticism*. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Reader-response_criticism adresinden alındı

- Fish, S. (1982). *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Community*. Harvard University Press.
- Gümüşbaş, M. (2011). Gerçekten “O Çekmecede Hiçbir Şey Yok” mu?: Oyun Olarak Yazınsal Metin. *Dergipark*, 28(1), 109 - 130.
- Habib, M. A. (2005). READER-RESPONSE AND RECEPTIO THEORY. W. Blackwell içinde, *A History of Literary Criticism: From Plato to the Present* (s. 708-736).
- Jati, A. (2020). The Role and the Significance of the Reader and the Act of Reading in Roland Barthes’s “The Death of the Author” . *E3S Web of Conferences* 202.
- Mambrol, N. (2016, October 26). *Reader Response Criticism: An Essay*. literariness.org: <https://literariness.org/2016/10/23/reader-response-criticism-an-essay/> adresinden alındı
- Mart, Ç. (2019). Reader-Response Theory and Literature Discussions: a Springboard for Exploring Literary Texts. *The New Educational Review*.
- Miall, D. S. (2018). Reader-Response Theory. D. H. Richter içinde, *A Companion to Literary Theory* (s. 114-125). John Wiley & Sons Ltd. Published.
- Moran, B. (2009). *Edebiyat Kuramlari ve Elestiri*. İletişim Yayınları.
- Naik, G. A. (2020). *Literary Criticism and Theories*. New Delhi: USI PUBLICATIONS.
- Poyas, Y. (2004). EXPLORING THE HORIZONS OF THE LITERATURE CLASSROOM - READER RESPONSE THEORIES AND CLASSROOM DISCOURSE. *Educational Studies in Language and Literature*, 63-84.
- Probst, R. (1992). Reader response theory and the problem of meaning. *Publishing Research Quarterly*, 8(1), 64-73.
- Rosenblatt, L. M., & Booth, W. C. (1995). *Literature as Exploration* (Fifth b.). Modern Language Association.
- Wikipedia Contributors. (2023, February 23). *Reader-response criticism*. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Reader-response_criticism adresinden alındı

MAVİ RENGİN DEDE KORKUT HİKÂYELERİNE SEMBOLİK YANSIMASI

Şeymanur ÖZ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-4721-0174

ÖZET

İnsanların anlaşmalarını sağlayan ve onları ortak bir paydada buluşturan dil, bazen anlatılmak isteneni ifade etmekte yetersiz kalır. Bu durumda ileti; bazen bir sayı bazen de bir renk ile imgelem oluşturarak karşı tarafa aktarılır. Hayatta bulunan her şey bir renge sahiptir ve insan ‘şey’lerin varlığını bu imgelemler sayesinde algılar. Üzerimize giydiğimiz kıyafetler, kokusunu aldığımız çiçek, altında bulunduğumuz gökyüzü, üzerine bastığımız toprak... Tüm bunları sahip oldukları renkler sayesinde algılayıp beynimize kodlarız.

Renk, ilk insanın ortaya çıktığı zamandan beri bilinen bir olgudur. Kaya ve mağara duvarlarını resimleyen primitif insanlar, çeşitli renklere sahip olan toprakları ve balık yağı gibi hayvansal yağları karıştırarak kullanmış, bitki öz sularından faydalanarak yeni renkler elde etmişlerdir. Buna istinaden renklerin zaman geçtikçe çeşitlenip çoğalması, insanlığın gelişimi ile paraleldir demek mümkündür.

Her renk birbirinden farklı anlamlar içerir. Renklerin algılanması öznel bir duyumdur ve kişide uyandırdığı hisler de buna bağlı olarak farklılık göstermektedir. Çalışmamız bağlamında inceleyeceğimiz mavi renk; sonsuzluğu, huzuru, sadakati ve özgürlüğü sembolize ettiği gibi toplumlarda farklı anlamlarına ve olumsuz versiyonlarına da rastlanır. Mavi renk, gökyüzünün de rengi olması dolayısıyla Türk kültürü yazılı kaynaklarında çoğunlukla “gök” unsuru ile ilişkilendirilmiştir. Bilindiği üzere Eski Türkler, Gök Tanrı inancını benimsemişlerdir. Halk inançlarında, yüce bir varlığın ulaşılmaz bir yerde bulunabileceği düşüncesiyle mavi rengine mistik bir anlam yüklenmiştir. Yapılan çalışmalarda da *kök*, “mavi” ve *tenri*, “Tanrı” kelimelerinin “Kök Tenri” biçiminde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Halk bilimi çalışmaları içerisinde renklerin ifade ettiği anlamları imgelerle açıklayıcı bir biçimde ortaya koyabilmek için, yazılı kaynaklara başvurmak doğru olacaktır. Türklerin renklere yükledikleri anlamlar kültürel dokularına ve günlük hayatlarına doğrudan yansımıştır. Bu bağlamda çalışmamızda, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan ve sonraki yüzyıllarda yazılı olarak tezahür etmiş, Oğuz kavminin yaşam tarzı, kültürel ve toplumsal değerleri, adetleri

hakkında bizlere bilgiler veren Dede Korkut Hikâyeleri, içerisinde geçen mavi rengin sembolik anlamları ile birlikte incelenecektir.

Türk dünyasının en değerli kültür varlıklarından olan Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürünü gerek sözlü gerekse yazılı olarak bizlere yansıtmaları bakımından hazine değerinde bir eserdir. Halk bilimi içerisinde Dede Korkut Hikâyeleri üzerine Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay gibi isimler önemli çalışmalar yapmıştır.

Kullandığımız Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden (D) ve Vatikan (V) olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızı hazırlarken Dresden nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, renk, sembol, mavi, gök

THE SYMBOLIC REFLECTION OF THE COLOR BLUE ON THE DEDE KORKUT TALES

SUMMARY

The language that allows people to communicate is sometimes insufficient for people to understand each other. In that case, in order to carry a message through the people, alternatives such as a number or a colour occur to create a symbolism. Everything in the life has its own colour and an individual perceives the “things” by its own symbolism that is hidden behind it. The outfits we wear, the flower we smell, the sky above us, the ground we step on; all are perceived by our brains thanks to the colours they are coded with.

The colour is an existent phenomenon since humanity existed. The primitives drawing pictures on the cave walls, has mixed the natural essences such as soil and fish oil and discovered new colours. Therefore, it is possible to indicate that development of colours are parallel to the human kind's.

Every colour contains different meanings; perception of colour is a subjective sensation and differs on the feelings that are felt by the individual. The blue colour, mostly symbolising infinity, peace, loyalty and freedom and also possessing some negative sub meanings in some societies, will be examined in this work. Blue has mostly been linked with sky in written Turkish culture resources. As it is known, the ancient Turk believed in “Sky God” religion. In their society belief, a supreme being should be somewhere unreachable; thus, they gave the

colour blue a mystic meaning. According to the studies, the words *kök*, “mavi” and *Tengri*, Tanrı have been frequently observed.

In order to figure out the meanings that have been given through symbols in the Turkish folklore, it will be more accurate to put the written recourses under the spotlight. The meanings the Turks linked the colours with, have directly reflected on their daily lives and cultural texture. In this direction, “Dede Korkut Tales” providing informations about lifestyle of the Oghuz tribe, its cultural and social values, traditions, will be examined with the blue symbolism in it.

Indeed, Dede Korkut Tales being one of the most valuable cultural elements in Turkish world, is essential because of being reflection of Turkish culture. In the matter of Dede Korkut Tales, Muharrem Ergin and Orhan Saik Gökyay have complete some important works.

The Dede Korkut book that is used in this work has two versions: Dresden (D) and Vatican (V); the version Dresden is preferred.

Key Words: Dede Korkut Tales, colour, symbol, blue, sky

GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı, orijinal adıyla “Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân”, Oğuznâmecilik geleneğinin önemli eserlerinden biridir. İçerisinde barındırdığı atasözü, deyim, ağıt, alkış-kargış örneklerinin yanı sıra, eski Türk geleneklerini ve inanışlarını sunması bakımından halk bilimi araştırmaları için eşsiz bir kaynaktır ve destandan halk hikâyesine geçiş dönemi eseri sayılmaktadır.

Her biri birbirinden bağımsız on iki hikâyeyi içeren kitabın, Dresden (D) ve Vatikan (V) olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Dresden nüshası bu on iki hikâyenin hepsini içerisinde barındırırken, Vatikan nüshasında yalnızca altı hikâye bulunur. Hikâyelerin bağımsız olmalarına rağmen birleştikleri ortak bir nokta vardır, o da hikâyelerin genelinin yansıttığı toplumsal tablodur. Bu toplumsal tablo ile bir hanlık içerisinde bulunan Oğuz kavminin yaşam tarzları, toplumsal değerleri, inançları, örf ve ananeleri gibi birçok bilgiye sahip olmak mümkündür.

Anadolu’da bugün hâlâ yaşayan Dede Korkut Hikâyelerine rastlanır. Bunlar; Tepegöz, Beyrek ve Deli Dumrul hikâyeleridir. Sözlü kültür etkisi ile zamanla bu hikâyeler, içine masal unsurları

yerleştirilip, kahramanların adları değiştirilerek halk hikâyesi formuna bürünmüştür. İçlerinde en yayın olarak karşımıza çıkan Bamsı Beyrek hikâyesi adı Anadolu’da, bazen Ak Kavak Kızı bazen Bengiboz ile Bey Böyreğ bazen ise Bey Böyreğ hikâyesi adını almıştır. Deli Dumrul ve Tepegöz hikâyelerinin şimdiye kadar tek bir rivayetleri tespit edilebilmiştir.

Fuat Köprülü’nün Dede Korkut ile ilgili söylediği şu sözler eserin ehemmiyetini ortaya koymaktadır: *“Türk Edebiyatı’nın tüm ürünlerini terazinin bir kefesine, Dede Korkut’u da diğer kefesine koysanız, Dede Korkut daha ağır basar.”* Dede Korkut Kitabı’yla ilgili Türkiye’deki ilk çalışma, Kilisli Muallim Rıfat’a aittir. Muallim Rıfat, 1969’da, Diez’in Berlin’e götürdüğü ve kendi el yazısıyla yaptığı kopyadan hareketle, eseri eski harflerle yayımlamıştır. İkinci neşri ise 1938’de Orhan Şaik Gökyay, eseri bir kitap bütünlüğünde hem dil ve üslup, hem kültürel bakımdan inceleyip, yeni harflerle yayımlamıştır. Bu neşirden sonra kitap üzerine yapılan çalışmalar çoğunluk göstermeye başlamıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri incelendiğinde mavi renk, anlamsal boyutuyla önemli bir renk olarak karşımıza çıkar. Çoğunlukla gök unsuru ile birleştiğinde bir kutsiyet atfetmektedir.

Mavi renge ilk olarak Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde, Bayındır Han’ın verdiği ziyafette otağa yönelik ifadelerinde rastlanır. *“Şami günlüğü yir yüzine dıkdürmüş-idi. Ala şayvanı gök yüzine aşanmış-idi. Bin yirde ipek halıcası döşenmiş-idi”* (Ergin, 2021: 77). Hikâyelerde otağ karşımıza hiyerarşi ve güç sembolü olarak çıkmaktadır ve bu ifade bir nevi otoritenin somutlaştırılmış halidir. Şayvan, yaşam yerine bitişik (ev, çadır...), önü açık, direkler üzerine oturtulmuş, üzeri örtük yer; gölgelik anlamına gelmektedir. Yerden göğe doğru yükselen direkler burada Tanrı’ya yaklaşma arzusunu simgelemektedir.

Otağın kurulduğu yer ise bazen kara yerin üzeriyken bazen de gök çayırın üzeridir. *“Sultanum gördi gök çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş”* (Ergin, 2021: 122). Gök ifadesi, çayır (çimen) gibi unsurları betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü’nde gök, “yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, sema, gökyüzünün ve denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi, halk dilinde olgunlaşmamış” anlamlarıyla verilmiştir. Bu bağlamda gök-mavi renk daima yeşil ile beraber algılanmaktadır. Bununla birlikte gökten türemiş olan “gökçe” kelimesi “gök rengi, mavi, güzel” anlamlarına gelmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesinde *“kızun gökçeğini”* (Ergin, 2021: 206) ifadesi bu şekildeki kullanımına örnek gösterilebilir.

“*Ala şayvanı gök yüzine aşanmış-idi*” (Ergin, 2021: 116, 199, 154) ifadesine Bamsı Beyrek, Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Hikâyelerde de rastlanmıştır ve her birinin taşıdığı anlam aynıdır.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Hikâyede “*Gök bidevisin tutturdu, Kazan Bigün karındaşı Kara Göne bindi*” (Ergin, 2021: 96) ifadesinde “bidevi” kelimesi, soylu atlar için kullanılan bir sıfattır. Türklerde gök renginin arkasında boz renk kavramına bağlı olarak boz renkli, cins bir at yatar. Gök (kök) kelimesi Eski Türkçe döneminden beri birden fazla rengi ifade etmiştir. Daha çok “mavi” ve “yeşil” için kullanılsa da “boz”, “gri” gibi renkler için de kullanılmıştır (Karadoğan, 2004: 89-98). “Gök bidevisin” deyiminin boz renkli bir at ile bağdaştırılması, mavi renginin uyandırdığı “sadakat” duygusu ile de ilişkilidir. Türklerin her zaman yoldaşı olan atların sadakatli varlıklar oldukları göz önüne alındığında, bu bağlamda bir anlamsal sonuca neden olarak gösterilebilir.

Bu ifadenin boz renkli at ile bağdaştırılmış bir başka formuna Kam Püre Bey’in Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesinde “*Deniz kulunu boz aygır*” (Ergin, 2021: 117) şeklinde rastlarız. Mavi-gök renk, deniz ile imgelem oluşturarak boz renkli bir aygır betimlenir. Mavi sonsuzluğu, sakinliği, yaşamı, sadakati sembolize ettiği gibi deniz ile özdeşleştirilmesi de bir derinlik atfetmektedir.

Kazan Bey’in Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Oluşunun Hikâyesinde “*Anam menüm için gök geyüp kara sarınsun*” (Ergin, 2021: 170). İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Asi Olması ve Beyrek’in Öldüğü Hikâyede “*Kırk elli yigit kara geyüp gök sarındılar*” (Ergin, 2021: 249). Bamsı Beyrek Hikâyesinde “*Karalu göklü otağı sorar olsam kölge kimün*” (Ergin, 2021: 139) şeklindeki ifadelerle bakıldığında, kara renginin sembolik olarak ifade ettiği yas ve matem durumlarındaki kullanımın yanında “gök” ifadesinin de geçmesi, mavi renginin de olumsuz anlam boyutlarına sahip olduğuna işaret etmektedir. Gök-mavi renk, öte dünya inancını da simgelemektedir ve Gök Tanrı inancına bağlı olarak Tanrı’ya kavuşma arzusu ile ilişkilendirilmiştir. Mavi renk aynı zamanda Tanrı’ya doğru yükselen ruhların rengidir. Oğuzlarda yas olan çadırın üzerine mavi bayrak asmak da bir gelenek olarak kendisini gösterir.

Harun Güngör, Türklerin soyut Tanrı kavramına erişmeden önce de Tanrı’yı gökte tasavvur ettiklerini ve Orhun Kitabeleri’nde geçen “*Üze Kök Tengri*” ve “*Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan*” terkiplerindeki Tengri sözcüğünü hem gök hem de tanrı anlamında kullanıldığını söylemiştir (Güngör, 2002: 262).

Başka bir ifade yine Uruz Bey'in Tutsak Oluşunun Hikâyesinde “*Asumanlı gökde kara bulut oluban*” (Ergin, 2021: 172) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Farsça bir kelime olan asuman, gök ve gökyüzü anlamlarına gelmektedir. Burada tekrar gök anlamı ile birlikte kullanılıp bir nevi ikileme oluşturulması, Kazan'ın kendisini kâfirlerin üzerine çökebilecek bir felaket ve tehlike olarak göstermek istemesidir.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde, Azrail'in Deli Dumrul ile diyalogunda karşımıza çıkan “*Gözi gökçek kızların gelinlerin canın çoğ almışam*” (Ergin, 2021: 178) ifadesiyle, gök-mavi renginin anlam algısında islami inancın da yattığı görülmektedir. Azrail, Deli Dumrul'a hitaben onun ferî sönmüş, solgun gözlerini beğenmemesine karşın, günahkârlıkları nedeniyle gözleri gök rengine bürünüp, korkudan parlayan, günahkâr kızların ve gelinlerin canlarını aldığı belirtilir. Mavi renk Kur'an'da Taha suresinin 102. ayetinde geçmektedir. Bu ayette kıyamet gününde günahkârların gözlerinin “gömgök” bir renge bürüneceği anlatılır. Burada karşımıza çıkan “gömgök” ifadesinin karşılığı mavi renktir. Okcu'ya göre burada anlatılmak istenen; korku, dehşet gibi insanı ürküten olayların vassfedilmesidir (Okcu, 2007: 142).

Begil Oğlu Emren'in Hikâyesinde “*Begil yukarı bakdı, gök ırak yir katı didi*” (Ergin, 2021: 219) ifadesi, mesafeyi betimlemektedir. (Ulukan, 2012: 173-174) Gök yerin katına uzaktır ve mavi renk gökyüzü ile ilişkili olduğu için ulaşılmazlık yönünden belirtilmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesinde geçen, “*Götürdüğün göğe yetüren görklü Tanrı*” ifadesinde ‘yetüren’ götürmek, ulaştırmak anlamlarına sahiptir ve buradaki anlamının altında öldükten sonra gidileceğine inanılan “cennet” düşüncesi yatar. Ulaşılabilecek yer; gök, Tanrı katıdır. “Tanrının somutlaştırılması her toplumun düşüncesine göre değişmektedir. Kâinatın maddi bir resmi vardır, fakat Tanrı kavramı bu maddiyat dışındadır. Zihin içinde yaratılandır. Bu yüzden de hem kozmik dünya hem de Tanrı, maddi olanla zihinsel olanın birleşimidir. Tanrı ne kadar maddesel olmasa da gökyüzünde, yukarıda düşünülmektedir” (Mustafayeva, 2022: 422).

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesinde geçen “*Gök-ile pehlu uran kal'aların*” (Ergin, 2021: 187) şeklindeki ifade, kalelerin gökyüzüne ulaştıkları anlamına gelir ve gök ile birlikte verilmesi, rengi mavi olan göğün ifade ettiği ulaşılmazlık, yükseklik, büyüklük anlamlarının kullanılmak istenmesidir. Yine aynı hikâyede geçen gök ile bağdaştırılmış bir başka ifade “*Kara tonlu gök demürlü*” (Ergin, 2021: 193) şeklindedir. Buradaki “gök” kelimesi çelik, demir bir maddeyi simgelemek amacıyla kullanılmıştır.

Eski Türk inanışına göre insanın var oluşu da sonu da göğe bağlanmış, gökle ilişkili bulunmuştur. Kutsal, yüce bir güç olarak tasavvur edilen gök, somut gökyüzünün adı iken, daha sonraki dönemlerde gökyüzü, kâinatın görünmez olan yaratıcısı Tanrı'ya dönüşmüştür.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde “*Yir tanığ olsun gök tanığ olsun*” (Ergin, 2021: 183) ifadesiyle Tanrının renginin gök rengi (mavi) ve bulunduğu yerin gök olduğu düşüncesiyle, göğe karşı bir inanç ve hürmet gösterilmiştir. Buna bir örnek de Bamsı Beyrek hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. Bay Püre, erkek çocuğunun olmaması ve bundan dolayı ocağının söneceği endişesiyle Oğuz beylerinden yardım istemiştir. Oğuz beyleri oğul sahibi olmak isteyen Püre için yüzlerini ‘göğe’ çevirerek dua etmişlerdir. Burada yine Tanrı'yı gökte tasavvur ettikleri apaçıktır.

“... *Gökçe Denize degin il çarpdı*” (Ergin, 2021: 225) ve Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâyede “*Gökçe Tağa aluban çıkayun...*” (Ergin, 2021: 156). Türk kültüründe deniz, göl, nehir, dağ vb. unsurlar da gök adı ile birleştirilip, mavi renginin yansıtıcısı olmuştur.

SONUÇ

İnsan renklere hayal gücü doğrultusunda sembolik birçok anlam yükleyerek, doğayı ve günlük yaşantısında karşılaştığı nesneleri açıklamaya çalışmıştır. Renk, mistik bir öneme sahiptir ve evrenin heybeti olarak sembolize edilmiştir. Renk, ilk insanın ortaya çıktığı dönemden beri bilinen bir olgudur ve insanlık geliştikçe renklerin çeşitliliği de kullanım alanları gibi çeşitlilik göstermeye başlamıştır.

Çalışmamızda ana kaynak olarak kullandığımız Dede Korkut Kitabı içerisinde geçen hikâyelerde de konumuz bağlamında dikkate alacağımız renklere ilk sayfalardan itibaren rastlanmış, mavi rengine ak, kara, kızıl renklere oranla daha az yer verildiği fakat derin sembolik anlamlar ifade ettiği tespit edilmiştir. Genellikle “gök” unsuru ile birleştirilip, bazen derin anlamsal boyutlarıyla birlikte verildiği, bazen ise niteleme ve betimleme amacıyla kullandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Kadir., Dinlerin Rengi Renklerin Dili, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010.

- Cüceloğlu, Doğan., İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Demir, Necati., Dede Korkut Destanı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2021.
- Ekşib, Şebnem., Sayıların ve Renklerin Dili, Ceres Yayınları, İstanbul, 2022.
- Eliade, Mircea., İmgeler Simgeler, Gece Yayınları, Ankara, 1992.
- Ergin, Muharrem., *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2021.
- Güngör, Harun., Eski Türklerde Din ve Düşünce, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Karabaş, Seyfi., Dede Korkut'ta Renkler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karadoğan, Ahmet., Türk Ad Biliminde Renk Kültü, Milli Folklor, Yıl 16, S 62, s. 94, 2004.
- Mustafayeva, Venera., Kaşkay Türklerinde Tanrı, Göksel Varlıklar ve Gök/Mavi Renk İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, C 15, S 38, s. 422, 2022.
- Okcu, Abdülmecit., Kur'an da Renkler, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S 28, Erzurum, 2007.
- Ulukan, Ayşe., *Dede Korkut Hikâyeleri ve Grimm Masallarında Kültür ve İnançlara Yerleşmiş Renk ve Sayı İmgelemi*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.
- Şahin, Veysel., *Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik Kültürü*, I. Uluslararası İyilik Sempozyumu, s. 294. Elazığ, 2009.

TATAR TÜRKLERİNDE TARIMCILIKLA İLGİLİ KAYBOLAN GELENEKLER

DISAPPEARED AGRICULTURAL TRADITIONS AND CUSTOMS OF THE TATAR PEOPLE

Doç. Dr. ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN¹

ÖZET

Gelenek ve görenekler, halk hayatının ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olmakla beraber aynı zamanda bir milletin tarihini, en eski dünya görüşünü ve fikir basamaklarını da yansıtan eşî benzeri olmayan zenginlik kaynağıdır. Tatarlar, eski çağlarda oluşturdukları geleneklerinin zenginliği ile bilinen bir Türk boyudur. Yaşadıkları iklimden dolayı da insanların ekonomik hayatı ve halkın temel ihtiyaçlarının sağlanmasıyla yakından ilişkili olan mevsimlerle ilgili gelenek ve görenekler bakımından zengin bir halktır. Tatar Türklerinin millî hasletlerini belirleyen ve bir millet olarak yaşamasına yardım eden bu geleneklerin birçoğu artık halkın hafızasından silinmiş, bazıları kısmen ulaşmış, bir kısmı da halk tarafından asırlar boyunca yaşam tarzı olarak kabul edilmiş ve hâlâ kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmektedir. Genel olarak tarımcılıkla uğraşan Tatar Türklerinin ekin ekme, ekin biçme, kendirden kumaş yapma ve çuha doldurma gibi köy hayatının temel ihtiyaçlarını karşılayan gelenekler, hayat şartlarının değişmesi sonucu unutulmak ve ortadan kalkmak zorunda olmuştur. Hâlbuki bu gelenekler, Türk halklarının yaşadıkları birçok inancın ve kabul ettikleri dinlerin izlerini taşırlar ve onların çevresinde oluşan inanışlar, atalarımız tarafından bırakılan büyük bir manevî servettir. Yukarıda adı geçen kaybolan gelenekler esnasında uygulanan ve birçok değişikliğe uğrayan inanışlar, İslam öncesi ziraat işleri sırasında yerine getirilen büyüye dayalı görüşler, sonraki dönemlerde dinî görüşlerle karışmış ve ortaya ilginç sentez çıkmıştır. Tatar Türklerinin en erken dönemlerde İslam dinini kabul etmelerine rağmen şamanizm döneminde tarımcılıkla ilgili oluşan gelenekler ve onların etrafında oluşan inanışlar, halkın hafızasından bir türlü silinememiş, tersine birçoğu 20. yüzyıla kadar korunmuştur. Bu gelenek ve görenekler Tatarların sadece geçmişini ve dünya görüşünü aktarmakla kalmayıp onların ne kadar çalışkan ve becerikli olduğunu da ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tatar Türkleri, gelenek, ekin ekme, ekin biçme, kendir, çuha.

ABSTRACT

Traditions and customs are an integral part of the life and culture of any nation. They convey through the centuries the history of the people, their ancient worldview and philosophy of life. Tatars are rich in traditions that arose in the most ancient centuries. Due to the climatic conditions of the place of residence, they are rich in calendar rituals, which are part of the economic life of the people. Many of these traditions, demonstrating the national feelings of

¹ Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, , ORCID ID 0000-0003-3440-9974

the Tatar people and helping them to survive as a people, have been erased from the consciousness of the people. Some have come down to us in part, and some have been accepted by the people over the centuries as a way of life and continue to be passed down from generation to generation. Such traditions of the Tatar people, who have been engaged in agriculture from time immemorial, such as sowing, harvesting, and making linen, due to a change in lifestyle and the emergence of factories, have completely disappeared from everyday life. It's a pity, because these traditions and customs reflected the pagan ideas of the people and in them one could find traces of all the religions that were adopted by them. And the beliefs that have arisen around them are an invaluable spiritual wealth left by our ancestors. All these pagan beliefs, which left an indelible mark on the minds of the people, changed over time, but continued to live, being influenced by the Islamic and Christian religions. Thus, an interesting synthesis arose. That is, the Tatar people, who converted to Islam very early, did not abandon pagan beliefs either. And even brought them through the centuries until the beginning of the 20th century. All these beliefs not only reflect the history and worldview of the Tatar people, but also show the industriousness and talent of the people.

Key words: Tatars, traditions, sowing, harvesting, linen, broadcloth.

Giriş

Asırlar devamında her milletin hayatında sadece kendine özgü gelenek ve göreneklerin oluşması ve onların halkın millî şuurunu ve millî duygularını geliştirmede önemli bir rol oynaması, tartışılmaz bir gerçektir. Gelenek ve görenekler bir milletin tarihini, en eski dünya görüşünü ve fikir basamaklarını da yansıtan eşi benzeri olmayan zenginlik kaynağıdır. İnsanların hayatında gelenekler, birçok değişikliğe uğrayıp İslam ve Hristiyan dinleri öncesi tarımcılıkla ilgili putperest görüşleri dinî görüşlerle yoğurup bir sentez oluşturmayı başarmışlardır.

Tatar Türkleri eski çağlarda hayatlarına dâhil ettikleri geleneklerin zenginliğiyle bilinen bir halktır. Bu merasimlerin birçoğu artık halkın hafızasından silinmiş, bazıları kısmen ulaşmış, bir kısmı da halk tarafından asırlar boyunca yaşam tarzı olarak kabul edilip hâlâ kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmektedir. Onların çevresinde büyük manevî servet değerinde birçok inanç ve inanış da oluşmuştur. Coğrafi olarak Çuvaş ve Başkurt Türkleri, Slav kökenli Ruslar ve Mar., Udmurt gibi Fin-Ugor halklarıyla kaynaşmış yaşayan Tatar Türklerinin gelenek ve görenekleri, halkın millî simasını korumakla yanı sıra komşu halkların gelenek ve görenekleri ile de birçok ortak nokta barındırır ve bu durum, onları daha bir ilginç yapar (Zaripova Çetin, 2009: 5). Tatar Türklerinin mevsimlerle ilgili gelenek ve görenekleri üzerine 1917 Bolşevik Devrimi öncesi yıllarda ciddi araştırmalar yapılmış olsa da düzenli çalışmalar geçen yüzyılın 80'li yıllarının ortalarında ancak başladı. Mevsimlerle ilgili gelenek ve görenekler, Tatar Türklerinin çeşitli etnik gruplarında Rif Möhemmetcanov, Raufa Urazmanova ve Flyora Bayazitova gibi çağdaş bilim adamları tarafından çok ciddi bir şekilde araştırıldı. Bu tür araştırmalar Rusya Bilimler Akademisinin Kazan Şubesi İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından da başarılı bir şekilde sürdürüldü ve sürdürülmeye devam etmektedir. Bu kurumda görev yapan halkbilimciler, dilbilimciler, edebiyat ve sanat eleştirmenleri ve diyalektologlar düzenli olarak Tataristan Cumhuriyeti'nin çeşitli bölgelerinde, Tatarların Tataristan sınırları ötesinde yoğun yerleşim yerleri olan Çuvaşistan ve Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Penza, Ulyanovsk, Kurgan, Nijniy Novgorod, Perm, Astrahan bölgelerinde, Mari El ve Udmurtiya Cumhuriyetlerinde saha

araştırmaları yapıyor. Mevcut araştırmada büyük oranda yukarıda adı zikredilen halkbilimcilerin kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Araştırma ve Bulgular

Eski Türklerin yaşadıkları bütün inançların ve girdikleri bütün dinlerin izlerini taşıyan mevsimlerle ilgili gelenek ve görenekler, doğrudan insanların ekonomik hayatı ve halkın temel ihtiyaçlarının sağlanmasıyla ilgilidir. Yaşadıkları iklimden dolayı Tatar Türklerinde mevsimlerle ilgili birçok gelenek ve görenek oluşmuştur. Etnografya gezileri sırasında köy köy dolaşıp toplanan zengin malzeme sayesinde Tatar Türklerinin yaşadığı bölge ve yörelerde tarımcılıkla ilgili törenlerin doğal olarak çoğunlukla ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde uygulandığı tespit edilmiştir. Bu geleneklerin çoğu takvimde yer alan belli bir günde yapılmaktan ziyade yılın nasıl geldiğine bağlı olarak uygulandığı için kesin bir tarihi olmazmış. Tatar Türklerinin hayat şartlarının değişmesi, kolhozlaşma ve tamamen fabrikalaşma nedeniyle bu gelenekler artık tamamen kaybolmuş vaziyettedir. Tatar Türklerinin mevsimlerle ilgili gelenekleri “Hasadı Yetiştirme ile İlgili Gelenekler” ve “Hasadı Toplama ile İlgili Gelenekler” olarak iki ana kolda incelenir.

Hasadı Yetiştirme ile İlgili Gelenekler. Çeçüğe Çıgu (Ekin Ekme)

Bahar mevsiminde yapılan saban işleri etrafında insanları yakınlaştıran ve çalışmaya teşvik eden çeşitli törenler oluşmuş ve onlarda ekinlerin verimliliği, bolluğu, bereketi ve bu sonucu elde etmek için doğadan yardım umma söz konusudur. Tarımcılıkla uğraşan toplumlar için baharda ekin ekme işi büyük önem ve sorumluluk isteyen bir olay olduğu için Tatar Türklerinde de sabana çıkmadan önce yerine getirilmesi gereken inanışlar vardı. Kazan arkası ilçelerde ekin ekme zamanı geldiğini herkese duyurma amaçlı *Zere Botkası* (Zere Lapası) denilen bir gelenek yerine getirilirmiş. Köylüler ev ev dolaşıp yarma, yağ ve yumurta gibi gıdalar toplayıp tepelik bir yere toplanır ve lapa pişirmiş. Sabana iki gün kaldığında çocuklar tepeye tırmanıp ateş yakar ve *Zer-zer-zerege, /İrte tor da sabanga* (Zer-zer-zereye, /Erken kalk da sabana çık) gibi çağrıda bulunurlarmış (Bayazitova, 1995: 7-8). Bu tür geleneklerin içinde kar yerden kalktığı günlerden itibaren bahar ekini ekilinceye kadar kutlanan ve günümüzde de millî bayram olarak korunmayı başaran *Sabantuy* (saban – saban, tuy – düğün) bayramı da büyük önem taşımıştır. 20. yüzyılın başında Devrimler öncesi *Sabantuy*’dan bir ya da iki hafta önce köyün etrafı evlenmeyen kızlar tarafından sabanla sürülürmüş. Burada demirden sabanın kullanılması, ekin için toprağı hazırlayan alet olmakla beraber kadim insanların demirde güç ve kuvvetin saklı olduğuna inanmalarından da gelmektedir. Erkekler ve evli kadınlar bu törene asla katılamazmış. Saçlarını omuzlarına dağıtan, bayramlık kıyafetler giyip bellerine yeni yazma bağlayan ve ellerine değnek veya kamçı alan genç kızlar, saban sürmeye başlarmış. Saçları dağınık vaziyette süpürgeye binmiş yaşlı bir kadın kızlara öncülük edermiş. Başka bir yaşlı kadın da saban başına yaslanıp kızların omuzlarından ve koltuk altlarından geçirilen dizgini salları ve onları kamçıyla kovalarmış. Bu yaşlı kadın sabana üstlenen kızları hatta dövmeliymiş. Güneşin doğduğu taraftan battığı tarafa doğru büyük bir daire çizerken köye girmek ve çıkmak bir yanda dursun, yaklaşmak bile yasak olurmuş. Kurala uymayanları öldüresiye döverlermiş. Saban çizildikten sonra artık köyde kötü ruhların ve hastalıkların kalmadığına inanılırmış (Möhemmetcanov, 1982: 34-35).

Ekin ekme için saban sürerken Sibiryalı Tatarları “Ekinler bol olsun” dileğiyle sabana yağ sürerler ve sadaka verirlermiş. Kazan arkası Tatar köylerinde saban sürenler için *saban botkası* (saban lapası) ve “Buğdayımız yumurta kadar olsun” dileğiyle yumurta pişirirlermiş. Bazı

köylerde aynı dilekle pişmiş yumurtayı at arabasına yüklenen buğday dolusu çuvalların üzerine de yerleştirirlermiş. Kazan arkası Kreşin köylerinde ve Astrahan Tatarları sabana çıkarken “Hasat bol olsun” dileğiyle kurban olarak bir koyun da keserlermiş. Ayrıca, sabana çıkarken ayağı ağır olan kimsenin atın önünden geçmemesine özen gösterilirmiş. Kır kenarında olan bir şerit toprak, sürülmeden bırakılmış. Çünkü orası Hızır İlyas’ın geçtiği yer sayılmış (Bayazitova, 1995: 7-10). Söz konusu, Tatar Türklerinde sonbaharda gözükken yağmursuz ve gürültüsüz yıldırımın Hızır İlyas’ın kamçısı olduğu düşünülür. Bir diğer rivayete göre de Hızır İlyas kamçısını salladıktan sonra karlar erimeye başlar ve bahar gelirmiş. Ayrıca, Hızır İlyas’ın geçtiği kırlardan bol hasat toplanacağına da inanılır (Tatar Halık İcatı, 1987: 468, 497; Nasıyri, 2005: 44).

Büyük emekle sürülen topraktan bol hasat almak ve ekmeğe doymak, çiftçi için büyük sevinç kaynağı olurdu. Bu yüzden her şeyden önce “Yıllar hayırlı, hasat bol olsun” dileğiyle ekine çıkmadan mayasız hamurdan ekmekler pişirip onları evdeki en yüksek rafa koyarlarmış (Bayazitova, 1995: 7-10). Kreşin köylerinde *şıylık* olarak bilinen ve tohumlar ekilmeden tarlaya çıkarak yerine getirilen bir gelenek daha vardır. Her evde tohumlarla dolu *cilpuç* olarak adlandırılan ağaçtan yapılan yuvarlak bir kaba önce sofra örtüsü serip sonra iki tane çavdar ekmeği koyarlarmış. Her ekmeğin üzerine kaymak, çökelek ya da bal dolusu tabak ile boyalı iki tane yumurta da yerleştirirlermiş. Köyün bütün *cilpuçları* sıra ile dizilince her çiftçi kendi *cilpuçunu* eline alıp göğsüne yaslar ve herkes aynı anda güneşin olduğu tarafa dönerek hasatların bol olması için eğilip Huda’ya yalvarırmış. Daha sonra birkaç ihtiyar her *cilpuçtan* tabağıyla beraber birer ekmek alıp yakın bir yere yerleştirilen büyük bir kabın içine koymış. Tabaktaki çökeleği, balı, kaymağı ve temizlenmiş yumurtaları bir değnekle karıştırır ve ekmeğin orta yerinden iki dilim alırlarmış. Bu ekmek dilimleri büyük kabın yanına koyulur ve daha sonra bütün bu yiyecekler ile ekmek dilimleri yemek için herkese paylaşılmış. Bu ayın sırasında dua okunurken güneşin olduğu tarafta durmak yasak olurmuş. Kreşin Tatarlarında *Sabantuy* bayramı günü hasadın iyi, bol olması ve hayvanların artması dileğiyle ölümlerden dua isteme geleneği de uygulanırmış. Mişer Tatarları yaşayan köylerde ise ekine çıkmadan bir önceki gün her evde fakir fukaraya ve yetimlere dağıtmak için *şışara* adı verilen küçük ekmekler pişirilirmiş. Daha sonra bu ekmeklerden bir tanesini ince dilimlere keser ve üzerlerine tuz serperek ilk dilimi evin sahibi, diğerlerini de ailenin diğer üyeleri yermiş. Daha sonra Tatar Türkleri bol hasat almak ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için güneşten yardım umar, yaptıkları işe şahit olmasını ister ve günlerin uzamaya başlamasıyla güneşi methederlermiş. Ayrıca, tarlaya çıkmadan önce bir dilim ekmeği ata da yedirirlermiş. Kreşin köylerinde *Orlık Çıgaru* (Tohumları Çıkarma) geleneği esnasında ekin ekecek olan köylü önce hamama gidip iyice yıkanır, daha sonra temiz iç çamaşırı giyer ve sokağa çıkınca rastladığı ilk köylüye “Yolum hayırlı olsun” dileğiyle yumurta verirmiş. Tohumlarla beraber toprağa yumurtalar da atılınca sofra kurulur ve komşu tarlada çalışanlara da seslenerek birlikte yemek yenirmiş. Her çiftçi tarlaya kendisiyle henüz kesilmeyen bütün ekmek getirir ve onu tarlada kesermiş. Bu geleneğe *İpi Başlav* (Ekmeği Başlamak) derlermiş. Bazı yörelerde bahçedeki toprağa yumurta veya ekmek dilimi gömerler, bahçe kapısından çıkmadan önce de atın yelesine “Hayat huzurlu olsun, toprakta lezzetli bitkiler bitsin” dileğiyle un serperlermiş. Tataristan’ın Tetiş ilçesinde atın yelesine un serpip “Atların hakkına da ekmek olsun” dileğiyle ata bir dilim ekmek de yedirirlermiş. Ayrıca, köyün imamına, fakir fukaraya ya da yalnız yaşayan yaşlı köylülere sadaka olarak un ve yumurta verirlermiş (Urazman, 1992: 40-47). Kazan arkası köylerde de

toprağa ağaç kabuğundan yapılan kovadan ilk tohumla beraber “Buğdaylar yumurta büyüklüğünde yetişsin, başakları tok olsun” dileğiyle pişmiş yumurtalar atılmış. Bu yumurtaları sonra çocuklar toplayıp yermiş (Bayazitova, 1995: 7-10). Ancak çocuklar onları yemeye başlamadan önce üç tane yumurtayı temizleyip gelecek hasattan haber almaya da çalışmışlar. Eğer yumurta içinde boşluk çok olursa hasat kötü olacak, eğer az ise hasat orta olacak, eğer boşluk hiç yoksa hasat bol olacak ve insanlar ekmeğe doycak diye inanmışlar. Ayrıca, karınca yuvasının ortasına karıncalara ziyan getirmeden çubuk batırırlar ve bakarlar; Karıncalar çubuğun neresine kadar tırmanırsa ekinler de o yükseklikte olacak diye inanmışlar (Tatar Mifları, 1996: 262; 1999: 239). Ünlü Tatar yazar ve bilim adamı Kayyum Nasırî (1825-1902) Tatar çiftçilerin kış aylarından hasat toplanıncaya kadar hasatla ilgili büyük bir hazırlık içinde yaşadıklarından haber verir. Bu yüzden doğa olaylarını inceleyerek yılın nasıl geçeceğini tahmin etmeye çalışarak yıllarca topladıkları tecrübeyi de ele alıp yorumlar yapmaya çalışmışlar. Bu yorumlara şamanizm devrinden kalan putperest inanç ve inanışlar, *ırmnar* (büyüler) de eklenmiştir (Nasırî, 1880). O günlerden bugüne ulaşan ve Tatar Türklerinde *sınamışlar* olarak adlandırılan birçok hava tahmini, yorumlar, atasözleri ve deyimler hâlâ halk içinde korunmakta olup bazıları bahçe işleriyle uğraşan Tatarlar tarafından uygulanmaya devam etmektedir.

Ekin sonrası sabandan dönenleri kır kapısı yanında bekler ve “Yağmurlar zamanında yağsın, yıl kurak olmasın” dileğiyle onların üzerine bol su dökerlermiş. Kır kapısı derken, eskiden çocukluğumda 1980’li yıllara kadar Kazan arkası Tatar Türklerinin yaşadıkları köylerde kıra çıkılan yerde bahçe kapısını andıran alçak ve her iki tarafa açılan çitten ya da tahtadan kapılar olurdu. Ekinler köklendiği zaman söylenen ve çiftçinin ziraatla ilgili bütün kaygı ve isteklerini dile getiren bir şarkı günümüze kadar ulaşmıştır: *Cir atası – ciren sakal!/Cir anası – asıl bike!/Tübesëne tuklugin bir!/Tamırına nıklugin bir!/İl östëne mullugin bir!/İl eçënde bözge de bir!/Başlyk tèleknë,/ Küterik bëleknë/ Koyaş, şahit bul!* (Yer atası sarı sakal!/Yer anası asil hanım!/Tepesine tokluğu ver,/Köklerine sağlamlık ver,/İl üstüne bolluğunu ver,/İl içinde bizlere de ver!/Başlayalım dileğe,/Kaldıralım bileği (diye başlarıyla toprağa dokunurlar ve ellerini göğe açarak) Güneş, şahit ol! derlermiş.) (Möhemmetcanov, 1982: 30-40, 48; Urazman, 1992: 48).

Hasadı Toplama ile İlgili Gelenekler. Urak Östë (Ekin Biçme İşleri)

Eskiden 25 Haziran’ından 5 Ağustos’a kadar devam eden aşırı sıcakların ilk haftası Tatar Türklerinde *Ayav Atnası* (Koruma Haftası) olarak adlandırılır ve bu dönemde doğa hasadı doğurmaya hazır olduğundan dolayı onu incitmek (ağaçları yıkmak, kurban kesmek, toprağı sivri nesnelerle kazmak vb.) yasak olurmuş. Ekin biçme işine ağustos ayında perşembe veya cuma günü en becerikli kişi başlamış. Bazen “Kim başlamıştı orağa, çok zor oldu, ellerimiz kesilip parçalandı” gibi şikâyetler de olurmuş. Bu yüzden huysuz ve eli ağır kişiler orak işine şafak sökmeden karanlıkta kimse görmediğinde başlamış. Orakçı kadınlar ekin biçerken birbirleriyle yarışarak çalışmışlar. Ekini kızlar kadınlar biçer, harmanlama işini de erkekler üstlenirmiş. Bazen de tersi olurmuş. Kendi arazisinde ekin biçme işini bitirenler, mutlaka komşusunun yerini de biçmeye yardım ederlermiş. Kızlar ve gençler yardım imecesine en güzel kıyafetlerinden gelirmiş. İmecede türküler eşliğinde çalışılır, böylece zor iş eğlence şeklinde çabucak yapılmış. İmeceye katılanlar için biçilen arazinin sahibi koyun keser ve sofrada işe başlayan kişiye koyunun pişmiş başını, işi ilk bitirene de koyunun döşündeki etini verirmiş. Güneş çıkmadan başladıkları orak işi ancak güneş battıktan sonra sona erermiş. Kırın bir

köşesinde ekinin az bir bölümü “Gelecek yılda da hasat bol olsun” dileğiyle toprak hakkı, toprağa sadaka niyetinde biçilmeden bırakılmış. *Kır/Cir Sakalı* (Kır/Yer Sakalı) olarak örgü örüp *Cir İyesē/Kır Atası* (Yer İyesi/Kır Atası) için sadaka olarak da bırakılmış. Ya da bazı yörelerde biçmeden bırakılan ekinlerden üç düğüm yaparlarmış (Bayazitova, 1992: 100-102). Ekin ekme işi bitince kadınlar hasatın (çavdarın, buğdayın, bulgurun, darının) bolluğunu isteyerek yer üstünde yuvarlanır ve Toprak Ana’ya şöyle seslenirlermiş: *Cir, cir, köçēm bir,/Yabaga taynıñ köçēn bir./Altın alma tösēn bir,/Altı atım kuvet bir,/Altmış arba arış bir,/Altmış arba boday bir,/Altmış arba boray bir,/Altmış arba tarı bir,/Bir, bir, barın bir!/Cir! Cir!* (Yer, yer, gücümü geri ver,/Genç kulunun gücünü ver,/Altın elma rengini ver,/Altı atımın kuvvetini ver,/Altmış araba çavdar ver,/Altmış araba buğday ver,/Altmış araba bulgur ver,/Altmış araba darı ver,/Ver, ver, hepsini ver,/Yer! Yer!). Daha sonra son harmanı bebek gibi giyindirip süsleyip zaferle köye getirirlermiş. Başkurdistan’ın Bakalı ilçesinde yaşayan Kreşin Tatarları ilk harmanın tohumunu seneye ekin için saklar, son harmanı da hayvanlara yedirirlermiş. Ekin biçme işi özellikle genç kızlar ve erkekler tarafından eğlenceli bir şekilde yapıldığı için Tatar Türklerinde bu işe katılanları öven birçok türkü de korunmuştur (Möhemmetcanov, 1982: 50-53).

Tatar Türklerinin yaşadıkları yörelerde 20. yüzyılın 20’li yıllarına kadar yaşayan tarımcılıkla ilgili diğer gelenekler ise *Kinder Suğu* (Kendirden Kumaş Yapma) ve *Tula Basu* (Çuha Doldurma) işleri olmuştur. Bu gibi zor işler de genelde imece şeklinde yapılmış.

Kinder Suğu (Kendirden Kumaş Yapma)

Elden yapılan kumaşlardan dokunan havlular, masa örtüleri, perdeler ve seccadeler eskiden her evin gözbebeği olmuştur. Köylerde bu gibi uğraşları yapmasını bilmeyen tek bir kıza bile rastlanmazmış. Kendir yapma işini başlamadan önce kendir yapılacak yer belirlenir ve uğurlu sayılan pazartesi ve çarşamba günleri oraya kendir tezgâhı kurulurmuş. Pazartesi ve çarşamba günleri başlanan iş kolay yapılmış. Perşembe ve cuma günleri de asla uygun olmazmış. Kendir hazır olup yıkanınca üzerine kar yağsın diye yere sererlermiş. Kar yağmadığı gün, üzerine kar yağsın diye kendiri açık havada bırakırlarmış. Birkaç gün sonra açık havada karın altında bırakılan kendiri çeşmede yıkarlar ve kuruturlarmış. Kiri çıksın ve pürüzsüz olsun diye yine imece yaparak kendiri yere serip özel dövme aletleri ile döverlermiş. Dövme aletinin sesine kızlara yardım etmek için gençler de gelirmiş. Dövülen kendir bembeyaz olur ve ipek gibi parlarmış. Daha sonra kendiri çekerek ip yapar ve yumağa sararlarmış. Kendirden çeyize koymak için damat gömleği, damat pantolonu, yastık kılıfı, hatta başörtüsü dokurlarmış (Bayazitova, 1995: 88-90; Möhemmetcanov, 1982: 60-61).

İş sırasında kızlar, gelecekleriyle ilgili fal da açarlarmış. Kızın yaptığı kendir pürüzlü kalırsa müstakbel eşinin yüzünde suçüçeği hastalığı izleri olur diye inanırlar (Tatar Halık İcatı, 1987: 515). Bir de keçeden yapılan ayakkabıyı kapıdan atarlar ve ayakkabının ucu nereye bakarsa o tarafa gelin olarak gideceklerine inanırlarmış. Bazen köpek hangi taraftan uluyorsa oraya gelin gidileceğine yorumlanırmış. Bir diğer fal esnasında da havlu dokuyan kız havluyu boynuna atarak sokağa çıkarmış. Karşılaştığı ilk erkek yaşlı ise yaşlı biriyle, genç ise genç biriyle evleneceğine inanırmış (Bayazitova, 1995: 89). Kızlar dokudukları kendirden biçerek bir şey dikerken artakalan parçayı sağ ellerine dolayıp da sokağa çıkarlar ve aynı gözlemle aynı yorum yapılmış (Tatar Mifları, 1996: 268).

Tula Basu (Çuha Doldurma)

Tula Basu (Çuha Doldurma) geleneği de sonbaharda imece şeklinde yapılmış. Bir eve toplanan kızlar mutlaka hamurdan yiyecekler pişirip getirir ve iş yaparken eğlenceli bir şekilde hizmet ve aşk konulu türküler söylemiş. Örneğin: *Ay tulası, tulası, /Tulası kayçan bulası. /Bu tular bulmasa, /Bëz şuşında kunası.* (Ah çuhası, çuhası, /Çuhası ne zamana olacak. /Bu çuhalar olmazsa, /Biz burada uyumalıyız.) (Bayazitova, 1995:99); *Ayagiña kiygen oyıgıñnı /Ak tulamı diyëp sorıylar. /Këşë helkeylerën këşë bëlmey, /Nik sargaydıñ diyëp soraylar. /Bulırlar da miken bu tula, /Bulmaslar da miken bu tula. /Buldırır iyëk te bu tulanı, /Açulanmas miken bu huca. /Cil sëbëre culnıñ tuzanın, /Sizmey kaldım gümër uzganın* (Ayağına giydiğin çorap/Beyaz çuhadan mı diye soruyorlar. /Başkasının halini kimse bilmez, /Neden yüzün sarardı diye soruyorlar. /Olur mu ki bu çuha, /Olmaz mı ki bu çuha, /Yapardık da bu çuhayı, /Kızmaz mı evin sahibi. /Rüzgâr süpürmekte yolun tozunu, /Sezmedim bile ömrün geçtiğini.) (Bayazitova, 1997: 171). Çuha doldurma işi çok zor ve meşakkatli bir iş olmuştur. Kızlar sürekli sıcak su ile ağaçtan tezgâh arasında mekik dokumuştur. Çuha doldurma imecelerinde genelde sadece kızlar bulunsa da bazı safhalarına erkekler de katılmış. Örneğin, öğle yemeği zamanı gelince işe ara verdikleri sırada ellerinde *garmun* denilen akordeona benzer bir müzik aletiyle gençler pencereye gelir ve kızlar onlara pencereden *koymak* (akıtma, krep) uzatırlarmış. Bu sırada karşılıklı türküler ve mâniler de söylenirmiş (Möhemmetcanov, 1982: 58). Doldurulan çuhayı yıkamak için kızlarla gençler de nehir kenarına iner yardım edermiş. Daha sonra beraber evde yemek yerlermiş. Daha sonra çuha doldurma imecesi yapan evin sahibi kızları ellerinden alır tek tek evlerine götürüp ailelerine teslim edermiş (Bayazitova, 1997: 171).

Çuha doldurma esnasında da fal açılmış. Kreşin Tatarlarında çuha dolduran kız önce beyaz çuha doldurursa müstakbel eşinin açık tenli ve sarışın, kara çuha doldurursa kumral ve esmer olacağına inanmışlar. Ya da beyaz çuha iyi kalpli eşe ve mutluluğa, siyah çuha ise kötü eşe ve mutsuz bir aile hayatına yorumlanırmış. Bir de Çuvaşistan'ın Berenge ilçesinde yaşayan Tatarlar çuhayı doldururken kapıdan giren genç kıza dokunan çuhadan bir parça kesip verirler ve sokağa çıkarırlarmış. Kız sokakta yaşlı birine rastlarsa eşi yaşlı olacak, genç birine rastlarsa da eşi genç olacak diye yorum yaparlarmış (Tatar Mifları, 1996: 263-264).

Sonuç

Gelenek ve görenekler, halkın hayatını ve kültürünü belirleyen en önemli unsurlardan bir tanesidir. Asırlardır en verimli toprakların bulunduğu coğrafyada hayat sürdüren Tatar Türklerinin ekin ekme, ekin biçme, kendirden kumaş yapma ve çuha doldurma gibi eskiden köy hayatının temel ihtiyaçlarını karşılayan gelenekler, 1918 yılında başlatılıp 1930'lu yıllarda SSCB'de tarım sektöründe örgütlenen "kolektif tarımla" uğraşan birliklerin oluşmasından ve fabrika sistemine geçildiğinden dolayı artık unutulmak ve ortadan kalkmak zorunda olmuştur. Oysa bu gelenekler, Türk boylarının yaşadıkları birçok inancın izlerini taşırlar. Yukarıda adı geçen kaybolan gelenekler esnasında uygulanan ve birçok değişikliğe uğrayan inanışlar, İslam öncesi ziraat işleri sırasında yerine getirilen doğadan bolluk ve bereket ummaya dayalı görüşler, Tatar Türklerinin bilinçaltında 20. yüzyıla kadar korunmuş ve uygulanmıştır. Törenler sırasında söylenilen birçok türkü artık büyü ile ilgili anlamını yitirmiş olup bazıları (örneğin, Çuha doldurma sırasında söylenilen türküler) lirik türkülerin içinde izlenmekte, bazıları da dilekler ve doğaya seslenmeler olarak çocuk folkloruna geçmiş durumdadır.

Bütün bu gelenek ve görenekler Tatar Türklerinin sadece geçmişini ve dünya görüşünü aktarmakla kalmaz, onların ne kadar çalışkan ve becerikli bir halk olduğunu da gösterir.

İmeceler, tarla ve ev işlerinin daha hızlı ve daha eğlenceli bir şekilde yapılmasını da sağlamıştır. Bütün bu gelenekler, Tatar Türklerinin zor şartlar içinde geçen hayatlarına renk katmış, millî duygularını da ortaya koymuş ve onların bir halk olarak ayakta kalmalarına yardımcı olmuştur.

Kaynakça

- Bayazitova, Flyora. (1995). *Tatar Halkının Beyrem Hem Könkürüş Yolları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Möhemmetcanov, Rif. (1982). *Başkortstan İki Buylı Tatarlarının Yola İcatı (Kalendar Poeziya). "Tatar Halık İcatı" Kursı Buyınça Uku Esbabı*. Ufa: Başkort Devlet Universiteti.
- Nasırî. Kayum. (1880). Poverya i Obryadı Kazanskıh Tatar. *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*, Tom VI, Vıp. II, 1880.
- Nasıyri, Kayum. (2005). Saylanma Eserler. 4 Tomda. 3. Tom. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatar Halık İcatı. Mekaller Hem Eytēmner*. (1987). Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Tatar Mıfları*. (1996). G. Gıylmanov Hikeyelevēnde. 1. Kitap, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatar Mıfları*. (1999). G. Gıylmanov Hikeyelevēnde. 2. Kitap, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Urazman, Reüfe. (1992). *Tatar Halkının Yolları Hem Beyremnerē*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Zaripova Çetin, Çulpan. (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri*. Ankara, Karadeniz Dergisi Yayınları.

TATAR HALK EDEBİYATINDA GÜNEŞ İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

SIGNS OF THE TATAR PEOPLE ASSOCIATED WITH THE SUN

Doç. Dr. ÇULPAN ZARİPOVA ÇETİN¹

ÖZET

Her halkın kültürü, sadece maddi hayattan ibaret olmayıp geleneksel ve manevi hayatı ile dünya görüşünü de ortaya sermektedir. Gelenekler üzerine inşa edilmeyen bir kültür, millî kimliğini de kaybetmek zorunda kalacaktır. Geleneksel kültür kaybedildiğinde ise halk da etnik bir grup olarak yok olacaktır. Manevi kültürün, sanat ve ahlak, hukuk ve siyaset, ideoloji ve din, eğitim ve aydınlanma, fen ve edebiyat, görgü ve gelenek, folklor, mitoloji ve dil gibi çeşitli kamu bilinci türlerini içerdiği bilinir. Böylece bir halkın inanç sistemini öğrenmek, genel olarak onun eski dönemlerde yaşadığı hem manevi hem maddi hem sosyal hayatıyla ilgili bilgiye ulaşmaya yardım etmektedir.

Eski Türkler Güneş'i, cihanın merkezi olarak kabul etmişlerdir. Birçok Türk boyunda olduğu gibi Tatar Türklerinde de İslam öncesi inanç sisteminde Güneş kültü önemli yer almaktaydı. Örneğin, İdil boyu Bulgar devletinde İslam dini kabul edilmeden önce Güneş'e tapıtlıklarına dair görüş bulunmaktadır. Arkeolojik kazılar esnasında bulunan ayna ve çanak tabak gibi eşyaların üzerinde bulunan güneş resimleri, şekil olarak güneşi andıran kadın süs eşyaları da bu hususta bilgi vermektedir. Tatar halk edebiyatında günümüze ulaşan inanış, deyim, atasözü, yeminler, sevdirme ve bezdirme metinleri, doğaya seslenmeler, efsane, türküler ve mevsimlerle ilgili Nevruz, ekin ekme öncesi uygulamalar, *Sabantuy*, *cıyınlar*, *Nardugan* gibi gelenekler esnasında yerine getirilen inanışlar da bir zamanlar Tatar Türklerinin güneşe tapıtlıklarının en güzel kanıtıdır. Tatar Türkleri güneşten hem bol hasat almak hem çeşitli hastalıklardan kurtulmak için yardım ummuş hem yaptıkları işe şahit olmasını istemiş hem günlerin uzamaya başlamasıyla güneşi methetmişlerdir. Uyguladıkları gelenekler esnasında tek kelime etmeden güneşin doğduğu taraftan battığı tarafa doğru daire çizmişler ve böylece ona olan saygıyı ortaya koymuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tatar Türkleri, halk edebiyatı, Güneş, inanış, kültür.

ABSTRACT

The culture of any nation consists not only of material life, but also reveals its traditional and spiritual life and worldview. A culture not built on traditions is doomed to lose its national identity. When the traditional culture is lost, the people as an ethnic group will also disappear. It is known that spiritual culture includes various forms of social consciousness, such as art and morality, law and politics, ideology and religion, education and enlightenment, science and literature, customs and traditions, folklore, mythology and language. Thus, the study of the belief system of the people as a whole help to obtain information about both the spiritual and material and social life that they lived in ancient times.

¹ Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID ID 0000-0003-3440-9974 05350292963

The ancient Turks considered the Sun to be the center of the world. As in many Turkic tribes, the cult of the Sun occupied an important place in the pre-Islamic belief system of the Tatars. For example, there is an opinion that they worshiped the Sun before the adoption of Islam in the Volga Bulgaria. Information on this issue is provided by images of the sun on such household items as mirrors and dishes found during archaeological excavations, and women's jewelry, shaped like the sun.

In Tatar folklore, beliefs, sayings, proverbs, oaths, love spells and lapel texts, appeals to nature, legends, folk songs and traditions, such traditions as Nevruz, Sabantuy, sowing rituals, game gatherings and Nardugan, are also evidence of Tatar worship. sun. The Tatars turned to the Sun for help and to get a bountiful harvest, and to get rid of various diseases. They also wanted him to be a witness to their field work. During traditions and rituals, the Tatars often drew a circle, repeating the movement of the sun, thereby demonstrating their respect for it.

Key words: Tatars, folklore, sun, faith, culture.

GİRİŞ

Her halkın kültürü, sadece maddi hayattan ibaret olmayıp geleneksel ve manevi hayatı ile dünya görüşünden de haber vermektedir. Gelenekler üzerine inşa edilmeyen bir kültür, günü geldiğinde millî kimliğini de kaybetmeye mahkûm olacaktır. Geleneksel kültürün özellikleri kaybedildiğinde ise halk da etnik bir grup olarak yok olacaktır. Manevi kültürün, sanat ve ahlak, hukuk ve siyaset, ideoloji ve din, eğitim ve aydınlanma, fen ve edebiyat, görgü ve gelenek, folklor, mitoloji ve dil gibi çeşitli kamu bilinci türlerini içerdiği bilinir. Böylece bir halkın inanç sistemini öğrenmek, genel olarak onun eski dönemlerde yaşadığı hem manevi hem maddi hem sosyal hayatıyla ilgili bilgiye ulaşmaya yardım etmektedir.

Uluslararası mitolojinin en eski, en yaygın ve en önemli kültlerinden bir tanesi olan Güneş kültü, Güneş'in âlemdaki gücün kuvvetin ve tükenmez enerjinin kaynağı olmasına dayanır (Tressidder, 1999: 348-351). Zor, korkunç ve çelişkili hayatın içinde yaşamak zorunda kalan ve doğa kanunlarını bilmeyen ve onlara bir türlü anlam veremeyen kadim insanlar doğaya karşı kendilerini çaresiz hissederek kendi diline, sözüne, çeşitli hareketlerine ve onların temelinde oluşan geleneklere inanmaya başlamışlardır (Urmançe, 2009: 110). Diğer uygarlıklarda olduğu gibi Eski Türkler de Güneş'i âlemin merkezi olarak görmüşlerdir. Bu hususta Antik dönem Çin'in en önemli tarihçisi Sima Gıyan şöyle yazar: “Şanyuy (Hunların hanı, hakani) sabah kalkınca çadırdan çıkıp Güneş'i, akşam ise Ay'ı selamlar.” (Huan, 2007: 401-404). Tatar halkbilimci Fatih Urmançe bu eski inançla ilgili *Avızıñnı aç ta Aynı eyt, küzëñnë aç ta Könnë eyt* (Ağzını aç Ay'ı an, gözünü aç Gün'ü an) gibi çok önemli bir atasözün oluşup günümüze kadar geldiğini bildirir (2009: 163). Birçok Tatar deyim ve atasözünde güneş, *koyaş* kelimesi dışında yukarıda anılan atasözünde de olduğu gibi *kön* olarak da anılır. Çünkü Eski Türkler güneşe *kön* demişlerdir. Örneğin, Kazak Türkçesinde bugün de güneş kelimesi bulunmuyor. Gün için de güneş için de sadece *kün* kelimesi kullanılır. Güneş, sadece putperest dinlerde değil, İslam dininde de önemini korumuştur. Örneğin, Kuran'ın Mekke döneminde inen ve 15 ayetten oluşan 91. Şems (*şems* Arapçada güneş demektir) suresi Güneş'le ilgilidir: “Güneşe ve onun parıltısına andolsun,(1) Güneş'in ardından gelen Ay'a, (2) Güneş'i alıp ortaya çıkararak gündüze, (3) Onu örten geceye, (4) Göge ve onu bina edene, (5) Yere ve onu döşeyene, (6) Nefse ve onu biçimlendirene,(7) Sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetini verene yemin olsun ki, (8) Elbette nefsini temizleyip parlatan

kurtulmuştur.(9) Onu isyanla, günahla bozup kirleten ziyan etmiştir. (10).” (En Kolay Okunan..., 2009: 594).

Birçok Türk boyunda olduğu gibi Tatar Türklerinde de İslam öncesi inanç sisteminde Güneş kültü önemli yer almaktaydı. Bazı araştırmacılar İdil boyu Bulgar Türklerinin çok eski çağlarda -henüz ekin ekmedikleri bir dönemde- Güneş’e taptıklarını bildirirler (Möhemmetcanov, 1982: 34-35). Güneş Tanrısına sabah, gündüz ve akşam hem ayakta hem dizlerinin üzerinde başları ile yere dokunarak “namaz” kılmışlar. Bu geleneğe putperest inancı koruyan Çuvaş köylerinde 1990’lı yıllarda da rastlanırmış (Tatar Mifları, 1996: 41). Eskiden Bulgar devleti sınırlarında yaşayanlar tarafından Güneş’e beyaz renkte olan hayvan da kurban edilirmiş. Arkeolojik kazılar esnasında bulunan ayna ve çanak tabak gibi eşyaların üzerinde bulunan güneş resimleri ve şekil olarak güneşi andıran kadın süs eşyaları da Bulgar mitolojisinde Güneş’in merkezi bir yer tuttuğu ve buna bağlı olarak kozmogonik görüşlerin yaygın olduğu doğrultuda bilgi vermektedir. Bir insan görünümünde düşünülmeden çok önceleri gök cisimleri ve güneşin gökyüzünde gerçekleştirdiği hareket kuş, kanatlı at vb. hayvanlar olarak düşünülmüştür. Örneğin, güneş ve ateş, altın kuş olarak kabul edilirdi. Tatar masallarında bu rolü genelde Semrug adıyla bilinen kuş üstlenir. O, masal kahramanını kanadı üzerine alıp yer altı dünyasından aydınlık dünyaya götürür (Örneğin, *Patşa Bëlen Soldat* (Padişah ile Asker) ve *Avçı Malayı* (Avcı Çocuğu) masalları). Bu olay, güneşin yeraltından yani ufuktan çıkma anını gösterir. *Avçı Yëğët* (Avcı Genç) adlı masalda ise yeraltından çıkan Güneş-At’ı görmek mümkündür. Ayrıca, güneşin simgesi olarak at ve kuşun dışında teke, geyik, öküz ve tavşan gibi hayvanlar da kozmogonik ahenk bulmuşlardır. Bu hayvanların heykel ve resimlerine Bulgar devleti kalıntıları arasında sık rastlanır. Öyle ki, Turay Batır masalında kahraman yer altı dünyasına iner ve kendine gelince oradan çıkma yoluna aramaya başlar. O, bir yaşlı kadının tavsiyesi üzerine kocaman bir nehrin kıyısına gelir ve nehrin ortasında bir ada, adanın orta yerinde de kocaman, kalın gövdeli bir ağaç görür. Bu ağacın etrafında ak ve kara tekeler ön ayaklarını havaya kaldırıp büyük bir gürültü ile kafalarını birbirine vurarak kavga etmektedirler. Onların kavgasından yer titrer, boynuzlarından şimşekler çakarmış. Daha sonra masal kahramanı, ak tekenin ayağına tutunup aydınlık dünyaya çıkar. Tatar bilim adamı Gamircan Devletşin’in bildirdiği üzere bu teke, şüphesiz güneşi simgeler. Çünkü kadim insanlar güneşin ufuktan çıkmasını yer altından çıkması, ufukta kaybolmasını da yer altına inmesi olarak algılamışlardır. Tatar ve Çuvaş Türklerinin kozmogonik görüş sisteminde güneş öğleye kadar öküz, öğleyn at, öğleden sonra ise tavşan olarak algılanır. On iki hayvandan oluşan takvimde de hayvanlar bir daire içinde arka arkaya resmedilir. Bazı hayvanların daire etrafında yürümesi, Cuci Ulusu paraları üzerinde de görülür. Özellikle, doğmakta olan güneşin nurları fonunda adımlayan pars resimleri dikkat çekicidir. Doğmakta olan güneş, yolun ve zamanın başı olarak algılanır (Devletşin, 1999: 70-71, 83, 204-205, 207-208, 215; Urmançe, 2009: 163-164). Geyiğe gelince, İdil boyu Bulgar Türklerine göre geyik her sabah ufuktan boynuzlarında güneşi getirir, akşam da ufukun arkasına geri götürürmüş. Yani geyiği güneşin sembolü olarak kabul etmişler ve geyik kültü, İdil boyu Bulgar Türkleri için çok önemli olmuştur. Bu yüzden geyiği öldürmek, öldürenin ömrünün kısılmasına, ömrünü yöneten güneşinin sönmesine yorumlanmıştır. Geyik ile ilgili inanca Çuvaş Türklerinde günümüzde de rastlamak mümkündür (Tatar Mifları, 1999: 237).

Daha sonraki dönemlerde Bulgarlar ve Hazarlar Gök’ün, aydınlığın ilahı olan Gök Tanrı’ya tapmışlar, onun simgesi olan ve bu topraklarda daha önceden Hunlar tarafından kullanılan

güneş şeklindeki muskalar da takmışlardır. Gök Tanrı'nın simgesi olan güneş resmini İdil boyu Bulgar devletinin Moğol istilasından önce dönemlerine ait arkeolojik kalıntılarında ve Cuci Ulusu dönemi mezar taşlarında da görmek mümkündür. İdil boyu Bulgar devletinde İslam dini kabul edilmeden önce güneşe taptıklarına dair görüş, Tatar Türklerinin Gabdeşşems efsanesinde de bulunmaktadır. Efsaneye göre Gabdeşşems, Kazan'dan belli bir uzaklıkta bulunan ve Eski Bulgar olarak anılan yere iki yüz tane askeriyle gelir. Adından da görüldüğü üzere, Gabdeşşems Güneş'e tapmıştır. Ayrıca, yerli halka da Güneş'e tapmasını buyurmuştur. Fakat aynı gün Gabdeşşems gizemli bir rüya görür. Rüyasında aksakallı bir ihtiyar "Sen Gabdeşşems değilsin. Sen Gabdrahman'sın. Demek ki Allah'a tapman, Allah'a sığınman lazım. Sen Allah'a tap." diye üç kez tekrarlar. Huzurunu yitiren Gabdeşşems, etrafına falcı ve rüya yorumcularını toplar. Bir ay uğraşırlar ancak bu rüyayı kimse bir türlü yorumlayamaz. Bir gün Gabdeşşems tacını çıkarıp uykuya dalınca birisi onun yattığı yatağın ayaklarını keser ve "Gabdeşşems, ben rüyayı yorumlamaya geldim." der. Bu, Hz. Hızır'mış. O günden sonra Gabdeşşems kendisi de Allah'a tapmaya başlar, askerleri ve annesi ile babasını da Allah'a tapmaya çağırır (Tatar Halık İcatı, 1988: 26).

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

İdil boyu Bulgar devletinde İslam dini 922 yılında resmi şekilde kabul edilse de devlette Güneş'e ve Ay'a tapma gibi putperest görüş ve inanışlar daha uzun süre halk arasında yaşamaya devam eder. Daha sonra artık İslam dini hayatın bütün safhalarına işlediği dönemlerde Güneş'e tapmaktan vazgeçmeye başlasalar da bu inancın izleri halk edebiyatının gelenek folklorunda ve sözlü türlerinde korunur. Tatar halk edebiyatında günümüze ulaşan inanışlar, deyimler, atasözleri, yeminler, dualar, beddualar, doğaya seslenme metinleri, türküler ve mevsimlerle ilgili *Nevruz*, *Cimçeçek* (Kardelen Bayramı), *Çeçüğe Çıgu* (Ekine Çıkma), *Sabantuy*, *Dere* (*Zere*, *Karga*) *Botkası* (Dere, Zere veya Karga Lapası), *Yañgır Botkası* (Yağmur Lapası/Duası), *Cıyın* (Toplu Eğlenceler), *Armiyege Ozatu* (Askere Uğurlama), *Nardugan* (Yılbaşı Kutlamaları) gibi gelenekler esnasında yerine getirilen inanışlar da bir zamanlar Tatar Türklerinin Güneş'e tapmalarının en güzel kanıtıdır. Örneğin, *Koyaş yıldızlardan nur almıy* (Güneş yıldızlardan nur almaz), *Koyaş karalması, altın tutukması* (Güneş kararmaz, altın paslanmaz), *Koyaş yuk - kön yuk, kön yuk - tərëkläk yuk* (Güneş yok gün yok, gün yok hayat yok), *Koyaş kərmegen öyge vrac kərər* (Güneşin girmediği eve doktor girer), *Koyaşka balçık atma pıçrağı üzəne töşər* (Güneşe balçık atma, kendine sıçrar) (Tatar Halık İcatı, 1987: 40) gibi deyim ve atasözleri güneşin kutsallığını, önemini ve hayat verici, tedavi edici yönlerini ortaya koymaktadır. Güneş, yeminler içinde de yer alır ve onlarda, bir insan için güneşin kutsallığı ve onu yetirmenin ne denli korkutucu olduğu görünmektedir: *Koyaş yözë kürmim* (Güneşin yüzünü görmeyeyim), *Kön yaktısın kürmim* (Gün ışığı görmeyeyim), *Çeçrep kitim koyaştır, dönyadır* (Dağılayım güneştir, dünyadır) (Tatar Halık İcatı, 1987: 482); *Koyaştır mēne, süzēm hak, yeki süzēmde torırmın* (Güneştir, sözüm hak, sözüm sözdür) (Möhemmetcanov, 1982: 34-35). Başkurdistan topraklarında yaşayan Tatarlarda günümüzde de Kön Teñrë, Koyaş Teñrë (Güneş Tanrısı) inancı yaşamakta olup bu hususta yazar Galimcan Gıylmanov haber vermektedir (Tatar Mifları, 1996: 40). Ayrıca Güneş, Tatar Türklerinde insan adı olarak da benimsenmiştir. Ünlü Tatar yazar, şair ve gazeteci Koyaş Timbikova (1937-2004), buna en güzel örnektir. Kırım Tatarlarında da "Koyaş" insan adı olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de yaşayan Tatarlar "Kuyaş" olarak kullanırlar (KK-1).

Tatar halk edebiyatında mitolojinin “dili” sayılan efsunlarda da güneşe sık rastlanır. Tatar yazar ve bilim adamı Galimcan Gıylmanov’un yazdığı gibi, “Doğa ve İnsan, Âlem ve İnsan, nihayetinde Dünya (Yaşam, Kader) ve İnsan arasındaki ilişkileri, her şeyden önce temelinde doğaya inanma yatan bu efsun metinleri belirler. Çünkü kadim insanlar her şeyin bir canı, dili ve kaderi var diye inanmışlardır.” (Tatar Mifları, 1999: 310). Tatar halk edebiyatında korunan Güneş efsunları (İk nehri boyunda yaşayan Tatarlarda onun adı *car*) şöyledir: *İ Ak koyaş, Ak koyaş, /Cılı koyaş, pak koyaş. /Kızıl ügöz suyarmin, /Botın siña kuvarmin, /Şuniñ bēlen tuyarsıñ, /Nurlarıñnı koyarsın* (Ah Ak güneş, Ak güneş, /Ilık güneş, pak güneş, /Kırmızı öküz keserim, /Budunu sana koyarım, /Onunla doyarsın, /Nurlarını dökersin); *İ Koyaşım, Koyaşım, /Yaratkanıñ – ülendēr, /Ucımınarnı, kırlarnı /Nuriñ bēlen kinendēr...* (Ah Güneş’im, Güneş’im, /Sevdiklerin çimlerdir, /Çimleri, tarlaları /Nurlarınla sevindir...); *İ Koyaşım, Koyaşım, /Maylı kaşık birërmën, /Maylı taba birërmën, /Simëz ügöz suyarmin, /Mayın siña kuvarmin, /İtën üzëm aşarmin, /Söyegën etke taşlarmin! /Salkın kışnı onıtıp, /Sinë söye başlarmin!* (Ah Güneş’im, Güneş’im, /Yağlı kaşık veririm, /Yağlı tava veririm, /Semiz öküz keserim, /Yağını sana koyarım, /Etini kendim yerim, /Kemiğini ite atarım, /Soğuk kışı unutup /Seni sevmeye başlarım!); *Koyaş, yeşne, Koyaş, yaltıra! /Yaktıñ cirde uynasın! /İrtengē kırav, soñğı suvık /Yaña orlıkñı cuymasın!* (Güneş kükre, Güneş parla! /Nurların yeryüzünde oynasın! /Sabahki kırağı, son soğuk /Yeni tohuma dokunmasın!) (Tatar Mifları, 1999: 312-313); *Asıl koyaş, bolay kil, /Et koyaşı tögeley kit...* (Asıl güneş böyle gel, /İt güneşi şöyle git...); *Asıl koyaş, kil birë, /Kil birë, kitme kirë! /Koşlar da köte sinë: /Tavıklar da kotkıldıy... /Uynap yörü kızılıtüş, /Yulga çıkkın sıyrıcık, /Bar da cara: Koyaş çık! /Kızıl ügöz suyarbiz, /Kızıl eteç kuvarbiz. /Asıl koyaş cehet kil, /Yeşël ceynë tizlep kil!* (Asıl güneş, gel buraya, /Gel buraya, gitme geri! /Kuşlar da bekler seni: /Tavuklar da gıdaklar... /Oynar gezer kızıldös, /Yola çıkmış sığırıcık, /Hepsi seslenir: Güneş çık! /Kızıl öküz keseriz, /Kızıl horoz koyarız. /Asıl güneş hemen çık, /Yeşil yazı çabucak getir!) (Möhemmetcanov, 1982: 41; Urmançe, 2009: 164); *Koyaş, çık, çık, çık! /Maylı botka birërmën, /Maylı botka kazanda, /Teti kaşık bazarda. /Eti kittë bazarga, /Teti kaşık alırga, /Teti kaşık sabı altın, /Bëzge kirekmi salkın. /Koyaş, çık, çık, çık!* (Güneş çık, çık, çık! /Yağlı lapa veririm, /Yağlı lapa kazanda, /Güzel kaşık pazarda. /Babam gitti pazara /Güzel kaşık almaya. /Güzel kaşığın sapı altın, /Bize gerekmez soğuk. /Güneş çık, çık, çık!) (Yagferov, 1994: 37). Kadim insanlar ayaz günde doğan güneşin de bolluk ve bereketli bir yıl vaat ettiğine inanmışlardır. Güneş’e tapma döneminden kalan metinlerde her zaman emir, yalvarma ve dilek mevcuttur (Möhemmetcanov, 1982: 41). Ayrıca, bu efsunlarda hem Güneş’e sunulması istenen kurbanlardan hem Güneş’in hayat verici gücüne inanma hem Güneş’ten, onun sıcaklığından tarlalara bolluk umma vardır. Korunan metinlerden görüldüğü üzere, Güneş’e genelde öküz kurban edilir. Eskiden bu tür metinler geleneksel bayramlar sırasında söylenmiş olup zamanla dinî görüşler değişince çocukların ilgisini çekmiş ve gelenek içeriğini kaybedip çocuklar tarafından kuşaktan kuşağa aktararak halkın hafızasında ve hayatında doğaya seslenmeler olarak yaşamaya devam etmektedir (Yagferov, 1986: 117).

Tatar Türklerinin güneşi andıran *koymak* (akıtma, krep) yapmak için hamuru tavaya dökerken söylenen bir metinde de güneşe seslenme vardır: *Koyaş atası, Koyaş anası, /Koymak – koyaş balası...* (Güneş, babası; Güneş, annesi, /Krep, güneşin yavrusu...). Bu metnin eşliğinde krep daha bir güzel pişer ve tokluk, bolluk bereket, zenginlik, aydınlık ve sıcaklık evden asla gitmezmiş (Tatar Mifları, 1999: 334). İlginç olan, *koymak* hem Nevruz hem *Nardugan* kutlamaları sırasında da sabah her evde mutlaka pişirilirmiş (Möhemmetcanov, 1982: 21).

Burada hazırlanan rızkın güneşe benzetilmesi de güneşin bereketi, sıcaklığı bir yiyecek olup insanların içine geçsin dileğiyle yapılıyor olmalı. Yani güneşe seslenince, güneşi andıran krep pişirince güneşe özgü bereket, aydınlık, sıcaklık ve zenginlik gibi sıfatların evin ve insanın içini doldurması söz konusudur. Çünkü eskiden insanlar, genel olarak nesne ve görünüm yan yana getirildiğinde ya da kıyaslandığında birinin sıfatı diğerine geçer diye inanmışlardır. Yan yana gelmenin, tekrarlanan ve analogların büyüleyici gücüne inanarak inanışları da tasviri paraleller ve kıyaslama üzerine kurmuşlardır (Bakirov, 1986: 47).

Halk arasında yaşayan “Güneş tutulduğunda öpüşürsen güçlü bir aşk, mutluluk bulursun.” ve “Çamaşır yıkarken güneş çıkarsa o kadını kocası severmiş.” (Tatar Mifları 1999: 253, 256) gibi inanışlarda ise güneş artık sevgi, aşk konusu içinde de yer alır. Bilindiği üzere, insanoğlu sevgiye muhtaç yaratılmıştır. Bu yüzden yaşadığı sürece sevmek ve sevmek ister. Yüce, gizemli ve çok önemli bir güç olan sevgi, aşk, hayatın temelini yani insanoğlunun aslını, yaşamının anlamını teşkil eder. Bu yüzden insanlar sevgiye hep kontrol altına almak istemişlerdir. En eski putperest dualar, efsun metinleri, sevdirmek ve bezdirmek muskaları, hepsi bunu doğrular. Bir taraftan sevgi ve aşk bir hastalık olarak izlenmiş ve dua eşliğinde üfleyen bir bilge kadın, etkisi altında kalan kimseyi bu aşktan kurtarmak ya da tam tersi birini sevdiği insana bağlamak için çeşitli büyü yüklü metinler oluşturmuştur. Diğer taraftan bir aşkı, bir aileyi kurtarmak için, onu daha kuvvetli yapmak amaçlı ortaya sevdirmek duaları çıkmıştır. Tatar Türklerinin *mehebbet ırımnarı* olarak bilinen sevgi metinleri de mitolojinin bir parçasıdır. Diğer türler gibi bu tür de Türklerin ruhi hazinesinin en eski katmerlerinden gelen hayalleri, sürat ve görüşleri yansıtır. Büyü yüklü metinlerde bugünkü okuyucuları bile hayret içinde bırakacak bilimsel bilgiye de rastlanır. Örneğin, kadim insan sevgilisi hakkında “Cihandaki ay gibi dönsün, güneş gibi dönsün” demişse demek ki âlemin düzeni ve aynı zamanda insanlar arası ilişkilere de cihandaki güçlerin tesiri hususunda belli bir ölçüde bilgi sahibi olmuştur. Tatar halk edebiyatından getirilecek örnek metinlerde güneş ve güneşin gücü ön plandadır: “... Döne döne gün yürüyüp güneş denizin dibine girmektedir. O denizin dibinden güneş döne döne nasıl ufka dönüyorsa, nasıl ufka oturup güneş yeryüzüne, biten bitkilerin üzerine düştüğü an onları kavuruyorsa, bu (filanı) da bana karşı öylesine kavursun!”; “Tandaki beyaz taşta sabah düşen kırağı Huda Teâlâ’nın kudreti ile güneşin sıcaklığına nasıl dayanamayıp eriyorsa bu (filanın) üç yüz kırk kemiğinde, sıcak vücudunda, tatlı kalbinde, konuştuğu dilinde, bakan gözlerinde de Güneş’im!”; “Saç ile saç bağlansın, âlemde güneş döndüğü gibi benim etrafımda dönsün, kalp kalbe bağlansın, kimseyi görmesin sadece bana eş olsun!”; “Ay gibi dönsün, güneş gibi dönsün, şaşkın olup hayran olup dönsün, kendini bilmesin, kendinde olmasın, dönsün!”; “Güneş âlemin etrafında nasıl dönüyorsa, (filan) benim etrafımda öyle dönsün!” (Tatar Mifları, 1996: 364-371).

Nevruz, *Dere (Zere, Karga) Botkası* (Dere, Zere veya Karga Lapası), *Sabantuy* şenlikleri, yazın gerçekleşen *Cıyın* olarak bilinen toplu eğlenceler, *Yañgır Botkası* (Yağmur Lapası (duası) ve Hristiyan dininde olmalarına rağmen en eski putperest gelenek ve inanışları koruyan Kreşin Tatarlarının kış gün dönümü gerçekleşen 22 Aralık günü (bazı yörelerde 20 Aralıktan 7 Ocak’a kadar) güneşin doğuşunu kutladıkları *Nardugan* bayramı esnasında güneşle ilgili uygulamalar görmek mümkündür.

Hasattan önce yapılan gelenekler içinde ilk sırayı Nevruz bayramı alır. 18. yüzyıla kadar Tatar halkı yeni yılı tüm Türk boyları gibi gün ile gecenin eşitlendiği gün yani Mart ayının yirmi birinde kışı yenen güneşin bahara doğru yol alması olarak kutlamıştır (Möhemmetcanov, 1982:

26). Tatar Türkleri tarafından kutlanılan diğer bir bahar bayramı da *Cimçeçek* (Kardelen) bayramıdır. İsminden de görüldüğü üzere, o bitki kültü ile bağlı olarak ortaya çıkmış olup kar altından ilk çiçek -kardelen çiçeği- görüldüğünde kutlanırmış. *Cimçeçek* bayramı esnasında gençler tarafından oynanan oyunlarda aile konusu merkezi konu olarak belirlense de bu oyunların temelinde bahar güneşini övme ve Toprak Ana'ya saygı da ön plandadır (Möhemmetcanov, 1982: 23-25).

Tatar Türkleri bol hasat almak ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için Güneş'ten yardım ummuş, Güneş'in yaptıkları işe şahit olmasını istemiş ve günlerin uzamaya başlamasıyla Güneş'i methetmişlerdir. Köylüler tek kelime etmeden güneşin doğduğu taraftan battığı tarafa doğru daire çizmişler ve böylece ona olan saygıyı ortaya koymuşlardır. Örneğin, 20. yüzyılın başında Devrimler öncesi Tatar Türklerinin millî bayramı *Sabantuy* geleneği daha özel bir düzenle yapılmış. Hazırlık bir ya da iki hafta önce başlar ve büyük bir sorumluluk istermiş. Her şeyden önce köyün etrafı evlenmeyen kızlar tarafından sabanla sürülürmüş. Burada demirden sabanın kullanılması, kadim insanların demirde güç ve kuvvetin saklı olduğuna inanmalarına da bağlıdır. Erkekler ve evli kadınlar bu törene asla katılamazmış. Saçlarını omuzlarına dağıtan, bayramlık kıyafetler giyip bellerine yeni yazma bağlayan ve ellerine değnek veya kamçı alan genç kızlar, saban sürmeye başlamış. Kızların önünden saçları dağınık vaziyette süpürgeye binmiş yaşlı bir kadın gidermiş. Başka bir yaşlı kadın da saban başına yaslanıp kızların omuzlarından ve koltuk altlarından geçirilen dizgini sallıyor ve onları kamçı ile kovalarmış. Bu yaşlı kadın sabana üstlenen kızları hatta dövebilirmiş. Böylece, güneşin doğduğu taraftan battığı tarafa doğru büyük bir daire çizerlermiş. Bu iş yapılırken köye girmek ve çıkmak bir yanda dursun, yaklaşmak bile yasak olurmuş. Bu kurala uymayanları öldüresiye döverlermiş. Saban çizildikten sonra artık köyde kötü ruhların ve hastalıkların kalmadığına inanılmış. Her şeyden önce bu uygulamada hayatın kaynağı olan güneşin hareketinin tekrarlanması önemlidir (Möhemmetcanov, 1982: 34-35). Saban çizildikten sonra köylüler tarafından belirlenen şahıslar hediyeler toplamaya başlar ve toplanan hediyeler uzun bir sopanın başına bağlanırmış. Bazı yörelerde sopanın başına çember geçirilir ve hediyelik havlular, kumaşlar, yazmalar bu çembere bağlanırmış. Sopaya geçirilen çember, aslında Güneş'e tapmanın yani putperest görüşün uzantısıdır. Çemberde sallanan havlu ve kumaşlardan da güneşi andıran bir manzara ortaya çıkarmış (Möhemmetcanov, 1982: 36).

Tataristan'da bulunan Kreşin köylerinde ekine çıkmadan önce her evde tohumlarla dolu *cilpuç* (ağaçtan yapılan yuvarlak bir kap)'a önce sofraya örtüsü serip sonra iki tane çavdar ekmeği koyarlar ve her ekmeğin üzerine kaymak, çökelek ya da bal dolusu tabak ile boyalı iki tane yumurta yerleştirirlermiş. Köyün bütün *cilpuçları* köyde belirli bir yere sıra ile dizilince her toprak sahibi kendi *cilpuçunu* eline alıp göğsüne yaslar ve herkes aynı anda güneşin olduğu tarafa döner ve hasatların bol olması için eğilip Huda'ya yalvarırmış. Daha sonra birkaç ihtiyar her *cilpuçtan* tabağıyla beraber birer ekmeğe alıp yakın bir yere yerleştirilen büyük bir kabın içine koyarlar. Tabaktaki çökeleği, balı, kaymağı ve temizlenmiş yumurtaları bir değnekle karıştırır ve ekmeğin orta yerinden iki dilim alırlarmış. Bu ekmeğin dilimleri büyük kabın yanına koyulur ve bütün bu yiyecekler ile herkese yemek için paylaşılırmış. Ayrıca, bu tören sırasında dua okunurken güneşin olduğu tarafta durmak yasak olurmuş (Urazman, 1992: 43-44). Tatar Türklerinde ekinler ekildikten sonra tohumlar çimlenmeye başlayınca söylenen bir metin de korunmuştur. Ekinlerin bolluğu istendikten sonra metnin en sonunda güneşten yapılan emeğe şahit olması dile getirilir: *Cir atası – ciren sakal!/Cir anası – asıl bike!/Tübesəne tuklugin*

bir!/Tamırına nıklığın bir!/İl östene mullığın bir!/İl eçende bēzge de bir!/Başlyk tēleknē,/ Küterik bēleknē/ Koyaş, şahit bul! (Yer atası sarı sakal!/Yer anası asil hanım!/Tepesine tokluğu ver,/Köklerine sağlamlık ver,/İl üstüne bolluğunu ver,/İl içinde bizlere de ver!/Başlayalım dileğe,/Kaldıralım bileği (diye başlarıyla toprağa dokunurlar ve ellerini göğe açarak) Güneş, şahit ol! derler). Burada da toprağı ve güneşi canlı tanrıya benzetme gibi putperest dönemden kalan kadim inancın yansımaları görmek mümkündür. Uzun süren kuraklık döneminde de yağmur duasına çıkan çiftçiler güneşe, buluta ve yağmura seslenmişlerdir (Möhemmetcanov, 1982: 30-40, 48; Urazman, 1992: 48). Ekin işi bitip hasat toplamaya kadar geçen yaz aylarında Tatar Türkleri *Cıym* olarak bilinen toplu eğlenceler yaparlarmış. Bu eğlenceler esnasında Kreşin Tatar kızları el ele tutuşarak güneşin doğduğu yönden battığı yöne doğru daire çizer, köyün gençleri de onların tersine dönermiş (Bayazitova, 1997: 187). Yukarıda anılan bu tören ve bayramlar genel olarak hayat şartlarının değişmesiyle kaybolmuştur. Bazıları ise (örneğin, *Sabantuy*) artık Güneş'e tapma döneminden kalma hususlarını yitirmiş vaziyette kutlanır. Fakat Tatar Türklerinde korunan somut değerler içinde Güneş'e tapma dönemi kalıntılarına hâlâ rastlamak mümkündür. Aslında güneşi yüceltme ve onun simgesi olan güneş görünümlü süsler, tarımcılıkla uğraşan birçok halka özgüdür (Devletşin, 1999: 83). Kazan Tatarlarının yaşadıkları ilçe ve köylerde, özellikle Tataristan'ın Arça ve Etne ilçelerinde bahçe kapıları ve pencere kenarlıkları üzerinde yer alan süslemelerde de geometrik işaretler, mitolojik simgeler, kuşlar ve çiçeklerle yan yana en çok güneş süsü bulunur. Örneğin, Arça'daki baba ocağımızın marangozluğa eli yatkın rahmetli babam ve marangoz olan rahmetli dayım tarafından el işi göz nuru olarak yapılan bahçe kapısında da güneş süsleri bulunur. Bu tür süslemeleri Kazan şehrinin Yeni Biste mahallesinde korunan ağaç tomruklarından yapılan eski Tatar evlerinin pencere kenarlıkları ve bahçe kapıları üzerinde de görmek mümkündür. Ayrıca, Tatar Türkleri ağaçtan yapılan bu tür bahçe kapılarını boyarken de hâlâ doğayı ve güneşi andıran yeşil, mavi, beyaz ve sarı renkleri kullanırlar (URL-1; Şklyayeva, 2017: 86-88).

Tatar Türklerinde korunan Güneş ile ilgili inanışları “güneşin doğuşunda uygulanan inanışlar” ve “güneşin batışında yapılmaması gerekenler” olarak incelemek doğru olur.

Güneş doğarken uygulanan inanışlar

Gün yani güneşin doğduğu zaman, iyi işlerin yapıldığı bir zamandır. Hunların çadır kapıları ve Eski Türk kağanlarının anıtlarının kapıları güneşin doğduğu yönde yapılırdı. Aynı düzen daha sonraki dönemde Tuna ve İdil boyu Bulgar Türklerinin evlerinde de görünür. Çuvaş Türkleri ve Kreşin Tatarları ibadete her zaman güneşin doğduğu yöne bakarak durmuşlardır. Ayrıca, ön ve sağ taraf da güneşin doğduğu tarafla ilgilidir (Biçurin, I, 1950: 230; Voytov, 1996; Devletşin, 1999: 83-84). Örneğin, Berke Han'ın çadırına giren herkes sol tarafında dururmuş. Elçiler de Han'a getirdikleri mektubu okuyunca ya da verince ancak onun sağ tarafına geçebilirmiş. Burada Eski Türklerin ve Moğol kabilelerinin sağ tarafa, güneşin doğduğu yöne gösterdikleri saygı söz konusudur (Devletşin, 1999: 113). Güneşin doğuşu daim hayatın, sağlığın ve uğurun simgesi olmuştur. “Güneş çıkarken hapsirirsen günün güzel geçer.” (Tatar Mifları, 1999: 277) gibi bir inanış da bunu kanıtlar. Yine eski bir inanışa göre, çocuğu olmayan eşlere tan ağarırken güneşin doğduğu tarafa bakarak çocuk istemek, yalvarmak ve adak adamak gerektiği tavsiye edilir (Bayazitova, 1992: 235). Ayrıca, çocuğu olmayan çiftin tan ağarırken (güneş doğarken) çocuğu çok olup vefat eden insanın mezarına gitmesi ve etrafında üç kez dolaşması gerektiğine inanılır (Tatar Mifları, 1996: 310-311). Hamile kalmak isteyen bir kadın, çarşamba günü henüz

güneş doğmadan nehrin köpüklendiği yerden, suyun aktığı yönden alınan tan suyundan kırk bir kaşık su alıp yıkanır. Tatarlar tan suyunu nazardan ve çeşitli hastalıklardan da kullanırlar (Bayazitova, 1997: 184; Bayazitova, 1992: 242; Tatar Mifları, 1996: 334). Güzelliğiyle ün alan kız kardeşimin bir düğün sonrası hiçbir sebep yokken yüzünde kırmızı lekeler oluşunca halamız nazara geldiğini düşünerek aynen yukarıda anlatıldığı gibi tan suyu getirip bu su ile kız kardeşimin yüzünü yıkamıştı (KK-2). Bir bebeğe nazar dokunduğu düşünüldüğünde güneş doğmadan alınına is sürme âdeti de vardır (Tatar Mifları, 1996: 337; 1999: 252). Güneş, nazardan kurtulmak için söylenen şöyle bir metin içinde de yer alır: *Ay kaytsın kön kaytsın, kara küz kaytsın* (Ay dönsün güneş dönsün, kem göz kaybolup gitsin) (Tatar Mifları, 1996: 337). Bütün bu uygulamalarda güneşin doğmak üzere olduğu bir zaman diliminin kullanılması dikkat çeker. Kadim insanlar, güneş doğmak üzereyken onun kendisiyle getirdiği olumlu bir enerjiye yani güneşin tedavi edici gücüne inanmışlardır. Bazı hastalıklardan tedavi olmak için de güneş doğmadan değişik nesnelerle çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır. Örneğin, güneş doğmadan nehirde alınan kum ile *bizgek* (sıtma) hastalığını tedavi etmeye çalışılmış. Boğaz şişmesinin geçmesi için de güneş doğmak üzereyken dağ yutma hareketleri yapmak gerektiğine inanmışlardır (Tatar Mifları, 1999: 271-272). Bir insana büyü yapıldığı düşünüldüğünde de büyüden kurtulmak için tan ağarır ağarmaz ufuktan güneş gözükürken yeni çıkan güneşe gözleri kırpmadan bakmaya çalışmışlardır. Böyle yapıldığında güneşin ilk nurları, insandaki büyüü delip geçer ve söküp atarmış (Tatar Mifları, 1996: 340). Yukarıda anlatıldığı gibi *Sabantuy* bayramı öncesi köyün etrafı evlenmeyen kızlar tarafından sabanla sürülürken de güneşin doğduğu taraftan battığı tarafa doğru büyük bir daire çizilirdi. Kreşin Tatarları yaşayan köylerde ekinler ekilmeden yerine getirilen bir tören esnasında da köylüler hasatların bol olması için Huda'ya aynı anda güneşin olduğu tarafa dönerek yalvarırlarmış. Güneşin doğduğu tarafta dua ederken durmak yasak olurmuş. Ekinler ekildikten sonra yaz akşamları Kreşin köylerinde daire çizerek karşılıklı oyun oynarken gençler, güneşin batışından doğuşuna değil, doğuşundan batışına doğru dönmüşlerdir (Bayazitova, 1995: 107; 1997: 174). Çünkü güneşin doğduğu yön, kutsal sayılmıştır. Sonbaharda bütün köylüler tarafından uygulanan gençleri askere uğurlama geleneği esnasında da asker olacak gençleri güneşin doğduğu taraftan üç kere masa etrafında dolandırır ve gittikleri zaman köylüler onları uğurlamaya çıkar, sonra da mendil ve havluları sallayıp hep beraber güneş doğan tarafa yürürlermiş (Bayazitova 1995: 112; 1997: 192-193). Askerlerin söyledikleri türküler, Tatar halk edebiyatında *Rekrut Cırları*, *Soldat Cırları* (Asker Türküleri) olarak adlandırılmakta olup onlarda da güneşe rastlanır: *Cir cileklerë pëşedër, /Ak çeçeklerge beylenëp; /Nasıyb la bulsa bër kaytarbız /Ay-koyaşlar këbëk eylenëp* (Yer çilekleri pişmiştir, /Ak çiçeklere dolanıp; /Nasip olursa bir döneriz /Ay-güneş gibi dolaşıp) (Tatar Halık İcatı, 1976: 96-107). Burada ay güneş ve onların yaptığı hareket, sürekliliği yani askerlerin evlerine sağ salim dönme umudunu yansıtmaktadır.

18. yüzyıldan itibaren Tatar Türkleri Julian takvimini kullanmaya başlar ve bu tarihten sonra Yılbaşı kutlamalarının adı *Nardugan* olarak değişir. Aslında bu bayramı sadece Julian takvimine bağlamak doğru olmaz. Tatar bilim adamı İlbaris Nadirov'un verdiği bilgilere göre, bu sözün etimolojisi Moğolca "nar/naran" (güneş) kelimesi ile "dugan/tugan" (doğan) kelimelerinin birleşmesinde gizlidir. Yani *Nardugan* sözü "güneşin doğuşu" anlamındadır. Yani o, Yeni Güneşin, Yeni Yılın doğduğu gün anlamına gelir (Türkiye Dışındaki, 1991: 72). Gerçekten de gün 24-25 Aralık'tan itibaren uzamaya başlar. "Demek ki doğaya çok dikkatli olan kadim insanlar, her şeye hayat veren kutsal Güneş'e adayıp bayram yapmayı uygun

görmüşlerdir.” (Möhemmetcanov, 1982: 18). *Nardugan* esnasında şöyle maniler de söylenmiştir: *Ay, irtedē kuçatlar,/Kıçkırılar: nar tujan!/Nardugan!/Kuçatlardan da irterek/Hucabikeler torgan:/Sıy-hörmetlerēn kuygan,/Nar tujan,/Nardugan!* (Ah erkenci horozlar,/Ötüyorlar: nar doğmuş!/Nardugan!/Horozlardan daha erken/Ev sahiplerin kalkmış:/İkramlarını koymuş,/Nar doğmuş,/Nardugan!) (Yagferov, 1994: 102-103). Kazan Tatarlarında eskiden Yılbaşı bayramı kutlanmaz ve bu bayrama özgü oyunlar da oynanmazmış. Bu bayram Hristiyan dininde olan Kreşin Tatarlarında, Mişerlerde ve Udmurt Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan, oluşumunda Tatarlar, Kıpçaklar, Udmurtlar ve Besermenler de katkıda bulunan Çeptsä (Nokrat) Tatarlarında herkese özel farklılıklarla kutlanırmış. *Nardugan* oyunlarına İran halklarında, Kızılbaş Türklerinde, Türkmenlerde, Bessarabiya Ermenilerinde ve Komi halkında da rastlanır (Möhemmetcanov, 1982: 17). *Nardugan*’ı kutlarken Kreşin Tatarlarında fal açma geleneği, çok gizemli ve şaşırtıcı bir düzenle uygulanırmış. Örneğin, fal için suyu nehirdeki buz üstünde açılan delikten alırlarmış. Nehir kenarına da annesi babası olan huzurlu aileden ilk veya en küçük çocuk olan üç veya dört oğlan ve kız gönderilirmiş. Nehir yanına geldikten sonra bir genç, su almak için açılan delik çevresine balta ile güneş hareketini tekrarlayarak daire çizer, sonra kovaya su alır ve kova içine bakır akça ile yüzük atarmış. Bu yüzüğe *Padişah Yüzüğü* derlermiş (Bayazitova, 1997: 148).

Aile içi geleneklerine gelince, onlarda da Güneş’e tapmanın izlerine sıkça rastlanır. Örneğin, Sergaç Tatarlarında gelin güvey evine güneş batmadan göç eder. Gelin ile güveyin oturduğu *medek* (düğün at arabası)nı yola çıkmadan önce güneşe doğru çevirirler. Süslenen at arabası güvey evinin avlusuna da güneşin doğduğu taraftan girer, atın başını da güneye çevirirler (Bayazitova, 1992: 61-62, 56). Nazara gelen bir çocuğa okunan bir metinde de ay ile güneşin dönüp durması nazarı götüreceğine işaret eder: *Ay kayta, kön kayta,/İmē-yomı bu iken,/Bu da kaytsın...* (Ay döner, gün döner,/Büyüsü buymuş,/Bu da dönsün...) (Tatar Mifları, 1996: 333). İnsanın gerçek hayattan öbür dünyaya, sonsuzluğa yol aldığında –cenaze merasimleri-esnasında Kreşin Tatarları, tabutun etrafında balta ile daire çizip, tabutu üç kere dolaşırlar ve baltayı güneşin doğduğu tarafa atarlar. Ayrıca, ölenin arkasından kırkıncı gün kırk tane ekmek pişirip güneş doğmadan ölenin hayrına dağıtırlar (Bayazitova, 1992: 257; 1997: 136). İlginç olan, hem düğün hem doğum hem cenaze gelenekleri esnasında Tatar Türkleri beyaz renk kullanır. Beyaz renk, çok eski çağlardan beri bütün uygarlıklarda (Mısır, Sümer, Asur, Babil, Hindistan, Antik Yunan, Türk) kutsal bir renk olarak algılanmış ve güneş kültü ile de bağlı olmuştur. Beyaz renk mutluluğun, paklığın, iyiliğin simgesi olarak kabul edilmiştir. Moğolların da en sevdiği ve saygı gösterdiği renk, beyaz renk olmuştur. Kurban edilecek malların da beyaz renkte olmasına özen gösterilmiştir. *Gasar, Koblandı Batır, Ak Büre* gibi Türk destanlarında da kahramanın yüzünün, başının, yaşadığı ülkesinin, çadırının, sarayının, atının, kuşunun ve okunun beyaz renkte olduğu vurgulanır (Urmançev, 1990: 168-171).

Güneş batarken yapılmaması gerekenler

Güneşin batışında yapılan uygulamalar, daha çok yasak niteliğindedir. Çünkü Güneş batıp gece olunca yeryüzünde bütün kötü ruhların hareket etmeye başladığına inanılır (Urmançe, 2009: 167). Tam da bu zaman diliminde onlar insana zarar verebilir. Fatih Urmançe’nin de belirttiği üzere gökyüzü, üzerinde bulunan yıldızların ve gezegenlerin duruşu ve hareketiyle cihana ve onun ayrılmaz bir parçası olan Dünya’ya, oradaki ülkelerin, halkların, hatta insanların kaderine güçlü etki yarattığı günümüzde bilimsel çalışmalarla da kanıtlanmış durumdadır (Urmançe, 2008: 124). Güneşin batışında görünen doğa olayları da afetin habercisi olarak kabul edilmiştir.

Örneğin, güneş batarken alevden direk görünürse savaşa yorumlanmış (Tatar Mifları, 1999: 277). Bütün bu olumsuz düşüncelerden dolayı düğün esnasında kızı güvey evine götürürken güneş batmadan yola çıkarılmış (Bayazitova, 1992: 62). Güneşin battığı zaman ve battığı taraf, onun doğduğu tarafın ve yönün tersine olumsuz bir taraf ve olumsuz hareketlerin yapıldığı yöndür. Örneğin, İdil boyu Bulgar Türklerinin putperest dönem mezarlarında cesetler genel olarak başlarıyla güneşin batışına bakıyor vaziyette toprağa verilmiştir. Günün batışı yani güneşin battığı yön güneşin doğduğu yönden farklı olarak ölümün yönü, sadece güneşin değil insan hayatının da batışıdır. Arka taraf ve sol taraf da güneşin battığı tarafı, geceyi simgelemiştir (Devletşin, 1999: 83). Çocuk doğunca Tatar Türklerinde *soñgılık*, *çüp*, *yatkılık* denilen eşi (plâsentayı) eskiden yıkayıp genelde güneşin battığı tarafa, çiğnenmeyen yere gömmeleri (Bayazitova, 1992: 222; Tatar Mifları, 1996: 312) de büyük ihtimal anne rahminde olan hayatın sona erip doğumla diğer bir hayatın başladığına inandıklarından yapıliyordu. Tatar Türkleri ölüyü yıkayan suyu da güneşin battığı tarafa çiğnenmeyen bir yere dökerler (Bayazitova, 1992: 257).

Güneş batarken Tatar Türklerinde yapılmaması gerekenler:

1. Güneş batarken uyursan bahtın eksilir (Tatar Halık İcatı, 1987: 514-515); Güneş batınca uyursan gözün kör olur; Güneş batarken uyursan hastalığa (Tatar Mifları, 1999: 266-267, 277). Bu inanışa insanlar günümüzde de uymakta olup beşikte uyuyan bebeği bile güneş batarken uyandırmaya çalışırlar. Tataristan'ın Sarman ilçesinde yaşayan bir inanışa göre güneş batarken bu uygulama, cinler azar ve zarar verebilir diye yapılmış (KK-2, KK-1);
2. Güneş batarken saçlarını tararsan bahtın azalır;
3. Ufukta güneş batarken elinden düşen rızık yememek gerekir. Çünkü o sana hastalık dileyerek düşmüş (Tatar Mifları, 1999: 266-267).

Diğer yasaklar ise artık güneş battıktan sonra yapılmaması gerekenlerden ibarettir:

1. Akşam birine para verirken bahtın eksilir (Tatar Halık İcatı, 1987: 514-515);
2. Güneş batınca ilk seslenen insana üç kez cevap vermeyip dördüncü kez sorduğunda ancak cevaplamak gerekir. Yoksa dilsiz kalırsın;
3. Güneş batınca evde döşemeler süpürülmez, kavga olur (bolluk gider kıtlık olur, bahtın eksilir, eve melekler girmez);
4. Güneş batınca tırnak kesersen ömrün kısılır;
5. Güneş batınca evden çöp çıkarılmaz (hastalık bulaşır, evden bereket gider) (Tatar Mifları, 1999: 266-267).

Uyulmadığında bahtın bolluğun bereketin eksilmesine, ömrün kılmasına, hastalığa, kavgaya işaret eden bütün bu yasaklar, büyük ihtimal güneş batarken kara güçlerin uyanmasıyla ilgilidir. Daha fazlası, yasaklar sadece insanları uyarmakla kalmaz, tarımcılığın yanında hayvancılıkla da geçinen köylülerin hayatında büyük önem taşıyan ve hem hayat hem gelir kaynağı olan evcil hayvanların başına gelebilecek uğursuzluk ve hastalıklara karşı da uyarırlar. Örneğin:

1. Süt güneş batınca verilmez. Yoksa ineğin sütü azalır (Tatar Halık İcatı, 1987: 514-515);
2. Güneş batınca süt verirken ineğin memeleri kurur (Tatar Mifları, 1999: 299);
3. Güneş batınca ineği sağarsan sütsüz kalır (Tatar Mifları, 1999: 266).

Tatar Türkleri güneş batınca çok dikkatli olmak gerekir derler. Bu zaman diliminde özellikle de tökezlemek, ayağın takılması sonucu düşmek çok tehlikeli olabilir: “Güneş batınca ayağın takılıp düşersen cinler dadanır.” (Tatar Mifları, 1999: 266-267). Hem Kazan arkası köylerde hem Astrahan Tatarlarında akşam düşersen hemen bir hastalığın kapacağına inanılır. Ağrıyan

yer uzun süre düzelmediğinde yani ağrılar geçmediğinde yedi yolun kavşağına ya da sokak geçişlerine *çalpu salu* geleneği vardır. *Çalpu*, güneş battıktan sonra güneşin doğacağı tarafa bakarak, arkaya dönmeden yere ayakla üç kez vurarak “Ah Huda’m, ver sağlığını” dileğiyle tuz, yarma ve çivi gibi nesnelerin atılmasıdır. Daha sonra o yerden arkaya bakmadan ayrılmak ve kimseyle konuşmadan dönmek gerekir (Bayazitova, 1992: 248; Tatar Mifları, 1996: 344-345). Büyü yapıldığı ya da hastalık geldiği düşünüldüğünde de güneş battıktan sonra avluda temiz bir yer seçip oraya çivi çakarlar ve gömleğin göğüs kısmından geçirip putperest bir dua eşliğinde tuz serpmek gerekir derler (Tatar Mifları, 1996: 346). Ayrıca, güneş battıktan sonra çeşitli تنها mekânlara da gidilmemesi gerekir. Bu durumda insana cinlerin, kötü ruhların dadanmasından korkulur:

1. Akşam güneş batınca hamama gidilmez, cinler dadanır;
2. Yalnız su kenarına gittiğinde Su Anası alır;
3. Güneş batınca hamile kadın su kenarına giderse Su Anası karnındaki çocuğunu alır (Tatar Mifları, 1999: 266-267);
4. Akşam güneş batınca çeşmeye gidilmez (Tatar Halık İcatı, 1987: 514-515);
5. Güneş batınca mezara girersen ömrün kısılır ya da ölürsün (Tatar Mifları, 1999: 256, 259, 267);
6. Güneş batınca yola çıkarsan pişman olursun (Tatar Mifları, 1999: 264).

Sonuç

Günümüz Tatar Türklerinin ataları olan İdil boyu Bulgar Türkleri çok eski çağlarda Güneş’e tapmışlar ve at, kuş, teke, geyik, öküz ve tavşan gibi hayvanları Güneş’in simgesi olarak kabul etmişlerdir. Daha sonra İslam dinini kabul edince Güneş’e tapmaktan vazgeçilse de halkın bilinçaltında korunan putperest inanç ve inanışlar, halk edebiyatının gelenek folkloru ve sözlü türlerinde de muhafaza edilmiştir. Mevsimlerle ilgili geleneklerin temelinde bahar güneşini övme ve Toprak Ana’ya saygı ile yan yana bol hasat almak ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için Güneş’in yaptığı hareketi tekrarlama, Güneş’i methetme ve Güneş’ten yardım umma da vardır. Ayrıca Güneş, sevgi ve aşk konusu üzerine kurulan sevdirmeye ve bezdirme büyü metinleri içinde de yer almıştır. İnsanlar, günümüzde de sabah erkenden güneşle beraber kalkıp günlük işlerle uğraşır, akşam da güneş batınca işleri bir kenara atar ve erkenden yatıp uyumaya bakarlar. Yani hayatlarını nasıl eskiden güneşin doğuşuna ve batışına göre ayarlamışlarsa günümüzde de buna uymaya devam ederler. Ayrıca, Tatar Türklerinde korunan birçok inanış güneşin doğuşunda uygulanması gerekenlerden ve güneşin batışında yapılması yasak olanlardan ibarettir. Güneş daima hayatın, sağlığın ve uğurun simgesi olarak kabul edildiği için hem aile hem mevsimlerle ilgili gelenekler içinde güneşin doğuşu hep hayırlı işlerin yapılmasına vesile olmuştur. Güneşin batışında yapılan uygulamalar ise daha çok yasak niteliğindedir. Çünkü kadim insanlar güneşin batışıyla yeryüzünde kötü ruhların harekete geçtiğine ve insanlara zarar verebileceklerine inanmışlardır. Bu yasaklara uyulmadığında bahtın bolluğun bereketin eksileceğine, ömrün kısılacağına ve hastalıkların çoğalacağına inanılmıştır. Daha fazlası, bu yasaklar sadece insanları değil, çiftçi için hayat ve gelir kaynağı olan evcil hayvanları da başlarına gelebilecek uğursuzluk ve hastalıklardan korumaya çalışmıştır.

İslam dini var oluşu gününden itibaren putperest inanç ve inanışlara karşı mücadele etmiş olsa da yapılan araştırma, hiçbir dinin bugüne kadar halkın hafızasından ilkel putperest görüşleri

sonuna kadar yok edemediğini, yani insanların doğadan asla kopmak istemediğini bir kez daha gözlerin önüne sermektedir.

Kaynaklar

- Bakirov, M. (1986). Folklor Janrı Bularak İrimnar. *Folklor Janrların Analizlav*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı, 44-60.
- Bayazitova, Flyora. (1992). *Gömernëñ Öç Tuı. Tatar Halkınıñ Gaile Yolaları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Bayazitova, Flyora. (1997). *Këreşënnë. Tël Üzëñçelëklerë Hem Yola İcatı*. Kazan: Matbugat Yortı Neşriyatı.
- Bayazitova, Flyora. (1995). *Tatar Halkınıñ Beyrem Hem Könküreş Yolaları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Biçurin, N.Ya. (İakinf). (1950). *Sovbraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena*. M.-L.: İzd-vo AN SSSR.
- Devletşin, Gamircan. (1999). *Törki-Tatar Ruhi Medeniyetë Tarihi*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- En Kolay Okunan Hat İle Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. (2009). Hat: Süleyman Feyzullahoğlu, İstanbul: Duha Bilişim Yayıncılık LTD.ŞTİ.
- Kirlo, Huan. (2007). Solntse. *Slovar Simvolov*. Moskva: Tsentrpoligraf.
- Möhemmetcanov, Rif. (1982). *Başkortstan İk Buyı Tatarlarınıñ Yola İcatı (Kalendar Poeziya)*. "Tatar Halık İcatı" Kursı Buyınça Uku Esbabı. Ufa: Başkort Devlet Universiteti.
- Şklyayeva, L.M. (2017). *Narodnoye İskusstvo Domovoy Rezbi U Tatar Srednego Povoljya Sereğini XX-Naçala XXI Veka. Semantika i Stileviye Osobennosti*. Kazan: İYaLİ im. G. İbragimova AN RT.
- Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar*. (1976). Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Tatar Halık İcatı. Mekaller Hem Eytëmnë*. (1987). Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Tatar Halık İcatı. Rivayetler Hem Legendalar*. (1988). Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Tatar Mıfları*. (1996). G. Gıylmanov Hikeyelevënde. 1. Kitap, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tatar Mıfları*. (1999). G. Gıylmanov Hikeyelevënde. 2. Kitap, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tresidder, Djek. (1999). Solntse. *Slovar Simvolov*. Moskva: Fair-Press.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Tatar Edebiyatı*. (1991). 17. Cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Urazman, Reüfe. (1992). *Tatar Halkınıñ Yolaları Hem Beyremnerë*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Urmançe, Fatih. (2008). *Tatar Mifologiyese. Entsiklopedik Süzlëk*. Öç Tomda. I A-G, Kazan: Megarif, 123-124.
- Urmançe, Fatih. (2009). *Tatar Mifologiyese. Entsiklopedik Süzlëk*. Öç Tomda. II D-S, Kazan: Megarif, 163-164.
- Urmançeyev, Fatih. (1990). *Dastannarga Layık Zamana (Boriñğı Folklor Hem Hezërgë Poeziya)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Voytov, V.E. (1996). *Drevnetyurkskiy Panteon i Model Mirozdaniya v Kultovo-Pominalnih*

Pamyatnikah Mongolii VI-VIII vv. Moskva: İzdatelstvo Gosudarstvennogo Muzeya Vostoka. Yagferov, R. (1986). Balalar Folklorı, *Folklor Janrların Analızlav*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.

URL-1: “Tatarskoye Derevyannoye Zodçestvo.” https://kazan.ws/cgi-bin/culture/print.pl?action=view_cul&id_cul=154&id_razdel=2&id_sub=30&id_sub_sub=&wh=sub 06.03.2023.

Kaynak Kişiler:

Altay, Ruşaniye Gabdelhay kızı, d. 1972, Tataristan, Sarman ilçesi, üniversite mezunu, gazeteci.

Zaripova Gamberbike Fatih kızı, 1936-2014, Tataristan, Arça ilçesi Subaş-Atı köyü, meslek okulu mezunu.

Tatar Türklerinde güneş süslü bahçe kapıları:

Tataristan Arça şehri, baba evimin kapısı (şahsi arşivimden).

Tataristan Etne ilçesi Bereske köyü (Galiya Mingazova arşivinden).

Süyümbike Kulesi'nin giriş kapısı

Tataristan'da güneş süslü pencere kenarlıkları:

Etne ilçesi Mokşı köyü. Sovyet döneminde minaresi kesilmeyen tek cami (Galiya Mingazova arşivinden).

Güneşi andıran *koymak* (krep, akıtma) pişirme:

Etne ilçesi, Galiya Mingazova (şahsi arşivinden)

(internetten)

UZLAŞMA KOMİSYONLARININ VERGİLEMEDE ADALETE ETKİSİ

Dr. Muharrem ÇAKIR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF

– 0000-0003-0830-0430

ÖZET

Verginin tarafları arasında iki farklı çıkarın varlığı nedeniyle vergilemede uyuşmazlıklar kaçınılmaz olmaktadır. Ortaya çıkan bu uyuşmazlıkların çözümü idari aşamada gerçekleşebileceği gibi yargı aşamasında da gerçekleşebilmektedir. Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde idari aşamada mükellefler tarafından en çok tercih edilen yöntemlerden bir tanesi uzlaşma müessesesidir. Mükellefler açısından oldukça faydalı olan uzlaşma müessesesi. vergilemede kanunilik, vergilemede adalet gibi kavramlar açısından ise sorun teşkil etmektedir.

Uzlaşma müessesesi ile birlikte vergisini zamanında ödeyen, uzlaşma talebinde bulunup anlaşılmayan ile anlaşılanlar arasında eşitsizlik meydana gelmekle birlikte vergi ve ceza miktarlarında indirim oranının nesnel ölçülere göre belirlenmemesi de vergilemede adaleti olumsuz etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle vergi ve ceza miktarlarındaki indirim takdirinin komisyonlara bırakılması farklı uzlaşma komisyonlarında, uzlaşılan vergi ve ceza miktarlarının farklılaşmasına neden olmaktadır. Şöyle ki bazı illerde yer alan mahalli uzlaşma komisyonlarında vergi aslında bir indirim yapılmazken bazı illerdeki komisyonlarda vergi aslında indirimler çok düşük oranlarda kalmaktadır. Vergi cezalarındaki indirim ise daha yüksek oranlarda gerçekleşmekte iken yine farklı uzlaşma komisyonlarında farklı seviyelerde ortaya çıkmakta olup bu oran bazı komisyonlarda %90 civarındaki iken bazılarında ise %80 civarlarındadır.

Yetki sınırının yüksek olduğu uzlaşma komisyonlarında vazgeçilen vergi ve ceza oranlarının daha yüksek olması da vergilemede adaleti olumsuz etkilemektedir. Son yıllarda merkezi uzlaşma komisyonunda vazgeçilen vergi oranı ve vazgeçilen ceza oranı çok yüksek iken mahalli uzlaşma komisyonlarında bu oranlar görece çok düşük seviyede kalmaktadır. Yetki sınırı yüksek olan uzlaşma komisyonlarına daha yüksek gelirli mükelleflerin başvurduğu dikkate alındığında bu mükelleflerin vergi ve ceza miktarlarından yüksek oranda vazgeçilmesi vergi yükünün adaletli dağılımını olumsuz etkilemektedir. Bu durum ise Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan “vergi yükünün dengeli ve adil dağılımı maliye politikasının sosyal bir amacıdır” hükmüne ters düşmektedir.

Bu nedenlerden dolayı uzlaşma komisyonlarında vergi asılları uzlaşmaya konu edilmemeli, ceza miktarlarında ise sınırlama ile bazı nesnel kıstaslar getirilmelidir. Ayrıca uzlaşma müessesesinin vergilemede kanunilik ve vergilemede adalet ilkelerine doğrudan temasta bulunduğu dikkate alındığında uzlaşma komisyonlarında teklif edilecek tutarların tespitinde ve kararların alınmasında çoğunluk yerine oy birliğinin geçerli olması daha doğru sonuçlar verebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uzlaşma, Uzlaşma Komisyonu, Vergilemede Adalet

THE EFFECT OF COMPROMISE COMMISSIONS ON FAIRNESS IN TAXATION

ABSTRACT

Tax disputes are inevitable due to different interests of parties of the tax. These disputes can be settled administratively as well as judicially. Tax compromise is one of the most preferred administrative remedies by taxpayers. Although being very useful for taxpayers, tax compromise poses a problem in terms of legality of taxation and fairness in taxation.

Inequality occurs between those who pay their taxes on time and who apply for compromise even between the applicants who agree the settlement and who dont. In addition, the reduction rate for tax and penalty which is not determined by objective measures has a negative effect on fairness. In other words, The discretion of commissions on the discount rate for tax and penalty causes differences between agreed amounts of different commissions. For example, there is no tax reduction in the local compromise commissions in some provinces, the tax reductions in the commissions in some provinces remain at very low rates. Reduction in penalties is higher rates but differences also occur between different compromise commissions. This rate is around 90% in some settlements and around %80 in others.

On compromise commissions, where the authority limit is high, tax and penalties foregone rate is high. So, this situation also negatively affects the fairness in taxation. In recent years, while the tax and penalties foregone rate in the central compromise commission are very high, these rates are relatively low in the local compromise commissions. Considering that taxpayers with higher incomes apply to compromise commissions with a high authority limit, the high rate of abandonment of tax and penalties by these taxpayers negatively affects the equitable distribution of the tax burden. This situation contradicts the provision of "*An equitable and balanced distribution of the tax burden is the social objective of fiscal policy.*" in Article 73 of the Constitution.

For these reasons, tax should not be the subject of compromise and some objective criteria should be introduced with limitations in the rate of penalties. In addition, considering that the tax compromise is in direct contact with the principles of legality and fairness in taxation, it may be more accurate that in the determination of the amounts which proposed in the compromise commissions and in make decisions use unanimity rather than majority.

Keywords: Compromise, Compromise Comission, Fairness in Taxation

1. GİRİŞ

Fayda maksimizasyonu açısından verginin taraflarından biri olan devlet kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olan vergileri olabildiğince çok almak isterken mükellefler ise ödeyeceği vergilerin asgari düzeyde olması çabası içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle iki farklı taraf bir diğer ifadeyle iki farklı çıkarın varlığı vergilemede uyumsuzlukları kaçınılmaz kılmaktadır.

Vergi uyumsuzlukları, vergilendirme yetkisine sahip merkezi ve yerel idarelerle vergi yükümlülüğü kapsamı içerisinde taraf olan yükümlü arasında, yetki ve görevlerinin yerine getirilmesinde hukuk kurallarına aykırı hareket nedeniyle oluşan görüş ayrılıklarıdır (Candan, 2013: 1). Vergi kanunlarının sayıca fazla olması, kanunların sık sık değiştirilmesi hem vergi idaresinin hem de vergi mükelleflerinin hatalara düşmesine ve dolayısıyla vergi

uyuşmazlıklarına neden olmaktadır (Bilici, 2007: 129). Ayrıca kanun hükümlerinin yeterince iyi anlaşılabilmesi, belirsizlikler ve yapılması gereken uygulamalar bakımından ortaya çıkabilecek farklı yaklaşımlar ile tarafların yaptıkları uygulamalar nedeniyle daha haklı olduklarını düşünmeleri ve benzeri nedenler dolayısıyla uyuşmazlıklar söz konusu olabilmektedir (Akdoğan, 2011: 148). Ortaya çıkan bu uyuşmazlıkların çözümü idari aşamada gerçekleşebileceği gibi yargı aşamasında da gerçekleşebilmektedir.

Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde idari aşamada mükellefler tarafından en çok tercih edilen yöntemlerden bir tanesi uzlaşma müessesesidir. Uzlaşma ile birlikte mükellefler vergi cezalarının büyük bir kısmından kurtulurken bazı durumlarda da vergi aslının bir kısmını ödemekten kurtulmaktadır. Yürürlüğe girdiği tarihten itibaren tartışma konusu olan uzlaşma müessesesi halen vergilemede kanunilik, vergilemede adalet gibi kavramlar açısından sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada uzlaşmada taraflardan biri olan yetki komisyonlarının verdiği kararlar açısından vergi adaletsizliğine etkisi incelenecektir.

2. UZLAŞMA KAVRAMI

Vergi uyuşmazlıklarının barışçıl çözüm yollarından biri olan ve yaygın bir şekilde kullanılan uzlaşma kavramı olarak, aralarındaki görüş, düşünce ve çıkar ayrılıklarını karşılıklı ödünleşmelerle barış içinde çözümleyerek taraflar arasındaki düşünce ve işbirliği ortamını sağlamaktır (Yılmaz, 2009: 322). Vergi hukukunda uzlaşma ise, vergi yükümlüsü ile vergi idaresi arasında meydana gelen bazı uyuşmazlıkların yargı yoluna başvurulmadan, karşılıklı görüşme yolu ile sona erdirilmesidir (Pehlivan, 2010: 107).

Uzlaşma müessesinde amaç tarh edilecek ya da edilen vergi ve kesilen/kesilecek cezaların tutarları hakkında mükellef ile idare arasında görüşmeler yapılarak anlaşılması, böylece tahsilâtın hızlandırılması ve muhtemel ihtilafların önüne geçerek yargının yükünün hafifletilmesidir (Önoğlu, 2009: 24).

Uzlaşılacak vergilerde ise herhangi bir ayırım yoktur. Dolaylı-dolaysız vergiler ile gelir, servet ve harcama üzerinden alınan vergilerin tümünde uzlaşma sağlanabilir (Küçük, 2011: 15). Ancak mükellefin uzlaşma talebinde bulunabilmesi için vergi ziyaının Vergi Usul Kanunu'nun Ek 1. maddesinde yer alan nedenlerden biri ile meydana gelmiş olması gerekmektedir.

3. Türkiye’de Uzlaşma Müessesesi

Türk vergi sisteminde uzlaşma müessesesi, ilk kez 213 sayılı Vergi Usul Kanunu’na 28.02.1963 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 205 sayılı Kanunun 22. Maddesiyle eklenen bölüm ile getirilmiştir. Bu kanuna göre uzlaşma müessesinin getiriliş amacı; “...vergi ihtilaflarının süratle halli ve böylece mükelleflerin tereddütlerinin bir an evvel giderilerek huzura kavuşmalarının temini, amme alacağının vaktinde Hazine’ye intikali ve nihayet itiraz ve temyiz mercilerini tahfif ederek ihtilaflar üzerine daha titizlikle eğilmelerine imkân sağlanması...” şeklinde açıklanmıştır (Batun, 2010a: 111-112).

1986 yılına kadar bu şekilde uygulamada bulunan uzlaşma müessesesi, 01.01.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3239 sayılı Kanunla VUK’a eklenen Ek 11. madde ile tarhiyat öncesi uzlaşma vergi sistemimize dâhil edilerek ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur.

3.1. Tarhiyat Öncesi Uzlaşma

Tarhiyat öncesi uzlaşma, salınacak vergi ve buna bağlı olarak kesilebilecek cezalara ilişkin tarhiyatın yapılmasından önceki aşama, yani henüz vergi inceleme aşamasında yapılan uzlaşmayı ifade etmektedir (Yüksel, 2005: 69).

Yalnızca vergi incelemelerine dayanılarak tarh edilecek ve Bakanlık Vergi Dairelerinin tarha yetkili olduğu bütün vergi, resim ve harçlar ile bunlara ilişkin olarak kesilecek vergi ziyai cezası ve belirli bir miktarı aşan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları tarhiyat öncesi uzlaşmanın kapsamına girmektedir. Ancak kaçakçılık suçlarına neden olan fiiller ile vergi ziyasına sebebiyet verilmesi halinde kesilecek vergi cezaları ile bu fiillere iştirak edenlere kesilecek cezaları için uzlaşma müessesesinden yararlanılamaz.

3.1.1. Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Talebi ve Talepte Bulunma Süresi

Tarhiyat öncesi uzlaşmaya mükellefler başvurabileceği gibi inceleme elemanlarının da mükellefleri uzlaşmaya davet etmesi mümkündür. Kural olarak uzlaşma talebi nezdinde vergi incelemesinde bulunan mükellef tarafından yapılmakla birlikte noterden alınmış vekâletnameye dayalı olarak vekil, tüzel kişiler, küçükler ve kısıtlılarla, vakıflar ve cemaatler ile tüzel kişiliği olmayan teşekküllerde bunların kanuni temsilcileri uzlaşma talebinde bulunabilmektedir.

Uzlaşma talebi yazılı olarak incelemeyi yapan vergi inceleme elemanına veya söz konusu vergi inceleme elemanının bağlı bulunduğu ekip veya grup başkanlığına yapılmalıdır. Ancak uzlaşma talebinin inceleme tutanağında yer almasının ilgili mercie yapılmış başvuru yerine geçmesinden dolayı ayrıca yazılı bir uzlaşma talebinde bulunmaya gerek bulunmamaktadır (Taşkan, 2022: 249).

İncelemenin mükellefin bilgisi dışında yapılması durumunda inceleme elemanı mükellefi uzlaşma talebinde bulunmaya çağırabilir. Bu durumda inceleme raporu ile uzlaşma davetiyesinin uzlaşma gününden en az 15 gün önce mükellefe tebliğ edilmesi gerekir. Ancak tarh zamanaşımı süresinin bitmesine 3 aydan az bir zaman kalması durumunda inceleme elemanı mükellefe uzlaşma davetinde bulunamaz. Mükellef söz konusu davete uymadığını yazılı olarak inceleme elemanına bildirirse daha sonra tarhiyat sonrası uzlaşma hakkını kullanabilir (Yüksel, 2005: 71).

Tarhiyat öncesi uzlaşma talebinde bulunan mükellefin daha sonra uzlaşmadan vazgeçmesi mümkündür. Mükelleflerin tarhiyat sonrası uzlaşma, cezalarda indirim veya dava açma haklarını kullanabilmeleri için bu durumu uzlaşma görüşmesinden önce yazılı olarak bildirmesi gerekmektedir (Yüksel, 2005: 71).

Tarhiyat öncesi uzlaşmada, nezdinde inceleme yapılanlar incelemenin başlangıcından, inceleme ile ilgili son tutanağın düzenlenmesine kadar geçen süre içerisinde her zaman uzlaşma talebinde bulunabilmektedirler. Yükümlünün bilgisi dışında yapılan incelemelerde, inceleme elemanı herhangi bir taahhüt altına girmeksizin yükümlüyü uzlaşma talebinde bulunmaya davet edebilir. Uzlaşmaya davet hallerinde, davet yazısının tebliğ tarihinden itibaren en geç on beş gün içerisinde uzlaşma talebinde bulunulması gerekir. Ancak, incelemenin sonuçlandığı tarihte tarh zamanaşımının sona ermesine üç aydan az bir zaman kalması halinde, yükümlüye tarhiyat öncesi uzlaşma talebinde bulunup bulunmadığının sorulması ve tarhiyat öncesi uzlaşma talebinde bulunmaya davet edilmesi mümkün değildir (Karakoç, 2007: 45).

3.1.2. Tarhiyat Öncesi Uzlaşmanın Sonuçları

Tarhiyat öncesi uzlaşma sonucunda uzlaşma sağlanabileceği gibi uzlaşmamanın sağlanamaması veya temin edilememesi de mümkün olabilmektedir. Uzlaşma sağlansın ya da sağlanmasın, vergi idaresi ile mükellef veya ceza muhatabı üzerinde, uzlaşma, dava açma, indirimden yararlanma hakkı ile verginin ödenmesi açısından etkileri vardır.

3.1.2.1. Uzlaşma Sağlanmasının Sonuçları

Uzlaşma sağlanması durumunda üzerinde uzlaşma sağlanmış vergi ve ceza için, mükellef veya ceza muhatabı “tarhiyat sonrası uzlaşma” talep edemez. Başka bir ifadeyle uzlaşma sağlanan vergi ve cezalar için, verginin salınması veya cezanın kesilmesinden sonra ayrıca uzlaşma talebinde bulunulamaz (Nas, 2009a: 246).

Uzlaşmaya varılması sonucunda mükellef ile vergi komisyonlarınca düzenlenen uzlaşma tutanakları kesin olup, gereğinin vergi dairesince derhal yerine getirilmesi gerekir. Mükellefler, uzlaşma tutanaklarında yer alan vergi ve cezalara ilişkin olarak maddi hatalar dışında dava açamamakta ve herhangi bir mercie itirazda bulunamamaktadır.

Tarhiyat öncesi uzlaşma başvurusuna konu edilen vergi ve vergi cezasından yalnızca birisinde uzlaşmış, diğerinde uzlaşma sağlanmamış olabilir veya vergi ve ceza da miktar itibarıyla uzlaşma sağlanmış ancak cezanın tamamında uzlaşma sağlanmamış olabilir. Bu durumda üzerinde uzlaşılan hususla sınırlı olan dava ve idari başvuru yollarına ilişkin yasaklamanın üzerinde uzlaşılamayan vergi ve vergi cezasını (miktar ve türünü) kapsamayacağı sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla, varsa vergi üzerinde uzlaşılamayan vergi ve vergi cezasının, vergi dairesince tesis edilecek idari işlemin tebliği üzerine idari davaya konu edilmesi mümkündür (Nas, 2009a: 246-247).

Üzerinde uzlaşılan vergilere ait cezalarla ilgili olarak, ayrıca indirim hakkında yararlanılamaz. Öte yandan, indirim hakkından yararlanılan cezalarla ilgili olarak da uzlaşma talebinde bulunulamaz (VUK Ek Madde 9). Ancak üzerinde uzlaşılan verginin veya vergi farkının ve vergi cezalarının %75’inin ödeme süreleri içerisinde ödenmesi halinde uzlaşılan cezanın %25’i indirilmektedir (VUK 376/1).

Yukarıda belirtildiği gibi tarhiyat öncesi uzlaşma sağlanması durumunda düzenlenen tutanak kesin olup gereğinin yerine getirilmesi için vergi dairesine verilir. Vergi dairesine verilen bu tutanak aynı zamanda tahakkuk fişi yerine geçmektedir (Nas, 2009a: 247).

Tarhiyat öncesi uzlaşma tutanağı vergi ve cezalarının ödeme zamanlarından önce ilgiliye tebliğ edilmişse, üzerinde uzlaşılan vergi ve vergi cezası, kanuni ödeme zamanlarında; ödeme zamanının kısmen veya tamamen geçirilmesinden sonra, tebliğ edilmiş bulunması durumunda, uzlaşma tutanağının tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde ödenmesi gerekir.

3.1.2.2. Uzlaşmanın Sağlanamaması veya Temin Edilememesi

Uzlaşmanın sağlanamaması veya temin edilememesi farklı kavramlar olmasına rağmen benzer sonuçlara yol açmaktadırlar. Uzlaşmanın sağlanamaması, vergi alacaklısı ile borçlusu arasında geçen görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varılmamasını ifade etmektedir. Uzlaşmanın temin edilememesi ise, mükellef veya vekilinin uzlaşma davetine katılmaması, komisyona gelmesine rağmen uzlaşma tutanağını imzalamaması ya da tutanağı ihtirazı kayıtlı imzalamak istemesi olarak ifade edilmektedir (TÖUY Madde 16).

Tarhiyat öncesi uzlaşma temin edilmemiş veya uzlaşma görüşmelerinde uzlaşma sağlanamamış olması durumunda mükellef veya ceza muhatabı olanlar verginin tarhından ve cezanın kesilmesinden sonra tarhiyat sonrası uzlaşma talep edemezler.

Tarhiyat öncesi uzlaşmanın sağlanamaması veya temin edilememesi durumunda ilgili vergi dairesi, inceleme raporunda belirtilen matrah ya da matrah farkı üzerinden gerekli tarh işlemini yaparak mükelleflere tebliğ edilir. Tebligat üzerine mükellefler, ihbarnamenin tebliği tarihinden itibaren 30 gün içinde dava açılabilir.

Mükellefin dava açabilmesi için vergi ve ceza ihbarnamelerinin tebliğini beklemeleri gerekir. Fakat bazı mükelleflerin uzlaşmanın gerçekleşmediğine dair tutanağın üzerine dava açtıkları görülmektedir. Oysaki vergi mahkemelerinde dava açmak için ortada kesin ve yürütülmesi zorunlu bir idari işlem bulunmalıdır. Fakat buna rağmen tutanak üzerine dava açılması durumunda vergi mahkemelerinde incelenmesine engel olmadığı belirtilmektedir. Konuyla ilgili olarak Danıştay'ın verdiği kararlara göre;

“Tarhiyat öncesi uzlaşmanın vaki olmadığına dair tutanak, idari davaya konu olabilecek kesin ve yürütmesi gereken bir idari işlem niteliğinde bulunmaması sebebiyle dava konusu edilemez¹”.

“Genel kural bu olmakla beraber, ihbarnamelerin tebliğini bekleyip, tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde dava açmak imkânı olmasına rağmen, tarhiyat öncesi uzlaşmanın gerçekleşmediğine dair tutanağın tebliği üzerine de dava açılması durumunda, davanın vergi mahkemesinde incelenmesine engel bir durum yoktur”².

Uzlaşmanın temin edilememesi veya uzlaşma sağlanamamasının, mükellef veya ceza muhatabının indirim hakkı üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmamaktadır. Fakat mükellef aynı anda hem dava açma hakkını hem de indirim hakkını aynı anda kullanamaz (Nas, 2009b: 263).

3.2. Tarhiyat Sonrası Uzlaşma

Tarhiyat sonrası uzlaşmanın kapsamına, ikmalen, re'sen ve idarece tarh edilen vergi, resim ve harçlar ile bunlara ilişkin vergi ziyayı cezaları ile belirli miktarı aşan usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezaları girmektedir. Diğer bir ifadeyle kanuni süresi içinde kendiliğinden verilen beyannameler nedeniyle tarh edilen vergiler için uzlaşma talep edilemez (Batun, 2010a: 115). VUK'un 359. Maddesinde yazılı fiillerle vergi ziyasına sebebiyet verilmesi halinde tarh edilen vergi ve kesilen cezalar ile bu fiillere iştirak edenlere kesilen cezalar da tarhiyat sonrası uzlaşmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca sahte ve muhteviyatı itibariyle belge kullanımına yönelik olarak izaha davet edilen mükelleflere belirtilen maddeye göre kesilen cezalar da uzlaşma kapsamına girmemektedir. Bunların dışında VUK'un 1. Maddesi kapsamına girmeyen gümrük vergisi gibi vergi, resim ve harçlar içinde tarhiyat sonrası uzlaşma yoluna gidilemez. Tarhiyat öncesi uzlaşmaya konu edilmiş vergi ve cezalar için tarhiyat öncesi uzlaşma sağlanmış olsun ya da olmasın tarhiyat sonrası uzlaşma talep edilemez (Batun, 2010a: 115).

3.2.1. Tarhiyat Sonrası Uzlaşma Talebi ve Talepte Bulunma Süresi

Uzlaşma talebinde bulunacak mükellefin bizzat kendisi veya resmi vekâletini haiz vekili vasıtasıyla ve yazı ile yetkili uzlaşma komisyonuna müracaat etmesi gerekmektedir. Uzlaşma talebine ait dilekçe, mükellefin bağlı bulunduğu vergi dairesi veya uzlaşmaya yetkili komisyonlarının sekretarya hizmetlerini yürütmekle görevli birime verilmektedir.

Uzlaşma dilekçesi iadeli taahhütlü gönderilebileceği gibi adi posta yolu ile de gönderilebilir. Fakat bu iki durumda müracaat tarihi farklılaşmaktadır. Uzlaşma dilekçesinin iadeli taahhütlü

¹ Dn. 9. Dairenin 10.10.1985 tarihli 1994/6066 E. 1995/2451 sayılı Kararı

² Dn. 4. Dairenin 14.09.1993 tarihli 1991/104 E. 1993/1682 sayılı Kararı

gönderilmesi durumunda postaya verilış tarihi, adi posta ile gönderilmesi durumunda ise komisyona geliş tarihi müracaat tarihi olarak kabul edilmektedir (Organ, 2006: 164).

Uzlaşma talebi ihbarnamede yazılı verginin ve cezanın tamamı için yapılabilmektedir. Uzlaşma Yönetmeliğine göre tarhiyat sonrası uzlaşmada kısmi uzlaşma talebinde bulunulamaz (Uzlaşma Yönetmeliği Madde 7). Fakat tarhiyat sonrası uzlaşma talebinde bulunan mükelleflerin aleyhine olan bu uygulama Danıştay'ın bu konuda almış olduğu iptal kararı üzerine değiştirilmiştir. Böylelikle tarhiyat sonrası uzlaşmada da kısmi uzlaşma talebinde bulunmanın önü yasal olarak açılmıştır (Organ, 2006: 164).

Tarhiyat sonrası uzlaşmada, uzlaşma başvurusu belli bir süre ile sınırlandırılmıştır. Uzlaşma talep süresi, vergi veya ceza ihbarnamesinin yükümlüye tebliğ edildiği tarihi izleyen günden itibaren 30 gün olup kanun koyucu tarafından öngörülen bu süre hak düşürücü niteliktedir.

3.2.2. Uzlaşma Talebinin İncelenmesi

Uzlaşma komisyonlarına verilen veya posta ile gönderilen uzlaşma dilekçeleri üzerine sekreteryaya, talebi komisyona intikal ettirmeden önce;

Talebin uygun şekilde ve süresi içinde yapılip yapılmadığını,

Uzlaşmanın komisyon yetkisi içinde bulunup bulunmadığını inceler (Batun, 2010b: 123-124).

Yapılan inceleme sonucunda talebin uygun şekilde ve süresi içinde yapılmadığı veya komisyonun yetkisi sınırları içinde olmadığı anlaşılırsa talep reddedilir. Başvurusu bu şekilde reddedilen mükellef, kararın kendisine tebliğ tarihinden itibaren dava açma süresi sona ermemişse yeniden uzlaşma talebinde bulunabilir, yargı yoluna başvurabilir veya cezada indirim hakkını kullanabilir (Armağan, 2007: 159).

3.2.3. Tarhiyat Sonrası Uzlaşmanın Sonuçları

3.2.3.1. Uzlaşma Sağlanmasının Sonuçları

Uzlaşmanın sağlanması durumunda uzlaşma komisyonlarının düzenleyecekleri tutanaklar kesin olup, gereği vergi daireleri tarafından derhal yerine getirilmelidir. Üzerinde uzlaşma sağlanan ve tutanakla tespit edilen hususlar hakkında dava açılmayacağı gibi hiçbir merciye şikâyetle bulunamaz. Mükellef veya ceza muhatabı uzlaşma başvurusundan önce uzlaşmaya konu edilen vergi veya cezalarına karşı dava açmış ise mahkeme uzlaşma sonuçlanıncaya kadar dava konusu olayı incelememektedir. Ancak herhangi bir nedenle mahkemece davaya bakılmaya devam edilir ve karar verilirse bu hüküm geçersiz olmaktadır.

Uzlaşma vaki olduğu takdirde uzlaşılan vergi ve cezalarına ilişkin düzenlenen ve tebliğ edilen uzlaşma tutanağı vergi ve cezaların ödeme zamanlarından önce tebliğ edilmişse kanuni ödeme zamanlarında, ödeme zamanları kısmen veya tamamen geçtikten sonra tebliğ edilmişse ödeme süresi geçmiş olanlar uzlaşma tutanağının tebliğinden itibaren bir ay içinde öder.

3.2.3.2. Uzlaşma Sağlanamamasının Sonuçları

Uzlaşma sağlanamaması veya temin edilememesi durumunda aynı vergi ve ceza için yeniden uzlaşma talebinde bulunulamaz.

Mükellef veya ceza muhatabı tarh edilen vergiye ve kesilen cezaya karşı uzlaşmanın sağlanamadığına dair tutanağın kendisine tebliğ edilmesinden itibaren yetkili vergi mahkemesinde dava açabilir. Uzlaşma tutanağının tebliğı itibariyle dava açma süresi bitmiş veya 15 günden az kalmış ise bu süre tutanağın tebliğı tarihinden itibaren 15 gün olarak belirlenmektedir.

Mükellefe veya ceza muhatabına tanınan 15 günlük ek süre uzlaşmanın sağlanması halinde söz konusu olduğu belirtilmiş, ancak uzlaşmanın temin edilememesi durumunda bu sürenin tanınıp

tanınmayacağı konusunda bir belirleme yapılmamıştır. Bunun üzerine konu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Neticede Danıştay İçtihadları Birleştirme Kurulu bu ek sürenin, uzlaşmanın temin edilememesi halinde de tanınması gerektiğine karar vermiştir (Batun, 2010b: 127).

Dava açma hakkının yanı sıra, mükellef uzlaşma tutanağını imzalayana kadar uzlaşma talebinden vazgeçtiğini beyan ederek cezada indirim imkânından yararlanabilir.

4. UZLAŞMA KOMİSYONLARI

Uzlaşma müessesesinin işlerliği özel olarak oluşturulmuş uzlaşma komisyonlarınca sağlanmakta olup uzlaşma toplantılarında vergi idaresini uzlaşma komisyonları temsil etmektedir (Sin, 2019: 307). Uzlaştırma görevinin diğer alanlarda olduğu gibi bir uzlaştırıcı veya arabulucu aracılığıyla değil de uzlaşma komisyonları aracılığıyla yürütülmesi vergi hukukunda yer alan uzlaşma müessesini diğer hukuk dallarındaki uzlaşma uygulamasından ayırt etmektedir (Sin, 2019: 307).

Genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlara ilişkin uzlaşma taleplerinin incelenmesi için üçer kişilik uzlaşma komisyonları kurulmaktadır. Uzlaşma komisyonları uzlaşmaya konu tutar açısından yetkilerine göre farklılık arz etmektedir. Buna göre uzlaşma komisyonları; vergi dairesi müdürlükleri/mal müdürlükleri uzlaşma komisyonu, vergi dairesi başkanlığı/defterdarlıklar uzlaşma komisyonu, vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu ve merkezi uzlaşma komisyonu olmak üzere dört grupta toplanmaktadır.

4.1. Uzlaşma Komisyonlarının Oluşumu

Uzlaşma komisyonlarının oluşumu, uzlaşma uygulamasının ayırımından kaynaklı olarak iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşma komisyonlarının oluşumu vergi incelemesini yapan inceleme elemanlarına göre değişmektedir. Buna göre vergi incelemesi, vergi müfettişleri tarafından yapılıyorsa oluşturulacak komisyonlarda vergi müfettişleri arasından seçilecek üyeler de yer almaktadır (TÖUY Madde 5).

Tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonları ise genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarına ilişkin uzlaşma taleplerinin incelenmesi için oluşturulan üç kişilik komisyonlardır. Buna görev ikmalen, re'sen ve idarece tarh edilen vergi ve cezalar hakkında uzlaşabilmek için vergi dairesi uzlaşma komisyonları, defterdarlık uzlaşma komisyonu, vergi dairesi başkanlığı uzlaşma komisyonu, vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonu ile Merkezî Uzlaşma Komisyonu kurulmaktadır. Gerek görüldüğü takdirde, söz konusu komisyonların beş kişiden oluşturulması mümkün olup bu durumda diğer iki üye söz konusu komisyonlara üye olabilecekler arasından belirlenmektedir (Uzlaşma Yönetmeliği Madde 6).

Vergi Dairesi Uzlaşma Komisyonu: Vergi dairesi uzlaşma komisyonları vergi dairesi müdürlüklerinde; vergi dairesi müdürünün başkanlığında, vergi dairesi müdürü tarafından belirlenen vergi dairesi müdür yardımcıları ve/veya şefler ve/veya gelir uzmanlarından meydana gelirken bağlı vergi dairelerinde ise malmüdürünün başkanlığında şef ile gelir uzmanı ve/veya memurdan oluşmaktadır. Vergi dairesi müdürlüklerinde, vergi dairesi müdür yardımcısı veya şef bulunmaması hâlinde komisyonda bunların yerine görev yapanlar; mal müdürlüklerinde ise şef bulunmaması hâlinde yerine gelir uzmanı ve/veya memurlarından birisi üye olmaktadır.

Defterdarlık Uzlaşma Komisyonu: Bu komisyon vergi dairesi başkanlığı bulunmayan yerlerde kurulmaktadır. Komisyon, defterdarın veya tevkil edeceği defterdar yardımcısının başkanlığında gelir müdürü ile vergi dairesi müdüründen oluşmaktadır.

Vergi Dairesi Başkanlığı Uzlaşma Komisyonu: Vergi dairesi başkanı veya vekil olarak atayacağı grup müdürünün başkanlığında, vergi dairesi başkanı tarafından belirlenen grup müdürleri, koordinatör olarak görevlendirilen avukatlar, vergi dairesi müdürlerinden veya müdürlerden oluşmaktadır. Kanunun 4 üncü maddesinde yazılı vergi dairesinin görev ve yetkilerini haiz olarak faaliyete geçen vergi dairesi başkanlıklarında ise komisyon, vergi dairesi başkanı veya vekil olarak belirlediği grup müdürü, vergi dairesi müdürü ya da müdürün başkanlığında, vergi dairesi başkanı tarafından belirlenen grup müdürleri, koordinatör olarak görevlendirilen avukatlar, vergi dairesi müdürleri, müdürler, vergi dairesi müdür yardımcıları, müdür yardımcısı ve/veya şeflerden oluşmaktadır.

Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu: Bu komisyon, Gelir İdaresi Başkanı tarafından belirlenen gelir idaresi başkan yardımcısı, I. Hukuk Müşaviri veya gelir idaresi daire başkanları ile gelir idaresi grup başkanlarından birinin başkanlığında, gelir idaresi daire başkanı ve/veya grup başkanları ve/veya hukuk müşavirleri ve/veya müdürlerden oluşmaktadır. Gerektiğinde birden fazla Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu kurulabilmekle birlikte bu komisyonların kurulacağı yerler, yetki alanları, kimlerden oluşacağı ve sekreteryahizmetlerinin kimler tarafından yürütüleceği Gelir İdaresi Başkanlığınca belirlenmektedir.

Merkezî Uzlaşma Komisyonu: Mahallî uzlaşma komisyonlarına tanınan yetki sınırlarını aşan vergi, resim ve harçlarda uzlaşmak üzere kurulan Merkezî Uzlaşma Komisyonu, Gelir İdaresi Başkanı'nın başkanlığında, bir Gelir İdaresi Başkan Yardımcısı ve Gelir Yönetimi Daire Başkanı'ndan oluşmaktadır.

Komisyonlar, üyelerinin tamamının katılımıyla toplanır ve çoğunlukla karar vermektedir. Komisyon başkan ve üyelerinin herhangi bir nedenle görevlerinin başında bulunmamaları hâlinde, bunlara vekâlet edenler komisyonda görev alırlar.

4.2. Uzlaşma Komisyonlarının Yetkisi ve Yetki Sınırının Tespiti

Uzlaşma kapsamında alınacak vergi, resim ve harçların belirlenmesi, uzlaşma komisyonlarının yetki sınırının tespiti ve uzlaşmaya ilişkin usul ve esasların belirlenme yetkisi Hazine ve Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. İl özel idareleri ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar için ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Ancak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın söz konusu yetkisi kullanırken İçişleri Bakanlığı'ndan görüş alması gerekmektedir.

Hazine ve Maliye Bakanlığı'na tanınan bu yetkiye dayanılarak uzlaşma komisyonlarının uzlaşabilecekleri en çok vergi, resim, harç, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının miktarları genel tebliğler ile belirlenmektedir. Buna göre 23.07.2022 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 539 sıra no.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile uzlaşma komisyonlarının yetki sınırları yeniden belirlenmiştir. Tebliğde yapılan açıklamaya göre;

Vergi ve vergi zıyaı olması durumunda: Uzlaşmaya yetkili komisyon, vergi/ceza ihbarnamesindeki tarh edilen vergi miktarına göre belirlenecektir. Aynı yıl veya farklı yıllar için birden fazla tarhiyatın bulunması durumunda ise yetkili komisyon en yüksek vergi miktarını içeren vergi/ceza ihbarnamesine göre belirlenecek ve bütün belirlenen bu uzlaşma komisyonunda incelenecektir.

Kanuni süresinden sonra verilen beyannamelerde: Kanuni süresinden sonra verilen beyannameler üzerinden tahakkuk fişi ile tahakkuk ettirilen vergilere ilişkin kesilen vergi ziyai cezaları için uzlaşma başvurusunda bulunulan hallerde ise cezanın hesaplanmasına esas teşkil eden vergi miktarı dikkate alınarak yetkili uzlaşma komisyonu belirlenecektir. Vergi miktarı hangi uzlaşma komisyonunun yetkisi içerisinde kalıyor ise vergi ziyai cezası için yapılan uzlaşma talepleri de bu komisyonda görüşülecektir. Pişmanlık talepli olarak verilen beyannamelerde pişmanlık şartlarının ihlal edilmesi durumunda bu beyannameler kanuni süresinden sonra verilen beyanname olarak değerlendirilmekte ve buna göre yetkili uzlaşma komisyonu belirlenmektedir.

Hem vergi hem de usulsüzlük/özel usulsüzlük cezalarının olması durumunda: Aynı yıl veya farklı yıllar için hem vergi tarhiyatının yapıldığı hem usulsüzlük veya özel usulsüzlük cezalarının kesildiği durumlarda yetkili uzlaşma komisyonu tarh edilen vergi miktarına göre belirlenecektir. Uzlaşmada birliğin sağlanması açısından diğer vergi/ceza ihbarnameleri de belirlenen yetkili uzlaşma komisyonunda incelenecektir.

Birden fazla usulsüzlük/özel usulsüzlük cezası olması durumunda: Vergi tarhiyatı bulunmaksızın aynı yıl veya farklı yıllar için birden fazla usulsüzlük veya özel usulsüzlük cezalarının kesilmesi durumunda, yetkili uzlaşma komisyonu en yüksek ceza miktarını içeren vergi/ceza ihbarnamesine göre belirlenecektir. Uzlaşmada birliğin sağlanması açısından diğer ihbarnameler de belirlenen yetkili uzlaşma komisyonunda incelenecektir.

Çizelge 1. Uzlaşma Komisyonlarının Yetki Sınırı

Uzlaşma Komisyonu	Vergi Miktarına İlişkin Yetki Sınırı (TL)	Usulsüzlük ve Özel Usulsüzlük Cezalarında Yetki Sınırı (TL)
Mal Müdürlükleri Uzlaşma Komisyonları*	7.500 – 15.000	10.000 – 20.000
Vergi Dairesi Müdürlükleri Uzlaşma Komisyonları*	30.000 – 60.000	30.000 – 70.000
Vergi Dairesi Başkanlıkları veya Defterdarlık Uzlaşma Komisyonları*	100.000 – 3.500.000	150.000 – 800.000
Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu	15.000.000	15.000.000
Merkezi Uzlaşma Komisyonu	15.000.000 üzeri	15.000.000 üzeri

*Yetki sınırları komisyonların bağlı bulundukları mal müdürlükleri, vergi dairesi müdürlükleri ve vergi dairesi başkanlıklarına göre farklılık arz etmektedir. Tabloda yer alan tutarlar en az ve en fazla tutarlara aittir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: 539 sıra no.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği.

5. UZLAŞMA KOMİSYONLARININ VERGİLEMEDE ADALETE ETKİSİ

Uzlaşma komisyonları, uzlaşmayı sağlamak üzere teklif edecekleri vergi ve ceza tutarlarını belirlerken anayasanın genel ilkeleri ile birlikte vergi ödevini düzenleyen 73. maddenin hükümlerini göz önünde bulundurmalı ve teklif edilecek tutarlar ölçülülük ilkesine aykırılık taşımamalıdır (Sin, 2019: 309). Buna göre uzlaşma komisyonları vergilemede kanunilik ve vergilemede adalet ilkesine aykırılık teşkil edecek şekilde mükellefe teklifte bulunmamalıdır.

Anayasamızın 10. maddesinde yer alan “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.” hükümlerine göre mükellefler arasında hiçbir ayırım gözetilmeden vergileme yapılmalıdır. Ancak uzlaşma müessesesi ile vergisini zamanında ödeyen, uzlaşma talebinde bulunup anlaşamayan ile anlaşanlar arasında eşitsizlik meydana gelmekte olup indirim oranının takdirinin komisyonlara bırakılmasından dolayı ise farklı uzlaşma komisyonlarında, uzlaşılan

vergi ve ceza miktarlarının farklı olması eşitsizliği artırmakta ve adaletsizliğe neden olmaktadır (Çakır, 2014: 111).

Çizelge 2. 2021 Yılında Bazı İllerde Uzlaşma Sonuçları

İller	Uzlaşmaya Konu Olan Vergi	Uzlaşma Sonucu Vergi	Vazgeçilen Vergi	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşmaya Konu Olan Ceza	Uzlaşma Sonucu Ceza	Vazgeçilen Ceza	Vazgeçilen Ceza (%)
Bitlis	40.591	40.591	0	0	99.346	19.144	80.202	81
Burdur	342.425	230.981	111.444	33	685.776	84.993	600.783	88
Diyarbakır	917.825	828.706	89.119	10	1.614.195	296.294	1.317.901	82
İstanbul	82.186.918	76.968.455	5.218.463	6	124.356.383	13.047.142	111.309.241	90
Kütahya	530.566	517.043	13.523	3	1.286.139	227.662	1.058.477	82
Samsun	3.020.130	3.007.407	12.723	0,04	5.329.174	894.116	4.435.058	83

Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022: 130-131.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere özellikle cezalarda yüksek oranda miktarlardan vazgeçilirken vergi miktarlarındaki vazgeçme oranı cezalarındaki vazgeçme oranına göre çok düşük kalmaktadır. Ancak farklı illerde yer alan uzlaşma komisyonlarında farklı oranlarda uzlaşma sağlanması mükellefler arasında eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olmaktadır. Burdur'da 2021 yılında uzlaşma oranı %67 iken bu oran İstanbul'da %94, Kütahya'da %3, Bitlis'te ise %100'dür. 2021 yılında 82 ilden 48'inde vergi aslı kaldırılmazken bütün uzlaşma komisyonlardan vergi cezalarının bir kısmından vazgeçilmiştir (GİB, 2022: 130-131).

Aynı yetki sınırlarına sahip uzlaşma komisyonları sonucunda gerçekleşen uzlaşma oranlarının farklılaşması vergi adaletini olumsuz etkilerken farklı yetki sınırlarına sahip uzlaşma komisyonları arasındaki adaletsizlik daha yüksek seviyede gerçekleşmektedir. Aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere yetki sınırı arttıkça vazgeçilen vergi oranları daha da artmaktadır. Yetki sınırlarının yüksek olduğu komisyonlara gelir seviyeleri yüksek olan mükelleflerin başvurduğu dikkate alınırsa vergi yükü dağılımında adaletsizliğin küçük mükellefler aleyhine arttığı görülecektir.

Çizelge 3. Yıllar İtibariyle Mahalli Uzlaşma Komisyonu Sonuçları

Yıllar	Uzlaşmaya Konu Olan Vergi	Uzlaşma Sonucu Vergi	Vazgeçilen Vergi	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşmaya Konu Olan Ceza	Uzlaşma Sonucu Ceza	Vazgeçilen Ceza	Vazgeçilen Ceza (%)
2016	507.302.473	260.117.001	247.185.472	48,7	675.334.309	68.925.153	606.409.156	89,8
2017	164.330.305	104.769.721	59.560.584	36,2	267.127.370	36.926.116	230.201.254	86,2
2018	83.498.411	77.505.490	5.992.921	7,2	191.574.626	34.061.796	157.512.830	82,2
2019	130.487.509	125.123.495	5.364.014	4,1	275.988.683	48.937.093	227.051.590	82,3
2020	187.521.628	178.802.621	8.719.007	4,6	386.037.904	64.985.032	321.052.872	83,2
2021	201.183.843	191.449.933	9.733.910	4,8	326.082.642	49.758.567	276.324.075	84,7

Gelir İdaresi Başkanlığı 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 Yılları Faaliyet Raporları

Mahalli uzlaşma komisyonlarında son yıllarda vazgeçilen vergi oranlarının azaldığı ve uzlaşma oranının yaklaşık olarak %95 olduğu görülmektedir. Vergi cezalarının ise büyük bir kısmı silinmekte cezaların yaklaşık %16'sında uzlaşma sağlanmaktadır.

Çizelge 4. Yıllar İtibariyle Vergi Daireleri Koordinasyon Uzlaşma Komisyonu Sonuçları

Yıl	Uzlaşmaya Konu Olan Vergi	Uzlaşma Sonucu Vergi	Vazgeçilen Vergi	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşmaya Konu Olan Ceza	Uzlaşma Sonucu Ceza	Vazgeçilen Ceza	Vazgeçilen Ceza (%)
2016	191.845.974	50.963.086	140.882.888	73,4	265.819.441	12.913.434	252.906.007	95,1
2017	20.992.593	16.649.442	4.343.151	20,7	38.526.694	6.733.494	28.793.200	74,8
2018	12.245.299	9.858.621	2.386.678	19,5	32.240.098	5.834.969	26.405.129	82
2019	13.587.238	12.931.938	655.300	4,8	52.771.049	8.608.934	44.162.115	83,4
2020	200.131.686	68.397.315	131.734.371	65,8	295.883.084	9.267.122	286.615.962	96,9
2021	48.815.521	38.123.349	10.692.172	21,9	61.714.813	7.362.339	54.352.474	88,1

Gelir İdaresi Başkanlığı 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 Yılları Faaliyet Raporları

Vergi daireleri koordinasyon uzlaşma komisyonunda ise vazgeçilen vergi miktarları yılları itibariyle büyük dalgalanmalar göstermektedir. Ancak vazgeçilen vergi oranlarının mahalli uzlaşma komisyonlarında vazgeçilen vergi oranından daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde vergi cezalarında da uzlaşma oranı mahalli uzlaşma komisyonlarında gerçekleşen uzlaşma oranına göre düşük kalmaktadır.

Çizelge 5. Yıllar İtibariyle Merkezi Uzlaşma Komisyonu Sonuçları

Yıl	Uzlaşmaya Konu Olan Vergi	Uzlaşma Sonucu Vergi	Vazgeçilen Vergi	Vazgeçilen Vergi (%)	Uzlaşmaya Konu Olan Ceza	Uzlaşma Sonucu Ceza	Vazgeçilen Ceza	Vazgeçilen Ceza (%)
2016	268.766.445	58.960.357	209.806.088	78,1	341.575.433	0	341.575.433	100
2017	3.212.460	3.212.460	0	0	11.128.389	1.904.432	9.223.957	82,9
2018	85.336.153	66.040.560	19.295.593	22,6	114.695.107	17.067.230	97.627.877	85,1
2019	157.865.644	114.550.000	43.315.644	27,4	253.094.853	11.760.121	241.334.732	95,4
2020	485.887.973	281.055.200	204.832.773	42,2	709.321.105	36.432.927	672.888.178	94,9
2021	29.929.381	5.985.876	23.943.505	80,0	44.894.072	0	44.894.072	100

Gelir İdaresi Başkanlığı 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 Yılları Faaliyet Raporları

Yetki açısından gelir seviyesi yüksek mükelleflerin başvurduğu uzlaşma komisyonu olan merkezi uzlaşma komisyonunda son yıllarda uzlaşılan vergi oranı ve ceza oranı düşmektedir. Özellikle 2021 yılında uzlaşmaya konu olan vergi aslının %80'inden vergi cezasının ise tamamından vazgeçildiği görülmektedir. Halı hazırda vergilemede adaleti olumsuz yönde etkileyen uzlaşma müessesesi gelir seviyesi yüksek olan mükelleflerin başvurduğu komisyonlarda vazgeçilen vergi ve ceza oranlarının diğer komisyonlara göre yüksek olmasından dolayı vergi yükü dağılımında adaletsizliğin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca uzlaşmaya konu olan vergi cezalarının hemen hemen tamamından vazgeçilmesi de cezaların caydırıcılık etkisini olumsuz etkilemektedir (Toker ve Tekin, 2022: 2156).

5. Sonuç ve Öneriler

Anayasamızın 73. maddesine göre vergi, resim, harç ve benzeri yükümlülüklerin kanunla konulması, değiştirilmesi ve kaldırılması gerekirken uzlaşma komisyonları tarafından verginin aslında indirim yapılması uzlaşma müessesesini tartışma konusu yapan temel problemlerden biri haline getirmektedir. Çalışma konusu uzlaşma müessesesinin vergilemede adaletle etkisi olduğundan bu durum üzerinde durulmamıştır.

Uzlaşma müessesesinde çözüm bekleyen bir diğer konu ise vergilemede adaletle olumsuz etkiye bulunulmasıdır. Uzlaşma uygulaması ile birlikte vergisini zamanında ödeyen, uzlaşma talebinde bulunup anlaşılamayan ile anlaşılanlar arasında eşitsizlik meydana gerekmektedir. Ayrıca vergi ve ceza miktarlarında indirim oranının takdirinin komisyonlara bırakılması farklı uzlaşma komisyonlarında, uzlaşılan vergi ve ceza miktarlarının farklı olmasına sebebiyet vermektedir. Bazı uzlaşma komisyonlarında cezalarda indirim oranı %90'lara yaklaşırken bazı komisyonlarda bu oran %80 civarlarında ortaya çıkmaktadır. Mahalli uzlaşma komisyonlarda vergi aslında indirimin yapılması genel olarak çok düşük seviyelerde olsa da bazı illerde yer alan uzlaşma komisyonlarında vergi aslında herhangi bir indirim yapılmazken bazı illerde bulunan komisyonlarda yaklaşık %5 oranında vergi aslından vazgeçildiği görülmektedir.

Uzlaşma komisyonların vergi adaletine bir diğer olumsuz etkisi ise yetki sınırının yüksek olduğu uzlaşma komisyonlarında vazgeçilen vergi ve ceza oranlarının daha yüksek olmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2022 yılında merkezi uzlaşma komisyonunda vazgeçilen vergi oranı %80 ve vazgeçilen ceza oranı %100 iken bu oranlar mahalli uzlaşma komisyonlarında sırasıyla %4,8 ve %84,7'dir. Yetki sınırı yüksek olan uzlaşma komisyonlarına daha yüksek gelirli mükelleflerin başvurduğu dikkate alındığında bu mükelleflerin vergi ve ceza miktarlarından yüksek oranda vazgeçilmesi vergi yükünün dengeli dağılımını olumsuz etkilemekte ve Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan "vergi yükünün dengeli ve adil dağılımı maliye politikasının bir amacıdır" hükmüne ters düşmektedir.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı uzlaşma komisyonlarında vergi asılları uzlaşma dışı bırakılmalı, ceza miktarlarında ise sınırlama ile bazı nesnel kıstaslar getirilmelidir. Ayrıca eleştirilere maruz kalmamak ve uzlaşma görüşmelerinin daha şeffaf bir ortamda gerçekleşmesi için uzlaşma görüşmeleri noter eşliğinde gerçekleşmeli ve ayrıntılı olarak kayıt altına alınmalıdır.

Uzlaşma müessesesinin vergilemede kanunilik ve vergilemede adalet ilkelerine doğrudan temasta bulunduğu dikkate alındığında uzlaşma komisyonlarında teklif edilecek tutarların tespitinde ve kararların alınmasında çoğunluk yerine oy birliğinin geçerli olması daha doğru sonuçlar verebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, 10. Baskı, Gazi Kitabevi, 2011.
- Armağan, R., Vergi Uyuşmazlıklarının Çözümünde Uzlaşma Müessesesi ve Isparta İline İlişkin Bir Değerlendirme, Maliye Dergisi, Sayı 153, 2007.
- Batun, M., "Tarhiyat Sonrası Uzlaşma-I", Yaklaşım, Yıl 18, Sayı 211, 2010a.
- Batun, M., "Tarhiyat Sonrası Uzlaşma-II", Yaklaşım, Yıl: 18, Sayı: 212, Ağustos, 2010b.
- Bilici, N., *Vergi Hukuku*, 15. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Candan, T., "Vergi Uyuşmazlıklarının Yargı Yoluyla Çözümü", http://www.muhasabenet.net/makale_turgut%20candan_vergi%20uyusmazliklari%20idari%20islemir%20%20ve%20surel%20er.doc, (Erişim Tarihi: 03.01.2023)
- Çakır, M., (2014). "Uzlaşma Müessesesinin Yabancı Ülke Uygulamalarıyla Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler", Vergi Raporu Dergisi, Sayı

177, 2014.

Dn. 4. Dairenin 14.09.1993 tarihli 1991/104 E. 1993/1682 sayılı Kararı

Dn. 9. Dairenin 10.10.1985 tarihli 1994/6066 E. 1995/2451 sayılı Kararı

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2017). 2016 Faaliyet Raporu, Yayın No: 247.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). 2017 Faaliyet Raporu, Yayın No: 276.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019). 2018 Faaliyet Raporu, Yayın No: 314.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2020). 2019 Faaliyet Raporu, Yayın No: 349.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). 2020 Faaliyet Raporu, Yayın No: 387.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022). 2021 Faaliyet Raporu, Yayın No: 429.

Karakoç, Y., *Vergi Sorunlarının/Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

Küçük, Ş., “Vergide Uzlaşma Kaldırılmalı mı?”, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı: 92, Ağustos, 2011.

Nas, A., “Tarhiyat Öncesi Uzlaşmada Uzlaşmaya Varılmasının Sonuçları”, *Yaklaşım*, Yıl: 17, Sayı: 201, Eylül, 2009a.

Nas, A., “Tarhiyat Öncesi Uzlaşmada Uzlaşmanın Temin Edilememesinin ve Uzlaşmaya Varılamamasının Sonuçları”, *Yaklaşım*, Yıl 17, Sayı 202, 2009b.

Organ, İ., “Eleştirel Bir Yaklaşım – Yasal Af: Uzlaşma”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 213, Haziran, 2006.

Önoğlu, R., “ Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Müessesesi ve Ortaya Çıkan Bazı Sorunlar”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı 333, Mayıs, 2009.

Pehlivan, O., *Vergi Hukuku*, Derya Kitabevi, Trabzon, 2010.

Şin, S. *Vergi Hukukunda Uzlaşma Kurumu ve Komisyonları*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2019.

Taşkan Y. Z., *Vergi Hukuku Genel Hükümler ve Türk Vergi Sistemi*, Adalet Yayınevi.

Toker, A. ve Tekin, A., *Türk Vergi Hukukunda Uzlaşma Müessesesi ve OECD Üyesi Seçilmiş Ülke Örnekleri İle Karşılaştırılması*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (4), 2022.

Yılmaz, E., “Uzlaşma Müessesesinin Hukuki Niteliği ve Temel Vergilendirme İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1-2, 2009.

Yüksel, V., “Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Müessesesi”, *Maliye Postası*, Sayı: 597, 15 Temmuz, 2005.

03.02.1999 Tarihli ve 23600 Sayılı Resmi Gazete, Uzlaşma Yönetmeliği

31.10.2011 Tarihli ve 28101 Sayılı Resmi Gazete, Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Yönetmeliği

TÜRKİYE İLE G7 ÜLKELERİNİN HASTALIK YÜKÜ VE İLİŞKİLİ RİSK FAKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARİSON OF DİSEASE BURDEN AND ASSOCIATED RİSK FACTORS OF TURKEY AND G7 COUNTRİES

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL¹, Doktora Öğrencisi Ferhat BOLUKÇU²

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, - ORCID ID: 0000-0003-2135-242X

²Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı
- ORCID ID: 0000-0002-4062-6193

ÖZET

Hastalık insidansı, morbidite ve mortaliteye neden olan risk unsurları ve ölümcül olmayan sonuçların saptanması açısından hastalık yükü öngörülerinin oluşturulması önemli bir gereklilik olarak düşünülmektedir. Bu amaçla Türkiye ve G7 ülkelerinin hastalık yükü karşılaştırılmıştır. Çalışmanın mevcut verileri ışığında G7 ülkeleri ve Türkiye'nin hastalık nedenlerine özgü ölüm oranları incelendiğinde ilk sırada dolaşım sistemi hastalıkları (akut miyokard infarktüsü, serebrovasküler hastalıklar ve iskemik kalp hastalıkları) yer almaktadır. Çalışma kapsamında OECD verilerine göre dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek görüldüğü ülke Türkiye olup benzer şekilde Türkiye sigara kullanımı bakımından da ilk sırada yer almaktadır. Bu bakımdan literatürde de sigara ile dolaşım ve solunum sistemi hastalıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Literatür incelendiğinde gelişmiş ülkelerde kanser insidansı gelişmemiş ülkelere kıyasla neredeyse iki kat daha fazla ve kansere bağlı ölüm oranları ise yaklaşık %8 ila %15 daha yüksektir. Bu çalışmanın mevcut verileri incelendiğinde, G7 ülkelerine kıyasla Türkiye'de kansere bağlı ölüm oranlarının düşük olması obezite, düzensiz ve sağlıklı beslenme ve diğer risk faktörlerine maruziyetin az olması ile bölgesel farklılıklardan kaynaklı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hastalık yükü, risk faktörleri, G7 ülkeleri

ABSTRACT

It is considered an important necessity to establish disease burden predictions in terms of disease incidence, risk factors that cause morbidity and mortality, and non-fatal outcomes. For

this purpose, the burden of disease in Turkey and G7 countries was compared. In the light of the current data of the study, when the mortality rates of G7 countries and Turkey are examined, circulatory system diseases (acute myocardial infarction, cerebrovascular diseases and ischemic heart diseases) take the first place. Within the scope of the study, Turkey is the country with the highest death rate due to circulatory system diseases according to OECD data, and similarly, Turkey ranks first in terms of smoking. In this respect, there is a statistically significant and positive relationship between smoking and circulatory and respiratory system diseases in the literature. When the literature is examined, the incidence of cancer in developed countries is almost two times higher than in underdeveloped countries, and cancer-related mortality rates are approximately 8% to 15% higher. When the current data of this study is analyzed, the low mortality rates related to cancer in Turkey compared to G7 countries may be due to low exposure to obesity, irregular and unhealthy nutrition and other risk factors, and regional differences.

Keywords: Disease burden, risk factors, G7 countries

1. GİRİŞ

Küresel hastalık yükü ve risk faktörlerinin ortaya koyulmasına yönelik çabalar sağlık yönetiminden sorumlu karar alıcıları açısından son derece önem teşkil etmektedir. Ulusal ve uluslar arası sektörel alanda yapılacak yeni yatırımların yönünü belirlemek için hastalık morbiditesi, hastalıkların insidansı, salgınların epidemiyolojisi ve genel risk faktörlerinin saptanması elzemdir. Bu hususta yaşa, cinsiyete, bölgeye ve diğer demografik koşullara göre mortalite, morbidite, enfeksiyon insidansı, yaralanma, kaybedilen yaşam yılları (DALY) ve diğer risk faktörlerine ilişkin olarak kapsamlı ve tutarlı kayıtların oluşturulmasına her geçen gün daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Ulusal ve küresel hastalık yükünün saptanması sonucu karar alıcılar, yatırımcılar ve diğer paydaşlar tarafından dünyanın gereksinim duyduğu çarpıcı sağlık ihtiyaçları öngörülebilir. Yaşlı nüfusun artması, doğurganlık hızının düşmesi, aşırı beslenme alışkanlığı ve hareketsiz yaşam nedeniyle obezitenin artışı, yeni salgın ve bulaşıcı hastalıkların artması ile koşut olarak tıp alanında yaşanan epidemiyolojik geçişler sağlık harcamalarını artırmakta ve sağlık sistemlerinin sorgulanmasını her geçen gün daha çok gündeme getirmektedir. Sadece ölümleri dikkate değer alan geleneksel sağlık sistemi yaklaşımları yerine, beş yaş altı çocuk ölümleri, sakatlık ve yaralanmaya bağlı rehabilitasyon hizmetleri, zihinsel ve fiziksel engellilik ile geçirilen süreler, kaliteli olarak geçirilen sağlıklı yaşam yılları ve hastalıkla geçirilen kaybedilen yaşam yılları gibi pek çok sağlık yükü ölçütünün bir arada düşünüldüğü sağlık sistemlerinin gerekliliği söz konusu olmaya başlanmıştır.

Her yıl milyonlarca insan bağışıklaama hizmetlerinin yetersizliği, ilaçlara erişim eksikliği veya sağlık sistemlerinin ihmali ve bakım sağlayamaması nedeniyle ölmektedir (Ferkol ve Schraufnagel, 2014). Dünya genelinde bulaşıcı hastalıklar her geçen gün

artmaktadır. Benzer şekilde kronik hastalık yükü ve ruh sağlığı sorunları da yaygınlaşmaktadır. Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ-WHO) tarafından yaş ve cinsiyet gibi demografik durumlar ile risk durumuna göre hastalık yüküne ilişkin kayıtlar oluşturulmaktadır. Nedenlerine göre dünyada hastalık yükünün payı şu şekilde sıralanmaktadır (IHME Global Burden of Disease, erişim: <https://ourworldindata.org/grapher/burden-of-disease-by-cause>)”:

Kardiyovasküler hastalıklar %15,52
Kanserler %9,93
Yenidoğan hastalıkları %7,33
Solunum yolu enfeksiyonları ve tüberküloz %6,04
Diğer bulaşıcı olmayan hastalıklar %6,02
Kas ve iskelet sistemi hastalıkları %5,89
Zihinsel bozukluklar %4,92
Diyabet ve böbrek hastalıkları %4,44
Akciğer hastalıkları %4,09
Beklenmedik (kasıtsız) yaralanmalar %4,08
Nörolojik hastalıklar %3,84
Bağırsak hastalıkları %3,82
Sindirim sistemi hastalıkları %3,51
Trafik kazaları %3,06
Duyu organı hastalıkları % 2,59
Sıtma ve ihmal edilen tropikal hastalıklar %2,48
HIV, AIDS ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar %2,22
Beslenme eksikliğine bağlı hastalıklar %1,95
Cilt hastalıkları %1,68
Madde kullanım bozuklukları %1,38
Kendine zarar verme %1,35
Şiddete maruz kalma %1,06
Doğum ve gebelik süreci bozuklukları %0,5'tir”.

Kardiyovasküler diğer bir deyişle kalp damar hastalıkları en çok görülen hastalıklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Kardiyovasküler hastalıklar dünyada mortalite ve morbiditenin ana nedenlerinden birini teşkil etmeye devam etmektedir. Genetik faktörler hariç düzenli beslenme, diyet, uyku, stres ve bazı olumsuz alışkanlıkların değiştirilmesi ile suretiyle dolaşım sistemi hastalık riski ve prevalansının azaldığı yönünde kanıtlar ileri sürülmektedir (Bazzano, Serdula ve Liu, 2003; Alissa ve Ferns, 2017). Nitekim kardiyovasküler hastalıkların 1950’li yıllarda en yüksek zirveye ulaşması sonucu nikotin bağımlılığı, hipertansiyon ve yüksek kolesterol düzeylerine ilişkin sürdürülen klinik mücadele ve izlenen temel sağlık hizmet politikaları sonucunda kronik hastalık mortalitesinde son yarım yüzyılda %50 oranında azalma yaşanmıştır (Ford ve Capewell, 2011). Kardiyovasküler hastalıklardan sonra ikinci sırada kanser hastalığı başı çekmektedir.

Kanser dünya çapında önemli bir halk sağlığı tehdidi olmaya devam etmektedir. Gerek beslenme ve yaşam koşullarına bağlı değişimler gerek küresel ısınma ve epidemiyolojik geçişler nedeniyle kansere bağlı ölümler artmaktadır. DSÖ’nün 2015 yılı öngörülerine göre kanser, 172 ülkenin 91’inde 70 yaş öncesi ölümlerin birinci veya ikinci önde gelen nedenini oluşturmakta ve 22 ülkede ise üçüncü veya dördüncü sırada nedenini oluşturmaktadır. Akciğer kanseri en sık görülen kanser olup bunu kadınlarda meme kanseri erkeklerde ise prostat kanseri takip etmektedir. Bunlardan sonra kolorektal kanser ve mide ve karaciğer kanseri izlenmektedir (Bray ve Diğ., 2018). Başka bir çalışmanın belirlemiş olduğu öngörülere göre, 2035 yılına kadar küresel kanser insidansının neredeyse %60’ını temsil eden 14 milyon yeni kanser vakası

görülebilecektir (Pilleron ve Diğ., 2019). Sağlık sistemleri üzerinde önemli bir yük teşkil eden kanser hastalıklarından sonra üçüncü sırada yenidoğan ölümleri ve yenidoğan dönemine ilişkin ortaya çıkan hastalıklar başı çekmektedir.

Yaşamın ilk dört haftası olarak bilinen yenidoğan dönemi çocukların çok yüksek bir ölüm riskiyle karşı karşıya kaldığı bir zaman dilimini teşkil etmektedir. Yenidoğan bozuklukları veya hastalıkları vücudun ve organların anormal oluşu ve işlevsel bozukluğu anlamına gelmektedir. Yenidoğan mortalitesi ve morbiditesinin en önemli sebepleri arasında perinatal problemler, konjenital bozukluklar, prematüre doğum, ileri seviyede düşük doğum ağırlığı, sepsis, asfiksi ve metabolizma hastalıkları yer almaktadır (Törüner, E. K., Büyükgöncü, L. 2017). Dünya ölçeğinde yenidoğan ölüm hızı 1000 canlı doğumda ortalama olarak 1990 yılında 37 iken 2000 yılında 31 ve 2017 yılında ise 18 olduğu gözlenmiştir (Levels & Trends In Child Mortality: Report 2018). Yenidoğan dönemine atfedilen küresel sağlık yükünden sonra mortalite ve morbidite açısından dördüncü sırada solunum sistemine atfedilen özellikle kronik obstrüktif akciğer hastalığına (KOAHA) bağlı mortalite ve morbidite yükü yer almaktadır.

Dünyada akciğer hastalıklarına bağlı ölümler şaşırtıcı düzeyde artmaktadır. Özellikle KOAHA hastalığı başlı başına bir halk sağlığı sorunu olmuş, yüksek tedavi maliyetleri ve dünya genelinde süregelen yüksek prevalansı, mortalitesi ve morbiditesine bağlı olarak sağlık bakım sistemleri üzerinde büyük zorluklar yaratmaktadır (Lopez ve Diğ., 2016). KOAHA dünyada dördüncü sırada önde gelen ölüm nedenlerindedir. KOAHA ve diğer akciğere bağlı hastalıkların önlenabilir risk faktörleri arasında sigara ve tütün kullanımı, kirli hava, zararlı gazlar ve partiküller, genetik eğilim, çevresel alerjenler, anormal immünolojik tepkiler sayılabilir (Ferkol ve Schraufnagel, 2014).

1900'lü yılların ilk çeyreğinde solunum yolu enfeksiyonları arasında yer alan grip (influenza) salgını sonucunda milyonlarca insanın hayatını kaybettiğinden söz edilmektedir. Tüberküloz hastalığı 2019 yılında yaklaşık 10 milyon kişide görülmüş ve 1.2 milyon insanın ölümüne sebep olmuştur (Chakaya ve Diğ., 2021). Grip ve diğer viral enfeksiyonların oluşturduğu alt solunum yolları enfeksiyonlarına bağlı ölenlerin toplamı HIV ve tüberküloz bağlı ölümlerin toplamından daha fazla olduğu ve her yıl alt solunum yolu enfeksiyonlarına bağlı olarak dünyada 2,5 milyon insan hayatını kaybetmektedir (Troeger ve Diğ., 2018). Solunum sistemi ve solunum yolu enfeksiyonlarından sonra sağlık bakım sistemleri üzerinde ciddi bir yük oluşturan bir diğer mortalite ve morbidite nedeni kas-islet sistemi ve bağ dokusu hastalıklarıdır.

Kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının en yaygın görülen nedenleri arasında sırt ve boyun ağrısı, osteoartrit, romatoid artrit ve kırıklar yer almaktadır, ayrıca fiziksel ve zihinsel kapasiteleri ve fonksiyonel yetenekleri sınırlayarak sağlıklı yaşlanma için büyük tehditler oluşturmaktadır (Briggs ve Diğ., 2018). Öte yandan ergonomik risk faktörlerine (kaldırma, taşıma, diz çökme, zorlu duruş pozisyonu, çömelme, ve tırmanma) mesleki maruziyetin kas ve iskelet sistemine bağlı hastalıkların insidans ve prevalansını artırdığı saptanmıştır (Hulshof ve Diğ., 2021). Bireylerin yaşam konforu üzerinde ciddi engeller oluşturan kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu hastalıklarından sonra sağlık bakım sistemleri üzerinde oluşturduğu yük ve kayıplar bakımından sırada zihinsel ve ruhsal bozukluklar gelmektedir.

Dünyada zihinsel ve ruhsal bozukluklar önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmektedir. Zihinsel (ruhsal) hastalıkların akıl almaz derecede arttığını ve bazı nörolojik bozuklukların psikiyatrik bozukluğu tetiklediğinden söz edilmektedir. Bir çalışmanın

sonuçlarına küresel ölçekte depresyon vakalarının 1990'dan 2017'ye kadar 17.2 milyondan 25.8 milyona yükseldiği (%49,86) tespit edilmiştir (Liu ve Diğ., 2020). Başka bir çalışmaya göre dünya küresel hastalık yükünün %7,4'ni Zihinsel ve madde kullanım bozuklukları oluşturmakta ve 1990'dan 2010 yılına kadar zihinsel ve madde kullanım bozuklukları %37 dolaylarında artmıştır. Bu artışın nedenleri arasında nüfusun artması bilhassa yaşlı nüfusun artması, alkol ve yasadışı uyuşturucu kullanım bozuklukları yer almaktadır. Zihinsel ve ruhsal hastalıkların sağlık bakım sistemleri üzerinde oluşturduğu küresel sağlık yükü ve kayıpları nörolojik hastalıklara bağlı mortalite ve morbiditeye ilişkin kayıplar izlemektedir.

Felç (inme), vertigo, migren, parkinson, alzheimer, huzursuz bacak sendromu, beyin damar hastalıkları, menenjit, ensefalit, MS (multiple skleroz) hastalığı yaygın bilinen nörolojik hastalıklardır. 2016 yılında yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre nörolojik bozukluklar 2016 yılında 9 milyon insanın ölümüne ve dünyadaki toplam ölümlerin ise %16,5'nin nedenini oluşturmuştur (Carroll, 2019). Nörolojik hastalık yükünün nedenleri arasında ilk sırada inme, daha sonra migren ve onu alzheimer ve demans ve en son memenjit yer almaktadır (Feigin ve Diğ., 2019). Tüm bu hastalıklara bağlı olarak ortaya çıkan kayıplar dışında sağlık bakım sistemleri üzerinde kazaların oluşturduğu sağlık yükü payı azımsanmayacak ölçüdedir.

Dünyada her yıl 1.25 milyon insan trafik kazalarına bağlı olarak yollarda ölüyor ve 20 ile 50 milyon arasında insan trafik kazalarına bağlı olarak ciddi şekilde yaralanmaktadır (Fumagalli, 2017). Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre her gün ortalama 3400 kişi trafik kazalarına bağlı ölmektedir (Wegman, 2017). Dünya ölçeğinde karayolları üzerinde trafik kazalarına bağlı ölümler her geçen gün artmaktadır ve 2016 yılında 1.35 milyon ölüme sebep olmuştur (World Health Organization, 2018 Global status report on road safety).

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Türkiye ve G7 ülkelerinin hastalık yükünü kendi aralarında kıyaslamaktır. Bu amaçla, mortalite, morbidite, enfeksiyon insidansı ve prevelansı, yaralanma, alkol ve sigara kullanımı, hava kirliliğine maruziyet gibi risk faktörleri ile önlenabilir ölümler ve kaybedilen yaşam yılları (DALY) gibi hastalık yükünü yansıtan en güncel ve en tutarlı verilerden hareketle ülkelerin hastalık yükünün karşılaştırılmasına dayalı olarak tasarlanan bu çalışma betimleyici ve tanımlayıcı bir çalışmadır. Kaç kişinin hangi hastalıktan kaynaklı öldüğünün tespiti, hastalık insidansı, morbidite ve mortaliteye neden olan risk unsurları ve ölümcül olmayan sonuçların saptanması açısından hastalık yükü öngörülerinin oluşturulması önemli bir gereklilik olarak düşünülmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda G7 ülkeleri ile Türkiye'nin sağlık yüküne ilişkin sonuçları daha evvel yapılmış literatür sonuçları ile karşılaştırılarak yorumlanması, bu çalışmanın önemini somutlaştırmaktadır.

2.2. Çalışmanın Kapsamı ve Kısıtlılıkları

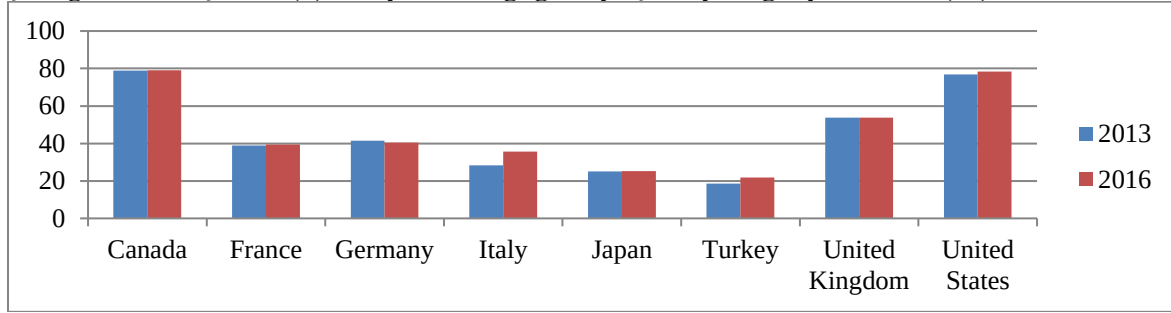
Çalışmanın evreni G7 ülkeleri ve Türkiye ile sınırlıdır. Çalışmanın kapsamını teşkil eden hastalık yükü ve risk faktörlerine (mortalite, morbidite, sağlık algısı, potansiyel kaybedilen yaşam yılı, tedavi edilebilir ve önlenabilir ölümler, alkol tüketimi, sigara kullanımı, hava kirliliğine maruz kalma ve aşılama oranları vb.) ilişkin tüm veri seti OECD (Ekonomik

Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) veritabanından (database) elde edilmiştir. Elde edilen veriler kategorik ve yüz bin kişi başına olarak özetlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. 65 Yaş ve Üstü Bireylerde Sağlığını İyi/Çok İyi Olarak Algılayanlar

Çizelge 1. 65 Yaş Üstü (+) Bireylerde Sağlığını İyi/Çok İyi Algılayan Nüfus (%)

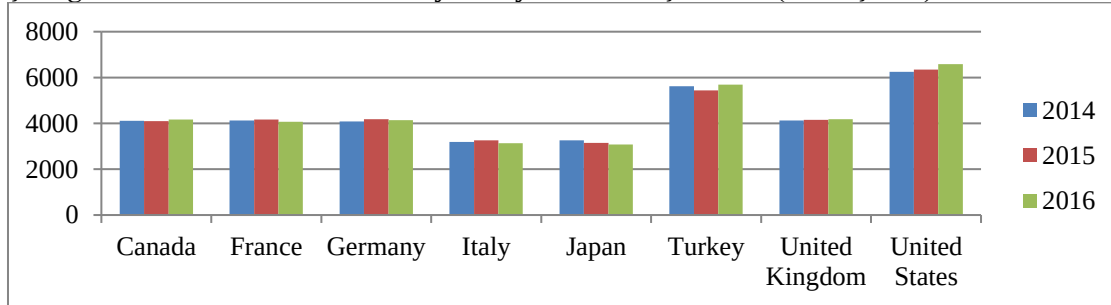

Kaynak: OECD, Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 1 üzerinde 65 yaş üstü bireylerde sağlık durumunu çok iyi ve iyi olarak algılayanların yüzdelik oranı 2013 ve 2016 yılı itibarıyla verilmiştir. OECD verilerine göre 65 yaş üstü bireylerde sağlığını iyi/çok iyi algılayan G7 ülkeleri içinde Kanada yüzdesel olarak ilk sırada yer almakta ve onu sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere takip etmektedir. Türkiye ise ilgili ülkeler arasında son sırada yer almaktadır.

3.2. Kaybedilen Yaşam Yılı

Çizelge 2. 100 Bin Nüfusta Potansiyel Kaybedilen Yaşam Yılı (75 Yaşında)

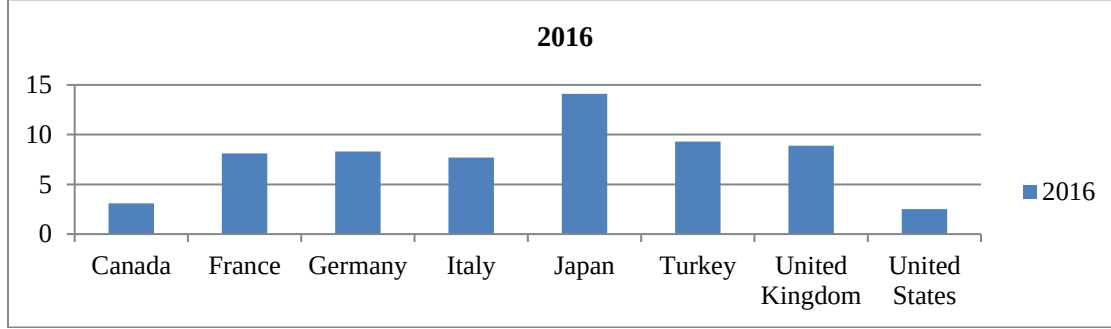

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Potansiyel kayıp yaşam yılı değeri daha genç yaşlarda ve önlenebilir olan ölümlerin ağırlıklandırılması için geliştirilen erken mortalitenin özet bir ölçüsünü yansıtmaktadır. Potansiyel kaybedilen yaşam yılının hesaplanması, her yaşta meydana gelen ölümleri toplamayı ve bunu seçilen yaş sınırına kadar yaşamak için kalan yıllarla çarpmayı içerir. Çizelge 2’de 75 yaş sınırında potansiyel kaybedilen yaşam yılı (100 bin kişi içindeki değeri) değeri sunulmuştur. 2014-2016 dönemlerinde potansiyel kaybedilen yaşam yılı değerinin en yüksek görüldüğü ülke ABD olup ve onu Türkiye takip etmektedir. İlgili dönemlerde potansiyel kaybedilen yaşam değerinin en düşük görüldüğü ülke ise İtalya olmuştur. Bu anlamda İtalya erken mortalite veya önlenebilir ölüm düzeyi bakımından daha iyi bir düzeydedir.

3.3. Sağlığını Kötü/Çok Kötü Algılayanların Oranı (15 ve Üstü Bireylerin %)

Çizelge 3. Sağlığını Kötü/Çok Kötü Algılayanların Oranı

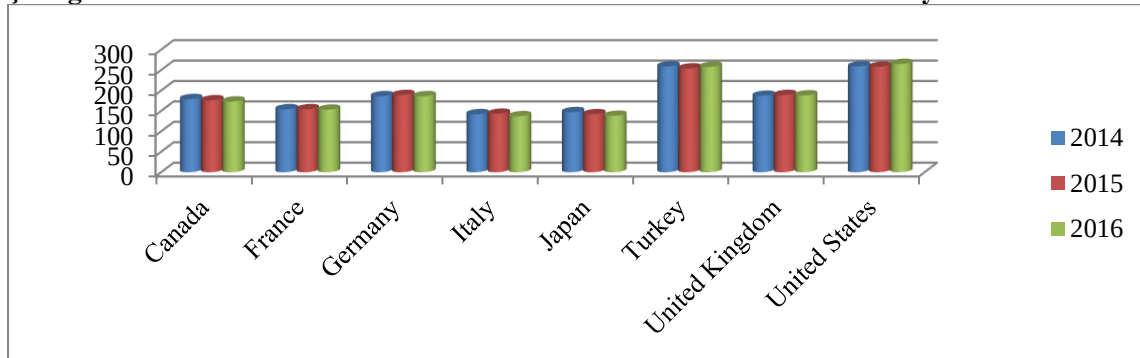

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 3'te belirtilen yaş grubundaki bireylerin sağlık durumunu ölçmeye yönelik olarak kişilere yöneltilen standart bir ankete (çok iyi, iyi, orta, kötü ve çok kötü şeklinde sıralandığı) kendi durumuna uygun olanı seçmesi sonucu hesaplanan bir değerdir. Bu gösterge, 15 yaş ve üstü bireylerde sağlığını kötü ve çok kötü algılayanların yüzdelik değerini yansıtmaktadır. 15 yaş ve üstü bireylerde sağlığını kötü/çok kötü algılayan nüfus oranının en yük olduğu ülke Japonya olup onu Türkiye ve İngiltere izlemektedir. Son sırada ise Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gelmektedir.

3.4. Tedavi Edilebilir ve Önlenebilir Ölüm

Çizelge 4. Her 100 Bin Ölümde Tedavi Edilebilir Ve Önlenebilir Ölüm Sayısı

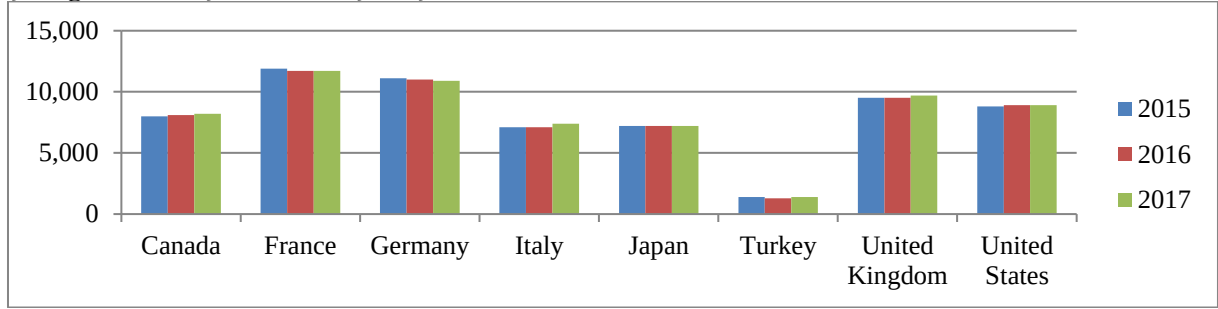

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 4 üzerinde tedavi edilebilir ve önlenebilir ölümlerin sayısı sunulmaktadır. OECD verilerine göre her 100 bin ölümde tedavi edilebilir ve önlenebilir ölüm oranlarının en yüksek görüldüğü ülke ABD olup onu yakın sayısal değerlerle hemen Türkiye takip etmektedir. Mevcut verilere göre tedavi edilebilir ve önlenebilir ölümlerin her 100 bin ölümde en düşük görüldüğü ülke ise İtalya ve Japonya'dır.

3.5. Alkol Tüketim Oranı

Çizelge 5. 15 Yaş ve Üstü Kişi Başına Litre Cinsinden Yıllık Saf Alkol Tüketimi

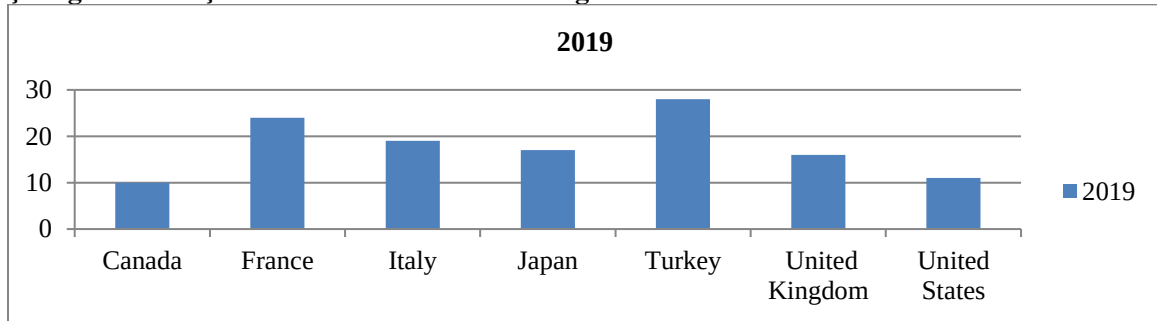

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 5’te sunulan veri, 15 yaş ve üstü bireylerde kişi başına litre cinsinden yıllık saf alkol satışını göstermektedir. Bu veriye ilişkin gösterge kişi başına litre cinsinden ölçülmektedir (15 yaş ve üstü kişiler). Mevcut verilere göre 15 yaş ve üstü bireylerde kişi başına litre cinsinden yıllık saf alkol tüketiminin en fazla olduğu ülke Fransa olup onu sırasıyla Almanya, İngiltere ve ABD izlemiştir. 15 yaş ve üstü bireylerde kişi başına litre cinsinden yıllık saf alkol tüketiminin en düşük olduğu ülke ise Türkiye olmuştur.

3.6. Sigara Kullanımı

Çizelge 6. 15 Yaş ve Üstü Nüfusta Her Gün Sigara Kullananların Yüzdesi

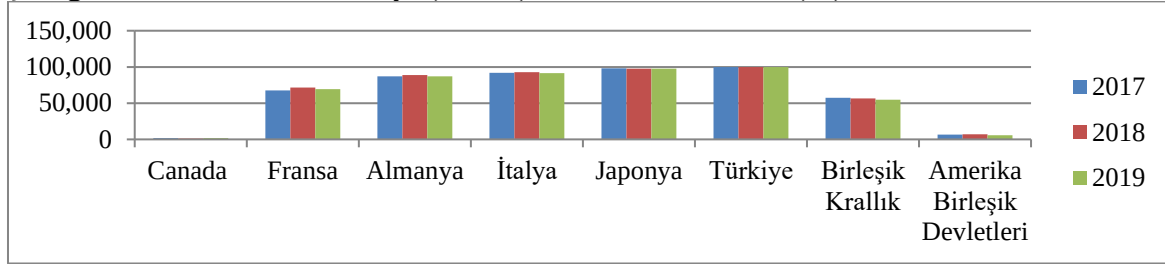

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Sigara, bazı hastalıkların erken ölümlerinin en önde gelen nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle dolaşım hastalıkları ve kanser, kalp krizi, felç, akciğer kanseri ve gırtlak ve ağız kanserleri riskini artırmaktadır. Ayrıca sigara, ciddi şekilde solunum yolu hastalıklarının nüksetmesine neden olmaktadır. Çizelge 6 üzerindeki değer 15 yaş ve üstü nüfusta günlük sigara kullananların (toplam, erkek veya kadın) oranını vermektedir. 2019 yılında 15 yaş ve üstü nüfusta her gün sigara kullananların yüzdesel olarak en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu Fransa takip etmektedir. Ancak 15 yaş ve üstü nüfusta her gün sigara kullananların yüzdesel olarak en düşük olduğu ülke ise Kanada ve ABD’dir.

3.7. Hava Kirliliğine Maruz Kalma

Çizelge 7. İnce Partikül Maddeye (PM2.5) Maruz Kalan Nüfus (%)

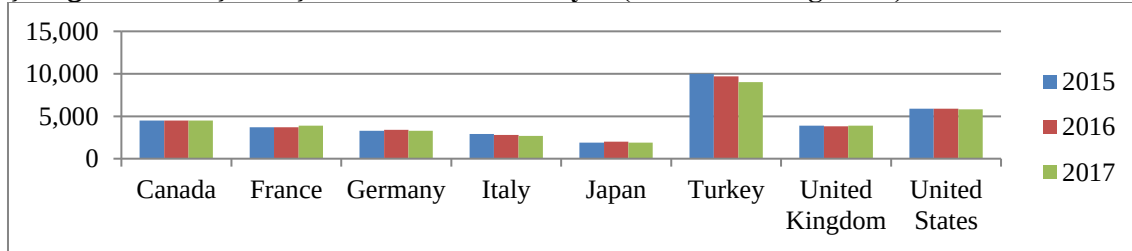

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 7 üzerinde ince partikül maddeye maruz kalan nüfusun oranı belirtilmiştir. İnce partikül madde (PM2.5), küresel olarak sağlık için en büyük riski oluşturan ve diğer kirleticilerden daha fazla insanı etkileyen hava kirleticidir. Veriler, popülasyonun 10 mikrogram/m³'ten fazla maruz kalmasına atıfta bulunur ve yıllık ortalamalar olarak ifade edilmektedir. Mevcut verilere göre ince partikül maddeye maruz kalan nüfus yüzdesinin en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu yakın sayısal değerlerle sırasıyla Japonya, İtalya, Almanya ve Fransa takip etmektedir. İnce partikül maddeye maruz kalan nüfus yüzdesinin en düşük olduğu ülke ise Kanada olup onu yakın sayısal değerlerle ABD izlemektedir.

3.8. Bebek Ölüm Hızı

Çizelge 8. Bir Yaş Altı Çocuk Ölümünün Sayısı (1000 Canlı Doğumda)

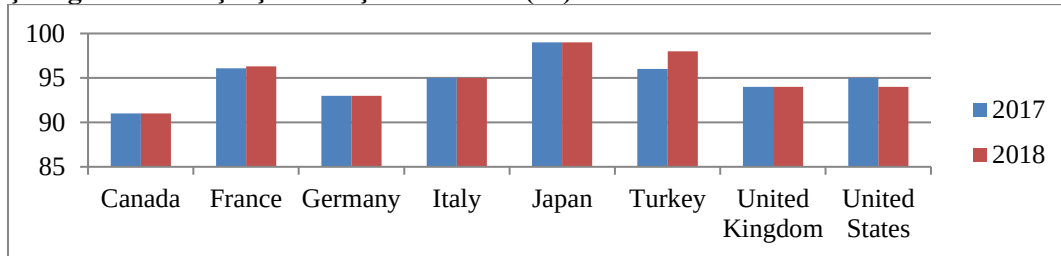

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 8'de 1000 canlı doğumda bir yaş altındaki çocuk ölümünün sayısı sunulmuştur. Bebek ölüm hızı, 1000 canlı doğumda ifade edilen, bir yaşın altındaki çocuk ölümünün sayısı olarak tanımlanmaktadır. Mevcut verilere göre 1000 canlı doğumda bir yaş altındaki çocuk ölümünün sayısının en yüksek olduğu ülke Türkiye olup ikinci sırada ABD gelmektedir.

3.9. Çocuk Aşılama Oranları

Çizelge 9. Bir Yaş Aşılama Oranı (%)

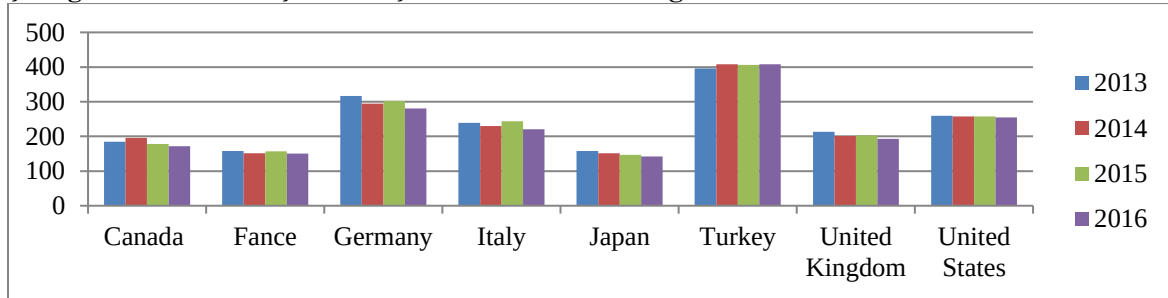

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çocukluk çağı aşılama oranları, önerilen zaman diliminde ilgili aşırı (difteri, tetanoz, boğmaca ve kızamık) alan çocukların yüzdesini yansıtmaktadır. Aşılar hastalıklara karşı güvenli ve etkili koruma sağlamaktadır. Çizelge 9 üzerindeki oran kızamık, difteri, tetanoz ve boğmaca için sunulmuştur. Oranın ölçümünde 1 yaş civarındaki çocukların yüzdesi dikkate alınmaktadır. Mevcut verilere göre çocuk aşılama oranlarının en yüksek olduğu ülke Japonya olup onu Türkiye ve Fransa izlemektedir. Öte yandan yüzdesel olarak çocuk aşılama oranlarının en düşük olduğu ülke ise Kanada ve Almanya'dır.

3.10. Dolaşım Hastalıklarına Bağlı Ölüm Oranı

Çizelge 10. 100 Bin Kişide Dolaşım Hastalıklarına Bağlı Ölüm Oranı

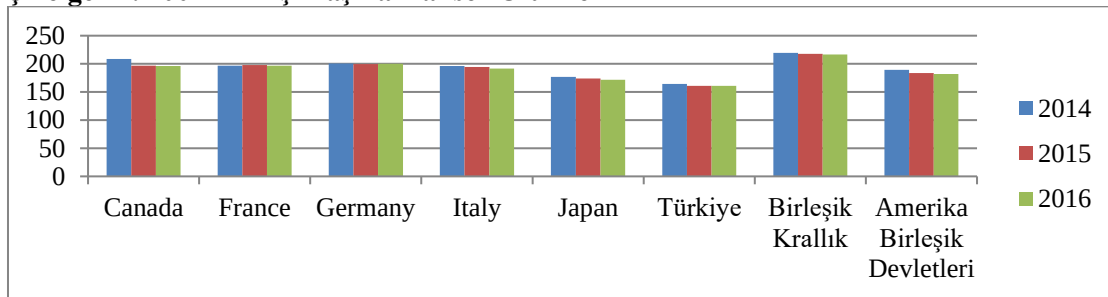

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 10'daki gösterge 100 bin kişide dolaşım hastalıklarına bağlı ölüm oranını göstermektedir. Dolaşım sistemi hastalıkları akut miyokard infarktüsü, serebrovasküler hastalıklar ve iskemik kalp hastalıklarına bağlı ölümleri kapsamaktadır. Dolaşım sistemi hastalıkları ülkemizde ve dünyada en yaygın rastlanılan ölüm nedenidir. Mevcut verilere göre dolaşım hastalıklarına bağlı ölüm oranının en yüksek olduğu ülke Türkiye ilk sırada yer almakta ve onu Almanya ve ABD takip etmektedir. Dolaşım hastalıklarına bağlı ölümlerin oransal olarak en düşük görüldüğü ülkeler ise Japonya ve Fransa'dır.

3.11. Kanser Bağlı Ölüm Sayısı

Çizelge 11. 100 Bin Kişi Başına Kanser Ölümleri

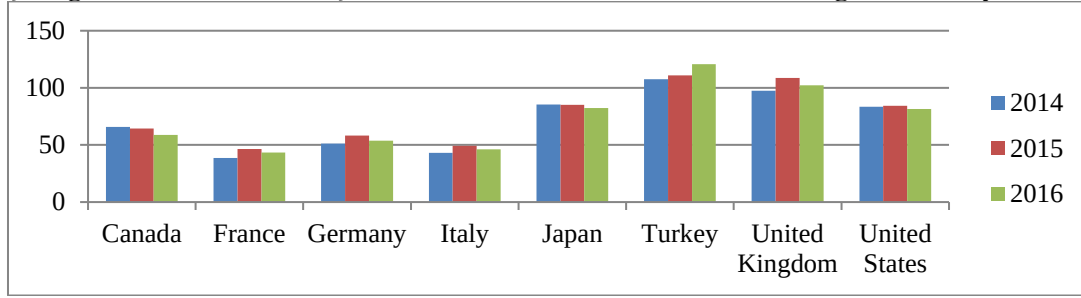

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 11'deki gösterge 100 bin nüfusta kansere bağlı ölüm sayısını yansıtmaktadır. Kanser kardiyovasküler (dolaşım sistemi hastalıkları) hastalıklardan sonra ikinci önde gelen ölüm nedenidir. Mevcut verilere göre 100 bin nüfusta kansere bağlı ölüm oranının en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada ve Almanya izlemektedir. Ancak 100 bin nüfusta kansere bağlı ölüm sayısının oransal olarak en düşük olduğu ülke Türkiye olup onu Japonya izlemektedir.

3.12. Solunum Sistemi Hastalıklarına Bağlı Ölüm

Çizelge 12. Her 100 Bin Kişide Solunum Sistemi Hastalıklarına Bağlı Ölüm Sayısı

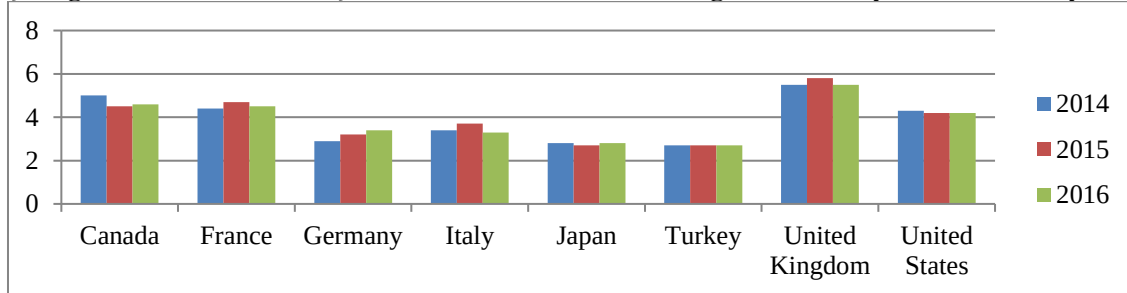

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Solunum sistemindeki hastalıklardan kaynaklanan ölümler, grip (influenza) ve akciğer hastalıklarının (zatüre, astım ve kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH)) neden olduğu ölümleri yansıtmaktadır. Çizelge 12'deki gösterge 100 bin nüfusta solunum sistemine bağlı toplam ölüm sayısını sunmaktadır. Mevcut verilere göre her 100 bin nüfusta solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölüm sayısının en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu İngiltere takip etmektedir. Öte taraftan solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölüm sayısının en düşük görüldüğü ülke ise Fransa ve İtalya'dır.

3.13. Kas-İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Ölümleri

Çizelge 13. Her 100 Bin Kişide Kas-İskelet Sistemi ve Bağ Dokusu Kaynaklı Ölüm Sayısı

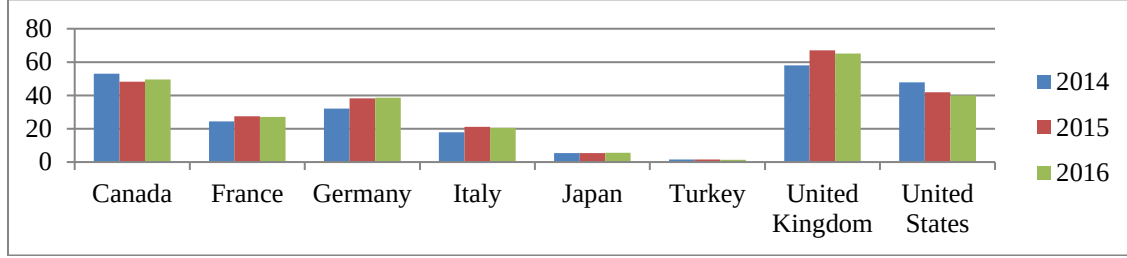

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 13'teki gösterge kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu kaynaklı hastalıklardan (romatoid artrit, osteoartrit, gut hastalığı, kalça kırığı, diz artrozu, deforme dorsopatiler ve spondilopatiler, sistemik bağ dokusu bozuklukları bel ağrısı ve kas-iskelet sistemi ve bağ dokusunun diğer hastalıkları) kaynaklı ölümleri yansıtmaktadır. Bu veri 100 bin nüfus içindeki kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu hastalıklarına bağlı ölüm sayısını yansıtmaktadır. Mevcut verilere göre her 100 bin nüfusta kas iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinin en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada ve Fransa takip etmektedir. Öte yandan her 100 bin nüfusta kas iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinin en düşük olduğu ülke Türkiye ve Japonya'dır.

3.14. Zihinsel ve Davranış Bozukluğuna Bağlı Ölüm

Çizelge 14. Her 100 Bin Kişide Zihinsel ve Davranış Bozukluğuna Bağlı Ölüm Sayısı

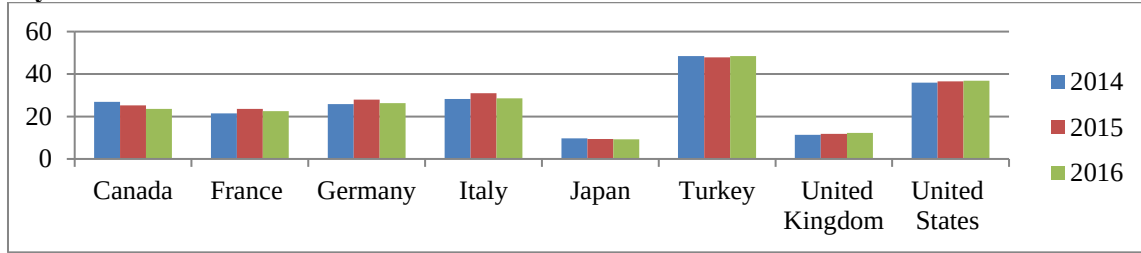

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Bu gösterge, 100 bin nüfus içinde zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölümleri yansıtmaktadır. Çizelge 14'e göre 100 bin kişi başına zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölüm sayısının en yük olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada ve ABD izlemektedir. Buna karşılık her 100 bin kişide zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Türkiye olup onu Japonya ve İtalya takip etmektedir.

3.15. Endokrin, Beslenme ve Metabolik Hastalıklara Bağlı Ölüm

Çizelge 15. Her 100 Bin Kişide Endokrin, Beslenme ve Metabolik Hastalıklara Bağlı Ölüm Sayısı

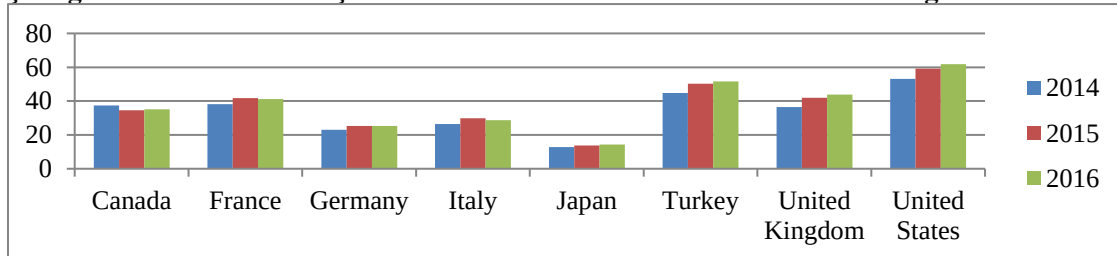

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 15'teki değer şeker hastalığı, tiroid bozuklukları, adrenal bozukluklar ve beslenme yetersizliği anemisi ile ilgili hastalıklara bağlı gelişen ölümleri kapsamaktadır. Bu değer 100 bin kişi içinde endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklardan kaynaklı ölümleri yansıtmaktadır. Her 100 bin kişi başına endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu ABD takip etmektedir. Öte taraftan her 100 bin kişi başına endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya olup onu İngiltere izlemektedir.

3.16. Sinir Sistemi Hastalıklarına Bağlı Ölüm

Çizelge 16. Her 100 Bin Kişide Alzheimer ve Parkinson Hastalıklarına Bağlı Ölüm Sayısı

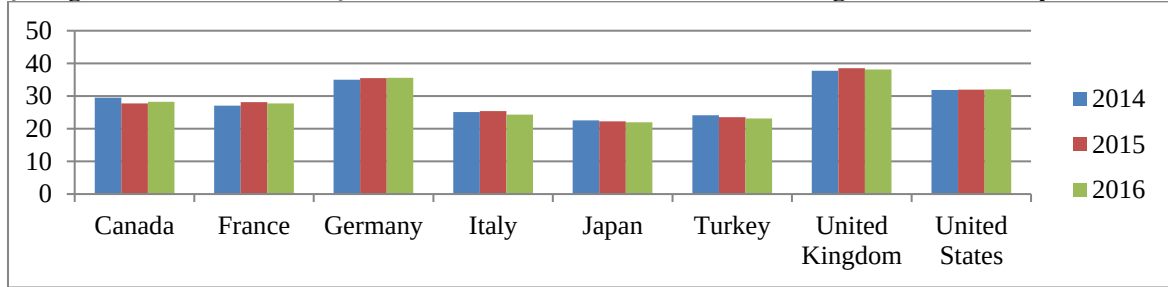

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 16'daki bu gösterge, sinir sistemine özgü hastalıklara (parkinson ve alzheimer) bağlı olarak gelişen ölümleri kapsamakta olup 100 bin kişi başına görülen ölüm sayısını yansıtmaktadır. Alzheimer ve parkinson hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke ABD olup onu sırasıyla Türkiye ve İngiltere takip etmektedir. Buna karşılık alzheimer ve parkinson hastalıklarına bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya ve Almanya'dır.

3.17. Sindirim Sistemi Hastalıklarına Bağlı Ölümler

Çizelge 17. Her 100 Bin Kişide Sindirim Sistemi Hastalıklarına Bağlı Ölümlerin Sayısı

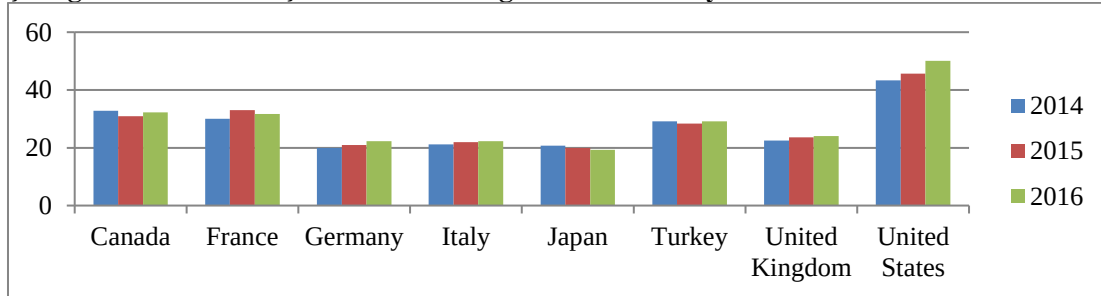

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Çizelge 17'deki bu gösterge, sindirim sistemine özgü hastalıklara (ülser, kronik karaciğer hastalığı ve siroz) bağlı olarak gelişen ölümleri kapsamakta olup her 100 bin kişideki ölüm sayısını yansıtmaktadır. Mevcut verilere göre her 100 bin kişi başına sindirim sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Almanya ve ABD izlemektedir. Tersine her 100 bin kişi başına sindirim sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya olup onu Türkiye takip etmektedir.

3.18. Kazalara Bağlı Ölümler

Çizelge 18. Her 100 Kişide Kazalara Bağlı Ölümlerin Sayısı

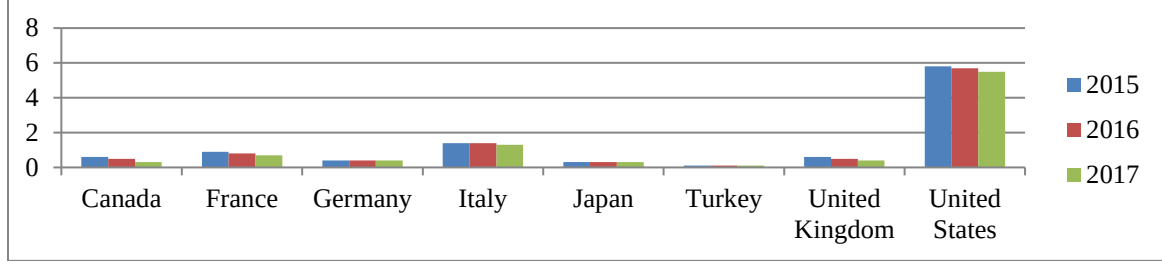

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Bu gösterge, kazalara (kara yollarında gerçekleşen trafik kazalarını, kazara düşmeler ve kazara zehirlenmeler) bağlı olarak gerçekleşen ölümleri kapsamakta olup 100 bin kişi başına görülen ölüm sayısını yansıtmaktadır. Çizelge 18'e göre her 100 kişi başına kazalara bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke ABD olup onu Kanada ve Fransa takip etmektedir. Öte yandan her 100 kişi başına kazalara bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke ise Japonya olup onu Almanya izlemektedir.

3.19. Bulaşıcı ve Paraziter Hastalıklara (Tüberküloz AIDS-HIV) Bağlı Ölümler

Çizelge 19. Her 100 Bin Kişide Tüberküloz ve AIDS-HIV Virüsünden Ölenlerin Sayısı

Kaynak: OECD Health Statistics (2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022

Bu gösterge, bazı bulaşıcı ve paraziter hastalıklara (Tüberküloz ve AIDS-HIV) bağlı olarak gerçekleşen ölümleri kapsamaktadır. Çizelge 19'daki değer her 100 bin kişide tüberküloz ve AIDS-HIV virüsü kaynaklı ölüm sayısını yansıtmaktadır. Buna göre tüberküloz ve AIDS-HIV virüsünden ölenlerinin sayısının en yüksek görüldüğü ülke ABD olup onu İtalya izlemiştir. Öte yandan tüberküloz ve AIDS-HIV virüsünden kaynaklı ölümlerin en düşük olduğu ülke Türkiye olup onu Japonya takip etmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmanın bu bölümünde, morbidite ve mortalite nedenleri, çocuk aşılama oranları, bireylerin sağlık statüsü algıları, kaybedilen yaşam süreleri, sigara-alkol kullanımı ve hava kirliliğine maruziyet gibi pek çok risk faktörüne atfedilen hastalık yükü hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca bu değerlendirmeler doğrultusunda Türkiye ile G7 ülkelerinin hastalık yükü değerlerinde kıyaslamalar yapılmaktadır.

Çalışmamızın mevcut verileri ışığında G7 ülkeleri ve Türkiye'nin hastalık nedenlerine özgü ölüm oranları incelendiğinde ilk sırada dolaşım sistemi hastalıkları (akut miyokard infarktüsü, serebrovasküler hastalıklar ve iskemik kalp hastalıkları) yer almaktadır. Çalışma kapsamında OECD verilerine göre dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek görüldüğü ülke Türkiye'dir. Benzer şekilde Türkiye sigara kullanımı bakımından da ilk sırada yer almaktadır. Dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin Türkiye özelinde yüksek olmasının nedenlerinden biri G7 ülkelerine kıyasla 15 yaş ve üstü nüfusta her gün sigara kullananların yüzdesel oranının fazla olması sayılabilir. Nitekim literatürde yapılmış pek çok çalışmada görüldüğü üzere sigara ile dolaşım ve solunum sistemi hastalıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır (Tsai, Cowles ve Ross, 1990; Kocabaş, 2010; Paffenbarger ve Diğ., 1978; Hammond, 1960; Ezzati ve Lopez, 2003; Cronin, 2012). G7 ülkelerine kıyasla dolaşım sistemi hastalıklarının Türkiye'de fazla olmasının bir diğer nedeni ince partikül maddeye (PM2.5) en fazla maruz kalan ülkeler içinde ilk sırada olması sayılabilir. PM2.5'e kronik maruziyet, özellikle solunum ve kardiyovasküler hastalık riskini önemli ölçüde artırmaktadır (Lee ve Diğ., 2014; Zhao ve Diğ., 2013; Wang ve Diğ., 2015; Sicard ve Diğ., 2019; Pun ve Diğ., 2017). Çalışmanın mevcut OECD verilerine göre G7 ülkelerinden biri olan Kanada'da dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin düşük olmasının sebepleri arasında, 15 yaş ve üzeri nüfusta günlük sigara kullananların yüzdesel olarak az olması ve nüfusun PM2.5'e daha az maruz kalması sayılabilir. Nitekim literatürde yapılan başka bir çalışmaya göre ince partikül maddeye bağlı hava kirliliği, dünya çapında kardiyopulmoner hastalıktan kaynaklı ölümlerin %3'üne, gırtlak, bronş ve akciğer kanserinden kaynaklı ölümlerin yaklaşık %5'ine, ayrıca 5 yaş altı çocuklarda nükseden akut solunum yolu

enfeksiyonlarından kaynaklı ölümlerin %1'ine neden oluşturduğu ve bu tablo dünya nüfusunun yaklaşık %1,2 oranında erken ölümüne 6,4 milyon yaşam yılı kaybına denk düştüğü öngörülmüştür (Cohen ve Diğ., 2005). Ölüm nedenleri bakımından dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerden sonra kansere bağlı olarak gelişen ölümler ikinci sırada yer almaktadır.

Tıp literatüründe pek çok kanser türü vardır ve bunların çoğu, başladıkları organa göre adlandırılmaktadır. Kanser, hücreler anormal ve kontrolsüz bir şekilde bölündüğünde ve diğer dokuları istila edebildiğinde ortaya çıkmaktadır. Genetik bir risk faktörü olmakla birlikte, tüm kanserlerin sadece %5 ila %10'u kalıtsal olduğu, sigara, obezite, egzersiz ve aşırı güneşe maruz kalma gibi değiştirilebilir risk faktörleri ile çevresel maruziyetler tüm kanser vakalarının %90-95'ini açıklamaktadır (İslami ve Diğ., 2017; Wilson ve Diğ., 2018; Whiteman ve Wilson, 2016). Bu çalışmanın mevcut OECD verilerine göre 100 bin nüfusta kansere bağlı ölüm oranının en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada, Almanya ve Fransa izlemektedir. Literatürde gelişmiş ülkelerde kanser insidansı gelişmemiş ülkelere kıyasla neredeyse iki kat daha fazla ve kansere bağlı ölüm oranları ise yaklaşık %8 ila %15 daha yüksektir (Torre ve Diğ., 2015). Bu açıdan bu çalışmada, G7 ülkelerine kıyasla Türkiye'de kansere bağlı ölüm oranlarının düşük olması ekonomik durum, kötü alışkanlıklar, obezite, düzensiz ve sağlıksız beslenme, bölgesel farklılıklar ve diğer risk faktörlerinden kaynaklı olabilir. Bu bakımdan özellikle alkol ve sigara bağımlılığının pek çok hastalığa neden olduğundan söz edilmektedir.

Alkol bağımlılığı bazı kanserler, felç ve karaciğer sirozu riskinde artış da dahil olmak üzere sayısız zararlı sağlık sonuçlarını doğurduğu ileri sürülmektedir (Rehm ve Diğ., 2010; Shield ve Diğ., 2017). Alkol alımı ayrıca kazalar ve yaralanmalar, saldırı, şiddet, cinayet ve intihar yoluyla ölüm ve sakatlığa da neden teşkil oluşturmaktadır (Rehm ve Diğ., 2009;). Bu çalışmanın alkol kullanımına ilişkin OECD verileri incelendiğinde 15 yaş ve üstü bireylerde kişi başına litre cinsinden yıllık saf alkol tüketiminin en fazla olduğu ülke Fransa olup onu sırasıyla Almanya, İngiltere ve ABD'nin izlediği görülmektedir. Çalışmada incelenen dönemler içinde 100 bin nüfus başına kansere bağlı ölüm sayısının en çok olduğu ülkenin İngiltere olması ve Almanya ve Fransa'da ise kansere bağlı ölümlerin G7 ülkelerine kıyasla yüksek olması bu ülkelerde 15 yaş ve üstü bireylerde yıllık saf alkol tüketiminin fazla olması ile ilişkilendirilebilir. Ölüm nedenleri bakımından dolaşım sistemi ve kansere bağlı ölümlerden sonra üçüncü sırada yenidoğan ve bir yaş altı ölümleri gelmektedir.

Bir yaş altı ölümlerin küresel hastalık yükü azımsanmayacak düzeydedir. Bir yaş altı bebek ölümlerinin en önemli belirleyicilerinden biri çocuk aşılama (bir yaş aşıları) oranlarıdır. Bu çalışmanın OECD verilerine göre bir yaş altı çocuk aşılama oranlarının en yüksek olduğu ülke Japonya olup onu sırasıyla Türkiye ve Fransa takip etmektedir. Literatürde bazı çalışmaların sonuçlarına göre çocuk aşılama oranlarının yüksek olduğu ülkelerde bebek ölüm hızı daha düşük olmaktadır (Jain, 1985; Younger, 2001; Bhargava, 2003; Jiménez ve Romero, 2007; Bloom, 2011). Bu bağlamda bu çalışmada da çocuk aşılama oranının yüksek olduğu Japonya'da 1000 canlı doğumda bir yaştan altındaki çocuk ölümlerinin sayısı (bebek ölüm hızı) en düşük seviyede olduğu görülmüştür. Buna karşın çocuk aşılama oranları bakımından ikinci sırada olan Türkiye'de ise 1000 canlı doğumda bir yaştan altındaki çocuk ölümlerinin sayısı G7 ülkelerine kıyasla çok yüksektir.

Öte yandan 2009-2016 yılları arasında Türkiye'deki ölümlerin epidemiyolojik olarak incelendiği bir çalışmanın sonuçlarına göre dolaşım sistemi hastalıkları ve kanserlere bağlı

ölümlerden sonra solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölümler üçüncü sırada yer almıştır (Emik ve Önal, 2019). Solunum yolu hastalıklarının küresel yükünü grip (influenza), pnömoni (zatüre), astım ve KOAH oluşturmaktadır. 2017 yılı küresel hastalık raporuna göre KOAH nedeniyle yılda ortalama 3.2 milyon insan, astım nedeniyle yarım milyona yakın insan hayatını kaybetmekte ve pnömoni beş yaş altı önlenebilir çocuk ölümlerinin en önde gelen nedenlerinden birini teşkil etmektedir (Zar ve Ferkol, 2014). Her yıl 4 milyon civarında insanın kronik solunum yolu hastalıklarına bağlı olarak erken öldüğü öngörülmektedir (Forum of International Respiratory Societies, 2017). Başka bir çalışmanın sonuçlarına göre kronik solunum yolu hastalıklarına atfedilen hastalık yükü (DALY) 1990 yılından 2017 yılına kadar toplam %13 artışı saptanmıştır (Soriano ve Diğ., 2020). Bu çalışmanın OECD verilerine göre, her 100 bin nüfusta solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu İngiltere takip etmektedir. Türkiye’de solunum sistemine bağlı mortalitenin G7 ülkelerine göre fazla olmasının en önemli gerekçeleri arasında gerek (her 100 bin kişiye) günlük sigara kullananların fazla oluşu gerekse toplumsal olarak hava kirliliğine maruziyetin daha fazla olması sayılabilir. Solunum sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerden sonra sağlık yükünü en çok etkileyen ölümlerin başında kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu hastalıklarına bağlı ölümler gelmektedir.

Kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu hastalıkları toplumda çok yaygın bir şekilde görülmektedir. Kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu kaynaklı hastalıkların arasında romatoid artrit, osteoartrit, gut hastalığı, kalça kırığı, diz artrozu, deforme dorsopatiler ve spondilopatiler, sistemik bağ dokusu bozuklukları, bel ağrısı ve kas-iskelet sistemi ve bağ dokusunun diğer hastalıkları yer almaktadır (Salter, 1999; Cieza ve Diğ., 2020). Kas-iskelet sistemi (195 ülkede romatoid artrit, osteoartrit, bel ağrısı, boyun ağrısı ve gut hastalığını kapsayan) ilgili olarak literatürde yapılmış bir küresel hastalık yükü çalışmasının sonuçlarına göre, 1990 yılına göre 2017 yılında kas iskelet sistemi hastalıklarının nokta prevalansı %3,4 ölüm oranı ise %7,2 oranında artmış ve aynı şekilde DALYs %3,4 artmıştır (Safiri ve Diğ., 2021). Mevcut bu çalışmanın OECD verileri incelendiğinde her 100 bin nüfusta kas iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinin en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada ve Fransa takip etmiştir. Öte yandan kas iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinin en düşük olduğu ülke Türkiye ve Japonya’dır. Bu anlamda kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinin düşük olduğu Japonya dışındaki G7 ülkelerinin erken tanı ve tedavi için ve hastalığı önlemeye yönelik olarak kalıcı politikalar oluşturmaları gerekmektedir. Ölüm nedenleri bakımından küresel sağlık yükü üzerinde kas-iskelet sistemi ve bağ dokusu ölümlerinden sonra zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölümler de azımsanmayacak düzeydedir.

Engelliliğe göre ayarlanmış yaşam yılları esas alındığında zihinsel ve madde kullanım bozukluğunun küresel hastalık yükü (tüm DALY’ler içinde) her geçen gün artmaktadır. Ferrari ve arkadaşları (2014) engelliliğe göre ayarlanmış yaşam yıllarının (küresel DALY’ler) % 0,9’unu akıl hastalığına atfetmiş ve bu açıdan bu hastalığın dikkate alınması bir zorunluluk olarak belirtilmiştir (Ferrari ve Ark., 2014). 195 ülkeyi kapsayan başka bir küresel hastalık yükü sonuçlarına göre bel ağrısı, migren, yaşa bağlı ve diğer işitme kayıpları, demir eksikliği anemisi ve majör depresif bozukluk, 2016 yılında küresel engelliliğe ayarlanmış yaşam yılı (DALYs) değerinin önde gelen beş nedeniydi (James ve Diğ., 2018). Mevcut bu çalışmanın OECD verilerine göre 100 bin kişi başına zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölüm sayısının en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Kanada ve ABD izlemektedir. Bu hususta G7 ülkeleri

içinde İngiltere, Kanada ve ABD'nin zihinsel bozuklukların tedavisine yönelik olarak ulusal çapta ruh sağlığı hizmetlerini daha da yaygınlaştırmaları önem teşkil etmektedir. Buna karşılık her 100 bin kişide zihinsel ve davranış bozukluğuna bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Türkiye olup onu G7 ülkelerinden Japonya ve İtalya izlemektedir. Küresel hastalık yükü bağlamında zihinsel ve davranış bozukluğunun oluşturduğu sağlık yükünden sonra önemli bir diğer sağlık yükü payı endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklardan kaynaklı olarak oluşmaktadır.

Dünya genelinde 2011 yılı itibariyle 366 milyon diyabetli hastanın olduğu önlem alınmadığı takdirde 2030 yılında 552 milyona yükseleceği öngörülmekte ve 2011 yılında 20 ile 79 yaş arasında diyabet kaynaklı ölüm sayısının yaklaşık 4,6 milyon olduğu tahmin edilmiştir (Diabetes Atlas, 2011). Başka bir çalışmanın küresel hastalık yükü sonuçlarına göre 2017 yılında 25 yaş ve üzeri bireylerde 11 milyon ölüm ve 255 milyon engelliliğe göre ayarlanmış yaşam yılları (DALYs) diyet riski ile ilişkilendirilmiştir (Afshin, 2019). 25 yaş altı önlenabilir ölümler içerisinde insülin hormonlarının yetersizliğine bağlı ortaya çıkan diyabet önemli bir yer tutmakta ve 2019 yılında 25 yaş altı kişilerde tip1 ve tip 2 diyabete bağlı 16300 ölüm gerçekleşmiştir (Cousin, 2022). Mevcut bu çalışmanın OECD verileri incelendiğinde ise (her 100 bin kişi başına) endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke Türkiye olup onu ABD takip etmektedir. G7 ülkelerine kıyasla Türkiye'de endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümlerin yüksek olması yaşlı nüfusun artması ile birlikte, bilhassa beslenme ve fiziksel aktivite olmak üzere yaşam tarzında meydana gelen değişikliklerden kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Sağlık Bakanlığı, Türkiye'de Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Çalışması, 2013). Öte taraftan mevcut bu çalışmada endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya olup onu İngiltere izlemektedir. Bu çalışmada küresel hastalık yükü kapsamında ele alınan bir diğer konu bazı bulaşıcı hastalıklara bağlı ölümler yer almaktadır.

Dünyada her yıl milyonlarca insanı etkileyen Tüberküloz hastalığı (ölüm sıralaması içinde 13. sırada yer alan bu hastalık) DSÖ tüberküloz hastalık raporuna göre, 2019 yılında HIV negatif insanlar arasında 1,2 milyon insanın ölümüne neden olmuş ve HIV pozitifler de ise 208 bin kişinin ölümüne sebep olmuştur. (Chakaya ve Diğ., 2021). Öte yandan bu güne kadar dünyada 39 milyon insanın ölümüne ve 36 milyondan fazla insanın ise bu hastalıktan muzdarip olmasına neden olan önemli bir diğer bulaşıcı hastalık ise bu çalışma kapsamında ele alınan HIV hastalığıdır (Pandey ve Galvani, 2019). Mevcut bu çalışmanın OECD verilerine göre ise 2015-2017 dönemleri boyunca (her 100 bin kişide) tüberküloz ve AIDS-HIV virüsünden ölenlerinin sayısının en yüksek görüldüğü ülke ABD olup onu İtalya izlemiştir. Buna karşın ilgili dönemde tüberküloz ve AIDS-HIV virüsünden kaynaklı ölümlerin en düşük olduğu ülke Türkiye olup onu Japonya takip etmektedir. Bu açıdan G7 ülkeleri ile kıyaslandığında, Türkiye'de AIDS-HIV virüsüne bağlı ölümlerin az olması hem Sağlık Bakanlığı'nın ilgili konuda etkin bir mücadele programı uygulaması hem de bu hastalığın prevalansının ülkemizde düşük olmasına yordanabilir (Akdur, 2006). Bulaşıcı ve bazı parazitler hastalıklardan sonra sağlık yükü içinde önemli bir yükü temsil eden bir diğer ölüm nedeni ise sinir sistemi hastalıklarına bağlı olarak gelişen ölümler yer almaktadır.

Dünya nüfusunun yaklaşık %0,3'ü sinir sistemi hastalıklarından biri olan parkinson hastalığına muzdarip kalmakta ve 60 yaş üstü nüfusun %1'i bu hastalıktan etkilenmektedir (Saikia ve Diğ., 2020). Başka bir küresel hastalık yükü çalışmasının sonuçlarına göre 2017

yılında, alzheimer ve diğer demanslı vakaların sayısı 73.01 milyon olup her 100 bin kişide yaklaşık 97,46 kişi bu hastalıklardan tanılıdır (Guo ve Diğ., 2020) Bu çalışmanın OECD verilerine göre 2014-2016 dönemleri boyunca alzheimer ve parkinson hastalıklarına bağlı ölümlerin (100 bin kişi başına) en yüksek olduğu ülke ABD olup onu sırasıyla Türkiye ve İngiltere takip etmektedir. Buna karşılık alzheimer ve parkinson hastalıklarına bağlı ölümlerin (100 bin kişi başına) en düşük olduğu ülke Japonya ve Almanya'dır. Nitekim Guo ve ark. (2020) yapmış olduğu küresel hastalık yükü çalışmasında da Alzheimer ve diğer demanslı vakaların (her 100 bin kişi başına) en fazla olduğu ülke Japonya'dır. Belirli bir hastalığa atfedilen hastalık yükü ile ilgili öngörülerden sonra sırasıyla hatta sinir sistemi hastalıklarına göre daha çok insanın muzdarip olduğu konuların başında kazalara bağlı ölümler yer almaktadır.

Her yıl milyonlarca insan yaralanmalara bağlı hayatını kaybetmektedir. Küresel hastalık yükü (IHME-Global Burden of Disease, 2019) raporlarına göre beklenmedik (kasıtsız) yaralanmalara atfedilen hastalık yükü payı %4,8 düzeyinde olduğu öngörülmüştür. Literatürde 166 ülkeyi kapsayan bir çalışmanın sonuçlara göre, 2015-2030 yılları arasında karayolu yaralanmalarının dünya ekonomisine maliyetinin 1.8 trilyon \$ (ABD doları) olacağı öngörülmüş ve en yüksek ekonomik yüke katlanacak ülkeler arasında ilk sırada ABD yer almakta ve onu Çin ve Hindistan takip etmektedir (Chen ve Diğ., 2019). Nitekim mevcut bu çalışmanın OECD verileri incelendiğinde 2014-2016 dönemleri boyunca kazalara (kara yollarında gerçekleşen trafik kazaları, kazara düşmeler ve kazara zehirlenmeler) bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke (her 100 bin kişi başına) ABD olup onu Kanada ve Fransa takip etmektedir. Gerek bu çalışmada gerekse Chen ve ark (2019) yürütmüş olduğu çalışmada oransal olarak kazalara bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke ABD olmuştur. Buna karşılık mevcut bu çalışmada 2014-2016 dönemleri boyunca kazalara bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya olup onu Almanya izlemektedir. Kazalardan sonra küresel sağlık yükü payı içinde ölüm nedenleri bakımından sindirim sistemi (ülser, siroz ve diğer karaciğer hastalıkları) hastalıklarına bağlı olarak gelişen ölümler de önem teşkil etmektedir.

Dünya nüfusun artması ve yaşlanması ile koşut olarak sindirim sistemi hastalıkları arasında yer alan siroz ve diğer kronik karaciğer hastalıklarının ekonomik ve sağlık yükü de artmaktadır. Dünyada siroz ve diğer karaciğer hastalıklarının bölgesel prevalansı bilhassa hepatit B, hepatit C ve alkole bağlı olarak değişmektedir. Siroz ve diğer karaciğer hastalıklarının küresel eğilimi ve hastalık yükünün araştırıldığı bir çalışmanın sonucuna göre (195 ülkede), 2017 yılında dünya genelinde 10,6 milyon yaygın dekompanse sirozlu vakanın olduğu ve 112 milyon ise yaygın kompanse sirozlu vakanın olduğu tespit edilmiştir (Sapanlou ve Diğ., 2020). Mevcut bu çalışmada ise (her 100 bin kişi başına) sindirim sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en yüksek olduğu ülke İngiltere olup onu Almanya ve ABD izlemektedir. Buna karşılık sindirim sistemi hastalıklarına bağlı ölümlerin en düşük olduğu ülke Japonya olup onu Türkiye takip etmektedir. Bu bağlamda mevcut bu çalışmada, G7 ülkelerine kıyasla Türkiye'de sindirim sistemi hastalıklarına (ülser, kronik karaciğer hastalığı ve siroz) bağlı ölümlerin (100 bin kişi başına) düşük olmasının nedenleri arasında özellikle siroz ve diğer karaciğer hastalıklarının ortaya çıkmasında önemli bir risk unsuru olan alkol tüketimin ülkemizde az olmasından ileri kaynaklanabilir. Aynı şekilde Japonya'da da G7 ülkelerine kıyasla alkol tüketiminin az olması sindirim sistemi hastalıklarına (100 bin kişi başına) bağlı ölümlerin az olmasına olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak ulusal ve küresel çapta etkili tedavi yöntemleri ve sağlık müdahaleleriyle (etkin bir tarama programı ve zamanında yapılmış bir müdahale ile) ölüm ve diğer kayıpların azaltılması olasıdır. Bu çalışmanın kapsamına alınan OECD verilerine göre, her 100 bin ölümden tedavi edilebilir ve önlenabilir ölüm oranlarının en yüksek görüldüğü ülke ABD olup onu Türkiye takip etmektedir. Nitekim bu çalışmanın mevcut verilerine göre potansiyel kayıp yaşam yılı değerinin en yüksek görüldüğü ülke ABD olup ve onu Türkiye izlemektedir. Zira gerek bebek ölümleri (1000 canlı doğumda), gerek sinir sistemi gerekse endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümler bakımından ilk sırada Türkiye olup onu ABD takip etmektedir. Bununla beraber dolaşım sistemi hastalıklarına bağlı ölümler ve risk unsurları arasında sayılan sigara kullanımı ve hava kirliliğine maruziyet bakımından Türkiye'nin ilk sırada olması önlenabilir ve tedavi edilebilir ölümlerin bu iki ülkede yüksek değerler almasında etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan OECD verilerine göre tedavi edilebilir ve önlenabilir ölümlerin her 100 bin ölümden en düşük görüldüğü ülke İtalya ve Japonya'dır. Bu açıdan gerek Türkiye gerekse diğer G7 ülkelerine kıyasla İtalya ve Japonya erken mortalite veya önlenabilir ölüm düzeyi bakımından daha iyi bir düzeydedir. Nitekim potansiyel kayıp yaşam yılı değeri İtalya ve Japonya'da en düşük seviyededir. Gerek bebek ölümleri, gerekse sindirim ve sinir sistemi ile endokrin, beslenme ve metabolik hastalıklara bağlı ölümler bakımından Japonya'nın son sırada olması, kazalara bağlı ölümlerin genel olarak İtalya'da düşük olması, bu bağlamda bu iki ülkede özellikle Japonya'da önlenabilir ve tedavi edilebilir ölümlerin düşük değerler almasına olumlu etkisi olduğundan bahsedilebilir.

KAYNAKÇA

- Afshin, A., Sur, P. J., Fay, K. A., Cornaby, L., Ferrara, G., Salama, J. S., ... & Murray, C. J. (2019). Health effects of dietary risks in 195 countries, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, 393(10184), 1958-1972.
- Akdur, R. (2006). Sağlık Sektörü “Temel Kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Durum ve Türkiye’nin Birliğe Uyumu. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi
- Alissa, E. M., & Ferns, G. A. (2017). Dietary fruits and vegetables and cardiovascular diseases risk. *Critical reviews in food science and nutrition* 57(9), 1950-1962.
- Bazzano, L. A., Serdula, M. K., & Liu, S. (2003). Dietary intake of fruits and vegetables and risk of cardiovascular disease. *Current atherosclerosis reports*, 5(6), 492-499.
- Bhargava, A. (2003). Family planning, gender differences and infant mortality: evidence from Uttar Pradesh, India. *Journal of Econometrics*, 112(1), 225-240.
- Bloom, D. E. (2011). The value of vaccination. In *Hot topics in infection and immunity in children VII* (pp. 1-8). Springer, New York, NY.
- Bray, F., Ferlay, J., Soerjomataram, I., Siegel, R. L., Torre, L. A., & Jemal, A. (2018). Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA: a cancer journal for clinicians*, 68(6), 394-424.
- Briggs, A. M., Woolf, A. D., Dreinhöfer, K., Homb, N., Hoy, D. G., Kopansky-Giles, D., ... & March, L. (2018). Reducing the global burden of musculoskeletal conditions. *Bulletin of the World Health Organization*, 96(5), 366.
- Carroll, W. M. (2019). The global burden of neurological disorders. *The Lancet Neurology*, 18(5), 418-419.
- Chakaya, J., Khan, M., Ntoumi, F., Aklillu, E., Fatima, R., Mwaba, P., ... & Zumla, A. (2021). Global Tuberculosis Report 2020–Reflections on the Global TB burden, treatment and prevention efforts. *International Journal of Infectious Diseases*.

- Chakaya, J., Khan, M., Ntoumi, F., Aklillu, E., Fatima, R., Mwaba, P., ... & Zumla, A. (2021). Global Tuberculosis Report 2020—Reflections on the Global TB burden, treatment and prevention efforts. *International Journal of Infectious Diseases*, 113, S7-S12.
- Chen, S., Kuhn, M., Prettnner, K., & Bloom, D. E. (2019). The global macroeconomic burden of road injuries: estimates and projections for 166 countries. *The Lancet Planetary Health*, 3(9), e390-e398.
- Cieza, A., Causey, K., Kamenov, K., Hanson, S. W., Chatterji, S., & Vos, T. (2020). Global estimates of the need for rehabilitation based on the Global Burden of Disease study 2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396(10267), 2006-2017.
- Cohen, A. J., Ross Anderson, H., Ostro, B., Pandey, K. D., Krzyzanowski, M., Künzli, N., ... & Smith, K. (2005). The global burden of disease due to outdoor air pollution. *Journal of Toxicology and Environmental Health, Part A*, 68(13-14), 1301-1307.
- Cousin, E., Duncan, B. B., Stein, C., Ong, K. L., Vos, T., Abbafati, C., ... & Haque, S. (2022). Diabetes mortality and trends before 25 years of age: an analysis of the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet Diabetes & Endocrinology*.
- Cronin, E. M., Kearney, P. M., Kearney, P. P., Sullivan, P., Perry, I. J., & Coronary Heart Attack Ireland Registry (CHAIR) Working Group. (2012). Impact of a national smoking ban on hospital admission for acute coronary syndromes: a longitudinal study. *Clinical cardiology*, 35(4), 205-209.
- Emik, K. Y., & ÖNAL, A. E. (2019). 2009-2016 YILLARINDA TÜRKİYE'DEKİ ÖLÜMLERİN EPİDEMİYOLOJİK YÖNDEN İNCELENMESİ ve ÖLÜM BİLDİRİM SİSTEMİNİN ÖNEMİ. *Journal of Istanbul Faculty of Medicine*, 82(3), 149-155.
- Ezzati, Majid, and Alan D. Lopez. "Estimates of global mortality attributable to smoking in 2000." *The lancet* 362, no. 9387 (2003): 847-852.
- Feigin, V. L., Nichols, E., Alam, T., Bannick, M. S., Beghi, E., Blake, N., ... & Fischer, F. (2019). Global, regional, and national burden of neurological disorders, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *The Lancet Neurology*, 18(5), 459-480.
- Ferkol, T., & Schraufnagel, D. (2014). The global burden of respiratory disease. *Annals of the American Thoracic Society*, 11(3), 404-406.
- Ferrari, A. J., Norman, R. E., Freedman, G., Baxter, A. J., Pirkis, J. E., Harris, M. G., ... & Whiteford, H. A. (2014). The burden attributable to mental and substance use disorders as risk factors for suicide: findings from the Global Burden of Disease Study 2010. *PloS one*, 9(4), e91936.
- Ford, E. S., & Capewell, S. (2011). Proportion of the decline in cardiovascular mortality disease due to prevention versus treatment: public health versus clinical care. *Annual review of public health*, 32, 5-22.
- Forum of International Respiratory Societies. (2017). *The global impact of respiratory disease*. European Respiratory Society.
- Fumagalli, E., Bose, D., Marquez, P., Rocco, L., Mirelman, A., Suhrcke, M., & Irvin, A. (2017). Trafik yaralanmalarının yüksek maliyeti: kabul edilemez ve önlenbilir.
- Guo, X., He, H., Qu, Y., Liu, J., Qu, Q., & Lyu, J. (2020). Incidence of Alzheimer's Disease and Other Dementias: Results from the 2017 Global Burden of Disease Study.
- Hammond, E. C. (1960). Smoking in relation to heart disease. *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 50(3_Pt_2), 20-26.
- Hulshof, C. T., Pega, F., Neupane, S., Colosio, C., Daams, J. G., Kc, P., ... & Frings-Dresen, M. H. (2021). The effect of occupational exposure to ergonomic risk factors on osteoarthritis of hip or knee and selected other musculoskeletal diseases: A systematic review and meta-analysis from the WHO/ILO Joint Estimates of the Work-related Burden of Disease and Injury. *Environment International*, 106349.
- IDF, D.A.F.E. (2011). Diabetes Atlas ed. *IDF. Brussels: International Diabetes Federation*, 5.
- IHME Global Burden of Disease 2019, OurWorldinData.org/burden-of-disease /Erişim: <https://ourworldindata.org/grapher/burden-of-disease-by-cause>
- Islami, F., Chen, W., Yu, X. Q., Lortet-Tieulent, J., Zheng, R., Flanders, W. D., ... & Jemal, A. (2017). Cancer deaths and cases attributable to lifestyle factors and infections in China, 2013. *Annals of Oncology*, 28(10), 2567-2574.
- Jain, A. K. (1985). Determinants of regional variations in infant mortality in rural India. *Population studies*, 39(3), 407-424.
- James, S. L., Abate, D., Abate, K. H., Abay, S. M., Abbafati, C., Abbasi, N., ... & Briggs, A. M. (2018). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and

- injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, 392(10159), 1789-1858.
- Jiménez, J., & Romero, M. I. (2007). Reducing infant mortality in Chile: success in two phases. *Health Affairs*, 26(2), 458-465
- Kocabaş, A. (2010). Kronik obstrüktif akciğer hastalığı epidemiyolojisi ve risk faktörleri. *TTD Toraks Cerrahisi Bülteni*, 1(2), 105-113.
- Lee, B. J., Kim, B., & Lee, K. (2014). Air pollution exposure and cardiovascular disease. *Toxicological research*, 30(2), 71-75.
- Liu, Q., He, H., Yang, J., Feng, X., Zhao, F., & Lyu, J. (2020). Changes in the global burden of depression from 1990 to 2017: Findings from the Global Burden of Disease study. *Journal of psychiatric research*, 126, 134-140.
- López-Campos, J. L., Tan, W., & Soriano, J. B. (2016). Global burden of COPD. *Respirology*, 21(1), 14-23.
- OECD, (OECD Health Statistics 2021). Erişim: <https://stats.oecd.org/> 27.01.2022
- Paffenbarger, R. S., Brand, R. J., Sholtz, R. I., & Jung, D. L. (1978). Energy expenditure, cigarette smoking, and blood pressure level as related to death from specific diseases. *American journal of epidemiology*, 108(1), 12-18.
- Pandey, A., & Galvani, A. P. (2019). The global burden of HIV and prospects for control. *The Lancet HIV*, 6(12), e809-e811.
- Pilleron, S., Sarfati, D., Janssen-Heijnen, M., Vignat, J., Ferlay, J., Bray, F., & Soerjomataram, I. (2019). Global cancer incidence in older adults, 2012 and 2035: a population-based study. *International journal of cancer*, 144(1), 49-58.
- Pun, V. C., Kazemiparkouhi, F., Manjourides, J., & Suh, H. H. (2017). Long-term PM_{2.5} exposure and respiratory, cancer, and cardiovascular mortality in older US adults. *American journal of epidemiology*, 186(8), 961-969.
- Rehm, J., Baliunas, D., Borges, G. L., Graham, K., Irving, H., Kehoe, T., ... & Taylor, B. (2010). The relation between different dimensions of alcohol consumption and burden of disease: an overview. *Addiction*, 105(5), 817-843.
- Rehm, J., Mathers, C., Popova, S., Thavorncharoensap, M., Teerawattananon, Y., & Patra, J. (2009). Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders. *The lancet*, 373(9682), 2223-2233.
- Safiri, S., Kolahi, A. A., Cross, M., Carson-Chahhoud, K., Almasi-Hashiani, A., Kaufman, J., ... & Smith, E. (2021). Global, regional, and national burden of other musculoskeletal disorders 1990–2017: Results from the Global Burden of Disease Study 2017. *Rheumatology*, 60(2), 855-865.
- Saikia, A., Hussain, M., Barua, A. R., & Paul, S. (2020). An insight into Parkinson's disease: researches and its complexities. In *Smart Healthcare for Disease Diagnosis and Prevention* (pp. 59-80). Academic Press.
- Salter, RB (1999). Kas-iskelet sistemi bozuklukları ve yaralanmaları ders kitabı: Ortopedi, kırıklar ve eklem yaralanmaları, romatoloji, metabolik kemik hastalığı ve rehabilitasyona giriş . Lippincott Williams & Wilkins.
- Sepanlou, S. G., Safiri, S., Bisignano, C., Ikuta, K. S., Merat, S., Saberifiroozi, M., ... & Padubidri, J. R. (2020). The global, regional, and national burden of cirrhosis by cause in 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet gastroenterology & hepatology*, 5(3), 245-266.
- Shield, K. D., Popova, S., & Rehm, J. (2017). Burden of Disease and Injury Caused by Alcohol.
- Sicard, P., Khaniabadi, Y. O., Perez, S., Gualtieri, M., & De Marco, A. (2019). Effect of O₃, PM₁₀ and PM_{2.5} on cardiovascular and respiratory diseases in cities of France, Iran and Italy. *Environmental science and pollution research*, 26(31), 32645-32665.
- Soriano, J. B., Kendrick, P. J., Paulson, K. R., Gupta, V., Abrams, E. M., Adedoyin, R. A., ... & Moradi, M. (2020). Prevalence and attributable health burden of chronic respiratory diseases, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet Respiratory Medicine*, 8(6), 585-596.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Kronik hastalıklar ve risk faktörleri sıklığı çalışması. Ankara, 2013.
- Torre, L. A., Bray, F., Siegel, R. L., Ferlay, J., Lortet-Tieulent, J., & Jemal, A. (2015). Global cancer statistics, 2012. *CA: a cancer journal for clinicians*, 65(2), 87-108.

- Törüner, E. K., Büyükgöneç, L. (2017). Çocuk Sağlığı Temel Hemşirelik Yaklaşımları. ISBN, 9786059215305. Ankara Nobel Tıp Kitabevi.
- Troeger, C., Blacker, B., Khalil, I. A., Rao, P. C., Cao, J., Zimsen, S. R., ... & Reiner Jr, R. C. (2018). Estimates of the global, regional, and national morbidity, mortality, and aetiologies of lower respiratory infections in 195 countries, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *The Lancet infectious diseases*, 18(11), 1191-1210.
- Tsai, S. P., Cowles, S. R., & Ross, C. E. (1990). Smoking and morbidity frequency in a working population. *Journal of occupational medicine*, 245-249.
- UNICEF, WHO, The World Bank Group, UN Population Division Levels & trends in child mortality: report 2018. Estimates developed by the UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation Erişim:<https://childmortality.org/wp-content/uploads/2018/12/UN-IGME-Child-Mortality-Report-2018.pdf> erişim tarihi: 31.01.2022
- Wang, C., Tu, Y., Yu, Z., & Lu, R. (2015). PM2. 5 and cardiovascular diseases in the elderly: an overview. *International journal of environmental research and public health*, 12(7), 8187-8197.
- Wegman, F. (2017). The future of road safety: A worldwide perspective. *IATSS research*, 40(2), 66-71.
- Whiteman, D. C., & Wilson, L. F. (2016). The fractions of cancer attributable to modifiable factors: A global review. *Cancer epidemiology*, 44, 203-221.
- Wilson, L. F., Antonsson, A., Green, A. C., Jordan, S. J., Kendall, B. J., Nagle, C. M., ... & Whiteman, D. C. (2018). How many cancer cases and deaths are potentially preventable? Estimates for Australia in 2013. *International journal of cancer*, 142(4), 691-701.
- World Health Organization. (2018). *Global status report on road safety 2018: summary* (No. WHO/NMH/NVI/18.20). World Health Organization.
- Younger, S. D. (2001). Cross-country determinants of declines in infant mortality: A growth regression approach. *Cornell Food and Nutrition Policy Program Working Paper*, (130).
- Zar, H. J., & Ferkol, T. W. (2014). The global burden of respiratory disease—impact on child health. *Pediatric pulmonology*, 49(5), 430-434.
- Zhao, J., Gao, Z., Tian, Z., Xie, Y., Xin, F., Jiang, R., ... & Song, W. (2013). The biological effects of individual-level PM2. 5 exposure on systemic immunity and inflammatory response in traffic policemen. *Occupational and environmental medicine*, 70(6), 426-431.

SİBERKONDRI VE BİLGİ LİDERLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI

COMPILING STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN CYBERCHONDRY AND KNOWLEDGE LEADERSHIP

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL¹, Arş. Gör. Havva Nur ATALAY²

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID ID: [0000-0003-2135-242X](https://orcid.org/0000-0003-2135-242X),

²Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID ID: [0000-0002-2805-1921](https://orcid.org/0000-0002-2805-1921)

ÖZET

Çoğu teknolojik gelişme gibi internet de çalışma hayatında birçok değişikliğe sebep olmuştur. Bu değişikliklerden biri, bireylerin bilgiye daha kolay ulaşmasıdır. Bilgiye daha kolay ve uygun fiyatla hatta ücretsiz olarak ulaşımın getirdiği birtakım olumsuz sonuçlar da vardır. Siberkondri kavramı da internetteki bilgilere kolay ulaşmanın bir sonucu olarak oluşmuştur. Bireylerin, kendilerinde olduğunu düşündükleri semptomları internetten aşırı ve tekrarlı bir şekilde araması ve bunun sonucunda kendilerine teşhis koymaları siberkondri olarak ele alınmaktadır. Bilgiyi nasıl yöneteceğini bilmeyen bireyler de bu teşhis sonucunda kaygıya kapılmaktadır. Bu noktada bilginin yönetimi ve nasıl kullanılacağı konusunda bilgi liderliği öne çıkmaktadır. Çünkü bilgi liderliği bilginin edinimi, iletimi ve kullanımını içermektedir. Bu doğrultuda çalışmada, siberkondri ve bilgi liderliği arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için bir derleme yapılması amaçlanmıştır. İlgili literatüre incelendiğinde, siberkondrinin genel olarak sağlık kaygısı ve sağlık okuryazarlığı kavramları ile birlikte ele alındığı ve bireylerin siberkondri düzeylerinin ölçülebilmesi için çeşitli ölçüm araçları geliştirildiği görülmektedir. Ancak siberkondriyi bilgi liderliği ile birlikte ele alan herhangi bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda, çalışmanın özgün nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın sonucunda; siberkondri ve bilgi liderliğinin bilginin kullanılması noktasında ilişkili olduğu ve bu doğrultuda deneysel çalışmaların yapılması gerektiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siberkondri, liderlik, bilgi liderliği.

ABSTRACT

Like most technological developments, the internet has caused many changes in human and business life. One of these changes is that individuals have easier access to information. There are also some negative consequences of accessing information more easily and at affordable prices, even free of charge. The concept of cyberchondria has also emerged as a result of easy access to information on the internet. Cyberchondria are defined as excessive and repetitive searches of the symptoms that individuals think they have on the internet, and as a result, self-diagnosis. Individuals who do not know how to manage information also suffer from anxiety as a result of this diagnosis. At this point, knowledge leadership comes to the fore in the management of knowledge and how to use it. Because knowledge leadership includes the acquisition, transmission and use of knowledge. In this context, it is aimed to make a compilation in order to explain the relationship between cyberchondria and knowledge leadership. When the relevant literature is examined, it is seen that cyberchondria is generally considered together with the concepts of health anxiety/anxiety and health literacy, and various measurement tools have been developed to measure individuals' cyberchondria levels. However, it has been determined that there is no study that deals with cyberchondria together with knowledge leadership. In this sense, it is thought that the study is original. The result of the study, it was determined that cyberchondria and knowledge leadership are related to the use of knowledge and experimental studies should be done in this direction.

Keywords: Cyberchondria, leadership, knowledge leadership.

GİRİŞ

İnternete erişimin uygun fiyatlı ve hatta çoğu zaman ücretsiz olması dolayısıyla dünyada her birey interneti kullanmaktadır. Bu doğrultuda da gün geçtikçe internet kullanıcılarının sayıları artmaktadır (Tarhan ve ark 2021). TÜİK tarafından yapılan bir araştırmaya göre internet kullanım oranı Türkiye’de %79,0’dur (TÜİK 2020). Bireyler, interneti kullanırken sağlıkları ile ilgili bir karara varmak, endişelerini azaltmak veya rahatlamak için sağlık bilgilerini de aramaktadır (Deniz 2020). Bireyler, yaptıkları çevrimiçi sağlık araştırmaları sonucunda olumlu veya olumsuz birçok yönde etkilenmektedir (Durak Batıgün ve ark 2018). Örneğin, yapılan araştırmalar doğrultusunda elde edilen bilgiler bireylerin kendi sağlık durumları ile ilgili endişelerinin artmasına ve bu doğrultuda daha çok ve uzun süreli araştırmalar yapmalarına sebep olmaktadır. Bu durum siberkondri kavramı ile açıklanmaktadır (Deniz 2020).

Sağlıkla ilgili yapılan çevrimiçi aramaların, özellikle bilgilerin şüpheli görüldüğü durumlarda, belirsizlik ve kaygı hissi oluşturduğu bilinmektedir. Belirsizlik, bu doğrultuda net bir cevaba ulaşma isteğiyle daha da fazla araştırma yapmaya yol açmaktadır (Arsenakis ve ark 2021). Ayrıca çevrimiçi olarak gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler, kişilerin doktordan yardım isteme zamanlarını, akut veya kronik olan bir rahatsızlıkla ne şekilde başa çıkılabileceği noktasında verecekleri kararları ve sağlıklarını korumak için genel tercihlerini etkileyebilmektedir (White ve Horvitz 2009). Bu nedenle siberkondride bilgiyi kullanmanın ve bilgiyi yönetmenin önemi büyüktür. Bilgiyi nasıl kullanacağını bilmek ve bilgi doğrultusunda hareket etmek bilgi liderliğinin doğasını oluşturmaktadır. “*Liderlik her şeyden önce aydın bir akli betimlemektir*” (Mısırdalı Yangil 2016).

Bu doğrultuda çalışmada, bireylerin siberkondri düzeyleri ile bilgi liderliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda siberkondri kavramı tanımlanmış, literatürde hangi kavramlarla ele alındığı belirlenmiş ve liderlik ile bilgi liderliği kavramları da tanımlanarak siberkondri ile bilgi liderliği kavramları arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

SİBERKONDRI

Bu bölümde ilk olarak siberkondri kavramı açıklanmış daha sonra literatürde siberkondri ile ilişkilendirilen konular ve kavramlar verilmiştir.

2.1. Siberkondri Kavramı

Siberkondri, 20. Yüzyılda ortaya çıkan (Starcevic ve ark 2020), aşırılık ve tekrar içeren (Zheng ve ark 2020) ve bireyin kendisinde olduğunu düşündüğü bulguları çevrimiçi olarak arayarak kendi kendine tanı koyma çabasını ve uygun tedavi yöntemlerini araştırmasını belirten bir davranıştır (Tarhan ve ark 2021). Bu davranışı gerçekleştiren bireylere ise siberkondriyak denmektedir. Siberkondriyak bireyler sürekli olarak kendilerinde bir rahatsızlık olduğunu düşünerek bu rahatsızlık veya belirtiler hakkında internetten araştırma yapmakta ve bu doğrultuda gördükleri hastalıkların kendilerinde olabileceğini düşünerek bir endişeye kapılmaktadır (Doğanyığıt ve Keçecigil 2022).

Hart ve Bjorgvinsson (2010), siberkondriyi “*Tıbbi bilgi toplamak için kütüphane, tıp dergileri veya birden fazla hekim ziyareti gibi geleneksel yöntemler yerine, internetin kullanılması sonucu mantıksız tıbbi korkuların gelişmesi*” olarak tanımlamıştır. Genel olarak da siberkondri kavramı hipokondria kavramının modern bir biçimi şeklinde ele alınmaktadır (Başoğlu 2018, Güleşen 2019). Hipokondri de insanların bedensel algıları hakkında bulguları farklı bir şekilde değerlendirerek sanki çok ciddi bir hastalığa sahipmiş gibi düşünmesi şeklinde ele alınabilmektedir.

2.2. Literatürde Siberkondri Kavramı ile Birlikte Çalışılan Konular

Literatüre bakıldığında siberkondri kavramının yakın tarihlerde oluştuğu (Hart ve Gjorgvinson 2010), daha çok sağlık okuryazarlığı ve sağlık anksiyetesi kavramları ile birlikte araştırıldığı (Arsenakis ve ark 2021, Fergus 2014, Zhang ve Jiang) ve ölçülebilmesi için birçok ölçek geliştirme çalışmalarının yapıldığı (Uzun ve Zencir 2018, McElroy ve Shevlin 2014). Bu noktada daha ayrıntılı bilgi sağlık okuryazarlığı ve e-sağlık okuryazarlığı, sağlık kaygısı ve ölçek uyarlama ve geliştirme çalışmaları başlıkları altında toplanarak aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Sağlık okuryazarlığı ve e-sağlık okuryazarlığı

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlıkla ilgili bilgileri edinme, okuma, anlama ve kullanma, sağlık bakım sistemini anlama ve tıbbi bakım hakkında bilinçli kararlar verme becerisidir (Weiss 2003). Dijitalleşme ile birlikte bu kavramın elektronik ortamlarda gerçekleşmesi doğrultusunda e-sağlık okuryazarlığı kavramı oluşmuştur. e-Sağlık okuryazarlığı, ise “Elektronik kaynaklardan sağlık bilgilerini arama, bulma, anlama ve değerlendirme ve elde

edilen bilgileri bir sağlık sorununu ele almak veya çözmek için uygulama becerisi” şeklinde tanımlanmaktadır (Zheng ve Jiang 2022). Tutgun Ünal ve ark (2021) tarafından yapılan bir çalışmada bireylerin siberkondri, sağlık okuryazarlığı ve sosyo-ekonomik statüsü arasındaki ilişki incelenmiştir. Deniz (2020) tarafından yapılan bir çalışmada da bireylerin e-sağlık okuryazarlığı ile siberkondri düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak bireylerin siberkondri düzeylerinin e-sağlık okuryazarlığı ile ilişkili olduğu ve e-sağlık okuryazarlığının artmasının siberkondriyi de artırdığı belirtilmiştir. Yazarlar tarafından bu durumun internette geçirilen süre ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir.

2.2.2. Sağlık Kaygısı

Doğanyigit ve Keçelgil'e (2022) göre sağlık kaygısı, bireyin kendi sağlığı ile ilgili yaşadığı sıkıntıları, kaygıları ve kendisinde ciddi bir tıbbi sorunun olduğuna inanmasını belirtmektedir. Siberkondri teriminin doğasında da sağlık kaygısının artmasına yol açan sağlıkla ilgili bilgiler için tekrarlı ve çevrimiçi olarak yapılan aramalar vardır. Bu nedenle siberkondri genellikle sağlık kaygısı bağlamında tanımlanır (Arsenakis ve ark 2021). Fergus'a (2014) göre de internette tıbbi bilgi aramak bazı kişilerde sağlık kaygısının artmasına yol açmaktadır.

Genel olarak siberkondri, bireyin internette sağlık ile ilgili bilgileri aşırı derecede araştırması ve bu doğrultuda sağlık sorunlarının oluştuğunu düşünmesi olduğu için o anda kaygılı bir durum oluşmaktadır (Güleşen 2019). Siberkondri ile oldukça güçlü bir ilişkiye sahip olan sağlık kaygısı kavramı da bu noktada oluşmaktadır (Durak Batıgün ve ark 2018).

Çevrimiçi sağlık aramalarının süresi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sağlık kaygısının yoğunluğu, çok çeşitli olumsuz sonuçlar ve günlük yaşam işleyişine müdahale ile ilişkilendirilmiştir (Mathes ve ark 2018). Bu sebeple de literatürde siberkondri kavramı genellikle sağlık kaygısı bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmalara ek olarak ayrıca siberkondri düzeylerinin ölçülebilmesi için de çeşitli ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmaları yapılmıştır.

2.2.3. Ölçek Uyarlama ve Geliştirme Çalışmaları

Uzun ve Zencir (2018) tarafından Siberkondri Şiddeti Ölçeği'nin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Örneklem olarak Pamukkale Üniversitesi'nde çalışan 335 kişi alınmış ve anket yüz yüze uygulanmıştır. Çalışma sonucunda Cronbach Alpha katsayısı 0,89 ve uyum iyiliği değerleri mükemmel düzeyde olan ($X^2/df=2,59$; RMSEA=0,05; SRMR=0,069; GFI=0,80; CFI=0,95; NNFI=0,95) geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir. Ölçek 5 alt boyuttan ve 33 sorudan oluşmakta olup 4'lü Likert tarzında cevaplandırılmaktadır.

Fergus (2014) tarafından geliştirilen ölçek beş faktör 33 madde ve kompulsiyon, stres, aşırılık, sigorta/güvence ve sağlık personeline güvensizlik olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Fergus (2014) sağlık çalışanlarına güvensizlik dışındaki alt boyutların siberkondrinin doğasını daha iyi açıklayabildiği ve siberkondrinin, obsesif-kompulsif semptomlarla karşılaştırıldığında sağlık kaygısı ile daha güçlü ve daha anlamlı bir ilişki sergilediğini belirtmiştir.

Durak Batıgün ve ark (2018) tarafından Siberkondriya Ölçeği (SİBKÖ) geliştirme çalışması yapılmıştır. Çalışmada açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kaygıyı artıran faktörler, kompulsiyon/hipokondri, kaygıyı azaltan faktörler, doktor hasta etkileşimi ve işlevsel olmayan internet kullanımı olmak üzere beş alt boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise ölçeğin model-fit değerlerinin kabul edilebilir uyuma sahip oldukları belirlenmiştir. Sonuç olarak beş alt boyuttan ve 28 sorudan oluşan beşli Likert tipinde geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir.

McElroy ve Shevlin (2014) tarafından 33 maddelik Siberkondri Şiddeti Ölçeği geliştirilmiş ve yine McElroy ve ark (2019) tarafından bu ölçeğin 12 maddelik Siberkondri Şiddeti Ölçeği Kısa Formu oluşturulmuştur. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Yam ve ark (2021) tarafından yapılarak 12 maddeden ve dört alt boyuttan (aşırılık, sıkıntı, güvence/sigorta ve kompulsiyon) oluşan kısa form geçerli ve güvenilir bulunmuştur.

BİLGİ LİDERLİĞİ

Bu bölümde bilgi liderliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak bilgi ve liderlik kavramları ayrı ayrı tanımlanmış ve daha sonra bilgi liderliği açıklanmıştır.

3.1. Bilgi Kavramı

Literatüre bakıldığında bilgi kavramı ve veri kavramı birlikte ele alınmaktadır. Bu noktada uluslararası literatürde “knowledge” ve “information” olarak iki farklı bilgi kavramı yer almaktadır. Ancak bu iki kavram nitelik bakımından birbirinin yerini tutmamaktadır (Başar 2019). “Knowledge” şeklinde belirtilen bilgi kavramı “information” kavramında yer alan dağınık bilgilerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bilgi sürecinin temelini ise veri oluşturmaktadır. Bir piramit şeklinde ele alındığında bu noktada tabanda verinin olduğunu devamında enformasyon ve bilginin geldiği söylenebilmektedir (Alkan 2003, Yılmaz 2009, Başar 2019).

3.2. Liderlik Kavramı

Literatüre bakıldığında lider ve liderlik kavramlarının tanımları birçok açıdan ele alınmıştır. Liderlik kavramı Yukl (1989) tarafından liderlikten bahsedebilmek için önemli olan şeyler; liderin davranışları, iletişim becerileri, sahip olduğu kişisel yetenekler, takipçilerinde oluşturduğu etki ve onların da lider olarak atfetmesi şeklinde sıralanmıştır. Hughes (2009) tarafından da liderlik kavramı, amaçlara ve hedeflere ulaşabilmek için diğer kişileri etkileyebilme yeteneği şeklinde ele alınmıştır. Komives ve Dugan’a (2010) göre ise liderlik, belirli sorumluluk paylaşımı ve işbirliği sürecinden oluşmaktadır. Çünkü genel olarak liderler asları ile iletişim kurar, görev paylaşımı yapar ve ödül-ceza-terfi dengesini korur. Bu bağlamda da liderlik işlerin biçimsel özelliklerini tespit ederek net bir görüntüsünü oluşturmaktadır (Piccolo ve ark 2010).

Liderlik, belirli bir amaç doğrultusunda takipçilerine rehberlik ederek onları idare edebilme becerisidir (Özdemir 2003). Liderler birer mentor olarak bireyleri yenilikçilik yapma noktasında yönlendirmektedir (Waldman ve Bass 1991). Çünkü liderlerin rolü, yenilikçilik ve yaratıcılık noktasında fırsat oluşturmak (Hershkovich 2016) ve bireyleri yönlendirmektir. Bayyurt ve Kılıç (2017) tarafından ise lider, yöneticilik vasfı sayesinde otoritesi olan, yol gösteren, ilham veren, yüksek iletişim gücüne sahip ve takipçilerinin gönlünü kazanan kişi olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle bir lider, diğer bireyleri etkilemekte, koordinasyonu

ve kontrolü sağlamak ve bu doğrultuda da amaçlara ulaşmaktadır (Akyürek 2020). Ayrıca liderler takipçilerine duygusal yönden destekte bulunduğu zaman bir rol model olarak da görülebilmektedir (Küçük ve Yavuz 2018). Bu tanımlara bakıldığında hepsinin birkaç ortak noktası bulunmaktadır. Bunlar; etkileme gücüne sahip olunması ve bu etkileme süreci sonucunda belirli takipçilerin oluşmasıdır.

3.3. Bilgi Liderliği Kavramı

Liderler, çoğunlukla bulundukları örgütün çıkarlarını düşünerek hareket etmekte ve bu liderler etkili, hareketli ve üretken nitelikleri ile tanımlanmaktadır (Akyürek 2020). Bennis birbirinden farklı olan alanlarda etkili ve başarılı 90 lider ile bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada liderler için sahip olunması gereken dört farklı yetkinlik türü tanımlamıştır ve bunlar (Senge 1985):

Anlam/içerik yönetimi,

Güven yönetimi,

Dikkat yönetimi ve

Kendini yönetme/benlik yönetimidir.

Liderlik sosyal problem çözme aracı olarak ele alındığında, etkili problem çözümlerinin üretilmesi, seçilmesi ve uygulanmasıyla ilişkili liderlik fonksiyonları sınıflandırılmakta (Zaccaro ve ark 2001) ve bu sınıflandırma Çizelge 1’de yer almaktadır.

Çizelge 1.1 Liderlik İşlevlerinin Sınıflandırılması

Ana Boyut	Alt Boyut	Ana Boyut	Alt Boyut
Bilgi Arama ve Yapılandırma	- Bilgi edinme - Bilgiyi düzenleme ve değerlendirme - Geri bildirim ve kontrol	Problem çözmede bilgi kullanımı	- İhtiyaç ve gereksinimlerin belirlenmesi - Planlama ve koordinasyon - İletişim bilgileri
Personel kaynaklarını yönetmek	- Personel kaynaklarının elde edilmesi ve tahsisi - Personel kaynaklarının geliştirilmesi - Motive edici personel kaynakları - Personel kaynaklarının kullanılması ve izlenmesi	Malzeme kaynaklarını yönetmek	- Maddi kaynakların elde edilmesi ve tahsisi - Maddi kaynakların bakımı - Malzeme kaynaklarının kullanılması ve izlenmesi

Kaynak: Fleishman ve ark (1991), Zaccaro ve ark (2001), Burke ve ark (2007) den uyarlanmıştır.

Bilgi liderliği kavramı da problem çözme yaklaşımından ve bilgiyi yönetmenin doğasından oluşmaktadır. Bu doğrultuda liderliğin her bir tarzında bilginin önemli olduğu (Senge 1985) fakat bilgi toplumunda bilgiyi yöneten liderlere duyulan ihtiyacın daha fazla olduğu söylenebilmektedir. Bilgi arama ve yapılandırmayı da içeren (Burke ve ark 2007) liderlik tarzları, bu bilgiyi edinme sürecinden kullanma sürecine kadar kontrollü hareket etmenin

önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda internetten aşırı derecede ve tekrarlayan bir şekilde sağlık bilgisi arama davranışı olarak ele alınan siberkondri kavramı (Tarhan ve ark) ile doğru ve kontrollü olarak bilgiye ulaşımı kapsayan bilgi liderliğinin (Fleishman ve ark 1991) ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir.

SİBERKONDRI ve BİLGİ LİDERLİĞİ İLİŞKİSİ

Geleneksel olarak liderlik araştırmaları, bir bilgi yönetimi sağlayıcısı olarak liderliğe odaklanmamıştır (Lakshman 2009). Fakat bu çalışmada siberkondri davranışının bilgi yönetimi yani bilgi liderliği ile ilişkili olduğu ve bilgi yönetimi noktasında liderliğe odaklanması gerektiği tespit edilmiştir.

Mumford ve ark (2000), ağırlıklı olarak liderin özelliklerine ve yeteneklerine odaklanan çok yönlü bir faktör modeli tanımlamaktadır. Spesifik olarak bu model, liderlerin karmaşık problem çözme becerilerinin, sosyal muhakeme becerilerinin ve bilgilerinin, problem çözme kalitelerini ve sonraki performanslarını doğrudan etkilediğini öne sürüyor. Ayrıca Mumford ve ark (2000) tarafından lider becerileri ve bilgisinin, genel bilişsel yetenekler, motivasyon ve kişilik gibi diğer özellikler tarafından şartlandırıldığı öne sürülmüştür. Bu noktada bilginin nasıl elde edilmesi ve kullanılması gerektiğinin bilincinin oluşturulması için bilgi liderliğinin bireylerin siberkondri düzeylerini azaltabileceği düşünülmektedir. Çünkü insanlar profesyonel olsunlar veya olmasınlar genellikle hastalıklar hakkında bilgi edinmek amacıyla interneti kullanmaktadır (Şahin ve Yücel 2021).

Martensson (2000) tarafından bilginin yönetimi için entelektüel sermayeye sahip olunması gerektiği ve bu doğrultuda liderliğin gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Siberkondrinin de edinilen bilgilere karşı muhakeme yeteneği geliştirilmesi ile çözülebileceği düşünüldüğünde entelektüel liderliğin de bu noktada etkili olabileceği belirtilmelidir. Barutçu ve Akatay (2000) da bu noktada bilgi yönetiminde ve bilgi toplumunda dönüşümcü liderliğin daha etkili olduğunu belirtmektedir. Çünkü bilgi karmaşası ve yoğun belirsizliğin bulunduğu durumlarda rasyonel olan, sakin davranan ve problem çözme becerisine sahip olan liderlerin başarılı olacakları düşünülmektedir. Bireylerde genellikle sağlık kaygısı ile ilişkilendirilen (Mathes ve ark 2018) siberkondri düzeyinin de bu doğrultuda sakin ve problem çözücü yaklaşımlarla kontrol edilebileceği ve dönüşümcü liderlik ile etkili çözümler oluşturulacağı belirtilebilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİ

Çoğu insan için internet, semptomlar, sağlık ve hastalık ile ilgili daha çok bilgi sahibi olmak için kullanılabilecek ve hatta bu konularda iletişim kurulabilecek bir kaynak haline gelmiştir. Bu değişikliğin sonuçları giderek daha görünür hale gelmesine rağmen yine de tam olarak anlaşılamamaktadır (Alanka ve ark 2022, Tarhan ve ark 2021). Ancak sağlık bilgilerine daha fazla ve kolay erişim ve sağlık hizmetlerini aşırı kullanmak bu değişikliğin sonuçlarından biri olarak görülmektedir (Uzun ve Zencir 2022). Çünkü dijital teknolojinin artan etkisiyle, daha fazla insan interneti sağlık bilgisi kaynağı olarak kullanmaktadır (Norr ve ark 2015). Sonuç olarak dijitalleşme, insan hayatını sağlık ile ilişkili bilgilerin elde edilme şekli dâhil birçok açıdan etkilemiştir. Sağlık ile ilgili bilgilere erişimin ücretsiz veya daha uygun fiyatla erişebilmek zahmetsiz hale gelmiştir (Alanka ve ark 2022). White ve Horvitz (2009), yaptıkları çalışmadaki katılımcıların yaklaşık %24'ünün sağlıkla ilgili gerçekleştirdikleri çevrimiçi arama davranışlarının, onları bu aramayı yapmasalardı ihtiyaç duymayacakları tıbbi bakımı aramaya teşvik ettiğini belirtmiştir.

Çevrimiçi sağlık araştırması sonucunda ulaşılan bilgiler kişiyi olumlu yönde etkilemektedir ancak bunun yanında, uzman olmayan bireylerce tanı koyma aracı olarak kullanıldığında karamsarlık, endişeye kapılma, kaygı gibi birçok duruma da sebep olmaktadır (Durak Batıgün ve ark 2018).

Liderler, bağlılığı ve uyumu teşvik ettiğinden dolayı “kolaylaştırıcı” “bireylerin yetiştiricisi” ve “öğretmen” olarak görülmektedir (Senge 1985). Mumford ve ark (2000), liderin problem çözme becerileri ve bilgisinin liderlik etmede en önemli özelliklerden biri olduğunu ileri sürmektedir. Bir şeyi olduğu gibi bilmek farklı, bildiğini uygulayabilmek tamamen farklı şeylerdir. Bilgi ve beceri bir araya geldiğinde ise başarılamayacak hiçbir şey yoktur (Garih 2017). Bu sebeple doğru bilgiye ulaşarak, öğrenilen bilgileri doğru şekilde kullanarak ve diğer bireylere doğru şekilde aktararak liderlik etmeyi gerektiren bilgi liderliğinin benimsenmesi sayesinde bireylerin siberkondri düzeylerinin de azaltılacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın önemi bu noktada oluşmaktadır ve gelecek çalışmalarda siberkondri ile bilgi liderliğini bir arada ele alan deneysel çalışmaların yapılması önerilmektedir. **KAYNAKLAR**

Akyürek Mİ, 2020. İnovasyon ve liderlik. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(1), 15-24.

Alanka Ö, Çimen Ü, Değirmenci F, 2022. Cyberchondria as digital psychopathology: covid 19 pandemic example. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (56), 185-202. 10.53568/yyusbed.1098125.

Alkan N, 2003. Tıp ve sağlık kuruluşlarında bilgi yönetimi. Bilgi Dünyası Dergisi, 4, 2, s. 122-45.

- Arsenakis S, Chatton A, Penzenstadler L, Billieux J, Berle D, Starcevic V, Viswasam K, Khazaal Y, 2021. Unveiling the relationships between cyberchondria and psychopathological symptoms. *Journal of Psychiatric Research*, 143, 254-61. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2021.09.014>.
- Barutçu E, Akatay A, 2000. Bilgi toplumu ve transformasyonel liderlik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 189-202.
- Başar C, 2019. Türk idare hukuku ve avrupa birliği hukuku ışığında kişisel verilerin korunması. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Baçoğlu MA, 2018. Edirne İl Merkezinde 15-49 Yaş Grubu Kadınlarda Siberkondrinin Sürekli Kaygı ve Psikolojik İyi Oluş ile İlişkisinin İncelenmesi, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Tıp Fakültesi.
- Bayyurt N, Kılıç CH, 2017. Liderlik tarzının örgüt bağlılığına etkisi: Bir hastane araştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*. 5(2): 1-13.
- Burke CS, Sims DE, Lazzara EH, Salas E, 2007. Trust in leadership: a multi-level review and integration. *The Leadership Quarterly*. 18(6): 606-32.
- Deniz S, 2020. Bireylerin e-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri düzeylerinin incelenmesi. *İnsan ve İnsan*, 7(24), 84-96.
- Doğanyigit PB, Keçeligil HT, 2022. Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Sağlık Kaygılarının Siberkondri Üzerindeki Etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 355-362. 10.34087/cbusbed.1021471.
- Durak Batıgün A, Gör N, Kömürcü B, Şenkal Ertürk İ, 2018. Cyberchondria Scale (CS): Development, Validity and Reliability Study, 31:148-162. doi: 10.5350/DAJPN2018310203.
- Elciyar, K., Taşçı, D., (2017). Siberkondri Ciddiyet Ölçeği'nin Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi öğrencilerine uygulanması, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 2(4), 57-70.
- Fergus TA, 2014. The Cyberchondria Severity Scale (CSS): an examination of structure and relations with health anxiety in a community sample. *J Anxiety Disord*, 28(6), 504-510.
- Fleishman EA, Mumford MD, Zaccaro SJ, Levin KY, Korotkin AL, Hein MB, 1991. Taxonomic efforts in the description of leader behavior: a synthesis and functional interpretation. *The Leadership Quarterly*. 2(4): 245-87.
- Güleşen A, 2019. Kalp Hastası Kadınlarda Siberkondri Düzeyi ve Etkileyen Faktörler, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Hart J, Bjorgvinsson T, 2010. Health anxiety and hypochondriasis: Description and treatment issues highlighted through a case illustration. *Bull Menninger Clinic*, 74:122-40.
- Hershkovich O, Gilad D, Zimlichman E, Kreiss Y, 2016. Effective medical leadership in times of emergency: a perspective. *Disaster and Military Medicine*, 2(1), 1-5.
- Hughes R, 2009. Time for leadership development interventions in the public health nutrition workforce. *Public Health Nutrition*: 12(8), 1029.
- Komives SR, Dugan JP, 2010. Contemporary leadership theories. *Political and Civic Leadership: A Reference Handbook*, 1: 111-120.
- Küçük K, Yavuz E, 2018. Hizmetkar liderlik: gandhi örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(2), 81-93.
- Lakshman C, 2009. Organizational knowledge leadership: An empirical examination of knowledge. *Organ. Dev. J.* 2009, 30, 338-364.
- Mansur F, Ciğerci K, 2022. Siberkondri ve E-Sağlık Okuryazarlığı Arasındaki İlişki . *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 11-21. 10.37989/gumussagbil.961457.
- Martensson M, 2000. A critical review of knowledge management as a management tool, *Journal of Knowledge Management*, 4(3), 204-16.
- Mathes BM, Norr AM, Allan NP, Albanese BJ, Schmidt NB, 2018. Cyberchondria: overlap with health anxiety and unique relations with impairment, quality of life, and service utilization. *Psychiatry research*, 261, 204-211. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.01.002>.

- McElroy E, Kearney M, Touhey J, Evans J, Cooke Y, Shevlin M, 2019. The css-12: development and validation of a short-form version of the cyberchondria severity scale. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(5), 330–335. <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0624>.
- McElroy E, Shevlin M, 2014. The development and initial validation of the cyberchondria severity scale (css). *Journal of Anxiety Disorders*, 28(2), 259–265. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.12.007>.
- Mısırdalı Yangil F, 2016. Bilgi toplumunda liderlik: Sürdürülebilir liderlik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 128-143.
- Mumford MD, Zaccaro SJ, Harding FD, Jacobs TO, Fleishman, EA, 2000. Leadership skills for a changing world: solving complex social problems. *The Leadership Quarterly*. 11(1): 11-35.
- Özdemir E, 2003. Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(2): 151-68.
- Piccolo RF, Greenbaum R, den Hartog DN, Folger R, 2010. The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 31(2-3): 259-278.
- Şahin ÖE, Yücel A, 2021. Online sağlık bilgisi arama davranışında sorunlar, tutum ve güvenilirlik değişkenlerinin incelenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (53), 137-56.
- Senge PM, 1985. Systems principles for leadership. *System Dynamics Group Sloan School of Management Massachusetts Institute of Technology Cambridge*. p.1-35.
- Starcevic V, Berle D, Arnáez S, 2020. Recent insights into cyberchondria. *Curr Psychiatry*, 56.
- Tarhan N, Tutgun-Ünal A, Ekinçi Y, 2021. Yeni kuşak hastalığı siberkondri: Yeni medya çağında kuşakların siberkondri düzeyleri ile sağlık okuryazarlığı ilişkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4253-4297.
- TÜİK. Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması, 2020. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Informationand-Communication-Technology-\(ICT\)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Informationand-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2020-33679). Erişim Tarihi 29 Kasım 2022.
- Uzun SU, Zencir M, 2018. Reliability and validity study of the Turkish version of cyberchondria severity scale. *Current Psychology*, 1(7).
- Waldman D, Bass BM, 1991. Transformational leadership at different phases of the innovation process. *The Journal of High Technology Management Research*, 2(2): 169-80.
- Weiss BD, 2003. Health literacy. *Arizona Center on Aging*. <https://pogoe.org/sites/default/files/Health%20Literacy%20-%202016.pdf>.
- White RW, Horvitz E, 2009. Cyberchondria: studies of the escalation of medical concerns in web search. *ACM Transactions on Information Systems (TOIS)*, 27(4), 1-37. 10.1145/1629096.1629101.
- Yam FC, Korkmaz O, Griffiths MD, 2021. The association between fear of covid-19 and smartphone addiction among individuals: the mediating and moderating role of cyberchondria severity. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02324-z>.
- Yılmaz M, 2009. Enformasyon ve bilgi kavramları bağlamında enformasyon yönetimi ve bilgi yönetimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49, 1, s. 95-118.
- Yukl G, 1989. Managerial leadership: A review of theory and research. *Journal of Management*. 15(2): 251-289.
- Zaccaro SJ, Rittman AL, Marks MA, 2001. Team Leadership. *The Leadership Quarterly*, 12(4): 451-83.
- Zheng H, Jiang S, 2022. Linking the pathway from exposure to online vaccine information to cyberchondria during the covid-19 pandemic: a moderated mediation model. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 25(10), 625-633.

ÜRÜNLERDE PSİKOLOJİK FİYATLANDIRMANIN TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ

Dr.Öğretim Üyesi, İbrahim Atilla KARATAŞ¹

¹ Muş Alparslan Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fak., ibrahimatillakaratas@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-4483-0244

ÖZET

Tüketici satın alma davranışını etkileyen birçok unsur olmasına rağmen şüphe yok ki bunların en önemlilerinden biri pazarlama karması içinde yer alan fiyattır. Tüketicilerin en iyi kaliteye sahip ürünleri en düşük fiyata satın almak istemeleri mal ve hizmet üreten firmalar için büyük bir sorundur. Bununla birlikte kaliteli bir ürün üretmek nihai olarak fiyat seviyesini yükselten çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca herhangi bir firmanın tutundurma faaliyetlerinde göz önünde bulundurması gereken en önemli unsurlardan biri ürünlerini paydaşları nazarında nasıl bilgilendireceği veya tanıtacağıdır. Bu anlamda fiyatlandırma stratejisi önemli bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık yüzelli yıldır fiyatlandırma stratejisi pazarlama yönetiminin en etkili değerlerinden biri olarak görülmektedir. Yine de fiyatlandırma stratejisi birçok işletme, sıradan yönetici ve girişimciler için anlaşılabilir olmaya devam etmektedir. İş alanındaki kapsamlı eğitim ve deneyime rağmen birçok firma fiyatlandırma stratejisini formüle etmede, ifade etmekte veya tasarlamakta başarısız olmaktadır. Görünüşe göre bunların nedeni ekonomi ve iş dünyası ile çok az fakat insanın karar verme sürecinin davranışsal yönüyle çok daha fazla ilgilidir. İnsan davranışı ise psikoloji ile fazlası ile ilintilidir. Ürün ve hizmetlerin fiyatlandırılmasında psikolojik yaklaşım, psikolojik fiyatlandırma adı altında yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Psikolojik fiyatlandırma, tüketicilerin duygularını harekete geçirmek ve karar alma sürecini etkilemek için fiyatları yapılandırma ve sunma yoludur. Fiyat politikası uygulaması sadece rakamlarla yapılan bir faaliyet değil, aynı zamanda tüketicilerin algısı üzerinde de oynanmaya çalışılan bir süreçtir. Literatür tarama yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada (9) kalanlı psikolojik fiyatlandırmanın tüketicilerin satınalma davranışını büyük oranda olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber psikolojik fiyatlandırmanın adil bir fiyatlandırma yöntemi olmadığını ve bu uygulamanın sürekli kullanılmasının tüketici nazarında satış artırıcı etkiyi azaltacağını ortaya koyan bazı çalışmalarda bulunmaktadır. Psikolojik fiyatlandırma bir algı oyunu olduğu için bu algının genelde çoğu tüketiciyi ve özellikle eğitim seviyesi düşük olan ve nispeten daha genç tüketici kesimini fazlası ile etkilediği yapılan çalışmalarda ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında eğitim seviyesinin genel anlamda artması ve daha bilinçli bir tüketici anlayışının oluşması halinde psikolojik fiyatlandırmanın satış artırıcı etkisinin azalabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiyat, Psikolojik Fiyatlandırma, Tüketici, Satınalma Davranışı

THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL PRICING OF PRODUCTS ON CONSUMER PURCHASE BEHAVIOR

ABSTRACT

Although there are many factors that affect consumer purchasing behavior, there is no doubt that one of the most important of them is the price in the marketing mix. It is a big problem for companies that produce goods and services that consumers want to buy the best quality products at the lowest price. However, producing a quality product is affected by various factors that ultimately raise the price level. In addition, one of the most important factors that any company should consider in its promotional activities is how it will inform or promote its products in the eyes of its stakeholders. In this sense, pricing strategy emerges as an important method. Pricing strategy has been seen as one of the most effective values of marketing management for nearly 150 years. Yet pricing strategy remains incomprehensible to many businesses, ordinary managers and entrepreneurs. Despite extensive training and experience in the business, many firms fail to formulate, articulate or design their pricing strategy. The reason for this seems to have less to do with the economy and business world, but much more with the behavioral aspect of human decision-making. Human behavior is closely related to psychology. Psychological approach in pricing products and services has revealed a new understanding under the name of psychological pricing. Psychological pricing is a way of structuring and presenting prices to arouse consumers' emotions and influence decision-making. Price policy implementation is not only an activity done with numbers, but also a process that tries to manipulate the perception of consumers. In this study (9), which was carried out with the literature review method, it was concluded that psychological pricing with a residual greatly affects the purchasing behavior of consumers positively. However, there are some studies that show that psychological pricing is not a fair pricing method and that the continuous use of this practice will reduce the sales-enhancing effect in the eyes of the consumer. Since psychological pricing is a game of perception, it has been stated in studies that this perception affects most consumers, especially younger consumers with low education levels. From this point of view, it is predicted that the sales-increasing effect of psychological pricing may decrease if the education level increases in general and a more conscious consumer understanding is formed.

Keywords: Price, Psychological Pricing, Consumer, Purchasing Behavior

1. GİRİŞ

Fiyat, tüketicinin bir ürün için ödediği miktar ya da bir ürün ile hizmete sahip olmanın veya bunları kullanmanın yararları karşılığında tüketicilerin takas ettiği değerlerin toplamıdır (Faith & Edwin 2018).

Üreticiler açısından fiyat, pazarlama stratejisinin en esnek unsurudur. Çünkü fiyatlandırma kararları, pazarlama karmaşasının (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) diğer unsurlarına kıyasla nispeten daha hızlı bir şekilde uygulanabilmektedir (Docters vd.2004). Fakat uygulamada

oldukça esnek bir yapıya sahip olan fiyat stratejisi sonuçları açısından üretici ve tüketicii en çok etkileyen bir faktör olarak önemini her zaman korumuştur.

Firmalar, ürün fiyatlandırması ne olursa olsun satışlarını artırmak için her zaman değişik yöntemler kullanmışlardır. Özellikle kısa vadede satışları teşvik etme yeteneklerinin bir sonucu olarak, fiyata dayalı promosyonların (özendirme) kullanımı üretici ve aracılar tarafından istikrarlı bir şekilde sürekli artarak devam ettirilmiştir. Tüketiciler, fiyat ile ilgili bu tür özendirme çalışmalarının farkındadırlar (Zhou & Gu, 2015). Tüketici satın alma kararlarının kişisel faktörler, psikolojik faktörler, sosyal faktörler ve ekonomik faktörler olmak üzere dört ana faktörden oluştuğu söylenebilir (Qazzafi, 2020). Tüketicinin satın alma kararı vermesinde tutumlar, görüşler, yaşam tarzı özellikleri veya kişisel yargılarla karakterize edilen değerlerin psikografik veriler olarak ifade edildiği bilinmektedir (Zhang, & Zhang, 2007). Motivasyon, algı, öğrenme ve hafızanın da psikolojik faktörler üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır (Kotler & Keller, 2016).

2. YÖNTEM

Ürünlerde psikolojik fiyatlandırmanın tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili araştırmanın gerçekleştirilmesi literatür tarama yöntemine dayanmaktadır. Literatür taraması, araştırma konusu ile ilgili olarak daha önceden gerçekleştirilmiş çalışmaların sistemli bir şekilde taranarak biraraya getirilmesi ve değerlendirilmesi sürecidir.

3. SATIŞ ARTIRICI ÇABALAR

Tüketici açısından satın alma kararı; bir ürünü ihtiyaç, istek ve beklentilerine göre belirleyip bu seçimi nasıl yaptığını gösteren ve sonucu memnuniyet veya memnuniyetsizlik ile biten bir süreç olarak ifade edilmektedir (Tiwow vd.2022). Tüketiciiye yönelik olarak satış geliştirmenin gayesi, mevcut müşterilerin daha fazla miktarda satın almalarını sağlamak ve/ veya ürünü hiç kullanmayan tüketicilerin denemesini sağlayarak rakip firmalara yönelmesini önlemektir (Karaca & Gülmez,2012).

Firmaların ürün satışını artırmak için bütçelerinin büyük bir kısmını promosyona ayırdıkları bilinmektedir. Buradaki amaç, malların tüketiciler için daha çekici ve değerli kılınmasıdır. Satışları teşvik etmek için pek çok alternatif olsa da (örnek ürün, para iadesi, kupon dağıtımı yarışmalar,çekilişler vd.) geleneksel olarak en yaygın kullanılan yöntem düşük spot fiyatlardır (Ashraf vd., 2014).

4. PSİKOLOJİK FİYATLANDIRMA

Psikolojik fiyatlandırma, fiyatlarda kayda değer bir düşüş olmaksızın satışları artırmak için pazardaki ürünleri stratejik olarak fiyatlandırmaktır (Iwalewa,2021). Bu anlamda psikolojik fiyatlandırma müşterinin duygularına hitap etmektedir (Kotler ve Armstrong 2008). Bu yöntem, sübjektif değerlendirmeler ve belirli satın almalara yönelik duygular olarak ortaya çıkmaktadır (Brassington ve Pettitt 2006). Müşterinin fiyat algısı ile ilgili duyguları, ürünün gerçek

fiyatından daha önemlidir (Örgün vd.2013). Psikolojik fiyatlar sihirli fiyatlar, çekici fiyatlar, tek fiyatlar, irrasyonel fiyatlar, sezgisel fiyatlar veya pratik fiyatlar gibi değişik isimlerle de ifade edilmektedir. Bu fiyatlandırmaların katı matematiksel hesaplamalara veya ekonomik teorilere dayanmadığı açıktır (Kumar & Pandey, 2017). Literatürde kalanlı fiyat olarak ifade edilen bu stratejinin psikolojik fiyatlandırma stratejisi ile çoğu zaman aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Yükselen, 2003; Bizer ve Schindler, 2005).

Kreul (1982), Stiving ve Winer (1997), Schindler ve Kirby (1997) ve Stiving (2000), psikolojik fiyatlandırma stratejisinin veya (9) uçlu fiyatlandırma stratejisinin 1875'ten beri dikkate alındığını ve kullanıldığını ifade etmişlerdir. Wedel, & Leeflang (1998), bu fiyat stratejisinin kullanılmasını örneğin bir ürünün tüketici nazarında 1,00 TL'den 0,99 TL'ye düşmesini, 0,99 TL'den 0,98 TL'ye veya 1,01 TL'den 1,00 TL' ye düşenden çok daha büyük bir indirim olarak algılanmasını sağlayan bir anlayışa sahip olmasına dayandırmaktadır. Friedman (1968), yaptığı çalışmada (9) ile biten fiyatların gıda perakendecileri arasında açık ara en popüler fiyatlar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Perakendecileri bu fiyatları uygulamaya teşvik eden temel varsayım, dokuz uçlu fiyatların tüketicilere en ucuz seçenek olduğunu düşündürmesidir (Thomas & Morwitz,2005)

Psikolojik fiyatlama, klasik bir fiyat yönteminden farklı olarak fiyatın veya fiyat yazım şeklinin tüketici algısını etkileyecek şekilde farklı biçimlerde sunulmasını içeren fiyat uygulamaları şeklinde de ifade edilebilir. Bu anlamda psikolojik fiyatlama stratejisi '9 ve 0' gibi rakamlar kullanılarak kalanlı ve/ veya yuvarlama fiyat yöntemi ile çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bir yöntem olarak ta ifade edildiği görülmüştür (Biçici, 2014).

Psikolojik fiyatlandırma, tüketicilerin karar verme aşamasında ürün ile ilgili fiyat indirimi kavramını geliştirmek için dolaylı olarak adil bir fiyat sunuyor şeklinde görülebilir. Adil bir fiyatın bu şekilde dolaylı olarak sunulması, bir fiyat indiriminin açık bir şekilde sunulması durumunda olduğundan daha yüksek fiyat tasarruflarının algılanmasına bile yol açabilir (Wedel, & Leeflang, 1998). Psikolojik fiyatlandırma, Pride ve Ferrell (1997)'e göre müşterilerin fiyat algısı üzerinde oynanan bir oyundur. Buna göre tüketicilerin ürün veya hizmeti satın almalarını etkileyen şey fiyat algısıdır, gerçek para fiyatı değil. Bazı durumlarda, fiyatlandırma psikolojisi ve fiyat algısı, tüketiciler tarafından ürün veya hizmetlerin gerçek fiyatından daha önemli olarak görülebilmektedir.

Tüketici algısında meydana gelen bu yanılsama *fiyat plasebo etkisi* olarak adlandırılmaktadır (Larson, 2014).

5. PSİKOLOJİK FİYATLANDIRMA İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Schindler ve Kirby (1997) ile Anderson ve Simester (2003) tarafından yapılan çalışmalarda etiket fiyatının sonu (9) ile biten ürünlerin sonu(0) ile biten ürünlere nazaran daha fazla satıldığı görülmüştür. Örgün vd.(2013), tarafından yapılan çalışmada (9) ile biten fiyat stratejisinin tüketicilerde ucuzluk algısı oluşturduğu belirtilmiştir. Ahmed ve Baruah (2017), tarafından yapılan bir başka çalışmada ise sonu (,99) ile biten ürün fiyatlandırma yönteminin müşterilerin

zihninde iyi bir etki bıraktığı belirtilerek daha fazla müşterinin ilgisini çekmek için bu uygulamanın iyi bir pazarlama stratejisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Blattberg ve Wisniewski (1989), tarafından yapılan kapsamlı bir analizde mağazalardaki fiyatların % 80'inden fazlasının dokuz rakamıyla bittiğini ortaya koymuştur. Nguyen vd. (2007), yaptıkları araştırmada dokuz uçlu fiyatlandırmanın Avrupa ve ABD pazarlarında yaygın ve belki de aşırı kullanılan bir pazarlama tekniği olduğunu ortaya koymuşlardır. Bray and Harris(2006), Birleşik Krallık'ta moda dışı perakendeciler ile ilgili yaptıkları bir araştırmada ürün fiyatlarının tek sondan çift sona doğru yükseltildiğinde (örneğin, 2,1; 2,2....2,9) satışların büyük oranda arttığını tespit etmişlerdir. Hackl vd. (2014), yaptıkları bir çalışmada özellikle dokuz veya sıfır ile biten ürün fiyatlarının e-ticarete diğer fiyat uygulamalarına göre daha yaygın ve etkin bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Psikolojik fiyatlandırma ile ilgili yapılmış olan ve tüketici satınalma davranışını artırmaya yönelik bulguları ortaya çıkaran bu çalışmalar yanında konu ile ilgili farklı sonuçların elde edildiği çalışmalarda bulunmaktadır. Buna göre;

Macé (2012), konu ile ilgili yaptığı bir araştırmada (9) ile biten ürün fiyatlarının genel anlamda satış kayıplarına yol açabileceğini belirtmiştir. Ancak daha zayıf kategorilerde (düşük fiyat, düşük bütçe payı, düşük pazar payı ve kalite açısından düşük ürünler) dokuzlu fiyat uygulamasının daha etkili olacağını ifade etmiştir. Bununla beraber mağazaların (9) uçlu fiyatlandırma uygulamalarının yaygınlaşmasının tüketici üzerindeki olumlu etkisini azaltacağı değerlendirmesini de yapmıştır. Ahmed vd. (2020), tarafından yapılan bir çalışmada ise (9) kalanlı ürün fiyatlandırmanın, düşük eğitilmiş, düşük gelirli ve genç tüketiciler için olumlu yönde anlamlı bir etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Örgün vd.(2013) ile (Biçici, 2008) tarafından yapılan çalışmalarda lüks ürünler için fiyat belirlemede tüketicilerin çoğunlukla tam kalanlı (0) olan fiyat stratejisini tercih ettikleri görülmüştür. Suri vd. (2004), yaptıkları bir araştırmada Polonya'daki perakende mağazalarında ABD gibi ülkelere kıyasla (9) rakamıyla biten psikolojik fiyatlandırma yönteminin daha az yaygın olduğunu ve bu tür fiyatlandırma stratejilerinin daha az adil bir fiyat olarak algılandığını tespit etmişlerdir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Psikolojik fiyatlandırma ile ilgili çalışmaların yaklaşık yüzelli yıl gibi bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Psikolojik fiyatlandırmanın tüketici satınalma davranışı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu daha önceki çalışmaların büyük çoğunluğunda ifade edilmiştir. Bu çalışmalarda ürün ya da hizmet için uygulanacak fiyat stratejisinin sadece rakamlarla ifade edilen bir durum olmadığı, özellikle tüketici algısının ve bu algıyı yönlendirmenin büyük bir önem taşıdığı görülmüştür.

Konu ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunda (9) kalanlı psikolojik fiyatlandırmanın tüketici nazarında düşük fiyat, uygun fiyat ve kabul edilebilir fiyat olarak algılandığı görülmektedir. (9) kalanlı psikolojik fiyatlandırmanın genel olarak tüketicilerin satınalma davranışı üzerinde olumlu etkisinin olduğu ama özellikle düşük gelirli, düşük eğitilmiş ve genç olan tüketici kesimini daha çok etkilediği tespit edilmiştir.

Kalanlı psikolojik fiyatlandırmanın tüketici satınalma davranışını olumlu yönde etkileyen bu çalışmaların yanında az sayıda da olsa tüketici satınalma davranışını olumsuz yönde etkileyen çalışmaların da bulunduğu tespit edilmiştir. Kalanlı psikolojik fiyatlandırmanın tüketicilerin satınalma davranışını olumlu yönde etkileyen ve *fiyat plasebo etkisi* olarak ta adlandırılan bu yöntemin daha az adil bir fiyatlandırma olduğunu ve tüketici satınalma davranışı üzerinde olumsuz bir etki bırakacağını ifade eden çalışmalar da (Macé,2012; Suri vd. 2004) bulunmaktadır.

Netice itibarı ile işletmelerin uzun zamandır ve gittikçe artan bir yoğunlukta tüketici satınalma davranışı üzerinde genel anlamda olumlu etkisi olan kalanlı psikolojik fiyatlandırma yöntemini kullanmaya devam etmeleri durumunda ürün satışlarının sürekli artacağı düşüncesi çok iddialı bir strateji olabilir. Nitekim psikolojik fiyatlandırmanın adil bir fiyatlandırma yöntemi olmadığını ve bu uygulamanın sürekli kullanılmasının tüketici nazarında satış artırıcı etkiyi azaltacağı sonucuna ulaşan çalışmalar bulunmaktadır. Psikolojik fiyatlandırma bir algı oyunu olduğu, bu algının genelde çoğu tüketiciyi ve özellikle eğitim seviyesi düşük olan ve nispeten daha genç tüketici kesimini fazlası ile etkilediği yapılan çalışmalarda ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında eğitim seviyesinin genel anlamda artması ve daha bilinçli bir tüketici anlayışının oluşması halinde psikolojik fiyatlandırmanın satış artırıcı etkisinin azalabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed, S., & Baruah, N. B. (2017). A study of perception on psychological pricing. *EPRA International Journal of Economic and Business Review*, 5(9), 194-200.

Ahmed, Y. A., Majeed, B. N., & Salih, H. A. (2020). Psychological Pricing strategy and its influences on consumer's buying behavior in Kurdistan Region. *Journal of Global Economics and Business*, 1(3), 73-92.

Anderson, E. ve Simester, D. (2003), "Effects of \$9 price endings on retail sales: evidence from field experiments," *Quantitative Marketing and Economics*, 1, 93–110.

Ashraf, M. G., Rizwan, M., Iqbal, A., & Khan, M. A. (2014). The promotional tools and situational factors' impact on consumer buying behaviour and sales promotion. *Journal of public administration and governance*, 4(2), 179-201.

Biçici, F. (2008). *Yiyecek içecek işletmelerinde yabancı turistlerin psikolojik fiyatlandırma uygulamalarıyla ilgili algılamaları: Britanyalı turistler üzerinde bir çalışma* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Biçici, F. (2014). Psikolojik fiyatlandırma stratejisi olarak restoranlarda kalanlı ve yuvarlama fiyat uygulamalarıyla ilgili yabancı turist algılamaları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 99-123.

- Bizer, G. Y. ve Schindler R. M. (2005), Direct evidence of ending-digit drop-off in price, information processing, *Psychology & Marketing*, 22/10, ss. 771- 783.
- Blattberg, R.C. and Wisniewski, K.J. (1989) ‘Price-induced patterns of competition’, *Marketing Science*, Vol. 8, No. 4, pp.291–309.
- Brassington, F. and Pettit, S. (2006). *Principles Of Marketing*; 4th Edition, Pearson Education Limited, Harlow, England
- Bray, J.P. and Harris, C. (2006). ‘The effect of 9-ending prices on retail sales: a quantitative UKbased field study’, *Journal of Marketing Management*, Vol. 22, Nos. 5–6, pp.601–617.
- Docters, R., Reopel, M., Sun, J. and Tanny, S. (2004), *Winning the Profit Game –Smarter Pricing, Smarter Branding*, McGraw- Hill, New York, NY.
- Faith, D. O. & Edwin A. M. (2018). A review of the effect of pricing strategies on the purchase of consumer goods. *International Journal of Research in Management, Science & Technology (E-ISSN: 2321-3264) Vol, 2*.
- Hackl, F., Kummer, M.E. and Winter-Ember, R. (2014) ‘99 cent: price points in e-commerce’, *Information Economics and Policy*, Vol. 26, No. 1, pp.12–27.
- Iwalewa, I. (2021). Effect of Psychological pricing of goods on consumers’ perception: shoprite as a case study. *Available at SSRN 4016864*.
- Karaca, Ş., & Gülmez, M. (2012). Satış geliştirme çabalarının öğretim elemanlarının satın alma davranışları üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, (1), 69-87.
- Kotler, P. and Armstrong, G. (2008). *Principles Of Marketing*; 12th Edition, Prentice Hall
- Kotler, P. & Keller, L.K. (2016). *Marketing Management*. Pearson Education. Fifteenth Edition.
- Kreul, L.M. (1982). ‘Magic numbers: psychological aspects of menu pricing’, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol. 23, No. 2, pp.70–75.
- Kumar, S., & Pandey, M. (2017). The impact of psychological pricing strategy on consumers' buying behaviour: a qualitative study. *International journal of business and systems research*, 11(1-2), 101-117.
- Larson, R. B. (2014). Psychological pricing principles for organizations with market power. *Journal of applied business and economics*, 16 (1), 11-25.

- Macé, S. (2012). 'The impact and determinants of nine-ending pricing in grocery retailing', *Journal of Retailing*, Vol. 88, No. 1, pp.115–130.
- Nguyen, A., Heeler, R.M. and Taran, Z. (2007) 'High-low context cultures and price-ending practices', *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 16, No. 3, pp.206–214.
- Örgün, E., Solunoğlu, A., & Yayla, Ö. (2013). Yiyecek içecek işletmelerinde ziyaretçilerin psikolojik fiyatlandırmaya ilişkin. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 29, 35.
- Pride, W.M. and Ferrell, O.C. (1997) *Marketing Concepts and Strategies*, 10th ed., Houghton Mifflin Co, New York.
- Qazzafi, S. (2020). Factor affecting consumer buying behavior: a conceptual study. *International Journal for Scientific Research & Development*, 8(2), 1205-1208.
- Schindler, R. M. ve Kirby P. N. (1997), Patterns of rightmost digits used in advertised prices: Implications for Nine-Ending Effects. "Journal of Consumer Research", Vol. 24, No. 2, pp. 192-201.
- Suri, R., Anderson, R.E. and Kotlov, V. (2004) 'The use of 9-ending prices: contrasting the USA with Poland', *European Journal of Marketing*, Vol. 38, Nos. 1/2, pp.56–72.
- Stiving, M. and Winer, R.S. (1997) 'An empirical analysis of price endings with scanner data', *Journal of Consumer Research*, Vol. 24, No. 1, pp.57–67.
- Stiving, M.A. (2000) 'Price-endings: when prices signal quality', *Management Science*, Vol. 46, No. 12, pp.617–629.
- Tiwow, K., Tumbuan, W. J., & Wangke, S. J. (2022). The Impact Of Psychological Pricing On Consumer Purchase Decision At Hypermart Manado. *Jurnal Emba: Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis Dan Akuntansi*, 10(1), 1166-1171.
- Thomas, M. and Morwitz, V. (2005) 'Penny wise and pound foolish: the left-digit effect in price cognition', *Journal of Consumer Research*, Vol. 32, No. 1, pp.54–64.
- Wedel, M., & Leeflang, P. S. (1998). A model for the effects of psychological pricing in Gabor–Granger price studies. *Journal of Economic Psychology*, 19(2), 237-260.
- Yükselen, C. (2003), *Pazarlama: İlkeler-Yönetim* (4. Basım), Detay Yayıncılık: Ankara.
- Zhang, T., & Zhang, D. (2007). Agent-based simulation of consumer purchase decision-making and the decoy effect. *Journal of business research*, 60(8), 912-922.

Zhou, H., & Gu, Z. (2015). The effect of different price presentations on consumer impulse buying behavior: The role of anticipated regret. *American Journal of Industrial and Business Management*, 5(01), 27.

ÜRÜN AMBALAJININ TÜKETİCİ SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ NİN BİBLİYOGRAFİK YÖNTEM İLE İNCELENMESİ

Dr.Öğretim Üyesi, İbrahim Atilla KARATAŞ¹

¹ Muş Alparslan Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fak., ibrahimatillakaratas@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-4483-0244

ÖZET

Ambalaj genellikle nihai satın alma kararı verilmeden önce tüketicinin ürün hakkında sahip olacağı son izlenimdir. Bu izlenimin tüketiciye yönelik konumlandırmada büyük bir etki oluşturması için ürün ambalajının görünüm, marka değeri, ürün işlevselliği veya yenilik gibi özellikler açısından cezbedici olması beklenmektedir. Bu anlamda ambalaj ürünü saran ve koruyan bir madde olmanın yanında, aynı zamanda ürünün reklâmını yapan ve ürüne değer katan bir unsurdur. Özellikle benzer ürünlerin pazarlanmasında ambalajın doğru konumlandırılması ile tüketiciyle iletişim kurmada ve üreticinin mesajını iletmeye büyük bir etkiye sahip olacağı öngörülebilir. Ürün ambalajının yönetim çevreleri ve tüketiciler açısından sürdürülebilir ürün ve sürdürülebilir çevre konularında gittikçe önem kazanan bir konu olduğunu da belirtmek gerekir. Bu çalışmada amaç, Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisini sorgulayan akademik çalışmaların bibliyografik yöntem ile incelenmesidir. Ambalajın tüketici davranışı üzerine etkisi ile ilgili veriler, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden ulaşılan 49 tez çalışmasından oluşmuştur. Elde edilen bu veriler tür, yöntem, yıl, konu, üniversite, enstitü ve çalışmanın uygulama alanı ölçütlerine göre incelenerek nicel verilere dönüştürülmüş ve betimsel istatistik yöntemlerden olan frekans-yüzde yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tür olarak doktora tez çalışmalarının yüksek lisans tez çalışmalarına göre çok az yapıldığı görülmüştür. Uygulamada en çok anket yönteminin kullanıldığı, ürün ambalajı ile ilgili çalışmaların Türkiye’nin batı ve orta bölgelerindeki üniversitelerde yapıldığı fakat doğu bölgesinde yer alan üniversitelerde yapılmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda devlet üniversitelerine kıyasla vakıf üniversitelerinde ürün ambalajı ile ilgili çalışmaların daha fazla yapıldığı görülmüştür. Konu olarak sırası ile ambalajın tüketici satınalma davranışına etkisi, ambalaj tasarımı ve ambalajın sürdürülebilirliği en çok işlenen konular olmuştur. Gittikçe önemi artan ürün ambalajı konusunda özellikle doktora tez çalışmalarının artırılması, devlet üniversitelerinde ürün ambalajı konusunun daha çok tez çalışmasının yapılması, Türkiye’nin doğu bölgelerinde yer alan üniversitelerde de ürün ambalajı konusunda tez çalışmalarının yapılmasının teşvik edilmesi önerilmektedir. Ayrıca üretim ve pazarlama sektörü temsilcilerine ambalajın imal edilmesinde tasarım ve sürdürülebilirlik gibi faktörlere tüketici satınalma davranışına etki eden diğer faktörler (kişisel, psikolojik, sosyal ve ekonomik) kadar önem vermeleri gerektiği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ürün, Ambalaj, Tüketici Davranışı, Bibliyografya, Satınalma

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF PRODUCT PACKAGING ON CONSUMER PURCHASE BEHAVIOR BY BIBLIOGRAPHIC METHOD

ABSTRACT

Packaging is often the last impression the consumer will have of the product before the final purchasing decision is made. In order for this impression to have a major impact on consumer positioning, product packaging is expected to be attractive in terms of features such as appearance, brand equity, product functionality or innovation. In this sense, packaging is not only a substance that surrounds and protects the product, but also an element that advertises the product and adds value to the product. Especially in the marketing of similar products, it can be predicted that the correct positioning of the packaging will have a great impact on communicating with the consumer and conveying the producer's message. It should also be noted that product packaging is an increasingly important issue in terms of sustainable product and sustainable environment for management circles and consumers. The aim of this research is to examine the effects of product packaging on consumer purchasing behavior in Turkey with the bibliographic method. The data on the effect of packaging on consumer behavior consists of 49 thesis studies accessed through the YÖK National Thesis Center database. These obtained data were analyzed according to the criteria of type, method, year, subject, university, institute and application area of the study, converted into quantitative data and analyzed with the frequency-percentage method, which is one of the descriptive statistical methods. According to the results of the analysis, it was seen that the doctorate thesis studies as a type were done less than the master's thesis studies. It has been determined that the survey method is mostly used in practice, and the studies on product packaging are carried out in the universities in the western and central regions of Turkey, but not in the universities in the eastern region. At the same time, it has been observed that more studies on product packaging are carried out in foundation universities compared to state universities. The most discussed topics were the effect of packaging on consumer purchasing behavior, packaging design and sustainability of packaging, respectively. It is recommended to increase the number of doctoral thesis studies on product packaging, which is becoming increasingly important, to conduct more thesis studies on product packaging in state universities, and to encourage thesis studies on product packaging in universities located in the eastern regions of Turkey. In addition, it can be suggested to the representatives of the production and marketing sector that they should give importance to factors such as design and sustainability in the manufacture of packaging as much as other factors (personal, psychological, social and economic) that affect consumer purchasing behavior.

Keywords: Product, Packaging, Consumer Behavior, Bibliography, Purchasing

1. GİRİŞ

İşletmelerin tüketicinin dikkatini belirli bir ürüne çekmek ve ürünlerini diğer ürünlerden ayırt etmek için güvendiği stratejilerden biri de paketlenmedir. Ambalaj veya kapak, tüketicinin bir ürüne olan talebinin ana nedeni olabilir. Özel ve teorik referanslar, kapak ve ambalajın modern

çağın yeni doğmuş bir icadı olmadığını antik çağlardan beri kullanıldığını (ambalaj için deri, sepet, çanak çömlek ve züccaciye vb.) göstermektedir. Tarihi süreç içerisinde plastik, kâğıt, alüminyum, ahşap, cam, karton, demir gibi modern malzemeler ambalaj kullanımında yaygınlaşmıştır. Ambalajın dünyanın çeşitli ülkelerinde giderek daha önemli bir hale gelmesi ise Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde yaşanan bir gelişme olmuştur (Alhamdi,2020:1191).

Ambalaj, temel anlamda ürünü ısıdan, ışıktan ya da sıcaklık gibi unsurlardan zarar görmemesi için kullanılan bir kıyafet olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2022:1). Ambalajın ürünü dış etkilerden koruma ile ilgili sahip olması gereken bu fonksiyonlarına ek olarak ambalajın içindeki ürünün miktarı, raf ömrü, saklanma koşulları, logo, kullanım talimatları ve marka bilgisi gibi veriler ile eğer gerekiyorsa ambalajın içindeki ürünün formülasyonunda kullanılan bileşenlerin ne olduğu ve ne miktarda kullanıldığı konusunda yasal mecburiyetlerden doğan bilgiler de verilmelidir (Akpınar vd. 2015:59). Ambalaj, bazen anlık satın alma davranışını teşvik etmenin yanı sıra modern pazarlama ortamında ürünün pazarlama ve reklam maliyetini de azaltmaktadır. Bazı pazarlamacılar ambalaj faktörünü, tüketicilerin ürünü algılama ve deneyimleme açısından reklamdan daha etkili bir unsur olarak görmektedirler (Ansari & Siddiqui, 2019).

Ambalajın yukarıda sayılan fayda ve önemi ile ilgili değerlendirmelerin yanında ne yazık ki küresel bazda bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Ambalaj endüstrisi, dünya çapında üretilen plastik hacmini en yüksek oranda tüketen ve çevreye endişe verici bir oranda atık bırakan bir sektördür. Bu zararlı atıkların azaltılmasında özellikle gıda ambalajı için istenen fiziksel, mekanik ve bariyer özelliklerine sahip çevre dostu sürdürülebilir ambalaj malzemelerine olan ihtiyaç artmaktadır (Ncube vd. 2020: 2). Dünya nüfusun artışıdaki hızlanmanın 2050 yılına kadar küresel gıda arzında %50'lik bir artışa neden olacağı öngörülmektedir (Guillard vd.2018:1).Gıdaya olan bu talep arttıkça, gıda ambalaj malzemelerine olan talep de artmaktadır. Yenilenebilir ve çevreye duyarlı ambalaj malzemelerinin üretilmesi ve kullanılması önemini artırarak korurken, üretilen ürünlerin zayi edilmeden son kullanıcıya ulaşması ve tüketilmesinde de ambalaj büyük bir rol oynamaktadır. Bu anlamda sürdürülebilir gıda tüketiminin bilim adamlarının da ilgisini çekmeyi başardığı gözlemlenmiştir(Licciardello, 2017:33).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada araştırmanın modeli, veri toplama yöntemi ve uygulanan analizler hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi konusunda daha önce yapılmış olan tezler; tez türü, yöntem, yıl, konu, üniversite, enstitü türü ve uygulama alanı açısından tasnif edilmiştir. Betimsel araştırma modelinin temel alındığı bu çalışmada literatür taramasına dayalı bibliyografik yöntem tercih edilmiştir. Ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili ulaşılan bulguların betimsel değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu analiz tekniği kullanılan veriler açısından, yüzlerce veya binlerce veriyi içine alan ve doğasına uygun olarak alıntı, yayın sayısı, anahtar kelimeleri, konu oluşumları ve dağılımları açısından ayrı ayrı ifade edilebilen nesnel olma eğilimine sahip verilerdir. Buradaki amaç büyük hacimli olan yapılandırılmamış verilerin titizlikle anlamlandırılmak suretiyle kümülatif bilimsel bilginin ve var olan köklü alanların içindeki nüansların (ince fark) ortaya çıkartılmasıdır. Aslına uygun yapılmış bibliyometrik çalışmaların herhangi bir alanı özgün ve anlamlı bir şekilde ilerletmede sağlam bir temel oluşturacağı söylenebilir. Aynı zamanda bilim insanlarının araştırma ile ilgili genel bir bakış açısı kazanmasına yardımcı olabilir. Bu kazanım yapılan araştırma konusu ile ilgili bilgi boşluklarını ortaya çıkarıp yeni fikirlerin türetilmesine de neden olabilir (Donthu vd, 2021), den aktaran (Gök & Aver, 2022: 345). Belirli bir konu ile ilgili literatürde var alan akademik çalışmalar, bibliyografik analiz yöntemine göre eğilim ve sonuçları ile beraber sistemli olarak değerlendirilerek (Büyüköztürk vd., 2013: 22 ; Ültay vd, 2021, s.190) ortaya çıkan veriler araştırmacıların çalışmalarını gerçekleştirmelerinde bir yol haritası sunabilir.

2.2. Verilerin Toplanması

Bibliyografik araştırma için gerekli olan veriler YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin veri tabanlarına “ambalaj”, “ürün ambalajı”, “ürün paketleme”, anahtar kelimeleri kullanılmak suretiyle yapılan taramalar sonucu elde edilmiştir. Söz konusu tez çalışmaları 2006 ile 2022 yıllarını kapsamakta olup toplamda 49 tez çalışmasından oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Toplanmış olan verilerin alt problemlerde belirlenmiş bibliyografik parametreleri; tür, yöntem, yıl, konu, üniversite, enstitü ve çalışmanın uygulama alanı açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları nicel verilere dönüştürülerek betimsel istatistik yöntemleri içinde yer alan frekans ve yüzde yöntemleriyle analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular alt problemler dikkate alınarak tablolar şeklinde sunulmuş ve ilgili açıklamalar yapılmıştır.

3. TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE ELDE EDİLEN BULGULAR

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin türlerine göre betimsel dağılımı tablo 1’de verilmiştir. Tabloya göre konu ile ilgili yapılmış olan tezlerin çok büyük bir oranı (%94) yüksek lisans çalışmalarından oluşmaktadır. Doktora çalışmaları daha az bir oranda (6) kalmıştır.

Tablo 1. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılmış Olan Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tez türü	f	%
Yüksek lisans	46	94
Doktora	3	6
Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin yöntemlerine göre betimsel dağılımı tablo 2’de verilmiştir. Tabloya bakıldığında ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin yarısından çoğu (% 79,59) anket yöntemi kullanılmak suretiyle yapılmıştır. Literatür taraması ile yapılan çalışmalar ise (% 10,20) oranında gerçekleşmiştir. Diğer yöntemler ise birer çalışma ile literatüre katkı sağlamıştır.

Tablo 2. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgiliYapılmış Olan Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımı

Yöntem	f	%
Anket (Ağar,2021; Akyüz, 2019; Apaydın,2022;Topcugil Aydoğan, 2020; Aygör, 2018; Aygün, 2007; Bahattin, 2013; Başpınar, 2017;Bayramoğlu, 2019; Beşikci,2021; Beybars,2015; Bulut,2017; Cengiz,2019; Ceylan,2021; Çaylak,2017;Dinçerler,2019;Djurdjevac,2019;Göbel,2008;Gökkaya,2022 ; Gözübüyük,2015;Günay, 2021;Karakuzular,2021;Söylemez,2013; Kadağan,2021; Karakaşoğlu,2021;Kılıç,2016;Kırcı,2021;Koyuncu,2007; Mayıs,2021;Okumuş,2021;Ongun,2016;Önderoğlu,2017;Övüç,2015,Özcan,2014;Özgün,2022;Saçkan,2021; Sarıburun,2019;Teke,2014;Ünsal,2019	39	79,59
Uygulama çalışması (Başdemir,2015)	1	2,04
Açıklayıcı (Keşfedici) araştırma (Kocamanlar,2008)	1	2,04
Betimlemeyi amaçlayan (tarama) modeli (İlhan,2016)	1	2,04
Yargısal ölçmeye dayalı deney yöntemi (Mızraklı,2017)	1	2,04
Literatür taraması (Delibaş,2010;Çınar,2015;Ergüven,2006; Sarıgül,2014 Uslu,2019)	5	10,20
Deneyisel araştırma (Öztürk,2022)	1	2,4
Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin yıllara göre betimsel dağılımı tablo 3’te verilmiştir. Tabloya bakıldığında ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin %22’sinin 2021 yılında yapıldığı görülmektedir. Konu ile ilgili önceki yıllarda yapılan tez çalışmaları ise sırası ile %16 oranı ile 2019 yılında gerçekleşirken, %10’luk dilimler ile 2015 ve 2017 yıllarında gerçekleşmiştir. Diğer yıllar ise daha az oranlarda literatüre katkı sağlamıştır.

Tablo 3. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılmış Olan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	f	%
2022	4	8,16
2021	11	22,44
2020	1	2,04
2019	8	16,32
2018	1	2,04
2017	5	10,20

2016	3	6,12
2015	5	10,20
2014	3	6,12
2013	2	4,08
2010	1	2,04
2008	2	4,08
2007	2	4,08
2006	1	2,04
Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin konularına göre betimsel dağılımı tablo 4’te verilmiştir. Tabloya bakıldığında ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin %34’ü tüketici satınalma davranışında ambalajı genel unsurları ile (dayanıklılık, sürdürülebilirlik, tasarım, marka bilinirliği, demografik unsurlar vb.) değerlendirirken; % 24’ü ambalajın tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisini tasarım açısından ele almıştır. Yapılan çalışmaların %16’lık bir oranı ise tüketici satınalma davranışını, ambalajın sürdürülebilirliği açısından ele aldığı görülmüştür. Diğer konular ise daha az oranlarda literatüre katkı sağlamıştır.

Tablo 4. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgiliYapılmış Olan Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	f	%
Tüketici satınalma davranışında sürdürülebilir (yeşil) ambalajın etki (Ağar, 2021; Apaydın,2022; Başdemir, 2015; Çaylak,2017; Delibaş,2010; Djurdjevac,2019; Övüç,2015; Özgün,2022	8	16,32
Kozmetik ürün ambalajlarındaki sembollerin bilinirliği (Akyüz, 2019; İlhan,2016; Önderoğlu,2017;Öztürk,2022	4	8,16
Ambalaj tasarımının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi (Topcugil Aydoğan, 2020; Başpınar,2017; Ceylan,2021; Çınar,2015; Ergüven,2006; Gökkaya,2022; Kırıcı,2021; Mızraklı,2017; Okumuş,2021; Ongun,2016; Sarıgül,2014; Uslu,2019	12	24,48
Ambalajlı ürünlerin satın alınmasında marka algısının etkisi (Aygör, 2018; Koyuncu, 2007)	2	4,08
Ambalajın dayanıklılık, sürdürülebilirlik, tasarım, marka bilinirliği ve demografik unsurları vb. etkisi (Aygün, 2007; Beybars,2015; Cengiz,2019; Bulut,2017; Göbel,2008; Gözübüyük,2015; Söylemez,2013; Kadağan,2021; Kılıç,2016; Kocamanlar,2008; Mayıs,2021; Özcan,2014; Karakaşoğlu,2021; Saçkan,2021; Sarıburun,2019; Teke,2014; Ünsal,2019)	17	34,69
Tüketicinin satın alma kararı üzerinde ambalaj renklerinin önemi (Bahattin, 2013; Dinçerler,2019; Günay, 2021;)	3	6,12
Kozmetik ürünlerde ambalajın yeri ve kadın tüketiciler üzerindeki satın alma etkisi (Bayramoğlu,2019)	1	2,04
Ambalajlarda kahraman kullanımının okul öncesi çocuklarda satınalma davranışı üzrine (Beşikci,2021)	1	2,04
Satınalma davranışı açısından ambalajın demografik özelliklere göre analizi (Karakuzular,2021)	1	2,04

Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin üniversitelere göre betimsel dağılımı tablo 5’te verilmiştir. Tabloya bakıldığında tez çalışmalarının tamamının Türkiye’nin batı ve orta kesiminde yer alan üniversitelerde gerçekleştiği görülmektedir. Ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin % 66’sı 37 devlet üniversitesinde gerçekleşirken, %34’ü 12 vakıf üniversitesinde gerçekleşmiştir. Yapılan tez çalışmalarının üniversitelere göre sayısal dağılımının benzelik gösterdiği de görülmüştür.

Tablo 5. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgiliYapılmış Olan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	f	%
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	1	2,04
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	2	4,08
Hacettepe Üniversitesi	3	6,12
Bahçeşehir Üniversitesi (vakıf)	3	6,12
Sakarya Üniversitesi	1	2,04
Gazi Üniversitesi	4	8,16
Işık Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Marmara Üniversitesi	3	6,12
Trabzon Üniversitesi	2	4,08
Toros Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Çukurova Üniversitesi	1	2,04
Aksaray Üniversitesi	1	2,04
İstanbul Arel Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Haliç Üniversitesi (vakıf)	2	4,08
İstanbul Bilgi Üniversitesi (vakıf)	2	4,08
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	2,04
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	2,04
Pamukkale Üniversitesi	1	2,04
Bartın Üniversitesi	1	2,04
Gaziantep Üniversitesi	1	2,04
Çağ Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	2,04
Maltepe Üniversitesi (vakıf)	2	4,08
Okan Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Balıkesir Üniversitesi	1	2,04
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	2,04
Niğde Üniversitesi	1	2,04
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	2,04
Yeditepe Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Beykoz Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Ege Üniversitesi	1	2,04
Karabük Üniversitesi	1	2,04
Medipol Üniversitesi (vakıf)	1	2,04
Tokat Üniversitesi	1	2,04

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	2,04
Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin üniversitelerin enstitülerine göre betimsel dağılımı tablo 6’te verilmiştir. Tabloya bakıldığında tez çalışmalarının % 67’sinin sosyal bilimler enstitülerinde yapıldığı görülmektedir. Bunu %12 ile eğitim bilimleri enstitüleri takip etmiştir. Diğer enstitüler ise daha az oranlarda literatüre katkı sağlamışlardır.

Tablo 6. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılmış Olan Tezlerin Enstitülerine Göre Dağılımı

Enstitü	f	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	33	67,34
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	6	12,24
Güzel Sanatlar Enstitüsü	2	4,08
Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü	5	10,20
Fen Bilimleri Enstitüsü	3	6,12
Toplam	49	100

Türkiye’de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin uygulama alanı açısından betimsel dağılımı tablo 7’de verilmiştir. Tabloya bakıldığında tez çalışmalarının %36’sı Türkiye genelinde uygulama alanına sahip iken; şehir bazındaki uygulama alanı ise doğuda Ağrı ili hariç Türkiye’nin batı ve orta kesiminden oluşmaktadır. Şehir bazında tezlerin uygulama alanlarına bakıldığında en fazla uygulamanın yapıldığı il %18’lik bir oran ile İstanbul olurken onu % 6 ile Ankara takip etmiştir.

Tablo 7. Türkiye’de Ürün Ambalajının Tüketici Satınalma Davranışı Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılmış Olan Tezlerin Uygulama Alanlarına Göre Dağılımı

Tezlerin Uygulama Alanı	F	%
Türkiye geneli	16	36,36
İstanbul	8	18,17
Ankara	3	6,81
Trabzon	2	4,54
Mersin	1	2,27
Adana	2	4,54
Ağrı	1	2,27
İzmir	1	2,27
Bolu	1	2,27
Bartın	1	2,27
Bursa	1	2,27
Çanakkale	1	2,27
Niğde	1	2,27
Burdur	2	4,54
Manisa	1	2,27
Karabük	1	2,27
Samsun	1	2,27
Toplam	44	100

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ambalaj, uzun zaman temelde ürünü dış etkilere karşı koruyan onu sarıp sarmalayan bir elbise olarak görülmüştür. Sonraki dönemlerde özellikle de Birinci Dünya savaşı sonrası petrol ve yan ürünlerinin ambalaj sektöründe kullanılmaya başlaması ile ambalajın insan hayatındaki yeri ve etkisi büyük oranda artmıştır. Çekiciliği, kullanım kolaylığı, bilinirliği, sürdürülebilir olması ve tasarımı gibi birtakım özellikler bakımından zenginleşen ambalaj, üretim ve pazarlama sektöründe büyük değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişim ve gelişmeler ambalajı tüketicilerin satınalma davranışlarında ürünün tercih edilmesini doğrudan etkileyen bir unsur haline getirmiştir.

Tüketiciler için ambalaj; ürünün güvenle korunması, tasarımı, kullanım özellikleri ve sürdürülebilir maddelerden yapılmış olması gibi bir takım özelliklerinden dolayı tercih edilmektedir. Ambalajın ürün ile ilgili verdiği bilgiler (markası, ürün bileşenleri, etiket bilgileri, kalitesi, şıklığı, benzerlerinden farklılığı vb.) tüketici nazarında dikkate alınan verilerdir.

Bu çalışmada Türkiye genelinde ambalaj ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış olan tezler bibliyografik yöntem ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında tez çalışmalarının tür açısından % 94'ünün (46 adet) yüksek lisans tez çalışması olduğu, % 6 'sının ise (3 adet) doktora tez çalışması olduğu görülmüştür. Tüketicilerin ürün satınalma tercihlerinde ambalajın belirleyici rol aldığı ve ayrıca ambalaj atıklarının dünyayı kirleten önemli faktörlerden biri olduğu bilimsel çalışmalar ile de tesbit edilmişken yapılmış olan doktora tez çalışmalarının bu kadar az olması konunun öneminin akademik çevrelerce yeterince anlaşılmadığını göstermektedir.

Türkiye'de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin hangi yönteme göre yapıldığına bakıldığında % 79 oranında (39 adet) anket yönteminin uygulandığı görülürken, %10 oranında (5 adet) literatür tarama yöntemi uygulanmıştır. Geri kalan çalışmalar için tabloda belirtilen ilgili uygulamalar tercih edilmiş olup bu çalışmalarda da yine saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Tez çalışmalarının büyük bir bölümünde birincil araştırma metotları içinde yer alan anket yönteminin kullanılmış olması verilerin kaynağından elde edilmesini sağladığı için yapılmış olan çalışmaların literatüre büyük katkı sağladığı söylenebilir.

Türkiye'de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin yıllar bazında değerlendirilmesine bakıldığında 2017 yılından itibaren son altı yıl içinde konu ile ilgili yapılan çalışmaların sayı ve yüzdelik oranı 30 çalışma ile % 61 olarak gerçekleşmiştir. En çok çalışmanın yapıldığı yıl ise 5 çalışma ve % 22 oranı ile 2021 yılı olmuştur. Ürün ambalajı ile ilgili son yıllarda yapılmış olan çalışmaların büyük bir oranda gerçekleşmesi ambalaja verilen önemin arttığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ambalaj ile ilgili yapılan çalışmalara konu dağılımı açısından bakıldığında tezlerin %34'ünde ambalaj, tüketici ürün satınalma davranışında genel unsurları ile (dayanıklılık, sürdürülebilirlik, tasarım, marka bilinirliği, demografik unsurlar vb.) değerlendirilirken, tezlerin % 24'ü ise tasarım açısından ele alınmıştır. Yapılan çalışmaların %16'lık bir oranı ise tüketici satınalma davranışını, ambalajın sürdürülebilirliği açısından değerlendirmiştir. Konu başlıkları farklılık gösterebilir aynı anlamı ihtiva eden tüketici satınalma davranışı üzerinde ambalajın etkisi ile ilgili çalışmaların % 86 oranında olduğu görülecektir. Özellikle ambalaj tasarımı ile ilgili çalışmaların % 24 oranında gerçekleşmiş olması bu konunun sonraki yıllarda da çalışılacağını göstermektedir. Aynı şekilde tüketicinin ürün ambalajını çevrenin korunması ve sürdürülebilirlik açısından tercih etmesi ile ilgili yapılan çalışmaların % 16 oranında gerçekleşmiş olması da bu konunun ilerleyen yıllarda daha çok işleneceğini göstermektedir. Zira bu çalışmaların büyük çoğunluğu son sekiz yılı kapsamaktadır. Ambalaj endüstrisinin, dünya çapında üretilen plastik hacmini en yüksek oranda tüketen ve çevreye endişe verici bir oranda atık bırakan bir sektör olması bu konunun daha çok işlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin üniversitelerin bulunduğu ile göre dağılımına bakıldığında şaşırtıcı olan şey Türkiye'nin güney doğu bölgesinde yer alan Gaziantep şehri hariç doğu ve güney doğu bölgesinde bulunan hiçbir üniversitede ürün ambalajı ile ilgili bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ayrıca çalışmada yer alan vakıf üniversitelerinin sayıca az olmasına rağmen (12) devlet üniversitelerine göre (37) ürün ambalajı çalışma oranı açısından (vakıf %34, devlet % 66) daha çok katkı sağladığı görülmüştür.

Türkiye'de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin üniversitelerin enstitülerine göre dağılımında sosyal bilimler enstitüsünün 33 çalışma ile % 67 oranında bir yoğunluğa sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç çalışma konusunun sosyal ve beşeri alanı ihtiva etmesinin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Türkiye'de ürün ambalajının tüketici satınalma davranışı üzerine etkisi ile ilgili yapılmış olan tezlerin değerlendirilmesine uygulama alanı açısından bakıldığında tezlerin %36'sı Türkiye genelinde gerçekleşirken % 18'i İstanbul ilinde gerçekleşmiştir. Uygulamanın yapıldığı diğer iller ise Ağrı ili dışında Türkiye'nin orta ve batı bölgelerindeki illerdir.

Ambalajın tüketici satınalma davranışı üzerindeki etkisi ile ilgili Türkiye'de yapılmış olan tez çalışmalarına bakıldığında doktora tez çalışmalarının daha fazla yapılması tavsiye edilebilir. Ürün ambalajı konusu ile ilgili tez çalışmalarının sadece Türkiye'nin batısında ve orta bölgesinde değil ülkenin bütününde yapılmasının tüketici satınalma davranışı üzerindeki etkisi ve sürdürülebilir ambalaj anlayışının geliştirilmesi açısından önerilebilir. Aynı zamanda vakıf üniversitelerinde ürün ambalajı ile ilgili yapılmış olan tezlerin yoğunluğu sevindirici olmakla beraber devlet üniversitelerinde de bu tür çalışmaların daha çok yapılması tavsiye edilebilir. Ayrıca üretim ve pazarlama sektörü temsilcilerine ambalajın imal edilmesinde tasarım ve sürdürülebilirlik gibi faktörlere, tüketici satınalma davranışına etki eden diğer faktörler kadar (kişisel, psikolojik, sosyal ve ekonomik) önem vermeleri gerektiği önerilebilir. Tüketici

satınalma davranışını etkilemede ve sürdürülebilir bir çevre anlayışının gelişmesinde bu tavsiyelerin yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ağar, D. A., (2021). *Sürdürülebilir Ambalaj Kapsamında Tüketicilerin Depozitolu Ürün Satın Alma Niyetine Yönelik Bir Araştırma*.(Y.Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ahsan Ansari, M. U., & Siddiqui, D. A. (2019). Packaging features and consumer buying behavior towards packaged food items. *Global Scientific Journal*, 7(3), 1050-1073.

Akpınar, M. G., Gül, M., Atalay Oral M.,Akay, A.Ş.,Gülcan S., (2015). Meyve Suyu Ürünleri Satın Alma Tercihinde Ambalaj Faktörünün Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44).

Akyüz, M. (2019). *Kozmetik Ürün Ambalajlarındaki Grafik Sembollerin Farklı Hedef Kitleler Tarafından Bilinme Düzeyleri*. (Y.Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Alhamdi, F. (2020). Role Of Packaging İn Consumer Buying Behavior. *Management Science Letters*, 10(6), 1191-1196.

Apaydın, İ. Z. (2022). *Yeşil Ambalajlı Ürünlerin Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler: Materyalizm ve Fiyat Hassasiyetinin Düzenleyici Rolü*. (Y.Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aydoğan, Topcugil S. B. (2020). *Tipik Ambalaj Tasarımı ve Tasarım Farkındalık Düzeyinin Satın Alma Niyeti ve Kalite Algısı Üzerine Etkisi*. (Y.Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aygör, G. (2018). *Perakende Sektöründe Tüketicilerin Süt ve Süt Ürünleri Grubundaki Ambalajlı Ürünler Üzerine Satın Alma Eğilimlerindeki Marka Algısının Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma / İstanbul Örneği*. (Y.Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aygün, E.(2007). *Ambalajın Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Gıda Maddeleri Üzerinde Bir Araştırma*. (Y.Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bahattin, H. (2013). *Tüketicinin Satın Alma Kararı Üzerinde Ambalaj Renklerinin Önemi Ve Grafik Tasarım Öğrencilerinin Konu Üzerindeki Farkındalığının Ölçülmesi*. (Y.Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Başdemir, C. (2015). *Grafik Tasarımda Ekolojik Yaklaşımlar ve Ekolojik Ürün Ambalajı*. (Y.Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü

- Başpınar, E. T. (2017). *Göstergebilimsel Açidan Erkek Kozmetik Ürün Ambalajlarının İncelenmesi* (Y.Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bayramoğlu, S. M. (2019). *Kozmetik Sektöründe Ambalajın Yeri ve Kadın Tüketicilerin Satın Alma Davranışına Etkisi* (Y.Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Beşikci, B. (2021). *Ambalajlarda Kahraman Kullanımının Okul Öncesi Çocukların Satın Alma Davranışına Etkisi* (Y.Lisans Tezi). Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Beybars, M. (2015). *Ambalajın Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkisi: Şampuan Ambalajı Üzerine Bir Uygulama (Mersin İli Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bulut, (2017). *M.Adana İli Kentsel Alanda Tüketicilerin Ambalajlı Su Tüketim Alışkanlıkları ve Satın Alma Davranışları* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz, H. İ. (2019). *Ürün Ambalajlarının Tüketici Satın Alma Kararlarına Etkisi: Torku Bisküvi Ve Çikolata Ürünleri Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ceylan, H.B. (2021). *Ürün Tercihinde Ambalaj Tasarımlarının Satın Alma Davranışlarına Etkisinin İncelenmesi Ve Ambalaj Tasarımına Yönelik Bir Ders Programı Önerisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Çaylak, I. M. (2017). *Ambalajın Marka İletişimindeki Rolü ve Sürdürülebilir Ambalaj Satın Alma Niyeti Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çınar, M. S. (2015). *Ürün Ambalajı Tasarımının Tipografi ve Renk Faktörüne Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Delibaş, D. (2010). *Tüketimde Ambalajın Önemi, Ambalaj Tercihinde Tüketicinin Tutumu ve Çevre Bilincinin Satın Almadaki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dinçerler, E. M. (2019). *Ambalajda Renk Kullanımının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Djurdjevac, M. (2019). *Yeşil Pazarlama: Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerinde Yeşil Reklam Ve Ambalajlamanın Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133,285–296. doi:10.1016/j.jbusres.2021.04.06
- Ergüven, A. (2006). *Toz Deterjan Ambalajlarında, Grafik Tasarımının Satınalma Davranışlarına Etkisi: Toz Deterjan Ambalajlarının Analizi “Kalite Algısı Açısından Türkiye’de Pazarlanan Markalı Toz Deterjan Ambalajları* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi
- Göbel, Ü. (2008). *Tüketicilerin Satın Alma Kararında Ambalajın Etkisi ve Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gök, G. & Aver, Ö. F. (2022). Hastanelerin sürdürülebilirliğinin bibliyografik analiz tekniği ile incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 342-360.
- Gökkaya, H. (2022). *Ambalaj Tasarımında Yenilik Ve İleri Dönüşümlü Ambalaj Tasarımına Yönelik Tüketici Tutumu İle Satın Alma Niyeti İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gözübüyük, H. Ş. (2015). *Satın alma davranışı üzerinde ambalajın etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Guillard, V., Gaucel, S., Fornaciari, C., Angellier-Coussy, H., Buche, P., & Gontard, N. (2018). The next generation of sustainable food packaging to preserve our environment in a circular economy context. *Frontiers in nutrition*, 5, 121.
- Günay, G. (2021). *Ürün Ambalajındaki Renklerin Toplumsal Cinsiyetçi Bakış Açısıyla İncelenmesi Ve Satın Alma Tercihlerine Yönelik Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- İlhan, M.(2017). *Türkiye’de İllerin Tanıtımına Yönelik Ürün Ambalajlarının Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Kadağan, Ö. (2021). *Gıda Ürünlerinin Ambalajlanmasında Tüketicilerin Satın Alma Kararı: Bursa Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesifen Bilimleri Enstitüsü
- Karakaşoğlu, Z. (2021). *Ambalajın tüketicinin satın alma kararı üzerine etkileri: paketli cips örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

- Karakuzular, P. (2021). *Satın Alma Davranışı Açısından Ambalajın Demografik Özelliklere Göre Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kılıç, S. (2016). *Ambalaj Tasarımının Tüketici Tercih Ve Satın Alma Niyetine Olan Etkisi: Organik Sabun Ambalajı Üzerine Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kırcı, T. E. (2021). *Ambalajlı gıda ürünlerine yapılan paket küçültmelerine ilişkin farkındalık ve tüketici bilincinin satın alma niyetine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kocamanlar, E. (2008). *Hızlı Tüketim Mallarında Ambalajın Satın Alma Davranışına Etkisi Üzerine Bir Model Önerisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Koyuncu, K. (2007). *Marka Ve Ambalajın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Licciardello, F. (2017). Packaging, blessing in disguise. Review on its diverse contribution to food sustainability. *Trends in Food Science & Technology*, 65, 32-39.
- Mayış, H. (2021). *Pazarlama iletişimi aracı olarak ambalajın satın alma davranışına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Mızraklı, U.M.(2017). *Ambalaj Tasarımı İle Hedef Kitle İletişiminin Satınalma Eylemindeki Psikolojik Rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ncube, L. K., Ude, A. U., Ogunmuyiwa, E. N., Zulkifli, R., & Beas, I. N. (2020). Environmental impact of food packaging materials: A review of contemporary development from conventional plastics to polylactic acid based materials. *Materials*, 13(21), 4994.
- Okumuş, B. (2021). *Ambalaj Tasarımında Form Faktörünün Tüketicinin Satın Alma Kararına Etkisi: İçecek Ambalajları Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Beykoz Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü
- Ongun, L.G.(2016). *Organik Ürün Ambalajlarının Tasarımına Yönelik Tüketici Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Önderoğlu, B. M. (2017). *Sosyal Pazarlama Çerçevesinde Kamu Spotları Ve Ürün Ambalajları Üzerindeki Görsel Mesajlara Yönelik Tutumların İncelenmesi: Tütün Mamulleri Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Övüç, S. (2015). *Tüketicilerin sürdürülebilir ambalaja sahip ürün satın alma niyeti* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

- Özcan, S.Ç. (2014). *Ürün Ambalajının Tüketicinin Satın Alma Kararına Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özgün, R. (2022). *Doğal İbareli Gıda Ürün Ambalajlarının Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkisi* Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Öztürk, Ö. İ. (2022). *Ambalaj Tasarımında Kullanılan Kültürel Sembollerin Satın Alma Davranışı Üzerine Analizi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Saçkan, S. M. (2021). *Hızlı tüketim ürünlerinde ambalaj ve karekod teknolojisinin satın almadaki etkisi* (Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Sarıburun, E. (2019). *Hazır Gıda Ürünlerinde Ambalaj Fonksiyonlarının Tüketicilerin Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sarıgül, Ö. (2014). *Ambalaj grafiğinin satın alma kararına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Söylemez, P. (2013). *Endüstriyel Satın Alma Süreçleri Ve Ambalajın Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Adana Bölgesinde Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Teke, B. (2014). *Gıda ürünleri ambalajının tüketicilerin satın alma davranışları üzerine etkisi (Ankara ili Mamak ilçesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Uslu, F. N. (2019). *Kahve Fincanı Ambalajlarında Grafik Tasarımın Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Kütahya Porselen Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201. doi:10.21733/ibad.871703
- Ünsal, G. (2019). *Özel markalı süt ürünlerinde tetra pak ürün ambalajının tüketici tutumlarına etkisi: Burdur ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MANAGING QUALITY IN HIGHER EDUCATION IN TURKEY: CASE OF MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY¹

PhD Candidate Kemal Yüce KUTUCUOĞLU ¹

¹ Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Social Sciences,
ORCID ID : 0000-0003-4989-751X

ABSTRACT

In knowledge economies where innovation, research and development determine the leading position of the countries, universities have an unprecedented key role for the welfare of their countries. With such prospects, the management system of universities with particular view to quality has become one of the most important items of the currently discussed reform in Turkish Higher Education System. Following the establishment of Turkish Higher Education Quality Council (THEQC) in 2015, Turkish Universities have been undertaking a criterion-based evaluation both internally and externally. This has considerably changed the landscape for quality assurance practices in Turkish Universities. The tools and practices utilized by them are now diverse. Although the evaluation process seems to provide some useful feedback, concrete results remain to be rarely documented. The multitude of initiatives compel university managements to have a good comprehension of what needs to be done, since ensuring quality is the main responsibility of top management. This paper offers some insights from an ongoing case study from Mugla Sitki Kocman University, a public university in Turkey, revealing several good practices of quality management implemented over the last five years while underlining a number of challenges being faced along the way. The study provides some valuable guidance with its practical implications for many other Turkish Universities that are in the early stages of implementing a quality management system. The study contributes to the literature by touching on both the key issues and the obstacles overcome and thus enriching the conceptual body of knowledge in the area of quality management within scope of higher education.

Keywords: Quality Management, Quality Assurance, Higher Education, Universities

QUALITY MANAGEMENT IN GENERAL

¹ This study was derived from the PhD Dissertation titled "The Analysis of Quality Management Practices within Turkish Public Universities and the Interaction of Quality and Performance" prepared by the author under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Aytekin Firat.

There seems to be a common need across public and private organizations globally for increasing the efficiency of their management activities where the basic element of competition is shaped as "knowledge" (Taşçı, 2007). Quality Management is generally known as a management paradigm that has emerged for businesses to improve their competitiveness and has been used by various institutions and organizations in Turkey since the 1990s.

The term "quality" has come to embrace a larger meaning than its everyday dictionary definition as a result of works of many quality gurus such as Shewart (1931), Crosby (1979, 1984), Deming (1982, 1986), Feigenbaum (1956), Ishikawa (1985), Juran (1988, 1989), Shingo (1986) and Taguchi (1986, 1987). Their philosophies and teachings dominated the quality movement shaped the accepted wisdom in the quality field. Their teachings are now being practiced or followed by many organizations world-wide and have had a major effect on the way businesses are managed.

Juran (1988) defined quality as "fitness for purpose or use" while Crosby (1979) described it as conformance to requirements". Quality has evolved from its technical roots with a function of mere control to a system of quality assurance and finally to a broader management system with links to various concepts and business improvement initiatives such as Total Quality Management (Feigenbaum, 1991; Dale, 1999) and Business Excellence Model (EFQM, 2012). Recently, quality has become to imply levels of performance within an organization that "meet or exceed the expectations of all their stakeholders" (EFQM, 2012). Nowadays, manufacturing/service organizations including many public institutions make use of the collective wisdom of quality management, which is largely associated with a competitive edge (Willis and Taylor, 1999).

Quality management is becoming more and more an embracing theory for a holistic management system with links to various concepts and business improvement initiatives. A good example of such a management system model with its widespread acceptance and use in Europe is the EFQM (2001) excellence model which is under constant revision with feedback from various organizations, adjusting itself to the rapidly changing needs of businesses. EFQM, with the revision of the model in 1999, has made a noticeable switch in language from TQM to organizational excellence. In addition, there seems to be move away from the word 'quality' in the model. These changes indicate that the original concept shaped by the gurus is now evolving as 'quality of management' from 'management of quality' and as such reflecting more the issues of a broader management system. The key elements of this broader system are defined below in **Table 1**.

Table 1. Common Themes of Quality Management

Themes	Sub Themes
Strategic (Quality) Planning	Leadership and Commitment
Customer Focus	Internal /External Customers, Supplier Relationships
Process Management	Variability, Error Prevention, Zero Defect, Built-in Quality
Continuous Improvement	Data Driven Problem Solving, The Use of Problem Solving Tools and Techniques
Performance Measurement	Quality Costing, Feedback, Benchmarking, Organizational Learning
Workforce Management	Employee Involvement, Empowerment, Teamwork, Training and Education, Reward and Recognition, Ownership, Motivation

QUALITY MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION

With the globalization of student markets and as a result of increased competition among universities quality movement has gained momentum across European Higher Education Institutions. In 1999, European Ministers of Education signed an agreement called Bologna Declaration which formed the basis for European Higher Education Area (EHEA). The declaration was a basis for European Higher Education Area (EHEA) to ensure comparability of European Degrees, increased staff/student mobility and coordinated quality assurance efforts (The Bologna Declaration, 1999). Following the Bologna Declaration, in 2000, European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) was established to promote coordination in the field of quality assurance. The Berlin communiqué (a meeting in Berlin) in 2003 stated firmly that the responsibility for quality lies primarily with the HE Institutions. This ongoing process of discourse led to the adoption of European Standards and Guidelines (ESG) by ENQA (2005). These standards were for both higher education institutions and the external quality agencies. In 2008, ENQA together with some other leading European network organizations launched The European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR). EQAR is a register of external quality agencies demonstrating compliance with the ESG. Another European force promoting quality efforts is the European University Association (EUA) and particularly doing so through its Institutional Evaluation Program (IEP) guiding universities by showing them areas for improvement in terms of quality assurance.

Turkish Higher Education, with over 8 million students and 208 universities (129 of which is public), are facing similar global challenges and there is no doubt an increasing need for the adoption of quality assurance practices. Turkish Universities are partly following the initiatives of the Bologna Process particularly those related to mobility and degree comparability. Universities in Turkey are largely regulated by the Higher Education Council (commonly known as YÖK). Since 1994, there have been 30 Turkish Universities that applied and went through the process of EUA's IEP, which contributed Turkey's Bologna evaluations in the category of quality assurance (Çalık and Bumin-Süzen, 2013). In 2007, YÖK developed and finalized its own scheme for quality assessment and improvement based on a report laying out the strategies in Turkish Higher Education (YÖK, 2007) and produced its own legislation under

the guidelines known as YÖDEK (YÖDEK, 2007). The scheme basically included strategic planning, internal/external evaluation, improvement and follow-up processes. Most Turkish Universities have at least conducted a self-assessment based on the scheme proposed by YÖK. YÖDEK was later discontinued. In 2006, Strategic Plans were made compulsory by law in public institutions including most Turkish Universities. Since then the strategic plan initiatives are directed by the presidency of strategy and budget. In line with its quality objectives, in 2015, YÖK launched “The Higher Education Quality Council – THEQC - YÖKAK” under a new legislation. Since then, universities have to conduct self-assessment internally each year and have to go through an external evaluation every five years based on a set of criteria derived from the ESG. Universities then apply for institutional accreditation and if they meet the requirements of THEQC’s scheme they are provided with institutional accreditation. THEQC is now an affiliated member of ENQA which brings Turkey a step closer to instituting a fully independent external quality agency in compliance to ESG, expected to happen once legislative barriers are overcome. THEQC is also responsible for authorizing national agencies for program based accreditation and as the number of agencies increased, program based quality assurance has gained importance with over %10 of all graduate level programs accredited by 2021.

This criterion-based evaluation (YÖKAK, 2023) has considerably changed the approach and the quality assurance practices in Turkish Universities. **Table 2.** explains how Turkish approach for quality in higher education compares with that of original quality management themes summarized in **Table 1.**

Table 2. A Comparison of General Quality Management (QM) and the Turkish Approach

General QM Themes	Some comments for QM in Turkish Higher Education (based on criteria for external evaluation and self-assessment reports of public Universities founded before 2008)
Strategic (Quality) Planning	Although leadership is part of external evaluation, there is little internal motivation since the strategic planning is an initiative forced upon the institution. Universities do not have a full managerial and financial autonomy; most strategies are affected directly or indirectly by the higher level authorities such as YÖK and other relevant ministries
Customer Focus	Universities serve students and public instead. Student satisfaction seems to be an important factor, with most universities having some form of student feedback, although, the weak side appears to be how they act on the feedback.
Process Management	Many universities have processes mapped on paper. However, this is far different from process management approach, missing key elements such as error-prevention, built-in quality through robust syllabus design, and processes are rarely improved.

Continuous Improvement	Although there are some universities showing examples of good practices of continuous improvement, it is hard to see a data driven approach. There are many indicators provided by both YÖK and YÖKAK, seldomly used for decision making by university managers.
Performance Measurement	Key performance is measured based on the strategic plans of universities mostly limited to organizational level, staff hardly see how they relate to a key performance indicator.
Workforce Management	This is probably the weakest part of Universities, there is little mention of such concepts as empowerment, teamwork and motivation in the criteria and as a result there is not much in the application.

METHODOLOGY

In this study, self-assessment reports (publicly available on YÖKAK website) of 68 public universities (founded before 2008) have been subjected to content analysis with particular focus on the general quality management themes summarized in **Table 1**.

In addition, this paper offers some insights from an ongoing case study from Mugla Sitki Kocman University, a public university in Turkey, revealing several good practices of quality management implemented over the last five years while underlining a number of challenges being faced along the way, using systematic observations (institutional reports, minutes of meetings, current practices and institutional results) made through participative research.

KEY FINDINGS FROM THE CASE STUDY

Mugla Sitki Kocman University (MSKU) is a public university in Turkey founded in 1992. It offers a comprehensive education with a broad scope of subjects with 83 graduate and 141 postgraduate degree programs also providing 90 associate degree programs. It has over 40.000 students.

The quality management practices in the University were limited to strategic planning before the establishment of YÖKAK in 2015. With the onset of self-assessment each year, the university started its journey for instituting a system for quality assurance. This section highlights the key learning points through observations made by the researcher over the last 5 years (2018-2022).

Good Practices Leading to Progress

As the quality commission started to pinpoint areas for improvement, firstly organization structure was revised with the identification of missing functions that were vital for the achievement of organizational goals.

Following organizational units or positions were brought to life with particular focus on quality assurance:

Education Commission: provided an education policy and policy deployment.

Career Planning and Alumni Relations Office: supported the quality policy of improved employability and provided better alumni relations.

Research projects support unit: Panels of expert researchers supported the less experienced researchers to improve the possibility of obtaining externally funded projects. As a result, externally funded projects were increased significantly (over 400 ongoing projects in a year including student projects).

Dedicated quality office: having developed expertise, the office provided through its evaluation reports a clear direction for the University, putting forward actions for managers as well as its quality commission.

One dedicated staff with a central role for the coordination of program based accreditation: This was particularly useful and facilitated the efforts of departments. As a result of this unique practice University has 29 accredited programs with 3 more in the process.

Academic Staff Development Program (AGEP): The program was compulsory for new joiners to the University, providing support ranging from pedagogical training to providers of distance education, also including organizational rules.

The students' rights office: The office was established to improve student satisfaction in all aspects but has not functioned the way it was supposed to due to staffing issues.

Other good practices included:

The university organized **focus groups** to discuss areas for improvement in the eyes of its students. From 12 to 15 participants in each group were invited voluntarily to the rectorate for different areas of service (education quality, campus life, career matters etc.) With the participation of top management, problems expressed solved at the source quickly.

University made sure that "**Manager-Student Meetings**" at the faculty level are conducted each term.

The university also conducted **Rector-Student meetings** regularly.

University's deliberate attention to student satisfaction matters was recognized externally which put MSKU in the top ten among public universities through independent surveys.

All quality commission at the faculty level were paid **face to face visits** by the head of quality commission and the head of quality office ensuring a common understanding is reached.

Quality office developed a **checklist for self-assessment** at the academic and administrative unit level, this also provided the roadmap for units.

Key performance indicators provided by YOK and YOKAK were analyzed with a **comparative data from 5 other universities** to put things in perspective and presented to the Rector or sometimes the Senate of the University.

Challenges and Obstacles

The path to institutional accreditation was not always smooth. Some problems experienced along the way are summarized as follows:

The dominant paradigm for management in public institutions is still one that is based on hierarchical organization and bureaucracy. This has been without doubt the major issue since the quality paradigm and the dominant paradigm are not compatible.

The critical success factors for the university were not always the same with what drives the agenda for top management.

It was difficult to define performance for some University units such as applied research centers, graduate institutes, center for life-long education, research labs offering public service. Being a comprehensive university, it proved to be difficult to determine thematic focus in research.

Deployment of quality thinking university-wide with the inclusion of all units appeared the most problematic issue.

CONCLUSION

The outcome of the case study offered some insights including some good practices and the challenges being faced. It provided valuable guidance with its practical implications for many other Turkish Universities that are in the early stages of implementing a quality management system.

With recent developments in Turkish Higher Education, there is some visible progress in terms of the dissemination of good practices. However, for many universities a systematic data driven decision making leading to continuous improvement is missing. Whether the efforts directed towards quality assurance make any difference in terms of University Success in general is yet unclear and open to further research. Many Turkish Universities, particularly new ones are preoccupied to develop their campuses to open up new programs and thus serving the massification target in higher education. The target of massification and quality may not go hand in hand. Critical success factors may be somewhat different for a competitive university and for those responsible for managing one. However, it may be too early to jump to a certain conclusion since quality assurance under YÖKAK is a relatively new initiative for Turkish Universities and their law making partners.

REFERENCES

- Crosby, P.B. (1979), *Quality Is Free: The Art of Making Quality Certain*, McGraw-Hill, NewYork, NY.
- Crosby, P.B. (1984), *Quality without Tears: The Art of Hassle-free Management*, McGraw-Hill, London-NewYork

- Çalık, T., & Bumin-Süzen, Z. (2013). “Avrupa Üniversiteler Birliği kurumsal değerlendirme raporlarında yer alan tespitler ve öğretim üyelerinin iyileştirme önerilerine katılım düzeyleri”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*. 19(3), 355-390.
- Dale, B.G. (1999), *Managing Quality*, 3rd edition, Blackwell Publishers.
- Deming, W.E. (1982), *Quality, Productivity and Competitive Position*, MIT Center for Advanced Engineering Study, Cambridge, MA.
- Deming, W.E. (1986), *Out of Crisis*, MIT Center for Advanced Engineering Study, Cambridge, MA.
- EFQM, European Foundation for Quality Management (2012), available from <http://www.efqm.org/efqm-model/fundamental-concepts> [accessed 12.03.2014]
- EFQM (2001), *EFQM in Action*, Brussels, Belgium.
- ENQA (2005). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. European Association for Quality Assurance in Higher Education. Helsinki, Finland.
- Feigenbaum, A.V. (1956), “Total quality control”, *Harvard Business Review*, Vol. 34, No. 6, pp. 93-101.
- Feigenbaum, A.V. (1991), *Total Quality Control*, 3rd edition, McGraw-Hill, NewYork, NY.
- Ishikawa, K. (1985), *What Is Quality Control? The Japanese Way*, Prentice-Hall, NewYork, NY.
- Juran, J.M. (1988), *Juran on Planning for Quality*, Free Press, NewYork, NY.
- Juran, J.M. (1989), *Juran on Leadership for Quality: An Executive Handbook*, Free Press, NewYork, NY.
- Shewart, W.A. (1931), *Economic Control of Quality Manufactured Product*, Van Nastrand, NewYork, NY.
- Shingo, S. (1986), *Zero Quality Control: Source Inspection and the Poka/Yoke System*, Productivity Press, Cambridge, MA.
- Taguchi, G. (1986), *Introduction to Quality Engineering: Designing Quality into Products and Processes*, Asian Productivity Organization, Tokyo.
- Taguchi, G. (1987), *System of Experimental Design: Engineering Methods to Optimize Quality and Minimize Costs*, White Plains, NewYork.
- Taşçı, K. (2007), “Bilgi Ekonomisinin Kuramsal Çerçevesi”, XII. “Türkiye’de İnternet” Konferansı Bildirisi, 8-10 Kasım 2007, Ankara.
- The Bologna Declaration (1999), available from http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf. [accessed 10.03.2014].
- YÖK, Yükseköğretim Kurulu (2007). *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi Raporu* (Yayın No: 2007-1). Ankara.

YÖKAK, Yükseköğretim Kalite Kurulu (2023), *Değerlendirme Ölçütleri Sürüm 3.1*, available from <https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci/kurumsal-degerlendirme-programi-dokumanlar> [accessed 01.02.2023]

YÖDEK, Yükseköğretim Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu (2007). *Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Rehberi* (Sürüm: 2007/1.1), Nisan 2007

Willis, T.H. & Taylor, A.J., 1999. "Total quality management and higher education: the employers' perspective". *Total Quality Management*, 10(7), pp.997–1007.

OTEL İŞLETMELERİ ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALARIN PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE, İTALYA VE İSPANYA KARŞILAŞTIRMASI

Dr. Öğretim Üyesi Ekrem AYDIN

Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi Meslek Yüksekokulu, - 0000-0003-2181-6984

ÖZET

Turizm araştırmalarının bibliyometrik yapısını araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, farklı ülkeleri karşılaştırarak otel işletmeciliği ile ilgili araştırmaların gelişimini araştıran bibliyometrik çalışmalar mevcut değildir. Bu nedenle, bu çalışma Türkiye, İtalya ve İspanya merkezli çalışmaların performansını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu makale, 1995 ile 2023 Şubat tarihleri arasında WoS veri tabanında yayınlanmış 910 makaleyi (Türkiye=242, İspanya=505, İtalya=162) analiz etmektedir. Arama, "otel" anahtar kelimesi ve WoS “Konaklama, Eğlence, Spor ve Turizm” kategorisi ile sınırlıdır. Analiz aşamasında Excel, Vosviewer, Publish or Perish ve R-Bibliometrix paketlerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre en üretken ülke İspanya’dır. Bunu sırası ile Türkiye ve İtalya izlemektedir. Her üç ülkenin de 2010 yılından sonra performans düzeyi önemli bir artış göstermiştir. En etkili araştırmacı Türkiye’den Osman M. Karatepe’dir. Ardından İtalya’dan Ruggero Sainaghi ve Giampaolo Viglia gelmektedir. Her üç ülke için de “Tourism Management”, “International Journal of Contemporary Hospitality Management” ve “International Journal of Hospitality Management” en fazla yayın yapılan dergilerdir. İtalya en yüksek ülke içi (MCP) işbirliği endekslerine sahipken, İspanya en yüksek ülke içi (SCP) işbirliği endekslerine sahiptir. Türkiye, İspanya ve İtalya merkezli araştırmalarda en çok sırasıyla "otel çalışanları", "performans" ve "mevsimsellik" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu araştırma her üç ülkenin de otel araştırmaları üzerindeki etkisini ve verimliliğini ortaya koyarak turizm literatürüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri; Performans Analizi; VOSviewer, Biblioshiny

EVALUATION OF THE PERFORMANCE OF RESEARCH ON HOTEL BUSINESSES: COMPARISON OF TURKEY, ITALY AND SPAIN

ABSTRACT

There are various studies investigating the bibliometric structure of tourism research. However, bibliometric studies investigating the development of hotel business-related research by comparing different countries do not exist. Thus, this paper attempts to reveal the performance of studies based on Turkey, Italy, and Spain. This article analyzes 910 articles (Turkey=242, Spain=505, Italy=162) published between 1995 and 2023 February from the WoS database. The search is limited by "hotel" keyword and WoS "Hospitality, Leisure, Sport & Tourism" category. Excel, Vosviewer, Publish or Perish and R-Bibliometrix packages were used in the analysis phase. According to the research findings, the most productive country is Spain. This is followed by Turkey and Italy, respectively. After 2010, the performance level of all three countries increased significantly. The most influential researcher is Osman M. Karatepe from Turkey. Then comes Ruggero Sainaghi and Giampaolo Viglia from Italy. For all three countries, "Tourism Management", International Journal of Contemporary Hospitality Management" and "International Journal of Hospitality Management" are the journals with the most publications. Italy has the highest level of inter-country (MCP) collaboration indices while Spain has the highest level of intra-country (SCP) indices. Studies based on Turkey, Spain, and Italy mostly used the "hotel employees", "performance" and "seasonality" keywords respectively. This research contributes to the tourism literature by revealing the effect and productivity of all three countries on hotel research.

Keywords: Hotel Businesses; Performance Analysis; VOSviewer, Biblioshiny

GİRİŞ

Turizmin ulusal ve yerel ekonomiler için artan önemi, kültürel ve sosyolojik etkileri bir disiplin olarak gelişmesini sağlamış ve farklı disiplinlerden araştırmacıları bu alana ilgi duymaya yöneltti (Güzeller & Çeliker, 2018). Turizm endüstrisinin bu yükselişi ile birlikte de son yıllarda bu alanda yapılan bilimsel araştırmaların sayısında önemli bir artış oldu (Ali et al., 2019). Bu artış turizm ve konaklama işletmeciliği alanındaki araştırmaların bibliyometrik yapısını WoS veri tabanında indekslenen makalelere dayanarak araştıran akademik araştırma eğiliminin ortaya çıkmasını sağladı (Peerzadah et al., 2023). Turizm alanının doygunluk seviyesine yaklaşması ile birlikte de kırsal turizm (Leković et al., 2020), sürdürülebilirlik (Garrigos-

Simon et al., 2018), akıllı şehirler (Guo et al., 2019), medikal turizm (Habibi et al., 2022) ve eko turizm (Khanra et al., 2021) ve turizmde inovasyon (Işık et al., 2022) gibi turizmin alt disiplinlerini ele alan çok farklı konularda bibliyometrik çalışmalar yapıldı.

Diğer taraftan turizm endüstrisinin bir diğer alt disiplini olan otelcilik endüstrisi üzerine yapılan çalışmaların çok az olduğu görülmektedir (Okumus et al., 2019; Rusydiana et al., 2021). Bu nedenle biz bu çalışmada otel işletmeleri üzerine gerçekleştirilen makalelerin performans yapısı ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu amaçla şu araştırma sorularını (AS) tartıştık;

AS1: Türkiye, İtalya ve İspanya'nın yıllara göre üretkenlik ve verimlilik düzeyleri nasıldır?

AS2: Türkiye, İtalya ve İspanya'nın en etkili, üretken araştırmacıları ve kurumları hangileridir?

AS3: Otel işletmeciliği alanında yayın kabul eden en önemli dergiler hangileridir?

AS4: Türkiye, İtalya ve İspanya'nın diğer ülkelerle işbirliği ağı nasıl bir görünüm sergilemektedir?

AS5: Ülkelere göre en etkili araştırmacılar hangi konuları çalışmaktadır?

Biz bu çalışmada turizm sektörünün bir alt disiplini olan otelcilik endüstrisi üzerine gerçekleştirilen araştırmaların performans yapısını ortaya koymaya çalıştık. Araştırmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde devam etmektedir. İlk olarak bu çalışma için tercih ettiğimiz araştırma yöntemini açıkladık. Daha sonra araştırma bulgularını ortaya koyduk ve tartıştık. Son olarak da araştırma sonuçlarını ve gelecek çalışmalar için önerileri sunduk.

LİTERATÜR

Bibliyometri ya da bibliyometrik analiz belli bir alanının zaman içerisindeki değerini ortaya koymak amacıyla ilgili disiplin ya da bilim alanının gelişimini ve yapısını haritalandırmak için kullanılmaktadır (Köseoglu et al., 2015). Bu yöntem geleneksel sistematik literatür taramasına kıyasla nispeten daha yeni bir araştırma yaklaşımıdır. Belli bir disiplindeki bilimsel üretimi ve yayınlar arası ilişkilerin nicel bir değerlendirmesinin istatistiksel hesaplamalar yoluyla analiz edilmesinden oluşur (Serrano et al., 2019). Bu tür çalışmalar alanın gelişim trendini ve gelecekte hangi konuların çalışılmaya ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır (Pikkemaat et al., 2019) ve alanda işbirliği yapmak isteyen yeni araştırmacılara da yol göstermektedir (Durán-Sánchez et al., 2019). Özellikle olgunluk düzeyine ulaşan bilim alanlarında gelişmiş yazılım

programları yardımıyla o bilim alanının gelişiminin izlenmesine ve değerlendirilmesine olan ilgi arttı (Koseoglu et al., 2016). Nitekim son zamanlarda en üretken ve etkili akademisyenleri ve/veya kurumları, entelektüel yapıyı, yıllara göre bilgi alanını, farklı disiplinlerin coğrafi alanını, disiplinler içindeki belirli araştırma temalarını ve olgunluk düzeyini aydınlatmak için bibliyometrik yöntemler kullanılarak çok sayıda çalışma yapıldı (örneğin; Bhowmik, 2021; García-Lillo et al., 2016; Garg & Dhar, 2017, 2017; F. J. Garrigos-Simon et al., 2019; Guzeller & Celiker, 2019; Herrera-Franco et al., 2020; Zhang et al., 2020).

Bibliyometrik incelemelerde genellikle ilişkisel veya değerlendirci olmak üzere iki teknik kullanılmaktadır (Benckendorff & Zehrer, 2013). İlişkisel teknikler daha çok bilim haritalama tekniklerini içerir ve atıf, ortak atıf, bibliyometrik eşleşme, kelime birlikteliği ve ortak yazarlık gibi analizleri içerir. Değerlendirci teknikler ise daha çok araştırmaların performansını ortaya koymaya yöneliktir ve toplam yayın, toplam atıf, tek yazarlı ve çok yazarlı yayınlar, ortalama atıf, h-index ve g-index gibi sonuçları ortaya koyamaya yöneliktir (Donthu et al., 2021). Bu çalışmada da otelcilik üzerine gerçekleştirilen çalışmaların performans değerlendirmesi yapılmaktadır.

Otelcilik endüstrisi üzerine gerçekleştirilen çalışmaların bibliyometri profilini ortaya koyan çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin Okumuş ve arkadaşlarının (2019) 1990-2016 yılları arasında konaklama işletmelerini konu edindikleri çalışmalarında en fazla yayın yapılan ilk üç derginin Tourism management, International Journal of Contemporary Hospitality Management ve International Journal of Hospitality Management olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırmacıların yazar, ülke ve kurum katkılarını da ortaya koydukları görülmektedir. Yine bu araştırmanın sonucuna göre pazarlama en fazla çalışılan araştırma konusudur.

YÖNTEM

Bu çalışmanın verilerini 1995 ile 2023 Şubat tarihinde Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında yer alan dokümanları içermektedir. Veri tabanından dokümanlar çekilirken konu (topic) kısmına “hotel” anahtar kelimesi girilerek arama yapıldı. Daha sonra ise elde edilen veriler WoS veri tabanından yer alan ve Konaklama, Eğlence, Spor ve Turizm (Hospitality, Leisure, Sport & Tourism) kategorisi, doküman türü olarak makale ve SSCI indeks ve İngilizce dili seçilerek sınırlandırıldı. Daha sonra ise bu çalışmada ele alınan ülkeler seçilerek veriler elde edildi. Tüm bu aşamalar sonucunda Türkiye için 243, İtalya için 162 ve İspanya için ise 505 ham veri elde edildi. Elde edilen verilerin analizinde Excel, Vosviewer ve Publish or Perish yazılımlarından faydalanıldı.

Bibliyometrik analiz teknikleri iki kategori altında değerlendirilebilir: (1) performans analizi ve (2) bilimsel haritalama. Performans analizi araştırma bileşenlerinin katkılarını açıklarken, bilimsel haritalama araştırma bileşenleri arasındaki ilişkilere odaklanır. Performans analizi daha çok tanımlayıcı niteliktedir ve toplam atıf, toplam yayın sayısı, tek yazarlı ve çok yazarlı araştırmalar, h-index, g-index gibi metrikleri inceler (Donthu et al., 2021). Bu çalışmada da biz otelcilik üzerine yapılan araştırmaların performansına odaklandık.

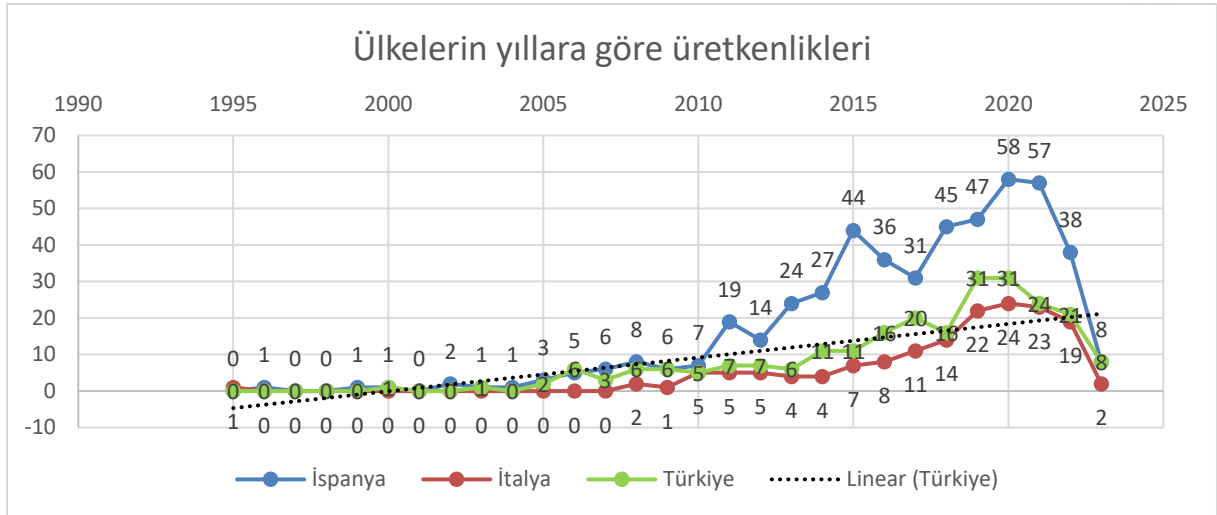
BULGULAR

Çizelge 1 araştırma verilerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler sunmaktadır. Buna göre en fazla yayın yapan ülke İspanya'dır. Bunu Türkiye ve İtalya izlemektedir. Benzer şekilde en fazla atıf alan, g-index ve h-index sıralaması da İspanya, Türkiye ve İtalya şeklindedir. Yıllık büyüme oranında ise Türkiye birinci sıradadır.

Çizelge 1. Araştırma verilerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler

	İspanya	İtalya	Türkiye
Makaleler	505	162	243
Yıllık büyüme oranı %	8,01	2,51	9,46
Doküman başına ortalama atıf	30,14	28,41	38,11
Referanslar	23074	9551	13626
Yazar anahtar kelimeleri	1560	650	819
Yazarlar	847	318	390
Tek yazarlı doküman	35	16	27
Doküman başına ortak yazar	2,98	2,88	2,76
Uluslararası yazar ortaklıkları %	24,16	57,41	43,21
Atıflar	15205	4603	9261
Atıflar/yıl	563.15	164.39	402.65
Doküman/yıl	30.05	28.41	38.11
h-index	61	38	55
g-index	95	61	83

Görsel 1 yıllara göre makale üretim grafiğini göstermektedir. Her üç ülke için de özellikle 2005 yılından sonra üretimin arttığı, diğer bir deyişle otelcilik alanında yapılan çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Özellikle İspanya'nın önemli bir atılım göstererek diğer ülkelerin üzerinde bir eğilim gösterdiği görülmektedir.

Görsel 1. Yıllara göre makale ve atıf grafiği

Çizelge 2 ülkelere göre en etkili yazar ve kurumları göstermektedir. En fazla makale yazan (55) ve atıf alan (3522) araştırmacı Türkiye’den Osman M. Karatepe’dir. İkinci ve üçüncü sırayı da sırasıyla İtalya’dan Ruggero Sainaghi ve Giampaolo Viglia paylaşmaktadır.

Çizelge 2. En etkili yazar ve kurumlar

Yazar	Makale	Atıf	Kurum	Ülke
1 Osman Mübin Karatepe	55	3522	Eastern Mediterranean University	İtalya
2 Ruggero Sainaghi	23	958	IULM University	İspanya
3 Giampaolo Viglia	11	736	University of Portsmouth	İspanya
4 José Francisco Molina-Azorin	14	662	University of Alicante	İspanya
5 Jorge Pereira-Moliner	14	609	University of Alicante	İspanya
6 Jorge Matute	6	602	Ramon Llull University	İspanya
7 Rodolfo Baggio	14	447	Bocconi University	İtalya
8 Bekir Bora Dedeoğlu	12	414	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University	İtalya
9 Fevzi Okumuş	12	376	University of Central Florida	İtalya
İtalya				
İspanya				

Çizelge 3’e göre otelcilik alanında en fazla yayın yapan ve atıf alan ilk üç dergi tüm ülkeler için sırası ile Tourism management, International Journal of Contemporary Hospitality Management ve International Journal of Hospitality Management dergileridir. Bu dergiler SSCI indekste yer alan ve etki faktörü en yüksek olan dergilerdir.

Çizelge 3. En önemli dergiler

Akademik Dergiler	İtalya		İspanya		Türkiye	
	D	A	D	A	D	A
Tourism Management	21	1126	74	4557	20	1605
International Journal of Contemporary Hospitality Management	29	837	58	1349	63	2565

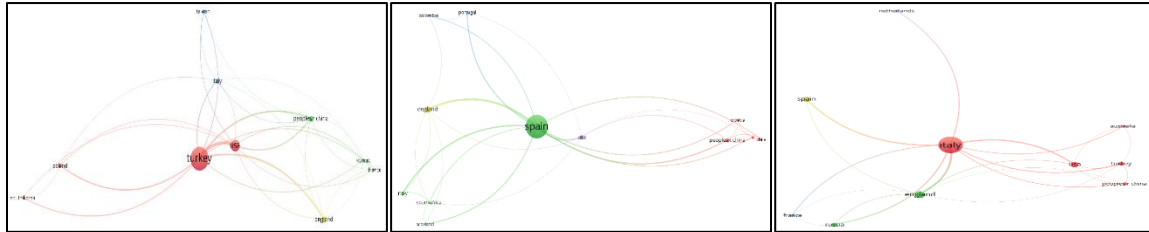
İlaveten, çizelge 4'e göre yapılan çalışmalarda en fazla diğer ülke vatandaşları ile işbirliği yapan ülkenin İtalya olduğu görülmektedir (%39.82). İspanya ise ülke içi işbirliği yapma açısından ilk sırada bulunmaktadır (%86.20).

Çizelge 4. Ülke İçi ve Dışı İşbirlikleri

Ülke	Makale	SCP	MCP
TÜRKİYE	160	126 (%78.75)	34 (%21.25)
İTALYA	113	68 (%60.18)	45 (%39.82)
İSPANYA	442	381 (%86.20)	61 (%13.80)

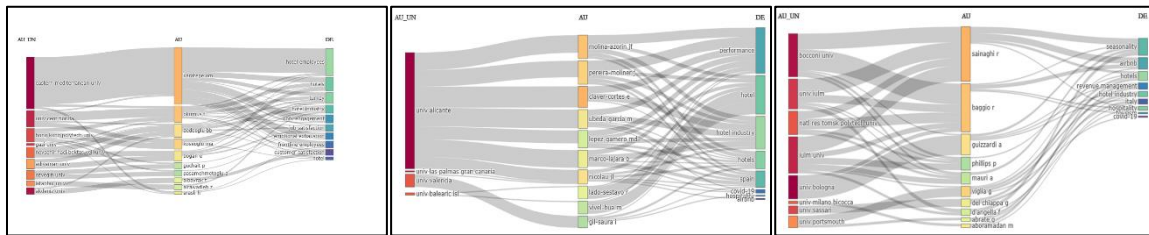
SCP: Ülke İçi İşbirliği; MCP: Ülke dışı işbirliği

Görsel 2 bu araştırmada ele alınan ülkelerin işbirliği içerisinde olduğu ülkeleri göstermektedir ve en 5 yayını olan ülkeler görselleştirildi. Buna göre Türkiye otelcilik konulu makale çalışmalarında Amerika ile yakın işbirliği içerisinde. Bunun yanında İtalya, Çin, İngiltere, güney Kore, Tayvan, Polonya, Kuveyt ve Fransa ile de işbirliği içerisinde. İspanya ise İngiltere ve Amerika ile yakın işbirliği içerindedir. Diğer taraftan Şili ve Kolombiya en uzak işbirliği yaptığı ülkelerdir. İtalya da en yakın işbirliğini İngiltere ile yapmaktadır. Hollanda, Türkiye ve Çin ile ise daha az işbirliği kurmaktadır.

Görsel 2. Ülke işbirliği ağları (Türkiye, İspanya, İtalya)

Görsel 3 araştırmacıların hangi kurumlardan hangi araştırmacıların ne tür konulara odaklandıklarını göstermektedir. Buna göre Türkiye adresli çalışmalar daha çok otel çalışanlarını, İspanya adresli çalışmalar performans konusunu ve İtalya adresli çalışmalar ise mevsimsellik konusunu ele almaktadır.

Görsel 3. En etkili yazarların odak noktaları (Türkiye, İspanya, İtalya)

SONUÇ

Turizm ve otelcilik alanında gerçekleştirilen araştırmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu da alanın doygunluk seviyesine ulaşmasına ve bu alanda bibliyometrik çalışmaları ile alanın gelişim seyrinin değerlendirilmesine neden olmaktadır (Koseoglu et al., 2016). Bununla birlikte otelcilik konulu çalışmaların bibliyometrik profilini ortaya koyan araştırma sayısı ise çok azdır (Okumus et al., 2019; Rusydiana et al., 2021). Ayrıca mevcut araştırmalar ülkeler arası karşılaştırma yapmamaktadır. Bu nedenlerle biz bu çalışmada 1995-2023 Şubat yılları arasında WoS veritabanı SSCI indekste yer alan ve otel işletmeleri üzerine gerçekleştirilen makalelerin performans yapılarını değerlendirdik.

Araştırma sonuçlarına göre özellikle 2005 yılından sonra otel işletmelerine üzerine gerçekleştirilen araştırmaların arttığı gözlemlenmektedir. Bu sonuç her üç ülke için de benzerdir. Bu durum her yıl yeni tüm dünyada otel işletmelerinin sayısındaki artış ve otelciliği gelişmesi ile birlikte rekabetin artması (Güler, 2009) ve akademisyenlerin otelcilik endüstrisine daha fazla değer vermesinin bir sonucu olabilir. İlaveten son yıllarda araştırmalara yapılan atıf sayısında da önemli bir artış gözlenmektedir. Bu da benzer şekilde alana olan ilginin giderek arttığının bir kanıtıdır.

Ülkelere ilişkin h-index, g-index ve atıf sayılarına bakıldığında otelcilik alanında en etkili ülkenin İspanya olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye ise ikinci sırada bulunmaktadır. Diğer taraftan otelcilik alanında en etkili araştırmacı Türkiye adresli Osman M. Karatepe'dir. Bu araştırmacının çalışmalarının odak noktasını otel çalışanları oluşturmaktadır. İkinci sırada İtalya adresli Ruggero Sainaghi yer almaktadır ve bu araştırmacının da araştırmalarının merkezinde mevsimsellik ve paylaşım ekonomisi konuları bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise yine İtalya'dan Giampaolo Viglia yer almaktadır ve bu araştırmacının da ikinci sıradaki araştırmacı ile benzer şekilde aynı konular üzerine çalıştığı görülmektedir.

Tourism Management etki faktörü en yüksek olan ve otelcilik alanında en fazla yayın kabul etmiş olan dergidir. International Journal of Contemporary Hospitality Management ve International Journal of Hospitality Management dergileri ise sırasıyla ikinci ve üçüncü sırayı paylaşmaktadır. İtalya en fazla ortak çalışma yapan ülke konumundadır. Bu İtalya'nın uluslararası yazar işbirliği ağının diğer iki ülkeye göre daha gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ülkelerin işbirliği ağında Amerika merkez konumundadır. Her üç ülke de bu ülke ile yakın işbirliği yapmaktadır.

Bu araştırma otelcilik alanında gerçekleştirilen çalışmaları ülkelere göre karşılaştırarak bu alanda gerçekleştirilen çok az sayıda çalışmanın sonuçlarını genişletmekte ve bu yönü ile ilgili literatürün gelişimine katkı sunmaktadır. İlaveten ulaşılan sonuçlar alanın en önemli araştırma ve araştırmacılarını işaret etmektedir. Bu yönü ile de otelcilik endüstrisini konu edinen genç araştırmacılara işbirliği yapabilecekleri araştırmacıları göstermektedir.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanında belli kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle bu araştırma sadece WoS veri tabanında yer alan SSCI indeks ve Hospitality, Leisure, Sport & Tourism kategorisinde yer alan makalelerle sınırlıdır. Ayrıca arama terimi olarak “hotel” kelimesi tercih edilmiştir. Gelecekte araştırmacıların farklı veritabanları ve farklı anahtar kelimelerle arama yapmalarını öneririz. Buna ek olarak bu araştırmanın verileri İspanya, Türkiye ve İtalya merkezli araştırmalarla sınırlıdır. Gelecek çalışmalar farklı ülkeleri de karşılaştırabilirler. Özellikle Türkiye’nin turizmde rakibi olan Yunanistan, Fransa, İspanya ve Mısır gibi ülkelerde karşılaştırmaya dahil edilebilir. Üçüncü olarak bu çalışma otelcilik ile ilgili çalışmaların performans yapısına odaklandığından daha çok değerlendirci niteliktedir. Gelecekte araştırmacılar ilişkisel nitelikteki (Işık et al., 2022) ortak atıf, bibliyometrik eşleşme gibi bilim haritalama tekniklerini de kullanabilirler.

KAYNAKÇA

Ali, F., Park, E. (Olivia), Kwon, J., & Chae, B. (Kevin). (2019). 30 years of contemporary hospitality management: Uncovering the bibliometrics and topical trends. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(7), 2641–2665.

<https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2018-0832>

Benckendorff, P., & Zehrer, A. (2013). A network analysis of tourism research. *Annals of Tourism Research*, 43(Mci), 121–149. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.04.005>

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

- Garrigos-Simon, F., Narangajavana-Kaosiri, Y., & Lengua-Lengua, I. (2018). Tourism and Sustainability: A Bibliometric and Visualization Analysis. *Sustainability*, 10(6), 1976.
<https://doi.org/10.3390/su10061976>
- Güler, E. G. (2009). Otel İşletmelerinde Değer Yaratma ve Müşteri Değeri Algılaması Üzerine Bir Araştırma: Edirne'deki Oteller Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 61–76.
- Guo, Y.-M., Huang, Z.-L., Guo, J., Li, H., Guo, X.-R., & Nkeli, M. J. (2019). Bibliometric Analysis on Smart Cities Research. *Sustainability*, 11(13), 3606.
<https://doi.org/10.3390/su11133606>
- Güzeller, C. O., & Çeliker, N. (2018). Güzeller, Çeliker—2018—Bibliometric analysis of tourism research for the period 2007-2016.pdf. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 6(1), 1–22. <https://doi.org/10.30519/ahtr.446248>
- Habibi, A., Mousavi, M., Jamali, S. M., & Ale Ebrahim, N. (2022). A bibliometric study of medical tourism. *Anatolia*, 33(3), 415–425. <https://doi.org/10.1080/13032917.2021.1954042>
- Işık, C., Aydın, E., Dogru, T., Rehman, A., Sirakaya-Turk, E., & Karagöz, D. (2022). Innovation Research in Tourism and Hospitality Field: A Bibliometric and Visualization Analysis. *Sustainability*, 14(13), Article 13. <https://doi.org/10.3390/su14137889>
- Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P., & Mäntymäki, M. (2021). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: Toward sustainable development. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100777. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>
- Koseoglu, M. A., Rahimi, R., Okumus, F., & Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180–198. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.10.006>
- Leković, M., Cvijanović, D., Pantić, N., & Stanišić, T. (2020). Evaluative bibliometric analysis of recent trends in rural tourism literature. *Ekonomika Poljoprivrede*, 67(4), 1265–1282. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2004265L>

Okumus, F., Köseoglu, M. A., Putra, E. D., Dogan, I. C., & Yildiz, M. (2019). A bibliometric analysis of lodging-context research from 1990 to 2016. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 43(2), 210–225.

Peerzadah, S. A., Mufti, S., & Majeed, S. (2023). Mapping the scientific evolution of innovative work behavior: A bibliometric analysis of three decades. *International Journal of Innovation Science*. <https://doi.org/10.1108/IJIS-08-2022-0154>

Rusydiana, A. S., Hasib, F. F., & Rahayu, S. S. (2021). Islamic Hotel Indicators: A Bibliometric Study. *The International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 9(1), 147–164.

Serrano, L., Sianes, A., & Ariza-Montes, A. (2019). Using Bibliometric Methods to Shed Light on the Concept of Sustainable Tourism. *Sustainability*, 11(6964), 2–25.
<https://doi.org/10.3390/su11246964>

HİZMET KALİTESİ İNDEKSİ GELİŞTİRİLMESİ: BİR OTOMOBİL SERVİSİNDE UYGULAMA*

Yelda SÜRMELİOĞLU¹, Prof. Dr. Veysel YILMAZ², Erkan ARI³

ÖZET

Bu araştırmada, Avrupa Müşteri Memnuniyeti İndeksi (ECSI) modeli ile bir otomobil yetkili servisinin hizmet kalitesi incelenmiştir. ECSI modelinde imaj, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ve müşteri sadakati faktörleri yer almaktadır. Geniş bir literatür taraması yapıldıktan sonra araştırma modelindeki faktörleri en iyi şekilde temsil edecek ölçüm soruları oluşturulmuştur. Araştırma modeli Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda sınanan 12 hipotezden ikisi desteklenmemiştir. Ayrıca müşteri memnuniyeti için indeks puanı 80,34 olarak hesaplanmıştır. Müşterilerin, fiyatlar ve harcadıkları zaman dışında yetkili servisten genel olarak memnun oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yetkili Servis, Avrupa Müşteri Memnuniyeti İndeksi (ECSI), Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM)

Improvement of Service Quality Index: An Execution in a Car Service Center

ABSTRACT

In this research, the service quality of an automobile authorized service was examined with the European Customer Satisfaction Index (ECSI) model. The ECSI model includes factors such as image, customer expectations, perceived quality, perceived value, customer satisfaction, customer complaints and customer loyalty. After a comprehensive literature review, measurement questions were created to best represent the factors in the research model. The research model was analyzed using the Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) method. As a result of the analysis, two of the 12 hypotheses tested were not supported. Furthermore, the index score for customer satisfaction was calculated as 80,34. It has been determined that customers are generally satisfied with the authorized service, except for the prices and the time they spend.

Keywords: Authorized Service, European Customer Satisfaction Index (ECSI), Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik ABD E-mail: yeldasurmelioglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0601-2155>

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü E-mail: vyilmaz@ogu.edu.tr; 1veyselyilmaz1@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

³ Doç.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, E-Mail: erkan.ari@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6012-0619>

* Bu bildiri Prof.Dr.Veysel Yılmaz'ın danışmanlığında, Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Bilimleri , İstatistik ABD yüksek lisans öğrencisi Yelda Sürmelioglu'nun yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Hizmet sektörleri gün geçtikte artmakta ve günümüz rekabetçi pazarında müşteriye verilen hizmet büyük önem taşımaktadır. Artan rekabet ortamı firmaları konumunu korumanın veya güçlendirmenin, performanslarını değerlendirme ve artırmanın yollarını aramaya yöneltmektedir. Bu durumda firmalar, müşteriye kaliteli mal ve hizmet sunmak, müşterilerin bu mal ve hizmetleri değerlendirmesine göre şekillenmektedir (Fornell vd., 1996). Sektörlerin pazar paylarının fazla olması ya da küçülmesi değişim ve gelişim sürecine uyum sağlamalarına bağlıdır. Bu süreçte müşteri memnuniyeti ne kadar yüksek olursa, firmaların rekabet gücü de o kadar yüksek olmaktadır (Xue ve Yang, 2008). Ancak işletme başarısı müşteri memnuniyetine bağlı olduğu kadar memnuniyeti etkileyen etmenleri algılamalarıyla da ilgilidir (Demir, 2012).

Yönetimin en büyük zorluklarında biri, belirli bir şirket veya marka için müşteriye elde tutmak ve bunun için en uygun modeli belirlemektir (Terblanche, 2006). Pazarlama stratejilerinde yaygın olarak kullanılan modeller müşteri memnuniyet indeksi modelleridir (Xue ve Yang, 2008). Bu tür indekslerin geçerliği ve güvenilirliği açısından kritik öneme sahip olan, müşteri memnuniyetini ölçmek için kullanılan model ve yöntemlerin ve ilgili yapıların zaman içinde öğrenmeye, uyum sağlamaya ve gelişmeye devam etmesidir (Johnson vd., 2001).

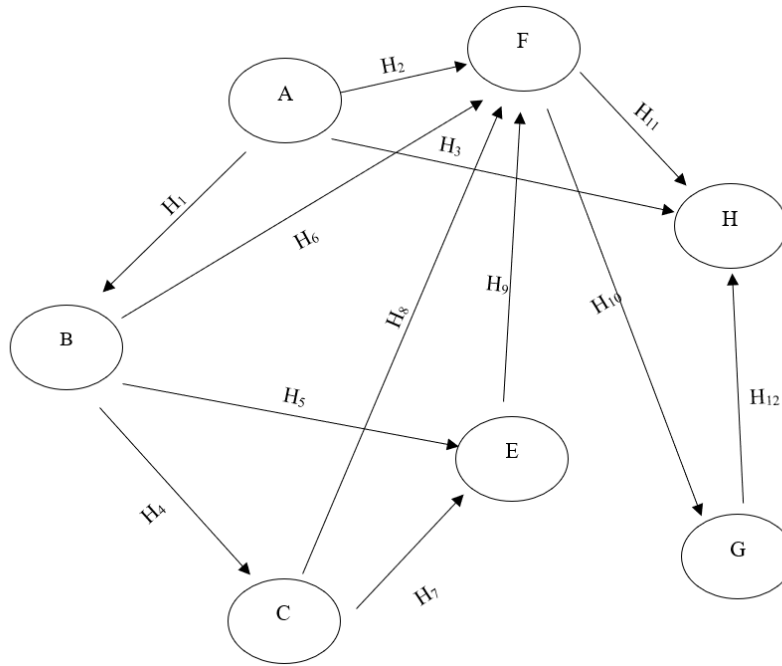
Müşteri Memnuniyeti Endeksi 1980'lerde İsveç Müşteri Memnuniyeti Endeksi'nin (SCSI) oluşturulmasıyla müşteri memnuniyetine gösterilen ilgi ortaya çıktı. Daha sonra birçok ülke ulusal müşteri memnuniyeti indekslerini geliştirmeye başladı. Günümüzde dünya çapında en çok bilinen ve uygulanan müşteri memnuniyeti indeksleri, 1994 yılında oluşturulan Amerikan Müşteri Memnuniyeti İndeksi (ACSI) ve 1999 yılında sunulan Avrupa Müşteri Memnuniyeti İndeksidir (ECSI) (Grigaliūnaitė ve Pilelienė, 2013). Bu çalışma, ECSI modeli ile bir otomobil yetkili servisinde müşteri memnuniyetini ölçerek ve memnuniyeti etkileyen faktörleri inceleyerek çıkarımlarda bulunmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada müşteri memnuniyetini ölçmek için Avrupa Müşteri Memnuniyet İndeksi (ECSI) modelinden yararlanılmıştır. Şekil 1'deki ECSI modelinde imaj, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikayeti ve müşteri sadakati olmak üzere yedi gizil değişken bulunmaktadır. Araştırma modelinin uyumu ve hipotezlerin testi için Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) yöntemi kullanılmıştır. KEKK-YEM yöntemi analizi için SmartPLS 3.0 paket programından yararlanılmıştır.

Araştırma Modeli ve Hipotezlerin Tasarımı

Araştırma amacı doğrultusunda kullanılan ECSI modelindeki imajın; müşteri beklentileri, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi, müşteri beklentilerinin; algılanan kalite, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi, algılanan kalitenin; algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi, algılanan değerın müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi, müşteri memnuniyetinin; müşteri şikayeti ve müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi ve müşteri şikayetinin müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi incelenmek istenmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

A: İmaj, B: Müşteri Beklentileri, C: Algılanan Kalite, E: Algılanan Değer, F: Müşteri Memnuniyeti, G: Müşteri Şikayeti, H: Müşteri Sadakati

İmaj, marka adını ve müşterilerin ürününden/markadan/şirketten aldığı çağrışımların türünü ifade eder (Ciavolino ve Dahlgaard, 2007). Firmalar için imaj, güvenilir, profesyonel ve yenilikçi olmanın, topluma katkı sağlamanın ve kullanıcılarına prestij kazandırmanın bir sonucudur. Türkyılmaz ve Özkan (2007), imajın müşteri beklentileri, müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirlemektedir.

H₁: İmajın müşteri beklentileri üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₂: İmajın müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₃: İmajın müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

Beklenti, müşterilerin almayı beklediği kalite düzeyidir (Ciavolino ve Dahlgaard, 2007) ve müşterinin önceki deneyimleri sonucu oluşur (Bayol vd.,2000). Müşteri beklentisini anlamak, müşteri kazanımı açısından önemli bir kriter olarak görülmektedir (Xue ve Yang, 2008). Müşteri beklentileri, algılanan kalite ve algılanan değer ile pozitif ilişkili olmalıdır (Awwad, 2012). Demir (2012), müşteri beklentilerinin, algılanan kalite ve algılanan değer ile pozitif anlamlı ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Yılmaz ve Kınaş (2020), müşteri beklentileri karşılandıkça memnuniyetin arttığını göstermektedir.

H₄: Müşteri beklentilerinin algılanan kalite üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₅: Müşteri beklentilerinin algılanan değer üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₆: Müşteri beklentilerinin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Algılanan kalite, müşterinin ürün veya hizmet kalitesi deneyimleri sonucunda oluşmaktadır (Xue ve Yang, 2008). Zaim vd. (2010) algılanan kalitenin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif ve anlamlı ilişkisini, Grigaliūnaitė ve Pilelienė (2013) algılanan kaliteden algılanan değere önemli ölçüde doğrudan etkisini ortaya koymaktadır.

H₇: Algılanan kalitenin algılanan değer üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₈: Algılanan kalitenin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Algılanan değer, müşteri deneyimleri sonucunda oluşup, fiyatın karşılığı ile ilgilidir (Grigoroudis ve Siskos, 2004; Bayol vd, 2000). Awwad (2012), algılanan değerın müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisini göstermektedir.

H₉: Algılanan değerın müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Müşteri memnuniyeti endeksi, yapısal modelin temelini oluştur (Ciavolino ve Dahlgaard, 2007) ve müşterilerin ne derece memnun olduğunu, beklentilerinin ne düzeyde karşılandığı ve müşterinin idealine ne kadar yakın olduğunu değerlendirir (Zaim vd., 2010; Yılmaz ve Kınaş, 2020). Demir (2012), müşteri sadakatının oluşması için müşteri memnuniyetinin sağlanması gerektiğini öne sürmekte ve sonuçta pozitif etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca Yılmaz ve Kınaş (2020) şikayetlerin ele alınma sürecine göre, müşteri memnuniyeti ile müşteri şikayeti arasındaki pozitif ilişkiyi göstermektedir.

H₁₀: Müşteri memnuniyetinin müşteri şikayeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₁₁: Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

Müşteri şikayeti burada şirketin bu şikayetleri yönetme biçimini ifade eder. Müşteri şikayetleri kolayca çözüme ulaşırsa müşteri sadakati oluşur (Yılmaz ve Kınaş, 2020).

H₁₂: Müşteri şikayetinin müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

Veri Derleme Aracı ve Örneklem

Veri derleme aracı oluşturulurken literatür taraması yapıldıktan sonra klasik ECSİ modeli temel alınıp, uzman görüşleri de alındıktan sonra araştırmaya en uygun ölçüm sorular hazırlanmıştır. Araştırma örnekleme, Eskişehir’de bir otomobil yetkili servisine 2023 yılı itibariyle hizmet almak için gelen müşteriler arasından rassal olarak seçilen müşterilerdir. Ankete gönüllü olarak katılan 244 kişinin cevapları incelendiğinde 27 anketin hatalı olduğu tespit edilip analize 217 anket dahil edilmiştir. Anket yetkili servisin bilgisi ve onayı dahilinde uygulanmıştır. Üç bölümden oluşan anketin ilk bölümünü demografik sorular, değişkenleri ölçmek amacıyla ikinci bölümünü 11’li likert ölçekli (0: Hiç Katılmıyorum ve 10: Tamamen katılıyorum) sorular ve üçüncü bölümünü yine 11’li likert ölçekli (0: Çok Düşük ve 10: Çok Yüksek) sorular oluşturmaktadır. Anket formundaki 24. soru kontrol sorusu olarak eklenmiştir. Demografik sorular ve kontrol sorusu da dahil olmak üzere ankette toplam 43 soru yer almaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Katılımcı Oranı
Kadın	39	18%
Erkek	178	82%
Yaş		
18-24 arası	15	7%
25-34 arası	51	24%
35-44 arası	74	34%
45-54 arası	47	22%
55-64 arası	24	11%
65+ ve üstü	6	3%
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	4	2%
Ortaöğretim	6	3%
Lise	47	22%
Lisans	120	55%
Lisansüstü ve üzeri	40	18%

Meslek		
Çalışmıyor	5	2%
Öğrenci	11	5%
Kamu Sektörü	65	30%
Özel Sektör	90	42%
Serbest Meslek	24	11%
Emekli	22	10%
Aylık Gelir		
10000 altında	48	22%
10000-15000	55	25%
15000-20000	33	15%
20000-25000	21	10%
25000-30000	18	8%
30000 üzerinde	42	19%
Aracın Markası		
Audi	39	18%
Volkswagen Binek	121	56%
Volkswagen Ticari	13	6%
Seat	39	18%
Diğer	5	2%
Aracın yaşı		
0-1 (Segment 1a)	36	17%
4-6 (Segment 2)	69	32%
2-3 (Segment 1b)	45	21%
7+ (Segment 3)	67	31%
Aracınızı Yetkili Servise ilk kez mi getirdiniz?		
Evet	33	15%
Hayır	184	85%
Aracınızı Yetkili Servise kaç kez getirdiniz?		
1-4	104	48%
5-9	63	29%
10-14	23	11%
15-19	7	3%
20+	20	9%
Toplam	217	100%

BULGULAR

Modelin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırma modelinin analizi yapılmadan önce araştırmada yer alan yapıların geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik için üç kriter değerlendirilmiştir. Birincisi iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach's Alfa değerlerinin 0,70'den büyük olması, ikincisi yapı güvenilirliği (CR) değerlerinin 0,70'den büyük olması (Hair vd., 1998) ve ortalama açıklanan varyansın (AVE) 0,50'den yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Ölçüm modelinin geçerlik ve güvenilirlik sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Ölçüm Modelinin Yapı Güvenilirliği ve Geçerliliği

Faktörler	Cronbach's	Yapı Güvenilirliği	Ortalama
	Alpha	(CR)	Açıklanan Varyans (AVE)
A	0,837	0,891	0,672
B	0,869	0,911	0,722
C	0,863	0,901	0,649
E	0,849	0,908	0,767
F	0,926	0,945	0,774
G	0,846	0,907	0,766
H	0,908	0,932	0,734

Tablo 2 incelendiğinde yapı güvenilirliği (CR) ve Cronbach's Alpha katsayıları her faktör için 0,70'den büyük olduğu ve AVE değerlerinin 0,50'dan büyük olduğu görülmektedir.

Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

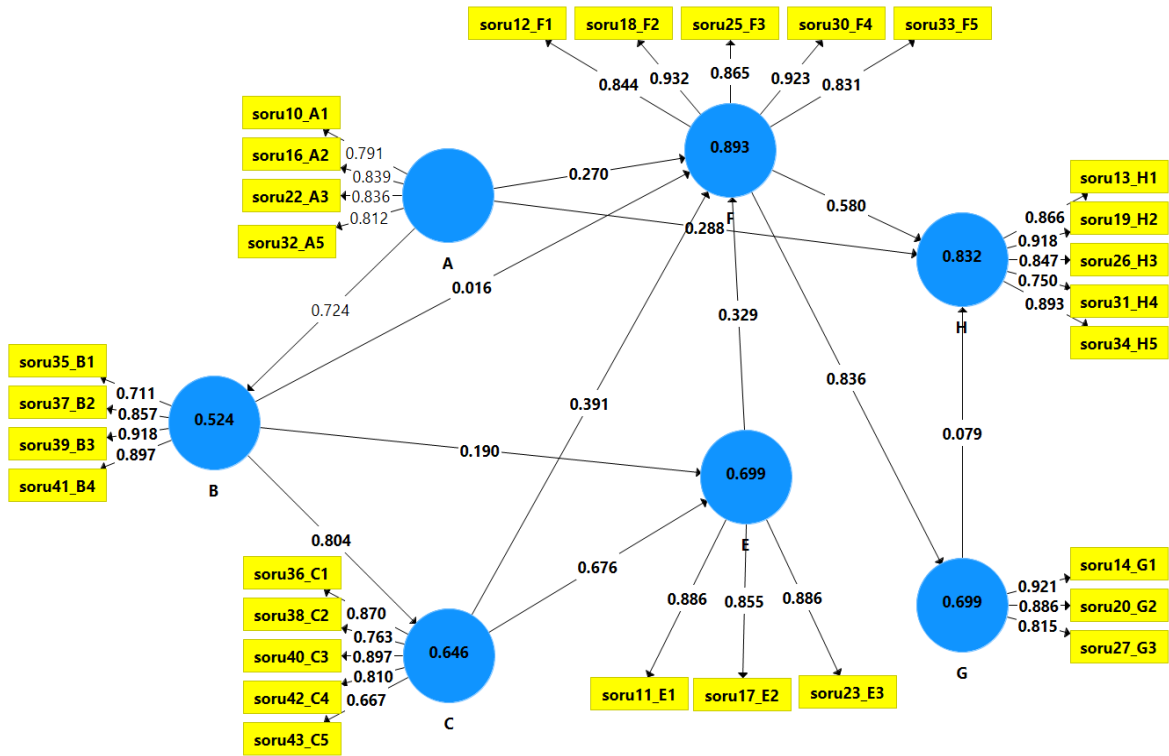
Toplanan verilerin sınanmak istenen model için uygunluğuna bakılması amacıyla çeşitli uyum iyiliği indeksleri değerlendirilmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015). Bu çalışmada model uyumu için SmartPLS paket programı ile hesaplanan Standardized Root Mean Square Residual (Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü-SRMR), Chi-Square (Ki-Kare), Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-NFI), The Squared Euclidean distance (Öklid Uzaklığın Karesi-d_ULS) ve The Geodesic Distance (Geodesic Uzaklığı-d_G) değerlerine bakılmaktadır. Tablo 3'te uyum iyiliği değerleri sunulmaktadır. SRMR<0,08 ve NFI>0,70 olduğundan modelin iyi uyum sağladığı ifade edilebilir.

Tablo 3: Model Fit

	Uyum değerleri
SRMR	0,065
d_ULS	1,836
d_G	1,302
Chi-Square	1484,933
NFI	0,875

Hipotez Testi Sonuçları

Araştırma modeli doğrultusunda geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için oluşturulan model Şekil 2’de ve hipotez testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmektedir.

Şekil 2: KEKK-YEM diyagramı

Tablo 4: Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	İlişki (Yol)		P-değerleri	Karar
	Katsayıları	t-değerleri		
H ₁ : A → B	0,724	20,641	P<0,01***	Desteklendi
H ₂ : A → F	0,270	4,022	P<0,01***	Desteklendi
H ₃ : A → H	0,288	4,071	P<0,01***	Desteklendi
H ₄ : B → C	0,804	20,160	P<0,01***	Desteklendi
H ₅ : B → E	0,190	2,874	P<0,01***	Desteklendi
H ₆ : B → F	0,016	0,342	0,732 ^{AD}	Desteklenmedi
H ₇ : C → E	0,676	10,269	P<0,01***	Desteklendi
H ₈ : C → F	0,391	6,017	P<0,01***	Desteklendi
H ₉ : E → F	0,329	4,424	P<0,01***	Desteklendi
H ₁₀ : F → G	0,836	22,024	P<0,01***	Desteklendi
H ₁₁ : F → H	0,580	7,558	P<0,01***	Desteklendi
H ₁₂ : G → H	0,079	1,428	0,154 ^{AD}	Desteklenmedi

*** p<0,01; AD: Anlamli değil

Tablo 4 incelendiğinde H₆ ve H₁₂ hipotezlerinin desteklenmediği diğer hipotezlerin tamamını desteklendiği görülmektedir.

Şekil 2'ye göre;

İmajdaki 1 birim artış müşteri beklentilerinde 0,724 birim, müşteri memnuniyetinde 0,270 birim ve müşteri sadakatinde 0,288 birim artışa,

Müşteri beklentilerindeki 1 birim artış algılanan kalitede 0,804 birim ve algılanan değerde 0,190 birim artışa,

Algılanan kalitedeki 1 birimlik artış algılanan değerde 0,676 birim ve müşteri memnuniyetinde 0,391 birim artışa,

Algılanan değerdeki 1 birimlik artış müşteri memnuniyetinde 0,329 birim artışa,

Müşteri memnuniyetinde 1 birim artış müşteri şikayeti sürecinde 0,836 ve müşteri sadakatinde 0,580 birim artışa neden olmaktadır.

Memnuniyet indeks puanı

Gizil değişkenlerin indeks puanlarını hesaplayabilmek için, gözlenen değişkenlere verilen derecelerin ayrı ayrı ortalamaları ve dış ağırlık değerleri gerekmektedir. Müşteri memnuniyeti indeks puanı için, dış ağırlıklar ve gözlenen değişkenlere ait ortalamalar yardımıyla hesaplanır. Fornell vd. (1996) çalışmasına göre memnuniyet indeks puanı hesaplama denklemi;

$$MMI = \frac{\sum_{i=1}^5 w_i \bar{x}_i - \sum_{i=1}^5 w_i}{9 \sum_{i=1}^5 w_i} \times 100$$

Burada w_i dış ağırlık değerleri ve $\bar{x}_i$ gözlenen değişkenlere verilen derecelerin ortalaması olarak alınmıştır. Hesaplama sonucunda müşteri memnuniyetine ait indeks puanı 80,34 olarak bulunmuştur. Bu değer 100'e yakın olduğundan müşterilerin otomobil servisinden memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile ECSI modeli temelinde KEKK-YEM yöntemi ile bir otomobil yetkili servisinde müşteri memnuniyetini ölçmeyi ve memnuniyeti etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. ECSI modelinde imaj, müşteri beklentileri, algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri şikayeti ve müşteri sadakati faktörleri için değerlendirmeler yapılmaktadır.

Daha önceki çalışmalarla uyumlu olarak imaj faktörünün müşteri beklentileri, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur (Bayol vd, 2000; Mutua vd, 2012). Müşterilerin, yetkili servis imajına olumlu yaklaşımı olduğunda beklentisi yüksek, yetkili servisten memnun ve yetkili servise bağlılığı oluşmaktadır. Ayrıca imajın en yüksek katsayı değeri müşteri beklentileri üzerinde oluşmaktadır. Bu durumda yetkili servisin imajı en çok müşteri beklentisini yükseltmektedir.

Literatüre bakıldığında müşteri beklentileri faktörünün algılanan kalite ve algılanan değer üzerinde anlamlı etkisi bu çalışmadaki sonuçları desteklemektedir. Aynı zamanda müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi diğer birçok çalışma gibi anlamlı bulunamamıştır (Bayol vd, 2000; Xue ve Yang, 2008; Grigaliūnaitė ve Pilelienė, 2013). Bu ilişkinin anlamlı bulunduğu diğer çalışmalarda etkinin çok zayıf olduğu görülmektedir (Türkyılmaz ve Özkan, 2007; Mutua vd, 2012). Müşteri beklentileri algıladıkları kalite ve değer yönünden karşılanmaktadır. Fakat müşterilerin memnuniyet düzeyi beklentilerinin altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Algılanan kalite faktörünün algılanan değer ve müşteri memnuniyetin üzerinde, algılanan değer faktörünün de müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Bu sonuç da önceki çalışmalar tarafından desteklenmektedir (Bayol vd, 2000; Türkyılmaz ve Özkan, 2007; Grigaliūnaitė ve Pilelienė, 2013). Müşterilerin algıladıkları kalite ve değer yükseldikçe memnuniyetleri de yükselmektedir. Ayrıca müşterilerin algıladıkları kalite ne kadar yüksek olursa algıladıkları değer de yüksek olmaktadır.

Müşteri memnuniyeti faktörünün müşteri şikayeti ve müşteri sadakati üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Burada şikayet faktörü ele alınma süreci olarak değerlendirilmektedir. Daha önceki çalışmalar da bu sonucu desteklemektedir (Grigaliūnaitė ve Pilelienė, 2013; Yılmaz ve Kınaş, 2020). Bu durumda memnun müşteri şikayetlerin ele alınma sürecini olumlu olarak görmekte ve yetkili servise bağlılığı oluşmaktadır.

Grigaliūnaitė ve Pilelienė (2013) çalışmasında olduğu gibi müşteri şikayeti faktörünün müşteri sadakati üzerindeki etkisi anlamlı bulunamamıştır. Ancak Yılmaz ve Kınaş (2020), şikayetlerin ele alınma süreci olumlu olduğunda müşteri bağlılığının artacağını ortaya koymaktadır. Bu çalışmaya göre yetkili servisin şikayetleri ele alma süreci uygun olsa da müşteri bağlılığının bu sürece göre oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Müşterilerin yetkili servisten genel olarak memnun olduğu bulunan indeks puanından da anlaşılmaktadır. Müşteri beklentilerinin algıladıkları değer üzerindeki etkisi ve algıladıkları değerlerin memnuniyet üzerindeki etkisi anlamlı olsa da zayıf olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan müşterilerin fiyat ve harcadıkları zaman açısından beklentilerinin yeteri kadar karşılanmadığı dolayısıyla algılanan değerlerin memnuniyeti düşürdüğü anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bulgulardan çalışmanın %82'sini erkek katılımcıların oluşturması ve %85'inin aracını ilgili yetkili servise ilk kez getirmediği dikkat çeken bulgular arasındadır. Yetkili servis müşterilerinin büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu ve sadık müşteri olduğu söylenebilir.

Eskişehir'de ilgili markaları kapsayan tek yetkili servis olması rekabet ortamının olmasının önüne geçmektedir. Müşteri sadakatının oluşumunda bu durumun değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmanın tek yetkili serviste uygulanması kısıtlar arasındadır. Çalışma birden çok yetkili serviste, daha fazla katılımcı ile uygulanıp değerlendirme yapılabilir. Bunlarla beraber modele yeni değişkenler eklenip geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Albayrak, M. A. (2013). Yapısal eşitlik modellemesi çerçevesinde haber sitelerinin kullanıcı sadakatının ölçülmesi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Merkezi.

Awwad, M. S. (2012). An application of the American Customer Satisfaction Index (ACSI) in the Jordanian mobile phone sector. The TQM Journal, 24(6), 529-541.

Bahia, K., & Nantel, J. (2000). A reliable and valid measurement scale for the perceived service quality of banks. International journal of bank marketing, 18(2), 84-91.

- Bayol, M. P., de la Foye, A., Tenenhaus, M., & Tellier, C. (2000). Use of PLS path modelling to estimate the European Consumer Satisfaction Index (ECSI) model. *Statistica Applicata-Italian Journal of Applied Statistics*, 12(3), 361-375.
- Ciavolino, E., & Dahlgaard, J. J. (2007). ECSI–customer satisfaction modelling and analysis: a case study. *Total Quality Management*, 18(5), 545-554.
- Demir, Ş. Ş. (2012). Avrupa müşteri memnuniyet endeksi modeli: Uluslararası otel işletmelerine yönelik bir uygulama. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 672-695.
- Eroğlu, E. (2005). Müşteri memnuniyeti ölçüm modeli. *İÜ İşletme Fakültesi İşletme Dergisi*, 34(1), 7-25.
- Fornell, C., Johnson, M. D., Anderson, E. W., Cha, J., & Bryant, B. E. (1996). The American customer satisfaction index: nature, purpose, and findings. *Journal of marketing*, 60(4), 7-18.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Grigaliūnaitė, V., & Pilelienė, L. (2013). Customer satisfaction with catering services in Lithuania. *Regional formation and development studies*, (3), 75-87.
- Grigoroudis, E., & Siskos, Y. (2004). A survey of customer satisfaction barometers: Some results from the transportation-communications sector. *European Journal of Operational Research*, 152(2), 334-353.
- Güllülü, U., & Bilgili, B. Satış Sonrası Hizmetlerde Kalite Algısı ve Müşteri Memnuniyeti İlişkileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 23-41.
- Hair, J.F., Tatham, Ronald L., Anderson, Rolph E.; Black, William (1998). *Multivariate data analysis with readings*, 5th Edn. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Johnson, M. D., Gustafsson, A., Andreassen, T. W., Lervik, L., & Cha, J. (2001). The evolution and future of national customer satisfaction index models. *Journal of economic Psychology*, 22(2), 217-245.
- Kuo, Y. F., Wu, C. M., & Deng, W. J. (2009). The relationships among service quality, perceived value, customer satisfaction, and post-purchase intention in mobile value-added services. *Computers in human behavior*, 25(4), 887-896.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Morgeson III, F. V., Sharma, P. N., & Hult, G. T. M. (2015). Cross-national differences in consumer satisfaction: mobile services in emerging and developed markets. *Journal of International Marketing*, 23(2), 1-24.
- Mutua, J., Ngui, D., Osiolo, H., Aligula, E., & Gachanja, J. (2012). Consumers satisfaction in the energy sector in Kenya. *Energy policy*, 48, 702-710.

Shi, B., & Zhao, G. (2007). Introducing ACSI Model to Measure Customer's Satisfaction for Banking Service. In Proceedings of the 2007 International Conference on Management Science and Engineering (Vol. 14, No. 1, pp. 171-175).

Taşkin, Ç., & Gönüller, Ş. (2018). Satış Sonrası Hizmetlerde Müşteri Sadakatinin Öncülleri: Mercedes Otomobil Markası Üzerine Bir Araştırma. Yönetim Bilimleri Dergisi, 16(32), 113-134.

Terblanche, N. S. (2006). An application of the American customer satisfaction index (ACSI) in the South African motor vehicle industry. South African Journal of Business Management, 37(4), 29-38.

Türkyılmaz, A., & Özkan, C. (2007). Development of a customer satisfaction index model: An application to the Turkish mobile phone sector. Industrial Management & Data Systems, Vol. 107(5), 672-687

Türkyılmaz, A., & Özkan, C. (2011). Müşteri memnuniyet indeks modelinde yapay sinir ağları kullanımı. İTÜDERGİSİ/d, 7(6).

Tüzüntürk, S., Dülgeroğlu, İ., & Gönüller, Ş. (2016). Avrupa Müşteri Memnuniyeti Endeksi Modeli: Marmara Bölgesi'nde Bir Lüks Otomobil Markasının Satış Sonrası Hizmetlerinin Bulguları. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (55), 109-131.

Xue, L., & Yang, C. (2008). An Exploratory Study of Customer Satisfaction Based on ACSI Model. University of Gavle, 1-26.

Yılmaz, V., & Kınaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin araştırılması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(2), 437-456.

Zaim, S., Turkyilmaz, A., Tarim, M., Ucar, B., & Akkas, O. (2010). Measuring customer satisfaction in Turk Telekom company using structural equation modeling technique. Journal of global strategic management, 4(1), 89-99.

THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON THE USE OF RENEWABLE ENERGY: THE CASE OF TURKEY

Dr. EMRE GÖKÇELİ ¹

ABSTRACT

Global warming is a major concern that has significant impacts on people's lives, such as droughts and partial flooding that can cause food shortages. The primary contributor to global warming is energy consumption from fossil fuels. Renewable energy is produced by harnessing natural resources such as wind and solar power, and it is considered the best alternative to fossil fuel-based energy production. As a result, numerous researchers and academics have taken a keen interest in studying the factors that determine the adoption of renewable energy. However, the relationship between financial development and renewable energy adoption has received comparatively less attention. Within this framework, this study aims to explore the impact of financial development on renewable energy adoption in Turkey from 1990 to 2020, using the Vector Autoregression (VAR) method. The study finds that financial development does not significantly impact renewable energy consumption. Additionally, the study considers two key components of the financial development index, namely financial institutions, and financial markets, which is a novel contribution to the literature. The results show that financial institutions have a positive and significant effect on renewable energy consumption, while the effect of financial markets on renewable energy adoption is not statistically significant. Based on these findings, the study offers suggestions to reduce global warming levels and recommends further research in this area.

Keywords: Financial Development, Renewable Energy, Global Warming.

1. Introduction

The matter of global warming is of great concern due to its significant impact on people's lives, such as food shortages resulting from droughts and partial flooding. Non-renewable energy production from fossil fuels is considered the primary cause of global warming. Renewable energy, which is generated by utilizing natural resources like wind and solar power, is considered the best alternative to fossil fuel-based energy production (Liu et al., 2021). Consequently, many scholars and researchers have studied the factors influencing the adoption of renewable energy. Nevertheless, the relationship between financial development and the adoption of renewable energy has not been deeply investigated. Moreover, the investigation of the relationship between renewable energy consumption and the two components of financial development index, namely financial institutions index and financial markets index, constitutes a novel contribution to the literature on this subject. To the best of our knowledge, no prior studies have examined the impact of the individual components of financial development index on renewable energy consumption. Therefore, this study aims to address this gap in the literature by investigating the effect of financial development and its components on renewable

¹ Brunel University London, Economics and Finance, emre.gokceli@brunel.ac.uk – 0000-0002-8454-0041

energy consumption using the Vector Autoregression (VAR) method in Turkey over the period 1990-2020.

Türkiye was chosen as the sample for this study for several reasons. Firstly, Turkey has shown considerable progress in financial development, with the index increasing by 165% over the period studied, from 0.20 in 1990 to 0.53 in 2020². Mexico was selected as a comparison to Türkiye since both countries are part of the OECD. Mexico's financial development index improved by 60%, rising from 0.25 in 1990 to 0.40 in 2020. In addition, Turkey's population was approximately 84 million in 2020, which is substantially higher than that of most developing countries³. As a result, the demand for energy is greater, and during the period of 1990-2020, the rate of renewable energy consumption to total final energy consumption was 17%. Given that non-renewable energy generated from fossil fuels is considered the primary cause of global warming, our interest in analysing the impact of financial development on renewable energy consumption in Turkey was heightened. This motivation led us to conduct this study.

The remaining sections of this paper are structured in the following manner. Part two offers a synthesis of prior literature investigating the correlation between financial development and renewable energy usage. The third section expounds upon the data and methodology employed in this study. The fourth section presents and discusses the analytical findings. Lastly, the concluding section offers insights and recommendations.

2. Literature Review

While the literature on renewable energy is extensive, research investigating the relationship between financial development and renewable energy consumption is limited. Consequently, this study proposes a novel framework that examines the impact of financial development and its constituent components, namely the financial institutions index and the financial markets index, on renewable energy consumption in Turkey. To achieve this, the study employs the Vector Autoregression (VAR) model over the period spanning 1990 to 2020. This study represents the first of its kind to investigate these relationships in the Turkish context.

Looking at it from a theoretical perspective, the observation that financial development (FD) has a favourable impact implies that the system for managing financial transactions allows commercial entities and family units to access funds or monetary resources that are more convenient and cost-effective. This will enable them to initiate or enhance their business operations and buy durable goods, which, in turn, will lead to a surge in the demand for renewable energy sources (Mukhtarov et al., 2022).

Below, we present a summary of studies examining the association between financial development and renewable energy consumption across various categories of countries.

Wu and Broadstock (2015) analysed the impact of financial development and institutional quality on the use of renewable energy in 22 developing countries from 1990-2010. Their

² Source: International Monetary Fund (IMF). Available at: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B>

³ Source: World Development Indicators. Available at: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SP.POP.TOTL&country=>

research revealed that both financial development and institutional quality have a favourable impact on the consumption of renewable energy. Therefore, they suggest that while enhancing financial development can increase the adoption of renewable energy, it is crucial to also improve institutional quality to optimize the benefits.

Burakov and Freidin (2017) investigated how financial development, economic growth, and the adoption of renewable energy are interconnected using Russia as a case study. They utilized the vector error correction model to analyse data from 1990 to 2014. The findings from the VEC model indicate that the variables' system corrects its past period's disequilibrium at a pace of 22.98% within a year.

The research conducted by Khoshnevis and Shakouri (2017) focused on studying the relationship among Iran's economic growth, consumption of renewable energy, energy consumption, financial development, and trade openness between 1979 and 2014, utilizing the Autoregressive Lag (Distributed ARDL) approach and Granger causality test. The results obtained through the ADRL methodology demonstrated that there is no significant association between financial development and renewable energy consumption. Additionally, the Granger causality test indicated that there is no causal relationship between renewable energy and financial development in either direction.

Kutan et al. (2018) examined how foreign direct investment (FDI) inflows and the growth of stock markets influence the adoption of renewable energy in a panel consisting of Brazil, China, India, and South Africa between 1990 and 2012. The study's outcomes validate the significance of both FDI inflows and stock market development in promoting the use of renewable energy.

Alsaleh and Abdil-Rahim (2019) conducted research on the correlation between financial development and bio-energy usage in the European Union's (EU28) countries between 1990 and 2013. They employed the panel autoregressive distributed lag (ARDL) approach and causality analysis. The study's empirical findings indicate that financial development had a considerable and favourable impact, statistically significant at the 1% level, on bio-energy consumption in the EU28 throughout the examined period.

Eren et al. (2019) carried out a study on how financial development and economic growth affect the adoption of renewable energy in India. The study employs annual time series data spanning from 1971 to 2015, and the analysis utilizes the Dynamic ordinary least squares (DOLS) technique. The findings suggest that economic growth and financial development have a statistically significant and positive impact on the usage of renewable energy in India.

Anton and Nucu (2020) explored the impact of financial development on renewable energy consumption in a panel data of 28 European Union (EU) countries from 1990-2015. Their research used a panel fixed effects model, where renewable energy consumption was modelled as a function of income, energy prices, financial development, and foreign direct investments. The study's empirical analysis demonstrates that financial development has a positive effect on the proportion of renewable energy consumption.

Khan et al. (2020) scrutinized the relationship between renewable energy consumption, carbon dioxide emissions, and financial development across a global panel of 192 countries. The study reveals that the variables in the model have varying effects on one another across quantiles.

Specifically, the usage of renewable energy has a negative impact on carbon emissions, while financial development has a growing influence on carbon emissions.

Mukhtarov et al. (2020) conducted an analysis of the interplay between financial development, renewable energy consumption, economic growth, and energy prices in Azerbaijan, utilizing time series data from 1993-2015. The study employed the autoregressive distributed lagged (ARDL) technique to carry out empirical estimations. The results of the estimations revealed that financial development and economic growth have a positive and statistically significant impact on renewable energy consumption, while energy prices, proxied by CPI, have an unfavourable effect on renewable energy consumption in Azerbaijan.

Liu et al. (2020) used the 3SLS model to investigate the relationships between real output, renewable energy consumption, and CO₂ emissions in BRICS countries (except Russia) from 1999 to 2014. The study found that there is a complete tri-variate relationship among energy, output, and emissions for the BRICS group. Renewable energy has a positive impact on real output, and vice versa. Brazil has the same tri-variate relationships as the BRICS group, while China and India do not have some of the relationships. The relationship between variables in South Africa only occurs in the energy output chain.

3. Data and Methodology

In order to examine the influence of financial development on renewable energy consumption, we employed the Vector Autoregression (VAR) approach using annual data covering the period from 1990 to 2020 for Turkey. Additionally, we sought to explore the potential impact of the two primary constituents of the financial development index - the financial institutions index (FI) and the financial markets index (FM) - on renewable energy consumption, as each component may exert a distinct effect.

Renewable energy (RE) refers to the proportion of primary energy consumption derived from renewable technologies, which encompass hydropower, solar, wind, geothermal, wave, tidal, and modern biofuels. The data is used as the dependent variable and taken from BP Statistical Review of World Energy (2022).

FD, which stands for financial development, is utilized as the independent variable in the analysis. A country's level of financial development is measured on a scale of 0 to 1, with a higher score indicating a more advanced level of financial development. The FD composite is composed of two main components: the financial institutions index (FI) and the financial markets index (FM). Both FI and FM are incorporated as separate regressors when analysing their effects on energy consumption. The data is acquired from the International Monetary Fund (IMF).

As a final step, we incorporate population growth rate (PG) and inflation rate (inf) as control variables in the analysis, due to their potential impact on renewable energy consumption. The relevant data for these variables are obtained from the World Bank Indicator Database.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max

RE	31	12.8915	2.6532	8.2116	19.2549
FD	31	0.4051	0.1035	0.1958	0.5395
FI	31	0.3075	0.1305	0.0999	0.4828
FM	31	0.4883	0.1036	0.1998	0.5833
Inf	31	35.8302	32.5582	6.2509	105.215
PG	31	1.4722	0.3083	0.7801	1.9859

Table 1 summarizes the descriptive statistics of the variables used in the analysis of Turkey spanning from 1990 to 2020. The table illustrates that the dependent variable (RE) has a range from a minimum of 8.2116 to a maximum of 19.2549. The financial development index has a minimum value of 0.1958 and a maximum value of 0.5395, while FM follows a similar pattern to FD, having a maximum value of 0.5833 and a minimum value of 0.0999. The remaining variables are utilized as control variables and are left for the readers' interpretation.

Using the VAR approach, the relationship between the consumption of renewable energy and financial development was investigated. Since all variables are considered endogenous, the VAR model has no exogenous variables. All regressors serve as both dependent and independent variables in the model. In addition, the dependant variable is a function of its previous values as well as the prior values of other regressors in the system. The following equations are utilised to determine the relationship between the variables:

$$RE_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i RE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i FD_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i Inf_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i PG_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$FD_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i FD_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i RE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i Inf_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i PG_{t-i} + u_{1t} \quad (2)$$

$$Inf_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Inf_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i RE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i FD_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i PG_{t-i} + u_{1t} \quad (3)$$

$$PG_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i PG_{t-i} + \sum_{i=1}^k \lambda_i RE_{t-i} + \sum_{i=1}^k \theta_i FD_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i Inf_{t-i} + u_{1t} \quad (4)$$

where RE refers to renewable energy consumption at time t. α is the constant term, $FD_{i,t}$ stands for financial development. Inf and PG denote inflation and population growth rate, respectively. Finally, u represent error term.

It is important to note that in order to evaluate the components of FD, namely FI and FM, we substitute FD with FI and FM in the given equation, respectively.

4. Empirical Results

To examine the impact of financial development (FD) on renewable energy consumption, it is essential to perform a unit root test. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test is used to determine if the variables in the model are stationary. The null hypothesis of the ADF test states that the time series variable has a unit root, whereas the alternative hypothesis proposes that the variables in the model are stationary.

Table 2 demonstrates that all variables have critical values that are lower than their stated critical values at the 5% significance level. This indicates that financial development, population growth rate, and inflation have a unit root and are nonstationary at the level. However, when their first difference is taken, they become stationary. Therefore, the Vector Autoregression (VAR) technique will be used to analyse the relationship between these variables.

Table 2. Unit Root test, ADF

Variables	Level Form		First Difference Form	
	ADF statistics	Critical value	ADF statistics	Critical value
RE	-1.445 (0.561)	-2.986	-5.989 (0.000)	-2.989
FD	-1.534 (0.517)	-2.986	-6.716 (0.000)	-2.989
FI	-0.361 (0.916)	-2.986	-6.394 (0.000)	-2.989
FM	-2.695 (0.238)	-2.986	-6.326 (0.000)	-2.989
PG	-0.613 (0.868)	-2.986	-3.358 (0.0125)	-2.989
Inf	-0.880 (0.794)	-2.986	-5.301 (0.000)	-2.989

P-values are reported in the parentheses. (*) denotes 1% level, (**) denotes 5% level, (***) denotes 10% level,

Despite the availability of multiple criteria to determine the optimal lag selection, our research employs all criteria, including Final Prediction Error (FPE), Akaike's Information Criterion (AIC), Schwarz's Information Criterion (SIC), and Hannan and Quinn's Information Criterion (HQ), and presents the results in Table 3. The table shows that all criteria suggest that the best lag level for our models is 1. Thus, we will proceed with executing the VAR model using lag 1.

Lag	LL	LR	df	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0	-146.018			12.4886	11.0383	11.0812	11.1823
1	-87.0712	117.89*	9	0.3108*	7.3386*	7.5098*	7.9145*
2	-83.8686	6.4053	9	0.4921	7.7681	8.0677	8.7759

3	-77.5711	12.595	9	0.6476	7.9682	8.3964	9.4081
4	-71.3387	12.465	9	0.9233	8.1732	8.7298	10.045

Table 3. Order Selections, FPE, AIC, HQIC, SBIC

Table 4 presents the findings of the study on the relationship between financial development, renewable energy consumption, and other variables. The study uses renewable energy consumption as the dependent variable and previous lagged values of renewable energy and other variables as independent variables. The coefficient of previous renewable energy is positive and significant, suggesting that higher renewable energy consumption in the previous period leads to greater consumption in the current period. However, the coefficient of financial development is not significant, which differs from previous studies that found a positive relationship between financial development and renewable energy consumption (e.g., Alsaleh and Abdulrahim, 2019; Mukhtarov et al., 2022). This insignificant effect may be due to the different components of the financial development index having varying impacts on renewable energy consumption. To test this, the study uses the main components of the financial development index, namely the financial institutions index and the financial markets index, as regressors in separate regressions. The control variables, such as population growth rate and inflation, have significant effects on renewable energy consumption in the first column.

In the second column, the study uses financial development as the dependent variable and finds that a more developed financial system in the previous period leads to a better designed-financial market in the current period. The third and fourth columns use population growth rate and inflation as dependent variables, respectively. The results suggest that a higher population growth rate in the previous period is associated with a higher population growth rate in the current period. Finally, the coefficient of financial development has a negative effect on inflation, indicating that a more developed financial system leads to a lower inflation rate in Türkiye.

Table 4. Effect of FD on Renewable Energy Consumption

Dependent variables	RE	FD	PG	Inf
RE L.1	0.7522*** (0.000)	0.0069 (0.233)	-0.0114 (0.317)	1.4082* (0.069)
FD L.1	1.1366 (0.565)	0.7683*** (0.000)	-0.0622 (0.665)	-1.8661* (0.056)
PG L.1	-0.6187 (0.658)	-0.0168 (0.741)	0.9134*** (0.000)	8.8127 (0.201)
Inf L.1	0.0098 (0.583)	-0.0014** (0.037)	-0.0001 (0.988)	0.7561*** (0.000)
Constant	5.0193 (0.114)	-0.1991* (0.086)	0.1784 (0.440)	-41.4592*** (0.008)

P-values are reported in the parentheses. (*) denotes 1% level, (**) denotes 5% level, (***) denotes 10% level,

In order to determine the accuracy of the VAR model, it is necessary to conduct diagnostic tests. One such test is the Lagrange-multiplier autocorrelation test, which examines whether the model exhibits autocorrelation. According to the null hypothesis of this test, no autocorrelation should be present. If the p-value exceeds 0.10, we cannot reject the null hypothesis, indicating that the model is devoid of autocorrelation. The findings, which are displayed in Table 5, reveal that the p-values are higher than 0.10, implying that we cannot reject the null hypothesis.

Table 5. The Results of Autocorrelation Test

lag	Chi2	df	Prob>chi2
1	17.5567	16	0.3570
2	14.9979	16	0.5248

We will conduct a normality test on variables using the Jarque-Bera test. The null hypothesis of this test is that the variables conform to a normal distribution. Table 6 reports the results of the test, which reveal that the p-values exceed 0.10. Based on this, we can conclude that the variables follow a normal distribution.

Table 6. The Results of Normality Test

Equation	Chi2	df	Prob>chi2
RE	0.295	2	0.8627
FD	0.461	2	0.7939
PG	1.528	2	0.4657
Inf	2.796	2	0.2470
All	5.081	8	0.7488

The last diagnostic test is to verify if the stability criterion is fulfilled. The outcomes presented in Table 7 demonstrate that the VAR model satisfies the stability requirement.

Table 7. The results of Stability Test

Eigenvalue	Modules
0.9968	0.9714
0.8681 + 0.0468	0.6411
0.8681 – 0.0468	0.3297
0.4121	0.4121

This study first analyses the relationship between financial institutions index on renewable energy consumption and reports the results in Table 8. As shown, financial institutions index has a positive and significant effect on the use of renewable energy, indicating that a more developed financial institutions is associated with a more renewable energy consumption. More clearly, a percent increase in financial institutions index is related to 3.57 percent increase in the consumption of renewable energy in Türkiye. This finding aligns with the idea in the existing literature that a financial system can help businesses and households' access cheaper and more accessible financial resources to enhance or establish their businesses and buy long-lasting goods. As a result, this will lead to an increase in demand for renewable energy (Mukhtarov et al., 2022). With regard to the control variables, they appear to have a comparable impact on renewable energy consumption as observed in the prior regression, albeit with different levels of significance.⁴

⁴ The diagnostic tests have been carried out to validate the VAR model, and the results have been presented in the Appendix. As observed, the model does not exhibit any autocorrelation. Moreover, the variables conform to a normal distribution, and the VAR model meets the stability criterion. (See Table A, Table B and Table C)

Table 8. Effect of FI on Renewable Energy Consumption

Dependent variables	RE	FI	PG	Inf
RE L.1	0.5799*** (0.000)	0.0114 (0.457)	-0.0112 (0.369)	0.6655 (0.454)
FI L.1	3.5721*** (0.008)	0.5638*** (0.000)	-0.0251 (0.817)	6.7891 (0.377)
PG L.1	-1.5551 (0.219)	0.0377 (0.762)	0.9283*** (0.000)	10.2401 (0.157)
Inf L.1	0.0509** (0.018)	-0.0061*** (0.003)	0.0001 (0.979)	0.9705*** (0.000)
Constant	10.6432*** (0.003)	-0.5081 (0.144)	0.1787 (0.530)	-15.4841 (0.443)

P-values are reported in the parentheses. (*) denotes 1% level, (**) denotes 5% level, (***) denotes 10% level,

In the current analysis, the financial markets index is employed as the second component of the financial development index and used as the dependent variable in conjunction with the same independent and control variables utilized in the previous regression. The outcomes are displayed in Table 9, which indicates an insignificant effect of financial markets index on renewable energy consumption. This result reinforces our argument that the insignificant effect of the financial development index may be attributable to the possibility that the index's components have varying impacts on renewable energy consumption.⁵

Table 9. Effect of FM on Renewable Energy Consumption

Dependent variables	RE	FM	PG	Inf
RE L.1	0.7747*** (0.000)	0.0094 (0.138)	-0.0126 (0.253)	1.0334 (0.147)

⁵ The diagnostic tests have been conducted to verify the accuracy of the VAR model, and the outcomes have been reported in the Appendix. As seen in Table D, there is no presence of autocorrelation in the model. Additionally, the variables follow a normal distribution, which can be inferred from Table E. Table F demonstrates that the VAR model meets the stability requirement.

FM L.1	-0.8974 (0.549)	0.7604*** (0.000)	-0.0274 (0.802)	-1.884*** (0.008)
PG L.1	-1.1226 (0.445)	-0.0289 (0.637)	0.9129*** (0.000)	4.7851 (0.489)
Inf L.1	-0.0001 (0.991)	-0.0002 (0.659)	0.0003 (0.748)	0.8249*** (0.000)
Constant	4.0938 (0.148)	-0.2121* (0.073)	0.2214 (0.284)	-2.9671** (0.026)

P-values are reported in the parentheses. (*) denotes 1% level, (**) denotes 5% level, (***) denotes 10% level,

Conclusion

The issue of global warming is a matter of great concern due to its significant impact on people's lives, such as food shortages resulting from droughts and partial flooding. Energy consumption from non-renewable fossil fuels is believed to be the leading cause of global warming. Renewable energy, on the other hand, is generated by harnessing natural resources like wind and solar power and is seen as the most effective alternative to fossil fuel-based energy production. This has prompted numerous scholars and researchers to study the factors that influence the adoption of renewable energy. However, the link between financial development and the adoption of renewable energy has not been studied in-depth. Therefore, this research aims to examine the influence of financial development on the adoption of renewable energy in Turkey from 1990 to 2020, utilizing the Vector Autoregression (VAR) method.

The study's results suggest that there is no evidence to support the notion that financial development significantly impacts renewable energy consumption. It is possible that the insignificant effect is due to the fact that different components of the financial development index have varying effects on renewable energy consumption. By breaking down the elements of financial development, the study finds a positive relationship between the financial institutions index and renewable energy consumption, while no significant relationship between the financial markets index and renewable energy consumption has been established. Specifically, the results reveal that a one percent increase in the financial institutions index is associated with a 3.57 percent increase in renewable energy consumption. The favourable impact of financial development implies that it leads to a reduction in financial risk, an increase in transparency, a decrease in borrowing costs, and greater accessibility to funds (Mukhtarov et al., 2022). This factor plays a crucial role in determining the utilization of renewable energy resources. In conclusion, financial development serves as a significant determinant of the demand for eco-friendly energy sources.

Based on the study's results, it is strongly recommended that policymakers prioritize the improvement of the financial institutions index to increase the consumption of renewable

energy, rather than focusing all efforts on the general financial development index, as the latter has no significant effect. Additionally, policymakers should implement incentives and tax policies to encourage companies in the financial system to demand more renewable energy resources. Such actions are essential for achieving sustainable environmental quality.

Reference List

- Alsaleh, M., & Abdul-Rahim, A. S. (2019). Financial development and bioenergy consumption in the EU28 region: Evidence from panel auto-regressive distributed lag bound approach. *Resources*, 8(1), 44.
- Anton, S. G., & Nucu, A. E. A. (2020). The effect of financial development on renewable energy consumption. A panel data approach. *Renewable Energy*, 147, 330-338.
- Burakov, D. (2017). Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia. In *Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia: Burakov, Dmitry*.
- Eren, B. M., Taspinar, N., & Gokmenoglu, K. K. (2019). The impact of financial development and economic growth on renewable energy consumption: Empirical analysis of India. *Science of the Total Environment*, 663, 189-197.
- Khan, H., Khan, I., & Binh, T. T. (2020). The heterogeneity of renewable energy consumption, carbon emission and financial development in the globe: a panel quantile regression approach. *Energy Reports*, 6, 859-867.
- Khoshnevis Yazdi, S., & Shakouri, B. (2017). Renewable energy, nonrenewable energy consumption, and economic growth. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(12), 1038-1045.
- Kutan, A. M., Paramati, S. R., Ummalla, M., & Zakari, A. (2018). Financing renewable energy projects in major emerging market economies: Evidence in the perspective of sustainable economic development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(8), 1761-1777.
- Liu, J. L., Ma, C. Q., Ren, Y. S., & Zhao, X. W. (2020). Do real output and renewable energy consumption affect CO2 emissions? Evidence for selected BRICS countries. *Energies*, 13(4), 960.
- Mukhtarov, S., Humbatova, S., Hajiye, N. G. O., & Aliyev, S. (2020). The financial development-renewable energy consumption nexus in the case of Azerbaijan. *Energies*, 13(23), 6265.
- Wu, L., & Broadstock, D. C. (2015). Does economic, financial and institutional development matter for renewable energy consumption? Evidence from emerging economies. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 8(1), 20-39.

Appendix

Table A. The Results of Autocorrelation Test for FI

lag	Chi2	df	Prob>chi2
1	20.5302	16	0.1972
2	13.4372	16	0.6405

Table B. The Results of Normality Test for FI

Equation	Chi2	df	Prob>chi2
RE	0.412	2	0.8138
FI	0.978	2	0.6133
PG	3.424	2	0.1805
Inf	1.798	2	0.4070
All	6.612	8	0.5791

Table C. Table 7. The results of Stability Test for FI

Eigenvalue	Modules
0.9725	0.997
0.9095 + 0.1547	0.9225
0.9095 – 0.1547	0.9225
0.3098	0.3098

Table D. The Results of Autocorrelation Test for FM

lag	Chi2	df	Prob>chi2
1	18.7739	16	0.2551
2	9.1021	16	0.9091

Table E. The Results of Normality Test for FM

Equation	Chi2	df	Prob>chi2
RE	0.244	2	0.8849
FM	0.251	2	0.8819
PG	1.008	2	0.6041
Inf	2.948	2	0.2289
All	4.452	8	0.8142

Table F. The results of Stability Test for FM

Eigenvalue	Modules
0.9874	0.9874
0.8566	0.8566
0.7001 + 0.0761	0.7043
0.7001 – 0.0760	0.7043

DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINA İLİŞKİN TUTUMUN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÖRNEKLEMİ

Fatih EROĞLU¹

Rahmi YÜCEL²

ÖZET

Günümüzde teknolojinin gelişmesi sonucu dijitalleşmenin hızlı bir şekilde yayılması birçok meslek grubunu etkilemektedir. E-devlet uygulamaları ve yapılan yasal düzenlemeler nedeni ile de etkilenen meslek gruplarının başında muhasebe meslek mensupları gelmektedir. Bu alanda çalışan meslek mensupları bu değişime ve dijitalleşmeye hem tanık olmakta hem de uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte muhasebe meslek mensupları yaşanan bu hızlı dijitalleşme ile hayata geçirilen yeni teknoloji ve elektronik uygulamaları bir taraftan tehdit olarak görebilirken diğer taraftan önemli fırsatlar olarak değerlendirebilmektedir. Bu nedenle hayata geçirilen yeniliklere karşı farklı tutumlar sergilemektedirler.

Bu kapsamda tasarlanan çalışmanın temel amacı muhasebe meslek mensupları açısından muhasebede kullandıkları dijital veya elektronik muhasebe uygulamalarına (e-uygulamalar) ilişkin tutumlarının farklı demografik değişkenler açısından ne şekilde değiştiğinin incelenmesidir. Bu çerçevede çalışmada konu hakkında bilgisi olan ve muhasebe alanında faaliyet gösteren 254 meslek mensubu çalışanın tutumu; cinsiyet, yaş, pozisyon, iş deneyimi, bilgisayar kullanım beceri düzeyleri, kullandıkları yazılım türleri ve öğrenim durumu gibi demografik değişkenler düzeyinde tutumlarına etkileri açısından incelenmektedir. Elde edilen bulgular sonucunda, e-uygulamalara ilişkin tutumun bazı değişkenler açısından anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, demografik özellikler, dijitalleşme, muhasebe meslek mensubu, dijital muhasebe uygulamaları.

EXAMINATION OF ATTITUDE TO DIGITAL ACCOUNTING APPS IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES: A SAMPLE OF ACCOUNTING PROFESSIONALS

Today, the rapid spread of digitalization as a result of the development of technology affects many occupational groups. Accounting professionals are at the forefront of the occupational groups affected by e-government practices and legal regulations. Professionals working in this field are both witnessing and trying to adapt to this change and digitalization. However, professional accountants can see the new technology and electronic applications implemented with this rapid digitalization as threats on the one hand, and important opportunities on the other. For this reason, they exhibit different attitudes towards the innovations implemented.

The main purpose of the study designed in this context is to examine how the attitudes of professional accountants towards digital or electronic accounting applications (e-applications) they use in accounting change in terms of

¹ Araş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, fatih.eroglu@ibu.edu.tr Orcid: 0000-0002-0285-8030

² Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yucel_r@ibu.edu.tr Orcid: 0000-0001-8601-921X

different demographic variables. In this context, the attitudes of 254 professional employees who have knowledge about the subject and operate in the field of accounting; demographic variables such as gender, age, position, work experience, computer use skill levels, types of software they use and educational status are examined in terms of their effects on their attitudes. As a result of the findings, it was determined that the attitude towards e-applications differed significantly in terms of some variables.

Keywords: Attitude, demographic characteristics, digitalization, professional accountant, digital accounting practices.

1. GİRİŞ

Günümüzdeki modern teknoloji ile, dijital uygulama sistemlerini, öncekinden daha yüksek performans elde etmek için yeni metotlarla destekleyerek; onları, modern teknolojinin kendi bilimsel keşiflerini iyileştirmeye ve tamamlama oranını, işlem doğruluğunu artırarak faaliyetlerini geliştirme ile ihtiyaçlar ve tercihler doğrultusunda sorumluların karar alma sürecine katkıda bulunmalarına yardımcı olmaktadır (Shobaki ve Naser 2016: 21). Dijital veya elektronik uygulamalar, verimli ve etkili yönetim için kullanıcılarına bilgi ve hizmetler sağlamak üzere internet tabanlı teknolojilerin uygulanmasıdır. Optimum kaynak seviyelerini kullanarak özelleştirilmiş ve etkileşimli bir şekilde bir dizi devlet hizmeti sunmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını gerektirir. E-devlet girişimleri gibi e-uygulamalar da hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde şeffaflık, yanıt verebilirlik ve verimlilik amacıyla ilgili sektörlerde uygulanmaktadır. Bunun için bu sistemler devletler tarafından kullanıcılarla bağlantı kurmak için etkili ve verimli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Zhao vd., 2012: 411).

Dijital uygulamalar gibi teknolojik yenilikler, çağdaş dünyayı yönlendiren hızlı bilimsel ilerlemenin bir ürünüdür. Bu bilimsel ilerlemeler sonucu ortaya çıkan yenilikler ve uygulamalar birçok sektörü ve meslek gruplarını etkilemektedir. Muhasebe alanı da bu etkilenenler arasındadır. Ülkemizde bu etkileşim ise dijital dönüşüm sonucu elektronik uygulamalar olarak yansımıştır. Maliye bakanlığı bu konuda gerekli çalışmaları yaparak kullanılacak uygulamaları belirlemiştir ve bunlara yenilerini eklemeye devam etmektedir (VUK, 509 GT, VUK, 526 GT). Belirlenen bu uygulamalar ise; e-fatura, e-arşiv fatura, e-dekont, e-serbest meslek makbuzu, e-adisyon vb.'dir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

E-uygulamalar, heterojen kullanıcı profilleri de bu uygulamaları kullanma istekliliği üzerinde etkili olabilmektedir. Çünkü kullanıcı profilinin, bilgi teknolojisi alanında da kullanıcı davranışını anlamak için oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir. Araştırmalar (Pagani, 2004; Al-Somali vd., 2009; Lian ve Yen, 2014; Sharma ve Govindaluri, 2014), demografik değişkenlerin bilgi teknolojisi özellikleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, yeni teknoloji kullanıcılarının demografik özelliklerine yakından bakmak, bu demografik özelliklerin belirli bir teknolojik yeniliği benimseme ve uygulamaya yönelik algılarını ve kararlarını nasıl etkileyebileceğine dair yararlı bir içgörü sağlayabilir. Ayrıca e-uygulamalar gibi bir yeniliğin başarılı bir şekilde tanıtılması, meslek mensupların yeniliği benimsemek için tutum ve davranışlarını ayarlamasını gerektirir (Quazi ve Talukder 2010:34).

Bu kapsamda muhasebe alanındaki dijital gelişmeler sonucu ortaya çıkan e-uygulamalara ilişkin kullanıcıların demografik farklı özellikleri sonucu bu sistemlere ilişkin tutumları açısından incelenmesi önemlidir.

Yaş, yenilik kullanıcılarının tercih ettikleri teknolojik yeniliği nasıl seçtiklerini belirlerken dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Al-Jabri ve Al-Khaldi (1997:17), yaş farklılıklarının davranış kadar işe yönelik tutumlarda da büyük önem taşımaya devam ettiğini belirtmektedir. Yaş farklılıklarının hem çalışanlar hem de işverenler arasında teknoloji kullanımı üzerinde etkili olduğu yönündeki genel fikir birliğine rağmen (Li ve Lai, 2011:59), bu alandaki araştırmalar şimdiye kadar bazı çelişkili sonuçlar vermiştir (Lerouge vd. 2005).

H₁: Muhasebe meslek mensuplarının yaş düzeyi ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Erkekler ve kadınlar teknolojiyi farklı şekilde uygular ve kullanır (Faja ve Trimi, 2008:386). Bundan dolayı birkaç araştırma çalışması (Venkatesh ve Davis, 2000; Ford, Ledbetter ve Roberts, 1996), teknolojinin benimsenmesi ve kullanılması söz konusu olduğunda erkeklerin ve kadınların farklı davrandığını öne sürüyor.

H₂: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetleri ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Eğitim veya öğrenim durumları, inovasyon kullanımını belirleyen bir diğer önemli demografik değişkendir. Çünkü eğitim düzeyi, kuruluşlar arasında teknolojinin benimsenmesinde

çalışanların davranışını ve tutumlarını etkileyen bir başka önemli faktör olarak da bulunmuştur (Baker vd, 2007: 358).

H₃: Muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyleri ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Demografik değişkenlerden biri de meslek mensuplarının pozisyonları ve deneyimleridir. Bulundukları pozisyon ve bu süreçte edindikleri deneyim yeni uygulamaları kullanma ve bunlara ilişkin tutumları etkileyebilir.

H₄: Muhasebe meslek mensuplarının pozisyonları ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Muhasebe meslek mensuplarının deneyim süreleri ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Son demografik değişkenlerimiz ise meslek mensubu çalışanların yeni uygulamaları kullanmalarına yardımcı olan yazılımlar ve bu uygulamaları kullanmalarını sağlayan bilgisayar kullanım beceri düzeyleridir. Harici yazılımlar yeni uygulamalara ve yeniklere uyum sağlayarak kullanıcılarına kolaylık sağlayabilirler. Aynı zamanda bu uygulamaları kullanmak için gereken bilgisayar kullanım beceri düzeyi de önemlidir. Bu ikisi de yeni uygulamalara ilişkin tutumu etkileyebilir.

H₆: Muhasebe meslek mensuplarının sahip oldukları yazılım ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Muhasebe meslek mensuplarının bilgisayar kullanım beceri düzeyleri ile kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3. MATERYAL VE METOD

3.1. Yöntem, Ana Kütle ve Örneklem

Bu kapsamda hazırlanan çalışmada konu hakkında bilgisi olan meslek mensubu çalışanların oluşturduğu örnekleme, kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları; kullanıcıların demografik özellikleri bakımından incelenmiştir. Çalışma muhasebe alanında çalışan 254 meslek mensubundan anket aracılığıyla toplanan verilerin analizi SPSS 25 ile incelenmesiyle elde edilen bulguları içermektedir.

3.2. Değişkenler ve Veri

Bu çalışmada veri toplamak için hazırlanan anket formunda değişkenleri ölçmek için, literatürde yer alan ve farklı çalışmalarda kullanılıp geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden faydalanılmıştır. Bu kapsamda cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, deneyim, pozisyon, bilgisayar kullanım beceri düzeyi, yazılım türlerini belirlemeye ilişkin demografik sorular ile tutum değişkeni; Taylor ve Todd (1995) ile Molhatra ve Galletta (1999) tarafından kullanılan 4 bileşenli ölçek ile 5'li Likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

3.3. Bulgular

Araştırma sürecinde elde edilen bireysel demografik verilere göre çalışma grubunu oluşturan meslek mensubu çalışanların cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, deneyim, pozisyon, bilgisayar kullanım beceri düzeyi, yazılım türleri değişkenlerine ait dağılımlar aşağıdaki Çizelgeler da verilmiştir.

Çizelge 1: Cinsiyet Değişkeni

Cinsiyet					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Kadın	88	34,6	34,6	34,6
	Erkek	166	65,4	65,4	100,0
	Total	254	100,0	100,0	

Çizelge 1’de verildiği gibi, araştırma grubu 166 erkek (%65,4) ve 88 kadın (%34,6) kadın olmak üzere 254 meslek mensubu çalışanından oluşmaktadır.

Çizelge 2: Yaş Değişkeni

Yaş					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	25 ve altı	25	9,8	9,9	9,9
	26-35	94	37,0	37,2	47,0
	36-45	89	35,0	35,2	82,2
	46 ve üstü	45	17,7	17,8	100,0
	Total	253	99,6	100,0	
Missing	System	1	,4		
Total		254	100,0		

Çizelge 2’de görüldüğü gibi araştırma grubunun 25’i (%9,9) 25 ve altı, 94’ü (%37,2) 26-35 arası, 89’u (%35,2) 34-45 arası, 45’i ise (% 17,8) 46 ve üstü yaş grubunda bulunmaktadır.

Çizelge 3: Öğrenim Durumu Değişkeni

Öğrenim Durumu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ön Lisans ve öncesi	55	21,7	22,3	22,3
	Lisans	167	65,7	67,6	89,9
	Yüksek Lisans	24	9,4	9,7	99,6
	Doktora	1	,4	,4	100,0
	Total	247	97,2	100,0	
Missing	System	7	2,8		
Total		254	100,0		

Çizelge 3'te görüldüğü gibi araştırma grubu oluşturan meslek mensuplarının 55'i (%22,3) ön lisans ve öncesi, 167'si (%67,6) lisans, 24'ü (%9,7) yüksek lisans, 1'i (%0,4) doktora öğrenim grubunda bulunmaktadır.

Çizelge 4: Pozisyon Değişkeni

Pozisyon					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Muhasebe Elemanı	100	39,4	40,0	40,0
	Muhasebe Yöneticisi	20	7,9	8,0	48,0
	Serbest Muhasebeci (SM)	8	3,1	3,2	51,2
	Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM)	117	46,1	46,8	98,0
	Yeminli Mali Müşavir (YMM)	5	2,0	2,0	100,0
	Total	250	98,4	100,0	
	Missing	4	1,6		
Total		254	100,0		

Çizelge 4'te görüldüğü gibi araştırma grubu oluşturan meslek mensuplarının 100'ü (%40) muhasebe elemanı, 20'si (%8) muhasebe yöneticisi, 8'i (%3,2) serbest muhasebeci, 117'si (%46,8) SMMM ve 5'i (%2) YMM pozisyonlarında bulunmaktadır.

Çizelge 5: Deneyim Değişkeni

Deneyim					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	5 yıl ve altı	100	39,4	40,8	40,8
	6-10 yıl	57	22,4	23,3	64,1
	11-15 yıl	29	11,4	11,8	75,9
	16 yıl ve üstü	59	23,2	24,1	100,0
	Total	245	96,5	100,0	
Missing	System	9	3,5		
Total		254	100,0		

Çizelge 5’te görüldüğü gibi araştırma grubunun 100’ü (%40,8) 5 yıl ve altı, 57’si (%23,3) 6-10 yıl arası, 29’u (%11,8) 11-15 yıl arası, 59’u ise (%24,1) 16 ve üstü deneyime sahiptir.

Çizelge 6: Yazılım Türü Değişkeni

Yazılım					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Luca	73	28,7	29,0	29,0
	Zirve	89	35,0	35,3	64,3
	Mikro	32	12,6	12,7	77,0
	Logo	21	8,3	8,3	85,3
	Diğer	37	14,6	14,7	100,0
	Total	252	99,2	100,0	
Missing	System	2	,8		
Total		254	100,0		

Çizelge 6’da görüldüğü gibi araştırma grubu oluşturan meslek mensuplarının 73’ü (%29) luca, 89’u (%35,3) zirve, 32’si (%12,7) mikro, 21’i (%8,3) logo ve 37’si (%14,7) diğer yazılım türlerini kullanmaktadır.

Çizelge 7: Bilgisayar Kullanım Beceri Düzeyi Değişkeni

Beceri					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Düşük	2	,8	,8	,8
	Orta	151	59,4	61,1	61,9
	İleri Düzey	94	37,0	38,1	100,0
	Total	247	97,2	100,0	
Missing	System	7	2,8		
Total		254	100,0		

Çizelge 7’de görüldüğü gibi araştırma grubunun 2’si (%0,8) düşük beceri düzeyine, 151’i (%61,1) orta düzey beceri düzeyine ve 94’ü (%38,1) ileri düzey bilgisayar kullanım beceri düzeyine sahiptir.

Yukarıdaki Çizelgeları incelediğimizde gruplar içinde normal dağılım özelliği göstermediğinden ($n < 30$) gruplar için non-parametrik teknikler kullanılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi amacıyla meslek mensuplarının tutum için verdikleri cevapların ($n < 30$ olduğu için) demografik özelliklere göre değişip değişmediğini belirlemek için non-parametrik Kruskal Wallis-H ile bakılmış ve sonuçların sonuçları aşağıdaki Çizelgelarda sunulmuştur.

Çizelge 8: Tutumun Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t test Sonuçları

Grup İstatistikleri						t Testi		
	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	t	Sd	p
Tutum	Kadın	88	4,1250	,65653	,06999	-1,292	252	0,198
	Erkek	166	4,2395	,67999	,05278			

Çizelge 8’de baktığımızda, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız grup t-testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre kadın ve erkek muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 9: Tutumun Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Yaş	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	25 ve altı	25	102,58	4,184	3	0,242
	26-35	94	134,61			
	36-45	89	124,17			
	46 ve üstü	45	130,27			
	Total	253				

Çizelge 9’ da görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre tüm yaş grubundaki muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 10: Tutumun Öğrenim Düzeyi Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Eğitim	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	Ön Lisans ve öncesi	55	126,45	1,216	3	0,749
	Lisans	167	121,34			
	Yüksek Lisans	24	135,40			
	Doktora	1	160,50			
	Total	247				

Çizelge 10’ da görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının öğrenim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre herhangi bir öğrenim düzeyindeki muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 11: Tutumun Pozisyon Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek
Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Pozisyon	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	Muhasebe Elemanı	100	123,09	0,697	4	0,952
	Muhasebe Yöneticisi	20	137,35			
	Serbest Muhasebeci (SM)	8	121,88			
	Serbest Muhasebeci Mali	117	125,79			
	Müşavir (SMMM)					
	Yeminli Mali Müşavir (YMM)	5	125,40			
	Total	250				

Çizelge 11’ de görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının pozisyon değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre herhangi bir pozisyonundaki muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 12: Tutumun Deneyim Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek
Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Deneyim	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	5 yıl ve altı	100	116,25	1,739	3	0,628
	6-10 yıl	57	125,83			
	11-15 yıl	29	131,84			
	16 yıl ve üstü	59	127,36			
	Total	245				

Çizelge 12’ de görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının deneyim değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre deneyim süresi fark etmeksizin muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 13: Tutumun Yazılım Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek
Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Yazılım	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	Luca	73	120,40	6,262	4	0,181
	Zirve	89	117,13			
	Mikro	32	145,78			
	Logo	21	145,67			
	Diğer	37	133,50			
	Total	252				

Çizelge 13’ de görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının yazılım değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuca göre kullandıkları yazılım türü fark etmeksizin muhasebe meslek mensubunun e-uygulamalara ilişkin tutumları birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Çizelge 14: Tutumun Bilgisayar Kullanım Beceri Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Sonuçları

	Beceri	N	Mean Rank	χ^2	Sd	p
Tutum	Düşük	2	113,50	13,814	2	0,001
	Orta	151	110,99			
	İleri Düzey	94	145,12			
	Total	247				

Çizelge 14’ de görüldüğü gibi, muhasebe meslek mensuplarının tutumlarının bilgisayar kullanım beceri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Belirlenen farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere ANOVA post-hoc analiz teknikleri kullanılmıştır.

Çizelge 15: Tutumun Bilgisayar Kullanım Beceri Değişkenine Göre Farklılaşp
Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tamhane Testi Sonuçları

Multiple Comparisons				
(I) Beceri	(J) Beceri	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Düşük	Orta	,16887	,50306	,991
	İleri Düzey	-,14362	,50422	,994
Orta	Düşük	-,16887	,50306	,991
	İleri Düzey	-,31249*	,08547	,001
İleri Düzey	Düşük	,14362	,50422	,994
	Orta	,31249*	,08547	,001

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Çizelge 15'ten anlaşılabacağı üzere, tutumun bilgisayar kullanım beceri değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis-H testi sonrası post-hoc Tamhane testi sonucunda söz konusu farklılığın orta düzey ile ileri düzey arasında, ileri düzey lehine gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre ileri düzey bilgisayar kullanım becerisi olan muhasebe meslek mensupları orta düzey bilgisayar kullanım becerisine sahip olanlardan e-uygulamalara ilişkin tutumları daha olumludur.

4. SONUÇ

Muhasebe meslek mensuplarının e-uygulamalara ilişkin kullanıcıların demografik özelliklerinin e-uygulamalara karşı tutumları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgulara göre sadece bilgisayar kullanım beceri değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre araştırılan demografik özelliklerden cinsiyetin, yaşın, öğrenim durumunun, pozisyonun, deneyimin, kullanılan yazılım türünün meslek mensuplarının e-uygulamalara ilişkin tutumlarını ciddi anlamda bir fark olacak şekilde etkilemediği gözlemlenmiştir. Diğer yandan bilgisayar kullanım beceri düzeyinin meslek mensuplarının kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumlarını farklı etkileyen bir sonuca ulaşılmıştır. Bu fark ise; ileri düzey bilgisayar kullanım becerisine sahip olan meslek mensuplarının orta düzey bilgisayar kullanım becerisine sahip olanlara göre tutumlarını daha olumlu etkilediği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Al Shobaki, M. J., & Naser, S. S. A. (2016). Performance development and its relationship to demographic variables among users of computerized management information systems in Gaza electricity Distribution Company.
- Al-Jabri, I. M., & Al-Khaldi, M. A. (1997). Effects of user characteristics on computer attitudes among undergraduate business students. *Journal of Organizational and End User Computing (JOEUC)*, 9(2), 16-23.
- Al-Somali, S. A., Gholami, R., & Clegg, B. (2009). An investigation into the acceptance of online banking in Saudi Arabia. *Technovation*, 29(2), 130-141.
- Kumar Sharma, S., & Madhumohan Govindaluri, S. (2014). Internet banking adoption in India: structural equation modeling approach. *Journal of Indian Business Research*, 6(2), 155-169.
- Lerouge, C., Newton, S., & Blanton, J. E. (2005). Exploring the systems analyst skill set: Perceptions, preferences, age, and gender. *Journal of Computer Information Systems*, 45(3), 12-23.
- Li, H. L., & Lai, M. M. (2011). Demographic differences and internet banking acceptance. *MIS REVIEW: An International Journal*, 16(2), 55-92.
- Lian, J. W., & Yen, D. C. (2014). Online shopping drivers and barriers for older adults: Age and gender differences. *Computers in human behavior*, 37, 133-143.
- Malhotra, Yogesh ve Galletta, Dennis F. (1999). "Extending the Technology Acceptance Model to Account for Social Influence: Theoretical Bases and Empirical Validation". Proceedings of the 32nd Hawaii International Conference on System Sciences 1-14.
- Pagani, M. (2004). Determinants of adoption of third generation mobile multimedia services. *Journal of interactive marketing*, 18(3), 46-59.
- Quazi, A., & Talukder, M. (2011). Demographic determinants of adoption of technological innovation. *Journal of Computer Information Systems*, 52(1), 34-42.
- Sharma, S. K. (2015). Adoption of e-government services: The role of service quality dimensions and demographic variables. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 9(2), 207-222.

Taylor, S. ve Todd, P.A. (1995). “Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models”. *Information Systems Research*, 6(2): 144–176.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:509) 19.12.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmî Gazete.

Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:526) 09.02.2021 Tarih ve 31390 Sayılı Resmî Gazete.

White Baker, E., Al-Gahtani, S. S., & Hubona, G. S. (2007). The effects of gender and age on new technology implementation in a developing country: Testing the theory of planned behavior (TPB). *Information Technology & People*, 20(4), 352-375.

Zhao, F., José Scavarda, A., & Waxin, M. F. (2012). Key issues and challenges in e-government development: An integrative case study of the number one eCity in the Arab world. *Information Technology & People*, 25(4), 395-422.

MESLEK MENSUPLARININ DİJİTAL MUHASEBE UYGULAMALARINI KULLANMA NİYETLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: MANTIKLI EYLEM TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Fatih EROĞLU¹

Rahmi YÜCEL²

ÖZET

Avrupa'daki sanayi devrimiyle birlikte hızla gelişen teknoloji birçok iş kolunu ve meslek gruplarını da etkilemiştir. İşletmelerin fonksiyonlarından biri olan muhasebede bu etkilenen meslek gruplarından biridir. Özellikle günümüzde teknolojinin hızlı yayılması dönüşümü de yanında getirmektedir. Muhasebe meslek grupları da bu dönüşüme uyum sağlamak ve buna devam etmektedir. Bu teknolojik dönüşümün muhasebe alanına getirdiği en büyük yenilik ise dijital uygulamalardır. Dijital uygulamaları kullanan meslek mensuplarının bu teknolojiyi amacına uygun ve verimli şekilde kullanması gerekmektedir. Bu bakımdan meslek mensubu çalışanların muhasebede kullanılan dijital uygulamalara ilişkin kullanım niyetleri önemlidir.

Bu nedenle çalışmada, mantıklı eylem teorisi çerçevesinde muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe uygulamalarına ilişkin kullanım niyetlerini etkileyen unsurlar incelenmiştir. Çalışmanın örnekleme konu hakkında bilgisi olan ve muhasebede dijital uygulamaları kullanan muhasebe meslek mensuplarından oluşmaktadır. Bu kapsamda 296 muhasebe meslek mensubundan yüz yüze anket aracılığıyla toplanan verilerin analizi SPSS 25 ile incelenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre; meslek mensubu kullanıcıların niyetlerinin sübjektif normdan ve tutumdan olumlu etkilendiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, dijital uygulamalar, mantıklı eylem teorisi.

FACTORS AFFECTING PROFESSIONAL MEMBERS' INTENTIONS TO USE DIGITAL ACCOUNTING APPLICATIONS: AN ANALYSIS IN THE FRAMEWORK OF REASONED ACTION THEORY

ABSTRACT

With the industrial revolution in Europe, rapidly developing technology has also affected many business lines and occupational groups. Accounting, which is one of the functions of businesses, is one of the affected occupational groups. Especially today, the rapid spread of technology brings with it transformation. Accounting profession groups are also adapting to this transformation and continue to do so. The biggest innovation brought by this technological transformation to the field of accounting is digital applications. Angel members using digital applications should use this technology in an efficient and effective manner. In this respect, the usage intentions of professional employees regarding digital applications used in accounting are important.

For this reason, in this study, the factors affecting the usage intentions of professional accountants regarding digital accounting applications were examined within the framework of the theory of rational action. The sample of the study consists of accounting professionals who have knowledge about the subject and use digital applications in accounting. In this context, the analysis of the data collected through face-to-face questionnaires from 296

¹ Araş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, fatih.eroglu@ibu.edu.tr Orcid: 0000-0002-0285-8030

² Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yucel_r@ibu.edu.tr Orcid: 0000-0001-8601-921X

professional accountants was analyzed with SPSS 25. According to the findings obtained within the scope of the study; It has been observed that the intentions of professional users are positively affected by the subjective norm and attitude.

Keywords: Accounting, digital applications, reasoned action theory.

1. GİRİŞ

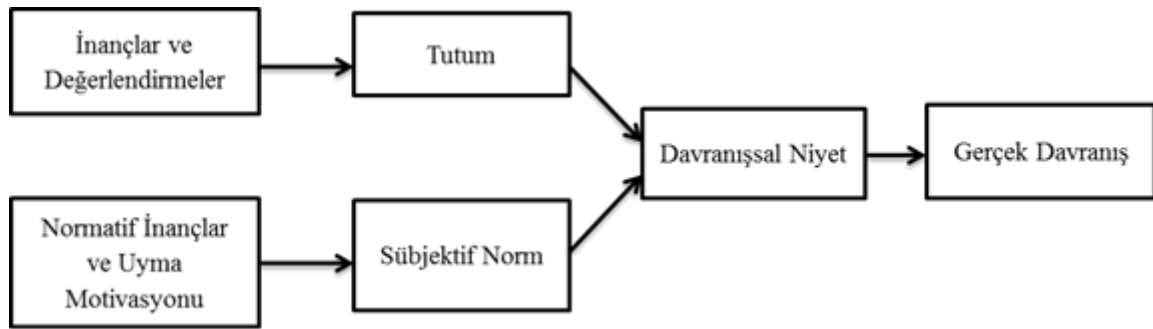
Akıllı endüstri olarak da bilinen Endüstri 4.0, dördüncü sanayi devrimi olarak kabul ediliyor. İlk olarak Almanya'da başlatılan Endüstri 4.0 olarak bilinen “Dördüncü Sanayi Devrimi” literatürde büyük ilgi görmektedir (Surianti 2020:116). Dördüncü sanayi devrimi, veri ve makine öğrenimi tarafından yönlendirilen otonom ve akıllı sistemlerle geliştirmek için bilgisayarları ve otomasyonu kullanmaya başladığımız üçüncü devrimin devamıdır. Mevcut devrimde ve Endüstri 4.0 daha da geliştiğinde, bilgisayarlar birbirine bağlanacak ve insanlar olmadan kararlar almak için iletişim kuracaktır (Kruskopf vd., 2020:79).

Sanayi ve endüstride yaşanmakta olan bu değişimler ve gelişmeler iş dünyasını ve meslek gruplarını da etkilemektedir. Bu meslek gruplarından biri olan muhasebe mesleği de bu gelişmelerden etkilenen en büyük iş alanıdır. Bu yeni gelişmeler sonucu muhasebe alanında dijital dönüşümler başlarken bunlar muhasebeye dijital veya elektronik uygulamalar olarak yansımıştır. Bu dönüşüme devlet öncü olurken elektronik dönüşüm sürecini de başlatmıştır. Bunun kapsamında çok sayıda e-uygulama olarak adlandıracağımız yeni uygulamalar muhasebe alanında kullanılmaya başlarken muhasebesel işlemlerdeki belgeler ise elektronik ortamdaki kayıtlara alınmıştır (Gönen ve Solak, 2017: 64). Maliye bakanlığının 1.1.2020 tarihinden itibaren uygulamaya konulan ve 30923 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 509 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (VUK, 509 GT)’nde belirtilen ve 9 Şubat 2021 tarihli ve 31390 sayılı resmî gazetede yayımlanan 526 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (VUK 526)’n de VUK 509’a ekleme yapılan elektronik uygulamalar ise şu şekildedir:

E-Fatura,
E-İrsaliye,
E-Arşiv Fatura,
E-Yolcu Listesi
E-Sigorta Poliçe,
E-Gider Pusulası,
E-Bilet Uygulaması,
E-Müstahsil Makbuzu,
E-Dekont Uygulaması,
E-Serbest Meslek Makbuzu,
E-Döviz Alım-Satım Belgesi,
E-Sigorta Komisyon Gider Belgesi.
E-Adisyon

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mantıklı Eylem Teorisi (MET), inançlar, tutumlar, normlar, niyetler ve davranış arasındaki ilişkileri tanımlar. Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilen bu modele göre; bir kişinin davranışı, onu gerçekleştirmeye yönelik davranışsal niyeti tarafından belirlenir. Bu niyetin kendisi, kişinin tutumları ve davranışa yönelik öznel normları tarafından belirlenir. Sübjektif normlar kişinin, kendisi için önemli olan çoğu kişinin söz konusu davranışı gerçekleştirmesi veya yapmaması gerektiğine ilişkin algısı olarak tanımlanmaktadır (Ajzen ve Fishbein, 1975: 302). MET'e göre, bir davranışa yönelik tutum, davranışın sonuçları hakkındaki inançlar ve bu sonuçların duygusal değerlendirmesi tarafından belirlenir (Dandago ve Rufai 2014:658). Kısaca; MET, bireysel davranışın davranışsal niyetler tarafından yönlendirildiğini varsayar; burada davranışsal niyetler, bireyin davranışa yönelik tutumunun ve davranışın performansını çevreleyen öznel normların bir işlevidir (Law, 2010:61).

Görsel 1: Mantıklı Eylem Teorisi (Fishbein ve Ajzen, 1975)

Bu kapsamda muhasebe alanında yaşanan dijital gelişmelerle ortaya çıkan kullanıcıların kullandıkları e-uygulamalara karşı sübjektif normları ve tutumları bu sistemlere ilişkin kullanım niyetleri açısından önemlidir.

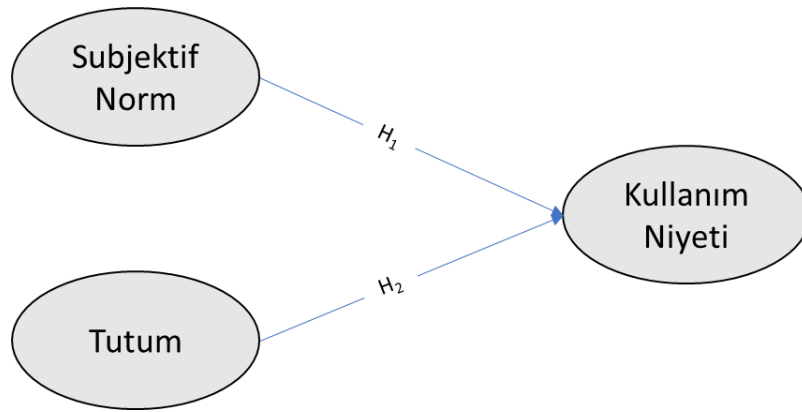
Uygulamaya konulacak yeni bir teknolojiye karşı davranışın belirlenmesinde önemli etkenlerden biri de o kişinin çevresindekiler olacaktır. Bu durum kişinin öznel (sübjektif) normuyla ifade edilmektedir. Ajzen (1991)'de yaptığı çalışmalar neticesinde niyeti belirlenmesinde insanların sübjektif normlarının önemli bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Ayrıca literatürdeki araştırmaların çoğu (Chang, 1998; Ryu vd., 2003; Özer ve Yılmaz, 2010) sübjektif normun davranışa yönelik niyeti belirlemede önemli bir rolü olduğunu desteklemektedir.

H₁: Muhasebe meslek mensuplarının kullandıkları e-uygulamalara ilişkin sübjektif norm ile kullanım niyeti arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

Teknolojiyi kullanmaya yönelik tutum, kullanıcılar teknolojiyi kullandığında teknolojiyi kabul etme ya da reddetme şeklinde olabilir. Bobek ve Hatfield (2003) ve Lin ve Lu (2000) çalışmalarında, teknoloji kullanımına yönelik tutumun niyeti olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

H₂: Muhasebe meslek mensuplarının kullandıkları e-uygulamalara ilişkin tutumları ile kullanım niyeti arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

Bu kapsamda oluşturulan çalışmamızın modeli Şekil 2’de belirtildiği gibi meslek mensuplarının e-muhasebe uygulamalarına ilişkin kullanım niyetlerinin kullanıcıların subjektif normları ve tutumları açısından nasıl etkilendiği araştırılmaktadır.

Görsel 2: Araştırma Modeli

3. MATERYAL VE METOD

3.1. Yöntem, Ana Kütle ve Örneklem

Bu kapsamda hazırlanan çalışmada konu hakkında bilgisi olan meslek mensubu çalışanların oluşturduğu örnekleme, kullandıkları e-uygulamalara ilişkin kullanım niyetleri; subjektif norm ve tutum bakımından incelenmiştir. Çalışma muhasebe alanında çalışan 296 meslek mensubundan anket aracılığıyla toplanan verilerin analizi SPSS 25 ile incelenmesiyle elde edilen bulguları içermektedir.

3.2. Değişkenler ve Veri

Bu çalışmada veri toplamak için hazırlanan anket formunda değişkenleri ölçmek için, literatürde yer alan ve farklı çalışmalarda kullanılıp geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden faydalanılmıştır. Bu kapsamda subjektif norm değişkeni Taylor ve Todd (1995) ve Hung ve Chang (2005) tarafından kullanılan 7 bileşenli ölçek; tutum değişkeni de Taylor ve Todd (1995) ile Molhatra ve Galletta (1999) tarafından kullanılan 4 bileşenli ölçek ile 5'li Likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

3.3. Bulgular

3.3.1. Demografik Bulgular

Ankete katılan 296 katılımcıdan %64,9'u erkek ve %35,1'i de kadındır. Katılımcıların %40,3 muhasebe elemanı, %8,3'ü muhasebe yöneticisi, %46,2'si SMMM, %3,4 SM ve % 1,7 YMM'lerden oluşmaktadır. Ankete katılanların %76'sı lisans ve üstü eğitime sahiptir. Ayrıca 296 kişiden %99,3'ü makul derecede bilgisayar bilgisi mevcuttur. Bunun sonucunda e-uygulamalar için yanıtladıkları sorular, kullandıkları uygulamaları anladıklarını ve verimli bir şekilde değerlendirdiklerini düşünüyoruz.

3.3.2. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Faktör analizi uygun olup olmadığını kontrol etmek amacıyla Çizelge 1'deki KMO ve Bartlett testi sonuçlarına baktığımızda KMO değeri 0,806 olduğundan (>0.6) örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve Bartlett's testi Chi-Square değeri 400,3518 ve serbestlik derecesi 78 olup anlamlı ($p=0.00$, $p<0.05$) olarak bulunduğundan, ölçeğin faktör analizi uygulamak için uygun olduğu kabul edilmiştir.

Çizelge 1: KMO ve Bartlett Test Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling		0,806
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	400,518
	df	78
	Sig.	0,000

Faktör analizinde değişken ve ölçeklerin geçerlilik güvenilirliklerine ışık tutmak için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve analizde varimax yöntemi kullanılmıştır. Faktör analizi sonuçları aşağıdaki Çizelgede sunulmuştur. Bulgular faktör yüklenmeleri ve geçerliliklerinin kabul edilebilir sınırların çok üstünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 2: Faktör Yükleri ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Subjektif Norm	Tutum	Cronbach's Alpha	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
SN1	0,862		0,913	0,917	0,615
SN2	0,843				
SN3	0,830				
SN4	0,791				
SN5	0,754				
SN6	0,722				
SN7	0,668				
T1		0,924	0,888	0,927	0,761
T2		0,907			
T3		0,892			
T4		0,756			

Yapılan faktör analizinde değişkenlerin güvenilirlik analizi sonucu elde edilen Cronbach Alfa değerlerinin 0,70'in üstünde olmasından dolayı anket ve değişkenlerin kabul edilebilir ve yüksek iç tutarlılık güvenilirliğine sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda değişkenlerin yapısal geçerliliğini test etmek için hesaplaması yapılan Composite Reliability (Birleşik Güvenirlik) değerleri de 0,70'in üzerinde sonuçlar vermiştir. Değişkenlere ait açıklanan ortalama varyans (AVE) değeri beklenen değer olan %50 üstünde gerçekleşmesi sonucunda benzeşme geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

3.3.3. Değişkenler Arası İlişkilerin Analizi

Araştırmanın kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde SPSS 25 ile yapılan regresyon analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Çizelge 3'de görülmektedir.

Çizelge 3: Regresyon Analizi Sonuçları

		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
Model		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,611	0,275		5,865	0,000
	Subnorm	0,250	0,066	0,238	3,794	0,000
	Tutum	0,268	0,072	0,234	3,729	0,000

a. Dependent Variable: Niyet

Çizelge 3'deki istatistiksel test sonuçları dikkate alındığında katılımcıların subjektif normu (b:0,250/t:3.794/p:0.000), tutumları (b:0,268/t:3.729/p:0.000) muhasebede kullandıkları e-uygulamalara ilişkin kullanım niyetlerini doğrudan ve anlamlı şekilde pozitif etkilediği gözlenmiştir.

Çizelge 4: Model Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,413 ^a	0,170	0,165	0,72379
a. Predictors: (Constant), Tutum, Subnorm				

Ayrıca Çizelge 4’e baktığımızda modelin düzeltilmiş R2 değeri %16,5 olarak belirlenmiştir. Bu değer ile katılımcıların kullanılan sistemlere dönük subjektif norm ve tutumlarının kullanım niyeti üzerinde açıklayıcılığa sahip önemli değişkenler olduğunu ve niyetteki değişkenliğin %16,5’inin bu 2 değişken tarafından açıklandığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Muhasebe meslek mensuplarının e-uygulamalara ilişkin kullanıcıların niyetinin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular subjektif normun ve tutumun kullanım niyeti üzerinde açıklayıcı bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar e-uygulamalara ilişkin subjektif veya öznel normun yani kişilerin çevresel etkilerinin kullanım niyeti üzerinde etkisinin doğrudan ve anlamlı şekilde arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca uygulamaları kullanan meslek mensuplarının tutumlarının da kullanım niyeti üzerinde etkisi olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Ajzen I (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Hum. Decis. Processes*, 50: 179-211.

Bobek, D.D. and Hatfield, R.C. (2003), An Investigation of the Theory of Planned Behavior and the Role of Moral Obligation in Tax Compliance. *Behavioral Research in Accounting*, 15, 13-38.

Chang, M. K. (1998). Predicting unethical behavior: A comparison of the theory of reasoned action and the theory of planned behavior. *Journal of business ethics*, 17(16), 1825-1834.

Dandago, K. I., & Rufai, A. S. (2014). Information technology and accounting information system in the Nigerian banking industry. *Asian Economic and Financial Review*, 4(5), 655-670.

Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975), *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Addison-Wesley, Reading, MA

Gönen, Seçkin ve Solak, Bilal (2017). "Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması." *Muhasebe ve Finansman Dergisi* No. 76, sayfa 63-80.

Hung, Shin-Yuan ve Chang, Chia-Ming (2004). “User Acceptance Of WAP Services: Test Of Competing Theories”. *Computer Standards & Interfaces* 27: 359–370.

- Kruskopf, S., Lobbas, C., Meinander, H., Söderling, K., Martikainen, M., & Lehner, O. (2020). Digital accounting and the human factor: theory and practice. *ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives*.
- Law, P. K. (2010). A theory of reasoned action model of accounting students' career choice in public accounting practices in the post-Enron. *Journal of Applied Accounting Research*, 11(1), 58-73.
- Lin, J. C. C., and Lu, H. (2000). Towards an understanding of the behavioural intention to use a web site. *International journal of information management*, 20(3), 197-208.
- Malhotra, Yogesh ve Galletta, Dennis F. (1999). "Extending the Technology Acceptance Model to Account for Social Influence: Theoretical Bases and Empirical Validation". Proceedings of the 32nd Hawaii International Conference on System Sciences 1-14.
- Moon, J.-W. ve Kim, Y.G. (2001). "Extending the TAM for a World-Wide-Web context". *Information & Management*, 38: 217-30.
- Özer, G. & Yilmaz, E. 2010. An application to the accountants' information technology usage with the Theory of Reasoned Action, *İktisat İşletme ve Finans*, 25(290): 65-88.
- Ryu, S., Ho, S. H., & Han, I. (2003). Knowledge sharing behavior of physicians in hospitals. *Expert Systems with applications*, 25(1), 113-122.
- Surianti, M. (2020). Development of Accounting curriculum model based on industrial revolution approach. *Development*, 11(2).
- Taylor, S. ve Todd, P.A. (1995). "Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models". *Information Systems Research*, 6(2): 144-176.
- Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:509) 19.12.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmî Gazete.
- Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No:526) 09.02.2021 Tarih ve 31390 Sayılı Resmî Gazete.

TÜRK MUTFAĞINDA COĞRAFI İŞARET TESCİLİ ALAN PEYNİRLER

Öğr. Gör. Dr., ERKAN DENK¹

¹ ATATÜRK Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, -
ORCID ID: 0000-0002-2144-3316

ÖZET

Türk mutfağında önde gelen lezzetlerden ve sabah kahvaltılarının vazgeçilmez ürünlerinden birisi de peynirdir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye ve Anadolu topraklarında bu durum zengin ürün çeşitliliği olarak Türk mutfağına ve peynir çeşitliliğine yansımıştır. Bu eşsiz ve özel ürünlerin ise karakteristik özelliklerini kaybetmeden geleceğe aktarılabilmesi için sınai mülkiyet hakkı olan coğrafi işaret (Cİ) uygulamalarından yararlanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; Türkiye’de Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK) tarafından yürütülen Cİ tescil işlemleriyle kayıt altına alınan peynirleri belirlemek, başvuru işlemleri devam eden peynir türlerini ortaya çıkarmak ve üreticiler ile birlikte tüketicilerde farkındalık yaratıp politika yapıcılara öneriler geliştirmektir. TPMK kayıtlarına bakıldığında 32 peynirin tescil aldığı, 4 peynirin ise yurtdışı olarak tescillendiği görülmektedir. İzmir tulum peyniri, Çayeli koloti peyniri, Van otlu peyniri, Yozgat çanak peyniri, Malkara eski kaşar peyniri, Kargı tulum peyniri, Erzurum civil peyniri ve Gorgonzola tescillenen peynir türlerine verilebilecek örneklerdendir. Bu peynirlerin 12’si menşe adı, 20’si ise mahreç işaret ile tescillenmiştir. Türkiye’nin yedi bölgesi arasında en fazla Cİ tescili alan 7’şer peynir türüyle Doğu Anadolu ve Marmara bölgeleridir. Başvuru işlemleri devam eden 9 peynir türüyle yine Marmara bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Şehirler arasında ise 4 peynir tescili ile Hatay ilk sırada yer alırken başvuruda ise Balıkesir 5 peynir türü ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle turizm gelirinin diğer bölgelere de aktarılabilmesi açısından peynir çeşitliliğiyle önde gelen bölgelerde öncü peynir türleri belirlenerek rotalar oluşturulabilir ve deniz turizmi ile ön plana çıkmış Türkiye gastronomi turizmi ile desteklenebilir. Böylece turizm sezonu oniki aya yayılabilir, bölgeler arası dengeli kalkınmaya elde edilecek turizm geliri katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Peynir, Gastronomi, Peynir turizmi.

1. GİRİŞ

Yiyecek ve içecekler turizm deneyiminin önemli bileşenleri olarak görülmektedir. Özellikle yöresel olarak ifade edilen ürünler destinasyonların turistleri cezbeden temel turistik ürünü olabilmekte araştırmacıların da her geçen gün daha fazla ilgisini çekmektedir. Gastronomi turizmi adı altında yoğunlaşan bu çalışmalar mutfak turizmi (Long, 2004; Smith ve Xiao, 2008; Horng ve Tsai, 2012), yemek turizmi (Hall et al., 2004; Du Rand ve Heath, 2006; Henderson, 2009), şarap turizmi (Charters ve Ali-Knight, 2002; Carlsen, 2004; Hall et al., 2009), peynir turizmi (Fuste, 2015; Marcoz, Melewar ve Dennis, 2016; Ermolaev, Yashalova ve Ruban, 2019) gibi spesifik isimlerle yeni niş turizm pazarları oluşturmaktadır. Özellikle peynir turizmi, gastronomi turizminin bir bileşeni olarak Fransa, İtalya, İspanya gibi destinasyonlar peynir tadımı (Ermolaev, Yashalova ve Ruban, 2019: 1), peynir üretimini yerinde görme, müzeleri ziyaret etme ve yeni deneyimler kazanma adına büyük turist kitlelerini kendilerine çekmektedir.

Bu destinasyonların en önemli özellikleri Cİ uygulamalarını en iyi uygulayan Avrupa Birliği ülkeleri olmaları ve ürün açısından zenginlik göstermeleridir (Çalışkan ve Koç, 2012: 206).

Türk mutfağında önemli bir yeri olan ve sabah kahvaltılarında sevilerek tüketilen ürünlerden birisi de peynirdir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye'nin sahip olduğu 7 bölgede bu durum zengin ürün çeşitliliği olarak Türk mutfağına ve peynir türlerine yansımıştır. Diğer bir deyişle peynirler, yöreleri ile özdeşleşmiş, geleneksel üretim yöntemleri ve kullanılan hammaddeleri ile benzerlerine göre farklılık göstermektedir. Buradan hareketle gerçekleştirilen çalışmadaki amaç; öncelikle Cİ kavramını ve Türkiye'deki uygulamalarını açıklamak olup tescillenen peynirleri belirlemek, TPMK'da tescil işlemleri devam eden peynirleri ortaya çıkarmak ve üreticiler, peynir satıcıları ile birlikte tüketicilerde farkındalık yaratıp politika yapıcılara öneriler geliştirmektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye'nin coğrafi işaretle tanışma süreci 1995 yılında 555 sayılı KHK ile Avrupa Birliği'ne uyum yasa çalışmaları çerçevesinde başlamış olup 10 Ocak 2017 tarihinde 6769 sayılı “Sınai Mülkiyet Kanunu”nun yürürlüğe girmesi ve ardından 10 Ocak 2018 tarihinde kabul edilen “Amblem Yönetmeliği” ile güncel uygulamalara geçilmiştir (Tekelioğlu, 2019: 49). Cİ ile birlikte kullanılması gereken amblem (Menşe-Mahreç), ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde mutlaka yer almalıdır. Kullanılmadığı durumlarda ise işletmede kolaylıkla görülebilecek bir noktada konumlandırılarak kullanılmalıdır.

Türkiye’de doğal ürünler, tarım, maden ve el sanatları ürünleri ile mevzuatta belirtilen şartları taşıyan sanayi ürünleri Cİ başvurusuna konu olabilmekle birlikte 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun 34üncü maddesine göre, menşe adı ve mahreç işareti olmak üzere iki şekilde tescil edilmektedir (URL1).

Menşe Adı: Doğal ve beşeri faktörlere sahip belirli bir yer, bölge veya ülkede yetiştirilen ve kalitesi ile birlikte karakteristik özelliklerini tanımlanan coğrafi bölgeden ürünlere verilen tescil türüdür (Sampalean, Rama ve Visent, 2021: 36). Üretim ve işleme gibi tüm işlemler sınırları çizilen coğrafi alanın içinde gerçekleşmelidir. Menşe ad olarak işaretlenen tekil ve eşsiz bu ürünler; ait oldukları coğrafi alan dışında üretilemezler (Tekelioğlu, 2019: 52). Ezine peyniri, Erzincan tulum peyniri, Edirne peyniri, Kayseri pastırması, Afyon mermeri bu tescil türüne Türkiye’den örnek verilebilir.

Mahreç İşareti: Bu tür ürünler niteliğini, ününü veya diğer özelliklerini belli bir coğrafi alandan alırlar ve bu coğrafi alan ile özdeşleşen ürünün üretim, işleme gibi diğer işlemlerden en az birisi bu yörede gerçekleşmesi durumunda mahreç işaret ile tescillenmektedir (Sampalean, Rama ve Visent, 2021: 36). Ürün ile köken ilişkisi menşe ada göre biraz daha zayıf olan mahreç işaretli ürünler; bilgi, beceri, yetenek veya ustalık gerektiren gıda ve el sanatları ürünleridir (Tekelioğlu, 2019: 52). Erzurum çivil peyniri, Antakya künefelik peynir, Malatya peyniri, Antep baklavası bu tescil Türüne Türkiye’den örnek verilebilir.

İki tescil türüne de girmeyen ancak ilgili piyasada geleneksel olarak en az 30 yıl süredir kullanıldığı kanıtlanan isimlere de “**Geleneksel Ürün Adı**” tescili verilmektedir. Bu tescil uygulaması bir ürünü tarif etmektedir. Döner, ezo gelin çorbası, şevketi bostan gibi (Denk ve Sanalan-Bilici, 2021: 104).

Turizmin küresel anlamda gelişim göstermesiyle birlikte niş pazar olarak görülebilecek peynir turizminin de paralel olarak geliştiği ve konu olarak araştırmacıların son yıllarda ilgisini çektiği söylenebilir. Literatürde bir peynir türünü veya peynirleri gastronomi turizmi açısından değerlendiren (Karaca, 2016; Čaušević, ve Hrelja, 2020; Fuste ve Mundet, 2021; Hastaoğlu, Erdoğan ve Işkın, 2021; Dağ ve Keskin, 2021; Genç ve Akyürek, 2022; Dias, 2022) çalışmalar olduğu gibi peynirin bölgeye ekonomik etkilerini araştıran (Folgado-Fernández et al., 2017; Medeiros, Cunha, ve Passador, 2018; Bava et al., 2018; Ermolaev, Yashalova ve Ruban, 2019; Teixeira et al., 2020) çalışmalar da bulunmaktadır. Dolayısıyla peynir üretildiği bölgede turizmi geliştirirken aynı zamanda yörede olumlu etkiler de yaratmaktadır.

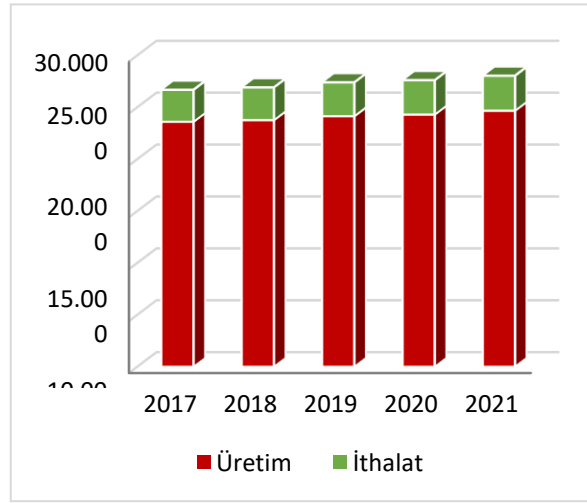
3. METOD ve YÖNTEM

Türkiye'nin Cİ tescili almış peynirlerini belirleyebilmek adına gerçekleştirilen çalışmada nitel araştırma uygulamalarından yaygın olarak kullanılan bir türü olan doküman inceleme yöntemi yardımıyla ikincil kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Doküman inceleme yöntemi veya diğer bir ifadeyle doküman analizi, üzerinde araştırma yapılan olgu veya olgulara ait bilgiler veren, konu hakkında içerik olarak açık ve zengin bilgilere sahip yazılı kaynakların analizini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 218). Çalışmanın evrenini tüm Türkiye ve yedi bölgesinin yer aldığı anahtar kelimelerinde peynir yer alan önceden yazılmış kitap, dergi, makale, tez, vb. kaynaklar ile “Türkiye'nin Dijital Coğrafi İşaret Platformu” olarak bilinen “www.citurkpatent.gov.tr” adresinde yer alan bilgiler oluşturmaktadır. Özellikle bu platformda ürünler 18 grupta toplanmaktadır ve “Peynirler” adında bir ürün grubu da yer almaktadır. Peynirler ürün başlığından, yapılan araştırma, okuma ve incelemeler neticesinde tespit edilen peynirlerin son durumu çeşitli tablolarla ortaya konulmuş olup sonrasında bu tablolar yorumlanmıştır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

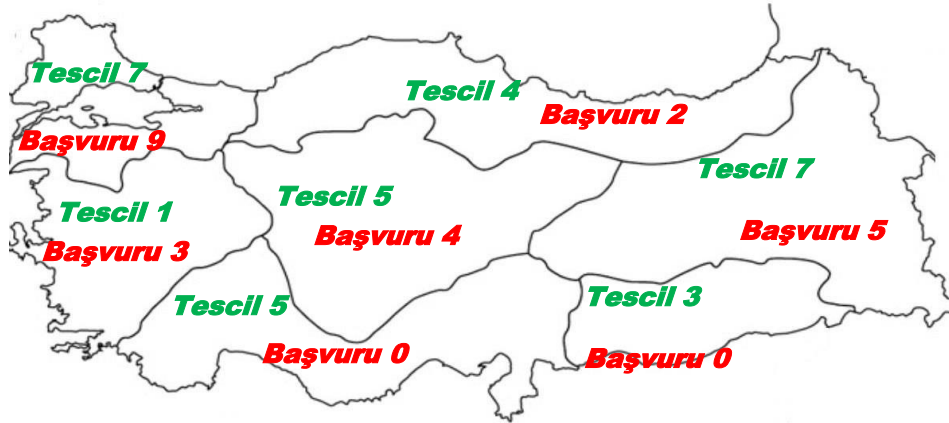
Türkiye’de Cİ tescili olan peynirleri belirlemek amacıyla yapılan incelemelerden elde edilen bulgular aşağıda tablolar yardımıyla açıklanmıştır.

Peynirin temel hammaddesi süttür ve 2021 yılında Dünya genelinde toplanan çiğ süt yaklaşık 872 milyon tona ulaşmışken (Ataseven, 2022:1) aynı yıl Türkiye’de 23,2 milyon ton çiğ süt toplanırken bunun 10 milyon tonu inek sütü olarak belirlenmiştir (URL3). Yine Dünya genelinde peynir üretimine bakıldığında 24,7 milyon ton üretimin (Ataseven, 2022: 1) gerçekleştiği belirlenirken Türkiye’de 772 bin ton peynirin arz edildiği belirlenmiştir (URL3). Kişi başı peynir tüketimini ülkeler bazında incelediğimizde AB, 20,4 kg; ABD, 17,9 kg; Kanada, 15 kg ve Avustralya ise 11,8 kg olarak belirlenmiştir. (Ataseven, 2022: 8). Türkiye’de ise kişi başı tüketimin 16,5 kg olarak gerçekleştiği belirtilmektedir (URL2). Dünya genelinde peynir üretim ve ithalatına yönelik son 5 yıllık bilgiler görsel ‘de yer almaktadır (Ataseven, 2022: 8).

Görsel 1. Dünyada Toplam Peynir Arzı (Bin Ton)

Görsel 1 incelendiğinde 2017 yılında 23,7 milyon ton olan peynir üretiminin ithalat miktarı 3,1 milyon tondur ve toplam arz 27,7 milyon ton olarak gerçekleşirken 2021 yılında 24,6 milyon ton üretim 3,3 milyon ton ithalat ile toplam arz miktarı 29 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bölgelere göre alınan peynir tescili ve başvuru işlemlerinin dağılımı aşağıdaki görsel 2'de yer almaktadır.

Görsel 2. Türkiye'de Bölgelere Göre Cİ Tescili Alan ve Başvurusu Devam Eden Peynir Sayıları

Kaynak: www.citurkpatent.gov.tr (10.03.2023).

Türkiye'nin yedi bölgesi Cİ tescil almış peynir türleri açısından değerlendirildiğinde en fazla tescil 7'şer peynir türüyle Doğu Anadolu ve Marmara bölgelerinde yer alan yöreler ön plandadır. Sonrasında 5'er tescil ile Akdeniz bölgesi (Tescillerin 4 tanesi Hatay iline aittir) ve İç Anadolu bölgesi gelirken 4 tescil ile Karadeniz bölgesi sonrasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin 3 peynir tescili bulunmaktadır. Başvuru sayılarına bakıldığında ise 9 başvuru ile Marmara bölgesi yöreleri ilk sırada yer alırken 5'er başvuru ile Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesi yöreleri gelmektedir. Ege bölgesinden 3 Karadeniz bölgesinden ise sadece 1 başvurunun işlemleri sürmektedir. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden ise herhangi bir peynir türü için başvuru bulunmamaktadır. Peynir çeşitliliği açısından önemli potansiyeli olan Türkiye'nin bu iki bölgesinden başvurusunun olmaması ve tescil sayısı açısından da diğer bölgelerin geride kalınması Cİ tescil uygulamalarında peynir için çalışmaların yavaş ilerlediği

şeklinde yorumlanabilir. Çünkü genel Cİ tescillerine bakıldığında özellikle 100 ürün tescili Gaziantep şehrinin ön plana çıktığını ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin lokomotifi olduğu söylenebilir. Ancak peynir özelinde yaşanan düşük tescil sayısı ve başvuru olmaması ise maalesef düşündürücüdür. Bu durum aslında Marmara ve Doğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere İç Anadolu bölgesi de dahil edildiğinde Türkiye'nin en Batısından en Doğusuna kadar önemli bir peynir turizmi rotasının oluşturulabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Hatta bölgeler kendi özel rotalarını şehirleri arasında oluşturabilir. Böylece gelen turistlere eşsiz deneyim ve lezzetler kısa aralıklarla yaşatılabilir. Deniz turizminin yoğunlaştığı sahil bölgelerinde peynir tescil ve başvuru sayılarının düşük olması, peynir turizmi için diğer bölgelerin ön plana çıkması turizm sezonunun oniki aya yayılması adına Türkiye için bir fırsat olarak görülebilir ve mutlaka değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin şehirleri açısından peynir tescil sayılarını çizelge 2'de daha detaylı bir şekilde görebiliriz.

Çizelge 2. Türkiye'de Peynir Tescili Olan Şehirler

PEYNİR Cİ TESCİL SAYISI	ŞEHİRLER
4	Hatay
2	Erzurum, Balıkesir
1	Edirne, Kırklareli, Çanakkale, Tekirdağ, Sakarya, İzmir, Kahramanmaraş, Çankırı, Yozgat, Kayseri, Karaman, Çorum, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Malatya, Erzincan, Van, Hakkari, Kars, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Konya
TOPLAM	32

Kaynak: www.citurkpatent.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Türkiye'nin şehirleri arasında en fazla peynir tesciline Hatay sahiptir. Bu tescillerin 3 tanesi mahreç işaret 1 tanesi menşe adı şeklindedir. Erzurum ve Balıkesir şehirlerinin 2'şer peynir tescili bulunmaktadır. Erzurum ve Balıkesir'in peynir tescilleri ise mahreç işaret olarak yapılmıştır. Çizelgede yörelerinde üretilen peynir/peynirler için 1'er tescil alan illerin sayısı ise 24'tür.

TPMK verilerine bakıldığında başvurusu devam eden peynirlerin şehirlere göre dağılımı çizelge 3'de yer almaktadır. En fazla 5 başvuru ile Balıkesir ön plana çıkarken Karaman'ın 3, Kırklareli ve Denizli'nin ise 2'şer başvurusu bulunmaktadır.

Çizelge 3. Türkiye'de Peynir Tescil Başvurusu Devam eden Şehirler

PEYNİR Cİ BAŞVURU SAYISI	ŞEHİRLER
5	Balıkesir
3	Karaman
2	Kırklareli, Denizli
1	Çanakkale, Sakarya, İzmir, Kayseri, Bolu, Karabük, Erzurum, Muş, Ağrı, Kars, Ardahan
TOPLAM	23

Kaynak: www.citurkpatent.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Ancak yapılan incelemelerde aynı isimde ürün için Kırklareli'nden 2 başvuru ve yine aynı isimli ürün için Balıkesir ve Denizli'den birer başvurunun yapıldığı belirlenmiştir. Bu durum ilerleyen bölümde çizelge 5'in altında daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Yine aşağıda yer alan çizelge 4'te TPMK tarafından tescillenen peynirler ilk tescil tarihinden günümüze kadar gelecek şekilde sıralanmıştır. Türkiye'de ilk tescillenen peynir 29 Ağustos 2001 yılında, menşe adı olarak Erzincan Sanayi ve Ticaret Odası tarafından tescili alınan Erzincan tulum peyniridir. Sonrasında ise 2007 yılında gerçekleştirilen Ezine peyniri ve Edirne peyniri tescilleri ile bu ürün özelinde süreç ilerlemeye devam etmiştir.

Çizelge 4. Türkiye'nin Cİ Tescilli Peynirleri

Sıra	Peynirin Adı	Tescil Tarihi	Tescil Sahibi	Tescil Türü	Sıra	Peynirin Adı	Tescil Tarihi	Tescil Sahibi	Tescil Türü
1	Erzincan Tulum Peyniri	29.08.2001	Erzincan Sanayi ve Ticaret Odası	Menşe	17	Antakya Carra Peyniri	18.02.2021	Antakya Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe
2	Ezine Peyniri	10.04.2007	Ezine Peynirini ve Mandıracılarını Koruma, Geliş. ve Tanıtım Derneği	Menşe	18	Gümüşhane Deleme Peynir	17.03.2021	Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
3	Edirne Beyaz Peyniri	23.10.2007	Edirne Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe	19	Pınarbaşı Uzunyayla Çerkes Peyniri	14.04.2021	Pınarbaşı Belediyesi	Menşe
4	Erzurum Civil Peyniri	11.09.2009	Erzurum Ticaret Borsası	Mahreç	20	Maraş Parmak /Sıkma Peynir	17.04.2021	K.maraş Bykş. Belediyesi	Mahreç
5	Erzurum (Küflü) Civil Peyniri	30.11.2012	Erzurum Ticaret Borsası	Mahreç	21	Sakarya Abhaz (Abaza) Peynir	03.05.2021	Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
6	Diyarbakır Örgü Peyniri	22.02.2013	Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç	22	Vakfıkebir Külek Peynir	25.05.2021	Vakfıkebir Belediyesi	Mahreç
7	Kars Kaşarı	12.10.2015	Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü	Menşe	23	Urfa Peynir	27.07.2021	Şanlıurfa Ticaret Borsası	Mahreç
8	Malkara Eski Kaşar Peynir	06.12.2017	Malkara Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe	24	Çankırı Küpecik Peyniri	01.10.2021	Çankırı Belediyesi	Mahreç
9	Karaman Divle Obruğu Tulum Peynir	08.12.2017	Karaman Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe	25	Kargı Tulum Peyniri	26.10.2021	Kargı Belediyesi	Menşe
10	Yozgat Çanak Peyniri	18.12.2017	Yozgat Belediyesi	Mahreç	26	İzmir Tulum Peyniri	24.01.2022	İzmir Ticaret Odası	Mahreç
11	Antakya Sürkü (Çökeleği)	26.02.2018	Antakya Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç	27	Antakya Künefelik Peyniri	22.12.2021	Antakya Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
12	Antep Sıkma Peynir	04.06.2018	Gaziantep Ticaret Borsası	Mahreç	28	İvrindi Kelle Peyniri	09.02.2022	İvrindi Belediyesi	Mahreç
13	Antakya Küflü Sürkü (Çökeleği)	12.06.2018	Antakya Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç	29	Yüksekova Çirek Peyniri	18.04.2022	Yüksekova Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
14	Van Otlı Peyniri	31.12.2018	Van Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe	30	Malatya Peyniri	06.07.2022	Malatya Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
15	Manyas Kelle Peyniri	16.12.2020	Manyas Kaymakamlığı	Mahreç	31	Çayeli Koloti Peyniri	24.08.2022	Çayeli İlçe Tar. ve Orm. Müd.	Menşe
16	Kırklareli Beyaz Peyniri	23.12.2020	Kırklareli Ticaret Borsası	Menşe	32	Atlantı Dededağ Tulum Peyniri	26.01.2023	S.S. Atlantı Kasabası Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Mahreç

Kaynak: www.citirkipatent.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

Kaynak: www.citurkpatent.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Çizelge 4 incelendiğinde yine 32 tescil alan peynirlerin 12’si menşe adı olarak 20’si ise mahreç işaret türünde TPMK tarafından tescillenerek koruma altına alınmıştır. Ayrıca TPMK kayıtlarına bakıldığında “Yurtdışı” olarak tescillenmiş dört adet peynir türü de bulunmaktadır. Bu peynirler yine tescil tarih sıra önceliğine göre sıralandığında ilk olarak “Hellim/Halloumi-Kıbrıs”, ikinci olarak “Parmigiano Reggiano-İtalya” yani parmesan peyniri, üçüncü olarak “Grana Padano-İtalya” ve son olarak ise yine İtalyanların ünlü “Gorgonzola” peynirleridir (URL4).

TPMK kayıtları incelendiğinde “Peynirler” ürün grubunda başvurusu işlemleri devam eden 23 peynir türü bulunmaktadır (URL6). Çizelge 5’te bu peynir türleri başvuru tarihleri öncelikli olacak şekilde sıralanmaktadır.

Çizelge 5. TPMK’da Başvuru İşlemleri Devam Eden Peynirler

Peynirin Adı	Başvuru Tarihi	Başvuru Yapan Kurum	Başvuru Tescil Türü
İspir Kurun Peyniri	10.11.2017	Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu	Menşe
Mengen Peyniri	13.11.2018	Mengen Kaymakamlığı, Mengen Belediyesi	Mahreç
Bergama Tulum Peyniri	15.01.2020	Bergama Ticaret Odası	Menşe
Muş Kaşarı	11.02.2020	Muş İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	Mahreç
Hanak Tel Peyniri	08.04.2020	Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe
Kepsut Bükdere Küflü Katık Peyniri	29.06.2021	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	Mahreç
Kars Gravyer Peyniri	24.09.2021	Kars Ticaret ve Sanayi Odası	Mahreç
Ağrı Tulum Peyniri	05.11.2021	Ağrı İl Özel İdaresi	Menşe
*Kırklareli Eski Kaşar Peyniri	05.02.2022	Kırklareli Ticaret ve Sanayi Odası	Menşe
*Kırklareli Eski Kaşar Peyniri	24.03.2022	Kırklareli	Menşe
Ayvalık Kirli Hanım Peyniri	27.04.2022	Ayvalık Belediyesi	Mahreç
*Gömeç Kirli Hanım Peyniri	24.05.2022	Denizli	Mahreç
Ayvalık Kelle Peyniri	27.06.2022	Ayvalık Belediyesi	Mahreç
Bayramiç Peyniri	30.06.2022	Bayramiç Ziraat Odası	Menşe
Ayrancı Berendi Kar Obruğu Peyniri	11.09.2022	Ayrancı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Menşe
Ermenek Deri Peyniri	12.09.2022	Ermenek İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Menşe
Kazımkarabekir Bastırık Peyniri	28.09.2022	Kazımkarabekir İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Menşe
Sındırgı Eğridere Yünlü Tulum Peyniri	26.10.2022	Sındırgı Belediyesi	Mahreç
Eskipazar Şırdanlı Peynir	14.11.2022	Eskipazar İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Mahreç
Çardak Deri Peyniri	15.11.2022	Çardak Kaymakamlığı	Menşe
Talas Otlı Çömlek Peyniri	23.11.2022	Kayseri Üniversitesi, Talas Belediyesi	Mahreç
Abaza Peyniri	03.12.2022	Sakarya	Mahreç
*Gömeç Kirli Hanım Peyniri	22.12.2022	Balıkesir	Mahreç

Kaynak: www.citirkpatent.gov.tr adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

(*) Aynı isimle tekrar başvuru yapılan peynirler

Tescil başvurusu bulunan peynirlerin 11 tanesi menşe adı kategorisinde, 12’si ise mahreç işaret tescil türünde incelemeleri devam etmektedir. Çizelge dikkatli incelendiğinde dikkat çekici bir şekilde iki ürün için farklı tarihlerde farklı kurumlar tarafından yapılmış olan başvurular görülmektedir. Kırklareli eski kaşar peyniri için başvuru belgeleri incelendiğinde Kırklareli

Ticaret ve Sanayi Odası ile herhangi bir kurum belirtilmeden sadece Kırklareli başvuru alanında yazan iki belge bulunmaktadır. Aynı durum “Gömeç Kirli Hanım Peyniri” için de geçerlidir. Başvuruda coğrafi olarak Denizli ve Balıkesir şehirleri yakın konumda olmasalar da aynı isimde ürün için başvuru tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum göz önünde bulundurulduğunda başvuru sayısı 21 farklı peynir türü için devam etmektedir şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yaşanan bu durum Cİ sistem ve uygulamalarında başvuru işlemlerinin hazırlanmasında yetkin kurumların özenli davranmadığı, ilk aşamada aslında sorunların yaşandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Nitel araştırma yöntemlerinden yaygın olarak tercih edilen doküman analiz yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada coğrafi işaretlerin önemiyle birlikte Türkiye’nin Cİ tescili almış olan peynirlerinin gastronomi turizmi açısından durumu tespit edilip ortaya konulmuştur. Ulusal ve uluslararası literatürde peynirin gastronomi turizminin önemli bileşeni olduğu ve niş pazar olarak peynir turizmi olarak da ifade edildiği dikkat çekmektedir. Geçmişte daha çok tatil veya dinleme amaçlı gerçekleşen turizm faaliyetlerinin günümüze gelindikçe merak duygusuyla birlikte deneyim arayışlarına yöneldiği ve farklı turizm türlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında peynir destinasyonlar için önemli bir turistik ürün olma yolunda ilerlemektedir. Peynir tadımları, peynirlere özel gerçekleştirilen festivaller, üretim yerlerinin ziyareti ve üretim aşamalarının görülmek istenmesi, ilgili müze ziyaretleri gelecekte turistlerin tercih sebepleri olarak artış göstermeye devam edebilir. Bu amaçla Türkiye var olan peynir zenginliğini hem uluslararası ticarete hem de turist sayılarındaki artış ile birlikte turizm gelirlerinde ekonomik katma değere çevirmelidir. Bu amaçla ilgili paydaşlara bazı öneriler geliştirilmiştir.

Öncelikli olarak Türkiye’nin peynir envanteri çıkarılmalı ve bu envanter doğrultusunda gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilecek peynir rotaları oluşturulmalıdır.

Ana teması peynir olan festivaller başta şehirler olmak üzere sonrasında bölgeler bazında planlanmalı ve bu etkinliklerde TPMK’da paydaş olarak katılım sağlamalıdır.

TPMK tarafından tescillenen her peynirin varsa hikayesiyle birlikte üretim aşamaları, saklama koşulları, vb. kısa filmler veya kamu spotları oluşturulmalıdır.

Oluşturulacak olan bu filmler başta uluslararası trafiğin yoğun yaşandığı havalimanları olmak üzere birçok havalimanındaki ekranlarda gösterilmeli ve mümkünse peynir satış mağazaları bu birimlerde oluşturulmalıdır.

Tescilli peynirlerin pazarlanması ortak bir platform üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu amaçla uluslararası taleplere de cevap verebilecek bir altyapı oluşturularak TPMK ile Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın da süreçte olacağı bir e-satış sitesi oluşturulabilir.

İlgili bakanlıklar tarafından Cİ tescilli peynir üretimi gerçekleştiren üreticilere çeşitli destekler verilebilir.

Cİ tescili almış şehirlerin ilgili kamu kurumlarının internet sitelerinde ve özellikle İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin sayfalarında bu özel ürünlere mutlaka yer verilmelidir.

Her çalışma gibi bu çalışmanın da belirli sınırları bulunmaktadır. Çalışmada incelenen kaynaklarla birlikte verilerin çoğunun elde edildiği Türkiye Coğrafi İşaretler Platformu verileri ile anahtar kelimelerinde peynir yer alan çalışmalar en önemli kısıtlardır. Gelecekte farklı ürün

türlerine yönelik benzer çalışmalar gerçekleştirilebileceği gibi Cİ tescili almış ürün veya peynirlere yönelik tüketici tercihlerini de araştıran uygulamalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Ataseven, Y.Z. (2022). Durum ve Tahmin Süt ve Süt Ürünleri 2022. Tarımsal Ekonomi Politika Geliştirme Enstitüsü-TEPGE Yayınları, Ankara. TEPGE Yayın No: 357 ISBN: 978-625-8451-48-1.
- [2] Bava, L., Bacenetti, J., Gislon, G., Pellegrino, L., D'Incecco, P., Sandrucci, A., ... & Zucali, M. (2018). Impact Assessment of Traditional Food Manufacturing: The case of Grana Padano Cheese. *Science of the total environment*, 626, 1200-1209.
- [3] Čaušević, A., & Hrelja, E. (2020). Importance of Cheese Production in Livno and Vlačić for Gastronomy and Tourism Development in Bosnia and Herzegovina. In *Gastronomy for Tourism Development* (pp. 27-42). Emerald Publishing Limited.
- [4] Carlsen, P. J. (2004). A Review of Global Wine Tourism Research. *Journal of wine research*, 15(1), 5-13.
- [5] Charters, S., & Ali-Knight, J. (2002). Who is The Wine Tourist?. *Tourism management*, 23(3), 311-319.
- [6] Çalışkan, V., & Koç, H. (2012). Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), 193-214.
- [7] Dağ, T., & Keskin, E. (2021). Geleneksel Peynirlerin Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi: İzmir Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 2630-2652.
- [8] Denk, E. ve Sanalan Bilici, N. (2021). “Erzurum İlinin Coğrafi İşaret (Cİ) Almış Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi”. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(1), 102-122.
- [9] Du Rand, G. E., & Heath, E. (2006). Towards a Framework For Food Tourism As an Element of Destination Marketing. *Current issues in tourism*, 9(3), 206-234.
- [10] Dias, J. (2022). The Use of Cheese From Alentejo in Portuguese Gastronomy: A Travel Through History. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 29, 100579.
- [11] Ermolaev, V. A., Yashalova, N. N., & Ruban, D. A. (2019). Cheese As a Tourism Resource in Russia: The First Report and Relevance To Sustainability. *Sustainability*, 11(19), 5520.
- [12] Folgado-Fernández, J. A., Palos-Sánchez, P. R., Campón-Cerro, A. M., & Hernández-Mogollón, J. M. (2017). Gastronomic Products With Identity and The Development of The Tourism Destination. A study On Cheese Routes in Spain. *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 3(1), 93-109.
- [13] Fusté Forné, F. (2015). Cheese Tourism in a World Heritage Site: Vall de Boí (Catalan Pyrenees). *European Journal of Tourism Research*, vol. 11, p. 87-101.
- [14] Fusté-Forné, F., & Mundet i Cerdan, L. (2021). A Land of Cheese: From Food Innovation to Tourism Development in Rural Catalonia. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 19(2), 166-183.
- [15] Genç, G. & Akyürek, S. (2022). Deleme Peynirinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *1st International Conference on Scientific and Academic Research ICSAR, December 10 - 13*, in Konya, Turkey, 862-868.

- [16] Hall, C. M., Johnson, G., Cambourne, B., Macionis, N., Mitchell, R., & Sharples, L. (2009). Wine Tourism: An Introduction. In *Wine tourism around the world* (pp. 1-23). Routledge.
- [17] Hall, C. M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., & Cambourne, B. (Eds.). (2004). *Food tourism around the world*. Routledge.
- [18] Hastaoğlu, E., Erdoğan, M., & Işkın, M. (2021). Gastronomi Turizmi Kapsamında Türkiye Peynir Çeşitliliği Haritası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1084-1113.
- [19] Henderson, J. C. (2009). Food Tourism Reviewed. *British food journal*, 111(4), 317-326.
- [20] Horng, J. S., & Tsai, C. T. (2012). Culinary tourism strategic development: an Asia-Pacific perspective. *International journal of tourism research*, 14(1), 40-55.
- [21] Karaca, O. B. (2016). Geleneksel Peynirlerimizin Gastronomi Turizmindeki Önemi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 17-39.
- [22] Long, L. M. (Ed.). (2004). *Culinary tourism*. University Press of Kentucky.
- [23] Marcoz, E. M., Melewar, T. C., & Dennis, C. (2016). The Value of Region of Origin, Producer and Protected Designation of Origin Label For Visitors and Locals: The Case of Fontina Cheese in Italy. *International Journal of Tourism Research*, 18(3), 236-250.
- [24] Medeiros, M. D. L., da Cunha, J. A. C., & Passador, J. L. (2018). Gastronomic Tourism and Regional Development: A Study Based On The Minas Artisanal Cheese of Serro. *Caderno. Virtual de Turismo*, 18(2), 168-189.
- [25] Şahin, G. (2013). Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)'nin Coğrafi İşaretleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 23-37.
- [26] Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, Sayı: 15, 47-75.
- [27] Sampalean, N. I., Rama, D., & Visent, G. (2021). An Investigation Into Italian Consumers' Awareness, Perception, Knowledge of European Union Quality Certifications, and Consumption of Agri-food Products Carrying Those Certifications. *Bio-based and Applied Economics Journal*, 10(1050-2021-1254), 35-49.
- [28] Smith, S. L., & Xiao, H. (2008). Culinary Tourism Supply Chains: A Preliminary Examination. *Journal of travel research*, 46(3), 289-299.
- [29] Teixeira, N., Pires, M. C., Ferreira, P., P. Carvalho, G., Santos, R., M. Rodrigues, F., ... & Caeiro, J. J. (2020). The Economic Impact of a New Type of Ripening Chamber In Traditional Cheese Manufacturing. *Sustainability*, 12(16), 6682.
- [30] Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- [31] URL1: www.citurkpatent.gov.tr (Erişim:30.01.2023).
- [32] URL2: Türkiye Yıllık Peynir Tüketimi. <https://www.gidahatti.com/haber/11546525/turkiye-peynirde-ab-ile-yarisiyor> (Erişim: 28.01.2023).
- [33] URL3: CLAL, 2022. Türkiye Süt Sektörü. https://www.clal.it/en/index.php?section=stat_turchia (Erişim: 28.01.2023).
- [34] URL4: TPMK Tarafından Yurtdışı Tescilli Peynirler. <https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani> (Erişim: 30.01.2023).

- [35] URL5: Türkiye AB Tescil Başvuruları. www.tmdn.org (Erişim:06.02.2023).
- [36] URL6: TPMK Başvuru İşlemleri Devam Eden Peynirler. <https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani> (Erişim: 30.01.2023).

Liyakat ile Etik Liderlik Tarzı Arasındaki İlişki: İçerik Analizi

Prof. Dr. Recep Yücel¹ Yüksek Lisans Öğrencisi Semih Yiğit²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale İİBF, İşletme Böl., ORCID-ID: 0000-0002-4755-417X.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale SBE, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, e-posta: ORCID-ID: 0000-0002-6234-3207.

Özet

İşletmelerin faaliyetlerini sürdürmesinde ve başarı elde etmesinde, şüphesiz en büyük pay çalışanlara aittir. Nitekim bu süreçte özellikle işe alım süreci bakımından, insan kaynakları yönetimi ve uygulamaları önem arz etmelidir. Bu bağlamda, bilgi, deneyim, kapasite ve yeteneğin yanı sıra; en dikkat çekici olanında, çalışanın liyakat hususunun iş başarımında ön planda tutulması gerekmektedir. Çünkü, örgütlerin etkin ve verimli bir biçimde yönetilmesinde insan kaynakları uygulaması temel faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca, liyakat ve doğru kriter esasına dayanarak çalışanın seçimi, insan gücünden maksimum düzeyde yararlanmayı sağlamaktadır. Öte yandan örgütlerin yönetilmesinde liyakat kadar, yöneticilerin etik liderlik tarzı da önem arz etmektedir. Zira, liyakatlı çalışan tercihinin gerçekleştiği ve etik liderlik tarzının uygulandığı işletmelerde, iş görenlerinde performansları da bu doğrultuda değişiklikler göstereceği düşünülmektedir. Kaldı ki, etik liderlik tarzı, işletmelerde çalışanlar üzerinde, işlerini gerçekleştirmelerine katkı sağlayan bir liderlik biçimi olmasına rağmen; bazı durumlara çalışanlar tarafından kabul görmeyebilir. Bu genel görüşlere dayanılarak; belli görüşler bir araya getirilerek, liyakat ile etik liderlik tarzı arasındaki ilişki çalışmanın genel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın araştırma kısmında, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler ise literatür taraması yolu ile veri taramalarından elde edilmiştir. Toplam 7 veri tabanı tarama kaynağı olarak kullanılmıştır. Academic Search Ultimate tabanından 1, Dergipark'tan 20, Google Scholar'dan 11, SOBIAD'dan 1, The Belt and Road Initiative Reference Source veri tabanından 1, YÖK AKADEMİ'den 4 ve son olarak YÖKTEZ veri tabanından 10 tez ve makale çalışması incelenmiştir. İnceleme sonucunda, liyakate yönelik çalışmaların, ağırlıklı olarak kamu alanındaki işe alımlarda yapıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, etik liderlikle; iş tatmini, örgütsel yaratıcılık, örgütsel bağlılık, örgüte zarar veren davranışlar, işten ayrılma niyeti, işe yabancılaşma ve yeşil örgüt kültürüne olan etkilerine yönelik çalışmaların yapıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Liyakat İlkesi, İnsan Kaynakları Uygulamaları, Etik Liderlik Tarzı

The Relationship Between Merit and Ethical Eadership Style: Content Analysis

Abstract

Undoubtedly, the biggest share in the continuation of the activities and success of the enterprises belongs to the employees. As a matter of fact, in this process, especially in terms of the recruitment process, human resources management and practices should be important. In this context, in addition to knowledge, experience, capacity and ability; most notably, the employee's merit should be prioritized in job performance. Because human resources practice is one of the main factors in the effective and efficient management of organizations. In addition, the selection of the employee based on merit and the right criteria ensures maximum use of manpower. On the other hand, ethical leadership style of managers is as important as merit in the management of organizations. Because, it is thought that the performance of the employees will change in this direction in the enterprises where the preference of the qualified employee is realized and the ethical leadership style is applied. Moreover, although the ethical leadership style is a leadership style that contributes to the realization of their work on the employees; some situations may not be accepted by the employees. Based on these general opinions; By bringing together certain views, the relationship between merit and ethical leadership style constitutes the general purpose of the study. In the research part of the study, content analysis method was used. The data were obtained from data scans through literature review. A total of 7 databases were used as a search source. 1 thesis and article studies from Academic Search Ultimate, 20 from Dergi park, 11 from Google Scholar, 1 from SOBIAD, 1 from The Belt and Road Initiative Reference Source database, 4 from YÖK ACADEMY, and finally 10 from YÖKTEZ database examined. As a result of the examination, it is noteworthy that the studies on merit are mainly carried out in recruitment in the public sector. In addition, with ethical leadership; It has been observed that studies have been conducted on the effects of job satisfaction, organizational creativity, organizational commitment, behaviors that harm the organization, intention to leave, job alienation and green organizational culture.

Key Words: Principle of Merit, Human Resources Practices, Ethical Leadership Style

Giriş

Günümüzde önemi artan, insanların temel ihtiyaçları ile birlikte bu ihtiyaçları dışındaki taleplerini karşılayan kuruluşlar kamu sektörü ile birlikte özel sektörde faaliyet gösteren kurum ve işletmelerdir. Her geçen gün rekabet ortamının ve yarışın arttığı koşullarda örgütler, bu duruma ayak uydurmak için tüm gücüyle çalışmalarını sürdürürler. İşte tam bu noktada, işletmeler bu taleplere yetişirken ve niteliklerini arttırmak için nitelikli, bilgili ve tecrübeli çalışanlardan yararlanmaktadır. İş görenler ile birlikte yöneticilere de bu süreçte büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Özellikle yönetim tarzlarının yanında ilkel, etik ve liyakat esaslı personel seçimlerinde çok dikkatli çalışmaları gereklidir (Bayram, 2022, s. 1).

Örgütlerde önemli bir nokta tüm bölümlere uygun nitelikli çalışanların işe alınmasıdır (Tunçer, 2017, s. 1). Bu personel seçiminde her örgütün belirlemiş olduğu iş tanımları ve nitelikler yer almaktadır. Ancak bu tanımlamaların başında personel seçiminde liyakat esasına ve ilkesine uygun bir şekilde seçimlerin yapılması gerekmektedir (Canman, 2000, s. 18). Liyakat ilkesi, daha çok kamu sektöründe önem arz eden ancak özel sektörde de mutlak suretle uygulanması gereken bir ilkedir (Güler, 2022, s. 5). Kamu kurumunun itibarı ve etkinliğinde personelin

niteliğinin yanında personelin seçimi de dikkat edilecek bir husustur. Liyakat sahibi kişilerin çalışmalara başlaması merkezi yönetim ve kurum yönetimi ile birlikte kurum içi hiyerarşide de güveni beraberinde getirecektir. Çünkü kurum içi güvenin temeli liyakat esasından geçmektedir. Ancak ülkemiz açısından bu ilke ele alındığında, uygulama noktasında çok büyük eksiklikler göze çarpmaktadır. Kamuya alımlarda liyakat esasına göre işlemler maalesef yaşanmamaktadır. Böylesi bir durum, yapılan çalışmalara da konu olmuş ve liyakat ilkesinin uygulanmadığı örgütlerde çalışanların kurumlarına olan güvenleri sarsılmalara ve azalmalara neden olmaktadır (Dirgen, 2019, s. 7). Hiçbir şekilde personel alımında siyaset üstü uygulamalara yer verilmemeli, ilkeli, kurallı ve etik değerler merkeze alınarak seçimleri gerçekleştirmek gerekmektedir.

Liyakat kavramı, literatürde bu başlığın aksi bir şekilde kayırmacılık kavramı ile bazı çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır (Çamur, 2020, s. 461). Liyakat, yönetimde insan kaynakları alanının uygulamaları bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgunun temelinde insan yatmaktadır. Çünkü kurum içi başarıda, hizmetlerin etkinlik ve verimliliğinde yaşanacak yükselişler direkt olarak yönetici ve çalışan arasındaki ilişkiler ve uyumdan kaynaklanmaktadır (Narmanlıoğlu, 2020, s. 1). Elde edilecek bu başarının tabi ki en büyük mimarları kurum görevlileridir. Adil, liyakatli ve işe uygun personel alımı, kurumun güven ve imajında önem teşkil etmektedir. Bilgilere, niteliklere ve tecrübeleri uygun kişilerin iş gücüne katılması liyakat esasını beraberinde getirecektir.

Liyakat ilkesi, aynı zamanda liderliğin gösterilmesini ve değerlendirilmesini sağlamaktadır. Liderlik, sorumluluğu gereği çalışanlar üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler oluşturabilir. Kurumun menfaatleri doğrultusunda görev tanımları yapılmalı, kurum içi etik kurallar belirlenmelidir. Bu kuralları belirlerken çalışanlara karşı etik bir liderlik tarzı göstermesi gerekmektedir. Çünkü etik liderlik, performanslara, memnuniyete, kurum içi iletişim ve ilişkilerde değişimler meydana getirecektir (Aydın, 2002). Kamuda tıpkı özel sektör gibi halkın taleplerini yerine getiren kurumlardır. Bu hedeflere ulaşırken, çalışanlara karşı kamu yöneticilerinin bazı görevleri bulunmaktadır. Bu çerçevede yöneticiler, liyakat esasıyla hareket ederek kurumda da etik liderlik tarzıyla birlikte yönetim gerçekleştirebilirler. Liyakat sistemi, örgütün karakteristik özelliklerini ortaya çıkaracaktır.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Liyakat Kavramına Genel Bir Bakış

İlk olarak liyakat kelimesi, 1958’de yayınlanan “Meritokrasinin Yükselişi” kitabıyla karşımıza çıkmıştır (Tunçer, 2017, s. 38). Bu kavramın temeli, kişiye göre iş değil, işe göre uygun ve donanımlı kişinin adil bir şekilde personel seçimi işleminin gerçekleştirilmesidir. Tüm çalışanlar işe ilk başladığı andan itibaren, emeklilik dönemine kadar çalışma sürecinde kalmak zorundadırlar. Ancak bu uzun dönemli çalışma hayatı, kuruma olan güvenin ve memnuniyetin bir göstergesi olabilir. Nitelikli bir çalışan, hakkıyla ve liyakat esasıyla işe alındığı takdirde kurumdaki varlığı uzun olabilir. Liyakat kavramı kimi zaman bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu sistem doğru ve düzgün bir biçimde uygulandığı takdirde kurumların itibarı artacak, kuruma ve yöneticilere olan güven yükselecektir (Aydın, 2017, s. 303-304; Eryılmaz, 2015, s. 230). Liyakat sistemi; özellikle kamu sektöründe personel alımlarında, kurum içi görev yükselmelerde veya gerekli görüldüğü hallerde atama veya tayinlere olması

gereken bir düzendir (Bayram, 2022, s. 1). Ancak liyakat sistemi, ülkemizde uygulama noktasında sıkça eleştirilen ve tartışılan bir kavramdır. Merkezi hükümetlerin, özellikle kamuya alımlarda etkili olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim liyakat esasının uygulanmamasının kavramsallaşmış hali kayırmacılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada liyakat ile etik liderlik tarzı arasındaki ilişki içerik analiziyle incelenmiştir.

Şüphesiz kamuda yaşanan bu liyakatsiz durumlar kimi zaman özel sektörde de karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın ülkemizde uygulama noktasında, temel bir unsur olarak göze çarpmakta ancak bazı engeller nedeniyle beklenen düzeyde uygulama başarısı gösterilmediği görülmektedir (Aydın, 2017, s. 306; Gökdeniz vd., 2017, s. 212). İşletmelerinde yönetim tarzları, ilkeleri ve kuralları vardır. Bu ilkeler ve kurallar göz önünde bulunarak işlere uygun çalışanlar seçilip göreve getirilmelidir. Liyakat kavramı, kişilerin kendilerine verilen görevlerini ve sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi anlamına gelmektedir (Kayar, 2021, s. 88). Liyakat kavramı, şirketler ve kamu için adil ve eşit bir yönetim şeklinin olması için önem arz etmektedir. Liyakat bir diğer açıdan bakıldığında, kurumun ve idaresinin tarafsız bir yapıda olduğunun, tarafsızlığının bir göstergesi ve aracıdır (Karahanoğulları, 1968, s. 250).

Liyakat kavramı yönetimi ve davranış bilimci Max Weber tarafından açıklanan Bürokrasi kavramından başlayarak günümüze kadar gelen dönemde yayınlanan birçok eserde açıklanmıştır (Çamur, 2020, s. 461). Liyakat tanım olarak bakılacak olursa, ağırlıklı olarak belirtilen ifadeler işe uygunlun, çalışan yeterliliği gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Bir diğer tanımlamaya bakacak olursak liyakat kavramı; özellikle kamuda ki görevlerin eksiksiz ve tam bir şekilde yerine getirilebilmesi için işlere göre uygun kişilerin tercih edilmesidir (Akgüner, 2014, s. 31). Liyakat kısacası bir personel için ölçüt olabilir. Aynı şekilde bu ilke personelin ilk işe giriş sürecinde olabileceği gibi, görev süresince kurum içi yükselmelerde de mutlaka uygulanması gerekmektedir. Liyakat ilkesi, kurumlarda kayırmacılık durumuyla birlikte önem kazanmaktadır (Şen, 1995, s. 79). Sadakat, güven, fedakârlık gibi sıfatlarla liyakat kavramı beraber anılmaktadır (Acar ve Ertek, 2019). Bu faktör, kurumlarda yer değiştirme, yükselme ve nakil süreçlerinde hiçbir şekilde yöneticilerin inisiyatifine bırakılmamalı yani keyfi davranışlarındaki kararları ile gerçekleştirilmemelidir.

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde, liyakat kelimesi yerine daha çok torpil kelimesi kullanılarak karşımıza çıkmaktadır. Liyakat; görevleri en çok hak eden, gerçekleştirilecek en uygun kişilerin işe girmelerinin sağlanması en sonunda ise elde edilecek başarının mimarı olmasını sağlar (Erol, 2021, s. 54). Örgütler iyi ve adil bir yönetim sistemlerinin yanında etik ve ahlaklı liderlik tarzları kaliteli, etkin ve verimli performansları ve olumlu kurum güvenini de beraberinde getirecektir. McCourt (2007), yapmış olduğu bir tanımda liyakat kavramını, herhangi bir işe en uygun kişinin seçilmesidir şeklinde bir tanımlama yapmıştır (McCourt, 2007, s. 5). Liyakat, hiçbir kriterde ayrımın yapılmadığı, eşit ve adil bir yönetim biçiminin doğurduğu bir esastır. Karagözoğlu (2013) yapmış olduğu bir tanımda liyakati; görevleri ve sorumlulukları yerine getirmede ihtiyaç duyulan yüksek düzeyde bilgi ve beceriye sahipliğin bir göstergesi olarak açıklanmıştır. Gerekli bilgi ve birikim nitekim alınan eğitimlerle olmaktadır. Yabancı kaynaklardan aktarılan bilgiler incelendiğinde; liyakat esasında sadece

bilgi, donanım ön plana çıkar, hiçbir şekilde kişilerin cinsiyetleri, dilleri ve dinlerine göre ayırım yapılarak işe alımlar gerçekleştirilmemesi gerekmektedir (Bobocel vd., 2011, s. 433-450). Liyakat kavramı ile kayırmacılık kavramları birbirinden zıt iki kavramdır.

Liyakat; özellikle kamu yönetiminde göreve gelme veya görevde yükselme de ki kuralları merkeze alırken; kayırmacılık kavramında tamamen taraflı bir yönetim anlayışı, liderlik tarzının hâkim olduğu görülmektedir (Uz, 2011, s. 59). Liyakat esası yeterince yerine getirilmezse örgütlerde başarısızlık, çalışanlarda mutsuzluk, performanslarda belirgin düşüşler, motivasyonlarda azalış gibi etmenlerde olumsuzlukla ortaya çıkacaktır. Liyakatin eksik olduğu durumlarda örgütlerde; örgüte olan bağlılıkta azalmalar (Özdemir, 2013, s. 99-117), iş tatminine düşüşler (Maulidan vd., 2020), genel anlamda performanslarda ise azalmalar meydana gelecektir (Çakıcı ve Yılmaz, 2021, s. 195-208).

Objektif bir liderlik tarzı sayesinde ise, çalışanların işlerine odaklanmaları sağlanacak, performansları artış gösterecektir. Ege liyakatsiz bir sürecin yaşanması örgütlerde birtakım hatalar doğuracak olup, bu hataların bazen çözülmesinin ise zorlaşacağı kaçınılmazdır (Tutum, 1976, s. 97). Liyakatin uygulamalarının artması demek aynı zaman toplumdaki bürokrasiye olan güvenin de her geçen gün artması demektir (Öztürk, 2002, s. 130). Liyakat kavramı; bir örgüte uygun, yetenekli, bilgili kişinin seçilmesi ve göreve başlamasını ifade etmektedir.

1.2.Etik Liderlik Tarzı

İşletmelerde, karar alma ve karar verme mekanizması liderler tarafından yürütülmektedir (Erol ve Kulualp, 2019, s. 697). Liderler, bu süreçte çalışanları ile bilgi paylaşımını da gerçekleştirerek koordineli bir şekilde, tüm fikirlerinde yer aldığı bir örgüt ortamında sorumluluklarını gerçekleştirirler. Örgütlerde faaliyetler sürdürülürken, iş görenler liderleri tarafından bazı hususlar karşısında olumlu veya olumsuz etkenlerden davranışlarında değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bu noktada liderlere çok büyük görevler düşmektedir (Kafadar ve Kaygın, 2017, s. 78).

Liderlerin göstereceği liderlik tarzları çalışanlarını her konuda etkilemektedir. Nitekim geleneksel ve modern liderlik tarzları örgütlerde görülen liderlik tarzlarıdır. İş görenler, kendilerini olumlu etkileyecek, kendilerinde gözle görülür değişimlerin yaşandığı bir liderin örgütte olmasını istemektedirler. Bazı liderlik tarzlarını çalışanları olumsuz etkilediği gibi olumlu da etkileyebilir. İşte tam bu noktada yaşanan bazı olumsuzlukların giderilmesinde liderler, etik liderlik tarzına sahip olması gerekmektedir (Dertli, 2014, s. 23). Örneğin; otoriter bir liderin olduğu örgütte kimse kendisini ifade edemeyecek olup, performanslar düşer, motivasyonlar azalır, işten ayrılmalar belirgin bir şekilde artacaktır. Örgütlerde görülmesi kimi zaman beklenen bir liderlik tarzı ise, etik liderlik tarzıdır. Bu liderlik tarzının temelini, etik davranışlar, kurallar ve ilkeler oluşturmaktadır (Erol ve Kulualp, 2019, s. 698). Tabi ki de etik davranışların yanında ahlak kavramı da beraberinde gelmektedir. Etik kavramına tanımlama

yapacak olursak; etik, ahlak yasalarının, kuralların temel alındığı bir kavramdır (Erdoğan, 1999, s. 425).

Etik liderlik tarzında yöneticilerin özellikleri de belirleyici olacaktır. Etik liderlik tarzı gösteren liderler, tüm çalışanlar için öncü ve yol gösterici bir konumda yer almaktadırlar (Judge ve Robbins, 2017). Etik davranışlar yapılan hataların görülmesini ve düzeltilmesini göstermektedir. Etik liderlik liyakat gibi tüm örgütlerde uygulanılmasının beklendiği bir liderlik tarzıdır. Etik kavramı, genel olarak felsefe ve ahlak ilkelerinin bir birleşimidir (Cevizci, 2014, s. 11-13). İşletmelerde bazı zamanlar kimsenin kabul etmeyeceği, kurallara aykırı olaylar yaşanmaktadır. Tam bu olaylar karşısında etik ve etik liderlik devreye girmektedir. Liderler etik dışı davranışlar karşısında cezalandırma usulü ile durumları çözerek, örgütün kalitesini ve imajını yeniden yükseltmek için çabalamaktadır. Etik liderlik tarzı, örgüt içerisindeki iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz gelişmelerin etiği ve liderin karar almasını etkileyen bir liderlik tarzıdır (Banerji ve Krishnan, 2000, s. 405-413).

Etik liderlik kurumun itibarını, çalışanların haklarını koruyan ve gözetken, güven artışı sağlayan bir liderlik tarzıdır. Etik liderlik aynı zamanda çalışanların davranışlarında da bazı değişikliklere neden olmaktadır (Fry ve Kriger, 2009, s. 1678). Etik liderlik tarzında, iş görenlerin tutum ve davranışlarında olumlu değişiklikler olabileceği gibi olumsuz bir takım değişikliklerde gerçekleşmektedir. Etik liderlik tarzının yer aldığı örgütlerde, örgütsel aidiyet, adalet, motivasyon, tatmin vb. değişkenlerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Yapılan bir araştırma incelendiğinde, etik liderlik tarzı ile lidere güven arasındaki ilişkinin pozitif bir yönde olduğu ortaya çıkmıştır (Bauman, 2013, s. 418). Etik liderlik, insanların gerçekleştirdiği işlerin ve davranışların doğruluk veya yanlışlığını açıklayan bir bilimdir (Yılmaz, 2006, s. 24). Etik liderlik ile çalışanlar arası ilişkiler belirlenmiş olacak, hiçbir şekilde etik dışı davranış ve sözlere izin verilmesi engellenmiş olacaktır. Çalışanlar arasında ayrımcılık, liyakatsizlik, usulsüz işlemler, mobbing vb. olayla örgütler tarafından etik dışı davranışlar olarak herkes tarafından kabul edilmektedir (Çelik ve Küçüksüleymanoğlu, 2014, s. 21).

Etik dışı davranışları engellemek için liderler, çeşitli önlemler alarak bu tarz, örgütü kötü etkileyecek olayları engellemesi gerekmektedir. Etik liderlik tarzında, örgütün tüm departmanlarında çalışanlara saygı gösterilmeli ve ortaya çıkacak kötü olaylara müsamaha gösterilmemelidir (Yıldız, 2013, s. 217). Etik kurallar, iş görenlerin örgütte uymaları gereken, örgüt içi hiyerarşinin ve otoritenin sağlanmasında belirlenmiş kalıplardır. Bu nedenler, etik kuralları çalışanların iş yaşamları ile özel yaşamlarında nasıl davranması gerektiğini gösteren değerler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Sezgül, 2010, s. 244). Liderler her zaman örgütlerde, birlikteliği, bütün olmayı, kişilerarası saygıyı amaçlaması gerekmektedir. Bu sayede, bütünlük sağlandığından işletme sadece kâr odaklı değil, çalışanlar açısından da güvenin, ilkeli çalışma ortamının, yüksek motivasyonun ve liyakatin ön planda olduğu bir yapı olarak faaliyetlerini sürdürecektir. Etik liderlerin gücünün kaynağı belirlenen etik ilkeler ve değerler oluşturmaktadır (Şentürk, 2011, s. 32). Etik liderlik tarzı, örgüt için doğru olan ne ise, o yolda ilerleme doğrultusunda ve karar alma noktasında etkili olmaktadır. Etik liderlik tarzı sayesinde, çalışanlar da kurallarla doğru hamleler yapılacağını, doğru ve mantıklı kararların

alınmasının olacağını benimseyeceklerdir. Etik liderlik tarzı, çalışanlara karşı moral verme onları etkileme tarzıdır (Çelik, 1999, s. 88).

2.Yöntem

Çalışmanın araştırma kısmında nitel araştırma ve veri toplamak için ise biri içerik analizi yönetimi kullanılmıştır. Bu kapsamda, liyakat ile etik liderlik tarzı arasında yapılmış olan ve izinli, ulaşılabilen çalışmalar bulunmuştur. Literatür taraması ve içerik analizi yaparken, “principle of merit” ve “ethical leadership style” kelimeleri yazılarak çalışmalar tespit edilmiş ve incelenmiştir. Tarama işlemi için toplam 7 veri tabanından yararlanılmıştır. Veri tabanları olarak; Academic Search Ultimate, Dergipark, Google Scholar, SOBIAD, The Belt and Road Initiative Reference Source, YÖK Akademi ve son olarak YÖKTEZ tabanlarına ulaşılmış olup bu konularla ilgili yapılan çalışmalar bulunmuştur. Çalışma kapsamında, toplamda 48 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmaların; 15 tanesi yüksek lisans tez çalışması, 3 tanesi ise doktora tez çalışması olarak bulunup incelenmiştir. İncelenen veri tabanları arasında; Academic Search Ultimate veri tabanından 1 çalışma, Dergi park üzerinden 20 çalışma, Google Scholar’dan 11 çalışmaya, SOBIAD tabanından 1, The Belt and Road Initiative Reference Source aracılığıyla 1, YÖK Akademi 4 son olarak YÖKTEZ veri tabanından ise 10 çalışma incelenmiştir.

2.1.Verilerin Analizi

Araştırma bulguları için, nitel araştırma yöntemi içerisinde içerik analizi yönteminin uygulanması kararlaştırılmıştır. İçerik analizi yöntemi, ağırlıklı olarak sosyal bilimlerde kullanılması tercih edilen bir araştırma yöntemidir (Taylan, 2011, s. 64). Bu analize ilişkin tüm bulgular; tablo ve çizelge şeklinde gösterilerek eklerde yer almaktadır. İçerik analizi yöntemiyle değişkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini göstermek için kullanılmaktadır.

Bulgular

Tablo 1. Liyakat İlkesi ve Etik Liderlik Tarzına İlişkin Gerçekleştirilen Çalışmalar

Yıl	Bildiri Çalışması	Dergi Çalışması	Makale Çalışması	Tez Çalışması
2007				1
2012	1		1	
2013			2	2
2014		1	2	1
2015			1	
2016		1	1	2
2017			2	2
2018		1	1	2

2019			3	2
2020			2	4
2021			4	1
2022		1	4	2
2023			1	
TOPLAM	1	4	24	19

Tablo 1. incelendiğinde liyakat ilkesi ve etik liderlik tarzı ile ilgili, izinli ve ulaşılabilir olan çalışma sayıları yer almaktadır. Çalışma taraması için, 2007-2023 yılları arası baz alınmıştır. Yıllara göre incelemeler yapıldığında, toplamda 1 bildiri çalışması, 4 dergi çalışması, 21 makale çalışması ve 15'i yüksek lisans tez çalışması 3'ü de doktora tez çalışması olmak üzere toplam 18 tez çalışması taraması gerçekleştirilmiş ve incelenmiştir. Tüm çalışmalar incelendiğinde son iki üç yıl içinde yapılan makale ve tez çalışmasının artış gösterdiği görülmektedir. Literatür taraması yapılan veri tabanlarında, “principle of merit” ve “ethical leadership style” başlıklarıyla çalışmalara ulaşılmıştır. Elde edilen çalışmalar incelendiğinde, içerik analizi ve belirli örneklem sayılarında gerçekleştirilmiş anket yöntemiyle gerçekleştirilmiş çalışmalar yer almaktadır. Liyakat kavramıyla gerçekleştirilen çalışmalar, ağırlıklı olarak kamu alanındaki işe alımlarda bu sürecin yaşandığı ve kamuya dönük çalışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Bir diğer tabloda, bu kavramlar ile ilgili yapılmış bazı çalışmalara ve elde edilmiş bulgulara yer verilecektir.

Tablo-2.Liyakat ve Etik Liderlik Tarzı Kavramlarına Yönelik Gerçekleştirilmiş Çalışmalar

Konular	
Etik Liderlik Algısı ve İş Tatmini	Aktaş ve Aydın (2020) yapmış oldukları çalışmasında, örgüt çalışanlarının etik liderlik algılarına yönelik çalışma gerçekleştirmiş olup, bu iki değişken alt boyutlarıyla birlikte aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır.
Yöneticim Etik Bir Lider Midir?	Tunç ve Zincir (2017) çalışmalarında beyaz yakalı çalışanlar üzerinde araştırma hazırlamışlardır. Araştırma 175 beyaz yakalı çalışanlarla gerçekleştirilmiş olup, sonuçlara göre çalışanların yöneticilere ilişkin etik düzeyde olduklarını tespit etmişlerdir.

Etik Liderlik ile İş Tatmini İlişkisi	Hızarcıoğlu (2022), çalışmasında etik liderlik ile iş tatmini ilişkisini ele almıştır. Araştırma bulgularına göre, etik liderlik tarzı ile iş tatmini arasında orta düzeyde ancak pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır.
Öğretmenlerin Örgütsel Yaratıcılık ve Etik Liderlik Algılarının İncelenmesi	Ceylan ve Uğurlu (2012) yılındaki bildiri çalışmalarında, Sivas ilindeki liseler düzeyinde çalışma hazırlamışlardır. Çalışmanın sonucunda bakıldığında örgütsel yaratıcılık ile etik liderlik arasında orta düzeyde bir veri elde edilmiştir.
Öğrencilerin Liyakat Kavramına Bakışı	Demirbilek (2023) yılında yeni bir çalışma kazandırmıştır. Çalışmasını içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, beş kategori başlığı altında veriler elde edilmiştir.
Etik Liderlik Davranışlarının Örgüt İklimi ve Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi	Başpınar ve Çakıroğlu (2021) çalışmalarında etik liderlik tarzının iki değişken üzerine etkileri incelenmiştir. Araştırma analizleri incelendiğinde, etik liderlik tarzının örgüt iklimi ve örgütsel özdeşleşme üzerine anlamlı bir etkisi görülmüştür.
Etik Liderlik Davranışlarının Örgüte Zarar Veren Davranışlara Etkisi	Boztosun ve diğerleri (2021) çalışmalarında etik liderlik davranışlarının örgüte zarar veren davranışlara etkisini incelemişlerdir ve araştırma neticesinde, etik liderlik davranışlarının, örgüte zarar veren davranışlara etkisinin negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.
Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki	Sarı vd. (2022) çalışmalarında, spor genel müdürlüğü ve taşra teşkilatları üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonuçları incelendiğinde, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.
Etik Liderlik ve Duygusal Emek İlişkisi	Kafadar ve Kaygın (2017) yılı çalışmalarında, etik liderlik tarzı ile duygusal

	emek arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma örnekleme Kafkas Üniversitesi idari personelleriyle gerçekleştirilmiştir. İstatistiki sonuçlar incelendiğinde, etik liderlik tarzlarının yüksek, duygusal emeğin ise orta düzeyde olduğu analiz sonuçlarında ortaya çıkmıştır.
Kamu Çalışanlarının Liyakat İhlali Algısı, Kaynakları ve Etkileri	Çakıcı ve Yılmaz (2021) yılında kazandıkları bir çalışmada, kamu çalışanları üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Örnekleme yoluyla 132 kişi üzerinde görüşme yapılmış ve veriler içerik analiziyle toplanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde liyakatsizlik nedenlerinin, şahsi ve siyasi kayırmacılığın ön planda olduğu dikkat çekmektedir.
Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı	Çakıcı ve Yılmaz (2021) yılındaki bir diğer çalışmalarında yine araştırma gerçekleştirmişlerdir. Sonuçlara bakıldığında, başvuruların eşit olarak sunulduğu ancak mülakatların adil bir şekilde yapıldığının düşünülmediği dikkat çekmektedir.
Etik Liderlik ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Sapma Davranışları Üzerindeki Etkisi	Çeken vd. (2012) kazandıkları bir çalışmada, etik liderlik davranışı ile örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları incelendiğinde, etik liderlik tarzı ile örgütsel adalet arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmektedir.
Liyakatsizliğin Örgüte Maliyeti: İşten Ayrılma Niyetine Etkisi	Sipahi ve diğerleri (2022) yılında bir dergide çalışma hazırlamışlardır. Araştırmanın temelini liyakatsizlik oluşturmaktadır. İstatistiki sonuçlara bakıldığında liyakatsizlik ile işten ayrılma arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani liyakatsizlik var ise, işten ayrılmalar artmaktadır.
Liyakat İlkesinin Kamu Personeli Performans Politikası Üzerine Etkisi	Raymbekov (2020) doktora eğitiminde bir tez çalışması hazırlamıştır. Araştırmasında

	liyakat ilkesinin performans üzerine etkisini incelemiştir. Analizler sonucunda liyakat ilkesinin personelin performansını olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır.
Çalışanların Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışlarının Etkisi	Altun (2013) yüksek lisans tez çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışma 1141 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler incelendiğinde, etik liderlik tarzının çalışanların örgütsel bağlılıklarını kuvvetli bir şekilde etkilediği elde edilmiştir.
Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Liyakat İlkesi	Tunçer (2017) çalışmasında liyakat üzerine bir tez çalışması hazırlamıştır. Araştırmasını Tıp Fakültesi teknisyenleri üzerine yapmıştır. Analiz sonuçlarında, kurumdaki personel temini, atama ve yükselme işlemlerinde liyakat ilkelerine uyulmadığı tespit edilmiştir.
Etik Liderlik Tarzının Çalışanların Yabancılaşma Düzeylerine Etkisi	Soyman (2019) tez çalışmasında etik liderlik tarzının çalışanların yabancılaşmasına etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, etik liderlik tarzının yabancılaşmaya negatif yönde fakat anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir.
Etik Liderlik Algısı ile Yeşil Örgüt Kültürü İlişkisi	Narmanlıoğlu (2020) yılındaki tez çalışmasında etik liderlik algısına dönük bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmasının neticesinde, 314 kişiden elde edilen verilerden etik liderlik ile yeşil örgüt kültürü arasında bir ilişki tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Liyakat kavram ve ilke olarak örgütler için çok dikkat edilmesi gereken etmendir (Küçük, 2019, s. 3). Bu ilke, güvenilirliği, dürüstlüğü, ahlakı da beraberinde getirmektedir. Yüksek düzeyde liyakatin olması, işletmelerde insan kaynaklarını yönetiminin kusursuz bir şekilde uygulandığı ortaya çıkmaktadır. Aksi durumlar yani liyakatsizliğin, kayırmacılığın olduğu örgütlerde, çalışanların güveni sarsılır, örgüte olan bağlılıklarında azalışlar görülmektedir. Liyakat esas olarak, beraberinde etik kuralları ve etik liderlik tarzını da getirecektir. Etik kavramı, örgütlerde yol gösterici bir unsurdur. Liderin bu sayede özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada liyakat ile etik liderlik tarzı arasındaki ilişki içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, 7 veri tabanından elde edilmiştir. Dergi çalışmaları ile birlikte tez ve makale çalışmaları da analize dâhil edilmiştir.

Liyakat, örgütler için personel alım sürecinde uygulanan bir insan kaynakları yönetimi uygulamasıdır. Liyakat cinsiyet, yaş, dil vb. etmenler gözetilmeksizin herkese adil bir biçimde uygulanmalıdır (Karatepe ve Kurnaz, 2019, s. 78). Ancak gerek ülkemizde gerekse de dünyanın bazı ülkelerinde liyakat esası tam olarak işlememektedir. Denetiminde zayıf ve yetersiz olması liyakatsizliği arttırmaktadır. Etik liderlik tarzı ise, modern bir liderlik tarzı olması sebebiyle yeni araştırmalarda yerini almaktadır. Etik liderlik tarzı, bir örgütte yaşanacak veya yaşanması muhtemel olaylar ve skandalları önlemek için alınmış bir dizi eylemler dizisinin lider üzerindeki göstergesidir (Narmanlıoğlu, 2020, s. 77). Etik liderlik tarzı konusu, yönetim alan yazınında çalışılmaya hız kazandırılmış bir konudur. Liderlik tarzının, çok fazla değişkenle veya değişkenler üzerindeki etkilerinin incelendiği konular karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Altun (2013) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerine etkisi incelenmiş olup, analiz sonucunda etik liderlik tarzının örgüte olan bağlılığı arttırdığı tespit edilmiştir (Altun, 2013, s.60). Tunçer (2017) yılındaki tez çalışmasında liyakat ilkesi üzerine bir çalışma hazırlamış ve çalışma sonucunda çalışmayı gerçekleştirdiği kurumda, personel seçiminin liyakat ilkelerine uygun olarak yapılmadığı ortaya çıkmıştır (Tunçer, 2017, s. 97).

Liyakat esasına dayalı bir yönetim şeklinin olmaması, örgütlere olan güveni sarsacak, çalışanların kuruma olan bağlılıklarını azaltacak ve işten ayrılmalarına neden olacaktır. Yapılan bir çalışmanın sonucuna bakıldığında, liyakat ilkesinin tanımının ve anlamının ne olduğu noktasında eksikler olduğu çalışmanın analizinde belirlenmiştir (Aslanargun, 2012; Altın ve Vatanarttıran, 2014). Liyakat kavram olarak, kişinin yeterliliği, işe uygunluğu anlamlarına gelmektedir. Bu kavram genel olarak, örgütlerin yapacakları personel taleplerine işe alım noktasında ayırım yapılmadan uygulanması gereken bir ilkedir. Çünkü etik ilkeler, liyakat esasının temel alınması için hazırlanmıştır. Bu süreçte liyakatin yanında liderlerden etik bir liderlik tarzı göstermeleri de beklenmektedir.

Etik liderlik tarzının örgütün birçok değişkeniyle ilişkileri yapılan çalışmalar ve analizlerle karşımıza çıkmaktadır. Bir çalışmada etik liderlik tarzının yabancılaşmaya olan etkisi incelenmiş, yapılan analiz sonucunda, etik liderlik tarzının çalışanların yabancılaşmaları üzerinde negatif ancak kısmi bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Soyman, 2019, s. 87). Liyakat ilgili özel okullarda yapılmış bir tez çalışmasında, yöneticilerin liyakat düzeyleri ile okul kültürü arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Yalçın (2020) çalışmasından iki ölçek arasında bir ilişkinin olmadığı verisi elde edilmiştir (Yalçın, 2020, s. 55). Liyakat ile ilgili bir analiz çalışmasında Güler (2022) liyakat algısının yöneticiye duyulan güven arasında pozitif bir ilişki, diğer ilişkide ise liyakat ile örgüt kültürü arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Güler, 2022, s. 26).

KAYNAKÇA

Acar, O. K. ve Ertek, M. Y. (2019). *Türk Yönetim Tarihinde Liyakat Siyasetnamelerden Günümüze Liyakat Açmazı*. Ankara: Astana Yayınları.

Akgüner, T. (2014). *Kamu Personel Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.

- Aktaş, M. ve Aydın, A. Ö. (2020). Çalışanların etik liderlik algısı ve iş tatmini: Mersin ili Örneği. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (4), 310-330.
- Altın, F. Ve Vatanarttıran, S. (2014). Türkiye’de okul yöneticisi yetiştirme, atama ve sürekli geliştirme model önerisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (2).
- Altun, Y. (2013). Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altun, Y. (2013). Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslanargun, E. (2012). Okul müdürlerinin sahip olması gereken değerler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1327-1344.
- Aydemir, V., Çağan, S. ve Gökdeniz, K. (2017). Cumhuriyet sonrası Türk kamu yönetiminde liyakat sistemi uygulamaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 200-215.
- Aydın, İ. P. (2002). *Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik* (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, A. H. (2017). *Türk Kamu Yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Azis, N., Ibrahim, R. Ve Maulidan, J. A. (2020). Mediated effect job satisfaction on the relationships between compensation, organizational culture and meritocracy on employee performance.
- Banerji, P. ve Krishnan, V. R. (2000). Ethical preferences of transformational leaders: An empirical investigation. *Leadership and Organization Development Journal*, 21 (8), 405-413.
- Başpınar, N. ve Çakıroğlu, D. (2021). Etik liderlik davranışlarının örgüt iklimi ve örgütsel özdeşleşmeye etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 1903-1927.
- Bauman, D. C. (2013). Leadership and the three faces of integrity. *The Leadership Quarterly*, 24, 414-426.
- Bayram, R. (2022). Türkiye’nin kamu personel sisteminde liyakat ilkesinin uygulanabilirliği sorunu (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, R. (2022). Türkiye’nin kamu personel sisteminde liyakat ilkesinin uygulanabilirliği sorunu (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bobocel, D. R., Garcia, D. M., Gee, S.S., Oraziotti, K. Son Hing, L. S. ve Zanna, M. P. (2011). The merit of meritocracy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101 (3), 433-450.
- Boztosun, D., Demirtaş, Ö., Üstün, Ö. ve Yayla, E. N. (2021). Etik liderlik davranışlarının örgüte zarar veren davranışlara etkisi: Örgütsel güvenin aracılık rolü. *International Journal of Arts & Social Studies*, 4 (7), 217-227.
- Canman, D. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara : Yargı Yayınevi.
- Cevizci, A. (2014). *Etik- Ahlâk Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ceylan, N. ve Uğurlu, C. T. (2012). Öğretmenlerin örgütsel yaratıcılık ve etik liderlik algılarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 96-112.
- Çakıcı, A. ve Yılmaz, F. (2021). Kamu çalışanlarının liyakat ihlali algısı, kaynakları ve etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 8 (2), 195-208.
- Çakıcı, A. ve Yılmaz, F. (2021). Kamu çalışanlarının liyakat ihlali algısı, kaynakları ve etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 8 (2), 195-208.

- Çakıcı, A. ve Yılmaz, F. (2021). Kamu çalışanlarının liyakat sistemi algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 375-386.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu yönetiminde liyakatin önemi: Adalet temelinde bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2), 459-474.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu yönetiminde liyakatin önemi: Adalet temelinde bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2), 459-474.
- Çeken, H., Sormaz, Ü. ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Çelik, V. (1999). *Eğitimsel Liderlik*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Çelik, N. ve Küçüksüleymanoğlu, R. (2014). Ortaöğretim kurumları yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 6 (3), 19-43.
- Demirbilek, N. (2023). Öğrencilerin liyakat kavramına bakışı. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13 (1), 1-13.
- Dertli, E. M. (2014). Etik liderlik davranışlarının ve iş tatmininin çalışanların tükenmişlik duygularına etkisi: Ampirik bir çalışma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dirgen, N. (2019). Örgütsel nepotizm ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü.
- Erdoğan, T. (1999). Hukuk devletinde, siyasette ve yönetimde etik. *Yeni Türkiye Dergisi*, 26, 425.
- Erol, S. ve Kulualp, H. (2019). Etik liderlik davranışının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 696-705.
- Erol, S. ve Kulualp, H. (2019). Etik liderlik davranışının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 696-705.
- Erol, İ. (2021). Türkiye’de okul yöneticilerinin belirlenmesinde liyakat ilkesi. *Eğitim Yönetimi & Politikaları Dergisi*, 2 (1), 54-64.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Fry, L. ve Kriger, M (2009). Towards a theory of being-centered leadership: Multiple levels of being as context for effective leadership. *Human Relations*, 62 (11), 1667-1696.
- Güler, G. (2022). Terfide liyakat algısının yöneticiye duyulan güven ve örgüt kültürü algısına etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güler, G. (2022). Terfide liyakat algısının yöneticiye duyulan güven ve örgüt kültürü algısına etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Judge, T. A. ve Robbins, S. P. (2017). *Organizational Behavior*. Nobel
- Hızarcıoğlu, G. (2022). Etik liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (84), 1465-1477.
- Kafadar, S. ve Kaygın, E. (2017). Etik liderlik ve duygusal emek ilişkisi: Kafkas Üniversitesi örneği, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (2), 77-96.
- Kafadar, S. ve Kaygın, E. (2017). Etik liderlik ve duygusal emek ilişkisi: Kafkas Üniversitesi örneği, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (2), 77-96.

- Karagözoğlu, A. A. (2013). Eğitim kurumları yöneticisi yetiştirme ve atamada meritokrasi (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahanoğulları, O. (1968). *Kamu Hizmeti*, Kamu Personeli İdaresi, Ahmet Sait Matbaası.
- Karatepe, S. ve Kurnaz, S. (2019). Kamu yönetiminde liyakat ilkesi: İngiltere örneği üzerinden Türkiye için bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 77-104.
- Kayar, N. (2021). *Kamu Personel Yönetimi* (11. Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Küçük, G. (2019). Kamu hizmetine girişte liyakat ilkesi (Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- McCourt, W. (2007). The merit system and integrity in the public service. *Development Economics and Public Policy Working Papers Series*, 20.
- Narmanlıoğlu, Ş. K. (2020). Etik liderlik algısı ile yeşil örgüt kültürü ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Narmanlıoğlu, Ş. K. (2020). Etik liderlik algısı ile yeşil örgüt kültürü ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Narmanlıoğlu, Ş. K. (2020). Etik liderlik algısı ile yeşil örgüt kültürü ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, A. (2013). Okul yöneticilerindeki adalet ve liyakat ile öğretmenlerdeki sadakat ve gayret arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1 (1), 99-117.
- Öztürk, N. K. (2002). Liyakat sistemini korumanın farklı bir yolu: Liyakat ilkesi koruma kurulu. *Türk İdare Dergisi*, 435, 129-143.
- Raıymbekov, B. (2020). Liyakat ilkesinin kamu personeli performans politikası üzerindeki etkisi: Türkiye – Kırgızistan karşılaştırmalı analizi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsü.
- Sarı, İ., Soyer, F. Ve Yılmaz, M. (2022). Etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Spor Genel Müdürlüğü ve Taşra Teşkilatı üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9 (3), 50-65.
- Sezgül, İ. (2010). Liderlik ve etik: Geleneksel, modern ve postmodern liderlik tanımları bağlamında bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (7), 239-251.
- Şen, M. L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk kamu personel sisteminde uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 77-92.
- Şentürk, C. (2011). Eğitim yönetiminde etik liderlik: *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 142, 30-34.
- Sipahi, G., Yürür, S. ve Yıldırım, C. (2022). Liyakatsizliğin örgüte maliyeti. İşten ayrılma niyetine etkisi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 24 (1), 24-44.
- Soyman, S. (2019). Etik liderlik tarzının çalışanların yabancılaşma düzeylerine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soyman, S. (2019). Etik liderlik tarzının çalışanların yabancılaşma düzeylerine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal bilimlere kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 63-76.

- Tunç, A. ve Zincir, O. (2018). Yöneticim etik bir lider midir?: Beyaz yaka çalışanların algısı üzerine bir çalışma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 23-47.
- Tunçer, M. (2017). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve liyakat ilkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçer, M. (2017). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve liyakat ilkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçer, M. (2017). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve liyakat ilkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçer, M. (2017). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve liyakat ilkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutum, C. (1976). *Personel Yönetimi*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Sevinç Matbaası.
- Uz, A. (2011). Anayasal bir kavram olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 59-86.
- Yalçın, G. (2020). Özel okullarda yöneticilerin liyakat düzeyleri ile okul kültürü arasındaki ilişki (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldız, M. G. (2013). *Liderlik Çalışmaları* (1. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş.
- Yılmaz E. (2006). Okullardaki örgütsel güven düzeyinin okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.

KATILIMCI LİDERLİK TARZININ ÇALIŞAN PERFORMANSI VE İŞTEN AYRILMA ÜZERİNE ETKİSİ: İÇERİK ANALİZİ

Prof. Dr. Recep Yücel¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Semih Yiğit²

Prof. Dr. Recep YÜCEL, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale İİBF, İşletme Böl.,
ORCID-ID: 0000-0002-4755-417X.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale SBE, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı,
, ORCID-ID: 0000-0002-6234-3207.

Özet

Günümüzdeki örgüt yöneticilerinin, çalışanların iş görme durumları üzerinde uyguladıkları liderlik tarzlarının rolü kaçınılmazdır. Ayrıca, her çalışan, yöneticisinin katılımcı yani demokratik bir liderlik anlayışına sahip olmasını beklemektedir. Zira katılımcı liderlik tarzının örgüt çalışanlarını motive edeceğine inanılmaktadır. Öte yandan kamu ve özel kurumda çalışanlar; mutlu, huzurlu, güvenli ve iş barışının sağlandığı ortamda iş görmeyi istemektedirler. Çünkü böyle bir iş ortamı, iş görenlerin gerek bireysel, gerekse örgütsel performansını olumlu yönde etkileyebilecektir. Kaldı ki, çalışan performansı yüksek olan çalışanların, işe bağlılığının artmasının yanında; işten ayrılma niyetleri ve isteklerinin düşük düzeyde olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla katılımcı liderlik anlayışının, çalışılan kurumun itibarı ve imajı açısından da, oldukça kayda değer bir rolü vardır. O halde kurumların başarısında, çalışanların memnuniyeti ve gösterdikleri etkin ve verimli çalışan performansları kıymetli hale gelmektedir. Bu genel görüşlere dayanılarak; çalışmanın amacı katılımcı liderlik tarzının iş görenlerin performansı ve işten ayrılmaları üzerindeki etkileri içerik analizi yöntemiyle incelemektir. Veri tabanlarında, “participatory leadership style”, “employee performance” ve “releasing employment” kavramları kullanılarak tarama işlemi gerçekleştirilmiştir. Veri tabanı olarak, Academic Search Ultimate (EBSCO), Dergipark, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi, Science Direct ve YÖKTEZ kullanılmıştır. Yapılan ilk taramada 41 tez çalışması, 31 makale çalışmasına ulaşılmıştır. Taraması gerçekleştirilen 41 tez çalışmasının, 38’i yüksek lisans 3’ü de doktora tez çalışmasıdır. Bu veri tabanlarından Dergipark’tan 6 çalışmaya, Academic Search Ultimate tabanından 17 çalışmaya, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisinden 3 dergi çalışmasına, YÖKTEZ’den 9 tez çalışmasına, Science Direct veri tabanından ise 4 çalışmaya ulaşılmıştır. Genel olarak inceleme sonucunda; katılımcı liderlik tarzı ile çalışan performansı, işten ayrılma, örgütsel sessizlik güçlendirici liderlik ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca, çalışan performansı ve işten ayrılma niyeti, demokratik liderlik ve örgütsel güven ilişkisi ile örgütsel sinizmin iş performansına etkisine ilişkin çalışmaların yapıldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılımcı Liderlik Tarzı, Çalışan Performansı, İşten Ayrılma

The Effect of Participant Leadership Style on Employee Performance and Releasing Employment: Content Analysis

Abstract

The role of leadership styles applied by today's organizational managers on the working conditions of their employees is inevitable. In addition, every employee expects their manager to have a participatory, that is, a democratic leadership approach. Because it is believed that the participatory leadership style will motivate the employees of the organization. On the other hand, those working in public and private institutions; they want to work in a happy, peaceful, safe and business environment. Because such a work environment can positively affect both the individual and organizational performance of the employees. Moreover, in addition to the increase in work dependence of employees with high job performance; It can be stated that their intention and willingness to leave the job is at a low level. Therefore, participatory leadership has a very significant role in terms of the reputation and image of the institution. In that case, the satisfaction of the employees and their effective and productive work performance become valuable in the success of the institutions. Based on these general opinions; The aim of the study is to examine the effects of participatory leadership style on the performance and turnover of employees by content analysis method. In the databases, a search was carried out using the concepts of "participatory leadership style", "employee performance" and "releasing employment". Academic Search Ultimate (EBSCO), Dergipark, International Journal of Leadership Studies, Science Direct and YÖKTEZ were used as databases. In the first search, 41 thesis studies and 31 article studies were found. Of the 41 thesis studies that were scanned, 38 were master's and 3 were doctoral dissertations. Among these databases, 6 studies were accessed from Dergipark, 17 studies from Academic Search Ultimate, 3 journal studies from International Journal of Leadership Studies, 9 theses from YÖKTEZ, and 4 studies from Science Direct database. In general, the result of the examination; with an aggressive leadership style; employee performance, turnover, temporary empowering leadership relationships are discussed. In addition, it has been understood that a study has been carried out on the effect of employee performance and quitting results, democratic leadership and distrust-trust relationship, and the effect of their cynicism on job performance.

Key Words: Participatory Leadership Style, Employee Performance, Relasing Employment

Giriş

Günden güne rekabetin arttığı, teknolojinin geliştiği iş dünyasında yöneticiler ile birlikte iş görenlerin görevleri ve sorumlulukları artmaktadır. Rekabetçi ortamın yaşandığı tüm sektörlerde hizmet artışları ile birlikte kalitesi de yükselmesi gerekmektedir. İşletmelerin böylesi yüksek rekabetli ortamda, varlıklarını sürdürebilmeleri için yöneticilerin yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Öncelikli görev şüphesiz, liderlere güvenin, inancın ve memnuniyetin sağlanmasıdır. Liderlerin; demokratik, adil, eşitlikten yana olan bir yönetim şekli tüm örgüt içi kesimlerce memnun edici bir durumdur. Bu durum neticesinde ise, iş performanslarında yükseliş, etkin, verimli ve tam kapasite ile faaliyetlerin sürdürüldüğü bir örgüt yapısı ortaya çıkar. Çalışanların performanslarını ve memnuniyetlerini

etkileyen en önemli husus, liderlerin tarzları, davranış ve tutumlarıdır. Liderlik ve liderlik, insanları ve duygularını etkileyen, örgütlerin belirlenmiş amaçları ve hedeflerini gerçekleştirmek için örgütteki tüm unsurların bir araya getirilmesini ve harekete geçirilmesini sağlamaktır (Doğanay ve Şen, 2004, s. 325). Örgüt içindeki veya dışındaki bazı etmenler, örgütü ve faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Liderlerin yönetim anlayışı ve liderlik tarzları sektör ayırt edilmeksizin tüm kurumlarda uygulanan bir davranış biçimidir. Liderlerde bu süreçlerde iş görenlerini sevk, idare ve memnuniyet konusunda örgüt başarılarına katkıda bulunmaları çalışanlarını motive edici hareketlerde bulunmalıdır.

İşletmeler, ayakta tutunabilmek için bazı amaç ve hedefleri belirlemesi gerekmektedir. Bu amaçlar ve hedefler doğrultusunda faaliyetlerini en etkin ve verimli bir şekilde çalışanlarıyla sürdürmeleri gerekmektedir. Ortaya çıkan faaliyetler lider ve liderlik sürecini de ortaya çıkarmaktadır. Liderlik süreci, örgütlerin ulaşılması ve başarılması hedeflenmiş amaçlar etrafında toplanmayı ve bu amaç için toplanan kişileri yönlendirme anlamına gelmektedir (Tosun, 1992, s. 392). Liderler, herkesin işlerine odaklanmalarını sağlayacak, işlerinde başarılarını merkeze alacak yöntemler ve yollar izlemesi gerekir. Tüm liderlerin kendilerine özgü bir yönetim şekli ve liderlik tarzları vardır. Liderlerin yönetim şekli, örgüt içindeki herkese karşı anlayışlı, herkesin bilgisine ve tecrübesine saygılı bir liderlik tarzı ile kurum yönetimi yürütülmelidir. Bu demokratik ve katılımcı liderlik tarzı, çalışanların işlerinde göstermiş oldukları performanslarının artmalarına neden olacaktır. Bu şekilde hızlı bir şekilde örgütlerin amaçlarına ve hedeflerine ulaşmaları mümkün hale gelecektir. Tam tersi demokratik bir liderlik tarzının yer almadığı otoriter bir yönetimin olduğu örgütlerde, çalışanların iş performansları düşecek ve işten ayrılma istekleri artacaktır. İş görenler, kendilerinin almış oldukları kararlarla işten ayrılmak istediklerinde, çalışanlar ağırlıklı olarak işyerlerinden ayrılırlar (Jewell, 1998; Akt. Duruş, 2019, s.21). İşten ayrılmaların artan bir şekilde yaşandığı işletmelerin ayakta kalmaları, piyasada tutunmaları mümkün olmayacaktır. Bu sonucun en önemli nedeni, liderlerin tarzlarıdır.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Katılımcı Liderlik Tarzı

Demokratik liderlik kavramı, liderlerin tüm görüşlerin konuşulması ve tartışılmasını sağlayan kurumdaki tüm kesimlerin planlamalara ve faaliyetlere katılımını önemseyen bir tarz olarak ilk kez 1960 yıllarında yönetim literatürüne kavram olarak kazandırılmıştır (Choi, 2007, s. 243-262). Liderler yönetici oldukları örgütlerde liderlik tarzları sayesinde ön plana çıkarlar. Bu liderlik tarzlarına karşı olumlu veya olumsuz etkenler ortaya çıkmaktadır. Liderler etkin ve verimli çalışma ortamının sağlanması için koordineli, ikili ilişkilerin ve örgüt içi iletişimin kuvvetli olduğu yönetim şekli ile çalışanlarını işlerine motive etmelerini sağlamaları gerekmektedir.

Liderlik tarzları konusu ilgili literatürde çok sayıda çalışmanın yer aldığı bir konudur. Geleneksel ve modern olarak iki gruba ayrılmış liderlik tarzları bulunmaktadır. Bu liderlik tarzları otoriter, hizmetkâr, dönüştürücü, etkileşimci, katılımcı vb. şekilde alt başlıklardan oluşmaktadır. Örgütler formal kuralların olduğu ve hiyerarşik yapının yer aldığı, amaçlar doğrultusunda faaliyetlerin sürdürüldüğü kurumlardır. Lider ve liderlik kavramı çok çalışmanın yapıldığı ancak tanımlarının çok az düzeyde olduğu kavramlardır (Dökel, 2009, s. 5).

Araştırmanın temel konusunu oluşturan katılımcı liderlik tarzı, örgütün tüm sürecinde ve faaliyetlerinde çalışanların büyük katkılar sergilediği, fikirlerini rahatça aktardığı bir liderlik tarzıdır. Katılımcı liderlik tarzı sürecinde yöneticiler, tüm departmanlardan iş görenlerinde görüşleri ve düşünceleriyle örgüt amaçlarını, hedeflerini ve stratejilerini oluştururlar. Katılımcı liderlik tarzında örgüt çalışanlarının uyumlu, tam koordineli çalışmasına yani ekip çalışmasına yüksek düzeyde önem verilmektedir (Dinçer, 1996, s. 156). Bu liderlik tarzı, iş performanslarında yükselişlere, işten ayrılmalarda ise düşüşlere neden olacaktır. Her görüşün her fikrin olduğu örgütlerde katılımcı anlayış liderler tarafından da kabul görmeli ve gerekli teşvikler ve destekler verilmelidir.

Katılımcı liderlik tarzının temel noktası, yöneticilerin karar alma noktasında herkesle birlikte hareket etmesidir (Kim, 2002, s. 231-241). Katılımcı liderlik tarzında hiçbir şekilde baskı ve kişilere etkileme yoktur. Herkes düşüncelerini özgür ve tarafsız bir şekilde aktarmaları sağlanmaktadır. Bu liderlik tarzının olduğu örgütlerde iş tatminleri yüksek, çalışan memnuniyeti yüksek, çalışanların işten ayrılma niyetlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcı (demokratik) liderler ise, iş ve karar almada, gerekli iş dağılımlarında çalışanlarında katılımıyla demokratik liderlik göstermeye çalışırlar (Eren, 2010, s. 461). Katılımcı liderlik tarzından alınan veya alınması gereken kararlar, yalnızca örgüt liderleri tarafından değil çalışanlarında karar verme sürecine katılımı ile ortak alınabilmektedir (Tengilimoğlu, 2005, s. 1-16). Bu liderlik tarzının temelinde tüm kararları alırken eleştirinin ve tüm fikirlerin yer alması gerekmektedir. Ancak bu liderlik tarzında her tarzda olduğu gibi yararlarının yanında sakıncaları da ortaya çıkacaktır.

1.2. Çalışan Performansı

Tüm örgütlerde çalışanların yerine getirmesi gereken görevleri, yükümlülükleri ve sorumlulukları vardır. Bu görevler yerine getirildiği takdirde örgütler amaçlarına ve hedeflerine ulaşabilirler. Örgütlerdeki bu performans ile ilgili yapılan tüm tanımların ortak noktası çalışan performansının, örgütlerin kurulduktan belirlemiş ve ulaşmayı hedefledikleri amaçların, hedeflerin ve planların ulaşılmasında gösterilen gayretlerin tümüdür (Bingöl, 2003). Örgütlerin başarılarında performanslar ve bu performansların ölçüleri etkili olmaktadır. Çalışan performansı kavramı, herkesin görev tanımında yer alan ve yerine getirilen faaliyetlerdeki çabalar sonucu neticesinde elde edilecek başarı düzeyi olarak ifade edilebilir (Ay ve Keleş, 2017, s. 193-203).

İş performansının artmasında liderlerin tarzlarının yanında, ödüllendirme sisteminin olması, çalışma koşulları ve örgüt içi iklim de önemli yer tutmaktadır. İş performansı artmasıyla örgütsel başarı da beraberinde artacaktır. Çalışanların örgütleri için gösterecekleri maksimum düzeydeki iş performansları örgütlerin başarıları ile birlikte çalışanlar açısından da çok önemlidir (Cevrioğlu, 2007, s. 76). Tanımlanan görevler, bilgi ve tecrübelerle dönük olmalıdır. Bu sayede örgüt için başarı çalışanların bilgisiyle birleşince performansları pozitif şekilde etki gösterecektir. Uçan (1997), bir çalışanın performansının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken en önemli beceri bileşenlerini şu şekilde sıralamıştır: İşin icra edilmesinde belirlenen yol haritası, işin yapılma hızı ve çıktının kalitesi şeklinde açıklamıştır. İş performansı önceden belirlenmiş iş tanımlarından oluşmaktadır. Belirlenen iş tanımlarının gerçekleştirilmesi sonucunda olumlu veya olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Tam bu noktada liderlere çok iş

düşmektedir. Olumlu gelişmeler ödüllendirilmeli, olumsuz neticeler ise, gözden geçirilerek desteklerle birlikte geliştirilmelidir.

İş performansını motivasyon, iş tatmini gibi unsurlarda etkilemekte ve aralarında bağlantılar bulunmaktadır. İş performansı, örgüt için değer yaratan ve örgütün amaçlarına katkıda bulunan, bireylerin sergilediği ve gözlemlenebilen bireysel davranış olarak tanımlanabilir (Kaya, 2022, s. 30). İş performansının çalışanlardaki karşılığı ücrettir. Her lider maksimum düzeyde performans beklemektedir. Bunun gerçekleşmesi için liderlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Motive edici programlar, ödüllendirme sistemi gibi unsurlarla çalışanların karar alma sürecindeki katkıları göz önünde bulunmalıdır. Katılımcı örgüt yöneticisi, çalışanlar tarafından kabul görülen ve başarı noktasında liderlerine olan bağlılıklarını gösteren unsurlar olarak dikkat çekmektedir. İş performansı yüksek olan iş görenler, ödüllendirme, terfi, kariyer geliştirme vb. imkânlardan daha fazla yararlanmaktadır (Seçkin, Tekingündüz ve Top, 2015, s. 1-23). Ödüllendirme sisteminin devreye girmesi için, performans değerlendirme yöntemleri ile başarılar ölçülmelidir. Performans değerlendirme sayesinde olumlu olumsuz tüm yönler ortaya çıkacaktır. Performans göstergelerinde başarı elde edilmişse bu durum genel anlamda iş performanslarını ve motivasyonları yükseltecektir (Kahya, 2013, s. 34-46). Liderlik tarzları ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda katılımcı liderlik tarzının iş performansını pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Yapılan analizler sonucunda katılımcı liderlik tarzı ile performans arasındaki ilişkide olumlu yönde bulgular bulunurken, performans ile işten ayrılma isteği arasındaki ilişkide ise, çalışan performansı yüksek durumlarda örgütte işten ayrılmanın daha az olduğu gösterilmiştir (Kaya, 2022, s. 69).

1.3. İşten Ayrılma Niyeti

Tüm işletmelerde olduğu gibi, iş görenlerin çalıştıkları iş yerlerinde olumsuz durumlardan veya özel hayatlarından dolayı işten ayrılmak isteyebilirler. İşten ayrılmanın yüksek olduğu işletmelerde örgüt içi ayrılma nedenleri araştırılmalı ve bu sorunun giderilmesi için çözümler geliştirilmelidir. Gerek örgüt içi faktörler gerekse de örgüt dışı faktörler, işten ayrılma durumlarında önemli nedenler olmaktadır. İşten ayrılma niyeti aynı zamanda işletmelerin etkinlik ve verimliliklerini de olumsuz yönde etkileyebilir.

İşten ayrılma niyeti kavramı aynı zamanda iş gören devir oranının, işten ayrılmanın en önemli göstergesidir (Martin ve Shore, 1989, s. 625-638). Daha önce de yapılması planlanmış işler ve görevler bu durum meydana geldiği hedeflenen zamanda tamamlanmayabilir ve sekteye uğrayabilir. Örgütlerde meydana gelen işten ayrılma durumu işletmeler açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı gibi maliyetli ve olumlu durumlar meydana getirir (Jackofsky, 1984, s. 74-83). Çalışanlar, liderlerinin tarzlarının yanında, departmanlar arası veya ikili ilişkilerden kaynaklı unsurlardan iş yerlerinden ayrılmak veya istifa etmek isteyebilirler. İşten ayrılma durumu, örgütleri ve performanslarını doğrudan etkilemekle birlikte, örgütlerle ilgili tüm üretim sürecini de etkilemektedir (Sökmen ve Şimşek, 2016, s. 237-249). İşten ayrılmaları tamamen önlemek veya gözle görülür şekilde azaltmak için işten ayrılma nedenleri araştırılmalıdır. İşten ayrılma niyeti ile iş gören devir hızı arasında benzerlikle bulunmaktadır. İşten ayrılma niyetini kişisel, çevresel ve örgütsel etmenler oluşturmaktadır.

Sökmen ve Sökmen (2014) 150 kişi üzerinde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma analizinde, katılımcı liderlik tarzı ile işten ayrılma arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya

çıkmiştir (Sökmen ve Sökmen, 2014, s. 1-2). İşletmeler de işin niteliği ve kalitesinin yanında liderlerin özellikleri de etkili olacaktır. Bu noktada liderlerin tarzlarının etkilediği diğer değişken işten ayrılma niyetidir. İşten ayrılma niyeti, işten ayrılma kavramı ile karıştırılmamalıdır. Çalışanların işten ayrılma niyetleri veya ayrılma talepleri, işten ayrılma durumunun kesin olduğu anlamına gelmez. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, işten ayrılma niyetinin ortaya çıkmasına sebep olan durumun yeni ve daha iyi bir işe girmek olduğu tespit edilmiştir (Bartlett, 1999, s. 335-352). Eğer yapılacak işlerde gerekli yetenek ve bilgi yok ise, ilk olarak iş performansları düşecek, işten ayrılma davranışların artış meydana gelecektir (Altmann, 2000, s. 31-32). Yaman (2019) Niğde ilinde 51 kamu kurumu ve 179 özel sektör çalışanı üzerinde yapmış olduğu çalışmada katılımcı liderlik tarzının işten ayrılma niyetinde aksi yönde bir etkisi olduğunu tespit etmiştir (Yaman, 2019, s. 110). Yapılan araştırmalarda işten ayrılma niyetini etkileyen faktörler arasında; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, fiziksel ve psikolojik nedenlerin işten ayrılma niyetini etkileyen faktörler arasında bireysel grupta sıralanabilmektedir (Bahar ve Köroğlu, 2021, s. 3453-3466).

2.Yöntem

Araştırmanın kapsamında tüm literatür taraması ile birlikte veri tabanlarına erişilerek katılımcı liderlik tarzının çalışan performansı ve işten ayrılma üzerine etkisi konulu yapılmış diğer çalışmalara ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalarla nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve veriler elde edilmiştir. Araştırma kapsamında gerekli literatür taramasında “participatory leadership style”, “employee performance” ve “releasing employment” kavramları ile kullanılarak tarama erişimi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen ilk literatür taraması sonucunda bugüne dek toplam 41 tez çalışması ve 36 makale çalışmasına ulaşılmıştır. 41 tez çalışmasının, 38’ini yüksek lisans tezi 3’ünü doktora tezi oluşturmaktadır. Veri tabanı olarak, Academic Search Ultimate (EBSCO), Dergipark, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi, Science Direct ve YÖKTEZ kullanılmıştır. Yapılan ilk taramada 41 tez çalışması, 36 makale çalışmasına ulaşılmıştır. Taraması gerçekleştirilen 41 tez çalışmasının, 38’i yüksek lisans 3’ü de doktora tez çalışmasıdır. Bu veri tabanlarından Dergipark’tan 6 çalışmaya, Academic Search Ultimate tabanından 17 çalışmaya, Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisinden 3 dergi çalışmasına, YÖKTEZ’den 9 tez çalışmasına, Science Direct veri tabanından ise 4 çalışmaya ulaşılmıştır.

2.1. Verilerin Analizi

Çalışma verileri, içerik analizi yöntemiyle elde edilmiştir. İçerik analizi yöntemi tanımsal olarak, bir çalışmadaki değişkenleri sayısal ve sistematik ölçmek amacıyla, yapılan bir analiz nitel analiz yöntemidir (Dominick ve Wimmer, 2000, s. 135-136). İçerik analizinin amacı, analiz için veri toplamak, toplanan verileri açıklayıcı kavramlarla birlikte değişkenlerin arası ilişkileri ortaya çıkarmaktır (Karataş, 2015, s. 1-86). İçerik analizi yöntemi içerisinde alt yöntemlerden olan frekans ve sıklık analizlerinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen veriler, çizelge, şekil ve grafik şeklinde verilerek yorumlama işlemi gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1. Katılımcı Liderlik Tarzı, Çalışan Performansı ve İşten Ayrılma Konularında Yayımlanan Çalışmalar

Yıl	Makale Çalışmaları	Tez Çalışmaları	Dergi Çalışmaları
2001	-	1	
2005	1	1	
2006	-	3	
2008	-	1	
2009	-	2	
2010	1	1	
2011	-	2	
2012	1	2	
2014	3	-	
2015	2	3	
2016	1	8	
2017	4	2	
2018	3	2	
2019	3	3	
2020	3	3	
2021	5	4	1
2022	6	3	2
2023	3	-	
TOPLAM	36	41	3

Tablo 1. de verilen bulgularda, 2001-2023 yılları arasında “katılımcı liderlik tarzı, “çalışan performansı” ve “işten ayrılma niyeti” konuları üzerinde yapılmış olan araştırmaların yıllara göre dağılımları yer almaktadır. Tarama gerçekleştirilen yıllar arasında bu konularla ilgili toplamda, 36 makale çalışması, 41 tez çalışması ve 3 dergi çalışması literatür taraması yer almaktadır. Bu tabloda yer alan makale çalışmalarının içeriğinde uluslararası araştırma ve çalışmalarda yer almaktadır. Uluslararası taramalar veri tabanlarında, “participatory leadership style”, “employee performance” ve “releasing employment” kavramları yazılarak tarama gerçekleştirilmektedir. Yıllara göre dağılım tablosu incelendiğinde, makale çalışmasında 2017 ve 2022 yıllarında fazla olduğu, tez çalışmasında ise 2016 yılında çok fazla çalışma hazırlandığı görülmektedir. Tablo ise genel olarak incelendiğinde bir önceki yıllara göre artışlar olduğu gözlemlenmektedir. Veri tabanlarında tarama gerçekleştirildiğinde bu konu başlığı ile ilgili direkt bir çalışma olmadığı tespit edilmektedir. Ancak örnek olarak katılımcı liderlik tarzının işten ayrılma üzerine etkisinin incelendiği bir araştırma yer aldığı gözlemlenmektedir. Yine aynı şekilde uluslararası literatürde de bu konu ile ilgili bir çalışmanın yer almadığı dikkat çekmektedir. Literatür taraması gerçekleştirilen tüm makale ve tez çalışmaları incelendiğinde çalışmalarda, araştırma verilerinin elde edilmesi için anket yöntemi, içerik analizi yöntemi gibi yöntemler kullanılarak araştırma verileri elde edilmektedir. Ancak ağırlıklı olarak incelenen çalışmalarda rastgele örneklem yoluyla birlikte anket çalışmasının uygulandığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda, katılımcı liderlik tarzı, çalışan performansı ve işten ayrılmanın ilişkilendirildiği ve araştırıldığı çalışmalar ve çalışmalara yönelik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcı Liderlik Tarzı, Çalışan Performansı ve İşten Ayrılma Kavramlarının İlişkilendirildiği Çalışmalar

Konular	
İş Performansı ve Performans Değerleme	Doğan (2020)'ın yapmış olduğu çalışmada iş performansı ve performans değerlendirme sistemi başlıklı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Örgütlerde iş görenlerin performanslarının yüksek olmasının, müşteri memnuniyetini arttırdığı, örgüt imajının olumlu yönde etkilendiğinin ve işletme kârlılığının arttırdığı sonucuna varılmıştır. Araştırmada iş performansı ve iş performansının boyutları, performans yönetimi ve performans yönetiminin amaçları gibi kavramlar teorik olarak ele alınmıştır.
Örgütsel Sessizlik ve İşten Ayrılma Niyeti	Öge (2021) yılında yayınlamış olduğu araştırmasında örgütsel sessizliğin işten ayrılma niyeti etkisini incelemiştir. Öge bu çalışmada İstanbul il Büyükçekmece ilçesinde faaliyet gösteren bir plastik işletmesinde örneklem yoluyla 107 kişi üzerinde anket yöntemini kullanarak anket çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırma verilerinden elde edilen bulgulara göre, örgütsel sessizlik ile işten ayrılma niyeti arasında yüksek düzeyde anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Bu iki değişken arasındaki ilişki ise anlamlı bulunmuştur.
Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performanslarına Etkisi	Doğanay ve Şen (2016) yılındaki araştırmalarında, Başakşehir Belediyesi çalışanlarının, belediyeye olan bağlılıkları ve performansları üzerinde, lider personelin sergiledikleri görev ve insan odaklı liderlik tarzlarının etkileri araştırılmıştır. Bu araştırma ile birlikte örgütsel bağlılık kavramının çalışanların performanslarına etkileri de incelenmiştir. Araştırma sonucunda, örgütsel bağlılığın çalışanların performanslarına etkisinde etkinin olmadığı ortaya çıkmıştır.
Katılımcı Liderlik	Öğretici (2006) da yayınlamış olduğu yüksek lisans tez çalışmasında katılımcı liderlik tarzına yönelik bir uygulamalı çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın evrenini İskenderun Demir Çelik İşletmesi oluşturmuştur. Anket yöntemiyle elde edilen veriler yorumlandığında, örgüt içi iletişimin çalışanların katılımcılıklarına olumlu etkiler meydana getirdiği, çalışanların sosyodemografik değişken olan öğrenim durumlarının yükselmesinin çalışanların katılımcılığa ilişkin değerlendirmelerin olumlu yönde değiştiği ortaya çıkmıştır.
Etkileşimsel Liderlik ile İş gören Performansı İlişkisi	Yılmaz (2012) tez çalışmasının etkileşimsel liderlik tarzının iş gören performansı ile ilişkisini incelemiştir. Araştırma bir kamu bankasında gerçekleştirilmiştir. İş gören performansı ile etkileşimsel liderlik arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Performans ile etkileşimsel liderlik algıları arasında ise negatif yönde ilişki gözlemlenmiştir.

Güçlendirici Liderlik, Çalışan Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi	Büyükbeşe (2012) yayınlamış olduğu çalışmada, güçlendirici liderliğin çalışan performansı ve işten ayrılma niyetine etkisini incelemiştir. Araştırma 205 inşaat mühendisi üzerinde yapılmıştır. Analizler sonucunda, katılımcıların iş performansları ile birlikte iş tatminleri de yüksek düzeyde çıkmıştır. Bir diğer analiz sonucunda da, güçlendirici liderliğin çalışanların performanslarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Demokratik Liderlik ve Örgütsel Güven İlişkisi	2016 yılında Çelik hazırlamış olduğu tezinde demokratik liderlik ile örgütsel güven arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İlişkisel tarama yöntemiyle yapılan çalışma, Balıkesir ili Altıeylül ve Karesi ilçelerinde bulunan devlet ilkokul ve ortaokullarında görev alan öğretmenler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 347 öğretmen katılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmenlerden elde edilen verilere göre okul müdürlerinin demokratik liderlik tarzının öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.
İşten Ayrılma Niyetinin İş Gören Performansı Üzerine Etkisi	Dürgen (2016) tez çalışmada, otel işletmelerinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada işten ayrılma niyetinin iş gören performansı üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışma Erzurum'da Bakanlık belgeli otellerde yapılmıştır. Analiz sonuçlarında, iş görenlerin işten ayrılma niyetlerinin iş görenlerin performanslarını negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Aygün (2018), çalışmada iş tatmininin iş gören performansı üzerine etkisi ve iş stresinin aracılık rolünü araştırmıştır. Araştırma Saha çalışması yoluyla banka çalışanları seçilerek yapılmıştır. Araştırma sonucunda, iş tatmininin iş performansını etkilediği ve iş tatmininin iş gören performans üzerine etkisinde iş stresinin aracılık rolü olduğu ve pozitif yönde anlamlı etkisi bulunmuştur.
İş Tatmininin İş Gören Performansı Üzerindeki Etkisi ve İş Stresinin Aracılık Rolü Yıkıcı Liderliğin İş Stresi ve İşten Ayrılmaya Etkisi	Dincer (2020), yıkıcı liderliğin iş stresi ve işten ayrılmaya etkisini araştırdığı bir çalışma hazırlamıştır. Çalışma kapsamını görev halindeyken istifa eden Jandarma personeli oluşturmuştur. Veriler 309 kişiden anket yöntemiyle elde edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda yıkıcı liderliğin işten ayrılma davranışını pozitif olarak etkilediğini sonucunu elde etmiştir.
İşe Angaje Olmanın İş Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Araştırma	Ersin (2021) yılındaki araştırmasında sağlık çalışanları üzerinde işe angaje olmanın iş performansına etkisini incelemiştir. İnceleme sonucunda sağlık çalışanlarının işe angaje olma durumu ile iş performansı arasında pozitif yönde orta şiddette bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Liderlik Tarzlarının İş Gören Performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi	Kaya (2022) yılındaki çalışmada genel kapsamda liderlik tarzlarının iş gören performansı ve işten ayrılma niyetlerine etkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda, liderlik tarzlarının iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Liderlik Tarzının İş Gören Performansına Etkisi	Tutar (2008), çalışmasında liderlik tarzının iş gören performansına etkisini araştırmıştır. Araştırma sonuçlarında, liderlik tarzlarından birisi olan kişiye yönelik liderlik tarzının iş performansı üzerinde pozitif yönde bir ilişkisi olduğunu, diğer bir liderlik tarzı olan işe yönelik liderlik tarzının ise çalışanların performansları negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir.
Örgütsel Tutum ve Davranışların İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi	Başaran (2017) yılında çalışmasında örgütsel tutumlar ve davranışlar üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, örgütsel özdeşleşmenin iş performansına olumlu bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Çalışma tutkunluğunun ise, iş performansı ve işten ayrılma niyetine olumlu etkisinin olduğu verisi elde edilmiştir.
Örgütsel Sinizmin İş Performansına Etkisi	Çakıcı ve Doğan (2014) yılındaki çalışmalarında örgütsel sinizmin iş performansına etkisini incelemişlerdir. Yüz yüze anket yöntemiyle veriler elde edilmiştir. Sonuçlara göre, iş performansı üzerinde örgütsel sinizm faktörlerinin etkili olmadığı tespit edilmiştir.
Katılımcı Liderliğin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi	Sökmen ve Sökmen (2014) yapmış oldukları çalışmalarında katılımcı liderlik tarzının çalışanların işten ayrılma niyetine olan etkisini incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda katılımcı liderlik tarzının, işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönlü olarak etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.

4.Sonuç ve Tartışma

Katılımcı liderlik tarzının, çalışan performansı ve işten ayrılma üzerine ne kadar kayda değer etkisinin olduğunun bu çalışmada altı bir kez daha çizilmiştir. Günümüzde, sosyal ve iş yaşamı açısından lider ve liderlik kavramı, oldukça önemli konular arasında yer almaktadır. Liderlik ise, örgüt çalışanlarını belirlenmiş amaçlar ve hedefler doğrultusunda yönlendirme sürecidir. Çalışanlar planları uygularken ve amaçlara ulaşırken sergiledikleri performanslar ile öne çıkarlar. Şüphesiz, örgütlerin başarısında en büyük pay çalışanlarıdır. Liderler ise performans sürecinde çalışanlarını liderlik tarzları ile etkilemeye çalışırlar. Bu çalışma katılımcı liderlik tarzının çalışan performansı ve işten ayrılma üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır.

Araştırma verileri, nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analiziyle gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla ilgili alan yazında yazılmış olan 41 tez ve 36 makale çalışması taraması gerçekleştirilmiştir. Bu konuya dönük direkt bu konu başlığıyla ilgili bir çalışma bulunamamıştır. Ancak katılımcı liderlik tarzının işten ayrılma niyetine etkisinin incelendiği bir çalışma yer almaktadır. Ayrıca, literatür taramasında, her sene makale ve tez çalışmalarında artış olduğu tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda anket çalışmaları ve içerik analiziyle verilerin elde edildiği gözlemlenmiştir. Liderlik konusu hakkında, literatürde birçok araştırma ve tanım yapılmış bir kavramdır (Bennis ve Nanus, 1997). Şüphesiz örgütlerde çalışanlar liderinin katılımcı demokratik bir liderlik anlayışına sahip olmasını beklemektedir. Çünkü katılımcı yönetim tarzı, çalışanların performanslarını olumlu yönde etkileyecektir. İşten ayrılma niyetlerini ise azaltacaktır.

Katılımcı liderlik tarzı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, Avcı ve Yaşar (2016) yılında yapmış oldukları çalışmada, kamu sektöründeki yöneticilerinin otokratik liderlik tarzına sahip olduğunu, bununla birlikte demokratik liderlik tarzlarını çalışanlarına gösterdiklerinde kurum başarısının daha yüksek olduğu sonucunu bulmuşlardır. Yapılan bir çalışmanın analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcı liderlik tarzının çalışanların işten ayrılma niyetini aksi yönde etkisi

olduğu görülmektedir (Yaman, 2019, s. 110). Yaman (2019) tarafından 2019 yılındaki işten ayrılma ile ilgili çalışmasının analiz sonuçları incelendiğinde, iş stresinin işten ayrılma üzerinde aynı yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir (Yaman, 2019, s. 110). Bir diğer katılımcı liderlik tarzı ile ilgili çalışmanın analiz sonuçlarında, katılımcı liderlik tarzının işten ayrılma üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir (Ekmekçioğlu ve Sökmen, 2019, s. 2913). Çalışan performansı ile ilgili yapılan bir çalışmada örgütsel sinizm ile iş performansına etkisi araştırılmıştır. Çakıcı ve Doğan (2014) çalışmasındaki analizleri incelendiğinde, örgütsel sinizmin iş performansını etkilemediği ortaya koyulmuştur (Çakıcı ve Doğan, 2014, s. 87).

KAYNAKÇA

- Altmann, R. (2000). Understanding organizational climate: Start minimizing your workforce problems. *Water Engineering&Management*, 147 (6), 31-32.
- Avcı, Ö. ve Yaşar, Y. (2016). Bir kamu kuruluşunda çalışanların liderlik algıları: Olgubilimsel bir yaklaşım. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11 (1), 187-205.
- Ay, F. A. ve Keleş, K. (2017). Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının işten ayrılma niyeti ve iş performansı üzerinde etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (4), 193-203.
- Aygün, İ. (2018). İş tatmininin iş gören performansı üzerindeki etkisi ve iş stresinin aracılık rolü: Banka çalışanları üzerine bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, E. ve Köroğlu, Ö. (2021). Sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (4), 3453-3466.
- Bartlett, K. R. (1999). The relationship between training and organizational commitment in the health care field. *University of Illinois at Urbana-Champaign ProQuest Dissertations Publishing*, 12 (4), 335-352.
- Başaran, R. (2017). Örgütsel tutum ve davranışların iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi: İlişkisel psikolojik sözleşmelerin aracılık rolü. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (12), 239-270.
- Bennis, W. ve Nanusi B. (1997). *Leaders: Strategies for Taking Charge*. New York: HarperCollins.
- Bingöl, D. (2003). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Büyükebeşe, T. (2012). Güçlendirici liderliğin çalışan performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi: Bir model önerisi (Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cevrioğlu, E. (2007). Lider-üye etkileşimi ile bireysel ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Choi, S. (2007). Democratic leadership: The lessons of exemplary models for democratic governance. *International Journal of Leadership Studies*, 2 (3), 243-262.
- Çakıcı, A. ve Doğan, S. (2014). Örgütsel sinizmin iş performansına etkisi: Meslek Yüksekokullarında bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15 (1), 79-89.

- Çakıcı, A. ve Doğan, S. (2014). Örgütsel sinizmin iş performansına etkisi: Meslek Yüksekokullarında bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15 (1), 79-89.
- Çelik, H. (2016). Demokratik liderlik ve örgütsel güven ilişkisi: Balıkesir Merkez ilçeleri örneği (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dincer, M. (2020). Yıkıcı liderliğin iş stresi ve işten ayrılmaya etkisi: Kurumlarından istifa eden Jandarma personeli üzerine bir araştırma. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçer, Ö. (1996). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Doğan, H. (2020). İş performansı ve performans değerlendirme sistemi üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 2 (1), 44-55.
- Doğanay, A. ve Şen, E. (2016). Liderlik tarzlarının çalışanların bağlılık seviyesi ve performansına etkisi: Başakşehir Belediyesinde bir uygulama. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (12). 324-348.
- Dominick, J. R. Ve Wimmer, R. D. (2000). Mass media research: An introduction, Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Dökel, U. (2009). Katılımcı liderlik konusunda bir uygulama: Çaycuma OYKA örneği (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duruş, F. (2019). Yöneticilerin liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde psikolojik sermaye düzeylerinin aracılık rolü (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dürgen, Y. (2016). Otel işletmelerinde işten ayrılma niyetinin iş görenlerin performansı üzerine etkisi: Erzurum'daki bakanlık belgeli otel işletmelerinde bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmekçioğlu, E. B. ve Sökmen, A. (2019). Katılımcı liderliğin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisinde duygusal bağlılığın aracılık rolü: Turizm sektöründe bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (4), 2907-2919.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. (12. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ersin, F. (2021). Sağlık çalışanlarında işe angaje olmanın iş performansına etkisi: Darülaceze Başkanlığı örneği (Yüksek Lisans Tezi). Biruni Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Jackofsky, E. (1984). Turnover and job performance. An integrated process model. *Academy of Management*, 74-83.
- Jewell, L. N. (1998). *Contemporary industrial / organizational psychology*. California: Cole Publishers.
- Kahya, C. (2013). Örgütsel sinizm, iş performansını etkiler mi? İş tatminin aracılık etkisi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (3), 34-46.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-86.
- Kaya, Ş. (2022). Liderlik tarzlarının iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kaya, Ş. (2022). Liderlik tarzlarının iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Kim, S. (2002). Participative management and job satisfaction: Lessons for management leadership. *Public Administration Review*, 62 (2), 231-241.
- Martin, H. J. ve Shore, L. M. (1989). Job satisfaction and organizational commitment in relation to work performance and turnover intentions. *Human Relations*, 42 (7), 625-638.
- Öge, E. (2021). Örgütsel sessizliğin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 80, 95-115.
- Öğretici, R. (2006). Katılımcı liderlik ve katılımcı liderlik uygulamalarına ilişkin bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, M., Tekingündüz, S. ve Top, M. (2015). İş tatmini, performansı, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, 4, 1-23.
- Sökmen, A. ve Sökmen, A. (2014). The effect of participative leadership on turnover intentions. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1), 21.
- Sökmen, A. ve Sökmen, A. (2014). The effect of participative leadership on turnover intentions. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1), 21.
- Sökmen ve Şimşek, (2016). Etik iklimin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel bağlılığın aracı rolü: Bir holdingin yöneticilerine yönelik araştırma. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 237-249.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 1-16.
- Tosun, K. (1992). *İşletme Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Tutar, B. (2008). Liderlik tarzının iş gören performansı üzerindeki etkisi ve bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçan, A. (1997). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar*. (İkinci Basım). Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Yaman, Ö. (2019). Katılımcı liderliğin iş stresi ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaman, Ö. (2019). Katılımcı liderliğin iş stresi ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. (2012). Etkileşimsel liderlik ve iş gören performansı ilişkisi: Bir kamu bankası örneği (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PROMOTION OF SERVICE ACTIVITY EVALUATION IN AZERBAIJAN WITH NEW METHODS

Albina Chingiz HASHIMOVA

Azerbaijan State Academy Of Physical Education And Sport, Baku (Azerbaijan)

<https://orcid.org/0000-0002-9866-5865>

ABSTRACT

As in the past, in modern times, any field of activity, regardless of its specific aspects, cannot maintain its continuity and show a certain degree of development without human labor. As a clear result of the level of development of science and technology in the current period, the demand for human labor has decreased relatively compared to the previous period, but it has not completely disappeared. It should be noted that the modern equipment invented and used in practice was discovered as a result of human labor, mind and efforts. Most of these technological innovations cannot be used in practice without human labor.

In modern times, the increase in the role of the staff in the activities of individual institutions and enterprises is formed here due to the necessary requirements for the human factor and its actual, creative function. For this reason, the comprehensive study of human resources is one of the main students of the current era. Thus, the successful operation of an enterprise depends on the high-quality and active activity of the staff, and the successful process of the staff, in turn, depends more on the management of human resources, which has a proper structure and is performed successfully.

With the transition from personnel management to human resources management, the importance of some classic personnel functions has gradually increased. Performance evaluation is one of these key functions.

Proper evaluation of employees' performance should not be limited to filling out performance evaluation forms. Rather, it involves planning, evaluating, and developing performance as a human resources function.

Keywords: Service sector, human resources, employee analysis, performance measurement, service evaluation.

INTRODUCTION

The place and importance of evaluating the service activity and success rate of employees in human resources management is one of the most important problems discussed today. In fact, at every stage of the employee's first admission to a workplace and his working life, his performance is evaluated in terms of observation and results. Such activities can only be meaningful if they are implemented in a system such as performance evaluation.

In this work, the role of performance evaluation in the functions that are important for the achievement of the organizations' goals was investigated and the subject was tried to be clarified in the light of existing applications and systems.

In the early years of the industrial revolution, it was relatively easy for businesses to gain

sustainable competitive advantages by replicating each other's production styles, improving raw materials, and reducing waste in production. However, with the development of modern business systems, it has been realized that the asset that provides competitive advantage is "human resources" and enterprises have changed their views to the only non-repetitive resource. With changing perspectives, measuring and evaluating employee performance has become mandatory in this era. In this study, the concept of work changed with the realization of the industrial revolution and the need to increase productivity, thereby correctly evaluating the service activity of employees, was discussed. In the light of these data, the methods of performance evaluation systems are examined, a theoretical comparison of classic and modern performance evaluation systems is made, and the main reasons for this change are discussed.

REASONS FOR SERVICE ACTIVITY EVALUATION PROCESS IN AZERBAIJAN

Correct evaluation of service activity in Azerbaijan aims to reveal and explain how much, by which methods and by whom the performance evaluation methods applied in enterprises are applied and the effects of performance evaluation on the efficiency of the enterprise and the motivation of employees. The application of new methods is generally based on questioning the characteristics of the mentioned process, performance evaluation criteria, performance evaluation techniques and the effects of these techniques on the establishment of public and private institutions and organizations with local and foreign capital in Azerbaijan.

In general, the main factors of evaluating the service activity of employees within the framework of the economic approach are summarized as follows (Table 1):

Table 1: Analysis of workers

<i>Conditions of effectiveness</i>	<i>Special difficulties</i>
1. A clear task for execution	Difficulty adapting to changing conditions.
2. Fairly stable environment	Irrevocable bureaucratic superstructure (hierarchical management structure that makes it difficult to make creative and independent decisions when the task and situation change)
3. Production of the same product	If the interests of employees exceed the goals of the organization, undesirable results are possible (since the motivation of the staff depends on external stimulation, even an insignificant change in the stimulation scheme is sufficient for unexpected results).
4. Man agrees to be a detail of the machine and behaves as planned	Inhumane impact on workers (using limited staff capabilities can be effective in low-skilled labor)

Source: http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/176_heyet.pdf/, compiled by the author based on the materials.

Significant differences in the performance evaluation criteria established by companies on employees in the country show certain results. Performance evaluation periods in companies are generally determined annually. For companies that perform an annual company performance assessment, this assessment may not be sufficient for the institution. Subordinate relationships are formed in companies with quarterly performance evaluations. Continuous feedback on their work affects their motivation and contribution to the organization. Carrying out performance evaluation at frequent intervals and giving feedback to employees as a result also has a positive effect on the productivity of the organization. Otherwise, the obtained results are insignificant. The process of giving feedback is mostly carried out by superiors in enterprises. However, feedback given to employees by subordinates, supervisors, customers and other colleagues will reveal their performance in every way. Only feedback from superiors may not always be enough. At the same time, it is recommended that employees be sufficiently informed about the policies and strategies of the institution. While setting the mission and vision of the organization, informing the employees and even participating in the process of setting the vision and mission will be effective in achieving the goals of the organization. As a result, organizations are focusing on human resource management, performance appraisal, career guidance, compensation, etc. restructuring of the existing system according to the above issues, good performance of functions in terms of internal efficiency and productivity will yield positive results in terms of efficiency.

The organization of the accurate and timely solution to the issue of training and retraining of successful personnel has an effective impact on the situation in the labor market. However, there is a problem that educational institutions are not properly interested in the current situation of the practical labor market when training personnel suitable for this or that field of profession and specialization. First of all, the entrepreneur is more interested in what kind of activities in this or another field the employee he accepts with a salary can perform, not the educational institution he attends. Currently, many non-privatized enterprises are not sufficiently interested in developing the quality characteristics of personnel. They are more concerned about the survival and sustainability of enterprises. Here, problems of long-term importance remain in the background for now.

The lack of stability of the labor force demand limit in various enterprises does not stimulate enterprises and firms to invest in personnel training, and the working employees to invest in improving their qualifications. Vocational training of employees should improve high qualities such as flexibility and responsibility in personnel, because they will have to change jobs several times during their labor process.

It should be noted that it is quite complicated to ensure this process in the conditions of the labor market, which is not yet fully formed. For this reason, the flow of workers increases and the enthusiasm for vocational training decreases relatively.

It is very important to evaluate the service activity of employees in the activity of enterprises. However, in some cases, spontaneous implementation of this evaluation process can lead to negative situations.

Due to the strengthening of the economy, the sharp increase in the demand for certain advanced labor force and the change in the supply of the labor force lead to certain workers moving away from their specialties and engaging in separate jobs. Since the structure does not comprehensively meet the requirements of the modern era, the possibility of further increase in

unemployment cannot be ruled out. In this regard, regional institutions are required to provide activity in the area of pre-forecasting, registering and analyzing the demand for qualified workers and specialists within the territory and field, and creating conditions for their training. Vocational training of unemployed and unemployed persons should be one of the important directions of active employment policy.

Vocational education and training programs implemented in the process of training new personnel should enable freelancers to find work faster. Regardless of the high level of the unemployed population living in our country, as a result of the presence of large-scale inconsistencies in their quality and quantity indicators, the economy is in great need of highly qualified workers and specialists. It should be noted that this process may be felt more in the future. So, it takes a certain amount of time to train employees as highly qualified personnel. Undoubtedly, high-level labor potential increases the number of opportunities and exits for the country's development. The potential nature of the competence will be determined more by the degree of knowledge given according to the requirements determined by the market.

Currently, personnel evaluation has become one of the most important areas of Human Resources Department activity in various resources. However, many managers who understand the importance of personnel evaluation still continue to avoid the evaluation procedure. There are quite understandable reasons for this:

- managers do not want to conduct an evaluation, because they consider this procedure an ineffective additional burden, a "useless campaign" that can spoil their relationship with subordinates;
- ordinary employees resist the evaluation procedure, because they fear that their situation will deteriorate as a result of the verification of their competence;
- often the resistance to the application of the evaluation procedure actually stems from the managers' resistance to change themselves as human beings.

All these reasons, first of all, stem from a lack of understanding or lack of confidence in the possibilities of personnel evaluation.

Research shows that employees prefer their direct supervisors and the customers they work with slightly less as the subject of evaluation. Multiple raters are also considered superior to one.

Another important factor is the timing and frequency of evaluation. Often in an organization, formal evaluation is done once or twice a year. Research shows that this is not enough.

Evaluation may not be very formal, but should be done more frequently. It is best if the evaluation is done at the end of a project or at the end of a significant phase of a large project rather than regularly. There should be no "surprises" in employee evaluations, and the only way to do this is to make evaluations more frequent.

The use of different evaluation methods suggests that the evaluation process will be objective and correct. However, since evaluations are performed by people, there is always a certain subjectivity and errors arising from this subjectivity.

There are a number of reasons that lead to the insignificance of the evaluation process carried out in various institutions in the country. Among these reasons, the most common mistakes are the following:

1. The appraiser's extreme discretion, moderation;
2. Rigor of the appraiser.

3. Orientation of the evaluation process to the average price

4. Interference of personal factors in the assessment process.

When the evaluator gets an initial impression of whether the employee is good or bad, he transfers this evaluation to other aspects of his work.

5. Contrast error. If several employees are judged against each other rather than by objective criteria, a conflicting error in this assessment may be possible. For example, if two employees perform poorly, and the third is average, his results can be rated as excellent, unlike the first two.

6. Focusing on new indicators.

If the evaluation is carried out after a long period of time, the evaluator can only take into account the recent, recent results of the employee. In this situation, employees may perform poorly most of the time and try to achieve high results immediately before the evaluation.

1. Traditionally, assessment training has been focused on eliminating errors. Unfortunately, such programs have only a short-term effect. Worse, by trying to reduce error, one can reduce the accuracy of the estimate and increase its nonsignificance. For this, the evaluators should pay attention to the following points.

2. Evaluators should focus on learning the right methods for observing employees, not on how to apply a particular evaluation method;

3. Evaluators should be closely involved in the learning process. Research shows that the more actively evaluators are involved in the learning process, the more successful the results.

4. Evaluators should constantly discuss evaluation parameters and application examples among themselves.

5. They should be provided with "correct" (or expert) assessments against which they can compare their own assessments.

Trust in the evaluation system by those involved in the evaluation system is extremely important. It is the responsibility of management to clearly define the level of results expected from subordinates. Only then will the evaluation system be acceptable to employees and they will accept it as fair.

Practicality means that assessment tools are easy to understand and use for both managers and subordinates.

When creating and implementing a performance evaluation system, no feature can be neglected. However, since some human resource decision is bound to contain some errors, it is important to answer the question of whether the gains from using a point system outweigh the potential losses from errors.

6. There are certain points and legitimacy problems that affect the results of the performance measurement evaluation process. The following steps should be followed to avoid legality while conducting the assessment process:

1. To determine the characteristics required to successfully complete the work and conduct a case study for this;

2. To include these features in assessment tools; Provide a written statement of standards to all raters, regardless of the method used;

3. Instruct managers in the use of evaluation tools, including how to use performance standards;

4. To take into account the possibility of employees' appeal against the evaluation and to form certain opportunities for them in this direction;

5. Documenting all records, if necessary, especially in cases such as termination of the employee;
6. To give some advice to poorly performing employees and create opportunities for them to get help.

When creating an evaluation system, you must first determine what you want to achieve with the system. So a strong performance management strategy is needed in the process.

Managers can define short-term and long-term goals in the process to increase the importance of the evaluation process. The performance management strategy should be linked to the organization's strategy aimed at using competitive advantages (speed, innovation, quality, cost control).

In the United States, the management by objectives (MBO) evaluation system is quite popular. This system aims to achieve short-term goals, focusing not on how the results are achieved, but on the results themselves.

When developing an evaluation system in Japan, the main emphasis is not on the results themselves, but on the psychological and behavioral reasons for obtaining them, i.e. it is done on long-term criteria.

After management has determined what goals it wants to achieve with the scoring system, the next step is to develop performance standards against which performance will be measured.

7. The more clear and understandable the performance standards, the more accurate and objective the assessment will be. Employee performance standards should contain two important types of information: what to do and how well to do it. Quantitative and qualitative criteria are used for this. Performance analysis is used to determine what needs to be done, and performance standards focus on how well it is being done.

The next step is to define a performance evaluation method.

Alternative methods for evaluating the performance of employees are divided into two large groups:

- 1) methods aimed at evaluating employee behavior.

It can be an assessment of the employee in relation to other employees (relative rating system) or an assessment of the employee in relation to established standards (absolute rating system).

- 2) methods aimed at evaluating the achieved results (sales volume, number of units produced, number of clients served, etc.).

APPLICATION METHODS OF THE NEW METHODS USED IN THE EVALUATION OF THE SERVICE ACTIVITY IN AZERBAIJAN

In accordance with the structure and conditions of the market economy in the country, the diversity of the professional-specialization level of employees, the increase of the professional level of employees in enterprises and companies depends on certain subjective and objective factors. The mentioned process is complex and multi-directional, on the one hand, it is directly related to the fundamental economic, political and social changes taking place in the country, and on the other hand, to the technological changes taking place in each field or an enterprise or organization.

The process of development of the market economic system in modern conditions, the rapid development of ETT and the day-by-day intensification of public production necessitates the use of the newest technological tools and high technologies. Therefore, the demand for workers with a high qualification profile is increasing day by day in the country. Employees with special professional training and high qualifications can effectively use the current labor tools. Automation of production, in turn, requires specific attention and care to further professional training of human resources and constant improvement of the qualification levels of those persons.

In accordance with the specifics of the economic market system in the country, it is necessary to further expand the quality of the produced product and the scale of production without increasing the number of workers, this is an important direction of further increasing labor productivity. The most important policy in this direction is to increase the quality of workers' work.

The quality of labor in various enterprises can be determined based on certain important indicators. The following are examples of the mentioned indicators:

- Complexity of work;
- Level of training of employees at general education and vocational-specialization level;
- Intensity of workers' labor;
- Innovative and creative attitude of employees to the labor process;
- Labor situation in enterprises;
- Labor productivity.

The need for a high quality of labor is conditioned by the fact that low-quantity, but high-quality labor embodies a hard labor process.

In the case of accelerating production in enterprises, it is possible to save on its quantitative level by raising the quality of labor. Increasing the quality of work is a continuous and continuous process in enterprises.

Raising the technological level of the production process leads to a further increase in the special and general training of employees, further increase in the risk and skill ability of professional personnel, and definition of executive functions. As a result of this process, the quantitative changes occurring in the work process, in turn, facilitate the formation of changes in the quality of labor.

The conducted studies have shown that raising the qualification level of employees directly leads to an increase in labor productivity. Labor productivity increases by 0.3-0.4 percent with a 1 percent increase in the qualification level of workers.

The mentioned issues are the rapid and dynamic development process of scientific-technical and socio-economic development in the modern economic situation, the complexity and quantitative increase of production, the multiplication and deepening of economic and production relations between various sectors, with personnel who have high theoretical and practical skills in these fields. increases the importance of providing.

The field of market economy in Azerbaijan requires the further improvement of the quality of the labor force and thus the comprehensive use of its potential. In this sense, the problems related to the division of labor and the level of professional training of personnel should always be in focus, should be constantly improved and should be in accordance with the requirements of market relations.

In the modern economic era, the steps taken in the direction of the development of the society depend on the preparation of human resources who have a high-level broad outlook, who stimulate the development process and use the achievements of ETT in an effective way. The current economic period determines new requirements for solving more complex problems with economic, technical and organizational characteristics operating in many areas. This creates the need for workers in the technical field, as well as in the production field, where automated control mechanisms are widely used during design and installation, to have fundamental knowledge in addition to technical knowledge, and to apply this knowledge in natural and humanitarian sciences.

Explanation and distribution of functions between employees and equipment used in various institutions operating in Azerbaijan, justification of the information received by employees during their work and its presentation form, design of information system models, operation mechanism, EHM software, job selection criteria, vocational training methods is important in obtaining primary information in the direction of making. This is also very important in terms of adaptation of personnel to the equipment.

In order to take into account the individual characteristics of each employee and determine their usefulness for a specific type of work, carrying out ergonomic research based on the discovery of psychological and physiological regularities that determine the basis of a type of labor, further developing the mechanism of choosing a profession and its implementation, ergonomics is an important it is very important to determine the main methods and indicators of important psychophysiological selection, to apply the results of the conducted research in this sense. Researchers believe that the application of such a choice will lead to a 35-50 percent reduction in the exclusion of future personnel trained in educational institutions due to their professional unfitness, a 10-25 percent increase in the continuity of the work of the "human-technical environment" mechanism, and a 40-70 percent increase in the number of accidents occurring in the system. can create conditions for reducing up to

With the complexity of the equipment used in production and the technical processes occurring in the working environment, the need to develop the level of education and professional training of newly trained personnel in an even higher form is formed. This requires a complex approach to the training of new successful personnel and the organization of their labor activities in the "human-technical-production environment" mechanism, and in the process of interacting with each component of the mechanism, a person must also correctly consider the strength of his own capabilities.

It should be noted that representatives of the new generation should be ready to work in the modern information society when they finish their education. In order to train such personnel, the following changes must be made in the education system:

- active forms of education should be developed based on the application of high information technologies;
- new methodologies should be developed and applied;
- distance education forms should be used in the Internet environment.

Changes in the education period form new requirements for specialized teachers:

- Develop and apply high technologies in the subject lesson;
- Research, study and apply new information systems in the educational process;
- To design the methods of active and free forms of education and apply them in class;

- Compile materials related to newly prepared educational programs. The modern education system faces the following issues that require the training of highly qualified personnel:

- ☐ To impart new theoretical and practical knowledge to students and the ability to apply this knowledge in the work process by applying high technologies;
- ☐ To inform students about widely used software in enterprises and firms;
- ☐ To inculcate the ability to evaluate and apply new information and communication technologies;
- ☐ To impart new software acquisition skills etc.

To implement the above requirements, to follow the ever-changing information bases and technologies, to bring innovations to the education system, to update the database, to develop the methodologies in accordance with the requirements of the time to be applied in the educational process, and similar tasks require time and skills from those who train certain new personnel.

Based on the observations, the following suggestions can be made:

Sign contracts with enterprises and organizations that use high technologies in order to be able to bring innovations formed in accordance with the requirements of the modern era in the information market to the educational process;

- Designing the teaching methodology of new information systems and advanced technologies;

- To teach students how to use these new information and technology systems as a tool, to start teaching new subjects along with specialized subjects for familiarization with new software.

The evolution of the information society and the development of high technologies, as in all fields, have had a significant impact on the development of new successful personnel.

The day-by-day further development of high technologies and economic, local and global networks in various societies has led to the creation and further development of a new direction of development - the group form of training new workers. The mentioned direction does not set as its main goal the physical gathering of personnel undergoing the preparatory process, but gathers them in a virtual form. This method can be with or without a teacher, anonymous or public, depending on the desired goal and the existing demand.

The comprehensive development process of Internet networks has formed a suitable ground for defining new steps in training successful personnel all over the world. The Internet platform combines all the above-mentioned directions. The further development of the telecommunication system in modern times has created an opportunity to improve the multimedia, which in turn has improved the training process of remote personnel.

Today, regardless of the field, it has become a common process to use computers and special software during employee training. However, in conclusion, it should be noted that the application of telecommunications and high technologies does not completely eliminate all problems. At the same time, it is extremely important to apply them and train personnel with modern thinking skills.

It should be noted that the most important factor of the production process is human resources. The mentioned process brings to the fore the educational issues of the extensive reproduction process in accordance with the requirements of the time.

The management of educational institutions is a field of activity that directs the activities of persons participating in the pedagogical process to ensure the development of educational institutions.

In this sense, the management of educational institutions in accordance with modern standards is understood as the implementation of proper planning, organization, management and control functions.

- Planning is the adoption of appropriate decisions by the enterprise in the direction of determining the direction of activity of any enterprise and achieving them.
- The main goal of the organization is the formation of the appropriate structure to achieve the set goal and perform the pre-planned work.
- Enterprise management includes the process of effectively coordinating and implementing its activities with existing planning and existing structures.
- Control - to gather operative information about the implementation of the decisions determined in an enterprise, to develop proposals for the implementation of appropriate changes in the decisions, and as a result, to provide services in the direction of the implementation of the upcoming goals within the enterprise.

It is impossible to realize the society's need for highly qualified specialists in the market of various enterprises in the presence of limited resources if new information and management technologies are not introduced to education. In many developed countries around the world, the traditional education process is becoming more complicated over time. The organization of the distance education process creates conditions for a large part of the population to more easily use the provided educational services. This also plays an important role in the training of successful employees within limited opportunities. For this reason, interest in distance education has increased in recent times, especially during the Covid-19 pandemic that covers the world.

REFERENCES

Cəbraylova Z.Q., Nobari S.M. "Personalın idarə olunması məsələlərində kriteriyaların vacibliyi haqqında informasiyanın emali üsulları və ziddiyyətin aşkarlanması // İnformasiya texnologiyaları problemləri", №1, 2015, səh.57-66.

Əliyev M., Həmidov H. (2013) "Biznesdə İnsan Resurslarının İdarə Edilməsi". Bakı, "Adiloğlu", 531 səh.

Quliyev T. (2013), "İnsan resurslarının idarə edilməsi". Bakı, "Nağıl evi" şirkəti, 828 səh.

Muradov Ş.M. (2014), "İnsan potensialı; vacib meyillər, reallıqlar, problemlər", Bakı, "Azərnəşr" 661 səh.

Addabbo T., Ales E., Curzi Y., Fabbri T., Rymkevich O., Senatori I. (2020), Performance Appraisal in Modern Employment Relations: An Interdisciplinary Approach "Springer International Publishing" 270 p.

Angelo S. DeNisi K., Murphy R. "Performance Appraisal and Performance Management: 100 Years of Progress?" Journal of Applied Psychology Vol. 102, №3, 2017, p.421-433.

- Armin T. (2017), The End of Performance Appraisal: A Practitioners' Guide to Alternatives in Agile Organisations 185 p.
- Armstrong M. (2013), Performance management: Key strategies and practical guidelines. London: Kogan Page. 215 p.
- Armstrong M. (2019), Armstrong on Reinventing Performance Management: Building a Culture of Continuous Improvement. 241 p.
- Bayo-Moriones A., Galdon-Sanchez J.E., & Martinez-de-Morentin S. (2020), Business strategy, performance appraisal and organizational results. *Personnel Review*, ahead-of-print(ahead-of-print). 563 p.
- Curzi Y., Fabbri T., Scapolan A.C., & Boscolo S. (2019), Performance Appraisal and Innovative Behavior in the Digital Era. *Frontiers in psychology*, 10, 1659. 203 p.
- Ikramullah M., Van Prooijen J. Iqbal M.Z., Ul-Hassan F.S. (2016), Effectiveness of performance appraisal. *Personnel Review*, 45(2), p.334-352.
- Kang H., & Shen J. (2015), International performance appraisal practices and approaches of South Korean MNEs in China. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(3), p.291-310.
- Kaushik N. & Arora A. (2020), Digitized Performance Appraisal Process: A case of Brakes India, *Journal of Strategy and Performance Management*, 8(2), p.64-78.
- Linda A. (2018), Performance Management “Kogan Page Limited” 202 p.
- Sarkar A. (2016), Is it time to do away with Annual Performance Appraisal System? *Human Resource Management International Digest*. 520 p.
- Sharma A., Sharma T. (2017), “HR analytics and performance appraisal system: a conceptual framework for employee performance improvement”, *Management Research Review*, Vol. 40 Issue: 456 p.
- Xiangjun F., & Mingyue X. (2016), The documents reviewed of team performance appraisal methods. 13th International Conference on Service Systems and Service Management (ICSSSM). 125 p.
- Altan Y. (2017). Türk Kamu Personel Yönetiminde Performans Değerlemesi Sistemi ve Çağdaş Bir Model Önerisi. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. 178 s.
- Dolgun U. (2017), İnsan Kaynakları Yönetimi, 1. Baskı, Ekin Yayın, Ankara, 789 s.
- Eren E. (2015), Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları, İstanbul: 549 s.
- Gümüsoğlu Ş. ve Pınar İ., (2017), Hizmet Kalitesi: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar, Detay Yayıncılık, Ankara.: 13 s.
- Özen, Paşa, (2017) “Performans Eğitim İlişkisinin İrdelenmesi ve Çalışan Performansının Araştırılmasında Eğitimin Rolünün Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, SBE, Çukurova Üniversitesi, Adana: 5 s.
- Sabuncuoğlu Z. (2015) İnsan Kaynakları Yönetimi, 2.baskı, Bursa, 186 s.
- Yazıcıoğlu, İrfan, (2018), “Örgütlerde İş Tatmini ve İşgören Performansı İlişkisi: Türkiye ve Kazakistan Karşılaştırması”, *Bilgi*, 55, s.243-264
<https://www.researchgate.net/publication/316786007>
<https://www.academia.edu/22871700/>

SEARCHING FOR THE QUALIFIED EMPLOYEES IN TOURISM: AN EVALUATION OF RECRUITMENT DAYS

Research Assist. Doğan ÇAPRAK¹, Assoc. Prof. Dr., Işıl ARIKAN SALTİK²

¹ Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Faculty of Business Administration, Tourism
Management Department, dogancaprak@mu.edu.tr- 0000-0003-4507-8461

² Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Faculty of Business Administration, Tourism
Management Department, isilas@mu.edu.tr - 0000-0002-3456-2787

ABSTRACT

Qualified employees have a key role in improving the service quality and performance in tourism enterprises due to the labor-intensive nature of tourism as well as the continuous employee-customer interaction, On the other hand, the seasonality of the sector and the long and intense working hours, especially in the high season, negatively affect the employment of qualified employees in the tourism sector. For this reason, the employment of qualified and educated workforce is among the main preoccupations of human resources management in tourism. In line with the aims of employing educated workforce, tourism businesses participate in recruitment days activities organized within universities. The aim of this study is to evaluate the tourism business participating in the recruitment days activities and to determine the satisfaction with the event. The study was conducted with mixed research methods. The semi-structured interviews conducted to reveal the features and characteristics of participants, while a questionnaire applied to determine the satisfaction about the event. The results shown that hospitality enterprises participated in the event the most, followed by F&B enterprises and travel agencies, respectively. The participants were mainly graduate and postgraduate. It was revealed that tourism enterprises participated into the event due to the fact that giving importance not only recruitment of full/half time employees but also improvement of university-industry collaboration. It has been determined that the participants' satisfaction with the ease of participation in the event is the highest, while the satisfaction with the adequacy of the space given to the enterprises in the event is the lowest. It was concluded that the tourism enterprises were satisfied with the recruitment days event in general and support these events to be carried out for further collaboration.

Keywords: Recruitment Days, University-Industry Collaboration, Tourism, Employee

INTRODUCTION

Qualified employees have a key role in improving the service quality and performance in tourism enterprises due to the labor-intensive nature of tourism as well as the continuous employee-customer interaction, On the other hand, the seasonality of the sector and the long and intense working hours, especially in the high season, negatively affect the employment of

qualified employees in the tourism sector. For this reason, the employment of qualified and educated workforce is among the main preoccupations of human resources management in tourism. In line with the aims of employing educated workforce, tourism businesses participate in recruitment days activities organized within universities. In this context, this study aims to examine the profiles of tourism enterprises participating in the recruitment days activities and to determine their satisfaction with the event.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

People set goals for their future with the knowledge they have gained and make plans accordingly. The path that people draw at the point of reaching the goal they set is also expressed as career planning (Çoban, 2015: 12). With career planning, people evaluate themselves and learn to make the most effective decisions by comparing the alternatives they encounter. At this point, individuals try to secure their future by identifying and developing their own characteristics, experiences, knowledge and abilities that they may need in the future (Certo & Certo; 2015: 15).

Universities, which provide advanced education to individuals in line with the needs of the society, train qualified personnel for the expectations of the business world. Universities are known as an important step in career planning because they form the basic infrastructure of individuals' professional lives. Since it is a service sector, the personnel employed or to be employed must be qualified, which is very important in terms of sector development. From this point of view, individuals who intend to work in the tourism sector should be trained by universities in accordance with the structure of tourism and their perceptions of the sector should be measured and improvements should be made if necessary. In terms of career planning, it is very important to determine these perceptions and to make guidance (Işık et al., 2022:302).

It is important for the career counseling service that the academic staff, students, sector representatives and university stakeholders act together in the career planning of the students. Because the relations to be established with the working life within the framework of the career plans of the students are based on the fact that this service function as a bridge (Cevher, 2015:165).

There are several studies on recruitment (career) day events organized by tourism faculties or departments. Polat et al. (2016) conducted a study to determine the satisfaction levels of undergraduate students participating in career days organized in tourism faculties. Eşitti and Buluk (2017) studied the career day satisfaction of undergraduate students during career days at Çanakkale Onsekiz Mart University and Akdeniz University. In their study, Arıkan-Saltık and Gümüş-Dönmez (2017) examined how tourism managers perceive the recruitment days activity, which is very important for career development within the scope of university-industry cooperation. Şahin et al. (2020) investigated the demographic characteristics of the employees of tourism businesses participating in the Employment and Career Days events organized by Balıkesir University Faculty of Tourism and their perception and satisfaction levels about the event. Işık et al. (2022) analyzed the views of undergraduate students about the career day at Atatürk University.

Various tourism faculties and departments in universities organize career days events aiming full-time or part-time employment, selection of interns, developing sector-university cooperation. The table below shows the name of the event held by the universities and the year of the event.

Table 1: Career Days Organized at Universities

UNIVERSITY	FACULTY	ACTIVITY NAME	NO OF EVENT
Muğla Sıtkı Koçman University	Faculty Of Tourism	School Sector Meeting in Tourism	16
Mersin University	Faculty Of Tourism	Career Days	14
Balıkesir University	Faculty Of Tourism	Employment And Career Days	13
Çanakkale Onsekiz Mart University	Faculty Of Tourism	Career Days	10
Akdeniz University	Faculty Of Tourism	Career Days	9
Ataturk University	Faculty Of Tourism	Career Days	9
Afyon Kocatepe University	Faculty Of Tourism	Employment And Career Days	8
Pamukkale University	Faculty Of Tourism	Career Days	6
Alanya Alaaddin Keykubat University	Faculty Of Tourism	Career in Tourism Summit and Employment Fair	6
Muğla Sıtkı Koçman University	Fethiye Faculty of Management Department of Tourism Management	Career Days in Tourism	5
Anadolu University	Faculty Of Tourism	Career Days	4
Sakarya University Of Applied Sciences	Faculty Of Tourism	Career Days	2
Mardin Artuklu University	Faculty Of Tourism	Mesopotamia Tourism Employment Fair	1

It is seen that Muğla Sıtkı Koçman University (16), Mersin University (14) and Balıkesir University (13) are the pioneers of career days. After these pioneering universities, career days in other universities have been organized.

Muğla Sıtkı Koçman University organizes recruitment day events on a regular basis every year. National and regional sector representatives are invited to these events. At the same time, top and middle level managers (general manager, human resources managers and other managers) of hospitality enterprises in Muğla visit the faculty and share their experiences with the tourism students. Many students, industry representatives and academic staff attended the recruitment day event held in the Muğla Sıtkı Koçman University. With the recruitment day events organized every year, the students have the opportunity to find a job both during their education and after graduation.

Collaboration between the industry and the university is ensured through recruitment day events. Acting with a win-win strategy, universities make some updates in their education and training programs at the point of meeting the qualified personnel needed by the sector, and

students are provided with a quality education. At the recruitment day events, sector representatives can also introduce their businesses to the students, list their expectations and share information about the career development processes of the students in the sector. In this way, students have information about their career developments in the sector and can guide their career planning. In addition, businesses in the sector can get detailed information about their abilities, features and experiences during the meetings they hold with students, thus gaining the privilege of reaching qualified personnel. As a result, it is tried to increase the quality in terms of both the sector and the student.

METHODOLOGY

The aim of this study is to determine some characteristics of tourism business participating in the recruitment days activities and to evaluate their satisfaction with the event. In accordance with this purpose, mixed research methods were applied in the study. One of the most important characteristics of mixed methods research is that the data collected by different methods are used to confirm each other and thus the results are more reliable (Yıldırım and Şimşek: 2016:323). The semi-structured interviews conducted to reveal the features and characteristics of participants, while a questionnaire applied to determine the satisfaction about the event.

The universe of the study consists of tourism enterprises participating in the recruitment days events in a state university in Türkiye. Since the total number of the participants is definite and the universe was limited, all participants in the research universe have been tried to be reached. However, due to volunteering-based participation in the research, data was collected from representatives of tourism enterprises who only agreed to interview with researchers. A total of 73 valid data were collected in the study. The descriptive analysis was applied to the qualitative data while the quantitative data of the study were examined by calculating the arithmetic mean and the standard deviation values.

RESULTS

Participants are predominantly male. (%69,9; n=51) and the marital status of the participants show a much more balanced distribution (Single: %52,1; n=38), The results shown that hospitality enterprises participated in the event the most (%80,8; n=59), followed by F&B enterprises (%16,4; n=12) and travel agencies (%9,6; n=7), respectively. The participants were mainly graduate (%50,7; n=37) and postgraduate (%16,4; n=12). Besides, nearly half of the participants studied tourism (%45,2; n=33).

Descriptive analysis shown that tourism enterprises participated into the event due to the fact that giving importance not only recruitment of full/half time employees but also improvement of university-industry collaboration. In this context the statements of some participants are as follows:

“...for tourism candidates who want to work, it provides the opportunity to carry out school-work life at the same time. (P.24)”

“...compared to other career days, there are much more accommodation facilities, agencies, etc. The student is good at presenting different alternatives. (P.76)”

When the non-satisfactory issues were examined, it was seen that facilities of the event venue came top. Opinions of some participants are given below:

“...it should be organised in a larger and more spacious hall. Students should be preferred more easily accessible (P.22)

“...there should have been a wider field of activity (P.75).

The arithmetic mean and the standard deviation values of the statements related to the satisfaction with the event were calculated. The results are presented in Table 1.

Table 2: Findings related to General Evaluation of Carieer Days

Item	Min.	Max.	Mean	St. Deviation
Event Announcement	2	5	4,34	,901
Convenience of the participant process	3	5	4,68	,550
Participation Fee	3	5	4,59	,620
Timing	3	5	4,63	,589
Duration	2	5	4,47	,747
Arrangement on Campus	2	5	4,66	,650
Physical Conditions of the Venue	1	5	4,26	1,131
Adequacy of Venue	1	5	3,85	1,266
Facilities provided	1	5	4,00	1,143
Hosting	2	5	4,48	,784
Quantity of Participated students	1	5	3,99	1,074
Quality of Participated students	1	5	4,03	,881
Quantity of Participated Tourism Business	2	5	4,52	,648
Quality of Participated Tourism Business	2	5	4,47	,625
General Satisfaction	1	5	4,38	,793

It has been determined that the participants' satisfaction with the ease of participation (4,68) in the event is the highest. Next comes the arrangement of the campus (4,66) and the timing (4,63). However the satisfaction with the adequacy of the space given to the enterprises (3,85) in the event is the lowest, followed by the quantity of participated students (3,99) and facilities provided (4,00) within the event.

CONCLUSION

It was concluded that the tourism enterprises were satisfied with the recruitment days event in general and support these events to be carried out for further collaboration. As a result of the research it has been determined that the tourism businesses participating in the career days held within the university are generally quite satisfied with the participation in the event. It has been observed that such a high level of satisfaction is mainly due to the ease of participation, arrangement of the campus and the timing. However, it has been revealed that there are some areas open to improvement in the activity. In this context, improving the services provided by

universities in the field of space given to the enterprises, number of students and facilities provided will increase the satisfaction of enterprises with their effectiveness. Thus, it will be possible to contribute to the sustainability of the activities and to the increase in the importance given to participation in activities for university students in the employment of qualified workforce.

The main limitation of this study is the data was obtained only from a single university due to limited time, duration and financial resources. Therefore, the results represent only the viewpoint of business managers attending this event and are not convenient for generalization. Future research in which various career day activities are discussed comparatively may yield more generalizable results. Another limitation of the study is the arrangement of the place and time suitable for the participant interview techniques, which is the data collection methodology, is quite troublesome compared to other known data collection tools. During the interviews, the noisy and crowded environment occasionally interrupted the interviews for both the researcher and the interviewee. It is highly recommended that interviews to be conducted in a suitable meeting room in a corporate setting so that a richer data set can be collected in future research. Despite all the limitations mentioned, it is thought that the study will be beneficial in terms of contributing to future research due to the limited literature on this subject.

REFERENCES

- Certo, S. C., & Certo, S. T. (2015). *Modern Management: Quality, Ethics And The Global Environment*, 5th Edition, Allyn And Bacon Publishing.
- Cevher, E. (2015). Üniversitelerde Kariyer Planlama Faaliyetleri Ekseninde Kariyer Merkezlerine Yönelik Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 164-177.
- Çoban, U. (2015). Kariyer Planlamasının İşgörenlerde Performans Ve İş Motivasyonu Algılarına İlişkin Trb1 Bölgesi İşkur Müdürlüklerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Dönmez Polat, D. & Kapuçuoğlu, M. İ. (2016). “Turizm Fakültelerinde Düzenlenen Kariyer Günlerinin Algılanması Ve Etkinliği Üzerine Nitel Bir Araştırma”. 17. *Ulusal Turizm Kongresi*, 20-23 Ekim, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bodrum, Ss. 303-312.
- Eşitti, B., & Buluk, B. (2017). Öğrencilerin Geleceğinde Kariyer Günleri Etkinliklerinin Rolü: Turizm İşletmeciliği Ve Rehberlik Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 38-56.
- Işık, M. F., Tokgöz, L., & Zennübe, I. Ş. I. K. (2022). Öğrencilerin Kariyerleri İle İlgili Karar Verme Süreçlerinde Kariyer Günleri Etkinliklerinin Rolü: Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Örneği. *Journal Of Humanities And Tourism Research*, 12(2), 300-316.
- Saltık, I. A., & Dönmez, F. G. (2017). Recruitment Days Activities From The Perspective Of Executives: A Case Of Tourism Faculty. *Journal Of International Social Research*, 10(52).

Şahin, B., Kafa, N. & Korkmaz, H. (2020). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Seçim Süreci Ve Kariyer Günleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), 103-120.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.(10. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SEARCHING FOR THE QUALIFIED EMPLOYEES IN TOURISM: AN EVALUATION OF RECRUITMENT DAYS

Research Assist. Doğan ÇAPRAK¹, Assoc. Prof. Dr., Işıl ARIKAN SALTİK²

¹ Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Faculty of Business Administration, Tourism
Management Department, - 0000-0003-4507-8461

² Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Faculty of Business Administration, Tourism
Management Department, - 0000-0002-3456-2787

ABSTRACT

Qualified employees have a key role in improving the service quality and performance in tourism enterprises due to the labor-intensive nature of tourism as well as the continuous employee-customer interaction. On the other hand, the seasonality of the sector and the long and intense working hours, especially in the high season, negatively affect the employment of qualified employees in the tourism sector. For this reason, the employment of qualified and educated workforce is among the main preoccupations of human resources management in tourism. In line with the aims of employing educated workforce, tourism businesses participate in recruitment days activities organized within universities. The aim of this study is to evaluate the tourism business participating in the recruitment days activities and to determine the satisfaction with the event. The study was conducted with mixed research methods. The semi-structured interviews conducted to reveal the features and characteristics of participants, while a questionnaire applied to determine the satisfaction about the event. The results shown that hospitality enterprises participated in the event the most, followed by F&B enterprises and travel agencies, respectively. The participants were mainly graduate and postgraduate. It was revealed that tourism enterprises participated into the event due to the fact that giving importance not only recruitment of full/half time employees but also improvement of university-industry collaboration. It has been determined that the participants' satisfaction with the ease of participation in the event is the highest, while the satisfaction with the adequacy of the space given to the enterprises in the event is the lowest. It was concluded that the tourism enterprises were satisfied with the recruitment days event in general and support these events to be carried out for further collaboration.

Keywords: Recruitment Days, University-Industry Collaboration, Tourism, Employee

INTRODUCTION

Qualified employees have a key role in improving the service quality and performance in tourism enterprises due to the labor-intensive nature of tourism as well as the continuous employee-customer interaction. On the other hand, the seasonality of the sector and the long and intense working hours, especially in the high season, negatively affect the employment of qualified employees in the tourism sector. For this reason, the employment of qualified and educated workforce is among the main preoccupations of human resources management in tourism. In line with the aims of employing educated workforce, tourism businesses participate

in recruitment days activities organized within universities. In this context, this study aims to examine the profiles of tourism enterprises participating in the recruitment days activities and to determine their satisfaction with the event.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

People set goals for their future with the knowledge they have gained and make plans accordingly. The path that people draw at the point of reaching the goal they set is also expressed as career planning (Çoban, 2015: 12). With career planning, people evaluate themselves and learn to make the most effective decisions by comparing the alternatives they encounter. At this point, individuals try to secure their future by identifying and developing their own characteristics, experiences, knowledge and abilities that they may need in the future (Certo & Certo; 2015: 15).

Universities, which provide advanced education to individuals in line with the needs of the society, train qualified personnel for the expectations of the business world. Universities are known as an important step in career planning because they form the basic infrastructure of individuals' professional lives. Since it is a service sector, the personnel employed or to be employed must be qualified, which is very important in terms of sector development. From this point of view, individuals who intend to work in the tourism sector should be trained by universities in accordance with the structure of tourism and their perceptions of the sector should be measured and improvements should be made if necessary. In terms of career planning, it is very important to determine these perceptions and to make guidance (Işık et al., 2022:302).

It is important for the career counseling service that the academic staff, students, sector representatives and university stakeholders act together in the career planning of the students. Because the relations to be established with the working life within the framework of the career plans of the students are based on the fact that this service function as a bridge (Cevher, 2015:165).

There are several studies on recruitment (career) day events organized by tourism faculties or departments. Polat et al. (2016) conducted a study to determine the satisfaction levels of undergraduate students participating in career days organized in tourism faculties. Eşitti and Buluk (2017) studied the career day satisfaction of undergraduate students during career days at Çanakkale Onsekiz Mart University and Akdeniz University. In their study, Arıkan-Saltık and Gümüş-Dönmez (2017) examined how tourism managers perceive the recruitment days activity, which is very important for career development within the scope of university-industry cooperation. Şahin et al. (2020) investigated the demographic characteristics of the employees of tourism businesses participating in the Employment and Career Days events organized by Balıkesir University Faculty of Tourism and their perception and satisfaction levels about the event. Işık et al. (2022) analyzed the views of undergraduate students about the career day at Atatürk University.

Various tourism faculties and departments in universities organize career days events aiming full-time or part-time employment, selection of interns, developing sector-university

cooperation. The table below shows the name of the event held by the universities and the year of the event.

Table 1: Career Days Organized at Universities

UNIVERSITY	FACULTY	ACTIVITY NAME	NO OF EVENT
Muğla Sıtkı Koçman University	Faculty Of Tourism	School Sector Meeting in Tourism	16
Mersin University	Faculty Of Tourism	Career Days	14
Balikesir University	Faculty Of Tourism	Employment And Career Days	13
Çanakkale Onsekiz Mart University	Faculty Of Tourism	Career Days	10
Akdeniz University	Faculty Of Tourism	Career Days	9
Ataturk University	Faculty Of Tourism	Career Days	9
Afyon Kocatepe University	Faculty Of Tourism	Employment And Career Days	8
Pamukkale University	Faculty Of Tourism	Career Days	6
Alanya Alaaddin Keykubat University	Faculty Of Tourism	Career in Tourism Summit and Employment Fair	6
Muğla Sıtkı Koçman University	Fethiye Faculty of Management Department of Tourism Management	Career Days in Tourism	5
Anadolu University	Faculty Of Tourism	Career Days	4
Sakarya University Of Applied Sciences	Faculty Of Tourism	Career Days	2
Mardin Artuklu University	Faculty Of Tourism	Mesopotamia Tourism Employment Fair	1

It is seen that Muğla Sıtkı Koçman University (16), Mersin University (14) and Balikesir University (13) are the pioneers of career days. After these pioneering universities, career days in other universities have been organized.

Muğla Sıtkı Koçman University organizes recruitment day events on a regular basis every year. National and regional sector representatives are invited to these events. At the same time, top and middle level managers (general manager, human resources managers and other managers) of hospitality enterprises in Muğla visit the faculty and share their experiences with the tourism students. Many students, industry representatives and academic staff attended the recruitment day event held in the Muğla Sıtkı Koçman University. With the recruitment day events organized every year, the students have the opportunity to find a job both during their education and after graduation.

Collaboration between the industry and the university is ensured through recruitment day events. Acting with a win-win strategy, universities make some updates in their education and training programs at the point of meeting the qualified personnel needed by the sector, and students are provided with a quality education. At the recruitment day events, sector representatives can also introduce their businesses to the students, list their expectations and

share information about the career development processes of the students in the sector. In this way, students have information about their career developments in the sector and can guide their career planning. In addition, businesses in the sector can get detailed information about their abilities, features and experiences during the meetings they hold with students, thus gaining the privilege of reaching qualified personnel. As a result, it is tried to increase the quality in terms of both the sector and the student.

METHODOLOGY

The aim of this study is to determine some characteristics of tourism business participating in the recruitment days activities and to evaluate their satisfaction with the event. In accordance with this purpose, mixed research methods were applied in the study. One of the most important characteristics of mixed methods research is that the data collected by different methods are used to confirm each other and thus the results are more reliable (Yıldırım and Şimşek: 2016:323). The semi-structured interviews conducted to reveal the features and characteristics of participants, while a questionnaire applied to determine the satisfaction about the event.

The universe of the study consists of tourism enterprises participating in the recruitment days events in a state university in Türkiye. Since the total number of the participants is definite and the universe was limited, all participants in the research universe have been tried to be reached. However, due to volunteering-based participation in the research, data was collected from representatives of tourism enterprises who only agreed to interview with researchers. A total of 73 valid data were collected in the study. The descriptive analysis was applied to the qualitative data while the quantitative data of the study were examined by calculating the arithmetic mean and the standard deviation values.

RESULTS

Participants are predominantly male. (%69,9; n=51) and the marital status of the participants show a much more balanced distribution (Single: %52,1; n=38), The results shown that hospitality enterprises participated in the event the most (%80,8; n=59), followed by F&B enterprises (%16,4; n=12) and travel agencies (%9,6; n=7), respectively. The participants were mainly graduate (%50,7; n=37) and postgraduate (%16,4; n=12). Besides, nearly half of the participants studied tourism (%45,2; n=33).

Descriptive analysis shown that tourism enterprises participated into the event due to the fact that giving importance not only recruitment of full/half time employees but also improvement of university-industry collaboration. In this context the statements of some participants are as follows:

“...for tourism candidates who want to work, it provides the opportunity to carry out school-work life at the same time. (P.24)”

“...compared to other career days, there are much more accommodation facilities, agencies, etc. The student is good at presenting different alternatives. (P.76)”

When the non-satisfactory issues were examined, it was seen that facilities of the event venue came top. Opinions of some participants are given below:

“...it should be organised in a larger and more spacious hall. Students should be preferred more easily accessible (P.22)

“...there should have been a wider field of activity (P.75).

The arithmetic mean and the standard deviation values of the statements related to the satisfaction with the event were calculated. The results are presented in Table 1.

Table 2: Findings related to General Evaluation of Career Days

Item	Min.	Max.	Mean	St. Deviation
Event Announcement	2	5	4,34	,901
Convenience of the participant process	3	5	4,68	,550
Participation Fee	3	5	4,59	,620
Timing	3	5	4,63	,589
Duration	2	5	4,47	,747
Arrangement on Campus	2	5	4,66	,650
Physical Conditions of the Venue	1	5	4,26	1,131
Adequacy of Venue	1	5	3,85	1,266
Facilities provided	1	5	4,00	1,143
Hosting	2	5	4,48	,784
Quantity of Participated students	1	5	3,99	1,074
Quality of Participated students	1	5	4,03	,881
Quantity of Participated Tourism Business	2	5	4,52	,648
Quality of Participated Tourism Business	2	5	4,47	,625
General Satisfaction	1	5	4,38	,793

It has been determined that the participants' satisfaction with the ease of participation (4,68) in the event is the highest. Next comes the arrangement of the campus (4,66) and the timing (4,63). However the satisfaction with the adequacy of the space given to the enterprises (3,85) in the event is the lowest, followed by the quantity of participated students (3,99) and facilities provided (4,00) within the event.

CONCLUSION

It was concluded that the tourism enterprises were satisfied with the recruitment days event in general and support these events to be carried out for further collaboration. As a result of the research it has been determined that the tourism businesses participating in the career days held within the university are generally quite satisfied with the participation in the event. It has been observed that such a high level of satisfaction is mainly due to the ease of participation, arrangement of the campus and the timing. However, it has been revealed that there are some areas open to improvement in the activity. In this context, improving the services provided by universities in the field of space given to the enterprises, number of students and facilities provided will increase the satisfaction of enterprises with their effectiveness. Thus, it will be possible to contribute to the sustainability of the activities and to the increase in the importance

given to participation in activities for university students in the employment of qualified workforce.

The main limitation of this study is the data was obtained only from a single university due to limited time, duration and financial resources. Therefore, the results represent only the viewpoint of business managers attending this event and are not convenient for generalization. Future research in which various career day activities are discussed comparatively may yield more generalizable results. Another limitation of the study is the arrangement of the place and time suitable for the participant interview techniques, which is the data collection methodology, is quite troublesome compared to other known data collection tools. During the interviews, the noisy and crowded environment occasionally interrupted the interviews for both the researcher and the interviewee. It is highly recommended that interviews to be conducted in a suitable meeting room in a corporate setting so that a richer data set can be collected in future research. Despite all the limitations mentioned, it is thought that the study will be beneficial in terms of contributing to future research due to the limited literature on this subject.

REFERENCES

- Certo, S. C., & Certo, S. T. (2015). *Modern Management: Quality, Ethics And The Global Environment*, 5th Edition, Allyn And Bacon Publishing.
- Cevher, E. (2015). Üniversitelerde Kariyer Planlama Faaliyetleri Ekseninde Kariyer Merkezlerine Yönelik Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 164-177.
- Çoban, U. (2015). Kariyer Planlamasının İşgörenlerde Performans Ve İş Motivasyonu Algılarına İlişkin Trb1 Bölgesi İşkur Müdürlüklerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Dönmez Polat, D. & Kapuçuoğlu, M. İ. (2016). “Turizm Fakültelerinde Düzenlenen Kariyer Günlerinin Algılanması Ve Etkinliği Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *17. Ulusal Turizm Kongresi*, 20-23 Ekim, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bodrum, Ss. 303-312.
- Eşitti, B., & Buluk, B. (2017). Öğrencilerin Geleceğinde Kariyer Günleri Etkinliklerinin Rolü: Turizm İşletmeciliği Ve Rehberlik Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 38-56.
- Işık, M. F., Tokgöz, L., & Zennübe, I. Ş. I. K. (2022). Öğrencilerin Kariyerleri İle İlgili Karar Verme Süreçlerinde Kariyer Günleri Etkinliklerinin Rolü: Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi Örneği. *Journal Of Humanities And Tourism Research*, 12(2), 300-316.

- Saltık, I. A., & Dönmez, F. G. (2017). Recruitment Days Activities From The Perspective Of Executives: A Case Of Tourism Faculty. *Journal Of International Social Research*, 10(52).
- Şahin, B., Kafa, N. & Korkmaz, H. (2020). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Seçim Süreci Ve Kariyer Günleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), 103-120.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.(10. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

WEAVING THE SUSTAINABLE TOURISM IN ÜZÜMLÜ, FETHİYE

Assoc. Prof. Dr., Işıl Arıkan Saltık¹, PhD Candidate, İrem Kılıç²

¹ Muğla Sıtkı Koçman University, Fethiye Faculty of Business Administration, Tourism
Management Department, - 0000-0002-3456-2787

² Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Social Sciences, International Trade and
Finance Department, - 0000-0002-9637-5821

ABSTRACT

Handicrafts have been a part of people and their lives since the birth of civilizations. Handicrafts, which are formed according to the structure of the society and therefore have local characteristics, are also important elements of the cultural heritage, hence the tourism. The art of weaving is one of the handicrafts that has been practiced in various forms and with different techniques for thousands of years in Anatolia. The preservation of our cultural heritage in general, and the art of weaving in particular, and its transfer to future generations are important and essential for socio-cultural sustainability. In this context, one of the tools that can be used effectively to support the sustainability of handicrafts is rural tourism activities. In this study, an authentic weaving activity, namely Dastar weaving, carried out in Üzümlü Village in Fethiye, Muğla within the framework of rural tourism are examined. The data of this qualitative research were collected by interview technique. The study result shown that Dastar weaving is widely owned by women and marketing activities are mainly carried out through social media. As a significant result of the research, it has been revealed that the aim of weaving activities is not only to generate commercial income, but also to keep alive the art of weaving, which is considered as a heirloom from the ancestors. This result has been evaluated as an indicator of the contribution of the art of weaving as a part of the cultural heritage to the development of sustainable tourism in the region.

Keywords: Rural Tourism, Sustainable Tourism, Dastar, Weaving, Üzümlü, Fethiye

INTRODUCTION

Handicrafts have been a part of people and their lives since the birth of civilizations. Handicrafts, which are formed according to the structure of the society and therefore have local

characteristics, are also important elements of the cultural heritage, hence the tourism. The art of weaving is one of the handicrafts that has been practiced in various forms and with different techniques for thousands of years in Anatolia. The preservation of our cultural heritage in general, and the art of weaving in particular, and its transfer to future generations are important and essential for socio-cultural sustainability. In this context, one of the tools that can be used effectively to support the sustainability of handicrafts is rural tourism activities. In this study, an authentic weaving activity, namely Dastar weaving, carried out in Üzümlü Village in Fethiye, Muğla within the framework of rural tourism are examined.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Rural area is defined as area where most of the people live in rural communities consisting of gardens, forests, meadows, streams and mountains, where the majority of people are engaged in agriculture and where traditions are widely maintained (Holand et al., 2003). Recently, rural areas offer a mysterious attraction to people due to their different cultures (Çeken et al., 2007). Increasing interest in natural beauties in rural areas over time has brought the concept of rural tourism to the fore, and rural tourism has also been seen as a strategy to strengthen the economic structure (Kiper, 2006). Rural tourism is a type of tourism where people go to places with natural beauties to relax and meet unfamiliar cultures and experience various activities there. (Soykan, 2000). In other words, rural tourism refers to a type of tourism that includes nature, agricultural production, and both tangible and intangible cultural elements of the rural area. (Fidan & Nam, 2012). The main feature of rural tourism is that visitors can experience natural environments on site and tourism activities are carried out effectively in these areas (Irshad, 2010).

With the development of technology, which is effective in transportation and communication over time, rural tourism has gained more importance and people's tendency to visit rural areas has increased (Akça, 2004). Negative effects in urban life encouraged people to go to quieter places, and more people started to spend their time in rural areas to get away from the stress of urban life. Curiosity towards a natural, peaceful and authentic lifestyle has moved people away from mass tourism and closer to rural tourism (Chi & Han, 2021).

Sustainable tourism aims to achieve development without harming natural resources, thus allowing the region to develop meanwhile protecting natural and cultural elements (Rebollo & Baidal, 2003). Rural tourism, which enables these activities to be carried out, also provides the opportunity to transfer today's natural and cultural values to future generations, and consequently, it plays an important role in terms of sustainable tourism. Rural tourism includes

not only agricultural tourism but also all tourism activities in rural areas. Nature-based activities, excursions that require rural areas, activities related to nature sports and rural heritage activities such as handicrafts, local music etc. can be included in the scope of rural tourism (Cengiz ve Akkuş, 2012; Çeken et al. 2012). In this context, rural tourism activities related to local handicrafts can be an important tool to support regional development meanwhile protecting cultural heritage.

Handicrafts such as weaving both provide an economic contribution to those living in the region where they are produced and play an important role in preserving the culture of the region and transferring it to new generations. Rural tourism is important for ensuring the sustainability of these handicrafts (Öztürk, 2014). Weaving is one of the handicrafts that is very important among the people in Türkiye and has a very rich culture. The art of weaving emerged to meet people's own needs, and later on, it became also an important commercial activity. The use of woven products produced with the art of weaving as functional and/or decorative items in daily life has become widespread over time. On the other hand, weaving and woven products indicate people's artistic tastes and cultural characteristics and vary depending on environmental and socio-cultural factors of the local people. The art of weaving, which has become a part of our national culture from past to present, is among the most common and important handicrafts in Türkiye (Çürük, 2017).

The various studies in the relevant literature indicate the importance of the subject. In a study examining the relationship between the development of sustainable tourism and handicrafts, Zargham (2007) suggested handicrafts to be developed to make tourism more sustainable. Uğur (2015) examined the relationship between sustainable tourism, local values and tourist satisfaction variables in his study. As a result of the study, he stated that handicrafts were one of the dimensions of local values and there was a positive and significant relationship between local values and sustainable tourism.

In another study emphasizing that handicrafts are part of cultural heritage, it is suggested that cultural heritage and sustainability can be integrated through tourism (Güneş et al., 2019). In their study, Akpulat and Üzümcü (2020) stated that handicraft products attracted the attention of tourists thanks to the features that reflect the cultural richness. They also claimed that handicrafts that are increasingly forgotten should be supported with tourism to contribute to their sustainability. In a specific study examining traditional Dastar weaving in Üzümlü, Çürük (2017) pointed out that Dastar weaving can survive even in changing world conditions. The

author indicated that almost all women in the town are Dastar weaving and argued that this tradition should be spread throughout the country.

METHODOLOGY

In this study, an authentic weaving activity, namely Dastar weaving, carried out in Üzümlü¹ Village in Fethiye, Muğla within the framework of rural tourism are examined. The study was conducted with qualitative research methods. The data collected by interview technique were examined via descriptive analysis. Descriptive analysis is expressed as a type of qualitative data analysis that includes summarizing and interpreting the data provided by various data collection techniques according to predetermined themes. The main purpose of descriptive analysis is to present the findings obtained as a result of the research to the reader in a summarized and interpreted way (Yıldırım & Şimşek, 2003). Within the study, Üzümlü Village in Fethiye district of Muğla province was visited in March 2023 and interviews were conducted with the local people who practice the art of weaving, with the permission of the participants.

FINDINGS

Participants consist of local people who practice the art of weaving and produce authentic Dastar weaving products in Üzümlü village. All the participants were female and married. Their education level is varied between secondary school to university. However none of them had any education or training related to entrepreneurship.

The participants were asked where the idea of Dastar weaving originated and what their aims and expectations are. Some of the participants stated that they started weaving Dastar because it is an ancestral profession, while some others stated that they were interested in authenticity. Anyhow all the participants aim to earn income by Dastar weaving. Some of the statements of the participants are as below:

“The Dastar Weaving is inherited from our ancestors. We learned from them. We do it as a hobby and we also earn income. We already live here. My aim is to exhibit the handicrafts and to spend time at the same time... (P3)”

“... I was interested in such authentic things. I learned to make the models I want myself. Then I started selling.” (P4).

¹ Üzümlü Village is also called as Yeşil (Green) Üzümlü in some resources.

While all of the participants received moral support during the start of Dastar weaving, it was determined that some of them could not receive financial support.

"I received moral support, but I did not receive any financial support, I did it with my own effort." (P2)

"My husband supported me financially and morally...(P3)

It has been seen that marketing activities are generally carried out through social media, and on the other hand, the festivals held in the region are also very effective in the promotion phase. The participants stated that the main reason for tourists to buy the product is that has authenticity and it is important to proceed in rural area.

"Dastar is unique here. We are the few who do this work. If it is in the city center, this business will not be local." (P4)

The common view of the participants for the question "What are the problems you face in maintaining rural tourism activities?" was that the art of weaving requires intense labor and the number of people who do this work is insufficient. It can be stated that all participants are satisfied with their work. One of the common views emphasized by the participants is that there is no problem in terms of demand in this business, but the production is insufficient. Participants want Dastar weaving to be known more, and they think that trainings should be increased in this respect. Some examples are presented below:

"There are those who do Dastar weaving individually or collectively... This creates conflicts of activity and price differences... The preparation stage in weaving is very laborious. Separation of thread etc. processes are messy. On the other hand, women are more likely to be there when they are picking grapes and olives. We can't take orders simply..." (P1)

"More training should be arranged, local people do not want to deal with it because it is difficult. Incentives can be provided in this regard. Festivals could be more." (P2)

Participants think that rural tourism activities are very beneficial in terms of economic development in Üzümlü. On the other hand, they stated that the nature has been damaged due to increased activities.

"I am satisfied with Dastar weaving.. It's nice to work and produce something good. People feel better. The working environment is also pleasant. It would only be better if the number of working people increased." (P1)

"It is good in terms of economic revival, but there are also disadvantages. People pollute a lot, they can make noise. This place is not as clean as it used to be. That's why I get very angry." (P3)

“Rural tourism makes Dastar weaving a profession, provides income to people and increases interest in labor. I love this job and I don't want this effort to go away. A value to be had. That's why more people should be taught. There is a beauty and labor of every region, and this is the handiwork of our region. It should be owned.. But I am complaining about nature. If this is the case, I would prefer them not to come. As you hear about Uzumlu, the number of people increases, the naturalness of this place begins to deteriorate.” (P4)

CONCLUSION

Weaving, as an widespread traditional handicraft, has various types of products which reflect the culture of local people and their life style. Dastar weaving is a specific weaving and local handicraft which is unique to Üzümlü Town in Fethiye, Muğla. This study has been conducted to gain an insight the interaction between Dastar weaving and rural tourism in Üzümlü. The study result shown that Dastar weaving is widely owned by women and marketing activities are mainly carried out through social media. It was determined that despite the fact that having moral support, there was a lack of financial support for Dastar weavers in Üzümlü. Besides, the limited number of Dastar weaver and thus Dastar production was determined as an important problem in maintaining Dastar weaving.

As mentioned by Bushatti (2017), handicrafts are very important in terms of not only economic development but also the development of sustainable tourism. Therefore more importance should be given to protect and sustain the handicrafts. In this respect, the results of this study is compatible with the study conducted by Bushatti (2017) and revealed the need of increase in the number of the Dastar weavers and financial support for the development of Dastar weaving in Üzümlü. The decrease in handicraft manufacturers over time poses the risk of forgetting handicrafts. Sustaining Dastar weaving, which is an original art, is important in terms of protecting cultural heritage and can be supported through sustainable tourism practices. Consequently, it is recommended to develop training programs to teach Dastar weaving, and to support Dastar production by providing incentives for both the training and the Dastar production afterwards.

As a significant result of the research, it has been revealed that the aim of weaving activities is not only to generate commercial income, but also to keep alive the art of weaving, which is considered as a heirloom from the ancestors. The results have also been evaluated as an indicator of the contribution of the art of weaving as a part of the cultural heritage to the development of sustainable tourism in the region. The study results support the studies claiming that rural tourism has an active role in the protection of cultural heritage and values (Soykan,

2013). In this respect, within the concept of rural tourism, organizing rural festivals and tours including Dastar weaving activities into Üzümlü village could be supportive to sustaining Dastar weaving and keeping the cultural heritage alive.

Another factor identified in the research is that Dastar weavers are concerned about the deterioration of the nature of Üzümlü village because of rural tourism. In this context, local governors and tourism enterprises should be aware of the importance of sustainability during the development of rural tourism in the town.

The research is limited to the data obtained from 4 participants in Üzümlü village due to time constraints. Evaluating the research subject with the quantitative research method as well as the qualitative research method and increasing the sample will provide a broader perspective on the subject. On the other hand, examining the entrepreneurial competencies and motivations of the producers in the region could create supportive suggestions for sustainable tourism.

REFERENCES

- Akça, H. (2004). Dünya’da ve Türkiye’de Kırsal Turizm. Standart Ekonomik ve Teknik Dergi. 65, 61-70.
- Akpulat, N. A., & Üzümcü, T. (2020). Geleneksel Türk El Sanatlarının Yaratıcı Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi: Ödemiş Yerel Halkının Bakış Açısı. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(51), 584-597.
- Bushati, B. (2017). Handicrafts as an Opportunity for Economic Development and Sustainable Tourism: Shkodra Case Study. *Marketing and Branding Research*, 4, 64-72.
- Chi, X. & Han, H. (2021). Emerging Rural Tourism in China’s Current Tourism Industry and Tourist Behaviors: The Case of Anji County, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 38(1), 58-74.
- Cengiz, G., & Akkuş, Ç. (2012). Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının Kalkındırılması: Erzurum örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 61-74.
- Çürük, G. (2017). Yeşil Üzümlü Beldesinde Geleneksel Dastar Dokumacılığı, *Milli Folklor*, 29(115), 170-183.
- Çeken, H., Dalgın, T., & Çakır, N. (2012). Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 11-16.

- Çeken, H., Karadağ, L., & Dalgın, T. (2007). Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8 (1), 1-14.
- Fidan, F., & Nam, D. (2012). Kırsal Turizmde Yeni Dinamikler: Kadın Girişimciler-Taraklı Örneği, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(3), 51-57.
- Güneş, E., Pekerşen, Y., Nizamlioğlu, H. F., & Ünüvar, R. T. (2019). Konya İlinde Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Kültürel Mirasın Korunması ve Kullanımına Yönelik Yerel Halkın Görüşleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-14.
- Irshad, H. (2010). Rural Tourism: An Overview. Rural Development Division, Government of Alberta, Canada. pp. 1-28
- Kiper.T. (2006). Safranbolu Yörüköyü Peyzaj Potansiyelinin Kırsal Turizm Açısından Değerlendirilmesi, (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, C. (2014). Geleneksel El Sanatları ve İstanbul'da Beş Yıldızlı Otellerdeki Uygulamalar, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rebollo, J. F. V., & Baidal, J. A. I. (2003). Measuring sustainability in a mass tourist destination: pressures, perceptions and policy responses in Torrevieja, Spain. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 181-203.
- Soykan, F. (2000). Kırsal Turizm ve Avrupa'da Kazanılan Deneyim. *Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, 21-33.
- Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12(1), 1-11.
- Uğur, A.G. (2015). Sürdürülebilir Turizm, Yerel Değerler ile Turist Tatmini Arasındaki Yapısal İlişkilerin İncelenmesi: Bütünleşik Bir Yaklaşım, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Zargham, H. (2007). Sustainable Tourism Development and Handicrafts in the Developing World. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 1011-1017.

AN INVESTIGATION ON THE MOBILE APPLICATION USE BEHAVIORS OF CUSTOMERS IN THE TELECOMMUNICATION INDUSTRY¹

ORHAN TANRIKULU¹, Dr. Lecturer CEVAT SOYLEMEZ²

¹Kutahya Dumlupınar University, Institute of Graduate Education,

- ORCID ID: 0000-0002-6415-328X

²Kutahya Dumlupınar University, Kutahya Faculty of Applied Sciences,

- ORCID ID: 0000-0002-5373-2913

ABSTRACT

Nowadays, mobile phone and mobile vehicles users are increasing day by day. This increase offers businesses great marketing opportunities to reach consumers anytime, anywhere. Mobile phones, which are used as a personal status symbol and become an ideal tool for personalized customer communication, enable businesses that want to communicate and interact with their customers more easily to reach customers and provide information about products. Businesses providing services in the telecommunication sector offer offers to their customers through mobile applications. It offers to its customers through mobile applications in businesses serving in the telecommunication sector. The aim of this study, which is handled within the scope of examining the usage behavior of mobile application services by customers of enterprises providing services in the telecommunication sector, is to reveal the usage habits of the mobile application channels offered by the operators of the GSM operator users operating in the telecommunication sector and to determine the factors affecting this use.

The Unified Technology Acceptance and Use Theory-2 was taken as the basis in order to achieve the aim determined within the scope of the research. Research data were collected from 395 GSM operator users using face-to-face and online survey method. The obtained data were analyzed using the SPSS 18.0 package program. As a result of the analysis, it was concluded that the social impact and habit variables and the trust variable, which was included in the research later, have an effect on the intention to use the mobile application service provided by the GSM operator. It was concluded that the variables of performance expectation, effort expectancy, facilitating conditions and hedonic motivation did not have a positive and significant effect on the behavioral intention of the customers to use the mobile application service of the GSM operators.

Keywords: Unified Theory of Acceptance and Technology Use-2, Behavioral Intention, Mobile Application, Customer Behavior.

¹This study is derived from the master's thesis titled "An Investigation on the Mobile Application Use Behaviors of Customers in the Telecommunication Industry" completed by Orhan Tanrikulu, under the consultancy of Dr. Lecturer Cevat Soylemez in which was carried out Kutahya Dumlupınar University Graduate Education Institute, Department of International Trade and Finance, Master's Program with Thesis, and was defended on 08.02.2023.

1. INTRODUCTION

The importance of information and access to information is growing at a time when the world is experiencing a rapid shift to an information society due to the technological advancements taking place worldwide and the tendency toward growing globalization. The telecommunications industry is one of the sectors that is most affected by this process, and it serves as an important illustration of how quickly the economic, political, administrative, and social structure of telecommunication services changed following the change and transformation process of the 1980s. A significant transition and change process has started in the previous two decades, particularly with the advancement of technology and the expansion of globalization. Our lives are significantly impacted by the quick growth of information technologies and the globalization of communication networks. Mobile technology is unquestionably at the forefront of these advancements.

In our country and many other parts of the world, the number of people using mobile devices is rising daily. Mobile phone acceptance among customers is very high, providing excellent marketing chances to contact consumers wherever and whenever they are. Mobile devices have evolved into the perfect means of individualized customer connection. As a result of these advances, the telecommunications industry has grown in importance both domestically and internationally, and the ability of nations to generate infrastructure and services has come to serve as an indicator of their degree of development. Because the increased availability of services has a significant impact on consumers' lives, especially their purchasing decisions, businesses place a high value on mobile applications as a convenient online means of connecting with customers (Uylaş & Tungoy, 2016; Soni et al., 2019; Palau-Saumell et al., 2019).

In order to improve the quality of the service GSM operators offer to their clients and to position themselves as superior to their rivals in a cutthroat market, businesses in the telecoms sector use technology and infrastructure more and more every day. Such studies by GSM operators seem to be a situation that should not be overlooked when examined in terms of marketing activities and client retention, particularly in today's world when communication is becoming more and more important. Easy access to the services provided in this sector is necessary due to the rise in the usage of mobility and mobile technologies as well as the widespread use of these technologies by consumers and customers. In this context, GSM carriers trying to meet their customers' expectations and demands are also at positions where they can readily contact their clients about the services they offer. The best example of this is how they distribute the services they provide to their customers via mobile applications. Consumers can now access any communication product they require (internet usage, price and package information, usage hours, etc.) through the mobile applications of the GSM operators they use. In this context, it is true that the use of mobile applications is expanding on a daily basis. In order to implement effective marketing strategies, it is crucial to look at the variables influencing the actions of individuals who use GSM operators' mobile applications and communicate with their customers via mobile channels. It is critical to discover what elements make these channels effective in this investigation.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND LITERATURE

Marketing activities are directly impacted by the information and communication technology's constant advancements. These advancements speed up and improve the efficiency of the business's necessary procedures, allowing companies to present innovative solutions. Customers may not always be able to swiftly adopt and use new technology, despite organizations making significant expenditures in information technologies (Kurt & Turan, 2017). In order to accurately direct technical endeavors and forecast consumer behavior, a number of models and hypotheses have been developed to describe how people acquire and use technology. Unified Theory of Acceptance and Use of Technology-2 (UTAUT-2), developed by Venkatesh et al. (2012), is one of these models and is based on the Theory of Reasoned Action (TRA). This model was created as a result of adding three variables, such as habit, hedonic motivation, and price values, to the variables of social influence, facilitating conditions, effort expectancy, and performance expectancy in the previously developed UTAUT (Venkatesh et al., 2012). According to UTAUT-2, the factors influencing technology acceptance are performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, habit, and price value. The variables in this model, which form the basis of the research, are explained below.

Performance expectancy: It refers to the degree to which customers benefit from technology while performing a particular activity. Consumers' use and acceptance of technology are also influenced by the fact that they perceive it to be more profitable and advantageous (Zengin & Özkil, 2017). Behavioral intention and facilitating conditions determine usage satisfaction, where performance expectancy, effort expectancy, and social influence affect the consumer's intention to use technology. Performance expectancy is defined as the degree of success according to a consumer's acceptance and use of the firm's technology (Venkatesh et al., 2012). It has been observed that the factors affecting the acceptance of shopping and technological applications by consumers have a significant effect on user behavior, such as performance expectancy, price value, ease of use, habits, mobile systems, and service quality. Performance expectancy has been recognized as one of the best predictors of effects on real users (Alalwan et al., 2017).

Effort expectancy: It refers to the level of comfort that consumers feel when using technology. Effort expectations play an important role in determining the intention of people who have some knowledge and skills about a particular technology to use that technology (Venkatesh et al., 2003; Hew et al., 2015). The fact that consumers find a technology easy to use increases their likelihood of adopting that technology (Kurt & Turan, 2017).

Social influence: It indicates how aware consumers are of what people think is important about using a particular technology (Venkatesh et al., 2012). The social environment (family, friends, colleagues, etc.) affects the behavioral intentions of consumers to adopt technology (Söylemez & Taşkın, 2020). Since mobile applications are not used only by certain user groups and their use is not mandatory, it is likely to create behavioral intentions based on social influence (Venkatesh et al., 2012; Uylaş & Tungoy, 2016; Chopdar et al., 2018).

Facilitating conditions: It expresses the consumer's belief in the existence of institutional and technological infrastructures that facilitate technology use. Utilizing technology usually necessitates the acquisition of certain skills, knowledge, resources, and technological infrastructure. The fact that consumers possess the necessary skills, knowledge, resources, and technological infrastructure for a given technology influences their use and acceptance of that technology. Circumstances such as which technology will benefit customers while performing various activities, consumer feedback, and conducive conditions are all elements that influence consumers' usage preferences (Venkatesh et al., 2012).

Hedonic motivation: It is defined as entertainment or enjoyment resulting from the use of technology. Therefore, technology plays an important role in determining acceptance and use, and it is stated that hedonic motivation has a significant effect on individuals' behavioral intentions (Venkatesh et al., 2012). Hedonic motivation positively influences performance expectancy, social influence, and acceptance of mobile apps. The effect of hedonic motivation on consumers' adoption and usage of mobile applications is higher than performance expectancy (Çoban & Keskin, 2018; Demirci Orel & Kaçmaz, 2019).

Habits: A person's habits of using technology affect his behavioral intentions to adopt that technology (Karaoğlu, 2022). Habits are multiple perceptual outcomes that reflect events experienced in the past (Venkatesh et al., 2012). It is defined as the degree to which an individual automatically performs a learned behavior. Habits assist in the prediction of an individual's future behavior and are regarded as an individual's intention to repeat what they have done in the past. Baabdullah et al. (2019) state that habits are directly related to the repetitive practice of routine behaviors. It is concluded that habits have a direct effect on technology use and/or that habit weakens or limits the strength of the relationship between behavioral intention and technology (Venkatesh et al., 2012).

Price Value: Price value is the cognitive trade-off between the perceived benefits of an individual's practices and the associated monetary cost of using them. The price value is positive when the benefit of using a technology is perceived to be greater than the monetary cost and this price value has a positive effect on intention. Therefore, price value is used as a determinant of behavioral intention to adopt and use a technology (Venkatesh et al., 2012).

Behavioral intention: Venkatesh et al. (2003) define behavioral intention as an individual's degree of willingness to accomplish an action and the strength of his effort. Before, during, and after the sale, it is believed that the customer's pleasure with the service is directly tied to their actual usage behavior, and that satisfaction plays a direct part in their loyalty and behavioral intention. It is also stated that behavioral intention is positively and significantly affected by performance expectancy, effort expectancy, hedonic motivation, values, and beliefs (Baabdullah et al., 2019).

Trust: It is expressed as an individual's belief that the other person will not act opportunistically and will fulfill his commitments. Reliability is achieved for the institution if the service provider has the knowledge and abilities required to carry out its obligations, performs what it promises, and does not deceive the customers who benefit from this service. Because of their mutual trust, service providers look out for the interests of both their clients and the people who pay for their

services. Moreover, the adoption of technology by consumers is influenced by trust (Malaquias & Hwang, 2016; Palau-Saumell et al., 2019).

3. RESEARCH METHODOLOGY

In the research, the demographic and sample size were established, in addition to the research model and hypothesis. The data collecting instrument was then developed, the scales utilized were selected, and data was collected from the sample. After collecting the data, it was analyzed, and the results were reported.

3.1. Purpose of Research, Model of Research and Hypothesis

The aim of this study is to reveal the use cases of mobile application channels offered by GSM operators to their users and to try to determine the factors that are effective in the adoption of these channels. For this purpose, the factors affecting the use and adoption of these channels were created based on some variables (performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, habits and behavioral intention) in the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology-2 (UTAUT-2) model. In addition, by adding the trust variable to the model, the behavioral intentions of GSM operator users for using the mobile application service offered to them were examined. One of the technology acceptance models presented in the conceptual component, the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology-2 by Venkatesh et al. (2012), served as the foundation for the model used in this study. In this instance, the research model was established, the trust component was added to the model's variables, and hypotheses were constructed considering the variables to be employed in the study. In Figure 1, the research model is illustrated.

Considering the explanations made in the conceptual framework and literature section above and the researches examined, the hypotheses regarding the variables shown in the research model were developed as follows:

H₁: Trust has a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₂: Performance expectancy has a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₃: Effort expectancy has a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₄: Social influence has a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₅: Facilitating conditions have a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₆: Hedonic motivation has a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

H₇: Habits have a positive and significant effect on customers' behavioral intentions towards mobile application services of GSM operators.

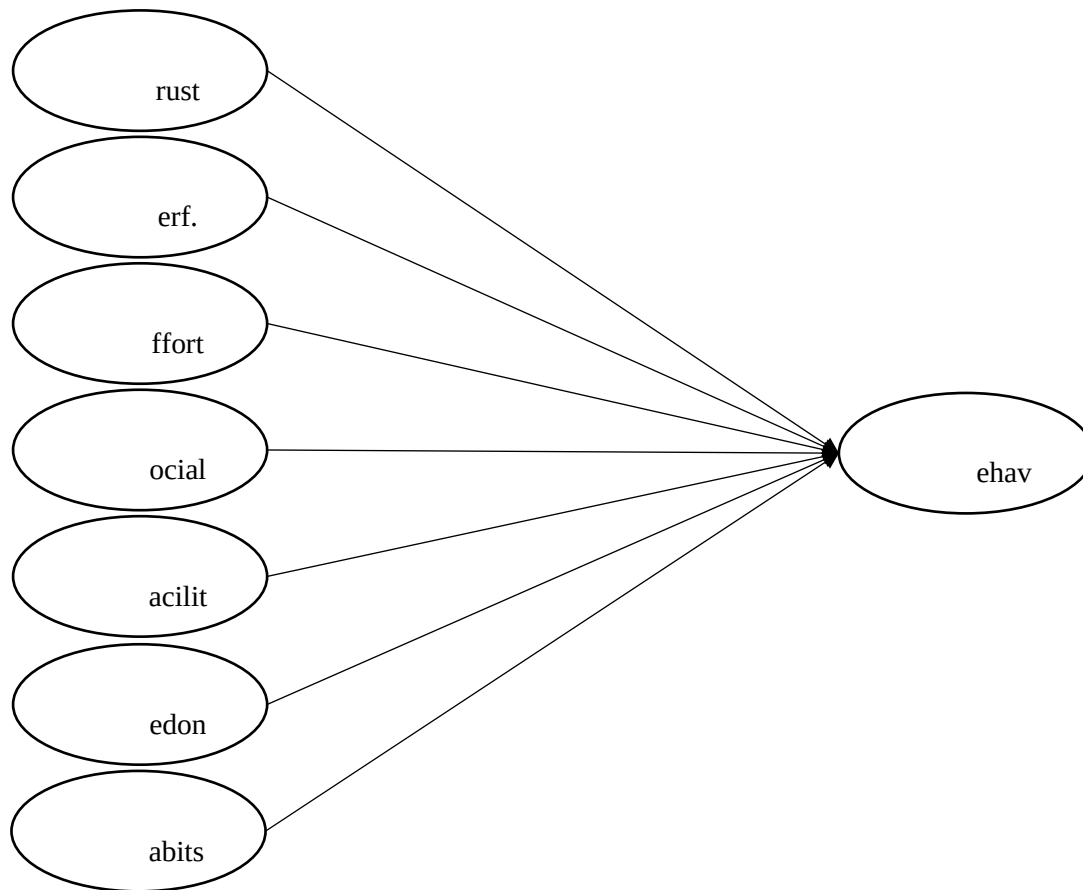

Figure 1. Research Model

3.2. Scope and Limitations

The scope of the research consists of determining the behavioral intentions of customers using mobile devices or mobile applications of GSM operators to which they are subscribed. In this context, all GSM operator users were selected as the target audience. The research is limited in that it primarily focuses on users of GSM operator-provided mobile applications. Again, within the parameters of the study, some of the variables in the Unified Technology Acceptance and Use Theory-2 model (performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, habits, and behavioral intention) and the trust variable added to these variables form the model's limit. The investigation of additional elements that might impact how users of these programs act is left to subsequent studies in this area.

3.3. Data Collection Method and Scales

An online survey method was used to collect the data used in the research. The questionnaire form included questions about the demographic characteristics of the participants and their use of mobile applications. In addition, expressions related to performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, habit, trust, and behavioral intention variables were included to examine the mobile application usage behaviors of the participants. The questions in the questionnaire regarding these variables were prepared according to a 5-point Likert scale (1-Strongly Disagree, 5-Strongly Agree). A pre-test was administered to a group of 20 people because it was predicted that some of the questionnaire's

terms would be unclear or misunderstood. After it became evident that there was no general issue with the questionnaire form, it was finalized.

The study contained four expressions of performance expectancy, four expressions of effort expectancy, five expressions of social influence, four expressions of facilitating conditions, three expressions of hedonic motivation, three expressions of habits, and three expressions of behavioral intention from the research of Venkatesh et al. (2003) and Venkatesh et al. (2012). Again, three forms of the trust variable were modified and employed in the research from works by Gefen et al. (2003) and Lim et al. (2006). Data for the study were gathered from 1 September 2022 to 15 December 2022. The SPSS 18.0 statistical package application was used to analyze and interpret the data collected from the questionnaire forms.

The Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee of Kutahya Dumlupınar University ruled that the research was ethically acceptable at its meeting with the meeting number 2022/09 of the committee.

3.4. Research Population and Sample

The population of the research was determined to be all GSM operator users over the age of 18 in Turkey. It is stated that a sample size larger than 30 but smaller than 500 is sufficient for many studies (Altunışık et al., 2005). In this context, the required sample size was calculated according to a 5% sampling error and determined to be 384. Data were collected from 409 people using the convenience sampling method. However, as a result of the examinations, it was understood that 14 questionnaires were invalid and 395 were considered suitable for analysis. In other words, the research data were analyzed by reaching a sample size of 395 people.

4. FINDINGS OF THE RESEARCH

4.1. Demographic Features

In accordance with the study's objectives, the results to ascertain the participants' gender, level of education, age, monthly income, and industry of employment are displayed in Table 1. The GSM operator used by the participants included in the research, the frequency of use of the mobile application of the GSM operator, and the frequency of use of the online service are shown in Table 2.

Table 3. Demographic Characteristics of Participants

	<i>Variable</i>	<i>Frequency</i>	<i>%</i>
Gender	Woman	189	47,8
	Male	206	52,2
	Total	395	100,0
Education	Primary education	3	0,8
	High school	11	2,8
	Associate degree	16	4,1

	Bachelor	232	58,7
	Postgraduate	133	33,7
	Total	395	100,0
Age	18-27	159	40,3
	28-37	135	34,2
	38-47	76	19,2
	48-57	24	6,1
	58 and above	1	0,3
	Total	395	100,0
Monthly Income	5500 TL and below	144	36,5
	5501-9000 TL	52	13,2
	9001-12500 TL	86	21,8
	12501-16000 TL	68	17,2
	16001 TL and above	45	11,4
	Total	395	100,0
Employment	Private sector	107	27,1
	Public	145	36,7
	Not working	143	36,2
	Total	395	100,0

Table 4. Data of the GSM Operator Used

	<i>Variable</i>	<i>Frequency</i>	<i>%</i>
Operator	Turkcell	113	28,6
	Turk Telekom	145	36,7
	Vodafone	126	31,9
	Other	11	2,8
	Total	395	100,0
Frequency of GSM Operator's Mobile Application use	Every day	52	13,2
	Per week a few times	195	49,4
	Per month a few times	107	27,1
	Per year a few times	41	10,4
	Total	395	100,0
Online Service Frequency of use	Getting information about tariffs and packages	88	22,3
	Pay bills/load money	55	13,9
	Get information about mobile data and minutes usage	120	30,4

To earn gift minutes and internet	100	25,3
Commitment inquiry	6	1,5
Other	26	6,6
Total	395	100,0

When the data of the GSM operators used in Table 2 are examined, it is found that 28.6% of the participants are Turkcell, 36.7% are Turk Telekom, 31.9% are Vodafone, and 2.8% are other GSM operator users. When we look at the frequency of use of the mobile application channel of the GSM operators, it is seen that 13.2% use it every day, 49.4% use it a few times a week, 27.1% use it a few times a month, and 10.4% use it a few times a year. When we look at the services used by the participants through mobile applications, 22.3% use them to receive information about tariffs and packages, 13.9% use them to pay bills/load money, 30.4% use them to get information about mobile data and minutes usage, 25.3% use them to earn gift minutes and internet, and 1.5% use them to undertake commitment inquiries.

4.2. Reliability Analysis Result of the Variables Used in the Study

Reliability is a concept that indicates the mutual consistency of all the questions in a measurement tool (a test or questionnaire) and the uniformity in the measurement of the said construct. This coefficient, which is indicated by the Cronbach alpha coefficient, varies between 0 and 1. If the alpha coefficient is between 0 and 0.40, the scale is unreliable; if it is between 0.40 and 0.60, the reliability of the scale is low; between 0.60 and 0.80, the reliability of the scale is quite high; and between 0.80 and 1, the scale is considered highly reliable (Kalaycı, 2010). In this context, the findings of the reliability analysis regarding the variables used in the study are shown in Table 3.

Table 5. Reliability Analysis Results of Research Variables

Variables	Number of Expressions	Cronbach Alpha	Analysis Reliability
Trust	3	0,856	highly reliable
Performance expectancy	4	0,924	highly reliable
Effort expectancy	4	0,906	highly reliable
Social influence	5	0,899	highly reliable
Facilitating conditions	4	0,887	highly reliable
Hedonic motivation	3	0,918	highly reliable
Habits	3	0,937	highly reliable
Behavioral intention	3	0,882	highly reliable

As a result of the analysis, it was concluded that the reliability values of the variables were between 0.80 and 1. According to these findings, it can be considered that all the variables used in the research are highly reliable.

4.3. Factor Analysis Results of Research Variables

The concept of factor analysis is a multivariate statistical technique used to extract a small number of identifiable significant variables from a large number of variables that measure the same structure (Büyüköztürk, 2003). For the factor analysis to be applied to the variables, it is necessary to first check whether the data in question is suitable for factor analysis. In this sense, the KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) value and Bartlett sphericity test results should be checked for compliance with factor analysis. While the KMO test shows the suitability of factor analysis, it is desired that this value be greater than 0.5. Again, the Bartlett sphericity test should be meaningful (Coşkun et al., 2015, p. 264–268). The factor analysis findings, the results of the KMO, and the Bartlett test are shown in Table 4.

According to the findings in Table 4, the KMO value was calculated as 0.886, and the Bartlett sphericity test value was also found to be significant. According to these results, it can be considered that the data are suitable for factor analysis. In this context, exploratory factor analysis was performed. In factor analysis, varimax was used as the rotation method, and principal component analysis was used as the inference method.

In the exploratory factor analysis applied for 29 scale items considered within the scope of the research, the cut-off point for the factor load value was determined as 0.50. As can be seen from the findings in Table 5, a structure with eight factors emerged. The load values of the factors are: 0.71-0.87 for trust; 0.67-0.85 for performance expectancy; 0.70-0.81 for effort expectancy; 0.85-0.89 for social influence; 0.77-0.83 for facilitating conditions; 0.76-0.81 for hedonic motivation; and it varies between 0.63-0.74 for habits and 0.65-0.83 for behavioral intention. The total variance explained by the 8 determined factors is 81.71%. As the eigenvalue of the price value factor was below 1 as a result of the applied factor analysis, it was excluded from the analysis. The eigenvalues of eight factors are also above 1.

Table 6. Research Variables Factor Analysis Result

	Factors							
	Trust (TR)Error!	Performance expectancy	Effort expectancy	Social influence (SI)	Facilitating conditions (FC)	Hedonic motivation	Habits (HA)	Behavioral intention
TR1	0,877							
TR2	0,790							
TR3	0,713							
PE1		0,839						
PE2		0,856						
PE3		0,835						
PE4		0,670						
EE1			0,802					

EE2	0,782							
EE3	0,815							
EE4	0,708							
SI1	0,872							
SI2	0,866							
SI3	0,850							
SI4	0,894							
SI5	0,878							
FC1	0,834							
FC2	0,838							
FC3	0,775							
FC4	0,815							
HM1	0,767							
HM2	0,783							
HM3	0,812							
HA1	0,634							
HA2	0,743							
HA3	0,710							
BI1	0,820							
BI2	0,837							
BI3	0,652							
Cronbach Alpha	0,856	0,928	0,906	0,899	0,887	0,918	0,937	0,882
Variance explained%	41,18	10,64	7,20	6,52	4,94	4,07	3,66	3,48
Total Variance explained %	81,71							
Eigenvalues	11,94	3,08	2,09	1,89	1,43	1,18	1,06	1,01
KMO	0,886							
Bartlett Test	Chi-square: 4002,929 Df: 406 p: 0,000							

4.4. Correlation Analysis Results

Correlation analysis is a type of statistical method that provides information about the relationship between variables, the direction, and the power of the relationship. The value calculated as a result of the correlation analysis takes a value between -1 and +1, and as this value approaches 1, it shows that the relationship is perfect and linear. If the value is close to -1, it shows that the relationship is perfect again, but this time it is an inverse relationship (Coşkun et al., 2015). In the interpretation of correlation values, a value between 0.00-0.30 is low; between 0.30-0.70 is moderate; and a value between 0.70-1.00 indicates a high level of

relationship (Büyüköztürk, 2003). The results of the correlation analysis regarding the research variables are shown in Table 5.

Table 7. Correlation Analysis Result

	TR	PE	EE	SI	FC	HM	HA	BI
TR	1							
PE	0,729**	1						
EE	0,645**	0,811**	1					
SI	0,615**	0,747**	0,785**	1				
FC	0,775**	0,712**	0,689**	0,730**	1			
HM	0,403**	0,585**	0,694**	0,629**	0,434**	1		
HA	0,745**	0,736**	0,710**	0,657**	0,711**	0,571**	1	
BI	0,456**	0,414**	0,548**	0,489**	0,485**	0,453**	0,554**	1

** significant at 0,01 level

When the correlation coefficients in Table 5 are examined, there is a moderately positive and significant relationship between the dependent variable "Behavioral intention" and performance expectancy ($r=0.414$, $p<0.01$); effort expectancy ($r=0.548$, $p<0.01$); social influence ($r=0.489$, $p<0.01$); facilitating conditions ($r=0.485$, $p<0.01$); hedonic motivation ($r=0.453$, $p<0.01$); habit ($r=0.554$, $p<0.01$); trust ($r=0.548$, $p<0.01$).

4.5. Regression Analysis Results

Regression analysis is an analytical method that examines the relationship between two or more quantitative variables. Univariate regression analysis refers to the analysis of a single variable, while multivariate regression analysis refers to the investigation of multiple variables. Regression analysis can reveal whether there are any correlations between variables and, if there are, how strong they are (Tezcan, 2011; Coşkun et al., 2015). As the effect of more than one independent variable on a dependent variable would be explored within the scope of the study, multiple regression analysis was used. Table 6 displays the findings of the multiple regression analysis for the research variables.

Table 8. Multiple Regression Analysis Findings

	Beta	t value	p value
Behavioral intention (<i>dependent variable</i>)		1,454	,148
Trust	,200	2,845	,005
Performance expectancy	-,002	-,030	,976
Effort expectancy	,173	1,914	,058
Social influence	,240	3,498	,001
Facilitating conditions	,129	1,629	,106
Hedonic motivation	-,009	-,106	,916

Habits	,262	3,412	,001
R: ,711 R²: ,506 Adj. R²: ,480 F: 20,011 p: ,000			

Table 6 shows the findings of the multiple linear regression analysis, where the dependent variable is behavioral intention and the independent variables are trust, performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, and habits. As a result of the applied multiple linear regression analysis, it was found that the model obtained was statistically significant ($p < 0.001$). The independent variables considered as trust, performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, and habits explain 50.6% of the change in the dependent variable, which is behavioral intention. It is understood that the three most important independent variables contributing to the change in the dependent variable are trust ($\beta = 0.200$), social influence ($\beta = 0.240$) and habits ($\beta = 0.262$). In addition, it is seen that these variables have a significant effect on behavioral intention at $p = 0.001$ and $p = 0.05$ significance levels. Other independent variables are performance expectancy ($\beta = -0.002$; $p = 0.976$), effort expectancy ($\beta = 0.173$; $p = 0.058$), facilitating conditions ($\beta = 0.129$; $p = 0.106$) and hedonic motivation ($\beta = -0.009$; $p = 0.916$) do not affect the behavioral intentions of consumers towards the mobile application service of the GSM operators. According to the results obtained in this context, the H_1 , H_4 , and H_7 hypotheses are supported; on the other hand, it was found that the H_2 , H_3 , H_5 , and H_6 hypotheses are not supported.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

One of the industries most impacted by technology advancements worldwide is telecommunications, which can be defined as the industry in which voice, image, and data transfer occur and which forms the fundamental foundation of information-based development. The monopolistic structure of the sector has been replaced by privatization and liberalization movements as a result of technical advancement and the opening of numerous markets in the telecommunications industry to competition, such as local telephone services, which are regarded as having a natural monopoly. Nonetheless, it has become increasingly important to meet the needs and desires of clients in a competitive market and to give them the best services possible. Thus, it has become necessary for GSM operators operating in the telecommunications industry to have access to the services they provide to their consumers and to establish contact points with them. With the expanding usage of mobility and mobile devices by customers, the need for online transactions has increased. GSM operators have also begun to supply services to their consumers through applications loaded on mobile devices in order to satisfy their needs. With the movement of the consumer to the online environment, firms' efforts to assure customer satisfaction by being in these environments and the determination of marketing strategies by evaluating the behaviors of customers using these channels are among the concerns that must be highlighted.

This study, which is taken into account in this context, looked at the mobile application service provided by GSM providers as well as customer use cases for the products offered through this channel. The findings showed that the trust variable has a positive and significant impact on customers' behavioral intention to use the GSM providers' mobile application service. This

finding is consistent with the notion that trust, as it has been outlined in research by Malaquias and Hwang (2016) and Palau-Saumell et al. (2019), is a key driver of consumer adoption of technology. Also, it has been discovered that social influence and habit factors significantly and positively influence how likely GSM users are to use the mobile application services provided by GSM providers. This finding supports the claims made by Choptar et al. (2012) and Baabdullah et al. (2019) that behaviors and habits are closely associated. Contrary to the studies of Hew et al. (2015), Alalwan et al. (2017) and Venkatesh et al. (2012), it was concluded that the variables performance expectancy, effort expectancy, facilitating conditions, and hedonic motivation did not have a positive and significant effect on the behavioral intention of customers to use the mobile application service of GSM operators.

The consumer/customer is undoubtedly the most crucial issue for marketing professionals and business management. As a result, the behaviors of the target audience's consumers/customers should be accurately determined. Before, during, and after the purchase, consumers' perceptions of the companies where they utilize their goods and services should be carefully examined. As a result, the research will help marketers and business managers by illuminating the elements that can influence how GSM customers construct their behavioral intentions. As a result, the proper actions will be made when it comes to adopting marketing strategy. Several recommendations for future research and researchers can be made in light of this study. In the studies that will be addressed later, the outcomes from looking at the behavioral intentions of consumers / customers in various income groups, different product categories, and working situations can be compared. Similarly, cross-cultural comparisons can be used to investigate the effects and outcomes of many variables and aspects. The findings of this study, along with other studies that will be looked at in the future, will be crucial in defining the sector-specific marketing techniques to be used.

REFERENCES

- Alalwan, A.A., Dwivedi, Y.K. & Rana, N. P. (2017). Factors Influencing Adoption of Mobile Banking by Jordanian Bank Customers: Extending UTAUT2 with Trust. *International Journal of Information Management*, 37(3), 99-110.
- Altunışık, R., Bayraktaroğlu, R. & Yıldırım, S. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, (4th Edition). Sakarya Publishing House, Sakarya.
- Baabdullah, A.M., Alalwan, A.A., Rana, N.P., Kizgin, H. & Patil, P. (2019). Consumer Use of Mobile Banking (M-Banking) in Saudi Arabia: Towards an Integrated Model. *International Journal of Information Management*, 44, 38-52.
- Büyüköztürk, Ş. (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*, (5th Edition), Pegem Publishing, Ankara.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (8th Edition), Sakarya Publishing House, Sakarya.

- Chopdar, P.K., Korfiatis, N., Sivakumar, V.J., & Lytras, M.D. (2018). Mobile Shopping Apps Adoption and Perceived Risks: A Cross-Country Perspective Utilizing the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *Computers in Human Behavior*, 86, 109-128.
- Çoban, S. & Keskin, S. (2018). İnternet Bankacılığında Hedonik Motivasyon Unsurları, E-Tatmin ve E-Bağlılık Etkileşimi: Nevşehir İli Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 93-114.
- Demirci Orel, F. & Kaçmaz, Ö. (2019). Hedonik ve Faydacı Değerlerin Müşteri Tatminine Etkilerinin Y ve Z Kuşakları Açısından İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 277-297.
- Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D.W. (2003). Trust and TAM in Online Shopping: An Integrated Model. *MIS Quarterly*, 27(1), 51-90.
- Hew, J-J., Lee, V-H., Ooi, K-B. & Wei, J. (2015). What Catalyses Mobile Apps Usage Intention: An Empirical Analysis. *Industrial Management & Data Systems*, 115(7), 1269-1291.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Publishing, Ankara.
- Karaoğlu, S. (2022). Mobil Alışveriş Uygulamalarına Yönelik Davranışsal Niyetin ve Kullanım Davranışının UTAUT2 Modeli ile İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(68), 930-948.
- Kurt, K. ve Turan, A.H. (2017). Mobil Bankacılık Uygulamalarının Benimsenmesine Yönelik Davranışsal Niyetleri Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 25-58.
- Lim, K.H., Sia, C., Lee, M.K.O. & Benbasat, I. (2006). Do I Trust You Online, and If so, Will I buy? An empirical study of two trust-building strategies. *Journal of Management Information Systems*, 23(2), 233-266.
- Malaquias, R.F., & Hwang, Y. (2016). An Empirical Study on Trust in Mobile Banking: A Developing Country Perspective. *Computers in Human Behavior*, 54, 453-461.
- Onurlubaş, E. ve Öztürk, D. (2020). Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Butik Oteller Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 756-766.
- Palau-Saumell, R., Forgas-Coll, S., Sánchez-García, J. & Robres, E. (2019). User Acceptance of Mobile Apps for Restaurants: An Expanded and Extended UTAUT-2. *Sustainability*, 11, 1210-1234
- Soni, M., Jain, K., & Kumar, B. (2019). Factors Affecting the Adoption of Fashion Mobile Shopping Applications. *Journal of Global Fashion Marketing*, 10(4), 358-376.

- Söylemez, C. ve Taşkın, E. (2020). Tüketicilerin Mobil Bankacılık Uygulamalarını Kullanma Niyetini Etkileyen Faktörler: Uluslararası Bir Karşılaştırma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(2), 411-436.
- Tezcan, N. (2012). Parametrik Olmayan Regresyon Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25, 341-352.
- Uylaş, Z. ve Tıngöy, Ö. (2016). Türkiye’de Mobil Alışverişin Çevrimiçi Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Online Academic Journal of Information Technology, 7(25), 23-36.
- Uzunsakal, E. ve Yıldız, D. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 14-28.
- Venkatesh, V., Morris, M.G., Davis, G.B., & Davis, F.D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a unified view. MIS Quarterly, 27(3), 425-478.
- Venkatesh, V., Thong, J.Y. & Xu, X. (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. MIS Quarterly, 36(1), 157-178.
- Zengin, A.S. ve Özkil, C. (2017). Teknolojinin Kabulü ve Kullanımı Faktörlerinin Tüketicilerin Mobil Reklam Kullanma Niyetleri Üzerindeki Etkisi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(4), 551-570.

İHRACAT VE İTHALATIN KARBONDİOKSİT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BRICS ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi, Murat BEŞER¹

Doç. Dr. Nazife Özge BEŞER²

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mbeser@agri.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8487-4586

² Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nokilic@agri.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6738-3638

ÖZET

Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkelerden BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinde ihracat ve ithalatın karbondioksit salınımı üzerindeki etkilerini 2002-2019 dönemi için incelemektir. Bu amaçla çalışmanın analiz kısmında ithalat, ihracat, kişi başına gayrisafi milli hasıla ve karbondioksit verileri kullanılmıştır. Öncelikle bu verilerin birim kök analizleri yapılmış ve serilerin birinci derecede durağan olduğu görülmüştür. Birinci dereceden durağan olan verilere daha sonra panel EKK uygulanmış ve katsayılar elde edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmadan elde edilen sonuçlar BRICS ülkelerinde kişi başına düşen milli hasıladaki bir birimlik artışın karbondioksit emisyonunu % 0.87, ithalattaki bir birimlik artış %0.216, ihracattaki bir birimlik artışın ise %0.304 oranında arttırdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Karbondioksit Emisyonu, İhracat, İthalat, BRICS Ülkeleri

EFFECTS OF EXPORT AND IMPORT ON CARBON DIOXIDE: EXAMPLE OF BRICS COUNTRIES

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of exports and imports on carbon dioxide emissions in the developing countries BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) for the period 2002-2019. For this purpose, import, export, per capita GDP and carbon dioxide data were used in the analysis part of the study. First of all, unit root analyzes of these data were made and it was seen that the series were stationary in the first order. Then, panel EKK was applied to the first-order stationary data and the coefficients were obtained. In this direction, the results obtained from the study show that a one-unit increase in national product per capita in BRICS countries increases carbon dioxide emissions by 0.87%, a one-unit increase in imports by 0.216%, and a one-unit increase in exports by 0.304%.

Keywords: Carbon Dioxide Emission, Export, Import, BRICS Countries

1. GİRİŞ

Dünyada uluslararası entegrasyonun artması, ülkelerin karşılıklı ekonomik etkileşimlerinin güçlenmesi ile birlikte dünya ticareti de gelişmeye başlamıştır. Dış ticaretin serbestleşmesinin olumlu katkılarının yanında olumsuz etkilerinin olduğu da göz ardı edilemez. Dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte ülkelerin büyüme ve kalkınmaları olumlu yönde etkilenirken, uluslararası ticaret ekonomik gelişmişlik düzeyini doğrudan etkileyen unsurlardan biridir. Ülkelerin ekonomik kaynaklarını kullanarak üretim yapması ve üretilen malları ihraç etmesi sonucu geliri ve dolayısıyla ekonomik refahı artmaktadır. Bu durumda dış ticaretin ülkelerin lehine sonuç verdiği söylenebilir. Ancak dış ticaretin özellikle gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olan çevresel düzenlemeler gibi engelleri söz konusudur. Bu tür engeller ticareti kısıtlayıcı etki yaratmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler üretim için gerekli kaynaklara sahip olmamakla birlikte üretim için gerçekleşen yatırımların finansmanı konusunda da bu ülkelerin önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Sermaye yetersizliği yaşayan gelişmekte olan ülkeler için yarattığı ek kaynak bakımından avantaj sayılmaktadır. Ancak bazı avantajlarının yanında birtakım dezavantajları da vardır. Bunlardan en önemlisi gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir konuma gelebilmesi için çevresel bozulma pahasına kalkınma, üretme ve tüketme yarışına girmeleridir. Bu noktada gelişmekte olan ülkeler dış ticaretini arttırarak, doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için çevresel politika uygulamaktan kaçınmakta böylece çevrenin kirlenmesini göz ardı etmekte ve çevresel sorunları beraberinde getirmektedirler. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelir seviyelerinin düşük olması kullanılan yakıtların kalitesinin de düşük olmasına neden olmakta ve böylece çevre kirliliği artmaktadır. Gelir seviyesi artan ülkeler çevreye daha duyarlı teknolojiyle üretim yaparak çevre kirlenmesinin önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde ise başlangıçta ekonomik büyüme artarken çevre kirliliği göz ardı edilmiştir.

Ülkelerarasında uluslararası rekabetin artması ve dış ticaretin gelişmesiyle birlikte karbondioksit seviyesi de artmaya başlamıştır. Karbondioksit salınımı iklim değişikliklerinin temel sebeplerinden birisidir. Fosil kaynaklı enerji kullanımı sonucunda ortaya çıkan karbondioksit emisyonu ülkelerin dış ticaretinin artmasıyla doğru orantılıdır. Bu konuda literatürde farklı tartışmalar yer almaktadır. Tartışmaların ilki dış ticaretin serbestleşmesiyle çevre kirliliğinin artacağı yönündedir. Bir diğeri ise ticaret serbestleşmesi sonucu ülkelerin ekonomik büyümelerini yakalayacağı ve başlangıçta çevre kirliliğine yol açsa da daha sonra bu durum çevre kirliliğini azaltıcı etkileri ortaya çıkaracağı yönündedir.

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu BRICS ülkeleri yükselen güçler olarak ifade edilmekte ve son yirmi yılda çoğu batılı ülkeden ekonomik anlamda daha iyi performans göstermiştir. Özellikle 2008 Krizi'nin etkilerini görece daha az hisseden bu ülkeler, sahip oldukları kapasitelerinin de artmasıyla siyasi olarak da etkinliklerini artırma arzusunda olmuşlardır. Uluslararası kurumlardaki reform taleplerinin yanında BRICS ülkeleri, kendi tarihsel geçmişleri ve demografik özellikleriyle de bağlantılı olarak tarım, kalkınma, yoksulluk, altyapı, eğitim ve sağlık gibi konulara küresel seviyede dikkat çekmek istemiş, bu konulardan birini de iklim ve çevre oluşturmuştur (Tunçarslan, 2018).

Bu çalışmanın amacı geliştirmekte olan ülkelerden BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinde ihracat ve ithalatın karbondioksit salınımı üzerindeki etkilerini 2002-2019 dönemi için incelemektir. Bu amaçla çalışma giriş bölümünü takiben üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde ele alınan konuyla ilgili çalışmalara yer verilmiş ve üçüncü bölümde çalışmanın ampirik uygulaması yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda çevresel sorunların giderek artmasıyla birlikte literatürde karbondioksit emisyonu üzerine oldukça fazla çalışmaya rastlamak mümkündür. Karbondioksitin gelir üzerindeki etkilerinden ticaret üzerindeki etkilerine kadar araştırılan çalışmalar farklı teknikler ve modellerle incelenmiştir. Suri ve Chapman (1998), ihracat ve ithalatın çevre kirliliği üzerindeki etkisini havuzlanmış yatay kesit ve zaman serileri yardımıyla incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre sanayileşmiş ülkelerin mamul mal ihracatı, EKC'nin yukarı eğimli olmasına, sanayileşmiş ülkelerin ithalatı, aşağı eğime katkıda bulunmuştur.

Mete vd., (2007), dış ticaret yoğunluğunun çevre kirliliği üzerindeki etkisini geliştirmekte olan ülkeler için regresyon analizi ile incelemişlerdir. Araştırma sonuçları Nijerya'da ticaret yoğunluğunun çevresel kirlilik üzerinde pozitif etki oluşturduğunu göstermektedir.

Halıcıoğlu (2009), Türkiye'de 1960-2005 yılları arasında CO₂ salınımı, enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. ARDL sınır testinin kullanıldığı çalışmada ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Jalil ve Mahmud (2009), 1975–2005 zaman serisi verilerini kullanarak karbon emisyonları ile enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret arasındaki uzun vadeli ilişkiyi Çin örneğinde incelemişlerdir. Çalışmada CO₂ emisyonları ile kişi başına reel GSYİH arasındaki çevresel Kuznets eğrisi (EKC) ilişkisinin uzun vadede geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Ampirik analiz için otomatik regresif dağıtılmış gecikme (ARDL) metodolojisi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre karbon emisyonlarının uzun vadede gelir ve enerji tüketimi tarafından belirlendiğini göstermektedir. Ticaretin CO₂ emisyonları üzerinde olumlu ancak istatistiksel olarak önemsiz bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Kukla-Gryz (2009), iki faktörlü yapısal eşitlik modelinin kullanıldığı çalışmada ekonomik büyüme ve dış ticaretin hava kirliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonuçları ekonomik büyümenin hava kirliliği yoğunluğu üzerindeki etkisinin, geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında farklılık gösterdiğini göstermektedir. Geliştirmekte olan ülkelerde bu etki ekonomik faaliyet yapısının değişmesi yoluyla gerçekleşirken, gelişmiş ülkelerde bu etki daha çok doğrudan ve ölçek etkisi ile gelir etkisinin toplamından oluşmaktadır.

Naranpanawa (2011), Sri Lanka için 1960-2006 döneminde CO₂ salınımı ve dış açıklık arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yardımıyla incelemiştir. Dış açıklık ve CO₂ emisyonu arasında kısa dönemde arasında nedensellik ilişkisine rastlanırken, uzun dönemde herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Nasir ve Faiz (2011), Pakistan için 1972-2008 yılları arasındaki dönemde 1972 2008 Pakistan CO₂ emisyonu, gelir ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme yardımıyla incelemişlerdir. Elde edilen bulgular CO₂ salınımı ve gelir arasında ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Çetin ve Şeker (2014), 1980-2010 yılları arası dönem için Türkiye'de CO₂ misyonu, ekonomik büyüme, dış ticaret arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmadan

elde edilen sonuçlar uzun dönemde dış ticaret açıklığı ve ekonomik büyümenin CO₂ salınımını arttırdığı yönündedir.

Farhani vd., (2014), Tunus’da 1971-2008 yılları arası dönemde CO₂ emisyonu ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yardımıyla incelemiş ve dışa açıklıktan CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

3. AMPİRİK ANALİZ

3.1. Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada 2002-2019 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak BRICS ülkelerinde ithalat ve ihracatın karbondioksit emisyonu üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ulaşılabilirliği bakımından zaman aralığı 2019 yılı ile kısıtlanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler aşağıdaki Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Tanımlamalar	Kaynak
CO ₂	Karbondioksit emisyonu (metric ton)	Dünya Bankası
İTH	Mal ve hizmet ithalatı (%GDP)	Dünya Bankası
İHR	Mal ve hizmet ihracatı (%GDP)	Dünya Bankası
GDP	Sabit fiyatlarla kişi başına gayri safi milli hasıla	Dünya Bankası

Çalışmada tahmin edilecek olan ekonometrik model aşağıda belirtildiği gibidir:

$$LNCO2_{it} = 6_{it} + LNITH + LNIHR_{it} + LNGDP + e_{it} \quad (1)$$

Çalışmada diğer tekniklere karşın birçok üstünlüğe sahip olan panel veri analizi tekniği tercih edilmiştir. Panel veri analizinin en önemli özelliği, zaman serileri ile yatay kesit serilerini bir araya getirerek hem zaman hem de kesit boyutuna sahip bir veri setinin oluşturulmasına olanak tanınmasıdır.

Çalışmada tanımlanan model (1) için öncelikle sapmasız tahminler elde edebilmek için panel birim kök testleri uygulanmıştır. Bu kapsamda, panel veri analizlerinde değişkenlerin durağanlık durumu modellerde kullanılacak metodolojiyi yakın bir şekilde ilgilendirdiğinden ilk olarak modelde kullanılan değişkenlere yönelik durağanlığın ADF panel birim kök yardımıyla incelenmesi ve durağanlık koşulunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Daha sonra birim kök testleri sonucunda tüm değişkenleri aynı seviyede ve birinci farklarında durağan olan modelde kullanılan değişkenlere regresyon analizi yapılmıştır.

Çizelge 2. ADF Panel Birim Kök Testi

SEVİYEDE			
Değişkenler	ADF-Fisher Chi ²	ADF-ChoiZ	Olasılık Değeri
LNCO2	12.7366	-1.3045	0.2388
LNGDP	0.005	7.3140	1.000
LNİTH	2.8655	1.5114	0.9844
LNİHR	1.8240	2.1625	0.9975
BİRİNCİ FARK			
LNCO2	49.0903	-5.4520	0.000***
LNGDP	16.6160	-1.9643	0.024**
LNİTH	39.0357	-4.5845	0.000***
LNİHR	22.6061	-2.8118	0.002***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Çizelge 2 değişkenlere ait panel birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesi amacıyla panel birim kök testlerinden ADF panel birim kök testi kullanılmıştır. Buna göre analizde kullanılan bütün değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Panel Regresyon Sonuçları

BağımlıDeğişken:CO ₂	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
LNGDP	0.8621	0.0143	59.8937	0.000***
LNİTH	0.2161	0.0920	2.3490	0.021**
LNİHR	0.3043	0.0713	4.2679	0.000***
C	6.7826	6.7826	30.4915	0.000***
R ²	0.9838			
Düzeltilmiş R ²	0.9832			
F istatistik	1744.34			
Olasılık Değeri	0.0000			

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Çizelge 3’de BRICS ülkelerine ait panel regresyon sonuçları verilmektedir. Regresyon sonucunda gayrisafi milli hasıla, ithalat ve ihracat değişkenlerinin karbondioksit üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, gayrisafi milli hasıladaki yüzde birlik bir artış karbondioksit emisyonunu %0.86, ithalattaki yüzde birlik bir artış % 0.21, ihracatta ise % 0.30 luk bir artış meydana getirmektedir. R²’nin 0.983 bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmelerin %98’ini açıklayabildiğini; F istatistiği sonucu ise, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Bir ülkenin kalkınıp gelişmesinde dış ticaret önemli bir yere sahiptir. Çünkü dış ticaretin gerçekleşmesini sağlayan tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler sanayi ve yatırım mallarını ihracat ederek ithal mal satın almakta ve böylece kalkınmalarını gerçekleştirebilmektedirler. İthal edilen mallar arasında ilk sıralarda enerji girdisi yer almaktadır. Ancak enerji girdisi olarak kullanılan fosil yakıtlar çevre kirlenmesine sebep olmaktadır. Çevresel bozulmalara yol açan esas faktör insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından en büyük paya sahip olan CO₂ emisyonudur.

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerden BRICS ülkelerinde ihracat ve ithalatın karbondioksit salınımı üzerindeki etkilerini 2002-2019 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada diğer tekniklere karşın birçok üstünlüğe sahip olan panel veri analizi tekniği tercih edilmiştir. Öncelikle analizde kullanılan değişkenlere panel birim kök testlerinden ADF birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci seviyesinde durağan olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra birim kök testleri sonucunda tüm değişkenleri aynı seviyede ve birinci farklarında durağan olan modelde kullanılan değişkenlere regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon sonucunda gayrisafi milli hasıla, ithalat ve ihracat değişkenlerinin karbondioksit üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, gayrisafi milli hasıladaki yüzde birlik bir artış karbondioksit emisyonunu %0.86, ithalattaki yüzde birlik bir artış % 0.21, ihracatta ise % 0.30 luk bir artış meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Çetin, M., Seker, F. (2014). Ekonomik büyüme ve dış ticaretin çevre kirliliği üzerindeki etkisi: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21/2, 213-230.
- Farhani, S., Jaleleddine, B. R. (2012). Energy consumption, economic growth and CO₂ emissions: evidence from panel data for MENA region, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2 (2), 71-81.
- Halıcıoğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey, *Energy Policy*, 37, 1156-1164.
- Jalil, A., Mahmud, S. F. (2009). Environment Kuznets Curve for CO₂ emissions: a cointegration analysis for China, *Energy Policy*, 37 (12), 5167-5172.
- Kukla-Gryz, A. (2009). Economic growth, international trade and air pollution: A decomposition analysis, *Ecological Economics*, 68, 1329-1339.
- Mete, F., Ayadi, S. F., Balouga, J. (2007). Impact of trade liberalization on the environment in developing countries: The case of Nigeria, *MPRA Paper*, No: 731, November.
- Naranpanawa, A. (2011). Does trade openness promote carbon emissions? empirical evidence from Sri Lanka, *The Empirical Economics Letters*, 10 (10), 974-986.
- Nasir, M., Faiz, U. R. (2011). Environmental Kuznets Curve for carbon emissions in Pakistan: An empirical investigation, *Energy Policy*, 39, 1857–1864.
- Suri, V., Chapman, D. (1998). Economic growth, trade, and energy: Implications for the environmental Kuznets curve, *Ecological Economics*, 25, 195-208.
- Tunçarslan, N. (2018). BRICS Ülkelerinin İklim ve Çevre Politikaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 36 - 50.

FINANSAL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi HAVVA GÜLTEKİN¹

¹ Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü,
e-mail:havvagultekin@trakya.edu.tr, ORCID NO:0000-0002-3157-4635

ÖZET

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye de ekonomik büyüme anlamında gelişme göstermesine rağmen, gelir dağılımındaki eşitsizlik halen yüksek seviyelerdedir. Finansal gelişme ile birlikte, finans hizmetlerinin daha geniş kitleye ulaşması gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmasına yardımcı olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı literatürde ters-U şeklinde bilinen ve finansal gelişmenin ilk safhalarında gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığını, belli bir finansal gelişme seviyesine ulaştıktan sonra ise gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmaya başladığını ifade eden “Finansal Kuznets Hipotezi” nin geçerliliğini sınamaktır. Bu amaçla finansal gelişmenin göstergesi olarak bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH’a oranı, ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsıla (sabit 2015 US\$) değişkenleri ele alınarak gelir dağılımı üzerindeki etkileri Türkiye için test edilmiştir. Çalışmada 1987-2019 dönemi ele alınmış ve yapısal kırılmaların varlığı altında Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Test sonuçlarından elde edilen bulgular, ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar, 1987-2019 döneminde Finansal Kuznets Hipotezinin Türkiye’de geçerli olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Finansal gelişme, Eşbütünleşme

1. GİRİŞ

Gelir dağılımındaki eşitsizlik, daha fazla ekonomik adaletsizlik, fırsat eşitsizliği ve sosyal istikrarsızlık anlamına gelmektedir (Nollert, 1995; Boix, 2008; Solt, 2015). Kuznets (1955), büyüme ve gelir dağılımı arasında ters-U şeklinde bir ilişkinin var olduğunu, bir ekonomi geliştikçe gelir eşitsizliğinin önce arttığını, belirli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra ise gelir eşitsizliğinin azalmaya başladığını belirtmektedir. Bu ilişki literatürde “Kuznets Eğrisi Hipotezi” olarak bilinmektedir. Dolayısıyla söz konusu hipoteze göre, bir ekonomideki gelir eşitsizliği sorunu ekonomik büyümeyle doğal olarak çözülebilecektir.

Greenwood ve Jovanovic (1990)’e göre ise finansal gelişmenin ilk aşamasında gelir dağılımı eşitsizliği artmakta, belirli bir finansal gelişme seviyesinden sonra ise eşitsizlik derecesi azalmaktadır. Dolayısıyla Greenwood ve Jovanovic (1990), finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan formda olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ilişki literatürde “Finansal Kuznets Eğrisi” olarak bilinmektedir.

Finansal gelişme, daha fazla kişinin finansal hizmetlere ulaşmasına, ticari faaliyetlerin artmasına ve arzu edilen yatırımların gerçekleştirilmesine yardımcı olarak, ekonomik

büyümenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Nguyen, 2021; Bolarinwa ve Akinbobola, 2021). Koh vd. (2019), gelişmiş bir finansal sisteme sahip olmanın, firmaların verimlilik ve performansları açısından önemli olan sermayeye erişimi kolaylaştırması sayesinde uzun vadede gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki yarattığını ifade etmişlerdir.

Literatürde farklı ülke ve ülke grupları ele alınarak, farklı dönemleri kapsamak üzere Finansal Kuznets Hipotezinin geçerliliğini sınavan bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Türkiye için Finansal Kuznets Eğrisi Hipotezinin geçerliliği yapısal kırılmaların varlığını dikkate alan Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi kullanılarak 1987-2019 dönemi için test edilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yapılan çalışmalar ele alınan dönemler, ülke ve kullanılan analiz yöntemleri itibarıyla farklı sonuçlar sunmaktadır. Bir grup çalışmalar finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini doğrusal olarak azalttığını göstermektedir (Clarke vd., 2006; Beck vd., 2007; Law ve Tan, 2009; Batuo vd., 2010; Hoi ve Hoi, 2012; Altunöz, 2015; Çetin ve Şeker, 2016)

Bir grup çalışmalar ise finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini artırdığını öne sürmüşlerdir (Rajan ve Zingales, 2003; Ahsan ve Masih, 2016; de Haan ve Sturm, 2017).

Diğer gruptaki araştırmalar ise finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin Greenwood ve Jovanovic (1990) tarafından belirtildiği gibi ters-U şeklinde geçerli olduğunu belirtmişlerdir (Chen, 2003; Kim ve Lin, 2011; Tan ve Law, 2012; Baiardi ve Morana, 2018).

Clarke vd. (2006) çalışmalarında, 1960 ve 1995 yılları arasında 83 ülke için finans gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemişler ve finansal gelişmenin daha yüksek düzeyde olduğu durumda, uzun vadede gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha az olduğunu ortaya koymuşlardır.

Batuo vd. (2010) çalışmalarında, 22 Afrika ülkesini ele almış ve 1990-2004 döneminde finansal gelişme ve gelir dağılımı eşitsizliği ilişkisini araştırmışlardır. Genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) kullanarak gerçekleştirdikleri test sonucunda, finansal gelişmenin gelir dağılımındaki eşitsizliği doğrusal bir biçimde azalttığını ortaya koymuşlardır.

Hoi ve Hoi (2012), 2002-2008 dönemini ele alarak Vietnam üzerinde gerçekleştirdikleri regresyon analizi sonucu, gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltmada olumlu etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Benzer şekilde Shahbaz vd. (2015), ARDL sınır testini kullanarak İran için gerçekleştirdiği çalışmalarında, finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Jauch ve Watzka (2015), finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi 1960-2008 döneminde sabit etkiler ve genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanarak, 138 gelişmekte ve gelişmiş ülkeyi ele alarak incelemişlerdir. Gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda, finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

Altunöz (2015), ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak Türkiye’de 1991-2014 dönemini ele almış ve finansal gelişmenin gelir dağılımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Altıntaş ve Çalışır (2018), 1993-2016 dönemini ele aldığı çalışmalarında Türkiye’de finansal gelişmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ARDL sınır testi yöntemi ile incelemişlerdir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda uzun dönemde finansal gelişmenin gelir dağılımındaki eşitsizliği azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Baiardi ve Morana (2016), finansal kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliğini 19 Euro bölgesi ülkede 1985-2013 dönemi için araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda bu ülkelerde finansal kuznets eğrisinin geçerli olduğunu bulmuşlardır.

Argun (2017), çalışmasında gelişmekte olan 10 ülkeyi ele alarak 1989-2013 dönemini değerlendirmiş ve finansal kuznets hipotezini destekleyici sonuçlar elde etmiştir.

Destek (2017) çalışmasında, Türkiye’de 1977-2013 döneminde Finansal Kuznets Eğrisi hipotezi geçerliliğini ARDL sınır testini kullanarak incelemiştir. Gerçekleştirdiği testler sonucunda ele alınan dönemde Türkiye’de finansal gelişme ve gelir dağılımı ilişkisinin ters-U şeklinde olduğunu, dolayısıyla Finansal Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye’de geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Younsi ve Bechtini (2018), 1995-2015 dönemini ele aldıkları çalışmada, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerinde finansal gelişme ve gelir dağılımı ilişkisini incelemişlerdir. Panel eş bütünleşme testi uyguladıkları çalışmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde, ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu ve bu ülkelerde finansal gelişme ve gelir dağılımı arasında ters-U şeklinde ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Pata (2020), 1987-2016 dönemini ele alarak Türkiye için gerçekleştirdiği çalışmada, Türkiye’de finansal Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu, dolayısıyla finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin ters-U biçiminde olduğunu ortaya koymuştur.

Yılmaz ve Demirgil (2021), Türkiye’de Finansal Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini 1980-2018 dönemi için test etmişlerdir. ARDL sınır testi kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sonucunda Finansal Kuznets Eğrisinin incelenen dönemde geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kuşçuoğlu ve Çiçek (2021) çalışmalarında, 1987-2017 döneminde Türkiye’de finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi kullanarak Finansal Kuznets Eğrisi Hipotezi çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye’de Finansal Kuznets Eğrisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dumrul vd. (2021), yapısal kırılmaları dikkate alarak gerçekleştirdikleri çalışmada 1980-2017 dönemini ele almışlar ve gerçekleştirdikleri testler sonucunda Türkiye’de finansal Kuznets eğrisinin geçerli olmadığını, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuşlardır.

3. VERİ SETİ VE ANALİZ

Bu çalışmada 1987-2019 döneminde Türkiye’de Finansal Kuznets Eğrisinin geçerliliği sınanmaktadır. Çalışma kapsamında finansal gelişmenin göstergesi olarak bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH’a oranı, gelir dağılımının göstergesi olarak gini katsayısı ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsıla (sabit 2015 US\$) değişkenleri ele alınmıştır. Gini katsayısı değişkeni Solt (2020) tarafından oluşturulan Standart Dünya Gelir Eşitsizliği veri tabanından (SWIID) elde edilmiş, diğer tüm değişkenler ise dünya bankası veri tabanından (world.bank.data.org) elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için kurulan uzun dönem eşitlik modeli eşitlik (1)’de verildiği gibi tanımlanmıştır.

$$LNGİNİ_t = \beta_0 + \beta_1 LNFG_t + \beta_2 LNFG_t^2 + \beta_3 LNKBGSYH_t + u_t \quad (1)$$

LNGİNİ: logaritmik formda Gini katsayısını, *LNFG*: logaritmik formda finansal gelişme değişkenini, *LNFG_t²*: logaritmik finansal gelişme değişkeni karesi ve *LNKBGSYH*: logaritmik formda kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsıla değişkenini göstermektedir. Finansal Kuznets Hipotezi çerçevesinde finansal gelişme değişkeni katsayısının pozitif, finansal gelişmenin karesini ifade eden değişkenin katsayısının ise negatif olması beklenmektedir.

Çalışmada ilk olarak sahte regresyon probleminden kaçınmak için değişkenlere yönelik geleneksel birim kök testlerinden Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır (Dickey ve Fuller, 1979; Dickey ve Fuller, 1981; Phillips ve Perron, 1988). Daha sonra serilerde var olabilecek yapısal kırılmalardan dolayı ADF ve PP birim kök testleri yanıltıcı sonuçlar verebileceğinden, yapısal kırılmaları da dikkate alan Zivot Andrews (1992) birim kök testi uygulanmıştır. Hem ADF ve PP birim kök testleri hem de Zivot Andrews birim kök testinden elde edilen sonuçlar, değişkenlerin tümünün düzey değerinde durağan olmadığını, değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiklerini göstermektedir. Çizelge 1 ve Çizelge 2’de gerçekleştirilen birim kök testi sonuçları verilmektedir.

Çizelge 1: Değişkenlere Ait ADF ve Philips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		PP	
	Sabit	Sabit+trend	Sabit	Sabit+trend
<i>LNGİNİ</i>	-1,038	-1,046	-1,343	-1,537
<i>LNFG</i>	0,118	-1,810	-0,051	-2,029
<i>LNFG²</i>	0,312	-1,719	0,098	-1,931
<i>LNKBGSYH</i>	0,234	-2,528	0,525	-2,540
<i>D(LNGİNİ)</i>	-4,431***		-4,459***	
<i>D(LNFG)</i>	-4,079***		-4,079***	
<i>D(LNFG²)</i>	-3,907***		-3,921***	
<i>D(LNKBGSYH)</i>	-4,364***		-4,485***	

Çizelge 2: Zivot andrews birim kök testi sonuçları

	Sabit	Sabit ve trend	Kırılma tarihi
<i>LNGİNİ</i>	-7,532	-4,385	2014
<i>LNFG</i>	-4,533	-4,519	1998
<i>LNFG2</i>	-4,472	-4,466	1998
<i>LNKBGSYH</i>	-3,870	-4,201	1999

Sabitli modelde %1, %5 ve %10 kritik değerler -5,34; -4,93 ve -4,58; sabit ve trend içeren modelde %1, %5 ve %10 kritik değerler -5,57; -5,08 ve -4,82'dir.

Birim kök testi gerçekleştirildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespitine yönelik olarak Gregory Hansen (1996) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen bu test önsel olarak bilinmeyen ve modelde içsel olarak belirlenen tek bir yapısal kırılmaya izin vermektedir.

Gregory Hansen eş bütünleşme testinde düzeyde kırılma (level shift-C), trendle birlikte düzeyde kırılma (C/T-level shift with trend)) ve rejimde kırılma (hem sabit hem de eğimde kırılma/S) olmak üzere, tek yapısal kırılmaya izin verilecek şekilde üç model tanımlanmaktadır. Bu modeller sırasıyla eşitlik (2), eşitlik (3) ve eşitlik (4)'te verilmektedir.

Model C (Düzeyde Kırılma);

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \alpha_1 y_{2t} + e_t \quad t = 1, \dots, n \quad (2)$$

(2) no'lu modelde μ_1 , kırılmadan önceki sabit terim ve μ_2 kırılma anında sabit terimdeki değişimi göstermektedir.

Model (C/T) Düzey ve Trendde Kırılma;

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \beta t + \alpha_1 y_{2t} + e_t \quad t = 1, \dots, n \quad (3)$$

Model (C/S) Rejim Değişimi;

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \alpha_1 y_{2t} + \alpha_2 y_{2t} \varphi_{t\tau} + e_t \quad t = 1, \dots, n \quad (4)$$

(4) no'lu modelde μ_1 ve μ_2 eşitlik (3)' te tanımlanan model gibidir. α_1 rejim değişim öncesi kointegre eğim katsayısı, α_2 ise eğim katsayısındaki değişimi ifade etmektedir (Gregory ve Hansen, 1996).

$\varphi_{t\tau}$ kırılmayı gösteren dummy değişken olmak üzere eşitlik (5)'te verildiği gibi tanımlanmaktadır. n gözlem sayısı τ parametresi ise $0,15T$ - $0,85T$ aralığında yer alan kırılma noktasıdır. $[n\tau]$ kırılmanın gerçekleştiği dönemi ifade etmektedir.

$$\varphi_{t\tau} = \begin{cases} 0, & t \leq [n\tau] \\ 1, & t > [n\tau] \end{cases} \quad (5)$$

Gregory Hansen eşbütünleşme testinde, sıfır hipotezi seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade etmekte, alternatif hipotez ise yapısal kırılma ile beraber seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Hipotezlerin test edilmesinde kullanılan standart yöntemler kalıntılara dayalı olarak hesaplanmaktadır.

Gregory Hansen testinde, kırılma zamanı önsel olarak bilinmediğinden dolayı, ele alınan dönemde her olası kırılma zamanı (τ) için bu modeller En küçük kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilmektedir. Daha sonra bu modellerden elde edilen kalıntılardan ADF veya Phillips test istatistikleri ($Z_\alpha(\tau)$, $Z_t(\tau)$), hesaplanmakta, bu istatistiklerin minimum olduğu tarih uygun kırılma zamanı olarak seçilmektedir (Narayan, 2007).

$$ADF^* = \lim_{\tau \in T} ADF(\tau)$$

$$Z_\alpha^* = \lim_{\tau \in T} Z_\alpha(\tau)$$

$$Z_t^* = \lim_{\tau \in T} Z_t(\tau)$$

Her bir gözlem için elde edilen test istatistiklerinden minimum olan, uygun test istatistiği olarak belirlenmektedir. Elde edilen test istatistikleri Gregory-Hansen (1996) tarafından geliştirilmiş olan test istatistiklerinden mutlak değerce büyük olması durumunda “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” sıfır hipotezi reddedilmektedir.

Çalışmada gerçekleştirilen Gregory Hansen eşbütünleşme testine ait sonuçlar Çizelge 3’te verilmektedir.

Çizelge 3: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	ADF		ZT		ZA	
	Test istatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma tarihi	Test istatistiği	Kırılma tarihi
Model A	-3,72	1998	-3,96	1999	-21,40	1999
Model B	-3,74	2014	-3,90	1999	-20,99	1999
Model C	-3,88	2003	-4,15	1999	-21,86	1999

Çizelge 3’ te verilen sonuçlar çerçevesinde kırılma tarihleri 1998, 1999, 2003 ve 2014 yılları olarak tespit edilmektedir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular her üç test istatistiğine göre ve her üç model çerçevesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, hiçbir anlam düzeyinde değişkenler arasında ilişki olmadığından, ele alınan dönemde Türkiye’de Finansal Kuznets Hipotezinin geçerli olmadığı söylenebilmektedir.

4. SONUÇ

Finansal gelişme ve gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişki literatürde farklı görüşlerle desteklenmektedir. Bir kısım finansal gelişmenin artması ile beraber gelir eşitsizliğinin azaldığını belirtirken, diğer kısım finansal gelişmenin ilk aşamalarında gelir eşitsizliğinin arttığını, belli bir düzeye ulaştıktan sonra ise gelir eşitsizliğinin azalmaya başladığını,

dolayısıyla finansal gelişme ve gelir dağılımı arasında ters-U şeklinde ilişki olduğunu ifade etmektedir.

Finansal gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğunu ifade eden ikinci kısımdaki görüş Greenwood ve Jovanovic (1990) tarafından ortaya atılmış olup, literatürde “Finansal Kuznets Hipotezi” olarak bilinmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de “Finansal Kuznets Hipotezi” nin geçerliliği 1987-2019 dönemi için araştırılmaktadır. Bu motivasyonla çalışmada yapısal kırılmaların varlığı altında Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılarak, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve gini katsayısı arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı test edilmiştir. Gerçekleştirilen testler neticesinde elde edilen bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu dönemde Finansal Kuznets Eğrisinin Türkiye’de geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahsan, Z. F. & Masih, M. (2016). Exploring the nexus between income inequality and financial indicators: Endemic to the Indian Economy? *Munich Personal RePEc Archive*, No: 69770.
- Altıntaş, N. & Çalışır, M. (2018). Finansal gelişmenin bankacılık ve sermaye piyasası bağlamında gelir dağılımına etkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 81-97.
- Altunöz, U. (2015). Kuznets eğrisi bağlamında Türkiye’de finansal gelişme ve gelir eşitsizliği ilişkisinin analizi. *SESSION 6E: Kalkınma I*, 871-875.
- Argun, A. İ. (2017). Finansal gelişme ve gelir eşitsizliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 61-74.
- Baiardia, D. & Morana, C. (2018). Financial development and income distribution inequality in the euro area. *Economic Modelling*, 70, 40-55.
- Batuo, M., Guidi, F. & Mlambo, K. (2010). Financial development and income inequality: evidence from African countries. *MPRA Paper 25658 University Library of Munich, Germany*.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. & Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 27-49.
- Boix, C. (2008). Economic roots of civil wars and revolutions in the contemporary world. *World Politics*, 60, 390–437.
- Bolarinwa, S. T., Vo, X. V. & Olufolahan, T. J. (2021) The effect of financial development on income inequality in Africa. *Development Southern Africa*, 38 (2), 311-329.
- Chen, B. (2003). An inverted-U relationship between inequality and long run growth. *Economic Letters*, 78, 205-212.
- Clarke, G. R., Xu, L. C. & Zou, H. F. (2006). Finance and income inequality: what do the data tell us?. *Southern Economic Journal*, 72(3), 578-596.

- Çetin, M. & Şeker, F. (2016). Finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi: Türkiye ekonomisi için ampirik bir kanıt. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 3 (2), 52-63.
- de Haan, J. & Sturm, J. E. (2017). Finance and income inequality: a review and new evidence. *European Journal of Political Economy*, 50, 171-195.
- Destek, M. A., Okumuş, İ. & Manga, M. (2017). Türkiye’de finansal gelişim ve gelir dağılımı ilişkisi: Finansal Kuznets Eğrisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18 (2), 153-165.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dumrul, C., İlkay, S. Ç. & Dumrul, Y. (2021). Finansal kuznets eğrisi hipotezi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ile Türk ekonomisine ilişkin ampirik bir analiz. *Sosyoekonomi*, 29 (50), 337-359.
- Greenwood, J. & Jovanovic, B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of Political Economy*, 98, 1076-107.
- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Hoi, C. M. & Hoi, L. Q. (2012). Financial development and income inequality in Vietnam: an empirical analysis. *Journal of Economics and Development*, 5(2), 5-25.
- Jauch, S. & Watzka, S. (2016). Financial development and income inequality: a panel data approach. *Empirical Economics*, 51, 291–314.
- Kim, D. H. & Lin, S. C. (2011). Nonlinearity in the financial development-income inequality nexus. *Journal of Comparative Economics*, 39, 310–325.
- Koh, S. G. M., Lee, G. H. Y. & Bomhoff, E. J. (2019). The income inequality, financial depth and economic growth nexus in China. *The World economy*, 43 (2), 412-427.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45 (1), 1–28.
- Kuşçuoğlu, Ş. & Çiçek, M. (2021). Financial development and income inequality relationship: analyzing financial kuznets curve with ARDL boundary test in Turkey. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 7 (1), 79-102.
- Law, S. H & Tan, H. Y. B. (2009). The role of financial development on income inequality in Malaysia. *Journal of Economic Development*, 34 (2), 153-168.
- Narayan, P. K. (2007). Are nominal exchange rates and price levels co-integrated? New evidence from threshold autoregressive and momentum-threshold autoregressive models. *The Economic Record*, 83 (260), 74–85.
- Nguyen, H. T. (2021). Financial development, income inequality and the role of democracy: evidence from Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8 (11), 21-29.

Nollert, M. (1995). Neocorporatism and political protest in the western democracies: a cross-national analysis. Jenkins, J. C.& Klandermans, B. (Eds.) in *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*, (pp. 68-81). University College of London Press, London.

Pata, U. K. (2020). Finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri: Finansal Kuznets eğrisi hipotezi Türkiye için geçerli mi?. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 809-828.

Phillips, P.C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Rajan, R. G. & Zingales, L. (2003). The great reversals: the politics of financial development in the twentieth century. *Journal of Financial Economics*, 69, 5-50.

Shahbaz, M., Loganathan, N., Tiwari, A. K. & Sherafatian-Jahromi, R. (2015). Financial development and income inequality: Is there any Financial Kuznets Curve in Iran? *Social Indicators Research*, 124 (2), 357-382.

Solt, F. (2015). Economic inequality and nonviolent protest. *Social Science Quarterly*, 96 (5), 1314–1327.

Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: the standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly*, 101 (3), 1183-1199. <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/LM4OWF>

Tan, H. B. & Law, S. H. (2012). Nonlinear dynamics of the finance-inequality nexus in developing countries. *The Journal of Economic Inequality*, 10, 551–563.

Yılmaz, V. & Demirgil, B. (2021). Finansal gelişme ve gelir dağılımı eşitsizliğini incelemeye yönelik uygulamalı bir çalışma: Türkiye örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 289-306.

Younsi, M. & Bechtini, M. (2018). Economic growth, financial development and income inequality in BRICS countries: Evidence from panel granger causality tests. *MPRA Paper 85182, University Library of Munich, Germany*.

Zivot, E., Andrews, D.W.K., (1992), Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270

İnternet kaynakları

world.bank.data.org

AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE HOLLANDA HASTALIĞI

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan* ve Elgün Oruçlu**

* Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit/Kocaeli/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4453 -3701

** Kocaeli Üniversitesi SBE yüksek lisans mezunu.

ÖZET

Azerbaycan XIX. yüzyıl ortalarından beri dünyada önemli petrol üreticisi ülkeler arasındadır. SSCB döneminde, ülke doğal kaynakları merkezi plan kapsamında vatandaşların refahından ziyade sovyet çıkarlarına uygun kullanılmıştır. Bağımsızlık sonrası 1992 yılında kurulan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), kısa sürede karada ve denizde bir dizi petrol ve doğalgaz anlaşmaları yapmıştır. Ülkeye büyük miktarlarda yabancı sermayenin girmesi ve petrol ihracından elde edilen gelirlerin artması, başta petrol sanayi olmak üzere, genel iktisadi gelişime katkı sağlamıştır. 2000’li yıllarda dış ticaret fazlası sağlayan ama büyük ölçüde doğal kaynak gelirlerine dayanan bu istikrar, ilk yıllarda ekonomi için yatay sektörel farklılaşma yoluyla gelişim olanakları sunmuş olsa da, zamanla gelişimin petrol ve doğalgazdan diğer sektörlerle kaydırılamaması, yapısal riskler sunmaktadır.

Azerbaycan ekonomisi, üretim, istihdam ve dış ticaret bağlamında petrol ve doğal gaz ağırlıklı bir yapısal görünüm sergilemektedir. Bu durum, küresel piyasalardaki gelişmelere bağlı olarak döviz gelirleri ve genel iktisadi performansın istikrarını riske açık hale getirmektedir. Nitekim dünya petrol fiyatları yükseldiğinde ihracat ve bütçe gelirleri artmakta; küresel fiyat düşüşleri gelir ve refah kayıplarına yol açmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan’ın petrol-doğal gaz gelirlerine bağımlılığı ve ulusal para biriminin aşırı değerlenmesi, işgücünün sektörel dağılımında dengesizlik, ülke vatandaşlarının yaşam standartlarında farklılaşma, enflasyon, kamu gelirleri ve ödemeler dengesi bakımından belirsizlikleri içeren yansımalarıyla “Hollanda Sendromu”nun belirtileri değerlendirilmektedir. Bu amaçla Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu’ndan (ARDSK) elde edilen veriler kullanılmaktadır. Çalışma, politika önerileriyle tamamlanmaktadır. Petrol ağırlıklı doğal kaynak gelirlerinin, çeşitlendirilmiş ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerde üretim ve ihracat potansiyelini geliştirmek üzere kanallı edilmesi, Azerbaycan için uzun dönemde istikrarlı büyüme performansını destekleyecek doğru bir stratejik tercih olacaktır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan ekonomisi, Hollanda Sendromu, Petrole dayalı ekonomi, Sektörel çeşitlenme, İktisadi büyüme.

* Bu çalışma, 2. yazarın, ilk yazar danışmanlığında hazırladığı tezden türetilmiştir.

ABSTRACT

Dutch Disease in Azerbaijani Economy

Azerbaijani economy indicates a structural profile based, to a great extent, on petroleum and natural gas, in terms of production, employment, and foreign trade. This makes the stability of foreign exchange revenues and economic performance in the country open to risks depending on the changes in global markets. Making use of related data, Azerbaijan's dependency on petroleum and natural gas revenues, and the validity of Dutch Disease with its reflections on certain areas including overvaluation of national currency, disparity in sectoral distribution of workforce, differentiation in life standards of different income groups, inflation, uncertainties in public revenues and balance of payments will be investigated. This study concludes with interpretations, and policy recommendations.

Key words: Azerbaijani economy, Dutch disease, Petroleum dependent economy, Sectoral diversification, Economic growth.

Giriş

Azerbaycan, Kafkasya ve Hazar havzasının önemli bir ülkesidir. Uzun süre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bünyesinde kaldıktan sonra 1991 yılında yeniden bağımsız olmuştur. Tarım potansiyeli olsa da, petrol ve doğal gaz kaynakları, ülke iktisadi görünümü, yapı ve işleyişi üzerinde belirleyici konumdadır. Doğal kaynak zenginliğinin fırsatları yanında içerdiği riskler, Azerbaycan örneğinde de gözlenmektedir. Bu çalışmada, petrole dayalı iktisadi işleyişin, literatürde Hollanda Sendromu olarak anılan yansımalarının Azerbaycan bakımından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ülkenin iktisadi görünümü ve petrole bağımlılığı özetlendikten sonra Hollanda Hastalığı belirtileri, Azerbaycan verileri ile değerlendirilecek; politika arayış ve önerileri tartışılacaktır.

Azerbaycan'ın İktisadi Görünümü

Azerbaycan ekonomisi son iki asırlık zaman diliminde üç farklı evre ve iki temel iktisadi faaliyetle karakterize olmaktadır. Söz konusu gelişim aşamaları, SSCB öncesi, SSCB dönemi ve yeniden bağımsızlık evresi iken temel iktisadi faaliyet alanları, petrole dayalı üretim ve ihracat olmuştur.

SSCB öncesi ve SSCB içinde Azerbaycan için hammaddeye dayalı tek taraflı gelişim stratejisi ve kaynakların sömürülmesi dikkat çekmektedir. 1870'lerden itibaren teknik yöntemlerle petrol üretimine başlayan Azerbaycan, dünya petrol üretiminde uzun yıllar önemli bir yer tutmuştur (Seferov, 2005: 285). Tarımdan kopuş ile başlayan göç hareketleri, petrol üretimine başlanmasından itibaren hız kazanmıştır. SSCB döneminde, Azerbaycan'da sanayi, merkezi

planlamanın tercihlerine uygun yapılmış ve bölgeler arasında farklılıklar artmıştır. (Nadirov vd., 2003: 112).

SSCB'nin son 20 yılı Azerbaycan için iktisaden istikrarsız bir dönem olmuştur. Doğal kaynakların, ucuz ve bol emeğin daha yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara öncelik verilmesi, iktisadi yapıda kriz için uygun ortam yaratmıştır (Muradov, 2012: 107). SSCB'nin dağılmasıyla 1991'de, 71 yıllık aradan sonra yeniden bağımsız olan Azerbaycan, iktisadi sorunları aşmak ve bütçe gelirlerini artırmak için zengin doğal kaynağını kullanma ve yabancı sermaye çekmeye dayalı bir strateji belirlemiştir. 1994 yılında gelişmiş ülkelerden 12 şirket ile 7.3 milyar ABD doları büyüklüğünde petrol yatak anlaşmasının yapılması (Kasım, 2009: 23) ve Ermenistan'la ateşkesin sağlanması sonrasında Azerbaycan ekonomisinin istikrar kazandığı ve yaşam standardının yükseldiği gözlenmektedir. Bununla birlikte, yönetim sorunları ve suiistimallerin yatırım ortamına verdiği zarar yanında, doğal kaynak gelirlerine bağımlı olmanın uzun dönemde yol açtığı olumsuz etkiler ve tarım gibi potansiyeli olan alanların, petrol sektörünün gölgesinde kalarak gelişmemesi, ülke ekonomisini petrol fiyatlarına duyarlı hale getirmiştir.

2. Azerbaycan Ekonomisinde Doğal Kaynak Bağımlılığı

Doğal kaynak zenginliği, düşük maliyet avantajı ve ihracat gelirleri sayesinde refah artışını beraberinde getirmektedir. Örneğin petrol ve doğalgaz, S. Arabistan, Kuveyt, Nijerya, Rusya, İran gibi ülkelerin başlıca gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Azerbaycan, XIX. asrın ortalarından beri petrol üretiminin gerçekleştirildiği ve hatta dünyada ilk modern yöntemle petrol kuyusuna sahip olmuş ülkelerdendir. Başlangıçta, Batılı sermayedarlardan Roldşidler, Nobel Kardeşler ve Fransız yatırımcılar, ülke petrol sanayiine ilgi göstermiş; 1890'lardan itibaren, İngiliz sermayesi de Bakü'ye girmiştir (Wisinevsky, 2012: 81).

SSCB döneminde, Azerbaycan doğal kaynakları merkezi plan kapsamında kullanılmış; 1992 yılında kurulan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), kısa sürede karada ve denizde bir dizi petrol ve doğalgaz anlaşmaları yapmıştır. 1994 yılında gerçekleştirilen "Asrın Anlaşması" ile BP, Exxon, Amoco, Lukoil, Pennzoil, TPAO, Ramaco gibi firmalar Azerbaycan petrol sanayiine 7.4 milyar ABD doları yatırım gerçekleştirmiştir (Lonleey, 2012: 194).

Bağımsızlık yıllarının başlarında ülkeye büyük miktarlarda yabancı sermayenin girmesi ve petrol ihracından elde edilen gelirlerin artması, başta petrol sanayi olmak üzere, genel iktisadi gelişime katkı sağlamıştır. 2000'li yıllarda dış ticaret fazlası sağlayan ama büyük ölçüde doğal kaynak gelirlerine dayanan bu istikrar, ilk yıllarda ekonomi için yatay sektörel farklılaşma yoluyla gelişim olanakları sunmuş olsa da, 20 yılı aşkın süre gelişimin petrol ve doğalgazdan

diğer sektörlere kaydırılamaması, yeni tehditlere yol açmıştır. Çünkü 2005'ten itibaren petrol ihracat gelirleri, toplam gelirler içinde en az %80; GSYİH içinde ise, %45 pay taşımaktadır (Aras, 2003: 12). Bu durum, “Petrol Laneti” olarak da bilinen Hollanda Sendromu’nu, daha açık anlatımla, doğal kaynak gelirlerine bağımlı olmanın yol açtığı zaafiyeti açıklamaya yardımcı olmaktadır.

2.1. Hollanda Sendromu ve Belirtileri

“Hollanda Sendromu”, bir bölgenin ya da sektörün hızlı gelişmesi karşısında diğer bölgelerin ya da sektörlerin gelişmemesi/gelişememesi sonucu oluşan iktisadi tehlikedir (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 89). Literatürde İspanya deneyimiyle de anılan bu olgu, Hollanda’nın adı ile kavramlaşmıştır. 1959 yılında Kuzey Denizi’nde zengin doğalgaz yataklarının tespit edilmesi sonucu Hollanda dış ticareti bu kaynağa dayalı olmuştur. 1970 yılına gelindiğinde, ülkenin yıllık 5-6 milyar ABD doları doğal kaynak geliri elde ettiği görülmüş; fakat 1970-1980 döneminde durgunluk ve yüksek işsizlik söz konusu olmuştur. Anılan dönemde Hollanda’da işsizlik oranı %1.1’den, %5.2’ye yükselmiştir (Archibugi, 2003: 138). Doğalgaz ihracat gelirlerinin artmasına karşılık değerlendirilen ulusal para, diğer sektörlerde, ihracat, üretim ve istihdamı olumsuz etkilemiştir (Bayraktutan, 2022: 80).

Bir ekonominin tek taraflı gelişmesinin diğer sektörlerle etkisi başlıca iki şekilde ele alınabilir: işgücünün dağılımındaki eşitsizlik ve aşırı değerlendirilmiş ulusal para (IMF, 2016). Sözü edilen bağımlılıktan doğan genel sonuçlar, aşağıda özetlenmektedir.

İşgücünün sektörel dağılımında dengesizlik: Ülkede zengin doğal kaynak bulunması ve yurt içi üretimle ihracatın ağırlıklı olarak bu kaynağa dayanması, sektörel ayrışmayı beraberinde getirecek; diğer alanlardan, doğal kaynak alanına işgücü akımı yaşanacaktır (Corden, and Neary, 1982: 825).

Aşırı değerlendirilmiş ulusal para: Doğal kaynak ihracatıyla döviz gelirlerinin artması, reel döviz kurunun yükselmesine ve bireylerin yaşam kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunacak; refah artışı, yurt içi talebi ve fiyatları yükseltecektir (Fazle, and Mohammad: 2013). Diğer taraftan, doğal kaynak dışı sektörler, değerlendirilmiş ulusal para nedeniyle dış talep bağlamında zorlanacaktır. Döviz kurundaki değişim ve yükselen yaşam standartları, bir yandan da tüketicilerin ithal mallara ilgisini artırarak yerli üreticiyi olumsuz etkileyecek ve yurt içi üreticiler rekabet dezavantajına maruz kalacaktır. Bu ise, yurt içi imalat sanayi sektörünü olumsuz etkileyerek sanayisizleşmeye neden olacaktır (Gurbanov, 2012: 10).

Yaşam standartlarında farklılaşma: Dış ticarete konu olmayan hizmetlerin, yurt içi talebi karşılamak üzere ülke dâhilinde üretimine ihtiyaç duyulmaktadır. Doğal kaynak bağımlısı

ülkede, özellikle imalat sektöründe durgunluk yaşanırken hizmet sektörlerinde canlılık gözlenecektir. İşgücü talebi ve reel ücretlerin artması da hizmetlere talebin ve sektörde reel gelirin ve istihdamın yükselmesine neden olacaktır (Boyraz, 2014).

Enflasyon: Yaşam standartlarının yükselmesi ve yurt içi talebin artması, fiyatların yükselmesi ve enflasyonu beraberinde getirecektir.

Belirsizlik: Doğal kaynaklardan sağlanan gelir, ülke için kısa vadede iktisadi gelişme fırsatı verirken dış pazarda ortaya çıkacak talep şoku, gelirleri önemli derecede etkileyerek belirsizliklere yol açmaktadır. Konjonktürel dalgalanmalar, firmalar için bütçeleme işlemlerini olumsuz etkilemekte ve iktisadi faaliyeti zayıflatmaktadır (Ramey, and Ramey, 1995).

Doğal kaynak gelirleri, ülkede yeni iş imkânlarını ve reel gelirleri artırsa da, ekonomi, kaynağın tükenmesi, kaya gazı örneğinde olduğu gibi alternatif kaynağın bulunması, talep azalması gibi beklenmedik tehditlerle karşı karşıyadır. Bu tür gelişmeler, ulusal paranın değer kaybına veya devalüasyona, toplam talep azalmasına ve işsizliğe yol açacaktır. Bu arada, doğal kaynak sektöründe çalışanların imalat sektörüne kaydırılması zor ve zaman alıcı olduğundan (Şahin ve Kutluay, 2015: 604); işsizlik, yaygın ve kalıcı niteliği ile uzun süre etkili olacaktır.

2.2. Azerbaycan Ekonomisinde Hollanda Sendromu

Azerbaycan ekonomisinde “Hollanda Sendromu” belirtilerini tespit etmek için petrol ve doğalgaz sektörü ile ilgili Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu’ndan (ARDSK) elde edilen veriler ve bunlarla türetilen grafiklerden yararlanılacaktır. “Hollanda Sendromu” belirtilerini özellikle yansıtan toplam ihracat gelirleri içinde petrol-doğal gaz gelirlerinin büyüklüğüne Tablo-1’de yer verilmiştir.

Tablo -1: Azerbaycan’ın Petrol Sektörü ve Toplam İhracat Gelirleri (Bin Dolar)

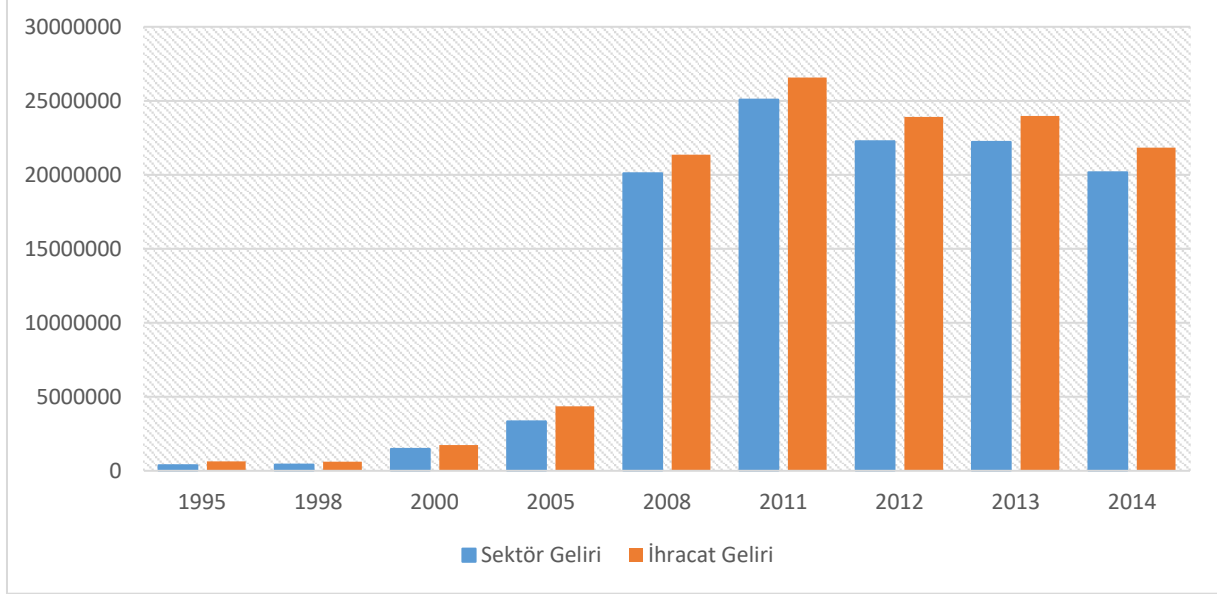
Yıllar	İhracat	Petrol	Yıllar	İhracat	Petrol	Yıllar	İhracat	Petrol
1995	637199	371882	2005	4347151	3337035	2012	23907983	22259197
1998	606150	417854	2010	21360210	20110198	2013	23975416	22229818
2000	1745220	1484903	2011	26570898	25089288	2014	21828608	20177193

Kaynak: ARDSK, 2014.

Tablo-1 ve Grafik-1’den görüleceği gibi, petrol gelirleri, toplam ihracatın %80’den fazlasını teşkil etmektedir. Dikkat çekici diğer bir durum ise, 2005 sonrası trenddir: Toplam ihracat gelirlerinin arttığı ama bu artışın, petrol, petrol ürünleri ve doğalgaz ihracat gelirleri ile sınırlı kaldığı görülmektedir. 2005-2010 döneminde ihracat gelirlerinin yaklaşık 4.9 kat artmasına karşın, petrol ihracat geliri 6.2 kat yükselmiştir. 2014 yılında ise, toplam ihracatta görülen %8.9’luk azalışın temel nedeni, petrol ihracat gelirlerindeki %9.2’lik azalıştır. 1995, 2000, 2005, 2010, 2012 ve 2014 yıllarında enerji sektörü ihracatının toplam ihracat geliri içindeki

payı, sırasıyla %54, %83, %77, %93, %92, %91 şeklindedir. Bu ise, ülke ekonomisinde uzun yıllardır dış ticarete doğal kaynak bağımlılığının devam ettiğinin ve ihracat gelirlerindeki büyümenin, aslında doğal kaynak ihracatındaki artış sonucu elde edildiğinin göstergesidir.

Grafik-1: Azerbaycan'ın Petrol Sektörü ve Toplam İhracat Gelirleri (Bin Dolar)

Tablo-2'de Azerbaycan ekonomisi için bölgelere göre üretimin parasal değerine yer verilmiştir. Bu veriler, Hollanda Sendromu belirtilerinden olan bölgelerarası farklılaşmayı tespit etmeye yardımcı olacaktır. Nitekim ulusal üretimin üçte ikisini aşan kısmının Bakü'de gerçekleştirildiği gözlenmektedir.

Tablo -2: Bölgelere Göre Üretim Değeri (Bin Dolar)

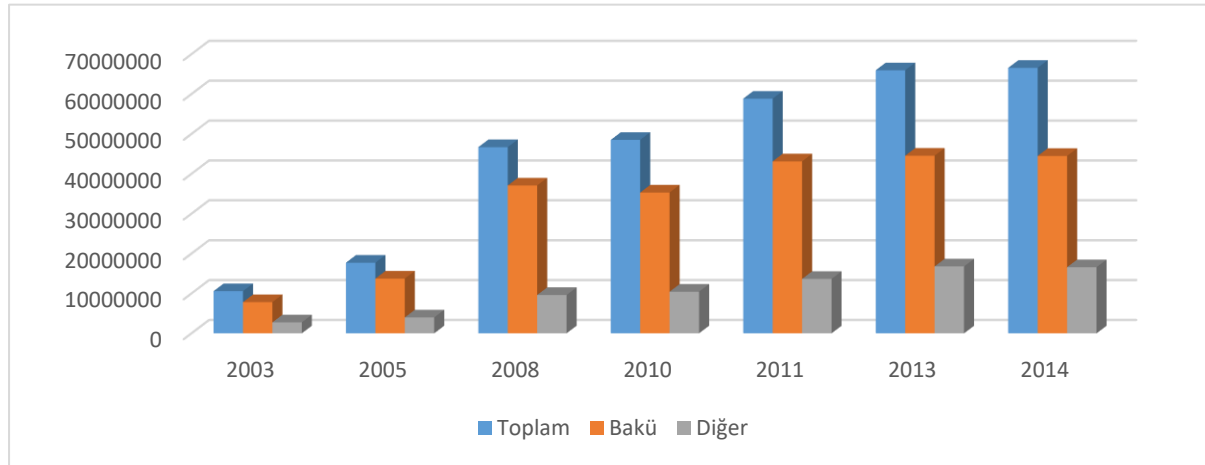
Bölge\Yıl	2003	2005	2008	2010	2011	2013	2014
Toplam	10.560.120	17.705.000	46.682.665	48.501.000	58.831.612	65.951.600	66.566.600
Bakü	7.816.449	13.718.782	37.064.040	35295.930	43.121.208	44.527.565	44.480.229
Diğer	2743670	3.986.218	9.618.625	10.425.333	13.652.888	16.776.747	16.574.504
Bakü/Toplam	%74	%77	%79	%72	%73	%67	%67

Kaynak: ARDSK, 2014.

Grafik-2'den görüleceği gibi, ihracat verilerine benzer bir artış, toplam üretim değerlerinde de yaşanmıştır. Toplam üretim, ele alınan dönemde sürekli artarken diğer bölgelere kıyasla Bakü'nün ağırlığı barizdir ve fazla değişmemiştir. Bu sonuç, Azerbaycan'da sektörel dengesizlik yanında bölgesel dengesizliğin de yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2005, 2011 ve 2015 yıllarında, toplam üretimin sırasıyla %23, %27 ve %34'ü Bakü dışında gerçekleştirilmiştir. İncelenen dönemde, diğer bölgelerin toplam üretimdeki payı 11 puan yükselse de, Bakü'deki üretim hacminin yarısından daha az olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, Bakü dışındaki kısmi canlanma, 2004-2008 Bölgesel Sosyo-Ekonomik Kalkınma

Programı ve 2007-2010 Devlet Programı ile açıklanabilir. Bu programlarda başlıca amaç, yatırımların %60'nın diğer bölgelere kaydırılması, buralarda hizmet sektörünün geliştirilmesi ve özel sektörün GSYİH içindeki payının yükseltilmesi olmuştur. Programdan önce imalat sektöründe yer alan firmaların %72'si; yatırımların ise, %97'si Bakü ve yakın çevresinde bulunmaktaydı (Bayraktutan, 2010: 126).

Grafik-2: Bölgelere Göre Üretim (Bin Dolar)

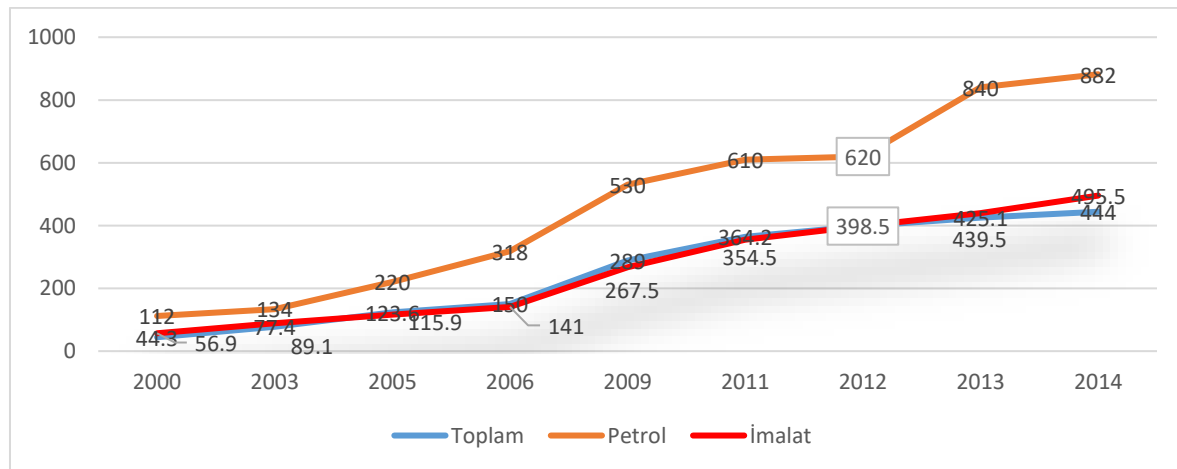
Tablo-3, genel, imalat sanayi sektörü ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nde ortalama aylık reel ücretleri yansıtmaktadır.

Tablo -3: Genel, İmalat Sanayi Sektörü ve Petrol Sanayiinde Reel Ortalama Aylık Ücretler

Yıllar	2000	2003	2005	2006	2009	2011	2012	2013	2014
Petrol	112	134	220	318	530	610	620	840	882
İmalat	56.9	89.1	115.9	141.0	267.5	354.5	398.8	439.4	495.4
Genel	44.3	77.4	123.6	150	298	364.2	398.4	425.1	444

Kaynak: ARDSK, 2014.

Grafik - 3: İmalat Sanayi ve Petrol Sanayiinde Reel Ücretler

Hollanda sendromu sonuçlarından biri de, ulusal paranın aşırı değerlenmesidir. Yabancı para karşısında değerlenmiş ulusal para birimi yurt içi mallara dış talebi azaltırken, ithal mal talebini artıracaktır. Kur baskısı nedeniyle rekabet edemeyen firmalar iflas edecek ya da üretim kapasitesini düşürecektir. Her iki durum da, işsizliğe ve yaşam standartlarında ayrışma gibi uzun dönemli sosyoekonomik etkilere yol açacaktır.

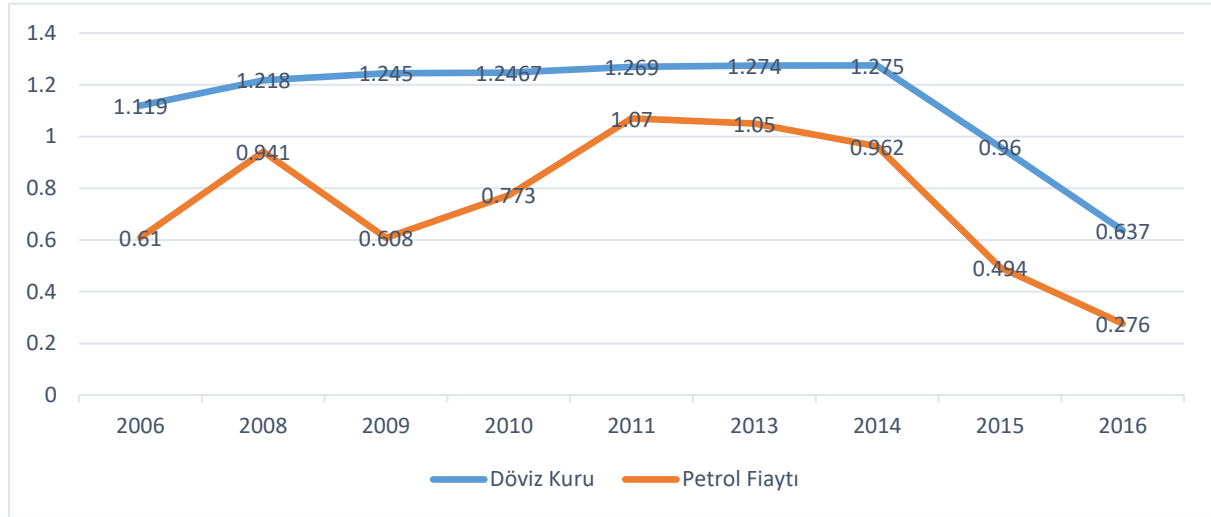
Tablo - 4: Dünya Petrol Fiyatları (\$/100 Barrel) ve Döviz Kuru (AZN/\$)

Yıllar	2006	2008	2009	2010	2011	2013	2014	2015	2016
Döviz Kuru	1,119	1,218	1,245	1,246	1,269	1,274	1,275	0,96	0,636
Petrol fiyatı	0,61	0,941	0,608	0,773	0,107	0,105	0,962	0,495	0,276

Kaynak: AZMB, 2016; statistika.com, 2016.

Tablo-4, dünya petrol fiyatları ve buna hayli duyarlı Azerbaycan ulusal para biriminin ABD doları karşısında değerini yansıtmaktadır.

Grafik - 4: Dünya Petrol Fiyatları (\$/100 barrel) ve Döviz Kuru (AZN/\$)

Grafik-4'te döviz kurunun dünya petrol fiyatlarına karşı duyarlı olduğu; özellikle 2014 sonrasında, petrol fiyatlarında düşüşe benzer trendin ülke ulusal parasının değerinde de yaşandığı gözlenmektedir. 2014 başlarında düşmeye başlayan petrol fiyatları, 2015 yılında Azerbaycan Merkez Bankası'nın (AMB), biri Şubat, diğeri Aralık ayında olmak üzere iki defa ve toplamda %97 oranında devalüasyon kararı almasına sebep olmuştur.

Tablo-5, Azerbaycan ekonomisinde hizmet sektörünün parasal büyüklüğünü yansıtmaktadır. "Hollanda Sendromu"nın iktisadi etkilerinden biri de, lüks mal ve hizmetlere talebi arttırmasıdır. Zira ihracat gelirlerinin artması reel gelirleri, dolayısıyla mal ve hizmet tüketimini yükseltecektir. Hizmet sektörü ürünleri, özellikleri gereği genelde yurt içinde üretilmektedir. Bu durum, ülke ihracat geliri arttığında, hizmet sektörünün kısa zamanda gelişmesine katkı sağlamaktadır.

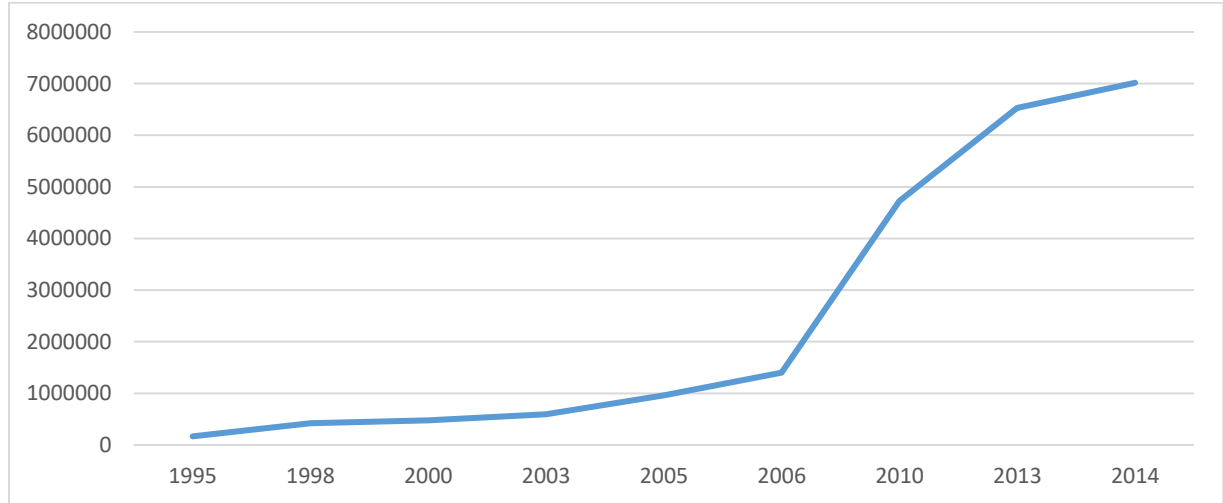
Tablo - 5: Azerbaycan Ekonomisinde Hizmet Sektörü (Bin AZN)

Yıllar	1995	1998	2000	2005	2006	2010	2013	2014
Hizmet	167465	420503	477185	960732	1400696	4724490	6527282	7016435

Kaynak: ARDSK, 2014.

Grafik-5, Azerbaycan ekonomisi için bu tarz bir gelişimin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Veriler, ekonomide petrol gelirlerinin artmaya başladığı 2005 yılından sonra hizmet üretiminin de arttığını yansıtmaktadır. Örneğin, 1995-2005 döneminde halkın tüketimine sunulmuş paralı hizmet 5.7; 2005-2014 döneminde ise, 7.3 kat artmıştır. Sonuçta petrol ihracat gelirlerine bağlı olarak 1995 yılından sonraki 20 yıllık dönemde hizmet sektörü parasal değeri 41 kat yükselmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan ekonomisinde paralı hizmet ve lüks mal tüketiminde yaşanan gelişme, “Hollanda Sendromu”nun beklenen sonucuyla uyumluluk arz etmektedir.

Grafik -5: Azerbaycan Hizmet Sektörünün Gelişimi (Bin AZN)

3. Doğal Kaynak ve Büyüme İlişkisi: Literatür Araştırması

Doğal kaynak zenginliğinin büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili genel kabul görmüş iki düşünce öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, zengin doğal kaynakları ülke ekonomisi için avantaj; diğeri ise, bir lanet ya da talihsizlik olarak görmektedir. İlk yaklaşım, XIX yüzyıldan itibaren sanayileşmeye bağlı artan talepten dolayı petrol zengini ülkelerin diğerlerine kıyasla daha hızlı geliştiklerini ileri sürmektedir (Bal, vd., 2014). İkinci tezi savunanlar ise, doğal kaynak zenginliğinin büyüme üzerinde engelleyici etki ettiğini düşünmektedir. Donella Maedows vd. (1972) doğal kaynaklara bağımlı olmanın tükenen kaynaklara sahip dünya için riskli olduğunu vurgulamakta; tükenen ve yenilebilir özellikte olmayan (petrol, doğalgaz vb.) kaynakları, iktisadi büyüme için bir tehdit olarak görmektedir.

Yakın dönem analitik çalışmaları, doğal kaynak gelirlerine bağımlı olmanın olumsuz etkilerini yansıtan “Hollanda Sendromu/Petrol Laneti” olgusunu vurgulamaktadır. Öte yandan, kaynak zengini ülkeler ile diğerleri arasında büyüme performansı bakımından ayrışmayı gösteren analizlere de rastlanmaktadır (Shars, and Warner, 2001). Konuya dair ampirik çalışmalardan bazı örnekler aşağıda özetlenmektedir.

Auty (2000), doğal kaynak ve büyüme ilişkisini 60 gelişmekte olan ülke örneği ile test etmiş ve ağırlıklı olarak bir sektörde odaklanılmasının çeşitlenme üzerinde olumsuz etki yaparak büyümeyi olumsuz etkilediğini saptamıştır. Benzer şekilde Gylfason (2005), zengin doğal kaynağın büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Davis (2011), panel veri analiziyle doğal kaynak zengini ülkelerin daha yavaş büyüdüğü sonucuna ulaşmıştır. Yaobin (2014), Çin Halk Cumhuriyeti için doğal kaynakların büyüme üzerindeki olumsuz etkisini tespit etmiştir. Pessosa (2008), doğal kaynaklarla büyüme arasında negatif ilişkinin varlığını ortaya koymuş ve bunu başarısız yapısal kurumların faaliyeti ile ilişkilendirmiştir. Kolstad ve Soreide (2010), kaynak zengini ülkelerde büyüme hızındaki yavaşlamanın geçerliliğini tespit etmiş, fakat bu yavaşlamanın başlıca nedeni olarak, iktidarın seçimleri kazanmak için yandaşlarına yönelik faaliyetler ve yolsuzluklar üzerinde durmuştur.

Bal vd. (2014), 16 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile 5 Hazar Havzası ülkelerinin verileriyle, 1996-2012 yıllarını kapsayan panel analizi sonucunda, doğal kaynak gelirlerinin kişi başına düşen GSYİH miktarını olumlu etkilediğini ve devlet düzenlemeleri ile kaynak gelirlerinden yararlanılabileceğini ortaya koymaktadır.

4. Azerbaycan Politika Arayışı

Benzer iktisadi yapıdaki ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan’da da gözlenen “Hollanda Sendromu” etkisinden kurtulmak için, petrol ve doğalgaz gelirleri kullanım tarzında değişime ihtiyaç vardır. Nitekim Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (ADPF), 1999 yılında, petrol gelirlerini doğru kullanmak, gelirlerin büyük bir kısmını gelecek nesillere intikal ettirmek için kurulmuştur. Petrol ve doğalgaz satışından sağlanan gelirler, sermayedarların sahalardan faydalanmak için ödedikleri bedeller, kar payları, transit gelirleri, fonların plasman ve yönetiminden elde edilen gelirler, bu fonun başlıca kazançlarını oluşturmaktadır. Ancak her yıl artan gelirlere rağmen ADPF’nun kaynak yönetimi ile ilgili sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Kuruluşun faaliyetini denetleyen ve kaynaklardan en uygun şekilde yararlanılmasını sağlamakla görevli olan Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Merkezi (ESKM), gelir yönetimi ile ilgili sorunların mevcudiyetini vurgulamaktadır (Ferhadqızı, 2008: 6). Sözü edilen kurumun gelirlerinin kullanımı ile ilgili yönetim bozuklukları ve öneriler şöyle sıralanabilir:

Petrol ve doğa gaz faaliyetleri sonucu elde edilmiş gelirlerin %45-50'si bir yıl içinde harcanmaktadır. Bu durum, kuruluşun başlıca amacı olan petrol gelirlerinin gelecek nesillere aktarılması prensibine ters düşmektedir. Fon gelirlerinin harcanmasına sınırlama konulması, kaynak birikimine önemli katkıda bulunacak, tükenen enerji kaynakları endişesini kısmen ortadan kaldıracaktır.

Fonun gelirleri ile finanse edilen projeler ve kuruluşların sahip olduğu özellikler dikkate alınmamakta; finansman desteği alan projelerin etkinliği değerlendirilmemekte ve hatta bazı tahsislerde yanıltıcı rakamların yer aldığı görülmektedir. Finansman yardımı yapılacak kuruluşların faaliyetlerinin denetlenmesi ve sektörel sınırlamaların getirilmesi önemlidir.

Petrol Fonu kaynakları, plansız ve sınırsız şekilde devlet bütçesine aktarılmaktadır. Örneğin, 2009 yılında kaynakların %30'u devlet bütçesine transfer edilmiştir. Bu durum, gelir yönetimi planlamasında ciddi sıkıntının varlığını ortaya koymakta ve doğal kaynak zengini olan gelişmiş ekonomilerin stratejilerinin izlenmediğini göstermektedir. Mesela, Norveç hükümeti, petrol gelirlerinden elde ettiği dövizî ülke dışında tutarak dış yatırımlara dönüştürmektedir. Bu ise, ülke parasının aşırı değerlenmesini ve iktisadi istikrarın bozulmasını önlemektedir. Benzer şekilde bir uygulamanın hayata geçirilmesi, 2015 yılında ulusal parasında %97 devalüasyona giden Azerbaycan için de uygun olacaktır.

Tablo -13: Azerbaycan Devlet Petrol Fonu Yıllık Harcamaları (2016)

Harcama kalemleri	Harcamalar (Bin AZN)
Karabağ savaşı sonrası göçe maruz kalmış insanların hayat standartlarının iyileştirilmesi	90.000
2016 yılı için devlet bütçesine transfer	6.000.000
Samur-Abşeron sulama sisteminin onarımı	70.000
Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunun inşası	137.621.7
2007-2015 Azerbaycan gençlerinin yabancı ülkelerde eğitim görmeleri için ayrılan harcamalar	36.558
Doğalgaz projelerine harcamalar	1.882.800
ADPF'nun yönetimi ile ilgili harcamalar	24.420
Toplam	8.181.399

Kaynak: ADPF, 2016.

2015 yılı gelirleriyle 2016 için planlanan harcamaları yansıtan Tablo-13'ten görüldüğü gibi, en büyük harcama devlet bütçesine yapılan transfer olarak belirlenmiş; toplam fon harcamalarının %73'ü devlet bütçesine yönlendirilmiştir. Dikkat çeken bir başka husus, harcamaların yalnız %0.9'nun petrol dışı sektörlerden olan tarımsal alanların sulanmasını kolaylaştıracak Samur-Abşeron sulama sisteminin onarımına ayrılmasıdır. Bunun dışında fondan tarım ve hizmet sektörlerine önemli bir harcama yapılmadığı görülmektedir.

Özetle, Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalgaz gelirlerinin yönetimi ve doğru şekilde kullanımı ile ilgili sıkıntılar mevcuttur. Başlıca sorun, petrol dışı sektörlerin gelişimi için finansman sağlanmamasıdır. Petrol fon ihtiyatları, cari harcamalardan ziyade, uzun dönemli gelir vaat eden yatırımlara yönlendirmelidir. Buna dayalı strateji, ülke ekonomisini petrol fiyat dalgalanmaları ve kaynak tükenmesi gibi tehditlerden koruyacaktır. Ülkede yüksek potansiyele sahip tarıma ve ihracat odaklı imalat sanayi alanlarına yatırım da, üzerinde durulması gereken konulardandır (Elyaroğlu, 2001: 25).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

2000’li yıllarda Azerbaycan toplam üretim hacminin ortalama %70’ni, toplam ihracat gelirlerinin ortalama %85’ni, GSYİH’nın %45’ni petrol ve ürünleri sağlamıştır. Bu durum, ülke ekonomisinde hem bölgesel hem de sektörel çeşitlenmenin zayıf olduğunu; diğer bir anlatımla, doğal kaynak gelirlerine yüksek bağımlılığı ortaya koymaktadır. Oysa Azerbaycan’ın iklimi ve coğrafi özellikleri, tarımsal ürünlerle kendi ihtiyacını karşılama ve hatta ihracat imkanı sunmaktadır. Diğer bir anlatımla, ülke kalkınması, dünya ekonomisine entegre olması ve yabancı sermayenin çekilmesinde ağırlıklı olarak doğal kaynağa dayalı strateji, tek seçenek değildir.

Veriler, Azerbaycan ekonomisinde doğal kaynak gelirlerine güçlü bağımlılığın ve Hollanda Sendromu belirtilerinin varlığını yansıtmaktadır. Petrol gelirlerinin ülke toplam gelirleri içinde önemli yer tutması ile beraber bu bağımlılığın uzun dönemde iktisadi büyüme ve genel iktisadi performans bağlamında riskler içerdiği görülmektedir. Temel iktisadi sorunlardan biri, Azerbaycan Devlet Petrol Fonu gelirlerinin doğru yönetilememesi; Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’nin etkin denetiminin yapılamaması; petrol dışı sektörlerde gerekli kaynak aktarımının gerçekleştirilmemesi ya da mali aktarımların beklenen verimliliği ortaya koyamamasıdır. Petrol ağırlıklı doğal kaynak gelirlerinin, çeşitlendirilecek ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerde üretim ve ihracat potansiyelini geliştirmek üzere kanallara edilmesi, Azerbaycan için uzun dönemde istikrarlı büyüme performansını destekleyecek doğru bir stratejik tercih olacaktır.

KAYNAKÇA

ADPF (Azerbaycan Devlet Petrol Fonu, 2016). http://www.oilfund.az/az_AZ/hesabatlar-ve-statistika/buedcemelumatlari/azerbaycan-respublikasi-doevlet-neft-fondunun-2015-ci-il-buedcesi-tesdiq-edildi-2.asp/21/04/2016.

Alma, Özlem ve Özgül Vupa (2008). “Regresyon Analizlerinde Kullanılan En Küçük Kareler ve En Küçük Medyan Kareler Yöntemlerinin Karşılaştırılması”, SDÜ FEF Fen Dergisi, 3(2): 219-229. <http://fenbilder.sdu.edu.tr/english/makale08/fef11.pdf/> 28.04.2016.

AMB (Azerbaycan Merkez Bankası, 2015). www.cesd.az/new/?tag=azerbaijan-industry/ 17.11.2015.

- Aras, Osman (2003). *Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi*. Bakü: Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Aras, Osman, Elçin Süleymanov ve Cihan Bulut (2009). *Azerbaycan Ekonomisinin 15 yılı*. Bakü: Kafkas Yayınları.
- Archibugi, Daniel (2003). *Debating Cosmopolitics*. London: Bath Press.
- ARDSK (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kuruluşu, 2015). www.stat.gov.az/source/agriculture/20.11.2015.
- ARDSK (2015). www.stat.gov.az/source/transport/07.12.2015.
- Auty, Richard (2000). "How Natural Resources Affect Economic Development", *Development Policy Review*, 18: 347-364. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-7679.00116/abstract/03.05.2016>.
- Bal, H., Mehmet Demiral ve E. Eray Akça (2014). "Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinde Ampirik Bulgular", *International Conference on Eurasian Economies*, 2014: 1-10.
- Bal, Harun (2011). "İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1): 87-104.
- Bayraktutan, Yusuf (2010). *Batı Avrupa ve Orta Asya'da Özelleştirme*. Kocaeli: KOTO Y.
- Bayraktutan, Yusuf (2022). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Umuttepe Y.
- Berke, Burcu (2012). "Döviz Kuru ve İMKB 100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test", *Maliye Dergisi*, 163: 243-256.
- Boyras, H. Mehmet (2014). <http://politikaakademisi.org/2014/07/18/hollanda-hastaligi-nedir/24.04.2016>.
- Corden, M., and Peter Neary (1982). "Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy", *The Economic Journal*, 92(368): 825-848.
- Davis, Graham (2011). "Dutch Disease Revisited. Oil Discoveries and Movements of The Real Exchange Rate When Manufacturing is Resource-intensive", *International Economics and Economic Policy*, 8(2): 139-153.
- Elyaroğlu, Eli (2001). "Petrol Fonunun Kaynakları Hangi Şekilde Kullanılmalı?", *Azerbaycan Ulusal Demokrasi Fonu Ülke Bülteni*, 25(145).
- Fazle, R., Mamta Chowdhry, and M. Zahid Hasan (2013). "Macroeconomic Impact of Remittances and the Dutch Disease in a Developing Country", *American Journal of Economics*, 3(5C): 156-160. http://researchonline.nd.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1082&context=bus_article/22.04.2016.
- Gouliyev, Resul (1997). *Oil and Politics*. London: Liberty House Press.
- Gurbanov, Sarvar (2012). *Hollanda Hastalığı Teori ve Ülke Örnekleri*. İstanbul: Akis Yayıncılık.
- Gylfason, Thorvaldur (2001). "Natural Resources, Education and Economic Development", *European Economic Review*, 45: 847-859. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292101001271/29/04/2016>.
- Hasanov, F. ve Elçin Süleymanov (2013). "Azerbaycan'ın Türkiye'nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2): 073-100.
- Hesenov, Rasim (2001). *Azerbaycan'ın Potansiyel Gelişim Stratejisi*. Bakü: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Ekonomik Reformlar Merkezi.
- Kara, Oğuz, İstemi Çömlekçi ve Vahdet Kaya (2011). "Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)", içinde Mehmet Akif Öncü

- (Ed.). Türkiye’de Turizmde Sürdürülebilir Rekabet Avantajının Elde Edilmesi, 12. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı. Akçakoca: Sidas Medya, 269-286.
- Kasım, Kamer (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya. Ankara: USAK Yayınları.
- Kolstad, Ivar, and Soreide Tina (2009). “Corruption in Natural Resource Management: Implications for Policy Makers”, *Resources Policy*, 34: 214-226. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420709000221/26.04.2016>.
- Lonleey, Robert (2012). *Handbook of Oil Politics*. London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Muradov, Elman (2012). “Azerbaycan ve Almanya’nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1): 103-115.
- Nadirov A., Ş. Muradov, E. Elesgerov vd (2003). *Azerbaycan İktisadiyyatı*. Bakü: Elm Yayınevi.
- Ramey, G., Valerie Ramey (1995). “Cross-Country Evidence on the Link Between Volatility and Growth”, *American Economic Review*, 85: 1138-1151. http://econweb.ucsd.edu/~vramey/research/Ramey_Ramey_Volatility.pdf/ 07.05.2016.
- Seferov, Rehman (2005). “Azerbaycan’da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”, *Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8: 285-297.
- Şahin, L. ve Dilek Kutluay Şahin (2015). “Hollanda Hastalığının Etkileri: Rusya Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2): 600-610.
- Tandırcıoğlu, Haluk (2002). “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 4 (3): 215-217.
- Üçler, G., Şerife Özşahin (2014). “Para ve Fiziki Sermaye İlişkisi: MacKinnon Tanımlayıcılık Hipotezi Türkiye İçin Ne Kadar Geçerli?”, *The Journal of Operations, Research, Statics and Management Information System, Alphanumeric Journal*, 2(2): 1-12.
- Wisinevsky, Vince (2012). *The Passionate Armor*. USA: Xulon Press.
- Yıldırım, Kemal, D. Karaman ve M. Taşdemir (2014). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Y.

DIŞ TİCARET VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: GEÇİŞ EKONOMİLERİ İÇİN BİR ANALİZ

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan* ve Orkhan Mammadov**

* Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit/Kocaeli/Türkiye
ORCID: 0000-0002-4453 -3701

** Kocaeli Ün. SBE yüksek lisans mezunu

ÖZET

Dünya ticaretinde serbestleşme eğilimleri ülkeleri daha fazla dışa açık hale getirmiştir. Bu bağlamda, 1980'lerden itibaren gözlenen önemli gelişmelerden biri, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşüm süreci yaşayan ve geçiş ekonomileri olarak anılan ülkelerin ortaya çıkmasıdır. Bu ülkelere, küreselleşme sürecinin bir unsuru olan neoliberal yaklaşıma dayalı politikalar, serbest ticaret, sınırlı devlet müdahalesi gibi uygulamalar önerilmiştir.

Sistem değişikliğinin temel yansımalarından biri, dış ticarete yaşanan gelişmelerdir. Planlı iktisadi yapının hüküm sürdüğü dönemde geçiş ekonomilerinin oluşturdukları bütünleşme alanı içinde uzmanlaşması ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerinin kısıtlı olması, rekabet oluşumunu engellemiş ve bu realite, geçişin başlangıç döneminde temel sorunlardan biri olmuştur. Ticaretin liberalleştirilmesi, kamu kontrolünde yönetilen ticaret ve eski döviz kuru sistemi yerine serbest piyasa işleyişine yönelik mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Buna göre, dünya fiyatları ile uyum sağlanması açısından dış ticarete kotaların kaldırılması, ihracatın ve özel teşebbüsün teşvik edilmesi, işleyen piyasalar ve kurumsal mekanizmalar meydana getirilerek istikrarın sağlanması önem kazanmıştır. Ancak dış ticaret reformlarının hızı konusunda, diğer reformlar gibi ortak görüş sağlanamamıştır. Tedrici stratejiyi savunanlar, dış ticaret ve fiyat kontrollerinin aniden azaltılmasının yurtiçi üretim ve rekabeti olumsuz etkileyeceğini; şok stratejiyi savunanlar ise, yaşanacak olumsuz gelişmelerin geçici olduğunu ve zamanla istikrar sağlanacağını öne sürmüşlerdir. Dış ticaret reformlarının uygulanma yoğunluğu ülkelere göre farklı düzeyde şekillenmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDA) ve Baltık ülkeleri bu bakımdan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) göre daha radikal yaklaşım sergilemiş; bu ülkelerde ticari liberalizasyon hızlı gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, dış ticaret ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki geçiş ekonomileri olarak bilinen BDT, MDA ve Baltık ülkeleri örneğinde, panel veri analizi ile incelenmiştir. Önce dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişki üzerinde durulmuş; geçiş ekonomileri tanıtılmış ve ampirik literatür incelenmiştir. Analiz için oluşturulan model iki ülke grubuna ait verilerle ayrı ayrı analize konu olmuştur. Daha güvenilir sonuçlara ulaşmak üzere seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı araştırılmış ve değişkenlere yönelik birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Pedroni, Kao ve Westerlund eşbütünleşme testleriyle analiz edilmiştir. Uzun dönem eşbütünleşme katsayıları AMG yöntemi ile tahmin edilmiş; kısa dönemli ilişkinin belirlenmesinde ise, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi kullanılmıştır. Nihayet, bulgular her iki ülke grubu için değerlendirilmiş ve politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, İktisadi büyüme, Geçiş ekonomileri.

* Bu çalışma, 2. yazarın, ilk yazar danışmanlığında hazırladığı tezden türetilmiştir.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS FOR TRANSITION ECONOMIES

In this study, the relationship between foreign trade and economic growth has been investigated with the panel data analysis, using the sample of the Community of Independent States (CIS), Central and Eastern Europe (CEE), and Baltic countries, so called "transition economies" for the period of 2000-2014. Firstly, theoretical information about the relationship between foreign trade and economic growth has been provided, the concept of transition economies has been explained and empirical literature has been summarized. As for the analysis, separate models associated with the 2 groups of countries were designed. In order to achieve more reliable results, the cross-sectional dependence between series has been examined. Afterwards, unit root tests has been applied. The long-term relationship between variables has been investigated by the Pedroni, Kao and Westerlund panel cointegration tests. The long-term cointegration coefficients have been estimated by means of AMG method. In the identification of short-term relationship, the Dumitrescu and Hurlin causality test has been used. Finally, the results obtained have been interpreted for each country group, and policy proposals have been presented.

Keywords: Foreign trade, Economic growth, Transition economies.

Giriş

Dünya ticaretinde serbestleşme eğilimleri ile ülkeler arasında iktisadi etkileşim artmıştır. Bu durum ülkeleri daha fazla dışa açık hale getirmiştir. Bu bağlamda, 1980'lerden itibaren gözlenen önemli gelişmelerden biri, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşüm süreci yaşayan ve geçiş ekonomileri olarak anılan ülkelerin ortaya çıkmasıdır. Geçiş süreci zorlukları dönüşüm krizi olarak nitelendirilmiştir. Daha önce böyle bir deneyimin yaşanmamış olması, geçiş ülkeleri için en büyük talihsizlik olmuş ve bu ülkelere, küreselleşme sürecinin bir unsuru olan neoliberal yaklaşıma dayalı politikalar, serbest ticaret, sınırlı devlet müdahalesi gibi uygulamalar önerilmiştir.

Sistem değişikliğinin temel yansımalarından biri, dış ticarete yaşanan gelişmelerdir. Planlı iktisadi yapının hüküm sürdüğü dönemde geçiş ekonomilerinin oluşturdukları bütünleşme alanı içinde uzmanlaşması ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerinin kısıtlı olması, rekabet oluşumunu engellemiş ve bu realite, geçişin başlangıç döneminde temel sorunlardan biri olmuştur. Ticaretin liberalleştirilmesi, kamu kontrolünde yönetilen ticaret ve döviz kuru sisteminin terk edilerek serbest piyasa işleyişine yönelik mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Buna göre, dünya fiyatları ile uyum sağlanması açısından dış ticarete kotaların kaldırılması, ihracatın ve eski sistemde ihtiyaç duyulmayan özel teşebbüsün teşvik edilmesi, işleyen piyasalar ve kurumsal mekanizmalar meydana getirilerek istikrarın sağlanması önem kazanmıştır. Ancak dış ticaret reformlarının hızı konusunda, diğer reformlar gibi ortak görüş sağlanamamıştır. Tedrici stratejiyi savunanlar, dış ticaret ve fiyat kontrollerinin aniden azaltılmasının yurtiçi üretim ve rekabeti olumsuz etkileyeceğini; şok stratejiyi savunanlar ise, yaşanacak olumsuz gelişmelerin geçici olduğunu ve zamanla istikrar sağlanacağını öne sürmüşlerdir. Dış ticaret reformlarının uygulanma yoğunluğu ülkelere göre farklı düzeyde şekillenmiştir. MDA ve Baltık ülkeleri bu bakımdan BDT'ye göre daha radikal yaklaşım sergilemiş; bu ülkelerde ticari liberalizasyon hızlı gerçekleşmiştir.

Bu çalışmanın amacı, geçiş ekonomilerinin, başlangıç dönemi sonrası dünya ekonomisi ile bütünleşme eğiliminin artmasıyla dış ticarete yaşanan gelişmelerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini incelemektir. Öncelikle, dış ticaret ve büyüme ilişkisi ile geçiş ekonomileri ve

özellikleri özetlenmiş; daha sonra iki ayrı model ve panel veri yöntemi ile analiz edilerek bulgular değerlendirilmiştir.

Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi

Dış ticaret performansı, iktisadi büyüme düzeyine tesir eder. Kaynakların etkin kullanılmasıyla ihracatta sağlanan artış, üretim ve istihdam artışına katkı sağlayacaktır. Dış ticaret, ihracat performansı, sermaye ve ara malları temini ile teknolojik gelişme üzerinden büyümeye katkıda bulunmaktadır (Husted, and Melvin, 1995: 274).

Dışa açılma, piyasa ekonomisi kurumlarının oluşmaya başlaması, toplumda ve üst yapı kurumlarında dünyadaki gelişmelere paralel bir değişimi beraberinde getirmektedir. Özellikle dönüşüm ekonomilerinin dışa açık büyüme sürecinde yaşanan aşamalı gelişmeler şunlardır (Çelebi, 1991: 260):

Birinci aşamada, dış finansman imkânlarının yeterince mevcut olmaması nedeniyle ortaya çıkan döviz darboğazı, makroiktisadi dengelerin yeniden düzenlenmesiyle aşılmaktadır.

İkinci aşamada, döviz gelirlerine süreklilik kazandıracak politikalar gündeme gelmektedir. Dış pazarlarda, ihracat teşvikleri ve kur politikası ile rekabet avantajı kazanılmaya çalışılmaktadır.

Üçüncü aşamada, sanayide yeniden yapılanmayı sağlayacak politika araçları uygulamaya konmaktadır. Bu politikaların temel amacı, yeni yatırımların yapılması, teknoloji düzeyinin yükseltilmesi ve uluslararası düzeyde rekabet edebilecek yapının oluşturulmasıdır.

Genel olarak dışa açıklığın büyüme sürecine sağlayacağı yararları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

Ölçek ekonomilerinden yararlanma: Klasik yaklaşıma göre, ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımları altında ülkeler, birim maliyet farklılıklarına dayanarak dış ticarete yönelmektedirler. Yeni ticaret teorileri dış ticareti, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüklere ek olarak ölçek ekonomileri, teknoloji ve ürün farklılaşması ile açıklamaktadır (Bayraktutan, 2003: 183). Uluslararası ticaret, piyasaları genişleterek daha etkin firmaların ölçek ekonomisinden yararlanmasını sağlamakta ve rekabet nedeniyle fiyatlar düşmektedir. Sonuç olarak tüketici refahı artmakta ve etkin kaynak kullanan firmalar kar elde etmektedir (Karluk, 2013: 165).

İktisadi dinamizmin artması: Dışa açıklık, ülkeler arasındaki etkileşimi arttırarak farklı ülkelerdeki tüketici ihtiyaçları, tüketim davranışları/ürünleri konularında bilgi alış-verişini sağlamaktadır. Böylece, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarken iktisadi yapıda değişiklikler oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 110).

Rekabet avantajı: Büyüme performansı bağlamında küresel rekabet edebilirlik önemlidir. Bu ise, etkin kaynak ve kapasite kullanımına ve bunun sürdürülebilirliğine bağlıdır. Dışa açıklık, üreticileri diğer ülke üreticileriyle rekabet ortamında verimlilik artışına zorlar (Türker, 2007: 87).

Teknolojik gelişme: Teknolojinin uluslararası transferi ticaret yoluyla gerçekleşmektedir ve ithalatçılar, yurtiçinde mevcut/yeterince olmayan girdi ve teknolojileri üretim süreçlerine dahil ederek kendi teknolojilerini geliştirebilmektedirler. İthalat yoluyla yeni bilgi ve teknolojiyi edinenler, diğer yerli üreticilere göre daha yenilikçi duruma gelebilmektedir. Benzer şekilde, ihracatçılar da, yabancılarla etkileşim yoluyla yeni teknolojiler ve ürünler hakkında bilgi edinebilmekte; daha rekabetçi koşullarda, teknolojiyi daha sık aralıklarla geliştirmek zorunda kalmaktadır (Caselli, and Coleman, 2001: 331).

Büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, ihracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha yüksek bir oranda artışına dayanan büyüme koşulları altında, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden göreceli olarak daha fazla; uluslararası ticaret de GSYH'deki toplam artıştan daha yüksek oranda artar. Buna ticaret artırıcı yönlü büyüme (protrade biased growth) denmektedir (Seyidoğlu, 2015: 125). Bir ülkenin ticaret

hacmi, milli gelirdeki büyümeden daha yüksek oranda artıyorsa, o ülke için dış ticaretin önemi artmaktadır.

Hem üretim, hem de tüketim bağlamında büyüme, ticaret artırıcı, ticarete karşıt yönlü (antitrade) veya yansız olabilir. Mal fiyatlarının sabit olduğu koşullarda, ihracat hacmindeki artış yüksek ise, yurtiçi üretim ticaret artırıcı yönlüdür. Aynı koşullarda, ithalat hacminin yüksekliği, tüketimin ticaret artırıcı yönlü olduğunu göstermektedir. Kıt üretim faktörü arzının daha fazla artmasıyla sağlanan iktisadi büyüme, ithal edilmekte olan malın yurt-içi üretiminin artmasına; dolayısıyla ithalat ihtiyacının azalmasına yol açar ki, buna ticaret karşıt yönlü büyüme denir (Bayraktutan, 2015: 95; Salvatore, 2004: 209). Büyüme sürecinde ticaret hacminin nasıl değişeceği, üretim ve tüketime etkilerinin net sonucuna bağlıdır. Hem üretim, hem de tüketim ticaret artırıcı yönlü olursa, ticaret hacmi çıktıdan daha hızlı; ticarete karşıt yönlü olması halinde, ticaret hacmi çıktıdan daha az artacaktır. Gerçekte ortaya çıkma şansı zayıf olsa da, hem üretim, hem de tüketimin yansız olduğu durumda ticaret hacmi, çıktı düzeyi ile aynı oranda artmaktadır.

Geçiş Ekonomileri

Geçiş ekonomisi kavramı, Doğu Avrupa'daki "kadife ihtilal" ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşü ile ortaya çıkmıştır ve planlı iktisadi yapıdan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkeleri adlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu ülkeler, gelişmiş, gelişmekte olan ve yükselen ekonomiler kategorilerine tam olarak uygun nitelik sergilememekte; fakat her bir kategoriye, bazı özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir (Sakinç, 2005: 5). SSCB'nin dağılması sonrasında 3'ü Baltık devletleri ve 12'si Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olmak üzere, 15 cumhuriyet ortaya çıkmıştır. Siyasi olarak Sovyet rejiminin etkisi altında bulunan diğer geçiş ekonomileri ise, Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkeleridir.

Tablo-1: Geçiş Ekonomileri

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri		BDT Ülkeleri		Baltık Cumhuriyetleri
Hırvatistan	Arnavutluk	Azerbaycan	Türkmenistan	Estonya
Çek Cum.	Bosna-Hersek	Ermenistan	Tacikistan	Litvanya
Macaristan	Bulgaristan	Rusya	Özbekistan	Letonya
Polonya	Makedonya	Beyaz Rusya	Ukrayna	
Slovakya	Romanya	Kazakistan	Moldovya	
Slovenya	Sırbistan	Kırgızistan		
Karadağ				

Sosyalizm özelliklerinin en yoğun olduğu ülkeler BDT ülkeleridir. Sosyalist sistemi diğer ülkelere göre daha geç benimseyen MDA ve Baltık cumhuriyetlerinin durumu, BDT ülkelerinden, şu nedenlerle farklılık göstermektedir (Krueger, and Ciolko, 1995: 722-723):

Coğrafi avantajlar ve göreceli olarak gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlık,

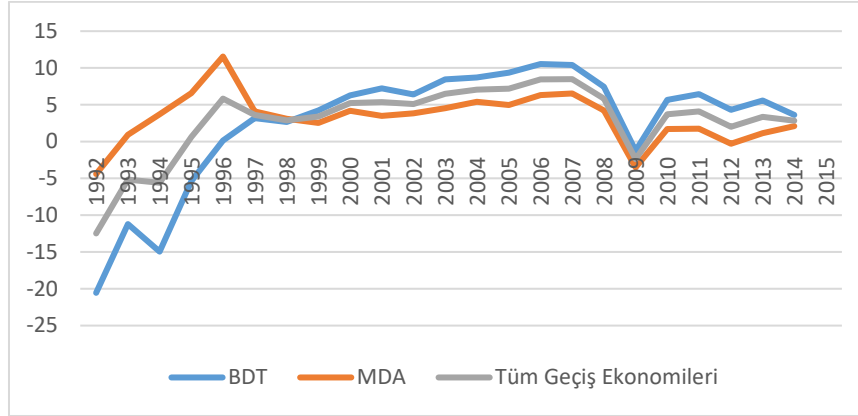
Reform sürecinin daha erken dönemde başlaması,

Geçiş süreci öncesi göreceli olarak daha açık iktisadi yapı ve var olan potansiyel,

Sovyetlerin çöküşünün son dönemlerinde uygun olmayan iktisadi ortamın oluşmasıyla BDT ülkelerinin yüksek dış borç ve kaos içinde geçişe başlamaları.

Geçiş süreci sorunları, boyutları farklılık arz etse de, birçok ülkede büyük olmuştur. Dikkat çeken ortak sorunlar ise, reel gelirden düşme, enflasyon ve işsizlikte artış olmuştur. MDA ülkeleri işsizlik dışında diğer sorunları aşarak "dönüşümsel krizi" atlattırlardır. Fakat diğer ülkelerde, özellikle BDT ülkelerinde, reel gelirin azalması ve buna bağlı olarak yoksulluktaki artış büyük boyutlara ulaşmıştır. GSYİH'da ilk yıllarda hızlı düşüşün önemli nedenlerinden biri dış şoklar; COMECON'un (The Council for Mutual Economic Assistance) dağılması, dış ticaret ve rekabet yapısı ile ticari ortakların değişmesidir (Dural, 2007: 31, 75).

Grafik-1: Geçiş Ekonomilerinde Büyüme Oranları

Kaynak: World Bank veri tabanından derlenmiştir.

Dönüşüm sürecinin başlangıcında, dış ticaret reformlarının hızlı ve ya yavaş uygulanması konusunda tartışmalar yaşanmış, bu konuda fikir birliği sağlanamamıştır (Somuncuoğlu, 2001: 24). Tedrici stratejiye göre, dış ticaret ve fiyatların serbestleştirilmesi, mevcut sosyalist yapı kalıntıları nedeniyle hızlı olmayacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Eğer dış ticaret ve fiyatlar üzerindeki kontroller aniden çekilirse, yurtiçi üreticiler rekabette zorlanacak; büyük hacimde üretim düşüşü yaşanacaktır. Hızlı reformu savunanlara göre ise, erken dönemde yüksek enflasyon ve üretim hacminde daralma yaşansa da, bu durum geçicidir ve zamanla iktisadi istikrar sağlanacaktır. Ticari serbestleşme için sabit kur sistemi terk edilerek dalgalı döviz kuru sistemine geçilmeli, döviz piyasası kontrolleri ve ticarete kotalar kaldırılmalı, gümrük engelleri azaltılmalıdır.

Tedrici stratejinin aksine şok terapi stratejisine göre, liberal politikaların hızla uygulanması sonucunda bazı yerli üreticiler dış rekabetten etkilenerek iflas etse bile, bu durumda kaynakların daha etkin dağılımı gerçekleşecektir. Ayrıca dünya fiyatlarıyla uyum sağlanacak ve yatırımlar doğru alanlara yönelecektir.

Tablo-2: Geçiş Ekonomilerinde Ticari Liberalizasyon Endeksi

Ülkeler	1995	2000	2005	2010	2014
MDA Ülkeleri	3.5	3.9	4.2	4.2	4.2
BDT ülkeleri	2.6	2.9	3.4	3.5	3.6
Baltık Ülkeleri	4	4.2	4.3	4.3	4.3

Kaynak: The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) veri tabanından derlenmiştir.

Dış ticaret reformları başlangıçta sınırlı kalmış; MDA ve Baltık ülkelerinin liberalleşmeye yönelik reformları, diğer ülkelere göre güven vermiştir. Tablo-2 incelendiğinde, Avrupa'da ticari liberalizasyonun hızlı bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir. BDT ülkelerinde ise, çoğunlukla hammaddeye dayalı ihracat yapısı nedeniyle, rekabette sorunlar yaşandığı için dış ticaret üzerinde devlet kontrolü hüküm sürmüştür; sabit kur sistemi uygulanmış ve GSYİH düşerken dış ticaret olumsuz etkilenmiştir.

MDA ülkelerinde 1990'lı yıllarda AB ve dünya piyasaları ile bütünleşme sağlanmış ve hammadde tedarikinden nihai ürün ihracatına geçiş doğrultusunda gelişmeler yaşanmış; hem ihracat, hem de ithalatta yüksek teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin payı artmıştır (Kavukçu, 2008: 55).

SSCB döneminde BDT ülkeleri arasında ticaret ve tedarik ilişkileri birbirlerine bağımlı şekilde yürütülmüştür. Sistemin çöküşü ile bağlantılar ortadan kalkmış; üretim şokları sonucunda dış ticaret dengesi bozulmuş ve dışa açıklık oranları düşmüştür (Emsen, vd, 2011: 92). İhracat ve ithalat kotaları, döviz yetersizliği, dış borçlar ve ödeme sorunları, takas işlemlerinin olumsuz etkileri ve 1998 yılında Rusya'da yaşanan kriz, bölge ülkelerinin dış ticaretinde sorunlar

yaratmıştır (Bal, 2015: 141). Zamanla emtia fiyatlarında görülen yükseliş, doğal kaynak zengini Orta Asya ve Kafkasya (OAK) ülkelerinde geçişin sonraki aşamalarında hammadde ihracatının önemini arttırmış, dış ticaret fazlası sağlamış ve büyüme oranlarını etkilemiştir. Ancak bu yolla ulaşılan büyüme, sürdürülebilir olmamıştır. Dış şoklara karşı duyarlı hale gelen bu ülkelerde, zaman zaman büyüme oranlarında düşüş görülmüştür.

Dış Ticaret-Büyüme İlişkisine Dair Ampirik Literatür

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Aşağıda özetlenen bu çalışmalar, hem geçiş ekonomileri, hem de farklı ülke veya ülke gruplarını kapsamaktadır.

Korkmaz ve Aydın (2015), Türkiye için 2002-2014 yıllarını kapsayan çalışmalarında, nedensellik testi ile ithalat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik saptamışlardır.

Busse ve Koniger (2012), Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanarak, 87'si GOÜ olmak üzere 108 ülkede, 1971-2005 döneminde, ithalat ve ihracatın GSYİH üzerinde olumlu ve önemli etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), 6 Türk Cumhuriyeti için, 1995-2011 dönemi verileriyle Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testleri, FMOLS, DOLS, Canning ve Pedroni nedensellik testlerini kullanmışlardır. Regresyon analiziyle, ihracatın büyümeyi arttırdığı; nedensellik analizine göre, hem kısa, hem de uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Awokuse (2007), Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak geçiş ekonomilerinden Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'da ticaret ve büyüme ilişkisini araştırmış; hem ihracat, hem de ithalatın büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Ağayev (2011), panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile 12 geçiş ekonomisinde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını belirlemiştir.

Machado, Ceretta ve Costa (2014), BRICS için 1995-2013 dönemi verilerini ve EKK yöntemini kullanarak ihracatın büyüme üzerinde olumlu; yatırımların ise, olumsuz etkilerinin olduğu sonucuna varmıştır.

Zeren ve Arı (2013), G7 ülkeleri için 1970-2011 dönemi verileri ve Granger nedensellik testini kullanarak ticari açıklık ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki saptamışlardır.

Gigov ve Poposka (2014), geçiş ekonomileri de dahil 84 ülke üzerine 1972-2011 dönemi için yaptığı analizde, ticari açıklığın uzun dönemde büyümeyi etkilediğini tespit etmiştir.

Uysal ve Sat (2015), Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yardımıyla, 1997-2014 döneminde Rusya'da ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ve güçlü korelasyon olduğunu belirlemiştir.

Ekonometrik Analiz: Metodoloji, Model ve Bulgular

Ampirik çalışmalarda ya zaman serisi, ya kesit analizi kullanılmakta; bazen de zaman ve kesit verilerin birleşimi niteliğinde karma veriler tercih edilmektedir. Eğer kesit birimi zaman içinde izleniyorsa, bu tür karma verilere panel veri denmektedir (Gujarati, 1999: 849). Panel veri analizinde basit bir regresyon modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde i kesitleri, t ise zamanı göstermektedir. Panel veri analizi ile yatay kesit veriler bir bütün olarak kullanılmakta ve tahmin edilmektedir.

Bu çalışma için dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisini incelemek üzere tasarlanan modelle yapılan panel veri analizinde, geçiş ekonomilerinden 12 BDT (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Ukrayna, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan) ve 14 MDA ve Baltık ülkelerini (Arnavutluk, Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Makedonya, Romanya, Slovakia,

Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya) kapsayan 2 ülke grubu için, 2011 yılı satınalma gücü paritesine (SAGP) göre reel GSMH (GNI), 2000 yılı ortalama dolar kuruyla reel ihracat (EXP) ve ithalat (IMP) değişkenleri yardımıyla 2 model kurulmuştur. 2000-2014 dönemini kapsayan yıllık veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş ve logaritmik dönüşüm yapılarak kullanılmıştır. Analiz için, EViews 9 ve Stata 11 paket programlarından yararlanılmıştır. BDT ve MDA-Baltık Cumhuriyetleri için oluşturulan Model 1 ve Model 2'nin fonksiyonel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: } (LGNI_1)_i = f(LEXP_1, LIMP_1)_i \quad (2)$$

$$\text{Model 2: } (LGNI_2)_i = f(LEXP_2, LIMP_2)_i \quad (3)$$

Önce her iki model için serilerin betimleyici istatistikleri belirtilmiş ve veriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Daha sonra, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikincil birim kök testleri uygulanarak serilerin durağanlığı belirlenmiş; heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığı (YKB) dikkate alan Westerlund eşbütünleşme testi ile Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi uygulanmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

İki model için hesaplanan betimleyici istatistik değerler, Tablo-3 ve Tablo-4'te yer almaktadır.

Tablo-3: BDT Ülkelerine Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Gözlem
GNI (milyar dolar)	263.3	5.57	3254.18	180
EXP (2000 =100)	368.3	82.80	1976.78	180
IMP (2000= 100)	398.9	83.67	1211. 7	180

Not: 1) 2011 yılı satınalma gücü paritesine (SAGP) göre;

Tablo-4: MDA ve Baltık Ülkelerine Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Gözlem
GNI (milyar dolar)	130.6	12.3	928.4	210
EXP (2000 =100)	339.1	84.3	929.5	210
IMP (2000= 100)	298.5	80.9	646.0	210

2000-2014 döneminde BDT ülkelerinde Satınalma Gücü Paritesi'ne (SAGP) göre hesaplanmış ortalama GSMH değeri 263 milyar 355 milyon dolar iken en yüksek GSMH değeri 3 trilyon 254 milyar 388 milyon dolarla 2012 yılında Rusya'da; en düşük değer ise, 2000 yılında 5 milyar 570 milyon dolarla Tacikistan'da gözlenmiştir. Görüldüğü gibi, BDT ülkelerinde ortalama GSMH'nın yüksek olmasında Rusya'nın önemli payı vardır.

2000 yılı baz alınarak hesaplanan reel ihracat endeksine göre en yüksek değer, 1976.7 ile 2011 yılında Azerbaycan'da, en düşük değer, 82.80 ile 2001 yılında Tacikistan'da gerçekleşmiş; ortalama değer ise, 368.3 olmuştur. Aynı şekilde hesaplanan ithalat rakamlarına bakıldığında, en yüksek değer, 1211. 7 ile 2014 yılında Gürcistan'da; en düşük değer, 83.6 ile 2001 yılında Kırgızistan'da ve ortalama değer, 398.9 olarak gerçekleşmiştir.

MDA ve Baltık Cumhuriyetleri için ortalama reel GSMH 130 milyar 659 milyon dolar iken en yüksek rakam, 928 milyar dolarla 2014 yılında Polonya'da; en düşük rakam ise, 12 milyar 327 milyon dolarla 2000 yılında Makedonya'da elde edilmiştir. Reel ihracat ve ithalat endekslerinde ortalama değer, sırasıyla 339.1 ve 298.5'tir. En yüksek ihracat endeksi, 929.5 ile 2014 yılında

Arnavutluk'ta; en yüksek ithalat endeksi ise, 646.0 ile 2014 yılında Litvanya'da sağlanmıştır. En düşük ihracat ve ithalat endeksi değeri, 2001-2002 yıllarında Makedonya'da gerçekleşmiştir.

Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Seriler arasında YKB olması durumunda, bunu dikkate almadan birim kök ve eşbütünleşme testlerinin seçilmesi, analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Yatay kesit birimlerin bağımlı olması, bunlardan birine gelen bir şokun, diğer kesit birimlerini de etkileyeceği anlamına gelmektedir. YKB'nin araştırılması, ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerde karşılıklı bağımlılığın görülmesi açısından önem taşımaktadır (Nazlıoğlu, 2011: 6617).

Tablo-5: Model 1 İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler \Değişkenler	LGNI ₁	LEXP ₁	LIMP ₁
CD _{LM} testi Pesaran (2004)	30.5 (0.00)	29.3 (0.00)	30.4 (0.00)
CD _{LM1} testi Breusch-Pagan (1980)	934.0 (0.00)	862.1 (0.00)	925.1 (0.00)
CD _{LM2} testi Pesaran (2004)	75.5 (0.00)	69.3 (0.00)	74.7 (0.00)

Bu çalışmada YKB'yi test etmek için, Pesaran (2004) CD_{LM} ve CD_{LM2} testleri ile Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi kullanılmıştır. Tablo-5 ve Tablo-6'da yansıtılan bulgulardan hareketle, her 2 modele ait değişkenlerin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmiş; serilerde YKB'nin olduğuna karar verilmiştir.

Tablo-6: Model 2 İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler \Değişkenler	LGNI ₂	LEXP ₂	LIMP ₂
CD _{LM} testi Pesaran (2004)	36.3 (0.00)	36.4 (0.00)	36.2 (0.00)
CD _{LM1} testi Breusch-Pagan (1980)	1319.9 (0.00)	1329.3 (0.00)	1309.5 (0.00)
CD _{LM2} testi Pesaran (2004)	91.1 (0.00)	91.8 (0.00)	90.3 (0.00)

Birim Kök Testleri

Birim kök testleri zaman serisi analizlerinde yaygın iken, artık panel veri analizlerinde de uygulanmaktadır. Panel veriler zaman serisi boyutuna sahip olduğu için sonuçların gerçekçi ilişkiyi yansıtması amacıyla durağanlık testinin yapılması önem arz etmektedir.

Analizde kullanılan serilerde YKB olduğu için, bu durumu dikkate alan ve daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar sağlayan ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007: 265-312) tarafından geliştirilen ve CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller) testinin ortalamalarını alarak tahmin yapan CIPS (Cross-sectional augmented version of IPS) istatistiği uygulanmıştır.

İki model için de uygulanan CIPS testinin bulguları, Tablo-7 ve Tablo-8'de yer almakta; serilerin düzey değerlerinin, özellikle trend içermesi durumunda durağan olmadığı görülebilmektedir. Bunun anlamı, serilerin üzerine gelen şok etkilerinin zaman içinde ortadan kalkmadığıdır. Değişkenler, 1. fark alındığında, tüm istatistik test değerlerine göre durağanlaşmakta; yani I (1) süreci taşımaktadır. Aynı dereceden durağanlık tespit edildiği için eşbütünleşme analizine geçilebilir.

Tablo-7: Model 1 için İkinci Nesil Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
Düzye değerler	GNI ₁	EXP ₁	IMP ₁	GNI ₁	EXP ₁	IMP ₁
CIPS	-1.69	-1.91	-2.70*	-1.92	-2.50	-2.48
Fark	Δ GNI ₁	Δ EXP ₁	Δ IMP ₁	Δ GNI ₁	Δ EXP ₁	Δ IMP ₁
CIPS	-2.67*	-3.22*	-3.49*	-3.16**	-3.14**	-3.61*

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. * ve **, serilerin sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri (Pesaran, 2007: 281), trendin olmadığı durumda -2.66 (% 1) ve -2.37(% 5); trendin olduğu durumda ise, -3.24 (%1) ve -2.93 (%5)'dir.

Tablo-8: Model 2 için İkinci Nesil Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
Düzye değerler	GNI ₂	EXP ₂	IMP ₂	GNI ₂	EXP ₂	IMP ₂
CIPS	-3.05*	-1.78	-2.26	-2.73	-2.46	-2.26
Fark	Δ GNI ₂	Δ EXP ₂	Δ IMP ₂	Δ GNI ₂	Δ EXP ₂	Δ IMP ₂
CIPS	-3.18*	-3.02*	-3.09*	-3.20*	-3.21*	-3.63*

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. * ve **, serilerin sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri (Pesaran, 2007: 281), trendin olmadığı durumda -2.52 (% 1) ve -2.28 (% 5); trendin olduğu durumda -3.09 (%1) ve -2.83 (%5)'tir.

Panel Eşbütünleşme Testleri

Eşbütünleşme kavramı, iktisadi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymaktadır. İki ya da daha fazla değişkenin bütünleşik olup olmadığını belirlemek, bu testlerin en önemli özelliğidir (Dickey et. al., 1991: 58-78). Bu çalışmada, YKB ve heterojenliği dikkate alan, paneli oluşturan serilerin aynı derecede ve birinci farkta I(1) durağan olduğu varsayımına dayanan Westerlund ECM panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test için hipotezler ise, “H₀: eşbütünleşme yoktur” ve “H₁: eşbütünleşme vardır” şeklindedir.

Tablo-9’da sunulan sonuçlardan görüldüğü gibi, P_α (Panel) test istatistiği Model 1’de %5 düzeyinde, P_τ (Panel) ve P_α (Panel) test istatistiği sırasıyla % 10 ve %1 düzeyinde, Model 2’de bootstrap prosedürü ile elde edilen kritik değerlerle karşılaştırıldığında anlamlı olduğu için “H₀: Eşbütünleşme yoktur” hipotezi reddedilmektedir. Uygulanan testler genel olarak değerlendirildiğinde, her iki modelde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmiştir. Yani orjinal değerlerle yapılacak testler sahte regresyon içermeyecektir.

Tablo-9: Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model 1		
Test	İstatistik	Bootstrap p - değeri
P _τ (Panel)	-2.57	0.180
P _α (Panel)	-1.007	0.020**
Model 2		
Test	İstatistik	Bootstrap p - değeri
P _τ (Panel)	-6.730	0.098**
P _α (Panel)	-1.749	0.010*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bootstrap döngüsü 400 adettir. Gecikme ve öncül seviyesi 1 olarak alınmıştır. Nitekim Jaunky’ye (2011) göre, gecikme ve öncül seviyesini yüksek almak testin gücünü zayıflatacağından 1 gecikmenin kullanılması uygundur. Bant genişliği ise, $4(T/100)^{2/9}$ kuralına göre 3 olarak belirlenmiştir.

Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem bireysel eşbütünleşme katsayıları Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve YKB'mı, kesit denklemlerinin farklı katsayılarını (parameter heterogeneity) göz önünde bulunduran AMG (Augmented Mean Group Estimator: Güçlendirilmiş Ortalama Grup Etkisi) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo-10 ve Tablo-11'de yer almaktadır.

Tablo-10: Model 1 İçin Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları

Ülkeler	LEXP ₁		LIMP ₁	
	Katsayı	Prob. değeri	Katsayı	Prob. Değeri
Azerbaycan	0.314	0.000*	- 0.175	0.064***
Ermenistan	0.259	0.000*	0.332	0.000*
Rusya	0.032	0.875	0.334	0.093***
Beyaz Rusya	0.006	0.938	0.235	0.004*
Gürcistan	0.140	0.023**	0.065	0.038**
Kazakistan	-0.096	0.196	0.135	0.078***
Kırgızistan	-0.053	0.404	0.041	0.481
Moldova	0.403	0.001*	-0.019	0.764
Tacikistan	0.037	0.519	0.013	0.834
Türkmenistan	0.052	0.482	0.157	0.200
Ukrayna	0.489	0.002*	-0.082	0.487
Özbekistan	-0.222	0.004*	0.343	0.000*
Panel Geneli	0.113	0.065***	0.115	0.020**

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-11: Model 2 İçin Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları

Ülkeler	LEXP ₁		LIMP ₁	
	Katsayı	Prob. Değeri	Katsayı	Prob. değeri
Arnavutluk	0.031	0.057***	0.150	0.000*
Bosna-Hersek	0.082	0.001*	0.060	0.112
Bulgaristan	-0.020	0.766	0.178	0.015
Hırvatistan	-0.261	0.000*	0.368	0.000*
Ç. Cumhuriyeti	-0.560	0.015*	0.647	0.013*
Estonya	-0.135	0.011**	0.457	0.000*
Macaristan	-0.182	0.310	0.243	0.243
Letonya	-0.295	0.000*	0.505	0.000*
Litvanya	-0.176	0.028**	0.367	0.000*
Makedonya	0.085	0.538	0.082	0.556
Polonya	0.064	0.808	0.074	0.814
Romanya	0.334	0.000*	-0.032	0.682
Slovakya	-0.069	0.742	0.254	0.266
Slovenya	-0.808	0.001*	0.861	0.001*
Panel Geneli	-0.136	0.077***	0.301	0.000*

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel geneline bakıldığında, BDT ülkelerinde ithalat ve ihracatın uzun dönemde büyüme üzerinde istatistik olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Test sonucuna göre, bu ülkelerde ihracattaki ve ithalattaki % 10'luk bir artış, sırasıyla büyüme üzerinde % 1.13 ve %1.15 artışa neden olmaktadır. Model 1'e göre, ülkeler bazında ihracatın büyüme üzerinde anlamlı ve en fazla etkisi Ukrayna, Moldova ve Azerbaycan'da görülmektedir. İthalat etkisinin yüksek olduğu ülkeler, Özbekistan, Rusya ve Ermenistan'dır.

MDA ülkelerinde ihracat ve büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Test sonucuna göre, ihracattaki %10'luk artış büyüme üzerinde % 1.36 azalmaya sebep olmaktadır

ve bu ilişki % 10 anlamlılık düzeyinde geçerlidir. Ülkeler bazında ihracat ve büyüme arasındaki pozitif ve anlamlı ilişki, Romanya, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'te görülmüştür. Negatif ilişkinin AB üyesi ülkelerde olması dikkat çekicidir. Elde edilen bulguya göre, panel genelinde ithalattaki %10'luk bir artış büyümeyi % 3.01 artırmakta; özellikle Baltık Cumhuriyetleri, Slovenya ve Çek Cumhuriyeti'nde anlamlı ve yüksek ilişki görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma örnekleminde yer alan, tarım ve doğal kaynak ağırlıklı iktisadi yapıya sahip BDT ülkelerinde ihracat sektörünün hammaddeye dayalı olması, bilgi ve teknoloji yoğun üretimin ön plana çıkmaması, büyüme-dış ticaret ilişkileri bakımından en önemli sorunlardan biridir. Bu yüzden, dışa açılma kısa dönemde verimliliği artırmamakta; ölçek ekonomileri oluşmamakta; dolayısıyla maliyetler düşmemekte ve ihracata dayalı büyüme hipotezi bu ülkeler için geçerli olmamaktadır. Öte yandan, ithalattan büyüme ve ihracata doğru tek yönlü nedensellik, doğal kaynak sektörlerinde yatırım talebi ile açıklanabilir. Serbest piyasa mekanizmasının tam olarak işleyememesi, aşırı bürokrasi ve yönetimdeki sorunlar, başlangıçta yüksek beşeri sermaye potansiyeline sahip BDT ülkelerinin doğal kaynak zenginliğine dayanması, uluslararası rekabet düzeyinde zayıf kalınmasına sebep olmuş ve sürdürülebilir büyüme sağlanamamıştır.

MDA ülkeleri için yapılan tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde, AB üyesi olmayan Arnavutluk, Makedonya ve Bosna-Hersek'te; AB üyesi geçiş ekonomilerinden ise, sadece Polonya ve Romanya'da ihracat ve büyüme arasında pozitif ilişki gözlemlenmiştir. Diğer MDA ülkelerinde görülen negatif ilişki panel geneline yansımıştır. AB ile bütünleşmeye bağlı olarak, 2008 krizinin olumsuz etkilerini daha fazla yaşayan MDA ülkelerinde dış talebin azalması ihracat düzeyini olumsuz etkilemiştir. Bu bakımdan, Polonya ve Romanya gibi ülkeler kriz dönemini daha iyi atlattır.

Nedensellik testi sonucuna göre, ihracat ve ithalattan büyümeye doğru nedensellik bulunamamış; büyümenin ihracat ve ithalatı beslediği görülmüştür. Bu sonuç şöyle açıklanabilir: BDT'ye kıyasla ihracatında teknoloji ve sermaye yoğun ürünlerin daha fazla olduğu MDA ülkelerinde ihracat önemli bir gelir kalemidir. Ancak, diğer taraftan, bu ülkelerde ihracatın hammadde ve aramalı ithalatını karşılama oranı düşük kalmakta; cari açık son dönemlere kadar BDT'ye göre daha yüksek olmakta ve bu durum, dış borçları yükseltmektedir. Aynı zamanda AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan fonlar, BDT'den farklı olarak uygun koşullar sayesinde yabancı ve yurtiçi yatırımların öne çıkması, geçişin başlangıç koşulları gibi etkenler, büyüme üzerinde önemli rol oynamakta; ihracat potansiyeli ve ithalat hacmi buna bağlı olarak artmaktadır.

BDT ülkelerinin üretim ve ihracat yapısının emek-yoğun ağırlıklı olmasıyla uluslararası rekabet gücünün zayıf kalmasının en önemli nedenlerinden biri, beşeri sermaye yatırımlarına gereken önemin verilmemesidir. Başlangıçta yüksek beşeri sermaye birikimine, özellikle sağlam eğitim altyapısına sahip olunmasına rağmen, zamanla yeterli gelişme sağlanamamış ve mevcut potansiyel kullanılmamıştır. Aşırı bürokrasi ile eğitim, sağlık yönetimindeki sorunlar ve yolsuzlukların artması, beşeri sermaye düzeyini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu alana yapılacak yatırımlar, BDT ülkelerinin ihracat kabiliyetini artıracak; teknoloji ve sermaye yoğun ithalat bağımlılığını azaltabilecektir.

MDA'da nispeten beşeri sermaye yoğun ürün ihracatından sağlanan gelirlerin yüksek olmasına rağmen, cari açığın ve dış borçların yüksek seviyede olması ve gelişmiş ülkelerle yüksek entegrasyon, bu ülkeleri veri koşullarda (küresel finans krizi ortamında) kırılgan hale getirmiştir. AB ile bütünleşme sonucunda önemli kazanımlar elde edilebilir; ancak politika yapıcılar, bütünleşme ve uluslararasılaşma sürecinin olası risk ve tehditlerine hazırlıklı olmalıdır.

Kaynakça

- Ağayev, Seymur (2011). “İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri”. Ege Akademik Bakış, 11 (2): 241-254.
- Awokuse, Titus O. (2006). “Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence from transition economies”. Economics Letters, 94: 389-395.
- Bal, Harun (2015). “Uluslararası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği”. https://www.researchgate.net/publication/255628491_uluslararası_ticaret_ve_gecis_ekonomileri_kirgizistan_ornegi, 25/03/2016.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4 (2): 175-186.
- Bayraktutan, Yusuf (2022). Uluslararası İktisat. İstanbul: Umuttepe Y.
- Busse, Matthias, and Jens Königer (2012). “Trade and Economic Growth: A Re-examination of the Empirical Evidence”. Hamburg Institute of International Economics Research Paper 123, 1-24.
- Caselli, Francesco, and Wilbur Coleman (2001). “Cross-country technology diffusion: the Case of Computers”. American Economic Review, 91(2): 328-335.
- Çelebi, Işın (1991). Dışa Açık Büyüme ve Türkiye. İstanbul: E yayınları.
- Dumitrescu, Elena I., and Christophe Hurlin (2012). “Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels”. Economic Modelling, 29 (4): 1450–1460.
- Dural, Betül Yüce (2007). Geçiş Ekonomileri Plandan Piyasaya. İstanbul: Beta Basım.
- Eberhardt, Markus, and Stephen Bond (2009). “Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator”. MPRA (Munich Personal RePEc Archive), Paper No: 17692.
- EBRD (2016). www.ebrd.org/03.03.2016
- Emsen, Selçuk, Mustafa Ersungur, ve Dilek Özdemir (2011). Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri: Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gigov, Iskra S., and Klimentina Poposka (2014). “ Foreign Trade And Economic Growth A Panel Regression Analysis”. International Journal of Economics, Commerce and Management, 2 (12): 1-10.
- Husted, Steven, and Michael Melvin (1995). International Economics. New York: Harper Collins.
- Jaunky, V. C. (2011). “The CO₂ Emissiions- Income Nexus: Evidence from Rich Countries”, Energy Policy, 39: 1128-1240.
- Karluk, S. Rıdvan (2013). Uluslararası Ekonomi. İstanbul: Beta Y.
- Kavukçu, Melih (2008). “Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği’ne Ekonomik Entegrasyonu: Çek Cumhuriyeti Örneği”. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- Korkmaz, Suna, ve Ahmet Aydın (2015). “Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi”. Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10 (3): 47-76.
- Krueger, G., and M. Ciolko (1998). “Note on Inital Conditions and Liberalization During Transition”. Journal of Comparative Economics, 26: 718-734.
- Machado, Mari E. R., Paulo S. Ceretta, and Alexandre Costa (2014). “Economic Growth and Economic Variables: An Analyze of BRICS”. www.ppge.ufrgs.br/anpecsul2015/artigo/Economic_growth_and_economic.pdf, 05/04/2016.

- Pedroni, Peter (2004). “Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis” *Econometric Theory*. 20: 597–625.
- Pesaran, Hashem M. (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”. Discussion Paper No. 1240, University of Cambridge, <http://www.econ.cam.ac.uk/research/repec/cam/pdf/cwpe0435.pdf>/ 02.04.2016.
- Pesaran, Hashem, M. (2007). “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, 22 (2): 265-312.
- Sakınç, Süreyya (2005). *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Salvatore, Dominick (2004). *International Economics*. USA:R. Donnelley and Sons (Crawfordsilve).
- Seyidoğlu, Halil (2015). *Uluslararası İktisat. Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Y.
- Somuncuoğlu, Anar (2001), *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri; Geçiş ve Büyüme Stratejileri*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Türker, Tuba (2007). *Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBB Yayınları.
- Woldbank (2016). Data Base, www.worldbank.org/02.03.2016
- Zeren, Fatma, and Ayse Arı (2013). “Trade Openness and Economic Growth: A Panel Causality Test”. *International Journal of Business and Social Science*, 4 (9): 317-324.

EĞİTİM SEVİYESİNE GÖRE KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: OECD'YE YÖNELİK PANEL FOURIER KANITLAR

Dr. MERAL ÇABAŞ¹

¹ ORCID ID: 0000-0002-3335-3297

ÖZET

Bu çalışmada OECD üyesi 11 ülkenin (Almanya, Belçika, Danimarka, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsviçre, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve Yunanistan) 1992-2021 dönemine ait veri seti yardımıyla eğitim seviyesine göre kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ampirik olarak incelenmektedir. Ekonometrik analizlerde panel Fourier yaklaşımıyla yavaş gerçekleşen yapısal değişimler de dikkate alınmaktadır. Serilere uygulanan yatay kesit bağımlılık ve homojenite testlerinden elde edilen kalıntılar kesitlerin bağımlı ve heterojen olduklarını göstermektedir. Bu durumu dikkate alan yöntemlerin kullanıldığı analizlerde değişkenlerin panel geneli için düzeyde birim kök içerdikleri ve farkları alındığında durağan hale geldikleri gözlenmiştir. Durağanlık sınaması Fourier PANKPSS (Panel KPSS) testi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkisi Fourier panel eşbütünleşme testiyle analiz edilmiş ve uzun dönem ilişkili oldukları belirlenmiştir. Son olarak kesitlere ve panele ait uzun dönem katsayıları ikinci nesil katsayı tahmincisi Panel AMG yöntemiyle bulunmuştur. Panel genelinde yüksek eğitilmiş kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme, Panel Fourier Eşbütünleşme

THE IMPACT OF WOMEN'S EMPLOYMENT BY EDUCATIONAL LEVEL ON ECONOMIC GROWTH: PANEL FOURIER EVIDENCE FOR THE OECD

ABSTRACT

In this study, the effect of female employment on economic growth according to education level is empirically examined with the help of the data set of 11 OECD member countries (Germany, Belgium, Denmark, England, Ireland, Spain, Switzerland, Italy, Luxembourg, Portugal and Greece) for the period 1992-2021. In econometric analysis, slow structural changes are also taken into account with the panel fourier approach. The residues obtained from the cross-section dependency and homogeneity tests applied to the series show that the sections are dependent and heterogeneous. In the analyzes in which the methods taking this situation into account were used, it was observed that the variables contained a unit root level for the whole panel and became stationary when the differences were taken. The stationarity test was carried out with the help of the Fourier PANKPSS (Panel KPSS) test. The long-term relationship of the variables was analyzed with the Fourier panel cointegration test and it was determined that they were related in the long-term. Finally, the long-term coefficients of the sections and the panel were

found using the second generation coefficient estimator Panel AMG method. The effect of highly educated female employment on economic growth was found to be positive and statistically significant throughout the panel.

Keywords: Women's Employment, Economic Growth, Panel Fourier Cointegration

GİRİŞ

Günümüzde çoğu toplum kadın-erkek arasındaki eşitsizlikle mücadele etmektedir. Cinsiyete dayalı bu ayrımcılık kadınların ve erkeklerin potansiyellerini tümüyle kullanmalarına engel teşkil etmektedir. Erkeklerle aynı kaynak ve fırsatlardan mahrum kalan kadınların durumu toplumda çeşitli zorluklara neden olmaktadır. Sosyal zorlukların yanında ekonomik zorluklar da karşımıza çıkmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısının kadınlardan oluştuğu düşünüldüğünde dünyanın yaklaşık yarısı yetersiz hayat standartlarıyla mücadeleye zorlanmaktadır. Ülkeler için, potansiyellerinin tümünden faydalanamamaları uzun dönemde adil olmayan gelir dağılımı, sürdürülemez büyüme ve kalkınma anlamına gelmektedir. Bu durum toplumları refah kaybına sürüklemektedir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için en önemli faktör olarak eğitim gösterilebilmektedir. Kadın-erkek işgücü sahip olduğu eğitim kanalıyla bilgi ve becerisini artırabilmekte ve üretimi nitelikli hale getirebilmektedir. 2015 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından uzlaşmaya varılan 17 sürdürülebilir kalkınma hedefinden dördüncüsü “*Nitelikli Eğitim*” ve beşincisi “*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*” şeklindedir (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, 2023). Kadın ve erkeğin eğitim olanaklarından eşit bir şekilde faydalanamaması beşeri sermayenin düşük nitelikli olmasına sebebiyet verirken ekonomik gelişmeyi de olumsuz etkilemektedir (Klasen, 2000: 1). Benavot’a (1989) göre eğitilmiş kadın istihdamının ekonomik gelişmeye katkısı eğitilmiş erkek istihdamından daha büyüktür. Eğitilmiş kadın sadece nitelikli işgücü olmakla sınırlandırılmamalıdır. Eğitilmiş kadın aynı zamanda yetiştirdiği ya da yetiştireceği yeni nesil için daha iyi seçim, daha iyi beslenme daha iyi eğitim anlamına gelmektedir (Klasen 2002). Eğitilmiş kadın gelecekte nitelikli beşeri sermayenin de teminatı durumundadır. Dolayısıyla eğitilmiş kadın hem nitelikli işgücü olarak hem de nitelikli bireyler yetiştirerek ekonomik büyüme ve kalkınmaya aynı zamanda refah artışına çarpan etkisi yaratmaktadır. Bu durumda ülkeler için eğitim seviyesine göre kadın istihdamının büyüme ile ilişkisini ortaya koyabilmek oldukça önemli hale gelmektedir. Çalışmada OECD üyesi 11 ülkede eğitim seviyesine göre kadın istihdamının ekonomik büyüme ile ilişkisi 1992-2021 dönemi için ampirik olarak irdelenmektedir. Panel veri setine uygulanan analizlerde ekonomilerdeki yavaş değişimleri yakalayabilen Fourier yaklaşımı benimsenmiştir. Eşbütünleşme testinin ve katsayı tahminlerinin ülke bazında gerçekleştirilmesi çalışmanın özgün tarafını oluşturmaktadır. Giriş kısmını literatür incelemesi, veri seti ve ampirik sonuçlar takip etmektedir. Çalışma son olarak sonuç ve öneriler kısmı ile neticelendirilmiştir.

1.1. Literatür İnceleme

Yazar(lar)	Veri Seti	Bulgular
Baliamoune-lutz ve McGilivray (2007)	Sahra-altı Afrika ve Arap ülkeleri (1970-2000)	Kadın istihdamı ile ekonomik büyüme negatif ilişkilidir.
Brummet (2008)	72 ülke (1965-1985)	Gelişmekte olan ülkelerde orta eğitim düzeyindeki cinsiyet eşitsizliğinin etkisi daha fazladır ve düşük gelirli ülkelerde temel eğitimde cinsiyet ayrımının giderilmesi adım adım ekonomik büyümeyi artırır.
Bloom vd. (2009)	97 ülke (1960-2000)	Kadınların işgücüne katılım oranlarıyla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.
Klasen ve Lamanna (2009)	Orta Doğu, Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika ve Güney Asya ülkeleri (1960-2000)	Eğitim ve istihdama yönelik cinsiyet ayrımcılığı ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Luci (2009)	184 ülke (1965-2005)	Kadın işgücünün artması büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Dahal (2011)	Nepal (2014)	Kadın eğitime odaklanması kişi başı geliri artırmaktadır.
Er (2011)	187 ülke (1998-2008)	Kadın istihdamındaki artış ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Ceesay (2013)	18 ülke (1980-2010)	Ortaöğretim mezunu istihdam ekonomik büyümeye yükseköğretim mezunu istihdamdan daha fazla etki yaratmaktadır.
Çalışkan vd. (2013)	Türkiye (1923-2011)	Temel eğitim seviyesindeki öğrenci sayısı artışı ekonomik büyümeyi negatif etkilerken orta ve yüksek eğitim seviyesindeki artış pozitif etkilemektedir.
Korkmaz ve Alacahan (2013)	Türkiye (2008-2012)	Kadın istihdamının ekonomik büyümeye katkısı erkek istihdamından daha fazladır.
Tsani vd. (2013)	11 Güney Akdeniz Ülkesi (1960-2000)	Temel eğitim seviyesindeki kadın işgücünün artması ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Aydın ve Erdem (2014)	Türkiye (1998-2008)	Kadın işgücündeki artış geliri ve rekabet etme yeteneğini artırmaktadır.
Ahang (2014)	Gelişmiş ülkeler (2006-2012)	Temel eğitim seviyesine sahip kadın işgücü düşük gelir seviyesiyle ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.
Besamusca vd. (2015)	117 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke (1990-2010)	Eğitim düzeyi kadınların işgücüne katılımı üzerinde etkidir ve bunun derecesine göre ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Sevinç vd. (2016)	Yüksek gelirli 46, üst orta gelirli 40 ülke (1990-2013)	Yüksek gelirli ülkelerde kadın istihdamındaki artış kişi başı geliri artırırken

		üst orta gelirli ülkeler ise aynı etkiye sahip değildir.
Dücan ve Polat (2017)	G-7 ve OECD ülkeleri (2007-2014)	Kadın istihdamındaki artış ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. G-7 ülkelerindeki olumsuz etki daha yüksektir.
Serel ve Özdemir (2017)	Türkiye (2000q ₁ -2013q ₃)	Kadın istihdamındaki artış ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Türlüoğlu (2018)	Türkiye (1999-2017)	Kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Pata (2018)	Türkiye (1988-2015)	Hizmet sektöründe kadın işgücünün artması geliri etkilemektedir. Sanayi ve tarım sektöründe herhangi bir etki bulunmamaktadır.
Yıllancı ve Aydın (2018)	Türkiye (1971-2015)	Kadın okullaşma oranı artışı ekonomik gelişmeyi pozitif etkilemektedir.
Eren (2019)	MENA ülkeleri (1991-2017)	Hizmet ve sanayi sektöründe çalışan kadınlar ekonomik büyümeye ciddi katkı sağlamaktadır.
Tütüncü ve Zengin (2020)	E-7 ülkeleri (1991-2016)	Çin, Hindistan ve Rusya'da kadın istihdamı ile ekonomik büyüme karşılıklı nedenselliğe sahipken, Brezilya'da büyümeden kadın istihdamına, Endonezya ve Türkiye'de ise tam tersi nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.
Uyanık ve Yeşilkaya (2021)	AB üyesi 27 ülke (2007-2016)	Lise mezunu kadın çalışanların oranı arttığında gelir dağılımı adaleti bozulmakta, yükseköğretim mezunu çalışan kadın sayısı arttığında ise gelir daha adil dağılmaktadır.
Kutluay Şahin (2022)	31 Avrupa ülkesi (2009-2020)	Kadın istihdamı ekonomik gelişmeye önemli derecede katkı sağlamaktadır.
Çabaş ve Torun (2022)	OECD ülkeleri (2006-2020)	Cinsiyet uçurumunun %1 oranında kapatılması gelir dağılımı adaletini %0.114 oranında, eğitim harcamalarındaki %1'lik artış da %0.125 oranında iyileştirmektedir.
Çabaş (2023)	Türkiye (2006Q ₁ -2020Q ₄)	Temel eğitime sahip kadın çalışan sayısı arttığında ekonomik büyüme düşerken, orta ve yüksek eğitime sahip kadın çalışan sayısı arttığında ekonomik büyüme artmaktadır.

2. Veri Seti ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada, OECD üyesi 11 ülkenin (Almanya, Belçika, Danimarka, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsviçre, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve Yunanistan) 1992-2021 yıl aralığına ait veri seti dikkate alınarak eğitim seviyesine göre kadın çalışanların ekonomik büyümeye etkisi ekonometrik olarak analiz edilmektedir. Belirlenen ülkeler, daha uzun veriye sahipliği nedeniyle seçilmiştir. Ekonometrik modelin bağımlı değişkeni ekonomik büyümeyi temsilen GSYİH(GDP) olarak belirlenirken, bağımsız değişkenleri ise temel (TE), orta (OE) ve yüksek (YE) eğitilmiş kadın istihdamı olarak alınmıştır. Tüm veriler Dünya Bankası Gelişmişlik Göstergelerinden derlenmiştir. Analizler Eviews 9 ve Gauss 23 ekonometri paket programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak değişkenlere, panel veri analizinin önsel testleri olan yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri uygulanmıştır. Testlerden elde edilen kalıntılar kesitlerin birbirine bağımlı ve heterojen olduklarını göstermektedir. Bu sonuç analizlerin ikinci nesil panel yöntemlerle devam etmesine işaret etmektedir. Önsel testlere ait sonuçlar Çizelge 1 ve Çizelge 2’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	GDP	YE	OE	TE
Breusch-Pagan LM	1454.954(0.00) *	580.374(0.00) *	372.187(0.00) *	647.801(0.00) *
Pesaran scaled LM	132.431(0.00) *	49.043(0.00) *	29.1987(0.00) *	55.472(0.00) *
Bias-corrected scaled LM	132.242(0.00) *	48.854(0.00) *	29.004(0.00) *	55.282(0.00) *
Pesaran CD	38.082(0.00) *	8.374(0.00) *	6.130(0.00) *	9.643(0.00) *

Not: *, %99 güven düzeyini göstermektedir.

Çizelge 2. Pesaran ve Yamagata (2004) Homojenlik Test Sonuçları

Homojenlik Testleri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde (Δ)	20.57079	0.0000*
Delta_tilde_adj (Δ_{Adj})	16.81321	0.0000*

Not: *, %99 güven düzeyini göstermektedir.

Değişkenlerin durağanlık sınamaları Bahmani-Oskooe ve arkadaşlarının (2014)’te geliştirdikleri ve Carrion-i Silvestre ve arkadaşlarının (2005) geliştirdikleri panel birim kök testine dayanan panel Fourier birim kök testiyle sınanmış ve panel genelinde tüm değişkenler düzeyde birim köklü bulunmuştur. Durağanlık sınamasında en az dokuz ve üzerinde ülkeye ait F test istatistiği (Trigonometrik fonksiyonların anlamlılığını sınar.) anlamlı çıktığı için panel Fourier birim kök testi alınabilmektedir. Tüm değişkenler ilk farkında durağanlaşmıştır.

Çizelge 3. Panel Fourier Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	PANKPSS	Bootstrap Kritik Değerler			Olasılık Değeri
		%1	%5	%10	
GDP	47.3574	15.6219	11.4925	9.6495	0.0000*
TE	24.3978	27.4940	20.5290	17.3854	0.0000*
OE	18.0926	20.2405	16.1805	13.1215	0.0000*
YE	14.3338	13.3351	11.4537	9.4537	0.0000*
ΔGDP	10.2402	13.3330	11.0510	10.5986	0.1915
ΔTE	7.8413	9.0503	8.4236	7.9568	0.3568
ΔOE	8.2075	10.0901	9.2605	8.7596	0.2978
ΔYE	6.3068	8.2610	7.2156	6.9870	0.1654

Not: Bootstrap kritik değerler 10000 simülasyon ile elde edilmiştir.

Fark değerleri durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki panel Fourier eşbütünleşme testiyle sınanmıştır. Teste ait kodlar sadece bir bağımsız değişkene izin verdiği için tüm bağımsız değişkenlerin uzun dönem ilişkileri ayrı ayrı test edilmiştir ve sonuçlar Çizelge 4a,4b ve 4c’de gösterilmiştir.

Çizelge 4a. Panel Fourier Eşbütünleşme Test Sonuçları

GDP=f(TE)		Bootstrap Kritik Değerler			Optimal Frekans
Ülkeler	Bireysel İst.	%1	%5	%10	
Almanya	-4.333	-3.991	-3.210	-2.951	1.8
Belçika	-4.706	-4.536	-3.731	-3.370	0.1
Danimarka	-6.475	-5.294	-4.009	-3.491	1.5
İngiltere	-4.814	-4.253	-3.555	-3.181	1.8
İrlanda	-7.229	-5.067	-4.211	-3.770	1.9
İspanya	-5.355	-4.321	-3.524	-3.187	1.9
İsviçre	-4.766	-4.314	-3.425	-3.011	0.8
İtalya	-4.189	-4.139	-3.455	-3.167	1.9
Lüksemburg	-5.022	-4.018	-3.319	-2.890	0.1
Portekiz	-4.257	-4.890	-3.624	-3.239	1.9
Yunanistan	-5.185	-4.970	-4.021	-3.727	0.1
Panel Test İst.		Bootstrap Olasılık Değ.			
Ortalama	-5.121	0.004			
Maksimum	-7.229	0.001			
Medyan	-4.814	0.006			

Not: Bootstrap kritik değerler 1000 simülasyon ile elde edilmiştir.

Çizelge 4b. Panel Fourier Eşbütünleşme Test Sonuçları

GDP=f(OE)		Bootstrap Kritik Değerler			Optimal Frekans
Ülkeler	Bireysel İst.	%1	%5	%10	
Almanya	-7.383	-5.087	-3.970	-3.604	1.1
Belçika	-5.244	-4.537	-3.905	-3.553	0.1
Danimarka	-4.890	-4.693	-3.927	-3.541	1.3
İngiltere	-4.400	-4.299	-3.653	-3.330	1.6
İrlanda	-4.676	-3.857	-3.122	-2.780	0.1
İspanya	-7.393	-4.950	-4.058	-3.602	0.1
İsviçre	-6.081	-3.668	-3.063	-2.710	1.7
İtalya	-5.755	-4.925	-3.834	-3.386	0.1
Lüksemburg	-4.378	-4.158	-3.361	-2.949	0.8
Portekiz	-2.939	-4.025	-3.324	-2.921	1.9
Yunanistan	-4.959	-4.107	-2.896	-2.565	0.6
Panel Test İst.		Bootstrap Olasılık Değ.			
Ortalama	-5.279	0.003			
Maksimum	-7.393	0.000			
Medyan	-4.959	0.004			

Not: Bootstrap kritik değerler 1000 simülasyon ile elde edilmiştir.

Çizelge 4c. Panel Fourier Eşbütünleşme Test Sonuçları

GDP=f(YE)		Bootstrap Kritik Değerler			Optimal Frekans
Ülkeler	Bireysel İst.	%1	%5	%10	
Almanya	-4.768	-4.627	-3.718	-3.355	1.9
Belçika	-5.634	-4.747	-3.914	-3.481	1.7
Danimarka	-5.040	-4.453	-3.772	-3.505	1.6
İngiltere	-4.354	-4.672	-3.552	-3.165	1.8
İrlanda	-8.477	-4.207	-3.432	-3.098	1.9
İspanya	-4.982	-4.078	-3.244	-2.964	0.1
İsviçre	-5.622	-4.008	-3.129	-2.851	1.7
İtalya	-3.908	-4.568	-3.528	-3.222	1.8
Lüksemburg	-3.505	-3.507	-3.031	-2.779	1.0
Portekiz	-4.149	-4.023	-3.463	-3.165	1.7
Yunanistan	-10.819	-5.405	-4.304	-3.780	1.7
Panel Test İst.		Bootstrap Olasılık Değ.			
Ortalama	-5.569	0.001			
Maksimum	-10.819	0.000			
Medyan	-4.982	0.003			

Not: Bootstrap kritik değerler 1000 simülasyon ile elde edilmiştir.

Fourier panel eşbütünleşme test sonucunda elde edilen bulgulara göre her üç açıklayıcı değişken için de bireysel (ülke) test istatistikleri 1000 simülasyon ile elde edilen bootstrap kritik değerlerden mutlak değerce büyük çıkmıştır. Dolayısıyla eşbütünleşmenin yokluğunu ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Ayrıca panellere ait ortalama değerlerinin bootstrap olasılık değerleri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum tüm ülkelerde ve panel genelinde uzun dönemde temel, orta ve yüksek eğitimli kadın istihdamının ekonomik büyüme

ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Uzun dönem ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü belirlemek için yatay kesit bağımlılığı ve heterojeniteyi dikkate alan panel AMG katsayı tahmincisinden faydalanılmıştır.

Çizelge 5. Panel AMG Sonuçları

Ülkeler	YE	OE	TE
Almanya	0.6709 (0.313)	1.0566(0.000)*	0.9412 (0.000)*
Belçika	0.8441(0.000)*	-0.5188 (0.000)*	-1.1914 (0.000)*
Danimarka	0.4679 (0.016)**	0.1731 (0.378)	-0.2084 (0.005)*
İngiltere	0.3867 (0.161)	0.2572 (0.136)	0.0200 (0.863)
İrlanda	0.9611 (0.003)*	0.2668 (0.553)	-0.4929 (0.209)
İspanya	1.1980 (0.000)*	0.6301 (0.000)*	-0.1300 (0.656)
İsviçre	0.0572 (0.821)	-0.4838 (0.930)	-0.2599 (0.444)
İtalya	0.0750 (0.436)	0.2628 (0.001)*	0.3124 (0.114)
Lüksemburg	0.0944 (0.571)	0.1324 (0.368)	-0.0509 (0.904)
Portekiz	0.6563 (0.000)*	-0.2663 (0.000)*	0.0570 (0.230)
Yunanistan	2.7938 (0.000)*	0.3100 (0.223)	0.8491 (0.049)**
PANEL	0.4813 (0.007)*	0.1251 (0.363)	0.1521 (0.308)

Not: * ve ** sırasıyla %99 ve %95 güven düzeyini göstermektedir.

Çizelge 5'te görülmekte olan panel AMG katsayı tahminlerine göre panel genelinde temel ve orta eğitim seviyesindeki kadın istihdamının ekonomik büyümeye istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamakta ancak yüksek eğitim seviyesinde kadın istihdamında meydana gelecek artış uzun dönemde büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Ülke bazında katsayılara baktığımızda Belçika, Danimarka, İrlanda, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da yüksek eğitim seviyesindeki kadın istihdamı ekonomik büyümeyi anlamlı bir şekilde artırmaktadır. En önemli etki İspanya ve Yunanistan için bulunmuştur. Orta eğitim seviyesinde kadın istihdamını incelediğimizde Almanya, İspanya ve İtalya'da büyümeyi pozitif etkilerken Belçika ve Portekiz'de negatif etkilemektedir. Diğer ülke katsayıları istatistiksel olarak anlamsızdır. Temel eğitim seviyesinde kadın istihdamı ise Almanya ve Yunanistan'da büyümeyi artırıcı Belçika ve Danimarka'da azaltıcı etkiye sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada OECD üyesi 11 ülkenin 1992-2021 dönemine yönelik veri seti aracılığıyla eğitim seviyesine göre kadın istihdamı ile ekonomik büyüme ilişkisi Fourier panel yöntemlerle analiz edilmiştir. Analizde benimsenecek yöntemlere karar verebilmek için ilk olarak panel veri analizinin önsel testleri olan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik sınamalarıyla başlanmış ve ülkeler arasında yatay bağımlılık olduğu ve ülkelere ait eğitim katsayılarının heterojenliği belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgular analize ikinci kuşak panel yöntemlerle devam edilmesine işaret etmektedir. Bir sonraki adımda değişkenlerin durağanlık sınamaları Fourier PANKPSS birim kök testiyle gerçekleştirilmiş olup tüm değişkenler panel genelinde birim köklü

bulunmuştur. Fark değerleri alınan değişkenlere tekrar durağanlık sıması yapıldığında durağanlaştıkları gözlenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki panel Fourier eşbütünleşme testiyle analiz edilmiş ve uzun vadede temel, orta ve yüksek eğitilmiş kadın istihdamının ekonomik büyümeyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu ilişkinin yönü ve büyüklüğü hem ülke hem de panel bazında panel AMG katsayı tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre panel genelinde yüksek eğitilmiş kadın istihdamının uzun dönemde ekonomik büyümeyi anlamlı bir şekilde artırdığı görülmektedir. Temel ve orta seviyede eğitilmiş kadın istihdamının büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemektedir. Ülkelere ait katsayılar incelendiğinde Belçika, Danimarka, İrlanda, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın yüksek eğitilmiş kadın istihdamı katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu, dolayısıyla ekonomik ilerlemeye katkı sağladıkları belirlenmiştir. Almanya İspanya ve İtalya'da orta eğitim seviyesindeki kadın istihdamı büyümeyi artırırken Belçika ve Portekiz'de büyümeyi azaltıcı etkiye sahip olarak bulunmuştur. Temel eğitim seviyesindeki kadın istihdamına baktığımızda Almanya ve Yunanistan'da büyümeye pozitif katkı sağlarken Belçika ve Danimarka'da negatif etkiye sahiptir. Diğer ülkelerde anlamlı bir etkiye rastlanmamıştır. Analize dâhil olan ülkelerde kadınlar için yüksek eğitimin önemi açıkça görülmektedir. Kadınların yüksek eğitime kolay ulaşmaları konusunda gerekli uygulamalar ve politikalar hayata geçirilmeli ve kararlılıkla uygulanmalıdır. Daha önce bahsedildiği gibi yüksek eğitilmiş kadınlar ekonomilere, sadece nitelikli işgücü olmanın dışında nitelikli bireyler yetiştirerek ve hatta toplumsal cinsiyet eşitliği ile mücadeleye destekleriyle de katkı sağlamaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Ahang, M. (2014). The Impact of Gender Inequality on Economic Growth in Developed Countries. The Accounting, Economic and Financial Management Conference, 1-8.
- Aydın, F. F. ve Erdem, E. (2014). The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (44), 59-71.
- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T. And Wu, T. (2014) Revisiting Purchasing Power Parity in African Countries: Panel Stationary Test with Sharp and Smooth Breaks. Applied Financial Economics, 24 (22), 1429-1438. doi: 10.1080/09603107.2014.925068
- Balioune-lutz, M. ve McGilivray, M. (2007). Gender Inequality and Growth in SubSaharan Africa and Arab Countries. African Economic Conference, 15-17 November 2007, Ethiopia.
- Benavot, A. (1989). Education, Gender and Economic Development: A Cross-national Study. Sociology of Education, 62 (1), 14-32.
- Besamusca, J.,Tijdens, K., Keune, M. ve Steinmetz, S. (2015). Working Women Worldwide Age Effects in Female Labor Force Participation in 117 Countries. World Development, 74, 123-141.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics, The Review of Economic Studies, 47 (1), 239-253.
- Brummet, Q. (2008). The Effect of Gender Inequality on Growth: A Cross Country Empirical Study. The Park Place Economist, vol. 16.

- Carrion-i-Silvestre, J. L. (2005). Health Care Expenditure and GDP: Are They Broken Stationary? *Journal of Health Economics*, 24 (5), 839-854.
- Ceesay, E. K. (2013). Inequality and Growth. MPRA Paper No. 45492: 1-98
- Çabaş, M. (2023). Türkiye’de Eğitim Seviyesine Göre Kadın İstihdamı ile Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Balkan 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 3-5 Şubat, Üsküp.
- Çabaş, M. ve Torun, M. (2022). OECD Ülkelerinde Cinsiyet Eşitsizliğinin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı Özel Sayısı, 194-217. doi: 10.35408/comuybd.1151966
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11 (21), 29-48.
- Dahal, M. P. (2011). Effect of Gender Gap in Education on District Level GDP Per Capital of Nepal. *Economic Journal of Development Issues*, 13&14 (1-2), 65-74.
- Dücan, E. ve Polat, M. A. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri için Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 155-170.
- Er, Ş. (2012). Women Indicators of Economic Growth: A Panel Data Approach. *The Economic Research Guardian*, 27-42.
- Klasen, S. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence From Cross-Country Regressions. *Diskreter Strukturen Discussion Paper*, No. 212.
- Klasen, S. (2002). Low Schooling for Girls, Slower Growth for All? Cross-Country Evidence on the Effect of Gender Inequality in Education on Economic Development. *World Bank Economic Review*, 16 (3), 345-73.
- Klasen, S. and Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics*, 15 (3), 91-132.
- Korkmaz, M. ve Dilbaz Alacahan, N. (2013). Türkiye’de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 887-900.
- Kutluay Şahin, D. (2022). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8 (2), 277-288. DOI: 10.20979/ueyd.1135131
- Luci, A. (2009). Female Labour Market Participation and Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2/3), 97-108.
- Pata, U. K. (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri ile Sektörel Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 21, 135-150.
- Pesaran, M. H. (2004). On Aggregation of Linear Dynamic Models. <https://doi.org/10.17863/CAM.5504>
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.
- Serel, H. ve Özdemir, B. S. (2017). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15 (3), 134-150.

Sevinç, H., Bozkurt, E. ve Eroğlu Sevinç, D. (2016). Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının Rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17 (1), 57-69.

The World Bank (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023)

Tsani, S., Paroussos, L., Fragiadakis, C. and Charalambidis, I. (2013). Female Labour Force Participation and Economic Growth in The South Mediterranean Countries. Economics Letters, 120, 323-328.

Türlüoğlu, E. (2018). Kadın İstihdam ve Büyüme İlişkisi: Var Modeli Analizi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (9), 59-68.

Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 16 (1), 1-16.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (2023).<https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Sürdürülebilir-Kalkınma-2030-Hedefleri> [İhtisas-Komitesi](#), (Erişim Tarihi: 15.02.2023)

Uyanık, Y. ve Yeşilkaya, F. (2021). Eğitim Düzeyine Göre Kadın İstihdamının Gelir Eşitsizliğine Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 13 (24), 11-22.

Yılancı, V. ve Aydın, M. (2018). Türkiye'de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-Eg Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 101-112.

AN INVESTIGATION ON METHODS USED IN NEUROMARKETING AND NEUROECONOMICS¹

Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK

Selçuk University, E – mail: fnyorgancilar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0016-9899

ABSTRACT

Making free from all motivational and environmental factors, in the form that neoclassical school represents, although homo-economicus is non- linearly dealt with fully rational axiom, homo-economicus as decision unit is in fact under the effect of internal and external as well as objective and subjective elements. This empiricist epistemology, impossible to be ignored, converged to the reality, coming into synthesized relations with the areas such as sociology, psychology, biology regarding human being other than mathematics and physics. This final point, reached in this sense, is the cooperation of economics with neurology. With this new interdisciplinary area, which is called neuro-economics and has many sub-branches, it has been possible to analyze the behavior and processes of economic decision by means of mental changes. In this study, measurement techniques used in neuromarketing are examined. Measurement techniques are discussed in terms of their strengths and weaknesses. Fmri (Functional magnetic resonance imaging), MRG/MR (Magnetic Resonance Imaging), EEG (Electroencephalograph), Eye tracking, PET-CT (Positron emission tomography) etc. in the research method using many devices, it is seen that the EEG method is superior in terms of both cost and results.

Keywords: Neuromarketing, Neuroeconomics, Electroencephalograph Method

INTRODUCTION

In neuroeconomics, in which the functions of the cerebral regions and their interactions are examined, risk loading, ambiguity effect, how different types of brains respond to award and punishment, moral risk, reverse selection problem, economic decision and behavioral processes as well as different economic problems are also studied. In these experiments, for being able to be obtained biological evidences about decision making mechanisms of individuals, the various methods and techniques (Fehr ve Camerer, 2007: 419) such as eye-tracking, fMRI, transcranial magnetic imaging (TMI) and pharmacological interventions are used.

Among these methods, functional magnetic resonance imaging (fMRI) enables small changes forming in milliseconds in cerebral blood stream to identify and cognitive processes to evaluate.

¹ This study was produced from the doctoral thesis titled "'Tüketici Davranışı Nörolojisi: Nöroekonomi-EEG Yöntemiyle Nöromarketing Uygulaması / Neurology of Consumer Behavior: Neuromarketing Application with Neuroeconomics-EEG Method", which was carried out at Selçuk University, Institute of Social Sciences and published as a book by Çizgi Bookstore.

fMRI that is a technique, which has a high solubility, whose imaging time is short,, and which is not invasive, is obtained as a result of that protons in living tissues are paraded by the effect of magnetic field and, when they are stimulated by a radiofrequency waves, imaging of radiofrequency field that forms. The distribution of regional cerebral blood stream varies, depending on increase cellular activity, and the fact that blood stream increases in cerebral regions with increased activity causes oxygenated blood flows in that region in more amount than necessary for local mechanism. So, a net decrease occurs in the amount of deoxyhemoglobin and, in local magnetic field homogeneity of peripheral tissues, a difference to be identified by MR examination occurs. While the time of becoming free of MR signal strings out, image obtained from active regions forms more brightly fMRI having higher solubility compared to PET device are more commonly used in terms of mapping functional features according to the real position in the brain of individual.

According to the other demographical techniques, it provides more temporal disjunction. There is no need for intravenous injections and infusions, in addition, not to exposing to radioactive substances enables the number of the images that can be obtained to limit. The most suitable form of fMRI is imaging [technique] depending on blood oxygenation, which it is sensitive to the rate of oxygenated hemoglobin in the blood of unoxygenated hemoglobin. In the regions, in which there is neural activity, this rate varies, depending on the increase of the use of oxygenated blood. With very quick scanning, stimulation variations are recorded and are placed in anatomic structure, mapping in high solubility. In addition, the data obtained from a number of different people are also combined for determining standards, and average value of an image can be obtained (<http://www.eminceylan.com>).

Although Magnetic Resonance Imaging (MRI) comes to our face as a method, on which the most study is carried out, and which is rapidly developing, by means of MRI, this technique becomes attractive due to the fact that spatial solubility of cerebral anatomy can be obtained in very better way, that its soft tissue contrast is very high and that it is a method enabling cross-sectional plan to be changed without modifying the position of patient Aydemir et al., 2006: 213).

As another technique, eye-tracking method is a projector (tscope), which makes metrical measurement of pupil dilation (measurement of size of pupil as a reaction to ads or product images), uses a device recording eye movements, measures the first impression of participant during observation and shows an image, blinking in some part of second. Recording device of eye movement is used for identifying whether or not participant notices a certain element or on which point he/she focuses on in the face of a stimulator shown. Although it is a good instrument for diagnosis, device recording eye movement are used for detecting performance of advertisement and package design as a limited measurement device (<http://abdullahsarki.blogspot.com.tr>).

MEG, another technique, is accepted as the most effective method in monitoring cerebral activities, arisen from many reasons, as real time. By means of MEG, brain is examined while processing instead of examining a motionless image. Most importantly, temporal activities of

brain, which are related to information processing that is main duty of brain, has ability to process the solubility in millisecond. When compared to EEG method, MEG has an unique ability of sensitivity. However, this method, which is rather expensive and requires technical knowledge, is a reachable technique for limited number of researchers. Differently from Computerized Tomography (CT), Magnetic Resonance Imaging and fMRI methods, which only provides anatomic and metabolic information, MEG also presents possibilities of functional mapping information and of measurement of real time measurement of cerebral activities (<http://www.ozyurek.com.tr>).

Positron Emission Tomography (PET) device has a chassis bearing detector sets, set in the shape of circle. By means of detectors, set in this way, [the device] perceiving the rays (positron radiations β) coming from the body forms contrasted image of the tissues. These images, at the moment of taking, gives information about instantaneous physiology of the radiating region (<http://www.emo.org.tr>).

While radioactive nuclei is decomposed to pass a stable state, it transforms into protons, neutrons and positive charged ions, namely, positron is thrown from the nuclei. After positron gets ahead a short distance in setting, it collides with electron of another atom (negative charged). As a result of this, two masses disappear as well and, transforming into energy, two gamma rays with an energy of 511 keV form. This event is named as disappearance of positron as double formation. When radioactive substance is given to human body, human tissue exposed to that substance is examined by a camera system with high sensitivity and draws takes image of a tissue containing certain amount of radioactive substance. While the device is forming the image, it also produces associated with the physiologic information of tissues that radioactive substance react to which chemicals in the tissue and they are sent to which parts of the body and are decomposed in which tissues etc.

Gamma Camera (SPECT) device is used during diagnosing and in treating cancer or in identifying functional disorder of certain organs. That this device, whose operation principle that is similar to photocopy machine, does not have an active X-Ray tube is its distinctive feature. This device instantaneously forms radio-isotope radiations, which is directly given to the body or generally to vein and its half-life is very short, on the monitor of operator by means of by means of camera sensitive to gamma rays. The main aim of the device is to show functional structure of organs and monitor diseased lesion from a different angle in contrast to the other large scale radio diagnostic devices. It is possible to examine to which stage is reached in treatment. While the images taken from the device forms the main silhouettes, they produce deep information about circulation system, depending on this, physiology in the first surfaces of organs. SPECT device, in contrast to PET device, is more advantageous technique in terms of providing to look at the body from larger point of view (<http://www.emo.org.tr>).

EEG (electroencephalography), which is chosen as another advantageous method, and which is commonly used, is the process of evaluating electrical activity of brain. Electrical signals regarding neural cells taking place in cerebral tissue, signals transmuted to haired skin on skull

are transferred to computer by means of electrodes placed in the certain regions of scalp and, thus, activation of cerebral waves is observed.

In the studies as in my own research, the basic methodology is to mentally mapping the participants by means of electroencephalography enables to monitor activity of cerebral waves against external stimulator, determined as commercial, via electrical method.

Although EEG method is used for obtaining the trace of biological activity of cerebral neurons, Berger is the person, who first applied this method to human, essentially used in diagnosing the medical disease, in 1924. This technique not harming the person applied consists of a total of repetitive waves, recorded from head skin or cerebral cortex, and of synaptic potentials, produced by pyramidal cells in cortex. In the first part of EEG devices, divided into two parts, there are necessary amplifiers to amplify very high voltage cerebral potentials. Although these amplify cortical bioelectric activity coming to device as million times, amplitude of EEG waves is expressed as microvolt. Second part of the device is oscillography, whose printer edges are named as channel. The most used electrodes are known as round silver electrode in diameter of 5 mm, in the middle of which there is a hole. Electrodes, attached to the head skin with adhesive and conductive paste, are put in the number that will show each cerebral activity. By calculating 3 electrodes for frontal lobe; 3, for temporal lobe and 1 each for parietal and occipital lobes, they are attached to the head skin almost above these regions (Güvener, 1983: 231).

By means of electrodes installed onto the head skin, it enables to record electrical potentials of that neurons in the brain produce. Measurement is made as unipolar or bipolar and, thanks to EEG electrodes installed on skull according to system 10-20, it is measured whether or not the relevant regions in cortex respond to the empirically given specific stimulations via sensorial stimulations. This case is named as cortical stimulation and, potential variations forming in these regions as stimulated cortical potentials.

Electrocorticogram (ECoG), used neurophysiological assessments, is a directly recording method from cortex and is used for intraoperative or empirical purpose. The source of EEG are Dipole Structure of Cortex Pyramidal Cells, Postsynaptic Potentials, Synchronization of Large Groups of Cells, Geometry-Open Area Configuration and the regions Vertical to Cortex Surface. Neuron bodies in cortex are inner part of layers. Toward 1st layers, there are mostly dendrites and synapses. IPSPs and EPSPs are collected in these synapses. The waves recorded in EEG are potential variations to this body. Rhythmic potential variations are synchronization and non-rhythmic ones are desynchronization. Synchronization or desynchronization is arranged by impulses sent by RAS (Seymen, 2008: 46-48).

The amplitude of alpha activity among EEG activities, divided into four in terms of frequency, as delta waves (less than 4 Hz), theta waves (4-7 Hz), alpha waves (8-13 Hz) and beta waves (more than 13 Hz) is generally 40-60 microvolt. although the amplitude of beta waves is lower, those of theta and delta waves are more different (Güvener, 1983: 232). Alpha (α) rhythm is an ordered waves, whose amplitude is $50\mu V$, and which has a frequency of 8-12 Hertz. It is

recorded from the most remarkable parieto- occipital regions. Beta (β) rhythm has an amplitude of 10-15 μ V and frequency of 18-30 Hz. It is mostly recorded. from frontal region. Theta(θ)rhythm has an amplitude of 100-200 μ V and a frequency of 4-7 Hz. Delta (δ)rhythm has an amplitude of 100 μ V and a frequency of 4Hz. These waves ranging slowly, independently from the function of the lower sections of the brain, can individually emerge (Seymen, 2008: 49-52).

By listing the important and instantaneous change intervals observed in the mind maps and scores obtained as a result of the analyzes; In the commercial film that creates this effect (increase or decrease), the elements corresponding to the relevant second are reported. The brain electrode regions used in this experiment, called EEG-based second-based emotional response/effect analysis, and the brain regions represented by these regions are shown in the figure:

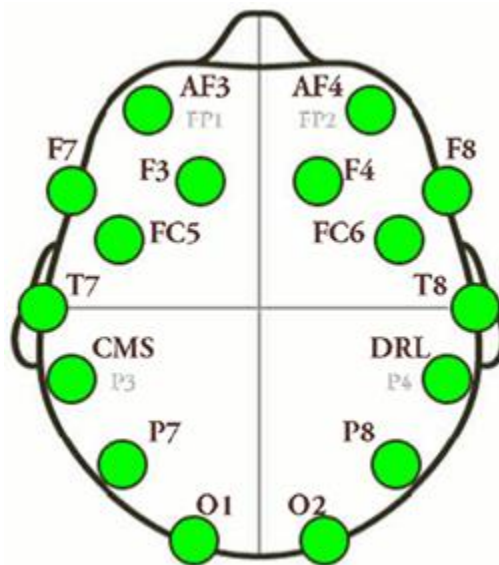

Figure 1: Electrode Points On the Brain

*. CMS and DRS regions taken place in the figure are reference points.

The cerebral regions, represented with green in Figure 1, on which there are these these electrodes, AF3, AF4, F3, F4, F7, F8, correspond to Frontal Lobe, FC5, FC6; Fronto-Central, O1, O2; Oksibital Lob, P7, P8; Parietal Lob and T7, T8; Temporal Lobe. The information, which is wanted to be reported by the channels used in calculating the scores of emotional state and change, is as follows:

Table1: Summaries of Score Channels and Emotional State In

Score	Electrode Point of Brain (Chain)	Summary of Emotional State and General Deduction

Emotional Involvement	AF3, F7, F3, F4, F8, AF4	This metric measures the level of stimulation and interest. It is used for identifying the moments, when concentration rises by experiencing the new experiences and more mental activity become fact.
Stress-Risk-Uncertainty	F7, FC5, T7, P7, P8	While the people are in interaction with the stimulator shown, knowing that they are confused at which points is an important advantage to be protected for this negative case. The points confused, showing the value of the product lower, permanently can lead to place in the long-time memory. This metric that is important to find potential interactions, is generally in correlation with stress and anger states.
Attention values	AF3, F7, F3, FC5, FC6, F4, F8, AF4	This metric depends on visual content and its increases measures the psychological stimulations such as pupil dilation and stimulation of sweat glands etc. through EEG. It is measured in two different axes, depending on specific cases or more permanent emotional statem (long-termed.)
Positivity	F3-F4	Cerebral waves give information about whether he people are in positive or negative state during interaction. Keeping the people in positive state during this interaction enables the product to be kept in mind in long term, placing in unconsciousness.
Neuro-score	General total	It is a score cleaned from the other metrics forming emotional reaction analysis. It is used in identifying how much the stimulant shown emotionally the person in total and memorability.

Source: Yorgancılar, Fatma Nur. (2015). Tüketici Davranışı Nörolojisi: Nöro-ekonomi-EGG Yöntemi ile Nöromarketing Uygulaması. Çizgi Bookstore, Konya.

3. EVALUATION

The cerebral regions observed activation associated with emotional metrics during, as given in tables in the part of the data, method and methodology, are Frontal Lobe, Fronto-Central, Occipital Lobe, Parietal Lobe and Temporal Lobe. First of all, it should be noted that although activation is definitely observed in these regions, in the conclusion of this and other studies, carried out in the area of neuro-marketing, it is necessary to state that specifying point related to cerebral regions may be misleading in terms of medical science, therefore, that a general region is representatively evaluated instead of a direct area.

There are many different techniques used in the area of neuromarketing. Whatever the method is used, the aim is to be able to place in consumer mind. certainly, the methods have advantageous and disadvantageous aspects compared to each other in terms of cost

and functionality.

In this study, the methods and techniques used in neuromarketing were mentioned about. EEG, among the methods of interest, is individually discussed. The reason for this is besides that EEG method has a lower cost and is more understandable, it is a method I preferred in my own studies. Also in many studies taking place in the literature, it is seen that EEG method is used.

On the other hand, there are various critical views and ethical worries associated with the use of these devices. Although there are some views directed to risking both physical and mental health of the people, in all experiments, the participants voluntarily include in the process. Another point that makes EEG advantageous is less harmful compared to the other methods just like eye tracking. Together with development of neuromarketing area, it is foreseen that the techniques used in the studies of next period will much more develop and diversify.

REFERENCES

Aydemir, Ö., Öztürk, M.ve Hacıoğlu, G. (2006). İşlevsel Manyetik Rezonans Görüntüleme ile Beyin Görüntülerinin İncelenmesi. National Congress of 3. *URSI Ulusal Bilimsel Kongresi*. Web: <http://www.ursi.org.tr/2006-Kongre/pdf/73.pdf> Access: 22.08.2012

Yorgancılar, F. N. (2015). Tüketici Davranışı Nörolojisi: *Nöro-ekonomi-EGG Yöntemi ile Nöromarketing Uygulaması*. Konya: Çizgi Bookstore.

Yorgancılar, F. N. (2018). *Ad Elements' Effect on Awareness and Image of a Brand: A Field Research*. Tanrıtanır, B. C. (Ed) ve Özer, S. (Ed). Academic Research in Social, Human and Administrative Sciences – I. Ankara: Gece Kitaplığı Publishing.

Yorgancılar, Fatma Nur. (2016). In Tv Commercials, The Theme of Women and Sexuality On The Mind of Consumer: A Neuromarketing Application. *The Journal of Academic Social Sciences (ASOS)*. Year: 4 (26), 129-148.

Fehr, E. ve Camerer, C. F. (2007). Social Neuroeconomics: The Neural Circuitry of Social Preferences. *Trends in Cognitive Sciences*. Vol 11. No: 10: 419- 427.

Web Sources

<http://www.eminceylan.com/hl.asp?CatID=128>

http://www.emo.org.tr/ekler/6671501524948bc_ek.do

<http://abdullahsarki.blogspot.com.tr/2013/12/noro-pazarlama-vereklamclk.html>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Elektroensefalografi>

<http://www.ozyurek.com.tr/tr/meg>

TV COMMERCIAL ANALYSIS RESULTS IN TERMS OF EMOTIONAL ATTENTION: EEG ANALYSIS²

Assoc. Prof. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK

Selçuk University, ORCID ID: 0000-0002-0016-9899

ABSTRACT

The subject of this study is first to theoretically examine purchasing behavior, one of the processes of economic decision, and, following this, to measure in laboratory how much effective TV commercials, known that they are highly effective on purchasing decision, are on consumers. Directed to this, in this study, which was first given place to theoretical framework, two successive methods are followed. In the study, as the main methodology, electroencephalography (EEG) is used, which the activities of cerebral waves in the face of external stimulation enables to be monitored by electrical method . By means of EEG, data collecting process of database- interactive trial software, developed by the specialists of computer interface instrument and artificial intelligence, was performed. Data collection process is carried out with EEG, Emotiv EPOC brain computer interface device and database interactive experiment software developed by artificial intelligence experts. Emotional state values calculated for each second in the system are individually scored as “Emotional Attention, Instantaneous Attention, Long-term Memory, Risk and Uncertainty/Stress and Positivity”. After all calculations made, second-based flow graphs and effect points, calculated from these flows, were reported. In this study, the emotional involvement /attention score values of the use of fear and religious themes used in TV commercials were measured with the help of electroencephalography. It was concluded that there was no significant increase in the emotional attention score changes of the broom commercial used in the study and that it followed a fluctuating course between male and female participants.

Keywords: Emotional Attention Score, TV Commercial, EEG Analysis

1.INTRODUCTION

Advertising is the primary source of communication between the company and the consumers, whose ultimate goal is to gain profit, increase market share, provide competitive advantage in the market and make this superiority sustainable. Companies or suppliers and marketing groups seek to create an image of their brand in the minds of consumers by following various advertising strategies to create a brand personality, to ensure a positive and permanent projection of the brand in the consumer's mind. The basis of this effort lies in the urge to expand the existing customer base and reach the potential

² The theoretical and literature part of this study was taken from the doctoral thesis titled “Tüketici Davranışı Nörolojisi: Nöroekonomi-EEG Yöntemiyle Nöromarketing Uygulaması / Neurology of Consumer Behavior: Neuromarketing Application with Neuroeconomics-EEG Method”, which was carried out at Selçuk University, Institute of Social Sciences and published as a book by Çizgi Bookstore.

audience in terms of company owners (Yorgancılar, 2015: 113).

By determining the needs and wishes of the customers well, making advertising planning in line with these data and directing the consumer subconscious in a positive way towards the brand requires to convey the subconscious messages correctly. As a matter of fact, creating the brand identity and directing the consumer's brand perception as an element that has a very important role in the consumer's purchasing decision and behavior process is the key point (Yorgancılar, 2015: 113). In this case, new quests were needed in the field of marketing and advertising, and neuromarketing science researches were emerged that finally enabled to reach the black box of the consumer mind. Neuromarketing is expressed as the measurement of the effects of the digitized reactions of the subconscious on our preferences, especially through our sense organs such as attention, interest and emotional attraction, visual, audial, which affect the mindset of an individual (Tüzel, 2010: 165).

2.LITERATURE

One of the beginnings of the neuromarketing adventure is the findings of a study in which eight young women watched television commercials while their brain activity was monitored by a market researcher in a small laboratory in Greenwich, England, in collaboration with cognitive neurologists. There are various neuroeconomics and neuromarketing researches applied with many different techniques in the literature. As Yorgancılar (2015) quoted, some researches in the literature are as follows:

In a study of advertisements, Kenming et al. (2007) investigated the connection of advertisements, which he defined as "attractive", with neural relations. In the article that can attract the attention of the followers, the brain activities of the subjects were measured by fMRI when they rated different advertisements according to their attractiveness.

It has been revealed during the studies that positive facial expressions are an important element. One possible explanation for this is provided by Aharon et al. (2001), who showed that showing beautiful female faces leads to the activation of reward-related areas in the brains of heterosexual men.

Young (2002) investigated whether some moments in advertisements are responsible for brand development and attention by using EEG that only certain moments draw attention to the brand in the commercials.

Revealing that certain visual scenes cause a faster activity in the left frontal cortex, thus persistence in memory is more successful, Rossiter et al. (2001) also showed that some visual scenarios are better known by using EEG and that good results can be obtained in the field of recall and information acquisition process.

Macklern (2005), who conducted a study to measure the effects of different media tools on the brain and to reveal what kind of messages they give in the best way, presented

advertisements to the subjects that included auditory, visual and both auditory and visual elements while scanning their brains. It has been revealed that advertisements containing both visual and audial elements are more successful in directing perception, businesses that want to change their attitudes towards their products should benefit from TV instead of print ads, and in this sense, this interest in TV should be used.

Ambler et al. (2000) used MEG how effective and cognitive advertisements in different cortical centers revealed the activity. In the report they gave the results of the MEG experiment, they revealed that advertisements related to cognitive and emotion activate different centers in the cerebral cortex.

Senior (2003), on the other hand, determined that attractive human faces become more specific by activating the reward area of the brain more than unattractive human faces.

Braeutigam et al. (2001) found out that different parts of the brain become active, according to which the choice is predictable and unpredictable. It was determined that the relevant area of the brain was illuminated when the subjects were made to smell strawberries. In this study where the brain activity reactions against odor and color were measured, the color of strawberries is shown on the screen on the other on one hand while, as a second step, the odor of strawberries is smelled on the one hand. In this case, brain activity is highly concentrated before the red color. In the third step, it is made completely blue on the screen this time. In this case, brain activity has dropped below the level of brain activity only in the case of odor.

Regarding satisfaction and reward, Erk et al. (2002) found out that products with high social value stimulates the reward center in the brain more than products with low social value.

Another neuromarketing research, which Lindstorm (2011) cited in his book, is on whether there is a connection between religious beliefs and brand addiction. In this experiment on religious men, it was tried to measure how similar their religious feelings were to their feelings towards the brand. In this experiment, visual expressions that will make brand and religious associations such as Apple, Guinness, Ferrari, Harley Davidson, Coca Cola, BP, American Express, Mother Teresa, Red Bull, pictures of famous players playing in various sports branches, beads of rosary, praying children are shown to the subjects. All the subjects selected for this experiment were selected among religious men. If we evaluate their religiosity level from 1 to 10, the religiosity ratings of the subjects participating in this experiment receive a score between 7 and 10. With the start of the experiment, the subjects started to be shown the visual cues we mentioned above. It was observed that strong brands caused more activity in the brains of the subjects than weak brands when this experiment with fMRI device started to get results.

Surprising results were obtained in this experiment. It was already such a foreseeable and predictable fact. The surprising result is that the subjects' reactions to images that are religiously evocative are the same as their reactions to powerful brands. When religious

emotions intensify, the brain response of the subjects in the region of their brain related to reward is the same as when the Ferrari-branded sports car is shown. When the images of weaker brands are shown to the subjects and when religious associations are made, the region that makes move is not the same with the region when the weaker brand is shown. Weak brands do not show the effect of strong brands.

A strong sense of brand and sense of religion are similar; however, it is observed that the feeling of religion differs with the weak brand. In this experiment, the effect of our beliefs, curiosities, superstitions, belief in luck and misfortune on the purchasing decision was clearly observed.

The study of Lindstorm (2011) was carried out on TV programs. It was aimed to evaluate between 3 TV programs that were shown to the subjects. In this experiment using the SST device, a comparison was asked between the TV programs named Quizmania, Swan, How clean is your House. Priorly, survey studies were conducted with 200 volunteers. According to the survey results, the competition program named How Clean is Your House seemed to be clearly well-ahead.

The TV show Swan was a huge disappointment. The subjects did not enjoy Quizmania, a competition program that makes money for those who know questions, with a dreamlike structure and decorations such as giant ice cream cones, a chewing gum machine, a surfboard, and a music box. Swan, on the other hand, is a program that takes women and beautifies them aesthetically with various operations. In the How clean your house program, two women come and clean the dirty houses. In the experiment conducted by connecting SST devices to 200 subjects, the preferences of the subjects were determined. How clean is you House program get more likes than the swan program. However, Quizmania, which was not appreciated in the survey studies, was determined to be the most liked program in the SST results.

OBTAINED FINDINGS AND RESULTS

This study is also an example of research in the field of neuromarketing. In the study, the neurological effects of religion, fear and confusion used in TV commercials on the consumer mind were tried to be measured by using 14-channel ElectroEncephaloGraphy (EEG). In the study, which was carried out on a total of 60 participants, 30 men and 30 women, data collection process is carried out with EEG through Emotive EPOC brain computer interface tool and database interactive experimental software developed by artificial intelligence experts.

The commercial used is a foreign vacuum cleaner commercial that has not been broadcast in Turkey before. The reason for this is that it is thought that the neural responses will be higher by choosing a commercial film that the participants are not familiar with.

Based on EEG and made in the light of the consumer analysis approach, the broom TV

commercial does not show significant increases in emotional involvement score changes and continues in a fluctuating course. The emotional involvement score changes obtained as a result of the experiment are shown in Table 1:

Table 1. Emotional Involvement Score Variations of Vacuum Cleaner Commercials

Second	Male	Amount of change	Female	Amount of change	Total Average
1	0,55	0	0,65	0	0,60
2	0,57	+2	0,68	+3	0,62
3	0,59	+2	0,69	+1	0,64
4	0,61	+2	0,71	+2	0,66
5	0,63	+2	0,74	+3	0,69
6	0,67	+4	0,78	+4	0,72
7	0,69	+2	0,81	+3	0,75
8	0,67	-2	0,84	+3	0,75
9	0,66	-1	0,84	0	0,75
10	0,64	-2	0,82	-2	0,73
11	0,65	+1	0,81	-1	0,73
12	0,66	+1	0,82	+1	0,74
13	0,66	0	0,84	+2	0,75
14	0,66	0	0,84	0	0,75
15	0,67	+1	0,81	-3	0,74
16	0,68	+1	0,81	0	0,74
17	0,66	-2	0,81	0	0,74
18	0,63	-3	0,81	0	0,72
19	0,60	-3	0,80	-1	0,70
20	0,60	0	0,78	-2	0,69
21	0,62	+2	0,77	-1	0,69
22	0,63	+1	0,76	-1	0,69
23	0,63	0	0,76	0	0,70
24	0,64	+1	0,77	+1	0,70
25	0,64	0	0,76	-1	0,70
26	0,63	-1	0,75	-1	0,69
27	0,63	0	0,76	+1	0,69
28	0,63	0	0,77	+1	0,70
29	0,62	-1	0,77	0	0,70
30	0,62	0	0,79	+2	0,70
31	0,63	+1	0,81	+2	0,72
32	0,64	+1	0,83	+2	0,74
33	0,65	+1	0,85	+2	0,75
34	0,65	0	0,86	+1	0,75
35	0,64	-1	0,86	0	0,75

36	0,63	-1	0,85	-1	0,74
37	0,61	-2	0,85	0	0,73
38	0,62	+1	0,85	0	0,73
39	0,64	+2	0,83	-2	0,74
40	0,65	+1	0,83	0	0,74
41	0,67	+2	0,83	0	0,75
42	0,70	+3	0,83	0	0,76
43	0,71	+1	0,83	0	0,77
44	0,71	0	0,82	-1	0,77
45	0,72	+1	0,78	-4	0,75
46	0,71	-1	0,76	-2	0,73
47	0,67	-4	0,75	-1	0,71
48	0,63	-4	0,76	+1	0,70
49	0,61	-2	0,75	-1	0,68
50	0,62	+1	0,75	0	0,69
51	0,65	+3	0,76	+1	0,70
52	0,66	+1	0,77	+1	0,72
53	0,67	+1	0,78	+1	0,72
54	0,67	0	0,78	0	0,72
55	0,69	+2	0,77	-1	0,73
56	0,72	+3	0,75	-2	0,73
57	0,74	+2	0,72	-3	0,73
58	0,76	+2	0,73	+1	0,74
59	0,77	+1	0,75	+2	0,76
60	0,77	0	0,77	+2	0,77
61	0,76	-1	0,79	+2	0,77
62	0,73	-3	0,81	+2	0,77
63	0,71	-2	0,82	+1	0,77
64	0,70	-1	0,80	-2	0,75
65	0,70	0	0,78	-2	0,74
66	0,70	0	0,77	-1	0,74
67	0,71	+1	0,78	+1	0,74
68	0,71	0	0,80	+2	0,76
69	0,72	+1	0,80	0	0,76
70	0,73	+1	0,81	+1	0,77
71	0,73	0	0,81	0	0,77
72	0,73	0	0,82	+1	0,77
73	0,73	0	0,81	-1	0,77
74	0,72	-1	0,79	-2	0,76
75	0,71	-1	0,77	-2	0,74
76	0,72	+1	0,76	-1	0,74
77	0,72	0	0,75	-1	0,74
78	0,72	0	0,75	0	0,73

79	0,69	-3	0,75	0	0,72
80	0,66	-3	0,75	0	0,71
81	0,64	-2	0,74	-1	0,69
82	0,64	0	0,73	-1	0,69
83	0,64	0	0,75	+2	0,69
84	0,64	0	0,76	+1	0,70
85	0,64	0	0,75	-1	0,70
86	0,64	0	0,74	-1	0,69
87	0,64	0	0,74	0	0,69
88	0,64	0	0,75	+1	0,69
89	0,64	0	0,75	0	0,69
90	0,63	-1	0,76	+1	0,69
91	0,63	0	0,78	+2	0,70
92	0,63	0	0,81	+3	0,72

In the variations of emotional involvement score of vacuum cleaner commercial, which is based on the basic EEG and made in the light of consumer analysis, in terms of differences between male and female participants metric increases in very serious rates are not seen. Because of this, total values were taken into account and analyzes were not made separately on the basis of gender. Total values have been continuing in fluctuating course. In the first second of commercial of 92 seconds, in which the quality of brand is prioritized, and a scaring music is used in background, important increase and decrease are not seen.

In the range of 2nd and 3rd seconds, with a mysterious man appearing in darkness of night in the company with thunders in foggy and hazy weather, two each of unit increases are observed. Following that a nostalgic door, on which there are patterns belonging to the old periods, is opened part way by groaning, an aged woman is seen and, in the 4th second, an increase of 2 units occurs.

In 5th second, that the face of woman clearly appears and that a worried expression in her face is noticed cause an increase of 3 units. In the 6th second, when the worried looks of the aged woman increase much more, an increase of 3 units more is observed. In the range of 7th and 9th seconds, as a result of that the aged woman open the door to mysterious man, it is seen that the mysterious man is a priest and this causes an increase of 3 units. In the 10th and 11th seconds, that mysterious man hesitates as facing back and looks at photographs on nightstand in the room, turning aside his head, leads to decrease of 2 units.

At the beginning of 12th second, while the aged woman and mysterious man are going toward stairs, it is understood that they hesitate for a moment and the mysterious man prays and, consequently, depending on change of camera angle, with blurring of the face of the aged woman and prioritizing mysterious man, that the mysterious man is originally the priest; this case also leads to an increase of 1 unit.

In 13th and 14th seconds, following that the priest prays with the cross in his hand and that the aged woman and priest fearfully look at each other, that the priest hugs Bible causes an increase of 1 unit. In 15th and 17th second, with which tick of the clock was accompanied, with noticing that a man, who is in worried and fearful, an increase of 1 unit occurs. The worried man continuing to pray leads to a decrease of 2 units in 18th second. It is seen that the priest follows the worried man and that woman begins to go to the upper floor; that mystery gradually increases leads to a decrease of 2 units in 19th second and a decrease of 1 unit in 20th second. In the range of 21st and 22nd second, as a result of the priest also goes toward the aged woman, a decrease of 1 unit occurs.

That the aged woman and priest fearfully go up the second floor, that the priest crosses himself, consequently, that the priest firmly hugs to Bible causes an increase of 1 unit in the range of 23rd and 25th seconds. Soon after 26th and 27th seconds, the voice of a screaming woman is heard, and it is seen that a decrease of 1 unit occurs. Following screams, that the priest and woman looks at in fear, turning to each other causes an increase of 1 unit in the range of 28th and 30th seconds. In the range of 31st and 32nd seconds, that screams are still continuing and that the woman and priest also go toward that direction lead to an increase of 2 each units in the range of interest.

That screams increases, that they approach toward the voice and that the fear level of the priest and his inhalation voice are not heard cause an increase of 1 units in the range of 33rd and 35th seconds. In the range of 37th and 38th seconds, that the woman firmly keeps her waistcoat, and fearful expression in her face show a decrease of approx 1 unit.

In 39th and 40th seconds; that the expression in the face of the aged woman becomes ready to cry and sad, and that the priest arrives to the door, where the screams are heard lead to an increase of 1 unit. In 41st second, it is observed that there is an increase of 1 units and, immediately after that, in 42nd second, when he hesitates about whether or not to open the door and suspense music begins, an increase of 1 unit more occurs.

Following this, in the range of 43rd and 44th seconds, that there occurs an increase of 1 unit. That the priest kisses the cross, raising it, and looks at worriedly cause a decrease of 2 each units in the range of 45th and 47th seconds. In 48th second, that the priest slowly reach toward door handle causes to decrease of 1 unit. In 49th second, that the priest grasps door handle causes a decrease of 1 each unit and that the priest begins to slowly open the door, turning its handle causes an increase of 1 unit in the 50th and 51st seconds. In the range of 52nd and 54th seconds, depending on leaving ajar the door, the shadow of the priest appears in the room, and it causes an increase of 2 units. In the range of 55th and 57th seconds, a cross hung on the wall stands out in the room, and this also causes an increase of 1 unit.

In 58th and 59th seconds, along with the fact that the door is opened, that the pages of the book on nightstand are opened one by one with the sound of an intense wind causes an increase of 2 units. Following that the door is fully opened, between 60th and 63rd seconds, the priest comes in the room and sees nobody on the bed in the room, and, thus, noticing that screams come from

the ceiling; when he raises his head, along with that he sees a young girl with unclear face, clung to the ceiling, who is similar to devil character in the film “Exorcist”, whose arms are spread, hairs flown to the front and who wears nightshirt, it is observed that there occurs an increase of 1 unit.

That the priest opens his mouth with a fear after seeing the girl, exposed to the devil, causes a decrease of 2 units in 64th second. In the range of 65th and 67th seconds, depending on that the young girl, clung to the ceiling, cries by narrowing her eyes, in a cold sweat, with open mouth and in pain and that she reach her hand toward the priest and scramblingly moves as if she was impacted by the devil, a decrease of 1 unit occurs. In the range of 68th and 69th seconds, in view of that the young girl is still moving in clung to the ceiling,, an increase of 2 unit is seen.

In the range of 70th and 73rd seconds, that the lamp begins to blink and that the house is seen from external frame causes an increase of 1 unit. In 74th second, the third floor of the house begins to slowly appear, and an increase of 1 unit is seen. In the range of 75th and 77th seconds, that the third floor appears, that the woman sweeping the room with the red vacuum cleaner is seen, that it is noticed that the aged woman sweep the room with pleasure, and that the aged woman still continues to sweep causes a decrease of 1 unit. That the aged woman continue to sweep with happiness expression in her face causes a decrease of 1 unit in 78th second.

That the aged woman accomplices with the music causes a decrease of one each unit in 79th and 80th seconds In the range 81st and 83rd seconds. Along with the fact that the edge of vacuum cleaner becomes clear and that the brand becomes visible, it is noticed that the aged woman blissfully sweeping the room in company with the music in upper floor pulls up the girl, who is forwardly and backwardly moving and screaming in pain as if she exposed devil, and that she adhered to the ceiling due to with the suction power of the vacuum cleaner.

That the priest hearing screams and unknowingly following this girl takes his hand toward cross causes a decrease of 2 units. That screams as well as music sounds and the fearful looks of the priest continue and that the priest firmly hugs his Bible causes an increase of 1 unit in the range of 84th and 85th seconds. In the range of 86th and 90th seconds, in the accompaniment of music and the writing of slogan reports that suction power of broom is in fact reflected to the girl standing clung to the ceiling and, right after, along with that broom brands appears, vacuum cleaner brand emerge, which is written in red color on a black background and the laughing voice of the devil is heard.

Following this, it is seen that the vacuum cleaner is plugged in triple socket. Along with that vacuum cleaner is taken out from the plug and that the voice of vacuum cleaner ends, soon after, that the sound of fall appears, a decrease of 1 unit occurs. In 91st second, along with the fact that black display appears, an increase of 1 unit is observed and, that black display in 92nd second and commercial ends, an increase of 2 units.

RESULTS

As an example of neuromarketing research, in this study, a TV commercial of a foreign brand with the theme of religion, fear, curiosity and partly humorous elements (towards the end of the ad) was analyzed with the help of EEG. Total values were analyzed since there was not much difference in terms of gender, according to the mental data of the sixty-person subject group consisting of equal numbers of male and female participants.

The emotional involvement metric is essentially an indicator of a positive evaluation of the commercial, that is, the sense of sincerity they develop towards the brand. If it is necessary to generalize according to the emotional interest values given in the table; metric values increase in seconds when horror and mystery scenes take place; It is seen that buyers show attentional limitations.

On the other hand, the metric values fluctuate in the scenes where there are elements such as the cross, the priest, the bible, which we can describe as a religious theme. For this reason, it is not possible to use a clear statement about the effect of using religious themes in terms of emotional involvement. However, the point to be noted at this point is that the participants are Muslims. It is necessary to evaluate the fluctuating course in the levels of being affected by the elements of the Christian religion within this framework.

The selected TV commercial consists of seconds that create curiosity with almost every scene, and the metrics of emotional involvement increase with every second that increases the sense of curiosity about the mystery. From this point of view, it would not be wrong to say "curiosity sells".

REFERENCES

- Aharon, I., Etcoff, N., Ariely, D., Chabris, C. F., O'Connor, E., ve Breiter, H. C. (2001). Beautiful faces have variable reward value: fMRI and behavioral evidence. *Neuron*, 32(3): 537–551.
- Ambler, T. ve Burne, T. (1999). The impact of affect on memory of advertising. *Journal of Advertising Research* 39(2): 25–34.
- Ambler, T., Ioannides, A. ve Rose, S. (2000). Brands on the brain: neuro-images of advertising. *Business Strategy Review* 11(3): 17–30.
- Braeutigam, S., Stins, J.F., Rose, S.P.R., Swithenby, S. J. ve Ambler, T. (2001). Magentoencephalographic signals identify stages in real-life decision processes. *Neural Plasticity*. 8: 241–253.
- Erk, S., Spitzer, A. P., Wunderlich, A. P., Galley, L. ve Walter, H. (2002). Cultural objects modulate reward circuitry. *NeuroReport* 13: 2499–2503.
- Kenning, P., Plassmann, H. ve Ahlert, D. (2007a). Applications of functional magnetic resonance imaging for market research. *Qualitative Market Research: An International Journal* 10(2): 1352–2752.

- Kenning, P., Plassmann, H., Kugel, H., Schwindt, W., Pieper, A. ve Deppe, M. (2007b). Neural correlates of attractive ads. *FOCUS-Jahrbuch 2007, Schwerpunkt: Neuroökonomie, Neuromarketing, Neuromarktforschung, Koschnick WJ (ed.). FOCUS Magazin Verlag: Munich; 287–298.*
- Lindstrom, M. (2011). *Buyology*. 1.Basım, Optimist Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Macklern, K. (2005). It's mind over money. *Maclean's. Vol. 118. No.21: 66-68.*
- Rossiter, J. R., Silberstein, R. B., Harris, P. G. ve Nield, G. A. (2001). Brain-imaging detection of visual scene encoding in long-term memory for TV commercials. *Journal of Advertising Research. 41: 13–21.*
- Senior, C. (2003). Beauty in the brain of the beholder. *Neuron, Vol. 38: 525–528.*
- Seymore, B., Singer, T. ve Dolan, R. (2007). The neurobiology of punishment. *Nature Reviews Neuroscience 8: 300–311.*
- Tüzel, N. (2010). Tüketicinin zihnini okumak nöropazarlama ve reklam. *Marmara İletişim dergisi, Ocak, sayı 16: 164-165.*
- Yorgancılar, F. N. (2015). Tüketici Davranışı Nörolojisi: *Nöro-ekonomi-EGG Yöntemi ile Nöromarketing Uygulaması*. Konya: Çizgi Bookstore.
- Yorgancılar, F. N. (2018). *Ad Elements' Effect on Awareness and Image of a Brand: A Field Research*. Tanrıtanır, B. C. (Ed) ve Özer, S. (Ed). Academic Research in Social, Human and Administrative Sciences – I. Ankara: Gece Kitaplığı Publishing.
- Yorgancılar, Fatma Nur. (2016). In Tv Commercials, The Theme of Women and Sexuality On The Mind of Consumer: A Neuromarketing Application. *The Journal of Academic Social Sciences (ASOS)*. Year: 4 (26), 129-148.
- Young, C. (2002). Brain Waves. Picture Sorts and Branding Moments. *Journal of Advertising Research. 42: 42–53.*

A SOCIOLOGICAL ANALYZE OF EMIGRATION HISTORY AND POLICIES: CASE OF ALBANIAN EMIGRATION FLOWS IN TURKEY

Ph.D Matilda LIKAJ

Department of Sociology

Faculty of Education

University of 'Aleksander Moisiu' Durres (UAMD)

OECD 0000-0003-3471-3036

Ph.D Ramiola KALEMI

Department of Sociology

Faculty of Education

University of 'Aleksander Moisiu' Durres (UAMD)

ABSTRACT

The Albanian emigration phenomenon has been dominated with different waves, after the collapse of the communist regime. A variety of scientific studies have been focusing on the study of this phenomenon. The lack of the review of this phenomenon before the communist regime, and formed a huge gap in scientific literature of sociology, political sciences, history and other disciplines of social sciences. Influencing by the up mentioned gap, this study focuses in the sociological analysis of emigration history and policies of Albanian emigrants in Turkey, during the last century of Ottoman empire and the first decades of Turkish republic. According to the historical records of the administration of the Ottoman Empire and Republic of Turkey, there is a large number of Albanian emigrants. In order to better understand the situation of the phenomenon of Albanian emigration in Turkish society, it is important to review its historical aspect under the sociological perspective.

This study aims to analyze the emigration phenomenon during history, from sociological perspectives. The development of the study based on the hypothesis of the study, that is policies of emigration of Ottoman Empire and Republic of Turkey attracted the emigrants' groups from different nations, because of multicultural approach. The study used descriptive approach of literature and data to test this hypothesis and to develop discussion.

Keywords: *Emigration history; Emigration Policies; Ottoman Empire and Turkish Republic; Albanian emigrants*

1.INTRODUCTION

Throughout its history, Turkey has been recognized as a country (home country for emigrants), where demographic movements and the phenomenon of emigration have existed and have been influential in the society. This, has been noticed since the Ottoman Empire, which with its policies of accepting all with social actors from different races, nations, religions, languages, cultures, etc., influenced the continuing of this tradition until today. The emigration legislation of 1934, number 2510/3, represents that modern Turkey formed emigration policies on the concept of accepting all emigrants of Turkish origin or emigrants from societies that are related to 'Turkish culture' (Cavusoglu; 2006: 145).

Emigrants who were registered on the basis of religious identity (which in this case was

Muslim) and were given the designation as a member of the Turkish nation or compatriot. For this reason, during the 1960s and 1970s, emigrants from the Balkans, especially diaspora Albanians and Bosnians, were recognized as social groups who came from other countries and were part of Turkish culture. This conception, enabled the minimization of prejudices and helped to adapt emigrants to the norms, customs, traditions and all elements of the social structure of the Turkish society. 'These policies form the basic philosophy that the phenomenon of emigration in Turkish society positively affects economic, social and political development, and through diversity the socio-cultural structure of this society is enriched' (Akpınar; 2001: 5). This philosophy is also presented in article 6458 of the Legislation for the Protection of Foreigners and International Emigrants (Göç Politikaları Kurulu; 1963: 6458). According to this legislation, individuals who immigrate to Turkey, alone or in a group (including family members), must be received by the competent forces and institutions, they must be helped to get shelter, must be provided facilities while obtaining a residence permit, and they must be offered assistance (Güler; 2013: 24). Modern Turkey, or the Republic of Turkey, from its beginnings until 1980, turned into a country that has sent more emigrants than it has received.

By the emergence of international markets, with changes in world policies and the formation of a liberal current, from the perspective of emigration, Turkey's identity changed. "Since 1980 until the beginning of 2000's, there has been a large number of emigrants of different profiles in Turkey (Deniz; 2009: 17). 'After the 1990s, Turkey received a large number of flows of transit migrants, asylum seekers and (i)legal migrant workers (Icduygu, Yukseker & Aksel; 2010: 23). Turkey is a country that is identified as 'the land of emigrants with different origin', which attracts many individuals with regular, irregular status, transit, labor force, returnees, workers, documented or undocumented, asylum seekers, refugees, etc. (Icduygu & Kirisci; 2009: 274). This society welcomes minorities and diversities of different cultures, ethnicities, races and religions. Both in the period of the Ottoman Empire and in modern Turkey, Albanians, despite being few in number (compared to the choice of European countries, as host countries), have chosen as their preference to emigrate to their country.

This study aims to analyze the emigration phenomenon during history, from sociological perspectives by focusing in emigration policies of Ottoman Empire and Republic of Turkey. The development of the study, has been based on the hypothesis of that is policies of emigration of Ottoman Empire and Republic of Turkey attracted the emigrants' groups from different nations, because of multicultural approach. The study used descriptive approach of literature and data to test it and to develop discussion, as chapters one and two, of study.

1. EMIGRATION POLICIES AND ALBANIAN EMIGRANTS IN THE OTTOMAN EMPIRE

In order to a better understanding, of the situation of phenomenon of Albanian emigration in Turkish society, it is important to review its historical aspect under the sociological perspective. According to the historical records and archives of the administration of Ottoman Empire, are noted a large number of Albanian emigrants. 'Albanian emigrants

from different social stratification, were part of the Ottoman society, some of them had a great influence on the decision-making of this empire' (Eryılmaz; 1996: 72).

The wide extent of the territories of the Ottoman Empire, enabled the development of its material wealth, as well as the acceptance of various ethnic-cultural diversities. This empire has enabled the acceptance of many emigrant flows from the Balkans, Asia, Russia, Egypt, etc. According to Ağanoğlu, a significant number of the population of Turkey is formed by individuals coming from countries with different nationalities (Ağanoğlu; 2012:17).

The terms used as *multeji* (*mülteci*) or *muhajir* (*muhajir*) (mean 'seeking shelter', the sheltered (*myltechhi*), and the departure of individuals from one country and settling in another country (*muhajir*). The term *muhajir* is used for emigrants who left the country or residence they were in, due to the persecution of the Islamic faith or for the spread of the religion. These terms have been used for emigrants in written literature language, in written and spoken official language, as well as in everyday life contained positive meaning (in the case of deconstructing the meaning and connotation). Ağanoğlu states that the term *muhajir* is used for individuals who, together with their families, have moved from their country, to start life in another country. The term *mylteji*, has been used for individuals who fled from a country or from aggression of a leader, to seek refuge in other countries' (Ağanoğlu; 2012: 159). As far as migratory waves currents from different areas of the Balkans are concerned, until the First Balkan War, and has been used the term *multeji*. Albanian emigrants were known as Albanians of Albania or Albanians outside Albania, especially those of Slavic countries and Greece, has been used the term *muhajir*. The perception of the terms of emigration, did not contain negative elements, but welcomed the emigrant by grouping them according to the reasons/factors of the movement from home country. By the founding of the Republic of Turkey till nowadays, instead of the name *mylteji* or *muhajir*, been used the term *emigrant* (*göç*). In the everyday life, social actors continue to use the terms *mylteji* or *muhajir*.

The economic, social and cultural development of the Ottoman Empire and the development of policies for the acceptance of diversities, offered the ease of accepting emigrants from different countries of the world. Diversity or the arrivals from different countries of the Balkans and Central Asia have had the support as of admission policies as well as of local social actors. The acceptance of emigrants was not simply evaluated as a demographic movement of individuals from one country to another, but as a movement that affects the formation of cultural diversity and dynamics in the social structure of Ottoman society. According to Çalış, the coexistence between different groups coming from the Balkans with the natives has formed a collective identity, which has been very different from the definitions so far. He posits that collective identity is formed as a result of reflections of influences between different cultures, but preserving 'social memory' (Çalış; 2004: 18).

During analyzing the phenomenon of emigration in the Ottoman Empire, the researcher faced the acceptance of emigrants by the locals and emigration policies (receptive and facilitating), too unique and different from other countries. The specifics of this phenomenon and its policies are analyzed as follows. As an example, individuals who wanted to leave the various countries of the Balkan peninsula had the right to choose to travel by train from Thessaloniki to Istanbul or by ship. The largest number of emigrants preferred to emigrate by ship. Apart from its own ships, the Ottoman Empire also rented

ships of various companies, which enabled the transport of emigrants from their countries of origin to different cities of the Ottoman Empire. Determining the place of arrival of emigrants was carried out by different commissions' (Kocacık; 1980: 144).

The emigrants' commission (Gocmen Komisyonu) was tasked with taking care of the emigrants' travel payments. According to Article 11, of the Regulation of the Housing Commission for Emigrants (Iskan-I Muhacirin Komisyonu), the travel and food expenses of the emigrants were covered by the budget of to the empire' (Kocacık; 1980: 150). 'In addition to covering expenses, they were offered monetary assistance, which was proportional to the number of people in the family' (Keha; 2013: 97). 'Through the procedures of this commission, emigrants were provided with certificates (*ilmuhaber*) which enabled them to travel for free during the emigration process to the Ottoman Empire, as well as reimbursed the food expenses during the trip (Uzuncarsili; 1948: 312). Both, by train, by ship or by road, as soon as the emigrants arrived at the border, they were directed to the station, seaport or the first border point, they were sent by train to Istanbul, where the place where they would live was determined (Kocacık; 1980: 149).

Emigrants traveling by train to the Ottoman Empire were not obliged to pay for the journey. Their travel payments were given to the Eastern Railway Organization (*Şark Dermiryollari Şirketi*), by the Ottoman Empire (Ağanoğlu; 2012:180). Also, emigrants who traveled by ships of the Ottoman Empire or ships of different companies, did not pay for the trip. Emigrants' voyage payments were rewarded by the empire against all shipping firms (Elibol; 2007: 137). This rule lasted until 1913. After this year, with the fall of the Ottoman Empire, there were fundamental changes in the country's policies. Usually, for emigrants from different countries of the Balkans, the border point and the place they went to when they arrived for the first time was Edirne. From Edirne, the emigrants were escorted to Istanbul, Çanakkale, Samsun, Izmir, or to big cities in Anatolia. The orientations of these emigrants were carried out by the commissions, which had the task of settling them in different cities. This distribution was carried out according to the requests of individuals in the choice of the country.

During this period, the Office of Registration and Resolution of Emigrants' Problems, named Iskan-i Muhacirin Memuri, operated in the Ottoman Empire. Through this office, in addition to registering emigrants who wanted to live in Turkey, they were able to secure residence and offer opportunities for employment. Usually, the places or areas where emigrants were sheltered by this office were inhabited by emigrants of the same origin. According to Unal, emigrants had the right to independently choose the settlements where they wanted themselves' (Ünal; 2014: 27).

Orientations for the places where the emigrants would live were also directed through the Commission for the Gathering of Emigrants (*Iane-i Muhacirin Komisyonu*), based in Istanbul. The official application for the acceptance and settlement of emigrants was mandatory . In the cities where the emigrants were received, commissions were formed, which had different functions to enable the solution of the housing problem, health problems, aid for food, clothing and equipment with vital materials.

"At first, the accommodation of emigrants in the Ottoman Empire was carried out in the premises of mosques, in empty schools of different neighborhoods, in buildings with large spaces, in the premises of palaces or in uninhabited manors (Simsir; 1970: 304). The

policies of the Ottoman Empire directed the emigrants of each city to build their houses in the unused fields or estates, to form their villages according to the architectural models of the country of origin.

According to Article 26, of the Regulation on the Housing of Emigrants (Iskan-I Muhacirin Nizamnamesi), emigrants who were settled in various farms or villages were provided with a pair of animals, tools for agriculture, seeds and domestic animals, to start life as members of others of society (Ağanoğlu; 2012:155). After recovery and adaptation to the country, the emigrants had to pay a symbolic amount for these aids. This amount of money could be repaid over a fairly long period of time, without paying taxes or interest. The main condition of this aid, rather than the return of payment, for the emigrants was the obligation not to sell any of these tools or animals, which were given to them. It should be noted here that the Commission for the Gathering of Emigrants (İane-i Muhacirin Komisyonu) based in Istanbul, categorically implemented the systematization of emigrants in different cities before the winter season, due to the difficulties of migration (Kocacık; 1980: 154). This commission paid rent to emigrants and provided them with food. Through this commission, the Ottoman Empire carried out its policies, since in addition to housing and food, emigrants were provided with a daily allowance for each person living in the family. Another important factor, for facilitating the daily life of emigrants, was the health aid. For health problems, emigrants turned to the 'Emigrant Health Affairs Office' (Göçmen sihiye İşleri Şubesi), which treated emigrants in their centers. If the health problems of emigrants presented difficulties, then this office directed them to different hospitals or health centers. 'Emigrants had no obligation to pay for any health service, because all this expenses were borne by the Commission for the Gathering of Emigrants (İane-i Muhacirin Komisyonu) (Paşaoğlu; 2013; 351). The policies of the Ottoman Empire were focused on the acceptance of cultural diversities and the assistance offered to emigrants. In these policies, there was no division of emigrants according to belonging to different religious beliefs, therefore acceptance and assistance were offered to all emigrants without making exceptions. A very important element in this period is that families that did not have the head of the family were initially accommodated by being given a house, food for every month, provided with health services, employment, etc. Then families with small children were organized, and then other families. If there was a division in aid to emigrants, it was based on the most basic needs of the emigrants.

The Ottoman Empire in its policies had the acceptance of emigrants from all nationalities. Based on the law of acceptance of the Balkan countries as part of the empire and the many similarities in culture, they became motivating factors for individuals to migrate to the center of this empire (Saygili; 2014; 40). According to Özlem, emigrants from the Balkans (especially the areas known as Rumeli, which also includes all the Albanian lands) chose to live in the western urban areas of Turkey, especially in the cities of Bursa, Istanbul, Manisa, Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ and Kırklareli (Özlem; 2011: 1). "The majority of emigrants from the Balkan areas chose their residences in Istanbul, İzmit, Bilecik, Aydın, İzmir, Manisa, Bursa, Kütahya, Balıkesir, Muğla, Afyon, Denizli and their surrounding areas" (Oğuzoğlu; 2002: 15). The same implementation for preferences in the choice of these countries has also been distinguished among the Albanians who emigrated after the fall of the Ottoman Empire, until today.

According to various archives and literature about the Ottoman Empire, Albanian emigrants have had an important role in this empire, as leaders in state institutions, as intellectual individuals or even as emigrants. They were important factors in the reorganization of the social structure of this country. The heads of institutions as well as other Albanian intellectual individuals were known as intellectual emigrants (ulema), who occupied important positions in society and a special treatment. Special policies were implemented for the housing and continuity of life of these Albanian emigrants.

Other Albanian emigrants, who had emigrated for many reasons, were applied different policies than emigrants from other Balkan countries. Albanian emigrants were oriented to choose some of the largest cities of the empire, for the reason that it would be easier for them to adapt to the Ottoman way of life and culture. Some of these cities are Izmit, Bilecik, Aydin, Manisa, Bursa, Kutahya, Balikesir, Mugla, Afyon, Denizli and other coastal areas. The orientations for choosing the country to continue life were thought according to the heavy and angry character, as well as the harsh appearance of the Albanian emigrants. However, they faced and formed different problems during decision-making, even after they were part of the Ottoman society' (Ağanoğlu; 2012: 127). After the various problems that appeared in the neighborhoods where the Albanian emigrants were sheltered, it was forbidden for them to continue living in big cities like Istanbul and Izmir. Albanian emigrants were a challenge to the tranquility of the different neighborhoods where they lived, as well as to Ottoman society itself. They showed resistance not to adapt and lose any social and cultural element of their country (Sepetcioglu; 2014: 53). 'In order to minimize the problems formed by Albanian emigrants, who could join various problematic groups in Istanbul society, Albanian emigrants began to be directed to live in cities with smaller populations and greater social control' (Canli; 2007: 55). Among the small towns where the Albanian emigrants were oriented to live were Izmit, Bilecik, Aydin, Manisa, Bursa, Kutahya, Balikesir, Mugla, Afyon, Denizli and other coastal areas, even the cities of Konya vilayet such as Egrel, Kaaragac were added. ,Ilgın, Akşehir, Saidli, Karaman, Sivas, Ankara, etc.' (Ağanoğlu; 2012: 128-129). In these countries, Albanians are known for their wild and often angry nature, however, they have had no external incitement or harassment to disturb the peace in the neighborhoods where they lived.

'With the weakening of the Ottoman Empire, especially after the Balkan war, the number of Albanian emigrants in the Ottoman society and later in that of the Turkish Republic decreased' (Kaya; 2013: 10). With the weakening of the Ottoman Empire, in 19th century, the Republic of Turkey was faced with large emigrant flows. After the period of the Ottoman Empire, the number of emigrants from Yugoslavia, Albania and some other countries in the Balkans increased (Çavusoglu; 2006:127). Many of them, even though they had different 'ethnicities' from the natives, have seen it appropriate to become part of the acceptance of the process of recognizing Turkey's socio-culture. These emigrants had foreign origins, Turkish or emigrants closely related to the way of life, according to Turkish culture (Çavusoglu; 2006: 130). Emigrants under the 'Muslim ' identity emigrated to Turkey, because they felt very close to that culture. Among these emigrants, there was a considerable number of Albanians from the Albanian territories or diasporas, as well as a small number from Albania. This is one of the main reasons why a large community of Albanian origin lives in Turkey, who still preserve some elements of Albanian culture.

Another migratory flow towards Turkey, followed as a result of the escape from the establishment of the communist regime in many Balkan countries. From 1952 to 1967, Albanian and Bosnian emigrants had the highest number, as 175,392 people. This figure is presented for emigrants from Albania and outside Albania' (Çavusoglu; 2006:140). Despite the fact that locals have welcomed emigrants, they often perceive this as a marginalization of their behavior.

Albanian and Bosnian emigrants, even though their characteristic nature is wild and difficult, have been among the most preferred and welcomed emigrants in Turkish society. 'The way of life, cultural values and language they have inherited until today, until a few decades ago marriages of young people were only with other Albanian emigrants, and marriages with Bosnian emigrants were acceptable' (Arslan; 2014) : 45). Nowadays, Albanian emigration in Turkish society has experienced some changes and challenges, which are analyzed in the following chapter.

3.EMIGRATION POLICIES AND ALBANIAN EMIGRANTS IN TURKEY FROM 1990 TO THE PRESENT DAY

Due to communist policies and the prohibition of migratory flows of individuals to emigrate to other countries, during this period there were no Albanian emigrants in Turkey. By the fall of the communist regime during the 1990s, Albanians emigrated in different directions, including Turkey. During this period, the number of Albanian emigrants in Turkish society increased. The emigration of Albanians to Turkey has occurred as a result of inciting factors such as the departure from the political, economic, social and cultural conditions of Albania, as well as the ease of seeking political asylum. It is interesting to analyze the attractive factors of Albanian emigrants in Turkish society. Albanian emigrants have turned to Turkish society for various reasons, such as the desire to leave Albania, employment, ease of obtaining documentation, etc. Although there is a significant number of Albanian emigrants in Turkish society both before and after the 1990s, there are still no real studies of this phenomenon.

Every society that accepts emigrants and enables the formation of the phenomenon of emigration, begins to formulate political strategies, to maintain the stability of society as well as offer employment opportunities and adapt the socio-cultural structure of emigrants. Emigrants have influenced and have influenced the social and cultural structure of the Turkish society where they have immigrated. For this reason, a common social capital has been formed, which has enabled the adaptation of emigrants to the way of life of the locals and the locals have formed relationships (giving-taking), with emigrants (Kolukırık; 2006: 8). This practice enables the integration of emigrants into Turkish society .

Any society that accepts emigrants and presents different emigration profiles, based on historical, economic, political and cultural relations (which are also known as pull or push factors), is known as a tolerant country for minorities. Other factors are the demographic movements of the population as well as the attraction of emigrants through previous emigrant networks. All these factors affect the formation of the emigration profile in Turkish society, in contrast to other countries, to the policies and social actors of Turkish society, which are open to the acceptance of diversities. The participation of working emigrants in the labor market in Turkey has had a significant increase after 1990. According

to the emigration policies of the Turkish society, to sent and received emigrants that are potential for the growth of the economy, enable the reduction of unemployment in the countries of origin and the host country, the growth of work skills, as well as the formation of social and political balances between the countries of origin and host (Penninx; 1982: 718). One of the most influential emigration policies is attracting students through scholarships to continue their university studies in Turkey. Usually this policy is very much implemented for students from different countries of the Balkans. Another policy is the acceptance of asylum seekers. These policies enable a new connection between Albanian and Turkish society through asylum-seeking emigrants and students. During the 1990s, after the fall of the Berlin Wall and the communist regimes in Eastern European countries, and the growth of the globalization phenomenon, emigrant movements appeared in Turkey and outside of Turkey (Kurşunlugil; 2010: 63).

According to the emigration legislation of 2007, Article 1, emigrants in Turkey are not allowed to work in the following professions: instrumentalist, photographer, barber, shoemaker, shareholder in the purchase of sums on the stock exchange, waiters in cafes, casinos or bars, singers or entertainers in bars, sellers in cafes of state institutions, drivers and fatorinos, porters, guards, etc. (Sayılı Türkiye'deki Türk Vatandaşına Tahsis Edilen Sanat Ve Hizmetler Hakkında Kanun; 2007). Law number 1219 , of the Emigration Legislation in Turkey, states that only persons with Turkish citizenship can work in professions such as doctor, dentist, midwife and nurse. (Goç Politikaları Kurulu ; 1963). Basic Law on Health Services number 3359, article 18, according to the needs of the labor market in the field of medicine, emigrants who are professionally prepared, but do not receive a full salary, can be accepted to work. (Keser; 2003: 4). Despite the fact that Turkish society does not exclude emigrant minorities, the reasons why emigrants (especially Albanians) prefer to emigrate to Western countries to get easier employment. In these aspects, they are not favored by Turkey 's employment policies. Albanian emigrants are eager to form a comfortable life and earn and accumulate material income. In our society, this action is perceived as an indicator of the success of the emigration of these individuals. "Despite numerous jobs for emigrants, state policies give priority to those emigrants who have Turkish origin or who have emigrated from Turkey's 'cousin/relative' countries . Foreign emigrants who choose Turkey to work are often forced to work illegally' (Icduygu & Toktas; 2005: 20) because of these policies. Despite these policies, Albanian emigrants have adapted to Turkish society, feel good and want to continue living in that society.

A very important element, which is often an obstacle to the formation of emigrant flows, is the health insurance of emigrants in Turkish society. Foreign emigrants do not enjoy rights to the social security system in Turkey. For this reason, emigrants choose illegal employment and without social security in the labor market. According to statistics, very few emigrants (about 0.2 %) acquire the right to work legally during a year (TUİK; 2006: 11). After gaining this right, foreign emigrants enjoy the same rights as natives, as stated in article 506 of the Social Security Legislation, that all emigrant workers who are equipped with the relevant documentation to work are no different from citizens Turkish in dealing with social insurance, (Yabancıların Sosyal Sigorta Kanunu; 2000: 506).

Another very interesting element in emigration policies is that Turkey implements facilitating policies for individuals who want to invest in this country, buy properties, or

open different businesses. These individuals can become shareholders or investors.

During the last 20 years, a very high number of emigrants (especially those from Western Europe) have arrived in Turkey. In everyday language, these emigrants are known as 'emigrants who shine or gold emigrants' because they contribute to the growth of the country's economy. Turkey applies policies to attract emigrants who can contribute to the growth of the country's welfare and attract few numbers of emigrant workers. This may be one of the reasons why Albanian emigrants are not numerous in Turkish society.

In Turkey, after the 1990s until today, (which is often defined as the Turkey of Turgu Ozal, the former president of the country and the founder of neoliberal policies) has faced several types of emigrant categories, migration policies have supported more especially emigrants who seek to invest economically, those who are educated as well as emigrants of Turkish origin. Emigrant workers, even though they are numerous in number (legal and illegal), have been less favored by the social policies of this country. Regarding the profile of Albanian emigrants in Turkey, they are categorized into many groups such as working emigrants, emigrants with a high status (official or businessman) and former students who were educated there and did not return to Albania. The profile of Albanian emigrants after 1990 clearly presents their situation in Turkish society. In the statistics of the number of Albanian emigrants in the Turkish society, a big difference is noticed between different studies. The data of the statistics institute in Turkey TUIK data of the number of emigrants in the Turkish society (provided by the emigration office) in different periods a chronology can be realized as follows:

1988: Inflow of emigrants from Iraq (51,542 emigrants)

1989: Inflow of emigrants from Bulgaria (345,000 emigrants)

1991: After the Gulf War, the influx of emigrants from Iraq (467,489 emigrants)

1992-1998: Continuity of emigrants from Bosnia (20,000 emigrants)

1999: Emigrants from Kosovo and Albania (17,746 emigrants)

2001: Emigrants from Macedonia (10,500 emigrants)

April 2001-September 2013: Emigrants from Syria (500,000 emigrants) (TUIK; 2009)

Albanian emigrants from Albania and Kosovo have the smallest number among other emigrants in this society. According to TUIK data, the number of emigrants documented in Turkey for employment and education in the last thirteen years is 5,442,159 (TUIK; 2009).

If Turkey is analyzed as a country where emigrants occupy a relatively large number, the real study of this phenomenon becomes necessary. Turkey has accepted emigrants of various nationalities, and a large number of emigrants are those of Turkish origin, or emigrants from countries 'Brothers with Turkey'. 77.7 % of emigrants who came to Turkey during the period 1990-2000 are of Turkish nationality or origin. 21.5 % are foreign citizens, and 0.8% do not know their citizenship (Yakar & Termurçin; 2013: 221). Emigrants with Turkish origin, especially those from Middle Eastern countries, have socio-cultural similarities with Turkey. Their high number attracts attention. Emigrants from the Balkan countries have a not very small number. Emigrants of foreign origin are mainly from Iran, Iraq, Uzbekistan, Afghanistan, Greece, Georgia, Albania, China. While the majority of emigrants of Turkish origin are mainly from Bulgaria, Germany, Russia, Kazakhstan, USA, Romania, Ukraine, Macedonia, Kyrgyzstan, Norway, Austria, Denmark, etc. (Yakar & Termurçin; 2013: 222). Danis, the well-known researcher in the field of demography in

Turkey, has stated that during the years 1991-2001 there were numerous streams of emigrants from the countries of former Yugoslavia, especially from Bosnia (25 thousand Bosniaks). The flows of Albanian emigrants were numerous during the years 1999-2001, where about 40 thousand Albanians from Kosovo and Albania took refuge in Turkey (Danis; 2013:15). "Albanian emigrants with regular documents in the Turkish state, who emigrated after the 1990s until today, according to statistics, are around 5,000 in number" (TUİK; 2005: 2). Some other statistics show that until 2009, 1481 Albanian emigrants were registered as emigrants with regular documentation, where 789 are men and 692 are women (TUİK; 2006: 5). This number does not include students and illegal emigrants (who may be numerous). The number of illegal emigrants was high during the period 1990 to the middle of the 2000s. Among the many emigrants from the countries of the Middle East, there are also emigrants from Eastern Europe, among them are Albanians too (İçduygu & Aksel; 2012: 29) .

A feature of Albanian emigrants to Turkey is that there was a large increase in numbers after 1998 to 2002 (TUİK; 2005: 8). Compared to emigrants from other Balkan countries, the number of Albanian emigrants is relatively low. According to the statistics of the Migration and Remittances Factbook 2011, the causes that Albanians do not immigrate en masse to Turkey is that it is categorized among the 10 countries with average income in the world, where only 2% of the migratory population in the world go to Turkey (Timmer; 2011: 38). This may be one of the reasons why Albanian emigrants (especially working emigrants) do not prefer to choose Turkey to emigrate.

Regarding the choice of residences, Albanian emigrants prefer to choose to live in big cities such as Istanbul, Bursa, Izmir, Ankara, Kocaeli, Antalya, Trabzon, etc. Cities like Bursa, Istanbul and Izmir have the largest number of these Albanian emigrants (Yakar&Termurçin; 2013: 218). Albanian emigrants in Turkey choose to live in big cities because of the many employment opportunities or facilities in daily life. Albanian emigrants live in neighborhoods with low or medium economic status and little prestige in this society. Living in these neighborhoods makes it easier for Albanian emigrants to adapt to the lifestyle of this society. The socio-cultural structure of the Turkish society contains many diversities and this enables the Albanian emigrants to adapt to the groups that they feel closer to in terms of values, norms and customs in daily life.

Another important element of Albanian emigrants in Turkish society is that Albanians are still known for their wild but fair character. For this reason, the employment of Albanian emigrants is much easier than other emigrants. In the next chapter, you will it is discussed about the demographic, socio-cultural features as well as the adaptation of Albanian emigrants after 1990 in the Turkish society.

4.CONCLUSION

The inclusion of emigrants in the labor market has been possible throughout the history of the Ottoman Empire and modern Turkey. Including emigration policies were motivating for attracting emigrants from different countries. Despite the acceptance of emigrants from different countries of the world, both in the Ottoman Empire and in modern Turkey, special importance has been given to emigrants with high professional status. According to Koç,

during the period of the Ottoman Empire, there were a large number of emigrants specialized in the field of technology in factories, industries, and jobs in craft professions. The policies of attracting high-status emigrants have not excluded the acceptance of emigrants from all social strata (Koç; 2001: 21). More than any other country in the world, Turkey has been used policies of housing and protection of refugees and asylum seekers. Regardless of the fact that emigrants with a high professional status find it easier to get hired, other emigrants have never been excluded' (Yakar & Termurçin; 2013: 219). This is observed in Albanian emigrants who emigrated to Turkey after 1990. This is also observed in this study, where it is shown that Albanian emigrants did not immigrate to be entrepreneurs, but to be employed even in workplace. Over time they began to engage in trade, which enabled them to be in an entrepreneurial way.

Emigrants who work legally in Turkey and faced problems with social security recognition in their country of birth originate from the countries of the former Eastern Bloc such as Romania , Albania , Poland and the former Soviet Republics. 'Emigrants from these countries prefer to choose illegal employment to earn a higher income. Usually, emigrants prefer to work in the fields of textiles, construction, tourism, cleaning or services in different families, etc. The wages that emigrant workers receive are higher than the wages that are paid legally, but they are still low for affording a normal life' (Keser; 2003:2). Until the emigration legislation has been uploaded.

5.BIBLIOGRAPHY

Ağanoğlu, H.Yıldırım; 2012; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tahili: Göç*; İstanbul: İz yayıncılık

Akpınar, Taner; 2001; *Türkiye'ye yönelik Kacak İlgücü Gocu*; Ankara Üniversitesi: SBF Dergisi; Vol. 65, No. 5, f. 1-22

Arslan, Asli; 2014; *Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskanları*; Türksih Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic; Vol.9, No.4, f.31-50

Cavusoglu, Halim; 2006; *Yugoslavya-Makedonyadan Türkiye'ye 1952-67 'Kitlelesil' Göç ve Bursadaki Göçmen Kesimi*; Karadeniz Araştırmaları, Sayı 10 , f.107-147

Deniz, Osman; 2009; *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*; İstanbul: Cantay Yayınevi

Elibol, Numan; 2007; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları*; Süleyman Demirel Üniversitesi; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; Vol 12; No.2;f. 135-160

Eryılmaz, Bilal; 1996; *Osmanlı devletinde İktidar ve Muhalefet (Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme)*, Konya: Sebat Ofset MATBAA

Göç Politikaları Kurulu; 1963; *6458 sayılı Kanunla kurulmuştur*. Disisleri Bakanlığı, No: 183; accessed on http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-politikalari_409_568(Cituar më 23.04.2014)

- Güler, Muammer; 2013; *Göç Politikaları* , İşçileri Bakanlığı İdaresi Genel Müdürlüğü, Yayın no.4, Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları
- İçduygu, Ahmet & Aksel, Damla B.; 2012;*Türkiyede Düzensiz Göç*; Ankara:Uluslararası Göç Örgütü Türkiye Yayınları
- Icduygu, Ahmet & Kirisci,Kemal; 2009; Land of Diverse Migrations: Challenges of migration and immigration in Turkey; Istanbul: Bilgi University Press
- Icduygu, Ahmet & Toktas, Sule; 2005; *Yurtdışından Gelenlerin Nicelik Ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar*;Türkiye Bilimler Akademisi
- Icduygu, Ahmet, Yukseker,Deniz & Aksel, Damla B.; 2010; *Migration around Turkey: Old Phenomena; New Research*; Istanbul: The ISIS Press
- Kaya, Mehmet; 2013; *Balkan Savaslari Sirasinda Anadolu'ya Gocler ve Karsilastiklari Sorunlar*; History Study: International Journal of History, Vol 5, No.6; f. 1-16
- Keser, Hakan; 2003;*Yabancilarin Calisma Izinleri Hakkinda Kanun Tasarisi Isiginda Türkiye'de Yabancilarin Calisma Hakki Ve Yabancı Kacak Iscilik*; Kamu-Is;Vol.7
- Kizilcelik, Sezgin & Erjem, Yasar; 2000;*Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya: Emre Yayıncılık
- Kocacik, Faruk; 1980; *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)*; The Journal of Ottoman Studies, Vol.1, f. 137-190
- Kolukırık,Suat;2006; “*Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği*”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, Vol. 30, No: 1, f. 1-13
- Kurşunlugil, İlknur;2010; *Türkiye'ye Yıldızlı Göç: İstanbul'da Yaşayan Avrupa Vatandaşları*; Izmir: Ege Coğrafya Dergisi; Vol. 19/1;f.49-65
- Oğuzoğlu, Yusuf; 2002;*Balkanlardaki Türk Varlığının Tarihi İçindeki Gelişmesi, Balkanlardaki Türk Kültürünün Dünü, Bugünü,Yarını*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları
- Paşaoğlu, Derya Derin; 2013; *Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Gore (1877-78) 93 Harbi Sonrasi Muhacir Iskani*; History Study: International Journal of History; Vol.5; No.2; f. 347-386
- Penninx, Rinus; 1982;*A critical review of theory and practice: the case of Turkey*', *International Migration Review*; Vol.15; No.9;f. 781-818
- Sayıli Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat Ve Hizmetler Hakkında Kanun;2007,
<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/download/yabancicalisma.pdf>
- Simsir, Bilal N.; 1970; *Rumeli'den Turk Gocleri*; Cilt 1-2; Ankara: Turk kulturunu Arastirma Enstitusu
- Timmer, Hans; 2011; *Migration And Remittances Facbook*; 2nd Editon; The World Bank

Publications

TÜİK; 2005; *Genel Nüfus Sayımı 2000: Göç İstatistikleri*; Yayın no. 2976, Ankara: TÜİK

TÜİK; 2006; *İşgücü Piyasası İstatistikleri* [http:// www.tuik.gov.tr/ vergi Bilgi. do?t h.i d=38&ust_id=11](http://www.tuik.gov.tr/vergi Bilgi.do?t h.i d=38&ust_id=11)

TÜİK; 2009; http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-tarihi_363_363_380_icerik, (Cituar më 30.06.2014)

Ünal, Serdar; 2014; *Kimliğin Tarihsel Ve Kültürel Ortak İnşası: Türkiye’de Balkan (Rumeli) Göçmenleri*; Milli Folklor, Adnan Menderes Üniversitesi; Sayı 94, f. 27-40

Yabancıların Sosyal Sigorta Kanunu,2000; Made 506, *Yabancı Çalışanların Sosyal Güvenliği*, <http://www.alomaliye.com/2013/yabanci-calisanlari n-sosyal-guvenligi.htm>

Yakar;Mustafa & Termurçin, Kadir; 2013; *Yurtdışından Türkiye’ye kim, nereye göç ediyor?* Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks, Vol 5. No.1; f. 217-231

DEPREM VE KADIN

Prof. Dr. Hacer TOR¹, Tuğçe GÜNEŞ YÜCE²

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı,
- 0000-0001-7187-5814

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı,
- 0000-0002-6308-6505

ÖZET

Afetler, doğal veya beşeri kaynaklı nedenler ile meydana gelmektedir. Toplumsal bir gerçek olan afetler içerisinde özellikle doğal afetler, gündelik yaşamın olağan akışında toplumların hayatını birçok yönden etkilemektedir. Gündelik yaşamda dezavantajlı konumda bulunan kadın, engelli, çocuk, yaşlı ve göçmenlerden oluşan gruplar doğal afetlerin olumsuz etkilerinden daha fazla etkilenmektedir. Türkiye coğrafyası içerisinde; Marmara, Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Kuzey Anadolu bölgeleri yıkıcı doğal afetlerden biri olan deprem riskini barındırmaktadır. Depremi fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan birçok sonucu olmakla birlikte sonuçları cinsiyet bazında da farklılıklar doğurmaktadır. Kadınların afet öncesinde de cinsiyetlerinden kaynaklanan dezavantajlı konumları afet sırasında ve afet sonrasında da doğrudan zarar görebilir grupta görülmelerine sebep olmaktadır. Kadınların afet süresi boyunca oynadıkları toplumsal rolleri, afet öncesinde kadına yüklenen özel ve kamusal alanlardaki toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkilidir. Depremden sonra erkeklere göre ekonomik ve sosyal sermayeleri daha düşük olan kadınlar; bir birey, anne, evlat gibi birçok farklı sosyal statüde olabilmekte ve çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Depremden en çok etkilenen gruplardan biri de kadınlardır. Bu çalışma, bir doğal afet olan depremin dezavantajlı konumdaki kadınlar üzerindeki etkisini incelemek amacıyla planlanmış olup, literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması ile incelenen çalışmalarda kadınların afetlerde birçok yönden zarar görebilirliğe daha açık olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, depremzede kadınların; deprem sonrasında gündelik hayata uyum sürecinde ciddi sorunlar yaşadıkları; fiziksel yetiler, yoksulluk, düşük eğitim seviyesi ve aile içi rollere bağlı olarak bağımlı nüfusun sorumluluğunu üstlenme gibi durumlar nedeni ile depremde daha çok etkilenmeleri sonucunda güvenlik (insan ticareti, şiddet, cinsel şiddet vb.), hijyen ve kadın sağlığı ile üreme hizmetlerine erişim gibi birçok sosyal problemle karşılaştıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğal afet, deprem, depremzede kadın.

ABSTRACT

Disasters occur due to natural or man-made causes. Natural disasters, which are a social reality, affect the lives of societies in many ways in the ordinary course of daily life. Groups consisting of women, disabled, children, elderly and immigrants who are in a disadvantaged position in daily life are more affected by the negative effects of natural disasters. Within the geography of Turkey; Marmara, Western Anatolia, Eastern Anatolia and Northern Anatolia regions are at

risk of earthquake, which is one of the destructive natural disasters. Although the earthquake has many physical, psychological, social and economic consequences, its results also cause differences on the basis of gender. The disadvantaged position of women due to their gender before the disaster causes them to be seen in the directly vulnerable group during and after the disaster. The social roles played by women during the disaster period are related to the gender roles imposed on women in the private and public spaces before the disaster. Women who have lower economic and social capital than men after the earthquake; They can be in many different social statuses such as an individual, mother, child and face very serious problems. One of the groups most affected by the earthquake is women. This study was planned to examine the effect of the earthquake, which is a natural disaster, on disadvantaged women and was carried out using the literature review method. In the studies examined through the literature review, it has been revealed that women are more vulnerable to vulnerability in many ways in disasters. In the study, earthquake survivor women; experienced serious problems in adapting to daily life after the earthquake; As a result of the fact that they are more affected by the earthquake due to physical abilities, poverty, low education level and taking the responsibility of the dependent population due to family roles, they have many problems such as security (human trafficking, violence, sexual violence, etc.), hygiene and access to women's health and reproductive services. they were faced with social problems.

Keywords: Natural disaster, earthquake, earthquake survivor woman.

1. AFET KAVRAMI

Afet; “Toplunun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2023). Maruz kalma, kırılabilirlik ve kapasite koşullarıyla etkileşime giren ve tehlikeli olaylar nedeniyle herhangi bir ölçekte bir topluluğun veya toplumun işleyişinin insan, malzeme, ekonomik ve çevresel kayıplar ve etkiler açısından ciddi şekilde etkilemesidir (Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi, 2023, s. 1). Afet teriminin yerine kullanılan “acil durum”, bir topluluk veya toplumun işleyişini aksatan ve sonuçlanmayan tehlikeli olayları içermektedir.

Yeryüzünde gerçekleşen birçok doğa olayı bulunmakta ancak bunların olumsuz sonuçları “afet” niteliği taşımaktadır. Okyanuslarda gerçekleşen birçok büyük afet vardır ancak bunlarda oluşan zarardan söz edilemediği için afet olarak da nitelendirilmemektedir (Ertürkmen, 2006, s. 6). Afet etkisi, afetin olumlu (örneğin ekonomik kazançlar) ve olumsuz (örneğin ekonomik kayıplar) etkilerinin toplamını ifade etmektedir (Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi, 2023, s. 2).

Beşeri ve doğal etmenlerin etkilediği afetler aniden ya da zaman içerisinde gerçekleşebilmektedir. Aniden gerçekleşen afetlere deprem, çığ, sel gibi olaylar örnek verilebilirken; zaman içerisinde gerçekleşen afetlere ise kuraklık, doğal kaynakların zarar görmesine bağlı olarak değişen afetler örnek verilebilir. Uluslararası araştırma verileri; afet risklerinden dünyanın farklı coğrafyasındaki kadın ve erkeklerin farklı şekillerde

etkilendiklerini ve başa çıkma mekanizmalarındaki değişkenleri ve farklılıkları ortaya koymaktadır (Neumayer & Plümper, 2007, s. 553-554).

2. DEPREM VE DEPREMİN ETKİLERİ

Günlük dilde ve bilim dünyasında yaygın kullanımı ile “deprem” veya “yer sarsıntısı”, halk dilindeki eski kullanımı ile “zelzele” ve de Osmanlıca’daki ifadesiyle “hareket-i arz”; zaman zaman ortaya çıkardığı etkileriyle kendini hatırlatan, aslında akıldan çıkartılmaması gereken dünya ve ülke gerçekliğinin bir parçasıdır (Akpolat, Kaya, Çalışkan, & Karaağaç, 2021, s. 723). Alp Himalaya deprem kuşağında olan Türkiye, hemen hemen her yıl çeşitli büyüklüklerde deprem gerçekleşmiş riskli bir ülkedir. Türkiye Cumhuriyeti’nde meydana gelen ve kayda alınmış 7 ve üzeri büyüklükteki depremler kronolojik olarak şu şekildedir: 27.12.1939’da Erzincan 7,9; 27.11.1943’te Samsun (Ladik) 7,2; 01.02.1944’te Bolu (Gerede, Çerkeş) 7,2; 18.03.1953’te Çanakkale (Yenice) 7,2; 25.04.1957’de Muğla (Fethiye Rodos) 6,2; 26.05.1957’de Bolu (Abant) 7,1; 28.03.1970’te Kütahya (Gediz) 7,2; 24.11.1976’da Van (Muradiye) 7,5; 17.08.1999’da Kocaeli (Gölcük) 7,8; 12.11.1999’da Düzce 7,5; 23.10.2011’de Van 7,2; 06.02.2023’te Kahramanmaraş (Pazarcık) 7,7; 06.02.2023’te Gaziantep (Nurdağı) 6,4 büyüklüğündedir (Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, 2023).

Deprem, bir doğa olayı olmanın ötesinde olduğu ülkedeki yapılara ve alınan önlemlere bağlı olarak toplumsal riskler taşıyan büyük bir olgudur. Kır-kent ayrımı ile artan nüfusa bağlı olarak kentlerde barınma ihtiyacından dolayı ortaya çıkan çok dairesel yapılar ve bireylerin mevcut sosyo-ekonomik durumlarında barınma olanaklarının sınırlandırılması bireyin mekanla olan ilişkisini şekillendirmektedir. Nüfusun düzensiz ve plansız kentleşmesi, ormanlık alanların yok edilmesi, afet toplanma alanlarının çeşitli yapılar ile doldurulması, endüstrileşme ve çevreye olan etkileri de depremin olumsuz etkilerini artırmaktadır. Öte yandan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile afete hazırlıklı olmaları arasında da ilişki bulunmakta ve bu ülkelerin doğal afetlere karşı daha riskli olduğu görülmektedir (Erkan, 2010, s. 15). Ekonomik alanda gelişmiş ülkelere doğa olaylarının afete dönüşmesi ve zarar görebilirliği ekonomik alanda gelişmekte olan ülkelere göre daha düşüktür.

Deprem, can ve mal kaybının gerçekleşme olasılığını barındıran riskli bir olgudur. Risk, tehlike ile ilişkili bir kavram olup, bir mekanda yaşayan insanların faaliyetleri ile kültürel yaşantıları üzerindeki olası olumsuz etki anlamındadır (Kadıoğlu, 2008, s. 4). Zarar görebilirlik; fiziksel, ekonomik, sosyal, politik, teknik, ideolojik, kültürel, eğitim, ekolojik durum ile birlikte yasal mevzuat ve kurumsal kapasite gibi birçok faktörün bir arada olduğu kapsamlı bir kavramdır (Akpolat, Kaya, Çalışkan, & Karaağaç, 2021, s. 726). Zarar görebilirlik, halihazırda afet ile ilgili birey, toplum ve kurumların aldığı tedbirlere karşı afetin riskleri arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Afetlerde ki zarar görebilirlik durumları üzerinde kadınların fizyolojik ve biyolojik bazı özellikleri etkili olsa da esas belirleyici olan bulundukları topluma özgü toplumsal cinsiyet sistemidir (İnal & Paksoy Erbaydar, 2016, s. 35).

Depremi küçük/büyük birçok etkisi toplum başta olmak üzere kurum, yapı ve doğa üzerinde derin izler bırakmaktadır. Maddi kayıplar, sosyal, iktisadi ve kültürel yapıları zarara uğratmakta hatta bireyler depremden yaralı olarak kurtarmakta ve hatta hayatını kaybetmektedir.

(Kadıoğlu, 2008, s. 4). Depreme hazırlıklı olma ve müdahale ve olumsuz etkilerini azaltma noktasında kamuda birçok kurum kuruluş ve sivil toplum örgütü yer almaktadır. Deprem toplumda her kesim etkilenmekte göçük altında kalma sonucunda yaralı olarak kurulanlar olduğu gibi can kaybı da yaşanmaktadır. Depremden hiç kuşkusuz o yerde yaşayan herkes çok etkilenmektedir fakat kadınlar depremden erkeklere göre daha fazla etkilenmektedir.

2.1. DEPREMİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Depremi depremzedeler üzerindeki etkisini biyolojik eksenli ve toplumsal cinsiyet eksenli incelemek mümkündür. Doğuştan gelen biyolojik farklılıklardan kaynaklı bedensel özelliklerinden dolayı kadın ve erkeğin depremin etkilerini deneyimlemeleri farklılık göstermektedir. Sosyal rol kuramından öğretilen ve dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri de kadınların depremden daha fazla etkilenmelerine neden olmaktadır. Depremi zararlarını azaltma ve depreme hazırlanma noktasında deprem kültürü son derece önemlidir (Kasapoğlu & Ecevit, 2001, s. 8). Bu noktada deprem kültürünü oluşturan olay ve olguların tespit edilmesi de hiç kuşkusuz çok önemlidir.

Kadınların, yoksulluk, düşük eğitim seviyesi gibi unsurlar dışında, toplumdaki cinsiyet rolleri nedeniyle afetlerden erkeklere göre daha fazla etkilendikleri görülmektedir (Çelebi Boz & Şengün, 2017, s. 363). Deprem afetine karşı bilinçli olmanın en temel kaynaklarından birisi eğitimi olmasıdır. Kadınların eğitim eksikliği, onları deprem gibi afetlere karşı daha hazırlıksız yapmaktadır. Afetin tehlikelerine risklerine karşı bilinçli olmanın temelinde eğitimin çeşitli kademelerinde afet bilincinin oluşmasında kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin eğitim verilmesi ve pratiğe dökülme gerekliliği yatmaktadır.

Kadınların ekonomik kaynaklara erişimi erkekler ile aynı koşullarda değildir. Yoksulluk, kadınları daha çok etkilemektedir. Erkeklerde yoksulluk, 8,5 milyon kişi ile yüzde 20,8; kadınlarda yoksulluk ise 9 milyon kişi ile yüzde 21,8'dir (DİSK GENEL-İŞ, 2023). Yoksulluk ile depreme dayanıklı evlerde oturamama, eşyaları depreme dayanıklı halde sabitlememe, deprem çantası hazırlayamama gibi birçok şekilde kendini göstererek deprem afetine karşı riskli konuma itmektedir. Hem eğitimsiz hem de yoksul olan çifte dezavantajlı kadınlar tüm bu risk koşullarına ek olarak, DASK (Doğal Afet Sigortaları Kurumu) poliçesi gibi depremin yıkıcı etkilerine karşı ekonomik bir destek sağlayan programdan habersiz olduğu için bulunduğu konuta DASK poliçesi yaptırmamakta ve dolayısıyla da deprem sonrasında bu destekten yararlanamamaktadır.

Sosyalizasyon sürecinde oynanan oyunların bedenini fiziksel gelişimi üzerinde etkisi yadsınamayacak kadar çoktur. Toplumsal cinsiyet rollerinin kız-erkek çocuklarına cinsiyetleri bazında dayattıkları oyunlar da bedenlerinin gelişimi arasındaki farkları yaratan etmenlerdendir. Erkek çocuklarının oynadığı ağırlık kaldırma, tırmanma, koşma gibi fiziksel gücü ön plana iten oyunlara aşık olmaları ve bu oyunları büyüme evrelerinin farklı dönemlerinde de kullanmaya devam etmeleri afet anında daha çevik davranmalarına olanak sağlarken; kız çocuklarına bu fırsatı sağlamamaktadır. Güç gerektiren kurtulma anlarında kadınlar erkeklere göre dezavantajlı konumlara düşmektedir (IFRC, 2020, s. 7-9).

Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak ayrılan mekanlara bakıldığında da kadın ile özdeşleştirilen evler içerisinde daha fazla zaman geçirdikleri görülmektedir. Kişi (2020) Elazığ

depreminin etkilerinin sosyolojik boyutunun ele alındığı çalışmasının bulgularında kadın depremzedelerin artçı depremlerin olmasından dolayı uygunsuz kıyafetle depreme yakalanma kaygısını taşıdığı belirlenmiştir (Kişi, 2022, s. 63). Geleneksel ve kültürel kıyafetler kadınların afet sırasında hareketlerini kısıtlayabilmekte ve tahliye/kaçış durumlarını etkileyebilmektedir (Pincha, 2009, s. 28-35). Kadınların depreme gece aniden yakalanma durumunda mekanı terk etme konusunda endişeleri ile yaralanabilecekleri ve hayatlarını kaybedebilecekleri ihtimali bulunmaktadır.

İlgin ve Karagül'ün (2022) yaptıkları çalışmada kadın ve erkek afetzedelere “afet ve kadın deyince aklınıza gelen ilk kelime nedir?” sorusu yöneltildiğinde; kadınlar “korku, acı, umutsuzluk ve panik” kelimelerini kullanırken, erkekler “yardım/yardımlaşma ve korku” kelimelerini dile getirmişlerdir (İlgin & Karagül, 2022, s. 91). Kadınların ve erkeklerin afetlerden etkilenmeleri farklılıklar barındırmakta ve kadınların depremde daha fazla etkilendiği bilinmektedir. Kadınların deprem sürecinde yaşamış olduğu sorunlara deprem anında ve sonrasında güvenlik, şiddet ve istismar, kadın sağlığı ve üreme hizmetleri, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar, yüksek hastalık ve ölüm oranları, hijyen, olanaklara erişim ve istihdam başlıkları altında değinilmiştir:

2.1.1. Güvenlik

Kadınların ataerkil toplum düzeni ve bulundukları bölgenin kültürü göz önünde bulundurularak hanedeki erkek figürü/figürleri söz sahibi ise bu figürlerin depremde vefat etmesi ile hanedeki kadınların güvenlik problemleri doğabilmektedir. Özellikle depremde ailede “hane reisi” olarak görülen eş, baba, abi, dede, amca, dayı gibi erkek güç sembollerinin vefatı hanedeki kadın bireyler için güvensizlik yaratmakta ve onları potansiyel risklere açık konuma (kadın ticareti vb.) itmektedir.

Deprem sonrasında güvenli alan olarak görülen evlerinden ayrılan/terk eden kadınların güvenlik problemleri ile karşılaştığı görülmektedir. Deprem sonrasında geçici barınma alanlarında oluşabilecek herhangi bir kavga, kargaşa durumuna karşı da kadın depremzedeler özelinde birçok depremzedenin güvenlik problemi bulunmaktadır. Kadın depremzedelerin deprem sonrasında güvenli olarak görülen geçici çadır kentlerde güvenlikleri de geçici önlemler ile sağlanmaktadır (Demirci & Avcu, 2021, s. 92). Özellikle fermuarlı çadır kapı sistemlerinin olması ve çadırların bir kilidinin olmaması kadınları güvenlik açısından riskli konuma itmektedir. Öte yandan geçici barınma alanlarına kurulan umumi tuvaletlerin bulundukları konum ve özellikle geceleri aydınlatma yetersizlikleri kadınlar açısından güvenlik problemleri doğurabilmektedir.

Depremde refakatsiz kalan çocukların kimliklerinin kamusal alanda/meydanda ifşa edilmeden aileleri ile buluşturulmaması da güvenlik problemleri yaratarak çocuk kaçırma vakalarını doğurmakta ve bu durumda çocuk kadın ile özdeşleştirildiği için hanedeki kadınlar suçlanabilmektedir.

2.1.2. Şiddet ve İstismar

Afet sonrası süreçte kadınların taciz, tecavüz, sözlü ve fiziksel şiddete maruz kaldığı bilinmektedir (Demirci & Avcu, 2021, s. 88). Cinsel taciz, tecavüz, toplu tecavüze maruz kalan kız çocukları ve/veya kadınlar ataerkil toplum düzeni ve bölgenin kültürü de göz önünde

bulundurulduğunda deprem sonrasında güvenli bölgeye geçildiğinde dahi tehdit altında tutularak şikayet etmeleri engellenmekte ve açıklanamayan travmalar yaşayabilmektedir. Afetlerin neden olduğu toplumsal travmalar, olağan zamanlarda kısmen de olsa koruyucu ve engelleyici olabilen sosyal normların parçalanması şiddetin ve cinsel şiddetin artmasına da yol açmaktadır (Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2016, s. 6). Deprem sonrası oluşan travma ortamı ile aile üyelerini kaybeden kız çocuklarını zorla çocuk gelin olarak evlendirilme, para karşılığı evlendirilme, aile içi istismar da güvenlik probleminin bir başka boyutunu yansıtmaktadır.

Uluslararası araştırmalarda da kadınların afet anında ve sonrasında fiziksel, cinsel, psikolojik şiddet, insan ticareti ve istismar ile karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (Enarson, 2014). Deprem anında ve sonrasında kadınların maruz kaldığı fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddete ek olarak ekonomik ve sosyal şiddetin yaşandığı da görülmektedir. Deprem anı ve sonrasında yaşanan çeşitli şiddet türlerine karşı önleyici ve cezalandırıcı ögeler olmaması ile kadınlar şiddete katlanmak zorunda bırakılabilmektedir (Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2016, s. 33). Japonya'da meydana gelen Haiti depremi sonrasında da yetersiz adalet sistemi ve yaygın cezasızlık, Haiti'de toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadelenin önündeki en büyük engelleri oluşturmuştur (Gündüz, 2022, s. 447).

Haiti ve Tohoku depremlerinin incelendiği bir çalışmada Haiti depremi sonrasında yayınlanan raporlarda depremzede kadınların yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çoğu zaman cinsel şiddet ve kadın ticaretine maruz kaldıklarını ortaya koymuştur (Pan American Health Organization, 2011, s. 97). Depremzede kadınların birçok türde şiddete maruz kalmasının yanı sıra; deprem sonrasında bölgeye yardım götürmek/dağıtmak, kamusal hizmetleri sağlamak için giden kadınlara da bölgedeki erkekler tarafından şiddet uygulanabilmektedir.

2.1.3. Kadın Sağlığı ve Üreme Hizmetleri

Kadınların deprem sonrasında kadın sağlığı ve doğum hizmetlerine ulaşmada yaşadıkları problemler kadınların cinsiyetlerinden dolayı karşı karşıya kaldıkları hastalıklardandır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) Türkiye'nin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli 11 ili etkileyen deprem bölgelerine ilişkin 17 Şubat 2023'te yayınladığı durum raporuna göre; hamile kadın sayısı (tahmini): 226.000; üreme çağındaki kadın sayısı (tahmini): 4.1 milyon; önümüzdeki ay gerçekleşmesi beklenen doğum sayısı (normal şartlarda, tahmini): 25.000'dir (UNFPA, 2023).

Afetler; üreme ve doğuma yönelik erken doğum, düşük, çeşitli doğum komplikasyonları ve kısırlık gibi kadınlarda sağlık sorunlarına da neden olmaktadır (Koç, Şahin, Şener, Yıldız, & Yüksel, s. 4). Deprem sonrası geçici yaşam alanlarındaki koşulların anne-bebek sağlığı için uygun olmaması, yaşanan travmalar ve gelecek belirsizliği gibi birçok neden ile hamile kadınlar doğumdan korkabilmektedir. Öte yandan, birçok dezavantajı bir arada taşıyan hamile depremzede kadınlar ile yapılan görüşmelerde doğum korkusunun yerini doğuramama korkusu aldığı ifade edilmiştir (Çay, 2023).

2.1.4. Fiziksel ve Psikolojik Rahatsızlıklar

Deprem sonrası, kadınlarda erkeklere göre afetin etkilerinden daha çok etkilenmesinden kaynaklı olarak psikolojik rahatsızlıklar görülmektedir. Afetlerden sonrası sıklıkla travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, anksiyete, anormal yas tepkisi yaşanabilmektedir (Koç, Şahin, Şener, Yıldız, & Yüksel). Bu rahatsızlıklara ek olarak, kadınlar arasında en çok; uyku bozuklukları, stres ve saldırgan tutum davranışları yaygın olarak görülen psikolojik sorunlar arasında yer almaktadır (Demirci & Avcu, 2021, s. 88). Bu rahatsızlıkları yaşayan depremzede kadınların birincil ve ikincil çevrelerini de olumsuz yönde etkileyerek yaşam kalitelerini düşürdükleri görülmektedir. Afetlerde protein-enerji yetersizliği, diyare, anemi, vitamin yetersizlikleri (özellikle A, C vitamini), yeme davranışı bozuklukları (anoreksi) ve kronik hastalıklar (diyabet koması, gastrointestinal sistem kanamaları) gibi beslenme sorunları görülebilmektedir (Aycan, Toprak, Yüksel, Özer, & Çakır, 2002, s. 8).

Deprem sonrasında temiz suya ulaşımın zorlaşması, depremzedelerin bir arada daha küçük ve hijyenik olmayan ortamlarda yaşaması, su ve hava ile bulaşan enfeksiyonların artışı, gıdaların uygun koşullarda depolanamaması, aşılama hizmetlerinin aksaması ve bireysel hijyene önem verilmemesi ile afet sonrası yaşanan rahatsızlıklarda artış görülmektedir.

Diğer taraftan, toplumdaki çoğu kadın için “ev” aynı zamanda bir sosyalleşme mekanıdır. Kadınların komşu, hısım ve akrabaları bir araya gelip çay kahve içtikleri, altın gün yaptıkları bir alan olarak görülen evlerini yitiren depremzede kadınlar için geçici barınma mekanlarında sosyalleşme alanları oluşturulamaması kadınların dertlerini paylaşamamalarına sebep olmakta buda psikolojik rahatsızlıklar doğurabilmektedir.

2.1.5. Yüksek Hastalık ve Ölüm Oranları

Afet sonrası verilere göre kadınların erkeklere göre daha yüksek ölüm ve hastalık oranlarına maruz kaldıkları görülmektedir (Clissold, Westoby, & McNamara, 2020, s. 1). Kadının ataerkilliğin beslediği ev içi rollerde sorumluluklarını aldığı çocuk, yaşlı, engelli gibi bakıma ihtiyaç duyan bireyler kadına bağlı “bağımlı nüfusu” oluşturmaktadır. Deprem sonrası çadır kent ve/veya konteyner bölgesinde ikamet eden kadın bireylerin bulundukları mekandan kaynaklı yaşadıkları sorunlara ek olarak bağımlı nüfusun da bu mekanın olanakları kapsamında ihtiyaçlarını gidermek ile yükümlüdürler. Artan iş yükleri kadınların beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamalarını ikincil konuma atmalarına sebep olmaktadır.

30 Ekim İzmir depreminde hayatını kaybedenlerin cinsiyetlerine bakıldığında kadın oranı daha yüksek. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) ilk açıkladığı listede 90 kişi bulunurken bunların en az 49’unu kadınlar oluşturuyor (Kronos, 2020). Afet sonrası etkilere bakıldığında uluslararası literatürde; Bangladeş’te 1991 yılında meydana gelen Gorky Kasırgası’nda yaklaşık 127 bin 400 kadın ve 12 bin 600 erkek olmak üzere toplam 140 bin kişi hayatını kaybetmesi kadın-erkek sayısı arasındaki farkı gözler önüne seren bir afettir (Neumayer & Plümper, 2007, s. 16).

2.1.6. Hijyen

Afet sonrası yardım planlamalarının kadınların temel hijyen malzemelerine erişimine olanak sağlayıcı şekilde bütüncül bir bakış açısı ile oluşturulmaması kadınlara hijyen noktasında mağduriyetler yaratmaktadır. Erkek bakış açısı ile oluşturulan afet sonrası yardım

çalışmalarında kadınların kişisel ihtiyaçlarına yer verilmemektedir (Walia, 2015, s. 37). Kadınların hijyen malzemelerine, temiz iç çamaşırına olan ihtiyaçları bulunmakla birlikte hamile ve emziren kadınlara özel hijyen malzemelerine de ihtiyaç duyulmaktadır. Deprem gerçekleştiği bölgenin kültürel değerleri de göz önünde bulundurulduğunda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin etkilediği 11 ilde depremzede kadınların hijyen malzemeleri gibi kişisel ihtiyaç malzemelerini “fısıldanan ihtiyaçlar” olarak aktaran Eşit Adımlar, bu ihtiyaçların ivedilikle ve rahatlıkla karşılanabilmesi için Türk Kızılay’ının kadınlara özel WhatsApp ağı kurduğunu belirtmiştir (Eşit Adımlar, 2023).

Hijyen malzemelerine erişimde yaşanan problemlere ek olarak kadınların tuvaletleri kullanmasında da sorunlar bulunmaktadır. Deprem sonrasında geçici barınma alanları kurulana kadar umumi tuvalet alanlarının bulunmaması ve daha sonrasında ise geçici barınma alanlarında (çadır kent ve/veya konteyner) barınan kişilerin sayısı göz önünde bulundurularak kurulmayan yeterli sayıdaki umumi tuvalet sağlığa uygun olamamaktadır. Bazı geçici barınma alanlarında kadın-erkek ortak tuvalet/banyo alanları da hijyen koşullarını sağlamamaktadır.

Deprem sonrasında temiz suya erişim problemleri yaşanabilmektedir. Kadınların deprem sonrasında temiz suya erişememekten kaynaklı olarak idrar yolu enfeksiyonu, cilt rahatsızlıkları (uyuz, bit, uçuk vb.) ve bulaşıcı hastalıklar gibi hijyen yetersizliğinden kaynaklı problemleri yoğun olarak yaşamaktadır. Diğer taraftan kadın depremzedelerin geçici barınma alanlarında kendisinin ve sorumluluğu altındaki aile üyelerinin beden temizliğini sağlamak için temiz duş alanlarına ihtiyacı olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan az hasarlı konutlarında yaşamaya devam eden kadın depremzedelerin depreme hazırlıksız yakalanma ihtimaline karşılık evde yalnızken duş alamadıkları ve olanakları olmasına rağmen hijyen problemlerinin devam ettiği görülmektedir (Kişi, 2022, s. 65). Özellikle afet sonrasında oluşturulan büyük kamplarda, çevre koşullarının bozulması ve toplu yaşama bağlı olarak tifo, dizanteri, kolera gibi enterik hastalıklar veya menenjit, kızamık, difteri, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıkların görülme ihtimali artmaktadır (Aghababia & Teuscher, 1992, s. 27).

2.1.7. Olanaklara Erişim

Ataerkil toplum düzeni içerisinde erkeklere bağımlı olarak yaşayan kadın nüfusu, deprem öncesinde yaşadığı kültürel kısıtlanmalara deprem sonrasında da maruz kalabilmektedir. Kültürel kısıtlanmalar, deprem sonrası gündelik yaşamda depremzede kadınların olanaklara erişimini kısıtlamaktadır.

Kadınların deprem sonrasında olanaklara erişim kanallarını öğrenebilmesi ve başvurabilmesi için depremin yaşandığı bölgenin kültürel bağlamı göz önünde bulundurularak iletişim kurabilecek kişilerin (kadın-erkek) sayısının artırılması önem arz etmektedir. Örneğin; Van depremi sonrasında yapılan sosyal hizmet çalışmalarında kadın müracaatçıların yabancı erkek görevlilerle konuşmasının toplumun belirli kesimleri tarafından uygun görülmediği ve kültürel bağlamdaki değerlerine göre kadınların bu davranışı sergilemeyerek problemlerini rahatça dile getiremedikleri görülmüştür (Yaman & Akyurt, 2013, s. 123). BBC Dünya Servisi’nin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminden sonra yaptığı bir habere göre kadın depremzedeler deprem sonrası gelen yardımlarda “cinsiyet körlüğüne” vurgu yaparak ihtiyaçlarının giderilmediğini dile getirmiştir (BBC News, 2023).

Deprem sonrasında sosyal yardımların dağıtıldığı kuyruklarda kadın erkek bir arada sıralanmaktadır. Bu durumda kadınlar, erkeklerin göz himayesinde girdikleri sosyal yardım kuyruklarında rahat davranmamaktadır. Gelen yardım tırları ve oluşturulan yardım noktalarından adaletsiz şekilde dağıtılan yardımları alma konusunda kadınlar erkeklere göre daha dezavantajlı konumdadır. Yardımların dağıtımı esnasında ezilen kadın ve çocuklar olduğu haberler medyada yer almıştır. Van Kadın Derneği (VAKAD)'nin Van Depremi sonrasında bölgedeki deneyimlerin aktarıldığı çalışma da; yardım dağıtma esnasında kadın depremzedelerin “sen git aileden erkek gelsin”, “kocan nerede” tepkileri ile karşılaştıkları belirlenmiştir (Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2016, s. 50).

2.1.8. İstihdam

Deprem sonrasında mal varlıkları ve iş yerleri/iş olanaklarının kaybı kadın depremzedeleri kira, temel ihtiyaçlarını karşılama ve yaşamını idame ettirme gibi birçok maddi sorumluluğun altına itmektedir. Deprem sonrasında depremzedelere öncelik tanıyan iş başvuruları gözlemlendiğinde, iş arayan kadınların başvurularının daha az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak kadınların düşük eğitim seviyesi, tecrübe yetersizliği ve bağımlı nüfusun sorumluluğunu üstlenme gibi nedenlerin sebep olduğu düşünülebilir. Böylece deprem öncesinde erkek tarafından sağlanan ekonomik kaynağa bağlı olan depremzede kadınların bir bölümü deprem sonrasında da sağlanan sosyal yardımlar olmadan hayatlarını idame ettirmekte zorlanmaktadır. Kadınlar gündelik yaşamın normal gereksinimlerini karşılamak üzere daha ağır ve daha yoğun çalışmak zorunda kalmakta ve bunları yerine getirirken aile içi ve toplumsal şiddete de yoğun biçimde maruz kalmaktadırlar (Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2016, s. 32).

Deprem sonrasında hayatta olan hane reisi erkek üzerinden yapılan sosyal yardımlardan da hanedeki kadınların faydalanması erkeğin inisiyatifinde olup bazı hanelerde kadınların ihtiyaçları göz ardı edilerek karşılanamamaktadır (Kişi, 2022, s. 23).

DİSK GENEL-İŞ'in 2023 kadın emeği raporunda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem öncesinde Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde işgücünün yüzde 73'ü (2 milyon 292 bin) erkeklerden, yüzde 26,7'si (837 bin) kadınlardan oluştuğu belirlenmiş ve kadınların istihdama katılımı oranlarının düşük olduğu tespit edilmiştir (DİSK GENEL-İŞ, 2023). Kadın Emeği raporuna göre (2023); deprem bölgesinde çalışan kadınların %52'sinin kayıt dışı çalıştırılarak sosyal güvenceden yoksun olduğu tespit edilerek bölgedeki toplam kadın işsizlik oranı Türkiye'nin %10'unu oluşturmaktadır.

Deprem sonrası yapılacak olan çalışmalarda istihdamda kadın teması üzerine birçok girişim olduğu görülmektedir. 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinin ardından bölgedeki afetzede kadınların istihdam edilmesine yönelik birçok projeyi şu şekilde kategorileştirmek mümkündür: bölgedeki kadınların deprem öncesinde çalıştıkları alanlarda (tarım, hizmet vb.) çalışma fırsatları oluşturulması, bölgede ürettikleri ham madde ürünlerine katma değer sağlamaları için eğitim verilmesi, kadınların hanelerindeki bağımlı nüfus ile ilgilenmelerine olanak sağlayan iş fırsatları, uzaktan çalışma için dijital alt yapının sağlanması, mesleki gelişim sağlayacak eğitim ve mentorluk programları, genç kadınlar için kalkınma projeleri ile genç nüfusun göç etmesini engelleyen projeler örnek olarak gösterilebilir (Ermiş Beyhan, 2023).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri ile afetlerden etkilenme düzeyleri arasında doğru orantılı bir ilişki bulunurken aynı zamanda kadın-erkek cinsiyet bazı ayrımında da afetlerden etkilenmeleri farklıdır.

Kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğü, yoksulluk, ataerkil toplum düzeni ve etkilediği toplumsal cinsiyet rollerine göre oluşturulmuş toplumsal roller gibi birçok etmen depreme hazırlıksız olmalarına neden olmaktadır. Kadınların hane içinden başlayarak yerel ve ulusal düzeyde de karar alma mekanizmalarında etkin rol almayı/alamayışları kadın odaklı afet eylem planlarının oluşturulamamasına sebebiyet vermektedir. Kadın bireylerin siyasal, sosyal ve ekonomik kararlara katılımında kadın ve erkek bireylerle eşit hak ve koşullara sahip olması afetlerden kaynaklanan zararların en aza indirilmesinde mihenk taşı görevi göreceklerdir (Sancar, 2018, s. 15). Kadınların deprem öncesinde karar alma mekanizmalarında etkin rol almayı/alamayışları yaşadıkları travmanın da etkisi ile hızlı karar almak zorunda oldukları deprem sırasında ve sonrasında sorumluluğunda bulunan aile üyelerini ilgilendiren kararları alamamasında etkili olmaktadır.

Kadınlar deprem anında ve sonrasında erkeklere göre daha çok problemle karşılaşmaktadır. Kadınlar deprem sonrasında güvenlik, hijyen, olanaklara erişim, yüksek hastalık ve ölüm oranları gibi fiziksel ve psikolojik birçok rahatsızlık ile karşı karşıya kalmaktadır. Deprem ve kadın konusu ile yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır.

Bu duruma çözüm olabilmesi amacıyla şu önerilerde bulunulabilir;

- Deprem afet risk yönetimi planları kız çocukları, genç kadınlar, yaşlı kadınlar, hamile kadınlar ve lohusa kadınlar gibi birçok farklı kesimin olası ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde çok yönlü oluşturulmalı,
- Toplumda özellikle ev ile özdeşleşen kadınların ev içinde deprem anında neler yapabileceğine dair bilinç ve farkındalığını artırmaya yönelik eğitim çalışmaları yapılmalı,
- Toplumda kadın ile özdeşleştirilen “ev” mekanının depremzede kadınların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak eşya yardımı sağlanabilmeli,
- Mevcut toplumsal bilincin analiz edilmesinde kadınların görüşlerinin tespit edilmesi için birebir derinlemesine ve odak grup görüşmeler yapılarak, kadınların toplumsal bilincinin artırılmasına yönelik kapasite güçlendirme eğitimleri verilebilmeli,
- Toplumsal farkındalığın yaygınlaştırılması için hanedeki kadın ve varsa kadına bağımlı nüfusun (engelli, yaşlı, çocuk vd.) deprem öncesi, anı ve sonrası için afet eylem planları hazırlanarak pratiğe dökülmesi sağlanabilmeli,
- Deprem sonrası geçici barınma alanlarındaki güvenlik güçlerine erişim olanakları kadınlara anlatılmalı ve kolaylıkla erişebilmeleri sağlanabilmeli,
- Kadınların deprem sonrasında doğan kişisel hijyen ihtiyaçlarının karşılanması için deprem sahalarında görev alan görevlilere bilinç ve farkındalık sağlanabilmeli,
- Deprem sonrasında deprem alanlarındaki kadınların ihtiyaçlarının tespiti ve giderilmesine yönelik gönderilecek olan malzemelerin koordinasyonun sağlanmasında hızlı davranılmasına öncelik verilebilmeli,

- Deprem sonrasında bölgenin kültürel değerleri ve örf, adetleri göz önünde bulundurularak deprem bölgesinde yer alan görevlilerde kadın görevli sayısının artırılarak kadınların rahatlıkla iletişim kurabilmesi sağlanmalı,
- Deprem bölgesindeki kadınların ekonomik sorunlarını aşabilmesi için sosyal yardımların ve istihdamının sağlanması için gerekli önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2023). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. AFAD: <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden alındı
- Aghababian, R. V., & Teuscher, J. (1992). Infectious Diseases Following Major Disasters. *Annals Of Emergency Medicine*, 24-29.
- Akpolat, Y., Kaya, G., Çalışkan, A., & Karaağaç, Ş. (2021, 06 30). İzmir Deprem Afetinden Etkilenenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Depremle İlgili Toplumsal Bilincin Analizi. 23(2), 723-753. <http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.841864> adresinden alındı
- Aycan, S., Toprak, İ., Yüksel, B., Özer, H., & Çakır, B. (2002). *Afet Durumlarında Beslenme Hizmetleri*. Sağlık Bakanlığı: Ankara. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/1440,afetlerdebeslenmepdf.pdf?0> adresinden alındı
- BBC News. (2023, 02 17). *Afetzede kadınlar: 'Sorunlarımız büyük, ihtiyaçlarımız karşılanmıyor, güvende hissetmiyoruz'*. BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cld779nqx4qo> adresinden alındı
- Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi. (2023). *Afet Terminolojisi*. İzmir: HUDOTO. <https://www.undrr.org/terminology> adresinden alındı
- Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi. (2023). *Büyük Depremler*. <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/> adresinden alındı
- Clissold, R., Westoby, R., & McNamara, K. E. (2020). Women as Recovery Enablers in the Face of Disasters in Vanuatu. *Geoforum*, 1-10. doi:<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.05.003>
- Çay, B. (2023, 02 15). *BirGün*. Afette Kadın Olmak: <https://www.birgun.net/haber/afette-kadin-olmak-421493> adresinden alındı
- Çelebi Boz, F., & Şengün, H. (2017). Afet ve Kalkınma İlişkisinde Kadın. *International Journal of Social Science*, 59(1), 359-374.
- Değirmenci, B. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Afet Mevzuatının Değerlendirilmesi*. İzmir: İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Demirci, K., & Avcu, T. (2021). Afet Süreçlerinde Kadın Bireylerin Yaşadığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri: İzmir İli Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 11(1), 86-105.
- DİSK GENEL-İŞ. (2023, 07 03). *Kadın Emeği Raporu*. DİSK GENEL-İŞ: <https://www.genel-is.org.tr/emar-kadin-emeği-raporu,2,47833#.ZAhWTnZBy3A> adresinden alındı
- Enarson, E. (2014). Gender-based violence in disasters: An action research agenda. *XVIII ISA World Congress of Sociology Conference*. Yokohama.
- Erkan, A. (2010). *Afet Yönetiminde Risk Azaltma ve Türkiye'de Yaşanan Sorunlar*. Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri.
- Ermiş Beyhan, Ö. (2023, 03 08). *Dünya Gazetesi*. Deprem Bölgesinin Kadınları Umudu Yeşertmenin Peşinde: <https://www.dunya.com/ekonomi/deprem-bolgesinin-kadinlari-umudu-yesertmenin-pesinde-haberi-687622> adresinden alındı
- Ertürkmen, C. (2006). *Afet Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşit Adımlar. (2023, 02 22). *Çocuk ve yaşlıların bakımlarını da üstlenen kadınlar, tüm dünyada olduğu gibi afetlerin en çok etkilediği grubu temsil ediyor*. Eşit Adımlar: <https://www.skdturkiye.org/esit-adimlar/guncel/deprem-bolgesinde-kadin-olmak> adresinden alındı
- Gündüz, F. (2022). Afetlerde Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Perspektifi ile Çıkarılması Gereken Dersler (Haiti ve Japonya Depremi Örneği). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(12), 440-461. doi:10.21733/ibad.1039215
- IFRC. (2020). *Gender-Sensitive Approaches For Disaster Management*. https://www.preventionweb.net/files/73971_aguideforgendersensitiveapproachtod.pdf adresinden alındı
- İlgın, H. Ö., & Karagül, D. (2022). Afet Süreçlerinde Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinde Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Deneyimleri: Çanakkale İli Örneği. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 7(2), 85-103.
- İnal, E., & Paksoy Erbaydar, N. (2016, 06 15). 2012-2023 Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı'nın Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısı ile İncelenmesi. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 8(1), 34-49. doi:10.1501/Fe0001_00000000150
- Kadıoğlu, M. (2008). Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin İlkeleri. M. Kadıoğlu içinde, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri* (s. 1-34). Ankara: İçişleri Bakanlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Yayını.
- Kasapoğlu, A., & Ecevit, M. (2001). *Deprem Sösyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.

- Kişi, G. (2022). *Depremın Sosyolojik Boyutu: 2020 Elazığ Depremzedeleriyle Yapılan Niteliksel Bir Araştırma*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Koç, B., Şahin, E., Şener, A. E., Yıldız, Ö., & Yüksel, B. (tarih yok). *Afetlerde Kadın Sağlığına Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı*. Başkent Üniversitesi. <http://tip.baskent.edu.tr/kw/upload/464/dosyalar/cg/sempozyum/ogrsmmpzsnm14/14.P13.pdf> adresinden alındı
- Kronos. (2020, 11 10). *Depremde en çok kadınlar ölüyor, neden? Türkiye’de durum ne?* Kronos: <https://kronos36.news/tr/depremde-en-cok-kadinlar-oluyor-neden-turkiyede-durum-ne/> adresinden alındı
- Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2016). *Afet ve Acil Durumlarda Kadın Çalıştayı Sonuç Kitabı*. İstanbul: Sivil Düşün AB Programı.
- Neumayer, E., & Plümper, T. (2007). The gendered nature of natural disasters: The impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 553-554.
- Neumayer, E., & Plümper, T. (2007). The gendered nature of natural disasters: the impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551-566. [http://eprints.lse.ac.uk/3040/1/Gendered_nature_of_natural_disasters_\(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/3040/1/Gendered_nature_of_natural_disasters_(LSERO).pdf) adresinden alındı
- Pan American Health Organization. (2011). *Health response to the earthquake in Haiti: January 2010*. Washington: Pan American Health Organization.
- Pincha, C. (2009). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Afet Yönetimi Uygulamacılar İçin El Kitabı*. (D. K. Demirer, Çev.) Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Sancar, S. (2018). *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması Geniş Özet*. Ankara: CEİD Yayınları.
- UNFPA. (2023, 02 14). *Women and girls need urgent support in the aftermath of the earthquake in Türkiye*. United Nations Population Fund: <https://www.unfpa.org/video/women-and-girls-need-urgent-support-aftermath-earthquake-turkiye> adresinden alındı
- Walia, A. (2015). *Gender And Disaster Management A Training Of Trainers (Tot) Module*. New Delhi: National Institute of Disaster Management.
- Yaman, Ö. M., & Akyurt, M. A. (2013). Sosyal Hizmete Kültürel Yaklaşım: 2011 Van Depremi Örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 105-144.

KAMUSAL/ÖZEL ALAN DİKOTOMİSİ VE KADIN

Hilal OKATAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü -0000-0003-4899-9354

ÖZET

Kökeni eski Yunan düşüncesine dayanan kamusal/özel alan ayrımında polis erkeğin, oikos ise kadının ve diğerlerinin yeri olarak tanımlanmaktaydı.

Ancak kamusal/ özel alandaki esas kopuş Sanayi devrimi ve sonrasında gerçekleşmiştir. Baktığımızda belki bir makinanın düğmesine basıldığında çalışacak, beden gücü kıyaslamaya gerek duyulmayacak iş kollarında kadını değil erkeği görmekteyiz. Erkek çalışır, kazanır kadın ev içi bakımı üstlenir şeklinde ilerleyen bu sistem, yaratılmış ötekinin tekrarlayarak devamını sağlamıştır. Geleneksel olarak bir işin cinsiyete göre bölünmesi şeklinde ifade etmek bu durumu özetleyecektir. Bu geleneksel bakış açısında ücretli iş aynı zamanda “evin geçimini sağlayanlar” olarak kamusal statülerine has erkeklerin, kamusal hayata katılımının bir parçasını teşkil etmektedir. Diğer yandan ekonomik olarak bağımlı kimseler kadınlar, çocuklar, engelliler bu durumda ücretsiz ve özel alana aittir görüşü kabul görmüştür. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren “kadın sorunu” üzerine kamuoyunda hem yeni sorular soran hemde eski sorulara yeni yanıtlar arayan bir söylem belirmiştir. Habermas’ın, kamusal alan/özel alan ayrımı, modern dünyada gelişen yapıyı ve tarihsel süreci anlamamız için temel bilgiler sunmaktadır. Burada sorgulanması gereken şey kadınların kamusal alanın koyduğu sınırları nasıl yaşadıkları, bu sınırları aşmak için nelerle mücadele etmek zorunda oldukları ve devletin bu sınırların çizilmesindeki ve/veya kaldırılmasındaki etkisinin ne olduğudur. Habermas kamusal alanı, "özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı" olarak tanımlamaktadır. Modern dünya, eskiden var olanların dışında kendine özgü yeni bir düzen yapılandırırken, bunun bir parçası olan kamusal/özel alan ayrımı da kadınlara yönelik yeni normlar getirmiştir. Zaten cinsiyetçi yaklaşımı verili kabul eden kamusal alan ve özel alan ayrımı, iki alan olarak “iki ayrı kurallar” varlığına işaret etmektedir. Bu iki ayrı alanda farklı iktidar biçimleri, farklı iktidar odakları olduğu varsayılmaktadır. İktidar odağı özel alanda baba

veya aile reisi, kamusal alanında ise devlet olarak tanımlanmakta; özel alanda doğal yasalar (doğanın yasaları anlamında), kamusal alanda ise devletin yaptığı yasalar geçerli kabul edilmektedir. Hukuk var olan toplumsal düzenden, ekonomiden, siyasetten bağımsız ele alınmamalıdır. Bu noktada da hukukun kamusal/özel alan ayrımını veri kabul ederek hareket ettiğini, yasalarını buna göre biçimlendirdiğini görmekteyiz. Kamusal ve özel alan, adil bir biçimde insani birliktelik yakalayabilmenin arayışı içinde olduğumuzda karşımıza çıkan ilk kavramlardır. Kamusal her çağ olduğu gibi günümüzde de insani politikanın üretilebilmesi açısından oldukça önemli bir yer tutar. Bu kavrayış neden bu kadar önemlidir? Bu çalışmada önemine değinilerek kamusal olan ve kamusal alan nedir üzerine vurgular yapılacaktır. Sadece kadın üzerinden pratiklerinin sorgulanması kısıtlı bir perspektiften bakmanın ötesine geçemeyecektir. Nitekim bu ayrım iktidar ilişkilerinin açığa çıkması açısından da oldukça önemlidir. Kamusal alan toplumsal değişimleri açıklama ve anlamada sıkça başvurulmuş bir merkez olarak karşımıza çıkar. Siyaset, Hukuk, yeni toplumsal hareketler gibi konularda önemini koruyan kamusal alan kavramsallaştırılması özellikle 3 muhalefet alanında geniş yer bulmaktadır. Birincisi toplumsal cinsiyet ve cinsellik: özellikle özel alanın içerisinde yer alan üretim, çocuk bakımı, cinsel tercihler ve mahremiyet politikalarının düzenlenmesi ve bunlara dair mücadeleler. Yaşadığımız toplumsal düzende patriarkal, ekonomik düzen, siyasetin işleyişi, gelenekler, din, aile vb. gibi kadın üzerinde baskı kurmanın araçlarından biridir. Bir toplumsal olgu olarak kamusal alan/ özel alan ayrımı bireyin dışında kolektif bir niteliğe ve bağımsız bir gerçekliğe sahiptir. Ayrıca bireylerin üzerinde baskı kurup onları sınırlandırmaktadır. Bu çalışmada bu sınırlar üzerinde durularak bu ayrımın kökenleri ve getirileri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Birey, Kamusal Alan, Özel alan, toplumsal, toplumsal cinsiyet

GİRİŞ

Kamusal alan kavramında iki bileşen bulunmaktadır. Birisi kamu, diğeri alan. Bileşimin bir diğer kısmı ise Devlet-özel/mahrem alan.

Erkek çalışır, kazanır kadın ev içi bakımı üstlenir şeklinde ilerleyen bu sistem yaratılmış ötekinin tekrarlayarak devamını sağlamıştır. Geleneksel olarak bir işin cinsiyete göre bölünmesi şeklinde ifade etmek bu durumu özetleyecektir. Kamusal alan özel alan ayrımı yaparken ücretli iş “evin geçimini sağlayanlar” bir diğer olarak kamusal statülerine has erkeklerin/hane reisinin kamusal hayata katılımının bir parçasını teşkil etmektedir. Diğer yandan ekonomik olarak bağımlı kimseler kadınlar, çocuklar, engelliler bu durumda ücretsiz ve özel alana aittir görüşü

kabul görmüştür. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren “kadın sorunu” üzerine kamuoyunda hem yeni sorular soran hemde eski sorulara yeni yanıtlar arayan bir söylem belirmiştir. Habermas’a göre özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmaktadır (Habermas, 2004:95) Habermas kamusal alanı, “özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı” olarak tanımlamaktadır “Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin

Oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar” (Habermas, 2005, s. 95).

Hannah Arendt’e göre ise kamusal alan “kollektif” hatırlama mekanıdır ve daima özgür olmalıdır. Elbette Kamusalılığı sadece mekânsal olarak düşünmemek gerekir. Kamusalılık mekânsal olmanın ötesinde aynı zamanda zihinsel bir oluşturdur. Kamusal alana ayak bastığımızda politik bir eylem gerçekleştireceksek eğer Arendt’e göre kimliğimizi asla sabitlememeliyiz, kabile saadeti ile politika yapmamalıyız. Arendt, her zaman kimlikler arası dolaşabilmeyi, insanların her daim kimlikler arası sıçrama bilincine sahip olmaları gerektiğini söylemektedir. Örneğin; sadece Yahudilere bir saldırı olduğunda Yahudi kimliğini sahiplenmeleri, o kimlikle bir özdeşlik kurmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

“Hiçbir halka karşı sevgi beslemedim. Yahudileri neden seveyim ki? Ben yalnızca dostlarımı severim. Sadece onlara karşı sevgi besleyebilirim.” İfadeleriyle Kamusal alanda bu kimlikle daha fazla olmak gerekliliği ancak hiçbir zaman bir kimliğe ilelebet ait olmamak gerektiğini vurgulamaktadır.

Peki kimlikler arasında dolaşırken nelere dikkat etmeliyiz? Elbette zaman zaman belli kimliklerle özdeşlik kurmaktayız, bütün kimlikleri reddedip hiçbir kimliğe ait ve sahip olmayın demek gerçek dışı olacaktır. Nitekim insan antropolojik olarak bakıldığında bir sürü canlısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlamı, gücünü içinde yaşadığı sürüden, toplumdan almaktadır. Arendt’e göre bu kimliklerle ilişki kurarken dikkat etmemiz gereken bazı unsurlar vardır. Eğer

toplumsal bir kimlik haksızlığa uğruyorsa yapmamız gereken her şeyi bir kenara bırakıp kamusal alanda görünür olmaktır. Bizi biz yapan şey kamusal alanda yapıp ettiklerimizdir.

“Yahudilere yönelik bir tehdit olmadığı halde, kamusal alana Yahudi kimliğinizle dahil oluyorsanız, ortak iyi için yapılan bütün müzakerelere Yahudi sevgisini, Yahudi aşkını katıyorsanız ölümcül bir hata yapıyorsunuz demektir.”

Arendt 'in bu ifadesinden de çıkarılabileceği gibi sevgi birkaç insana duyulabilen bir şeydir. Kamusal alandaki müzakerelere sevgi katılmaz. Kamusal alandaki müzakereler rasyonel bir kafa ile ortak iyi üzerine adanmışlıkla yapılmalıdır. Tarihi süreç içerisinde zaman, mekân, olay ve kişiler tekil değildir haliyle tek tip bir ataerkillikten bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Kalıplaşmış ve kabul gören yargılar üzerinden kadınların eylemlerinin değerlendirilmesi; alt yapısının anlaşılması sebebiyle Dil ve deneyim iç içe geçmiş unsurlardır. Kadınların uzun bir süre deneyimleri, özlemleri, hayalleri ve emekleri tarihsel olarak, kamusal alanda erkeklerin anlayabilecekleri ifade biçimlerini kullanarak devam etmiştir. Erkeklerden damıtılmış olandan ayrı olarak kendi özgünlükleri içerisinde söz söyleyebilmeleri bir süreç ve pratikler sonucu gerçekleşmiştir. Bunu Kadınlara kutsallık temelinde atfedilen tüm özelliklerinden bir ölçüde sıyrılarak kendi iç sıkıntılarını ve dertlerini ortaya koyabileceklerdir. Çünkü kadınlara verilen tüm ayrıcalıklar ataerkil düzene boyun eğmeleri koşuluyla sunulmuştur.

2016 ve 2018 yılları CEİD'İN (Cinsiyet eşitsizliği izleme Derneği) düzenlemiş olduğu raporlarının bir grafik örneğinde de gördüğümüz gibi Kadın ve erkek iş gücü katılımı epey farklılık göstermektedir. Bu bir seçki olmanın yanında toplumsal roller ve öğrenilmiş kadınlık faaliyetlerinin de etkisinden kaynaklanmaktadır.

	kadın	erkek	kadın	erkek
İş gücü(bin)	9.637	20.889	10.686	21.863
İş gücüne katılım oranı(%)	32.5	72.0	34.4	72.0
İstihdam(bin)	8.312	18.893	8.924	19.156
İstihdam katılım oranı	28.0	65.1	28.7	63.1
işsiz	1.324	2.006	1.762	2.707
İşsizlik oranı	13.7	9.6	16.5	12.4
Tarım dışı işsizlik oranı	18.1	10.9	20.7	13.9
İş gücü dışında kalma oranı	20.052	8.133	20.411	8.509

Tablo 1: Cinsiyete göre temel işgücü, işsizlik göstergeleri
(<https://ceidizler.ceid.org.tr/>)

“18.yüzyıldan itibaren özellikle Aydınlanma dönemi sonrası kadınlar; toplumsal, siyasal, sosyal, hukuki, idari gibi pek çok alanda var olan eşitsizliklere ve toplum içindeki rollerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren kadınların erkekler ile eşit statü, eşit haklar ve özgürlükler için verdikleri mücadeleler feminizm kavramını ortaya çıkarmıştır.” (Gün Taş, s.163.)

Habermas’ın, kamusal alan/özel alan ayrımı, modern dünyada gelişen yapıyı ve tarihsel süreci anlamamız için temel bilgiler sunmaktadır. Burada sorgulanması gereken şey kadınların kamusal alanın koyduğu sınırları nasıl yaşadıkları, bu sınırları aşmak için nelerle mücadele etmek zorunda oldukları özel mülk dışında her türlü faaliyette ve devletin bu sınırların çizilmesindeki ve/veya kaldırılmasındaki etkisinin ne olduğudur. Habermas kamusal alanı, "özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı" olarak tanımlamaktadır. Pratik olarak bakıldığında Medeni Kanun’un kabulü ile kadınlar oldukça önemli haklar elde etmişlerdir.

“‘Kamusal alan’ kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur. Bu tür bir biraradalık durumundaki bireylerin davranışları, ne iş ve meslek sahiplerinin özel işlerini görürken yaptıkları davranışlara; ne de bir devlet bürokrasinin yasal sınırlarına tabi anayasal bir düzenin üyelerinin davranışlarına benzer. Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar.”

Belirtmiş olduğum tanımın detaylı açılımına baktığımızda kamusal alanın merkez öznesinin mülk sahibi ve hane reisi erkekler olduklarını görürüz. Burada şunu belirtmek gerekir ki özel ve kamusal alan dediğimiz olguyu elbette dönemi içerisinde değerlendirmek gerektiğidir. Özel

ve kamusal alana dair genel bir çerçeve çizmek mümkün olsa da koşullar değişkenlik gösterdikçe beklenti ve eylemlerde değişkenlik göstermiştir. Örneğin Osmanlı hakimiyetinde yaşayan bir kadın ataerkil yapıyı hiç sorgulamamış mıdır? İçinde bulunduğu düzen ve dünyanın ötesinin mümkün olabileceği bilinci hiç oluşmamış mıdır? Sunulan resim baskı ve tahakküm karşısında sindirilebilen, boyun eğen bir kadın ve en kutsal görevi savaştacak yeni bireyler doğurmak ve yetiştirmek iken bu itaatin altında uygun koşullar sağlandığında gün yüzüne çıkacak gücü de görebilmekteyiz. Bir nevi iktidar ve getirileri sanki hiç sorgulanmadan kabul edilmiş gibi algılansa da ortam ve koşullar ile sorgulamalar her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Kadınların tarihine bakarken özel alan/kamusal alan ikiliğini erkek egemenliğinin temeli olarak öne çıkarmak 1970'lerin feminizminde yaygın olarak benimsenmiş bir yaklaşımdır. Zamanla bu ikiliğin modern kapitalist toplumlara özgü olduğunu savunanlarla böyle bir bölünmeyi (en azından erkek egemenliğinin olduğu) bütün insan toplumlarının yapısal bir özelliği olarak görenler arasında canlı tartışmalar başlamıştır.

Cinsiyet bir insanın yaşadığı toplumsal bağlamda ona atfedilen cinsiyetle bağlantılı davranışlar, düşünceler, zihniyet kalıpları, roller olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir: kadınlara ve erkeklere atfedilen ve onlardan beklenen bütün özelliklerin arasında hiyerarşiler ve eşitsizlikler vardır. Tarihsel olarak kadın ya da erkeğin ne tür işlerde emeklerini kullanacakları cinsiyete dayalı iş bölümü tarafından şekillenir. İş bölümü kavramı, verimlilik açısından değerlendirildiğinde sorunsuz bir kavramdır. Ancak, cinsiyete dayalı iş bölümü, cinslerden biri açısından eşitsizlikle sonuçlanıyorsa, o zaman durum değişir ve eşitsizliğin nedenleri sorgulanır. Feminist Kuram; kadın emeğini analiz ederken Marksist Kuramın temel açıklayıcı kavramlarından olan Üretim ve Yeniden Üretim kavramlarından faydalanır. Marks'a göre kapitalist üretim sürecinin ayakta kalması üretimin çoğalarak artmasına, üretimin artması da emek ile sermaye arasındaki ilişkinin sürekli bir şekilde yeniden üretilmesine dayanır. Feminist tarihçiler önceleri, kadın deneyimlerine yer vermeyen ideolojik, çarpık ve tek yanlı tarihin, tarihteki ünlü kadın kahramanların deneyimleri bilinir, görünür kılmakla aşılabacağı inancıyla tarihe ünlü kadın kahramanları dahil etmeye girişmişlerdir. Ancak, ideolojik ve kısmi tarihin böyle bir girişimle aşılamayacağını anlaşılmaması üzerine feminist tarihçiler yeni bir bakış açısına, yeni dönemsel gelişmelere, kadının faaliyet alanlarını ve deneyimlerini ortaya çıkaran yeni sorulara ve yönteme ihtiyaç olduğunu öne sürmüşlerdir. (Berktaş, 2015).

Kadın emeğinin çözümlenmesi; kadının toplumsal konumu hakkında bilgi vermesi ve kadınların, toplumsal konumlarının iyileşmesine ve onların özgürleşmesine yönelik politika üretilmesi açısından önemlidir. Tarihin ideolojik, kısmi ve çarpık olmaması için, tarihin

yazılmasına ve yorumlanmasına kadınların da hiç şüphesiz etkin olarak katılmaları gerekmektedir. (Çakır,2004). Tarihe getirilen eleştiri kadın tarihinden feminist tarihe oradan toplumsal cinsiyet tarihine genişleyen bir oluşum haline gelmiştir. Feminist Tarih yazımının ilkeleri: tarihsel gerçekleri sorgulamak, kadın ve erkek arasındaki iktidar ilişkilerini açığa çıkarmak, kadının deneyimlerini ve tarihteki yerini görünür kılmak, baskı ve tahakküm altına alan deneyimleri açığa çıkarmak, özel alanı sorgulayarak toplumsal telkin ve baskıları ortaya çıkarmak gibi gayeler ile hareket etmiştir. Kadın çalışmalarının, disiplinler arasındaki yerleşimi (sıkışması) silik konumlanmayı beraberinde getirmektedir. Titizle üzerinde durulması gereken epistemolojiler üreten bu alana karşı sorumluluğun hissedilmemesine sebebiyet vermektedir. Hangi bilim dalı içerisinde olduğu belli olmayan belirsiz bir konumlandırma içerisinde kalmak; doğrudan yeni bir anlayışın devrimsel çıkışı önünde engel olmaktadır. Bilimler arası, sosyal bilimler ya da beşerî bilimler başlığı altında sergilenen şeylerin toplamıdır. (Wallerstein, 2013, s. 79).

Türkiye’de kadın tarihine yönelik çalışmalar ve faaliyetler giderek artmıştır. Bu çalışmaları şu başlıklarda gruplandırmak mümkündür. Kadın tarihi yazımı; kadın sözlü tarihi, bellek çalışmaları, kadın dernek ve vakıfları, kadın dergileri, kurumlarda kadınlar, siyasal ve toplumsal hayatta kadınlar. Bu çalışmalar var olan eril düzeni eleştirmekle kalmayıp tarih disiplinini de değiştirip dönüştürmüştür. Feminist tarih yazımının yarattığı en önemli dönüşüm sadece devlet ve iktidar kullanımının yarattığı pencereden bakmaktan vazgeçmek olmuştur. Gömülü ilişkilerin içerisinden çıkıp daha farklı perspektiften bakmak açısından feminist çalışmaların önemli katkıları olmuştur. Toplumsal cinsiyet temelli iktidar ilişkilerini anlamak açısından önemli bir kapı aralamıştır. Bu bakış açısı ise “kadın sorunlarını” görünür kılmaya amacından cinsiyet üzerinden yürütülen politikaları anlamaya doğru evrilmiştir.

Haliyle sadece kadınların gündelik yaşantıları, eylemleri ya da hissettikleri değil Tarih’in hem geçmiş hem gelecek için yeniden inşasını mümkün kılmıştır. Tarih çıkar ve iktidar ilişkisini de göstermektedir. Eril iktidarın hüküm sürdüğü, kadın ve erkek arasında eşitlik yerine uçurumun söz konusu olduğu bir dünyada kadınların tarihi temsili, erkek yazarlar tarafından ve erkeklerin çıkarları üzerinde şekillenecek kadınların ikincilliğine katkı sunacaktır. (Çakır,2019:183-184) Klasik ve mitlerle donatılmış eril bir dille yazılmış olan tarih yazımı sorgulanarak tarihin öznesinin değişebileceği vurgulanarak, Merkeze hiçbir cinsiyeti koymadan ortak paylaşılan bir tarihi mümkün kılmıştır.

Cinsiyet eşitsizliklerinin temel nedeni genellikle bunun doğasında bu vardır söyleminden kaynaklanmaktadır. Simone De Beauvoir İkinci Cins adlı yapıtında ortaya attığı bir düşünce şu şekildedir: “Kadın doğulmaz, kadın olunur”. Bir nevi vurgulamak istediği şey biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin birbirinden ayrı şeyler olduğudur. Kadınlık ve erkeklik dediğimiz şey doğal değil daha sonradan toplum tarafından inşa edilen öğrenilmiş bir şeydir. Bizim bugün kadınsı veya erkeksi dediğimiz şeyler yani kadın için belirlediğimiz toplumsal roller ve erkek için belirlediğimiz toplumsal roller aslında bize bir çeşit ataerkil iktidarın dayatmasıdır. Aile içinde, okulda, eğitimde, medyada sürekli olarak nasıl bir kadın olunur öğretilmektedir. Bu şekilde toplumsal telkinle bizim bugün kadın dediğimiz şey inşa edilmiştir. Tarihsel olarak kadın ya da erkeğin ne tür işlerde emeklerini kullanacakları cinsiyete dayalı iş bölümü tarafından şekillenir.

İş bölümü kavramı, verimlilik açısından değerlendirildiğinde sorunsuz bir kavramdır. Ancak, cinsiyete dayalı iş bölümü, cinslerden biri açısından eşitsizlikle sonuçlanıyorsa, o zaman durum değişir ve eşitsizliğin nedenleri sorgulanır.

SONUÇ

Kamusal/özel alan kavramının irdelenmesi, sınırlarının ve pratiklerinin anlaşılması sadece cinsiyet özelinde değil birçok alanda yeni sorular ve yanıtlar getirmektedir. Kadın emeğinin çözümlenmesi; kadının toplumsal konumu hakkında bilgi vermesi ve kadınların, toplumsal

konumlarının iyileşmesine ve onların özgürleşmesine yönelik politika üretilmesi açısından önemlidir.

Cinsiyete dayalı iş bölümü, kadın ve erkeklerin ne yapması gerektiği ya da neleri yapabileceği konusunda, toplumda yaratılmış olan fikirlere dayanarak kadınlara ve erkeklere farklı roller, sorumluluklar ve görevler yüklenmesini ifade eder. Kadınlar geleneksel anlamda doğayla, içgüdüsel anlamda duygusal bağlılık anlamında düşünülür. Ev merkezli anne ve eş rolleri çerçevesinde ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı ve hasta bakımından sorumlu olarak özel alanda tanımlanır. Erkek ise; ev dışında ücretli çalışmasıyla evi geçindiren ve aile reisi konumundadır. Tutum ve davranışları kamusal dünyadaki konumlarına dayanır. Bu anlamda hem özel alanda hem de kamusal alanda yer alır. Ayrıca erkekler mülkiyet sahibi ve yöneticisi, siyaset, iş ve meslek hayatında aktif, etken bireyler olarak kabul edilir. Kadın ya da erkeğin ne tür işlerde emeklerini kullanacakları cinsiyete dayalı iş bölümü tarafından şekillenmektedir. İş bölümü verimlilik açısından değerlendirildiğinde sorunsuz ancak cinsiyet özelinde değerlendirildiğinde kusurlu bir yaklaşımdır.

Ancak, cinsiyete dayalı iş bölümü, cinslerden biri açısından eşitsizlikle sonuçlanıyorsa, o zaman durum değişir ve eşitsizliğin nedenleri sorgulanır. Bu sorgulama ile Yeniden üretim ve emek üzerine yeni cevaplar yeni pratikler ve yeni pencereler açılacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2009). *Beden Emek Tarih*. İstanbul: Kanat kitap
- Davidoff, L. (2002). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. Ateşer, Z. Somuncuoğlu, S. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jürgen Habermas, Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, İstanbul, Bakış Yayınları, 2002, s. 85, 88, 114; Samuel Bowles, Herbert Gintis, Demokrasi ve Kapitalizm, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 290-292.
- Habermas, J. (2010). *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü*. Bora, T., Sancar, M. (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- HABERMAS, Jürgen. (2004). "Kamusal Alan". Kamusal Alan (iç.). Der. ve Çev. Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 95-102.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (2011). Politikanın Çağrısı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (2015). Tarihin Cinsiyeti. İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arendt, H. (1994). İnsanlık Durumu. (B. S. şener, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Bauman, Z. (2015). Bireyselleşmiş Toplum. (Y. Alagan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Berktaş, F. (2012). Tarihin Cinsiyeti. İstanbul: Metis.
- Balşoy, Gülhan, "Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine", Toplum ve Bilim, Mart 2015, no.132, 2015.
- Akgökçe, Necla, "Ortak Geçmiş Birlikte Kurmak," Tarih ve Toplum, Mart, sayı: 185, 1996.
- Berktaş, Fatmagül, Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Berktaş, F., (2004), "Çoğulluk, Yeryüzünün Yasasıdır", Kamusal Alan içinde, Ed.
- Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayın, 551-556.
- Kandiyoti, D.A (2015). Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case. Feminist Studies, 13(2), 317-338
- Gün Taş, Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel süreçleri ve dönüşümleri, Davidoff, Leonore, Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet, çev. Zerrin Ateşer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- Farokhi, Suraiya, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? çev. Z. Altok, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

HABERMAS, Jürgen. (2004). “Kamusal Alan”. Kamusal Alan (iç.). Der. ve Çev. Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 95-102.

Habermas, J. (2010). Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü. Bora, T., Sancar, M. (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, S. (2009). Erkeklik: İmkânsız İktidar. İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2008). Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Durkheim, E. (1992). İntihar. Ozankaya, Ö. (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

CONNELL, R. W. (1998) Toplumsal cinsiyet ve iktidar. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

PUNCH, K. F. (2011) Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar. Çev. Dursun Bayrak, Bader Arslan, Zeynep Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.

DURSUN, Ç. (2011) Türkiye’de 1975- 2010 arasında haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunlarına bakış ve feminist yaklaşımlar. SANCAR, S. (der.) içinde. Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye’de feminist çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a armağan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

BERKTAY, F. (2001) *Kadın tarihi: yeni bir gelenek için geçmişi geri almak*. Cogito, 29, Güz, s.270-282

<https://ceidizler.ceid.org.tr/>

ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK BAĞLAMINDA KANADA’NIN GÖÇMEN POLİTİKALARI

Ecem ERGÜLEN^{1*} , Mesut ŞÖHRET²

*1 Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Göç Çalışmaları, Gaziantep, Türkiye .
2 Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep, Türkiye.

Özet

Göç kavramı insanlık tarihi kadar eskiye dayanan ve insan var oldukça yaşamaya devam edecek bir olgudur. Ekonomik, siyasal, sosyal sonuçları nedeniyle, göç veren ve göç alan yerlerde olumlu ya da olumsuz değişimler yaşanmaktadır. Yaşanan bu değişimlerin sonucu olarak dünya ülkelerinin hem uyguladıkları göç ve göçmen politikaları farklılık göstermekte hem de göçmen kabul kriterleri değişmektedir.

Bulunduğu coğrafya ve tarihi itibarıyla kurulduğu andan itibaren bir göçmen ülkesi olan Kanada’da göçün değişimlerine ayak uydurmaya çalışmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yerli halkın nüfusunun savaşlar ve bölgesel saldırılarla giderek azalmasıyla birlikte artan göç hareketleri, ülkede birçok farklı milletten insanın bir arada yaşamasını kaçınılmaz kılmıştır. Tarih boyunca farklı ülkelerden göç eden insanların bir arada yaşadığı bir ülke olan Kanada için çok kültürlülük kavramı büyük önem taşımaktadır. Kanada farklılıkları çeşitlilik olarak görüp halkını bir arada tutan ve toplumsal birlikteliği sağlayan çok kültürlülük kavramını bir politika olarak benimsemektedir. Kanada zamanla farklılıklarıyla birlikte bir ülke toprağı sınırları içerisinde yaşama koşullarını anayasal olarak düzenlemiştir. Günümüzde hala göç almaya devam eden Kanada ülke ihtiyaçlarını ve dünyadaki göç hareketlerini çözümleyerek ülkesine yönelik göçten sosyal ve ekonomik anlamda maksimum faydalanmayı hedefleyen politikalar geliştirmiştir. Bu kapsamda göçmenlere yönelik seçici politikalar geliştiren Kanada hükümetleri bir taraftan geniş toprakları için ülke nüfusunu arttırmayı amaçlarken bir taraftan da göçmen olarak gelen insanların eğitimi ve kalifiye olmalarını sağlayarak ekonomisini güçlendirmeyi istemektedir.

Bu çalışmada, Kanada’nın göçmenlere yönelik politikaları çok kültürlülük bağlamında incelenmektedir. Bunun yanında Kanada’nın göçmenler konusundaki temel yasaları, göçmen kabulünde etkili olan faktörleri, göç ve mültecilere dair istatistikleri ve eğitime entegrasyon politikaları analiz edilmiştir. Son olarak Kanada’da göçmenlerin entegrasyon sürecinde yaşadıkları sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Çok Kültürlülük, Kanada’nın Göç Politikaları, Kanada’nın Göçmen Politikaları, Kanada’nın Göçmenlere Yaklaşımı,

CANADA'S IMMIGRATION POLICIES IN A MULTICULTURAL CONTEXT

Abstract

The concept of migration is a phenomenon as old as human history and will continue to live as long as human beings exist. Due to its economic, political, and social consequences, positive or negative changes are experienced in the places of emigration and immigration. As a result of these changes, both the immigration and immigration policies implemented by the countries of the world differ and the criteria for immigrant acceptance are changing.

It has been trying to keep up with the changes in immigration in Canada, which has been an immigrant country since its establishment due to its geography and history. In the historical process, the increasing migration movements along with the decrease in the population of the indigenous people due to wars and regional attacks made it inevitable for people from many different nationalities to live together in the country. The concept of multiculturalism is of great importance for Canada, which is a country where people who migrated from different countries have lived together throughout history. Canada sees differences as diversity and adopts the concept of multiculturalism as a policy, which keeps its people together and ensures social cohesion. Canada has constitutionally regulated the conditions of living within the borders of a country with its differences over time. Canada, which continues to receive immigration today, has developed policies aiming to make the most of social and economic benefits from immigration to its country by analyzing the country's needs and the migration movements in the world. In this context, Canadian governments, which have developed selective policies for immigrants, aim to increase the population of the country for their large lands, on the one hand, and on the other hand, they want to strengthen the economy by ensuring that the people who come by taking immigrants are educated and qualified.

In this study, Canada's policies towards immigrants are examined in the context of multiculturalism. In addition, Canada's basic laws on immigrants, the factors affecting immigrant acceptance, statistics on immigration and refugees, and integration policies into education were analyzed. Finally, the problems experienced by immigrants in the integration process in Canada were tried to be revealed.

Keywords: International Migration, Multiculturalism, Canada's Immigration Policies, Canada's Immigration Policies, Canada's Approach to Immigrants

GİRİŞ

Homojen bir toplum yapısı günümüzün dünyasında pek olası gözükmemektedir. Mevcut devletlerin %10'luk kısmından daha azı kültürel olarak homojen yapıda bulunmaktadır. (Doytcheva, 2013: 10). Bu durumun nedenlerine bakıldığında küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ekonomide yerel farklılıkların azalması ve farklı etnik unsurların ve toplulukların birbirleriyle bağlantılı yaşam tarzları sürdürmeleri ön plana çıkmaktadır. (Yanık, 2012: 40). Bu durumda bir devlet içinde farklı etnik kimliğe ve kültüre sahip

toplulukların daha fazla karşılaşması anlamına gelmektedir. Farklı dine, dile, kültüre ve etnik kimliğe sahip insanların bir araya gelmesi, kültürel farklılıkların ön plana çıkmasına ve buna bağlı problemlerin kamuoyunda daha fazla gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Bir arada yaşama ve insanların kültürlerini özgürce yaşayabilme isteklerine modern zaman demokrasilerinin “asimilasyon politikaları” uygulamasıyla çözüm aramışlardır. Farklı olan toplumların egemen toplumlar arasında ayırt edilemeyecek hale getirilmeye ve onların kültürlerine benzetilmeye çalışılmasına dair yapılan çalışmalara asimilasyon denir. İkinci Dünya Savaşı öncesi uygulanan asimilasyonlarda, bulunan farklılıkları ve ulusal köken ile biçimlenmiş kültürleri temizleyerek, toplum kültürleri bir araya geldiğinde çıkabilecek sorunların önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Bu politikanın asıl amacı, zamanla farklı grup egemen kültür içerisinde unutulup kaybolmaya yani asimile olmaya başlayacak ve böylelikle kendi kültürleri için ayrıcalık istemelerine gerek kalmayacaktır. Fakat asimilasyon çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmaya başlayınca, farklılıkları yok saymak ya da dışlamak dışında topluma kazandırma ve her düşünce, inanç ve kültür gibi farklılıklara özgürlük ve eşitlik olarak ifade edilen “çok kültürlülük” kavramı doğmuştur (Türk, 2013: 133-134).

Çoğulculuk ile asimilasyon arasındaki en önemli fark, çoğulculuğun ırksal farklılıkla beraber etnik kültür farklılıklarıyla da ilgileniyor olmasıdır. Fakat yaptığı vurgu ise, hâkim olan kültürü tehdit eden ya da ters düşen davranışları takdir ya da kabul etmektense çeşitlilik inisiyatifine dayanan sosyal açıdan ahlaklı bir görüştür. Çoğulcu toplumlar içerisinde farklı grupların olmaması gibi bir şans yoktur (Konak, 2020: 215).

Çok kültürlülük (multi-cultirism), ilk kez İngilizcede sıfat olarak 1941 yılında eski milliyetçi insanların farklı ırk ve toplumlardan olan ve değersiz kıldıkları insanları belirtmek amacıyla kullanılmıştır. 1970’li yıllarda ise Avustralya ve Kanada’da kültürel çeşitliği desteklemek amacıyla devlet politikalarında isim olarak kullanılmıştır. Dünyada bugüne kadar üç ayrı yönetim rejimiyle karşılaşmıştır. Karşılaşılan rejimler ise kendini üstün görüp başkalarını altta kabul eden sömürge rejimi, herkesin eşit sayıldığı ve hümanist anlayışın hâkim olduğu modern rejim, insanları farklarından dolayı ayırmak değil farklarıyla beraber yaşanılan ve herkesin eşit olduğu düşünülen demokratik rejim olarak ifade edebiliriz. (Yeşim, 2017: 271-272).

Bu bakımdan günümüzde çok kültürlülük kavramı, demokratik eşitlik ve ilkelerin ve insan hakları gereğince farklılıklarının kabullenilmesi ve bu farklılıkları rahat bir şekilde yaşayabilecekleri ortam oluşturma düşüncesi olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda insanların yaşadıkları toplumun aynı ama yaşam tarzı, dili, dini, etnik kökenleri, inançları gibi farklılıkları

görmeden bir arada yaşamaktır. Sosyal alandaki kimlik, din, köken, kültür, ırk gibi farklılıkların kamusal alanda da eşitliliğini sağlamak ve ötekileştirmemek adına çok kültürlülük anlayışının tüm dünyada yankılanan ifadesi “farklarımızla eşitiz” olmuştur (Hameş, 2016: 6).

Diğer taraftan Çok kültürlülük “tartışmalarının ilk olarak Kanada ve Avustralya gibi ülkelerde başlamasının nedeni, bu ülkelerin bol göç alması, genç nüfus yapısı, ulusal bir kurtuluş mücadelesi yaşamamış olmaları ve Soğuk Savaş dönemi çekişmesinden uzak kalmış olmalarıdır” (Konak, 2020: 68); (Ongur, 2011: 61; Konak, 2020: 68). Bazı akademisyenler uygulamaları nedeniyle ABD’nin de çok kültürlülük anlayışını benimsediğini ifade etmektedir. Zaten “Bu üç ülke, 1960 öncesi ülkelere gelen göçmenlerden kendi özgün geçmişlerini terk ederek Anglo-uyum modeli doğrultusunda mevcut kültürel normları benimsemeleri beklenirdi. Bu süreçte asimilasyon siyasi istikrar için önemli bir unsur olarak görülmüştür. Anglo uyum modeli ABD’de entegre olmaya yönelik ‘pota’yı, Kanada’da ise ‘etnik mozaik’e dâhil olmayı ifade etmekteydi. Fakat Kanada’da etnik mozaikle kastedilen iki hâkim kültür olan İngiliz veya Fransız kültüründen birine tabi olmaktır” (Konak, 2020: 68); (Kymlicka, 2015: 45-46)

Çok kültürlülük politikaları açısından dünyada önde gelen ve konu ile ciddi anlamda ilgilenen ülkelerin arasında başta Kanada gelmektedir. Kanada’nın tarihi geçmişi ve toplumsal yapısı ülkeyi ister istemez bu şekilde çözümler üretmeye itmiştir. Kanada toplama yani göçmenlerin oluşturduğu bir ülke olduğu için istikrar ve toplumsal uyum konularında önemli sayılabilecek tecrübelerle sahiptir ki bu sebeple de çok kültürlülük mevzusunda sıkı karar almış bir pozisyonundadır. Çok fazla göç aldığı için farklı kültür ve ırkları bünyesinde barındıran Kanada, bu farklılıkların bir arada sorunsuz şekilde yaşamalarını sağlamak için sürekli çalışmalar yapan ve bu çalışmaları sorunsuz uygulayan bir ülke olarak çok kültürlülüğün sağlıklı bir şekilde nasıl uygulandığına dair tüm dünyaya örnek olabilecek konumdadır (Başaran, 2017: 245).

Kanada’nın Tarihi ve Siyasi Özellikleri

Bilinen en eski bilgilere baktığımızda Kanada ilk yerleşen insanların Bering Boğazını geçerek, Kuzey Amerika’ya gelen Kızılderililer ve Eskimolar oldukları kabul edilir. 16.yüzyılda Jacques Cartier ‘in Kanada’yı keşfetmesi ile birlikte insanlar eski kıtadan Kanada’ya göç etmeye ve yeni bir halk oluşturmaya başlamıştır. Kanada tarihine bakacak olursak yerli halklar, İngilizler ve Fransızların oluşturduğu farklı grupların bir araya gelerek federatif ilişki oluşturmamasından kurulmuş bir ülke olduğu görülmektedir.

1534-1536 yılları arasında Jacques Cartier, Kanada ülkesini bulmasının ardından Fransa’ya dahil etmiştir. Keşfin ilk dönemlerinde Kanada topraklarında maden bulunmadığından yalnızca

avcılarının ve kürk tüccarlarının kısa süreli geldiği bir yer olmuştur. 1629'da İngilizlerin eline geçen Kanada'yı 1632'de Fransa geri almıştır. Bu topraklara yerleşmeyi desteklemek için her yıl göçmen ve paralı gönüllüler göndermiştir. O zamanlar ülkede maden bulunmadığından kolonileştirme hareketi yarım kaldı ve Kanada tarafı yalnız Morino avcıları ile kürk tüccarlarının uğrak yeri oldu. On sekizinci yüzyılda İngiltere'yle yapılan bir antlaşmayla Kanada İngiltere'ye bırakıldı. İngiliz göçmenlerin Kanada'ya büyük hızla yerleşmeye başladılar. 1783 Versay Antlaşması ile ABD'nin bağımsızlığının tasdik edilmesinin ardından İngiltere taraftarları yoğun şekilde Kanada'ya göç etmeye başladılar.

Günümüzde Kanada toprakları; Büyük Okyanus'tan Atlas Okyanusu'na ve kuzeyde Arktik Okyanusu'na kadar 9,98 milyon km²'lik bir alanı kaplar. Yüzölçümü bakımından Rusya'nın ardından dünyanın ikinci büyük ülkesi olma özelliği göstermektedir. Resmi dili İngilizce ve Fransızca olan Kanada ülkesi parlamenter demokrasi ve anayasal monarşi ile yönetilen bir federasyondur. Devlet Başkanı ve hükümdarı "Kanada Kralı" sıfatı ile Charles'tır. Kraliçe'nin Kanada'daki temsilcisi Genel Vali'dir ve genellikle emekli olmuş eski politikacılar veya diğer seçkin Kanadalılar arasından Başbakan önerisiyle Kral tarafından atanır.

Kanada 10 eyalet ve 3 bölgeye ayrılmıştır. Eyaletlerin federal yönetimden geniş oranda özerkliği varsa da bölgelerin bağımsızlığı daha azdır. Eyaletler, Kanada'nın sosyal programlarının çoğundan (örneğin sağlık sistemi, eğitim ve refah) sorumludur. Diğer üç bölge ise, eyaletler statüsünde olmayıp, federal hükümet tarafından kontrol ve idare edilir. Bölgelerin devlet başkanlarına komisyoner denir. Federal hükümet tarafından atanırlar.

Tarihsel olarak bakıldığında da tam bir göçmen ülkesi olan Kanada; İtalya, İrlanda, Almanya, Danimarka, İngiltere, Fransa gibi birçok farklı ülkeden gelen insanlardan oluşmaktadır. 2021 Statistique Canada istatistik verilerine göre Kanada'nın güncel nüfusu 36,991,981'dir. Nüfusun beşte dördü gibi büyük bir çoğunluğu ülkenin güneyinde yaşamaktadır. Kanada, G-7 ve G-20 üyesi ve dünyanın en büyük 10. ekonomisidir. "1,7 trilyon ABD Dolarını aşan GSYİH'si (2019 tahmini) ve kişi başına düşen yıllık yaklaşık 46.213 ABD Doları (2019 tahmini) düzeyindeki gelir seviyesiyle, dünyanın en müreffeh ülkeleri arasındadır" (T.C. Dışişleri Bakanlığı)

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) 2012 raporlarına göre Kanada dünyanın en eğitimli ülkesidir. Yaşam standartlarına ve nüfusunun okuma oranlarına bakılarak Birleşmiş Milletler tarafından sürekli olarak en iyi yaşam kalitesine sahip ülkeler arasında gösterilmektedir. Ayrıca Kanada'da farklılıklarıyla bir arada olunması anlayışına sahip bir

ülkedir. Birçok farklı ülkeden gelen insanların bir arada yaşamasıyla bir göçmen ülkesi haline gelen Kanada yukarıda sayılan yaşam koşullarının etkisiyle göçmen ve mülteciler için göç edilmek istenen bir ülke haline gelmiştir.

Kanada'nın Uluslararası Göçe Yönelik Çok kültürlülük Politikası

Çok kültürlülüğün amacı, ulusal beraberlik ve birlik içerisinde, farklı olan birbirleriyle uyuşmayan kültürleri dışlamak ya da eleştirmek değil o farklılıkları saygı çerçevesinde bir arada tutmaktır. Ulusal birliğin temel taşı farklı olmaktan geçmektedir. Çok kültürlülük felsefeleri üstüne geliştirilen politikaların çerçevesi de bu düşünce ile geliştirilmiştir. Kanada'nın çok kültürlülük düşüncesi olan toplumsal istikrar ve uyumun oluşturduğu bir felsefeye göre oluşturulan toplum politikalarında bir şart olarak kabul edilmiştir. Çok kültürlülükte olması gerekenin toplum içindeki yaşamın bir rengi olması gerektiği savunulur. Kanada'nın milli kimlik anlayışının bir unsuru da içinde bulundukları farklı kültür ve kimlikleri korumak ve sosyal katılım çok kültürlülük, eşitlik ve milli birlik anlayışına uygun bir politika inşa edilmiş olmasıdır (Erzurumlu, 2008: 60-61)

Heywood'a(2013) göre çok kültürlülük "...genellikle ırksal, etnik veya dilsel farklılıklarla bağlantılı özgün bir kolektif kimlik duygusu yaratan inanç ve uygulamalara sahip iki veya daha fazla grubun varlığından doğan kültürel çeşitliliği ifade eder" (Gemici ve Çatal,2019). "Çok kültürlülük bir kavram olarak Dünya'da ilk defa 1957 yılında İsviçre'de kullanılmış olsa da 1960'ların sonunda Kanada'da kullanılmasıyla yaygınlık kazanmış ve bu kavram hızlı bir şekilde İngilizce konuşan diğer ülkelere de yayılarak kullanılmaya başlanmıştır" (Özensel, 2013).

Tarih boyunca farklı ülkelerden göç eden insanların bir arada yaşadığı bir ülke olan Kanada için çok kültürlülük kavramı önem taşımaktadır. Kanada farklılıkları çeşitlilik olarak görüp halkını bir arada tutan ve toplumsal birlikteliği sağlayan çok kültürlülük kavramını bir politika olarak benimsemektedir.

Çok kültürlülüğün Kanada'da bir ülke politikası haline gelmesinde eski başbakan Pierre Trudeau dönemi kırılma noktası sayılabilir. 1968-1984 yılları arasında dört dönem başbakanlık yapmış olan Liberal Parti başkanı Trudeau döneminde, halkın refah seviyesi yükseltilirken göç serbest bırakılmış, çok kültürlülük teşvik edilmiştir. Esasında Kanada'da çok kültürlülük tartışmalarında Fransızların çoğunlukta olduğu Quebec'te bağımsızlık ile ilgili problemlerin önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Zira Quebec eyaletinde 1980 ve 1995 yıllarında iki kez referandum yapılmış ve ikisinde de hayır sonucu çıkmasından dolayı Quebec

bağımsızlığını alamamıştır. Aslında bu tartışmalara patlak veren başlangıç, Fransızların çoğunlukta bulunduğu Quebec'e 1759'da İngilizlerin gelmesi sonucu ortaya çıkan bağımsızlık isteğini başlatmıştır. 1960'da ortaya çıkan Quebec sorunu ile Kanada 1971'de çok kültürlülük anlayışını kabul etmek zorunda kalmıştır. Federal hükümet ise ortaya çıkan ayrımcı eylemleri yok etmek için bazı düzenlemeler yapmıştır (Demirbaş, 2022: 67) Bu kapsamda Charter of Rights and Freedoms (Hak ve Özgürlükler Temel Yasası)'nı çıkarmış olması çok kültürlülüğün güvence altına alınmasında önemli bir adım olarak görülmektedir (Özensel, 2012). Ayrıca Charter of Rights and Freedoms (Hak ve Özgürlükler Temel Yasası) ile çok kültürlülük uygulamaları somutlaşmış ve resmiyete kavuşmuştur.

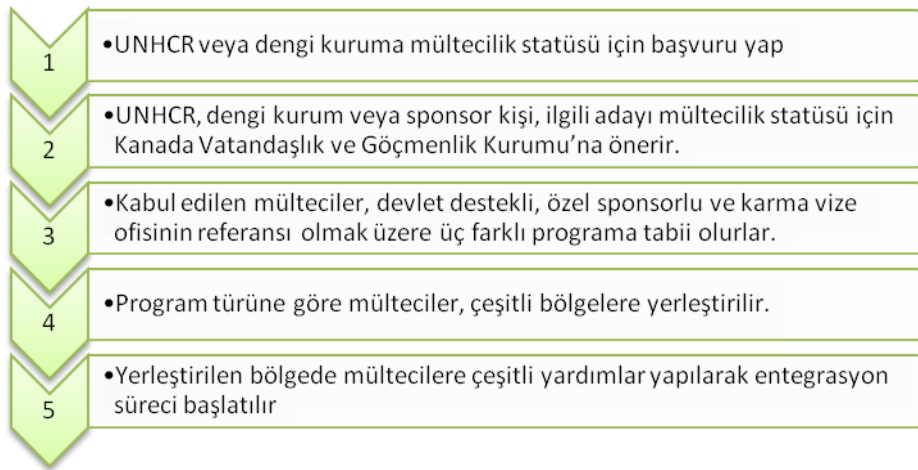
Tam bir göçmen ülkesi haline gelen Kanada var olan çeşitliliğini çok kültürlülük politikaları ile elinde tutmaktadır. ayrıca çok kültürlülük politikalarının etkisiyle göçmen ve mülteciler için açısından göç edilmek istenen bir ülke haline gelmiştir. Kanada'daki çok kültürlülük uygulaması bir bakıma Kanada insanının etnik kimlik ve miraslarını korumaya yönelik politikalardır. Fakat yapılan bu korumalar Kanada'da yaşayan insanların etnik Kanadalı olmalarına engel olmamıştır. Bunun sonucunda liberal olan ve olmayan çok kültürlülük yanlıları arasında bir fark ortaya çıkmıştır. Liberal olan taraf uygulanan çok kültürlülükte insanların kimlik inşalarını şahsi ve özel seçimlerle meydana gelebileceğini, olmayan taraf ise oluşturulmaya çalışılan kimliklerin arka planda yatan etnik kökenlere göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat özelde söz konusu olan bu durum ayrı düşünceli bir yapının meydana gelmesine sebebiyet verebilmektedir. Çünkü liberalist algı sonucu meydana gelen kimlik inşası ulus kimlik inşasına zemin hazırlayacaktır. Sonuç olarak bu politika sonrası azınlık gruplar için her ne kadar asıl kimliklerini korumaya yönelik teşvik varsa bile bir o kadar da Kanada vatandaşı olup kendilerini Kanadalı gibi hissedeceklerdi (Yanık, 2012: 94-95).

Vatandaşlık konusu halen daha Kanada'nın çok kültürlülük uygulamasındaki en temel unsurlardan biridir. Vatandaşlarından Kanada vatandaşı olmalarını istemekten ziyade farklı kimliklerin bilinmesine yönelik bir isteği olmadan sosyal vatandaşlığa yönelik politikalar yürütmektedir. Bir bakıma çok kültürlülüğü anlamlı kıldıran anlayış vatandaşlık bilincidir. Çok kültürlü düşüncüyü çekici yapan belki de sosyal vatandaşlık anlayışıdır. Zira Kanada çok kültürlülüğüne dikkatli bir şekilde bakıldığında sosyal vatandaşlıkla ilerleyen vatandaşlık bilinci ışığında gelişen bir süreçtir. Kanada kimliği zaten bu bilinçle oluşmaktadır. Sosyal vatandaşlığa verilmiş olan imkân ve haklar ile farklı kimliğe sahip vatandaşların Kanadalı olmaktan mutlu olmalarını sağlamaktadır. Yani Kanada çok kültürlülüğünün bulunduğu ortam ve sunduğu imkânlar sayesinde sosyal vatandaşlık düşüncesi üzerinde geliştirilip ideal boyuta

taşınmış diyebiliriz. Çok kültürlülüğü meydana getiren asıl nedenler, özgürlük ve temel hakların vatandaşa tanınan imkânlarıdır (Demirbaş, 2022: 65)

Kanada'nın Göç ve Göçmen Politikaları

2021 Statistique Canada istatistik verilerine güncel nüfusu 36 milyon olan Kanada'nın her yıl yaklaşık 250.000 göçmen kabul ettiği bilinmektedir. Kanada'da 1967 yılında göçmen kabulüne puanlama sistemi getirilmiştir. Puanlama sisteminde başvuru yapan göçmenler 10 farklı ölçütte değerlendirilmeye ve toplam bir puan verilmeye başlanmıştır. 1978 yılında Göçmenlik Yasası yürürlüğe girmiş, bu yasa ile Kanada göçmenler için gözde ülkelerden biri haline gelmiştir. Göçmenlerin Kanada'ya kabulünde yer alan temel aşamalar aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

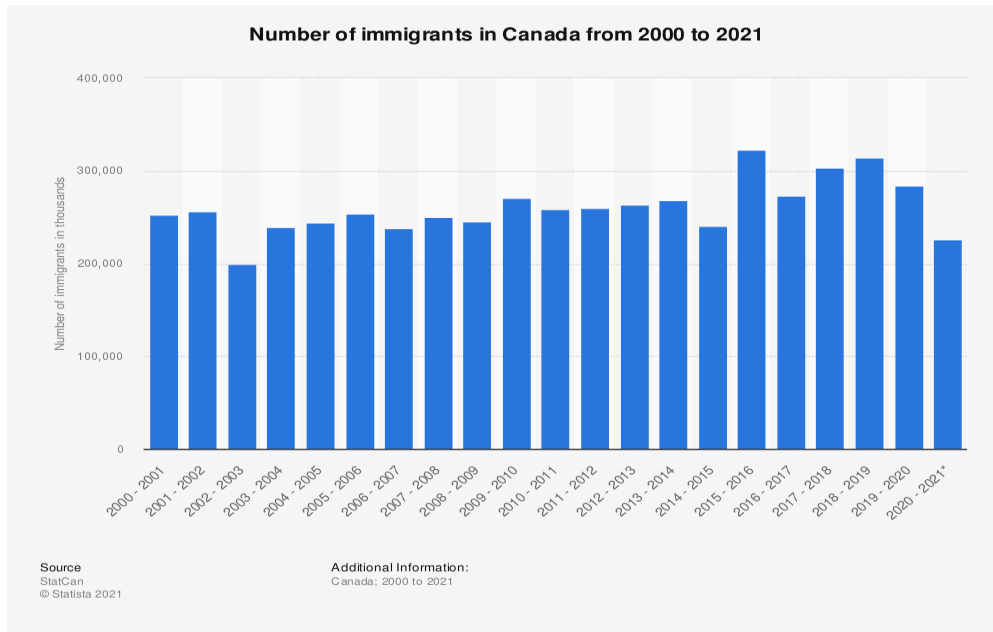
Şekil 1. Kanada'nın Mülteci Ve Sığınmacı Kabul Süreci “(Dere ve Demirci , 2021)

Mültecilik statüsüne kabul edilen mülteciler, devlet destekli, özel sponsorlu ve karma vize ofisinin referansı olmak üzere üç farklı programa tabii olurlar. Devlet destekli mülteciler eğitim seviyeleri ve maddi durumları dikkate alınarak belirli bölgelere yerleştirilmekte, barınma desteği ve ekonomik yardım sağlanmaktadır. özel sponsorlu mülteciler kendilerine sponsor olan kişilerin yaşadıkları yerlere yakın yerleştirilmektedirler. Karma vize ofisinin referansı ile yönlendirilen mültecilere hükümet ve özel sponsorlar birlikte maddi destek sağlamaktadır. (Dere İ., Demirci E., 2021)

Kanada'nın uluslararası göçmenlere ve mültecilere yönelik politika ve sistemlerine hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında göçmenlik sistemini ikiye ayırmak mümkündür. “Geçici Oturum Sahibi Göçmen” statüsünde olan göçmenler Kanada'ya belli bir süre için okumak, ziyaret etmek ya da çalışmak için gelenleri kapsamaktadır. Bu kişiler kendi orijinal

vatandaşlıklarını korumakta ve geldikleri ülkeye geri dönmektedirler. “Daimi Oturum Sahibi Göçmenler” olarak tanımlanan grupta yer alan göçmenler ise Kanada’ya göçmenlik başvurusu yapıp göçmen olarak kabul edilen ve Kanada’ya göçmen olarak yerleşen kişileri kapsamaktadır. Bu tür göçmenlerin Kanada vatandaşlığı şartlarını taşıdıklarında vatandaşlığa alınmak üzere başvuruları kabul edilmektedir.

Dünya genelindeki uluslararası göçmen istatistiklerine göre Kanada uluslararası göçmenleri misafir eden ülkeler içerisinde (7 milyon) göçmenin yaşadığı ilk on ülke içerisinde yerini almaktadır (UN, 2017).

Şekil 2. Kanada Göçmen Sayıları ve Değişim Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/443063/number-of-immigrants-in-canada/>
/2917/immigration-in-canada

Kanada göçmen sayıları ve değişim oranlarının yıllara göre dağılımına baktığımızda ülkeye gelen göçmen sayısının 2000 yılından itibaren genel olarak arttığı söylenebilir. Nüfusu toplam 36 milyon olan Kanada’nın 2000 yılından itibaren her yıl yaklaşık 250.000 göçmen kabul ettiği görülmektedir.

Kanada’nın Göçmen Kabulünde Uyguladığı Puanlama Sistemi

Kanada yaşam standartlarının yüksek olması, eğitim olanaklarının çokluğu, refah seviyesinin yüksek olması, çalışma koşullarının esnekliği, çok kültürlülük politikası sonucu göçmenler tarafından tercih edilen bir ülke haline gelmiştir. Kanada 1967’den bu yana kabul

ettiği nitelikli ve donanımlı göçmenleri belirli bir puan sistemine tabii tutmaktadır. Bu puanlamanın asıl amacı göçmelerin arasında meydana gelebilecek ayrımcılığın önüne geçmek maksadıyla yapılmış bir uygulamadır. Göç alan ülkeler genellikle daha çok Avrupa kökenli bireyleri kabul etmek isterlerken Afrika ve Asya kökenli bireylerin kabulü sırasında bir takım ırkçı politikalar sergileyebiliyorlar. Bu durum sonucunda eşitsizlikler meydana gelmeye başlayınca ve Kanada da çareyi puan sistemine geçmekle bulmuştur. Puanlama sistemini başlatan ilk ülkelerdendir. Puanlama ile beraber göçmenler arasında ortaya çıkan eşitsizliğin önüne geçilmesi, bireylerin etnik kimlik ve kökenlerinde sebeple kabul edilmedikleri değil de daha çok insanların kalifiye durumlarına bakılmaktadır. Bir taraftan da fazla deneyimi ve beceresi olmayan göçmenlerin ülkeye alımları zorlaştırılmaktadır.

Puan hesaplamalarında profesyonel beceriler, yaş, deneyim, eğitim durumu, dil yeteneği gibi avantajlara bakılmaktadır. Daha önceden Kanada’da okumuş, çalışmış, belirli bir para birikimine sahip insanlar da göçmenlik başvurularında öncelik sahibi olabilirler. Göçmen adayları puanlamada 100 üzerinden değerlendirilirler. Göçmenlerin her bir özellikleri için ayrı puanlama sistemi vardır ve en önemli etken eğitimidir. Alınan eğitimin her yılı için 1’er puan toplamında da 20 puan olarak eğitim kriterine verilmektedir. Diğer bir özellik göçmenlerin sahip olduğu mesleklerdir. En çok tercih edilen ve istenen meslek grupları en fazla 15 puanda değerlendirilir. Başka bir önemli etken ise göç etmek isteyenlerin yaşıdır. Bireyler 35 yaşına kadar en fazla 10 puan alabilirken 35 ve üstü her yıl adına 1’er puan düşürmektedir. Kanada’da bulunan bir iş yeri sahibinden iş teklifi alan bireyler 10 puan alır. Bütün bu kriterler dışında geriye Fransızca ya da İngilizce dil yeteneği kalır oda göçmenlik ofisinde bulunan memurun inisiyatifine kalmıştır. Puanlama yöntemi, nitelikli göçmen alımlarının tamamında uygulanmaktadır (Demirbaş, 2022: 84)

Kanada’da 1967 yılında göçmen kabulüne puanlama sistemi getirilmiş ve günümüzde hala göçmen kabulünde puanlama sistemini kullanmaktadır. Puanlama sisteminde başvuru yapan göçmenler 10 farklı ölçütte değerlendirilmeye ve bu ölçütlerden toplam bir puan verilmeye başlanmıştır. Puanlama sisteminde 67 puan almayı başaran göçmenlerin başvuruları değerlendirmeye alınmaktadır.

2005 yılında revize edilen puanlama sisteminde ekspres giriş (express entry) sisteminde federal nitelikli eleman (federal skilled worker), federal kalifiye işçi sınıfı (federal skilled trades program), federal Kanada tecrübe sınıfı (Canada experience class) ve eyalet aday programları (provincial nominee programs) göçmenlik başvurularından birine uygun olan adaylar ekspres

giriş sistemi aracılığıyla Kanada'ya daimi oturum başvurusu yapabilmektedirler (Kandemir,2018).

Çok kültürlük düşüncesini çeşitlilik adına kabullenmiş ülkeler içerisinde, çok kültürlülüğün gelişme hızının ulusal kimliklere nazaran oldukça fazla olmasından endişelenen olmaktadır. Kanada ve Avrupa'daki dini ve etnik amaçlı yapılan son tartışma ve çalışmalar, göçmen ve ailelerini topluma entegre çalışmaları hükümetlerde tekrardan konu olmaya başladı. 2000'lerde tam anlamıyla kabullenilen çok kültürlülük anlayışında Kanada kimliği ve bütünlüğüyle vatandaşlık inancı vurgulanmıştır. Entegrasyon planlarında asıl amaç diyalog ve karşılıklı anlayış yollarına gidilmesi uygun görülmüştür. Kanada hükümeti son zamanlarda, göçmenlerin ülkeye girişi ve yerleşmelerine yardımcı olmak için plan ve programlara daha fazla yönelmiştir.

SONUÇ

En sade biçimde çok kültürlülük, farklı etnik ve kültürlere sahip toplumların birbirlerini tanımasını sağlayan bir olgu olması ve bu olgu ile beraberinde gelen bir takım politikaları ortaya çıkarmasıdır. Çok kültürlülüğün uygulandığı alanlarda hesaplanmayan ve sanılanın aksine bir takım sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçların neler olduğuna dair çeşitli düşünceler ortaya atılmış ve kimi farklı kimi ortak kanaate varılmıştır. Sıkça dile getirilen ve en başta akla gelen görüş ise göçtür. II. Dünya Savaşı ardından Avrupa'ya yapılan göçler ile ortaya çıkan çok kültürlülük ve çeşitlilik yeni oluşmuş bir realite denilebilir. 1960 ve 1970'li yıllarda artan göçler ile gündeme gelen resmi bir politika olarak çıkarılan çok kültürlülük, Hristiyan olmayan ve beyaz tenli insanların bulunduğu toplumlardan gelenler için söylenmiştir. Farklı kültürlerden olan insanların olması ve göç sıkıntısının da bir araya gelerek ulus devlet anlayışını tehdit ettiği düşünüldüğünde, bunun önüne nasıl geçilir ve sağlıklı bir biçimde bir arada yaşamayı nasıl imkânlı hale getirilir, konuları üzerinde çalışılmıştır. (Gemici ve Çatal, 2019: 54 – 55)

Göçmenlik ve göç olgusu çok kültürlülüğün en önemli kaynakları arasında bulunur ve çok göç alan ülkelerin göçmen politikaları üzerinde alınacak kararlar üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Elde edilen istatistiksel veriler, Avrupa'da bulunan göçmen sayısının yirmi bir milyonu geçtiği yönündedir. Bu yoğun göçmen nüfusunun yarısından fazlasının Almanya'da bulunduğu geri kalanının da İngiltere, Fransa, İtalya ve İsviçre olmak üzere bu ülkelerde yoğunluk gösterdiği bilinmektedir. Fazlasıyla göç alan ülkeler, farklı kültürlere sahip toplulukları bünyesinde bulundurmaktadırlar. Bu farklılıkların oluşu sonucu egemen olan

ülkede uygulanan çok kültürlülük, ulus devlet içerisinde çeşitli tartışmalara da sebep olmuştur. (Yıldırım, 2018: 30)

Çok kültürlülüğe birkaç açıdan bakıldığında, çoklu toplumlardaki meydana gelen temaları da yansıttığı görülmektedir. İlk olarak, farklı grupların haklarına ve kimliklerine dikkat etmekte ve önemli kılmaktadır. İkinci olarak da tek ve sayıca çoğunlukta olan grubun diğer azınlıkta ve birden fazla olan gruplara karşı baskın olma durumuna izin vermemektedir. Çok kültürlülükte asıl olan tüm gruplara aynı şekilde davranılması ve devletin görevi de gruplar arası çıkan hak ve muamele çatışmasında orta yolu bulmayı sağlamaktır. Fakat bugün devletlerin izlediği çok kültürlülük politikalarına baktığımızda ise, asıl olay olan farklı grupların haklarını korumak ve geliştirmek değil de devletlerin bunu nasıl yaptığına bakılır olmuştur. Bu hakları ele alırken bireysel olmasından ziyade grupların hedef alınarak yapılması, çoğulcu gelenek üzerinde gidildiğinin göstergesidir.

Kanada’da ilk zamanlarda Frankofon Anglofon ikiciliğinin temel alındığı süreç, başka etnik tarafların tepkileri ile bu anlayış çoğulculuğa evirildi ve fazla olan azınlık grupların da artması ile ayrımcılık ve ırkçılıkla mücadelenin ele alındığı bir durum olduğu anlaşılmıştır. Son dönemlerdeki hedefleri ise farklı gruplarına rağmen, göçmenlerin kimliğe ve topluma intibakı bulunmaktadır. Kanada’da çok kültürlülük daha çok farklı etnik grupların istek ve taleplerinin paralelinde şekillendirilir. Çok kültürlülük politikalarını değişen şartların etkilediği fark edilmektedir (Erzurumlu, 2008: 60-61).

Kanada’da esasında birden fazla farklı grupların bir araya gelen farklı din, dil ve etnik yapıya sahip toplum içerisinde uyum ve saygı çerçevesinde yaşamayı kolaylaştırmayı sağlamak için ne yapılması gerektiği tartışılır olmuştur. Bu farklı grupları sorunsuz bir arada tutmanın formülü aranmıştır.

Kanada’nın bulmuş olduğu bu formül ise “çok kültürlü tek devlet” düşünce sistemidir. Devlet, Kanada’nın çok kültürlülük politikasında bugün bu yerlere gelmesini sağlayan ve 1971’de dört ana unsurdan oluşan kararlar almıştır. Bunlar;

- ✓ Farklı gruplar içerisinde kendi kültür ve kimliklerini devam ettirmek ve sahip çıkmak isteyenlere saygı gösterir aynı zamanda yardımcı olur.
- ✓ Aynı anda hem toplumla bütünleşmek hem de kendi kültürlerini geliştirmek isteyen her gruba destek verir.
- ✓ Toplumunu oluşturan en önemli unsurları bir arada tutamaya çalışmak.
- ✓ Kanada’nın dillerini göçmenlerin öğrenmesi için yardımcı olmaktadır.

Kanada hem tarihsel gemişı hem de farklı ülkelerden g edip yerleşen insanların oluşturduğu bir halka sahiptir. Kanada hükümeti bu çeşitliliği benimsemiş ve ülkede var olan birliği devam ettirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu alışmalar ile dünyaya model olma yolunda ilerleyen bir ülke konumundadır. Her sene farklı dinlerden farklı mezhepten insanların kendi inançlarına özgü günleri coşkuyla kutladıkları görüntüleri Kanada sokaklarında görmek mümkündür. Kanada’da yaz mevsiminde bu tarz etkinliklerin olduğu festivallerle karşılaşabilirsiniz. Kanada, toplumunda bulunan herkesi temelinde “eşitlik, katılım ve takdir etme” ile bir araya getiren politika sergilemeye çalışır. Burada asıl anlatılmak istenen, herkesin eşit hak ve hukuka sahip olması eşitlikle, herkesin kendi kültürünü özgürce yaşayabilme ve yaşatması katılımı, kendi dil ve kültürlerini devamlılığı için takdir etme çalışmalarıdır. Çok kültürlü yapıda olan bu terimlerden hepsi çok değerli anlamalar ifade etmekte fakat en anlamlı ve anahtar kelime olanı kesinlikle “katılım” diyebiliriz. (Özensel, 2012: 63 – 64) Bu güvenli birlik ortamını sağlayan etmenler arasında Kanada hükümeti tarafından uygulanan çok kültürlülük politikasının önemli yeri olduğu düşünülmektedir. Göçmenler için hedef bir ülke haline Kanada g konusunda da yasal düzenlemeler ile bir sistem oluşturmuştur.

Her yıl yaklaşık 250.000 göçmen kabul eden Kanada göçmenlerin kabul ve yerleştirme sürecinde devlet destekli, özel sponsorlu , karma vize ofisinin referansı olmak üzere 3 farklı program kullanmaktadır. Göçmen kabulünde İngiliz ve Fransızca dil yeterliliğine sahip olma, göçmenlerin yaşı eğitim düzeyi, iş imkanları, önceki iş deneyimleri, uzmanlıklarını dikkate almaktadır. 1967 yılından itibaren göçmenlerin 10 farklı alanda değerlendirildiği puanlama sistemini kullanmaktadır. Bu puanlamadan 67 ve üstü puan alabilen göçmenlerin başvurularını dikkate almaktadır.

Bu bilgilerin ışığında Kanada’nın g ve göçmenlere yönelik pozitif bir tutuma sahip olduğunu düşünülmektedir. Entegrasyonu arttırmak ve gn yaratabileceği olumsuzlukları en aza indirmek için eğitimli, nitelikli, genç göçmen kabulüne ağılık vermektedir. Kanada’da hem ülkedeki ve dünyadaki göç hareketlerinin hem de ülkenin işgücü ihtiyaının analiz edilerek gn olumlu etkilerini arttırıcı bir sistem uygulandığı söylenebilir. lke din, kültür, dil, ırk ayrımı olmadan herkese kapılarını açar ve her farklılığın uyum içerisinde bir arada yaşama imknı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Başaran, Emrah “Çok kültürlülük Olgusunun Kanada Örneği Ekseninde İncelemesi”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, Sayı:12, 2017, ss.237-253.

Demirbaş, Eda (2022). Uluslararası Politik Ekonomi Bağlamında Kanada’nın Göç Politikası, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

Dere, İ., & Demirci, E. (2021). Göçmenlerin Ülkeye ve Eğitime Entegrasyonu:Almanya ve Kanada'nın Karşılaştırılması. *Milli Eğitim* , 1055-1080.

Doytcheva, M., (2013), Çok kültürlülük, (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul

Erincik, S., “Kimlik ve Çok kültürlülüğü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/52 (2), ss. 219-241.

Erzurumlu, Sevgi (2008). “Çok kültürlülüğü Politikası ve Kanada’da Çok kültürlülüğü”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Gemici, Eser ve Çatal, Sefa (2019) “Göç ve Çok Kültürlülüğü”, Anadolu Strateji Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2019, ss.51-60.

Graham, P., (2005) “Multiculturalism”, *Political Concepts: A Reader And Guide*, ed. Iain Mackenzie, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Günay, E., Atılgan, D., & Serin, E. (2017). Dünya’da Ve Türkiye’de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , ss. 37-60.

Hameş, Özge (2016) “Yerel Yönetimlerde Çok kültürlülüğü”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.

Hellsten, S. K., “Pluralism in Multicultural Liberal Democracy and the Justification of Female Circumcision”, *Journal of Applied Philosophy*, 1999/16 (1), ss. 69-83.

Kandemir, M,(2018), Türkiye ve Kanada Mülteci Politikalarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi (*Yayımlanmış Yıl Tezi*) , İstanbul Ticaret Üniversitesi , İstanbul

Konak, İhsan (2020). Liberal ve Komüniteryan Çok kültürlülük: Kymlicka ve Taylor Perspektifinden ABD ve Kanada Örnekleri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya.

Kymlicka, W., (2015), Çok kültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, (2. Baskı), çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

OECD. (2022). Mart 2022 tarihinde <https://www.oecd.org/>: <https://www.oecd.org/> adresinden alındı

Ongur, H. Ö., “Avrupa’da Çok kültürlülüğün İflası (Mı?)”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2011/7, (26), ss. 55-85.

Özensel, Ertan “Çok kültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çok kültürlülüğü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2012, ss.55-69

Özensel, E. (2013). Doğu Toplumlarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı:Çok kültürlülük Mü? Yoksa Yeni Bir Model Mi? *Akademik İncelemeler Dergisi* , 1-17.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *T.C. Dışişleri Bakanlığı*. Mayıs 2022 tarihinde Kanada'nın Ekonomisi: <https://www.mfa.gov.tr/kanada-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alındı

Türk, Ozan (2013). “Küreselleşme ve Çok kültürlülük”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Ana Bilim Dalı Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, ss.103-104.

Vatandaş, C. (2001). Çok kültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler. *Sosyal Bilimler Dergisi* , 101-117.

Yanık, C., (2012), Dünya’da ve Türkiye’de Çok kültürlülük, Sentez Yayıncılık, Ankara.

Yeşim, Nalan (2017) Erdoğan, “Yeni Sorunlar Karşısında Ulus-Devletin Geleceği Küreselleşme, Çok kültürlülük ve Ulus-Devlet”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yıldırım, Selda Geyik (2018). “Kanada’da Çok kültürlülüğün Ortaya Çıkış Nedenleri”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 2018, ss.24.

MADDE KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

**Prof. Dr. Yusuf Genç¹, Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan², Dr. Arş. Gör. Hülya Yıldız³,
Arş. Gör. Cengizhan Aynacı⁴**

¹ Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, - 0000-0001-6580-0883

² Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, - 0000-0002-3968-7546

³ Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, , 0000-0001-9403-2780

⁴ Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,– 0000-0001-6536-6642

ÖZET

Madde bağımlılığı, bireyleri, çevrelerini ve toplumu olumsuz yönde etkileyen sosyal problemlerden biridir. Bireylerin kullandığı madde üzerinde kontrolünü kaybetmesi ve gittikçe artan dozlarda maddeye gereksinim duyar hale gelmesi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Madde bağımlılığı sebebiyle insanların fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlıkları tehlikeye girmektedir. Madde bağımlılığı ile ilgili ulusal ve uluslararası birçok araştırma yapılmaktadır. Bu çalışma madde bağımlılığına etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırma deseninde tasarlanmış olup amaçlı örnekleme yöntemiyle katılımcılar belirlenmiştir. Veriler, madde kullanım öyküsü bulunan bireylerden elde edilmiştir. Oluşturulan anket sorularını cevaplamak üzere Sakarya’da yaşayan 175 madde kullanıcısı bireyle yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler, madde kullanımında en önemli faktörlerin sırasıyla arkadaş çevresi, sıkıntı/dert, işsizlik ve ekonomik problemler, özenti ve ailevi problemler şeklinde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun madde kullanan arkadaşları bulunmaktadır. Madde kullanım türlerinde ise ilk kullanılan maddenin yüksek oranda sigara olduğu ve ilk madde deneyiminin 18 yaş altında gerçekleştiği görülmüştür. Sigara daha masum algılanmasına rağmen diğer maddelerin kullanıma basamak teşkil etmektedir. Madde kullanımı ve bağımlılıkta erkeklerin risk olasılığı daha yüksektir. Madde kullanmayı bırakma isteğinin erkeklerde daha fazla olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda madde bağımlısı birey ve çevresine yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması, disiplinler arası işbirliğinin benimsenmesi, özellikle çocuk ve ergen gruplar üzerine pratik temelli uygulamaların hayata geçirilmesi, bireylerin eğitim hizmetlerine ulaşımının iyileştirilmesi ve eğitime devamın teşvik edilmesi, bireylerin asgari seviyede istihdamının sağlanması, aile içi ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik sosyal hizmet müdahale programları önerilmektedir. Katılımcıların çoğunluğunda ilk deneyimlenen maddenin sigara oluşu ve maddeye başlama yaşının onlu sayılarla ifade ediliyor oluşu on sekiz yaş altı bireylerde sigaranın zararları ve bırakılmasına dair farkındalık çalışmalarının önemli olduğunu ve yaygınlaştırılması gerektiğini göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Madde kullanımı, Madde bağımlılığı, Madde bağımlılığında etkili faktörler

SUMMARY

Substance abuse is one of the social problems that negatively affect individuals, their environment and society. The fact that individuals lose control over the substance they use and that they need the substance in increasing doses brings along many problems. Due to substance addiction, people's physical, mental and social health is at risk. There are many national and international studies on substance abuse. This study was carried out to determine the factors affecting substance addiction. It was designed in a quantitative research design and the participants were determined by purposive sampling method. Data were obtained from individuals with a history of substance use. Face-to-face interviews were conducted with 175 substance users living in Sakarya to answer the questionnaire questions. The data obtained show that the most important factors in substance use are the circle of friends, distress/distress, unemployment and economic problems, wannabe and family problems, respectively. Most of the participants have friends who use substance. In the types of substance use, it was observed that the first substance used was cigarette at a high rate and the first substance experience occurred under the age of 18. Although cigarettes are perceived as more innocent, they are a stepping stone to the use of other substances. Men are more likely to be at risk for substance use and addiction. It has been determined that the desire to stop using substances is higher in men. In line with these findings, awareness studies for the substance addicted individual and their environment, the adoption of interdisciplinary cooperation, the implementation of practice-based practices especially on children and adolescent groups, the improvement of individuals' access to educational services and the encouragement of continuing education, the employment of individuals at a minimum level, the family Social work intervention programs are recommended to strengthen interpersonal relations. The fact that the first substance experienced by the majority of the participants is cigarette and the age of starting the substance is expressed in decimal numbers showed that awareness studies on the harms of smoking and quitting in individuals under the age of eighteen are important and should be expanded.

Keywords: Substance use, Substance addiction, Effective factors in substance addiction

GİRİŞ

Bireyin kullanmış olduğu bir madde, nesne ya da davranışa karşı kontrolünü kaybederek sürekli onu arzulaması olarak tanımlanan bağımlılık pek çok risk faktörünün etkisiyle oluşan ve gelişen bir alışkanlıktır. Madde bağımlılığı ise (Genç ve Taylan, 2017) bir bağımlılık türü olarak hemen her toplumun muhatabı haline gelen ve çözmesi gereken sosyal bir problem olarak günümüzün güncel meselelerinden biridir. Dünyanın büyürken küçüldüğü, uzakların yakın olduğu ve her türlü erişimin çok hızlı şekilde gerçekleştiği bir dönemde madde hakkında bilgi edinimi ve maddeye erişim de kolay olmaktadır. Bu durum her yaş grubundan bireylerin bu alışkanlığı edinmesini beraberinde getirebilir. Bu sebeple madde bağımlılığının kronik sosyal bir problem haline gelmemesi için pek çok uygulama gerçekleştirilmektedir.

Dünyanın her yerinde herhangi bir özellik ayırmadan herkesi etkisi altına alabilen bu bozukluk hızlı etkileşimler sayesinde toplumlar üzerinde sarsıcı etkiler bırakır. 2016 yılı itibariyle dünya nüfusunun yaklaşık %2'sinin madde kullanım bozukluğuna sahip olduğu görülmüştür. Benzer

bir oran alkol ve yasadışı uyuşturucu kullanım konusunda da vardır. Bu oranların sayısal yansıması 160 milyon kişiden fazlasına tekabül etmektedir (Ritchie, 2018).

Ritchie ve Roser (2019)'a göre dünya üzerinde sigara, alkol ve yasadışı uyuşturucu kullanımı gibi türlerde madde kullanımı sebebiyle her yıl 10 milyondan fazla insanın öldüğü bilinmektedir. Bu sayı kanser sebebiyle ölen insanların sayısından daha fazladır. Bu da madde bağımlılığın insan yaşamına son verme konusundaki önemini gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan ve 15-64 yaş aralığında bulunan kişilerin yaklaşık her üç tanesinden birinin (%28,9) hayatlarında en az bir kez yasadışı uyuşturucu kullandığı varsayılmaktadır (Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi, 2021).

Bireyleri çok boyutlu şekilde etkileyen ve hayatlarının devamında sekteye uğratan bağımlılığın ortaya çıkmasında ve devam ettirilmesinde tek bir faktör rol oynamaz. Zira her sebep bir sonucu ortaya çıkarırken bu sebepler pek çok etkenin birbiriyle olan ilişkisinden doğar. Bu da madde bağımlılığında sebepler sarmalı denilebilecek çok çeşitli risk faktörleri anlamına gelmektedir (Genç ve Altıparmak, 2018). Bağımlılık süreci çok sistemin birbirlerini beslemesiyle süregelen hale gelmekte ve dinamiklerin her biri bireyleri farklı şekillerde ve etkilerle zor durumlarda bırakmaktadır. Bu da hem bireyleri hem de çevrelerini olumsuz etkileyecek bir dizi problemler zincirine itmektedir. Bu sebeple her bir etkenin bağımlılık sürecindeki etkisini teorik ve pratik zeminde bilmek önem arz etmektedir.

1. MADDE KULLANIMINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Madde kullanımında tek bir değişkenin bağımlılık sürecinin başlangıcına ve devamına etki ettiğini söylemek oldukça güçtür. Zira birey bulunduğu ortama göre şekillenen ve bu çevreden etkilenen bir canlıdır. Bu sebeple literatürde bağımlılık konusu ele alınırken pek çok teoriden ve risk faktöründen bahsedilmektedir. Örneğin Lettieri, Sayers ve Pearson'un (1980) öncülüğünde gerçekleştirilen bir çalışmada bağımlılığın 36 farklı teori çerçevesinde açıklandığı görülmüştür. Her bir teorinin maddenin kullanımını ve bağımlılığı kendi perspektifinden açıkladığı düşünüldüğünde çok çeşitli nedenler silsilesinin bu sürece etki ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1.1. Biyolojik Faktörler

Genetik

Genetik yatkınlığın maddeyi kullanma ve kişiyi bağımlı hale getirdiği üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Bununla birlikte genetik yapıların bir davranışı kabul etme ve sürdürme konusunda ciddi bir etken olduğu bir realitedir (Uzday, 2009). Örneğin, madde kullanımı ve bağımlılıkta genetik yatkınlığı olan birinin süreci ile olmayan birinin süreci arasında büyük farklar olacaktır (Yeltepe-Ercan, 2013). Genetik olarak yatkın olan kişiler, uyuşturucu madde ile ilk karşılaşmanın ardından risklere daha açık hale gelirler. Bu karşılaşma sonrasındaki denemeler bağımlılığın gelişmesine neden olmaktadır (Yüncü ve Aydın: 2012).

Cinsiyet

Cinsiyet, maddeyi kullanma ve bağımlı hale gelmede belirgin farkların ortaya çıktığı değişkenlerden biridir. Güleç (2012)'e göre damar yoluyla uyuşturucu madde kullanımı söz konusu olduğunda erkekler kadınlara göre daha fazla risk taşımaktadır. Alkol dışı madde kullanımında da benzer bir durumun varlığından bahsetmek mümkündür (Çakmak ve Evren,

2006; Özcan vd., 2011). Benzer bir bulgu uluslararası literatürde de karşımıza çıkmaktadır. UNODC (2009: 23) raporunda erkeklerin kızlara oranla daha fazla madde kullandıkları belirtilmiştir.

Yaş

Madde kullanımında yaşın düşmesi erişilebilirliğiyle paralel bir seyir izlemektedir. Literatürde maddeyi ilk kullanma yaşının 11' kadar düştüğü araştırmalar mevcuttur (Mutlu vd., 2013). Bununla birlikte genel yaş aralığının ise ergenlik dönemi yaşlarında rastlandığını söylemek mümkündür. TBMM (2008)'ye göre esrar kullanımını ilk deneme yaşı 14-16 iken Demirci (2013) uyuşturucu maddeyi 20 yaşının altında deneyenlerin oranını % 56,51 olarak belirlenmiştir.

1.2. Psikolojik Faktörler

Madde kullanımı ile psikolojik nedenler arasında bir ilişki pek çok çalışmayla ortaya koyulmuştur. Bu çalışmalar, kişilik bozukluklarının uyuşturucu maddeye ilk temas ve devamlılık tehlikesiyle olan ilişkisine dikkat çekmiştir (Öztürk, 2002; Köknel, 1998; Özden, 2004; Bilici vd., 2012). Başta eroin ve alkol olmak üzere uyuşturucu madde türevlerini kullanan kişilerde kişilik bozukluklarının ortaya çıkması ya da kişilik bozukluklarının kişileri madde kullanmaya ittiği gerçeği pek çok çalışmayla kanıtlanmıştır (Ögel, 2001a; Çakmak ve Evren, 2006; Cömert, 2007; Lai & Huang, 2009).

1.3. Sosyal ve Çevresel Faktörler

Aile Yapısı

Sağlıklı bir aile ortamı topluma en büyük katkıyı veren kurumların başında gelirken tam tersi durumda ise toplum için telafisi mümkün olmayan riskleri doğurur. Bağımlılık gibi sorunlu bir davranış söz konusu olduğunda bunun bir aile hastalığı olduğunu söylemek mümkündür (Ögel, 2001b). Bu sebeple aile bağımlılığın en önemli sosyal çevre faktörü olarak gösterilebilir (Sevin ve Erbay, 2008; Özmen ve Kubanç, 2013).

Bağımlılık-aile ilişkisinde ortaya çıkan en önemli ailesel sebepler; ailede iletişim kopukluğu, zayıf aile ilişkileri ve aile üyeleri arasında özdeşim kurulamaması (Kasatura, 1998; Öner vd., 2006; Tarhan ve Nurmedov, 2011), baskıcı, sert ya da serbest ebeveyn tutumları, aile içi rollerin doğru tanımlanamaması, ebeveynlerin de madde kullanıyor olması (Yörükoğlu, 1997; Cüceloğlu, 1999; Ögel, 2002; Mackenzie, 2004; Gürpınar ve Tokuçoğlu, 2006; Ögel, 2009; Hacıhasanoğlu ve Türkleş, 2009; Yavuzer, 2010; Güleç, 2012; Yüncü ve Aydın, 2012; Aktepe vd., 2013) şeklinde özetlenebilir.

Kültürel Yapı

Kültür, fertlerin paylaştıkları, benimsedikleri ve nesiller arası aktarımını sağladıkları değerler bütünü olarak her toplumda değişen ve farklı yorumlanan yaşam biçimleridir. Bu sebeple maddenin kendisine ve kullanımına atfedilen anlamlar da kültürler arası çeşitlilik gösterir. Örneğin İslam toplumlarında alkol tüketiminin yasak iken Avrupa'da tersi şekilde meşru olması buna örnek olarak gösterilebilir (Schwebel, 2005: 51). Dolayısıyla madde kullanımının meşru kabul edildiği yerlerde bağımlılığın görülmesi daha olasıdır (Yüncü ve Aydın, 2012: 22).

Akran Etkisi ve Merak Duygusu

Herhangi bir davranışı edinmek ve sürdürmek aileden sonra en fazla bireyin kendi akranları çevresinde edinilir. Hatta akran çevresi ve etkisi bazı durumlarda ailenin önüne geçer. Kasatura (1998) ve Ögel (2009)'in çalışmalarında uyuşturucu madde kullanımına başlamanın ilk adımlarında merak duygusu ağır basmaktadır. Bununla birlikte akran çevresi kişinin sosyal tavırlarını etkileyen ve hayat tarzını belirleyen bir etkiye sahiptir. Grup üyelerinden bir tanesinin herhangi bir maddeyi kullanıyor olması diğerlerinin de maddeye olan merakını ve eğilimi artırır. Bu dönemde kimliğini bulmaya çalışan çocuklar madde kullanmayı bir ayrıcalık ve yetişkinlik ölçütü olarak kabul edebilir. Bu da maddeye bağımlı olmasına sebep olabilir (Rengert, 2003; Ünal, 2010)

Sosyo-Ekonomik Düzey

Sosyo-ekonomik düzeyin her türlü madde kullanımı ve bağımlılığı artırabilir. Bu sebeple yalnızca düşük sosyo-ekonomik düzeyde bulunan kişilerin bağımlı olması fikri doğru kabul edilmemelidir. Doğanavşargil vd. (2004)'ye göre gelişmiş ülkelerde madde kullanım yaygınlığı gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik refah düzeyi arttıkça madde kullanımı ve bağımlılığı sorunu da artmaktadır. Buna göre ekonomik gelir düzeyindeki artışın, bazı durumlarda uyuşturucu madde kullanımını ve kullanılan madde çeşitliliğini artırdığı söylenebilir (Yüncü vd., 2006). Tersine şekilde, ekonomik gelir düzeyinin düşük olması da bireyleri uyuşturucu kullanıma yöneltebilmektedir. Düşük gelir düzeyi, işsizlik oranlarının yüksek olması, hırsızlık başta olmak üzere uyuşturucu madde bağımlılığını da artırabilmektedir (Çalışkan ve Meçik, 2010).

Sosyal Medya ve İnternet

Sosyal medya ve internetin denetimsiz şekilde kullanılması hem bir bağımlılık türü olarak karşımıza çıkmaktadır hem de bağımlılık yapıcı maddeler hakkında bilgi edinilmesi ve maddeye erişimi konusunda önemli bir tehdittir (Özeren, 2011; Akşam, 2013). Pek çok internet sitesi kendilerini yasal bir platform gibi göstererek çeşitli uyuşturucu maddeyi e-ticaret görünümü ve ağıyla satabilmektedir. Özellikle çocuk ve genç kullanıcıların sayısının gün geçtikçe arttığı internet ortamında maddelerin bu şekilde satılıyor olması toplumu savunmasız hale getirmektedir (Kalyoncu, 2009). Ayrıca bu sitelerde bazı maddelerin nasıl yetiştirileceğiyle ilgili bilgiler de yer almakta, maddelerin tohum formları kişilerin adreslerine yollanmaktadır (Tarhan ve Nurmedov, 2011: 75).

2. YÖNTEM VE TEKNİK

2.1. Model

Madde kullanımını etkileyen faktörlerin araştırıldığı bu araştırma, 2022 yılında gerçekleştirilmiş, betimsel ve açıklayıcı nicel bir araştırmadır. Çalışma kapsamında 175 madde kullanıcısına, demografik bilgilerin, aile durumlarının ve madde kullanım eğilimlerinin ölçüldüğü soru formu uygulanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2022 yılı içinde, Sakarya Denetimli Serbestlik İl Müdürlüğü'nde hükümlü ve yükümlü madde bağımlısı bireyler oluşturmaktadır. Örneklem ise Sakarya

Denetimli Serbestlik İl Müdürlüğü'nde 2022 yılı içinde hükümlü ve yükümlü olan, madde bağımlısı bireylerden ankete katılmaya gönüllü olanlardan seçilmiştir. Araştırmaya 175 madde kullanıcısı ve bağımlı birey katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Analiz

Madde kullanıcısı bireylerin madde kullanımlarında etkili faktörlerin ortaya koyulabilmesi için demografik bilgilerin, aile özelliklerinin ve madde kullanım alışkanlıklarının ölçüldüğü anket formu oluşturulmuştur.

Bu anket formu, araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış ve soruların oluşturulmasında uzman desteğinden faydalanılmış ayrıca Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'ndan etik kurul onayı alınmıştır.

Madde kullanan bireylerin temel özelliklerinin betimlenmesi doğrultusunda elde edilen veriler, araştırma sorularını cevaplamak ve hipotezlerini test edebilmek için SPSS IBM yardımıyla ki-kare fark testi kullanılarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Madde Kullanmayı Etkileyen Faktörler

Tablo 1. Madde Kullanmaya Başlama Sebepleri

Maddeye Başlamada En Etkili Sebepler	%
Sıkıntı, dert	21,2
Arkadaş ortamı	45,3
Ailevi sorunlar	7,4
Özenti	7,9
İşsizlik ve ekonomik nedenler	8,4
Diğer	9,8
Madde Kullanmaya Başlamada Ailenin Etkisi	%
Evet	11,2
Hayır	77,2
Kısmen	11,6

Madde kullanımında en etkili sebep katılımcılar tarafından sırasıyla arkadaş ortamı (%45,3), sıkıntı, dert (%21,2), işsizlik ve ekonomik nedenler (%8,4), özenti (%7,9) ve ailevi sorunlar (%7,4) olarak ifade edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan madde bağımlılarının %9,8'i madde kullanmaya başlarken en etkili sebebin bu sebeplerden farklı olduğunu belirtmiştir.

Yapılan çalışmalar, madde kullanmaya başlamada etkisi en yüksek sebebin uygun olmayan arkadaş ortamları olduğunu göstermektedir. (Koçak, 2014; Asan, 2015; Avşar, 2016). Özellikle gençler, arkadaş grubuna dahil olabilmek için ya da arkadaşlarına hayır diyemediği için madde kullanmaya başlamaktadır (Bahar, 2018). Ayrıca madde kullanmak bağımlı bireyler tarafından baş edilemeyen sıkıntı ve dertlerden bir kaçış yolu görülmektedir. Bu dert ve sıkıntılar ergenlik döneminin getirdiği kaos ve karmaşa, psikolojik sorunlar ya da içinde yaşanan sosyal çevreye uyum sağlama zorunluluğunun bireye yüklediği gerilimlerden kaynaklanabilmektedir. İşsizliğin getirdiği ekonomik yetersizlik de bireylerin madde kullanmaya başlamasında etkili olmaktadır.

Ailenin madde kullanmaya başlarken etkili olduğunu düşünen katılımcılar tüm katılımcıların sadece %11,2'sini oluştururken %11,6'sı kısmen etkili olduğunu, %77,2'si de etkisinin bulunmadığını düşünmektedir.

Tablo 2. Sigara Kullanma/Maddeye Başlama Yaşı İlişkisi

Sigara/İlk Madde Kullanma Yaşı	18 ve altı (%)	19-30 Yaş (%)	30 üstü (%)	Toplam (%)
Hiç kullanmadım	14,3	50,0	35,7	100
Kullanıyorum	52,9	37,4	9,7	100
Kullandım, bıraktım	66,7	33,3	0	100

P< ,05

Hiç sigara kullanmamış katılımcıların %14,3'ü madde kullanmaya 18 yaş ve altında başlamışken, %50'si 19-30 yaş aralığında ve %3,7'si 30 yaş üstünde başladığını ifade etmektedir. Sigara kullanmakta olan katılımcıların % 52, 9'u madde kullanmaya 18 yaş ve altında, %37,4'ü 19-30 yaş aralığında ve %9,7'si 30 yaş üstünde başlamıştır. Kullanıp bırakanların % 66,7'si 18 yaş ve altında ve %33,3'ü 19-30 yaş aralığında madde kullanmaya başladığını belirtmektedir. Sigarayı hiç kullanmayan, kullanmakta olan ve kullanmış bırakmış olan bireylerin sigaraya başlama yaşı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır (P< ,05).

Sigara kullanmakta olan ve kullanıp bırakmış olan katılımcıların yarısından fazlasının 18 yaşına kadar maddeye ulaşip kullanması literatürle uyumlu (Avşar vd, 2016; Karataş, 2020; Görgülü, 2017) olmakla beraber travmatik bir sonuçtur. Maddeye erişimin kolaylaşması, merak ve uygun olmayan arkadaş ortamının maddeye başlama yaşının düşmesinde etkili olduğu bilinmektedir.

Tablo 3. Alkol Kullanımı/İlk Kullanılan Madde İlişkisi

Alkollü İçecek/İlk Kullanılan Madde	Sigara (%)	Alkollü içeceklerle (%)	Uyuşturucu ve uyarıcı maddeler (%)	Sakinleştirici veya yatıştırıcılar (%)	Uçucu maddeler (%)	Toplam (%)

Hiç kullanmadım	71,4	7,1	17,9	3,6	0,0	100,0
Kullanıyorum	83,6	11,6	4,8	0,0	0,0	100,0
Kullandım, bıraktım	90,6	0,0	6,3	0,0	3,1	100,0

P< ,05

Hiç alkol kullanmamış katılımcıların % 71,4'ünün kullandığı ilk madde sigara, %7,1'inin alkollü içecek, %17,9'unun uyuşturucu ve uyarıcı maddeler, % 3,6'sının sakinleştirici ya da yatıştırıcılarıdır. Kullanmakta olanların % 83,6'sı ilk olarak sigara, %11,6'sı alkollü içecek, %4,8'i uyuşturucu ve uyarıcı maddeleri deneyimlediğini ifade etmiştir. Kullanıp bırakmış olanların % 90,6'sının kullandığı ilk madde sigara, %6,3'ünün uyuşturucu ve uyarıcı madde, %3,1'inin ise ucu maddelerdir. Sigarayla hiç kullanmayan, kullanmakta olan ve kullanmış bırakmış olan bireylerin kullandığı ilk maddeler istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır (P<,05). İlk deneyimlenen madde olarak sigara en yüksek oranlara sahiptir. Sigara kullanımının diğer maddelere göre daha masum görünmesine rağmen bağımlılığa giden ilk basamak olduğu söylenebilir. Zararları da göz önünde bulundurulduğunda özellikle 18 yaş altı çocuk ve gençlerin sigara kullanımını engellemeye yönelik farkındalık çalışmalarının önem arz ettiği görülmektedir.

3.2. Madde Kullanımında Arkadaş Faktörü

Tablo 4. Madde Kullanımı/Arkadaş Etkisi İlişkisi

Alkollü İçecek Kullanımı/ Arkadaş etkisi	Evet (%)	Hayır (%)	Kısmen (%)	Toplam (%)	P
Hiç kullanmadım	42,9%	50,0%	7,1%	100,0%	,04
Kullanıyorum	58,2%	26,0%	15,8%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	68,8%	15,6%	15,6%	100,0%	
Sakinleştirici veya yatıştırıcı madde/ Arkadaş etkisi					,05
Hiç kullanmadım	54,2%	32,4%	13,4%	100,0%	
Kullanıyorum	79,3%	6,9%	13,8%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	52,9%	26,5%	20,6%	100,0%	

Alkol hiç kullanmamış katılımcıların %50'si, alkol kullanan katılımcıların %26'sı ve kullanıp bırakmış olan katılımcıların %15,6'sı maddeye başlamada arkadaşların etkili olmadığını düşünmektedir. Sakinleştirici ya da yatıştırıcı madde hiç kullanmamış bireylerin %32,4'ü, kullanmakta olanların %6,9'u ve kullanıp bırakmış olanların %26,5'i madde kullanmaya başlamada arkadaşların etkili olmadığını düşünmektedir. Oranlar göz önünde bulundurulduğunda tüm gruplarda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun maddeye başlamada arkadaş faktörünü etkili bulduğu görülmektedir.

Tablo 5. Madde Kullanımı/ Madde Kullanan Arkadaş İlişkisi

Uyuşturucu ve Uyarıcı Maddeler / Madde kullanan arkadaşları var mı?	Evet (%)	Hayır (%)	Toplam (%)	p
Hiç kullanmadım	28,0%	72,0%	100,0%	,00
Kullanıyorum	84,7%	15,3%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	57,8%	42,2%	100,0%	
Sakinleştirici veya yatıştırıcı / Madde kullanan arkadaşları var mı?				
Hiç kullanmadım	54,5%	45,5%	100,0%	,00
Kullanıyorum	89,7%	10,3%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	73,5%	26,5%	100,0%	

Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanmakta olan katılımcıların %84,7'si, kullanıp bırakmış olanların %57,8'i madde kullanan arkadaşları olduğunu ifade ederken hiç kullanmayanların sadece %28'i madde kullanan arkadaşına sahiptir. Sakinleştirici ve yatıştırıcı madde kullanmakta olanların %89,7'sinin, kullanıp bırakmış olanların %73,5'inin ve hiç kullanmayanların %54,5'inin madde kullanan arkadaşları bulunmaktadır. Ailesinde veya arkadaş çevresinde madde kullanan birey olan öğrencilerde madde kullanım oranı daha yüksektir (Nergiz, 2018). Uyuşturucu ve uyarıcı madde hiç kullanmayanlar ve sakinleştirici veya yatıştırıcı madde hiç kullanmadığını ifade edenlerin madde kullanan arkadaşlarının kullananlar ya da kullanıp bırakanlara göre daha az oluşu literatürle uyumlu sonuçlardır.

3.3. Madde Kullanımında Cinsiyet Faktörü

Tablo 6. Madde Kullanımı/Cinsiyet İlişkisi

Uyuşturucu ve Uyarıcı Maddeler / Cinsiyet	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	P
Hiç kullanmadım	40,0%	60,0%	100,0%	,00
Kullanıyorum	9,7%	90,3%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	10,1%	89,9%	100,0%	
Sakinleştirici veya yatıştırıcı / Cinsiyet				
Hiç kullanmadım	9,8%	90,2%	100,0%	,02
Kullanıyorum	27,6%	72,4%	100,0%	
Kullandım, bıraktım	20,6%	79,4%	100,0%	

Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanmakta olan katılımcıların %84,7'si, kullanıp bırakmış olanların %57,8'i madde kullanan arkadaşları olduğunu ifade ederken hiç kullanmayanların sadece %28'i madde kullanan arkadaşına sahiptir. Sakinleştirici ve yatıştırıcı madde kullanmakta olanların %89,7'sinin, kullanıp bırakmış olanların %73,5'inin ve hiç kullanmayanların %54,5'inin madde kullanan arkadaşları bulunmaktadır. Ailesinde veya arkadaş çevresinde madde kullanan birey olan öğrencilerde madde kullanım oranı daha yüksektir (Nergiz, 2018). Uyuşturucu ve uyarıcı madde hiç kullanmayanlar ve sakinleştirici veya yatıştırıcı madde hiç kullanmadığını ifade edenlerin madde kullanan arkadaşlarının kullananlar ya da kullanıp bırakanlara göre daha az oluşu literatürle uyumlu sonuçlardır.

Tablo 7. Maddeyi Bırakma İsteği/ Cinsiyet İlişkisi

Maddeyi bırakma isteği / Cinsiyet	Evet (%)	Hayır (%)	Kararsız (%)	Toplam (%)	P
Kadın	79,3	17,2	3,5	100	,00
Erkek	95,5	3,4	1,1	100	

Madde kullanan kadınların %79,3'ü bırakmak istediğini, %3,5'i kararsız olduğunu, %17,2'si ise bırakmayı düşünmediğini ifade ederken madde kullanan erkeklerin %95,5'i bırakmak istediğini, %1,1'i kararsız olduğunu ve %3,4'ü bırakmayı düşünmediğini belirtmiştir. Madde bırakma isteğinin erkeklerde daha yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Madde kullanımında en etkili sebep, katılımcılar tarafından sırasıyla arkadaş ortamı (%45,3), sıkıntı, dert (%21,2), işsizlik ve ekonomik nedenler (%8,4), özentisi (%7,9) ve ailevi sorunlar (%7,4) olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların %77,2'si ailenin madde kullanmaya başlarken etkili bir sebep olmadığını düşünmektedir.

Sigara kullanmakta olan ve kullanıp bırakmış olan katılımcıların yarısından fazlası, 18 yaşına kadar maddeye ulaşp kullanmaya başlamıştır. Maddeye erişimin kolaylaşması, merak ve uygun olmayan arkadaş ortamının maddeye başlama yaşının düşmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Erken yaşlarda arkadaş ortamlarında; gruba aidiyet sağlama, özentisi ya da arkadaşlarının teklifine hayır diyememe gibi nedenler madde kullanmaya başlama ile sonuçlanmaktadır.

İlk deneyimlenen madde olarak sigara en yüksek oranlara sahiptir. Sigara kullanımının diğer maddelere göre daha masum görünmesine rağmen bağımlılığa giden ilk basamak olduğu söylenebilir. Zararları da göz önünde bulundurulduğunda özellikle 18 yaş altı çocuk ve gençlerin sigara kullanımını engellemeye yönelik farkındalık çalışmalarının önem arz ettiği görülmektedir.

Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanmakta olan katılımcıların yaklaşık % 85'inin , kullanıp bırakmış olanların yaklaşık %58'inin madde kullanan arkadaşları bulunmaktadır. Sakinleştirici ve yatıştırıcı madde kullanmakta olanların (yaklaşık % 90'ı), kullanıp bırakmış olanların (yaklaşık % 74'ü) madde kullanan arkadaşına sahip olma oranları da benzerdir. İlgili maddeleri kullanmayan bireylerden madde kullanan arkadaş sahibi olanların oranı kullanmayanlara göre oldukça azdır. Arkadaş çevresinde madde kullanan bireylerin varlığı, madde kullanımında bir risk faktörüdür. Madde bırakma isteğinin erkeklerde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bağımlılık, bireye, ailesine, sosyal çevresine, topluma zarar veren bir olgu olduğu gibi ülke için beşeri sermayenin ve ekonominin zarar görmesine neden olmaktadır. Fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığını kaybeden bireylerin hayat kaliteleri düşmekte ve genel olarak sağlıksızlık hallerinin giderilmesi ekonomik olarak ciddi giderlerin açığa çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenlerle bağımlılıkla mücadelede tıbbi destek kadar psikososyal destek ve ilgili gruplara yönelik farkındalık çalışmalarının disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmesi gerekmektedir.

Bireylerin biyolojik sağlıklarının, aile ve arkadaş ilişkilerinin, eğitim ve iş hayatlarının iyileştirilmesine yönelik mikro, mezzo ve makro boyutlarda gerekli önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Madde kullanımında erkeklerin daha yüksek risk altında olması ve ilk madde deneyiminin genellikle 18 yaş altında gerçekleşmesi nedeniyle 18 yaş altı erkeklerde farkındalık ve önleme çalışmalarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akşam, (2013), "Sosyal Medyada Online Torbacı" 21.08.2013.

Aktepe, E., Işık, Â., Kocaman, O. ve Özyay-Eroğlu, F. (2013). "Bir Üniversite Hastanesinde Değerlendirilen Cinsel istismar Mağduru Çocuk ve Ergenlerin Demografik ve Klinik Özellikleri" New/Yeni Symposium Journal, Mayıs Cilt 51 Sayı 2.

Asan, Ö., Tıkır,B., Okay, İ.T. ve Göka, E. (2015), Bir AMATEM Birimine Başvuran Alkol ve Madde Kullanım Bozukluğu olan Hastaların Sosyodemografik ve Klinik Özellikleri, Bağımlılık Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, s:1-8.

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi (2021). Avrupa Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler. Lüksemburg: Avrupa Birliği Yayın Ofisi.

Avşar, G., Koş, F. ve Aslan, g. (2016), Madde Bağımlısı Hastalarda Sosyal Destek ve Benlik Saygısı, Acı Badem Üniversitesi Dergisi, 1, ss:44-49.

Bahar, A. (2018), Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme, Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 55: 1-36.

- Bilici, R., Karakaş-Uğurlu, G., Tufan, E., Güven, T. ve Uğurlu, M. (2012), “Bir Bağımlılık Merkezinde Yatarak Tedavi Gören Hastaların Sosyodemografik Özellikleri” Fırat Tıp Dergisi, 17(4), 223-227.
- Çakmak, D. ve Evren, C. (2006). Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları, İstanbul: Özgül Matbaacılık.
- Çalışkan, Ş. ve Meçik, O. (2010). “Sosyal Sermayenin Oluşumunda ve Radikalleşmenin Önlenmesinde Eğitimin Rolü”, Editörler: Murat Sever, Hüseyin Cinoğlu, Oğuzhan Başbüyük, “Terörün Sosyal Psikolojisi”, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Cüceloğlu, Doğan, (1999), Yetişkin Çocuklar, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Demirci, B. (2013). “Uyuşturucu Madde Bağlantılı Suçlar, Uyuşturucu Madde Bağlantılı Suçların Önlenmesi ve Cezaevleri” Türkiye Uyuşturucu Raporu- 2013, Ankara: İçişleri Bakanlığı, TUBİM.
- Doğanavşargil, G. Ö., Sertöz, Ö. Ö., Coşkunol, H. ve Şen, G. (2004). “EÜTF Psikiyatri Anabilim Dalı Bağımlılık Tedavi Biriminin Hasta Verilerinin On Yıllık Geriye Dönük Olarak İncelemesi: Madde Kullanan Hastaların Sosyodemografik Özellikleri” Bağımlılık Dergisi, cilt: 5, sayı: 3.
- Genç, Y. ve Altıparmak, B. (2018). Bağımlılık ve Bağımlı Bireylerin Özellikleri, Madde Bağımlılığı ve Aile içinde (103-113) (Ed. Yusuf Genç), Akademisyen Yayınevi.
- Genç, Y. ve Taylan, H. H. (2017). Liselerde Sigara, Alkol Ve Uyuşturucu/Uçucu/ Uyarıcı Madde Kullanım Eğilimleri: Kocaeli Örneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, ASOS Journal, Yıl: 5, Sayı: 47,180-199.
- Görgülü, T. (2017), Madde Kullanımı Olan Bireylerde Umutsuzluk ve İntihar Düşünceleri: Ankara Denetimli Serbestlik Örneği, Toplum ve Sosyal Hizmet, 28 (2), 7-26.
- Güleç, G. (2012). “Alkol Madde Kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi”, Editörler: Cüneyt Evren, Kültekin Ögel, Berna D. Uluğ, “Alkol ve Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi El Kitabı”, Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği.
- Gürpınar, D. ve Tokuçoğlu, L. (2006). “Bağımlılık Yapan Maddeleri Kullanmak İçin Duyulan Arzu ve Bu Maddelerle İlgili Rüyalarda” Bağımlılık Dergisi; 7: 38-43.
- Hacıhasanoğlu, R. ve Türkleş, S. (2009). Üniversite Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi, Bağımlılık Dergisi, cilt: 10, sayı: 2, 88-96, İstanbul.
- Kalyoncu, A. (2009). Plastik Düşler, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.
- Karataş, Z. (2020). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Yetişkinlerin Sorunlarının Açıklanmasında Aile İşlevleri ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31(1), 70-105.
- Kasatura, İ. (1998). Gençlik ve Bağımlılık, İstanbul: Evrim Yayınevi.

- Koçak, N. (2014), Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımını Etkileyen Faktörler, Doktora Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Köknel, Ö. (1998), Bağımlılık, Alkol ve Madde Bağımlılığı, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Lai, H. M. X. & Huang, Q. R. (2009). “Comorbidity of Mental Disorders and Alcohol- And Drug-Use Disorders: Analysis of New South Wales Inpatient Data” Drug and Alcohol Review, May, 28, 235–242.
- Lettieri, D. J., Sayers, M & Pearson, H. W. (1980). (Eds). Theories On Drug Abuse Selected Contemporary Perspectives. NIDA Research Monograph 30. USA: Maryland.
- Mackenzie, R. J. (2004). Çocuğunuza Sınır Koyma, (Çev. Dr. Hande Gürel), Ankara: HYB Yayıncılık 118.
- Mutlu, E.; Çetin, M. K. ve Saçaklı, G. (2013). “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Tedavisi”, Türkiye Uyuşturucu Raporu- 2013, Ankara: İçişleri Bakanlığı, TUBİM.
- Nergiz, H. (2018), Ergen ve Gençlerde Madde Kullanımını ve Bağımlılığını Ele Alan Ulusal Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, Gençlik Araştırmaları Dergisi, 6 (16), 29-43.
- Ögel, K. (2001a). İnsan, Yaşam ve Bağımlılık – Tartışmalar ve Gerçekler, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ögel, K. (2001b), Madde Bağımlılarına Yaklaşım ve Tedavi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ögel, K. (2002). Türkiye’de Madde Bağımlılığı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 15.
- Ögel, K. (2009). 99 Sayfada Uyuşturucu ve Gençlik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Öner, S., Şaşmaz, T., Buğdaycı, R., Kurt, A. Ö., Uğurhan, F. ve Tezcan, H. (2006), “Sokakta Çalışan ya da Yaşayan Çocuklarda Sigara Alkol ve Madde Kullanma Prevelansı ve Etkileyen Faktörler” Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, Cilt: 16, Sayı: 1, s.15-20.
- Özcan, Y.; Dolu, O. ve Gül, S. K. (2011). “Ceza Algısının Uyuşturucu Kullanımı Üzerindeki Caydırıcı Etkisi: Bursa İli Ortaöğretim Kurumlarında Yapılan Bir Alan Araştırması”, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:13 (4) , ss.1-26.
- Özden, S. Y. (2004). Uyuşturucu Madde Bağımlılığı, İstanbul.
- Özeren, S. (2011). Naif Arap Güvenlik Bilimleri Üniversitesi Konferansı, Uyuşturucu Kullanımı ile Mücadelede İnternetin Rolü, Görev Dönüş Raporu.
- Özmen, F. ve Kubanç, Y. (2013). “Liselerde Madde Bağımlılığı – Mevcut Durum ve Önerilere İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Bakış Açıları” International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter 2013, p. 357-382, ANKARA.
- Öztürk, M. O. (2002), Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, Ankara: Feryal Matbaası

- Rengert, G. F. (2003). "The Distribution of Illegal Drugs at the Retail Level the Street Dealers", Larry K. Gaines, Peter B. Kraska (Der), Drugs Crime and Justice, Waveland Press, Illionis, USA.
- Ritchie, H. & Roser, M. (2019) - "Drug Use". Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/drug-use>, E.T.: 27.01.2023
- Ritchie, H. (2018). How common is alcohol and drug dependency across the world?, Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/alcohol-and-drug-dependency>, E.T.: 27.01.2023
- Schwebel, R. (2005). Hayır Demek Yetmez, (Çev. Özlem Tüzel Akal), 1. Basım, İstanbul: Optimist Yay. Dağ.
- Sevin, Ç. ve Erbay, E. (2008). Madde Bağımlılarının Tedavisi Sonrası Sosyal Yaşama Uyumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları, İstanbul: Bağımlılık Dergisi, Cilt 9, Sayı 1.
- Tarhan, N. ve Nurmedov, S. (2011). Bağımlılık, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarı Cömert, I. (2007). İstanbul'da yaşayan 18-28 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinin İnternet ve Madde kullanımlarının İlişkilendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TBMM. (2008). Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Ankara.
- Ünal, H. (2010). Ebeveynlerle Olan İlişkiler, Sapkın Arkadaşlar ve Sapkın Davranışları, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 13 Sayı: 2 - Güz 2010 www.sosyolojidernegi.org.tr
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2009). World Drug Report, Viyana.
- Uzbay, İ. T. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler, Ankara: Türk Eczacılar Birliğı Yayını, MİSED (Meslek İçi Sürekli Eğıtım Dergisi), sayı: 21-22.
- Yavuzer, H. (2010). Ana-Baba ve Çocuk, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeltepe-Ercan, H. (2013). Bağımlılık Tedavisinde Egzersiz Terapisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. Yayın No: 675.
- Yörükoğlu, A. (1997). Değışen Toplumda Aile ve Çocuk, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yüncü, Z. ve Aydın, C. (2012). "Alkol Madde Kullanım Bozukluklarında Etiyoloji", Editörler: Cüneyt Evren, Kültekin Ögel, Berna D. Uluğ, "Alkol ve Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi El Kitabı", Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneğı.
- Yüncü, Z., Aydın, C., Coşkunol, H., Altıntoprak, E. ve Bayram, A. T. (2006). "Çocuk ve Ergenlere Yönelik Bir Bağımlılık Merkezine İki Yıl Süresince Başvuran Olguların Sosyodemografik Değerlendirilmesi", Bağımlılık Dergisi,. Cilt: 7. Sayı: I. s:31- 37.

HEMŞEHİRİ DAYANIŞMASI ÜZERİNE TEMEL BİR İNCELEME

Handan GÜNAY

Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

- 0000-0002-4549-4011

ÖZET

Bu çalışma, hemşeri dayanışmasının nasıl oluştuğunu, bireyler açısından olumlu ve olumsuz getirilerin neler olduğunu öğrenme amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması yapılmış ve farklı perspektifler dikkate alınarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda aynı bölgeden ve şehirden gelen bireylerin, gittikleri yerlerde kendi aralarında iletişime geçerek çeşitli ağ bağlantıları kurdukları ve bu bağların sürekliliğini sağlamaya çalıştıkları gözlenmiştir. Hemşeri dayanışmasının göç eden bireylere, hayatlarını idame etme, aidiyet, adaptasyon sorunlarına çözüm bulma, geldikleri yerden kopmama ve birçok alandaki kaynaklara kolay erişim sağlama gibi konularda birçok avantaj sunduğu gözlemlenmiştir. Günümüzde hemşeri dayanışmasının en aktif noktasının ise, hemşeri dernekleri olduğu sonucuna varılmıştır. Hemşeri dernekleri ile dayanışma içerisinde oldukları resmi bulgularla saptanmıştır. Bu sayede geniş kitlelerin bir araya getirdikleri, sistemli bir yardımlaşmaya olanak sağladığı saptanmıştır. Hemşeri dayanışmasının olumlu etkilerinin yanı sıra, hemşeri olmayan bireyler için birçok alanda olumsuz etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Hemşerilerin kurdukları sosyal ağ dışında kalan kişiler adına, eşitsiz birçok uygulamanın ortam hazırlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelim: Sosyal İlişki Ağı, Hemşeri, Hemşeri Dernekleri

A FUNDAMENTAL EXAMINATION ON COMMUNITY SOLIDARITY

SUMMARY

This study was carried out in order to learn how compatriot solidarity is formed and what are the positive and negative returns for individuals. Within the scope of this purpose, a literature review was made and interpreted by considering different perspectives. As a result of the research, it has been observed that individuals from the same region/city establish various network connections by communicating among themselves and try to ensure the continuity of these connections. Citizen solidarity helps immigrants to find solutions to problems such as survival, belonging, adaptation, not leaving where they came from, and providing easy access

to resources in many fields, etc. Has been found to offer many advantages. Today, it has been concluded that the most active point of compatriot solidarity is the compatriot associations. It has been seen that solidarity with fellow countrymen's associations has been formalized. In this way, it has been determined that a more systematic cooperation is enabled by bringing large masses together. In addition to these positive effects of fellow countryman solidarity, it has been observed that it can have negative effects in many areas for non-citizens. It is thought that compatriots can prepare an environment for many unequal applications on behalf of people who are outside of the social network they have established.

Keyword: Social Relationship Network, Citizens, Citizens' Associations

1.GİRİŞ

Dayanışma, bireyler ve toplumlar için son derece önemli bir kavramdır. Bu kapsamda insanlar etkileşime geçerek ve iletişim kurularak örgütlenirler. Böylelikle sosyal ağlar kurulmuş olur. Sanayi devrimiyle ortaya çıkan göç sonucunda bireyler, gidilen yerde de bir dayanışma kurma gereksinimine girmişlerdir (Yeni, 2022). Bu araştırmada hemşeri dayanışmasının nasıl oluştuğunu, bireyler açısından pozitif getirilerinin ve negatif götürülerinin neler olduğu araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda alan yazınında konu ile ilgili araştırmalar yapılmış ve okumalar gerçekleştirilmiştir. Tümevarım tekniğiyle incelenen literatürde ulaşılan bulgular analiz edilerek sunulmuştur ve yorumlanmıştır.

2.SOSYAL AĞLAR

Sosyal ağlar özle görünmeyen ama varlığını açıkça hissedilen bir kavramdır. Sosyal yaşamın içerisinde bireylerin arasında ördüğü bu ağlar sayesinde birçok olgu ve olay anlam bulur (Cross, Parker, Prusak, ve Borgatti, 2001: 103; Kadushin, 2005: 142). Bireye sosyal bir sermaye de sağlayan bu ağlar; iletişim ve güven çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlişkiler bu kavramda oldukça önemlidir. Sosyal ağlar, değişken bir yapıda olup durağan değildir. Sosyal ağların oldukça geniş ve karmaşık bağları da içermektedir (Karagül, 2005).

Bireyler çeşitli ilişkisel bağlarla birbirine bağlıdır ve çoğunlukla “ortak değer” etrafında bir arada bulunmaktadır. Böylelikle, insanlar arasında bir sosyal bir bağ kurulmaktadır. Bu bağlar çerçevesinde bireyler çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacakları sosyal ilişki ağları kurmakta ve gereksinim duylarında kullandıkları bir kaynak oluşturmaktadırlar (Field, 2003). Sosyal ilişki ağ kaynaklarını; “aile, sivil toplum örgütleri, firmalar, kamu sektörü, etnik, dini ve diğer sosyal gruplar” vb. şeklinde sıralayabiliriz. (Karagül, M. ve Masca, 2005: 43). Bu örgütler kendi aralarında bir dayanışma örneği sergilemekte ve bu dayanışmanın devamlılığı için

hemşeri gibi kavramları meydana getirmektedirler. Hemşeri çatısı altında bireyler iletişim kurmakta ve o çatı altında toplumsal bir dayanışma olduğu söylenebilir.

3.HEMŞEHRİ KAVRAMININ TANIMI VE İŞLEVİ

Türk Dil Kurumuna göre; hemşeri “aynı ilden olan kimse, memleketli” manasında kullanılmaktadır (Özerkmen ve Kâhya, 2008: 31). Bu tanımla hareketle hemşerim sözcüğü, aynı memleketten göç edenlerin birbirleri için kullandıkları” bir kimlik” tanımlama olduğunu söyleyebiliriz (Köse, 2008: 223). Bu bağlamda bakıldığında hemşeri kavramının iletişim, bağ ve tanımlama göstergesinin memleket olduğu görülmektedir. Memleket kavramının “coğrafi” ve “fizikî” bir yanın olması, hemşerilik kavramına mekânsal bir kimlik de kazandırmaktadır. Kısaca coğrafi konum, bireyleri tanımlayan ve toplumsal iletişimlerin oluşturan bir yapı olduğu söylenebilir (Kurtoğlu, 2012: 149). Hemşerilik kavramı bağlantısaldır. Çünkü az iki kişinin bir araya gelmesi ile bir anlam kazanmaktadır (Köse, 2008: 223). Hemşeri, göç ile ortaya çıkan sosyal bir kavramdır. Çağdaş kentleşmeyle birlikte, adaptasyon sorunu yaşayan bireyler ve kent arasında ara yumuşatıcı işlev gördüğünden oldukça önemli bir olgudur (Özbay, 2014: 99). Tüm bunların sonucunda hemşeriliğin, bireyler arasında bir dayanışma örüntüleri çerçevesinde bir sosyal ilişki ağı kurduğunu “biz ve onlar” söylevi üzerinden ilerlediğini söyleyebilir. (Özerkmen ve Kâhya, 2008: 18).

Nerelisin? Sorusuna alınan cevapla birlikte hemşeriliğin çerçevesi çizilmekte ve iletişim ağları kurulmaktadır (Gürhan Fişek, t.y.). Bireyin alışla gelmiş “bağlarından” ayrılarak farklı bir bölgede hayatta kalma mücadelesi vermesi ve bir ‘bir yere veya bir gruba karşı aidiyet duygusuyla gereksinim duyma noktasında “aynı yerden gelmek” oldukça önem arz eden bir ifadedir. Göç eden bireylerin yeni yaşamlarına entegre olmalarında, Hemşerilik kavramı oldukça fonksiyonel sorumluluklar alabilmektedir. Bu da sosyal ağ içerisindeki önemini bizlere göstermektedir (Köse, 2008: 221).

Kişi üstesinden gelemeyeceği veya çok uğraş gerektiren bir durum ile karşılaştığında hemşerilik örgütlenmeleri devreye girebilmektedir. İşe alınmada, burs almada, terfide, sağlık problemlerini gidermede ve yurtlarda yer bulmada ilk akla gelen seçeneklerden biri olabilmektedir (Field, 2003; Kurtoğlu, 2012: 143). Bu durumu günlük yaşamdan bir örnekle ifade edersek eğer; çarşı alışverişlerinde satıcıyla hemşerilik bağının kurulması, kurgusal ve sanal akrabalık bağının oluşması olarak görülmektedir. Böylelikle hemşerilik dayanışması satıcıya daimî müşteriyi kazandırırken, alıcıya da iyi malı makul bir ücretten almasını sağlamaktadır (Kurtoğlu, 2012: 143). Hemşeri kavramının kendi sosyal ağı içinde yer alan ve yarar gören kişi ya da kişiler için olumlu sonuçlar doğururken bu ağ dışında olanlar için bir dizi olumsuz durumu meydana getirebilmektedir (Gürhan Fişek, t.y: 105). Bourdieu göre,

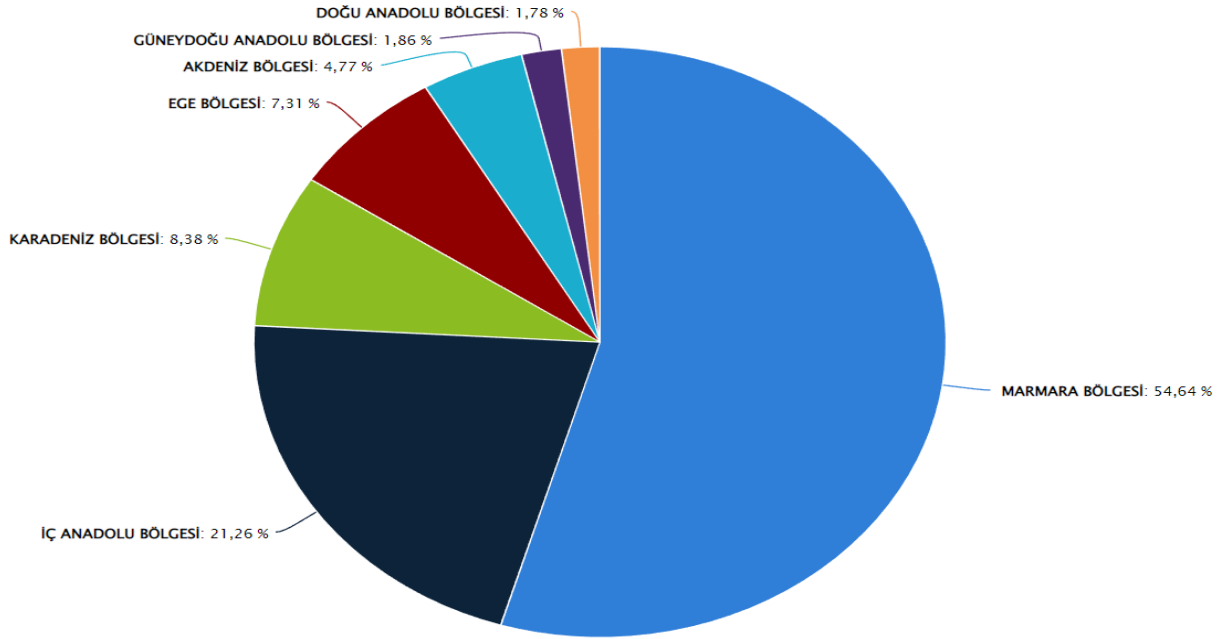
sosyal ilişki ağlarını ihtiyaç halinde harekete geçirmek var olan eşitsizliklerin daha da büyümesine yol açabileceğini belirtirken Putnam gibi düşünürler, sosyal ilişki ağlarını “kollektif mal ve iyi” bir şey olarak ifade etmiş ve bu duruma olumlu anlamlar yüklemişlerdir (Yarcı, 2011: 132; Field, 2003).

4. HEMŞEHRİ DERNEKLERİ VE İŞLEVLERİ

Dernekler, bir sivil toplum kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Birden fazla bireyin gönüllü olarak ortak çıkar ve hedefler doğrultusunda kendi aralarında kurdukları bir çeşit örgütlenme biçimidir. Hukuk kapsamında hemşerilik örgütleri, çoğunlukla memlekete dair kültürü yaşatma veya hemşeriler arası sosyal yardımlaşma ve dayanışma amaçlarıyla varlık göstermektedirler (Kurtoglu, 2012: 151-152).

Örneğin ‘‘Alanya'daki Hataylılara Örnek Hemşeri Yardımı’’ adlı haberde, Alanya Hataylılar Derneği'nin (HADER), Covit-19 nedeniyle ekonomik problem yaşayan ve evine yiyecek gibi temel ihtiyaçları götürmekte zorlanan dernek üyelerine maddi yardım desteği yaptığı belirtilmiştir. Yapılan çalışmada dernek üyeleri tarafından toplanan bağışlar sonucu “250 kişiye 100 TL'lik” tutardaki alışveriş kartlarının dağıtıldığı ifade edilmiştir (Büyük Alanya Haber TV, 2020). Bu durum sosyal ilişkiler ağının bireye sağladığı, manevi yararın yanında, ekonomik bir faydasının olduğunu da göstermektedir (Özgiraz ve Acungil 2012; Field, 2003)). Hemşeri dernekleri, göç eden bireylerin aralarında organize olmalarını ve toplumsal bağları ilerletmenin bir yolu olarak görülür. Göç ettikleri mekanlara da yansıtmaya çalışmakta ve bu sebeple de hemşeri dernekleri kurulmaktadır (Erkal ve Şentürk, 2015: 349).

Hemşeri dernekleri çoğunlukla kırdan kente göç eden ve sanayileşmenin, kentleşmenin yabancılaştırdığı ve yalnızlaştırdığı bireylerin, aynı fikirde olduğu insanlarla bir araya gelerek ortak amaçlar ve menfaatler çerçevesinde varlığını devam ettirmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte bireylere şehrin içinde şehirden ayrı bir birleşmeyi sağlamaktadır. Bu bağlamda hemşeri dernekleri kültür elçileri olarak anılmaktadırlar. (Özgiraz ve Acungil 2012: 252). Konun daha iyi anlaşılması adına aşağıda hemşeri dernekleri ile ilgili istatistiki veriler sunulmuştur.

Görsel 4.1: Türkiye’de istatistiksel Verilerle Hemşeri Derneklerinin Bölgesel Dağılımı

Kaynak: Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü

Görsel 4.1’de görüldüğü üzere 2022 tarihi itibarıyla en fazla hemşeri derneği Marmara Bölgesindedir. Marmara bölgesi, aynı zamanda Türkiye’nin en fazla göç alan bölgesidir. Görselde dikkat çekici bir diğer veri ise hemşeri derneğinin en az olduğu bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olmasıdır. Bu bölge en çok göç veren bölgelerimizden biridir. Böylelikle, hemşeri kavramıyla göç arasındaki sıkı ilişki istatistik verilerce de ortaya konmaktadır.

Diğer yandan hemşeri derneklerin pozitif yanlarından çok negatif yanına işaret eden çalışmalarının olduğu görülmüştür. Örneğin Kurtbeyoğlu (2014) yaptığı bir çalışmada, hemşeri derneklerinin hemşerilik kavramının doğal bir sonucu olarak insanlara eşit olmayan sosyal bir ortam oluşturduğunu saptanmıştır. Bunun yanı sıra göç edenlerin, kentliler ile kaynaşmasına ve birleşmesine mâni olduğu ifade etmiştir. Yazar bu durumun, kent yaşamını olumsuz etkilediğini ve kentin zenginleşmesine ve ilerlemesine engel bir durum teşkil ettiğini belirtmiştir.

SONUÇ

Bir sosyal ilişki ağı içinde hemşeri kavramının, birey ve toplum için oldukça işlevsel ve önemli yapıya sahip olduğu gözlenmiştir. Bir dayanışma ile ortak çıkarlar etrafında örgütlenen hemşeriler, bu şekilde göç ettikleri yerlerde daha kolay tutunabilmekte ve yaşamlarını sürdürebilmekte oldukları görülmüştür. Bunun yanı sıra, sosyal ağ içinde hemşeri

dayanışmanın ihtiyaç halinde bir kaynak olarak kullanılabilindiği ve bunun sonucunda bir sosyal sermayenin oluşturduğunu ve ekonomik, statüsel ve psikolojik vb. birçok konuda yarar sağlayabildiği gözlenmiştir. Buna ek olarak, bireylerin, kültürünü yaşatarak onların geldikleri yer ile kopmayan bir bağ oluşturmalarına olanak verdiği saptanmıştır. Bu durum, kişinin tek başına ulaşamayacağı imkanlara ulaşma, ihtiyaçlarını karşılama, kente adaptasyon ve kendi benliğine yabancılaşma gibi pek çok konuda bireye destek veren bir olgu olduğu gözlenmiştir.

İstatistiksel verileri sonuçlarına gelince, hemşeri kavramının göç kavramıyla yakın ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Bu örgütlenmeyi resmi olarak ifade edebilmek için hemşeri dernekleri kurulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dernekler sayesinde hemşeriler, daha sistemli bir şekilde örgütlenme, yasal destek alma ve daha büyük kitlelere ulaşma olanağı bulduğu tespit edilmiştir. Öte yandan hemşerilik kavramının hemşeri olan kişiler için olumlu avantajlar yaratırken, bu ağ dışında kalan bireyler için de bir eşitsizlik ortamı yarattığı ve bireyin kentlileşmesini engellediği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Büyük Alanya Haber TV. (2020). Alanya'daki Hataylılara Örnek Hemşeri Yardımı. <https://www.buyukalanya.com/alanyadaki-hataylilara-hemsehri-yardimi/12318/> (Erişilen Tarih: 01.011.2022).
- Cross, R., Parker, A., Prusak, L., & Borgatti, S., Knowing what we know: Supporting knowledge creation and sharing in social networks. *Organizational Dynamics*, 30(2), 100–120, (2001).
- Erkal, H. Ve Şentürk, B., Örgüt Kuramı Yazını Kapsamını Yeniden Düşünmek: Türkiye'de Hemşerilik ve Hemşeri Dernekleri. *Akademik Bakış Dergisi*. (50), 349, (2015).
- Field, J., *Sosyal Sermaye*. (Çev. Bilgen, B. ve Şen, B.). İstanbul, 2003.
- Gürhan Fişek, A., Göç Olgusu, Hemşerilik Örgütleri ve Ulusal Devlet. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 105, t.y.
- Kadushin, C., Who Benefits from Network Analysis: Ethics of Social Network Research. *Social Networks*, 27, 139–153, (2005).
- Karagül, M. Ve Masca , M., Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (1), 43, (2005).
- Köse, A., Küreselleşme Çağında Bir Aidiyet Zemini ve Örgütlenme Şekli Olarak Hemşerilik. *Akademik İncelemeler Dergisi* .3 (1), 221-223, (2008).

- Kurtbeyoğlu, T. (2005) *Kırıkkale İl Merkezinde Faaliyet Gösteren Hemşeri Dernekleri ve Bu Derneklerin İlin Sosyal, Kültürel ve Siyasi Yapısına Etkileri*. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Kurtbeyoğlu, T. (2005). Kırıkkale İl Merkezinde Faaliyet Gösteren Hemşeri Dernekleri ve Bu Derneklerin İlin Sosyal, Kültürel ve Siyasal Yapısına Etkileri. [Http://Acikerisim.Kku.Edu.Tr/Xmlui/Handle/20.500.12587/15027](http://Acikerisim.Kku.Edu.Tr/Xmlui/Handle/20.500.12587/15027) (Erişim Tarih: 02.012.2022).
- Kurtoğlu, A., Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşerilik ve Kaplamacılık. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67 (1), 141-169, (2012).
- Özbay, F., Şehirleşme Süreçlerinde Sosyal Bir İlişki Ağı Olarak Hemşeri Derneklerinin İşlevleri: Kütahya Örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 99, (2014).
- Özerkmen, N. Ve Kâhya, Y., Organize Suç Örgütlerinin Oluşumunda Hemşerilik İlişkilerinin Rolü. Polis Bilimleri Dergisi 10(4), 18-31, (2008).
- Özkiraz, A. Ve Acungil, Y., Hemşeri Derneklerinin Kentlileşme Sürecindeki Rolü (Tokat Örneği). Edebiyat Fakültesi Dergisi. 29(1), 252, (2012).
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü., <https://www.siviltoplum.gov.tr/hemsehri-derneklerinin-bolgelere-gore-dagilimihttps://www.siviltoplum.gov.tr/hemsehri-derneklerinin-bolgelere-gore-dagilimi> (Erişim Tarihi: 01.03.2022).
- Yarcı, S., Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı. Akademik İncelemeler Dergisi. 6(1), 132, (2011).
- Yeni, G ve Erdoğan Ö., Sosyal Sermaye Oluşumunda Hemşeri Derneklerinin Etkisine Yönelik

Bir Araştırma. Management And Political Sciences Review. 130-138, (2022).

İNSANLIĞIN SORUNU EKONOMİK EŞİTSİZLİK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Tuğba TÜRKÇÜ

Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

tugbaturkcu.tt@gmail.com - 0000-0002-4549-4011

ÖZET

Gelir dağılımı; bir bölge ya da bir ülke gelirinin, o bölgede ya da ülkede yaşayan bireylerin ekonomide nasıl paylaştıklarını gösteren ekonomik değerdir. Gelir eşitsizliği, günümüzde evrensel bir sorun haline gelmiştir. Dünya üzerindeki esnek gelir dağılımı, eşitsizliği arttırmaktadır. 1980 yılından sonra gerçekleşen liberalleşme hareketleri, özel sektörün ekonomide söz sahibi olmasına sebep olmuştur. Teknolojinin ilerlemesi ve gelişmesi de bu sorunu artırmıştır. Küresel adaletsizlik ve gelir eşitsizliği, dünya üzerinde yoksulluk, açlık, savaş ve göç gibi toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Çalışmada, gelir eşitsizliğinin sebepleri ve sonuçları araştırılmış, gelecekte bizi neler bekliyor sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırmada, literatür tarama ve okuma tekniği ve teorik çerçeve yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Gelir eşitsizliği, Küresel adaletsizlik, Yoksulluk, Toplumsal

THE PROBLEM OF HUMANITY ECONOMIC INEQUALITY AND INCOME INEQUALITY

SUMMARY

Income distribution; It is the economic value that shows how the income of a region or a country is shared by the individuals living in that region or country in the economy. Income inequality has become a universal problem today. Flexible income distribution around the world increases inequality. The liberalization movements that took place after 1980 caused the private sector to have a say in the economy. The advancement and development of technology has also increased this problem. Global injustice and income inequality have brought along social problems such as poverty, hunger, war and migration in the world. In the study, the causes and consequences of income inequality were investigated and an answer was sought to the question of what awaits us in the future. In the research, literature scanning and reading technique and theoretical framework method were used.

Keywords: Income distribution, Income inequality, Global injustice, Poverty, Social

GİRİŞ

Gelir dağılımı, bir ülkede ya da bölgede belirli zaman aralığında oluşan gelirin, bireyler, gruplar ve üretim faktörleri arasında bölünmesi sonucunda oluşmuştur. Gelir dağılımını türleri dört grup altında toplanmıştır. Bunlar;

- 1 Fonksiyonel gelir dağılımı:** Millî gelirin inşa edilmesinde katkı sağlayan üretim faktörlerinin millî gelirden aldıkları marj, ücret, getiri, rant ve fayda arasındaki dağılımıdır.
- 2 Kişisel gelir dağılımı:** Millî gelirin bir ülkede ya da bölgede popülasyonu oluşturan bireyler arasında nasıl paylaşıldığını gösteren gelir dağılım türüdür. Bu dağılım türünde bireyler eşittir.
- 3 Sektörel gelir dağılımı:** Bir ülkede ya da bölgede meydana gelen toplam gelirin, üretim sektörlerine göre dağılımına denir.
- 4 Bölgesel gelir dağılımı:** Bir ülkedeki ya da bir bölgedeki ulusal gelirin, farklı bölgelerde yaşayan bireylere göre dağılımına denir.

1. DÜNYADAKİ YOKSULUK VE GELİR EŞİTSİZLİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Yoksulluk kavramı, insanlık tarihi kadar eskidir. Günümüzde yoksulluk giderek artmakta ve dünyada ortak tek bir tanımı bulunmamaktadır. Yoksulluk, mekâna ve zamana göre değişim göstermektedir. Farklı ülkelerde ya da bölgelerdeki farklı ölçütlere göre bireyler, zengin ya da fakir olarak vasıflandırılmıştır. Bu sonucunda farklı yoksulluk türleri ortaya çıkmıştır. Bunlar;

- Mutlak yoksulluk
- Göreli yoksulluk
- İnsani yoksulluk

İnsani yoksulluk kavramı ilk kez, 1997 yılında BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda kullanılmıştır. Yoksulluk türleri kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Bunlar;

- Birincil yoksulluk
- İkincil yoksulluk
- Sübjektif yoksulluk
- Gelir yoksulluğu
- Ultra yoksulluk

- Kronik yoksulluk
- Çalışan yoksullar
- Kent yoksulları
- Barınma yoksulluğu

Yoksulluğun temel nedenini gelir eşitsizliği oluşturmaktadır. Eşitsizlik, bireylerin yaşam standartları arasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Ayrıca ülke vatandaşları arasındaki farklılıkları, küresel ve bölgesel farklılıkları da temsil etmektedir. Yoksulluk ise, bireylerin yaşamlarını insani koşullar altında yaşamak zorunda bırakılmaları sonucunda oluşmuştur. Eşitsizlik, sadece gelirin adaletsiz bir şekilde paylaşılması değildir. Bunlar;

- Servet ve malın adaletsiz paylaşılması
- Sağlık ve eğitim hizmetlerindeki farklılıklar
- Bölgelere, dinlere ve ırklara göre yapılan ayrımcılıklar

Oluşan bu durumlar eşitsizlik kavramının bileşenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca eşitsizlik, suç oranlarında artışa, toplumsal kargaşaya, şiddete ve kaosa sebep olmaktadır.

1.1 Küresel Yoksulluk ve Adaletsizliğin Sebepleri

Küresel adaletsizliğin sebepleri, uygulanan yanlış ekonomik ve siyasi politikalar ve Batılı ülkelerin sömürgecilik hareketleridir. 1960'lı yıllından sonra Batılı devletler, borçlar üzerinden modern sömürgecilik düzenini kurmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler, halkının geçimini sağlayabilmek için zengin Batılı ülkelere borç almak zorunda bırakılmıştır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) bu ülkelere borç veren uluslararası kuruluşlardır. Ayrıca sömürgecilik, yoksulluğu ve eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Bunun haricinde savaş ve siyasi iktidarsızlıklar, göçe, işsizliğe ve enflasyona neden olmuştur.

Altyapı eksikliği, ülke ekonomisinin gelişmesinde ve yoksulluğun artmasında etkili olmuştur. Ayrıca yolsuzluk, yoksulluğu oluşturan sebeplerden biridir. Yoksulluğun yüksek olduğu devletlerde ya da bölgelerde çalışan devlet memurlarının maaşlarının insani ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede düşük olduğu saptanmış. Bu durum çalışanları rüşvet almasına neden olmuştur. Yoksul ülkelere rüşvet almak ve vermek yaygın bir hale gelmiştir. Yoksul ülkelere ve bölgelerde işe alım süreçlerinde yoksulluk, kronik bir sorun hale gelmiştir. Ayrıca yoksul ve gelişmemiş ülke ve bölgelerdeki uygulanan politikalar, nitelikli elemanların göç etmesine ve ülkenin ya da bölgenin kaynaklarının israf edilmesine neden olmaktadır. Doğal felaketler ve afetler, yoksulluğa sebep olan nedenlerden biridir. Afrika'nın bazı yerlerinde

yaşanan kuraklık, deprem, fırtına gibi doğal felaketler ve afetler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Temiz suya erişim, yoksulluğu etkileyen doğal nedenlerden biridir. Dünyada 2,1 milyar insanın temiz su sıkıntısı çekmektedir. Ayrıca, 21 milyondan fazla insanın da açlıkla mücadele ettiği tespit edilmiştir. Temiz suyun eksikliği ve açlık, sağlık sorunlarının oluşmasına neden olmaktadır. Ülkelerin coğrafi konumları yoksullukla bağlantılıdır.

Teknolojik gelişmeler, yoksulluğu artıran sebeplerden biridir. Teknolojik gelişmeler, üretim verimliliğini ve otomasyonunu artırmaktadır. Ayrıca, üretim ve taşımacılık alanındaki harcamaları da azaltmıştır. Bu durumun yoksulluğu azalttığı düşünülse de bu yanıltıcıdır. Yeni üretim teknolojilerinden sağlanan kâr, sermaye sahiplerine gitmektedir. Bu durum, gelir eşitsizliğini artırmıştır. Ayrıca üretimi, vasıfsız işçiler yerine robotların yapması vasıfsız işçilere olan talebi azaltmıştır. Beyaz yakalı işçilerin maaşlarının yükselmesi, mavi yakalı işçilerle olan gelir eşitsizliğini artırmıştır. İşçi gelirleri arasındaki eşitsizliğin diğer bir nedeni, üretimin uluslararası alanda gerçekleşmesidir. Ayrıca iş piyasasında gerçekleşen politikalar ve yumuşatmalar, gelir eşitsizliğini artırmıştır. Eğitimdeki eşitsizlik iş bulmakta sorun yaşatmakta ve gelir seviyesinde eşitsizliğe neden olmaktadır.

Ticaretin küreselleşmesiyle üretim, ucuz iş gücüne sahip gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. Bu sebeple de gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işçilere olan ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Bu durum o ülkede yaşayan vasıfsız işçilerin gelir kaybı yaşamasına sebep olmuştur.

1.2 Yoksulluğun İzlediği Yol

İnsanların yaşam standardı her geçen gün iyileştiği düşünülse de maalesef bu durumu ülkelerin politikalarına ve ekonomilerine göre değişiklik göstermektedir. Bazı ülkelerde refah düzeyi yüksekken, bazı ülkelerde içilecek su bile bulunmamaktadır. 2017 yılında UNDP tarafından yayımlanan Sahra-altı Afrika'da Gelir Adaletsizliği Trendleri raporunda, dünyadaki en yüksek gelir adaletsizliğinin Sahra-altı Afrika'da olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca raporda, dünyanın en adaletsiz gelir dağılımı olan 19 ülkesinden 10'unun bu bölgede yer aldığı görülmüştür. Bu ülkelerden başlıcaları Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Madagaskar'dır. Bu ülkelerde son 20 yılda büyüme görülmemiştir. Daha çok yoksulluk ve nüfus artışı görülmüştür.

1.3 Sağlık ve Eğitim Kurumlarındaki Adaletsizlik

Sağlık sektöründeki eşitsizlik, bireylerin yaşam sürelerini ve kalitesini etkilemektedir. Sağlık alanında kötü koşullara sahip düşük gelirli ülkelerde, yaşam sürecinin oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan bireylerin yaşam sürelerinin ortalama 62 yıl olduğu tespit edilmiştir. Bu durum yüksek gelirli ülkelerde tam tersidir. Yaşam kalitesi

yüksek olan ülkelerde yaşayan bireylerin yaşam süreci 81 yıl olduğu gözlemlenmiştir.

Leone’de yaşayan bir bireyin yaşam sürecinin 50 yıl olduğu saptanmıştır. Japonya’da bu sürecin 84 yıl olduğu tespit edilmiştir. 2015 yılında Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) yayımladığı raporda, doğum sırasında ölen annelerin bölgelere göre sayıları yayınlanmıştır. Raporda, dünya genelinde 300.000 kadınının doğum sırasında vefat ettiği tespit edilmiştir. Ölümünün %65’inin Afrika kıtasında gerçekleştiği görülmüştür. Bunu sırasıyla Güney Asya ve Ortadoğu bölgeleri takip etmiştir.

Çizelge 1- 2016 Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) Doğum Sırasında Anne Ölümleri

Sağlıkta olduğu gibi eğitim alanında da adaletsizlik görülmektedir. UNDP’nin yapmış olduğu bir araştırmada, süper güce sahip gelişmiş ülkelerdeki eğitim süresinin ortalama 11,8 yıl olduğu tespit edilmiştir. Bu durum az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerinde 5,1 yıldır. Norveç, Avustralya, İsviçre gibi en gelişmiş ülkelerde ortalama eğitim süreci 13 yıl olduğu gözlemlenmiştir. Çad, Nijer, Burkina Faso gibi Sahra-altı Afrika ülkelerinde de eğitimin iki yıldan daha az olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ülkelerin ekonomik gücünün ve uygulanan politikaları sonucudur.

2. TÜRKİYE’DE GELİR EŞİTSİZLİĞİ VE YOKSULLUK

Türkiye, 33 Avrupa ülkesi içerisinde gelir dağılımı eşitsizliğinde 2. sırada yer almaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk, Türkiye’nin önemli sorunlarından. 2008 yılında gerçekleşen küresel ekonomik kriz, ülkemizi de derinden etkilemiştir. Oluşan bu durum, eşitsizliği ve yoksulluğu beraberinde getirmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2018 yılı verilerini 2017 yılı verileri ile karşılaştırmıştır. Bunun sonucunda ülkedeki yoksulların daha da yoksullaştığını, zenginlerinde daha da zenginleştiğini tespit etmiştir. 2018 TÜİK “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” yapılmıştır. Çıkan raporda, Türkiye’nin %20’sini oluşturan zengin kesimin gelirin %47,6 oranına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’nin %40’lık fakir kesiminde toplam gelirin %17’sini sahip olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında Türkiye’de ortalama yıllık hanehalkı birey geliri 24 bin

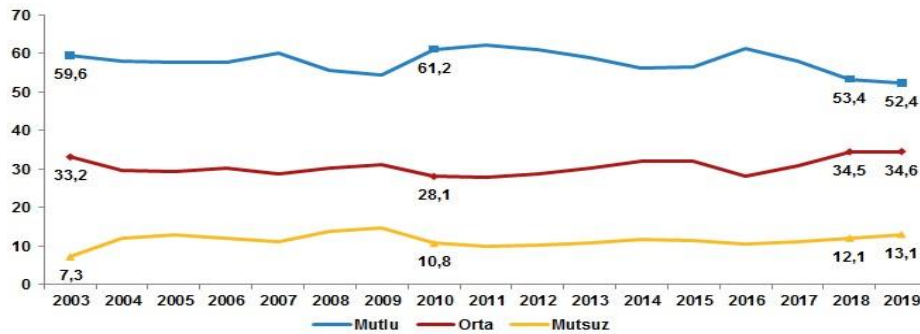
199 TL'dir. 34 bin 912 TL ile İstanbul, birinci sırada yer almıştır. En düşük gelir 10 bin 965 TL ile Van, Muş, Bitlis, Hakkâri olmuştur.

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütü Gini katsayısıdır. Gini katsayısı sıfıra yakın ise, gelir dağılımında eşitlik söz konusudur. Gini katsayısı bire yakın ise, gelir dağılımında eşitsizlik vardır. Türkiye' de Gini katsayısının en yüksek olduğu bölge 0,444 ile İstanbul olmuştur. En düşük olduğu bölge 0,305 ile Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli' dir. 2018 yılı Türkiye'nin Gini katsayısı 0,408'dir. Türkiye'de yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölgeler %13,5 ile Tekirdağ, Edirne, Kırklareli'dir. Gaziantep, Adıyaman, Kilis %5 ile en düşük bölge olmuştur. İstanbul, %21 ile yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölge olarak tespit edilmiştir (<https://data.tuik.gov.tr>)

2.1 Türkiye' de Yaşam Memnuniyeti

2019 yılında TÜİK yaşam memnuniyeti araştırma raporunda Türkiye'nin %52,4'ünün mutlu olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge-2 Türkiye Genel mutluluk düzeyi 2003-2019 yılları arası % dilimi

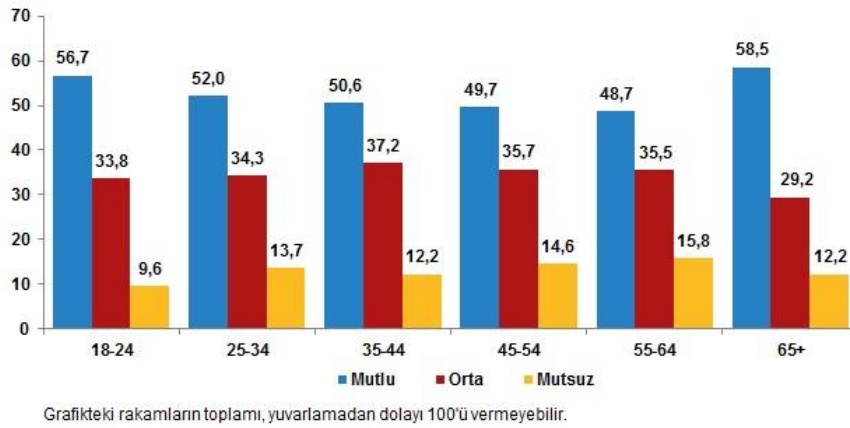

Grafikteki rakamların toplamı, yuvarlamadan dolayı 100'ü vermeyecektir.

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr>

2019 TÜİK mutluluk düzeyi raporunda, mutlu olan %55,6 olan kesimin evli bireylerden oluşturduğu tespit edilmiştir. En mutlu olanların 65 ve üzeri yaş grubunda olduğu gözlemlenmiştir.

Çizelge3- 2019 Türkiye Genel mutluluk düzeyi yaş grubuna göre %'lik dağılımı

Kaynak: (https://data.tuik.gov.tr)

2019 yılında en yüksek mutluluk oranını %55,4 ile okula gitmemiş ya da ilk temel eğitim tamamlamamış kişilerden oluşturmuştur. 2019 verilerine göre kişilerin mutluluk kaynağını %74,1 oranı ile aileleri oluşturmaktadır. Mutluluk kaynağı olan değerler arasında %69,9 oranı ile kişileri en çok sağlıklı olmaları mutlu etmiştir. En yüksek memnuniyet oranı %75,5 ile asayiş oluşturmuştur. Geleceklerinden umutlu olduğunu söyleyen kişilerin oranı %70,0'dır. Bu oran kadınlarda %70,8 iken, erkeklerde %69,0'dır.

SONUÇ

Sanayi Devrimi, gelir eşitsizliğin olmasında etkili olmuştur. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda da eşitsizliklere yol açmıştır. Bu durum gelir adaletsizliğini ortaya çıkarmıştır. Dünyada küresel adaletsizlik söz konusudur. Küresel adaletsizliği oluşturan sebepler başında ekonomi, teknolojinin yetersizlik, yüksek borçlanma, eğitimin yeterli düzeyde gerçekleşmemesi, yolsuzluk, adaletsizlik gibi sebepler başı çekmektedir. Gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılabilmesi için küresel politikalar ve uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Eğitim ve teknoloji alanında gerekli yapılandırmalar yapılmalıdır. Üçüncü dünya ülkelerinin en büyük sorunu gelir eşitsizliğidir. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için, sosyolojik ve politik olarak doğru politikalar ve hamleler gerçekleştirilmelidir. Ekonomik güce sahip ülkelerin politikaları örnek alınmalı, insanlar arasındaki adalet ve toplumsal sınıf farklılıkları ortamdaki kaldırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Anette Alstadsæter, et al., "Who owns the wealth in tax havens? Macro evidence and implications for global inequality", Journal of Public Economics, No. 162, s. 2.

Brigitte Rohwerder, “The impact of conflict on poverty”, Helpdesk Research Report, GSDRC, 2014, s. 1-2.

Chris Weller, “The World Bank released new poverty lines-find out where your country stands”, 26 Ekim 2017, <https://www.businessinsider.com/world-bank-released-new-poverty-lines-see-where-your-country-falls-2017-10> (21 Temmuz 2018).

Délice Williams, “What are the Causes of Poverty?”, 25 Haziran 2016, <https://borgenproject.org/what-causes-global-poverty/> (13 Haziran 2018).

FAO, et al., “The State of Food Security and Nutrition in the World 2018, Building climate resilience for food security and nutrition”, Rome, 2018.

IMF, “Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective”, IMF Staff Discussion Note 15/13 June 2015, s. 26.

IMF, “Causes and Consequences...”

Karaalp-Orhan, H.S. ve Gülel, F. (2016) “Regional Unemployment in Turkey: A Spatial Panel Data Analysis”, Journal of Social Security, 6(2): 47-67İ.

Kemal Baş, “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 18, S. (1), 2009, s. 53.

Kemal Derviş, “Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı”, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, No. 27, s. 3.

Kristin Myers, “The Top 9 Causes of Global Poverty”, 3 Mayıs 2018, <https://www.concernusa.org/story/top-9-causes-global-poverty/> (20 Haziran 2018).

Laura E. Bailey, “The Impact of Conflict on Poverty”, 27 Mart 2016, <http://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/TheImpactofConflictonPoverty.pdf> (18 Temmuz 2018).

Laurence Chandy, “Why is the number of poor people in Africa increasing when Africa’s economies are growing?”, 4 Mayıs 2015,

Martin, H. P. Ve Schuman, H. (1997) Globalleşme Tuzağı, Ümit Yayınları, Ankara UNDP Türkiye Raporu (26.10.2020) <https://www.tr.undp.org/> adresinden elde edildi. T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (29.10.2010).

Necdet K. Ar, “Yirmi Birinci Yüzyılda Gelir Eşitsizliği-Türkiye Örneği”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C. 10, No. 2, 2015, s. 189.

Özge Arpacıoğlu ve Metin Yıldırım, “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 4, S. (2), 2011, s. 67.

Toffler, A. (2012). Üçüncü Dalga. (S. Yeniçeri, Trans.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1988b, 2015).

UNDP, Human Development Report 2016, s. 205; UNDP, Human Development Report 2002, s. 152; UNDP, Human Development Report 2007, s. 232; UNDP, Human Development Report 2010, s. 146.

UNDP, “Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries”, New-York, 2013, s. 229.

Yunus H. Taş ve Selami Özcan, “Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma”, International Conference on Eurasian Economies, 2012, s. 424-425.

Yücel Can, “Yoksulluk, Yerel ve Küresel Eşitsizlikler”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz-2017, C. 16, No. 63, s. 1119.

Url-1 < <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33729>.

Url-2 < <https://data.tuik.gov.tr>

SOSYAL MEDYANIN SAĞLADIĞI BİLİMSEL HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK PERFORMANSINA ETKİSİ : YOUTUBE ÖRNEĞİ*

Fatema Alzahraa Ied¹, Veysel Yılmaz², Erkan Arı³

Özet

YouTube en yaygın e-öğrenme araçlarından biri olmasının yanında aynı zamanda internetdeki en büyük ücretsiz eğitim sitelerinden biridir. YouTube bilimsel materyali video klipler şeklinde sunar. Bu nedenle öğrenenin birden fazla duyusuna hitap eder, bu da öğrenmenin hızlanmasına ve öğrenmenin etkisinin uzun süre hayatta kalmasına yol açar. Bu çalışmada, YouTube'un üniversite öğrencilerine sağladığı bilimsel hizmet kalitesinin ölçülmesi ve öğrencilerin akademik performansına etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) temel alınarak bir araştırma model önerilmiştir. TKM 'deki faktörlere ilave olarak önerilen araştırma modelinde; YouTube video kalitesi (VK), içerik zenginliği (İZ) ve kaynak güvenilirliği (KG) yer almaktadır. Temel olarak eklenen bu faktörlerin algılanan fayda (AF), algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ve öğrencilerin akademik performanslarına yönelik davranışsal niyetleri (DN) üzerindeki etkiler yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucunda önerilen araştırma modelinin uyumlu olduğu ve YouTube'n öğrencilerin akademik performansını etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: YouTube, Hizmet kalitesi, Akademik performans, Üniversite öğrencileri

Measuring the quality of scientific service provided by social media and its effect on students' academic performance: YouTube example

Abstract

YouTube is not only one of the most common e-learning tools, but also one of the largest free education sites on the internet. YouTube presents scientific material in the form of video clips. Therefore, it appeals to the learner's multiple senses, which leads to accelerated learning and

¹ Fatema Alzahraa Ied, Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Bilimleri , İstatistik ABD yüksek lisans öğrencisi, E-Mail: fatimaeed997@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6564-7129>.

² Prof. Dr. Veysel Yılmaz, Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü. E-Mail: vyilmaz@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

³ Doç.Dr.Erkan Arı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, E-Mail: erkan.ari@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6012-0619>

*Bu bildiri Prof.Dr.Veysel Yılmaz'ın danışmanlığında, Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Bilimleri , İstatistik ABD yüksek lisans öğrencisi Fatema Alzahraa Ied'nin tezinden üretilmiştir.

long-term survival of the learning effect. In this study, measuring the quality of scientific service provided by YouTube to university students and its effect on students' academic performance were investigated. In the study, a research model was proposed based on the Technology Acceptance Model (TKM). In addition to the factors in TKM, in the proposed research model; YouTube video quality (VK), content richness (IT) and source reliability (QA) are included. Basically, the effects of these added factors on perceived usefulness (AF), perceived ease of use (SSC), and students' behavioral intentions (DN) towards their academic performance were examined with the help of structural equation modeling (SEM). As a result of the analysis, it was determined that the proposed research model was compatible and YouTube affected the academic performance of the students

Keywords: YouTube, Service quality, Academic performance, University students

Konu ve Kapsam:

Çok sayıda ve çeşitli e-öğrenme araçları vardır. YouTube en yaygın e-öğrenme araçlarından biri olmasının yanında aynı zamanda internet 'teki en büyük ücretsiz eğitim sitelerinden biridir. YouTube bilimsel materyali video klipler şeklinde sunar. Bu nedenle öğrenenin birden fazla duyusuna hitap eder, bu da öğrenmenin hızlanmasına ve öğrenmenin etkisinin uzun süre hayatta kalmasına yol açar. Öğrencilerin YouTube'u akademik amaçlarla kullanmayı tercih etmelerinin nedenlerinden biri de budur.

Öğrenciler genel olarak akademik performansını artırmanın ve bilimsel düzeyini yükseltmenin yollarını arar. YouTube'un öğrenciler tarafından yaygın olarak kullanılması nedeniyle YouTube'un öğrencilere sunduğu bilimsel hizmetlerin kalitesini incelemesi önemli olduğu değerlendirilmiştir. Bu konuya biraz daha ışık tutmak için Türkiye'deki üniversite öğrencileri örneklemiyle bir çalışma yapmaya karar vermiştir.

Amaç:

YouTube 'un üniversite öğrencileri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmasının akademik performansları üzerinde birçok etkisi vardır. Bu çalışma, YouTube 'un sunduğu bilimsel hizmetlerin kalitesini etkileyen faktörleri ve bunların YouTube 'un akademik kullanımında davranışsal niyet üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirmiştir. Çalışmada, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) temel alınarak bir araştırma model önerilmiştir. TKM 'deki

faktörlere ilave olarak önerilen araştırma modelinde; YouTube video kalitesi (VK), içerik zenginliği (İZ) ve kaynak güvenilirliği (KG) yer almaktadır. Temel olarak eklenen bu faktörlerin algılanan fayda (AF), algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ve öğrencilerin akademik performanslarına yönelik davranışsal niyetleri (DN) üzerindeki etkiler yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yardımıyla incelenmiştir.

Bu amaçla, modelin faktörlerini ölçmek için literatürden yararlanarak bir anket tasarlanmış, anket sosyal medyada paylaşılmış ve uygulama üniversite öğrencilerinin gönüllü olarak katılmalarıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın evreni (ana kütle), 2022-2023 öğrenim döneminde Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim göre yabancı uyruklu (Suriye) lisans ve lisans üstü öğrencileridir. Anket, Türkiye'nin farklı üniversitelerde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere sosyal medya aracılığıyla online olarak uygulanmıştır. Anket uygulaması sonucunda gönüllü olarak cevap veren 250 öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Veri toplama aracını oluşturmak için öncelikle literatür taraması yapılmış, daha sonra uzman görüşleri alındıktan sonra araştırmaya en uygun ölçüm soruları hazırlanmıştır. Anketin ilk bölümü demografik sorular ve ikinci bölümü 5' li likert ölçekli (1=Hiç katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) sorular oluşturmaktadır. Demografik sorular ile birlikte ankette toplam 37 soru yer almıştır.

Literatür Özeti:

Ramírez-Correa, P., vd. (2019), öğrenme için sosyal video platformlarının kabulünü tahmin etmiş ve açıklanmıştır. Bu platformları kullanma niyetinin performans algısı, sosyal etki ve zevk alma güdülerine dayandığını gösteren bir araştırma modeli önerilmiştir. Çalışmada, modeli doğrulamak için 568 Brezilyalı YouTube kullanıcı ile anket yapılmıştır.

Bardakcı, S. (2019), lise öğrencilerinin YouTube'u eğitsel kullanımına ilişkin araştırmada, Birleşik Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisi (UTAUT) kullanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak önerilen model test edilmiştir. Araştırma sonuçları, YouTube'u kullanmaya yönelik davranışsal niyetin, akademik performansı ve sosyal etkiyi tahmin ederek ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada, davranışsal niyetin gerçek YouTube

kullanımının önemli bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Sonuçlar, öğrencilerin YouTube'u akademik performanslarını artırmak için kullanmayı düşündüklerini ortaya koymuştur.

Habes, M., vd., (2019) çalışmalarında Ürdün'deki öğrencilerin Yüksek Öğrenim bağlamında sosyal medya ve akademik performansları arasındaki ilişki YouTube perspektifinden analiz etmiştir. Ürdünlü öğrencilerin akademik performansı ile sosyal tercih, YouTube özellikleri, algılanan ilgi ve sosyal medya kullanımının ilişkisini araştırmayı amaçlayan bir model önerilmiştir. Bu çalışmaya katılan 360 öğrenciye elektronik anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçları sosyal tercih, YouTube özellikleri, algılanan ilgi ve sosyal medya kullanımının öğrencilerin akademik performansının tahmin etmede önemli faktörleri olduğunu ortaya koymuştur.

Maziriri, E. T., vd., (2020), öğrencilerin YouTube'u bir eğitim aracı olarak benimseme konusundaki algılarını, tutumlarını ve niyetlerini test etmek için bir Teknoloji Kabul Modeli (TAM) önermiştir. Sonuçlar, algılanan faydaların, öğrencilerin YouTube'dan öğrenme algıları üzerinde algılanan kullanım kolaylığından daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca YouTube'u kullanma niyeti ile YouTube'u bir eğitim aracı olarak benimsemenin test edilen tüm hipotezler arasında en güçlü ilişkiye sahip olduğu keşfedilmiştir.

Hipotezler:

H1: İçerik zenginliği, algılanan faydaları olumlu yönde etkiler.

H2: Video kalitesi, YouTube 'un algılanan faydalarını olumlu yönde etkiler.

H3: Kaynak güvenilirliği, algılanan faydaları olumlu yönde etkiler.

H4: Algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılığı olumlu yönde etkiler.

H5: Algılanan fayda, Kullanıcı memnuniyeti olumlu yönde etkiler.

H6: Algılanan kullanım kolaylığı, davranışsal niyeti olumlu yönde etkiler.

H7: Kullanıcı Memnuniyet, davranışsal niyeti olumlu yönde etkiler.

Tanımlayıcı istatistikler

Örneklemin tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Cinsiyet

	Frekans	Yüzde
ERKEK	133	53,2
KADIN	117	46,8
Total	250	100,0

Yaş

	Frekans	Yüzde
18-22	125	50,0
23-30	92	36,8
31+	33	13,2
Total	250	100,0

Eğitim Gördüğü Sınıf

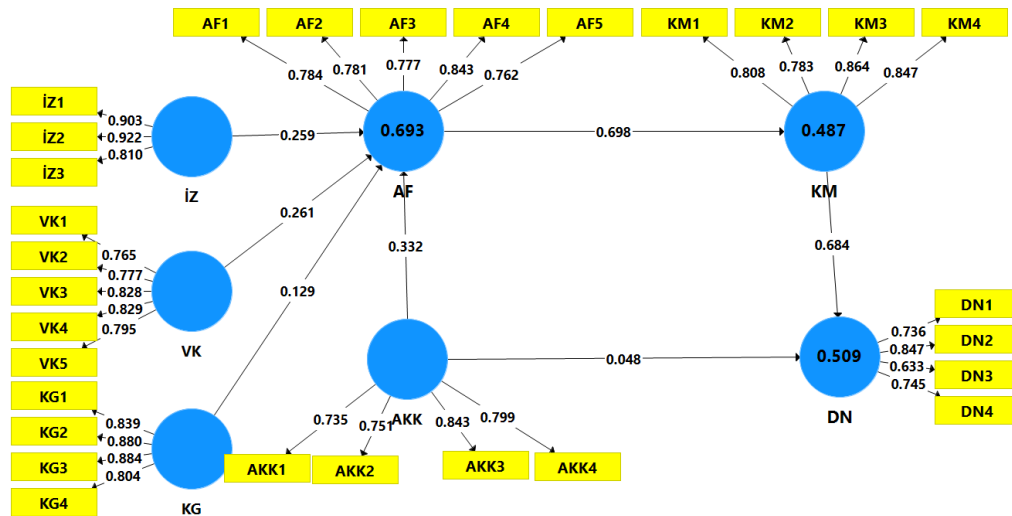
	Frekans	Yüzde
Hazırlık	17	6,8
Birinci Sınıf	69	27,6
İkinci Sınıf	46	18,4
Üçüncü sınıf	26	10,4
Dördüncü sınıf	29	11,6
Lisans üstü	63	25,2
Total	250	100,0

Eğitim Gördüğünüz kurum

	Frekans	Yüzde
Enstitü	39	15,6
Fakülte	178	71,2
Yüksekokul	29	11,6
Meslek Yüksek Okulu	4	1,6
Total	250	100,0

YOUTUBE Kullanma Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Haftanın her günü	187	74,8
Haftada Bir Gün	19	7,6
Haftada İki Gün	15	6,0
Haftada Üç Gün	29	11,6
Total	250	100,0

İZ: İçerik zenginliği; VK: Video kalitesi; KG: Kaynak güvenilirliği; AF: Algılanan fayda; AKK: Algılanan kullanım kolaylığı; KM: Kullanıcı memnuniyeti; DN: Davranışsal niyet

Şekil 1. Modelin ampirik sonucu

Modelin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırma modelinin analizi yapılmadan önce araştırmada yer alan yapıların geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik için üç kriter değerlendirilmiştir. Birincisi iç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach's Alfa değerlerinin 0,70'den büyük olması, ikincisi yapı güvenilirliği (CR) değerlerinin 0,70'den büyük olması (Hair vd., 1998) ve ortalama açıklanan varyansın (AVE) 0,50'den yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Ölçüm modelinin geçerlik ve güvenilirlik sonuçları Aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Ölçüm Modelinin Yapı Güvenilirliği ve Geçerliliği

	Cronbach's Alpha (CA)	Composite Reliability (CR)	Average Variance Extracted (AVE)
AF	0,850	0,892	0,624
AKK	0,789	0,864	0,613
DN	0,730	0,831	0,554
KG	0,875	0,914	0,727
KM	0,846	0,896	0,682
VK	0,859	0,898	0,639
İZ	0,853	0,911	0,774

Tablo incelendiğinde yapı güvenilirliği (CR) ve Cronbach's Alpha katsayıları her faktör için 0,70'den büyük olduğu ve AVE değerlerinin 0,50'dan büyük olduğu görülmektedir.

Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Toplanan verilerin sınanmak istenen model için uygunluğuna bakılması amacıyla çeşitli uyum iyiliği indeksleri değerlendirilmektedir. Bu çalışmada model uyumu için SmartPLS paket programı ile hesaplanan Standardized Root Mean Square Residual (Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü-SRMR), Chi-Square (Ki-Kare), Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-NFI), The Squared Euclidean distance (Öklid Uzaklığın Karesi-d_ULS) ve The Geodesic Distance (Geodesic Uzaklığı-d_G) değerlerine bakılmaktadır.

Yapısal modelin değerlendirilmesinde değişkenler arasındaki çoklu bağlantının incelenmesi önemlidir. Çoklu doğrusal bağlantıyı gösteren VIF değerleri incelendiğinde hem gizil

değişkenlerin, hem de gözlenen değişken değerlerin 5'ten küçük olduğu, dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı ifade edilebilir ($1,513 < \text{Inner VIF Values} < 2,543$ ve $1,458 < \text{Outer VIF Values} < 2,886$)

Yapısal modeldeki içsel değişkenlerin yüzde kaçının dışsal değişkenler tarafından açıklanabildiği önemlidir. Aşağıdaki tabloda söz konusu bu ölçütün değerleri verilmiştir. Açıklanan faydanın %69'u İZ: İçerik zenginliği; VK: Video kalitesi; KG: Kaynak güvenilirliği tarafından açıklanmaktadır.

R^2

	R Square
AF	0,693
DN	0,509
KM	0,487

Aşağıdaki tabloda uyum iyiliği değerleri sunulmaktadır. $\text{SRMR} < 0,10$ ve $\text{NFI} > 0,70$ olduğundan modelin iyi uyum sağladığı ifade edilebilir.

Model uyumu

	Estimated Model
SRMR	0,078
d_ULS	2,664
d_G	0,944
Chi-Square	1341,184
NFI	0,830

Hipotez Testi Sonuçları

Araştırma modeli doğrultusunda geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için oluşturulan model Şekil 1'de ve hipotez testi sonuçları aşağıdaki gösterilmektedir.

Hipotez testi

Hipotezler	Path katsayıları	t-değerleri	P-değerleri	Karar
AF -> KM	0,698	19,342	$P < 0,01^{***}$	Desteklendi
AKK -> AF	0,332	5,898	$P < 0,01^{***}$	Desteklendi
AKK -> DN	0,048	0,671	0,502 (AD)	Desteklenmedi
KG -> AF	0,129	1,972	$P < 0,05^{**}$	Desteklendi
KM -> DN	0,684	12,460	$P < 0,01^{***}$	Desteklendi

VK -> AF	0,261	3,829	P<0,01***	Desteklendi
İZ -> AF	0,259	3,658	P<0,01***	Desteklendi

p<0,05; *p<0,01; AD: Anlamalı değil

Sonuç

Bu çalışmada, YouTube'un üniversite öğrencilerine sağladığı bilimsel hizmet kalitesinin ölçülmesi ve öğrencilerin akademik performansına etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Teknoloji Kabul Modeli (TKM) temel alınarak bir araştırma model önerilmiştir. TKM 'deki faktörlere ilave olarak önerilen araştırma modelinde; YouTube video kalitesi (VK), içerik zenginliği (İZ) ve kaynak güvenilirliği (KG) yer almaktadır. Temel olarak eklenen bu faktörlerin algılanan fayda (AF), algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ve öğrencilerin akademik performanslarına yönelik davranışsal niyetleri (DN) üzerindeki etkiler yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucunda önerilen araştırma modelinin uyumlu olduğu ve YouTube'n öğrencilerin akademik performansını etkilediği belirlenmiştir.

Hipotez testi sonuçlarından hipotezlerden sadece birinin desteklenmediği anlaşılmaktadır.

- Algılanan faydadaki bir birimlik artış, YouTube kullanıcı memnuniyetini 0,698 birim artırmaktadır. Bu sonuçtan algılanan fayda ve algılanan faydayı yükselten hizmet kalite boyutlarının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.
- YouTube kullanıcı memnuniyetindeki artışların kullanıma yönelik davranışsal niyetlerin oluşmasına pozitif olarak katkıda bulunacaktır. YouTube kullanıcı memnuniyetindeki bir birimlik artış, kullanıma yönelik davranışsal niyetlerin 0,698 birim arttıracakları değerlendirilmiştir.
- Algılanan kullanım kolaylığı, video kalitesi ve içerik zenginliği sırasıyla Algılanan faydayı 0,332; 0,261 ve 0,250 olumlu olarak etkileyeceği ortaya çıkmıştır.
- Kaynak güvenilirliğindeki bir birimlik artış, algılanan faydayı 0,149 birim arttıracakları belirlenmiştir.
-

KAYNAKÇA

Abu-Taieh, E., AlHadid, I., Masa'deh, R. E., Alkhaldeh, R. S., Khwaldeh, S., & Alrowwad, A. A. (2022). Factors Influencing YouTube as a Learning Tool and Its Influence on Academic Achievement in a Bilingual Environment Using Extended Information Adoption Model (IAM) with ML Prediction—Jordan Case Study. *Applied Sciences*, 12(12), 5856.

- Bardakcı, S. (2019). Exploring high school students' educational use of YouTube. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(2), 27-261,
- Brecht, H. D. (2012). Learning from online video lectures. *Journal of Information Technology Education. Innovations in Practice*, 11, 227-250
- Chintalapati, N., & Daruri, V. S. K. (2017). Examining the use of YouTube as a Learning Resource in higher education: Scale development and validation of TAM model. *Telematics and Informatics*, 34(6), 853-860.
- Elareshi, M., Habes, M., Youssef, E., Salloum, S. A., Alfaisal, R., & Ziani, A. (2022). SEM-ANN-based approach to understanding students' academic-performance adoption of YouTube for learning during Covid. *Heliyon*, 8(4), e09236.
- Habes, M., Salloum, S. A., Alghizzawi, M., & Mhamdi, C. (2019, October). The relation between social media and students' academic performance in Jordan: YouTube perspective. In *International conference on advanced intelligent systems and informatics* (pp. 382-392). Springer, Cham.
- Hong, J. C., Chen, M. L., & Ye, J. H. (2020). Acceptance of YouTube applied to dance learning. *International Journal of Information and Education Technology*, 10(1), 7-13.
- Kılıç, A., & Yılmaz, R. (2021). YouTube'un eğitsel amaçlı kabul durumunun incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 69-89.
- Lee, D. Y., & Lehto, M. R. (2013). User acceptance of YouTube for procedural learning: An extension of the Technology Acceptance Model. *Computers & Education*, 61, 193-208.
- Maziriri, E. T., Gapa, P., & Chuchu, T. (2020). Student Perceptions towards the Use of YouTube as an Educational Tool for Learning and Tutorials. *International Journal of Instruction*, 13(2), 119-138.
- Ramírez-Correa, P., Mariano-Melo, A., & Alfaro-Pérez, J. (2019). Predicting and explaining the acceptance of social video platforms for learning: the case of Brazilian YouTube users. *Sustainability*, 11(24), 7115.
- Tahat, K. M., Al-Sarayrah, W., Salloum, S. A., Habes, M., & Ali, S. (2022). The influence of YouTube videos on the learning experience of disabled people during the COVID-19 outbreak. In *Advances in Data Science and Intelligent Data Communication Technologies for COVID-19* (pp. 239-252). Springer, Cha

BİLİŞİM SUÇLARINDA ULUSLARARASI ADLİ YARDIMLAŞMA: HUKUKİ AÇIDAN TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TURAN

¹ Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hakanturan19@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-5922-9668

ÖZET

Bilişim suçları birçok özelliğinden dolayı klasik suç tiplerinden farklı niteliklere sahiptir. Girift bir yapıya sahip olan bilişim suçlarının, internet ağının tüm dünyaya yayıldığını varsayarsak uluslararası bir boyutunun olması sadece ulusal düzeyde bilişim suçlarıyla mücadeleyi yetersiz kılmaktadır. Bu çerçevede bilişim suçları açısından ülkelerin birbirlerine destek olması zorunlu ve gerekli bir hal almaktadır. Bunun için de uluslararası genel bir düzenleme ve ülkelerin de ulusal mevzuatını bu düzenlemeye göre şekillendirmesi zaruri görünmektedir. Türkiye'nin de onayladığı Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi bu kapsamda önemli bir düzenlemedir. Bilişim suçlarında uluslararası yardımlaşmanın etkin bir şekilde sağlanması için bütün ülkelerin uluslararası düzenlemelere sadık kalması ve iç mevzuatını buna göre hazırlamaları oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Hukuki mevzuatı incelediğimizde Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesinde ana başlıklar altında sıralanan suç tiplerinin hemen hemen hepsinin ceza kanunlarında düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz. Fakat usul hükümleri noktasında çeşitli değişikliklere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bundan sonra yapılacak düzenlemelerin bu çerçevede yapılması bilişim suçlarında adli yardımlaşmanın etkinliği açısından faydalı olacaktır. Ayrıca bilişim suçlarının teknolojik gelişmelerle paralel değişikliğe uğramasından dolayı yasayla sınırlandırmak bu suçların önlenmesine ve cezalandırılmasına yönelik kesin bir başarı sağlamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim suçları, uluslararası adli yardımlaşma, Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi

1. GİRİŞ

Bilişim suçları uluslararası ayağı da bulunan küresel, geniş ve sürekli kendini yenileyen dinamik unsurları bünyesinde barındıran kompleks bir yapıya sahiptir. Ayrıca bilişim suçlarını ele almadan önce bilişim terminolojisi hakkında da fikir sahip olmak gerekir. Bu sebepten dolayı bilişim suçları kamu hukuku, özel hukuk, uluslararası hukuk, kamu yönetimi, teknoloji, bilişim vb. disiplinler arası bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Çalışmada bilişim suçları bakımından uluslararası adli yardımlaşma konusu ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle bilişime ilişkin genel kavramlar tanıtılmış daha sonra uluslararası adli yardımlaşmaya ilişkin Türk hukuk mevzuatında yer alan kanunlara değinilmiş ve Türkiye'nin de dahil olduğu Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi genel çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. BİLİŞİM SUÇU TERMİNOLOJİSİ VE TANIMI

Bilişim suçu kavramına doğrudan geçmeden önce bilişime ilişkin terminolojide yer alan kavramları açıklamak daha doğru olacaktır.

Bilişim alanında kullanılan kavramları Ergün (2008, s.6-13) altı başlık altında toplamıştır. Bu başlıklarda veri, internet, bilişim, bilişim sistemi, bilişim alanı ve bilişim suçu yer almaktadır.

Veri: Genelde bilgi terimiyle karıştırılan bir kavramdır. Oysaki veri, bilginin ham hali olarak çözüme ulaşmak amacıyla işlenebilir haldeki bilgisayar ve bilgi için işlenebilir hale çevrilmiş numerik veya numerik olmayan her çeşit algı, gözlem ve mesaj anlamına gelmektedir (Saldamlı, 2008, s. 239-263). Veri birçok bilginin saklanması önemli bir rol oynamaktadır. Veri işleme klasik usul olan elle yazılarak olabileceği gibi, bilgisayar ortamında da kayda alınabilmektedir. Günümüzde bilgisayar sistemlerinin gelişmesi ve erişilebilirliği birçok işyerini bilgisayardan veri girişi yapılmasına yönlendirmektedir. Hatta günümüzde giderek artan oranda küçük işletmeler dahi bilgisayar sistemiyle verilerini saklamaktadır.

İnternet: Çağımızda bireylerin kendi aralarında yazılı, sesli ve hatta görüntülü şekilde iletişim kurabildiği en son kişisel ve kitle iletişim yöntemi internet olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet sözcüğündeki net ifadesi bilgisayar ağı anlamına gelmekte ve ağların birbiriyle bağlantısı gelişen bir ağ sistemini meydana getirmektedir (Öngören, 2006, s.8). İnternet sayesinde sadece bir ülke sınırlarında kalmadan tüm dünyada bilgisayarlar birbirine bağlanabilmektedir. Bu durumda internetin alanını ve çevresini genişletmekte ve beraberinde de internet üzerinden işlenen suçlarda olduğu gibi ülkelerarasında çeşitli problemlere neden olmaktadır.

Bilişim: TDK'ya(2022) göre bilişimin sözlük anlamı, “İnsanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişimde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin özellikle elektronik makineler aracılığıyla düzenli ve akla uygun bir biçimde işlenmesi bilimi, enformatik” şeklindedir.

Bilişim sistemi: Yöneticinin karara varması amacıyla bilgiyi çeşitli kaynaklar arasından toplayan işleyen, depolayan ve veriyi raporlayan bilgi sistemi olarak tanımlanmaktadır (Tekin vd. 2000). 2001 yılında kabul edilen Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesinde bilgisayar sistemi, “bir veya birden fazlası belirli bir yazılım çerçevesinde otomatik olarak veri işleyebilen bir cihazı veya birbirine bağlı veya birbiriyle ilişkili bir dizi cihazı ifade edecektir” şeklinde tanımlanmaktadır (Convention on Cybercrime, 2001). Esasında bilişim sistemi, modem ve yazıcı da dahil olmak üzere bütün çevre birimlerin bilgisayardan istenen amaçların hepsini

gerçekleştirmeye elverişli donanım ve yazılım öğelerinin bütünü olarak da tanımlanabilir (Afşar ve Öngören, 2010, s. 45).

Bilişim alanı: bilgisayar ve benzer aygıtların bulunduğu alan bilişim alanı olarak ifade edilmektedir. Ayrıca 1989 tarihli Türk Ceza Kanunu Öntasarısı'nda *“bilgileri toplayıp depo ettikten sonra bunları otomatik olarak işleme tabi tutma sistemlerinden oluşan alan”* şeklinde tanımlanmıştır (Ergün, 2008, s. 10-11).

Bilişim suçları esasta iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bilişim sistemlerine karşı işlenen suçlar, diğeri ise bilişim sistemleri kullanılarak işlenen suçlardır (Aydın, 1992, s. 27). Bu çerçevede bilişim suçlarına yönelik literatürde farklı tanımlar yer almaktadır. Bu suçlar TCK'da yer alan bazı suçların bilişim araçlarıyla işlenmesinden olabileceği gibi, yalnızca bilişim sistemlerine karşı yapılan suçlar da olabilecektir (Taşkın, 2008, s. 10). Keza TCK Onuncu Bölümde *“Bilişim Alanında Suçlar”* diyerek tanımın kapsamını geniş tutarak anlam farklılaşmasının önüne geçmiştir. Bilişim suçu, *“verilere karşı ve/veya veri işlemle bağlantısı olan sistemlere karşı, bilişim sistemleri aracılığıyla işlenen suçlar”* şeklinde tanımlanabilmektedir (Dülger, 2015, s.48). Tanıma göre bilişim suçları, elektronik verilere karşı da olabileceği gibi veri işlemle bağlantılı sistemlere karşı da olabilmektedir. Fakat suçların bilişim sistemleri vasıtasıyla gerçekleşmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan bilişim suçu yerine *“bilgisayarla işlenen suçlar”*, *“ileri teknoloji suçu”*, *“siber uzay suçları”* *“bilgisayar suçu”*, *“bilişim ihlali”*, *“bilgisayar suçları”*, *“bilgisayarla ilgili suç”*, *“internet suçları”*, *“bilişim suçları”*, *“çok yargısal suçlar”* gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Türkiye'nin de üye olduğu Avrupa Konseyi'nin ifadelerinde ve konuyla ilgili yapılan uluslararası çalışmalarda *“siber suç”* kavramının tercih edildiği görülmektedir (Ergün, 2008, s. 13).

Görüldüğü üzere bilişim suçları veya uluslararası literatürde daha çok kullanılan tabirle siber suçlar hem tanım karmaşası hem de terim karmaşasını içerisinde barındırmaktadır. Literatür incelendiğinde bilişim suçlarının ayrıca klasik suç tipinin özelliklerinden de farklı niteliklere sahip olduğu ve daha girift bir alan olduğu görülmektedir. Ayrıca bilişim suçlarının, internet ağının tüm dünyaya yayıldığını varsayarsak uluslararası bir boyut kazanması kaçınılmaz olacaktır. Bu çerçevede bilişim suçları açısından ülkelerin birbirlerine destek olması zorunlu ve gerekli bir hal almaktadır.

3. ULUSLARARASI ADLİ YARDIMLAŞMAYA İLİŞKİN MEVZUAT

Adalet Bakanlığı'na bağlı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü web sayfasında uluslararası adli yardımlaşma ya da uluslararası istinabe, *“bir devletin yetkili bir adli makamın diğer bir devletin adli makamı adına yerine getirdiği işlemler bütünüdür”* şeklinde tanımlanmaktadır

(<https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/genel-bilgiler14022020044912>).

Ayrıca tanımın devamında adli yardımlaşma işlemlerinin yürütülmesinde öncelikle devletlerarasında yürürlükte yer alan antlaşma veya çok taraflı sözleşmelerin, eğer bunlar mevcut değilse de uluslararası teamül, hukuk kuralları ve karşılıklılık ilkesi etrafında adli yardımlaşma işlemlerinin yürütüleceğinden bahsetmektedir. Uluslararası adli yardımlaşma işlemlerinin yürütülmesinde merkezi makam Adalet Bakanlığı

olarak ifade edilmektedir. Bu görevin yerine getirilmesinde ise Adalet Bakanlığı bünyesinde yer alan Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü sorumlu tutulmuştur. Ayrıca Türkiye, Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Avrupa Sözleşmesine taraf durumda bulunmaktadır. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda uluslararası adli yardımlaşmayla ilintili bir takım düzenlemeler yer almaktadır. Bununla birlikte 2016 yılında 6706 Sayılı Cezai Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Adli yardımlaşmaya ilişkin Türkiye'nin de taraf olduğu bazı sözleşmeleri şu şekilde sıralayabiliriz(<https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2492019164244CEZAÎ%20KONULARDA%20ADLÎ%20İŞBİRLİĞİ%20REHBERİ.pdf>): “Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesi”, “Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi”, “Ceza Kovuşturmalarının Aktarılmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”, “Suç Gelirlerinin Aklanması, Araştırılması, El Konulması ve Müsaderesine Dair Sözleşme”, “Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi”, “Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”, “BM Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına Dair Sözleşme”, “BM Terörizmin Finansmanının Önlenmesinde Dair Uluslararası Sözleşme”, “BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi”. Türkiye'nin adli yardımlaşma konusunda hukuki açıdan uluslararası sözleşmelerde imzasının bulunması, adli yardımlaşma açısından istekli olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.1. Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Avrupa Sözleşmesinde İstinabe

Avrupa Konseyi üye ülkeleri, uluslararası alanda işbirliğini geliştirmek için geçmişte çeşitli adımlar atmışlar ve atmaya da devam etmektedirler. Bunlardan birisi de 1959 tarihli Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesidir (Bkz.https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/adli_yardimlasma/adli_isbirligi_ceza/cz_istinabe_ek/ci_kayas_ekler/AK-30%20C%C4%B0KAYAS.doc). Sözleşme 8 bölüm ve 30 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel hükümlere yer vermiş, ikinci bölümde ise istinabe başlığı altında tarafların adli yardımlaşması ele alınmıştır. Bölümün 3. maddesinde yardım isteyen taraf ülkenin taleplerini (belge, dosya, delil vb), kendi iç mevzuatında belirlenen şekil şartlarına uygun olarak yerine getirir demektir. Bu kapsamda ülkelere kendi hukuk sistemleri içerisinde şekil serbestisinin göz önünde tutulduğu görülmektedir. Ayrıca maddenin 2.fıkrasında eğer devlet, yardım istediği devlette bulunan kişinin ifadesinin alınmasını istiyorsa yardım istenen devletin iç hukukunda buna aykırı bir durum bulunmaması halinde yerine getirmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. İlgili madde esasında yardım istenen devlete yükümlülük getirmektedir. 5. maddede ise istinabe şartları belirlenmiştir. Buna göre, adli yardımlaşmayı gerektiren suçun her iki devlette de cezalandırılabilir suç olması ve yardım istenen devletin kanunu ile bağdaşması gerekmektedir. Bu kapsamda bir ülke tarafından suç olarak nitelenen bir eylemin diğer ülkenin mevzuatında da suç olarak düzenlenmesi ve diğer ülkenin mevzuatında istinabe talebine aykırı bir durum olmaması önem arz etmektedir. 6. maddede yardım istenen devletin istenen evrak vb. dokümanları görülmekte olan bir cezayı öne sürerek göstererek geciktirebileceği hükmü bulunmaktadır. Bu madde esasında ülkelere kendi yargılama sistemine öncelik tanımasını sağlamıştır. Tabi burada ülkelerin art niyetli davranmaması önem arz etmektedir. İlgili maddenin alt fıkrasında ise istenen eşya, dosya ve belgelerin yardım isteyen devlet tarafından en kısa sürede yardım istenen devlete geri

gönderilmesi ifadesi yer almaktadır. Diğer taraftan yardım istenen devletin isterse geri istemeden vazgeçebileceğine yönelik ibare de bulunmaktadır.

3.2. Cezai Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu

2016 yılında yürürlüğe giren 6706 Sayılı Cezai Konularda Uluslararası Adli İşbirliği Kanunu, cezai konularda uluslararası adli işbirliğine ilişkin önemli düzenlemeler getirmiştir. Adalet Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği'nin web sayfasında yer alan ifadeye göre (<https://basin.adalet.gov.tr/ULUSLARARASI-ADLI-ISBIRLIGINDE-YENI-DONEM>):

“Adalet Bakanlığı, taraf olunan milletlerarası antlaşmalar veya mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde, yabancı devletlerin adli işbirliği taleplerinin kabulü ile Türk adli mercilerinin yapacağı işbirliği taleplerinin uygunluğu ile uygulanacak adli işbirliğinin türü ve izlenecek yöntem konusunda karar verecek. Bakanlık, adli işbirliği kapsamında devletlerce talep edilen bilgi ve belgelerin kullanılmasına muvafakat verebilecek, bunların kullanılmasını sınırlandırabilecek, teminat veya şarta bağlayabilecek.”

Kanunun 2.maddesinde “uluslararası adli iş birliği”, “cezai konularda bir devletin adli mercilerinin diğer bir devletin adli mercileri adına yerine getirdiği işlemler” olarak tanımlanmaktadır. Kanun’un amacı cezaya ilişkin konularda uluslararası adli işbirliğinin usul ve esaslarını düzenlemek şeklinde belirtilmiştir.

Kanunun 3. Maddesinde merkezi makam olarak kabul edilen Adalet Bakanlığı’nın adli işbirliğine ilişkin görev ve yetkileri ele alınmıştır. Görev ve yetkiler incelendiğinde uluslararası adli işbirliğine Adalet Bakanlığı, daha çok idari bir kuruluş olarak uygulama, diğer devletlerle ilişkiler çerçevesinde destek sunmaktadır.

4. AVRUPA KONSEYİ SİBER SUÇ SÖZLEŞMESİ VE TÜRK CEZA KANUNU ÇERÇEVESİNDE ADLİ YARDIMLAŞMA

2001 yılında Macaristan’ın başkenti Budapeşte’de kabul edilen Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi bilişim suçlarıyla mücadele açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bilişim suçları diğer suçlardan çok daha fazla uluslararası boyutu olan zaman ve mekandan bağımsız olma özelliğine sahiptir. Bu sebepten bu tür suçlarla mücadele de uluslararası işbirliğinin yanında ülkelerin bir araya gelerek hazırladıkları sözleşmelerin de önemi büyüktür. Ülkeler bu sözleşmeyi imzalayarak ilgili devletlerle sanal ortamda işlenen suçlara karşı toplumun korunması için ulusal mevzuatını uluslararası mevzuata uygun hale getirmek istemektedir (Dülger, 2018, s.23). Diğer taraftan sanal ortamda işlenen suçlarla devletin tek başına mücadelesi zordur ve özel sektörle işbirliğine gitmesinin elzem olduğu ayrıca bu suçlarla etkin mücadelede hızlı ve iyi işleyen uluslararası işbirliği kaçınılmaz olduğu görülmektedir (Dülger, 2018, s.24). Bu kapsamda bilişim alanında işlenen suçlarda ülkeler arasında işbirliğini sağlama adına uluslararası düzeyde hukuki normlara ihtiyaç duyulmuştur.

Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesinin temeli Suç Sorunlarına dair Avrupa Komitesinin, 1996 yılında Avrupa Konseyine bilişim suçlarına yönelik uzman bir ekip kurması yönündeki tavsiyesine dayanmaktadır. İlgili öneriye uyularak Siber Uzay Suçları Komitesi kurulmuş ve dört yıl boyunca çalışmalar yaparak hazırladığı sözleşme 23/11/2001 tarihinde ülkelerin imzasına açılmış ve 01.07.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Önok, 2013, s.1241).

Sözleşmede toplamda 48 madde ve dört bölüm bulunmaktadır. Terimlerin kullanımı başlıklı birinci bölümde bilişimle ilgili çeşitli tanımlara yer verilmiştir. Ulusal düzeyde alınacak tedbirler başlıklı ikinci bölüm ise üç kısma ayrılmış ve bu kısımlar maddi ceza hukuku, usul hukuku ve yargılama yetkisi başlıkları altında maddelenmiştir. Uluslararası işbirliği ise üçüncü bölümde (23-35.md) ele alınmıştır. Uluslararası işbirliği genel ilkeler ve özel hükümler başlıklarıyla iki kısımda ele alınmıştır. Sözleşmenin dördüncü bölümü ise son hükümlere ayrılmıştır.

Sözleşmenin üçüncü bölümünde yer alan uluslararası işbirliği” kısmı ve uluslararası işbirliğine ilişkin genel ilkeler 23. maddesinde, taraf devletlerin bilişim suçlarına ilişkin soruşturma ve kovuşturmalarda karşılıklı mevzuat ve iç hukuk temel alınarak mümkün olan en geniş düzeyde işbirliği yapmalarına vurgu yapmaktadır. 24. maddede iade işlemlerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Yardımlaşmaya ilişkin genel ilkeler ise 25. maddede ele alınmış ve taraflardan hem birbirlerine yardımcı olmaları hem de ulusal mevzuatlarını sözleşme hükümleri çerçevesinde düzenlemeleri istenmiştir.

Türkiye Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesini 10.11.2010 tarihinde imzalamış, 22.04.2014 tarihinde ise “Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”la birlikte yürürlüğe koymuştur. Fakat Türk hukukunda adli yardım talebi durumunda usule ilişkin yasal mevzuatın bulunmaması eleştirilmektedir (Önok, 2013, s. 1247)

Adli yardımlaşma ve bilişim suçları açısından Türk Ceza Kanunu’nu inceleyecek olursak; TCK’da suçun şahsiliği ve mülkiliğine yönelik 8-19. maddeleri ve çeşitli kanunların özel hükümlerinde çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. TCK, esasta kural olarak mülkiliği benimsemiş olmakla birlikte, uluslararası suçlarda mülkiliğin dışına çıkılmaktadır. Zira 9. madde ana kural olarak mülkiliğin yanında yeniden yargılamayı da öngörmüştür. 11., 12. ve 13. maddelerde Türk vatandaşının yabancı ülkede ve yabancı birisinin Türkiye’de işlediği suçlara ilişkin yargılamanın nitelikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İlgili maddelerde daha çok suçun şahsiliği ve mülkiliğine yönelik hükümlerle birlikte Türkiye’de veya yurt dışında işlenecek suçlarda karşılaşılabilecek özel durumlara ilişkin düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. TCK’da (243-246. maddeler) “bilişim alanında suçlar” onuncu bölümde ele alınmıştır. Bu kapsamda bilişim sistemine girme, sistemi engelleme, verileri yok etme veya değiştirme, bozma, , banka veya kredi kartlarının kötüye kullanılması, yasak cihazlar ve programlar çerçevesinde düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca 123. maddeye (Ek: 12.05.2022-7406, 8.md) ek hüküm ile ısrarlı bir şekilde bilişim sistemlerini kullanarak bir kimse üzerinde huzursuzluk oluşturmak hapis cezası müeyyidesine tabi tutulmuştur. Bilişim sistemlerinin kullanılmasıyla yapılan hırsızlık 142. maddede nitelikli hırsızlık ve aynı yöntemle dolandırıcılık 158. maddede nitelikli dolandırıcılık olarak ifade edilmiştir.

5. SONUÇ

Sınır tanımaz ve yeni bir suç türü olma özelliğinden dolayı, uluslararası adli yardımlaşmaya fazlasıyla ihtiyaç duyan bilişim suçları konusu, oldukça çetrefilli ve zor bir mücadele gerektirmektedir. Çünkü yargısal faaliyetlerin yürümesi için bütün unsurlar mahkemenin bulunduğu ülkenin yargı çerçevesinde bulunmayabilmektedir. Bu çerçevede ülkelerin kendi hukuki mevzuatları bilişim suçlarını engellemede yetersiz kalmaktadır. Diğer taraftan aynı suça ilişkin farklı ülkelerin farklı yaptırımları ülkeler arasında hukuki problemlere neden olabilmektedir. Bu durum bilişim suçları için diğerlerine nazaran çok daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü bilişim suçları küresel bir niteliğe sahiptir. Bu durumun en etkili çözüm yollarından biri bütün ülkelerin kabul edeceği ve kendi iç mevzuatlarını da buna göre şekillendirecekleri uluslararası bir sözleşmenin varlığıdır. Türkiye'nin de onayladığı Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi her ne kadar literatür taraması yapıldığında çeşitli eksiklikler nedeniyle eleştiriler olsa da bu çerçevede önemli bir eksiği gidermektedir. Türkiye hukuki anlamda bilişim suçlarıyla mücadelede hem uluslararası sözleşmelerde yer almış hem de kendi mevzuatında düzenlemeler yapmıştır.

Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesinde ana başlıklar altında sıralanan suç tipleri ceza kanunlarında düzenlenmiştir. Ancak usul hükümleri noktasında çeşitli değişikliklere ihtiyaç bulunmaktadır. Mevzuatta yapılacak yeni düzenlemelerin bu kapsamda yapılması bilişim suçlarında adli yardımlaşmanın etkinliği açısından yarar sağlayacaktır. Ayrıca bilişim suçlarının teknolojik gelişmelerle paralel değişikliğe uğramasından dolayı yasayla sınırlandırma yaparak, bu suçların önlenmesine ve cezalandırılmasına yönelik kesin bir başarı beklenmemelidir. Zira teknoloji çok hızlı değişmekte ve beraberinde hukuksal anlamda yeni sorunlu alanlar ortaya çıkartabilmektedir. Sonuç olarak bilişim suçlarıyla ülkelerin kendi mevzuatlarında yapacakları yasal düzenlemelerle mücadele etmelerinin imkansız olması nedeniyle, ülkelerin uluslararası sözleşmelere riayet etmeleri ve iş birliği yapmaları zaruridir. Bu kapsamda bilişim suçlarıyla ilgili ülkelere iki önemli sorumluluk düşmektedir. Birincisi kendi mevzuatlarını uluslararası sözleşme şartlarına uygun hale getirmek, ikincisi ise uluslararası sözleşmelere göre hareket etmektir.

KAYNAKÇA

Afşar Z. ve Öngören G. (2010). *Bilişim Hukuku*. TBB Yayınları, İstanbul.

Aydın, D.E. (1992). *Bilişim Suçları ve Hukukuna Giriş*. Doruk Yayınları, Ankara.

Convention on Cybercrime, Council of Europe. ETS no: 185, 23.11.2001. <https://rm.coe.int/1680081561>. (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Dülger, M.V. (2015). *Bilişim Suçları*. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Dülger, M.V. (2018). *Bilişim Kişisel Verilerin Korunması ve İnternet İletişim Mevzuatı*. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Ergün, İ. (2008). *Siber Suçların Cezalandırılması ve Türkiye’de Durum*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008.

<https://basin.adalet.gov.tr/ULUSLARARASI-ADLi-iSBiRLiGiNDE-YENi-DONEM>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

<https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/genel-bilgiler14022020044912> (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/adli_yardimlasma/adli_isbirligi_ceza/cz_istinabe_ek/cikaya_s_ekler/AK-30%20C%C4%B0KAYAS.doc, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

<https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2492019164244CEZAİ%20KONULARDA%20ADLİ%20İŞBİRLİĞİ%20REHBERİ.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

Öngören, G. (2006). *İnternet Hukuku*, Hukuk Yayınları, İstanbul, 2006.

Önok, M. (2013). Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi Işığında Siber Suçlarla Mücadelede Uluslar arası İşbirliği. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), ss. 1229-1269.

Saldamlı, A., (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminde Bilişim Teknolojisinin Kullanımına Yönelik Bir Araştırma: Tekirdağ Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), s.239-263.

Taşkın, Ş.C. (2008). *Bilişim Suçları*. Beta Yayınları, İstanbul.

TDK, <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.11.2022.

Tekin M. Güleş H., Burgess, T. (2000). *Değişen Dünyada Teknoloji Yönetimi*. Damla Ofset. Konya, 2000.

TEHLİKELİ MALLARIN ULUSLAR ARASI KARAYOLUYLA TAŞINMASI KONUSUNDA TÜRKİYE’NİN POLİTİKASI

Doç. Dr. KEMAL YAMAN ¹

¹ Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kyaman@karabuk.edu.tr - ORCID
ID: 0000-0001-9844-4264

ÖZET

1955 Yılında Fransa’da meydana gelen bir tanker kazası sonucu yaşanan can kayıpları ve oluşan çevre kirliliği ve ardından 1956 yılında Belçika’da bir tünelde tehlikeli madde taşıyan aracın infilak ederek çok sayıda can kaybına sebep olması Avrupa ülkelerinin tehlikeli madde taşımacılığına bakış açısının değişmesine sebep olmuştur. 1957 yılında Fransa’nın önderliğinde 12 Avrupa ülkesi tehlikeli madde taşımacılığının daha güvenli yollarla yapılabilmesi için çalışmalara başlamıştır. Sonuçta bu ülkelerin katılımı ile Tehlikeli Malların Uluslar Arası Karayoluyla Taşınması Hakkında Avrupa Anlaşması (ADR) Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu bünyesinde 30 Eylül 1957’de Cenevre’de imzalanmış ve bu antlaşma 1968’de yürürlüğe girmiştir. Anlaşma toplam altı sayfadan oluşmakta olup ekleri ile birlikte 1280 sayfadır. ADR tarafından tehlikeli kabul edilen tehlikeli madde sayısı ise yaklaşık 3500’dür. Her tehlikeli maddeye ait taşımacılık faaliyeti sırasında dikkat edilecek noktalar (ambalajlama, taşıma, yükleme, boşaltma, doldurma, alma, gönderme faaliyetleri sırasında) en ince ayrıntısına kadar sözleşmeye eklenmiştir. Türkiye’nin bu antlaşmaya taraf olma süreci 2005 yılında 5434 sayılı kanunun yayımlanması ile başlamış ve 2010 yılında resmen taraf olmuştur. Ancak bu anlaşma öncesinde Türkiye’de 1976 yılında Tehlikeli Maddelerin Karayolu İle Taşınması Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiş bulunmaktaydı. Sonrasında önceki yönetmelik yürürlükten kaldırılarak 2007 yılında aynı adla yeni bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikte yapılan birkaç güncellemeden sonra 2013, 2019 ve nihayet 2022 yılında aynı adla tekrar yayımlanmıştır. Bu çalışmada 1968’de Avrupa’da yürürlüğe giren Tehlikeli Malların Karayoluyla Taşınması Hakkında Avrupa Anlaşması’na dayalı olarak yürürlüğe alınan yönetmelikler ile karayolu dışındaki nakil yollarını da içeren diğer yönetmelikler de incelenmiş ve Türkiye’nin bu konudaki politikaları özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : ADR, Tehlikeli Madde, Tehlikeli Madde Taşınması

1. GİRİŞ

1968 Yılında Avrupa’da yürürlüğe giren Tehlikeli Malların Uluslararası Karayoluyla Taşınması Hakkında Avrupa Anlaşması (ADR)’na Türkiye’nin 2015’de taraf olmasıyla birlikte

Avrupa'nın tehlikeli mal taşımacılığına göstermiş olduğu hassasiyet ulusal düzeye taşınmış olmuştur. Tehlikeli maddeler; özellikleri gereği genel güvenliği, toplumu, hayvanları ve bitkileri tehlikeye düşürebilecek maddeler olarak tanımlanmaktadır. ADR Konvansiyonuna göre tehlikeli madde ise, taşınması ADR tarafından yasaklanan ya da ADR kurallarına göre taşınmasına izin verilen maddelerdir (ADR, 2017).

Tehlikeli madde taşımacılığı faaliyeti gerçekleştirilirken yapılan yanlışlar, ortaya çıkan sorunlar çevreye tamiri çok zor olan zararlara yol açmaktadır. Bundan dolayı tehlikeli madde taşımacılığı son derece önemlidir ve özen gösterilmesi gereken bir faaliyettir. Bu yüzden tehlikeli maddelerin taşıma süreci son derece dikkat edilmesi gereken ve beraberinde sorumluluklar içeren bir süreçtir. Bu konu kamu otoriteleri, çevreci gruplar ve nakliye firmalarının önemseydiği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Boyacı ve Gencer, 2020).

2. ADR ANTLAŞMASI ve TARİHÇESİ

Fransa'nın önderliğinde çalışmaların başlaması nedeniyle Fransızca hazırlanan ADR anlaşmanın orijinal adı "Accord Europeen Relatif Au Transport International Des Marchandises Dangerous Par Route" ' tur. Accord, Dangerous ve Route kelimelerinin baş harfleri alınarak anlaşmanın kısa adı olan ADR terimi kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (BMAEK) tarafından hazırlanarak 30 Eylül 1957 tarihinde Cenevre'de 12 ülkenin katılımı ile imzalanmasından sonra 29 Ocak 1968'de yürürlüğe girmiştir. 26 Ekim 1992'de BMAEK Kara Taşımacılığı Komisyonu tarafından tehlikeli madde taşımacılığı hakkında birtakım değişikliğe gidilmiştir. Değişikliğin temel amacı ADR'de yer alan maddelerin uygulamasının daha etkili ve basit hale getirilmek istenmesidir. Özellikle ADR konvansiyonunda sadece milletler arası taşıma standardı olmaktan ziyade, ülke içi taşımalarda da uygun bir kurallar bütünü olması amaçlanmıştır. Bununla beraber, ADR Anlaşması ile anlaşmaya taraf olan ülkelerin görev ve sorumlulukları daha açık bir şekilde tanımlanmış, taşımacılık faaliyetini daha etkin hale getirecek düzenlemeler yapılmıştır. ADR Anlaşması dokuz bölüm halinde yeniden düzenlenerek 1 Ocak 2003'de yürürlüğe girmiştir.

ADR'nin temel amacı kara yolu ile taşımacılık faaliyetinin güvenli yapılması ve tehlikeli atıkların elverişli taşınmasının sağlanmasıdır. Bunun yanında bu maddelerin sınıflandırılma, paketlenme, etiketlenme ve kontrol etme, karayolu ile tehlikeli madde taşıyacak taşıtların kullanıma yönelik zorunlulukların saptanması da ADR'ni temel amaçları arasında yer almaktadır. ADR, Avrupa Birliğine üye ülkeleri ile birlikte Kıta Avrupa'sı ülkeleri, Rusya'yı, Kafkas ülkelerini ve Türkiye'yi de taraf ülke olarak kabul ederek uygulanmanın etki alanını genişletmiştir.

2015 yılı itibariyle 48 ülke ADR'ye taraf olmuştur. ADR devletler arasındaki bir konvansiyon olup bir üst yönetimi bulunmamaktadır. Kontrol mekanizması devletler tarafından işletilmekte ve anlaşmaya aykırı davranan hakkında ise ülkelerin kendi kanunlarına göre cezai işlemler gerçekleştirilmektedir.

ADR ne yapar sorusunun cevabı ise tek bir madde değildir. Kısaca özetlemek gerekirse ADR; tehlikeli maddelerin sınıfını, taşımacılık yöntemlerini, kullanılan ambalajların üretim standartlarını ve kullanım şartlarını, kullanılan ambalajların türlerini, kullanılan tankların üretim standartlarını, kullanım şartlarını ve türlerini, kullanılan araçların üretim standartlarını ve türlerini, ambalajların işaretleme standartlarını, araçların işaretleme standartlarını, taşımacılıkta kullanılacak dokümanların standartlarını, taşımacılıkta ilgili tarafların uyması gereken kuralları belirler, taşımacılıkta tünelleri kategoriye ayırır ve tehlikeli maddelerin tünel geçiş koşullarını saptar.

Konvansiyon altı ayda bir toplanmaktadır. Değişen ve gelişen koşullar göz önünde bulundurularak iki yılda bir anlaşma maddeleri güncellemektedir. ADR kapsamında taşımacılık faaliyeti gerçekleştirilirken şayet ambalajlı taşımacılık yapılacaksa, ambalajlarında Birleşmiş Milletler (UN) tarafından saptanmış olan standartlar olması gerekmektedir. Saptanmış olan standartlara sahip ambalajlar için UN onaylı ambalaj terimi kullanılmaktadır. Bir ambalajın UN onayına sahip olup olmadığı ambalaj üzerinde bulunan ve çeşitli harf ve rakamlardan oluşan bir kodlamadan anlaşılmaktadır. On dört haneden oluşan bu sistemde paketin niteliği, paketleme grubu, brüt ağırlığı, üretim tarihi, kayıt numarası gibi bilgiler bulunmaktadır.

ADR'ye göre tehlikeli madde taşımacılığında görev alan sürücülerin mutlak suretle ADR sürücü belgesine sahip olması gerekmektedir. Bu belge şoförün tehlikeli madde taşımacılığı için gerekli eğitimleri aldığının göstergesidir. Alınan temel eğitim on dokuz saat sürer ve eğer sürücüler tanker, patlayıcı madde ya da radyoaktif bir madde taşıyacak ise eğitim on dokuz saatlik temel eğitimin yanında on üç saat tanker, sekiz saat radyoaktif ve sekiz saat patlayıcı eğitimi de alırlar. Yetkili makamlar tarafından (Türkiye'de Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı - UAB) yapılan sınavlarda başarılı olma mecburiyeti vardır. Sınavda başarılı olunması sonucunda elde edilecek ADR belgesi 5 yıl geçerlidir. Bu beş yıllık süre dolmadan sürücü on iki saatlik yenileme eğitimi almak ve yenileme sınavına girerek başarılı olmak zorundadır.

3. TÜRKİYE'NİN TEHLİKELİ MADDE TAŞIMACILIĞI POLİTİKASI

Türkiye 2010'da ADR anlaşmasını imzalamış ve bu antlaşma 01.07.2015'de yürürlüğe girmiştir. 2010 ve 2015 yılları arasındaki beş yıllık süreçte Yol Kenarı Denetim Genelgesi, Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik (TMKTHY), Tehlikeli Madde

Faaliyet Belgesi Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge ve Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanlığı Hakkında Tebliğ yürürlüğe konularak bu konudaki boşluk kapatılmaya çalışıldı. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti 2015’de Tehlikeli Maddelerin Deniz Yoluyla ve Tehlikeli Maddelerin Demiryolu ile ve 2018’de Tehlikeli Maddelerin Hava Yoluyla Taşınması Hakkında yönetmelikleri yayımlayarak bu konudaki politikasını tüm taşımacılık sektörünü kapsayacak şekilde genişletmiştir. Türkiye’nin tehlikeli maddelerin taşınması hakkındaki politikasının kilometre taşlarını teşkil eden yönetmelikler aşağıdaki gibidir.

2.1. Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik

İlki 1976 yılında yürürlüğe giren bu yönetmelik sırasıyla 2007, 2013, 2019 ve 2022 yıllarında yenilenmiş bulunmaktadır. 2022’de en son yayımlanan yönetmeliğin temel amacı tehlikeli maddelerin, karayoluyla taşınması sırasında insan sağlığına, diğer canlı varlıklara ve çevreye zarar vermeden güvenli bir şekilde naklini sağlamaktır. Aynı zamanda taşıma faaliyetlerde rol alan gönderen, alıcı, dolduran, yükleyen, boşaltan, paketleyen, taşımacı gibi kişi ya da kurumların sorumluluk ve yükümlülüklerine ilişkin usul ve esasları belirlemektir (RG, 2022).

Bu yönetmelik kara yolu ile yapılacak ADR’ye tabi maddelerin taşımacılık faaliyeti öncesinde ve sonrasında yapılan doldurma, boşaltma, yükleme işlemlerini gerçekleştiren tarafları ile taşımacılık faaliyetleri sırasında kullanılan araçları da kapsamaktadır.

Bu yönetmeliğe göre taşımacılık yapanlar, faaliyet alanları ile ilgili UAB Bölge Müdürlüklerine başvurarak Tehlikeli Madde Faaliyet Belgesi (TMFB) almak zorundadır. Faaliyet Belgesinin düzenlenmesine ilişkin hususlar UAB tarafından belirlenir.

TMKTHY gereğince trafikte seyreden taşıtların kontrolleri için karayolları kenarlarında tesis edilen sabit veya mobil denetim istasyonlarında tehlikeli madde taşıyan taşıtların denetimleri de yapılmaktadır. Bu tür taşıtların denetimleri ayrıca karayolunda denetim yapma yetkisi bulunan diğer kamu kurum ve kuruluşlarına mensup personel tarafından da yapılır. (RG, 2022).

2.2. Tehlikeli Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik

2015 yılında ilk defa yürürlüğe giren bu yönetmeliğin amacı deniz yoluyla yapılacak tehlikeli madde taşımacılığı faaliyetlerinin ekonomik, seri, güvenli, kaliteli, çevreye olumsuz etkisi en az ve diğer taşımacılık faaliyetleri ile uyumlu yapılmasını gerçekleştirmektir. Bu yönetmeliğin uluslararası dayanağını Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme olan MARPOL 73/78 teşkil etmektedir (RG, 2015a).

2.3. Tehlikeli Maddelerin Demiryolu ile Taşınması Hakkında Yönetmelik

2015 yılında ilk defa yürürlüğe giren bu yönetmeliğin amacı insan sağlığı ve diğer canlı varlıklar ile çevreye zarar vermeden güvenli ve emniyetli bir şekilde demiryolu ile taşınmasını sağlamak ve bu faaliyetlerde yer alan tarafların hak, sorumluluk ve yükümlülüklerini belirlemektir. Bu yönetmeliğin dayanağını Tehlikeli Eşyanın Demiryolu ile Uluslararası Taşınmasına İlişkin Yönetmelik (RID) teşkil etmektedir (RG, 2015b).

2.4. Tehlikeli Maddelerin Havayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik

2018 yılında ilk defa yürürlüğe giren bu yönetmeliğin amacı havayoluyla yapılacak tehlikeli madde taşımacılığı faaliyetlerinin ekonomik, seri, güvenli, kaliteli ve çevreye zarar vermeden emniyetli bir şekilde yürütülmesine ve bu faaliyetlerde yer alan tarafların sorumluluk ve yükümlülüklerine ilişkin usul ve esasları belirlemektir. Bu kanunu temel dayanaklarından birisi de Tehlikeli Maddelerin Havayoluyla Güvenli Taşınmasına (ICAO) ilişkin uluslar arası antlaşmadır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak Avrupa’da 1968 yılında yürürlüğe giren ADR Konvansiyonu ülkemizde oldukça uzun zaman sonra uygulamaya sokulmuştur. Bu kapsamda yürürlüğe alınan yönetmeliğin uygulanmasında ve denetimlerde bazı eksiklikler ve aksaklıklar yaşanmaktadır. Yayınlanmış olan yönetmelikler, tebliğler ve genelgeler neticesinde en önemli görev UAB tarafından TMGD olarak yetkilendirilmiş danışmanlara düşmektedir. TMGD kendi görev ve sorumluluklarını tam olarak özümsemeli ve hizmet verdiği işletmeleri tam ve doğru olarak yönlendirmelidir. TMGD’lerin görev ve sorumluluğunda araç kontrolleri, taşımacılık esnasında dikkat edilecek kurallar, dokümanlar, personel eğitimleri konusunda hassasiyeti önümüzdeki dönemde ülkemizde yaşanacak tehlikeli madde kazalarında insan ve çevre sağlığını minimum seviyede tehdit edecek hale gelecektir. Bir TMGD’nin görev ve sorumlulukları çerçevesinde işletmeye sunmuş olduğu öneriler kapsamında işletmeler kendi üstlerine düşen görev ve sorumluluklarını yerine getirme konusunda yeterli seviyede ciddiyet göstermemektedirler. Ülkemizin ve toplumumuzun genel karakteristik özelliği olarak ciddi sonuçlara maruz kalmadan (yangın, kimyasal sızıntı, ölüm, yaralanma vs) bu tür zorunluluklara uymak gereksiz bir iş gibi görülmektedir. Her ne kadar cezai yaptırımlar söz konusu olsa da bu cezalar caydırıcı boyutta değildir. Dolayısı ile para cezaları yeterli değildir ve caydırıcı limitlere çekilmesi mevzuatın işlerlik kazanması adına faydalı olacaktır. Bir diğer problem ise denetim yapacak personel sıkıntısıdır. Bu yüzden denetim yapacak personel sayısı arttırılmalı bu konuda daha çok personel istihdam edilmelidir. Böylece Türkiye’nin ADR Konvansiyonu uyum süresi kısılacaktır.

KAYNAKÇA

ADR, Tehlikeli Malların Karayolu ile Uluslararası Taşımacılığına İlişkin Avrupa Anlaşması, <https://www.utikad.org.tr/images/Mevzuat/adrtehlikelimallarinkarayoluileuluslararasıtaşımacılığınailiskinavrupaanlaşması-1597.pdf>, Erişim: 11.03.2023.

Boyacı, A.Ç. ve Gencer, C., Tehlikeli maddelerin çok modlu taşımacılığı için çok-ürünlü iki-amaçlı bir model önerisi: Türkiye örneği, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi , 36 (1) , 13-26, 2020.

RG, Tehlikeli Malların Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/>,2022, (Erişim:11.03.2023).

RG, Tehlikeli Malların Deniz Yoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150303-6.htm>, 2015a (Erişim:11.03.2023).

RG, Tehlikeli Malların Demiryoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150716-7.htm>, 2015b, (Erişim:11.03.2023).

SAĞLIKLI KENT İÇİN DAYANIKLI BİNALAR OLUŞTURMADA 4708 SAYILI KANUNUN ÖNEMİ

Doç. Dr. KEMAL YAMAN ¹

¹ Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

- ORCID ID: 0000-0001-9844-4264

ÖZET

Yapı denetimi konusunda ilk düzenlemeye Hammurabi Yasasında (M.Ö.18.yy) rastlanmaktadır. Buna göre eğer usta yeterince dayanıklı inşa etmediği için bir konut çöker ve kullanıcıyı öldürürse, usta ölümle cezalandırılırdı. Burada denetim, yapımcısının sorumluluğuna bağlanmaktadır. Toplumun her ferdinin güvenli bir ortamda yaşaması, çalışması, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmasının ilk şartı güçlü ve güvenli yapılar inşa edilmesidir. Kent yaşamının en önemli ögesi, yerine getirdikleri fonksiyonlar itibari ile yapı stokudur. Yapıların sağlıklı ve dayanıklı olmaları bina güvenliğinin sağlanması açısından önemli bir parametreyi teşkil etmektedir. Türkiye’de 1999 Marmara depreminden sonra var olan yapı stokunun güvenilirliği sorgulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle 2001’de 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun yayımlanmıştır. Bu kanunla, önceki denetim sisteminin hataları göz önüne alınarak aynı yanlışların tekrarlanmaması, deprem afeti ile karşılaşıldığında vahim sonuçların ortaya çıkmaması amaçlanmıştır. Yapı inşaatında deprem riskleri düşünülerek projelendirilmiş, teknik kurallara uygun imal edilmiş binalar bu felaketlerin tekrar yaşanmasının önüne geçecektir. Yapıda denetim faaliyetinin önemi burada öne çıkmaktadır. Türkiye’de yapı stokunun %95’inin deprem riski altında olması sebebiyle konu hakkında yapılan çalışmalar halen devam etmektedir. Yapı malzemeleri, yapının projelendirilmesi, yapının imalat aşamaları, yapıların inşa edildiği bölgenin zemin durumu yeniden gözden geçirilmiş ve bu unsurlarda değişiklikler yapılmıştır. Bu çalışmada 4708 sayılı kanunun önceki uygulama ile arasındaki farkları ve uygulama sırasında ortaya çıkan olumsuzlukları ortaya koyarak atılması gerekli adımları belirlenmesine yönelik önerilerin geliştirilmesi hedef alınmıştır. Ayrıca mevzuatta yapılan iyileşmelere rağmen uygulamanın aksayan yönleri de ele alınmıştır. 2012’de yasalaşan 6360 sayılı kanunla Büyükşehir Belediyelerinin olduğu illerde il sınırının belediye sınırı olarak tanımlanmasıyla birlikte önceden köy olup sonradan kırsal mahalle statüsüne dönüşen yerlerde yapı inşaat ve denetiminde görülen zorluklar da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapı Denetimi, Şehir Planlaması, 4708 Sayılı Kanun

1. GİRİŞ

Toplumun günlük ihtiyaçlarını karşıladığı mekânların arasında yapılar önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli amaçlara hizmet etmek için üretilen bu yapılar birleşerek kentleri oluşturmaktadır. Kentlerin düzenli olması yapı stokunun niteliklerine, teknik şartlara uygun yapılmış olmalarına bağlıdır. Yapılar, kent kimliğine doğrudan katkı sunduğu gibi bazen oluşturdukları doku ile kentlerin en belirgin özellikleri olarak öne çıkmaktadırlar. Bir düzen, estetik bir bütünlük içinde yapılmış olan binalar düzenli kent oluşumunun en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Şehir ve toplum hayatının önemli bir elemanı olan binalar sağlamlık ve dayanım olarak da yaşanabilecek afetlere hazır olmalı ve oluşabilecek riskleri karşılayabilmelidir. Aksi takdirde bir afet sonrası hasar gören, işlevini yerine getiremeyen bir yapı stoku ağır ekonomik kayıplara sebep olacaktır. Deprem, sel, yangın ve benzeri doğal afetlerin günlük hayatın bir parçası olması sebebiyle yapı stokunun bu tür doğal etkenlerden en az zararla kurtulması beklenmektedir. Fakat yaşanan doğal felaketlere bakıldığında sonuçlarının çok vahim olduğu görülmektedir. Buna karşılık ev ve iş yeri olarak kullanılan binaların güçlü, dayanıklı olması, deprem anında yıkılmaması beklenen bir özelliktir. Deprem kuşağı üzerinde bulunan Türkiye’de, binaların durumun incelendiğinde niteliksiz yapı elemanlarının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. En son yaşanan Kahramanmaraş depreminden etkilenen 11 ilde ilk verilere göre 50.000 ağır hasarlı bina tespit edilmiştir. Daha öncesinde Erzincan, Adana, Adapazarı, Düzce, Van ve Elazığ depremlelerinde çok sayıda binanın yıkıldığı, çok fazla can kaybının yaşandığı bilinmektedir. Depremlerin bu denli hasara sebep olmalarının temel nedeni bina kalitelerinin kötü olması ve fay hatlarına, dere yataklarına ve gevşek zeminlere bina yapımına izin verilmesidir. Şehirleri oluşturan alt ve üst yapıların projelendirilmesi ve doğru uygulaması düzenli bir kentin vazgeçilmez parametreleridir.

Tarihte yapı denetim konusundaki ilk düzenlemeye Hammurabi Yasası’nda (M.Ö. 18 yy.) rastlanmaktadır. Buna göre eğer usta yeterince dayanıklı inşa etmediği için bir konut çöker ve kullanıcısını öldürür ise usta ölümle cezalandırılmaktadır. Burada denetim bina inşa edenin sorumluluğundadır. Roma İmparatorluğunda da benzer bir denetim yapılmaktaydı. O zamanlar yapımı tamamlanan bir kemerin kalıbı sökülerek sorumlu teknik elemanın kemerin altında bulunduruluyordu. Böylece kemerin çökmesi durumunda sorumlu elemanın cezalandırılması sağlanıyordu (Özkan, 2005).

Şehirlerin gelişme ve bölge planları yapılr iken yapı güvenliği de düşünülerek jeolojik, jeofizik zemin araştırmalarına başvurulmaktadır. Konut inşa edilecek okul, hastane yapılacak köprü, baraj yapılacak bölgenin fay haritası çıkarılıp, zemin emniyet gerilmeleri tespit için numuneler

alıp incelendikten sonra hazırlanan raporlar bölgeye alt yapı, üst yapı yapılmasına veya yapılmamasına, yapıların kaç katla sınırlandırılacağına, yapılacak binaya zemin güçlendirme çalışması ihtiyacı olup olmadığı hakkında fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır.

Kentsel ve kırsal alanda bir toplum halinde yaşayan bireyin en önemli ihtiyacı barınma ihtiyacıdır. Bu ihtiyacın karşılanmaması toplumsal sorunların baş göstermesine yol açmaktadır. Bu nedenle sosyal devlet anlayışının gereği olarak 1982 Anayasası'nda konut, konut hakkı başlığı altında anayasal güvenceye alınmış bulunmaktadır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesinde ise her vatandaşın kendine ve ailesine ait sağlık ve güvenliği için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2006).

Konut hakkı sadece dört duvardan oluşan bir yapı olarak algılanmamalıdır. Bu hak, bireyin sağlam, kaliteli ve doğal afetlere dirençli bir yapıya sahip olma hakkı olarak kabul edilmelidir. Bunu sağlamanın yolu yapıdan kaynaklanan olumsuzlukları ortadan kaldıracak tedbirlerin alınmasıyla mümkün olacaktır (Akipek ve Güngör, 2000).

2. YAPI DENETİMİ ve TARİHSEL GEÇMİŞİ

Türkiye'de yapı denetimi konusunun ilk yasal düzenleme 1928 yılında Ankara şehri İmar Müdürlüğü'nün kuruluşu kabul edilebilir (Bekiroğlu, 2010). Daha sonra 1930 yılında Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun yürürlüğe girmesi bu konudaki diğer yasal düzenlemeler olarak kabul edilebilir. Her iki kanun da belediyelere sorumluluk alanlarında fen ve sağlık kurallarına uygun olarak yapıların inşa edilmesini sağlamak konusunda sorumluluklar yüklemiştir. Belediyelerin yapı denetim konusundaki yetkileriyle ilgili olarak kanundan kaynaklanan bir yetersizlik söz konusu olmamakla birlikte denetim sisteminin doğru uygulanmaması halinde yasal sorumlulukların neler olduğu açık değildir (Taş, 2003).

Daha sonra 1933 yılında yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yolları kanunu ile Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri yürürlükte olan Ebniye (binalar) kanunu büyük ölçüde değiştirmiş ve bu şekliyle Türkiye'de imar ve yapı denetim yasalarının temelleri atılmıştır. Yapıların inşaat projelerinin denetim görevi yerel yönetimlere, inşaatlarda kullanılan malzemenin ilgili mevzuata uygunluğunun denetimi de fenni sorumlu adı verilen serbest çalışan mühendisler verilmiştir (Bekiroğlu, 2010).

1945 yılından itibaren köylerden kentlere hızlı göç başlamış ve bu durum kentlerin hızlı ve denetimsiz büyüyerek plansız ve kaçak yapılaşmasına yol açmıştır. O zamanlarda belediyeler

bu problemlerle başa çıkacak teknik, yasal donanımına sahip değildi. Sonrasında 1956 yılında yasalaşan 6785 sayılı İmar Kanunu planlama yetkisini tek merkezde toplamıştır (Taş, 2003).

1980’li yıllarda Türkiye’nin ekonomi politikalarında radikal değişiklikler olmuş ve bu durum imar politikalarını da etkilemiştir. Avrupa’da planlama yetkilerinin merkezden yerele doğru kayması, Türkiye’de de merkezi yönetimin ağır işleyen bürokrasisi sebebiyle planlama faaliyetlerinin merkezden ziyade yerelde uygulanması gerektiği benimsenmiş ve 1985’de 194 sayılı İmar Kanunu yürürlüğe konulmuş ve çok sayıda yerel hizmet yerel yönetimlere devredilmiştir.

1990’lı yıllardaki hızlı kentleşmenin etkisiyle konut açığı sorunu baş göstermiş ve böylece kontrolsüz yapılaşma artmaya başlamıştır. 2981 sayılı İmar Affı Kanunu ve son olarak da 2018 yılından önce yapılan yapıları kapsamına alan imar affı uygulamaları kaçak ve kontrolsüz yapılaşmayı adeta ödüllendirilmiştir.

1999 Marmara ve Düzce depremleri 18.000’den fazla kişinin hayatını kaybetmesi, 40.000’den fazla kişinin de yaralanması, çok fazla miktarda yapının ağır hasar görmesi ve depremin yol açtığı ekonomik kayıpların 13-14 milyar ABD dolarına ulaşması üzerine deprem afeti zararlarının değerlendirilmesi ve azaltılması yönünde ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 2000 yılında yapı denetimi işlemini özel şirketlere devreden 595 sayılı KHK yürürlüğe girmiştir. Böylece mimarlık-mühendislik-teknik müşavirlik hizmetlerinin uzman bir birim tarafından verilmesi öngörülmüştür. 595 sayılı KHK hayata geçen yapı denetim sistemi denetim ve kontrol hizmetinin rekabet koşullarından korumak için denetim hizmet bedeli yapı maliyetinin belirli bir oranı ölçüsünde belirlenmiş, denetim görevi alacak mimar ve mühendislerin mesleki tecrübe ve yeterliliklerinin belgelendirilmesi koşulu getirilip bu konuda ilgili meslek odaları yetkilendirilmiştir (Bekiroğlu, 2010).

595 sayılı KHK’de yapı sahibinin inşa edeceği binada denetim hizmeti karşılığında tahmini maliyetinin %4-8 arasında bir ücret ödemesi öngörülmüştü. Yapı denetim şirketi inşa edilecek yapının, yapı denetim hizmet sözleşmesi olmaksızın herhangi bir yapıya belediye veya ilgili idare tarafından yapı ruhsatı vermesi, tamamlanmış binaya onay vermeden yapı kullanma izin belgesi düzenlemesi mümkün değildir. Yapı denetim hizmet sözleşmesi sahibi şirket 2 yıl ince işlerden 10 yıl taşıyıcı sisteme gelen yapısal ve doğal afetlerden gelen zararlardan sorumlu bulunmaktaydı.

KHK ile getirilen bu yapı denetim düzenlemesi kısa süreli olmuş 27 pilot ilde 10 ay süre ile uygulandıktan sonra bu KHK Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. 13 Temmuz 2001 tarihinde şu anda uygulamada olan 4708 sayılı Yapı Denetim Hakkındaki Kanun yürürlüğü girmiştir (Gülkan, 2001).

3. 4708 SAYILI YAPI DENETİM KANUNUN ÖNEMİ

Türkiye aktif deprem kuşaklarından birinin üzerinde bulunması, topraklarının %96'sını deprem riski taşıdığı, nüfusunun %98'sinin deprem kuşağında yaşadığı bilinmektedir. Buna rağmen etkili bir yapı denetim sisteminin kurulamamış olması ve son 20 yıl içindeki depremlerin oluşturduğu yıkımlar 4708 sayılı kanunun temel gerekçesini oluşturmuştur. Yasanın hazırlık sürecinde yapı denetimi konusunda olumlu bir gelişme sağlanamamış, aksine hızlı nüfus artışı ve göçler kaçak yapılaşmayı artırmıştır. 17 ağustos ve 12 Kasım 1999 depremlerinin yol açtığı can ve mal kayıpları denetimsiz yapılaşmanın yol açabilecekleri zararları gözler önüne sermiştir. Mevcut yapıların proje denetim aşamasında dahi %91'inde hesap ve çizim hataları olduğu, uygulamanın iyi denetlenmediği ve şantiyelerin %90'ında yönetmelik standartlara aykırı beton döküldüğü ve beton mukavemet değerlerinin projesinde öngörülenden ortalama olarak %40 daha az olduğu tespit edilmiştir. İnşaat işlerinde denetimden sorumlu teknik elemanların, belediyelerin ve valiliklerin projeleri yeterli düzeyde denetlemedikleri için bu eksikliği gidermek amacıyla yapıların imar planına, fen ve sanat ve sağlık kurallarına ve standartlarına uygun yapılması için gerekli denetime ilişkin usul ve esasları düzenlemek üzere 4708 sayılı kanun yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, ülkedeki yapı stokunun sağlam ve dayanıklı olmasını sağlayarak olası afetlerde can ve mal güvenliğini sağlamak, yapıların imar planına ve standartlara uygun yapılması için denetimine ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla hazırlanmıştır (mevzuat.gov.tr,2023).

4708 sayılı yapı denetim hakkındaki kanun 13/07/2001 tarihinde 24461 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yayın tarihinden 30 gün sonra yürürlüğe girmiştir. Bu süre içinde o zamanki adıyla Bayındırlık ve İskân Bakanlığınca¹ yasanın uygulanabilmesi amacıyla gerekli olan yönetmeliğin hazırlanması için bu süre tanınmıştır. Böylece Yapı Denetim Uygulama Usul ve Esasları Yönetmeliği 12 Ağustos 2001 tarih ve 24491 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa belediye alanında, mücavir alanlarda ve bunların dışında kalan bütün özel yapıların denetimini kapsamaktadır. Denetim işi önceki mevzuatta olduğu gibi özel yapı denetim kuruluşlarına bırakılmıştır. Bu kanunun uygulanmasına 19 pilot il seçilerek

¹ Yeni adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

başlanmış, bu sayı 595 sayılı KHK’de 27 pilot il olarak belirlenmiştir (Sakallı, 2008).

10 Ocak 2011 tarihi itibarıyla ise 81 ilde uygulamaya başlanmıştır. Bu uygulama inşaatlarda maliyet artışına neden olmuş, bu maliyet de (yapı denetim hizmet bedeli) yapı sahibine ödetirilmiştir. Bu miktar yaklaşık inşaat maliyetinin %3’ü kadar belirlenmiştir. Yapı denetim firmaları belirlenen bu oran üzerinden serbest rekabet şartları gereği olarak %50’ye varan indirimler uygulamışlardır. 22 Ağustos 2015 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Yapı Denetim Uygulama Yönetmeliği’nin 16.maddesi ile değiştirilmiştir. Değişiklik sonrası da yapı denetim hizmet bedeli yapı yaklaşık maliyeti ile hizmet bedeline esas oranın çarpımı suretiyle elde edilen tutardır. Bu bedelle katma değer vergisi ile yapı denetim kuruluş tarafından talep edilen ve taşıyıcı sistem ilişkin olmayan malzeme ve imalatlar konusunda yapı müteahhidince yaptırılacak olan laboratuvar deneyinin masrafları dahil olmayıp bu bedeller yapı sahibince ayrıca karşılanmaktadır. Yürürlükte olan son uygulamaya göre yapı denetim hizmet bedeli, yapı yaklaşık maliyetinin %1,5’i kadardır. Bu oran, yapım süresi iki yılı aşan iş için yıllık %5 artırılır ve yapım süresi iki yıldan daha az olan işler için ise yıllık %5 azaltılarak uygulanır (mevzuat.gov.tr,2023).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Gelişen ve her geçen gün büyüyen kentlerde sağlıklı bir kent altyapısını oluşturabilmek için imar planının hazırlanması, planlı yapı üretimi, inşaat alanının doğru seçimi, doğru tasarım ve proje, doğru uygulama ve denetim, doğru malzeme kullanımı, yetişmiş teknik eleman, kalifiye işçilerin yapının üretiminde rol alması gerekmektedir. Bu süreçteki en ufak hata telafisi imkansız sonuçlar doğurmaktadır. 1999 Marmara ve 2023 Maraş depremleri bu acı sonuçların en belirgin yaşandığı felaketler olmuştur. Bu felaketler sıkı bir yapı denetim sisteminin olmaması nedeniyle ekonomik açıdan çok yıkıcı sonuçlar doğurmuştur ve yapı denetim sisteminin önemini bir kere daha ortaya koymuştur.

Yapı denetim sistemi ruhsatlı yasalara uygun inşaatların yapılabilmesi için uygulanan bir sistemdir. İmara açık planlı alanlarda çok azalmış olmasına rağmen kaçak yapı uygulamalarının bina ruhsat ve projelerin değiştirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalara kesinlikle izin verilmemesi gerekmektedir. Kırsal mahalle ve köylerde 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun ve 3194 Sayılı İmar kanununun başarılı bir şekilde uygulanabilmesi bu bölgelerinde denetim faaliyeti içerisine alınabilmesi, güçlü ve güvenli yapı üretiminin kırsalda da sağlanabilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkındaki Kanunun denetim sisteminde çok önemli düzenlemeler getirdiği fark edilmektedir. Maraş depremi sonuçlarına bakıldığında Bu konuda yapılması gerekli

iyileştirmeler olmakla birlikte yasanın sağlıklı ve güvenli yapılaşma ile denetimde başarıya önemli katkı sunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akipek, Ş; Güngör, E, Yapı Denetim ve Yapı Denetim Kuruluşları, Hukuk Dergisi Türkiye Noterler Birliği Yayını, 15.11.2000.

Bekiroğlu, D, Osmanlıdan Günümüze Yapı Denetim”, Yapı Denetim Dergisi, 2010.

Özkan, M. G., Türkiye’de Yapı Denetim Sistemi İle İlgili Yaklaşımlar, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Gülkan, P., 595 Sayılı Yapı Denetim Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararnamenin İptali ve Ardından Gelen 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkındaki Kanunu Hakkında Bir Derleme, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, 2001

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4708.pdf>. (Erişim:10.03.2023)

Sakallı, F., Yapı denetim sisteminde yaşanan sorunlar, 4708 sayılı Yapı Denetim Hakkında Kanun'daki eksiklikler ve çözüm önerileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Taş, M., Türkiye’de Yapı Üreminin Yeniden Yapılanması İçin Model Önerisi, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Yılmaz, H., Türkiye’de 1980’den Sonra Kent Planlaması Hizmetlerinin Özel Kesime Gördürülmesi Eğilimleri:Yapı Denetim Kuruluşları Örneği, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

ERCIYES KAYAK MERKEZİ TESİSLERİNİ KULLANAN MÜŞTERİLERİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Ayhan YURDAKUL¹

Doç. Dr. Aydoğan SOYGÜDEN²

¹ Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Kayseri, Türkiye
ayhanyurdakul3838@gmail.com, GSM:506 977 8877

² Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Kayseri, Türkiye, aydogan38@hotmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-9117-3569, GSM: 533 720 644

ÖZET

Bu araştırmada, Erciyes Kayak Merkezi Tesislerini kullanan müşterilerin memnuniyet düzeyleri ve müşteri memnuniyetini etkileyen faktörleri bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada betimleyici ve keşifsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kayseri ilinde bulunan Erciyes Kayak Merkezine 1 Aralık 2021 ve 15 Mart 2022 tarihleri arasında gelen ziyaretçilerden rastgele (Random) örnekleme yöntemi ile seçilmiş olan (n=400) müşteriden oluşturmaktadır. Araştırma verileri, Sevilmiş (2015) tarafından geliştirilen, “Spor İşletmeleri Müşteri Memnuniyeti Ölçeği” (SİMMÖ) ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Yapılan istatistiksel testlerde araştırma verileri normal dağılım göstermektedir. Verilerin istatistiksel analizinde, ikili karşılaştırmalarda T Testi kullanılırken çoklu karşılaştırmalarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin analizi için lisanslı SPSS 22.0 paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada elde edilen analizler sonucunda ortaya çıkan veriler ($p<0.05$) anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır. Araştırma bulgularında, müşteri memnuniyeti alt ölçeklerine göre puan ortalamaları incelendiğinde (5,168) ortalama ile “spor eğitmenlerinin niteliği” alt ölçeğinin en yüksek memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak (5,036) puan ortalaması ile “gelişim”, üçüncü olarak da (5,030) puan ortalaması ile “çalışma ortamının niteliği” alt ölçeğinin olduğu tespit edilmiştir. En düşük puan ortalaması ise “memnuniyet” alt ölçeği puan ortalamasıdır. Sonuç olarak, Erciyes Kayak Merkezi Tesislerini kullanan müşterilerin “spor eğitmenlerinin niteliği” ve “gelişim” boyutu memnuniyet düzeyleri yüksek çıkmıştır. Bu durumun nedeni olarak Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından Erciyes Kayak Merkezi’ni turizme kazandırmak amacıyla 2005 yılında planlanmasına başlanılan ve 2011 yılında hayata geçirilen Erciyes Master Planı ile Kayseri Büyükşehir Belediyesi’nin spor merkezine yapmış olduğu yatırımlar neticesinde profesyonel kayak eğitmenlerinin bu merkezlerde istihdam edilmesiyle bu eğitmenlerden ders alan müşterilerin sportif açıdan gelişerek memnuniyetlerinin artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kış Turizmi, Spor Merkezi, Spor Tesis İşletmeciliği, Erciyes Kayak Merkezi, Katılımcı Memnuniyeti

AN EXAMINATION OF THE SATISFACTION LEVELS OF CUSTOMERS USING ERCIYES SKI CENTER FACILITIES

ABSTRACT

In this research, it is aimed to examine the satisfaction levels of the customers who use the Erciyes Ski Center Facilities and the factors affecting customer satisfaction according to some variables. In this study, descriptive and exploratory research methods were used. The sample of the research consists of (n=400) customers selected by random sampling method from visitors coming to Erciyes Ski Center in Kayseri province between December 1, 2021 and March 15, 2022. Research data were collected through the "Sports Enterprises Customer Satisfaction Scale" (SIMMÖ) developed by Sevilmiş (2015) and personal information form used. In the statistical tests performed, the research data show a normal distribution. In the statistical analysis of the data, T-Test was used for pairwise comparisons, and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was used for multiple comparisons. A licensed SPSS 22.0 package program was used to analyze the data obtained in the study. The data obtained as a result of the analyzes ($p < 0.05$) were interpreted at the significance level. The research findings determined that the "quality of sports trainers" subscale had the highest satisfaction score with an average of (5,168) points according to the customer satisfaction subscales. Secondly, it was determined that the "development" sub-dimension (5,036) average score, and thirdly, the "quality of the working environment" sub-dimension (5,030). The lowest average score is the "satisfaction" subscale score average. As a result, the satisfaction levels of customers using the Erciyes Ski Center Facilities were high in terms of "quality of sports trainers" and "development" sub dimensions. As the reason for this situation, the Erciyes Master plan was started in 2005 by the Kayseri Metropolitan Municipality in order to bring the Erciyes Ski Center to tourism. It is thought that as a result of the investments made with the Erciyes Master Plan implemented in 2011, the employment of professional ski instructors resulted in an increase in the satisfaction of the customers who took ski lessons by improving their sportive aspects.

Keywords: Winter Tourism, Sports Center, Sports Facility Management, Erciyes Ski Center, Participant Satisfaction

GİRİŞ

Turistler için cazip olan farklı doğal çekicilikleri ve özellikleri barındıran yerlerin pazarlama stratejilerine ve büyümesine katkı sağlayan etkinlik turizmi son zamanlarda popülerlik kazanmıştır. İnsanların boş zamanlarını değerlendirme arzusu, stresten uzaklaşma isteği ve sağlığını koruma güdüsü etkinlik turizmini ön plana çıkarmaktadır (Getz vd., 2012; Çelik, 2009). Etkinlik turizm çeşitlerinden biri olan kış turizmi, kışın karın yoğun olduğu yüksek ve eğimli dağlarda yapılan turizmdir. Kış turizmine ev sahipliği yapan kayak merkezlerinde ziyaretçiler kayak sporunu yaparken aynı zamanda konaklama, gezip- görme ve eğlenme gibi çeşitli aktiviteleri de beraberinde yapabilmektedir (İlban, Kaşlı, 2008; Albayrak, 2013; Altaş vd., 2015).

Spor turizmi, amatör veya profesyonel anlamda sportif faaliyet yapmak, spor müsabakasına izleyici olarak katılmak veya sportif manada kıymetli olan turistik yerleri gezip görmek maksadıyla yapılan seyahatler olarak tanımlanmaktadır (Kurtzman, 2001).

Sportif faaliyetlere aktif veya pasif olarak katılmak mümkündür. Aktif katılım, katılımcı olarak spor seyahati ile ilgili faaliyetlerde bulunmak anlamına gelir. Pasif katılım ise seyirci olarak spor faaliyetlerine katılmak veya sporla ilgili ünlü yerleri ziyaret etmektir. (Kurtzman ve Zauhar, 2003).

Kış sporları turizmi; kış sporlarını yapmaya elverişli yeterli kara ve eğime sahip yerlerde kayak sporunu yaparken de ayrıca gezi, konaklama vb. turistik aktiviteleri de içinde barındıran bir turizm çeşididir (İncekara, 1998; Ülker,1992). Farklı turizm türleri içinde yer alan spor turizmin bir çeşidi olarak da görülen kış turizmi, belirli araç ve gereçler kullanılarak, belirli kurallara uyularak, belirli özelliklere sahip karlı ve buzlu ortamlar üzerinde bireysel veya toplu olarak yapılan serbest ve yarışma amaçlı spor uygulamalarıdır (Albayrak, 2013).

Spor tesisi; spor aktivitelerinin gerçekleştirilebileceği saha, pist, stadyum, veledrom, salon gibi alanlar spor tesisi olarak tanımlanabilir (Güçlü 1998, Sunay 2016). Spor tesisleri mevcut spor ortamı içinde özel ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü spor tesis ve sahaları sporun mekanını meydana getirmektedir (Salman, 1992).

Kayak merkezleri; Kayak sporuyla ilgili faaliyetlere imkan tanıyan karla kaplı bölgelerde gününbirlikçiler için veya konaklama yapan ziyaretçiler tarafından sportif etkinlikler amacıyla ya da zaman geçirmek maksadıyla gittiği merkezlerdir. Kış spor merkezleri olarak adlandırılan bu tesislerde kayak faaliyetleri dışında tırmanma ve yürüyüş etkinlikleri de yapılmaktadır (Ülker, 1992).

Spor faaliyetleri mal ve hizmet üretim ile tüketim alanları boyutuyla spor işletmeciliği ve işletmecilik sektörlerinin konularını meydana getirmektedir (Soyer ve Can, 2000). Spor işletmeleri, spor faaliyetleri için her spor branşına yönelik antrenman, çalışma ve profesyonel müsabakalarda sporcu ve seyircilerin beklentilerini karşılayabilecek yapılardır. Spor işletmelerinin varoluş nedeni, spora yönelik hizmet vermektir. Bundan dolayı müşteri beklenti ve taleplerinin öğrenilmesini sağlayıcı pazar bilgilerinin bilinmesi müşteri beklentilerini karşılayacak düzeyde hizmet verilmesi için önemlidir (İmamoğlu, 1998).

Spor hizmet işletmelerinde diğer işletmelerde olduğu gibi işletmenin kuruluşunun esas amacı müşteri temellidir. Odakta müşteri olan bir hizmet sunulduğu sürece işletmenin ömrü sürer. İşletmeye yeni teknolojik kaynakların aktarılması, verilen hizmetin odaklan merkezi kısacası tüm uğraşların odak noktası müşteri üzerinedir. Aynı zamanda müşteri devam eden yatırımların sürekliliği adına değişilmez bir finans kaynağıdır. Müşteri önemi, spor hizmeti gibi teknoloji ve insan kaynağının her an yenilenmesini gerekli kılan bir hizmet sektöründe değişilmez bir öge olarak kabul edilmektedir. Bu durum sporun adının geçtiği bütün sektörlerde geçerlidir. Spor teçhizatına yönelik yatırıma yönelen tüm şirketler yatırımlarının hepsinde müşteri istekleri baz almaktadır. Hiçbir firma kendi isteği doğrultusunda ürünlerini yapılandırma yoluna gitmez, her zaman müşteri beklentilerine önem vermek durumundadır (Ceyhun, 2006).

Bu çalışmanın amacı Erciyes Kayak Merkezi tesislerini kullanan müşterilerin memnuniyet düzeylerini incelemektir.

MATERYAL VE METOT

Bu araştırmada betimleyici ve keşifsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kayseri ilinde bulunan Erciyes Kayak Merkezine 1 Aralık 2021 ve 15 Mart 2022 tarihleri arasında gelen ziyaretçilerden rastgele (Random) örnekleme yöntemi ile seçilmiş olan 400 müşteri den oluşturmaktadır. Araştırma verileri, Sevilmiş (2015) tarafından geliştirilen, “Spor İşletmeleri Müşteri Memnuniyeti Ölçeği” (SİMMÖ) ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS 22.0 istatistik programı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan müşterilerin tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesinde frekans ve yüzde analizlerinden, ölçeğin incelenmesinde ortalama ve standart sapma istatistiklerinden faydalanılmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde, ikili karşılaştırmalarda T Testi kullanılırken çoklu karşılaştırmalarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Yapılan istatistiksel testlerde araştırma verileri normal dağılım göstermektedir. Çalışmada elde edilen analizler sonucunda ortaya çıkan veriler ($p < 0.05$) anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma verileri kullanılarak yapılan istatistiksel testler sonucunda elde edilen veriler tablolar halinde sunulmaktadır.

Tablo 1. Müşterilerin tanımlayıcı özelliklere göre dağılımı

Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	196	49,0
Erkek	204	51,0
Yaş		
12-17	48	12,0
18-23	95	23,8
24-29	68	17,0
30-35	89	22,2
36-41	51	12,8
42-47	27	6,8
48 Ve Üştü	22	5,5
Eğitim Durumu		

Ortaöğretim Ve Altı	94	23,5
Ön Lisans	35	8,8
Lisans	221	55,2
Lisansüstü	50	12,5
Gelir Durumu		
1000 TL Ve Altı	80	20,0
1001-2000 TL	40	10,0
2001-3000 TL	15	3,8
3001-4000 TL	22	5,5
4001 Ve Üstü	243	60,8
Branş		
Kayak	300	75,0
Snowboard	100	25,0
Erciyese Geliş Sayısı		
İlk Defa	72	18,0
2-4	126	31,5
5 Ve Üzeri	202	50,5
Pistleri İdeal Genişlik Ve Uzunlukta Görme		
Evet	280	70,0
Hayır	57	14,2
Kısmen	63	15,8
Kayak Merkezi Pistlerini Güvenli Bulma		
Evet	260	65,0
Hayır	52	13,0
Kısmen	88	22,0
Tesislerin Taşıma Kapasitesi Yeterli Bulma		

Evet	191	47,8
Hayır	102	25,5
Kısmen	107	26,8
Restoran Cafe Sayısını Yeterli Bulma		
Evet	216	54,0
Hayır	121	30,2
Kısmen	63	15,8
Görevli Personelin Kayak Kültürü Bilgisini Yeterli Bulma		
Evet	198	49,5
Hayır	89	22,2
Kısmen	113	28,2
Erciyes Kayak Merkezini Başkalarına Tavsiye Etme İsteği		
Evet	340	85,0
Hayır	20	5,0
Kısmen	40	10,0

Tablo 2. Spor işletmeleri müşteri memnuniyet puan ortalamaları

	N	Ort	Ss	Min.	Maks.
Gelişim	400	5,036	1,135	1,000	7,000
Spor Merkezi Kalitesi	400	4,866	1,011	1,000	7,000
Çalışma Ortamının Niteliği	400	5,030	1,187	1,000	7,000
Spor Eğitimcileri Niteliği	400	5,168	1,136	1,000	7,000
Memnuniyet	400	4,914	1,095	2,000	7,000

Müşterilerin “gelişim” ortalaması $5,036 \pm 1,135$ (Min=1; Maks=7), “spor merkezi kalitesi” ortalaması $4,866 \pm 1,011$ (Min=1; Maks=7), “çalışma ortamının niteliği” ortalaması $5,030 \pm 1,187$ (Min=1; Maks=7), “spor eğitimcileri niteliği” ortalaması $5,168 \pm 1,136$ (Min=1; Maks=7), “memnuniyet” ortalaması $4,914 \pm 1,095$ (Min=2; Maks=7) olarak saptanmıştır.

Tablo 3. SİMMÖ puanlarının Erciyes’e geliş sayısına göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	İlk Defa	72	4,772	0,995	3,095	0,046	3>1
	2-4	126	4,999	1,098			
	5 Ve Üzeri	202	5,152	1,192			
Spor Merkezi Kalitesi	İlk Defa	72	4,779	0,673	0,569	0,566	
	2-4	126	4,836	1,008			
	5 Ve Üzeri	202	4,916	1,110			
Çalışma Ortamının Niteliği	İlk Defa	72	4,911	1,011	0,508	0,602	
	2-4	126	5,025	1,185			
	5 Ve Üzeri	202	5,075	1,247			
Spor Eğitmenleri Niteliği	İlk Defa	72	4,931	0,764	2,460	0,087	
	2-4	126	5,139	1,115			
	5 Ve Üzeri	202	5,271	1,246			
Memnuniyet	İlk Defa	72	4,633	0,951	4,642	0,010	3>1
	2-4	126	4,836	1,078			
	5 Ve Üzeri	202	5,063	1,133			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 3’e göre; müşterilerin Erciyes’e geliş sayısına göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında gelişim ve memnuniyet alt boyutlarında ‘5 ve üzeri’ diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilmiştir.

Tablo 4. SİMMÖ puanlarının restoran cafe sayısını yeterli bulmaya göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	216	5,132	1,223	3,654	0,027	1>2
	Hayır	121	4,804	1,057			

	Kısmen	63	5,148	0,894			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	216	5,028	1,053	7,010	0,001	1>2
	Hayır	121	4,608	0,921			
	Kısmen	63	4,808	0,932			
Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	216	5,164	1,262	6,247	0,002	1>2 3>2
	Hayır	121	4,716	1,094			
	Kısmen	63	5,175	0,971			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	216	5,322	1,202	5,296	0,005	1>2
	Hayır	121	4,907	1,032			
	Kısmen	63	5,144	1,010			
Memnuniyet	Evet	216	5,146	1,122	12,275	0,000	1>2 1>3
	Hayır	121	4,557	0,971			
	Kısmen	63	4,804	1,039			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 4'e göre; restoran cafe sayısını yeterli bulmaya göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında gelişim, spor merkezi kalitesi, spor eğitmenleri niteliği ve memnuniyet alt boyutlarında 'evet' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görülürken; çalışma ortamının niteliği alt boyutunda ise ' evet' ve 'kısmen' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilmiştir.

Tablo 5. SİMMÖ puanlarının görevli personelin kayak kültürü bilgisini yeterli bulma göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	198	5,307	1,038	11,889	0,000	1>2 1>3
	Hayır	89	4,729	1,157			
	Kısmen	113	4,802	1,178			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	198	5,214	0,907	26,344	0,000	1>2 1>3
	Hayır	89	4,476	0,993			
	Kısmen	113	4,565	0,997			

Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	198	5,420	1,056	24,012	0,000	1>2 1>3
	Hayır	89	4,571	1,218			
	Kısmen	113	4,708	1,162			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	198	5,532	0,985	23,420	0,000	1>2 1>3
	Hayır	89	4,689	1,190			
	Kısmen	113	4,908	1,137			
Memnuniyet	Evet	198	5,301	1,049	28,711	0,000	1>2 1>3
	Hayır	89	4,430	0,966			
	Kısmen	113	4,618	1,030			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 5' e göre; görevli personelin kayak kültürü bilgisini yeterli bulmaya göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında gelişim, spor merkezi kalitesi, çalışma ortamının niteliği, spor eğitmenleri niteliği ve memnuniyet alt boyutlarında 'evet' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilmiştir.

Tablo 6. SİMMÖ puanlarının pistleri ideal genişlik ve uzunlukta görmeye göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	280	5,090	1,148	2,868	0,058	
	Hayır	57	4,704	1,213			
	Kısmen	63	5,095	0,958			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	280	4,929	1,043	2,541	0,080	
	Hayır	57	4,604	0,977			
	Kısmen	63	4,825	0,860			
Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	280	5,113	1,190	5,004	0,007	1>2 3>2
	Hayır	57	4,575	1,178			
	Kısmen	63	5,073	1,102			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	280	5,244	1,167	2,989	0,051	
	Hayır	57	4,847	1,139			

	Kısmen	63	5,121	0,938			
Memnuniyet	Evet	280	5,056	1,132	10,725	0,000	1>2 3>2
	Hayır	57	4,355	0,936			
	Kısmen	63	4,787	0,876			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 6' ya göre; pistleri ideal genişlik ve uzunlukta görmeye göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında çalışma ortamının niteliği ve memnuniyet alt boyutlarında 'evet' ve 'kısmen' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilirken; gelişim, spor merkezi kalitesi ve spor eğitmenleri niteliği alt boyutlarında ise anlamlı farklılık görülmemiştir.

Tablo 7. SİMMÖ puanlarının kayak merkezi pistlerini güvenli bulma göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	260	5,143	1,243	3,379	0,035	1>3
	Hayır	52	4,848	0,853			
	Kısmen	88	4,828	0,887			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	260	4,984	1,069	5,206	0,006	1>2 1>3
	Hayır	52	4,598	0,870			
	Kısmen	88	4,678	0,851			
Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	260	5,135	1,232	3,670	0,026	1>2
	Hayır	52	4,681	1,017			
	Kısmen	88	4,925	1,104			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	260	5,264	1,196	2,811	0,061	
	Hayır	52	4,920	1,045			
	Kısmen	88	5,033	0,968			
Memnuniyet	Evet	260	5,075	1,136	8,365	0,000	1>2 1>3
	Hayır	52	4,603	0,928			
	Kısmen	88	4,621	0,964			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 7 'ye göre; kayak merkezi pistlerini güvenli bulma göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında gelişim, spor merkezi kalitesi, çalışma ortamının niteliği ve memnuniyet alt boyutlarında 'evet' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilirken; spor eğitmenleri niteliği alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmemiştir.

Tablo 8. SİMMÖ puanlarının tesislerin taşıma kapasitesi yeterli bulmaya göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	191	5,116	1,247	2,525	0,081	
	Hayır	102	4,819	1,129			
	Kısmen	107	5,098	0,889			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	191	4,998	1,112	5,397	0,005	1>2 3>2
	Hayır	102	4,596	0,978			
	Kısmen	107	4,890	0,788			
Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	191	5,110	1,289	3,016	0,050	1>2 3>2
	Hayır	102	4,782	1,111			
	Kısmen	107	5,123	1,034			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	191	5,257	1,191	4,280	0,014	1>2 3>2
	Hayır	102	4,887	1,122			
	Kısmen	107	5,278	1,006			
Memnuniyet	Evet	191	5,079	1,168	5,509	0,004	1>2
	Hayır	102	4,641	0,974			
	Kısmen	107	4,881	1,021			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 8' e göre; tesislerin taşıma kapasitesi yeterli bulmaya göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında spor merkezi kalitesi, çalışma ortamının niteliği ve spor eğitmenleri niteliği alt boyutlarında 'evet' ve 'kısmen' diyenlerin lehine, memnuniyet alt boyutunda sadece 'evet' diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilirken; gelişim alt boyutunda ise anlamlı farklılık görülmemiştir.

Tablo 9. SİMMÖ puanlarının Erciyes Kayak Merkezini başkalarına tavsiye etme isteği göre farklılaşma durumu

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Gelişim	Evet	340	5,148	1,092	11,648	0,000	1>2
	Hayır	20	4,415	1,114			1>3
	Kısmen	40	4,393	1,223			
Spor Merkezi Kalitesi	Evet	340	4,975	0,963	15,258	0,000	1>2
	Hayır	20	4,528	1,069			1>3
	Kısmen	40	4,111	1,048			
Çalışma Ortamının Niteliği	Evet	340	5,137	1,120	9,639	0,000	1>2
	Hayır	20	4,460	1,268			1>3
	Kısmen	40	4,405	1,431			
Spor Eğitmenleri Niteliği	Evet	340	5,266	1,092	9,131	0,000	1>3
	Hayır	20	4,777	1,246			
	Kısmen	40	4,530	1,223			
Memnuniyet	Evet	340	5,065	1,054	24,839	0,000	1>2
	Hayır	20	4,256	0,792			1>3
	Kısmen	40	3,956	0,972			

Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 9’ a göre; Erciyes Kayak Merkezini başkalarına tavsiye etme isteğine göre farklılaşma durumu karşılaştırıldığında gelişim, spor merkezi kalitesi, çalışma ortamının niteliği, spor eğitmenleri niteliği ve memnuniyet alt boyutlarında ‘evet’ diyenlerin lehine anlamlı farklılık görüldüğü tespit edilmiştir.

SONUÇ

Erciyes kayak merkezi tesislerini kullanan müşterilerin memnuniyet düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan müşterilerin yaş gruplarına göre incelenmesinde; %23,8 ile “18-23” yaş grubu en büyük oranı oluştururken “48 ve üstü” yaş grubu %5,5 ile en küçük oranı oluşturmaktadır (Tablo 1). “18-23” yaş grubu genelde spora başlama yaşı ve bir spor dalında gelişim gösterme dönemi olduğu düşünüldüğünde bu durumun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan müşterilerin eğitim durumu incelendiğinde % 55,2 ile “lisans” mezunları en büyük oranı oluşturduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu sonucun ortaya çıkmasında lisans mezunlarının üniversitede gezilere katıldığı ve bazı mezunların spor bilimlerinden mezun olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan müşterilerin gelir durumuna bakıldığında ise %60,8 ile “4001 TL ve üstü” en yüksek oranı oluşturmaktadır (Tablo 1). Bu sonuca göre kayak sporunun hem malzeme bakımından hem de konaklama bakımından pahalı bir branş olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan müşterilerin Erciyes Kayak Merkezine geliş sayısı incelendiğinde 5 ve üzeri tercih oranının yüksek olması gelişim ve memnuniyet alt boyutlarında anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmıştır (Tablo 3). Bu durumun sebebi olarak kayak merkezinin müşteriler tarafından beğenilerek sürekli tercih edilmesi ve bununla birlikte kendilerini kayak branşında geliştirdikleri söylenebilir.

Kayak merkezi, restoran ve cafe sayısı olarak incelendiğinde araştırmaya katılan müşterilerin çoğunluğu yeterli bulmaktadır (Tablo 4). Erciyes Kayak Merkezinin zaman içerisinde gelişmesi ve buna bağlı olarak çevresine yapılan oteller ve restoranlarla müşterilerin beklentilerini karşıladığı söylenebilir.

Erciyes Kayak Merkezinde görevli olan personelin kayak kültürü bilgisinin yeterlilik düzeyi değerlendirildiğinde müşterilerin evet tercihinin yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 5). Kayseri ilinde bulunan Erciyes Dağının uzun yıllar kayak severler tarafından tercih edilmesi ve burada çalışan personellerin bu durumun bilincinde olmasıyla beraber kazanç sağlamak için kayak kültürünü zaman içinde geliştirdiği söylenebilir.

Kayak merkezindeki pistlerin ideal genişlik ile uzunlukta olup olmadığı ve aynı zamanda pistlerin güvenilirliği ile tesislerin taşıma kapasiteleri hakkındaki durum incelendiğinde araştırmaya katılan müşterilerin büyük bir bölümünün pistlerden memnun olduğu görülmektedir (Tablo 6-7-8). Bugünkü modern yapısına kavuşmasına 2005 yılında master planı ile yapımına başlanılmış olan Erciyes’in plan dahilinde pist sayısının artırılması ve genişletilmesiyle birlikte yapılan teleferik, telesiyej gibi makinelerin kayak severler açısından memnuniyeti artırdığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, A. (2013). Kış Turizmi Turistlerinin Seyahat Motivasyonları, 14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 05-08 Aralık, Kayseri.
- Altaş, N.T., Ahmet Ç., Nilgün Z. (2015). Türkiye’nin Kış Turizmi Koridorunda Yeni Bir Kış Turizm Merkezi: Konaklı, Marmara Coğrafya Dergisi, 31, ss. 345-365.
- Ceyhun, S. (2006). Spor işletmelerinde hizmet kalitesi, (doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, A. (2009). Destinasyon Pazarlama Unsuru Olarak Etkinlik Turizmi ve Etkileri-İstanbul Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Getz, D., Bo S., Robert P., Anders G. (2012). Hallmark Events: Definition, Goals and Planning Process, International Journal of Event Management Research, 7(1), pp. 47-67.

- Güçlü, M. (1998). Spor Tesislerinin İşletmesi: Ankara Özel Yükselik Koleji Spor Tesisleri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4, 33-39.
- İlban, M. O., Mehmet K. (2008). Kış Turizmi, iç. Necdet HACIOĞLU ve Cevdet AVCIKURT (Ed.), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, Ankara: Nobel Basım ve Dağıtım Yayınları, ss.319-342.
- İmamoğlu, F. (1998). Toplam Kalite Yönetimi Anlayışı Açısından Spor Hizmetleri, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3, (2), 51-62.
- İncekara, A. (1998). Doğu Anadolu'da Kış Turizmi ve Gelişme Olanakları. İstanbul: İTO Yayınları.
- Kurtzman, J. (2001). Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi. Ankara: A.Ü. Yayını.
- Kurtzman, J. ve Zauhar, J. (2003). Wave in Time - The Sports Tourism Phenomena. Journal of Sport & Tourism, 8 (1): 35-47.
- Salman MN. Gençlik ve Spor Müdürlüğüne ait spor salonu yatırım projelerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992: 50-85
- Soyer, F., Can, Y. (2000). Spor Hizmetlerinde Verimliliği Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, I. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Kongresi, Ankara.
- Sunay, H. (2016). Spor Yönetim. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ülker, İ. (1992). Dağ Turizmi: Planlama Yöntemleri, Yüksek Dağlarımız, Kayak Merkezleri. Ankara: T. C. Turizm Bakanlığı Yayınları.

YOKSUNLUK: COVID 19 PANDEMİSİNDE FİLİSTİN HALKININ YAŞADIĞI SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR

Doç. Dr., Pınar ÖZDEN CANKARA¹

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
pinar.cankara@bilecik.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-3739-4771

ÖZET

İsrail ablukası altında hayata tutunmaya çalışan Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinliler Covid 19 pandemisi öncesinde zaten işleyen bir sağlık sistemine sahip değildi. Filistinlilerin en büyük sorunu tıbbi malzeme ve cihaz tedarikine sahip olamayışlarıydı. Küresel çapta Covid 19 salgını çıktıktan sonra Filistinlilerin sağlık sektöründe yaşadığı yoksunluklar bir kez daha gözler önüne serildi. Salgını hafifletmek adına üretilen aşı için “aşı milliyetçiliği” kavramı ortaya çıktı. Filistinliler için aşıya erişim diğer topluluklardan daha zordu. Öncelikle topraksal bütünlüğü olmayan ve hala pek çok ülke tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmayan Filistinliler için aşı teminini kim yapacaktı? Filistin Yönetimi yardım talep etmeyi bir ulusal onur meselesi olarak gördüğünden sorunu kendisi çözmeye çalıştı. Ancak bu durum sadece Filistin-İsrail cephesindeki eşitsizliği göstermeye yaradı. İsrail devleti kendi vatandaşlarını hızla aşılarken Filistinliler sadece aşıya erişimde sorun yaşamadı. Aynı zamanda pandemi sürecini kontrol altında tutabilmek için gerekli olan maske ve eldiven gibi hijyenik malzeme bulmada da sıkıntılar oluştu. İsrail Sağlık Bakanlığı sorumluluğun Filistin Sağlık Bakanlığı'nda olduğunu söylese de neredeyse 5 milyon nüfuslu Filistin'e tıbbi yardım malzemesi ulaştırmak İsrail'in kontrolünde bulunmaktaydı. Üstelik İsrail hükümeti Filistinlilere yardım eli uzatmazken, Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimcileri aşılamaktan geri durmadı. Filistin halkının içinde bulunduğu eşitsizlik ve yoksunluk pandemi sürecinde bir kez daha gün yüzüne çıktı. Bu çalışmanın amacı Covid 19 pandemisi öncesinde Filistinlilerin yaşam koşullarını göz önünde bulundurup, pandemi sonrası halkın karşılaştığı sorunları sosyo ekonomik açıdan analiz etmektir. Çalışmanın hipotezi zaten yoksunluk içinde bulunan Filistin halkının pandemi ile birlikte daha ağır koşullar ile yüzleştikleridir. Çalışmada Filistinli kuruluşların resmi açıklamaları, WAFA haber ajansı ve bu konuda uluslararası bağımsız kuruluşların hazırladıkları raporlar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Covid 19, İsrail, Batı Şeria, Gazze, insani yardım

DEPRIVATION: SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS FACED BY THE PALESTINIAN PEOPLE IN THE COVID 19 PANDEMIC

Palestinians who were trying to hold on to life under the Israeli blockade in Gaza and the West Bank did not have a functioning health system before the Covid 19 pandemic. One of the major problems of the Palestinians was that they could not have the supply of medical supplies and devices. After the global Covid 19 epidemic broke out, the deprivations experienced by the Palestinians in the health sector were once again revealed. The concept of “vaccine nationalism” emerged for the vaccine produced to alleviate the epidemic. Access to vaccines was more difficult for Palestinians than for other communities. First of all, who would provide vaccines for the Palestinians as they do not have territorial integrity and are still not recognized as an independent state by many countries? Since the Palestinian Authority saw asking for help as a matter of national honor, they sought to resolve the issue themselves. However, this only served to show the inequality on the Palestinian-Israeli front. While the Israeli state rapidly vaccinated its citizens, Palestinians did not just have problems in accessing the vaccine. At the same time, there were difficulties in finding hygienic materials such as masks and gloves, which are necessary to keep the pandemic process under control. Although the Israeli Ministry of Health said that delivering medical aid to Palestine was in the responsibility of Palestinian Ministry of Health but it was under the control of Israel to deliver medical aid to Palestine with a population of almost 5 million. Moreover, while the Israeli government did not lend a helping hand to the Palestinians, she did not hesitate to vaccinate Jewish settlers in the West Bank. The inequality and deprivation of the Palestinian people once again came to light during the pandemic process. The aim of this study is to analyze the problems faced by the people after the pandemic from a socio-economic perspective while considering the living conditions of Palestinians before the Covid 19 pandemic. The hypothesis of the study is that the Palestinian people, who are already deprived, are facing more severe conditions with the pandemic. In the study, the official statements of Palestinian organizations, the WAFA news agency and the reports prepared by international independent organizations were used.

Keywords: Palestine, Covid 19, Israel, West Bank, Gaza, humane aid

GİRİŞ

İlk defa Çin Halk Cumhuriyeti’nde (ÇHC) 31 Aralık 2019’da zatürre salgını olduğu tespit edilmiş ve hastalığın adı ancak 5 Ocak 2020’de konulabilmektedir. Bu tarihten üç yıl geçmiş olmasına rağmen bilimsel açıdan Covid-19 pandemisine yol açan virüsün nasıl ortaya çıktığı

hakkında hala bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Hem virüsün ilk görüldüğü ülke olması hem de daha önce laboratuvar ortamında geliştirdiği başka virüsler olması nedenleriyle ÇHC büyük tepki toplarken, bu ülke bu iddiaları reddetmiş ve kendisine bir komplo kurulduğunu öne sürmüştür. SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu bu hastalığa ilişkin soruların bilimsel açıdan cevabı henüz verilemese de önemli olan küresel çapta 23 Ocak 2020 ile 13 Şubat 2023 arasında 674 milyon insanın hastalanması ve 6,86 milyon insanın ise hayatını kaybetmesidir (Our World in Data, 2023a).

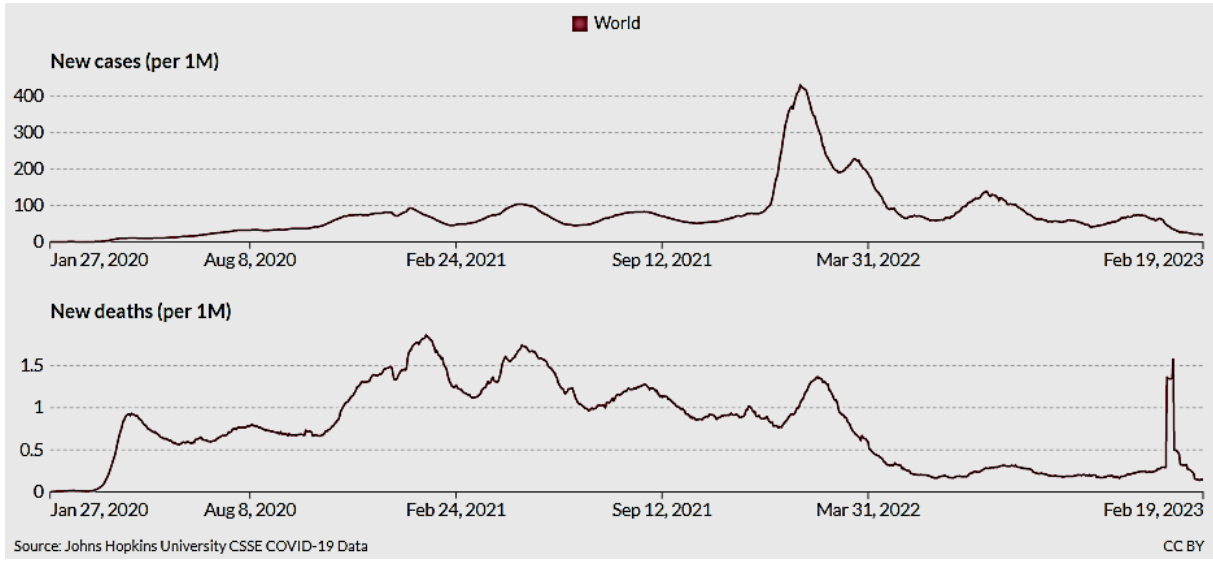
Filistin halkı Batı Şeria'da etrafı duvarlarla çevrili bir alana hapsedilmişken, Gazze'de de durum bundan çok da farklı değildir. Gazze Şeridi İsrail ablukası altındadır ve bölgeye tüm giriş ve çıkışlar İsrail devletinin kontrolü altındadır. Gazze'ye denizden de erişimi engellemek amacıyla İsrail devleti denize de duvar örmüştür. Bu nedenle hapsedilmiş alanlarda, birbirinden kopuk Filistin şehirlerinde varlık mücadelesi veren Filistin halkı zaten ekonomik sorunlar yaşarken bir de coronavirüs süreci onların karşı karşıya oldukları yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır. Filistin hükümeti coronavirüs ile mücadelede tecrit önlemi olarak salgını kontrol altında tutmaya çalışsa da bu hastalık çeşitli dalgalar halinde yine de yayılmıştır. Bu çalışmanın amacı Filistin hükümetinin aldığı salgın tedbirlerini göz önünde bulundurarak bu süreçte halkın maruz kaldığı sosyo-ekonomik koşulları analiz etmektir.

1. Filistin'de Görülen Coronavirüs Vakaları Ve Filistin Ulusal Otoritesinin Aldığı Önlemler

Henüz ortada Coronavirüs pandemi süreci yok iken de Filistin sağlık sistemi sorunliydu. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-DSÖ) raporlarına göre 2019'da İsrail Filistinlilerin Gazze Şeridi dışında aldıkları hastane randevularının %34'ünü reddetti veya vaktinde geçiş izni prosedürünü tamamlamadı. Üstelik eğer sağlık talebi Gazze sınırındaki gösterilerde oluşan yaralanmalar dolayısıyla oluşmuşsa bunları %82 oranında reddetti ya da süreci geciktirdi. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (OCHA) raporlarına göre ise 2019 yılının ilk on ayında Gazze'de hane halklarına ortalama günde 10 saat elektrik verilebildi. 2018 ile kıyaslandığında bu süre bile uzun kaldı ve bunda Katar'ın sağladığı ek yakıtın katkısı büyüktü. Bölge su sıkıntısı ve kanalizasyon sorunu da yaşamaktaydı. Yine DSÖ verilerine göre Gazze Ecza Deposu'nda temel ilaçların %46'sı bulunmamaktaydı (Human Rights Watch, 2019). 2020 yılına gelindiğinde Gazze'de hane halklarının günlük elektrik temin etme ortalaması 12 saat oldu ve temin edilemeyen temel ilaç oranı %47'ye yükseldi (Human Rights Watch, 2020). Batı Şeria bölgesinde de her geçen gün Filistinliler köşeye sıkıştırılmaktaydı çünkü 1995 yılında taraflar arasında yapılan İkinci Oslo Antlaşması ile bölge

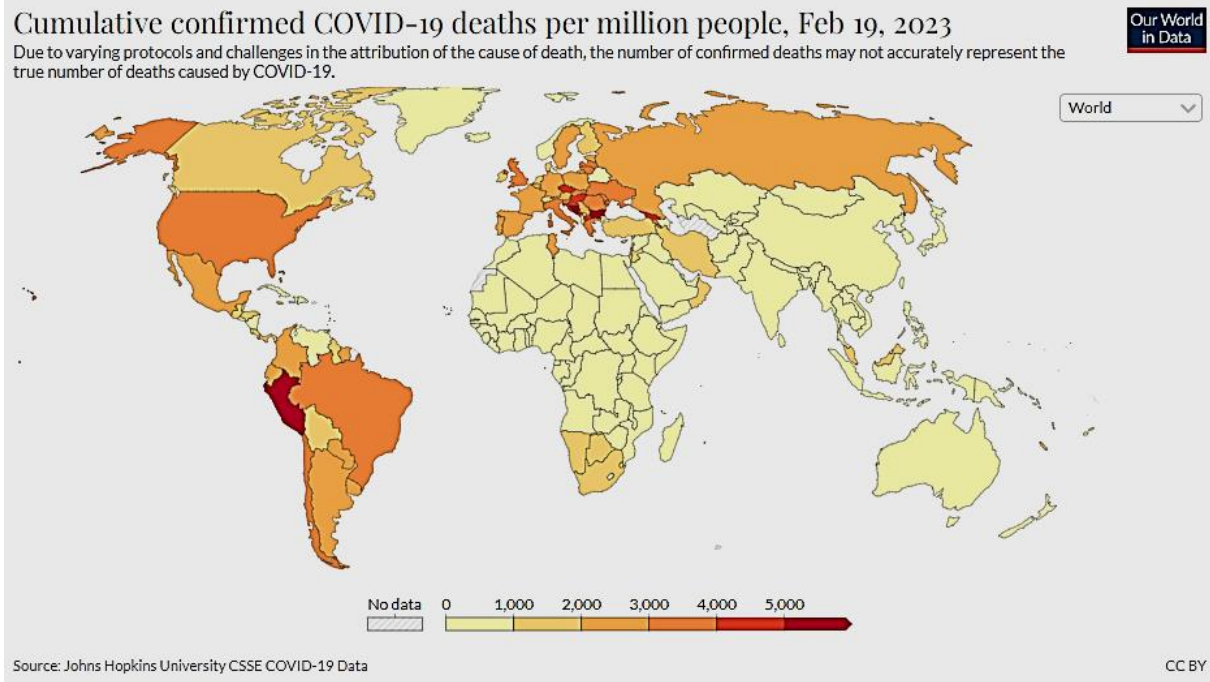
A, B ve C bölgeleri olarak birbirinden ayrılmıştı. Batı Şeria'nın %18'ine tekabül eden A bölgesinde idari açıdan yönetim ve bölge güvenliğinden Filistin yönetimi sorumluydu. Bölgenin %21'ini oluşturan B bölgesinde idare Filistin hükümetine bırakılmış iken güvenliğin tesisinden İsrail sorumlu tutulmuştu. C bölgesi ise alanın %61'ini oluşturuyordu ve bölgenin hem idaresi hem de güvenlik işleri İsrail'e bırakılmıştı. Bu sayede İsrail, Batı Şeria'da Yahudi yerleşimcilere yeni alanlar açıyor, onların alana gelmelerini teşvik etmek maksatlı ekonomik kolaylıklar sağlıyor, Filistinliler tüm bu süreçten dışlanıyor ve burada Filistinlilere uygulanan İsrail kısıtlamaları yüzünden 2000 yılından 2020 yılına kadar Filistinliler 50 milyar dolarlık kayıp yaşamak durumunda kalıyordu (Yıldız, 2022). Dolayısıyla daha pandemi öncesinde de hem Gazze'de hem de Batı Şeria'da Filistinlilerin zaten sosyo-ekonomik sorunları ağırdı ve sağlık sistemi aksaklıkları vardı.

Grafik 1: Küresel Çapta Covid-19 Hastalığına Yakalanan ve Hayatını Kaybeden İnsan Sayısı (27 Ocak 2020-19 Şubat 2023)

Kaynak: (Our World in Data, 2023a).

Harita 1: Küresel Çapta Hayatını Covid-19 Yüzünden Kaybeden İnsan Sayısı (19 Şubat 2023)

Kaynak: (Our World in Data, 2023b).

Filistin’de ilk koronavirüs vakası Beytullahim’de 5 Mart 2020’de görülmüştür. DSÖ ise 11 Mart 2020’de pandemi ilan etmiştir. Başkan Mahmud Abbas ivedilikle acil durum ilan etmiş ve 26 Mart 2020’de hastalık ile mücadele için bir eylem planı yayımlamıştır. Başbakan Muhammed Shtayyeh bu süreçte gerekli önlemleri almakla yetkilendirilmiştir. Başbakan ise Başbakanlık Ofisi’nde Acil Durum Komite Merkezi kurarak süreci yönetmeye çalışmıştır. Hükümet bu kapsamda iller arası geçişi kapatmış ve hatta Batı Şeria’da ilk etapta 14 gün sokağa çıkma yasağı uygulamıştır. Virüse ilişkin testlerin Merkezi Sağlık Laboratuvarında yapılması kararlaştırılmıştır. Valilikler aynı zamanda temaslılar ve hastalığa yakalananlar için takip birimleri kurmakla görevlendirilmiştir (World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean, 2020). Hükümet Covid-19 izleme paneli hazırlamış ve dezenformasyonla mücadele kapsamında Facebook ve Twitter üzerinden bilgi paylaşımında bulunmuştur. Ancak sağlık sisteminde aksaklıklar ve teçhizat eksikliği olduğu için süreç zamanla zorlaşmıştır. Filistin hükümeti bu nedenle mali ve diplomatik destek talep etmiştir. Başlangıçta virüse yakalananların sayısı tecrit uygulaması sayesinde kontrol altında tutulabildiyse de DSÖ sağlık sistemindeki yoğun bakım yatakları veya solunum cihazları gibi tıbbi ekipman sıkıntısını göz önünde bulundurarak daha başlangıçta Filistin’in yüksek riskte olduğunu açıklamıştır. Gerçekten de Filistin devletinin özel ve kamu hastanelerinde sadece 375 yetişkin yoğun bakım

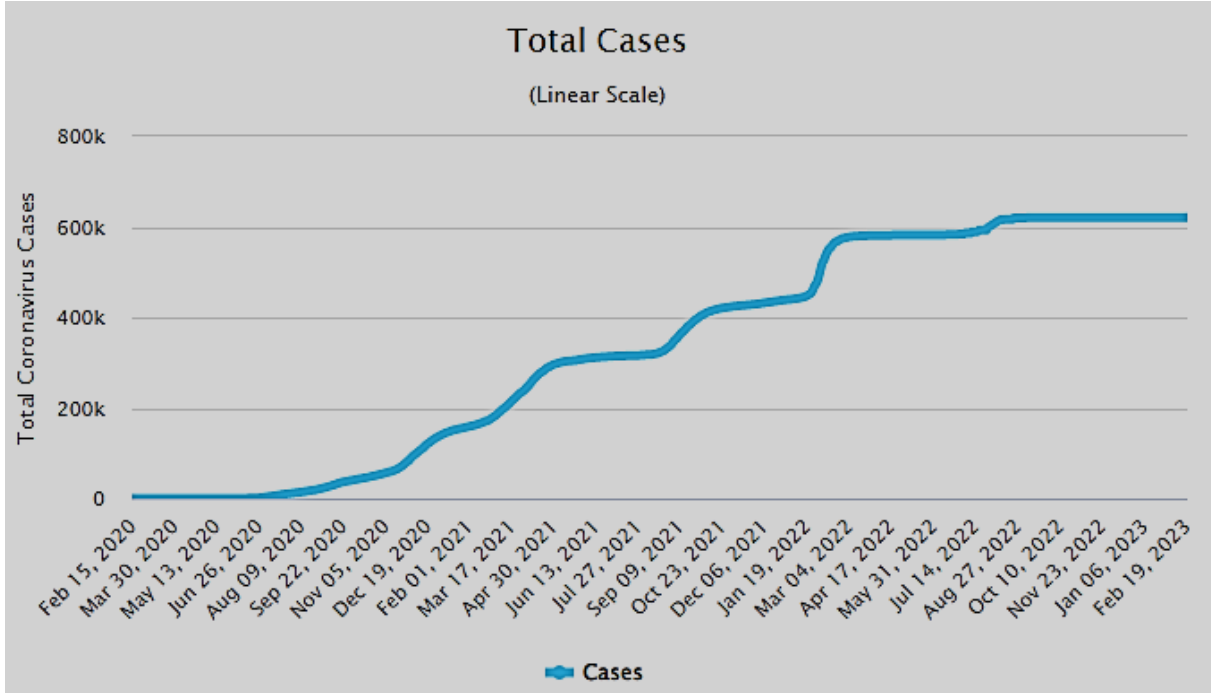
ünitesi yatağı olduğu göz önüne alınırsa DSÖ'nün uyarısının gerçekçiliği ortaya çıkmaktadır (World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean, 2020).

Filistin hükümeti virüsün yayılmasını engellemek amacıyla ilk etapta şu tedbirleri almıştır (World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean, 2020):

- 5 Mart-5 Nisan 2020 tarihleri arasında 30 günlüğüne tüm okullar, üniversiteler ve parklar kapatılmıştır.
- Ticari malların geçişine izin verilmekle birlikte tüm sınırlar kapatılmıştır.
- Ben Gurion Havaalanından gelerek seyahat edenler için 14 günlük zorunlu karantina uygulaması getirilmiştir.
- Batı Şeria vilayetleri arasında geçiş kontrol altında tutulmak istenmiştir.
- Çalışmak maksadıyla İsrail tarafına geçen Filistinli işçilerden iki taraf arasında geçiş yapmamaları istenmiştir. Ya İsrail'de kalmaları ya da evlerine döndüler ise iki hafta Filistin'de ev karantinasında kalmaları istenmiştir.
- 22 Mart'tan itibaren tüm vatandaşların 14 gün boyunca sokağa çıkmaları yasaklanmıştır.
- 22 Mart'tan itibaren 14 gün boyunca eczane ve gıda gibi temel ihtiyaç ürünleri ve Sağlık, Maliye ve Dışişleri Bakanlıkları dışında tüm mağazaların, kamu kurumlarının ve devlet dairelerinin kapatılması ve zorunlu haller dışında vatandaşların 14 gün evde kalmaları kararlaştırılmıştır.

Bu sıkı tedbirler hastalığın bulaşıcılığını bir süre kontrol altında tutmaya yeterli olmuştur. Ancak tedbirler bu sefer de Filistin ekonomisini sekteye uğratmaya başlamıştır.

Grafik 2: Filistin’de Covid-19 Hastalığına Yakalananların Sayısı (10 Mart 2020-19 Şubat 2023)

Kaynak: (www.worldometers.info, 2023).

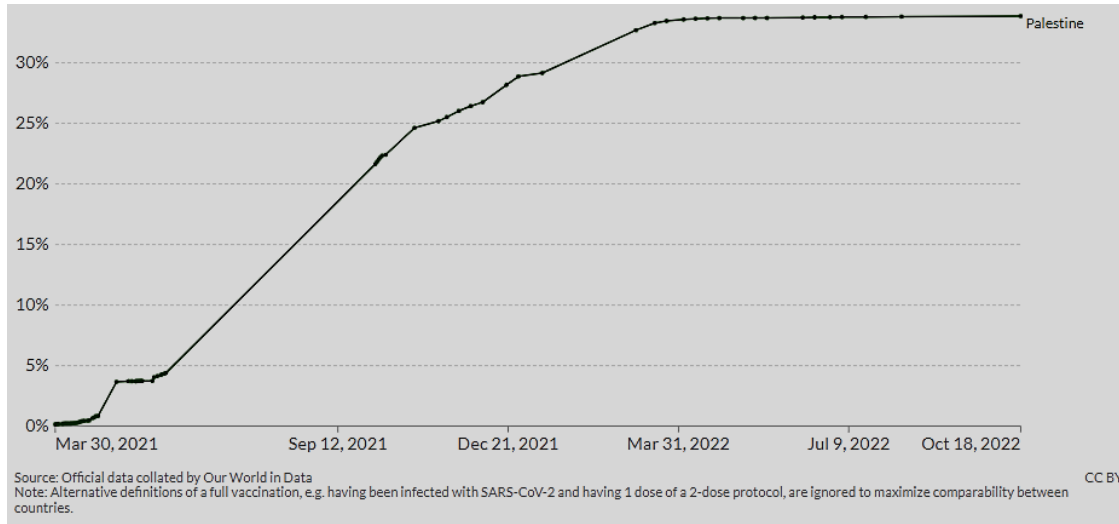
Grafik 2’de görüldüğü üzere Filistin’de 2020 yılında süreç kontrol altında tutulmaya çalışıldıysa da Kasım ayındaki dalga ile yükselişe geçmiş, 19 Şubat 2023 itibariyle 621,008 kişi coronavirüs hastalığına yakalanmış ve 5404 kişi bu hastalık dolayısıyla hayatını kaybetmiştir (www.worldometers.info, 2023).

2020 yılında İsrail devleti Gazze Şeridi’nden İsrail’e geçiş noktası olan Erez Kapısından giriş-çıkış hareketliliğine kısıtlamalar getirmeye başlamıştır. İsrail sadece “istisnai insancıl vakalar” olarak nitelendirdiği hastalar ve onların refakatçilerine geçiş izni tanıyordu. Ocak-Şubat 2020’de günde ortalama 778 Filistinli Erez Kapısını kullanarak İsrail’e geçerken salgın baş gösterince İsrail’in uyguladığı sokağa çıkma yasakları sebebiyle Nisan-Eylül 2020’de geçiş yapan Filistinli sayısı günde 9’a düştü. Sadece İsrail değil Mısır da bu süreçte Refah sınır kapasından hem Filistinlilerin hem de ticari malların geçişini engelleyerek bu süreci daha da kötüleştirdi. Dahası İsrail polisi, Doğu Kudüs bölgesindeki Silwan mahallesinde kurulan koronavirüs test merkezini de Filistin hükümetinin yardımları ile faaliyet yürütmesi gerekçesi ile kapattı. Bunların dışında yine 2020 yılında kadın hakları grupları salgın kısıtlamaları nedeniyle aile içi şiddet vakalarında artış görüldüğünü rapor etti. Üstelik Filistin Otoritesi’nin

aile koruma yasası olmadığı için salgın kadınları bir de bu açıdan mağdur etti (Human Rights Watch, 2020).

2020 yılında DSÖ hazırladığı raporda Filistin'in koronavirüs salgınına ilişkin mücadelesini desteklemek maksadıyla Sağlık Bakanlığı'na temel malzemeler gönderdiklerini belirtmiştir. Ancak Filistin'de bu süreçte en büyük sorun nüfusun bir bölümünün mülteci kamplarında yaşıyor olmasıdır. 2020'de Filistin'in nüfusu yaklaşık 5.1 milyondur ancak Batı Şeria bölgesinde Doğu Kudüs dâhil 3.05 milyon, Gazze Şeridi'nde ise 2.05 milyon insan yaşamaktadır. Yaklaşık 2.2 milyondan fazla kayıt altındaki Filistinli mülteci işgal altındaki Filistin topraklarında, 3.2 milyon ise bu sınırların dışında yaşamaktadır. Gazze Şeridi'nde 1.4 milyon mülteci bulunmaktadır ve aslında bu rakam buradaki nüfusun %70'ine denk gelmektedir. Batı Şeria'daki mültecilerin dörtte biri 19 kampta, Gazze Şeridi'ndeki mültecilerin yarım milyondan fazlası ise 8 kampta hayata tutunma çabası göstermektedir (World Health Organization, 2020). Bu durumda koronavirüs salgınının kontrol altında tutulmasını güçleştirmektedir.

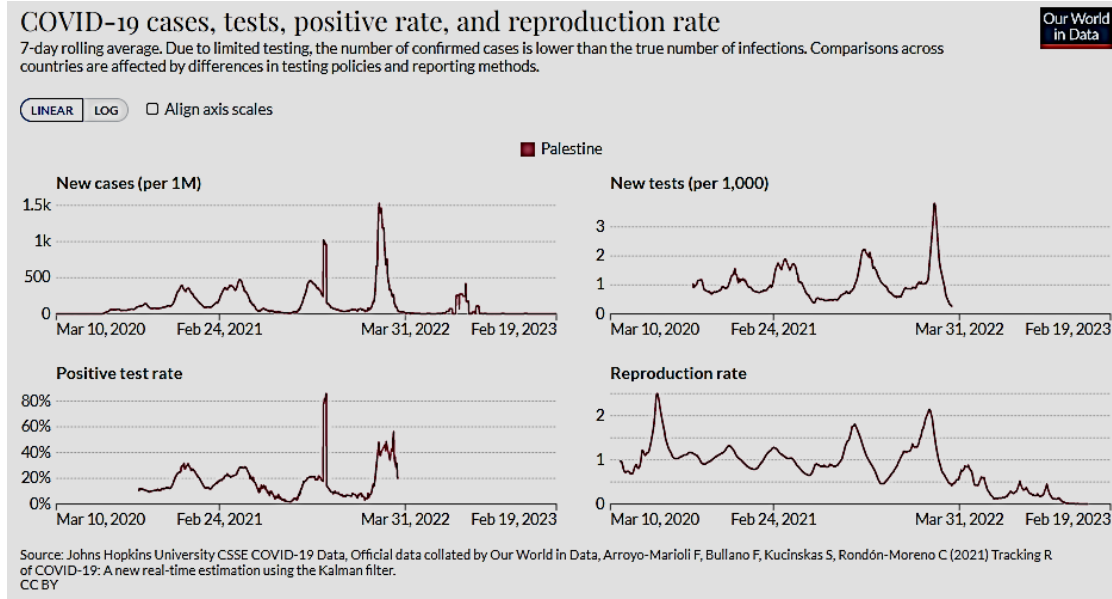
Grafik 3: Filistin'de Covid-19 Aşılama Protokolünü Tamamlayan İnsan Oranı (30 Mart 2021-18 Ekim 2022)

Kaynak: (Our World in Data, 2023c).

Grafik 3'de gösterildiği şekilde 18 Ekim 2022 verileriyle Filistin halkının sadece %33.85'i Covid-19 aşılama protokolünü tamamlayabilmiştir. 3 Temmuz 2021'de %4.4 olan bu oran 27 Ekim 2021'de %24.62'ye gelerek yukarı doğru artan bir seyir izlediyse de 24 Mart 2022'de %33.45'e ulaşarak hızını kaybetmeye başlamıştır ve bu nedenle bu grafik yatay bir seyir almıştır.

Grafik 4: Filistin’de Covid-19 Vakalarının Görülme Sayısı, Pozitif Test Oranı ve Hastalığın Tekrar Görülme Oranı (10 Mart 2020-19 Şubat 2023)

Kaynak: (Our World in Data, 2023d).

2. Pandemi Sürecinde Filistin Halkının Karşılaştığı Sosyo-Ekonomik Sorunlar

Filistin halkı 2019 yılından beri iktisadi zorluk içerisindeydi ancak 2020 yılında bu sorunlara eklenen pandemi süreci ve bu aşamada alınan kararlar 2020’nin Filistin tarihinde yaşanmış en zor ekonomik süreç olarak etiketlenmesine yol açtı. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı’nın (UNCTAD) 2021 yılında hazırladığı rapora göre Mart-Mayıs 2020’de Covid-19 salgınında yaşanan ilk dalgada Filistin hükümeti tam tecrit uygulaması gerçekleştirdi ve bu yaklaşık 66.000’den fazla Filistinlinin işini kaybetmesine yol açtı ve işsizlik rakamı %26’ya yükseldi. Kısıtlamalar bir süre sonra hafifletildiyse de Temmuz ayına gelindiğinde ikinci, Kasım ayına gelindiğinde hastalığın üçüncü dalgası yaşandı. 2020’de Beytullahim ve Kudüs’te turizm sektöründe daralma yaşandı ve bu alanda %23’lük kayıp yaşandı yani 10bin insan işini yitirdi. Üstelik bu yılda inşaat sektöründe %36’lık, hizmet alanında %18, sanayi alanında %13 ve tarım sektöründe %9’luk ekonomik daralma gerçekleşti. Dahası bu yıl ihracat %7 azalarak 2,5 milyar dolara, ithalat ise %15 azalarak 7,1 milyar dolara geriledi ve 4,6 milyar dolar ile GSYİH’nın %33’üne eşdeğer bir ticaret açığı oluştu (UNCTAD, 2021).

UNCTAD’ın 2022 yılında Filistin’e ilişkin hazırladığı rapora göre işgal altındaki Filistin topraklarında 2020’de hem pandemi koşulları hem de bölgeye uygulanan kısıtlayıcı politikalar

nedenleriyle %11,3 oranındaki daralmanın ardından¹ 2021 yılında Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) %7,1'e yükselmiştir. Ancak Filistin halkı 2020 yılında kaybettiği geliri telafi edememiştir. 2021 yılında GSYİH, pandemi öncesi 2019'daki seviyenin %5,1 altında kalmıştır. Mayıs 2021'de Gazze'ye yapılan askeri operasyon ile hem dış yardım azalmış hem de bölge ağır bir ekonomik krize sürüklenmiştir. Dahası 2021 yılında İsrail devleti Filistin topraklarında yeni Yahudi yerleşim yerleri inşa etmeye devam etmiş, Batı Şeria'da Filistinlilere ait yıkılan ev sayısı son beş yıl ile kıyaslandığında rekor seviyelere ulaşmıştır. Bu durum Filistin halkının sosyo ekonomik durumunu daha da zora sokmuştur. Bölgede tarım ve sanayi sektörlerinin de gelişimi zorlaştırıldığı için halkın gıda güvensizliği de yükselişe geçmiş, işsizlik artmış ve Filistin halkının üçte birinden fazlasının geliri yoksulluk sınırının altına düşmüştür. Filistin halkının sosyo-ekonomik koşulları zorlaştıkça onların İsrail devletine olan bağımlılıkları da artmıştır. Dış yardımlarda da görülen azalma finansman açığının artmasına ve mali krizin derinleşmesine yol açmıştır. Gazze'de zaten altyapısal sorunlar yaşanırken bir de 2021'de İsrail'in askeri operasyon yapması çalışma imkânı bulan işçilerin %83'ünün asgari ücretten bile düşük maaş almalarına ve toplumun %60'ının yoksul olarak sınıflandırılmasına sebebiyet vermiştir (UNCTAD, 2022a). Aşağıda yer alan tablo Filistin ekonomisinin yıllar içerisindeki durumunu göstermektedir.

Tablo 1: İşgal Edilmiş Filistin Topraklarında Makroekonomik Veriler

	1995	1999	2002	2006	2010	2014	2019	2020	2021
Reel GSYİH (%)	7.1	8.3	-12.5	-1	5.8	-0.2	1.4	-11.3	7.1
GSYİH, nominal (milyon dolar)	3283	4271	3556	5348	9682	13990	17059	15532	18037
Kişi başına GSYİH, nominal (dolar)	1427	1553	1182	1578	2559	3357	3641	3234	3655

¹ Bu oran 1994'de Filistin Ulusal Otoritesi kurulduğundan beri yaşanan ikinci büyük ekonomik daralmadır.

Nüfus (milyon) (Doğu Kudüs hariç)	2.34	2.96	3.23	3.61	4.05	4.55	4.98	5.10	5.41
İşsizlik (%)	18.2	12	31.2	23.7	23.7	26.9	33	36	26
Kamu kurumlarında istihdam (bin)	51	103	105	147	178	209	210	201	208
İsrail ve yerleşim yerlerinde istihdam (bin)	68	135	42	55	78	107	133	125	145

Kaynak: (UNCTAD, 2022a).

2021 yılına gelindiğinde Filistin halkının yoksulluğu daha da artmış ve gıda güvensizliği Batı Şeria'da %9'dan %23'e, Gazze'de ise %50'den %53'e yükselmiştir. Bu süreçte nakliye ve üretim maliyetleri artmış bu sebeple Filistinli üreticiler rekabet etmede de zorluklarla karşılaşmıştır. Filistin halkı ithalat ve ihracatta %72 gibi yüksek bir oranla İsrail'e bağımlı hale gelmiş ve GSYİH'nın %37'si oranında devasa bir ticaret açığı yaşamak zorunda kalmıştır. Filistin otoritesi mali reformlar yapsa da tabloyu iyileştirememiştir. Üstelik pandemi süreci Filistinli kadınların istihdam oranını da azaltmış, kontrol noktalarında yaşanan sorunlar yüzünden kadınlar ya evlerine yakın yerlerde çalışmak ya da işsiz kalmak durumunda olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin can alıcı göstergesi olarak 2021'de erkek nüfusun %30'u işsiz iken kadınların %54'ü işsiz kalmıştır. Ayrıca bu süreçte özellikle Batı Şeria'da Filistinliler günlük hayatın devamı için gerekli olan yol, su ve elektrik gibi altyapı hizmetlerinin inşası için İsrailli yetkililerden izin almada da güçlükler yaşamıştır. Bunun dışında 2021'de Batı Şeria'da Filistinlilere ait 911 ev yıkılmıştır. Gazze halkının ise zaten %80'i uluslararası yardımlara bağımlı oldukları için halkın yaşama tutunması daha da zorlaşmıştır (UNCTAD, 2022b).

3. Aşı Milliyetçiliği ve Filistin Halkının Aşıya Erişimi

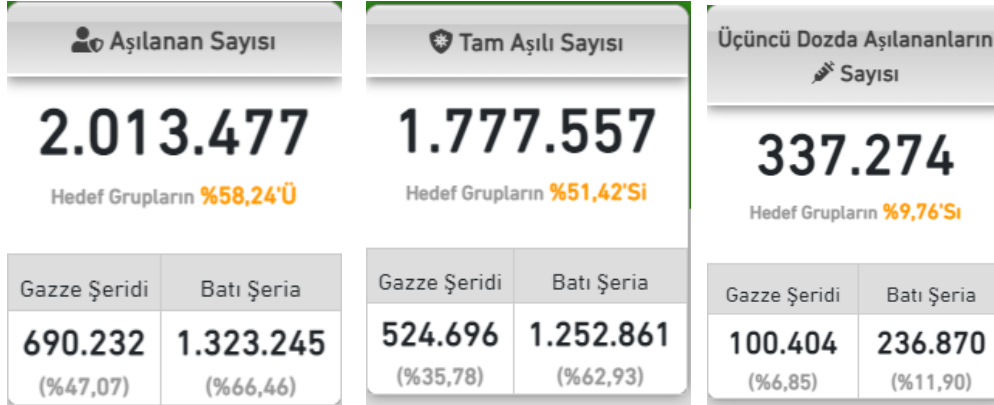
Virüs dalgalar halinde yayılırken geliştirilen aşılardan temin edilmesi noktasında yeni bir kavram da ortaya çıkmıştır; aşı milliyetçiliği. Ekonomik durumu yerinde olan ve siyasal

bağlantılarını kullanabilen devletler hızla vatandaşlarını aşılarken nüfusu yoğun olup iktisadi zorluk yaşıyan devletler ise bu süreçte güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. İsrail devleti halkını aşılama odaklanmış ama konu Filistin toplumu olunca bunun Filistin otoritesinin sorunu olduğunu belirtmiştir. Bat Şeria gibi bazı alanların kontrolü ve geçiş noktaları İsrail devletindeyken aşılama kimin sorumlu olduğu tartışmaları baş göstermiştir. Filistinlilerin yardımına ancak uluslararası örgütler gelmiştir. Örneğin Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children's Fund-UNICEF) 17 Mart 2021'de Batı Şeria için 43.200 doz, Gazze Şeridi için 28.800 doz Pfizer firmasının aşısını (37.440 doz) ve Astra Zeneca aşısını (24.000) doz) bölgeye göndermiştir. 19 Nisan 2021'e gelindiğinde bu sefer 72.000 doz Astra Zeneca aşısını Batı Şeria için 43.200 doz ve Gazze Şeridi için 28.800 doz olacak şekilde iletmiştir. 25 Mayıs 2021'de ise 102.960 doz Pfizer aşısı 56.160 tanesi Batı Şeria'ya ve 46.800'ü Gazze Şeridi'ne olacak şekilde temin etmiştir. Filistin Sağlık Bakanlığı bu aşıları kısa sürede Filistin halkına uygulayarak salgını kontrol altına almaya çalışmıştır. Hatta UNICEF Filistin Devleti Özel Temsilcisi Lucia Elmi yaptığı açıklamada Filistin'e sadece aşı değil aynı zamanda tıbbi malzeme yardımında da bulunduklarını ve Covax aşılardan göndermeye devam edeceklerini açıklamıştır. 2021 yılında İsrail'in Gazze müdahalesi yüzünden aralarında Al Shawa Sağlık Kliniği ve bölgenin tek kapsamlı Covid-19 test laboratuvarı olan Rimal Kliniği'nin de bulunduğu 30 sağlık tesisi ya ağır hasar almış ya da yıkılmıştır ve UNICEF bu durumu göz önünde bulundurarak bölgeye insani yardım malzemesi tedarikini sıklaştırmıştır (UNICEF, 2021). Filistin Sağlık Bakanlığı da 19 Mayıs 2021'de İsrail'in hava operasyonları yüzünden Gazze'deki insani koşullardan ve halk sağlığının geldiği endişe verici boyuttan duydukları kaygıyı dile getiren resmi bir açıklama yapmıştır. Bakanlık hava saldırıları yüzünden Gazze'de Covid-19'un yayılmasını durdurma çalışmalarının engellendiğini, izole olması gereken ailelerin sığınaklara yerleşerek üçüncü dalga Covid-19 virüsünün daha da yayılmasına yol açtığını ve bu yüzden tüm hükümetleri, sağlık kuruluşlarını ve sivil toplum kuruluşlarını Filistin halkına yardıma çağırdıklarını vurgulamıştır. Hatta Filistin Sağlık Bakanlığı bu süreçte ihtiyaç duyulan ekipmanların temini için yaklaşık 46,6 milyon dolarlık yardıma ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir (Filistin Sağlık Bakanlığı, 2021a). İsrail ise bu süreçte Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin Gazze'de bulunan sağlık tesislerine erişimini de engellemiştir. Filistin Sağlık Bakanlığı bu kuruluşu Gazze'ye gelip burada yaşanan derin insani krizi, ilaç ve sağlık malzemeleri tedarikinde yaşanan imkânsızlıkları görmesi için bizzat davet etmiş ancak İsrail buna izin vermiştir. Hatta Filistin Sağlık Bakanlığı Gazze'deki insani krize müdahale edilmesi talebinde bulunmuştur (Filistin Sağlık Bakanlığı, 2021b).

UNICEF bu çağrıya ancak aşı göndererek cevap vermiştir. Filistin otoritesi ise temin edebildiği aşıları hızla vatandaşlara uygulamaya çalışmıştır.

Filistin Sağlık Bakanlığı'nın 2023 verilerine göre 12 yaş üstü vatandaşların aşılmasında epey yol alınmıştır. Aşağıda yer alan grafikler Batı Şeri ve Gazze Şeridi'nde yapılan aşılama oranlarını göstermektedir.

Grafik 5: Gazze ve Batı Şeria'da Tek Doz, İki Tam Doz ve Üç Doz Aşılı Vatandaşların Sayısı

Kaynak: (<https://corona.ps/details>)

Grafik 5'e göre Filistin'de aşılama istenilen nüfusun %58.24'ü aşılatabilmiştir. Bu kesimin %51.42'si ise ikinci doz aşılarını da olabilmıştır ancak üçüncü doz aşılama sayısı virüs kaynaklı ölüm vakalarının azalması ve virüsün farklı formlar alması nedenleriyle önemli düşüş yaşamıştır. Filistin'de bölgelere göre aşılama ve hastalığa yakalanma sayıları ise Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Bölgelere Göre Filistin'de Hastalığa Yakalanma ve Aşılama Oranları

Bölge	Nüfusu	Görülen Toplam Vaka Sayısı	İyileşen Kişi Sayısı	Ölüm Vakaları	Aşılama Oranı
Gazze Şeridi	2.106.745	272.332	270.320	2004	%47
El-Halil	782.227	63.805	63.072	727	%64
Nablus	415.006	63.503	62.840	650	%67

Ramallah ve El Bireh	355.202	61.937	61.541	364	%86
Cenin	333.919	35.091	34.665	408	%58
Tulkarim	198.856	32.301	31.932	359	%68
Beytullahim	234.802	30.856	30.508	309	%78
Kalkilya	121.671	15.177	14.964	210	%56
Eriha	53.317	8541	8455	65	%68

Kaynak: (<https://corona.ps/details>)

Tablo 2’den görüldüğü üzere Filistin’de en fazla Gazze’de Covid-19 vakaları görülmüştür. Bu durumun nedenleri ortadadır. En fazla ölüm vakalarının Gazze’de görülmesinin nedeni de bölgenin yoksunluğu ve İsrail hava saldırılarıdır.

SONUÇ

Filistin hükümeti mekansal bütünlüğü olmayan, İsrail tarafından sınırlandırılmış bölgelerde yaşamaya mahkûm edilen ve uluslararası yardımlar ile ayakta durabilen bir toplumu yönetmeye çalışmaktadır. Bu zorlu koşullara bir de pandemi gibi toplumu tecrit etmeyi gerektiren salgın hastalık süreci ve bir yandan da devam eden İsrail askeri operasyonları eklenince hükümetin işi iyice zorlaşmıştır. Yine de hükümet süreci başlangıçta sıkı tedbirler alarak bir süre kontrol altında tutmayı başarmıştır. Ancak halkın bir bölümünün mülteci kamplarında yaşaması, bir bölümünün çalışmak için günlük İsrail tarafına geçiş yapıyor olması ve sağlık sisteminin pandemi öncesinde bile kısıtlı imkânları bulunması ve hastalığın yayılması ile yetersiz kalınması hükümetin zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Dünyanın diğer yerlerinde de görüldüğü üzere Filistin’de de hastalık dalgalar halinde yayılmıştır. Bunların dışında salgının ağırlaştığı bir dönemde İsrail’in Gazze askeri operasyon yapması ve bölgede bulunan sağlık kliniklerinin zarar görmesi de bölge halkının yaşam mücadelesini güçleştirmiştir. Dahası İsrail yardım çağrısında bulunan Filistin Sağlık Bakanlığı’na Uluslararası Kıızıl Haç Komitesi’nin değerlendirme amaçlı Gazze’ye gitme talebini de reddetmiştir. Bu yüzden Filistin halkı üçüncü dalga Covid-19 virüsünün yayılmasını engelleyememiştir. Ancak temin edebildiği aşılardan salgını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İsrail ağır pandemi sürecinin ortasında Gazze’yi havadan bombalayarak Filistin halkına uyguladığı insan hakları ihlallerine bir yenisini daha

eklemiş, bölgedeki sağlık tesislerine zarar vererek Gazzelileri bir kez daha cezalandırmıştır. Salgını kontrol altında tutmak için uygulanan sokağa çıkma yasakları tarım, sanayi ve turizm sektörlerinin darbe almasına yol açmış, ekonomik kriz derinleşmiştir. Halk işsizlik krizi ve gıda güvensizliğine mahkûm edilmiştir. Yoksulluk sınırı altında yaşayan Filistin nüfusu artarken kadına şiddet vakaları da yükselişe geçmiştir. Filistin halkı hükümetin tüm çabalarına rağmen bir kez daha yoksunluğa terk edilmiştir.

KAYNAKÇA

Filistin Sağlık Bakanlığı, (2021a). “Health ministry Gaza appeals for supporting the medical system during Israeli airstrikes on the Gaza Strip”, <https://www.moh.gov.ps/portal/health-ministry-gaza-appeals-for-supporting-the-medical-system-during-israeli-airstrikes-on-the-gaza-strip/>, (10.02.2023).

Filistin Sağlık Bakanlığı, (2021b). “Israel prevents International Committee of the Red Cross movement to health facilities in Gaza Strip”, <https://www.moh.gov.ps/portal/moh-gaza-statement-israel-prevents-international-committee-of-the-red-cross-icrc-movement-to-health-facilities-in-gaza-strip/>, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

<https://corona.ps/details>, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

Human Rigths Watch, (2019), “Israel and Palestine: events in 2019”, <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/israel-and-palestine>, (Erişim Tarihi: 09.01.2023).

Human Rigths Watch, (2020). “Israel and Palestine: events in 2020), <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/israel-and-palestine>, (Erişim Tarihi: 11.01.2023).

Our World in Data, (2023a). “Daily new confirmed COVID-19 cases and deaths per million people”, <https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer>, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

Our World in Data, (2023b). “Cumulative confirmed Covid-19 deaths per million people, Feb 19 2023”, https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer?tab=map&facet=none&uniformYAxis=0&pickerSort=desc&pickerMetric=total_cases&Metric=Confirmed+deaths&Interval=Cumulative&Relative+to+Population=true&Color+by+test+positivity=false&country=~PSE, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

Our World in Data, (2023c). “Share of people who completed the initial COVID-19 vaccination protocol”, https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer?facet=none&uniformYAxis=0&pickerSort=desc&pickerMetric=total_cases&Metric=People+fully+vaccinated&Interval=Cumulative&Relative+to+Population=true&Color+by+test+positivity=false&country=~PSE, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

Our World in Data, (2023d). “Covid-19 cases, tests, pozitive test rate, and reproduction rate”, https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer?uniformYAxis=0&pickerSort=desc&pickerMetric=total_cases&Metric=Cases%2C+tests%2C+positive+and+reproduction+rate&Interval=Cumulative&Relative+to+Population=true&Color+by+test+positivity=false&country=~PSE, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

UNCTAD, (2021). “Report on UNCTAD assistance to the Palestinian people: developments in the economy of the occupied Palestinian territory”, https://unctad.org/system/files/official-document/tdbex71d2_en.pdf, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).

UNCTAD, (2022a). “Report on UNCTAD assistance to the Palestinian people: developments in the economy of the occupied Palestinian territory”, https://unctad.org/system/files/official-document/tdbex72d2_en.pdf, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

UNCTAD, (2022b). “Palestinian economy reels under COVID-19 impact during poverty and unemployment”, <https://unctad.org/news/palestinian-economy-reels-under-covid-19-impact-enduring-poverty-and-unemployment>, (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

UNICEF, (2021). “State of Palestine receives its third allocation of Covid-19 vaccines through Covax facility”, <https://www.unicef.org/sop/press-releases/state-palestine-receives-its-third-allocation-covid-19-vaccines>, (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean, (2020). “State of emergency: Palestine’s Covid-19 Response Plan”, https://www.emro.who.int/images/stories/palestine/documents/Palestine_Authority_COVID-19_Response_Plan_Final_26_3_2020.pdf?ua=1&ua=1&ua=1, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

World Health Organization, (2020). “Health conditions in the occupied Palestinian territory, including east Jerusalem and in the occupied Syrian Golan”, https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA73/A73_15-en.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2023).

World Meters, (2023). “Total coronavirus cases in the state of Palestine”,
<https://www.worldometers.info/coronavirus/country/state-of-palestine/>, (Erişim Tarihi:
21.02.2023).

Yıldız, Ö. F. (2022). “BM: Batı Şeria’da İsrail’in kısıtlayıcı uygulamalarının bedeli 50 milyar dolar”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-bati-seriada-israilin-kisitlayici-uygulamalarinin-bedeli-50-milyar-dolar/2746324>, (13.01.2023).

METaverse VE SANAL KENT YÖNETİMİ

Doktora Öğrencisi Duygu Aksu¹, Doç. Dr. Elvettin Akman²

ÖZET

Dijital uygulamalar ve platformlar gerçeklik kavramını sanal boyuta taşımış ve çeşitli sanal alanların oluşmasını sağlamıştır. Bu sanal alanların başında Meta eski kullanımı ile Facebook platformu gelmektedir. Metaverse platformunun çıkış fikri, kullanıcıların bağlantısız sanal alanlarda avatarlar olarak temsil edildiği spekülative bir kurgu anlatısı olarak Facebook'un "Meta" olarak yeniden markalaşmasını sağlamaktır. Metaverse başta yapay zeka olmak üzere, büyük veri, nesnelerin interneti, artırılmış ve sanal gerçeklik, blokzinciri, dijital ikiz ve 5G teknolojilerini içeren sofistike bir bilgi işlem platformu olarak etkinleşmeye başlamıştır. Çeşitli teknolojilerin katkısı ile Metaverse, fiziksel ve dijital deneyimlerin entegrasyonuna odaklanan internetin evrimi olarak adlandırılmaya başlamıştır. Metaverse inşasında özel sektör büyük adımlar atmış ve Gucci, Nike, NBA vb. gibi en popüler markalar Metaverse platformuna katılmaya başlayıp mağazalarını açmıştır. Özel sektör kadar olmasa da hükümetlerde gelişmekte olan teknoloji ile ilgilenmeye başlamıştır. Kent yönetimi ve kent inşası açısından tamamen işlevsel bir sanal dünya geliştirmeyi başarmak zaman alacak olsa da kentler dijital belediye binaları ve diğer kent operasyonları aracılığıyla Metaverse platformuna geçmeye başlamıştır. Metaverse, geleceğin akıllı kentlerine alternatif olarak sanal kentlerde yaşama ve çalışma biçimlerini somutlaştıran varsayımsal bir paralel sanal dünya fikrini temsil etmektedir. Bu çalışmada Metaverse platformu kent perspektifinden ele alınmış ve sanal kent yönetimi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı Metaverse'ün yerel kamu hizmet sunumunda kullanımın bir örneği olan sanal kent yönetimine ilişkin bir durum tespiti yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda sanal kent yönetimine örnek olarak Güney Kore'nin Seul kenti seçilmiştir. Seul kentinin Metaverse eylem planı ve sonrasında gerçekleştirdiği eylemleri incelenerek çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Sanal Kent, Sanal Kent Yönetimi, Güney Kore, Seul.

GİRİŞ

Metaverse yakın zaman diliminde hayatımıza girdiğinden ve hala tasavvur edildiğinden ötürü ne olduğuna dair üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanımı yoktur. Blokzinciri üzerinde çalışan ve kullanıcıların birbirleriyle daha gerçekçi şekillerde etkileşime girebilecekleri merkezi olmayan etkileşime izin veren Metaverse gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Aslında Metaverse, çoğu insan için daha yeni bir kavram olmasına rağmen, video oyun platformlarında eski bir geçmişe sahiptir. Günümüzde ise Metaverse yalnızca video oyunları ile sınırlı olmayıp müzik, sanat ve spor gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır.

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, duyguaksu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8603-9074.

²Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elvettinakman@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2303-840X.

Özellikle Facebook'un Meta Platformu olarak bir dönüşüm konusunda adım atmasından itibaren iki yılı aşkın süredir özel sektör Metaverse'ü inşa etmede ciddi ilerlemeler kaydetmektedir. Özel sektörün bu alana yönelmesi teknolojik gelişmeleri kaçırmak istemeyen hükümetlerin de Metaverse ile ilgilenmesine neden olmuştur. Hatta hükümet dışındaki kamu örgütlenmeleri olan yerel yönetimlerin gelecekte şehir operasyonlarında kullanmak amacıyla bu alana yatırım yaptıkları görülmektedir.

Dünyanın artan nüfusu ve buna doğru orantılı olarak giderek şehir sayısının artması kamu hizmetlerinin daha etkin ve hızlı bir biçimde sunulabilmesini gerekli kılmaktadır. Öte taraftan da vatandaşların kamu politikalarına katılımını sağlamak ve vatandaş-yönetim etkileşimini artırmak adına Metaverse teknolojisinin merkezi ve yerel kamu hizmetlerinde nasıl kullanılabileceği konusunda yöneticiler kafa yormaktadırlar.

Yerel düzeyde belediyeler turizmden kaynak yönetimine kadar çeşitli belediye işlevlerinde kendilerine yardımcı olmak için artırılmış ve karma gerçeklik, nesnelerin interneti, dijital ikizler ve blokzinciri gibi Metaverse teknolojilerini kullanmaya başlamışlardır. Belediyeler, e-belediye hizmetleri olarak da ifade edilebilecek olan çevrimiçi belediye hizmetlerinin sunumunu bir adım öteye taşıyarak Metaverse teknolojisinin kentsel hizmet sunumunu nasıl iyileştirebileceği üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır.

Akıllı kentlerin inşasında yukarıda belirtilen Metaverse teknolojileri belediyeler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Trafik sorunu, çevresel emisyonlar gibi pek çok kentsel hizmetlerin sunumunda dijital ikizler oluşturulmaya başlanmıştır. Örneğin, Massachusetts şehrin dijital ikizini oluşturmuştur. Pittsburgh trafik sorununu ve yakıt tüketimini azaltmak adına akıllı trafik sistemi oluşturmuştur. Santa Monica, California ve Seul gibi örnekler artırılabilir. Bu örnekler içerisinde çalışmada detaylı olarak yer verilen Seul kentinde Büyükşehir Belediye Yönetimi yeni konsept bir kamu hizmeti sunmaya başlamak için bir Metaverse platformu kuran ilk yerel yönetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada Seul'un Metaverse de oluşturduğu sanal kente ilişkin genel bilgiler verildikten sonra yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

METaverse: KAVRAM, TARİHÇE VE GELECEĞİ

Metaverse, “insanların sosyalleşmek, oynamak ve çalışmak için bir araya geldiği tamamen sürükleyici bir sanal dünya kavramı”nı ifade etmektedir. Aslında Metaverse, gerçek dünyayı taklit eden zengin kullanıcı etkileşim alanları yaratmak için artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR), blokzinciri ve sosyal medya ilkelerini birleştiren simüle edilmiş bir dijital ortamdır (Laeq, 2022).

Metaverse kavramı Facebook CEO'su Mark Zuckerberg tarafından şirketin hazırlamış olduğu Facebook Connect etkinliğinde 28 Ekim 2021 tarihinde duyurulmuştur. En büyük sosyal medya platformlarından birisi olan Facebook'un yerine Meta ifadesinin kullanılacağı açıklanmıştır. Bu açıklamanın yapılmasındaki amaç ise, Meta'nın Metaverse yaratmaya odaklanacağı düşüncesine dayanmaktadır. Meta ifadesinin kullanılmaya başlanması ve bu kullanımın temel amacının açıklanması sonrasında gözler Metaverse platformuna çevrilmiştir (Culliford ve Dang, 2021). Metaverse kavramı onlarca yıldır ortalıkta dolaşmasına rağmen ancak Meta'nın yeniden markalaşmasıyla kamuoyunda ön plana çıkmıştır (Allam vd., 2022: 772). Tanıtım sonrasında yeni bir kavram ve teknoloji olarak algılsa bile Metaverse kavramının tarihçesi

2021 yılına değil daha önceki senelere dayanmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda Metaverse'in tarihsel gelişimine yer verilmiştir.

Tablo 1. Metaverse ve Tarihsel Gelişimi

Tarih	Tarihsel Gelişim
1992	Bilim kurgu yazarı Neal Stephenson Snow Crash adlı romanında ilk kez Metaverse kavramını kullanılmıştır.
1955	CyberTown/ Siber Kasaba
2002	Digital Twins/Dijital İkiz
2003	Second Life/İkinci Hayat
2006	Roblox
2009	Bitcoin ve Blokzinciri
2010	Oculus Rift VR başlığının ilk prototipi yapılmıştır.
2011	Yazar Ernest Cline tarafından Ready Player One yazılmıştır.
2012	NFT
2015	Ethereum-Akıllı Sözleşmeler
2016	Pokemon Go
2017	Decentraland/Merkezi Olmayan Bölge
2018	Axie Infinity, NFT Tabanlı Oyun
2020	Metaverse'de ilk konserler verilmiştir.
2021	Facebook Meta Platformu olarak yeniden markalaşıyor
2022	Microsoft video oyun üreticisi Activision Blizzard'ı satın aldı. H&M Metaverse'de mağaza açtı.

Kaynak: (National League of Cities, 2022: 8)

Metaverse düşünüldüğü gibi yeni bir kavram ya da olgu değildir. İlk kez 1992 yılında Neal Stephenson'ın Snow Crash adlı romanında kullanılmıştır (Novak, 2022: 737). Romanda geçen ifade de ise bilgisayar tarafından oluşturulmuş bir evrenden bahsedilmektedir. Metaverse ilk kullanıldığı seneden günümüze kadar geçen sürede anlam olarak sanal dünya imasına çağrışım yapmaktadır. Sanal ve sosyal sanal alan kullanımları Metaverse kavramını tanımlarken en sık kullanılan kelimeler arasında yer almaya başlamıştır. Metaverse tarihi için önemli gelişmeler sırası ile dijital kasaba, dijital ikiz, ikinci hayat, Roblox, Bitcoin, blokzinciri, sanal gerçeklik, NFT ve akıllı sözleşmelerin gelişmesi ile devam etmiştir. Artırılmış gerçeklik ile tasarlanan Pokemon Go oyunu, NFT tabanlı oyunları ve video oyun şirketlerine yapılan yatırımlar ile Metaverse adından sıklıkla bahsetmeye başlamıştır.

Metaverse kavramı tarihsel olarak yeni değildir fakat birçok yenilik içermektedir. Bu yeniliklerin başında Metaverse platformunun artık kripto para birimine dayalı bir ekonomi olarak tartışılması gelmektedir. Ayrıca, dijital varlıkların kesintisiz takibi ve transferi için bir temel olarak blokzincir teknolojisi ve Merkezi Olmayan Otonom Organizasyon (Decentralized Autonomous Organization) için bir yönetim mekanizması olması da ilgi çekici yenilikleri arasında yer almaktadır (Meta, 2022 ve Koenig, 2022).

Derin öğrenmeye dayalı yüksek hassasiyetli tanıma modellerinin ve doğal üretim modellerinin teknolojik gelişimi ile Metaverse, mobil tabanlı olarak kullanılan sanal ve artırılmış gerçeklikle bağlantılı olarak çeşitli faktörlerle güçlendirilmektedir. Gelişmiş sosyal aktivitelerin ve sinir ağı yöntemlerinin entegrasyonu, önceki Metaverse'den farklı olarak, günümüze uygun yeni bir

Metaverse arayüzünü çeşitli alan ve sektörlerle sunmaktadır (Park ve Kim, 2022: 4209).

Metaverse, avatarların kullanıcının alter egosu olarak hareket ettiği ve birbirleriyle etkileşime girdiği gerçek bir sanal yapay topluluk olan sürükleyici bir 3D sanal ortamdır. Bu sanal ortamdan çeşitli teknolojilerin bir araya gelmesiyle hayal gücünü gerçeğe dönüştürmesi beklenmektedir (Lee, 2021: 72). Son zamanlarda büyük ilgi gören Metaverse'e yönelik ilginin trafiği, haber sıklığı ve konusu gerçek dünya ile sanal dünyanın bir arada olmaya başladığını göstermektedir.

Gerçek ve sanal dünyayı bir arada entegre etmesi ile Metaverse, etkisi küresel olan teknolojik kültürün yaygın bir ifadesi haline gelmektedir. Dünya üzerindeki tüm varlıkları dijital yollarla birbirine bağlayan ve böylece dünya genelinde Metaverse olarak adlandırılan üç boyutlu bir bilgi ve deneyim katmanı yaratılması planlanmaktadır (Bolger, 2021: 1). Bu bilgi ve deneyimi yaşayan ilk uygulamalar ise bilgisayar oyunları olmuştur. Oyun şirketleri kullanıcılarına daha benzersiz deneyimler sunmak için yarışmış, sosyal medya devleri ve büyük teknoloji şirketlerinin Metaverse'ü internetin geleceği olarak ilan etmesiyle birlikte daha geniş kitlelerin ilgisini çekmeye başlamıştır (Narin, 2021:17). Metaverse ortamında ilgi çekmeye başlayan alanların başında *akıllı Metaverse kentleri* ve dolayısıyla *sanal kentler* gelmektedir.

AKILLI METAVERSE KENTLERİ VE SANAL KENTLER

Metaverse kavramına yönelik olarak yapılan tanımlarda farklılık olsa da kavramdan kişisel bir rol üstlenmek, bir video oyununun ötesine geçmek, kendi dünyanızı belirli kurallar ve sınırlamalar altında yeniden yaratmayı amaçlamak, kaynağa bağlı olarak artırılmış gerçeklik yoluyla gerçek orijinal unsurları içermek ve klasik sanal gerçeklik kavramının ötesine geçmek manaları anlaşılmalıdır. Bugüne kadar eğlence ve video oyunları Metaverse için itici güç olmuştur. Ancak Metaverse sunduğu olanaklar ile ekonomi, ticaret, eğitim, sanat ve kent yönetimi gibi diğer alanlara da uzanmaya başlamıştır.

Kent yönetimi açısından akıllı kentler Metaverse platformunda yerini alarak metaverilerden faydalanmaya hazırlanmaktadır. Kentsel planlama ise Metaverse gibi benzer bir kavram üzerinde çalışarak Dijital İkiz Kentler (Digital Twin Cities) olarak adlandırılan kavramı literatüre kazandırmıştır. Dijital İkiz Kentler, akıllı kentlerde kurulan sanal kopyalardır. Bu sanal kopyalar sanal kentte oluşabilecek potansiyel zorlukları önceden tahmin edilmesi görevini üstlenmiştir. Konsept, sanal şehri mümkün olduğunca çok veriyle beslemek ve zenginleştirmek üzerine kurulmuştur (Ramos, 2022). Konseptin amacına bakıldığında zaman akıllı kentlerin gelecekteki zorlukları Metaverse perspektifinden ele alma şansına sahip oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Gelecek yıllarda çok daha fazla dijital kentsel yönetim aracının Metaverse platformunda olacağı tahminler arasında yer almaktadır.

Dubai, Singapur, Seul ve Şangay dört büyük küresel kent olarak Metaverse'ü çözümlerine entegre ederek yeni nesil teknolojiye çoktan girmiştir. Dört şehrin de ortak noktası, çözümlerinin eş zamanlı olarak kullanıcılara kentsel altyapının tasarımı, inşası, bakımı ve yönetiminde çalışan profesyonellere hizmet sunarken aynı zamanda yeni teknoloji tarafından yönlendirilen bir ekonomik ekosistemi kuluçkaya yatırması ve geliştirmesidir. Bu kentler, yalnızca kullanıcıların katılımıyla değil, aynı zamanda blokzinciri teknolojisi, 3D görselleştirme, yapay zeka, sanal/artırılmış gerçeklik ve Metaverse ile ilişkili işletmelerin ve işlerin yaratılması ve büyümesiyle de gerçek değer yaratmayı amaçlamaktadır (Matyjasik,

2022). Metaverse serüveninde amaçlanan hedeflerin karşısında duran en belirgin zorluk ise kentlerin hiper gerçekçi bir dijital ikizini sunup sunamama durumlarıdır.

Akıllı kentlerin gerçekçi dijital ikizlerini sunma durumunda ise, Metaverse platformunda sanal kentler inşa edilmiş olacaktır. Sanal kentlerin inşa edilmesi oldukça önem verilen bir konu haline gelmiştir. Bunun sebebi Metaverse teknolojisinin araştırma ve geliştirmesi, büyük ölçekli veri odaklı yapay zeka sistemlerine dayalı inandırıcı sanal kentlerin tasarımı açısından akıllı kentin önemli bir trend haline gelmiş olmasıdır. Metaverse’de sanal kentlerin kurulma süreci kentsel planlamanın, kentsel tasarımın ve kentsel coğrafyanın dünya çapında uygulanmasına ilişkin olarak geçen süreç “sanal kentcilik” veya “artırılmış kentcilik” olarak adlandırılmaktadır. İşlevselci vizyonların izlerini taşıyan Metaverse’de kurulan sanal kentler, sistemlerin değişkenliğini, hareketliliğini, çok boyutluluğunu, karmaşıklığını ve ilişkiselliğini taşımaktadır. Bunun yanı sıra vatandaşların yaratıcılığı, özgünlüğü ve duygusallığının tam bir mantıksal ve hesaplamalı düzene dair tekno-ütopik bir düşünceye tabi tutulduğu, veri güdümlü akıllı kentlerin tek tip işlevselliğinde yansıtılan algoritmik bir düzeni tasvir etme eğilimindedir (Hemmati, 2022; Bibri, Allam ve Krogstie, 2022). Yapılan bu tasvir ile Metaverse, geleceğin akıllı kentlerine alternatif olarak sanal kentlerde yaşama ve çalışma biçimlerini somutlaştıran varsayımsal bir dünya inşasına dikkatleri çekmektedir. Bir sonraki başlıkta Metaverse’e ilk katılan kent olma özelliği taşıyan Seul örneğine yer verilerek sanal kent yönetimi üzerinde durulmuştur.

METAVERSE’DE SANAL KENT YÖNETİMİ: SEUL ÖRNEĞİ

Metaverse sayesinde kent yaşamı ile sanal yaşamı birleştirme çağı başlamış bulunmaktadır. Sanal yaşamın inşa edildiği sanal kentler yeni sosyal ve maddi ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayan, kentte kök salmış dijital olarak etkinleştirilmiş sosyo-teknolojik birlikliklerin yeni bir kümesi olarak tanımlanmaktadır. Metaverse platformunda kurulan sanal kent kavramının anlaşılmasında, özellikle de kent merkezlerinde uygulanabilirliğine ilişkin temel boyutlar teknik çevrelerden kaynaklanmaktadır. Sanal kent, kentsel mekanlarını yönlendirmek, bilgilendirmek ve öngörmek için kent planlama uygulayıcıları tarafından artan veri toplama ve modelleme faaliyetlerini içermektedir. Bu faaliyetler arasında, özellikle yeni planlama modelleriyle kentlerdeki mevcut ve ortaya çıkan sorunları anlamaya ve ele almaya yardımcı olan kent ve veri haritalama yer almaktadır (Lee vd., 2021; Allam vd., 2021). Geleceğin akıllı kentleri ve sanal kentleri için Metaverse fırsatlar sağlamaktadır. Bu fırsatların değerlendirilmesi noktasında sanal kent yönetimine önem verilmesi gerekmektedir.

Allam ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan çalışmada akıllı kentlerin ve sanal kentlerin Metaverse platformunda sanal olarak gelecekte çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik için karşılaşılabilecekleri fırsatlar ve zorluklar ele alınmıştır. Özellikle sanal kent inşasında ve yönetiminde dikkat edilmesi gerekenler aşağıdaki gibi başlıklar halinde sıralanmıştır;

- Metaverse ve geleceğin akıllı ve sanal kentleri için sunduğu fırsatlar,
- Dijital ikizler,
- Kentsel kaynak yönetimi,
- Kentsel yönetim,
- Yaşam kalitesi,

- Kentsel ortamlarda Metaverse ve sosyal etkileşimler,
- Kent turizmi,
- Metaverse ve kentsel iklim değişikliğinin azaltılması ve adaptasyonu,
- Metaverse ve kentsel form.

Yukarıda sıralanan temel başlıklar Metaverse de sanal kent yönetiminin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Öncelikle Metaverse teknolojisinin akıllı kentler ve sanal kentler için sunduğu fırsatlar değerlendirilmeli ve görülmelidir. Artırılmış ve sanal gerçeklikle desteklenen kentlerin dijital ikizlerinin hiper gerçeklik algısına ulaşması gerekmektedir. Metaverse ortamında sanal kentlerde kentsel kaynak yönetimine, kentsel yönetişime, yaşam kalitesine, kent turizmine, kentsel forma, kentsel iklim değişikliğinin azaltılmasına ve adaptasyonuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik Metaverse teknolojiye yatırım yapmayı ve dahil olmayı planlayan özel sektör, kamu sektörü ve ülkeler içinde geçerlidir.

Güney Kore, bu yeni teknolojide en çok ilerleyen ülkelerden biri konumuna gelmiştir. 2020 yılında Kore Yeni Anlaşma Politikası (Korean New Deal Policy) ile Metaverse ve 6. nesil iletişim teknolojisi sonrasında politikalarında değişiklikler yapmıştır. Bu politika yardımıyla akıllı kentler ve dijital ikizler arasındaki bağlantı belirginleşmiştir. Güney Kore'nin politikasındaki temel amaç yerel yönetimlere ve merkezi hükümetlere neredeyse gerçek zamanlı verileri ve bilgileri analiz etme ve tahmin edebilmedir (Ahn, 2020: 659). Küresel salgın sonrasında Kore, küresel olarak dijital ekonominin hız kazanması nedeniyle ulusal dijital ikiz politikalarına ve akıllı kent politikalarına öncelik verilmiştir.

Dijital ikiz ve akıllı kent politikalarına öncelik verilmesi ile 2021 yılında Seul Büyükşehir Yönetimi, Metaverse'e tam olarak giren ilk kent olma planını açıklamıştır. "Metaverse Seoul" platformu aracılığıyla, kent sakinleri sanal gerçeklik gözlüğünü takıp Belediye Binası ve önündeki meydanın 3 boyutlu görüntüsünü görebilecek ve burada Seul kent yönetiminin tüm alanlarının sanal versiyonlarıyla etkileşime girebileceklerdir. Bu sayede belediye yönetimiyle bürokratik süreçleri ve diğer prosedürleri daha kolay hale getirirken normal bir web sayfasının sağlayabileceğinden daha insani bir deneyim sunulacaktır. Coğrafyadan bağımsız olarak kentteki kamu hizmetlerine erişim genişletilecektir. Dijital ticaretle ilgili olarak ise Seul Belediyesi de Metaverse'i kentteki şirketler ve işletmeler için sanal bir ofis olarak kullanma niyetini de açıklamıştır. Metaverse platformunda Sanal Belediye Başkanlığı Ofisi, Seul FinTech Laboratuvarı, Invest Seul ve Seul Kampüs Kasabası gibi destek tesisleri ve hizmetleri sağlamıştır (Garrido ve González 2023).

Seul, 2026 yılında konsolidasyon için 33 milyon doların üzerinde yatırım yapmayı planlamaktadır. Bununla birlikte Güney Kore'nin başkenti, yönetimin halihazırda uzaktan veya bir uygulama aracılığıyla yürütülmesini sağladığı çok sayıda hizmeti birleştirecektir. Nihai hedef, Metaverse'i üstün bir kent planlama aracı olarak kullanmaktır. Seul'deki vatandaşlar ve işletmeler, yerel yönetimle dijital olarak etkileşim kurmak için Metaverse'den faydalanabilecektir. Faydalanabilmek için, öneri ve şikayetleri yönetmeye başlayacak sanal bir ofis oluşturulması planlanmaktadır (Ramos, 2022). Bu planın gelecekteki prosedürlerin başlangıcı olacağı düşünülmektedir.

Seul Metaverse aracılığıyla bürokrasiyi kolaylaştırmaktadır. Seul, küresel bir Metaverse lideri olma ve 10 yıl içinde kent sakinlerinin yaşam kalitesini dönüştürme hedefiyle "Metaverse

Seoul” programını başlatmıştır. Kent sakinlerinin artık hükümet ve yönetim ofislerine fiziksel olarak gitmelerine gerek kalmayacaktır. Bunun yerine avatarlarını görüşmelere göndermeleri, mahalle anlaşmazlıkları gibi konularda müzakerelere katılmaları ya da sivil istişarelerde yer almaları yeterli olacaktır. Seul ayrıca hem Koreli hem de yabancı ziyaretçiler için sanal turizmi geliştirmeyi amaçlamaktadır (Matyjasik, 2022).

Sanal kent yönetimi özelinde incelenen Seul örneği Metaverse’ün kent kullanımının nereye doğru gittiğinin yanı sıra potansiyeli ve faydaları hakkında erken göstergeler sunmaktadır. Metaverse’ü iyi ve faydalı amaçlar için kullanmaya başlayan kentlerin başında Seul gelmektedir. Metaverse’i eğlence amaçlı kullanmanın yanı sıra, kentlerin ve kuruluşların hizmetlerini iyileştirmeleri için nasıl yararlı bir araç olabileceğine dair örnekler gelmeye başlamıştır. Görüldüğü üzere, Metaverse ve kentler arasındaki en mantıklı bağlantı, teknolojinin yaşam kalitesi boyutlarını (kent planlaması, ulaşım, enerji üretimi, sağlık, eğitim, eğlence ve diğerleri dâhil) etkilemek için potansiyel kullanımından geçmektedir.

SONUÇ

Metaverse, insanların sosyalleşmek, alışveriş yapmak ve seyahat etmek gibi fiziksel dünyada yaptıkları pek çok aktiviteye katılmak için sanal olarak etkileşime girdikleri sanal bir dünyadır. Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı ülkelerin hükümetleri ve yerel yönetimleri yapay zekâ, dijital ikizler, blokzincir ve nesnelerin interneti gibi Metaverse teknolojileri ile ilgilenmekte ve çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar. Özellikle de teknolojilerin kamu hizmet sunumunda merkezi yönetimlere göre daha ileri noktalarda olabilen büyükşehir belediye yönetimleri doğrudan Metaverse’e ilişkin yatırımlar yapmaya başlarken, öte taraftan da Metaverse’ün ileri versiyonlarının ortaya çıkarılmasına da yatırım yapmaya devam edebilirler.

Yalnızca büyükşehir belediyeleri özelinde düşünmemek gerekmektedir. Diğer birçok kentin de nesnelerin interneti ve dijital ikizler gibi teknolojileri operasyonlarına dâhil ettiği görülmektedir. Boston, Orlando, Las Vegas ve Phoenix gibi şehirlerin altyapı değişikliklerini planlamaktan bina emisyonlarını düşürmeye kadar pek çok alanda dijital ikizleri kullanmaya başladığı görülmektedir. Dijital ikiz vb. Metaverse teknolojilerini kullanmaya başlayan bu örneklerin sayısı daha da artırılabilir. Ancak doğrudan Metaverse uygulamasını geliştirmek için yatırım yapan kentler de bulunmaktadır. Şangay, Santa Monica ve Seul gibi önemli kentler yerel kamusal hizmet sunumunu Metaverse aracılığı ile yapmak amacıyla çeşitli adımlar atmışlardır.

Çalışmada bu kentlerden Seul kentinin Metaverse’de oluşturmak istediği Metaverse sanal kenti ele alınmıştır. Seul Büyükşehir Belediyesi 2021 yılının sonunda Beş Yıllık Metaverse Eylem Planı hazırlayarak yerel kamu hizmetlerini sunmaya başlamak için bir Metaverse platformu kuracağını belirtmiştir. Planda kamu ve özel sektördeki Metaverse hizmetine yönelik eğilimleri ve talepleri yansıtacak yedi alanda (ekonomi, eğitim, kültür ve turizm, iletişim, kentsel gelişim, idari ve altyapı) belediyenin yerine getireceği sorumluluklar belirlenmiştir.

Seul Büyükşehir Belediyesi belirlediği alanlarda belediyenin sunduğu hizmetleri Metaverse aracılığı ile sunmak için 2026 yılına kadar 34 milyon dolar civarında yatırım yapmayı planladığını açıklamıştır. Burada temel amaç, Seul’deki vatandaşların ve işletmelerin belediye

ile dijital olarak etkileşim kurmak için Metaverse'den yararlanabileceği bir sistem oluşturularak sanal kent inşa etmektir.

2023 yılında Seul Fener Festivali ve diğer etkinliklerin Metaverse'te yapılması planlanmıştır. Ayrıca aynı yıl içerisinde sanal bir kamu hizmeti merkezi olan “Metaverse 120 Center”ın açılacağı da ifade edilmiştir. Metaverse'de yer alan avatar kamu görevlileri, danışma ve kamu hizmeti sağlayacaktır. Büyükşehir Belediyesi Gwanghwamun Plaza, Deoksugung Sarayı ve Namdaemun Pazarı gibi Seul'ün başlıca turistik yerlerini “Sanal Turist Bölgesi” aracılığıyla Metaverse dünyasında tanıtmayı planlamaktadır. Seul Büyükşehir Belediyesinin gerek Metaverse eylem planı hazırlaması gerekse de bu alana yatırım yapması çevrimiçi belediye hizmet anlayışının yeni bir boyuta geçtiğini göstermektedir. Dünyanın ilk dijital belediyesi olan Molenlanden Belediyesinin varlığı ve somut bir belediyenin binasının olmaması peşi sıra Seul Büyükşehir Belediyesinin Metaverse'de sanal kent oluşturarak bazı belediye hizmetlerini bu alana kaydırmak için adım atması ileride kamu hizmet sunumunun nasıl bir yere evirileceğini merak konusu haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

Ahn, E. Y. (2021). Analysis of Digital Twin Technology Trends Related to Geoscience and Mineral Resources after the Korean New Deal Policy in 2020. *Economic and Environmental Geology*, 54(6), 659–670. <https://doi.org/10.9719/EEG.2021.54.6.659>

Allam Z, Sharifi A, Bibri SE, Jones DS, Krogstie J. (2022). The Metaverse as a Virtual Form of Smart Cities: Opportunities and Challenges for Environmental, Economic, and Social Sustainability in Urban Futures. *Smart Cities*. 5(3): 771-801. <https://doi.org/10.3390/smartcities5030040>

Allam, Z.; Bibri, S.E.; Jones, D.S.; Chabaud, D.; Moreno, C. Unpacking the 15-Minute City via 6G, IoT, and Digital Twins: Towards a New Narrative for Increasing Urban Efficiency, Resilience, and Sustainability. *Sensors* 2022, 22, 1369.

Bibri, S.E., Allam, Z. & Krogstie, J. (2022). The Metaverse as a virtual form of data-driven smart urbanism: platformization and its underlying processes, institutional dimensions, and disruptive impacts. *Comput.Urban Sci.* 2, 24, <https://doi.org/10.1007/s43762-022-00051-0>

Bolger, R. K. (2021). Finding wholes in the metaverse: Posthuman mystics as agents of evolutionary contextualization. *Religions*, 12(9), 1-15. <https://doi.org/10.3390/rel12090768>.

Culliford, E., ve Dang, S. (2021). Facebook Changes Name to Meta As It Refocuses on Virtual Reality, <https://www.Reuters.Com/Technology/Facebooks-Zuckerberg-Kicks-Off-Its-Virtual-Reality-Event-With-Metaverse-Vision-2021-10-28/>, Erişim Tarihi 09.02.2023.

Garrido, C., ve González, A. (2023). Cities moving into the Metaverse: an augmented, but better reality?, <https://www.citiestobe.com/cities-metaverse/>, Erişim Tarihi 07.02.2023.

Hemmati, M. (2022). The Metaverse: An Urban Revolution Effect of the Metavese on the Perceptions of Urban Audience. *Tourism and Culture*, 2(7), 53–60.

- Koenig, R. (2022). With Money From Facebook, 10 Colleges Turn Their Campuses Into “Metaversities”: Is Education Moving to A “Tri-Brid” Model That Flows Between in-Person, Online, And Simulated Environments? Edsurge. <https://Www.Edsurge.Com/News/2022-06-01-With-Money-From-Facebook-10-Colleges-Turn-Their-Campuses-Into-Metaversities>, Erişim Tarihi 09.02.2023.
- Laeq, K. (2022). Metaverse: Why, How and What, https://www.researchgate.net/publication/358505001_Metaverse_Why_How_and_What Erişim Tarihi 09.03.2023.
- Lee, J. Y. (2021). A Study on Metaverse Hype for Sustainable Growth. *International Journal of Advanced Smart Convergence*, 10(3), 72–80. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7236/IJASC.2021.10.3.72>.
- Lee, L.-H.; Braud, T.; Zhou, P.; Wang, L.; Xu, D.; Lin, Z.; Kumar, A.; Bermejo, C.; Hui, P. All One Needs to Know about Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda. arXiv 2021, arXiv:2110.05352.
- Matyjasik, B. (2022). Smart Cities and the Metaverse Revolution, <https://www.egis-group.com/all-insights/smart-cities-and-the-metaverse-revolution>, Erişim Tarihi 09.02.2023.
- Meta. (2022). Meta Quest 2. <https://Store.Facebook.Com/Quest/Products/Quest-2/>, Erişim Tarihi 09.02.2023.
- Narin, N. G. (2021). A Content Analysis of the Metaverse Articles. *Journal of Metaverse*, 17–24.
- National League of Cities (2022). Cities and the Metaverse, https://www.nlc.org/wp-content/uploads/2022/04/CS-Cities-and-the-Metaverse_v4-Final-1.pdf, Erişim Tarihi: 10.03.2023.
- Novak, K. (2022). Introducing The Metaverse, Again!. *Techtrends* 66, 737–739. <https://Doi.Org/10.1007/S11528-022-00767-0>.
- Park, S. M., ve Kim, Y. G. (2022). A Metaverse: Taxonomy, Components, Applications, and Open Challenges. *IEEE Access*, 10, 4209–4251. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3140175>.
- Ramos, J. (2022). Metaverse and Smart Cities: Potential or Vaporware?, <https://tomorrow.city/a/what-is-metaverse-how-is-it-applied-smart-cities>, Erişim Tarihi 09.02.2023.

DİJİTAL VERİLERİN KORUNMASINDA SİBER ORTAKLARIN ROLÜ: SİBER GÜVENLİK ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doktora Öğrencisi Duygu Aksu¹, Doç. Dr. Elvettin Akman²

ÖZET

Küreselleşme neticesinde ortaya çıkan teknolojik gelişmeler neticesinde dijital verilerin korunması konusunu oldukça önemli bir hale getirmiştir. Teknoloji kullanımının bireyler, şirketler, kurum ve kuruluşlar tarafından katlanarak artması dijitalleşmenin en temel unsuru olan siber güvenliğe farklı açılardan yaklaşılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Dijital verilerin değeri kat ve kat artarken kişisel ya da kurumsal veriye ulaşmaya hakkı olmayan kişiler veriye ulaşma noktasında farkı yöntemler denemektedir. Siber güvenlik konusu ise bu noktada önem kazanmaktadır. Dijital çağda dayanıklı olabilmek, yapıların güvenliğini sağlamak ve siber saldırılardan korunmak için 360 derece bütüncül bir siber güvenlik politikasına ihtiyaç duyulmaktadır. Siber saldırılardan korunmak ve siber güvenliği sağlamak noktasında ise siber güvenlik ortakları devreye girmektedir. Siber güvenlik ortakları olarak adlandırılan siber güvenlik şirketleri; siber güvenlik alt yapısının güçlenmesinde, güvenlik hassasiyeti sorunlarının çözülmesinde, siber güvenlik eğitiminde, etkin güvenlik çözümlerinde, risklerin azaltılmasında, tehditlere hızlı tepki verilmesinde ve en önemlisi siber güvenlik için ayrılacak olan bütçeden maliyet konusunda tasarruf edilmesinde bireylere, kurum ve kuruluşlara katkı sağlayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı da siber güvenlik şirketlerinin dijital verilerin korunmasındaki rolünü araştırmak ve ortaya koymaktır. 2023 yılının en iyi 20 siber güvenlik şirketine çalışma içerisinde yer verilmiş ve örneklem olarak seçilmiştir. Siber güvenlik şirketleri gelirleri, güvenlik servisleri, sundukları hizmetler, kullandıkları teknolojiler, vermiş oldukları eğitimler ve sağladıkları katkılar bakımından detaylı olarak analiz edilmiştir. Analiz sonrasında elde edilen veriler görselleştirilerek tablo halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Veri, Dijital Verilerin Korunması, Siber Güvenlik, Siber Güvenlik Ortakları ve Siber Güvenlik Şirketleri.

GİRİŞ

Yakın geçmişte dijital teknolojiler yaşam biçimini her alanda daha fazla değiştirmeye başlamıştır. İnsanların dijitale ayak uydurması ve pek çok kurum ve kuruluşun sunduğu hizmetleri dijital mecraya taşınması ile beraber dijital veriler oluşmaya başlamıştır. Hayatın birçok yönünü dijital veriye dönüştüren aşamalı verileştirme süreci olarak da ifade edilebilecek olan bu süreç, yeni teknolojilerin hızlı gelişimini ve toplumun dönüşümünü büyük ölçüde etkilemiştir. Verilerin dijital dönüşümün merkezinde konumlanması ile beraber kişisel verilerin kullanımı ve korunması hususu ön plana çıkmıştır. Dijital mecralarda bu kadar çok verinin kullanımı gizlilik, güvenlik ve siber açıdan birçok sorunu meydana getirebilmektedir. Bu

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, duygakso@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8603-9074.

²Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elvettinakman@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2303-840X.

nedenle veri koruma ve verilerin güvenliği büyük önem arz eden konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri koruma ve veri güvenliği, temel hakların korunmasında her zamankinden daha fazla iç içe geçmiş bir rol oynamaktadır. Kötü niyetli taraflarca sürekli güvenlik açıkları bulunmaya çalışıldığından veri güvenliğini her daim sağlamak ve mahremiyeti korumak oldukça önemli hale gelmektedir. Gün geçtikçe veri odaklı toplum haline geldiğimiz varsayıldığında gerek hükümetlere gerekse de siber güvenlik uzmanlarına veri odaklı toplumun yarattığı karmaşıklık ve zorluklarla mücadele görevi düşmektedir. Bu nedenle hükümetler yeni dijital politikalar ve daha da önemlisi veri ve siber güvenlik politikaları üretmek zorundadırlar. Siber güvenlik uzmanları da bu politikalar dâhilinde profesyonel bir şekilde çözümler üretmelidirler. Bu noktada siber güvenlik uzmanlarının geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak yeni yaklaşımlar geliştirmeleri gerekmektedir. Hükümetlerin de veri koruma ve siber güvenlik konularında daha proaktif politikalar geliştirerek hareket etmeleri gerekmektedir

Veri güvenliğinin bilgi varlıklarının doğrudan korunmasını, siber güvenliğin ise bilgi varlıklarını korumanın bir aracı olarak teknoloji varlıklarını güvence altına almaları hükümetlerin ve kamu kurum ve kuruluşlarının faydalarına olacağı aşîkârdır. Hem veri güvenliği hem de siber güvenlik, bir kuruluşun bilgi varlıklarının gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini korumaya çalışmaktadır. Günümüzde bilgi ve teknoloji varlıklarına yönelik güvenlik tehditleri geniş bir yelpazeye yayılmakta ve gelişmektedir. Yaşanan geniş yelpazeli siber güvenlik sorunları siber güvenlik ortakları ile çözüme kavuşabilmektedir.

Bu çalışmada siber güvenlik ortakları konu edinmiştir. Siber güvenlik ortakları olarak siber güvenlik şirketlerine çalışma içerisinde yer verilmiştir. İlk olarak dijital veriler ve dijital verilerin korunması konusunun önemi üzerinde durulmuştur. Ardından veri güvenliğinin önemi vurgulandıktan sonra siber güvenlik ve siber güvenlik ortakları hakkında bilgiye yer verilmiştir. Son olarak çalışmanın amacı dahilinde dijital verilerin korunmasında siber ortakların rolü incelenmiş ve 2023 yılının en iyi 20 siber güvenlik şirketi karşılıklı olarak analiz edilmiştir.

DİJİTAL VERİLER VE DİJİTAL VERİLERİN KORUNMASI

Son yıllarda dijital veri miktarında eşî benzeri görülmemiş bir artış yaşanmaktadır. Bu artış ile beraber akademi dünyasında yeni dijital yöntemler, araçlar ve araştırma altyapılarında hızlı ilerlemeler kaydedilmiştir. Devlet kurumlarından gelen kayıt verileri, sensörlerden gelen veriler ve çok çeşitli tarihsel veri havuzları gibi diğer alanlardan gelen veriler ile dijital veri yoğunluğu her saniye daha fazla artma eğilimi göstermektedir (Levin ve Svenningsen, 2019: 1). Dijital veri yoğunluğunun gün geçtikçe daha fazla artması ise dijital veri çağının başladığını göstermektedir.

Dijital veri çağına geçilmesi özel sektörü etkilediği gibi çeşitli perspektiflerden kamu yönetimini de derinlemesine etkilemiştir. Dijital veri çağı ile kamu yönetiminde dijitalleşme ivme kazanmıştır. Planlama ve süreç içerisinde şeffaflığın sağlanması adına kamu ve özel sektör aktörleri için dijital verilerin üretimini ve çevrimiçi dağıtımını mevcut strateji ve planlama uygulamalarına ve iş akışlarına entegre edilmesi gerekliliği doğurmuştur. Bunu sağlayabilmek adına birçok Avrupa ülkesi kamuya açık mekânsal planlama veri tabanları oluşturmuştur (Fertner vd., 2018: 6-7). Geçtiğimiz on yılda dijitalleşmenin etkisi ile dijital

yönetişim, açık devlet ve açık veri kavramları önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte, dijital verilere erişimin artması, verilerin geçerliliği ve çoklu dijital veri kaynaklarını entegre etmek için yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyaçla ilgili özellikle dijital verilerin korunması noktasında zorluklar yaşanmaya başlamıştır.

Verilerin korunmasına ilişkin endişelerin arttığı bir çağda, dijital verilerin güvenliği sağlanması ve koruma altına alınması gerekmektedir. Dijital veri sağlayıcılarının haklarının korunmasına ilişkin gerekli önemin gösterilmesi önem arz etmektedir (Matturi, 2016: 62-63). Çünkü dijital veriler dijitalleşme ve inovasyon serüveninde kilit bir değer haline gelmiştir. İnovasyonun günümüzün küresel sorunlarına bir çözüm olmaktan ziyade, bu sorunların temelinde yattığı sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, dijital verilerin ekonomi, politika, siyaset ve daha geniş perspektif ile her alanda korunması gerekmektedir (Prainsack, 2020: 441).

Verileri yöneten kurumlara karşı halk ayrıca güvenmek istemektedir. Verilerin kötü yönetimi, özellikle yeni dijital ekonomi bağlamında, siber suçlar ve hesap verebilirlik konusunda yetersizlik bakımından elverişli bir zemin oluşturmaktadır (Rosadi vd., 2023:78-79). Siber suçların yaşanmaması, ekonomik, siyasi, politik ve birçok alanda sorunların engellenmesi adına dijital veri mahremiyeti dikkate alınmalıdır.

Veri koruma, mahremiyetin temelini oluşturur ve bir kişiyi tanımlamak için kullanılan kişisel verileri tanımlar. Kişisel verilere erişimi düzenlemenin önemli bir yolu, veri tüketicisinin bu kullanıma rıza göstermesidir. Çoğu ülke, bu tür bir rızaya dayanan veri koruma yasaları oluşturmuştur. Ancak, kişisel ve dijital verilerin korunması ile ilgili rızanın yasal bir kavram olarak işlevi ve uygulanmasına ilişkin daha yaygın bir endişe ortaya çıkmıştır. İnternetin her yerde bulunması ve hassas verilere kolay erişim veri tüketicilerinin kişisel ve dijital verilerin çevrimiçi ortamlarda kontrol eksikliği ve güvenliği noktasında (Trakman, Walters ve Zeller, 2020: 218-219) daha kolay atak yapmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar temel olarak siber güvenlik ile alakalı olup siber güvenlik ortaklarının sürece dâhil olması ile çözülmektedir.

SİBER GÜVENLİK VE SİBER GÜVENLİK ORTAKLARI

Dijital verilerin artması aynı zamanda siber sorunların yaşanmasına yol açarak siber güvenliğe olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Veri güvenliği açıklarının artması, siber güvenlik uygulamaları için büyük ağ verilerinin sürekli artan bir şekilde birikmesine yol açmıştır. Siber güvenlik yönetimi için büyük veri analizi, verilerin toplanması, depolanması ve işlenmesi gerekmektedir (Xu vd., 2015: 29). İç kontrol zayıflıklarının sinyalleri olarak siber güvenlik olayları, finansal raporlama, yönetim, güvenlik ve denetim kalitesi için önemli risk faktörlerini oluşturmaktadır. Bireylerin, kurumların ve kuruluşların veri güvenliği açısından risk farkındalıklarını artırdıkları ve siber güvenlik olaylarının sonuçlarıyla başa çıkmak için yeterli prosedürleri uygulamaya başladıkları zaman veri güvenliği sağlanabilmektedir (Rosati, Gogolin ve Lynn, 2020: 701).

Siber riskler ve siber saldırılar veri güvenliğine yönelik potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Veri kullanımı ve internet tüketimi oranları artmaya devam ettikçe, siber farkındalık giderek daha acil hale gelmiştir (Zwilling, vd., 2020: 82). Bireylerin ve örgütlerin zayıf ve yetersiz şifre yönetimi, siber tehditler hakkında yeterli bilgi ve farkındalığının olmaması, bilgisayar ve ağ güvenliği hakkında genel bilgilere sahip olma, e-ticaret kullanımına yönelik tehditler hakkında çok ayrıntılı ve spesifik bilgilerden yoksunluk siber saldırılara karşı savunmaz kalınmasına

neden olmaktadır (McCrohan, Engel ve Harvey, 2010: 23). Siber güvenlik kadar önemli olan bir diğer konu ise siber güvenlik farkındalığıdır. Siber güvenlik farkındalığının siber güvenlikte özellikle ilgi çeken bir konu olduğunu belirtmek gerekmektedir. İnsanlar siber güvenliğin merkezi figürleridir ve siber uzaydaki riski azaltmanın yolu insanları daha fazla güvenlik bilincine sahip kılmaktır. Siber güvenlik farkındalık düzeyini ise sosyo-demografik özellikler, siber güvenlik algıları, önceki siber güvenlik ihlalleri, BT kullanımı ve bilgi gibi çeşitli faktörler etkilemektedir (Kovacevic, Putnik ve Toskovic, 2020: 125140). Siber güvenlik farkındalığının bireyler ve özel sektör kuruluşları çerçevesinde ele alınmaması gerekmektedir.

Son yıllarda, birçok araştırmacı ve siber güvenlik uzmanı, kablosuz iletişim teknolojilerinin ve sistemlerinin çeşitli siber saldırılar nedeniyle tehlikede olduğunu ortaya koymuştur. Bu saldırıların sadece özel sektöre değil aynı zamanda devlet kurumlarına da zarar verdiği görülmüştür. Siber casuslar güvenlik çerçevelerine meydan okumak için yeni teknikler denemekte, herhangi bir boyuttaki anahtarı kırmak için güçlü araçlar ve hileler kullanmakta, özel ve hassas verilerin güvenliği azalmaktadır. Siber saldırıları hafifletmek için birçok ilerleme kaydedilmektedir (Kaur ve Ramkumar, 2022: 5766). Bu ilerlemeler bireyler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve kamu sektörü için siber güvenlik adına oldukça olumlu gelişmelerdir.

Günümüzde, bireyler, sivil toplum kuruluşları, devlet ve hükümet kurumları da dahil olmak üzere, ülkelerin her düzeydeki ekonomik, ticari, kültürel, sosyal ve hükümet faaliyetlerinin ve etkileşimlerinin çoğu siber uzayda gerçekleştirilmektedir. Son zamanlarda dünya genelinde birçok özel şirket ve devlet kuruluşu siber saldırı sorunu ve kablosuz iletişim teknolojilerinin tehlikesiyle karşı karşıyadır. Günümüz dünyası teknolojiye oldukça bağımlı olduğu için bu verileri siber saldırılardan korumak zorlu bir konu hal almıştır. Siber saldırıların amacı ise bireylere, kurumlara, devlete ve şirketlere finansal olarak zarar vermektir. Diğer bazı durumlarda ise siber saldırılar askeri veya siyasi amaçlı da olabilmektedir. Bu amaçla, çeşitli kuruluşlar siber saldırıların neden olduğu zararları önlemek için çeşitli çözümler kullanmaktadır (Li ve Liu, 2021: 8186). Bu çözümlerin başında siber güvenliği sağlamak adına siber güvenlik ortakları ile çalışmak gelmektedir.

Siber güvenlik ortakları kapsamlı yönetilen siber güvenlik hizmetleri ile her büyüklükteki şirkete ve devlet kurumuna uzman siber olay müdahalesi ve siber tehdit istihbaratı sağlayarak siber güvenlik tehditlerine karşı koruma, tespit ve tepkiye odaklanmaktadır. Güvenlik tehdidi değerlendirmesini ve güvenlik duvarı, sandbox, web uygulaması güvenlik duvarı, uç nokta ve SIEM dahil olmak üzere entegre bir güvenlik kontrol yapısının tasarımını talep üzerine gelişmiş bir tehdit koruma platformu aracılığıyla birleştirmektedir. Siber olay müdahale planlaması ve acil durum tehlikeye girme incelemeleri de dahil olmak üzere siber güvenlik tehdit istihbaratı ve güvenlik danışmanlığı hizmetleri sunmaktadır. Siber güvenlik risklerini azaltma konusunda destek sağlamaktadır (Infosecpartners.com, 2023). Ayrıca eğitim kurumları için uzman siber güvenlik danışmanlığı hizmetleri, sertifika ve çeşitli siber güvenlik hizmetleri vermektedir.

Kurum, kuruluş, özel sektör ve devletlerin ihtiyaç dâhilinde siber güvenlik ortakları ile çalışması önerilmektedir. Bu öneri çeşitli ihtiyaçlardan doğmaktadır. Aşağıda siber güvenlik ortaklarına ihtiyaç duyulmasının nedenleri sıralanmıştır (Miracle, 2022):

- Daha güçlü siber güvenlik durumu,

- Önemli güvenlik zafiyetlerini önceden belirlemek,
- Personel için etkili güvenlik eğitimi,
- İlgili güvenlik çözümleri,
- Azaltılmış maliyetler,
- Önemli ölçüde düşük düzenleyici riskler,
- Temel işlere odaklanma,
- İyileştirilmiş olay müdahale duruşu.

Siber güvenlik ortaklarına neden ihtiyaç duyulduğuna yönelik olarak yukarıda sekiz neden sıralanmıştır. Bu nedenler temel olarak kurumun gelişmiş kötü amaçlı yazılımlar ve diğer kötü amaçlı saldırılar gibi en son siber tehditleri izlemek ve tespit etmek için gelişmiş güvenlik teknolojileri ve tehdit istihbaratı sağlamaktan doğmaktadır. Kurumları siber suçlardan etkili bir şekilde korumak için öncelikle sistemlerin bilgisayar korsanlarının saldırılarına karşı savunmasız bırakan güvenlik açıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bir siber güvenlik ortağı ile çalışıldığı zaman ise siber saldırı riski en yüksek olan alanları ele alan bir eylem planı geliştirmek için kapsamlı bir risk değerlendirmesi ve ağın iç denetimi yoluyla kuruluşa rehberlik edilmesi sağlanmaktadır. Rehberlik sayesinde personel için gerekli eğitimlerde verilmeye başlamaktadır. Eğitimler çalışanların kuruluşun varlıklarını, ağını ve verilerini tehlikeye atan siber tehditler hakkında güncel ve dinamik farkındalık kazanmalarına yardımcı oldukları için siber güvenlik şirketleriyle ortaklık kurmanın önemli bir avantajıdır. Gelişen tehdit ortamını ele almak için siber güvenlik uzmanlarına ihtiyaç vardır. Çoğu kuruluş ise bu kişileri eğitecek zaman ve kapasiteden yoksundur. Ancak bir siber güvenlik şirketi ile ortaklık kurmak, işletmelerin güvenliklerinden ödün vermeden büyük ön maliyetlerden ve zamandan tasarruf etmelerine yardımcı olabilmektedir. Böylelikle kuruluşlar devlet ya da özel fark etmeksizin büyüklükleri ne olursa olsun, temel iş hedefleri ile siber güvenlik gereksinimleri arasında bir denge kurmak zorunda kalmayacaktır. Siber güvenlik şirketleri ile ortaklık kurmak siber güvenliği sürdürmek için gereken zaman ve çaba miktarını azaltabilir, yöneticilerinin ve personelin temel iş hedeflerine odaklanmasına olanak tanıyabilmektedir. Bir sonraki başlıkta siber güvenlik ortakları olarak adlandırılan siber güvenlik şirketlerinin dijital verilerin korunmasındaki rolü analiz edilmiştir.

DİJİTAL VERİLERİN KORUNMASINDA SİBER ORTAKLARIN ROLÜ: SİBER GÜVENLİK ŞİRKETLERİ

Dijital verilerin korunması noktasında siber güvenlik ortağı olarak adlandırılan siber güvenlik şirketleri çeşitli yönlerden kurum ve kuruluşlara katkı sağlamaktadır. Çalışanların kurumlarının siber güvenlik politikalarına uymaması, siber olayların çoğuna sebep olmaktadır. Bilgi güvenliği sistemlerini güvence altına almak için siber güvenlik şirketleri, siber sistemlerin güvenliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Bilgi sistemlerini koruma gerekliliği, işletmelerin varlıklarını ve kullanıcılarını siber uzayda güvence altına almaları için siber güvenlik standartlarının yeterince benimsenmesi gerekmektedir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesinde siber güvenlik şirketleri aracılık rolü üstlenmektedir (Abdalla, 2021: 804). Sağlam güvenlik savunmasına olan talep ve gereklilik artıkça, mevcut çözümlerin sayısı gibi siber güvenlik teknolojisi pazarı da patlamış durumdadır. Yüksek profilli fidye yazılımı saldırıları, yazılım tedarik zinciri hackleri ve şirketler birleşmeleri arasında, sektör ve kurumlar için yüksek risklerin ve büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemden geçilmektedir. Bu çalışmanın amacı

ise siber güvenlik şirketlerinin dijital verilerin korunmasındaki rolünü araştırmak ve ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda 2023 yılının en iyi 20 siber güvenlik şirketi incelenmiş ve aşağıda yer alan tablo hazırlanmıştır.

Tablo 1. 2023'ün En İyi 20 Siber Güvenlik Şirketi

Sıralama	Siber Güvenlik Şirketi	En İyi Olduğu Kategori	Kuruluş Yılı	Merkezi	Yıllık Geliri
1.	Palo Alto Networks	Kapsamlı Güvenlik	2005	Santa Clara, Kaliforniya	5,5 milyar dolar
2.	Fortinet	Ağ Güvenliği	2000	Sunnyvale, Kaliforniya	4,4 milyar dolar
3.	Cisco	Dağıtılmış Ağ Güvenliği	1984	San Jose, Kaliforniya	54,5 milyar dolar
4.	CrowdStrike	Uç Nokta Güvenliği	2011	Sunnyvale, Kaliforniya	2,2 milyar dolar
5.	Zscaler	Bulut Güvenliği	2007	San Jose, Kaliforniya	1,53 milyar dolar
6.	IBM	Ar-Ge	1911	Armonk, New York	60 milyar dolar
7.	Trend Micro	Küçük İşletmeler	1988	Tokyo, Japonya	1,64 milyar dolar
8.	Okta	Erişim Yönetimi	2009	San Francisco	1,83 milyar dolar
9.	OneTrust	Gizlilik ve Uyumluluk	2016	Atlanta, Georgia	669 milyon dolar
10.	Rapid7	Değer ve Kullanım Kolaylığı	2000	Boston, Mass.	680 milyon dolar
11.	Proofpoint	Kimlik Avı Koruması	2002	Sunnyvale, Kaliforniya	1,2 milyar dolar
12.	Tenable	Güvenlik Açığı Yönetimi	2002	Columbia, Maryland	680 milyon dolar
13.	KnowBe4	Güvenlik Farkındalığı Eğitimi	2010	Clearwater, Florida	334 milyon dolar
14.	Darktrace	Yapay Zeka Güvenliği	2013	Cambridge, Birleşik Krallık	445 milyon dolar
15.	Check Point	Güvenlik Duvarları	1993	Tel Aviv, İsrail ve San Carlos, California	2,15 milyar dolar
16.	Sophos	Ev ve Küçük Ofis Güvenliği	1985	Abingdon, Birleşik Krallık	818 milyon dolar
17.	Broadcom	Uç Nokta Yönetimi	1991	San Jose, Kaliforniya	41 milyar dolar

18.	Trellix	XDR Çözümü	1987	San Jose, Kaliforniya	Bilinmiyor
19.	RSA	Risk Yönetimi Çözümü	1982	Bedford, Massachusetts	Bilinmiyor
20.	Microsoft	Windows Güvenliği	1975	Redmond, Washington	213 milyar dolar

Kaynak: (Shread, 2023)

Yukarıda yer alan tabloda 2023 yılının en iyi 20 siber güvenlik şirketine yer verilmiştir. Şirketler sıralaması, adı, kuruluş yılları, merkezleri ve yıllık gelirleri bakımından analiz edilmiştir. Tabloya göre kurulan en eski siber güvenlik şirketi 1911 yılında kurulmuştur. Şirket en iyi AR-GE kategorisinde siber güvenlik açısından hizmet vermektedir. En yeni kurulan şirket ise 2016 yılında kurulmuş ve en iyi gizlilik ve uyumluluk kategorisinde siber güvenlik açısından hizmet vermektedir. En iyi 20 şirketin merkezleri incelendiği zaman büyük çoğunluğunun Kaliforniya’da kurulduğu ve ana merkezlerinin Kaliforniya’da yer aldığı görülmektedir. Yıllık gelir açısından en fazla kazanan şirket 213 milyar dolar ile Windows güvenliği kategorisinde siber güvenlik açısından hizmet veren Microsoft şirketidir.

Fidye yazılımları, yazılım tedarik zinciri ve kritik altyapı saldırıları yöneticilerin ve şirket yönetim kurullarının dikkatini çektiğinden, siber güvenlik bir süredir en önemli harcama önceliği haline gelmiştir. Yapay zeka ve dijital dönüşüm gibi daha stratejik BT yatırımlarının önüne geçmiştir. Bir ihlalin bir şirketin fikri mülkiyetine, itibarına ve gelirlerine verebileceği zararlar birlikte veri gizliliği yasaları uyarınca ağır para cezaları oldukça fazladır. Siber güvenlik sorunlarını azaltmak ve maliyet açısından kurumlara katkı sağlayabilmek için siber güvenlik şirketleri devreye girmektedir. Yukarıda sıralanan 20 siber güvenlik şirketi ise Pazar liderleri olarak adlandırılmaktadır. Tablodaki durum bazı daha köklü şirketlerin önünde hızla yükselen daha küçük şirketlerin olduğunu göstermektedir. Siber güvenlikte uzmanlaşma küçük şirketler açısından ve siber ortaklar açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Dijitalleşme çağında dijitalleşmenin en temel unsuru siber güvenlidir. Dijital dönüşümle elde edilen büyük verinin korunması siber güvenliğe farklı yaklaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Dijital verilerin değeri kat ve kat artarken veriye ulaşmaya hakkı olmayan kişiler veriye ulaşma noktasında farklı yöntemler denemektedir. Siber güvenlik ise bu noktada devreye girmektedir. Devlet ve özel sektör kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Siber güvenlik konusunda kurumlar şeffaflık, atak ve saldırı riskine dikkat etmelidir. Siber güvenlik süreci entegre olarak yönetilmelidir. Entegre olmayan çözümler kurumları tam olarak koruyamaz. Bütünleşik koruma politikası kurumlar tarafından kabul edilmeli ve uygulanmalıdır. Parçalı ve dağınık çözümler ve çözüm önerileri siber saldırıların önüne geçememektedir. Tam görünürlük olarak ifade edilen koruma yöntemi ile ataklardan korunabilir. Pozitif varsayımlar ile siber saldırılardan korunmak mümkün değildir. Kamu kurumlarında karşılaşılan kısıtlı bütçe ve maliyet sorunu siber güvenlik açısından sorun teşkil etmektedir.

Kamu kurum ve kuruluşlarını kısıtlı bütçe ve maliyet sorunundan kurtarmak için siber güvenlik ortaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Siber ortakların sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Dijital verinin artışı ile birlikte yıllardır göz ardı edilen siber güvenlik konusu artık dikkat

edilmesi ve önem verilmesi gereken konu haline gelmiştir. Siber güvenlik temelde insan, kültür farklılıkları, siyaset, yönetim ve istihbarat dikeyinde gelişen bir teknolojidir. Siber güvenlik kısıtlı bütçe ve maliyet ile halledileceği düşünülen bir konu değildir. Buna en iyi örnek Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olarak gösterilmektedir. Çünkü ABD Türkiye'nin TSK'ya ayırdığı bütçe kadar siber güvenliğe bütçe ayırmaktadır. Savunma toprak sınırlarında olduğu kadar veri dahilinde önemli olmalıdır.

Dijital çağda dayanıklı olabilmek ve milli verinin ülke sınırları içerisinde korunabilmesi için modernizasyon, sürekli iyileştirme, yüksek teknoloji kullanımı, koordinasyon, çalışan güçlendirme, teknolojiyi doğru kullanma, çok iyi stratejilere sahip olma ve siber güvenliği sağlamak gerekmektedir. Dijitalleşme çağında her an her şey güncellendiği gibi siber güvenlik de gelişmekte ve güncellenmektedir. Siber güvenlikte yaşanan gelişimler ve dönüşümler yeni nesil çözümler olarak adlandırılmaktadır. Siber güvenlik noktasında yeni nesil çözümler siber saldırılardan korunmak için bütçe ayrılması gerektiğini göstermektedir. Çünkü dünyadaki dengeler hem dijital gelişmelerle hem de siber güvenlik noktasında değişmektedir.

Yeni nesil çözümler arasında yer alan siber güvenlik ortaklarından siber güvenlik şirketleri, özel ve devlet sektörü kurum ve kuruluşlarına daha güçlü siber güvenlik duruşu, önemli güvenlik zafiyetlerini önceden belirlemek, personel için etkili güvenlik eğitimi, ilgili güvenlik çözümleri, azaltılmış maliyetler, önemli ölçüde düşük düzenleyici riskler, temel işlere odaklanma ve iyileştirilmiş olay müdahale duruşu noktasında katkı sağlamaktadır. Siber güvenlikte ortak olmak, işbirliği yapmak ve koordinasyonu sağlamak şirketlerin sağladığı katkılara bakıldığı zaman daha net anlaşılmaktadır. Siber güvenlik şirketlerinin sağladığı katkılarının sürdürülebilir olması için bütüncül politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışanların güçlendirilmesi, siber güvenlik farkındalığının oluşturulması ve siber güvenlik eğitimlerinin verilmesi bütüncül politikaları destekler niteliktedir. Siber güvenlik şirketlerinin sağladığı katkılarının yanı sıra hala devam eden sorun ise siber güvenlik uzmanı sayısında yaşanan eksikliklerdir. Siber güvenlik uzmanı kadrolarında ihtiyaç devam etmekte ve bir sonraki çalışmalara siber güvenlik uzmanı ihtiyacı konusunda çalışma yapmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Fertner, C., Aagaard Christensen, A., Andersen, P. S., Olafsson, A. S., Præstholm, S., Caspersen, O. H., ve Grunfelder, J. (2018). Emerging digital plan data—New research perspectives on planning practice and evaluation. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 119(1), 6–16. <https://doi.org/10.1080/00167223.2018.1528555>

Infosecpartners.com, Infosec Partners Cyber Security, <https://www.infosecpartners.com/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023

Kaur, J., ve Ramkumar, K. R. (2022). The recent trends in cyber security: A review. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*. King Saud bin Abdulaziz University, 34, 5766-5781. <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2021.01.018>

- Kovacevic, A., Putnik, N., ve Toskovic, O. (2020). Factors Related to Cyber Security Behavior. IEEE Access, 8, 125140–125148. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3007867>
- Levin, G., ve Svenningsen, S. R. (2019). Digital transdisciplinarity in land change science – integrating multiple types of digital data, Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography, 119(1), 1-5. <https://doi.org/10.1080/00167223.2019.1585893>
- Li, Y., ve Liu, Q. (2021). A comprehensive review study of cyber-attacks and cyber security; Emerging trends and recent developments. Energy Reports, 7, 8176–8186. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.08.126>
- Matturi, M. (2016). Using Digital Data Gathering to improve data collection, Development in Practice, 26:1, 52-63, DOI: 10.1080/09614524.2016.1117578
- McCrohan, K. F., Engel, K. ve Harvey, J. W. (2010). Influence of Awareness and Training on Cyber Security, Journal of Internet Commerce, 9:1, 23-41, DOI: 10.1080/15332861.2010.487415
- Miracle, M. (2022). Top 8 Reasons Why Your Business Needs Cybersecurity Partners, <https://apex.com/why-your-business-needs-cyber-security-partners/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023
- Prainsack, B. (2020). The political economy of digital data: introduction to the special issue, Policy Studies, 41(5), 439-446. <https://doi.org/10.1080/01442872.2020.1723519>
- Rosadi, S. D., Noviandika, A., Walters, R., ve Aisy, F. R. (2023). Indonesia's personal data protection bill, 2020: does it meet the needs of the new digital economy?, International Review of Law, Computers & Technology, 37:1, 78-90, DOI: 10.1080/13600869.2022.2114660
- Rosati, P., Gogolin, F., ve Lynn, T. (2020). Cyber-security incidents and audit quality. European Accounting Review, 1-28. <https://doi.org/10.1080/09638180.2020.1856162>
- Shread, P. (2023). 20 Top Cybersecurity Companies for 2023, <https://www.esecurityplanet.com/products/top-cybersecurity-companies/>, Erişim Tarihi: 11.03.2023
- Trakman, L., Walters, R., ve Zeller, B. (2020). Digital consent and data protection law – Europe and Asia-Pacific experience, Information & Communications Technology Law, 29:2, 218-249, DOI: 10.1080/13600834.2020.1726021
- Xu, G., Yu, W., Chen, Z., Zhang, H., Moulema, P., Fu, X., ve Lu, C. (2015). A cloud computing based system for cyber security management, International Journal of Parallel, Emergent and Distributed Systems, 30:1, 29-45, DOI: 10.1080/17445760.2014.925110
- Zwilling, M., Klien, G., Lesjak, D., Wiechetek, L., Cetin, F., ve Basim, H. N. (2020). Cyber Security Awareness, Knowledge and Behavior: A Comparative Study, Journal of Computer Information Systems, 62:1, 82-97, DOI: 10.1080/08874417.2020.1712269

GELİR VERGİSİ TARİFESİNDEKİ SORUNLAR VE KALICI ÇÖZÜMLER

Dr. Öğr. Üyesi ALİ EROL

Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ali.erol@klu.edu.tr – 0000-0002-8273-9444

ÖZET

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun ilk iki maddesinde gelir, bir gerçek kişinin bir takvim yıl içinde elde ettiği kazanç ve iratların safı tutarı olarak belirlenmiş ve gelirin unsurları; ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlar şeklinde sıralanmıştır. Üniter bir ülke olmanın gereği olarak Türk vergi sistemi de üniterdir. Bu sisteme göre bir gerçek kişi gelirin unsurlarından birini, birkaçını veya hepsini elde etmesi hepsini toplanır varsa zararları mahsup edilir ve tek bir vergi tarifesine tabi tutulur.

Gelir tarifi Gelir Vergisi Kanunu’nun 103’üncü maddesinde “Esas Tarife” adı altında düzenlenmiştir. Gelir vergisine tabi gelirler aşağıdaki oranlarda vergilendirilir¹.

Tablo 1: Gelir Vergisi Tarifesi

18.000 TL’ye (32.000 TL) kadar	%15
40.000 TL’nin (70.000 TL) 18.000 TL’si (32.000 TL) için 2.700 TL, (4.800 TL) fazlası	%20
98.000 TL’nin (170.000 TL) 40.000 TL’si (70.000 TL) için 7.100 TL (12.400 TL) (ücret gelirlerinde 148.000 TL’nin (250.000 TL) 40.000 TL’si (70.000 TL) için 7.100 TL), (12.400 TL) fazlası	%27
500.000 TL’nin (880.000 TL) 98.000 TL’si (170.000 TL) için 22.760 TL (39.400 TL) (ücret gelirlerinde 500.000 TL’nin (880.000 TL) 148.000 TL’si (250.000 TL) için 36.260 TL), (61.000 TL) fazlası	%35
500.000 TL’den fazlasının (880.000 TL) 500.000 TL’si (880.000 TL) için 163.460 TL (287.900 TL) (ücret gelirlerinde 500.000 TL’den (880.000 TL) fazlasının 500.000 TL’si (880.000 TL) için 159.460 TL), (281.500 TL) fazlası	%40

Tablo 1’den görüleceği üzere gelir vergisinde artan oranlı bir tarife uygulanmaktadır. %15 ile başlayan bu tarife %40’ta son bulmaktadır. Esas tarifeye ilişkin diğer önemli husus, ayırma

¹ 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.193.pdf>

ilkesinin olmasıdır. Ayırma ilkesi, gelirin unsurlarında ücretin hastalık, sakatlık, emeklilik ve diğer dezavantajlı durumlara sahip olmasından dolayı daha az miktarda vergilendirilmesini amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesini esas tarifiedeki üçüncü gelir diliminden itibaren görmekteyiz.

Esas tarifiedeki vergi adaletinin bu şekilde sağlamasının yanında çeşitli sorunları da barındırmaktadır. Gelir vergisi tarifesindeki sorunlar şu şekilde sıralanabilir: Tarifiedeki ilk vergi oranının yüksek bulunması. Artan oranlılık nedeniyle özellikle ücretli kesimin yılın son aylarında daha fazla vergi ödeyerek emek sahibinin net ücretinin düşmesi. Eğer ülkede enflasyon çok yükse ise bu durum daha şiddetli şekilde hissedilmektedir. Vergi dilimlerinin uzunluklarının düşük olması ve üst dilimlere kolaylıkla geçilmesi.

Ana hatlarıyla belirtilen bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri şunlardır: İlk diliminin uzunluğunun artırılması, vergi oranlarının yeniden düzenlenmesidir. Kalıcı çözüm ise, önce vergi tarifesinin uygulanması ve daha sonra ücret istisnasının uygulanmasıdır. Böylece kişiler daha az vergi ödeyerek daha fazla gelir elde etmiş olacaktır. Elde edilen bu gelir ülke ekonomisinde talebi artırarak genişlemeye yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler : Gelir Vergisi, gelir tarifiesi, artan oranlılık, vergi sorunu, vergi adaleti.

GİRİŞ

Vergilendirme sürecinin önemli bir kısmını oluşturan tarh işlemi vergi kanunlarında yer alan vergi tarifeleri vasıtasıyla hesaplanmaktadır. Vergi tarifiesi vasıtasıyla ödenecek olan vergi miktar olarak tesis edilmektedir. Türk vergi sistemindeki iki gelir vergisinden bir tanesi olan “Gelir Vergisinde” artan oranlı tarife uygulanmaktadır. Gelir Vergisinde artan oranlı tarifenin uygulanmasının temel nedeni 1982 Anayasası’nda yer alan vergileme ilkelerden adalet ilkesinin gereğidir. 1982 Anayasası’nın 73’üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre, vergi yükünün dengeli ve adaletli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır.

Kanun koyucu tarafından bir ödev olarak belirlenen söz konusu amir hükmü gerçekleştirmek üzere vergi yükünü ve dolayısıyla vergi sisteminde yer alan vergileri adaletli dağıtmak amacıyla artan oranlı vergi tarifiesi uygulanmaktadır. Artan oranlı tarifeye göre, az kazanan az, çok kazanan çok vergi alınmaktadır.

Gelir vergisinde yer alan yedi unsurunun birini, birkaçını veya tamamını elde eden gerçek kişiler üniter bir devlet olmanın gereği olarak tek bir tarifeye göre vergilendirilmektedir. Ayırma ilkesinin de uygulandığı bu tarifiede, en düşük gelir %15 oranında

vergilendirilmektedir. Bu tarife daha sonra %20, %27 ve %35 olarak devam etmekte ve en üst oran olan %40 ile neticelenmektedir.

Gelir vergisi gelirleri düşünüldüğünde gelirin unsurlarından en fazla ücret unsuru fayda sağlamaktadır. Ancak 25.12.2021 tarihinde Remi Gazete’de yayımlanarak 01.01.2022 tarihinden itibaren uygulanmakta olan “Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile asgari ücrete isabet eden kısım vergiden istisna edilmiştir. Bu kanun hükmü ile ücret unsurunun gelir vergisine olan katkısı büyük ölçüde azalmıştır. Çünkü istatistiklere göre, Türkiye’deki ücretli kesimin yaklaşık yarısı asgari ücretle çalışmaktadır. Asgari ücretli çalışanların tamamının ve diğer çalışanların da asgari ücretin üstündeki kısmının vergiden istisna tutulması ücret unsurundan gelir vergisi beklentisinin azaldığının göstergesidir.

Asgari ücrete ilişkin gelir vergisi istisnası 1982 Anayasası’nın taklaklarında yer almasına rağmen anayasaya eklenmemiştir.

1982 Anayasası’nın tasarısında 173’üncü maddesinde vergi ödevi düzenlenmiştir. Buna göre;

“Vergi herkesin kamu giderlerine katılma payıdır.

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır. Aylık ve ücret gelirlerinden asgari ücrete tekabül eden miktarı vergilendirilemez.

Vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oran ve miktarlarına ilişkin hükümlerde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kurulu’na verilebilir.”

Danışma Meclisi’nin bu metinden çeşitli düzenlemeler yaparak mevcut haline getirmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi de asgari ücrete ilişkin istisna hükmüdür (Güneş, 2011: 110).

1. GELİR VE GELİR TARİFELERİ

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 1’inci maddesinde, bir gerçek kişinin bir takvim yıl içinde elde ettiği kazanç ve iratların safı tutarıdır, şeklinde tanımlanmıştır. Kanunun sonraki maddesinde ise gelirin unsurları sıralanmıştır. Buna göre, gelir, ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, menkul sermaye iratları, gayrimenkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlardan oluşmaktadır.

Gelirin tanımlandığı ve vergilendirildiği gelir vergisi, kişisel, genel ve dolaysız bir vergidir. Kişisel olması mükellefin kendisinin ve ailesinin, medeni durum, çocuk sayısı, engellilik

durumu gibi çeşitli koşulları dikkate almasında kaynaklanmaktadır. Genel olması gelirin tanıma uyan her türlü kazanç ve iradın verginin konusuna girmesindendir. Dolaysız olması ise vergi yükünün çeşitli yollar ile bir başkasına aktarılmasının mümkün olmamasındandır (Oktar, 2022: 1).

Vergi tarifesi, mükellef için vergi borcunun, devlet için vergi alacağının belirlenebilmesi için vergi matrahına uygulanan ölçülerdir. Vergi tarifesi verginin asli unsurlarından bir tanesidir. Çünkü bir verginin tarifesi yoksa söz konusu verginin miktarı hesaplanamaz. Bir vergi tarifesinden bahsedebilmek için, matrah ve oran mutlaka bulunmalıdır. Bunlara ilaveten matrah indirimleri de bulunabilir (Nadaroğlu, 2000: 236).

Tarife yapılarına göre vergiler, düz oranlı, artan oranlı ve azalan oranlı şeklinde sınıflandırılabilir. Düz oranlı vergi tarifesi, vergi matrahı ne kadar olursa olsun, her bir matraha aynı miktarda, tek bir vergi oranının uygulanmasıdır. Düz oranlı tarifiede vergi tarifesi tek bir marjinal vergi oranına sahiptir. Türk vergi sisteminde Kurumlar Vergisi düz oranlı vergi tarifesine sahiptir. 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 32'nci maddesine verginin oranı %20'dir. Azalan oranlı tarife ise vergi matrahı arttıkça bu matraha uygulanan vergi oranının düştüğü tarife tipidir.

2. GELİR VERGİSİNDEKİ ARTAN ORANLI TARİFE

Kurumlar Vergisi'ndeki düz oranlı tarifenin aksine Gelir Vergisi artan oranlı bir tarifeye sahiptir. Aşağıdaki Tablo 2'de Gelir Vergisi'nin 1950 yılından itibaren tarifesinde meydana gelen değişiklikler gösterilmektedir.

Tablo 2: 1950-2023 Yılları Arasında Gelir Vergisi Tarifesindeki Değişiklikler

Yıllar	Dilim Sayısı	En Düşük Oran (%)	En Yüksek Oran (%)	Yükseklik Farkı	Uzunluk Farkı (TL)
1950-1957	8	15	45	30	97.500

1958-1961	11	15	60	45	297.500
1962	8	10	70	60	497.500
1963-1980	11	10	68	58	997.500
1981-1985	7	40-39-35- 30-25	75-74-73- 68-63	35-36-38- 38-38-38	49.000.000
1986-1993	6	25	50		1986:45.000.000 1987:75.000.000 1988:75.000.000 1989:90.000.000 1990:120.000.000 1991:180.000.000 1992:320.000.000 1993:480.000.000
1994-1997	7	25	55	30	1994:2.325.000.000 1995:4.830.000.000 1996:9.300.000.000 1997:15.500.000.000
1998 (ilk dönem)	7	25	55	30	23.250.000.000
1998 (ikinci dönem)	6	20	45	25	15.000.000.000
1999	6	15	40	25	48.000.000.000

2000	6	15	40	25	60.000.000.000
2001	6	15	40	25	67.200.000.000
2002	6	15	40	25	91.200.000.000
2003	6	15	40	25	115.000.000.000
2004	6	15	40	25	134.000.000.000
2005	5	15	35	20	71.400
2006	4	15	35	20	33.000
2007	4	15	35	20	35.500
2008	4	15	35	20	36.900
2009	4	15	35	20	36.900
2010	4	15	35	20	41.200
2011	4	15	35	20	43.600
2012	4	15	35	20	48.000
2013	4	15	35	20	49.300
2014	4	15	35	20	49.000
2015	4	15	35	20	54.000
2016	4	15	35	20	56.400
2017	4	15	35	20	57.000
2018	4	15	35	20	65.200
2019	5	15	40	25	482.000
2020	5	15	40	25	578.000

2021	5	15	40	25	626.000
2022	5	15	40	25	878.000
2023	5	15	40	25	1.830.000

Kaynak: (Sarıkaya, 2020: 43).

Tablo 2 incelendiğinde vergi diliminin en fazla 11' çıktığı en az da 4'e düştüğü görülmektedir. Söz konusu tarif aralığında en düşük vergi oranının %10 ve en yüksek vergi oranının da %75 olduğu görülmektedir.

3. ARTAN ORANLI TARFENİN FAYDALARI

Artan oranlı tarife dünya genelinde kabul edilen ve çoğu ülke tarafından vergi sistemlerinde yer alan bir tarife türüdür. Bu tarifenin diğer tarifelere göre avantaj ve dezavantajları aşağıdaki Tablo 3'te sıralanmıştır.

Avantajları	Dezavantajları
- Her şeyde olduğu gibi gelir arttıkça gelirin marjinal faydası azalmaktadır. Bu nedenle gelir arttıkça daha yüksek oranda vergilendirilmesi mükellefe etkisi daha az olacaktır. - Vergi adaletini sağlayacaktır. Çünkü az kazanan daha az çok kazanan daha çok vergilendirilecektir. - Vergini verimi artacaktır. - Artan oranlı tarifeli vergilerin otomatik stabilizatör özelliği daha ön plana çıkmaktadır.	- Uygulaması düz oranlı tarifeye göre daha zordur. - Daha fazla gelir elde etmeyi cezalandırıcı niteliktedir. - Mali sürüklenmeye yol açabilir. - Müsadereye neden olabilir. - Vergi kaçakçılığına neden olabilir. - Emek arzını azaltıcı etki yaratabilir.

Kaynak: Şen ve Sağbaş, 2016: 237.

4. GELİR VERGİSİ TARİFESİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

Türk vergi sisteminde yer alan vergilerden sübjektifliği ve vergi adaletini sağlayan en iyi vergi gelir vergisidir. Bu verginin gerçek kişileri ve gerçek kişilerin durumlarına göre vergilendirmesi ve vergi tarifesinin artan oranlı olması bu faydayı sağlamaktadır. Basitlik ve genellik ilkeleri bakımından artan oranlı tarifeler düz oranlı tarifelere göre dezavantajlı durumdadır.

Söz konusu dezavantajlı durumlara ilaveten mevcut uygulamadan kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 7420 Sayılı kanun ile getirilen vergi istisnasının vergileme yapıldıktan sonra uygulanmasıdır. Diğer bir ifade ile gelire önce gelir vergisi tarifi uygulanıyor daha sonra asgari ücret istisnası uygulanıyor. Bu sıralamanın tam tersi olması gerekmektedir. Bu durumu basit bir örnekle açıklamak gerekirse, örneğin 100.000 TL yıllık ücret geliri elde eden bir kişinin mevcut durumda ödeyeceği vergi şu şekilde hesaplanır. 100.000 TL gelire vergi tarifesinin ilk dilimi uygulanıyor. $100.000 \times 15 = 15.000$ TL gelir vergi hesaplanıyor ve 8.500 asgari ücret istisnası uygulanır. Ödenen net vergi 6.500 TL olur. Önerilen diğer yol tercih edilirse, önce istisna miktarı gelirden çıkarılır $(100.000 - 8.500) = 90.500$ TL. Bu miktara vergi tarifi uygulandığında, hesaplanan vergi 13.575 TL olmaktadır.

SONUÇ

25.12.2021 tarihinde Remi Gazete’de yayımlanarak 01.01.2022 tarihinden itibaren uygulanmakta olan “Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile asgari ücrete isabet eden kısım vergiden istisna edilmiştir. Bu istisnanın tüm ücret gelirleri için uygulanmasının gerektiğini düşünmekteyim. 1982 Anayasası’nın hazırlık aşamasında asgari ücretin istisna olmasına yönelik bir plan bulunmaktaydı. Söz konusu istisnanın 2022 yılına gelmeden 1982 yılından itibaren uygulanmaması bir kayıp olarak düşünülebilir. Diğer yandan vergi tarifesindeki uzunluk farkları arttırılmalı ve her yıl enflasyon oranında arttırılmalıdır. Ayırma ilkesi ilk gelir diliminden itibaren uygulanmalıdır. Tüm bu değişiklikler sonucunda hem emek arzı hem de emek talebi için fayda sağlanacaktır. Ücret geliri artışı için emek arzı aratacaktır ve işçi çalıştırma maliyeti düşeceği için emek talebi de artacaktır.

KAYNAKÇA

Güneş, G. (2011). Verginin Yasallığı İlkesi, İstanbul, XII Levha.

Nadaroğlu, H. (2000): Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul, Beta.

Oktar, S. A. (2022). Türk Vergi Sistemi, İstanbul, Türkmen Kitabevi.

Sarıkaya, H. (2020). Gelir Vergisi Tarifelerinin Ekonomik Analizi (2003-2020), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
<https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/9617/10252531.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2016). Vergi Teorisi ve Politikası, Ankara, Kalkan.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.193.pdf>

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf>

1982 Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.

TÜM YÖNLERİYLE TÜRK VERGİ HUKUKUNDA İHBAR MÜESSESESİ

Dr. Öğr. Üyesi ALİ EROL

Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,– 0000-0002-8273-9444

ÖZET

Vergi devletlerin temel kamu geliri kaynağıdır. Bu gelirin azami düzeyde elde edilmesi, devletlerin varlığını sağlaması ve sürdürmesi, toplumsal ihtiyaçların nitelik ve nicelik yönünden karşılanması gibi konularda büyük önem arz etmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda devletler vatandaşlarına çeşitli ödevler yüklemiştir. Bu ödevlerden biri olan vergi ödevi Anayasanın 73. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Vergi vasıtasıyla devletler, mükelleflerin gelir, servet ve harcamalarının bir kısmını kamu kesimine aktarmaktadır. Bu aktarımı istemeyen kişi ve kurumlar ise çeşitli yollar ile vergi ödememe yolunu seçebilmektedir. Söz konusu kişi ve kurumlar vergi kayıp ve kaçakçılığına neden olarak kamu gelirlerinin aşınmasına yol açmaktadırlar. Buna karşılık kamu, sahip olduğu egemenlik gücüne dayanarak ceza, icra, yargılama gibi yaptırımları vasıtasıyla vergi alacağını güvence altına almaktadır. Türk vergi mevzuatında bu vergi kayıplarını azaltacak müesseselerden biri de çalışmanın konusunu oluşturan ihbar müessesesidir.

İhbar, kanun dışı veya etik dışı bir eylemin yetkililere bildirilmesi şeklinde kısaca tanımlanabilir. Vergi hukuku özelinde ihbar, vergi denetiminin önemli bir aracı konumundadır. Vergi kaçakçılığı konusunda bilgi sahibi olanların bu durumu idareye bildirmesi ve bunun karşılığında belirli miktarda ikramiye almasına dayanan bir müessesedir. Türkiye’de vergi kaçırılmasının önlenmesine yönelik teşvik, 1905 Sayılı 26.12.1931 tarihli Menkul ve Gayrimenkul Emval ile Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkındaki Kanun’dur. Kanunun adında geçen “emval” satın alınabilen her şey; “mektum” ise “gizli tutulan” anlamlarına gelmektedir. 1905 sayılı kanunun 6. maddesinde “Bina, arazi ve arsalardan kayıt dışı kalanlar ile kazanç, hayvanlar, veraset ve intikal, tüketim ve damga gibi sürekli vergilerle ilgili olarak yanlış beyanname vermek veya çift defter tutmak veyahut diğer yöntemlerle yapılan işlemi katmedilmiş olanları haber verenlere belli oranlarda ikramiye verilir.” yer alan ifadede vergi ihbarının konusuna giren iş ve işlemlerden bahsedilmiştir. Söz konusu maddeden anlaşılacağı üzere vergi ihbarının konusuna giren vergiler arasında gelir vergisi, kurumlar vergisi, KDV damga vergisi ve veraset

ve intikal vergisi yer almaktadır. Bununla birlikte ihbar yapan kişilere ne kadar ikramiye ödeneceği yine aynı kanunda açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla ihbar ikramiyesinin verilebilmesi için ilgili verginin süreklilik arz etmesi ve vergi aslına bağlı cezalara ilişkin olması gerekmektedir. Gecikme zammı, gecikme faizi, usulsüzlük cezaları ve özel usulsüzlük cezaları ihbar ikramiyesinin konusuna girmemektedir. 1905 sayılı kanuna göre, ihbarda bulunan kişi kendini tanıtıcı bilgilerin ardından, yazılı veya tutanağa yazılmak şartıyla sözlü olarak ihbarda bulunur. Bu ihbar, somut delillere dayanmalıdır. İhbarına ilişkin bilgi ve belgeler mutlaka başvuruda bulunması gerekmektedir. Söz konusu vergi tahsil zamanaşımına uğramamış olmalıdır. İhbarın gerçek bulunması sonucunda vergi kaçakçılığı tespit edilirse, matrahın %10'u ile %30'u arasında ikramiye ödemesi yapılmaktadır. Her yıl vergi kayıp ve kaçakçılığı ile ilgili on binlerce ihbar yapılmaktadır. Ortalama olarak her yıl 500 civarı vergi ihbarı değerlendirmeye alınarak idare tarafından denetimi yapılmakta ve bu ihbar sahiplerine ikramiyeleri verilmektedir

Çalışmada Türk Vergi Hukukunda yer alan eski tarihli ihbar düzenlemesi ve bu ihbara ilişkin ikramiye müessesesi incelenmiştir. İlk olarak vergi ihbarını etkileyen sosyal, psikolojik, hukuki ve ekonomik faktörler ele alınmıştır. Daha sonra ihbar müessesesinin kapsamı şartları ve Türkiye'deki işleyiş mekanizması açıklanmıştır. Son olarak 1905 Sayılı Kanun çerçevesinde yapılan ihbarlar ve büyüklüğü incelenmiştir. İhbar müessesesinin uygulanmasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bunlar; meslek mensuplarına ikramiye verilmemesi, muhbirin kimliğinin çeşitli durumlarda açıklanması, ikramiye tarifesinin düşük olmasıdır. Ancak ihbar ve ikramiye müesseseleri vergi kayıp ve kaçagını önlemede fayda sağlıyor olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Vergi, vergi ihbarı, ihbar ikramiyesi.

GİRİŞ

Vergi mevzuatına aykırı fiiller potansiyel vergi gelirinde aşınmalara neden olur. Bu fiillerin önemli bir kısmı vergi kaçırma şeklinde gerçekleşir. Vergi vermek istemeyen veya daha az vergi vermek isteyen kişi ve kurumlar vergi kanunlarınca kendilerine düşen ödevleri yapmazlar. Kanun koyucu ve vergi idaresi bu tür hukuka aykırı eylemlerin tespiti ve cezalandırılması için çeşit müesseseler geliştirmiştir. Bunlardan bir tanesi de ihbar müessesesidir. Hukuka aykırı eylemlerde bulunanların tanıkları veya haberdar olan bu durumu idareye bildirerek vergi kayıplarının önüne geçmektedir. Genelde bu ihbarda bulunanlar

mükellefin aile veya akraba üyesi, iş arkadaşı, ortak veya rakipleri tarafından ihbar edilmektedir.

Bu ihbar durumu diğer kişi ve kurumlar için bir ödev olarak yüklenemeyeceği için ihbarın teşvik edilmesi için ihbar edene bir ikramiye verilmektedir. Hem ihbar müessesesi hem de ihbar ikramiyesi 1931 yılında çıkarılmış olan 1905 sayılı Menkul ve Gayrimenkul Emval İle Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Bu kanun eski olduğu için hem dil bilgisi yönünden anlaşılması zordur. Ayrıca mevcut ekonomiyi ve kavramlarını kapsama noktasında geri kalmaktadır.

Bu kanun çerçevesinde her yıl çeşitli ihbarlar yapılmakta ve bu ihbarların gerçek olması halinde ikramiyeleri ihbar yapana ödenmektedir. Çalışmada ihbar müessesine ilişkin yasal düzenleme ve işleyişi, kanun yeterliliği yeterliliği, ihbar ikramiyesinin cazibesi, mevcut kanunun revize edilmesi ve ihbar sürecinde karşılaşılan sorunlar ile özellikle durumlar üzerinde durulmuştur.

1. VERGİ İHBARI VE YAPILMASI

İhbar kelime olarak bildirme, haber verme, suçlu saydığı birini veya suç saydığı olayı yetkili makamlara gizlice bildirme, ele verme anlamlarına gelmektedir. Kelime anlamından da görüleceğe üzere bir ihbardan bahsedebilmek için, bir suçun olması gerekmekte ve ihbarı yapan kişinin gizli kalması gerekmektedir.

Vergi hukuku açısından ihbar ise başta vergi kaçakçılığı olmak üzere vergi suç ve kabahatlerine ilişkin hususların idareye bildirilmesi şeklinde tanımlanabilir (Budak, 2009: 45).

İhbar yazılı şekilde yapılır. Buna ilaveten tutanağa bağlanması şartıyla sözlü olarak da yapılabilir (Taş, 2017: 178). Bu iki klasik yolun yanında E-posta yoluyla da ihbar yapılabilmektedir (Budak, 2009: 53). Bu e-posta usulünün uygulamadaki hali e-Devlet ile olmaktadır.

Vergi kayıp ve kaçağına ilişkin ihbar bildirimini e-Devlet üzerinden kolaylıkla yapılabilmektedir. Aşağıdaki görselde ihbar bildirimini ve hangi konuların ihbar edilebileceği gösterilmektedir.

Görsel 1: İhbar Konusu

2- İHBAR KONUSU

İhbar Konusu

☐ Kaçak Ürün Bildirimi ?

☐ Belge Düzeni ?

☐ Sahte/Yanıltıcı Belge ?

☐ Mükellefiyet Kaydı ?

☐ Vergi Dairesine Bildirimi Yapılmamış İşçi ?

☐ Asgari Geçim İndirimi ?

☐ Ücret Ödemeleri ?

☐ Kira Gelirleri ?

☐ Tapu Harcı / Değer Artış Kazancı ?

☐ Haksız Fiyat Artışı ve Stokçuluk ?

Kaynak: <https://www.turkiye.gov.tr/gib-intvrg-ihb>

E-Devlet üzerinden yapılacak ihbar bildiriminin tamamlanabilmesi için şu işlemlerin yapılması gerekmektedir:

- İhbarda bulunan kişinin adres ve iletişim bilgileri
- İhbar konusu (Görsel 1’de gösterilmektedir)
- İhbar edilen kişi/kurum bilgileri
- İhbar edilen kişi/kurum adres bilgileri
- İhbar detayları

E-Devlet sisteminde ihbar sonuç sorgulamadan da yapılan ihbara ilişkin işlemin yapılıp yapılmadığı ve nasıl sonuçlandığı öğrenilebilmektedir.

İhbar konusuna ilişkin belge var ise mutlaka eklenmelidir. Zaten bir ihbarın idare tarafından sonuçlandırılabilmesi için somut ve ikna edici deliller gerekmektedir. Tahmin, varsayım veya öngörü ile bir ihbar yapılmamalı yapılsa bile sonuç doğurmayacaktır (Taş, 2017: 179).

Bir vergiye ilişkin ihbarın yapılabilmesi için şu şartların bulunması gerekmektedir (Gülçiçek, 2020: 44):

- Devamlılık arz eden vergi olmalı,
- Muhbir kendiniz gizlememeli, kimliğini açık bir şekilde belirtmelidir,
- Muhbir ihbarı gerçekleştirdikten sonra vazgeçmemelidir,
- İhbar konusu ile tarhiyat arasında illiyet bağı bulunmalıdır,
- İhbar sonucu yapılan tarhiyat tahakkuk ettirilmelidir,

- Yapılan tarhiyata istinaden ödeme yapılmalıdır,
- İhbar konusu olay tarh zamanaşımı süresi dolmadan önce bildirilmelidir.

2. VERGİ İHBAR İKRAMİYESİ

İhbarın hukuksal dayanağı olan 1905 sayılı Kanun'un &'ncı maddesinde ihbar ikramiyesinin ne kadar olacağı düzenlenmiştir.

Tablo 1: İhbar İkramiyesi Oranları

İhbara Konu Olan Vergi Miktarı	Yüzde
500 liraya kadar	15
5 000 liraya kadar, 500 liradan yukarı olan kısım için	30
15 000 liraya kadar, 5 000 liradan yukarı olan kısım için	20
15 000 liradan yukarı olan kısım için	10

Kanunda yer alan ihbar ikramiyesinin üçte biri ihbar edilen verginin tahakkuk etmesi halinde muhbire verilir. Kalan üçte ikilik kısım ise verginin tahsil edilmesi halinde muhbire ödenir.

Kanun'un 'inci maddesinde düzenlendiği üzere, ihbar bir devlet memuru tarafından yapılırsa, yukarıda belirtilen oranların yarısı halinde ikramiye olarak verilecektir. Bunun gerekçesi ise, idarenin vergi ile ilgili suç oluşturacak konulara daha kolay ulaşabilmesidir.

İhbar gerçek bulunması halinde ödenecek ikramiye muhbir için bir gelir niteliğindedir. Elde edilen ikramiyenin 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu açısından bir vergiyi doğuran olayı meydana getirmeyecektir. Çünkü; Gelir Vergisi 105 no'lu Genel Tebliğ'de belirtildiği üzere, "ikramiye" gelirin unsurların biri değildir.

3. VERGİ İHBAR MÜESSESESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Vergi ihbar müessesesine ilişkin özellikli durumlar şu şekilde sıralanabilir:

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun 43'ün maddesine göre, meslek mensupları ve bunların yanlarında çalışanlar, işleri

dolayısıyla öğrendikleri bilgi ve sırları ifşa edemezler, çeşitli kanunlarla muhbirlerle tanına hak ve menfaatlerden faydalanamazlar” hükmü gereğince vergi işleri ile uğraşan meslek mensupları muhbir oldukları durumda vergi ihbar ikramiyesi alamayacaklardır. Bu durumun uygulamada dolanılması çok kolaydır. Vergi ihbarı almak isteyen bir meslek mensubu bu durumu üçüncü kişi vasıtasıyla yapabilir.

Asılsız bir ihbar durumunda mükellefin doğacağı manevi zor durumun telafi edilmesi gerekmektedir. Asılsız bir ihbar durumunda ihbar edilen kişinin muhbirin kim olduğunu öğrenme hakkının olması gerekmektedir (Taş, 2017: 186).

İhbar müessesesi toplum nazarında bilinmemektedir. Bu uygulamanın tanıtımının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Çünkü en düşük miktardaki vergi kaybının topluma bir vergi yükü olarak geri döneceğinin bilinmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Türk vergi sistemi beyan esasına dayalıdır. Ancak mükellefin beyanın doğruluğu araştırılır. Vergi ödevini yerine getirmeyen mükellefler için çeşitli yaptırımlar cezalar öngörülmüştür. Buna ilaveten idarenin, arama, inceleme, yoklama ve bilgi toplama araçları bulunmaktadır. Bu gibi çeşitlenmiş olan araçlardan bir tanesi de ihbardır. İhbar ile mükellefin vergi kaçırmaması konusunda bilgisi olan kişilerin bunu idareye bildirmesi sonucu doğacak olan vergi ziyaının önüne geçilmektedir.

Vergi ihbarı bir ödev veya yükümlülük olmadığı için karşılığında bir ödül niteliğinde olan ikramiye verilmektedir. İhbar müessesesinin temeli olan 1905 Sayılı Kanun 90 yılı aşkıncıdır değiştirilmeden yürürlükte bulunmaktadır. Öncelikle bu kanun lafzı başta olmak üzere hükümlerinin yenilenmesi gerekmektedir. Mevcut düzenlemede bazı boşluklar bulunmaktadır. Bunlar, ihbar sürecinde konunun dava edilmesi, uzlaşmaya gidilmesi gibi. Bunların doldurulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Budak, T. (2009). Türk Vergi Hukukunda İhbar ve İhbar İkramiyesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, S. 52, ss. 42- 62.

Gülçiçek, B. (2020). Tüm Yönleriyle İhbar İkramiyesi Müessesesi, Ankara, Vergi Müfettişleri Derneği.

Taş, F. (2017). Türk Vergi Sisteminde İhbar İkramiyesi: Sorunlar ve Çözümler, Maliye Dergisi, S. 172, ss. 177-188.

1905 Sayılı Menkul ve Gayrimenkul Emval ile Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkında Kanun
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1905.pdf>

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu,
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3568.pdf>

Vergi Kayıp ve Kaçağına İlişkin İhbar Bildirimi, <https://www.turkiye.gov.tr/gib-intvrg-ihb>

ÇİZİMLERİN DİLİNDEN GÖÇ

Handan GÜNAY

Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

± 0000-0002-4549-4011

ÖZET

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Göç, bir nüfus hareketliliği ile gerçekleşen ve bir yer değişikliğini kapsayan, içinde doğal, bireysel ve toplumsal birçok nedenlerini içeren kavramdır. Göçü anlama ve tanımlamada geçmişten günümüze birçok kuram ve kavram geliştirilmiştir. Bu çalışma, günümüz dünyasında bireylerin hangi sebeplerle göçü tercih edeceklerini ve göçü nasıl algıladıklarını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Araştırma 6 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Çizimler, katılımcılarla yüz yüze görüşme esnasında yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, bireylerin göç deneyimlerinde çeşitlilik ve farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca, birçok ortak noktaya sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada ülke içi göçün, sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olduğu gözlemlenmiştir. Ülke dışı göçlerin ise, güvenlik unsurlarından dolayı olduğu görülmüştür. Katılımcıların sahip olduğu imkânlar, göç ettiği yerlerde karşılaştığı koşullar, cinsiyet, statü gibi birçok değişkenin, bireyin göç algısı üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelim: Göç, Göç kuramları, Göç algısı

MIGRATION FROM THE LANGUAGE OF DRAWING

SUMMARY

The phenomenon of migration is as old as human history. Migration is a concept that takes place with a population movement and includes a change of place, and includes many natural, individual and social causes. Many theories and concepts have been developed from past to present in understanding and defining migration. This study aims to learn why individuals prefer migration in today's world and how they perceive migration. The research was carried out with 6 participants. The drawings were made during the face-to-face interview with the participants. As a result of the research, it has been seen that individuals show diversity and difference in their migration experiences. In addition, it has been determined that they have many common points. In the research, it has been observed that internal migration is due to

socio-economic reasons. It has been observed that out-migrations occur due to security factors. It has been observed that many variables such as the opportunities of the participants, the conditions they encounter in the places where they migrate, gender, status have an effect on the individual's perception of migration.

Keywords: Migration, Migration theories, Migration perception

1.ARAŞTIRMANIN YAPISI

Göç; bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası sınırı geçerek veya bir ülke içinde yer değiştirmesi, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği kapsayan bir nüfus hareketi olarak ifade edilebilir. Bu kavramın var olma serüveni insanlık tarihi kadar eskidir (Erbaş ve Türker, 2019: 894). Günümüz dünyasında da küreselleşme gibi etkenlerden dolayı giderek yaygınlaşmaktadır (Sirkeci ve Göktuna, 2021). Bu araştırmanın konusu göç ve göçmen kavramı üzerinden ilerlemiştir. Bu çalışmada, günümüz dünyasında bireylerin hangi sebeplerle göçü tercih ettiklerini ve göçü nasıl algıladıklarını öğrenmeyi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır;

- İnsan neden göç etme gereksinimi duyar?
- Göç kavramı bireye ne ifade etmektedir?
- Tek bir göç teorisinden faydalanarak günümüz göç olaylarını açıklayabiliriz?
- Bireyin göç algısını etkileyen faktörler nelerdir?

Bu sebeple araştırma metodu olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çünkü, nitel yöntem incelenen sosyal olguyu tüm yönleriyle ortaya konulabilmesine ve anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu yöntemde gözlem, mülakat, sesli-görsel bilgi ve doküman gibi birçok teknik mevcuttur. Bu çoklu tekniklerle, araştırılan konu, tüm yönleri ortaya konulabilmekte ve yorumlanabilmektedir (Creswell, 2018). Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden olan görsel teknik ve sözlü anlatım tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılardan çizim yapmaları istenmiştir. Çizim sırasında katılımcıya hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Katılımcılar çizim sırasında kullanacakları kalem, boya ve kâğıt gibi materyallerin seçiminde de serbest bırakılmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular ve veriler literatürle karşılaştırılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışma grubu 6 kişi olarak belirlenmiştir. Çalışma alanı Rize' dir. Bunun nedeni, pandemi sürecinde devletin yaptığı karantina uygulamalarıdır. Katılımcılara bir hafta gibi bir süre içerisinde ulaşılmıştır. Çizimler, yüz yüze ve pandemi sürecinde belirlenen sağlık önlemleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan kendi göç deneyimlerini veya

gözlemledikleri göç deneyimlerini yansıtarak çizim yapmaları istenmiştir. Katılımcıların hepsi çizimlerinde beyaz A4 kâğıdı ve kurşun kalem kullanmışlardır. Katılımcıların yaşları 31-37 aralığındadır. Katılımcıların tümü üniversite mezunudur.

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

2.1. Katılımcı K1' e Ait Bilgileri

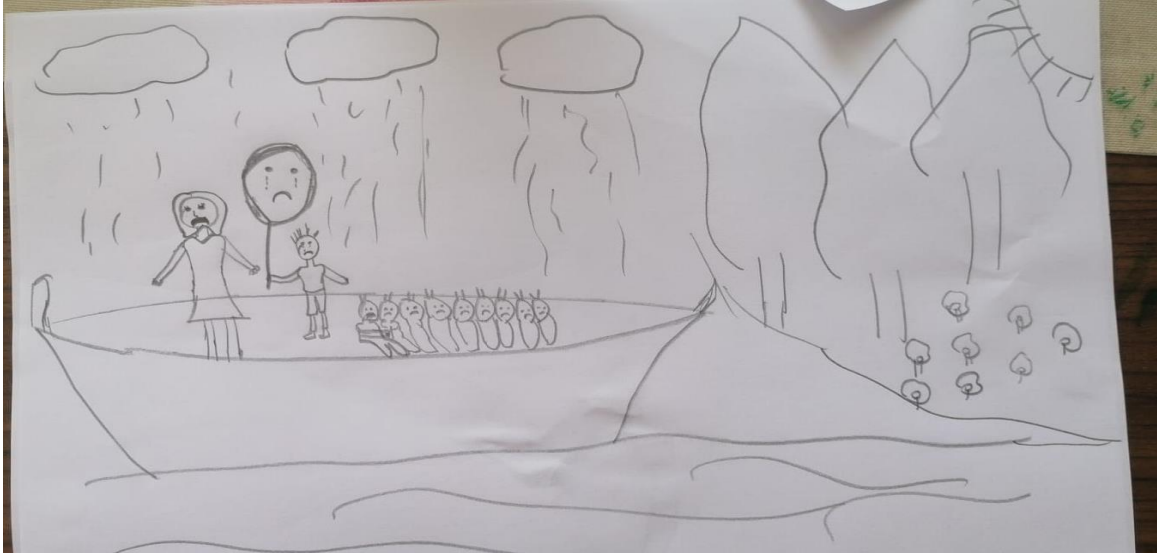
Yaş: 37

Eğitim: Yüksek Lisans

Meslek: Başsavcı

Cinsiyet: Erkek

Göç Deneyimi: Katılımcı, eğitim ve iş dışında başka bir göç deneyimine sahip değildir. Göç ettiği yerlerde uzun yıllar kalmıştır. Göç kararını, gönüllü ve bireysel gerçekleştirmiştir. Katılımcı çizimine bir gözlemini aktarmış ve göçle ilgili düşüncelerini şu ifade etmiştir; “Benim göç deneyimlerin çok konforluydu. Ailemin maddi durumu çok iyiydi. Hala da öyle. Karadeniz’de doğdum büyüdüm. Eğitim ve görev nedeniyle yıllarca Doğu’da ve İç Anadolu’da yaşadım. O yüzden, her ne kadar teorik olarak göç etmiş olsam da açıkçası kendimi göç etmiş gibi hissetmiyorum. Hele ki Suriyelileri gördükçe. Göç, şu aralar bana Suriyelileri, Suriyeliler de bana acıyı hatırlatıyor” diyerek konu ile ilgili duygularını dile getirmiştir.

Görsel 1: Katılımcı K1' e Ait Çizim

Ülkemizden Avrupa’ya özellikle Yunanistan’a göç etmek isteyen Suriyeli göçmenlerin, Yunanistan hükümeti tarafından ülkelerine alınmamalarını ve deniz yoluyla ülkelerine giriş yapmak isteyen göçmenlerin botlarını patlatılmaların göçü ve göçmen olgusu denince aklıma

geldiğini söylemiştir. Katılımcı, diğer yapılan insanlık dışı uygulamalarından etkilenmiş ve bu durumu resmine yansıtmaya çalıştığını belirtmiştir. Katılımcı, “Osmanlı torunu olarak kapımıza sığınanları elbet içeri almalıyız” diyerek, ülkemizin göçmen kabul politikasını yerinde bulduğunu belirtmiştir. Çizimde görüldüğü üzere, göç edenlerin ulaşım aracı bir tekne olarak resmedilmektedir. Teknede, bir anne, elinde bir balon olan bir çocuk ve 12 tane bebek çizilmiştir. Katılımcı, Suriyeli sığınmacıların çok çocuklu yapısına vurgu yaptığından söz etmektedir. Resimde baba figürü çizilmemiştir. Katılımcı; “Erkeğin olduğu yerde o zavallıların çaresizliği anlaşılmaz, diyerek erkeği çizmedim” diyerek yaklaşımının nedenini açıklamıştır. Göç, bu resimde kadın ve çocuklar için ölüm riskini doğurabilen bir yolculuğu ve acıyı ifade etmektedir. Göç edilen yerde hava güneşli gösterilmiş, ancak göçmenlerin göç ettiği yerde bulutlu ve yağmurlu bir hava tasvir edilmiştir. Göçmelerin hepsi hüznü, gözü yaşlı olduğu resmedilmiştir. Çizimde, gökyüzü hatta çocuğun elindeki balonun bile göçmenlerin haline ağladığı görülmektedir. Katılımcı, göçün acı ve çaresizliği gösteren yanına vurgu yapmıştır.

2.2.Katılımcı K2’ e Ait Bilgileri

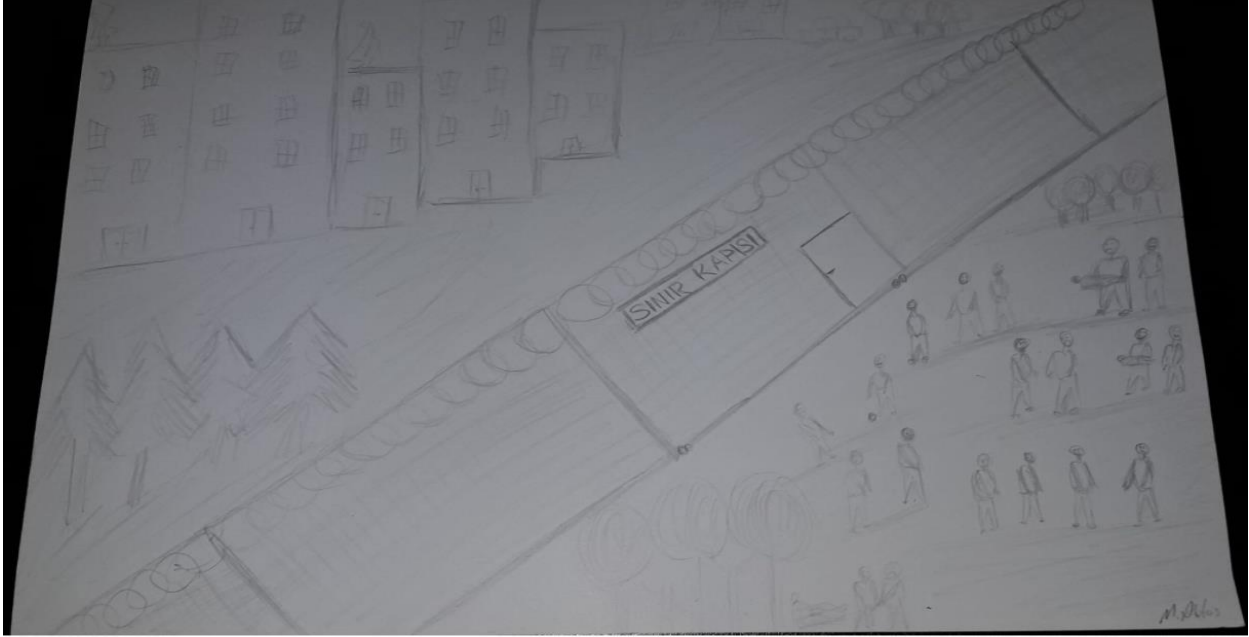
Yaş: 36

Eğitim: Lisans

Meslek: Müdür

Cinsiyet: Erkek

Göç Deneyimi: Göç Deneyimi: Katılımcı, Türkiye’nin çeşitli yerlerinden görevi gereği birçok kez göç etmiştir. Göç ettiği yerlerde en az 2 yıl yaşamıştır. Bireysel bir kararla ve gönüllü olarak göç eylemlerini gerçekleştirmiştir. Bu katılımcımız da göç ile ilgili gözlemlerini paylaşmıştır ve göçle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir; “Ben göç etmiş sayılırım sanırım. Karadeniz’de doğdum büyüdüm ve 15 yıl sonra memleketime geldim. Gurbette elbette zorladığım yerler oldu ama genelde iyi geçti diyebilirim. Göç ve göçmen sorunuzla ilgili çizimime Suriyelileri konu edinmek istiyorum. Onların yaşadığı çaresizliği, tahmin bile edemiyorum. Çok zor bir durum, çok şükür ki biz bunları yaşamadık” diyerek düşüncelerini dile getirmiştir. Katılımcı, göç ettiği yerdeki yaşam standartlarının çok iyi olduğunu, oralarda çok güzel arkadaşlıklar edindiğini belirterek, göçün çaresizliği yansıtan yanını hiç yaşamadığını ve kendini bu sebeple göç etmiş biri olarak sayamayacağını belirtmiştir.

Görsel 2: Katılımcı K2' e Ait Çizim

Katılımcı, Suriyeli vatandaşlarının, Avrupa ülkelerine almamaları ve o esnadaki sınır kapısındaki çaresiz bekleyişlerinden çok etkilendiğini, bu sebeple de bunu resmine yansıtmaya çalıştığını belirtmiştir. Katılımcı, Suriyeli vatandaşların ülkemize kabul edilme politikalarını desteklediğini, ancak bunda bir kota sınırlaması olması gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Katılımcı; “Ülkemiz bu kadar göçmeni kaldırmıyor, Türkiye’nin kendi vatandaşı ikinci sınıf konumuna düşüyor” diyerek göç ve göçmen hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Katılımcı, Avrupa’nın göçmenlere uyguladığı muameleye çok üzüldüğünü de belirtmektedir. Göçmenlerin, göç etmemeleri için yaşadıkları yerlerin şartlarını iyileştirmenin gerektiğini ve göçmen kabul etmenin tüm dünyanın sorumluluğu olduğunu dile getirmektedir. Katılımcı, çiziminde bir sınır kapısına vurgu bulunmaktadır. Katılımcı, kucağında bebekleriyle bir grup Suriyeli’nin sınır kapısından içeriye alınmayı beklediklerini resmetmiştir. Katılımcı, cinsiyete vurgu yapmadığını belirtmektedir. Katılımcı, çiziminde çaresiz bekleyişi simgelemeye çalıştığını belirtmiştir. Katılımcı, tüm bireyleri üzgün olarak çizmiştir.

2.3.Katılımcının K3’ e Ait Bilgileri

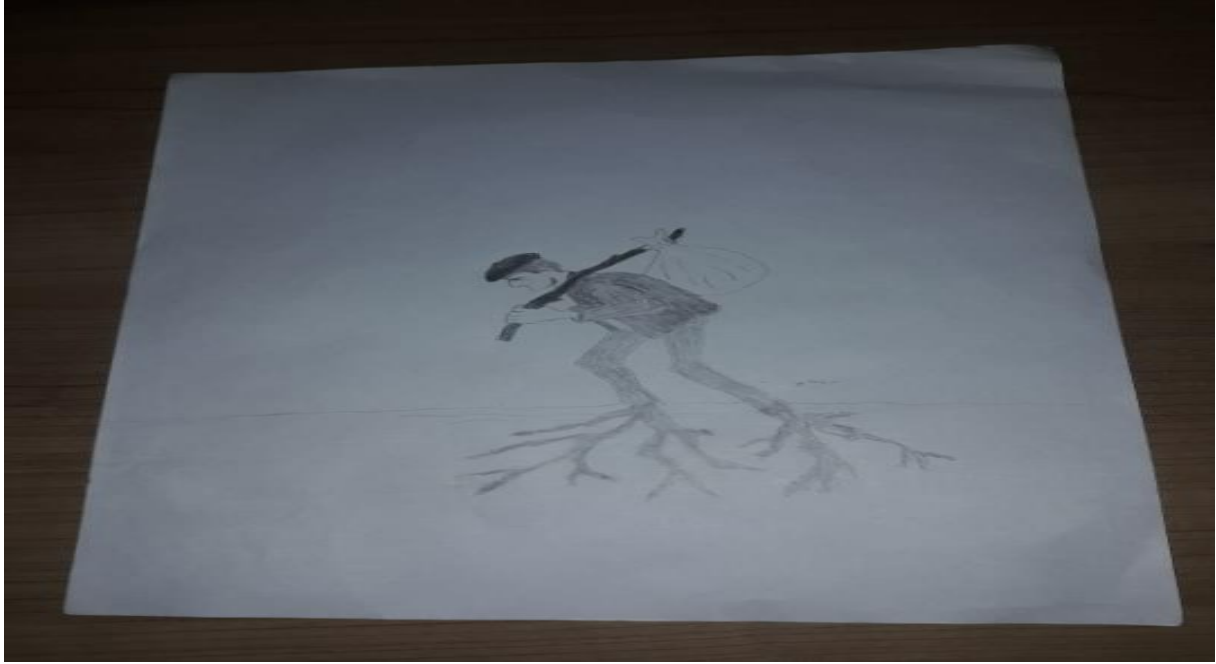
Yaş: 34

Eğitim: Lisans

Meslek: Hizmetli

Cinsiyet: Erkek

Göç Deneyimi: Katılımcı, iş imkanı gelişmiş şehirlere çalışmak için göç ettiğini belirtmiştir. Katılımcı, gittiği yerlerde şehir hayatına alışmadığını ve adapte olmakta zorlandığını dile getirmiştir. Katılımcı, kendi deneyimini paylaşmıştır ve göçle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Aynı ülkede bile olsa insanlar yer değiştirmemeli, herkes kök salabildiği yerde yani doğup büyüdüğü yerde yaşamalı” diyerek göçün bireyde yarattığı adaptasyon ve aidiyet sorununa vurgu yapmıştır.

Görsel 3: Katılımcı K3' e Ait Çizim

Çiziminde, köylü ve yoksul olan bir erkeğin kök saldığı yerlerden koparak göç ettiğini tasvir etmiştir. Katılımcı, köylü, yoksul ve erkek simgeleri ile kendi deneyimini simgelemektedir. Çizimde resmedilen erkek, üzgün, başı öne eğik ve beli yoksulluktan bükülmüş bir şekilde göç eylemini gerçekleştirmektedir. Katılımcı, göçü çaresizlik ve mecburiyet sonucu gerçekleşen bir eylem olarak simgelemektedir. Bu resim yalnızca göç anını değil, göç sonrası bireyin adaptasyon problemlerine ve gittiği yerde var olabilme süreçlerine de vurgu yapmaktadır.

2.4.Katılımcı K4' te Ait Bilgileri

Yaş: 32

Eğitim: Lisans

Meslek: Temizlik Görevlisi

Cinsiyet: Kadın

Göç Deneyimi: Katılımcı ilk göç deneyimi evlilik nedeniyle, diğer göçlerini eşinin işleri sebebiyle gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Katılımcı, Türkiye’de 9 şehir değiştirdiği ve her şehirde en az 1 yıl yaşadığından bahsetmiştir. En uzun süre ikamet ettiği şehrin Uşak olduğunu belirtmiştir. Katılımcı, göç kararlarını kocasının verdiğini belirtmiştir. Katılımcı çiziminde kendi deneyimini paylaşmıştır ve göçle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “Göç bana hem hüznü hem de bir bıkkınlığı hissettiriyor, sürekli bir taşınmayı oraya savrulmayı hatırlatıyor. İlk evden kaçıp Uşak’a gittiğimde çok ağlamıştım, parasızlık kimsesizlik çok zordu. Hele ki o taşınmalar! Her taşınmada tek başıma ev kurar tek başıma ev toplardım. Benim gibi nazlı büyüyen ve tembel yapılı bir kadın için külfetli bir durumdu o taşınmalar. Bir de arkada bıraktıkların var tabi, tekrar geri gelesin diye ardından su dökenler...” diyerek duygularını ifade etmiştir. Katılımcının göç sonrası sıkıntılı süreçler yaşadığını belirtmektedir.

Görsel 4: Katılımcı K4’ e Ait Çizim

Çizimde, eşyalarla dolu bir nakliye arabası resmedilmiştir. Katılımcı, nakliye arabasıyla taşınmaya vurgu yapılmıştır. Ellerinde valizlerle uğurlanan bir çift ve o çiftin arkasından su döken biri ve o çifti uğurlayan insanları çizmiştir. Katılımcı, çizimde kendi göç deneyimlerini yansıtmaya çalışmıştır. Çiziminde, göç sırasında gözyaşların olduğu hüznü bir ayrılığı, geride kalan insanları ve taşınmayı ifade ettiğini belirtmiştir .

2.5.Katılımcı K5’ e Ait Bilgileri

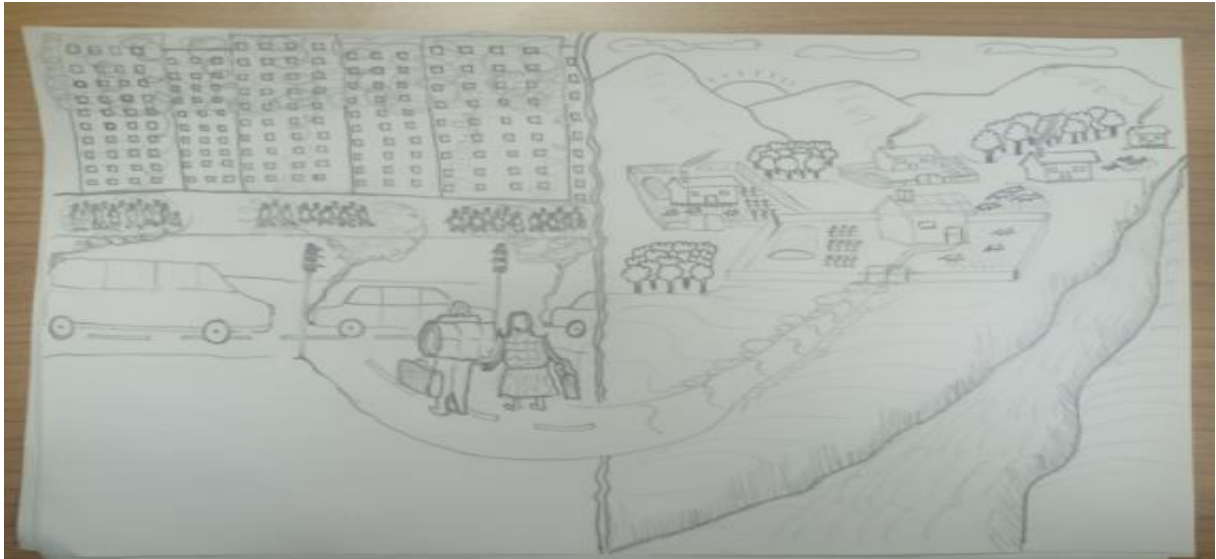
Yaş: 31

Eğitim: Ön Lisans

Meslek: Güvenlikçi

Cinsiyet: Erkek

Göç Deneyimi: Katılımcı, iş nedeniyle göç ettiğini belirtmiştir. Sivas'ın bir köyünde doğup büyüyen katılımcı, iş nedeniyle İstanbul'a göç etmiş ve uzun yıllar orda yaşamıştır. Daha sonra Rize'ye göç etmiştir. Katılımcı, çiziminde kendi deneyimini paylaşmıştır ve göçle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Ben Sivas'ın Acıdere köyünden İstanbul'a inşaatta çalışmak için garip anamla birlikte gittim. O kadar zengindim ki! Tüm mal varlığımı sırlanıp götürdüm yanımda! Ardımızdan kalan evin ocağı söndü. Gittiğimiz yer, yani İstanbul öyle bir yer ki, nereden geldiğini kim olduğunu sana asla unutturmaz. Çünkü, havası gibi insanları da kirlidir. Göç bana dışlanmayı, fakirliği, sevmediğin bir yere ve insanlara mecburen katlanmayı ifade ediyor anlayacağın” diyerek, duygularını belirtmiştir.

Görsel 5: Katılımcı K5' e Ait Çizim

Katılımcı çiziminde köy ve kenti yan yana çizmiş, fakat keskin bir çizgiyle ayırmıştır. Çiziminde, el ele bir çift sırtlarında yatakları, ellerinde bavulları ile köyden kente doğru göç ettiği görülmektedir. Çizimde köydeki güneşli temiz hava, yerini araba egzozuna boğulan kalabalıklara bıraktığını resmedilmiştir. Çizimde, göç edenlerin köydeki evlerinin bacası artık tütmemektedir. Katılımcı, bu resimde kendi göç deneyimini ifade etmiştir.

2.6.Katılımcı K6' ya Ait Bilgileri

Yaş: 36

Eğitim: Ön Lisans

Meslek: Sekreter

Cinsiyet: Kadın

Şehir: Rize

Göç Deneyimi: Katılımcı, eğitimi ve işi nedeniyle göç etme eylemi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Göç eylemini bireysel bir kararla ve gönüllü olarak gerçekleştirmiştir. Göçün sadece göç eden için değil, ayrıca geride kalanlar içinde etkilerine vurgu yapmaktadır. Katılımcı, çizimini ailesinin göç deneyimlerinden faydalananarak çizmiştir. Göçle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Benim için göç demek çocukluğum demek, kapılarda aylarca kapıda beklediğim ama bir türlü gelmeyen babam demek. Benim babam mevsimlik işçiydi. Babam ve erkek kardeşim Ordu iline fındık toplamaya giderlerdi ve uzun süre dönmezlerdi. Hasret ve özlemdir göç benim için.” diyerek konu ile ilgili duygularını belirtmiştir.

Görsel 6: Katılımcı K6'ya Ait Çizim

Çizimde görüldüğü üzere katılımcı, mevsimlik işçi göçlerini konu almıştır. Katılımcı resminde ormanlık bir alanda daldan fındık toplamaya ve sepeti doldurmaya çalışan kişiler ve fındık dolu sepetleri resmetmiştir. Mevsimlik işçileri, yüzlerinde mutsuz, üzgün bir ifade ile çizmiştir. Mevsimlik işçileri, cinsiyetlendirerek erkek olarak resmetmiştir. Katılımcı: “Bende göç ettim ama her nedense bana bir kadının göç resminde yer alması değişik geliyor. Belki de çevremde genelde giden erkek kalan kadın olduğu içindir.” diyerek cinsiyet ve göç ile düşüncesini belirtmiştir.

3.ÇİZİMLERİN ORTAK YANLARI

- Genellikle çizimlerde göçün mecburiyet, çaresizlik ve zorunluluk gibi durumlar sonucu oluşan bir eylem olduğu vurgulanmıştır. Çizimlerin genelinde göçten dolayı acı, hüznün ve mutsuz gibi duyguları yansıtan bireylerin çizildiği görülmüştür.
- İç göç başlığı adı altında çizimleri kategorize edersek, resimlerde göçü meydana getiren temel faktörün daha çok ekonomik ve sosyal nedenler olduğuna dair vurgular yapıldığı görülmektedir. 4 katılımcının çizdiği resimde bunu konu edindikleri görülmektedir.
- Dış göçler başlığı adı altında çizimleri incelediğimizde ise, 2 çizimimizde son yıllarda zorunlu göçün en popüler örneği olan Suriyeli göçmenlerin, Türkiye’den Avrupa ülkelerine göç etme çabaları sırasında Avrupa ülkelerin özellikle de Yunanistan’ının aldığı tutum ve uyguladığı politikalar konu edilmiştir.
- 5 adet çizimimizde göç, bireyin yalnız başına gerçekleştirdiği (mikro) bir eylemden çok aile veya bir topluluk ile yapılan (makro) bir eylem halinde ele alınmıştır.
- Cinsiyet figürlerine vurgu yapılmıştır.

4. ÇİZİMLERİN FARKLILIKLARI

- K1 ve K2 çizdiklerinde dış göçü konu edinirken K3 K4, K5 ve K6 çizimlerinde iç göçü konu ettikleri görülmüştür.
- Tüm çizimlerde göç olgusu farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır.
- 4 katılımcı, göç üzerine çizimlerini yaparken kendi deneyimlerinden faydalanmıştır. 2 katılımcının da popüler olan göç meseleleri üzerine çizim yaptığı görülmüştür.
- Katılımcıların bulunduğu statülerin çizimlerin konusunu belirleme ve ele alma şeklinde farklılıklar yarattığı görülmüştür. Başsavcı (K1) ve müdür (K2) konumundaki kişilerin, kendi deneyimlerini paylaşmadıkları ve güncel ve popüler konular üzerinden çizimler yaptıkları gözlemlenmiştir. Diğer kullanıcıların ise, çizimlerinde kendi deneyimlerinden yola çıkılarak resmettikleri gözlenmiştir.
- Vurgu yapılan cinsiyet figürlerinin bireye göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

5. ÇİZİMLERİN LİTERATÜR TARAMASI İLE HARMANLAMASI

Göç; bireylerin bir mecburiyet sonucunda veya daha iyi şartlara kavuşma umuduyla sosyal, ekonomik, dini, siyasal, sağlık, eğitim, kültürel veya başka dış etkenler sebebiyle ömürlük veya kısa vadede yaptıkları mekân değişikliğidir. (Günay, Atılğan ve Serin, 2017: 38). Bu tanımlar üzerinden çizimler ele alındığında, katılımcıların çizimlerinde yansıtmaya çalıştıkları göç

kavramı örtüştüğün görülmektedir. Çünkü, çizilen resimlerde ülke içine veya dışına bir insan hareketliliği bir yer değiştirme yöneliminin olduğu görülmektedir.

İnsanlar tarafından zorunlu veya gönüllü göçler gerçekleştirmektedir. Zorunlu göç: gönülsüzce bir mecburiyet sonucu yapılan bir yer değişikliğini kapsamaktadır. (Sirkeci ve Göktuna, 2021: 9). Katılımcıların hepsinin, resimlerinde ve ifadelerinde zorunlu göçe değinmiş oldukları gözlenmektedir. Dahası katılımcılar için bu durum, göç olgusu ile neredeyse eş anlamlı olmuştur. Katılımcılar, gönüllü göçlerinin pek üzerinde durmadıkları, hatta kendi gönüllü göç deneyimlerini, birer göç olarak görmedikleri gözlenmiştir.

İtme ve Çekme Göç Kuramına atıfta bulunarak göç eylemini oluşturan nedenlere bir açıklama getirilebilir. Göçe neden olan itici faktörler; bireyin göç etmeden önceki yaşadığı yerdeki olumsuz şartlarını ifade ederken, göç edilen yerdeki olumlu unsurlar ise, çekme faktörlerini temsil etmektedir. Elbette ki sadece itme ve çekme faktörleriyle göçün nedenleri açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü, göç karmaşık ve anlaşılması zor bir olgudur. Bu sebeple, itme ve çekme faktörlere ek olarak bireysel nedenler ve göç eylemini engelleyen sebepler de açıklama sürecine dahil edilmelidir (Çağlayan, 2006: 71-73; Erbaş ve Türker, 2019: 883-911).

Göçün birbirinden farklı birçok nedeni olabilmektedir. Sosyal nedenler; sağlık, eğitim, evlilik, siyasal, kültürel ve güvenlik nedeniyle yaptıkları göçlerdir. K1, K2 ve K4 çizimlerinde sosyal nedenlerle yapılan göçlere vurgu yapmıştır (Sırım, 2020; Günay, Atılgan ve Serin, 2017: 41). K3, K4, K5 ve K6 katılımcı çizimimizde karşımıza çıkan en belirgin neden ise ekonomik nedenlerle gerçekleşen göçler olduğu görülmektedir. Ekonomik nedenler: insanların para kazanmak ya da daha fazla gelir etmek için yaptıkları göçtür. Çoğunlukla bireysel kararlar sonucu gerçekleşmektedir (Güllüpnar, 2012: 56.) Bu noktada, küçük çaplı göçleri kapsayan; Neoklasik mikro ve daha geniş çaplı göçleri kapsayan Neoklasik makro kuramlardan da faydalanabilir. Bu kuramlar, göç olgusunu ekonomik durumun varlığıyla ilişkilendirir. Bireylerin rasyonel bir kararla, yurt içi veya dışına göç etme gerekçelerini daha yüksek gelirli işlerde çalışma talebi ile açıklamaktadır (Sirkeci ve Göktuna, 2021: 14). Çizilen K1 ve K2 çizimlerde Avrupa ülkelerin Suriyeli göçmenleri, ülkelerine kabul etmemeleri ve bunun için alınan sert uygulamalar konu edilmiştir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin uyguladığı bu politikaları anlayabilmek için, Merkez çevre kuramından faydalanabilir. Kapitalist bağlar aracılığı ile kurulan merkez çevre ilişkisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak adına göçmen kabul etmektedirler. Ancak, bu “kabul politikaları” birçok zorlayıcı koşulları içermektedir. Yetenekli, iyi eğitilmiş ve nitelikli bireyleri kapsamaktadır (Çağlayan,

2006: 79-80). Suriyeli göçmenler bu vasıfları karşılayamadıkları için Avrupa ülkelerine kabul edilmemektedirler.

Bu çizimlerle ilgili değinilecek bir başka nokta da komşu ülkeden gelen ve o komşu ülkeyi başka ülkeye geçiş durağı olarak gören göçmeleri kapsayan bir terim olan transit göç kavramıdır. Türkiye, jeopolitik konumu sayesinde Avrupa ile Asya arasında bir bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Bu durum, transit göç oluşumunu sağlayan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’den Avrupa ülkelerine geçiş yapmayı deneyen ve katılımcıların resmettiği Suriyeli göçmenlerde Türkiye’yi şu an için bu konumda kullandıkları söylenebilir. Yine K1’in çizimde resmetmeye çalıştığı gibi kaçak yollarla Avrupa ülkelerine geçiş yapmayı deneyen göçmenler, sert uygulamalarla karşılaşmaktadır.

K2 çiziminde, sınır kapısında bekleyen ve yasal yollarla Avrupa’ya gitmeye çalışan Suriyelileri ele almıştır. Suriyeli vasıfsız bireyler, aylarca hatta yıllarca süren bir bekleyişten sonra göç eylemini gerçekleştirebilmektedir ve sayıları oldukça azdır. Bu yüzden, çoğunlukla kaçak gidilmekte ve gidilen ülkeler için düzensiz bir göç durumunu oluşturmaktadır (Şişman ve Balun, 2020: 64).

Çizimlerin ilgi çekici bir diğer noktası ise, göç sonrası yaşanan adaptasyon ve uyum sürecidir. Göç eden birey, göç ettiği yerde yaşam standartlarında ciddi değişiklikler olabilmekte ve bu da bireyin uyum ve adaptasyon sorunları yaşamasına sebep olmaktadır. Bu duruma “kültür şoku” adı verilmiştir (Güvenç, 1996: 122; Akt: Erol ve Erserver, 2014: 52-53). Bu kültürel şokla bireyin iç yaşantısında yalnızlık, yabancılaşma, özlem, ön yargı, değer, köksüzlük ve suçluluk gibi birçok olumsuz durumu meydana gelebilmektedir. Katılımcıların ifadelerinde ve resimlerine yansıttıkları can alıcı nokta, yabancılaşma, köksüzlük, değer ve ön yargı hisleridir. Yabancılık hissi bir ötekileşme ve ayrışma durumu olarak da ifade edilebilir. Göç eden bütün bireyler, gittikleri yerin birer yabancıdır. Hava şartları, sosyo-kültürel çevre ve konuşulan dil gibi birçok şey farklılaşabilmektedir. Bu da bir bütünleşmeyi engellemekte ve bir ayrışma meydana getirmektedir. Bunun sonucunda bireyde, göç sonrası entegrasyon problemi gözlemlenmiştir.

Değer ve değerlin aşağılanması, bireyin geldiği yerdeki kıymetleri ile gidilen yeni yerin kıymetleri çelişebilmektedir. Bu durum, göçmende olumsuz duygulara yol açabilmektedir. Bunun sonucunda birey, göç ettiği yere uyum sağlama aşamasında ya kendi doğup büyüdüğü yerlerdeki kıymetleri aşağılamakta ya da göç ettiği yerin değer yargılarını hor görmektedir. Köksüzlük: Göç eden bireyin göç ettiği yere ait hissetmemesi, içinde büyüüp kök saldığı

topraklardan ve o köklerin verdiği güven ortamından kopmasıyla ilişkili oluşan bir sürü olumsuz durumu ifade etmektedir. Göç edilen yere aidiyet hissi geliştiremeyen bireyde, o bölgeye/bölgedeki bireylere karşı bir negatif yönde yargılı bir tutum ve eylemler oluşabilmektedir (Göhler 1990:68; Akt: Şahin, 2001: 64-65). Tüm bu aktarılan süreçler, bireyin göç sonrası süreçlerini etkileyen durumları barındırır. K3, K4, K5 katılımcıların ifade ettikleri ve çizimlerine yansıtmaya çalıştıkları durumları ve duyguları destekler niteliktedir.

Cinsiyet ve evlilik bağlamında katılımcıların resim ve deneyimlerini bakıldığında K4'ün evlilik ile birlikte ilk göçünü resmettiğini görmektedir. Göç kararını, evlendiği kişinin aldığını belirtmektedir. Bu durumu, “bağlantılı göç” ya da “evlilik göçü” olarak tanımlanmaktadır. Bağlantılı göç: Göç kararını erkeğin aldığı ve kadının, eşlerine bağlı olarak göç ettiği, bir kavram olarak ele alınmaktadır. Eril merkezli bu göç türü, erkeğin çoğunlukla iş bulma, iş tayini vb. nedenler sonucu gerçekleştirdiği söylenebilir.

Cinsiyet bağlamına K6'nın çiziminde gönderme yapmaktadır. Çünkü, katılımcının çizdiği resimde hiç kadın figürü yoktur. Göç, genç ve erkek olan bireylerin yaptığı bir eylem olarak ifade edilmiştir. Bu durum, eril merkezli göç bakış açısıyla birebir uymaktadır (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1998: 3). Bunun yanı sıra, K1'in çiziminde bir mağduriyet ve çaresizlik konu edilmektedir. Ancak, çizimde hiç erkek figürüne rastlamamaktadır. Kadınla ilgili göç literatürüne bakıldığında başta medya olmak üzere toplumda birçok mecra, kadının mağduriyet temalarıyla temsil edildiği, erkeğin ise, bu temsilin dışında tutulduğu ifade edilmektedir (Efe, Pandır ve Paksoy, 2018: 17-20).

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Literatür araştırmaları, çizimler ve katılımcı görüşleri incelendiğinde, göçün karmaşık bir dizi süreci barındırdığı ve çok katmalı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bundan kaynaklı yapılan göçün her yönüyle ortaya konması ve anlaşılması için de tek bir kuramdan faydalanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin, göç deneyimlerinin çeşitlilik ve farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Buna ek olarak, birçok ortak noktayı da barındırdığı görülmüştür. Çalışmada ayrıca, bireylerin ülke içi göçünü daha çok sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak isteyebileceği, ülke dışı göçlerin ise savaş, doğal afet gibi güvenlik problemlerinden kaynaklanan unsurlarından dolayı tercih edebileceği gözlemlenmiştir.

Avrupa ülkelerinin, göçmen kabul etme veya etmeme nedenlerini anlamak için klasik göç kuramlardan biri olan Merkez Çevre Kuramından faydalanabileceği görülmüştür. Öte yandan Türkiye'nin, transit göç oluşumuna el verişli bir ülke olduğu bilinmektedir.

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak statünün göç algısı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. K1 ve K2 konumundaki kişilerin, yaşam standartlarının göç ettikleri yerde çok değişmemesi hatta daha iyi şartlarla sahip olması nedeniyle göç deneyimlerine olumlu anlamlar yükledikleri gözlenmiştir. Daha alt seviyede statüye sahip katılımcıların (K3, K4, K5, K6) ise, göç kavramına olumsuz anlamlar yükledikleri gözlemlenmiştir.

Çizimlerde genellikle göç, zorunluluk ve çaresizlik sonucu oluşan bir eylem olarak ele alınmıştır. Göçün bireylerde, üzücü/hüzünlü bir duygu çağrıştırdığı görülmüştür. Buna ek olarak katılımcıların değindiği köksüzlük, adaptasyon ve aidiyet sorunları, yabancılaşma, ön yargı vb. durumların sonucunda göçün bireyde olumsuz etkilere, negatif duygu ve travmalara neden olabileceği gözlenmiştir.

Cinsiyet figürlerinin, göç unsuruyla birlikte her bireyde farklı anlamlar içeren önemli bir simge özelliği taşıdığı gözlenmiştir. Bu figürlerde erkek, güç ve ekonomik kazancın temsili olarak görülürken kadın ise, mağduriyet ve güçsüz tarafı temsil ettiği görülmüştür. Bu durum cinsiyet formları üzerinde ataerkil yapının, bireylerin göç algısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğuna dair bir gösterge olarak alınabilir.

Buda göç algısı üzerinde statünün ve gidilen yerdeki şartların göç algısına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Çağlayan, S., Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 72-80, 2006.

Erbaş, H. Ve Alioğlu Türker., Ö. Göç Araştırmaları Alanında Kavramsal Sorunlar ve Etik/Politik Sorumluluk. Dtcf Dergisi, 59(2), 883-91, 2019.

Erol, M. Ve Ersever, O. G., Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi. 24(1), 52-53, 2014.

Güllüpinar, F., Göç Olgusunun Ekonomi-Politigi ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. 53(4), 56, 2012.

Günay, E., Atılgan, D ve Serin, E., Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2),38, 2017.

İlkkaracan, İ. Ve İlkkaracan, P., “1990’lar Türkiye’sinde Kadın ve Göç” içinde: *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. (Haz. Celal, M.) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Pandır, M., Efe, İ ve Paksoy, A. F., Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi. Marmara İletişim Dergisi, (24), 17–20, 2015.

Sırım V., 79 Göçün Nedenleri ve Sosyoekonomik Etkileri. Sosyal Bilimler Dergisi. 2-60, 2020.

Sirkeci, İ. Ve Göktuna, F., “Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar” içinde: *Göç ve Emek Okumaları* (Haz. Tilbet, F.) Londra: Transnational Press London Yayınevi. (9-15), 2021.

Şahin, C., Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. 21(2), 64-65, 2001.

Şişman, Y. Ve Balun, B. Transit Göç ve Türkiye. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 21(2), 64, 2020.

İSLAM VE OSMANLI HUKUKUNDA ŞÜRB SUÇUNUN İSPAT YÖNTEMLERİ

Arş. Gör Abdussamed ATASOY

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ORCID: 0000-0002-5379-3978

ÖZET

İslam dini aklı, iradeyi ve idrak kabiliyetini yani insanı hayvandan ve melekten ayıran temel noktaları ortadan kaldıran her türlü sarhoş edici maddeyi yasaklamıştır. Bu yasaklamanın kapsamında belki de en önemli kısım, sarhoş edici içeceklerden müteşekkildir. Sarhoş edici içeceklerden olan şarabın, had cezasını gerektiren bir suç olduğu hususunda 4 mezhep ittifak halindedir. Şarap dışındaki sarhoş edici içecekleri içmenin cezası hususunda ise mezhepler arasında kısmi ihtilaflar mevcuttur. İslam hukukunu uygulayan Osmanlı Devleti'nde şürb suçunun ceza gerektirip gerektirmediği, had cezası mı yoksa tazir cezası mı gerektirdiği hususunda birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak şürb suçunun ispat yöntemlerine bu çalışmalarda detaylı olarak yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple İslam ve Osmanlı Hukukunda şürb suçunda ispat vasıtaları isimli konu, çalışmaya değer bir konu olarak dikkatimizi çekmiştir.

Şürb suçunda ispat vasıtaları, diğer suçlardan farklı yöntemleri de içermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışmamız; sarhoşluk halinin var olması, şahitlerin şهادetleri, ikrar, ağzın içki kokması ve kusma olmak üzere 5 kısımda ele alınmıştır. Ayrıca ispat yönteminde zaman aşımının da önem taşıması sebebiyle zaman aşımının geçmemesi de farklı bir başlık altında incelenmiştir. Son kısımda ise Osmanlı uygulamasına temas edilmiştir.

Şürb suçunda ispat vasıtaları, klasik fıkıh kitaplarında ve şürb suçunu ele alan monografik eserlerde yer almaktadır. Çalışmamızın İslam hukuku kısmında bu eserlerden yararlanılmıştır. Daha sonra ise Osmanlı Devleti'nde muteber olan fetva kitaplarında bu konunun ne şekilde yer aldığı değerlendirilmiştir. Çalışmamızın son kısmında ise Osmanlı uygulamasına yer verilmiştir. Osmanlı uygulamasında özellikle kadı sicillerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı sicilleri, Şürb, Beyyine, İspat Vasıtaları, Zaman aşımı.

A. GENEL OLARAK

İslam hukukunda şürb suçunun had mi yoksa tazir mi olduğu hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak bulunmamaktadır. Hanefi mezhebine göre ne kadar içildiğine bakılmaksızın şarap içilmesi veya şarap dışında diğer içkilerin sarhoş edecek miktarda içilmesi halinde had cezası gerekmektedir. Şarap dışındaki diğer içkilerin sarhoş etmeyecek miktarda içilmesi ise tazir cezasını gerektirir.

Osmanlı uygulamasında¹ şürb suçunda ve cezasında Hanefi mezhebi görüşü hakimdir. Yani ne kadar içildiğine bakılmaksızın şarap içilmesi ve sarhoş edecek miktarda diğer içkilerin içilmesi haddi gerektirirken, sarhoş etmeyecek miktarda şarap dışındaki içkilerin içilmesi tazir cezasını gerektirmiştir. Şürb suçuna ilişkin Osmanlı Devleti'nde örfi kanunlar mevcuttur.² Her ne kadar şarap dışındaki içkilerden, sarhoş etmeyecek miktarda içmek tazir cezası gerektirse de bu fiilin dahi açık bir şekilde haram³ olduğu ifade edilmektedir. Hatta fetvalarda⁴ şifa amaçlı olarak dahi içki kullanılmasının caiz olmadığı ifade edilmektedir.⁵ Osmanlıda şürb suçunun unsurlarının oluşmaması veya unsurlarında eksiklik bulunması durumunda had cezası uygulanamadığından dolayı tazir cezasının uygulandığı görülmektedir.⁶

Cumhur'a göre içki içme suçunun cezası, şahit veya ikrar ile sabit olur. Cumhur'a göre bu suçun sabit olması için içki içen kişinin sarhoş olarak bulunması, ağzında içki kokusunun var olması veya kusması şart değildir. Hanefi mezhebine göre ise ikrar veya şahit bulunması durumunda bunlara ilave olarak farklı karineler de gerekmektedir.⁷ Mezhepler arasındaki bu farklılık, şürb suçunun ispat vasıtalarını müstakil bir konu olarak çalışmaya değer haline getirmektedir. Çalışmamızda şahitlerin şehadeti, ikrar, sarhoş olma durumu, ağızda içki kokusunun var olması

¹ Osmanlı hukukunda şürb uygulaması hakkında detaylı bilgi için bkz. GÜMÜŞ, Emine, "VIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ceza Hukuku Uygulamaları (Üsküdar Örneği)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017; ERSOY, Uğur – ALTINBAŞ, Merve, "İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet Sonrası Türk Hukukunda Sarhoşluk Suçu", TAAD, Y. 2021, S. 46, s. 171-200.

² Fatih'in Umumi Kanunnamesi, md. 15, AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri, 1. Kitap), Fey Vakfı, İstanbul, 1990, s. 349. 2. Bayezid'in Umumi Kanunnamesi, md. 19, AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (II. Bayezid Devri Kanunnameleri II. Kitap), OSAV, İstanbul, 1990, s. 42.

³ "Nebiz-i temr ya zebib ya asel ya tin ya şair ya bunların emsalinden ittihaz olunup müskir olan hamrın gayrı şerbetlerin sekr vermeyecek mikdarı telehhi kastı olmaksızın içilmesi helal midir, yoksa kalil ve kesiri haram mıdır? el-Cevab: Kalili ve kesiri haramdır." Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l- Fetâvâ, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2011, Fetva No: 2988, s. 582.

⁴ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı-Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi, M. Ertuğrul Düzdağ, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, Fetva No: 707, s. 186.

⁵ AVCI, Mustafa, Osmanlı Ceza hukuku (Özel Hükümler II), Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 396, 397; ERSOY – ALTINBAŞ, s. 183, 184.

⁶ Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 861, İKS, C. 2, s. 462; Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil, Hüküm No: 632, İKS, C. 5, s. 281; Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm No: 38, İKS, C. 9, s. 61; Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm No: 150, İKS, C. 9, s. 103.

⁷ İBN ABİDİN, Muhammed Emin, Reddül-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar, Ter. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C. 8, s. 236, 239; EBU ZEHRİ, Muhammed, İslam Hukukunda Suç ve Ceza, Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, İstanbul, 1994, C. 2, s. 165, 166; BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1980, C. 3, s. 255; EZ-ZUHAYLİ, Vehbe b. Mustafa, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, Daru'l-Fikr, Dimaşk, ty., C. 7, s. 5508.

ve kusma durumları incelenmiştir. Ayrıca bu durumlarla ilişkisi nispetinde zaman aşımı hususu incelenmiştir.

B. İSPAT VASITALARI VE YÖNTEMLERİ

1. Şahitlerin Şهادeti

Şürb suçunda en az iki erkek⁸ tanığın bulunması suçun sabit olma sebeplerinden bir tanesidir.⁹ Şahitlik; kişinin içki içtiğine, ağzının içki koktuğuna veya sarhoş olduğuna ilişkin olabilir.¹⁰

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre sadece şahitlerin bulunması halinde ya da sadece sanığın ikrarının bulunması halinde içki içme suçunda had uygulanmaz. Bu durumda haddin uygulanabilmesi için bu delillere ek olarak kişinin sarhoş olması veya ağzının içki kokması gerekmektedir. İmam Muhammed'e göre ise içme eylemine veya sarhoşluk durumuna şahidin var olması halinde buna ek olarak ağızda içki kokusu şartı aranmaz. Yalnızca şahitlik yeterlidir. Çünkü İmam Muhammed'e göre içki kokusu başka kokularla karışabildiğinden dolayı, delil olarak kokuya böyle bir önem atfedilemez.¹¹ Cumhuriyet'e göre ise şahidin bulunması durumunda ayrıca içki kokusunun bulunması şart değildir.¹²

Hakim, içki hususunda şahitlik yapanlara; ne zaman, nerede ve ne içildiğine dair sorular sorar. Bu sorulara şahitler ihtilaflı cevap verirlerse şahitlikleri kabul görmez. Şahitler infaz gerçekleştirilmeden önce şahitlikten vazgeçerlerse veya şahitlik ehliyetini kaybederlerse had cezası düşer.¹³

2. İkrar

Şürb suçunda ikrar; bir kişinin şarap veya diğer sarhoş edici içkileri içtiğini veya bu içkileri içerek sarhoş olduğunu resmi makamlara (mahkemeye) gelerek itiraf etmesidir.¹⁴ İçki içme suçu sanığın ikrarı ile de sabit olur. Dört mezhebin ortak kabulüne göre ikrarın kabulü için sanığın tek bir ikrarı yeterlidir.¹⁵ Ancak, sarhoş olan sanığın sarhoşken yaptığı ikrar, yalan

⁸ Had suçlarında kadınların şahitliği kabul edilmez. EL-KÂSÂNİ, C. 6, s. 279, 280; AYDIN, Melikşah, Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık, Onikilevha, İstanbul, 2021, s. 92. Had cezalarında kadınların şahitliğinin kabul edilmemesinin sebepleri hakkında detaylı bilgi için bkz. AYDIN, s. 92, 93.

⁹ İBN ABİDİN, C. 8, s. 236; BİLMEN, C. 3, s. 255.

¹⁰ UDEH, Abdulkadir, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza (Suç) Hukuku (Özel Hükümler), Kayıhan, İstanbul, 2012, C. 2, s. 577.

¹¹ EL-KÂSÂNİ, Alâeddin Ebu Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, Bedaiu's-şanai' fi tertibi's-şerai, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1406/1986, C. 7, s. 51; ŞEYH BEDREDDİN, Et-Teshîl Şerhu Letâifu'l-İşârât, Editör; Yunus Apaydın, Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, C. 2, s. 1473; EBU ZEHRA, C. 2, s. 166; UDEH, C. 2, s. 577.

¹² EBU ZEHRA, C. 2, s. 165, 166.

¹³ BİLMEN, C. 3, s. 255-258.

¹⁴ TAŞTANOVA, Ayzada, "İslam Ceza Hukukunda İçki İçme ve Sarhoşluk Haddi (Haddü's-Şürb ve Haddü's-Sükr) Ayırımı ve Hukuki Sonuçları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 69.

¹⁵ Ebu Yusuf'a göre içki içme suçunun kesinleşmesi için kaç tane şahit gerekli ise sanık, o miktarda ikrarda bulunmalıdır. EBU YUSUF, Kitabu'l-Haraç, Çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul,

söyleme ihtimali ve haddi ortadan kaldıracak bir sebebin varlığı durumunda bu sebebi açıklayamama ihtimali dolayısıyla had cezası için yeterli değildir.¹⁶ Sarhoşluk halinden ayılınca yapılan ikrar ise geçerlidir.¹⁷ İçki içtiğini ikrar eden kişi bu ikrarından rucu edebilir. Bu rucu geçerlidir ve haddi düşürür.¹⁸

İkrar; Maliki, Şafi, Hanbeli ve Hanefilerden İmam Muhammed'e göre tek başına içki içme suçunun kesinleşmesi ve had için yeterli bir vasıta. Ancak Hanefilere göre içki içen kişinin ikrarı tek başına had cezasını gerektirmez. Suçun ve had cezasının kesinleşmesi için ikrara ek olarak koku veya sarhoşluk gibi başka ispat vasıtaları da gerekir.¹⁹

3. Karine

İçki içme suçunda karine ile ispat yönteminin geçerli olup olmadığı hususunda İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Malikiler ve Hanbelilerin bir kısmı içki içme suçunda karineyi tek başına ispat vasıtası olarak değerlendirirken Hanefiler, Şafilere ve bazı Hanbeliler ise içki içme suçunda karineyi tek başına ispat vasıtası olarak

1973, s. 265. Çünkü ikrar, ikrardan dönme ile sona erebilir. Bu sebeple de içki içme suçunda şahitlerin miktarı kadar ikrar gerekir. Yani Ebu Yusuf'a göre sanığın iki ikrarı ile suç sabit hale gelir. Cumhur'a göre ise tek ikrar yeterlidir. HALEBİ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, Mülteka'l-Ebhur, Çev. Mustafa Uysal, İstanbul, 1973, C. 2, s. 282; MERGİNANİ, Şeyhülislam Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir, Delilleriyle Hanefi Fıkhı el-Hidâye, Ter. Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2013, C. 2, s. 238; ŞEYH BEDREDDİN, C. 2, s. 1473. Sanık, had cezası infaz edilmeden önce ikrardan cayarsa had cezası düşer. MERGİNANİ, C. 2, s. 238; BİLMEN, C. 3, s. 257. "Zeyd, 'Ben kendi arzumla şarap içtim' diye hakim huzurunda ikrar ettikten sonra İkrardan rucu'a sahip olup Zeyd'den haddi şürb sakıt olur mu? el-Cevab: Olur." İBNİ NÜCEYM, 103, Akt: HALEBİ, C. 2, s. 284. Fetvadan anlaşıldığı üzere ikrarda bulunan sanık ceza infaz edilmeden önce ikrarından dönerse yeni ikrarı kabul görür ve had cezası düşer.

¹⁶ "Sarhoş olan Zeyd, 'Kendi arzum ile şarap içip sarhoş oldum' diye ikrar etse sarhoşluğundan ayılmayıp ve Zeyd'in şarap içmesi de şahit ve delil ile sabit olmadan Zeyd üzerine haddi şürb ikame olunur mu? el-Cevab: Olunmaz." İBNİ NÜCEYM, 105, Akt: HALEBİ, C. 2, s. 284. Bu fetva örneğinden anlaşıldığı üzere sarhoşluk halinde yalnızca sanığın ikrarı varsa ve bu ikrar sanık ayılmadan yapılmış bir ikrarsa yalnızca bu ikrara dayanarak sanığa had cezası verilemez.

¹⁷ MERGİNANİ, C. 2, s. 238; İBN ABİDİN, C. 8, s. 240. "Zeyd-i müslim taian şürb-i hamr edip şer'an dünyada Zeyd üzerine hadd-i şürb ikame olunsa yevm-i kıyamette dahi şürb-i mezbür için Zeyd muakabe olunur mu?

el-Cevab: Olunmaz." Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Fetva No: 852, s. 160. Şürb içen kimse bu dünyada had cezasını çekerse öbür dünyada bu cezadan sorumlu olmaz, affedilmiş olur (Allahu alem). Bu sebeple Müslüman olan kimselerin, bir anlık gafletle içki ve benzeri sarhoş edici şeyleri içmeleri durumunda cezalarının ahirete kalmaması için kendilerini ihbar etmeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bir anlık gafletle şürb içen kişi kadıya veya diğer görevlilere şürb içtiğine dair ikrarda bulunurlar ve cezalarını bu dünyada çekerler. Bu inanış, gerek fetvalarda gerek de kadı sicillerinde kendini göstermektedir. Olağan durumda hiç kimse yaptığı suçu ikrar etmez ancak Osmanlı uygulamasına baktığımızda şürb suçunda birçok sefer ikrar ile karşılaşılmaktadır. Bu fetva örneği, söz konusu durumu açıklayıcı niteliktedir. Suçu açığa çıkmayan kimse suçunu ikrar ederek cezasını bu dünyada çekme ve ahirete bırakmama niyetini göstermektedir.

¹⁸ İBN ABİDİN, C. 8, s. 237.

¹⁹ CEZİRİ, Abdurrahman, Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı yayınları, İstanbul, 1993, C. 7, s. 2907.

değerlendirmemektedir. İçki içme suçunda karine kapsamında; sarhoşluk hali, içki kokusu ve kusma fiili incelenecektir.

a. Sarhoşluk

İçki içme suçunun en kuvvetli delili sarhoşluk halinin varlığıdır. Bu sebeple öncelikle farklı görüşlere göre sarhoşluğun kapsamını belirtmek gerekmektedir.

Ebu Hanife'ye göre had olan sarhoşluğun meydana gelebilmesi için şarap dışındaki içkiyi içen kişinin anlama ve kavrama yeteneğinin ortadan kalkması, aklının başından gitmesi gerekir. Bu sarhoşlukta Ebu Hanife, kişinin; erkeği kadından, yeri gökten ayırt edemeyecek hale gelmesini sınır olarak belirlemiştir. Ebu Hanife haddi düşürmek için sarhoşlukta bu şekilde en ağır düzeyi aramış ve sınırı yukarı çekmiştir. İmameyn ise abuk sabuk konuşmayı, saçmalamayı, ne dediğini bilmemeyi, şaka ve gerçeğin birbirine karıştırmayı, kendi kıyafet ve ayakkabılarını başka kişilerinkinden ayıramayacak hale gelmeyi haddi gerektiren sarhoşlukta sınır olarak kabul etmiştir.²⁰ Bu konuda fetva İmameyn kavline göre verilmektedir.²¹

Ebu Hanife'ye göre içki içen kişinin sarhoş olduğuna dair iki erkek şahit, şahitlikte bulunursa ve içki içen kişinin ağzı içki kokuyorsa veya kişinin ağzını içki koktuğuna iki erkek şahit, şahitlik yaparsa; suç sabit olur ve had gerekir. Yani Ebu Hanife'ye göre sarhoşluk tek başına olmasa da tamamlayıcı delillerle (ağzın içki kokması) beraber suçu kesinleştiren bir ispat vasıtasıdır. Ahmed bin Hanbel'den gelen bir rivayete göre ve İmam Şafi'ye göre ise sarhoşluk hali içkinin, vücuda ağız dışında başka yollardan girmesi ihtimaline veya cebir, hata gibi bir sebeple kendi isteği dışında sarhoşluğun meydana gelme ihtimaline binaen sarhoşluk hali içki içme konusunda doğrudan delil olarak kabul görmez.²² İmam Malik ve Ahmed bin Hanbel'den gelen başka bir rivayete göre içki içen kişinin ağzının içki kokması tek başına delil niteliği taşıdığına göre sarhoşluk durumu evleviyetle delil olarak kabul görülür.²³

Osmanlı Devleti'nde şürbün isbat yöntemi hususunda bilgi edinebileceğimiz en temel kaynaklardan bir tanesi fetva kitaplarıdır. Osmanlı dönemi fetva kitaplarından olan behcetül feteve'da yer alan bir fetva, aslında aile hukuku ile alakalı olmasına rağmen, yalnızca sarhoşluk durumunun tek başına içki içildiğinin delili olamayacağını göstermesi açısından önemlidir. Bu fetvaya ışığında şürb suçunda ispat vasıtalarından sarhoşluk durumu ile alakalı olarak Hanefi mezhebi görüşü ve Cumhuriyet'in görüşünün benimsendiği ifade edilebilir. İlgili fetva şu şekildedir: *"Zeyd 'Eğer şürb-i hamr edersen zevcem Hind üç talak boş olsun' dedikten sonra*

²⁰ ES-SERAHSİ, Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Mebsud, Daru'l-Maruf, Beyrut, 1414/1993, C. 9, s. 105; HALEBİ, C. 2, s. 284; MEVSİLİ, Abdullah b. Mahmûd, el-İhtiyar li- Ta'lîli'l-Muhtar, Çev. Ahmet Oğuz, Mustafa Bülent Dadaş vd., Nuh Yayıncılık, İstanbul, 2017, C. 4, s. 434, 435; MERGİNANİ, C. 2, s. 238; ŞEYH BEDREDDİN, C. 2, s. 1474; İBN ABİDİN, C. 8, s. 237, 240; ZUHAYLİ, C. 7, s. 434.

²¹ İBN ABİDİN, C. 8, s. 237.

²² ŞAHİN, Melek, "Kur'an ve Sünnete Göre Ceza Yargılamasında İspat Vasıtaları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 220. Sarhoşluğun içki cezasını sabit kılacak nitelikte bir delil olarak kabul eden ve kabul etmeyenlerin delilleri için bkz. ŞAHİN, s. 221.

²³ UDEH, C. 2, s. 579.

*Hind Zeyd'den 'Sen ba'de't-ta'lik şürib-i hamr edip ben senden üç talak boş oldum' diye dava ve Zeyd inkar ettikde Hind'in müddeasına şahadet eden kimesneler 'Zeyd'in şürib-i hamr ettiğini görmedik lakin Zeyd'i sarhoş gördük' deseler bu vechile Hind'in müddeası sabit olup Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? el-Cevab: Olunmaz.'*²⁴

b. Koku

İçki kokusunun tek başına içki cezasını gerektirecek bir fiil olduğu görüşünde olanlara göre içki içtiği görülmesi dahi bir kişinin ağzının içki koktuğuna dair şahitlik yapılması durumunda içki içme suçunun cezası sabit olur.

Bu görüşte olanların temel dayanağı olan rivayet şu şekildedir: “Hz. Ömer bir gün yanımıza geldi ve ‘Falan kimsede içki kokusu aldım. O bunun kaynatılmış üzüm sırası olduğunu iddia ediyor. İçtiği şeyi sorup araştıracağım. Şayet sarhoş ediyorsa onu kırbaçlayacağım’ dedi. Araştırmanın sonunda, içki olduğunu öğrenince ona seksen kırbaç vurdu”.²⁵ Söz konusu rivayette içki kokusunun, içki içme suçunun araştırılmasına yeterli bir sebep olarak değerlendirilmesi, içki kokusunun ispat vasıtası olarak değerlendirilmesine dayanak olarak kabul edilmiştir.

İmam Malik’e ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel’e göre içki kokusu, suçun sabit olması için tek başına yeterli bir delildir. Suçun işlendiğini gören kimse olmasa, sanık ikrarı olmasa dahi sanığın ağzında içki koktuğuna dair iki kişinin şahitliği suçun sabit olması ve had cezasının gerekliliği hususunda yeterlidir.²⁶ İmam Malik’e göre bir kişinin içki içerken görmesi bir kişinin de sanığın ağzının içki koktuğuna şahitlik etmesi de had için yeterlidir.²⁷ Ancak; Ebu Hanife, İmam Şafî ve bir rivayette Ahmed bin Hanbel’e göre içki içenin ağzındaki içki kokusu tek başına suçun sabit olması için yeterli bir delil değildir.²⁸

Ebu Hanife’ye göre içki kokusu ve içki içildiğine dair şahitlik yapılması veya ikrar durumu beraber gerçekleştiğinde suç sabit olur.²⁹ Yani Hanefilere göre içki kokusu, sarhoşluk delilini

²⁴ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Fetva No: 525, s. 109.

²⁵ Muvatta, “Eşribe”, 1.

²⁶ İBN RÜŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425/2004, C. 4, s. 228; İBN KUDAME, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi el-Cemammali, el-Muğni, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru Âlemu'l-Kutub, Riyad, 1417/1997, C. 12, s. 501, 502; UDEH, C. 2, s. 578, 579; EBU ZEHRA, C. 2, s. 166; BİLMEN, C. 3, s. 256; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5509. Ağzda bulunan içki kokusunun da içki cezasını gerektirdiği görüşünde olanlar kokuyu; ses ve yazıya kıyas ederek bu sonuca varmışlardır. İBN RÜŞD, C. 4, s. 228.

²⁷ UDEH, C. 2, s. 578, 579; CEZİRİ, C. 7, s. 2906; AVCI, C. 2, s. 402.

²⁸ İBN RÜŞD, C. 4, s. 228; İBN KUDAME, C. 12, s. 501, 502; UDEH, C. 2, s. 578, 579; CEZİRİ, C. 7, s. 2906; AVCI, C. 2, s. 402.

²⁹ ES-SERAHSİ, C. 9, s. 171, 172; UDEH, C. 2, s. 578, 579; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5508, 5509.

tamamlayıcı bir nitelik taşır. Bir kişinin içki içme suçunun sabit olması için içki içtiğine iki şahit bulunması durumunda ek olarak sanığın ağzının içki kokması şartı da bulunmaktadır.³⁰

Cumhur'a göre şarap kokusunun, suçun kesinleşmesi için tek başına delil olarak değerlendirilmemesinin temel nedeni şüphedir. Çünkü şarap kusan kişi, ağzını şarap ile çalkalamış, su zannederek şarap içmiş olabilir. Ayrıca ikrah veya cebir altında şarap içmiş, zorunluluk hali dolayısıyla şarap içmiş, hata ile şarap içmiş veya kokusu şaraba benzeyen meyve suyu içmiş olabilir. Bu durumlarda söz konusu kişiye ceza verilmeyeceği için yalnızca şarap kuma durumu Cumhur'a göre cezayı gerektirmez.³¹ Yalnızca içki kokusunun bulunması, had cezasını ispatta yeterli kabul edilmese de tazir cezasını gerektirir.³²

c. Kusma

Ebu Hanife'ye göre kusma fiili tek başına içki için delil niteliğinde değildir. Ancak kusulan maddede şarap kokusu varsa ve iki erkek şahit sanığın içki içtiği hususunda şahitlik yaparsa veya sanık sarhoş olduğu halde yakalanırsa suç sabit olur. İmam Şafî ve bir rivayete göre Ahmed bin Hanbel kusmayı delil olarak kabul etmez. İmam Malik ise kusmayı tek başına delil olarak kabul eder.³³

Kusmayı tek başına delil olarak kabul edenler Hz. Ömer (ra) ve Hz. Osman (ra)'ın uygulamalarını esas alırlar. Rivayete göre birisi şarap içtiğine, diğeri de kustuğuna şahit olan iki kişinin şahitliği üzerine Velid b. Ukbe, Hz. Osman'ın mahkemesine getirilir. Hz. Osman'ın "bu adam şayet bu şarabı içmeseydi kusmazdı ey Ali, kalk da şuna dayak vur" şeklinde talepte bulunur. Bu görüşte olan İslam hukukçuları, söz konusu uygulama karşısında sahabenin itirazda bulunmamasını, kusma dolayısıyla içki cezası verileceği hususunda sahabe icmaı olduğuna yormuştur. Hz. Ömer (ra)'ın Kudame'nin kusmasına dayanarak içki haddine karar verdiği rivayet de benzer şekilde yorumlanmıştır. Kusmanın tek başına içki cezasını gerektirmeyeceğini ifade edenler ise bu uygulamaların Hz. Ömer (ra) ve Hz. Osman (ra)'ın içtiği olduğunu, icma haline gelmediğini ifade etmektedir.³⁴

³⁰ İBNÜ'L-HÜMMAM – KADIZADE, Ahmed Şemseddin, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid es-Sivasi el-İskenderi, Fethü'l-Kadir ale'l-Hidaye, Netaicü'l-efkar fi keşfi'r-rumuz ve'l-esrar (Tekmiletü'l-Fethu'l-Kadir), Daru'l-Fıkr, Lübnan, 1389/1970, C. 5, s. 302; İBN ABİDİN, C. 8, s. 236, 268; UDEH, C. 2, s. 578, 579; YILDIRIM, Mustafa, "İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2001, S. 13, 14, s. 38.

³¹ MEVSİLİ, C. 4, s. 435; EBU ZEHRİ, C. 2, s. 166; UDEH, C. 2, s. 578, 579; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5509.

³² İBN ABİDİN, C. 8, s. 238. "Müslüman Zeyd'in ağzında şarap kokusu bulunup, şarap içtiği sabit olmasa Zeyd'e haddi şürib lazım olmayıp tazir lazım olur mu? el-Cevab: Olur." İBNİ NÜCEYM, 105, Akt: HALEBİ, C. 2, s. 284. Bu fetva örneğinden anlaşıldığı üzere kişinin ağzının şarap kokması tek başına yeterli bir delil olarak değerlendirilmez. Hadd-i şüribün uygulanabilmesi için başka delillerde gereklidir. Ancak ağzı şarap kokan kişiye tazir cezası verilebilir. Had cezalarının uygulanma şartlarının ağırlaştırıldığı ve şüphe bulunması durumunda had cezası verilmediği görülmektedir. Haddi gerektirecek suç sabit hale getirecek deliller bulunmadığı durumda had cezası verilemezken tazir cezası ise verilebilmektedir.

³³ UDEH, C. 2, s. 579, 580; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5508, 5509.

³⁴ UDEH, C. 2, s. 580; YILDIRIM, s. 39.

Cumhur'a göre şarap kusmanın ceza tatbiki için tek başına delil olarak değerlendirilmemesinin temel nedeni şüphedir. Çünkü şarap kusan kişi, ağzını şarap ile çalkalamış, su zannederek şarap içmiş olabilir. Ayrıca ikrah altında şarap içmiş, zorunluluk hali dolayısıyla şarap içmiş, hata ile şarap içmiş veya kokusu şaraba benzeyen meyve suyu içmiş olabilir. Bu durumlarda söz konusu kişiye ceza verilmeyeceği için yalnızca şarap kusma durumu Cumhur'a göre cezayı gerektirmez.³⁵

d. Zaman Aşımı

Ebu Hanife'ye ve Ebu Yusuf'a göre içki içme suçunda şahitliğin kabul görmesi için suçun olduğu zamandan itibaren uzun bir süre geçmemesi gerekir. Uzun bir süre geçmesi halinde suç zaman aşımına uğrar. Burada uzun zamandan kasıt ağızdaki içki kokusunun kaybolmasıdır. Bu koku kaybolmadan şahitler şahitliği yerine getirmez ve sukut ederse bu zamandan sonra şahitlerin bu konudaki şahitliği kabul edilmez. İmam Muhammed'e göre ise bu suçta zamanaşımı süresi bir aydır.³⁶

Şahitlikte zaman aşımı konusunda bir istisna vardır. Şahitlerden kaynaklanmayan bir durumdan dolayı yani şahitlerin şahitliklerini yerine getirmek için kat ettikleri mesafenin uzunluğundan dolayı sanığın ağızındaki içki kokusu kaybolmuşsa şahitlerin şahitlikleri kabul görür. Çünkü bu durumda şahitler kasten susmamıştır. Şahitliklerini yerine getirmek için görevli kimsenin yanına gidecekleri mesafenin uzunluğu dolayısıyla zaman aşımı sona ermemiş olur.³⁷ Diğer üç mezhebe göre ise şahidin şahitliğini uzun zaman sonra yerine getirmesi zaman aşımına sebep olmaz, bu şahitlik geçerlidir ve had cezasının kesinleşmesini sağlar.³⁸

Sanığın ikrarı ile suçun sabit olması halinde zaman aşımı süresi sanığın ikrarının içki içme suçundan uzun zaman geçmeden gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre sanık içki içtikten sonra ve ağızındaki içki kokusu geçtikten sonra ikrarda bulunursa bu ikrar zaman aşımı dolayısıyla geçersiz olur. İmam Muhammed'e göre ise sanığın ikrarındaki zaman aşımı, ikrarı geçersiz hale getirmez.³⁹

C. OSMANLI UYGULAMASI

Osmanlı Devleti'nde içki içme suçunun cezasına ilişkin değerlendirmeler çalışma konumuz kapsamında yer almamaktadır.⁴⁰ Bu sebeple yalnızca şübh suçunun ispatına ilişkin uygulama dikkate alınmıştır.

³⁵ İBN ABİDİN, C. 8, s. 238; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5509.

³⁶ HALEBİ, C. 2, s. 283; MEVSİLİ, C. 4, s. 433, 434; İBN ABİDİN, C. 8, s. 239; EBU ZEHRA, C. 1, s. 80; EZ-ZUHAYLİ, C. 7, s. 5508, 5509; CEZİRİ, C. 7, s. 2906. İkrarın varlığı durumunda İmam Muhammed'e göre zaman aşımı süresine bakılmaz. AVCI, C. 2, s. 408.

³⁷ ES-SERAHSİ, C. 9, s. 171, 172; MERGİNANİ, C. 2, s. 239; UDEH, C. 2, s. 577, 578; CEZİRİ, C. 7, s. 2906.

³⁸ UDEH, C. 2, s. 578; CEZİRİ, C. 7, s. 2906.

³⁹ MERGİNANİ, C. 2, s. 237; İBN ABİDİN, C. 8, s. 239; UDEH, C. 2, s. 578.

⁴⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. YAZICI, Muhammed, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", Association Esprit, Société et Rencontre, Y. 2012, C. 5, S. 8, s. 1317-1332; KOÇ, Mehmet, "Osmanlı Ceza Hukukunda Sarhoşluk Veren İçecekleri İçme

Osmanlı uygulamasında şürb suçunun tanımı, kapsamı ve benzeri hususlarda tartışmalar mevcuttur. Söz konusu suçun had mi tazir mi olduğu gibi meseleler hakkında birçok araştırma mevcuttur. Osmanlı uygulamasında şürb suçuna ilişkin olan bu belirsizliğin temel sebebi kadı sicillerinde yer alan bilgilerin cezaya ilişkin, cezanın infazına ilişkin detaylı bilgi içermemesinden kaynaklanmaktadır. Bu belirsizlik sebebiyle şürb suçunun ispat vasıtalarında Osmanlı uygulamasına ilişkin olarak farklı sonuç ve yorumlar meydana getirmektedir.

Kadı sicillerinde şürbün, şahit ile ispatına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. İstanbul kadı sicilinde yer alan bir kayda⁴¹ göre bir kişinin şarap içtiğine dair iki erkek şahit bulunmuştur. Ancak şahit, şürb suçunda tek başına haddi gerektirmemektedir. Bu sebeple söz konusu olayda tazir cezasına hükmedildiği ifade edilebilir.

Kadı sicillerinde yer alan bir kayıta⁴² şürb suçu için ikrarın tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu kayıta, ikrara ek olarak ağızda içki kokusunun varlığından da ayrıca bahsedilmiştir.

İstanbul kadı sicillerinde şürb suçuna ilişkin olarak yer alan kayıtların⁴³ ekserisi şarap içen kişinin, herhangi bir müdahale olmaksızın ikrarda bulunması ve bu durumun mahkemede kaydedilmesine ilişkindir. Bu sebeple Osmanlı uygulamasında şürbe ilişkin ispat vasıtaları arasında en sık karşılaşılan yöntem ikrardır. Bu durumun temel sebebi; İslam hukukunun ikili yapısı yani dünyevi ve uhrevi cezayı içermesi dolayısıyladır. Nefsine yenik düşen, hata eden kişiler bu dünyada cezalarını çekip, ahirete bu suçun günahı ile gitmemek amacı taşımaktadır.

Kadı sicillerinde yer alan kayıtlarda koku karinesine ilişkin birçok hüküm⁴⁴ yer almaktadır. Bu kayıtlarda ağız içki kokan kimsenin içki içmiş olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Koku karinesine ilişkin bir kayıta⁴⁵, kişinin ağızda koku olduğuna dair iki şahidin bulunduğu ve bu durumun sicile kaydedildiği görülmektedir. Bu kayıtlar dikkate alındığında iki ihtimal söz

Suç ve Cezaları”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Y. 2019, C. 19, S. 2, s. 739-757; YENER, Ayşe Betül, “Osmanlı Seriyiye Sicillerinde ve Fetva Mecmualarında İçki İçme Suçu ve Cezası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.

⁴¹ Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, Hüküm No: 189, İKS, C. 3, s. 112.

⁴² Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 220, İKS, C. 43, s. 114.

⁴³ Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 233, İKS, C. 43, s. 117; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 246, İKS, C. 43, s. 120; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 251, İKS, C. 43, s. 121; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 252, İKS, C. 43, s. 121; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 254, İKS, C. 43, s. 122; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 268, İKS, C. 43, s. 125; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 529, İKS, C. 43, s. 184; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 522, İKS, C. 43, s. 190.

⁴⁴ Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, Hüküm No: 209, İKS, C. 52, s. 140; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 6, İKS, C. 43, s. 64; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 9, İKS, C. 43, s. 65; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 11, İKS, C. 43, s. 65; Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm No: 270, İKS, C. 9, s. 144; Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 699, İKS, C. 43, s. 224; Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, Hüküm No: 211, İKS, C. 6, s. 132; Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, Hüküm No: 453, İKS, C. 7, s. 239.

⁴⁵ Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm No: 150, İKS, C. 9, s. 103.

konusu olmaktadır. Birinci ihtimal, bu hususta Maliki mezhebi görüşünün temel alındığıdır. Ancak bu ihtimal sıkı bir şekilde Hanefi mezhebini uygulayan Osmanlı devleti için makul değildir. İkinci ihtimal ise bu kayıtlarda cezaya ilişkin detaylı bilgi verilmediğinden dolayı koku karinesinin tek başına olması durumunda suç ve cezayı kesinleştirmede, yalnızca şüphe aşamasında kalmasına sebep olduğudur. Başka bir kayıta⁴⁶ ise yalnızca koku dolayısıyla tazir cezasının verildiği görülmektedir. Bu durum için ise yalnızca koku karinesi bulunduğu ve yeterli delil bulunmadığı için had cezasının verilemediği ve bunun yerine tazir cezasının verildiği yorumu yapılabilir.

Kadı sicillerinde sarhoşluk durumunun ispatına ilişkin bir kayıta⁴⁷ tazir cezası verildiği görülmektedir. Söz konusu kayıta sadece, sarhoş olduğuna şahit olan iki kişi bulunmaktadır. Hanefi mezhebine göre sarhoşluk tek başına haddi gerektirmemektedir. Haddi gerektirecek kesinlikte ispat vasıtası bulunmadığı için bu olayda tazir cezasına karar verildiği yorumu yapılabilir. Bir başka sicil örneğinde⁴⁸ sarhoşluğa ek olarak ağızda içki kokusunun bulunduğu ifade edilmiştir. Bu örnek, Hanefi mezhebi görüşüne uygundur. Zira Hanefi mezhebinde sarhoşluk durumu tek başına suçun kesinleşmesi için yeterli değildir. Buna ek olarak başka deliller de gerekmektedir. Söz konusu olayda da bu sebeple ağızda içki kokusunun bulunduğu hususu ifade edilmiştir.

Kadı sicillerinde dolaylı olarak zaman aşımı hususuna da temas edilmiştir. Bu konuya ilişkin bir kayıta⁴⁹, bir kişinin sarhoş olduğu iddia edildikten sonra sarhoş olduğu iddia edilen kişinin şu anda hala sarhoş olduğu ifade edilmiştir. Yani zaman aşımına uğramadığının bu şekilde ifade edilmiş olması dikkat çekmektedir.

Kadı sicillerinde kusma karinesine ilişkin bir bilgiye rastlayamadık.

SONUÇ

İçki içme suçunda en temel olan ve ittifakla kabul gören ispat vasıtaları; şahitlik ve ikrardır. Bunlara ek olarak birtakım karineler de ispat vasıtası olarak değerlendirilmektedir. Bu karineler; ağzın içki kokması, içki kusma ve sarhoşluk halinin bulunmasıdır. Bu ispat vasıtalarının bazılarında 4 mezhep ittifak halinde iken bazılarında mezhepler arasında ihtilaf mevcuttur. Hanefi mezhebine göre şahitlik ve ikrar tek başına içki içme suçunu ve cezasını kesinleştirmemektedir. Bunların bulunması durumunda ek olarak ağızda içki kokusu veya içki kusma gibi karinelerin de bulunmasını şart koşmuştur. Hanefilere göre ağızda içki kokusu veya

⁴⁶ Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil, Hüküm No: 632, İKS, C. 5, s. 281.

⁴⁷ Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, Hüküm No: 861, İKS, C. 2, s. 462.

⁴⁸ Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, Hüküm No: 47, İKS, C. 4, s. 85. Benzer bir sicil örneğinde de hem sarhoşluk hem de ağızda içki kokusu olmasına rağmen tazir cezası verildiği bilgisi yer almaktadır. Aslında bu durumda ispat için gerekli şartlar var olduğundan dolayı had cezası verilmesi gerekmektedir. Ancak büyük ihtimalle haddi düşüren başka bir sebep mevcuttur. Ancak bu sebep sicil kaydında yer almamaktadır. Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, Hüküm No: 38, İKS, C. 9, s. 61.

⁴⁹ Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, Hüküm No: 826, İKS, C. 4, s. 329.

içki kusma karineleri de tek başına içki içme cezasını kesinleştirmemektedir. Şafilere göre de içki kokusu veya içki kusma karinelerini tek başına içki içme cezasını kesinleştirmemektedir. Hanbeli mezhebine göre ise farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre kusma ve içki kokusu tek başına ispat vasıtası olarak kabul edilirken diğer bir rivayete göre tek başlarına ispat vasıtası olarak kabul edilmemektedir. Maliki mezhebine göre ise içki kusma veya ağızda bulunan içki kokusu tek başına had cezasını gerektirecek nitelikte ispat vasıtası olarak kabul edilmektedir. Malikilere, Şafilere, Hanbelilere ve İmam Muhammed'e göre ikrar veya şahitlik durumu içki içme suçunda tek başına ispat vasıtası olarak kabul edilmektedir. Bu mezheplere göre şahidin bulunması veya ikrar durumunda başka bir ispat vasıtasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Sarhoşluk halinin bulunması Hanefilere, Şafilere ve bir rivayete göre Hanbelilere göre tek başına suç ve cezayı kesinleştirmezken Malikilere ve başka bir rivayete göre Hanbelilere göre içki içme suç ve cezasını tek başına kesinleştirmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Hanefi mezhebi, içki içme suçunda ispat vasıtalarında daha daraltıcı ve haddin kesinleşmesini zorlaştıracı bir yol izlemektedir. Maliki mezhebi ise bu konuda suç ve cezanın ispatında genişletici bir yol takip etmiştir. Şafi ve Hanbeli mezhepleri ise bazı durumlarda genişletici bazı durumlarda ise daraltıcı bir yol takip etmiştir. Osmanlı uygulamasına bakıldığında fetvalarda ve kadı sicillerinde yer alan kayıtlarda Hanefi mezhebi görüşünün benimsendiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman Hanefi mezhebinin görüşünün dışında sicil kayıtlarına ulaşılsa da bu durumun sebebinin kadı sicillerinde bazı hususların detaylarına ilişkin bilgilere yer verilmemesinden kaynaklandığı düşünülebilir. İspat vasıtalarında mezhepler arasındaki ihtilaf, meselenin kazai boyutuna ilişkindir. Ancak İslam hukukunda iki yönlü yaptırım dolayısıyla meselenin bir de diyani boyutu bulunmaktadır. Her ne kadar mezhepler arasında şübh suçunun had mi tazir mi olduğu, kapsamının ne olduğu gibi hususlarda kısmi ihtilaflar bulunsada 4 mezhebe göre ve Osmanlı uygulamasına göre sarhoş edici özellik taşıyan her türlü maddenin kullanımının haram olduğu hususunda ittifak bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri, 1. Kitap), Fey Vakfı, İstanbul, 1990.

AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (II. Bayezid Devri Kanunnameleri II. Kitap), OSAV, İstanbul, 1990.

AVCI, Mustafa, Osmanlı Ceza hukuku (Özel Hükümler II), Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

AYDIN, Melikşah, Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık, Onikilevha, İstanbul, 2021.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1980.

CEZİRİ, Abdurrahman, Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı yayınları, İstanbul, 1993.

EBU YUSUF, Kitabü'l-Haraç, Çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973.

EBU ZEHRA, Muhammed, İslam Hukukunda Suç ve Ceza, Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi, İstanbul, 1994.

EL-KÂSÂNİ, Alâeddin Ebu Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsâni el-Hanefi, Bedaiu's-şanai' fi tertibi's-şerai, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1406/1986.

ERSOY, Uğur – ALTINBAŞ, Merve, “İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet Sonrası Türk Hukukunda Sarhoşluk Suçu”, TAAD, Y. 2021, S. 46, s. 171-200.

ES-SERAHSİ, Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Mebsud, Daru'l-Maruf, Beyrut, 1414/1993.

EZ-ZUHAYLİ, Vehbe b. Mustafa, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, Daru'l-Fıkr, Dimaşk, ty.

GÜMÜŞ, Emine, “VIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ceza Hukuku Uygulamaları (Üsküdar Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017.

HALEBİ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, Mülteka'l-Ebhur, Çev. Mustafa Uysal, İstanbul, 1973.

İBN ABİDİN, Muhammed Emin, Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar, Ter. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.

İBN KUDAME, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi el Cemammali, el-Muğni, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru Âlemu'l-Kutub, Riyad, 1417/1997.

İBN RÜŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Daru'l-Hadis, Kahire, 1425/2004.

İBNÜ'L-HÜMAM – KADIZADE, Ahmed Şemseddin, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid es-Sivasi el-İskenderi, Fethü'l-Kadir ale'l-Hidaye, Netaicü'l-efkar fi keşfi'r-rumuz ve'l-esrar (Tekmiletü'l-Fethu'l-Kadir), Daru'l-Fıkr, Lübnan, 1389/1970.

KOÇ, Mehmet, “Osmanlı Ceza Hukukunda Sarhoşluk Veren İçecekleri İçme Suçu ve Cezaları”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Y. 2019, C. 19, S. 2, s. 739-757.

MERGİNANİ, Şeyhülislam Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir, Delilleriyle Hanefi Fıkhi el-Hidâye, Ter. Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2013.

MEVSİLİ, Abdullah b. Mahmûd, el-İhtiyar li- Ta'lili'l-Muhtar, Çev. Ahmet Oğuz, Mustafa Bülent Dadaş vd., Nuh Yayıncılık, İstanbul, 2017.

ŞAHİN, Melek, “Kur’an ve Sünnete Göre Ceza Yargılamasında İspat Vasıtaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

ŞEYH BEDREDDİN, Et-Teshîl Şerhu Letâifu’l-İşârât, Editör; Yunus Apaydın, Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı-Fetâvâ-yı Ebussu’ûd Efendi, M. Ertuğrul Düzdağ, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü’l- Fetâvâ, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.

TAŞTANOVA, Ayzada, “İslam Ceza Hukukunda İçki İçme ve Sarhoşluk Haddi (Haddü’s-Şürib ve Haddü’s-Sükr) Ayırımı ve Hukuki Sonuçları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

UDEH, Abdulkadir, Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza (Suç) Hukuku (Özel Hükümler), Kayıhan, İstanbul, 2012.

YAZICI, Muhammed, “Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)”, Association Esprit, Société et Rencontre, Y. 2012, C. 5, S. 8, s. 1317-1332.

YENER, Ayşe Betül, “Osmanlı Seriiye Sicillerinde ve Fetva Mecmualarında İçki İçme Suçu ve Cezası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.

YILDIRIM, Mustafa, “İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası”, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y. 2001, S. 13, 14, s. 31-52.

Arşiv Belgeleri

Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil.

Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil.

Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil.

Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil.

